

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς Έρευνα και Διδασκαλία

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Ρέθυμνο 4-6 Ιουλίου 2003

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δαμανάκης Μιχάλης
Καρδάσης Βασίλης
Μιχελακάκη Θεοδοσία
Χουρδάκης Αντώνης

Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2004

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ: ΜΙΧΑΛΗΣ ΔΑΜΑΝΑΚΗΣ

- Αριθμός 9 -

© Πανεπιστήμιο Κορήτης
Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.
Εργαστήριο Διαπολιτισμικών
και Μεταναστευτικών Μελετών
(Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.)
Πανεπιστημιούπολη Ρεθύμνου
741 00 Ρέθυμνο
Τηλέφωνο: 28310-77635, 77605
Fax: 28310- 77636
e-mail: ediamme@edc.uoc.gr
www.uoc.gr/diaspora
www.ediamme.edc.uoc.gr

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ Δ.Ε.
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
& ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
(Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.)

ΠΑΙΔΕΙΑ ΟΜΟΓΕΝΩΝ

Επιστημ. Υπεύθυνος Έργου: Μιχάλης Δαμανάκης

Χρηματοδότηση: Ευρωπαϊκή Ένωση,
Υπουργείο Εθνικής Παιδείας
και Θρησκευμάτων

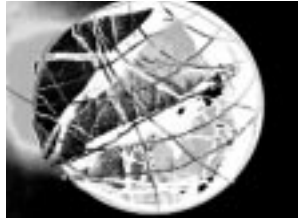
Φορέας παρακολούθησης: Ε.Υ.Δ. ΕΠΕΑΕΚ

Φορέας υλοποίησης: Πανεπιστήμιο Κρήτης
Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.
Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και
Μεταναστευτικών Μελετών
(Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.)

Επιμέλεια τόμου: Δαμανάκης Μιχάλης
Καρδάσης Βασίλης
Μιχελακάκη Θεοδοσία
Χουρδάκης Αντώνης

Σελιδοποίηση τόμου: Κελαϊδής Χρυσούλα

Εξώφυλλο: Θεοδοσάκης Φριξός

Επιστημονική Επιτροπή Συνεδρίου

Βρυώνης Σπύρος
Clogg Richard
Γκότοβος Αθανάσιος
Λεοντίνης Γεώργιος
Χασιώτης Ιωάννης
Χατζηωσήφ Χρήστος

Οργανωτική Επιτροπή Συνεδρίου

Δαμανάκης Μιχάλης (πρόεδρος)
Βάμβουκας Μιχάλης
Καρδάσης Βασίλης
Κωνσταντινίδης Στέφανος
Μιχόπουλος Αριστοτέλης
Τάμης Αναστάσιος
Φιλιππάκη Ειρήνη
Φωτιάδης Κων/νος
Χουρδάκης Αντώνης

Γραμματειακή Υποστήριξη Συνεδρίου

Μιχελιάκη Θεοδοσία
Μουνδριανάκη Μαρίνα
Μουσέτης Γρηγόρης
Παπαδομιχελιάκης Αντώνης
Πετράκη Κυριακή

Οικονομική Επιτροπή Συνεδρίου

Κοντογιάννη Διονυσία
Παπαλεξοπούλου Ευθυμία
Πετρουλάκη Μαρία

Χρηματοδότηση

ΥΠΕΠΘ/ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΠΕΑΕΚ II

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Α' ΤΟΜΟΥ

Πρόλογος των επιμελητών έκδοσης	9
Εισαγωγή στη θεματική και την οργάνωση του Συνεδρίου	11
Πρόγραμμα Συνεδρίου	15

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΚΕΝΤΡΟ ΚΑΙ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Νεοελληνικό κράτος και νεοελληνική διασπορά

- Δαμανάκης Μ.: Νεοελληνικό κράτος και νεοελληνική διασπορά: Θεσμικές και εκπαιδευτικοπολιτικές διαστάσεις στη μεταξύ τους σχέση	25
- Κωνσταντινίδης Σ.: Ελληνική διασπορά και ιστορία	45
- Γκότοβος Α.: Εθνική, εθνοτική και πολιτισμική ταυτότητα: Διασπορές, διαφορές και πατρίδες	50
- Clogg R.: Some reflections on the history of the Greek Diaspora	75
- Χατζηιωσήφ Χ.: Ζητήματα ιστοριογραφίας της ελληνικής «διασποράς»	80

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

1ος θεματικός άξονας: Ρεύματα μετανάστευσης ελληνικών πληθυσμών και εγκατάσταση στις χώρες υποδοχής (παρευξείνιες χώρες)

- Καρδάσης Β.: Εκπαίδευση στη διασπορά	87
- Ξανθοπούλου - Κυριακού Α.: Η παρουσία των Ελλήνων της Ρωσίας και της ΕΣΣΔ στην ελληνική ιστοριογραφία (19ος-20ος αι.)	93
- Φωτιάδης Κ.: Ο Ν. Καζαντζάκης και οι Έλληνες του Καυκάσου: Όταν η λογοτεχνία συναντά την ιστορία	104
- Αρατζιώνη Μ.: Ρωσική και ουκρανική ιστοριογραφία σε ζητήματα ιστορίας, γλώσσας και παραδοσιακού πολιτισμού των Ελλήνων της Βόρειας Αζοφικής (18ος-αρχές 21ου αι.)	113
- Κασκαμανίδης Γ.: Ο ελληνισμός του κυβερνείου Καρς της Ρωσίας (1878-1920). Μέτρα αποκατάστασης, διοικητική, θρησκευτική και εκπαιδευτική οργάνωση	125
- Λουκασβίλι Ν.: Το ελληνικό σχολείο του Βατούμ	135

2ος θεματικός άξονας: Κοινωνική, θρησκευτική, πολιτιστική και πολιτική οργάνωση των παροικιών

- Πυργιωτάκης Ι.: Πρώιμη διαπολιτισμικότητα στην εποχή του εθνοκεντρισμού: Η απόπειρα του Κ. Καραθεοδωρή στο ελληνικό Πανεπιστήμιο της Σμύρνης	143
- Σακρ Μ.: Ελληνική κοινότητα Αλεξάνδρειας 1850-1960: Πολιτιστική κληρονομιά	148
- Αγαθαγγελίδου Μ.: Ελληνικές παροικίες-κοινότητες της Β. Αφρικής (Λιβύης, Τυνησίας, Αλγερίας, Μαρόκου) από την ίδρυσή τους μέχρι σήμερα	153
- Κουδούνα Μ.: Κοινωνικοοικονομική, πολιτισμική, εκπαιδευτική, θρησκευτική και πολιτική οργάνωση των Ελλήνων στην πόλη της Βιέννης	158

- Ματαράγκας Β.: Ο Ελληνισμός της Κωνσταντινούπολης, Ίμβρου και Τενέδου: 80 χρόνια μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923-2003)	167
- Στεργίου Α.: Ο βίος και η δράση των πολιτικών προσφύγων στο ανατολικό μπλοκ	180
- Μανδουλαρά Α.: Ελληνικές επιχειρηματικές κοινότητες στη Μεσόγειο την εποχή του κεφαλαίου: Τεργέστη, Λιβόρνο, Μασσαλία. Μια συγκριτική προσέγγιση	192
- Ιορδανίδου Δ.: Ελληνική διασπορά στην ιταλική χερσόνησο: Βενετία, Ρώμη, Αγκόνα, Νάπολη (μέσα 15ου/17ος αι.)	197
- Παπαδοπούλου Δ.: Έλληνες στο Παρίσι στα τέλη του 19ου αιώνα: Η αρχική οργάνωση μιας κοινότητας της διασποράς	207

3ος θεματικός άξονας: Οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ένταξη στις κοινωνίες υποδοχής

- Παπαδημητρίου Γ.: Η «Ελληνοαιγυπτιακή Ορθόδοξος Κοινότης Μανσούρας» γίνεται «Ελληνική»	217
- Τομαρά-Σιδέρη Μ.: Ο ελληνικός παροικιακός ευεργετισμός	227
- Τρίμη-Κύρου Κ.: «Η πόλις αυτή δεν είχε πόλις αιγυπτιακή, είχε πόλις διεθνής»: Η αλεξανδρινή παροικία απέναντι στο αιγυπτιακό κίνημα ανεξαρτησίας (1919-1922)	231
- Μαραγκούλης Μ.: Πτυχές της σύγχρονης κουλτούρας της Αιγύπτου μέσα από τις διαμεσολαβήσεις του Ευγ. Μιχαηλίδη	247
- Ραμουτσάκη Ι.: Η μέριμνα για το πνεύμα, την ψυχή και το σώμα: Η συμβολή της κατήχησης και της κοινωνικής πρόνοιας στην ελληνική παροικία της Βενετίας τον 17ο αι.	255
- Πορφυρίου Ε.: Το πολιτικό-οικονομικό κλίμα των κοινωνιών υποδοχής ως σημαντικός παράγοντας για την ίδρυση και ένταξη των ελληνικών κοινοτήτων: Μερικά παραδείγματα παροικιών στην ιταλική χερσόνησο, 1450-1700	260
- Σαμαριτάκη Ε.: Εθνογραφικό ερευνητικό πρόγραμμα παραρτήματος ΕΙΠ Οδησού. Κριμαία-περίοδος 1η: Κατεύθυνσεις, συμπεράσματα, προοπτικές	267
- Ντάλντας Ν.: Τα διαφορετικά κριτήρια ερμηνείας της ελληνόφωνης και της παρευξείνιας ορθόδοξης διασποράς, αναφορικά με τη θρησκευτική και πολιτισμική της διάρθρωση, στην Ευρώπη του 21ου αιώνα	277
- Παπαλεξοπούλου Ε.: Εξιδανίκευση του ιστορικού παρελθόντος και η συμβολή της στη δόμηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας: Η περίπτωση των ομογενών μαθητών από τη Γεωργία	285
- Γεωργιτισογιάννη Ε.: Η κοινωφελής δραστηριότητα των Ελλήνων της Ρουμανίας τον 19ο αιώνα: Το έργο των Κωνσταντίνου Ξενοκράτους και Γεωργίου Κυριαζή	295
- Μπενάκη Π.: Το θέατρο στον Πόντο: Οι πρώτες εκδηλώσεις θεατρικής δραστηριότητας	301
- Πίνακας Εισηγητών Συνεδρίου	311

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Β' ΤΟΜΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

2ος θεματικός άξονας: Κοινωνική, θρησκευτική, πολιτιστική και πολιτική οργάνωση των παροικιών

- **Παπαϊωάννου Σ.:** Σύστημα κοινωνικής οργάνωσης και επικοινωνίας των κοινωνικοπολιτιστικών και οικονομικών σχέσεων των Ελλήνων μεταναστών. Το παράδειγμα της Νυρεμβέργης 11
- **Καναβάκης Μ.:** Οργάνωση και στόχοι των ελληνικών κοινοτήτων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας 20
- **Νικολαΐδης Α.:** Η διαδικασία συγκρότησης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ 34
- **Μπλιούμη Α.:** Πολιτιστική ένταξη απόδημων Ελλήνων στη Δυτική Γερμανία: Παραδείγματα από τη λογοτεχνία και το θέατρο 47
- **Μιχαλακάκη Θ.:** Από τον Σύμβουλο στον Συντονιστή Εκπαίδευσης: Οργανωτικές παράμετροι της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό 56
- **Βεντούρα Λ.:** Έλληνες μετανάστες στο μεταπολεμικό Βέλγιο: Διαδικασίες διαμόρφωσης κοινότητας και ταυτοτήτων 63
- **Διαλεκτόπουλος Θ.:** Ιστορική προσέγγιση της παρουσίας των Ελλήνων στις Κάτω Χώρες από το 1600 μέχρι την εποχή της μετανάστευσης του 1950 70
- **Κουτσοπανάγου Γ.:** Ο Τύπος της ελληνικής διασποράς και μετανάστευσης μέσα από το πρόγραμμα Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1996. Σκέψεις και προβληματισμοί για την προσέγγισή του ως ιστορική πηγή. 82

3ος θεματικός άξονας: Οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ένταξη στις κοινωνίες υποδοχής

- **Κιτρούφης Α.:** Η ελληνοαμερικανική πολιτισμική ταυτότητα τη δεκαετία του 1990 89
- **Vryonis Speros Jr.:** A Microhistory of five Extended & Related Kephallonia Families in China, India, Africa, Russia, Romania and the United States 1896-2003 97
- **Chimbo P./Κωνσταντινίδης Σ.:** Η εικόνα των Ελληνοκαναδών δεύτερης γενιάς: Εκπαίδευση, απασχόληση και εισοδήματα 113
- **Μιχόπουλος Α.:** Ο ρόλος των επιφανών Ελληνοαμερικανών στην ομογένεια και στις Η.Π.Α.: Μια σύντομη ανασκόπηση 134
- **Νικολιδάκης Ν.:** Η συμβολή της Ακαδημίας Αγίου Βασιλείου στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση των Η.Π.Α. 142
- **Καρπόζηλος Κ.:** Το πρώιμο σοσιαλιστικό κίνημα στις Η.Π.Α. και η περίπτωση της εφημερίδας «Φωνή του εργάτου» 156
- **Πισσαλίδης Β.:** Ελληνικός ομογενειακός τύπος-MME και διαπολιτισμική επικοινωνία. Η περίπτωση της Νέας Υόρκης 164
- **Theorphanous T., MP:** Greek Political Mobilisation in Australia 172
- **Τάμης Α.:** Τυπολογία ιστοριογραφίας της ελληνικής εποίκησης στην Ωκεανία και Νότια Αμερική 178
- **Αρβανίτη Ε.:** Η αυστραλιανή εκπαιδευτική πολιτική και οι μορφές εκπαιδευτικής αυτο-οργάνωσης της ελληνικής παροικίας: Το παράδειγμα των Εθνικών Σχολείων 188
- **Κεφαλληνού Ε.:** Η διδασκαλία της ελληνο-αυστραλιανής ιστορίας στο

Πανεπιστήμιο: Καινοτομία και γνώση μέσω της ελληνο-αυστραλιανής εμπειρίας	199
- Ταλιγκάρου Α.: Η ελληνική μετανάστευση του τέλους του 19ου αι. μέσα από την ελληνική λογοτεχνία. Μια μελέτη περίπτωσης	205
- Petre Ben.: Η διαχρονική παρουσία των ομογενειακών ΜΜΕ στην Αυστραλία	210
- Πετράκη Κ.: Αίγυπτος - Αυστραλία - Ν. Ζηλανδία - Ελλάδα - Ν. Ζηλανδία: Ιστορικές προεκτάσεις και κοινωνικό-ψυχολογικές διαστάσεις μιας μεταναστευτικής βιογραφίας	221
- Λουκέρης Κ.: «Αυτοκρατορικοί Έλληνες», «Μισοί-μισοί» και «Έλληνες-Ορόμο»: Τάξη, φυλή και έθνος στην ταυτότητα των Ελλήνων της Αιθιοπίας	228
- Μεταξίδης Ν.: Η ελληνική παρουσία στην Αφρική. Η περίπτωση των Ελλήνων του Καμερούν	238
- Μπαμπούνης Χ. κ.α.: Έλληνες της διασποράς στο Σουδάν. Η περίπτωση του Χαρτούμ (19ος-20ος αι.): Κοινοτική οργάνωση, ταυτότητες και συμπεριφορές	249
- Ρούσου Μ.: Ελλήνων βίοι παράλληλοι. Κυπριακός απόδημος ελληνισμός 1878 – 2003: Σύντομη ιστορική αναδρομή σε θέματα έρευνας και διδασκαλίας	262
- Τέγος Α./Παυλίδης Σ.: Η οικονομική, κοινωνική και πολιτική ένταξη των Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων μεταναστών στη Μεγάλη Βρετανία και μια πρόταση διδασκαλίας της ιστορίας	275

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

4ος θεματικός άξονας: Η διδασκαλία της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς στο εθνικό κέντρο και στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της ομογένειας: Παιδαγωγικά και επιστημολογικά ζητήματα

- Λεοντίνης Γ.: Πολυπολιτισμικότητα και διδακτική της ιστορίας. Βασικές αρχές προγράμματος σπουδών	285
- Χουρδάκης Α.: Προς μια «Ιστορία τρίτου χώρου»: Ζητήματα διδασκαλίας της ιστορίας και του πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς	297
- Παπαδάκης Ν./Μπόκολας Β.: Εγχειρίδια ιστορίας και πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς: Μεθοδολογία συγγραφής διδακτικού υλικού	306
- Βούρη Σ.: Η διδασκαλία της ιστορίας στην ελληνική μειονότητα της Αλβανίας από το 1991 κ.ε.: Ιδεολογία και πολιτική	321
- Κόκκινος Γ.: Ιεροί πόλεμοι για την Ιστορία. Πολυπολιτισμικότητα, νεοσυντηρητισμός, μεταμοντερνισμός και κριτική στο μεταμοντέρνο. Το παράδειγμα των Η.Π.Α.	345
- Τραντάς Π.: Διαπολιτισμική Διδακτική της Ιστορίας: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εφαρμογές. Το ιταλικό παράδειγμα	370
- Σταματοπούλου - Βασιλάκου Χ.: Το θέατρο του ελληνισμού της διασποράς, 19ος-20ος αιώνας: Συμβολή ενός πανεπιστημιακού μαθήματος στη διδασκαλία της ιστορίας του ελληνισμού της διασποράς	377
- Αγραφιώτου Π./Ζαχόπουλος Χ.: Ελληνική υπερατλαντική μετανάστευση: Στοχοθεσία, μέθοδοι και τρόποι διδασκαλίας της	386
- Γιωτίτσας Ν.: Ιστορία της μετανάστευσης: Αναγκαιότητα και δυνατότητες μιας διδακτικής προσέγγισης	398
- Δεληγιάννη Α., Λουκά Μ.: Το μάθημα της ιστορίας και της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς στα ημερήσια και απογευματινά ελληνικά σχολεία της Βρετανίας	408
- Πίνακας Εισηγητών Συνεδρίου	421

Μέρος τρίτο

Μεταναστευτική Διασπορά

2ος θεματικός άξονας:

Κοινωνική, θρησκευτική, πολιτιστική
και πολιτική οργάνωση
των παροικιών

Σύστημα κοινωνικής οργάνωσης και επικοινωνίας των κοινωνικοπολιτιστικών και οικονομικών σχέσεων των Ελλήνων μεταναστών. Το παράδειγμα της Νυρεμβέργης

Σκεύος Παπαϊωάννου

1. Εισαγωγικές σκέψεις

Η εργασία αυτή προτίθεται να αναδείξει τις διαδικασίες γένεσης και εξέλιξης καθώς και τα χαρακτηριστικά των μεταναστευτικών κοινοτήτων (Immigrant colony, Einwandererkolonie), στις χώρες υποδοχής μεταναστών και ιδιαίτερα στη Γερμανία, επικεντρώνοντας στο παράδειγμα της Νυρεμβέργης.

Σε ένα πρώτο μέρος θα επιχειρήσουμε μια εννοιολογική αποσαφήνιση αντιλήψεων που ταυτίζουν τη μεταναστευτική κοινότητα με την αρνητική έννοια του Γκέτο και θα προτείνουμε μια θετική κατανόηση της έννοιας αυτής. Αυτό θα επιχειρηθεί διαμέσου της ανασυγκρότησης κλασικών περί μετανάστευσης εργασιών της Σχολής του Σικάγου, αλλά και άλλων πιο σύγχρονων συγγραφέων, όπως του γερμανού κοινωνιολόγου Friedrich Heckmann. Η ανασυγκρότηση αυτή θα πλαισιωθεί με μια δική μας θεωρητική πρόταση που αντιλαμβάνεται τη μετανάστευση ως μια μακρόχρονη διαλεκτική διαδικασία αποστασιοποίησης από την κοινωνία καταγωγής και ό,τι αυτό συνδηλώνει, και προσέγγισης της κοινωνίας υποδοχής, με ενδιάμεσο σταθμό τη μεταναστευτική κοινότητα, η οποία συγκροτεί τον οικείο κόσμο ζωής των μεταναστών. Η κοινότητα συμβολίζει την προσπάθεια να μειωθεί η ταχύτητα και η ένταση της ελεύθερης πτώσης των μεταναστών στο άγνωστο για αυτούς κενό, συμβάλλει στην επιβράδυνση επώδυνων διαδικασιών και συγκρούσεων. Η κοινότητα είναι μια μορφή άμυνας και αντίστασης στην κυρίαρχη κοινωνία που γίνεται αντιληπτή και βιώνεται ως απειλητική, απορριπτική και συχνά επιθετική.

Τις θεωρητικές αυτές σκέψεις θα προσπαθήσουμε σε ένα δεύτερο μέρος να συγκεκριμενοποιήσουμε με το παράδειγμα της Νυρεμβέργης.

2. Θεωρητικές σκέψεις

Η μετανάστευση αποτελεί μια διαδικασία με απροσδιόριστη χρονική διάρκεια. Οι μετανάστες παίρνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν για διάφορους λόγους, συνήθως και κύρια για οικονομικούς λόγους. Η προοπτική για τους περισσότερους έχει μια αρκετά σύντομη χρονική διάρκεια, κατά την οποία πιστεύουν ότι θα λύσουν κάποια επείγοντα οικονομικά προβλήματα και πιθανόν να γυρίσουν πίσω ακόμη και οικονομικά και κοινωνικά αναβαθμισμένοι. Η διάρκεια ωστόσο της μετανάστευσης δεν έχει μόνο μια υποκειμενική διάσταση, αλλά συνπροσδιορίζεται από τις συνθήκες και τις εμπειρίες σε τρεις κοινωνικές πραγματικότητες: την χώρα καταγωγής, την χώρα υποδοχής και τη μεταναστευτική κοινωνική οργάνωση. Αυτό έχει καθοριστικές συνέπειες τόσο για τις συνθήκες ζωής γενικότερα,

όσο και διαμέσου των έτσι διαμορφούμενων υποκειμενικών αντιλήψεων, για τις στρατηγικές και τα σχέδια ζωής των μεταναστών. Η απροσδιοριστία του χρόνου διάρκειας της μετανάστευσης έχει βέβαια συνέπειες και για την κοινωνική οργάνωση των μεταναστών, τον χαρακτήρα και τη σημασία της γι' αυτούς.

Η μετανάστευση ως διαδικασία περνάει από ορισμένες φάσεις. Προσδιοριστικοί παράγοντες αυτών των φάσεων είναι οι αντικειμενικές συνθήκες από τη μια και οι υποκειμενικές διαστάσεις των ιδίων των μεταναστών. Και οι δυο κατηγορίες παραγόντων, που βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και διαμεσολαβούνται από τα σχέδια ζωής, τις εμπειρίες και τα βιώματα των μεταναστών, διαφοροποιούνται με την πάροδο του χρόνου και τη διάρκεια της μετανάστευσης.

Για να κατανοήσουμε τη διαδικασία της μετανάστευσης και τις αντίστοιχες συμπεριφορές των μεταναστών προτείνουμε τέσσερις φάσεις:

I. Φάση της απότομης αντιμετώπισης των νέων συνθηκών και της ελάχιστης προσαρμογής

Στην πρώτη φάση της μετανάστευσης οι μετανάστες προσπαθούν να προσαρμοστούν έτσι που να αποδυναμώνουν όσο το δυνατόν περισσότερο τα σημεία τριβής και συγκρούσεων. Η αδυναμία κατανόησης της νέας πραγματικότητας ή μάλλον η κατανόησή της στη βάση των υποκειμενικών εμπειριών και βιωμάτων των μεταναστών οδηγεί σε μια σειρά από σοβαρά προβλήματα, αλλά και στην έντονη ανάγκη των μεταναστών για ένα δικό τους χώρο, ένα σύστημα κοινωνικής οργάνωσης που να αμβλύνει τα προβλήματά τους. Ο προσανατολισμός σε αυτή την πρώτη φάση της μεταναστευτικής κοινότητας είναι περισσότερο η διοργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων και επικοινωνία μεταξύ των μεταναστών. Η προσπάθεια ενσωμάτωσης είναι σε αυτή τη φάση ελάχιστη. Δεδομένου μάλιστα ότι για τους περισσότερους η μετανάστευση θεωρείται ότι θα είναι σύντομη.

II. Φάση της έντονης και συνειδητής αντιπαράθεσης

Η δεύτερη φάση συμπίπτει με την αναγκαία αναθεώρηση των σχεδίων επιστροφής και επομένως τη διαπίστωση ότι θα πρέπει κανείς να αντιμετωπίσει τα προβλήματα πιο ενεργητικά και δεν μπορεί να τα υπερβαίνει με την απώθηση. Σε αυτή τη φάση αρχίζει και η συνένωση των οικογενειών, γεγονός που αλλάζει ριζικά την κατάσταση, τις ανάγκες και τα προβλήματα των μεταναστών. Οι εμπειρίες στο χώρο και την αγορά εργασίας διαμορφώνουν μια πιο πραγματική εικόνα της κοινωνικής τους θέσης και του τι αυτό συνεπάγεται. Η μεταναστευτική κοινότητα παίρνει σε αυτή τη φάση ένα χαρακτήρα περισσότερο θεσμικού κοινωνικής πολιτικής και πολιτικοποιείται προς την κατεύθυνση διεκδίκησης πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, χωρίς να εγκαταλείπονται οι πολιτιστικές δραστηριότητες.

III. Φάση ύφεσης της αντιπαράθεσης

Η τρίτη φάση της μετανάστευσης χαρακτηρίζεται από μια ύφεση της αντιπαράθεσης και αυτό προέρχεται από την αποτυχία των προσπαθειών να αποφευχθούν προβλήματα των μεταναστών, καθώς και την ακύρωση ή αλλαγή σχεδίων που αφορούν στην επιστροφή και άλλα. Στη φάση αυτή ωστόσο παρατηρούνται αλλαγές στον τρόπο ζωής διαμέσου τη αποδοχής στοιχείων του πολιτισμού και της καθημερινότητας των ντόπιων. Η κοινωνική οργάνωση των μεταναστών αναπροσαρμόζεται προς αυτή τη νέα πραγματικότητα και προσπαθεί από τη μια να συμβάλει στη διατήρηση του πολιτισμού των μεταναστών και από την άλλη να συμβάλει στην ομαλότερη ενσωμάτωσή τους στην χώρα υποδοχής.

IV. Φάσης της άρσης των αυταπατών

Η τέταρτη φάση στη διαδικασία της μετανάστευσης δεν είναι η τελευταία πράξη της μετανάστευσης, ωστόσο αποτελεί τη φάση ενός απολογισμού που βρίσκει τους μετανάστες να βρίσκονται έξω από τη χώρα τους πάνω από είκοσι χρόνια, τα σχέδιά τους να μην έχουν πραγματοποιηθεί όπως περίμεναν ή να έχουν αλλάξει. Είναι η φάση της προσγείω-

σης σε μια πραγματικότητα που τους αναγκάζει να την αποδεχτούν και που στην πλειοψηφία τους αποσύρονται περισσότερο στην οικογένεια ή σε στενό κύκλο συγγενών και φίλων προσπαθώντας να εξασφαλίσουν όσο το δυνατόν καλύτερες συνθήκες για τα παιδιά και να μεταθέσουν κάποια δικά τους σχέδια για το χρόνο μετά τη σύνταξη.

V. Η φάση της συνταξιοδότησης και απόσυρσης

Στη φάση αυτή οι μετανάστες της πρώτης γενιάς στην πλειοψηφία τους συνταξιοδοτούνται, παραμένουν όμως στη χώρα υποδοχής, αφού τα παιδιά τους μένουν εκεί. Η μεταναστευτική κοινότητα αποκτά πλέον έντονα τα σημεία ενός χώρου συνάντησης και φροντίδας για τα προβλήματα αυτής της φάσης.

Οι μετανάστες, τουλάχιστον στην πρώτη φάση της μετανάστευσης, συγκεντρώνονται σε συνοικίες σχετικά κοντά στα εργοστάσια και είναι συνήθως περιοχές που αποφεύγονται από τους ντόπιους των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Οι συνοικίες αυτές είναι συνήθως υποβαθμισμένες, με παμπάλαια κτήρια, χωρίς κοινωνικές υποδομές, αλλά σχετικά φτηνά ενοίκια. Για την κακή οικονομική κατάσταση των μεταναστών αποτελούν μια καλή ευκαιρία, τουλάχιστον στην αρχική φάση της μετανάστευσης, η οποία για τους περισσότερους πρόκειται να έχει περιορισμένη χρονική διάρκεια, χωρίς αυτό βέβαια να επαληθεύεται στη συνέχεια (Papaioannou, Skevos, 1983, 421). Ενώ λοιπόν είναι καθαρά οικονομικοί οι λόγοι που εξωθούν τους μετανάστες σε υποβαθμισμένες περιοχές, είναι από την άλλη οι πολλές αρνητικές εμπειρίες εχθρικότητας και ξενοφοβίας εκ μέρους των ντόπιων, καθώς και η ανάγκη των μεταναστών για εγγύτητα, αλληλεγγύη και αλληλοβοήθεια: να είναι μαζί και κοντά, με συγγενείς, γνωστούς, φίλους, χωριανούς και πατριώτες, που τους κάνει να συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένες συνοικίες (Papaioannou, Skevos, 1983, 423, βλέπε επίσης Vlachos, E.C., 1968, 77). Είναι βέβαια ενδιαφέρον να διαπιστώσει κανείς ότι σε αυτές τις συνοικίες κατοικούν επίσης, κύρια για οικονομικούς λόγους, ντόπιοι εργάτες και φοιτητές, κάτι που σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις δημιουργεί τις προϋποθέσεις για πολιτιστικές ανταλλαγές και επικοινωνίες, για να καταλήξει πολλές φορές και σε μορφές αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας.

Η χωροταξική συγκέντρωση μεταναστών στα βιομηχανικά αστικά κέντρα, συνήθως σε υποβαθμισμένες περιοχές, γίνεται αντιληπτή ως γκετοποίηση και οι γειτονίες όπου συγκεντρώνονται οι μετανάστες ως γκέτο. Η αντίληψη αυτή συνήθως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, χρησιμοποιείται και στην Ευρώπη. Με την έννοια αυτή είναι η κατηγορία γκέτο μια κριτική έννοια, που ασκεί κριτική στις άθλιες συνθήκες των κατοίκων αυτών των συνοικιών. Συνήθως όμως πάει πιο πέρα και υπονοεί ότι τα γκέτο των μεταναστών είναι και τόποι όπου κυφορείται εγκληματικότητα (Heckmann, Friedrich, 1981, 208).

Σε αντίθεση με αυτή την έννοια βρίσκεται μια θετική για το γκέτο έννοια, όπως αυτή αναπτύχθηκε από την κλασική κοινωνική οικολογία της Σχολής του Σικάγου. Αυτή έβλεπε ένα παραλληλισμό μεταξύ των εβραϊκών γκέτο και των εθνικά ομογενών συνοικιών των ευρωπαϊών μεταναστών και ιδιαίτερα ως προς την συνοχή της κάθε ομάδας σε ένα ξένο περιβάλλον στη βάση κοινών κοινωνικοπολιτιστικών χαρακτηριστικών. Ο χωροταξικός χωρισμός είναι ακριβώς η προϋπόθεση μιας αμοιβαίας ανοχής μεταξύ των μεταναστών και των ντόπιων και επιτρέπει στους μετανάστες, σε αντίθεση με το ρωμαϊκό απόφθεγμα «όταν έρθεις στη Ρώμη, να συμπεριφέρεσαι ως Ρωμαίος», να διατηρούν την αυτονομία και ανεξαρτησία τους (Heckmann, Friedrich, 1981, 208).

Η σχετική συζήτηση διεξάγεται αντιφατικά, επειδή αναφέρεται σε ζητήματα, τα οποία δεν έχουν σχέση μεταξύ τους: δεν διαφοροποιεί την ανάπτυξη μιας αυτόνομης κοινωνικοπολιτιστικής οργάνωσης της μειονότητας των μεταναστών – η θετική έννοια του γκέτο- και την εμφάνιση ξεχωριστών συνοικιών με συνήθως χαμηλής ποιότητας συνθήκες – η κοινωνικοκριτική έννοια του γκέτο. Δεν θεμελιώνει η απλή συγκατοίκηση σε ξεχωριστές συνοικίες ένα αυτόνομο κοινωνικό σύστημα, αφού μπορεί να είναι απλή συνύπαρξη χωρίς ιδιαίτερες

κοινωνικές σχέσεις, ούτε πρέπει αναγκαστικά να συνδεθεί η εξέλιξη του με απομονωμένη, ξεχωριστή κατοίκηση. Ενώ στο κλασικό γκέτο και στην έννοια του γκέτο συμπίπτουν και τα δυο, δεν είναι σε καμιά περίπτωση αναγκαστικό στη διαδικασία μετανάστευσης. Απομονωμένες συνοικίες μπορεί πιθανά να αποτελούν ευνοϊκές οικολογικές συνθήκες για την εμφάνιση και την εξέλιξη μιας αυτόνομης κοινωνικο-πολιτιστικής οργάνωσης μειονοτήτων των μεταναστών, αλλά δεν ταυτίζονται. Η ανάλυση της εξέλιξης, της δομής και της λειτουργίας της απαιτεί μια δική της επεξεργασία εννοιών (Heckmann, Friedrich, 1981, 208).

Ειδικά για το ερώτημα της ύπαρξης μιας αυτόνομης κοινωνικο-πολιτιστικής και εν μέρει οικονομικής οργάνωσης των μεταναστών στην Ευρώπη και ειδικότερα στη Γερμανία υπάρχουν μια σειρά από ενδείξεις και παρατηρήσεις, αλλά δεν υπάρχουν συστηματικές έρευνες. Ερευνήθηκαν ωστόσο οι σχέσεις και οι επικοινωνίες των μεταναστών και διαπιστώθηκε ότι αυτές διαφοροποιούνται από αυτές των κοινωνιών προέλευσης των μεταναστών και περιορίζονται κυρίως στο πλαίσιο των εθνοτικών ομάδων, αλλά μια σε βάθος συστηματική ανάλυση και περιγραφή τους δεν έχει επιχειρηθεί.

Ως περαιτέρω ενδείξεις για την ύπαρξη μιας αυτόνομης κοινωνικο-πολιτιστικής και οικονομικής οργάνωσης των μεταναστών μπορούν να αναφερθούν η ύπαρξη εκκλησιών, σχολείων, συλλόγων (αθλητικών, πολιτιστικών, πολιτικών κ.λπ.), που συνενώνονται σε ομοσπονδίες και συνομοσπονδίες, επιχειρήσεων εισαγωγών-εξαγωγών, εστιατορίων, καφενείων, ραφείων, βιβλιοπωλείων και εκδοτικών οίκων, λογιστικών, μεταφραστικών και ταξιδιωτικών γραφείων, γιατρών, τραπεζών, χώρων συνάντησης, ραδιοτηλεοπτικών μέσων και εντύπων και διαφόρων υπηρεσιών, που προσφέρονται από τη χώρα προέλευσης (Papaioannou, Skevos, 1983, 427). Τέτοια φαινόμενα έχουν καταγραφεί ήδη από κλασικές έρευνες στις αρχές του 20ου αιώνα, όπως αυτή των Thomas, W.J. και Znaniecki, F.: *The Polish Peasant in Europe and America*, 2.vols., Boston και New York 1918 (1921,1958), καθώς και των Park, R.E. και Miller, H.A.: *Old-World Traits Transplanted*, New York 1921 (1969). Ήδη σε αυτές τις έρευνες φαίνεται καθαρά ο ρόλος αυτών των συστημάτων οργάνωσης των μεταναστών. Ενώ οι οργανώσεις αυτές έχουν στην αρχή μια άτυπη, πρόχειρη μορφή και οι χώροι όπου συναντώνται οι μετανάστες είναι επίσης ευκαιριακά επιλεγμένοι (πάρκα, σιδηροδρομικοί σταθμοί, καταστήματα μεταναστών κ.λπ.), εξελίσσονται σχετικά γρήγορα σε συστηματικές θεσμοποιημένες οργανώσεις, οι οποίες στεγάζονται σε χώρους που ενοικιάζονται ή διατίθενται από τους Δήμους, τις εκκλησίες, τα συνδικάτα ή πρωτοβουλίες πολιτών κ.ά. Δεν είναι η κοινωνία υποδοχής, στην οποία οι νέοι μετανάστες ενσωματώνονται, αλλά η κοινωνία μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Οι πρωταρχικές τους ομάδες δεν αποτελούνται μόνο από τους παραπάνω αναφερθέντες θεσμούς και ενώσεις, αλλά είναι, όπως λένε ο Park και ο Miller στον τίτλο του βιβλίου τους «*Old-World Traits Transplanted*», εν μέρει πραγματικά *μεταφυτευμένα κοινωνικά συστήματα από τον παλιό κόσμο*. Στους Έλληνες και τους Ιταλούς έχει παρατηρηθεί ότι συγκεντρώνονται στις ίδιες συνοικίες όχι μόνο ανάλογα με την καταγωγή τους από την ίδια περιφέρεια ή την πόλη, αλλά και ανάλογα με το χωριό ή την γειτονιά καταγωγής τους: συγχωριανοί ή γείτονες στο χωριό τείνουν να γίνουν συγχωριανοί ή γείτονες στη χώρα υποδοχής. Η μεταναστευτική κοινότητα είναι κατά κάποιο τρόπο η προσπάθεια δημιουργίας ενός υποκατάστατου συστήματος για τη χαμένη κοινότητα της διευρυμένης οικογένειας, του χωριού, της γειτονιάς. Η ανασφάλεια που δημιουργείται με την ριζοσπαστική αλλαγή όχι μόνο του οικείου γεωγραφικού χώρου, των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών, αλλά και από το γεγονός ότι οι εσωτερικευμένες αξίες, τα σύμβολα, τα νοήματα, οι αντιλήψεις, οι τρόποι ζωής, οι κοσμοαντιλήψεις, η έννοια του χώρου και του χρόνου κ.λπ., περιέρχονται σε μια κρίση και γίνονται αντιπαραγωγικές και δυσλειτουργικές στο πλαίσιο της νέας κοινωνικής πραγματικότητας στη χώρα υποδοχής. Αυτός είναι ένας σοβαρός λόγος για να επιδιώκουν οι μετανάστες να συννευρευθούν στις ίδιες συνοικίες. Σε αυτό συμβάλλει βέβαια και ο τρόπος επίλογής για μετανάστευση, όπου συνήθως η μετανάστευση γίνεται κατά ομάδες από συγχωριανούς, συγγενείς και φίλους. Έτσι για παράδειγμα είναι γνωστό ότι στην περιοχή του

Fürth και της Νυρεμβέργης μένουν πολλοί Έλληνες από τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Θεσπρωτία, στο Erlangen συγκεντρώνονται Έλληνες από τις Σέρρες και τη Δράμα, ενώ στην Στουτγκάρδη από τη Μακεδονία (Papaioannou, Skevos, 1983, 424-25, βλέπε επίσης Vlachos, E.C., 1968, 77, Park και Miller 1969, 146).

Η οργάνωση ενός αυτόνομου κοινωνικού συστήματος συμβάλλει στην οικονομική, πολιτιστική και κοινωνική εξασφάλιση της μειονότητας, δημιουργεί (συν-)ενώσεις και συστήματα ανταλλαγών και επικοινωνίας στο πλαίσιο της ομάδας των μεταναστών, θεσμοποιεί δραστηριότητες, ήθη και έθιμα για σταθεροποίηση της προσωπικότητας του μετανάστη και για την πολιτιστική κοινωνικοποίηση των επόμενων γενεών των μεταναστών. Ειδικά για τους μετανάστες που έρχονται αργότερα από την πατρίδα διευκολύνει το δίκτυο αυτό την αρχική προσαρμογή και ένταξη στις νέες συνθήκες εργασίας και ζωής.

Η οικονομική και κοινωνική θέση και κατάσταση των μεταναστών, καθώς και η ιστορικά συγκεκριμένη κοινωνική τους περίπτωση, όπως επίσης η απώλεια οικείων τους δομών διαμέσου της μετανάστευσης προκαλεί από την πλευρά τους διάφορες και διαφορετικές μορφές (αντί-)δράσης. Μια από τις πιο σημαντικές μορφές αντίδρασης και αντίστασης των μεταναστών έναντι και ενάντια στις επιπτώσεις της μετανάστευσης πάνω στον τρόπο ζωής και ύπαρξής τους είναι η ανάπτυξη ενός αυτόνομου κοινωνικο-πολιτιστικού και εν μέρει οικονομικού συστήματος που δημιουργούν οι μεταναστευτικές μειονότητες, για να ικανοποιήσουν τις ειδικές κοινωνικο-πολιτιστικές και οικονομικές ανάγκες τους. Εδώ πρόκειται για ένα σύστημα οργάνωσης των κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών σχέσεων, ανταλλαγών και επικοινωνίας με σαφή χαρακτηριστικά από την κοινωνία καταγωγής, αλλά και από την κοινωνία υποδοχής. Είναι ένα σχετικά αυτόνομο σύστημα, αυτό της *μεταναστευτικής κοινότητας ή παροικίας* για το οποίο ο Friedrich Heckmann προτείνει την έννοια της *Kolonie ή colony*. Το σύστημα αυτό είναι η προσπάθεια των μεταναστών να ανασυγκροτήσουν και να αποκαταστήσουν εκείνες τις συνθήκες που θα εξασφαλίσουν ξανά την χαμένη κοινότητα αλληλεγγύης, αλληλοβοήθειας, αναγνώρισης και νοήματος, που ήταν για αυτούς το χωριό (Heckmann, Friedrich, 1981, 215).

Διαφορετικά απ' ό,τι στην περίπτωση του γκέτο, στο οποίο η χωροταξική αποκοπή και η κοινωνική οργάνωση αναγκαστικά συμπίπτουν, δεν είναι η ανάπτυξη του αυτόνομου κοινωνικο-πολιτιστικού συστήματος των μεταναστών αναγκαστικά συνδεδεμένη με την ύπαρξη απομονωμένων συνοικιών, ακόμη και αν αυτές είναι πιθανά υποστηρικτικές για την ανάπτυξη του αυτόνομου κοινωνικο-πολιτιστικού συστήματος των μεταναστών και πολλές φορές στο εμπειρικό επίπεδο συμπίπτουν. Η έννοια αυτή εμπεριέχει τη συνείδηση δράσης των μεταναστών και συνδιαλέγεται με εννοιολογικές παραδόσεις και περιέχει επιπλέον στην ιστορική της κατανόηση τρία αλληλοσυνδεδεμένα στοιχεία:

- μια ομάδα μεταναστών, η οποία σε ένα ξένο τόπο διατηρεί την ταυτότητά της,
- μορφές της οικονομικής και κοινωνικο-πολιτιστικής οργάνωσης, καθώς και
- ένα χώρο όπου κατοικεί, χωρίς να πρέπει αναγκαστικά αυτός να είναι σαφώς αποκομμένος από τον υπόλοιπο χώρο (Heckmann, Friedrich, 1981, 216).

Η *μεταναστευτική κοινότητα ή παροικία*, ως αυτόνομο σύστημα οργάνωσης, περιορίζεται μεν κυρίως στο χώρο εκτός της διαδικασίας εργασίας και παραγωγής και είναι αναγκασμένη να ενταχθεί στις υπάρχουσες οικονομικές σχέσεις και μορφές οργάνωσης, αλλά στην ιστορική διαδικασία της ανάπτυξης της μεταναστευτικής παροικίας αναφέρονται αλλαγές ως προς της δομή της. Έτσι αναφαίνονται σταδιακά οικονομικές στιγμές, που συνπροσδιορίζουν τη δομή και την εξέλιξη της μεταναστευτικής παροικίας (λιανεμπόριο, χοντρεμπόριο, τράπεζες, εστιατόρια, καφενεία, περίπτερα, λαϊκή αγορά, ταξιδιωτικά γραφεία, ιατρεία, δικηγορικά γραφεία κ.λπ.).

Η μεταναστευτική κοινότητα είναι ταυτόχρονα δομή και έτσι αντικειμενική διαμορφωτική συνθήκη της συνείδησης των μεταναστών και αποτέλεσμα της συνείδησης και της συνειδητής αντιπαράθεσης των μεταναστών με τις αντικειμενικές συνθήκες στη χώρα υπο-

δοχής. Εάν κατανοήσουμε το σύστημα οργάνωσης των κοινωνικών, πολιτιστικών και οικονομικών ανταλλαγών, καθώς και το σύστημα των επικοινωνιών των μεταναστών, και πέρα από μια φολκλοριστική φαινομενολογική νοηματοδότηση, ως την συγκεκριμένη έκφραση των κοινών τους συνειδητών προσπαθειών για να καλύψουν ένα διαπιστωμένο έλλειμμα σε δομικές προϋποθέσεις για την ικανοποίηση των αναγκών τους, για να αποδυναμώσουν διαπιστωμένες αρνητικές στιγμές εμπειρίας λόγω της οικονομικής και κοινωνικής τους θέσης και κατάστασης, καθώς και ως μορφή αντίστασης απέναντι σε μια κυρίαρχη κοινωνική πραγματικότητα, που προσπαθεί βίαια να τους αφομοιώσει, τότε μας φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική η συστηματική ανάλυση αυτής της οργανωτικής δομής των μεταναστών, για την προσέγγιση της κοινωνικής τους θέσης, κατάστασης, συνείδησης-κοινωνικής και εργατικής-, του επιπέδου των αναγκών τους, της ικανοποίησης από την εργασία τους, των ατομικών, οικογενειακών και συλλογικών στρατηγικών και σχεδίων ζωής τους (Papaioannou, Skevos, 1983, 421).

3. Η κατάσταση του συστήματος κοινωνικής οργάνωσης των μεταναστών μετά από 40 χρόνια

Χωρίς να είμαστε σε θέση να παραθέσουμε θεμελιωμένες απόψεις σχετικά με τις πρόσφατες εξελίξεις όσον αφορά την παρούσα κατάσταση των μεταναστευτικών κοινοτήτων, ιδιαίτερα στη Γερμανία και αυτό λόγω έλλειψης συστηματικών ερευνών, θα επιχειρήσουμε ορισμένες διαπιστώσεις που βασίζονται στην παρατήρηση, αλλά και σε ιστορικά προηγούμενα.

Στο πλαίσιο των μεταναστευτικών κοινοτήτων, παροικιών και λόγω των επιχειρηματικών οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά και της άσκησης ελεύθερων επαγγελμάτων, έχει διαμορφωθεί στην παρούσα φάση μια μεταναστευτική μικροαστική τάξη, η οποία συμπληρώνεται από μια σειρά απόμων και ομάδων, όπως εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί λειτουργοί, μεταφραστές κ.ά.

Όσον αφορά τη λεγόμενη δεύτερη γενιά, παρατηρείται μια τάση αποστασιοποίησης από την κοινότητα των μεταναστών και μια έντονη ενσωμάτωση στην κοινωνία υποδοχής. Γενικότερα παρατηρούνται φαινόμενα χαλάρωσης των δεσμών μεταξύ των μεταναστών, γεγονός που επιβεβαιώνει την θέση που εκφράσαμε παραπάνω, ότι η συσπείρωση γύρω από τις μεταναστευτικές κοινότητες αποτελεί ένα ενδιάμεσο σταθμό για την βαθμιαία ενσωμάτωση των μεταναστών.

Στα παραπάνω προστίθεται το φαινόμενο του ατομικισμού που ως γνωστό είναι μια κυρίαρχη τάση στις κοινωνίες μας τις τελευταίες δεκαετίες.

Εάν αναλογιστούμε και τη γενικότερη κρίση της πολιτικής και των πολιτικών συλλογικοτήτων, τότε υποθέτουμε ότι και ο πολιτικός ρόλος των κοινοτήτων θα έχει αλλάξει. Επίσης είναι χαρακτηριστική σε αυτή τη φάση η πληθώρα εθνικοτοπικών συλλόγων με κύριο στόχο τη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας.

4. Το παράδειγμα της Νυρεμβέργης

Παρακάτω θα προσπαθήσω να παρουσιάσω σε αδρές γραμμές το παράδειγμα της Νυρεμβέργης και να αναφέρω εδώ ότι με τη Νυρεμβέργη έχω μια προσωπική βιωματική σχέση, δεδομένου ότι έζησα εκεί δέκα χρόνια και είχα προσωπικά μια ανάμειξη στα τεκταινόμενα, ωστόσο πιστεύω ότι, μετά από είκοσι χρόνια έχει δημιουργηθεί μια επαρκής απόσταση για να μπορώ σήμερα να εκτιμήσω σχετικά αντικειμενικά τα πράγματα. Θα στηριχθώ ωστόσο και σε ένα βιβλίο για την ιστορία των Ελλήνων της Νυρεμβέργης που για τη συγγραφή του είχε την πρωτοβουλία το Bildungszentrum der Stadt Nürnberg: Gabi Müller-Ballin (Hg.) (1996) Ξενιτιά. Fremde. Griechinnen und Griechen in Nürnberg 1960-1996. Erinnerungen – Stationen - Berichte, Nürnberg.

Τρεις μήνες μετά την υπογραφή της σύμβασης μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας το 1960 έφτασαν από τον Πειραιά με πλοίο μέσω Πρίντζι και Μονάχου στη Νυρεμβέργη οι πρώτοι

Έλληνες μετανάστες. Από 253 το 1960 έφτασαν στις 4002 το 1965, το 1971 ήταν 8814 και το 1973 ζούσαν στη Νυρεμβέργη 10.696 Έλληνες. Στις 30.12.1995 ζούσαν 10.415, από τους οποίους 5.658 άνδρες και 4.757 γυναίκες. Προορισμός κύρια η Grundig, η AEG, η Telefunken, η Siemens, η Bosch. Από το 1960 μέχρι το 1973 που σταμάτησε η Γερμανία την υποδοχή μεταναστών μετανάστευσαν γύρω στις 695.000, από τους οποίους οι 600.000 έφτασαν στη Γερμανία, 434.597 άνδρες και 312.516 γυναίκες. Σήμερα ζουν στη Γερμανία 359.556 Έλληνες.

Ενώ στην αρχική φάση οι γυναίκες ήταν λίγες, σύντομα άρχισαν να μεταναστεύουν και οι γυναίκες και σε μια επόμενη φάση και τα παιδιά. Αυτό οδήγησε τους περισσότερους μετανάστες να δουλεύουν σε διαφορετικές βάρδιες προκειμένου να είναι πάντα κάποιος με τα παιδιά. Πάρα πολλά παιδιά μεταναστών ωστόσο έμειναν στο χωριό με συγγενείς και κύρια με τους γονείς των μεταναστών. Όλα τα παραπάνω σημαίνουν μια ριζική αλλαγή της οικογένειας, γεγονός που σηματοδοτεί μια νέα κατάσταση.

Στην πρώτη φάση οι περισσότεροι μετανάστες έμεναν σε δωμάτια και κατοικίες που διέθεταν τα εργοστάσια και που συνήθως βρίσκονταν μέσα στους χώρους των εργοστασίων ή πολύ κοντά σε αυτά. Γύρω στο 1963 με 1964 και με την συνένωση των οικογενειών οι περισσότεροι Έλληνες μετανάστες έφυγαν από τα εργοστασιακά δωμάτια και έμεναν σε σπίτια διάσπαρτα μέσα στην πόλη, αλλά κυρίως στην Führerstraße, το Gostenhof, το Schweinai, το Johannis και την Südstadt. Αρχικά δεν υπήρχε κανένας χώρος συνάντησης. Σε ένα εργοστάσιο που διέθετε ένα σαλόνι γίνονταν πολλές συναντήσεις, υπήρχε επίσης ένα ελληνικό εστιατόριο, το «Alt Athen» από Έλληνες που βρέθηκαν εκεί από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σιγά σιγά άρχισαν να εμφανίζονται διάφορες δομές και υποδομές της ελληνικής παροικίας. Από αυτούς τους Έλληνες δημιουργήθηκε η *Πρώτη Ελληνική Κοινότητα της Νυρεμβέργης το 1960* από περίπου 30-40 Έλληνες. Με την Κοινότητα αυτή οι μετανάστες δεν είχαν καμιά σχέση, αφού ήταν αρκετά κλειστή, για να γίνει κάποιος μέλος έπρεπε να προταθεί από τουλάχιστον δυο παλιά μέλη, ωστόσο προσέφεραν σε αυτούς υπηρεσίες μετάφρασης και διερμηνείας, αλλά και εκπροσώπηση προς τις γερμανικές αρχές.

Για τους λόγους αυτούς οι «νέοι» και μετά από πρωτοβουλία της εκκλησίας δημιούργησαν το *1962* κατ' αρχήν τον *Σύλλογο Άγιος Παύλος* και το *1964* τον «*Εργατικό Σύλλογο*». Η ύπαρξη της πρώτης αυτής Ελληνικής Κοινότητας δεν επέτρεπε την ίδρυση δεύτερης με το ίδιο όνομα, κάτι που θα επέτρεπε στους Έλληνες εργάτες και φοιτητές, αλλά και άλλους να έχουν ένα σύλλογο που να καλύπτει τις ανάγκες όλων. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας ανέστειλε η Ελληνική Κοινότητα τη λειτουργία της. Μόλις το *1981* έγινε δυνατόν να ιδρυθεί η *Νέα Ελληνική Κοινότητα Νυρεμβέργης και Περιχώρων* και αντικατέστησε την παλιά, αλλά και τον Εργατικό Σύλλογο.

Από το *1961* ιδρύθηκε επίσης η *Εκκλησιαστική Ενορία της Νυρεμβέργης*, η οποία το *1996* κατόρθωσε να κτίσει δική της εκκλησία.

Ήδη από το *1960* ιδρύθηκε ένα γραφείο κοινωνικής πρόνοιας από την ευαγγελική εκκλησία, η οποία είχε αναλάβει την υποστήριξη των Ελλήνων μεταναστών.

Ιδιαίτερη σημασία για τη συγκρότηση της ελληνικής κοινότητας της Νυρεμβέργης έπαιξε και η *ίδρυση ελληνικών δημοτικών σχολείων το 1965* και η λειτουργία τους *1966* με 145 μαθητές, οι οποίοι έγιναν 283 δύο χρόνια αργότερα. Είχε προηγηθεί ήδη μερικά χρόνια νωρίτερα η λειτουργία, με πρωτοβουλία του Συλλόγου Άγιος Παύλος, μαθημάτων ελληνικής γλώσσας. Το *1976* ο αριθμός των μαθητών έφτασε στους 1.448, 43 τάξεις και 50 δασκάλους. Το 90% των παιδιών που ζουν στην περιοχή της Νυρεμβέργης επισκέπτονται την περίοδο αυτή τα ελληνικά σχολεία. Από το *1974* λειτουργεί επίσης γυμνάσιο και το *1976* Λύκειο στη Νυρεμβέργη και από το *1975* και νηπιαγωγεία.

Από το *1961* λειτουργεί στη Νυρεμβέργη *Ελληνικό Προξενείο* με επίτιμο πρόξενο τον ιδρυτή του μεγάλου εμπορικού οίκου Quelle Gustav Schickedanz και από το θάνατό του το *1977* μέχρι το *1994* τη γυναίκα του Grete Schickedanz και από το *1994*, μετά το θάνατο της Grete Schickedanz μέχρι σήμερα την κόρη του Madeleine Schickedanz. Το προξενείο έχει

στην αρμοδιότητά του περίπου 17.000 Έλληνες εργάτες, φοιτητές, επιχειρηματίες και ελεύθερους επαγγελματίες.

Η περίοδος 1967-1974 έχει μια ιδιαίτερη σημασία και για την ελληνική κοινότητα της Νυρεμβέργης. Η δικτατορία στην Ελλάδα δημιούργησε μια νέα κατάσταση στους μετανάστες. Οι περισσότεροι μετανάστες ήταν ενάντια στη δικτατορία και πολλοί οργανώθηκαν στην *Πανελλήνια Αντιδικτατορική Ένωση*, από την οποία αργότερα προέκυψαν το *Πανελλήνιο Αντιδικτατορικό Κίνημα* και το *Πατριωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο*. Με την αποκατάσταση της δημοκρατίας όλα τα κόμματα ίδρυσαν τοπικές οργανώσεις στη Νυρεμβέργη με ηγεμονική θέση του ΠΑΣΟΚ, του ΚΚΕ και του ΚΚΕ-Εσωτερικού. Πριν από το 1967 είχε παράνομη οργάνωση στη Νυρεμβέργη η ΕΔΑ. Η έντονη πολιτικοποίηση των Ελλήνων μεταναστών αυτής της περιόδου ανέδειξε τους Έλληνες μετανάστες πρωταγωνιστές των πολιτικών και συνδικαλιστικών αγώνων όχι μόνο στο μεταναστευτικό κίνημα, αλλά γενικότερα στη γερμανική κοινωνία. Ήταν επομένως λογικό επακόλουθο ο έντονος πολιτικός προσανατολισμός της ελληνικής κοινότητας. Η έντονη στήριξη των ελληνικών αγώνων κατά της χούντας από γερμανικούς φορείς κόμματα, συνδικάτα, φοιτητές και διανοούμενους δημιούργησε ένα κλίμα συνεργασίας και κοινών αγώνων μεταξύ Ελλήνων και Γερμανών.

Το 1973 ίδρυσε ο Δήμος της Νυρεμβέργης το *Δημοτικό Συμβούλιο Αλλοδαπών, Ausländerbeirat* και την ίδια χρονιά έγιναν εκλογές για το πρώτο Συμβούλιο. Η περίπτωση της Νυρεμβέργης ήταν δεύτερη σε όλη τη Γερμανία μετά το Wiesbaden. Από τις 25 έδρες, τις οποίες διεκδίκησαν 86 υποψήφιοι από ένδεκα χώρες, τις πέντε κατέλαβαν Έλληνες.

Το 1974 ίδρυσε ο *Deutscher Gewerkschaftsbund*, η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Γερμανίας, ένα *Συμβουλευτικό Γραφείο για Μετανάστες*, με ένα ελληνικό τμήμα.

Το 1978 ίδρυσε ένα *Συμβουλευτικό Σταθμό για Νέους Μετανάστες* η Ευαγγελική Υπηρεσία Πρόνοιας.

Η *επιχειρηματική δραστηριότητα* πολλών Ελλήνων μεταναστών στη Νυρεμβέργη έρχεται, αρχής γενομένης προς τα τέλη της δεκαετίας του 1960, να συμβάλει στην οικονομική δομή της ελληνικής κοινότητας. Το 1996 υπάρχουν στη Νυρεμβέργη 1469 εστιατόρια, 245 καφετέριες και καφενεία, και 167 σουβλατζίδικα. Τα 720 από όλα αυτά βρίσκονται σε ελληνικά χέρια, ενώ οι ιταλοί που βρίσκονται στη δεύτερη θέση κατέχουν περίπου τα μισά από αυτά που έχουν οι Έλληνες.

Το 1974 ιδρύεται η ποδοσφαιρική ομάδα *FC Zeus* και ο *Σύλλογος Κρητών*, το 1976 ο *Σύλλογος Ποντίων*, το 1977 ιδρύουν οι δάσκαλοι το *Σύλλογο Δημόκριτος*, το 1979 ιδρύεται ο *Σύλλογος Ηπειρωτών*, το 1981 ο *Σύλλογος Θεσπρωτών*, το 1982 ο *Σύλλογος Μακεδόνων*, το 1983 ο *Σύλλογος Θρακών* και ο *Σύλλογος Θεσσαλών*, το 1985 ο *Σύλλογος Πελοποννήσου και Κεντρικής Ελλάδας*, το 1986 ο *Σύλλογος Νησιωτών*, το 1989 ο *Σύλλογος Λιβαδερού Κοζάνης*, το 1991 ο *Σύλλογος Αγίας Κυριακής Τρικάλων*, το 1990 ιδρύουν οι καθηγητές την *ELME-Franken*.

Σημαντικός ήταν εξάλλου ο ρόλος του *Ελληνικού Πολιτιστικού Συλλόγου*, ο οποίος δραστηριοποιούνταν στην *Planungskneipe* και το *μουσικό σχήμα Ρωμιούση*.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1970 υπάρχει μια έντονη συζήτηση μεταξύ των Ελλήνων της Νυρεμβέργης σχετικά με την ανάγκη ίδρυσης μιας οργάνωσης που να αποτελεί την ομπρέλα για όλους τους Έλληνες και τις οργανώσεις τους. Αυτή θα μπορούσε να είναι μια Κοινότητα, αλλά όπως ήδη αναφέραμε συνέχιζε να υπάρχει στα χαρτιά η παλιά κοινότητα από τα χρόνια πριν το 1960. Μόλις την άνοιξη του 1981 συστάθηκε μια *καταστατική επιτροπή* στην οποία συμμετείχαν όλες οι πολιτικές τάσεις, φοιτητές και άλλοι. Τον *Ιούνιο του 1981* ιδρύθηκε τελικά η νέα *Ελληνική Κοινότητα Νυρεμβέργης* και στις 28 Ιουνίου έγιναν οι πρώτες εκλογές για την ανάδειξη του πρώτου *Διοικητικού Συμβουλίου*. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ψηφοδέλτιο ήταν ενιαίο, κάτι που δεν ισχύει σήμερα. Τόσο στην Καταστατική Επιτροπή, όσο και στο πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο είχα προσωπικά την τιμή να συμμετέχω. Ταυτόχρονα με την ίδρυση της Κοινότητας και σε συνεργασία με γερμανούς πολίτες και πρωτοβουλίες πολιτών καταφέραμε μετά από κατάληψη ενός δημόσιου κτηρί-

ου να το εκχωρήσει ο Δήμος και δημιουργήθηκε το Nachbarschaftshaus στην περιοχή του Gostenhof όπου έμεναν πολλοί Έλληνες. Στο κτίριο αυτό που διέθετε πολλούς χώρους, δωμάτια, αμφιθέατρα, εργαστήρια, καφετέρια, αθλητικές εγκαταστάσεις, αποθήκες κ.λπ., εγκαταστάθηκαν διάφοροι σύλλογοι και πρωτοβουλίες πολιτών ξένων και Γερμανών. Στους χώρους αυτούς η Ελληνική Κοινότητα που δημιούργησε διάφορα τμήματα, δραστηριοποιείται μέχρι σήμερα. Χωρίς να αποφεύγει τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, η Ελληνική Κοινότητα είχε ένα σαφές πολιτικο-κοινωνικό πρόταγμα. Μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα κατάφερε όχι μόνο να αγκαλιάσει όλους τους Έλληνες, αλλά αποτελούσε και τον επίσημο συνομιλητή των δημόσιων και δημοτικών φορέων.

Είναι πάντως γεγονός ότι κάτω από τις σημερινές συνθήκες οι οργανώσεις των μεταναστών και κυρίως η σημαντικότερη, η Κοινότητα, βρίσκονται σε μια κρίσιμη καμπή.

E. Βιβλιογραφία

- Heckmann Friedrich (1981) *Die Bundesrepublik: ein Einwanderungsland*, Stuttgart.
- Müller-Ballin, Gabi (Hg.) (1996) *Ξενιτιά. Fremde. Griechinnen und Griechen in Nürnberg 1960-1996. Erinnerungen – Stationen - Berichte*, Nürnberg, Bildungszentrum der Stadt Nürnberg.
- Papaioannou Skevos (1983) *Arbeitsorientierung und Gesellschaftsbewusstsein von Gastarbeitern in der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt am Mein, Bern, New York.
- Park R.E. and Miller H.A. (1969) *Old-World Traits Transplanted*, New York, 1921.
- Thomas W.J. and Znaniecki F. (1921,1958) *The Polish Peasant in Europe and America*, 2.vols., Boston και New York, 1918.
- Vlachos E.C. (1968) *The assimilation of Greeks in the United States*, Athens.

Οργάνωση και στόχοι των Ελληνικών Κοινοτήτων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας

Μιχάλης Καναβάκης

Εισαγωγή

Ο κοινωνικός χαρακτήρας των Ελλήνων έχει τις ρίζες του στην αρχαία ελληνική κουλτούρα και αποτελεί ένα από τα βασικότερα γνωρίσματα αυτού που ονομάζουμε «ελληνικότητα». Επιστημονικές μελέτες και βιβλιογραφία επιβεβαιώνουν πολλαπλά την άποψη αυτή¹. Μέσα στο περιβάλλον της διασποράς με τις ειδικές συνθήκες, η τάση των Ελλήνων για μεταξύ τους επικοινωνία όχι μόνο παραμένει αλώβητη αλλά εκφράζεται δυναμικά με την ίδρυση οργανώσεων που υπηρετούν γενικούς και ειδικούς στόχους. Σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού υπάρχουν σήμερα στο εξωτερικό 2.877 καταγεγραμμένες οργανώσεις, εκ των οποίων οι 952 είναι κοινότητες, οι 974 εθνικοτοπικές οργανώσεις και οι 951 διάφοροι άλλοι σύλλογοι².

Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε αντιπροσωπευτικά στις οργανώσεις των Ελλήνων της Γερμανίας, καθώς συμβαίνει να έχουμε μια άμεση εποπτική και προσωπική σχέση με τον χώρο αυτόν. Οι οργανώσεις αυτές γνωρίζουν μία ιδιαίτερα μεγάλη ποικιλία, η οποία περιλαμβάνει συλλόγους αθλητικούς, πολιτιστικούς, πολιτικούς, κομματικούς, συνδικαλιστικούς, φοιτητικούς, επιστημονικούς, θρησκευτικούς, καθώς επίσης και συλλόγους Γονέων και Κηδεμόνων.

1. Η πρώτη βαθμίδα οργάνωσης

Η σημαντικότερη μορφή οργάνωσης ως προς τον αριθμό μελών που συμμετέχουν σ' αυτές, την ιστορική εξέλιξη και την προσφορά τους είναι οι *Ελληνικές Κοινότητες* (Ε.Κ.). Εξίσου αξιόλογες είναι οι οργανώσεις εκείνες των οποίων τα μέλη κατάγονται από την ίδια γεωγραφική περιοχή (π.χ. τον Πόντο, την Κρήτη, την Ήπειρο), ενώ απαντώνται και σύλλογοι των οποίων τα μέλη κατάγονται από μία μικρότερη συγκεκριμένη περιοχή, πόλη ή χωριό της Ελλάδας.

Οι σύλλογοι αυτοί είναι αναγνωρισμένοι από τις κατά τόπους αρμόδιες κρατικές αρχές και αποτελούν μέρος της κοινωνικής ζωής του χώρου στον οποίο δραστηριοποιούνται.

Ο θεσμός της Ελληνικής Κοινότητας «εντάσσεται στις δημοκρατικές πολιτικές παραδόσεις του ελληνικού λαού»³. Τους λόγους για τη διατήρηση του θεσμού αυτού εντοπίζει

¹ Herder Richard (1962) *Eigenart der Griechen* – Einführung in die griechische Kultur, Freiburg/i Br, 29, Schlum, Hanns –Bernhard (1982) *Eine neue Heimat in der Fremde – Die Entwicklung der griechischen Gastarbeiter zu angehörigen einer Einwanderungsminorität in der Bundesrepublik*, Diss., Paderborn.

² Ο Gillian Bottomley αναφέρει ότι στην Αυστραλία οι Έλληνες διαθέτουν τους περισσότερους συλλόγους από όλες τις άλλες μειονότητες. Μόνο το New South-Wales το 1970 αριθμούσε 169 ελληνικούς συλλόγους (Gillian Bottomley (1976) *After the Odyssey. A study of Greek Australians*; St. Lucial Queensland Australia), σημείωση από τον Schlumm, 73.

³ *Μεταναστευτικά Νέα*, β' 15νθήμερο Μάρτη 1988, 1.

κανείς στην ίδια την ιστορία του ελληνικού λαού. Ο Ελληνισμός, κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, διατήρησε μέσω των Κοινοτήτων που οργάνωσε, την εθνική του ταυτότητα και συνέχεια. Στο εξωτερικό, οι αντίστοιχες κοινότητες αναδείχθηκαν επιπλέον σε σπουδαία εμπορικά κέντρα, η οικονομική ευμάρεια των οποίων συνέβαλε στην πολιτιστική και πνευματική πρόοδο. Στις Κοινότητες αυτές αναδείχθηκαν οι πρωτοπόροι του ελληνικού Διαφωτισμού, γεννήθηκε, οργανώθηκε και έδρασε η Φιλική Εταιρία, καλλιεργήθηκε το φιλελληνικό κίνημα⁴.

Για τις Ελληνικές Κοινότητες στη Γερμανία σημειώνεται πολύ ενδεικτικά στα *Μεταναστευτικά Νέα*:

«Ο χαρακτήρας των σημερινών Ελληνικών Κοινοτήτων στη χώρα που ζούμε, αλλά και στη Δυτική Ευρώπη γενικότερα, είναι ενωτικός, είναι εκείνος ο θεσμός που στεγάζει όλον τον Ελληνισμό, ανεξάρτητα από ιδεολογικό-πολιτικές αντιλήψεις, είναι ο κυριότερος κορμός διατήρησης της παράδοσης και της ιστορίας μας. Είναι μάλιστα πρότυπο για όλες τις άλλες αλλοδαπές εθνότητες που τα σωματεία τους είναι πολυδιασπασμένα, δεν έχουν ενιαία έκφραση και είναι προεκτάσεις κομματικών φορέων. Αντίθετα στις Ε.Κ. μπορεί το κάθε άτομο ή η κάθε παράταξη να “εκφράζεται” ή να “μετέχει” σε εκλογικές διαδικασίες χωρίς περιορισμούς και αποκλεισμούς.

Αυτήν την ενότητα θα πρέπει να την διαφυλάξουμε σαν κόρη οφθαλμού. Είναι η μόνη συνταγή που θα διαφυλάξει τον Ελληνισμό σαν οντότητα και στο μέλλον, ιδιαίτερα αν ένας σημαντικός αριθμός συμπατριωτών μας αποφασίσει να μείνει για πάντα στη Δυτική Γερμανία. Εξάλλου τα όποια προβλήματα και αιτήματα προωθούνται καλύτερα και επιλύονται μόνο μέσα από ένα ενιαίο και μαζικό φορέα. Κανείς συμπατριώτης λοιπόν έξω από τις Ε.Κ. Η μαζικότητα είναι η δύναμή μας»⁵.

1.1 Ίδρυση των Ελληνικών Κοινοτήτων

Ο Μαντζουράνης⁶, ο Δημακόπουλος⁷ και ο Μαρίνος⁸ τοποθετούν την ίδρυση των Ελληνικών Κοινοτήτων στη Γερμανία στις αρχές της δεκαετίας το '60. Ωστόσο, σύμφωνα με νεότερα στοιχεία, οι πρώτες κοινότητες ιδρύθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του '50, όπως π.χ. οι Ε.Κ. του Düsseldorf⁹ και της Stuttgart¹⁰. Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε με ιδιαίτερη έμφαση ότι η ίδρυση των κοινοτήτων αυτών αποτελεί καρπό προσωπικής πρωτοβουλίας και προσπάθειας των Ελλήνων, οι οποίοι όχι μόνο τις οργάνωσαν αλλά και τις στήριξαν και τις στηρίζουν οικονομικά.

Την ίδρυσή τους επέβαλαν, πέρα από την ανάγκη της επικοινωνίας, μία σειρά από συγκεκριμένους ευρύτερους λόγους, όπως η παράταση της παραμονής στο εξωτερικό, η

⁴ Τσουκαλάς Κωνσταντίνος (1975) *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, γ' έκδ. Αθήνα, 267 κ.ε. Κορδάτος Γιάννης (1956) *Μεγάλη ιστορία της Ελλάδας*, τόμος 9ος, Αθήνα, 211 κ.ε. και 547 κ.ε.

⁵ *Μεταναστευτικά Νέα*, Β' 15νθήμερο Μάρτη 1988.

⁶ Μαντζουράνης Γεώργιος (1974) *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (γκασταρμπαίτερ)*, Αθήνα, 2η έκδ., 273, Damanakis Michael (1978) *Sozialisierungsprobleme der Grastarbeiterkinder in den Grund- und Hauptschulen des Bundeslandes Nordrhein - Westfalen*, Diss, Kastelanum.

⁷ Dimakopoulos Kostas (1983) *Die Organisation der griechischen Auswanderer in der Bundesrepublik Deutschland und ihre Beziehungen zu den deutschen Behörden*. Referat gehalten in Rahmen der 2. Sitzung der Gemischten Griechisch - Deutschen Kommission für Themen der griechischen Arbeitenden, Athen 18-20. Januar, (αδημοσίευτο κείμενο).

⁸ Marinos Spyros (1982) In: *Protokoll der 7. Sitzungs* (nicht öffentlich) 3. Dezember 1982. Düsseldorf - Haus des Landtags von Nordrhein - Westfalen, 32.

⁹ Βλ.: Reg Nr. 4248 στο: *Vereinsregister beim Amtsgericht Düsseldorf*.

¹⁰ Η Ε.Κ. της Stuttgart γιόρτασε τα τριάντα χρόνια από την ίδρυσή της στα πλαίσια εορταστικών εκδηλώσεων από 19-21/6/1987, Μ. Ν., Ιούλιος, 1987, 1,4.

αντιμετώπιση και η επίλυση κοινών εργασιακών και κοινωνικών προβλημάτων μέσα από συλλογική δράση, η αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου, η έξοδος από την απομόνωση.

Επειδή οι λόγοι αυτοί αφορούσαν –λίγο ή πολύ– όλους τους Έλληνες της Γερμανίας, οι Ε.Κ. βρήκαν μεγάλη απήχηση. Έτσι, ενώ το 1964 σύμφωνα με όσα σημειώνει ο Κλαδάς, υπήρχαν 40 Ε.Κ.¹¹, το 1982 ο αριθμός των Ε.Κ. τριπλασιάζεται¹².

Στα τέλη της δεκαετίας του '60 και στις αρχές της δεκαετίας του '70, ο αριθμός των μελών των Ε.Κ. γνωρίζει μια μικρή κάμψη. Το φαινόμενο δικαιολογούν κυρίως δύο βασικές αιτίες: αφενός οι Έλληνες εμπιστεύονται όλο και περισσότερο τα γερμανικά συνδικάτα προκειμένου να διασφαλίσουν πιο αποτελεσματικά τα εργασιακά τους συμφέροντα, αφετέρου, καθώς το σύνολο των Ε.Κ. τάσσονται ενάντια στη δικτατορία, όσοι δεν επιθυμούν να έρθουν σε ανοιχτή ρήξη με το καθεστώς, αποστασιοποιούνται προσωρινά από αυτές.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του '70, σε μια προσπάθεια δυναμικής παρέμβασης στο χώρο του σχολείου για ποιοτική αναβάθμιση της σχολικής εκπαίδευσης, ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων γονέων στρέφεται προς τους νεοσύστατους Συλλόγους Γονέων και Κηδεμόνων. Αυτό είχε ως συνέπεια τη χαλάρωση της σχέσης των Ελλήνων με τις Ε.Κ. Προς τα τέλη της δεκαετίας του '70, το κλίμα αντιστρέφεται και οι Έλληνες ενεργοποιούνται και πάλι δυναμικά στα πλαίσια των Ε.Κ., καθώς διαπιστώνουν πως οι Ε.Κ. μπορούν να συμβάλουν πιο αποτελεσματικά όχι μόνο στην αναβάθμιση της σχολικής εκπαίδευσης, αλλά και να διασφαλίσουν την ίδρυση ελληνικών σχολείων όπου οι ανάγκες το απαιτούν. Οι αγώνες της Ε.Κ. του Wuppertal π.χ. άφησαν εποχή για την εκπαίδευση των Ελληνόπουλων στη δεκαετία του '80¹³.

Στις αρχές της δεκαετίας του '80 οι Ε.Κ. συγκεντρώνουν την απόλυτη πλειοψηφία των Ελλήνων της Γερμανίας. Ο Κ. Παππάς επισημαίνει στη 7η συνεδρία της Κομισσιόν για θέματα Αλλοδαπών της Βουλής της Βόρειας-Ρηνανίας Βεστφαλίας (7.12.1982) τα ακόλουθα: «Στις Ελληνικές Κοινότητες εκπροσωπούνται όλοι οι Έλληνες ανεξάρτητα από πολιτική ιδεολογία, ηλικία κ.λπ. Αυτή τη στιγμή είναι εγγεγραμμένοι πάνω από 50.000 άνω των 18 ετών. Ο παραπάνω αριθμός αναφέρεται σε οργανωμένες οικογένειες. Ως εκ τούτου ο αριθμός των μελών είναι κατά πολύ μεγαλύτερος»¹⁴.

Με τη διάδοση των Ε.Κ. και την αύξηση των μελών αυξάνουν και οι ευθύνες και οι δραστηριότητες των Ε.Κ. Ενώ στην αρχή είχαν ως στόχο να βοηθήσουν τους Έλληνες στην αντιμετώπιση καθημερινών προβλημάτων, άδεια παραμονής, εξεύρεση κατοικίας, φορολογικές δηλώσεις, επικοινωνία με τις γερμανικές ή τις ελληνικές υπηρεσίες, μεταφράσεις, ενημέρωση, σταδιακά εξελίσσονται σε συλλογικά όργανα διευθέτησης και επίλυσης προβλημάτων γενικού ενδιαφέροντος. Μετατρέπονται, δηλαδή, από οργανώσεις που βοηθούν στην διεκπεραίωση ζητημάτων σε όργανα αντιπροσώπευσης που υπερασπίζονται –και μάλιστα προγραμματικά και δυναμικά– τα συμφέροντα των Ελλήνων.

Στο πνεύμα αυτό και καθώς αναλαμβάνουν την εκπροσώπηση των μελών τους έναντι ελληνικών και γερμανικών αρχών για θέματα κοινού ενδιαφέροντος, φροντίζουν για τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ Ελλήνων και Γερμανών, προβαίνουν σε συνεργασία με συλλόγους διάφορων μειονοτήτων, συνδιοργανώνουν ή συμμετέχουν σε πολιτιστικές, χορευτικές, θεατρικές εκδηλώσεις με ποικίλους φορείς, συμπαρίστανται στους Συλλόγους Γονέων και Κηδεμόνων και υπερασπίζονται τα πολιτικά δικαιώματα των Ελλήνων ενώπιον γερ-

¹¹ Κλαδάς Σωκράτης (1964) *Τα θέματα των εν Δυτική Γερμανία Ελλήνων εργατών*, Αθήνα, 35.

¹² ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 5.6.1983, Παππάς, 1982, 19.

¹³ Kanavakis Michalis (Hrs) (1989) *Πηγές – Quellen zu griechischen Schulinitiativen in der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt / M, Bd 3,S. 81-371, Bd5. 65f, 72, 84f, 110ff, 134,3144,147,155, 356f.

¹⁴ Pappas Kostas (1982) In: *Protokoll der 7. Sitzung* (nicht öffentlich) 3. Dezember Düsseldorf Haus des Landtags von Nordrhein-Westfalen (Μετάφραση από τα Γερμανικά Μ.Κ.).

μανικών και ελληνικών κυβερνήσεων. Διεκδικούν, ακόμη, να ψηφίζουν οι Έλληνες εργαζόμενοι σε τοπικό γερμανικό επίπεδο και να συμμετέχουν στις ελληνικές εθνικές εκλογές στα κατά τόπους ελληνικά προξενεία της Γερμανίας. Παράλληλα, αγωνίζονται να αναγνωριστούν θεσμικά οι Ε.Κ. ως όργανα που θα εκπροσωπούν επίσημα τους Έλληνες της Γερμανίας απέναντι στις γερμανικές και ελληνικές υπηρεσίες σε πάσης φύσεως θέματα τους αφορούν και όχι μόνο στα εργασιακά.

Οι Ε.Κ. της Γερμανίας στην προσπάθειά τους να υπηρετήσουν τον Ελληνισμό βρήκαν συμπαράσταση από πολλούς Έλληνες, επώνυμους και ανώνυμους. Υπήρξαν, ωστόσο, και προβλήματα άλλοτε εσωτερικής, άλλοτε εξωτερικής φύσεως. Έτσι έχουμε περιπτώσεις διάσπασης μιας Ε.Κ. και σύστασης δύο νέων στον ίδιο ζωτικό χώρο, όπως π.χ. στην πόλη Wuppertal. Επίσης, υπήρξαν φορείς ή μεμονωμένα πρόσωπα που προέβαλαν εμπόδια στις δραστηριότητες των Ε.Κ. Συγκεκριμένα, η εφημερίδα *Ακρόπολις* (11-5-1983) αναφέρει περίπτωση κατά την οποία το έργο της Ε.Κ. του Einbeck (Niedersachsen) παρενοχλήθηκε από τον εφημέριο της τοπικής ενορίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε πως η προσφορά των Ελλήνων προς τις Ε.Κ. και των Ε.Κ. προς τα μέλη τους βρίσκεται έξω από κάθε μορφή συναλλαγής. Οι Ε.Κ. οργανώθηκαν στη βάση των αξιών της αλληλοβοήθειας και της αλληλεγγύης, ενάντια στον ατομικισμό και την χρησιμοθηρία της εποχής.

1.2 Οι στόχοι των Ελληνικών Κοινοτήτων

Από τη μελέτη των καταστατικών των Ε.Κ., αλλά και από τα προγράμματα των δραστηριοτήτων τους διαπιστώνει κανείς ότι, πέρα από κάποια εξειδικευμένα θέματα, οι βασικοί στόχοι είναι σχεδόν κοινοί και ίδιοι.

Αναφέρουμε τους κυριότερους εξ αυτών:

- Βασικός σκοπός ίδρυσης των Ε.Κ. είναι η συσπείρωση όλων των Ελλήνων σε ένα νόμιμο φορέα, που αποβλέπει στη διατήρηση του ελληνικού στοιχείου και τη διάσωσή του από την αλλοτρίωση εξαιτίας των καταλυτικών επιδράσεων του κοινωνικού περιβάλλοντος.
- Η εκπροσώπηση των Ελλήνων εργαζομένων απέναντι στις ελληνικές και γερμανικές υπηρεσίες.
- Η προβολή των αιτημάτων σε ελληνικές και γερμανικές αρχές, όπως επίσης και στη κοινή γνώμη.
- Η προώθηση των προβλημάτων των Ελλήνων εργαζομένων προς τις αρμόδιες ελληνικές και γερμανικές υπηρεσίες.
- Η συμβολή στην επίλυση των προβλημάτων αυτών.
- Η διατήρηση της εθνικής συνείδησης όχι μόνο της πρώτης γενιάς αλλά κυρίως των επόμενων, μέσα από εκδηλώσεις που συνδέονται με την ελληνική λαϊκή παράδοση, τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό και τους αγώνες του ελληνικού λαού για ελευθερία, ειρήνη και δημοκρατία.
- Η παροχή κάθε δυνατής βοήθειας για την εκπαίδευση των Ελληνόπουλων στο χώρο της Γερμανίας.
- Η εξεύρεση χώρων για συναντήσεις της νεολαίας, συζήτηση, ενημέρωση, επιμόρφωση και ψυχαγωγία.
- Η δημιουργία βιβλιοθηκών για τη μόρφωση και επιμόρφωση κάθε ενδιαφερομένου.
- Η δημιουργία χορευτικών, μουσικών και θεατρικών ομάδων όχι μόνο για την πρόοδο του πνευματικού επιπέδου των μελών των Ε.Κ., αλλά και για τη διατήρηση της εθνικής και της λαϊκής μας κληρονομιάς.
- Η οργάνωση διαλέξεων, θεατρικών παραστάσεων, εκθέσεων, διαγωνισμών, εκδρομών, και γενικά η δημιουργία ευκαιριών που ωφελούν και κάνουν τη ζωή του ανθρώπου πιο όμορφη, περιεκτική και ουσιαστική.
- Η ανάπτυξη πνεύματος αλληλεγγύης, συνεργασίας, ειρήνης και δημοκρατικής συνείδησης μεταξύ των Ελλήνων.

- Η σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στους Έλληνες, τους Γερμανούς και τους άλλους αλλοδαπούς εργαζόμενους.
- Η δημιουργία πνεύματος συνεργασίας, με τους άλλους αλλοδαπούς καθώς και τους Γερμανούς εργαζομένους για την προώθηση κοινών προβλημάτων και τη διεκδίκηση κοινών συμφερόντων.
- Η υλική και ηθική συμπαράσταση των Ελλήνων, όταν η ανάγκη το απαιτεί και οι τρέχουσες συγκυρίες το επιβάλλουν.
- Η σωστή και έγκαιρη ενημέρωση των Ελλήνων για θέματα που τους ενδιαφέρουν.
- Η υποστήριξη κάθε δημοκρατικής ενέργειας που συμβάλλει άμεσα ή έμμεσα στην πραγματοποίηση των σκοπών των Ε. Κ¹⁵.

1.3 Ο κοινωνικός ρόλος των Ελληνικών Κοινοτήτων

Οι Ελληνικές Κοινότητες αποτελούν για πολλούς Έλληνες τον πιο οικείο χώρο μετά το οικογενειακό περιβάλλον, καθώς συμβάλλουν άμεσα σε μία συνειδητή κοινωνικοποίηση και στην διαμόρφωση μιας νέας βιοθεωρίας και κοσμοθεωρίας. Μέσα από τις εκδηλώσεις τους ενισχύουν την αυτογνωσία των μελών και λειτουργούν προστατευτικά, ώστε ο Έλληνας να μπορεί να εμπλουτίζει την ταυτότητά του με χρήσιμα πολιτιστικά στοιχεία από το νέο περιβάλλον.

Οι Ε.Κ. συντελούν στο να ξεπεράσουν κοινωνικές προκαταλήψεις και να συνδεθούν οι Έλληνες με άτομα διαφορετικών παραδόσεων και πολιτισμών. Καλλιεργούν το αίσθημα της ελευθερίας στη λήψη αποφάσεων και της ευθύνης απέναντι στα κοινά. Στις Ε.Κ. οι Έλληνες διδάσκονται τη σημασία και την αποτελεσματικότητα της συλλογικής οργάνωσης, του συλλογικού προγραμματισμού και της συλλογικής δράσης. Οι Ε.Κ. βοηθούν τον Έλληνα να αποκτήσει σαφή ιδέα για το κοινωνικό σύνολο και το ρόλο του μέσα σ' αυτό, για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, αλλά και να διαμορφώσει μια βαθύτερη αντίληψη για σημαντικές αξίες όπως η αδελφοσύνη, η αλληλεγγύη, η ειρήνη.

Μέσα από μια ποικιλία πολιτιστικών εκδηλώσεων, δίνουν στα μέλη τους τη δυνατότητα να επιδείξουν τις ικανότητες, τα προσόντα και τα χαρίσματά τους. Με τον τρόπο αυτό ο κάθε ένας μπορεί να αναδειχθεί, να αποκτήσει αυτοπεποίθηση και να βιώσει το αίσθημα της δημιουργίας και της προσφοράς.

Στο πλαίσιό τους οι Ε.Κ. πριμοδοτούν την πολιτική συμμετοχή. Συγκεκριμένα προσφέρουν στα μέλη τους τη δυνατότητα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, που σημαίνει ανάπτυξη ελεύθερης πολιτικής συμπεριφοράς, καλλιέργεια της πολιτικής σκέψης και του πολιτικού λόγου μέσα από δημόσιες συζητήσεις ή ομιλίες.

Οι Ε.Κ. είναι το δημόσιο βήμα μέσα από το οποίο ο Έλληνας της διασποράς διαδραματίζει κι αυτός το ρόλο του στην επίλυση των όποιων προβλημάτων. Η δυνατότητα πολιτικής έκφρασης και δράσης είναι θέμα ουσίας που αφορά όχι μόνο την πολιτική συνειδηση αλλά και την ψυχική ισορροπία. Δεν θα ήταν υπερβολή, αν υποστήριζε κανείς ότι αυτός και μόνο ο λόγος είναι αρκετός για την οργάνωση των Ε.Κ. στο εξωτερικό.

Η κάθε Ε.Κ. είναι μια μικρογραφία της Ελλάδας. Στις διάφορες εκδηλώσεις τους ζωντανεύει με τρόπο πρωτόγνωρο το πνεύμα του ελληνισμού –φαινόμενο που δεν απαντάται τόσο δυναμικά στη Μητρόπολη. Στους Έλληνες προσφέρεται η ευκαιρία να γνωρίσουν τη μουσική, το χορό, τα ήθη και τα έθιμα, την κουζίνα και γενικά ποικίλες δραστηριότητες από όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής όλων των περιοχών της Ελλάδας.

¹⁵ Αναφορές για όλους τους παραπάνω στόχους υπάρχουν άφθονες στο δημοσιογραφικό όργανο της Ομοσπονδίας Ε. Κ. της Γερμανίας, των ετών 1986, 1987, 1988 και 1989, καθώς και σε διάφορα έντυπα τα οποία κυκλοφόρησαν κατά καιρούς στην Γερμανία, όπως Η ΔΡΑΣΗ, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 1986, και Σεπτέμβριος 1988, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΗΧΩ, April 1988, ΕΡΜΗΣ, Φεβρουάριος 1989, Μάρτιος 1989, Μάιος 1989, Σεπτέμβριος 1989. Βλέπε επίσης στο: Kanavakis Michalis (Hrs) (1989) *ΠΗΓΕΣ-Quellen zu griechischen Schulinitiativen in der Bundesrepublik Deutschland*, Bd 1-5, Frankfurt/m, Καναβάκης Μιχάλης (επιμέλεια), (1995, 1998) τόμοι 6 και 7, Ιωάννινα 1995, και τόμοι 8 και 9, Ιωάννινα.

Οι Ε.Κ., στην προσπάθειά τους να ανταποκριθούν με τον καλύτερο τρόπο στις πολλαπλές υποχρεώσεις τους έναντι των Ελλήνων, συστήνουν «επιτροπές και τμήματα» στα οποία κάθε Έλληνας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει και να προσφέρει ανιδιοτελώς τις υπηρεσίες του. Ενδεικτικά θα αναφερθούμε στις δραστηριότητες της Ε.Κ. του Düsseldorf, όπως αυτές καταγράφονται από το Δ.Σ. της περιόδου 1987-1989.

«Στα πλαίσια της Ε.Κ. λειτουργούν οι παρακάτω επιτροπές και τμήματα:

1. Τμήμα γυναικών, 2. Τμήμα Νεολαίας, 3. Επιτροπή αίθουσας, 4. Επιτροπή οικονομικού, 5. Επιτροπή πολιτιστικού, 6. Επιτροπή αθλητισμού, 7. Επιτροπή βιβλιοθήκης, 8. Επιτροπή δημοσίων σχέσεων, 11 Επιτροπή συνδικαλιστικού, 12. Επιτροπή μεταναστευτικού, 13. Επιτροπή σχολικού.

Τμήμα της Ε.Κ. είναι η ποδοσφαιρική ομάδα «Ερμής». Στα πλαίσια της κοινοτικής νεολαίας λειτουργούν α) χορευτική ομάδα παιδών και β) χορευτική ομάδα νέων»¹⁶.

2. Δεύτερη βαθμίδα οργάνωσης

2.1 Η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Γερμανίας (ΟΕΚ)

2.1.1 Ίδρυση

Ο Μαντζουράνης αναφέρει ότι «τον Φεβρουάριο του 1966 (σε συνέδριο 27 Κοινοτήτων και με την παρουσία Ελλήνων και Γερμανών επισήμων) ιδρύθηκε η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Δ. Γερμανίας και Δ. Βερολίνου που σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε υπολογίσιμο όργανο με αξιώσεις διεκδίκησης μεταναστευτικών συμφερόντων στη γερμανική κυβέρνηση, στα Συνδικάτα και στις ελληνικές αρχές»¹⁷.

Ο Μαρίνος αναφέρει χωρίς άλλη διευκρίνιση ως έτος ίδρυσης το 1965¹⁸. Το ίδιο έτος αναφέρει ο Κ. Παππάς σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «ΕΡΜΗΣ»¹⁹ καθώς και ο Δημόπουλος²⁰.

Οι απαρχές της ΟΕΚ είναι δύσκολο να ερευνηθούν γιατί, σύμφωνα με προφορική πληροφορία που έχω από το Δημήτρη Λέρο (ασχολήθηκε με τα κοινά από τη θέση του κοινωνικού λειτουργού στο Solingen), κατά την πρώτη περίοδο τουλάχιστον, ο εκάστοτε πρόεδρος της ΟΕΚ έπαιρνε το αρχείο της Ομοσπονδίας στο σπίτι του, με αποτέλεσμα να έχουν χαθεί σημαντικά στοιχεία που αφορούν την ιστορική της εξέλιξη. Στο κείμενο²¹ το οποίο εξέδωσαν τα 27 μέλη του ιδρυτικού Συνεδρίου και που απευθύνεται «προς όλους τους Έλληνες της Ομοσπ. Δημοκρατίας της Γερμανίας και του Δυτ. Βερολίνου», εμπεριέχονται τα βασικά σημεία της ίδρυσης της ΟΕΚ.

Σκοπός της ίδρυσής της είναι η συσπείρωση και η οργάνωση όλων των Ε.Κ. σε ένα κοινό φορέα, ο οποίος θα συμβάλει αποτελεσματικότερα στην επίλυση των προβλημάτων των απόδημων Ελλήνων στη Γερμανία.

Στους βασικούς στόχους της ΟΕΚ ανήκει η «εξύψωση του ελληνικού ονόματος και η διατήρηση της ελληνικότητας», η καλλιέργεια των δεσμών του Έλληνα με την πατρίδα, η ανάληψη πρωτοβουλιών για την επίλυση προβλημάτων που αφορούν τους Έλληνες στη Γερμανία.

¹⁶ Ελληνική Κοινότητα Ντύσσελντορφ. Δελτίο με χρήσιμες πληροφορίες.

¹⁷ Μαντζουράνης (1974), 274. Το πλήρες κείμενο του ιδρυτικού συνεδρίου θα προστεθεί στο τέλος του άρθρου.

¹⁸ Μαρίνος (1982), 32.

¹⁹ ΕΡΜΗΣ, 20ό έτος, τεύχος 6ο, Απρίλης 1990. Η εφημερίδα ΕΡΜΗΣ κυκλοφόρησε για ένα μικρό χρονικό διάστημα στη Γερμανία και συγκεκριμένα στις πόλεις Düsseldorf, Neuss, Ratingen, Wuppertal. Ανέστειλε την έκδοσή της από έλλειψη οικονομικών πόρων.

²⁰ Δημόπουλος (1982), και *Μεταναστευτικά Νέα*, Δεκέμβριος 1988.

²¹ Μαντζουράνης (1974), 276-277.

2.1.2 Αύξηση των μελών της ΟΕΚ

Το 1964, όπως ήδη αναφέραμε, υπήρχαν στη Γερμανία περίπου 40 Ε.Κ. Στο Ιδρυτικό Συνέδριο (1966) παραβρέθηκαν 27 Ε.Κ. Στη συνέχεια, σύμφωνα με τον Ματζουράνη, εντάχθηκαν άλλες 17. Ο ίδιος συγγραφέας αφήνει να εννοηθεί ότι ήδη από την αρχή η ΟΕΚ αριθμούσε πάνω από 44 Ε.Κ. ως μέλη. Το 1983, δεκαεπτά χρόνια μετά την ίδρυσή της, τα μέλη των Ελληνικών Κοινοτήτων της Ομοσπονδίας διπλασιάζονται και ανέρχονται σε 90. Τρία χρόνια αργότερα, το 1986, η Ομοσπονδία αριθμεί 117 Ε.Κ. σε σύνολο 125, που υπήρχαν τότε στη Γερμανία. Ένα χρόνο αργότερα, το 1987, αριθμεί 135 μέλη σε σύνολο 145 Ε.Κ.

Ανάλογη υπήρξε και η αύξηση του αριθμού των μελών σε ψηφοφόρους. Το 1982 η ΟΕΚ αριθμούσε ως εγγεγραμμένα μέλη 50.000 Έλληνες, ενώ πέντε χρόνια αργότερα, το 1987, αριθμούσε 60.000²².

2.1.3 Η διαφοροποίηση στόχων της ΟΕΚ

Το όνειρο του Έλληνα τη δεκαετία του '60 για σύντομη επιστροφή στην πατρίδα αποδείχτηκε ουτοπικό. Η Ομοσπονδία προσπάθησε να προσαρμόσει τις δραστηριότητές της στο πλαίσιο των νέων δεδομένων, της πιο μόνιμης δηλαδή εγκατάστασης των Ελλήνων στη Γερμανία. Προσπαθεί να συντονίσει τις ενέργειές της κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκριθεί στα αιτήματα δύο μεγάλων τάσεων, της τάσης για παλιννόστηση, με τα αντίστοιχα προβλήματα που συνεπάγεται, και της τάσης για απροσδιόριστη ή μόνιμη παραμονή με τα διαφορετικά ζητήματα που ανακύπτουν²³.

Σήμερα, ανάμεσα στα πιο επιτακτικά προβλήματα τα οποία κλήθηκε να αντιμετωπίσει η ΟΕΚ, θα μπορούσε να αναφέρει κανείς:

Τα προβλήματα που έχουν σχέση:

- με τον παραγκωνισμό των μειονοτήτων,
- με την ανεργία,
- με την εκπαίδευση των Ελληνόπουλων και την επαγγελματική τους αποκατάσταση,
- με τη διατήρηση και την καλλιέργεια της εθνικής γλωσσικής και πολιτιστικής ταυτότητας, και με τη διάσωση της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων μεταναστών,
- με τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων στις εκλογές της Γερμανίας σε τοπικό επίπεδο,
- με τη διεκδίκηση του δικαιώματος της συμμετοχής στις ελληνικές εθνικές εκλογές από το χώρο διαμονής τους, δηλαδή από τη Γερμανία.

Στα επιτακτικά ζητήματα που καλείται να διευθετήσει η ΟΕΚ ανήκουν:

- Η προώθηση της αναγνώρισης των ΕΚ και της Ομοσπονδίας από την πλευρά των ελληνικών και των γερμανικών αρχών.
- Η εξασφάλιση οικονομικών πόρων για τις Ε.Κ. και την Ομοσπονδία προκειμένου να συνεχίσουν το έργο τους, που βρίσκεται πάντα στην υπηρεσία του ελληνισμού της Γερμανίας.

2.1.4 Η ΟΕΚ ως εκπρόσωπος του ελληνισμού στον κοινωνικό χώρο

Η Ομοσπονδία, ως συλλογικό όργανο εκπροσώπησης των Ελλήνων, προωθεί θέματα γενικού και κοινού ενδιαφέροντος σε σχέση με τις Ε.Κ., οι οποίες ασχολούνται με θέματα περισσότερο τοπικού και ειδικού ενδιαφέροντος. Η Ομοσπονδία καλλιεργεί επιπρόσθετα τον πλουραλισμό στην έκφραση των απόψεων –ιδίως στις γενικές συνελεύσεις της–, και δίνει τη δυνατότητα στις Ε.Κ. να παρουσιάσουν τα θέματά τους και να εκφράσουν τις

²² «Προβληματισμοί», 1ο τεύχος, 1983, 19-24, ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 5-6-1989, ΜΝ, Ιούνιος 1989, 3, ΜΝ Ιούλιος 1987, 6 και πληροφορίες που είχα από τον κ. Οικονομίδη (+) αρχές του 1988 (ο κ. Οικονομίδης εργαζόταν το 1988 ως υπάλληλος στην ΟΕΚ στη Βιέννη), ΜΝ, Δεκέμβριος 1988.

²³ ΜΝ, Ιούνιος 1986, 3.

θέσεις τους στο πλαίσιο της αμοιβαίας συνεργασίας για την επίλυση των προβλημάτων του ελληνισμού της Γερμανίας. Η Ομοσπονδία λειτουργεί ως συντονιστής της εμπειρίας που έχει αποκτηθεί ήδη στη Γερμανία.

Η Γενική Συνέλευση της Ομοσπονδίας συνιστά ένα είδος δημόσιου βήματος για τον ελληνισμό της Γερμανίας, όχι μόνο για την ανταλλαγή απόψεων, αλλά κυρίως για τη δημιουργία και τη διαμόρφωση κοινών θέσεων. Οι δομές λειτουργίας της συστήνουν ένα δημοκρατικό σύστημα αυτοδιαχείρισης και έκφρασης του Ελληνισμού που θα μπορούσε να αποτελέσει μοντέλο αυτοδιοίκησης μιας μειονότητας στα πλαίσια μιας μεγάλης εθνικής ομάδας. Με τον τρόπο αυτόν η ΟΕΚ κατάφερε να λειτουργήσει ως πρόκληση, αλλά και ως ευκαιρία τόσο για τις ελληνικές, όσο και για τις γερμανικές αρχές!

2.1.5 Το κοινωνικό έργο της ΟΕΚ

Το κοινωνικό έργο της ΟΕΚ αγκαλιάζει βέβαια τον ελληνισμό στο σύνολό του ωστόσο, όσο αφορά τη νεολαία και τη θέση της γυναίκας επιδεικνύει μία ιδιαίτερη ευαισθησία, η οποία, εκ των πραγμάτων, είναι απόλυτα δικαιολογημένη.

Κοινωνικό έργο για τους νέους

Η ενασχόληση της Ομοσπονδίας με την ελληνική νεολαία της Γερμανίας αποτελεί κεντρικό σημείο προσφοράς στον ελληνισμό. Η Ομοσπονδία αισθάνεται απέναντι στους νέους συνυπεύθυνη με την οικογένεια, την ελληνική πολιτεία και τις διάφορες υπηρεσίες, για την εκπαίδευση, την επαγγελματική τους αποκατάσταση, τη διάσωση της ελληνικής πολιτιστικής ταυτότητας και τη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης.

Η Ομοσπονδία γνωρίζει πως η νεολαία, σε σύγκριση με τους γονείς, είναι περισσότερο εκτεθειμένη στις επιδράσεις του περιβάλλοντος κοινωνικού χώρου, οι οποίες, μάλιστα, συχνά αποκλίνουν από τον τρόπο αντίληψης και συμπεριφοράς της οικογένειας. Γνωρίζει ότι η ελληνική νεολαία ζει ανάμεσα σε δυο κόσμους με διαφορετικά κοινωνικά ενδιαφέροντα και με πολιτιστικές αξίες που δεν ταυτίζονται πάντοτε, καθώς και ότι οι δυο αυτοί κόσμοι θέτουν τους νέους μπροστά σε ισχυρά αδιέξοδα που πολλές φορές φαντάζουν ανυπερβλήτα.

Από την αρχή υπήρχε η επίγνωση πως η νεολαία έχει να αντιμετωπίσει προβλήματα εκπαίδευσης, ή, πιο σωστά, προβλήματα που προκύπτουν μέσα από μια ελλιπή εκπαίδευση, και σχετίζονται με κοινωνικά στεγανά και προσωπικές προκαταλήψεις. Έπρεπε, επομένως, να ασχοληθεί άμεσα και δυναμικά με την ποιότητα της εκπαιδευτικής και επαγγελματικής κατάρτισης των νέων και να δώσει διέξοδο στην ανασφάλειά τους για τη μελλοντική παραμονή και εγκατάσταση στη Γερμανία.

Η Ομοσπονδία προσπαθεί να αντιμετωπίσει τα ζητήματα αυτά με μια διπλή στρατηγική. Αφενός ενημερώνει τους γονείς και τις αρμόδιες ελληνικές ή γερμανικές αρχές για ό,τι έχει σχέση με τη νεολαία και τα προβλήματα της, αφετέρου καταβάλλει προσπάθειες οργάνωσης των νέων στις Ε.Κ. Στο πλαίσιο των προσπαθειών αυτών οργανώνονται αποκλειστικά για τους νέους διάφορες εκδηλώσεις (αθλητικές, πολιτιστικές, καλλιτεχνικές), ειδικά σεμινάρια επιμόρφωσης και φεστιβάλ. Μέσα από όλα αυτά η Ομοσπονδία επιδιώκει να προστατέψει τη νεολαία από επιζήμιες αλλοτριωτικές επιδράσεις, να μεταδώσει πατροπαράδοτες πολιτιστικές αξίες και γενικότερα να συμβάλει στη διαμόρφωση και την ενίσχυση ελληνικής πολιτιστικής ταυτότητας. Επιδιώκει, ακόμη, να προσφέρει στους νέους επαγγελματικές ευκαιρίες, να προβάλει προβλήματά και αιτήματα που τους αφορούν, ενώ ταυτόχρονα τους συμπαραστέκεται σε κάθε ζήτημα παρέχοντας αποτελεσματικές οδηγίες.

Στην προσπάθειά της να βοηθήσει τις Ε.Κ. αλλά και να συντονίσει το έργο τους στο σημαντικό θέμα των νέων, συντάχθηκε ειδικό καταστατικό για την οργάνωση της νεολαίας στις Ε.Κ. Όπως είναι φυσικό, η πρωτοβουλία αυτή είναι σπουδαία αλλά, ταυτόχρονα, δύσκολη και απαιτεί λεπτούς χειρισμούς, καθώς η νεολαία αποτελεί το «μήλο της έριδος» για πολλούς ενδιαφερόμενους, παράγοντες, φορείς, οργανώσεις, κόμματα κ.λπ.

Η αντιμετώπιση της ελληνικής νεολαίας στη Γερμανία χρήζει μια πρόσθετη ειδική μεταχείριση. Οι νέοι αυτοί θα αποτελέσουν αργότερα τους μελλοντικούς Ευρωπαίους πολίτες, οι οποίοι, λόγω των ειδικών συνθηκών διαβίωσης, έχουν μια ιδιαιτερότητα σε σύγκριση με τους νέους των ευρωπαϊκών κρατών που έζησαν και ενηλικιώθηκαν στη χώρα καταγωγής τους. Η ελληνική νεολαία της Γερμανίας –όπως και των άλλων εθνικοτήτων–, επειδή ζει άμεσα την επαφή με τους πολίτες των άλλων εθνών, είναι σε θέση με κατάλληλη προετοιμασία να καταστεί πιο εύκολα η απαραίτητη γέφυρα μεταξύ των διάφορων ευρωπαϊκών εθνών και η βάση μιας ρεαλιστικά ενωμένης Ευρώπης. Επειδή, μάλιστα, τη στιγμή αυτή κανένας άλλος φορέας δεν είναι προετοιμασμένος να αναλάβει αυτήν την ευθύνη, ούτε το ελληνικό σχολείο ούτε οι ελληνικές και γερμανικές αρχές, θα μπορούσε η Ομοσπονδία να ενεργοποιηθεί ακόμη περισσότερο στο πεδίο αυτό. Η σπουδαιότητα του εγχειρήματος απαιτεί προσοχή στις ενέργειες, υπευθυνότητα στην οργάνωση κάθε είδους προσφοράς, συνέπεια στην εκτέλεση των ενεργειών που θα σχεδιαστούν. Δεδομένου ότι το πρόβλημα της νεολαίας δεν αφορά μόνο τους Έλληνες αλλά και τους άλλους αλλοδαπούς, η Ομοσπονδία θα μπορούσε να συνεργαστεί με τους υπεύθυνους των άλλων εθνικοτήτων για μια πιο αποτελεσματική αντιμετώπιση των προβλημάτων της νέας γενιάς, των πρώτων, θα λέγαμε, Ευρω-πολιτών.

Κοινωνική εργασία για τις Γυναίκες

Ένας ιδιαίτερα ευαίσθητος χώρος πρωτοβουλιών για την Ομοσπονδία είναι το κοινωνικό της έργο για τις γυναίκες και τούτο, γιατί η στάση της ελληνικής κοινωνίας προς τη γυναίκα κινείται μεταξύ δύο αντίθετων πόλων: αφενός του ιδιαίτερου σεβασμού προς τα ηλικιωμένα άτομα, αφετέρου του παραγκωνισμού της γυναίκας σε όλη την άλλη περίοδο της ζωής της. Αυτή η στάση είναι, βέβαια, προϊόν της αγωγής που ίσχυε –λίγο ή πολύ– μέχρι και τη δεκαετία του '70 στην Ελλάδα.

Η πρώτη γενιά γυναικών που ζει και εργάζεται στη Γερμανία, αντιπροσωπεύει τον τύπο της γυναίκας όπως τον διαμόρφωσε η παραδοσιακή αγωγή που αναφέραμε. Το κάθε βήμα προόδου στον τομέα της προσωπικής ανεξαρτησίας στοίχισε σ' αυτήν την πρώτη γενιά γυναικών πολύ κόπο.

Στον ρόλο της μητέρας και της οικοδέσποινας προστέθηκε και εκείνος της εργαζόμενης. Αυτό σήμαινε για την Ελληνίδα όχι μόνο μια επιβάρυνση, αλλά και μια διεύρυνση των δυνατοτήτων της και της επιρροής της τόσο στην οικογένεια όσο και στην κοινωνία. Ο νέος αυτός ρόλος απαιτούσε πρόσθετο ψυχικό και σωματικό κόπο, ταυτόχρονα, όμως, πρόσφερε την ευκαιρία για διεκδίκηση και κατάκτηση δικαιωμάτων, τα οποία της είχε στερήσει η ελληνική πατριαρχική οικογένεια.

Σκοπός του κοινωνικού έργου της Ομοσπονδίας για τη γυναίκα είναι να τη βοηθήσει να αντιμετωπίσει τις νέες ευθύνες, και παράλληλα να της υποδείξει τρόπους ώστε να αξιοποιήσει τις νέες δυνατότητες που της προσφέρει ο ρόλος της εργαζόμενης και το ευρωπαϊκό περιβάλλον.

Τα θετικά που προέκυψαν από τη νέα της θέση είναι το αίσθημα της αυταξίας, η μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων μέσα και έξω από την οικογένεια, καθώς και το δικαίωμα να συμμετέχει καθοριστικά στις αποφάσεις της οικογένειας.

Η οικονομική της συμβολή στην οικογένεια επέφερε διαφοροποίηση στους ρόλους των συζύγων. Έτσι, στη Γερμανία το σπίτι δεν είναι πια αποκλειστική υπόθεση της γυναίκας. Ο άντρας οφείλει εξίσου να συμμετέχει στις δουλειές του σπιτιού και στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Οι υπεύθυνοι για το κοινωνικό έργο της γυναίκας επιχειρούν με δημοσιεύματα ή προσωπικές επαφές να ευαισθητοποιήσουν τις ελληνικές και γερμανικές υπηρεσίες για τα προβλήματα τα Ελληνίδων στη Γερμανία, και ταυτόχρονα να βοηθήσουν τις ίδιες στην απελευθέρωσή τους από τις κοινωνικές προκαταλήψεις οι οποίες συντελούν ανασταλτικά στη χειραφέτησή τους. Προσπαθούν, ακόμα, να καταστήσουν σαφές στους συζύγους ότι η διαφορά στη διαπαιδαγώγηση των δύο φύλων, η άνιση κοινωνική αντι-

μετώπιση απέναντί τους, η φυλετική θεσμοθέτηση των ρόλων μέσα στην οικογένεια, καθώς και ο φυλετικός προσδιορισμός επαγγελματών, αντιστρατεύονται την αξιοπρέπεια του ανθρώπου.

Με το σκεπτικό ότι η γυναίκα μπορεί να επηρεάσει πιο άμεσα την αγωγή της νέας γενιάς καταβάλλεται προσπάθεια να πειστεί η Ελληνίδα της Γερμανίας και να αναλάβει πρωτοβουλία για μια νέα αγωγή των παιδιών της, που θα απαλλάξει ειδικότερα τα κορίτσια από ένα αναχρονιστικό σύστημα, θύμα του οποίου υπήρξε η ίδια.

Η Ομοσπονδία αγωνίζεται να οργανώσει τις Ελληνίδες ώστε να διεκδικήσουν καλύτερες συνθήκες εργασίας, βελτίωση της θέσης τους μέσα στην κοινωνία και δημιουργία ευκαιριών για την καταπολέμηση της απομόνωσής τους στον κοινωνικό τους περίγυρο. Η Ομοσπονδία συμπαραστέκεται στην πολύ λεπτή αποστολή που η Ελληνίδα καλείται να αναλάβει στη Γερμανία, αφενός δηλαδή να ενισχύσει το άνοιγμα της οικογένειας προς το κοινωνικό περιβάλλον, αφετέρου να μεταδώσει τη γλώσσα, τον πολιτισμό, την παράδοση και τη θρησκεία της πατρίδας στη νέα γενιά, μεταγίζοντας βασικά στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας.

Στα πλαίσια σεμιναρίων που οργανώνει η Ομοσπονδία για τις γυναίκες τους δίνεται η ευκαιρία να πληροφορηθούν για διάφορα θέματα που τις αφορούν, να συζητήσουν προβλήματα, να ανταλλάξουν απόψεις και εμπειρίες, να γνωρίσουν νέες μεθόδους και στρατηγικές στην αντιμετώπιση των προβλημάτων τους.

2.1.6 Αιτήματα της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων προς τις ελληνικές και γερμανικές αρχές

Έχουμε αναφέρει ότι η Ομοσπονδία αισθάνεται στρατευμένη στην υπηρεσία των Ελλήνων της Γερμανίας. Στην προσπάθεια της να υπηρετήσει τον Ελληνισμό προβάλλει συγκεκριμένα αιτήματα στις ελληνικές και γερμανικές υπηρεσίες.

Προς τις ελληνικές υπηρεσίες

1. Την αναγνώριση της Ομοσπονδίας και των Ε.Κ. ως επίσημο όργανο εκπροσώπησης των Ελλήνων στο νέο κοινωνικοπολιτιστικό χώρο.

2. Τη συμμετοχή των Ελλήνων μέσω αντιπροσώπων τους στις συζητήσεις και τις αποφάσεις που λαμβάνονται για τα προβλήματα που έχουν σχέση με την παραμονή και την εργασία τους στη Γερμανία.

3. Τη συμμετοχή των Ελλήνων στις εθνικές εκλογές της Ελλάδας από τον τόπο διαμονής τους.

4. Τη χρηματοδότηση ομάδας επιστημόνων που θα συνεργαστούν με την Ομοσπονδία των Ε.Κ. και θα συμβάλουν βάσει επιστημονικών μελετών στην επίλυση των προβλημάτων των Ελλήνων στη Γερμανία.

5. Τη νομική κατοχύρωση σταθερής οικονομικής ενίσχυσης προς την Ομοσπονδία, ώστε να μπορέσει να προγραμματίζει μακροπρόθεσμα τις δραστηριότητες της.

6. Την αναγνώριση των Ελλήνων της Γερμανίας εκ μέρους της Ελληνικής Κυβέρνησης ως αυτόνομης και ανεξάρτητης ομάδας, που σημαίνει ότι δε θα πρέπει να συνδέει την όποια προσφορά της με πολιτικά ανταλλάγματα ή να αναμειγνύεται στα εσωτερικά της Ομοσπονδίας και των Ε.Κ.

7. Την αναγνώριση των υπηρεσιών των Ελλήνων της Γερμανίας προς το Έθνος, που σημαίνει ότι ο Ελληνισμός της Γερμανίας δε χρειάζεται να αισθάνεται υποχρεωμένος για τις ενισχύσεις των εκάστοτε κυβερνήσεων. Εξάλλου δεν χρειάζεται μόνο ο Ελληνισμός της Γερμανίας τη συμπαράσταση της Ελλάδας, αλλά και η Ελλάδα την πολιτική δύναμη του Ελληνισμού στη Γερμανία.

8. Την οικονομική ενίσχυση φορέων που εκπροσωπούν τους Έλληνες στη Γερμανία, κατά τον ίδιο τρόπο που το Ελληνικό Κράτος ενισχύει τους δήμους και τις κοινότητες στον ελλαδικό χώρο.

Προς τις γερμανικές υπηρεσίες

1. Τη συμμετοχή των Ελλήνων μέσω των οργανώσεών τους στην επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι στο γερμανικό χώρο. Με βάση τη μέχρι σήμερα εμπειρία, σύμφωνα με την οποία οι υπεύθυνοι του γερμανικού κράτους δεν μπορούν από μόνοι τους να επιλύσουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αλλοδαποί, οι Έλληνες θεωρούν επιτακτική την ανάγκη αναγνώρισης της συμμετοχής τους στη διαδικασία για την επίλυση των προβλημάτων τους.

2. Την αναγνώριση των δημοκρατικά εκλεγμένων αντιπροσώπων των Ελλήνων αλλά και των αλλοδαπών εργαζομένων γενικότερα.

3. Αυτό βέβαια θα σήμαινε:

- τη συμμετοχή των δημοκρατικά εκλεγμένων αντιπροσώπων μέσω των φορέων τους στις συζητήσεις για τη λύση των προβλημάτων των αλλοδαπών εργαζομένων,
- την εγγύηση της συμμετοχής τους στις κοινοτικές εκλογές της Γερμανίας,
- τη δημιουργία ομάδων εργασίας στο γερμανικό κοινοβούλιο, οι οποίες, σε συνεργασία με τους αντιπροσώπους των αλλοδαπών εργαζομένων, θα αναλάμβαναν την επίλυση των προβλημάτων τους.

4. Την παροχή των αναγκαίων οικονομικών μέσων, καθώς και την προσφορά των απαραίτητων χώρων τόσο στις Ε.Κ. όσο και στην Ομοσπονδία για την αποδοτικότερη εργασία τους.

5. Το διορισμό Ελλήνων και Γερμανών υπαλλήλων, σε μόνιμη ή προσωρινή βάση, ανάλογα με τις ανάγκες, για τις Ε.Κ. και την Ομοσπονδία, προκειμένου να ανταποκριθούν πιο αποτελεσματικά στις υποχρεώσεις τους.

6. Τη διάθεση εξειδικευμένου προσωπικού, το οποίο θα συνέβαλε στην επιτυχία των διαφόρων δραστηριοτήτων των Ε.Κ. και της Ομοσπονδίας.

7. Τη δυνατότητα επιμόρφωσης των Ελλήνων που επιθυμούν να αναλάβουν συγκεκριμένες ευθύνες κοινωνικής προσφοράς απέναντι στους Έλληνες π.χ. στο χώρο κοινωνικής εργασίας για τους νέους, τις γυναίκες, την επιμόρφωση ενηλίκων κ.λπ. Η επιτυχής έκβαση κάθε τέτοιας προσπάθειας απαιτεί ειδικές γνώσεις.

3. Τρίτη βαθμίδα οργάνωσης

3.1 Συντονιστικό Όργανο Ελληνικών Ομοσπονδιών και Κοινοτήτων Ευρώπης (Σ.Ο.Ε.Ο.Κ.Ε)

Οι επιτυχίες των Ε.Κ. και των Ομοσπονδιών Δ. Ευρώπης καλλιέργησε την ιδέα σύστασης ενός συλλογικού οργάνου, το οποίο θα συντονίζει τις ενέργειες των Ε.Κ. και των Ομοσπονδιών, ώστε να αποβαίνουν περισσότερο αποτελεσματικές προς όφελος του Ελληνισμού.

Στο πνεύμα αυτό πραγματοποιήθηκε στις 10-12.12 το 1988 «στις Βρυξέλλες συνάντηση εκπροσώπων Ελληνικών Κοινοτήτων από Σουηδία, Δανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Αγγλία, Ελβετία και Γερμανία με θέμα τη συγκρότηση Συνομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Ευρώπης», όπου αναγνωρίστηκε η αναγκαιότητα συγκρότησης ενός τέτοιου οργάνου²⁴. Η επόμενη συνάντηση των εκπροσώπων των ελληνικών μεταναστευτικών οργανώσεων Δ. Ευρώπης έγινε στις Βρυξέλλες στις 18- 9.2. το 1989. Έλαβαν μέρος η «Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Δυτ. Γερμανίας, Σουηδίας, Ολλανδίας, Βελγίου, Ελβετίας, των Κοινοτήτων Δανίας, Γαλλίας και του Ελληνικού Πολιτιστικού Κέντρου Αγγλίας». Οι σύνεδροι αποφάσισαν «ομόφωνα τη δημιουργία Συντονιστικού Οργάνου Ελληνικών Ομοσπονδιών και Κοινοτήτων Ευρώπης (Σ.Ο.Ε.Ο.Κ.Ε.) με έδρα τη Βόννη».

«Η αναγκαιότητα της δημιουργίας του οργάνου αυτού προέκυψε από τα συσσωρευμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες μετανάστες στη Δυτ. Ευρώπη, όπως η:

- α) απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων στις χώρες παραμονής,
- β) διατήρηση και ανάπτυξη της πολιτιστικής ταυτότητας των Ελλήνων μεταναστών και

²⁴ ΜΝ Β' 15νθήμερο Δεκέμβρη 1988, 1.

- ιδιαίτερα της νέας γενιάς,
 γ) αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας,
 δ) εκπαίδευση των Ελληνόπουλων του εξωτερικού.
 ε) διαμόρφωση κοινής γνώμης για εθνικά θέματα»²⁵

Το Συντονιστικό αυτό Όργανο σκοπεύει στην από κοινού αντιμετώπιση των προβλημάτων των Ελλήνων και την προώθηση λύσεων τους. Γι' αυτό καλεί την Ε.Ε. και τις κυβερνήσεις των χωρών όπου διαμένουν Έλληνες και φυσικά την Ελληνική Κυβέρνηση να στηρίζουν ηθικά και οικονομικά τις δραστηριότητες του Συντονιστικού Οργάνου για την ευόδωση των στόχων του.

Στην επόμενη συνάντηση των εκπροσώπων των «Ομοσπονδιών Ελληνικών Κοινοτήτων της Δυτ. Γερμανίας, Σουηδίας, Βελγίου, Ολλανδίας, Ελβετίας και των Κοινοτήτων Δανίας, Αγγλίας και Παρισίου», η οποία έγινε στη Βόννη στις 15.-16.4 το 1989, ολοκληρώθηκε ο κανονισμός λειτουργίας του οργάνου και εκλέχτηκε 7μελής γραμματεία η οποία θα εκτελούσε χρέη Εκτελεστικού Οργάνου μέχρι τη πραγματοποίηση της Γεν. Συνέλευσης που ορίστηκε για τις 9-10.12.1989.

Οι εκπρόσωποι των παραπάνω ελληνικών οργανώσεων όρισαν τα προς συζήτηση θέματα για Γεν. Συνέλευση το Δεκέμβριο του 1989:

- Διατήρηση και ανάπτυξη της πολιτιστικής ταυτότητας του απόδημου Ελληνισμού και ιδιαίτερα της νέας γενιάς
- Επεξεργασία κοινών θέσεων για την εκπαίδευση των Ελληνόπουλων
- Κατάκτηση πολιτικών δικαιωμάτων στις χώρες παραμονής
- Θεσμική και νομική αναγνώριση των Ομοσπονδιών και των Κοινοτήτων στη Δυτ. Ευρώπη
- Ισότιμη συμμετοχή του Ελληνισμού στις χώρες διαμονής
- Καταπολέμηση του ρατσισμού και των διακρίσεων
- Από κοινού παρέμβαση σε θέματα εθνικού χαρακτήρα
- Συζήτηση και προσδιορισμός των μέσων για την επίτευξη των στόχων τους²⁶.

Παράρτημα

Απόφαση του Ιδρυτικού Συνεδρίου της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Δ. Γερμανίας και Δ. Βερολίνου

Προς όλους τους Έλληνας της Ομοσπ. Δημοκρατίας της Γερμανίας και Δυτ. Βερολίνου.
 Προς όλους τους αρμοδίους ελληνικούς παράγοντας.

Αντιπρόσωποι 27 Ελληνικών Κοινοτήτων της Δυτ. Γερμανίας και Δυτ. Βερολίνου συνελθόντες, απεφασίσαμε την ίδρυση Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων για την προάσπιση των γενικωτέρων εθνικών συμφερόντων και των ειδικών συμφερόντων των διαβιούντων εις την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας Ελλήνων.

Η συνεχιζόμενη πολιτική μεταναστεύσεως και το δημιουργηθέν εξ αυτής κύμα φυγής προς το εξωτερικών και δη προς την Δυτ. Γερμανία, σημαντικού τμήματος του πιο ζωτικού από απόψεως ηλικίας και υγείας παραγωγικού δυναμικού της Πατρίδος μας, πέρα από την προσωρινή λύση που δίνει στο πρόβλημα της ζωής μας και την ανεργία, έχει μια σειρά καταστρεπτικές επιπτώσεις στην εθνική οικονομία της χώρας μας και σε μας τους ίδιους και δημιουργεί τεράστια προβλήματα που η αντιμετώπισή τους εκ μέρους των υπευθύνων ελληνικών αρχών και των άλλων αρμοδίων παραγόντων, απαιτεί την συμπράξη και δραστηριότητα όλων μας για τη λύση τους.

²⁵ ΜΝ Β' 15νθήμερο Δεκέμβρη 1988, ΜΝ Α' 15νθήμερο Μαρτίου 1989.

²⁶ ΜΝ Β' 15νθήμερο Απριλίου 1989, 1.

Με υψηλόν το φρόνημα και την συναίσθηση ευθύνης απέναντι του έθνους, είμεθα υποχρεωμένοι να διακηρύξωμεν, ότι η πολιτική μεταναστεύσεως είναι άκρως αντίθετη με τα εθνικά συμφέροντα και ότι διακαής πόθος μας είναι η επιστροφή μας στην Πατρίδα για να προσφέρουμε όλο το δυναμικό μας για την ανόρθωση της οικονομίας της, υπό όρους που να εξασφαλίζουν την πολιτισμένη διαβίωση των ιδίων και των οικογενειών μας. Η θέση μας είναι πάντα στην Πατρίδα και το βλέμμα μας είναι πάντα στραμμένο σ' αυτή και οι παλμοί της καρδιάς μας συνενώνονται με τους παλμούς της καρδιάς όλων των εργαζομένων για το καλό και την προκοπή της Ελλάδος. Διατηρούμε υψηλό το εθνικό μας φρόνημα και με την ελπίδα της γρήγορης επιστροφής μας στα βουνά, τους κάμπους, τ' ακρογιάλια της ηλιόλουστης Πατρίδος μας, κάνουμε και θα κάνουμε το παν για να διατηρούμε την ελληνικότητά μας και να τιμούμε το ελληνικό όνομα.

Για το σκοπό αυτό αλλά και για την αντιμετώπιση των πολλαπλών μικρών και μεγάλων, ατομικών και ομαδικών προβλημάτων μας, που δημιουργεί η ζωή και η εργασία έξω από την Πατρίδα, προβλημάτων που οι εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις και οι εδώ εκπρόσωποί τους αγνόησαν ή αδιαφόρησαν για τη λύση τους, επιβάλλεται η συνένωση των δυνάμεών μας. Πρώτο και κύριο χρέος μας είναι, να ενδιαφερθούμε εμείς οι ίδιοι για τα προβλήματά μας. Η εποχή να αναθέτουμε σε άλλους τη φροντίδα για μας, για τα ζητήματά μας, για τη ζωή μας, ανήκει στο πολύ μακρινό παρελθόν. Σήμερα μόνο όταν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι ενδιαφέρονται για τον εαυτό τους, για τα ζητήματα τους μπορούν να διεκδικήσουν το δικαίωμα και την απαίτηση από τους αρμοδίους παράγοντας να επιληφθούν για τα ζητήματα τους και να τα λύσουν.

Οι συνθήκες κατοικίας, οι όροι εργασίας, η τεχνική μας κατάρτιση και η ελληνική μόρφωση των παιδιών μας, η ψυχαγωγία μας στα ξένα, το στοίβαγμα μας στα βαγόνια όταν πηγαίνουμε στην Ελλάδα, οι μεταφράσεις και οι προξενικές θεωρήσεις, η εγκυρότητα των θρησκευτικών γάμων μας, ο εξοστρακισμός των χαρτοπαικτικών λεσχών που διαφθείρουν την ψυχή μας και προκαλούν οικογενειακά δράματα και μια σειρά αλλά, είναι μέρος των προβλημάτων που μας απασχολούν και που η ικανοποιητική επίλυσή τους βρίσκεται πρώτα πρώτα στα δικά μας χέρια.

Η ίδρυση της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων αποτελεί την έκφραση της φιλοδοξίας να συμπαρασταθεί και ηγηθεί στην προσπάθεια εξύψωσης του ελληνικού ονόματος στα ξένα και τη διατήρηση της ελληνικότητάς μας.

Και η προσπάθεια αυτή θα στεφθεί τόσο γρηγορότερα από επιτυχία όσο καλύτερα κατανοήσουν όλοι οι Έλληνες που βρίσκονται στη Δυτ. Γερμανία την ανάγκη να γίνουν μέλη των Κοινοτήτων της περιοχής τους και όλες μαζί οι Κοινότητες να συνενώσουν την προσπάθεια και τη δράση τους κάτω από την αιγίδα της Ομοσπονδίας μας.

Το Προεδρείο του Συνεδρίου της Ομοσπονδίας²⁷

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση:

- Αστερίου Θεανώ, Καμάκας Γεώργιος (1989) *Οι Έλληνες του Μονάχου* Θεσσαλονίκη.
Καιροφυλάς Ιωάννης (1966) *Έλληνες στη Γερμανία 1700-1966*, Αθήναι.
Κλαδάς Σωκράτης (1965) *Τα θέματα των εν Δυτική Γερμανία Ελλήνων εργατών*, Αθήνα.
Κορδάτος Γιάννης (1956) *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, τομ. 9ος Αθήνα, 211 κ.ε. και 546 κ.ε.,
Μαντζουράνης Γιώργος (1974) *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (Γκασταρμπαιτερ)*, 2η έκδοση Αθήνα.

²⁷ Μαντζουράνης 1974, 277-278.

Μεταναστευτικά Νέα 1986, 1987, 1988, 1989.

- Συνέντευξη, Προβληματισμοί 1/83 σελ. 19-24

- Μεταναστευτικά Νέα Ιούν. 86/3, Ιούν. 87/6

Ριζοσπάστης 5.6.1983

- Τα σχολικά προβλήματα των ελληνοπαίδων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. «Μία εμπειρική κοινωνικοπαιδαγωγική έρευνα», Θεσσαλονίκη 1976.

Ταϊγανίδης Ι. (1986) Παράδοση και νεολαία στο: *Μεταναστευτικά Νέα* Απρίλης 1986/2, 3

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος (1975) *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922*, γ' έκδοση, Αθήνα.

Ξενόγλωσση:

Damanakis Michael (1978) *Sozialisationsprobleme der griechischen Gastarbeiterkinder in den Grund- und Hauptschulen der Bundesländer Nordrhein-Westfalen, Kastellaun.*

- (1987) *Μετανάστευση και εκπαίδευση*, Αθήνα, Gutenberg.

Dimakoroutos, Kostas: Die Organisation der griechischen Auswanderer in der Bundesrepublik Deutschland und ihre Beziehungen zu den deutschen Behörden. Referat, gehalten im Rahmen der 2. Sitzung der Gemischten Griechisch-Deutschen Kommission für Themen der griechischen Arbeitenden, Athen 18-20 Januar. (αδημοσίευτο χειρόγραφο).

Harder Richard (1962) *Eigenart der Griechen -Einführung in die griechische Kultur*, Freiburg i. Br. 1962.

den Hollander A. (1955) Der «Kulturkonflikt» als soziologischer Begriff und als Erscheinung, στο: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 7, 161-168.

Kanavakis Michalis (χ.χ.) Griechische Gemeinden in der Bundesrepublik. Thema: «Gastarbeiter» Geschichte einer Generation, στο: *Informationsdienst zur Ausländerarbeit*, 2/88, 81-88.

- (1989) Griechische Schulinitiativen in der Bundesrepublik- Eine Untersuchung über ihre Entstehungsgründe und- bedingungen sowie über die pädagogischen Motive griechischer Auswanderer, Diss., Frankfurt/M.

- (1989) (Hreg): ΠΗΓΕΣ- Quellen zu griechischen schulinitiativen in der Bundesrepublik Deutschland, Bde 1-5, Frankfurt/M.

(1995) (1998) (Hreg): ΠΗΓΕΣ- Quellen zu griechischen schulinitiativen in der Bundesrepublik Deutschland, τόμοι 6-7 Ιωάννινα, τόμοι 8-9 Ιωάννινα.

Pappas Kostas (1979) *Das Schulproblem der griechischen Gastarbeiterkinder in der Bundesrepublik Deutschland*, Magisterarbeit, Bonn.

Savvidis Georgios (1975) *Zum Problem der Gastarbeiterkinder in der Bundesrepublik Deutschland*, München.

Schlumm H. (1982) *Eine neue Heimat in der Fremde. Die Entwicklung der griechischen Gastarbeiter zu Angehörigen einer Einwanderungsminorität in der Bundesrepublik*, Diss, Paderborn.

Η διαδικασία συγκρότησης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ

Αλέξανδρος Νικολαΐδης

Σε αυτή τη μελέτη προτάσσεται ο ισχυρισμός ότι η ιστορία δεν αποτελεί ένα τετελεσμένο γεγονός του παρελθόντος, αλλά συνδιαμορφώνεται τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, στην οποία συγγράφεται ή μεταβιβάζεται ως αφήγηση.

Ακολουθως, θα πρέπει ο κοινωνικός ερευνητής να έχει υπόψη του ότι κάθε συλλογή και ερμηνεία βιογραφικών αφηγήσεων, ιστορικών μαρτυριών, χειρογράφων και επισήμων εγγράφων, συντελείται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικο-πολιτιστικό περιβάλλον, τα οποία διαποτίζουν ανεξίτηλα τη διεξαχθείσα κοινωνική και ιστορική έρευνα.

Το πανεπιστήμιο του Μπόχουμ ιδρύεται αρχές της δεκαετίας του '60 και άρχισε να λειτουργεί στο δεύτερο μισό της ίδιας δεκαετίας. Η παράθεση του αριθμού των Ελλήνων φοιτητών στο χρονικό διάστημα 1967-1971 (1967: 8, 1968: 10, 1969: 12, 1970: 16, 1971: 20) επιτρέπει τη συγκρότηση μιας υπόθεσης εργασίας ότι η ύπαρξη δύο Ελλήνων καθηγητών στο εν λόγω πανεπιστήμιο σφράγισε κατά καθοριστικό τρόπο την τότε αναδυόμενη πρωτόλεια ελληνική φοιτητική κοινότητα. Η αντίθεση των δύο αυτών καθηγητών στις αριστεριστικές φοιτητικές κινητοποιήσεις αυτής της χρονικής περιόδου δεν αφήνει περιθώρια όσμωσης των νεοεισερχομένων Ελλήνων φοιτητών με τη γερμανική φοιτητική σκηνή.

Τη χρονική περίοδο 1972-1974 ανατρέπεται άρδην το σκηνικό που σκιαγραφήθηκε προηγουμένως. Η γεωμετρική αύξηση των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ -1972: 31, 1973: 50, 1974: 70- σηματοδότησε τη σταδιακή κατάρρευση του πολιτιστικού πλαισίου, που είχε εκπονηθεί από τους δύο Έλληνες καθηγητές για την ελληνική φοιτητική παροικία. Η μαζική προσέλευση Ελλήνων φοιτητών με κυρίως αγροτική προσέλευση οδήγησε βαθμhdόν στη συγκρότηση ενός ελληνικού επικοινωνιακού χώρου, ο οποίος ενείχε στοιχεία γκετοποίησης. Η ύπαρξη νεοεισερχομένων φοιτητών, των οποίων οι γονείς ή οι θείοι εργάζονταν στη Γερμανία, δημιούργησε συγχρόνως εκ των πραγμάτων επαφές με τις ελληνικές μεταναστευτικές κοινότητες της ευρύτερης περιοχής -Dortmund, Herten, Wuppertal, Hagen και Lüdenscheid-, γεγονός το οποίο σηματοδοτούσε την εγκαθίδρυση επαφών με ελληνικές αντιστασιακές πολιτικές οργανώσεις και επομένως τη σταδιακή μύηση των Ελλήνων φοιτητών με αριστερά πολιτικά ιδεολογήματα. Η ανάδυση της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ επιτυγχάνεται μέσω της ένταξης των Ελλήνων φοιτητών και διδασκόντων στο πλέγμα της διαπάλης των αντιστασιακών οργανώσεων με τους εκπροσώπους και συμπαθούντες της επταετίας στην ερύτερη περιοχή. Την περίοδο 1974-1976 παραμένει ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών σχετικά στάσιμος στο Μπόχουμ (1975: 75, 1976: 72). Τούτο επιτρέπει τον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του εν λόγω πανεπιστημίου να αναπτύξει μια συγκεκριμένη οργανωτική μορφή και δομή.

Η κατάρρευση της χουντικής δικαυβέρνησης το 1974 δεν οδήγησε μόνο στην περιθω-

ριοποίηση του ενός έλληνα καθηγητή στο πανεπιστήμιο, αλλά σηματοδότησε την απαίτηση του αναδυόμενου ελληνικού επικοινωνιακού χώρου να εκπροσωπήσει πλέον πολιτικά τον ελληνισμό του πανεπιστημίου. Το ίδιο διάστημα επακολούθησε όμως μια μαζική κάθοδος στελεχών αντιστασιακών οργανώσεων της περιοχής προς την Ελλάδα, η οποία δυσκόλεψε έντονα τη συγκρότηση οργανωτικών δομών εκ μέρους του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου. Ακολούθως απαιτήθηκε μια προσπάθεια δύο ετών για να αποκτήσει αυτός ο χώρος οργανωτική υπόσταση. Παράλληλα αναπτύσσονταν φαινόμενα αυτοοργάνωσης και αυτοαπομόνωσης μέσα στους κόλπους του. Εκείνη την περίοδο ξεκίνησε να λειτουργεί η καφετέρια του πολυκαταστήματος Karstadt στο Uni Center –εμπορικό κέντρο δίπλα στο πανεπιστήμιο– ως τόπος συνεύρεσης των Ελλήνων φοιτητών, και η οποία λειτουργούσε πλέον τρόπον τινά ως τόπος ελληνικής δημοσιότητας. Η κατάρρευση της χούντας είχε δημιουργήσει μια αισιόδοξη ατμόσφαιρα, που προσέφερε γόνιμο έδαφος για τη σταδιακή πολιτικοποίηση των Ελλήνων φοιτητών αγροτικής καταγωγής. Συνεπώς πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 1976 μια συντακτική συνέλευση Ελλήνων φοιτητών, στην οποία η πλειοψηφία των παρευρισκομένων φοιτητών τάχθηκε υπέρ της υιοθέτησης του μοντέλου, που επικρατούσε στον φοιτητικό ελληνισμό της Δυτικής Ευρώπης. Όπερ σήμαινε την ίδρυση ενός Συλλόγου Ελλήνων Φοιτητών και Επιστημόνων με παραταξιακή διάρθρωση.

Επίσης αποφασίστηκε η συμμετοχή στην ΟΕΦΕ –Ομοσπονδία Ελληνικών Φοιτητικών Ενώσεων– της Ο.Δ. Γερμανίας και Δυτικού Βερολίνου. Εάν αναλογιστεί κανείς ότι η ΟΕΦΕ αποτελούνταν εκείνη την περίοδο κυρίως από εκπροσώπους ελληνικών φοιτητικών συλλόγων, που ήταν μέλη τοπικών οργανώσεων των φοιτητικών παρατάξεων της ελληνικής επικράτειας, δύναται κανείς να προβάλλει τον ισχυρισμό ότι η ίδρυση του ΣΕΦ Μπόχουμ σηματοδοτεί την κυριαρχία κομματικών σχημάτων της ελλαδικής επικράτειας επί του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου του Μπόχουμ. Η μόνη παράταξη, η οποία ενείχε αρχικώς στοιχεία εντοπιότητας ήταν η φοιτητική παράταξη ΑΑΣΠΕ του μαοϊκού ΕΚΚΕ –Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Η απήχηση της ΑΑΣΠΕ στο Μπόχουμ επεξηγεί τη ριζοσπαστικοποίηση μερίδας φοιτητών, οι οποίοι είχαν έρθει επί χούντας στο Μπόχουμ και είχαν βιώσει την προσπάθεια χειραγώγησής τους εκ μέρους των δύο Ελλήνων καθηγητών του πανεπιστημίου. Στη συντακτική συνέλευση του ΣΕΦ Μπόχουμ είχαν συμμετάσχει και φοιτητές, που πιθανότατα άνηκαν στο κεντροδεξιό χώρο, καθώς και φοιτητές που ασπάζονταν άναρχο-αυτόνομα ιδεολογήματα. Οι φοιτητές τούτοι αποχώρησαν από τη συνέλευση, διαφωνώντας με την ίδρυση του ΣΕΦ Μπόχουμ με τη προτεινόμενη του μορφή. Ακόλουθα ο ΣΕΦ Μπόχουμ δεν ήταν σε θέση να εκπροσωπήσει όλες τις υπάρχουσες τάσεις της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ.

Τούτο διαφαίνεται και από την πρώτη έντυπη δραστηριότητα –«ενημερωτικό δελτίο»– του ΣΕΦ, όπου δύναται να προβεί κανείς στην αντιστοίχιση των άρθρων με τις τρεις υφιστάμενες παρατάξεις του ΣΕΦ. Ακολούθως φαίνεται η ΠΣΚ¹ να ασχολείται με το Πολυτεχνείο και με μια παράθεση της ιστορίας των διοικητικών εκτοπίσεων στην Ελλάδα, η ΠΑΣΠ² προβάλλει μια επισκόπηση των αγώνων του ελληνικού λαού για την κατάκτηση της εθνικής ανεξαρτησίας και η ΑΑΣΠΕ προβαίνει στην καταγραφή των προβλημάτων των Ελλήνων φοιτητών στη Γερμανία, καθώς και στη στηλίτευση της απερχόμενης φοιτητικής αυτοδιοίκησης (AStA), που απαρτιζόταν από τη χριστιανοδημοκρατική παράταξη RCDS και την αναφορά στη συμβολή του συμβουλίου αλλοδαπών της φοιτητικής αυτοδιοίκησης για την επίλυση των καθημερινών προβλημάτων των αλλοδαπών φοιτητών.

Η ίδρυση του ΣΕΦ Μπόχουμ σηματοδοτεί τη νομιμοποιητική λειτουργία πολιτικών παρατάξεων στους κόλπους του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου του πανεπιστημίου. Ο

¹ Παράταξη προσκείμενη στο ΚΚΕ.

² Παράταξη προσκείμενη στο ΠΑΣΟΚ.

σχηματισμός της Πανσπουδαστικής –ΠΣΚ- και της ΠΑΣΠ συνδέει το ΣΕΦ Μπόχουμ με το υπόλοιπο ελληνικό φοιτητικό κίνημα στη Γερμανία και προσφέρει τη δυνατότητα να εντάξει τους νεοεισερχόμενους Έλληνες φοιτητές στο πανεπιστήμιο. Ακολούθως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι τα ιδρυτικά μέλη και των δύο προαναφερομένων παρατάξεων αποτελούνταν κυρίως από νεοεισερχόμενα άτομα. Στις πρώτες εκλογές στο ΣΕΦ Μπόχουμ το 1976 η ΠΑΣΠ αναδείχθηκε ως η πιο ισχυρή παράταξη στους κόλπους του ΣΕΦ Μπόχουμ.

Όπως και η ΑΑΣΠΕ έλαβε δύο έδρες στο διοικητικό συμβούλιο του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η ΠΣΚ έλαβε μόνο μια έδρα. Την περίοδο 1977-1981 (1977: 84, 1978: 92, 1979: 105, 1980: 114, 1981: 120) αυξάνει απρόσκοπτα ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ. Ακολουθώντας επισφραγίζεται και θεμελιώνεται η διαδικασία συγκρότησης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας στο Μπόχουμ. Η ενσωμάτωση των νεοεισερχομένων φοιτητών αναδεικνύεται ως το κυρίαρχο ζήτημα εκείνης της περιόδου. Η προσπάθεια υλοποίησης αυτού του προτάγματος εκ μέρους της ΠΣΚ αναδεικνύει τη μακροπρόθεσμη στόχευση και δράση της στο Μπόχουμ. Καθοριστικό ρόλο παίζει η διαδικτύωση της ΠΣΚ στην ευρύτερη περιοχή.

Ακολούθως προσέρχονται στο Μπόχουμ εκκολλημένοι φοιτητές, οι οποίοι είχαν φοιτήσει σε άλλο γερμανικό πανεπιστήμιο το προπαρασκευαστικό τμήμα και είχαν ήδη μνηθεί στα ιδεολογήματα της ΠΣΚ. Επομένως επιτυγχάνει η ΠΣΚ στο Μπόχουμ τη σύζευξη ατόμων στους κόλπους της, που προέρχονται από τα εργατικά και μικροαστικά στρώματα με άτομα, τα οποία μεγάλωσαν επί το πλείστον στην ελλαδική περιφέρεια και οι γονείς τους διαβίωναν στην ευρύτερη περιοχή του Μπόχουμ και εξασκούσαν εργατικά επαγγέλματα. Η δυναμική, που απορρέει από αυτή τη συγχώνευση, αναγορεύει την ΠΣΚ στις αρχές τις δεκαετίας του '80 ως κυρίαρχη και ηγεμονεύουσα δύναμη στο ΣΕΦ Μπόχουμ.

Η αύξηση της συνεκτικότητας της ΠΣΚ συνάδει όμως με την αποσύνθεση των υπολοίπων ιδρυτικών παρατάξεων του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η αποσύνθεση της ΑΑΣΠΕ τέλη της δεκαετίας του '70 καταδεικνύει τη σταδιακή αποσύνδεση ενός συστατικού μέρους του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου του Uni-Center από το ΣΕΦ Μπόχουμ. Τα στοιχεία εντοπιότητας, που έχουν βιώσει και αποκομίσει τα άτομα που εκφράζονταν μέσω της ΑΑΣΠΕ εκλείπουν τώρα στο ΣΕΦ Μπόχουμ. Η ενασχόληση με το ρεμπέτικο αποτελεί μια αρχικά πρωτόλεια έκφραση της εντοπιότητας, που αρχίζουν να συναισθάνονται τα άτομα, τα οποία είναι πλέον περίπου μια πενταετία στο Μπόχουμ. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να ειδωθεί και η έντυπη δραστηριότητα, που αναπτύσσεται αυτή την περίοδο στους κόλπους της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας, αλλά εκτός του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η έντυπη στηλίτευση των τεκταινομένων στον ελληνικό φοιτητικό χώρο –κομματικοποίηση, κατακερματισμός, καθοδήγηση, χειραγώγηση και αδράνεια- προβάλλεται μεν μέσα από μια αναφορά σε πρόσφατες εξελίξεις στην Ελλάδα, αλλά τα υφιστάμενα στοιχεία εντοπιότητας –αν και δεν μνημονεύονται ρητώς- δεν δύνανται να αγνοηθούν. Η εμμονή στην απελευθέρωση του ανθρώπου, στη χειραφέτηση της γυναίκας και στα δικαιώματα των παιδιών, η παράθεση της ονομασίας «Ομάδα μη οργανωμένων φοιτητών Μπόχουμ» και η παράλληλη χρήση μιας συγκεκριμένης εικονογράφησης –λουλούδια και έντομα- υποδηλώνουν με τον πιο ανάγλυφο τρόπο τον επηρεασμό από το εγχώριο φοιτητικό περιβάλλον.

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι εκείνη την περίοδο πρωταγωνιστούσαν –ύστερα από μια μακρόχρονη κυριαρχία της σοσιαλοδημοκρατίας- οι λεγόμενες «Basisgruppen» (ομάδες βάσης) στο φοιτητικό στερέωμα του Μπόχουμ, οι οποίες αποτέλεσαν το πρόπλασμα για την ανάπτυξη μιας εναλλακτικής οικολογικής φοιτητικής κουλτούρας τη δεκαετία του '80.

Στις αρχές της δεκαετίας του '80 αποσυντίθεται και η ΠΑΣΠ, όταν η ΠΣΚ αναδεικνύεται ως πρώτη δύναμη στο ΣΕΦ Μπόχουμ. Η αποσύνθεση της ΠΑΣΠ υφίσταται δηλαδή μετά την απώλεια της ηγεμονίας της στα πλαίσια του ΣΕΦ Μπόχουμ. Αυτό το συμβάν οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η ΠΑΣΠ δεν είναι σε θέση να ενσωματώσει τα νεοεισερχόμενα άτομα στα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας στους κόλπους της. Αν και σχηματίζεται μετά τις εκκαθαρίσεις στις οργανώσεις του ΠΑΣΟΚ το 1975 και το 1976, η ΠΑΣΠ Μπόχουμ δεν μπορεί να αφουγκραστεί τον πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα, που υιοθετεί το κίνημα εκείνη

την περίοδο στην Ελλάδα. Ο σχεδόν αποκλειστικά αγροτικός της χαρακτήρας την εμποδίζει να οσμωθεί με τα μικροαστικά και εργατικά στοιχεία, που εμπλουτίζουν εκείνη την περίοδο την ελληνική φοιτητική κοινότητα του Μπόχουμ.

Η αποσύνθεση της ΠΑΣΠ σηματοδοτεί και θεμελιώνει συνάμα την οριστική αποσύνδεση του ΣΕΦ Μπόχουμ από τον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Uni-Center. Το έτος 1982 αποτελεί ορόσημο για αυτή την εξέλιξη, διότι μειώνεται πρόσκαιρα ο αριθμός των εγγεγραμμένων Ελλήνων φοιτητών στο πανεπιστήμιο του Μπόχουμ –από 120 σε 116-. Το χρονικό διάστημα 1983-1985 (1983: 128, 1984: 140, 1985: 159) αυξάνει και πάλι ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στο πανεπιστήμιο του Μπόχουμ. Ακολούθως μπορεί κανείς να προβάλει τον ισχυρισμό ότι ξεκινάει η ιδιομορφία της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ εν αντιθέσει με τις αντίστοιχες κοινότητες στα άλλα πανεπιστήμια. Διότι εκείνη την περίοδο αρχίζει να μειώνεται ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στη Γερμανία. Ακόμη και στο κρατίδιο της Βόρειας Ρηνανίας Βεστφαλίας –όπου συμπεριλαμβάνεται το Μπόχουμ και διαθέτει το μεγαλύτερο αριθμό Ελλήνων μεταναστών σε όλη τη Γερμανία- μειώνεται ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών και χάνεται έτσι η αριθμητική υπεροχή του φοιτητικού ελληνισμού απέναντι στις άλλες εθνότητες. Έκτοτε αναδεικνύονται τα μεταναστευτικά στοιχεία –τα οποία υπήρχαν από τις αρχές τις δεκαετίας του '70- της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ ως τα κυρίαρχα δημογραφικά στοιχεία, σφραγίζοντας ανεξίτηλα την κοινωνική της φυσιογνωμία. Η ΠΣΚ συνεχίζει να δραστηριοποιείται στα πλαίσια του ΣΕΦ Μπόχουμ. Στην περίοδο 1982-1985 παρατηρείται μια διάχυση των δραστηριοτήτων της ΠΣΚ από το ΣΕΦ προς άλλες κατευθύνσεις. Η συμμετοχή της ΠΣΚ σε μια αναπτυσσόμενη πρωτοβουλία ειρήνης, στην οποία πρωτοστατούσαν παλαιστίνιοι την καθιστά συνδιαχειριστή του συμβουλίου αλλοδαπών της φοιτητικής αυτοδιοίκησης.

Δεν ήταν όμως σε θέση να προβεί σε αποφασιστικές πολιτικές ενέργειες, εκ των οποίων θα αποκόμιζε όφελος η συνεκτικότητα και το εκτόπισμα της παράταξης. Ακολούθως λειτουργούσε ο ΣΕΦ πρώτιστα ως μηχανισμός έκδοσης ψηφισμάτων και η συμμετοχή των εκπροσώπων της ΠΣΚ στο συμβούλιο αλλοδαπών ενείχε πρώτιστα ένα διεκπεραιωτικό χαρακτήρα. Η έκδοση ψηφίσματος του ΣΕΦ για την Παλαιστίνη, η δωρεά ενός χρηματικού ποσού στον τοπικό σύλλογο των Παλαιστίνων και η κάθοδος των εκάστοτε εκπροσώπων της ΠΣΚ στο συμβούλιο αλλοδαπών με το ψηφοδέλτιο της φοιτητικής παράταξης –MSB Spartakus- του γερμανικού κομμουνιστικού κόμματος DKP στις εκλογές για το φοιτητικό κοινοβούλιο δεν μπόρεσαν να αποτελέσουν το εφαλτήριο για μια ουσιαστική συνεργασία της ΠΣΚ με ομογάλακτες οργανώσεις στο πανεπιστήμιο. Το Νοέμβριο του 1985 η ΠΣΚ εκδίδει ένα πολυσέλιδο φυλλάδιο, προσπαθώντας να αφουγκραστεί την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής, που επικρατούσε στη φοιτητική σκηνή του πανεπιστημίου, όπου γίνεται μνεία μιας εβδομάδας εκδηλώσεων για την ειρήνη και κατά τον από την κυβέρνηση των ΗΠΑ επιδιωκόμενο «πόλεμο των άστρων», την οποία διοργάνωνε η φοιτητική αυτοδιοίκηση. Επίσης προβάλλονται οι εγχώριες φοιτητικές κινητοποιήσεις κατά του καταρτιζόμενου νέου νόμου πλαισίου για τα γερμανικά πανεπιστήμια (HRG).

Η ΠΣΚ καταφέρεται στο φυλλάδιο αυτό και ενάντια στα μέτρα οικονομικής λιτότητας, που είχε εξαγγείλει η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ μετά την εκλογική της νίκη του έτους 1985. Επίσης γίνεται αναφορά στο πρόβλημα της Κύπρου, στα δικαιώματα των καταπιεζομένων λαών, στο Πολυτεχνείο, καθώς και στο γυναικείο ζήτημα, το οποίο χρίζει κατά την άποψη της αρθρογράφου πολιτικοποίησης, αντί να απωθείται στις διαπροσωπικές σχέσεις. Η ΠΣΚ εστιάζει την προσοχή της και στα προβλήματα των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ και στη λειτουργία του ΣΕΦ. Ακολούθως διαφαίνεται η τεχνογνωσία της ΠΣΚ και η οικειότητα που έχει με τα διάφορα υφιστάμενα προβλήματα και ζητήματα. Η σφαιρική και σχηματική αναφορά όμως τούτων ενέχει τον κίνδυνο της γενίκευσης και της απλούστευσης για εργαλειακούς λόγους. Αυτό διαφαίνεται και στις προτάξεις της ΠΣΚ για το ΣΕΦ. Εξαιρέση αποτελεί η ρητή αναφορά «στους συνάδελφους που τέλειωσαν γερμανικό γυμνάσιο» και στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Η ΠΣΚ κατονομάζει τα προβλήματα αυτά ως «προβλή-

ματα γλώσσας, κουλτούρας και νοοτροπίας και επίσης συγκεκριμένες δυσκολίες στην επαγγελματική τους πορεία στην Ελλάδα». Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξετάσεις για την απόκτηση ελληνικού απολυτηρίου, προκειμένου να μπορούν να δουλέψουν στο ελληνικό Δημόσιο. Η ΠΣΚ καταλήγει τονίζοντας ότι «οι συνάδελφοι τούτοι θα πρέπει να αντιμετωπισθούν με ιδιαίτερη ευαισθησία για να γίνει ο ΣΕΦ σταθμός ως προς την προσαρμογή τους στην ελληνική κοινωνία.» Επομένως συμπεριλαμβάνεται στις προτάσεις της ΠΣΚ για το ΣΕΦ το αίτημα «Ο ΣΕΦ να ασχοληθεί και να προωθήσει τα ιδιαίτερα προβλήματα των συναδέλφων που τέλειωσαν γερμανικό γυμνάσιο».

Η ΠΣΚ συνέλαβε λοιπόν την κοινωνική και δημογραφική μεταβολή, που επήλθε στην ελληνική φοιτητική κοινότητα. Χαρακτηριστική είναι επίσης η αναφορά στα προβλήματα του φοιτητικού συναλλάγματος, που επιτάθηκαν με την υποτίμηση της δραχμής, όπου η εισαγωγή στο θέμα τούτο εκ μέρους της ΠΣΚ είναι η ακόλουθη: «Σε ότι αφορά τους Έλληνες φοιτητές στη Γερμανία, που έχουν έρθει από την Ελλάδα...». Επρόκειτο λοιπόν για μια σημαντική καινοτομία στην αυτοαντίληψη της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η πρωτοποριακή αυτή σύλληψη και τοποθέτηση της ΠΣΚ του Μπόχουμ καταδεικνύει την απόκτηση στοιχείων εντοπιότητας εκ μέρους της. Την περίοδο 1982-1985 μετασχηματίζεται ο ελληνικός επικοινωνιακός χώρος του Uni-Center. Η σύζευξη των υφισταμένων στοιχείων εντοπιότητας με νεοεισερχόμενους αποφοίτους, οι οποίοι θα συνέγραφαν τη διατριβή τους στο Μπόχουμ ή ασκούσαν επαγγελματική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή δημιουργεί γόνιμο έδαφος για τη διενέργεια πολυσυλλεκτικών συζητήσεων ποικίλης θεματολογίας. Οι συντελούμενες αλλαγές κυβερνήσεων στην Ελλάδα και στη Γερμανία προσέφεραν και τα ανάλογα ερεθίσματα για τη διεξαγωγή συνεκτικών κοινωνικό-πολιτικών συζητήσεων στην καφετέρια του πολυκαταστήματος Karstadt στο Unicenter.

Ταυτόχρονα διατηρεί αυτός ο επικοινωνιακός χώρος τον ανοιχτό του χαρακτήρα, λειτουργώντας ως οιονεί ελληνικό φοιτητικό στέκι, όπου ανταλλάσσονταν απόψεις για μουσικά ακούσματα, γευστικά και οικονομικά εδέσματα, αλλά και ευκαιρίες εργασιακής απασχόλησης. Το επικοινωνιακό αυτό πλαίσιο ήταν πρόσφορο για την ενσωμάτωση νεοεισερχομένων φοιτητών, καθώς και Ελλήνων μεταναστών από την πόλη. Η δόμηση της καφετέριας του πολυκαταστήματος –μικρά τραπέζια- και η ύπαρξη του προαναφερομένου φοιτητικού πυρήνος, ευνοεί το σχηματισμό ομαδοποιήσεων και προωθεί την ύπαρξη ποικίλης θεματολογίας. Θα πρέπει να επισημανθεί όμως ότι επρόκειτο για μια μακρόσυρτη διαδικασία.

Εκείνη την περίοδο παρατηρείται μια αξιοσημείωτη ανοδική κοινωνική κινητικότητα στον ελληνισμό της Γερμανίας, διαμέσου ενός πραγματικού οργασμού ίδρυσης ελληνικών εστιατορίων. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι την πρώτη πενταετία της δεκαετίας του '80 πρέπει να εγκαινιάστηκαν περίπου 60-80 ελληνικά εστιατόρια μόνο στο Μπόχουμ. Ακολούθως υπήρξαν ευρείες δυνατότητες επαγγελματικής (ήμι) απασχόλησης για την ελληνική φοιτητική κοινότητα του Μπόχουμ, γεγονός που οδήγησε στην όσμωση με τον ελληνισμό της ευρύτερης περιοχής αλλά και στην αλληλογνωριμία μεταξύ των μελών της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η θεώρηση του ελληνικού επικοινωνιακού χώρου στο Unicenter ως ελληνικής δημοσιότητας και δημοσίας σφαίρας μπορεί να προσληφθεί ως παρακινδυνευμένο εγχείρημα. Τουλάχιστον πρέπει να αποτέλεσε ο χώρος αυτός το εναρκτήριο λάκτισμα για τη σύσταση ενός ομίλου συζητήσεων, στον οποίο υπήρξε η διαπραγμάτευση διαφορετικών θεμάτων. Προηγούνταν η εισήγηση επί του θέματος. Η εισήγηση γίνονταν εκ περιτροπής και ο τόπος συνάντησης πρέπει να ήταν στην ευαγγελική φοιτητική κοινότητα. Ακολούθως τροχοδρομήθηκαν διαδικασίες αναστοχασμού, λεκτικής αντιπαράθεσης και συζητησιακής κουλτούρας μεταξύ των συμμετεχόντων σε αυτό τον όμιλο, οι οποίες εκ των πραγμάτων επηρέασαν και το πλαίσιο επικοινωνιακής συνεύρεσης των Ελλήνων στην καφετέρια του Karstadt στο Unicenter.

Η συγκρότηση μουσικού συγκροτήματος αποκλειστικά από μέλη αυτού του επικοινωνιακού πυρήνα, που έπαιζε κυρίως ρεμπέτικη μουσική σε ένα τούρκικο καφέ στη γειτονική πόλη του Dortmund, εμπλούτισε τον πυρήνα τούτο με νέα πολιτιστικά ερεθίσματα, και προσέδωσε

στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Unicenter εκείνης της εποχής μια πολυπολιτισμική διάσταση. Η απόληξη του πάντοτε άτυπου ομίλου συζητήσεων υποδηλώνει βέβαια την έλλειψη οργανωτικής υπόστασης, που όπως φαίνεται αποτέλεσε τροχοπέδη για την απρόσκοπτη συνέχεια αυτού του εγχειρήματος. Ωσουνούπο όμως η πυροδότηση του ζητήματος της ανυποταξίας έθεσε επιτακτικά το ζήτημα της οργανωτικής υπόστασης επί τάπητος.

Διότι διαφάνηκε πολύ γρήγορα ότι οι ελληνικές μεταναστευτικές οργανώσεις της Γερμανίας δεν μπορούσαν για δομικούς λόγους να συνδράμουν σε αυτό το εγχείρημα, αφού αποτελούνταν από παρατάξεις των κατεστημένων ελληνικών κομμάτων και τα μέλη των οργανώσεων τούτων –που ήρθαν στη Γερμανία με συμβάσεις εργασίας- είχαν υπηρετήσει στην Ελλάδα ήδη τη στρατιωτική τους θητεία. Ακόμη και ο ΣΕΦ Μπόχουμ ήταν διστακτικός απέναντι στην άμεση στήριξη των αιτημάτων των ανυποτάκτων, διότι η ΠΣΚ ως παράταξη δεν μπορούσε υιοθετήσει παρτικουλαριστικά αιτήματα για την άρση της στρατιωτικής θητείας για μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα του εξωτερικού. Η σύσταση της επιτροπής των Ελλήνων ανυποτάκτων του Μπόχουμ πρέπει να συντελείται στο ήμισυ της δεκαετίας του '80. Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι αποτελείται κυρίως από τα άτομα που συμμετείχαν στον όμιλο συζητήσεων. Τόπος συνεδρίασης αυτής της επιτροπής ήταν οι χώροι ενός φροντιστηρίου για την εκμάθηση των γερμανικών, που είχε εγκαινιάσει εκείνη την περίοδο μια ελληνίδα απόφοιτος της γερμανικής φιλολογίας στο Unicenter. Οι ανυπότακτοι του Μπόχουμ δεν πρέπει να αποτέλεσαν τους πρωτοπόρους σε αυτό το εγχείρημα. Το εφαλτήριο αυτής της κινητοποίησης πρέπει να αποτέλεσαν οι φοιτητούπολις της Ιταλίας. Το κοινωνικό στίγμα των πρωτοπόρων ήταν όμως συμβατό με εκείνο του Μπόχουμ. Εάν αναγνώσει κανείς το ψήφισμα της επιτροπής ανυποτάκτων της πόλης της Μπολόνιας, θα εκπλαγεί κανείς από τις ομοιότητες της επιχειρηματολογίας και του ορισμού της κατάστασης.

Οι ανυπότακτοι της Μπολόνιας λοιπόν αυτοαποκαλούνται φοιτητικό προλεταριάτο, το οποίο λόγω έλλειψης οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού κεφαλαίου προσφεύγει στην Ιταλία ως χώρο σπουδών. Ενώ βέβαια γίνεται μνεία του αντιδιδακτορικού αγώνα και της συμπαραστάσης στους εξεγερμένους του Πολυτεχνείου -υπενθυμίζοντας στους ιθύνοντες της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας τις εποχές όταν γίνονταν εκ μέρους τους αποδέκτες συγχαρητηρίων ενώ τώρα γίνονται θύματα συκοφαντήσεων ως δήθεν προνομιούχοι- παρατίθεται και ο παραλληλισμός με τους αγροτικές καταγωγής Έλληνες μετανάστες της Γερμανίας όσον αφορά τον εξαναγκαστικό χαρακτήρα της μετανάστευσης και την κοινωνικό-πολιτιστική περιθωριοποίηση στη χώρα υποδοχής. Η ρητή αναφορά στην αποτυχία στις εισιτήριες εξετάσεις για την ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση και στη μεταίχμιακή κατάσταση μεταξύ σπουδών και εργασιακής απασχόλησης προσφέρει τη δυνατότητα της ιδεολογικό-πολιτιστικής ταύτισης της πλειοψηφίας των ανυποτάκτων του Μπόχουμ με αυτούς τους ορισμούς της κατάστασης. Η χειραφετησιακή δυναμική, η οποία εκκινούσε από τις ιδρυτικές οργανώσεις των ανυποτάκτων, το πολιτιστικό κεφάλαιο ορισμένων αποφοίτων-μελών της τοπικής επιτροπής του Μπόχουμ, η επιτευχθείσα κουλτούρα επιχειρηματολογίας και διαλογισμού από τον όμιλο συζητήσεων και η δυναμικότητα του επικοινωνιακού χώρου στο Karstadt συντείνουν σε μια αξιόλογη δραστηριοποίηση της επιτροπής ανυποτάκτων του Μπόχουμ, η οποία είναι σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα να πρωτοστατήσει στο κίνημα των ανυποτάκτων και να προβεί σε ενέργειες για τη σύγκλιση ενός πανευρωπαϊκού συνεδρίου Ελλήνων ανυποτάκτων στο Μπόχουμ. Για την επίτευξη αυτού του στόχου λαμβάνουν τα μέλη της επιτροπής ανυποτάκτων την απόφαση περί καθόδου στις εκλογές για την ανάδειξη νέου Δ.Σ. του ΣΕΦ Μπόχουμ, έτσι ώστε να υπάρχει επίσημος φορέας ως διοργανωτής του συνεδρίου. Η ομάδα ανυποτάκτων κατέρχεται ακόλουθα ως Ελληνική Συνδικαλιστική Ομάδα στις εκλογές του ΣΕΦ Μπόχουμ στις αρχές του έτους 1986.

Η απόφαση αυτή πυροδοτεί αλυσιδωτές αντιδράσεις στους κόλπους της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η ίδρυση της Ελληνικής Νεολαίας Ανεξαρτήτων –ΕΝΑ-μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα είναι απόρροια αυτών των εξελίξεων. Επρόκειτο για νεοεισερχόμενους φοιτητές της περιόδου 1982-1985. Οι πρωτοστατήσαντες γνωρίζονταν

εν μέρει ήδη πριν από τις σπουδές τους στο Μπόχουμ, διότι είχαν θητεύσει στο προπαρασκευαστικό τμήμα του πανεπιστημίου του Darmstadt και είχαν ξεκινήσει και τις σπουδές τους σε αυτή την πόλη. Εκεί είχαν βιώσει την πολιτική κυριαρχία της ΠΣΚ επί μιας αδιάκριτης επικοινωνιακά ελληνικής φοιτητικής κοινότητας. Ο ιδρυτικός πυρήνας του ΕΝΑ αποτελούνταν λοιπόν από εικοσάρηδες, οι οποίοι αφενός είχαν κοινωνικοποιηθεί σε οργανώσεις της Νέας Δημοκρατίας στην ελληνική ύπαιθρο –και οι γονείς τους ήταν εργαζόμενοι στην ευρύτερη περιοχή του Μπόχουμ- και αφετέρου από κατοίκους ελληνικών αστικών κέντρων, με (μικρο)αστική καταγωγή και αντι-κομμουνιστικές αντιλήψεις και βιώματα. Τούτος ο ιδρυτικός πυρήνας λαμβάνει την απόφαση να συγκαλέσει μια ανοιχτή συζήτηση σε κοινόχρηστο χώρο μιας φοιτητικής εστίας στο Unicenter. Σε αυτή τη συζήτηση προσέρχεται πλήθος Ελλήνων φοιτητών, οι οποίοι δείχνουν ενδιαφέρον. Εδώ βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ορισμός της κατάστασης του ιδρυτικού πυρήνα ήταν η σύσταση μιας ανεξάρτητης παράταξης, η οποία θα προσπαθούσε να ενώσει και να συσπειρώσει την ελληνική φοιτητική κοινότητα του Μπόχουμ, καθιερώνοντας θεσμοποιημένους χώρους ελληνικής επικοινωνίας και μειώνοντας το βαθμό πολιτικοποίησης και διεθνούς προσανατολισμού του ΣΕΦ. Ακολούθως αποφασίζεται η επιλογή της ονομασίας ΕΝΑ. Στην ιδρυτική του φάση το ΕΝΑ είναι σε θέση να λειτουργήσει ως εκφραστής της πλειοψηφίας των νεοεισερχομένων Ελλήνων φοιτητών, που συμμετέχουν στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο στο Unicenter. Η ύπαρξη πολλών νέων φοιτητών, οι οποίοι μεγάλωσαν σχεδόν εξ' ολοκλήρου στην ελληνική επαρχία και οι γονείς τους ήταν ήδη από τη δεκαετία του εξήντα στη Γερμανία αποτέλεσε την κύρια κοινωνική βάση του ΕΝΑ, διότι αποτελούσαν και τους πιο συχνούς συμμετέχοντες από τη νέα φοιτητική γενιά στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Unicenter. Μετά την ίδρυση του ΕΝΑ επανεμφανίζεται και η ΠΑΣΠ.

Η εκλογές για το Δ.Σ. την περίοδο 1985-1986 σηματοδότησαν το εναρκτήριο λάκτισμα για την εκατέρωθεν όσμωση και προσπάθεια σύζευξης των συστατικών μερών της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Δεν επρόκειτο βέβαια για μια ανώδυνη διαδικασία. Διότι δεν είχε αναπτυχθεί μέχρι πρότινος μια κουλτούρα επιχειρηματολογικής αντιπαράθεσης και επικοινωνιακής αλληλογνωριμίας. Οι διαπληκτισμοί και οι συγκρούσεις που εκτυλίχθηκαν στην εκλογική γενική συνέλευση του ΣΕΦ Μπόχουμ οφείλονταν πρώτιστα στην έλλειψη αυτών των προαναφερθέντων επικοινωνιακών διαδικασιών. Ακολούθως μπορεί να προβληθεί ο ισχυρισμός ότι επρόκειτο στην ουσία για μια συστατική συγκέντρωση της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Οι κλυδωνισμοί και κραδασμοί που προέκυψαν από αυτό το γεγονός καταδεικνύουν συνάμα το εκτόπισμα και την εμβέλεια αυτού του εγχειρήματος. Η οξύτατη αντιπαράθεση μεταξύ ΠΣΚ και ΕΝΑ αποτέλεσε επομένως ένα αναπόσπαστο στοιχείο αυτής της συνέλευσης. Η μη αναφορά και η ουσιαστική παράλειψη της παρουσίας των ανυποτάκτων ως παράταξης από αρκετές μαρτυρίες –ακόμη και από ένα πρώην μέλος των ανυποτάκτων- υποδηλώνει μια υφιστάμενη διάχυτη δυσανασχέτηση και έμμεση αποδοκιμασία για το εγχείρημα της καθόδου υπερήλικων φοιτητών ως συνδικαλιστική ομάδα για το Δ.Σ. του ΣΕΦ και με στόχευση τη διεκδίκηση του δικαιώματος της ανυποταξίας. Η στηλίτευση και ο διασυρμός του υποψηφίου της ΠΑΣΠ ως απολιτικοποιημένου ατόμου, το οποίο επέλεξε σε προχωρημένη ηλικία να δραστηριοποιηθεί ως ΠΑΣΠ για να αποκομίσει προσωπικά ωφέλη από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ καταδεικνύει τον αποτροπιασμό κυρίως των πρώην μελών της ΠΑΣΠ Μπόχουμ για την εκ νέου κάθοδο της ΠΑΣΠ για τις εκλογές του ΣΕΦ με την ανακοίνωση των μέτρων οικονομικής λιτότητας και υποτίμησης της δραχμής που λήφθηκαν από το υπουργικό συμβούλιο της ελληνικής κυβέρνησης στο πρόγραμμα της. Ακολούθως αντιλαμβάνεται κανείς ότι η ριζοσπαστικότητα και η καινοτομία του συλλογικού εγχειρήματος εγκαθίδρυσης και της καθιέρωσης μιας πολυσυλλεκτικής ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ με αδιάκριτη οργανωτική υπόσταση και εσωτερική αλληλουχία εδράζονταν στη διαγενεακή της έκφραση και εκπροσώπηση, καθώς και στην παράθεση και τον ενστερνισμό απόψεων –υπεράσπιση ανυποταξίας και αντιλαϊκών κυβερνητικών μέτρων-, οι οποίες εκ των πραγμάτων οδηγούν στην άρση του ιδρυτικού πολι-

τικού και οργανωτικού πλαισίου του ΣΕΦ Μπόχουμ. Τελικώς επιτεύχθη η περάτωση της διεξαγωγής της εκλογικής συνέλευσης και η εκλογή νέου Δ.Σ. του ΣΕΦ. Η μετάθεση και η επανάληψη της εκλογικής γενικής συνέλευσης φαίνεται να διευκόλυνε την ομαλή διεξαγωγή της εκλογικής διαδικασίας. Η επανάληψή της πρέπει να συνέβαλε σύμφωνα με μαρτυρίες στην περαιτέρω μαζικοποίηση της συνέλευσης.

Στην επαναληπτική εκλογική συνέλευση αναδείχθηκαν περισσότερα τα διαλογικά και αναστοχαστικά στοιχεία αυτής της συνεύρεσης. Ακολούθως επέδρασαν ο αυξημένος βαθμός της διαγενεακότητας αλλά και της εντοπιότητας ευεργετικά για μια επικοδομητική συνέχεια της συνέλευσης. Επρόκειτο λοιπόν στην ουσία για μια επανασύσταση της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Διότι όταν είχε υπάρξει η πρώτη συστατική συνέλευση του φοιτητικού ελληνισμού δέκα χρόνια νωρίτερα, δεν είχε επιτευχθεί τότε η ενσωμάτωση όλων των παρευρισκομένων στη διαδικασία ίδρυσης του ΣΕΦ, αφού είχε αποχωρήσει μερίδα φοιτητών από αυτή τη συνέλευση. Η εκλογή νέου Δ.Σ. του ΣΕΦ, που αποτελείτο από τέσσερις παρατάξεις (ΕΝΑ: 2, ΠΣΚ: 1, ΕΣΟ: 1, ΠΑΣΠ: 1) καταδεικνύει την εμβέλεια της προσπάθειας επανασύστασης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η ψήφιση ενός μέλους του ΕΝΑ ως πρόεδρο του ΣΕΦ με την υποστήριξη της ομάδας των ανυποτάκτων δεν οδηγεί μόνο στην άρση της ταύτισης του ΣΕΦ με μια «αριστερή» πολιτική κατεύθυνση, αλλά στην άρση της κυριαρχίας της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας από κομματικούς σχηματισμούς της ελλαδικής επικράτειας. Η πεμπτοσύα αυτού του εγχειρήματος καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι η πλειοψηφία των ατόμων της ομάδας των ανυποτάκτων, οι οποίοι κοινωνικοποιήθηκαν τη δεκαετία του '70 με αριστερά πολιτικά ιδεολογήματα στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Μπόχουμ, συνέβαλαν σε αυτή τη μείζουσα μετατροπή του ιδεολογικού προσανατολισμού του ΣΕΦ Μπόχουμ.

Ο βαθμός ριζοσπαστικότητας και καινοτομίας αυτού του εγχειρήματος επεξηγεί βέβαια και την αποσιώπηση αυτού του γεγονότος σε πολλές αφηγήσεις εμπλεκόμενων ατόμων. Η ανυπαρξία των πρακτικών του ΣΕΦ εκείνης της περιόδου, όπως επίσης η απουσία από το Μπόχουμ των ατόμων που πρωτοστάτησαν εκ μέρους της ομάδος των ανυποτάκτων σε αυτό το εγχείρημα έχουν συμβάλει στην παγίωση αυτού του κλίματος της αποσιώπησης και της συγκάλυψης. Μολοταύτα υπάρχουν βάσιμα στοιχεία που αποδεικνύουν την ουσιαστική συνεργασία και σύμπραξη μεταξύ ΕΝΑ και ΕΣΟ. Η επίδοξη και φιλόδοξη προσπάθεια υλοποίησης του πανευρωπαϊκού συνεδρίου ανυποτάκτων ωθεί την ΕΣΟ εκ των πραγμάτων σε μια διαπραγματευτική διαδικασία με το ΕΝΑ. Η υπερψήφιση μέλους του ΕΝΑ σε πρόεδρο του ΣΕΦ συνάδει με την ανάλυση του ταμείου εκ μέρους της ΕΣΟ. Έκτοτε εγκαινιάζεται μια οιοιεί προγραμματική συνεργασία μεταξύ των δύο προαναφερομένων παρατάξεων. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος αναγορεύθηκε αρχικώς το φλέγον ζήτημα της ανυποταξίας. Ακολούθως συντάσσεται εκ μέρους του ΣΕΦ ένα υπόμνημα, το οποίο ενέχει πολλά στοιχεία από το προαναφερόμενο ψήφισμα του φοιτητικού συλλόγου της Μπολόνια, και στο οποίο ήταν συνημμένο ένα έντυπο με συγκεκριμένα αιτήματα και μια κατάσταση με τη συλλογή υπογραφών. Τα αιτήματα τούτα σχετίζονταν με τη θεώρηση διαβατηρίου για όλους τους ανυπότακτους μέχρι τη μόνιμη εγκατάσταση τους στην Ελλάδα, την ελεύθερη άφιξη και αναχώρηση σε ανυπότακτους στην Ελλάδα σε περίπτωση σοβαρής ασθένειας ή θανάτου ενός μέλους του στενού οικογενειακού τους περιβάλλοντος και τέλος κατάργηση των τυχόν κυρώσεων που επιβάλλονται σε ανυπότακτους μετά την εκπλήρωση της θητείας τους.

Η υλοποίηση και πραγμάτωση του πανευρωπαϊκού συνεδρίου ανυποτάκτων στο Μπόχουμ συγκαταλέγεται επίσης σε αυτή τη χρονική περίοδο. Το συνέδριο τούτο δεν διοργανώνεται βέβαια επίσημα από το ΣΕΦ, αλλά από την ομάδα των ανυποτάκτων. Το συνέδριο έγινε σε κτηριακό συγκρότημα της ευαγγελικής φοιτητικής κοινότητας και αποτελούνταν από επί μέρους εισηγήσεις, συζήτηση στην ολομέλεια και έκδοση ενός ψηφίσματος. Ο ΣΕΦ Μπόχουμ χορήγησε όπως βέβαια και η ευαγγελική φοιτητική κοινότητα και το συμβούλιο αλλοδαπών της φοιτητικής αυτοδιοίκησης ηθική και υλικότεχνική υποστήριξη για την πραγματοποίηση αυτού του μεγαλοεπιβόλου οργανωτικού και πολιτικού εγχειρήματος. Η διε-

νέργεια του συνεδρίου ανυποτάκτων είχε ευεργετικές επενέργειες για τη διαδικασία επανασύστασης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η προώθηση και εξωτερίκευση της διαγενεακής διάστασης και του προχωρημένου βαθμού εντοπιότητάς της αναζωογονεί τους υφιστάμενους επικοινωνιακούς της χώρους και προσδίδει μια αναστοχαστική χροιά και εμβέλεια στο περιεχόμενο των επικοινωνιακών της συνευρέσεων. Η εύρυθμη και εποικοδομητική λειτουργία του ΣΕΦ συνέβαλε στα προαναφερόμενα φαινόμενα. Το καλοκαίρι του 1986 ο ΣΕΦ συμμετείχε τόσο στην καλοκαιρινή υπαίθρια γιορτή του πανεπιστημίου όσο και στο διεθνές πολιτιστικό φεστιβάλ σε εγγύς λίμνη (Chemnade).

Δεν ήταν βέβαια η πρώτη φορά που ο ΣΕΦ Μπόχουμ συμμετείχε σε αυτά τα πολιτιστικά χάρπενινγκ. Αυτή τη φορά όμως η συμμετοχή του οφείλονταν πρώτιστα στην ενεργοποίηση των συνδεδειγμένων κρίκων της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας με το πολιτικό και πολιτιστικό γίνεσθαι του άμεσου περιβάλλοντός της. Η συμμετοχή του ΣΕΦ Μπόχουμ σε αυτά τα δύο πολιτιστικά δρώμενα εκτυλίχθηκε με την αρωγή και τη συνδρομή όλων των παρατάξεων που εκπροσωπούσαν στο Δ.Σ. του ΣΕΦ. Ακολούθως διαφάνηκε η διάθεση για κοινοτιστική δράση εκ μέρους των εκπροσώπων της οργανωσιακής έκφανσης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η συνεργασία των εκπροσώπων των διαφορετικών παρατάξεων συνέβαλε στην εκατέρωθεν όσμωσή τους και ενίσχυσε την πρόθεσή τους για ουσιαστική και αμφίδρομη επικοινωνία. Επομένως πρέπει αυτήν την εποχή να διαχέονται όλα τα προαναφερόμενα θετικά στοιχεία στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Karstadt στο Unicenter. Ο αναστοχασμός και ο διαλογισμός επί διαφορετικών θεμάτων κατισχύει πλέον επί μονίμου βάσεως σε αυτόν τον τόπο συνάντησης και ανταλλαγής απόψεων. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι συμμετείχαν όλοι οι παρευρισκόμενοι σε αυτές τις αναστοχαστικές επικοινωνιακές διαδικασίες.

Το πλήθος των συμμετεχόντων, η ποικιλία των συζητηθέντων θεμάτων διαμορφώνουν ένα σύνθετο και πολύμορφο σκηνικό ενός δυναμικού, ζωτικού και πολυσυλλεκτικού εθνοτικού επικοινωνιακού χώρου. Η διενέργεια εορταστικής εκδήλωσης για την εξέγερση του Πολυτεχνίου στις 18 Νοεμβρίου του 1986 από το ΣΕΦ Μπόχουμ, η οποία έλαβε χώρα σε χώρους της ευαγγελικής φοιτητικής κοινότητας, και απαρτίζονταν από εισήγηση, προβολή ταινίας (Λούφα και παραλλαγή), φιλμ ντοκουμέντο για το πολυτεχνείο, έκθεση φωτογραφίας και τέλος από ελεύθερη συζήτηση, δεν θεμελιώνει επομένως μόνο την αρραγή συνεργασία μεταξύ ΕΝΑ και ΕΣΟ, αλλά καταδεικνύει με τον πλέον εύγλωττο τρόπο την αποκρυστάλλωση μιας αναστοχαστικής συζητησιακής κουλτούρας στους χώρους της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας, η οποία πλαισιώνονταν και εμποτιζόνταν από το διαμορφώμενο κοινοτιστικό πνεύμα, που εδραιώνονταν βαθμηδόν στα πλαίσια του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η υπογραφή του τότε προέδρου του ΣΕΦ Μπόχουμ, η πολυσυλλεκτική υφή της εκδήλωσης και η ύπαρξη μιας εισήγησης επί του θέματος, υποδηλώνει ανάγλυφα την καινοτομία της εκδήλωσης τούτης. Διότι δεν επρόκειτο για ένα κοινότυπο εορτασμό της επετείου της φοιτητικής εξέγερσης του πολυτεχνίου, αλλά για την πολύπλευρη και με αναστοχαστικό τρόπο ενασχόληση με ένα πολιτικό συμβάν της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, το οποίο έπαιξε καθοριστικό ρόλο σε συμβολικό επίπεδο στη συστατική διαδικασία της οργανωσιακής υπόστασης της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ.

Η υπογραφή του προέδρου του ΣΕΦ στην πρόσκληση για την εκδήλωση, αποτελεί μια αξιοσημείωτη κοινοτιστική χειρονομία προς τις υπόλοιπες παρατάξεις του ΣΕΦ Μπόχουμ, και πρωτίστως προς τους Έλληνες φοιτητές, οι οποίοι πολιτικοποιήθηκαν τη δεκαετία του εβδομήντα ως φοιτητές στο Μπόχουμ. Η εισήγηση, η οποία κατά πάσα πιθανότητα θα διενεργήθηκε από μέλος της ΕΣΟ θα πρέπει να αποτέλεσε κυρίως για τα μέλη του ΕΝΑ ένα μείζον εχέγγυο για έναν πολυδιάστατο και πολύπλευρο ορισμό της κατάστασης. Επίσης υποδηλώνει η επιλογή της προβολής της χιουμοριστικής ταινίας «Λούφα και παραλλαγή», η οποία έχει γυριστεί το έτος 1984 από το σκηνοθέτη Νίκο Περράκη μια πιο πολυδιάστατη προσέγγιση της φοιτητικής εξέγερσης του Πολυτεχνίου, η οποία εκ των πραγμάτων θα ενείχε και ανατρεπτικά στοιχεία αυτοκριτικής και αυτοειρωνίας. Η διενέργεια μιας έκθεσης

φωτογραφίας, της προβολής ενός φιλμ ντοκουμέντο και της ελεύθερης συζήτησης επισφραγίζουν την πολυσυλλεκτική υφή στην εκπόνηση της εκδήλωσης, εξασφαλίζοντας συγχρόνως τον επετειακό χαρακτήρα και την εύσημον μνείαν στην εξέγερση του πολυτεχνείου. Ταυτόχρονα προσπαθεί το ΕΝΑ να υλοποιήσει το εκλογικό του πρόγραμμα και αρχίζει να διοργανώνει κοινές συνεστιάσεις των μελών του συλλόγου με την ύπαρξη ομάδων εργασιών, οι οποίες προσπαθούσαν εκ περιτροπής με κοινοτιστικό τρόπο να διεκπεραιώσουν τις βραδιές τούτες της κοινής συνεστίασης –ψώνια, μαγείρεμα, λάντζα.

Με αυτό το τρόπο ήταν το ΕΝΑ σε θέση να εξασφαλίσει την υφιστάμενη συνεκτικότητα της παράταξης με επικοινωνιακές και κοινοτιστικές πρακτικές. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να υπήρξε και μια ενισχυμένη οικονομική δανειοδότηση μελών του ΣΕΦ από το ταμείο του συλλόγου. Επρόκειτο για ένα ακανθώδες ζήτημα, το οποίο στη συνέχεια θα διαδραμάτιζε ένα εξέχον ρόλο στην περαιτέρω εξέλιξη και πορεία του ΣΕΦ Μπόχουμ. Επρόκειτο πιθανόν για την πρωτόλεια προσπάθεια εκ μέρους των δύο κυρίαρχων παρατάξεων στα πλαίσια της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ, οι οποίες δεν υπόκεινταν στην πολιτική και ιδεολογική δικαιοδοσία του ελλαδικού κέντρου, να εκπονήσουν μια κοινωνική πολιτική σε ευρεία κλίμακα για τους συμμετοχούς της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η εξελισσόμενη διαδικασία ανάδυσης ενός μαζικοποιημένου ελληνικού επικοινωνιακού χώρου με διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας και –λέσχη, καφετέριες, μπαράκια των εστιών- με το Karstadt ως τον κεντρικό και πολυσυλλεκτικό χώρο συνεύρεσης, συλλογισμού και αναστοχασμού και το ΣΕΦ ως οργανωτική πλαισίωση και ουσιαστική εγγύηση της υπόστασης αυτής της σκιαγραφόμενης φοιτητικής κοινότητας, υπαγορεύουν κατά πάσα πιθανότητα την ροπή προς ένα διευρυμένο δανεισμό χρημάτων από το ταμείο του ΣΕΦ.

Η αποσύνθεση της ομάδας των ανυποτάκτων και συνακόλουθα και της ΕΞΟ αποτελεί ένα καίριο πλήγμα για τη συνέχιση και την αναπαραγωγή της προαναφερόμενης πολύπλευρης, πολυσύνθετης και πολυσυλλεκτικής μορφής της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Η ψήφιση ενός νομοθετικού διατάγματος εκ μέρους της ελληνικής κυβερνήσεως, το οποίο ρύθμιζε τρόπον τινά το πρόβλημα της ανυποταξίας παρατίθεται ως ο κύριος λόγος για αυτή την αποσύνθεση της ομάδας των ανυποτάκτων. Ακολούθως έκαναν μεμονωμένα μέλη της ομάδας των ανυποτάκτων χρήση αυτών των ευεργετικών διατάξεων και υπηρέτησαν τη θητεία τους. Η αποτροπή της καθόδου της ΕΞΟ στις εκλογές για το Δ.Σ. του ΣΕΦ Μπόχουμ τη 15.01.1987 καταδεικνύει την ντε φάκτο διάλυση της ομάδας των ανυποτάκτων. Για την περίοδο 1987-1991 είναι διαθέσιμα τα πρακτικά του ΣΕΦ Μπόχουμ. Επομένως μπορεί κανείς ανάγλυφα και παραστατικά να παρακολουθήσει εκ του σύνεγγυς τη σταδιακή πτώση και αποδιάρθρωση του ΣΕΦ Μπόχουμ. Αρχικά μπορεί κανείς όμως να παρατηρήσει μέσω των καταγεγραμμένων τεκμηριών των πρακτικών μια αξιοπρόσεκτη συνεργασία και επικοινωνία μεταξύ των μελών του Δ.Σ. του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η διενέργεια Δ.Σ. πριν από τη διεξαγωγή Γ.Σ. και η γραπτή καταγραφή του στα πρακτικά υποδηλώνει την ύπαρξη πλαισίου συνεργασίας και επικοινωνίας μεταξύ των τριών παρατάξεων –ΕΝΑ, ΠΣΚ, ΠΑΣΠ. Το υφιστάμενο κενό στην καταγραφή των πρακτικών στο χειμερινό εξάμηνο του 1987 μπορεί να αξιολογηθεί ως καθοριστικό για τις περαιτέρω εξελίξεις στα δρώμενα της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Ακολούθως θα μπορούσε κανείς να προβάλλει τον ισχυρισμό ότι μειώνεται βαθμηδόν και πάλι ο βαθμός διαγενεακής συγκρότησης του Karstadt στο Unicenter, αφού είχε επιτελεστεί ήδη και στο ΣΕΦ Μπόχουμ. Αυτό μειώνει ταυτόχρονα και το πλήθος των διενεργηθέντων πολυσευλλεκτικών συζητήσεων και τον επιτευχθέντα βαθμό αναστοχασμού στα πλαίσια αυτού του επικοινωνιακού χώρου. Ακολούθως επικρατούν σταδιακά τελετουργικά στοιχεία στην επικοινωνία των περισσότερων παρευρισκομένων.

Προφανώς επρόκειτο για επικοινωνιακές διαδικασίες και πρακτικές, οι οποίες υπήρχαν ανέκαθεν σε τούτον τον επικοινωνιακό χώρο. Εκείνη την περίοδο όμως κατισχύει το τελετουργικό στοιχείο βαθμηδόν στον επικοινωνιακό κώδικα συνομιλίας μεταξύ των παρευρι-

σκομένων. Οι τελετουργικές πρακτικές στη συναφθείσα επικοινωνία αναδεικνύονται ακολούθως ως κυρίαρχες και εμποτίζουν τη διανθρώπινη επικοινωνία κατά καθοριστικό τρόπο. Επομένως συσταίνεται σταδιακά ένας ειδικός κώδικας επικοινωνίας, ο οποίος πλαισιώνει ένα συγκεκριμένο και σπανίως ευμετάβλητο περιεχόμενο επικοινωνίας και συζήτησης, το οποίο εδράζεται στο χαμηλότερο κοινό παρανομαστή. Η τελετουργική διάσταση στην επικοινωνία δεν περιορίζει μόνο την ανάπτυξη αναστοχαστικών διαδικασιών στην επικοινωνία, αλλά λειτουργεί ακόμη και ως τροχοπέδη για την πλήρη κατίσχυση της καθημερινότητας σε αυτού του είδους της πλαισιωμένης επικοινωνίας. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι ίσχυε τούτο για όλους τους παρευρισκομένους στο Karstadt. Η έλλειψη αναστοχαστικών συζητήσεων και κοινοτιστικού επικοινωνιακού πράττειν αναπαράγει και ενισχύει τις τελετουργικές αυτές πρακτικές. Το ίδιο ισχύει και για την εξακολούθηση της ύπαρξης του προβλήματος της μη επιστροφής των δανειζομένων χρημάτων από το ταμείο του ΣΕΦ Μπόχουμ. Η εμφανής μείωση της διαγενεακής επικοινωνίας και διαντίδρασης στους κόλπους της εν λόγω φοιτητικής κοινότητας συνέτεινε καθοριστικά στη μη επίλυση αυτού του προβλήματος. Διαφαίνεται επομένως η ανάδυση ενός κατακερματισμού, η οποία θεμελιώνεται πρωτίστως στο χώρο της διασκέδασης και της ψυχαγωγίας. Διότι εκείνη την περίοδο δημιουργούνται στέκια βραδινής συνεύρεσης και ψυχαγωγίας, τα οποία κατοχύρωνουν και επισφραγίζουν μια ήδη υφιστάμενη ηλικιακή διαφοροποίηση. Στο μπαράκι των εστιών στο Unicenter συχνάζουν κυρίως άτομα, τα οποία λειτουργούν ως μέλη και ψηφοφόροι του ΕΝΑ ή διάκεινται ευμενώς απέναντι τους. Οι προχωρημένοι στην ηλικία Έλληνες φοιτητές συγκεντρώνονταν στο μπαράκι μιας άλλης φοιτητικής εστίας (Laerholzstraße 17- 19), που ήταν λίγο πιο απομακρυσμένη από το Unicenter. Τα μέλη της Πανσπουδαστικής –τουλάχιστον τα ενεργά της μέλη- πρέπει να συγκροτούσαν ένα δικό τους φιλικό κύκλο, ο οποίος δεν πρέπει να σύχναζε σε κανένα μπαράκι από τις δύο εστίες.

Επίσης θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρχαν άτομα, τα οποία είχαν την ίδια περίπου ηλικία όπως και τα περισσότερα μέλη του ΕΝΑ, τα οποία όμως δεν εκφράζονταν –τουλάχιστον όχι πλήρως- από τον τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των συμμετεχόντων στο ΕΝΑ. Επρόκειτο για άτομα, τα οποία είτε εξαρχής, είτε στη πορεία λειτουργούσαν στις παρυφές της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας, αποκτώντας όμως συνάμα ένα πολιτιστικό κεφάλαιο, το οποίο εκ των πραγμάτων τους μετέθετε στο μεταίχμιο των προαναφερομένων κοινωνικοπολιτικών ομάδων και φιλικών κύκλων. Τη δεύτερη πενταετία της δεκαετίας του ογδόντα συνεχίζει να αυξάνει ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ. Το χρονικό διάστημα 1986-1989 (1986: 167, 1987: 172, 1988: 175, 1989: 187) διαφαίνεται πλέον σαφέστατα και ρηξικέλευθα ο μεταναστευτικός χαρακτήρας της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ.

Η αυξανόμενη εισδοχή της δεύτερης γενιάς στο πανεπιστήμιο του Μπόχουμ μπορεί να λειτουργήσει ως επεξηγηματικό εργαλείο για την αύξηση αυτή. Η έλλειψη στατιστικών στοιχείων για τον αριθμό των Ελλήνων φοιτητών με γερμανικό απολυτήριο εκείνη την περίοδο δεν επιτρέπει να συνάγει κανείς ασφαλή συμπεράσματα κατά αδιάσειστο τρόπο. Επομένως θα πρέπει να αποτελεί η αύξηση των Ελλήνων φοιτητών με γερμανικό απολυτήριο αξιόπιστο γεγονός εκείνη τη χρονική περίοδο, αλλά δεν μπορεί να αποφανθεί κανείς με σιγουριά για την εμβέλεια και το αριθμητικό εκτόπισμα αυτής της αυξήσεως. Το γεγονός ότι δεν υπήρξε η κοινωνική αναγνωρισιμότητα της πλειοψηφίας αυτών των ατόμων ως Ελλήνων στα πλαίσια της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ δυσχεραίνει τον αριθμητικό εντοπισμό τους. Σε αυτή τη συνάφεια θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν μαρτυρίες, οι οποίες αναφέρονται στη διακωμώδηση των Ελλήνων φοιτητών με γερμανικό απολυτήριο π.χ. στον ελληνικό επικοινωνιακό χώρο του Karstadt όσον αφορά την καχεκτικότητα στην εκφορά και προφορά της ελληνικής γλώσσας. Δεν θα πρέπει βέβαια να λησμονηθεί ότι εκείνη τη χρονική περίοδο είχαν σταδιακά παγιωθεί και καθιερωθεί τελετουργικά στοιχεία επικοινωνίας στους χώρους συνάντησης της ελληνικής επικοινωνίας, τα οποία κάλλιστα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως επικοινωνιακοί μηχανισμοί αποκλεισμού νεοεισερχομένων ατόμων στους

κόλπους της. Έκτοτε βίωνε η ελληνική φοιτητική κοινότητα του Μπόχουμ μια ιδιόμορφη κατάσταση. Αφενός το Μπόχουμ δεν είχε να επιδείξει την προχωρημένη δομική ηλικιακή γήρανση από ελληνικές φοιτητικές κοινότητες άλλων γερμανικών πανεπιστημίων, αφετέρου είχε οδηγήσει όμως η αποτυχία του κοινοτιστικού εγχειρήματος εγκαθίδρυσης πολυσυλλεκτικών οργανωτικών δομών και επικοινωνιακών διαδικασιών σε μια αξιολογη απομαζικοποίηση κυρίως στην οργανωτική υπόσταση της –στο ΣΕΦ Μπόχουμ– αλλά συνάμα και στους χώρους επικοινωνιακής συνεύρεσης, από τις οποίες αποτελούνταν η συγκεκριμένη κοινότητα, η οποία μαστίζονταν εκ νέου από τον κατακερματισμό και το διαχωρισμό στους κόλπους της. Επομένως δεν ήταν σε θέση να αφουγκραστεί όχι μόνο τη διαφαινόμενη ή ήδη συντελούμενη μαζική εισροή των γερμανόφωνων Ελλήνων φοιτητών δεύτερης γενιάς στο εν λόγω πανεπιστήμιο, αλλά ούτε την ήδη συντελούμενη κοινωνική και πολιτιστική διαφοροποίηση στους κόλπους της. Διότι η πλήρης αποσύνδεση του ελληνικού απολυτηρίου από τις διενεργούμενες εισαγωγικές εξετάσεις των πανελληνίων από το έτος 1987 και η ισχύς της οδηγίας της ευρωπαϊκής κοινότητας από το έτος 1988 για την ισοτιμία στην αναγνώριση των τίτλων απόλυσης των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών συστημάτων είχε οδηγήσει στη θέσπιση νέων κανονισμών εισδοχής στα γερμανικά πανεπιστήμια για τους κατόχους ελληνικού απολυτηρίου εκ μέρους της συνδιάσκεψης των υπουργείων παιδείας των ομοσπονδιακών κρατιδίων. Έκτοτε δεν υπήρχε πλέον η νομική δυνατότητα για κάτοχο ελλαδικού απολυτηρίου να θητεύσει στο προπαρασκευαστικό τμήμα των γερμανικών πανεπιστημίων. Υπάρχουν βάσιμες ενδείξεις ότι κατά αυτό τον τρόπο διευκολύνθηκαν κυρίως εκείνοι οι κάτοχοι ελλαδικού απολυτηρίου, οι οποίοι είχαν σχέση με τη Γερμανία –παιδιά παλιννοσθησάντων οικογενειών, παιδιά μικτών γάμων, απόφοιτοι των ελληνογερμανικών σχολών Αθηνών και Θεσσαλονίκης– και κατοικούσαν στα αστικά κέντρα. Παράλληλα όμως θα πρέπει να τονιστεί ότι με την ισχύ αυτών των νέων διατάξεων ανακόπηκε ουσιαστικά το αγροτικό ρεύμα φοιτητικής μετανάστευσης προς τη Γερμανία.

Ο μεταναστευτικός χαρακτήρας του ελληνικού φοιτητικού πλυθισμού στο Μπόχουμ παραμένει βέβαια κυρίαρχος –μάλλον διευρύνεται περαιτέρω–, αρχίζει όμως η διαδικασία αποσύνδεσης αυτού του μεταναστευτικού χαρακτήρα από την αγροτική περιφέρεια της ελληνικής επικράτειας. Η βαθμιαία αποσύνδεση των συστατικών μερών της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας από τις δημογραφικές εξελίξεις και μεταβολές του ελληνικού φοιτητικού πληθυσμού στο Μπόχουμ οφείλεται όμως πρώτιστα στην απώλεια της υφιστάμενης πολυσυλλεκτικότητας των οργανωτικών και επικοινωνιακών δομών της εν λόγω κοινότητας, και στη διαδικασία έναρξης της διάχυσης των συμμετεχόντων σε αυτή στις ελληνικές παροικίες των γειτονικών πόλεων της ευρύτερης περιοχής. Η ιδιομορφία του φοιτητικού ελληνισμού του Μπόχουμ έγγειται στο ότι υπήρξε αρχές της δεκαετίας του ενενήντα ένα εναρκτήριο λάκτισμα για μια πολύμορφη διάχυση των συμμετεχόντων του προς ποικίλλες κατευθύνσεις –ευρύτερη περιοχή, πρώην ανατολική Γερμανία, Ελλάδα– με σχεδόν αποκλειστική έμφαση στην αυτοαπασχόληση και στις επιχειρησιακές δραστηριότητες.

Η υπόθεση εργασίας, που εδράζεται σε πλείστες αφηγήσεις, ότι η πλειοψηφία αυτών των ατόμων δεν είχε περατώσει τις σπουδές του, επεξηγεί και την έντονη δραστηριοποίηση στις γαστρονομικές επιχειρήσεις και την αναχώρηση Ελλήνων φοιτητών από το Μπόχουμ προς την πρώην Ανατολική Γερμανία. Δεν θα πρέπει βέβαια να λησμονηθεί ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 απασχολούνταν μια αξιολογη μερίδα Ελλήνων φοιτητών του Μπόχουμ στη γαστρονομία. Η διάχυση αυτή οδηγεί μεσοπρόθεσμα στην αποσύνθεση της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ, διότι δεν υπήρχε πλέον η διαγενεακότητα στους κόλπους της, αλλά μεμονωμένα άτομα διαφορετικής ηλικίας, τα οποία λειτούργουσαν πλέον σε αυξανόμενο βαθμό σε ένα κοινωνικό κενό. Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα στη ναυάγηση του κοινοτιστικού εγχειρήματος στα πλαίσια του ΣΕΦ. Το κλείσιμο του Karstadt το έτος 1992 καταδεικνύει και επισφραγίζει το τέλος του φοιτητικού ελληνισμού του Μπόχουμ και σε επικοινωνιακό επίπεδο.

Η παρείσφρηση του κοινωνικού αδιαχώρητου στα εναπομείναντα μέλη της ελληνικής

φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ –καθώς και στα νεοεισερχόμενα άτομα, τα οποία πρόλαβαν να βιώσουν τη σταδιακή και βαθμιαία αποσύνθεση της- σφράγισε έκτοτε τό κοινωνικό τους πράττειν, καθώς και τις συλλογικές και συνειρμικές τους παραστάσεις για την υφή της ελληνικής φοιτητικής κοινότητας του Μπόχουμ. Για αυτό το λόγο ίσως δε γίνονται αντιληπτές –τουλάχιστον δεν μεταφέρονται στις εκ των υστέρων γενόμενες αφηγήσεις συγκεκριμένων ατόμων- ότι στο ίδιο περίπου χρονικό διάστημα υφίστανται ενδείξεις κινητικότητας στο χώρο του φοιτητικού ελληνισμού του Μπόχουμ. Είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι στις αφηγήσεις αυτές εκλαμβάνεται το χρονικό διάστημα 1992-1994 –στη διάρκεια του οποίου μετασχηματίζεται η πρόσοψη αλλά και η δομή του εμπορικού κέντρου Unicenter, καθώς αποπερατώνεται και το μετρό ως ηλεκτρικός έως το πανεπιστήμιο- ως μια μεταιχμιακή κοινωνική περίοδο, στην οποία αποτελούσαν οι ίδιοι τους μοναδικούς εναπομείναντες Έλληνες στο πανεπιστήμιο. Είναι όμως επίσης αξιοσημείωτο το γεγονός ότι προσδίνονταν στα άτομα αυτά από άλλες μαρτυρίες κοινωνική ακτινοβολία και λίαν αποδεκτά κοινωνικότητα. Ακόλουθα μπορεί κανείς να προβεί στην υπόθεση εργασίας ότι επιτελείται τότε όντως μια όσμωση μεταξύ διαφορετικών ατόμων, τα οποία όμως λόγω της ετερογένειάς τους –ηλικία, κοινωνική καταγωγή, πολιτιστική παιδεία, επίπεδο σπουδών και σχέση με Γερμανία-, την αίσθηση και τραυματική εμπειρία του κοινωνικού αδιαχώρητου που είχαν βιώσει και εξακολουθούσαν να συναισθάνονται, καθώς και του όντως υφιστάμενου κοινωνικού κενού που τους περιέβαλλε, δεν είναι σε θέση να συγκροτήσουν ένα συνεκτικό φιλικό κύκλο με ποικίλες δραστηριότητες και τακτικές συνευρέσεις. Το χρονικό διάστημα 1990-1995 συνεχίζει η ενυπωσιακή αύξηση του αριθμού των Ελλήνων φοιτητών στο Μπόχουμ, η οποία διεξάγονταν πλέον με ιλιγγιώδη τρόπο (1990: 201, 1991: 213, 1992: 234, 1993: 248, 1994: 260, 1995: 281). Έκτοτε δεν έχει ξεπεραστεί αυτός ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών στ ο πανεπιστήμιο του Μπόχουμ, εκ των οποίων περίπου τα δύο τρίτα –σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία των επομένων ετών- ήταν κάτοχοι γερμανικού απολυτηρίου.

Πολιτιστική ένταξη απόδημων Ελλήνων στη Δυτική Γερμανία: Παραδείγματα από τη λογοτεχνία και το θέατρο

Αγλαΐα Μπλιούμη

Εισαγωγή

Το μεταπολεμικό μεταναστευτικό φαινόμενο στη Δυτική Γερμανία έχει μπει πια στην τέταρτη δεκαετία. Στην εργασία αυτή γίνεται αναφορά στην ονομασία «Δυτική Γερμανία» η οποία βέβαια είναι πλέον παρωχημένη, αφού μάλιστα μετά την πτώση του τοίχους του Βερολίνου υπάρχει επίσημα και διεθνώς η ενωμένη Γερμανία. Ωστόσο, χρησιμοποιώ την ονομασία αυτή ιστορικά, επειδή με τον τρόπο αυτό μπορώ να εξηγήσω καλύτερα τη φυσική πορεία των γεγονότων. Συγκεκριμένα γνωρίζουμε ότι από τη δεκαετία του '50 και εξής υπήρξαν δύο διαφορετικά μεταναστευτικά ρεύματα: το ένα προς τη Δυτική Γερμανία και το άλλο προς την Ανατολική Γερμανία. Κοινός παρονομαστής των μεταναστευτικών ρευμάτων στις δύο χώρες υπήρξε η «αρχή της συνεχούς εναλλαγής των ξένων εργατών» («Rotation») σύμφωνα με την οποία η διαμονή στη Γερμανία θα ήταν βραχυπρόθεσμη. Πρέπει να επισημανθεί ότι στη Δυτική Γερμανία, πολύ γρήγορα εγκαταλείφθηκε η εν λόγω αρχή, ενώ στην τότε Ανατολική Γερμανία η «αρχή της συνεχούς εναλλαγής των ξένων εργατών» ακολουθήθηκε με μεγάλη συνέπεια. Σε γενικές γραμμές η μετανάστευση στην Ανατολική Γερμανία δεν έπαιξε τόσο σημαντικό κοινωνικοοικονομικό ρόλο, όπως στη Δυτική. Οι μετανάστες προς την Ανατολική Γερμανία προέρχονταν συνήθως από την Κούβα, τη Μοζαμβίκη και το Βιετνάμ και στα τέλη της δεκαετίας του '80 ο αριθμός των ξένων εργατών δεν ξεπερνούσε τις 200.000¹.

Δε θα δώσουμε περισσότερα στοιχεία για το μεταναστευτικό φαινόμενο στις δύο Γερμανίες. Περιορίζομαι σε λίγα στοιχεία σχετικά με την Ανατολική Γερμανία, γιατί πρόκειται για ένα μάλλον άγνωστο φαινόμενο στο ελληνόφωνο κοινό. Στην παρούσα ανακοίνωση, όπως γίνεται πρόδηλο και από τον τίτλο, θα αναφερθώ στη λογοτεχνική και θεατρική παρουσία των απόδημων Ελλήνων στη Δυτική Γερμανία. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να δοθεί μια γενική εικόνα γύρω από τη λογοτεχνική δημιουργία των Ελλήνων από τις αρχές της ως σήμερα. Η παρουσίαση δεν μπορεί να είναι εξαντλητική παρά θα σταθεί στα σημαντικότερα έργα και στους σημαντικότερους σύγχρονους λογοτέχνες. Επίσης θα γίνει αναφορά στις σημαντικότερες προσπάθειες προώθησης και διάδοσης αυτής της λογοτεχνίας. Επειδή όμως η ελληνική παραγωγή δεν είναι ξεκομμένη από την παραγωγή των υπόλοιπων αλλοδαπών συγγραφέων, θα δοθούν και κάποιες θεωρητικές ορίζουσες της λεγόμενης «μεταναστευτικής λογοτεχνίας» στην οποία εντάσσεται και η ελληνική παραγωγή των αποδήμων.

¹ Πρβλ. Münz (1999) Rainer, *Zuwanderung nach Deutschland. Strukturen, Wirkungen, Perspektiven*. Frankfurt a. M.: Campus, 39.

Μεταναστευτική λογοτεχνία

Τα πρώτα δείγματα μεταναστευτικής λογοτεχνίας εμφανίζονται ήδη κατά τη δεκαετία του '60, από Ιταλούς εργάτες, οι οποίοι σε μεταναστευτικά φυλλάδια περιγράφουν στην ιταλική γλώσσα τις πρώτες τους εμπειρίες στην ξένη χώρα. Στις αρχές της δεκαετίας του '70 εκδίδεται επιτυχώς σε γερμανική μετάφραση το μυθιστόρημα του μετανάστη συγγραφέα τουρκικής καταγωγής Aras Ören «Was will Niyasi in der Naunynstraße», ενώ κατά τη δεκαετία του '80 η μεταναστευτική λογοτεχνία εισβάλλει δυναμικά στη λογοτεχνική σκηνή της Γερμανίας².

Κατά τη δεκαετία του '80 με αποκλειστική πρωτοβουλία των αλλοδαπών συγγραφέων ιδρύεται η «Πολυεθνική Καλλιτεχνική και Λογοτεχνική Εταιρία»³ («Polynationaler Literatur- und Kunstverein, ή απλά Polykunst») με πρωταρχικό σκοπό τη διάδοση αυτής της λογοτεχνίας στο γερμανικό χώρο⁴. Στην ουσία, πρόκειται για προσπάθειες υπέρβασης του μέχρι τότε κοινωνικού αποκλεισμού των αλλοδαπών στη Γερμανία μέσω της λογοτεχνίας, καθώς επίσης και της σωπής γύρω από τη λογοτεχνική τους παραγωγή. Συχνά οι λογοτέχνες πραγματεύονταν κοινωνικοπολιτικά θέματα, όπως το νομικά αβέβαιο status των μεταναστών στη Γερμανία, η μειονεκτική τους θέση στη χώρα, η ξενοφοβία και ο ρατσισμός. Δε θα πρέπει όμως να παραλείψουμε ότι υπήρχε και η επιδίωξη της αλληλογνωριμίας μεταξύ αλλοδαπών και Γερμανών, κάτι που μαρτυρεί εξάλλου και ο τίτλος της ανθολογίας «Annäherungen» («προσεγγίσεις»)⁵. Πέρα από τη θεματολογία θα πρέπει να τονίσουμε ότι χαρακτηριστικό της ποίησης, που σ' αυτή την πρώτη φάση παράγεται περισσότερο απ' ό,τι η πρόζα, είναι μια λιπή γλώσσα που συχνά αναπαριστά λογοτεχνικά τη δυσκολία χρήσης της γερμανικής γλώσσας.

Η διάσταση της πολιτικής συμμετοχής μέσω της λογοτεχνίας ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο με το εφεύρημα του «Gastarbeiterdeutsch», που, σύμφωνα με τους αντιπροσώπους της εταιρίας, θα χρησιμοποιούνταν προγραμματικά στα έργα των αλλοδαπών συγγραφέων. Πρόκειται για τη λογοτεχνική χρήση της κοινωνιολέκτου των ξένων της Γερμανίας, ώστε, με ειρωνικό τρόπο, να καυτηριάζεται ο κοινωνικός αποκλεισμός των αλλοδαπών. Ως λογοτεχνικό πρότυπο προβλήθηκε το ποίημα του Τρύφωνα Παπασταμέλου:

«warum water/ du mich holen/ in dieses Land/ wo ich nicht/ auf straßen/ spielen kann die/du so schön / putzen hast.»⁶ Μορφολογικά αποτυπώνει το ποίημα μια εσφαλμένη ορθογραφία, ενώ εκφραστικά αναπαριστά τη ζωή του περιθωρίου μέσου μιας συντακτικά «εσφαλμένης» γλώσσας. Συνεπώς το γλωσσικό εφεύρημα του «Gastarbeiterdeutsch» εκφράζει όχι μόνο λογοτεχνικές, αλλά πολύ περισσότερο πολιτικές τοποθετήσεις, αφού σκοπεύει ν' αντιτρέψει το κοινωνικό στίγμα των «γκασταρμπάιτερ» και να τους δώσει δυνατότητα έκφρασης μέσω μιας πολιτικοποιημένης λογοτεχνίας. Το γλωσσικό εφεύρημα του «Gastarbeiterdeutsch» δεν ευδοκίμησε για πολύ, επειδή από πολλούς αλλοδαπούς λογοτέχνες εκλήφθηκε η λειτουργία του ως πατερναλιστική. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στις τάξεις των συγγραφέων υπήρχαν ελάχιστοι «γκασταρμπάιτερ». Οι περισσότεροι

² Πρβλ. Esselborn Karl (1997) Von der Gastarbeiterliteratur zur Literatur der Interkulturalität. In: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 23 (1997), 50.

³ Η μετάφραση του Polynationaler Literatur- und Kunstverein από Γεωργουδάκη Αικατερίνη (2002) *Ποιήτριες ελληνικής καταγωγής στη Βόρεια Αμερική, Αυστραλία και Γερμανία. Ακροβατώντας ανάμεσα στις δύο πατρίδες, δύο ταυτότητες*. Θεσσαλονίκη, University Press, 26.

⁴ Πρβλ. Weigel Sigrid (1992) *Literatur der Fremde - Literatur in der Fremde*. In: Weigel, Sigrid, Briegleb, Klaus (Hrsg.): *Gegenwartsliteratur seit 1968*. [=Hansers Sozialgeschichte zur deutschen Literatur. Bd. 12] München, 210.

⁵ Πρβλ. Taufiq Suleman (1998) *Sehnsucht als Identität. Zur Emigranten-Literatur in der Bundesrepublik Deutschland*. In: Erb, Andreas unter Mitarbeit von Kraus, Hannes, Vogt, Jochen (Hrsg.): *Baustelle Gegenwartsliteratur. Die neunziger Jahre*. Wiesbaden: Westdeutscher, Verlag, 239.

⁶ Πρβλ. Chiellino Carmine (1995) *Am Ufer der Fremde. Literatur der Arbeitsmigration 1870-1991*. Stuttgart; Weimar: Metzler, 293.

ήταν διανοούμενοι που συμπαραστέκονταν στους εργάτες⁷.

Η δεκαετία του '80 είναι και η εποχή κατά την οποία η έννοια της «πολυπολιτισμικής κοινωνίας στη Γερμανία» αρχίζει να συζητιέται ευρύτερα. Συνεπώς και οι λογοτέχνες προσπαθούν να ξεπεράσουν τη γκετοποίηση στην οποία συνέβαλε η ταύτισή τους με τους γκασταρμπάιτερ ή ακόμη και ο διαχωρισμός τους ως «Ausländer» και να υπεραμύνονται πλέον την πολυπολιτισμική κοινωνία με τίμημα βέβαια την άμβλυνση της πολιτικοποιημένης λογοτεχνίας τους, τουλάχιστον σε προγραμματικό επίπεδο. Οι λογοτέχνες έλπιζαν ότι από τους διαφορετικούς πολιτισμούς στη Γερμανία θα μπορούσε να ξεπηδήσει μια νέα μεταναστευτική κουλτούρα και θεωρούσαν ότι η λογοτεχνία και ο πολιτισμός των μεταναστών αποτελούσαν ένα βασικό στοιχείο προς μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Αρχές της δεκαετίας του '80 συζητήθηκε μαζί με τους αλλοδαπούς συγγραφείς, ως επί το πλείστον σε αριστερούς κύκλους, η έννοια της πολυπολιτισμικής κοινωνίας και οι σχετικές συζητήσεις φιλοξενήθηκαν σε ειδικά αφιερώματα γνωστών περιοδικών.

Είναι γεγονός ότι με όλες αυτές τις κινήσεις κατά τη δεκαετία του '70 και κυρίως του '80 η μεταναστευτική λογοτεχνία έγινε ευρύτερα γνωστή και σημειώθηκε αυξημένο ενδιαφέρον για τη διερεύνησή της από επιστημονική σκοπιά.

Στη δεκαετία του '90 έχει γίνει πια ευρύτερα γνωστή η μεταναστευτική λογοτεχνία, έτσι, ώστε να γίνεται λόγος πως πρόκειται στην ουσία για μια *avantgarde* (πρωτοποριακή) λογοτεχνία⁸. Ενδεικτικό είναι το άρθρο του γνωστού κριτικού βιβλίων Fritz Raddatz στην επιφυλλίδα της μεγάλης σε κυκλοφορία εφημερίδα, *Die Zeit*. Στο άρθρο αυτό ο Raddatz⁹ δε διστάζει να παραλληλίζει τη μεταναστευτική λογοτεχνία με την *Post-colonial-Literature* («λογοτεχνία των πρώην αποικιοκρατούμενων χωρών») ανάγοντας την αξία των αλλοδαπών της Γερμανίας στο ύψος διακεκριμένων συγγραφέων, όπως των Salman Rushdie, Kazuo Ishiguro, Derek Walcott και Bharati Mukherjee¹⁰. Είναι αξιοσημείωτο, ότι κατά τη δεκαετία του '90 διοργανώθηκαν συνέδρια, λογοτεχνικές βραδιές, μουσικά και γενικότερα καλλιτεχνικά προγράμματα όσο ποτέ άλλοτε, αποδεικνύοντας ότι στη γερμανική κοινωνία η πνευματική δημιουργία των αλλοδαπών αντιμετωπίζεται πια ως σημαντικό μέρος της πνευματικής ζωής του τόπου.

Για την περιγραφή της λεγόμενης «μεταναστευτικής λογοτεχνίας» στο σύνολό της, δηλ. τη λογοτεχνική παραγωγή των διαφόρων εθνικών ομάδων στη Γερμανία χρησιμοποιείται από τη φιλολογική έρευνα το περιγραφικό μοντέλο της Αμοντέο. Η Αμοντέο στηριζόμενη στο μοντέλο των Ντελέζ και Γκουατταρί κατάφερε να περιγράψει την ποικιλία των μορφών, δομών και γλωσσών της μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Συνοπτικά η μεταναστευτική λογοτεχνία περιγράφεται με τέσσερις παραμέτρους που είναι α) η πολυφωνία, β) η ετερογλωσσία, γ) η κανονικότητα στη θεματολογία και τα μοτίβα και δ) η συγκριτική υφολογία.

Η παράμετρος της «πολυφωνίας» χρησιμοποιείται με πολύ γενικό τρόπο σύμφωνα με την αρχή της πολυφωνίας του Μπαχτίν και εννοεί τη δυναμική και την ετερογένεια της λογοτεχνίας μιας ομάδας που τα σύνορά της με την πλειονότητα είναι ρευστά και σε συνεχή κίνηση. Η πολυφωνική παράμετρος εννοεί εν ολίγοις την ενορχήστρωση διαφορετικών τύπων λόγων με όλες τις εκφραστικές τους δυνατότητες. Έτσι, αν δούμε τη λογοτεχνική

⁷ Πρβλ. Bosse Anke (1996) *Zwischen Vereinnahmung und Marginalisierung des „Fremden“*. "Zur sogenannten Migrantenliteratur in Deutschland. In: Hess-Lüttich", W.B. Ernest, Siegrist Christoph, Würffel, Stefan Bodo (Hg.): *Fremdverstehen in Sprache, Literatur und Medien*. Lang: Frankfurt, 247.

⁸ Πρβλ. Bauer (2002) *Gerhard Literarische Weltbürgerschaft und ihre Hindernisse*. In: Blioumi, Aglaia (Hrsg.): *Migration und Interkulturalität in neueren literarischen Texten*. München: Iudicium, 15-27.

⁹ Raddatz Fritz J. (1994) *In mir zwei Welten*. *Die Zeit* (1. Juni 1994), 45-47.

¹⁰ Raddatz Fritz J. (1994), ό.π., 45.

παραγωγή στο σύνολό της περιλαμβάνει διαφορετικές φωνές, όπως η πολιτικοποιημένη λογοτεχνία των μελών της εταιρίας (Polykunst-Verein) ή τη λογοτεχνία μοναχικών δημιουργών που ακολουθούν το δικό τους δρόμο, όπως ο Aras Ören¹¹.

Η παράμετρος της «ετερογλωσσίας» είναι ουσιαστικής σημασίας για την κατανόηση της δομής τουλάχιστον της σύγχρονης μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Η ετερογλωσσία αναφέρεται αφενός στη διακριτή μεταφορά διαφορετικών εκφράσεων, ή λέξεων, από τη χώρα προέλευσης του συγγραφέα. Αυτές οι εκφράσεις πλέκονται με το υπόλοιπο κείμενο, το οποίο συνήθως είναι γραμμένο στα γερμανικά, οπότε έχουμε την περίπτωση της εμφανούς ετερογλωσσίας. Υπάρχει όμως και η περίπτωση της μη διακριτής ετερογλωσσίας που σημειώνεται υπό μορφή διαλογικότητας. Η γλώσσα στην οποία έχει γραφεί το λογοτεχνικό έργο, δηλ. η γερμανική, κάνει διάλογο με μια άλλη γλώσσα, αφήνοντάς την να υπολανθάνει, έστω και αν δεν είναι διακριτή. Αυτή η άλλη γλώσσα γίνεται στον αναγνώστη αντιληπτή από ανοίξεις μεταφορές, συγκρίσεις και λογοπαίγνια¹².

Η παράμετρος της «κανονικότητας στη θεματολογία και τα μοτίβα» («Regelmäßigkeit in der stofflichen und motivischen Strukturbildung») σημαίνει ότι η βασική σταθερά αυτής της λογοτεχνίας επικεντρώνεται μεν στις έννοιες «πατρίδα/ξενιτιά», όμως οι έννοιες δεν εμφανίζονται ως αντιθετικό ζευγάρι. Οι έννοιες εμφανίζονται συχνά να συνυπάρχουν υπό τη μορφή της αλληλενέργειας ομοίου και έτερου ή έστω της ταλάντευσης ανάμεσα στο οικείο και το ξένο. Έτσι οι έννοιες «πατρίδα/ξενιτιά» αποτελούν στα περισσότερα έργα αφενός βασική θεματολογική σταθερά, αφετέρου όμως δεν μπορεί να δοθεί γενικά μια απάντηση στο ερώτημα, σε ποιον από τους δύο πόλους υπάρχει περισσότερη οικειότητα. Με άλλα λόγια –θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, ότι πολύ περισσότερο στη σύγχρονη μεταναστευτική λογοτεχνία παρά στην πρώτη της φάση– βρίσκεται σε αντιδιαστολή η ανάμνηση της «καλής» πατρίδας με τις αντιξοότητες της ξένης χώρας. Οι έννοιες «πατρίδα/ξενιτιά» δεν υφίστανται ως ξεχωριστές κατηγορίες που η μια συμβάλλει στη διαφοροποίηση της άλλης, αλλά αναπαριστάται η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στις κατηγορίες «πατρίδα και ξενιτιά». Οι έρευνες της Amodeo έδειξαν ακόμη ότι μεταξύ άλλων ένα βασικό μοτίβο της λογοτεχνίας αυτής είναι και η μυθοπλαστική κατασκευή της πατρίδας μέσα από τη μυθιστορία¹³. Συχνά η ίδια η πράξη της συγγραφής παρουσιάζεται ως υποκατάστατο πατρίδας και άρα ο λόγος δεν αναπαριστά μονάχα, αλλά συνάμα αναπαριστάται.

Τέλος, τόσο το συνολικό ύφος αυτής της λογοτεχνίας όσο και το ύφος μεμονωμένων κειμένων χαρακτηρίζεται από την Amodeo ως συγκρητικό («synkretischer Stil»)¹⁴. Έτσι στο corpus της μεταναστευτικής λογοτεχνίας συμπεριλαμβάνονται διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, γλώσσες και γλωσσικά επίπεδα, λογοτεχνικές παραδόσεις και κατά συνέπεια διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα. Διάφορα στοιχεία εμφανίζονται συγχρόνως χωρίς το ένα να συμπεριφέρεται ανταγωνιστικά στο άλλο δημιουργώντας διαλογικότητα¹⁵.

Έστω και αν εγείρουμε αντιρρήσεις σε μεμονωμένες απόψεις του μοντέλου της Amodeo –π.χ. κάνει λόγο για το σύνολο της μεταναστευτικής λογοτεχνίας, ενώ τα περισσότερα γνωρίσματα αναφέρονται κυρίως στη σύγχρονη μεταναστευτική λογοτεχνία– θα

¹¹ Amodeo 1996, 110.

¹² Ο.π., 204.

¹³ Ο.π., 204.

¹⁴ «Η λέξη προέρχεται από την πολιτική συνεργασία των κρητικών πόλεων που οδήγησε στη δημιουργία ενός Συγκρητικού Κοινού (συν-κρητικού). Σημαίνει τη συνένωση στοιχείων που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς, από διαφορετικές θρησκείες ή ακόμα από διάφορες αντιλήψεις» Βλ. Βερνίκος Νικόλαος, Δασκαλοπούλου Σοφία (2002) *Πολυπολιτισμικότητα: Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Αθήνα, Κριτική, 33.

¹⁵ Ο.π., 136.

πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι δίνει με αρκετά ευσύνοπτο τρόπο μια συγκροτημένη εικόνα των μορφών και δομών της μεταναστευτικής λογοτεχνίας. Στο στάδιο της σημερινής φιλολογικής έρευνας είναι το μοναδικό ολοκληρωμένο μοντέλο που καταφέρνει να περιγράψει την ετερογένεια της συγκεκριμένης λογοτεχνίας.

Λογοτεχνική παραγωγή των Ελλήνων

Ως προς την αρχή της λογοτεχνικής παραγωγής των απόδημων Ελλήνων στη Γερμανία θα πρέπει να ειπωθεί ότι εμφανίζεται περίπου στα μέσα της δεκαετίας του '60. Από το χρονικό διάστημα 1966 έως 1976 ο δημοσιογράφος Γιώργος Ματζουράνης πήρε συνεντεύξεις, συγκέντρωσε γράμματα και μαρτυρίες από Έλληνες συμπατριώτες του στη Γερμανία και τα εξέδωσε το 1977 με τον τίτλο «Μας λένε Γκασταρμπάτερ»¹⁶. Το βιβλίο αυτό δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως λογοτεχνικό, αλλά εντάσσεται περισσότερο στην παραλογοτεχνία και ουσιαστικά λειτουργεί περισσότερο ως ορόσημο για τις απαρχές της ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής στη Γερμανία.

Ο πρώτος μετανάστης εργάτης συγγραφέας που εξέδωσε βιβλίο είναι ο Φάνης Φαντέμης, ψευδώνυμο του Δημήτρη Ανδριώτη. Από τη δεκαετία '60 ζει στο Βερολίνο και έχει εκδώσει τέσσερις συλλογές στα ελληνικά. Μολονότι πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του ως εργάτης στη Γερμανία, στη θεματολογία του κυριαρχούν οι μνήμες από τη ζωή του ως ναυτικός¹⁷.

Οι πιο γνωστοί στο ελληνικό κοινό Έλληνες λογοτέχνες, που ήδη έχουν επιστρέψει στην Ελλάδα, είναι ο Δημήτρης Χατζής, ο Αντώνης Σουρούνης και ο Μιλτιάδης Παπαναγνού. Ο Δημήτρης Χατζής δημοσίευσε το 1976 «Το διπλό βιβλίο» στα ελληνικά, ενώ το ίδιο έργο μεταφράστηκε στα γερμανικά το 1983 από τον εκδοτικό οίκο Ρωμιοσύνη. Για το έργο του Δημήτρη Χατζή δε χρειάζονται, νομίζω, περαιτέρω διευκρινίσεις, διότι πρόκειται για ένα έργο ευρύτερα γνωστό στο ελληνικό κοινό.

Ένας άλλος πολύ γνωστός στο ελληνικό κοινό συγγραφέας είναι ο Αντώνης Σουρούνης, ο οποίος σε ηλικία δεκαοχτώ ετών πήγε στη Γερμανία, όπου ήδη διέμεναν οι γονείς του. Τα έργα του αναφέρονται συνήθως στη ζωή στη Γερμανία και μάλιστα σε ομάδες του υποκόσμου. Γνωστά έργα του είναι «Οι συμπαίκτες» (1988), «Μερώνυχτα Φραγκφούρτης» (1992), «Ο Χορός των Ρόδων» (1994) με το οποίο πήρε και το πρώτο κρατικό βραβείο μυθιστορημάτων.

Λιγότερο γνωστός στο ελληνικό κοινό, αλλά περισσότερο γνωστός στο γερμανικό κοινό είναι ο Μιλτιάδης Παπαναγνού που το 1979 εξέδωσε τη συλλογή διηγημάτων «Οι Ξένοι» και το 1985 «Οι λαζογερμανοί». Και τα δύο έργα έχουν εκδοθεί στα ελληνικά. Ως προς τη θεματολογία του πραγματεύεται κλασικά μεταναστευτικά θέματα, αφού το πρώτο βιβλίο αναφέρεται στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες της πρώτης γενιάς στη Γερμανία, ενώ το δεύτερο στις δυσκολίες επανένταξης στην πατρίδα.

Άλλοι γνωστοί συγγραφείς είναι η Ελένη Τορόση, η οποία γράφει παιδικά διηγήματα τόσο στα ελληνικά όσο και στα γερμανικά, ο Πέτρος Κυρήμης, που γράφει μόνο στα ελληνικά και πιο γνωστό έργο του είναι «Η καρδιά του κότσιφα» (1995), ο Γιώργος Κρομμύδας που γράφει μόνο στα γερμανικά. Τα πιο γνωστά του μυθιστορήματα είναι η «Ιθάκη» (1989) και ο «Ελαιώνας» (1996). Θα πρέπει εδώ να πούμε ότι ο Γιώργος Κρομμύδας έχει εκδώσει στα γερμανικά και ποιητικές συλλογές. Ενδεικτικά αναφέρω το «Ημερολόγιο ενός χωρισμού» (1987) και τη συλλογή «Ο έρωτας όμως...» (1994). Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι έχουμε πολύ περισσότερους ποιητές παρά συγγραφείς. Ενδεικτικά αναφέρω μόνο κάποια ονόματα, Εύα Μπούρα, Γαρέφης Δελιγκάς, Μαρία Καραβία, Ζαχαρίας Μαθι-

¹⁶ Elsaesser, Michael (1988) «Griechische Migrationsliteratur – ein Überblick». In: Ehnert Rolf, Hopster Norbert: *Die emigrierte Kultur. Wie lernen wir von der neuen Ausländerkultur in der Bundesrepublik Deutschland? Ein Lese- und Arbeitsbuch*. Bd. 1. Frankfurt a. M., 160.

¹⁷ Βλ. Μαντζουράνης 1994, 134.

ουδάκης, Γλαύκος Κουμίδης, Βάιος Φασσούλας κ.ά.

Η διάδοση της λογοτεχνίας όμως δεν οφείλεται μόνο στις εκδοτικές προσπάθειες των λογοτεχνών αλλά πρέπει να αποδοθεί σε μηχανισμούς διάδοσής της. Ως τέτοιος μηχανισμός μπορεί να θεωρηθεί η ίδρυση της «Ένωσης Ελλήνων Συγγραφέων της Γερμανίας» το 1996 στο Μόναχο. Σύμφωνα με το καταστατικό σκοπός της Ένωσης καθορίστηκε η δημιουργία ενός κοινού φορέα μέσω του οποίου θα επιδιώκεται «η προώθηση των Ελλήνων συγγραφέων τόσο στη Γερμανία όσο και στην Ελλάδα και ενδεχομένως και σε άλλες χώρες με τη διοργάνωση διαφόρων ομιλιών καθώς και κοινών εκδοτικών προσπαθειών»¹⁸. Από την ίδρυση της Ένωσης και μετά διοργανώθηκαν λογοτεχνικές βραδιές από τα μέλη της τόσο σε διάφορες Ελληνικές Κοινότητες όσο και στο Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού στο Βερολίνο. Επίσης η Ένωση αυτή εξέδωσε το 1998 στον εκδοτικό οίκο Ρωμιούση τη δίγλωσση ανθολογία των μελών της με τίτλο «Γερμανία, οι Έλληνές σου...» («Deutschland, deine Griechen») ¹⁹.

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να πούμε μερικά λόγια για τον «ελληνικό» εκδοτικό οίκο Ρωμιούση στην Κολωνία, αφού συνιστά αυτός πολύ σημαντικό μοχλό προώθησης της λογοτεχνίας των απόδημων Ελλήνων. Ο εκδοτικός οίκος Ρωμιούση αποτελεί στην ουσία ένα εφιαλτήριο για τους απόδημους Έλληνες που τους δίνει την ευκαιρία να εκδώσουν τα έργα τους τόσο στα γερμανικά όσο και σε ελληνική μετάφραση. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πλειονότητα των Ελλήνων συγγραφέων έχει δημοσιεύσει τουλάχιστον ένα έργο στον εν λόγω εκδοτικό οίκο. Στα περίπου δεκαεπτά χρόνια ζωής ο εκδοτικός οίκος έχει επιπλέον εκδώσει και άλλες ανθολογίες στις οποίες συμμετέχουν Γερμανοί και άλλοι αλλοδαποί λογοτέχνες. Ενδεικτικά αναφέρω την Ελληνο-Γερμανο-Τουρκική ανθολογία «Kalimerhaba» που εκδόθηκε το 1992, επίσης την ανθολογία «...die Visionen deiner Liebeslust. Liebe und Erotik in der Fremde» το 1995, την ανθολογία «Kinder des Meeres. Geschichten der Heimat und der Fremde» το 1997. Όλες οι παραπάνω ανθολογίες είναι δίγλωσσες.

Όσον αφορά τις συλλογικές εκδοτικές προσπάθειες των Ελλήνων λογοτεχνών, θα πρέπει να ειπωθεί ότι έχουμε συνολικά τέσσερις ανθολογίες στις οποίες συμμετέχουν μόνο Έλληνες λογοτέχνες. Αξίζει να επιχειρήσουμε μια σύντομη παρουσίαση των ανθολογιών, γιατί έχουν εκδοθεί σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και επιτρέπουν τη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικά με βασικές θεματολογικές και υφολογικές ορίζουσες που διέπουν τη λογοτεχνία των απόδημων Ελλήνων.

Η πρώτη ανθολογία φέρει τον τίτλο «Δημητράκης '86»²⁰ και εκδόθηκε αποκλειστικά στα γερμανικά το 1985 από τον εκδοτικό οίκο Ρωμιούση. Στην έκδοση κυριαρχούν τα κλασικά μοτίβα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας όπως οι γλωσσικές δυσκολίες, προβλήματα ταυτότητας, οι καθημερινές δυσκολίες των γκασταρμπάιτερ, η διάθεση καταγγελίας των συνθηκών διαβίωσης στη Γερμανία κ.λπ. Ενδεικτικά αναφέρω το ποίημα της Ντάντη Σιδέρη, το οποίο αναφέρεται συχνά στη γερμανόφωνη φιλολογική έρευνα²¹ ως χαρακτηριστικό παράδειγμα λογοτεχνίας της πρώτης γενιάς μεταναστών:

¹⁸ Μπλιούμη Αγλαΐα (1997) Ίδρυση της Ένωσης Ελλήνων Συγγραφέων της Γερμανίας, στο: *Ελληνικοί Παλμοί Βερολίνου* (1997), 10.

¹⁹ Gianacacos Costas, Gerogiorgakis Stamatias (Hrsg.) (1998) *Deutschland, Deine Griechen... Eine Anthologie*. Romiosini, Köln.

²⁰ Eideneier Niki (Hrsg.) (1985) *Dimitrakis '86 «um eine Heimat bittend»*. Romiosini Köln.

²¹ Βλ. σχετικά με τη διαφορετική ερμηνευτική του ποιήματος στο: Blioumi Aglaia (2001) *Interkulturalität als Dynamik. Ein Beitrag zur deutsch-griechischen Migrationsliteratur seit den siebziger Jahren*. Tübingen, Stauffenburg, 111.

Das eigene Haus im Süden

*Ich sehe uns
sonnenhungrigen Gastarbeiter
als Greise
vor dem eigenen Haus
im Süden
den Alptraum Deutschland
verarbeiten*²²

Το ιδιόκτητο σπίτι στο νότο

*Βλέπω εμάς
τους διψασμένους για ήλιο γκασταρμπάιτερ
σαν γέροντες
μπρος στο σπίτι μας
στο νότο
τον εφιάλητη Γερμανία
να επεξεργαζόμαστε*²³

Η δεύτερη ανθολογία έχει εκδοθεί μόνο στα γερμανικά από το σχετικά μικρό εκδοτικό οίκο Peter-Grohmann. Εκδότης είναι ο μετανάστης συγγραφέας Ζαχαρίας Μαθιουδάκης. Η ανθολογία που εκδόθηκε το 1993, φέρει τον τίτλο «Gute Reise, meine Augen» (Καλό ταξίδι μάτια μου)²⁴. Συγκριτικά με την προηγούμενη ανθολογία αριθμεί μεν περισσότερα κείμενα γραμμένα στα γερμανικά, θεματολογικά όμως αναφέρονται στην Ελλάδα και γενικότερα σε ελληνικές παραδόσεις και δοξασίες. Ενδεικτικά αναφέρω τα διηγήματα των Κώστα Καραούλη «Der Steinadler», το «Gute Reise, meine Augen» (Καλό ταξίδι μάτια μου) της Μαριάνθης Jakobs-Σαμόλης, «Die Frau von der Insel Petálas» του Άδωνη Χριστοδουλή κ.α. Σε αυτήν την ανθολογία λείπουν εντελώς τα κλασικά μεταναστευτικά θέματα αν και υπάρχουν σε πολλά κείμενα η διάθεση καταγγελίας της γερμανικής πραγματικότητας. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η καταγγελία δε γίνεται πια σε ρεαλιστικό ύφος, όπως συχνά συμβαίνει στην πρώτη ανθολογία, παρά υποβάλλεται μέσα από το μύθο. Χαρακτηριστικό ως προς το τελευταίο είναι το διήγημα της Φωτεινής Λαδάκη «Griechengift und Bieneniügen» («Ελλήνων δηλητήριο και ψέματα μελισσών»)²⁵, όπου δε γίνεται άμεση αναφορά στη Γερμανία, υποβάλλονται όμως αναφορές στη γερμανική ιστορία και σε υπάρχουσες προκαταλήψεις εναντίον των αλλοδαπών στη Γερμανία. Περίπλοκη αφηγηματική δομή έχει επίσης και το διήγημα του Χρυσάφη Λόλακα με τίτλο «Bezug» («Αναφορά»). Κατά συνέπεια μπορούμε να διαπιστώσουμε διαφοροποιήσεις σε σχέση με την πρώτη ανθολογία τόσο σε επίπεδο θεματολογίας όσο και δομών.

Η τρίτη ανθολογία έχει αποδέκτη το ελληνόφωνο κοινό, αφού εκδόθηκε από το Γιώργο Μαντζουράνη στον εκδοτικό οίκο Καστανιώτη και η έκδοση είναι αποκλειστικά ελληνική. Η ανθολογία φέρει τον τίτλο «Ανάμεσα σε δύο πατρίδες. Συγγραφείς στη Γερμανία με ελληνικό διαβατήριο»²⁶. Η ανθολογία αυτή περιλαμβάνει κείμενα από τις δύο προηγούμενες ανθολογίες σε ελληνική μετάφραση και συνεπώς ισχύουν όσα ειπώθηκαν παραπάνω.

Τέλος, η τέταρτη ανθολογία είναι η προαναφερθείσα ανθολογία της Ένωσης Ελλήνων Συγγραφέων («Deutschland, deine Griechen...»). Ως προς την οργάνωση του υλικού η δίγλωσση έκδοση των κειμένων αποτελεί καινοτομία. Επιπλέον οι ίδιοι συγγραφείς πολύ συχνά μεταφέρουν τα κείμενά τους στην άλλη γλώσσα παρέχοντας στην ουσία δύο διαφορετικές εκδοχές. Σε εκείνα τα έργα που έχουν μεταφραστεί κατά λέξη αναφέρεται ο συγγραφέας στο τέλος είτε του ελληνικού είτε του γερμανικού πρωτότυπου. Σε αντίθεση

²² Sideri Dadi (1985) *Das eigene Haus im Süden*. In: Eidenerier Niki (Hrsg.): *Dimitrakis '86 «um eine Heimat bittend»*. Romiosini, Köln, 16.

²³ Η ελεύθερη μετάφραση έγινε από εμένα.

²⁴ Mathioudakis Zacharias (Hrsg.) (1993) *Gute Reise meine Augen. Texte von Griechinnen und Griechen in Deutschland*. Stuttgart-Dresden, Peter-Grohmann.

²⁵ Η ελεύθερη μετάφραση του τίτλου έγινε από εμένα.

²⁶ Μαντζουράνης Γιώργος (1994) *Ανάμεσα σε δύο πατρίδες. Συγγραφείς στη Γερμανία με ελληνικό διαβατήριο*, Αθήνα, Καστανιώτης.

με τις πρώτες ανθολογίες η πλειονότητα των λογοτεχνών επιλέγει ως πρώτη γλώσσα συγγραφής τη γερμανική γλώσσα, γεγονός που κατά τη γνώμη μου υποδηλώνει τη διάθεση ενσωμάτωσης των λογοτεχνών στη πνευματική ζωή στη Γερμανία. Σε αυτήν την ανθολογία κάνουν το ντεμπούτο τους αρκετοί λογοτέχνες της λεγόμενης «δεύτερης γενιάς», οι οποίοι αποστασιωποιούνται μεν από τα κλασικά μεταναστευτικά μοτίβα, εντούτοις πραγματεύονται το στοιχείο της διαφορετικότητας που έζησαν στη γερμανική κοινωνία. Ενδεικτικά αναφέρω το ποίημα του Κώστα Ζούκα με τίτλο «δεν ξέρω».

δεν ξέρω
γεννήθηκα εδώ
μεγάλωσα εδώ
γιατί;
γιατί ζητάει η καρδιά μου το εκεί
γιατί;

Ανεξάρτητα από τις ανθολογίες αξίζει να πούμε αναφορικά με τη νεότερη γενιά λογοτεχνών ότι ως επί το πλείστον ασχολούνται με την ποίηση. Ποιητικές συλλογές έχουν να επιδείξουν ο Κώστας Γιαννακάκος με τις συλλογές «Νυχτώνει» που εκδόθηκε το 1989 από τον εκδοτικό οίκο Ρωμιούση, τη συλλογή «Χωρίς αντίκρουσμα» που εκδόθηκε το 1997 από το σχετικά γνωστό εκδοτικό οίκο Babel στο Μόναχο και τη συλλογή «Όνειρο στ' όνειρό μου» που εκδόθηκε το 2002 πάλι από τον εκδοτικό οίκο Ρωμιούση. Έντονο ποιητικό έργο παρουσιάζει και ο Μιχάλης Πατένταλης. Πέρα από τη συμμετοχή του σε διάφορες ανθολογίες έχει μέχρι στιγμής, εκδώσει τη συλλογή «Η μυωπία μιας πόλης» (1998) και τη συλλογή «Gilete Contour. 18 ποιήματα και μία αγελάδα» (2002). Και οι δύο συλλογές έχουν εκδοθεί από τον εκδοτικό οίκο Ρωμιούση. Ο Μιχάλης Πατένταλης είναι σχετικά γνωστός και στο ελληνικό κοινό, αφού δημοσιεύει στα ελληνικά και το έτος 2000 κέρδισε το πρώτο βραβείο σε λογοτεχνικό διαγωνισμό με το διήγημα «Δυο φράουλες στην άμμο». Θα πρέπει να προσθέσουμε ακόμη ότι ο Πατένταλης τα τελευταία χρόνια πειραματίζεται και με πρόζα. Ενδεικτικό για τους ποιητές Πατένταλη και Γιαννακάκο είναι το γεγονός ότι ενώ ξεκίνησαν να γράφουν αποκλειστικά στα ελληνικά, τα τελευταία χρόνια πειραματίζονται όλο και περισσότερο πάνω στη γερμανική γλώσσα. Ισχύει, δηλαδή, αυτό που ειπώθηκε στην τέταρτη ανθολογία, ότι οι Έλληνες συγγραφείς αξιώνουν όλο και περισσότερο μια θέση στην πνευματική ζωή της Γερμανίας.

Φιλολογικές μελέτες για την εξακρίβωση κατά πόσο υπάρχουν στη λογοτεχνία των Ελλήνων αποδήμων στοιχεία από το μοντέλο της *Amodeo* δεν υπάρχουν. Διακρίνουμε κάποια στοιχεία ετερογλωσσίας στον Γλαύκο Κουμίδα με τη διακριτή μεταφορά διαφορετικών εκφράσεων ή λέξεων από τη χώρα προέλευσης του συγγραφέα και έναν έντονο προβληματισμό ως προς τη χρήση του εργαλείου της γλώσσας. Επίσης, η Ελένη Τορόση στο διήγημα «2800 χιλιόμετρα πήγαινε έλα. Δύο πόλεις, δύο ρυθμοί» παραλληλίζει την εκμάθηση της μητρικής της γλώσσας από τη βουβή της μητέρα με την εκμάθηση της γερμανικής. Ο Αντώνης Ρίζος στο διήγημα «Πατρική γλώσσα και μητρίδα γη» προβληματίζεται γύρω από τους μηχανισμούς εθνικοποίησης της γλώσσας. Αυτά όμως τα παραδείγματα σε καμία περίπτωση δε συνιστούν ετερογλωσσία. Ακόμη στη διδακτορική μου διατριβή απέδειξα ότι σε επιλεγμένους Έλληνες συγγραφείς δεν υπάρχουν διαπολιτισμικά στοιχεία γραφής²⁷. Μεταξύ άλλων δεν υπάρχει η υπέρβαση διπολικών σχημάτων, όπως «ξένος-οικείος» ή «πατρίδα-ξενιτιά». Ακόμη και στην Ελένη Τορόση που υπάρχει έντονο το στοιχείο της αυτοκριτικής δεν σκιαγραφούνται λογοτεχνικά υβριδικές ταυτότητες. Οι φιγούρες είναι είτε Έλληνες είτε Γερμανοί που επιδιώκουν την αλληλογνωριμία και αλληλοκατανόηση. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι λείπει ένα παραπάνω επίπεδο διαπολιτισμικής ταυτότητας. Η γενική εντύπωσή μου εξάλλου είναι ότι οι Έλληνες συγγραφείς, ακόμη και οι νεότεροι, είναι ελληνοκε-

²⁷ Blioumi 2001.

ντρικοί, περιστρέφονται είτε γύρω από την Ελλάδα είτε γύρω από την κλειστή κοινότητα των Ελλήνων της Γερμανίας και δε μας δίνουν στοιχεία διαπολιτισμικής γραφής και συνείδησης, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με Ιταλούς ή Τούρκους συγγραφείς. Κατά συνέπεια και η λογοτεχνική παραγωγή των απόδημων Ελλήνων δεν προσφέρει πιο avant-gard λογοτεχνικά δείγματα είτε σε επίπεδο δομών –υπάρχει έλλειψη ετερογλωσσίας– είτε σε επίπεδο μυθολογίας, εφόσον δεν σκιαγραφούνται λογοτεχνικά διαπολιτισμικά φαινόμενα στο πλαίσιο της ήδη υπάρχουσας πολυπολιτισμικής γερμανικής κοινωνίας.

Η λογοτεχνία των απόδημων Ελλήνων στη Γερμανία σε γενικές γραμμές δεν είναι ευρύτερα γνωστή. Πιο γνωστή λογοτέχνης είναι η Ελένη Τορόση που έχει κερδίσει αρκετά λογοτεχνικά βραβεία στη Γερμανία. Σχετικά γνωστοί είναι εκείνοι οι λογοτέχνες που ακολουθούν τους σύγχρονους τρόπους «μάνατζμεντ» της λογοτεχνίας, όπως είναι η συμμετοχή σε λογοτεχνικές βραδιές και σε συνέδρια σχετικά με τη μεταναστευτική λογοτεχνία. Έλληνες λογοτέχνες που ακολουθούν αυτούς τους μηχανισμούς προβολής και συνεπώς είναι κάπως γνωστοί στο γερμανικό κοινό είναι ο Κώστας Γιαννακάκος, ο Γιώργος Κρομμύδας και ο Μιχάλης Πατένταλης.

Θεατρικές προσπάθειες

Τέλος, θα κλείσω την ανακοίνωσή μου με κάποια ενδεικτικά παραδείγματα από τις θεατρικές προσπάθειες των Ελλήνων της Γερμανίας, σημειώνοντας όμως ότι υπάρχουν και πολλοί άλλοι θίασοι που λόγω έλλειψης χώρου δεν μπορούν να παρουσιαστούν.

Το «Ελληνικό θέατρο Βούπερταλ» ιδρύθηκε το 1990 από την ηθοποιό Μαρία Καραβία. Εκτός από θεατρικά έργα διοργανώνονται λογοτεχνικές βραδιές στην ελληνική και γερμανική γλώσσα που είναι αφιερωμένα σε Έλληνες ποιητές, όπως π.χ. ο Ρίτσος, ο Σεφέρης και άλλοι. Το ρεπερτόριο είναι ελληνικό και διεθνές. Ενδεικτικά, έχουν ανεβεί η Λυσιστράτη του Αριστοφάνη, Yerma του Federico Garcia Lorca κ.α.

Το «Γερμανο-ελληνικό θέατρο» ιδρύθηκε το 1990 από τον σκηνοθέτη Κώστα Παπακωστόπουλο και έχει σκοπό την πολιτιστική ανταλλαγή μεταξύ Ελλήνων και Γερμανών. Το επιτελείο του θιάσου αποτελείται από ένα μόνιμο πυρήνα οχτώ ηθοποιών –Γερμανών και Ελλήνων. Το ρεπερτόριο περιλαμβάνει ελληνικά και γερμανικά έργα. Ενδεικτικά έχουν ανεβεί: «ο Πλούτος» του Αριστοφάνη σε ελληνική γλώσσα, ο «Φιλοκτήτης» του Χάινερ Μύλλερ σε γερμανική γλώσσα, η «βέρα» του Κεχαϊδής σε ελληνική γλώσσα κ.ά. Θα λέγαμε ότι το θέατρο του Παπακωστόπουλου κινείται στα αχνάρια μιας μάλλον διαπολιτισμικής φιλοσοφίας, αφού τόσο το επιτελείο όσο και το ρεπερτόριο συμβάλλει στη διαπολιτισμική συνύπαρξη μεταξύ Ελλήνων και Γερμανών.

Και ως προς τη θεατρική παρουσία των αποδήμων Ελλήνων στη Γερμανία, συλλήβδην, θα πρέπει να ειπωθεί, ότι δεν υπάρχει κάποιος θεατρικός συγγραφέας, θεατρική ομάδα ή κάποιος θίασος ευρύτερα γνωστός στο γερμανικό κοινό. Από την άλλη μεριά πρέπει να υπογραμμιστεί ότι πέρα από τον τουρκικής καταγωγής θεατρικό συγγραφέα, Sinasi Dikmen, δεν υπάρχει γενικότερα κάποιος αλλοδαπός θεατρικός συγγραφέας που να είναι ευρύτερα γνωστός στο γερμανόφωνο κοινό. Τούτο μπορεί να σημαίνει μεταξύ άλλων ότι η εποχή της αμιγούς εθνικής δημιουργίας παρήλθε.

Από τον Σύμβουλο στον Συντονιστή Εκπαίδευσης: Οργανωτικές παράμετροι της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό

Θεοδοσία Μιχελακάκη

Εισαγωγή

Η παρουσία ελληνικού πληθυσμού σε διάφορες χώρες ανά τον κόσμο ως αποτέλεσμα της ιστορικής διασποράς ή της νεότερης μεταναστευτικής κίνησης κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, σε συνδυασμό με τις πολιτικές πρακτικές που αναπτύσσουν οι χώρες οι οποίες υποδέχονται αυτό τον πληθυσμό, συνθέτουν και διαμορφώνουν το πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό.

Η ανάγκη διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και πολιτισμού στις πρώτες γενιές μεταναστών οδηγεί στην ίδρυση και λειτουργία ελληνικών σχολείων ή τμημάτων διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας από την εκκλησία, τις κοινότητες και άλλους παροικιακούς φορείς, τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς της χώρας υποδοχής και από το ελληνικό κράτος. Διαπιστώνεται μια ποικιλία των μορφών και φορέων εκπαίδευσης, των οποίων ο συντονισμός και η οργάνωση εναπόκεινται στους μηχανισμούς που το εθνικό κέντρο (Ελλάδα) καλείται να αναπτύξει.

Η οργανωτική λοιπόν παρέμβαση της Ελλάδας αναπόφευκτα κινείται στο τρίπολο που συνιστά:

α) η ετερογένεια της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης και η ιστορική εξέλιξη και οργάνωση των παροικιών και κατ' επέκταση των μηχανισμών που αυτές αναπτύσσουν και των πιέσεων που ασκούν,

β) οι διαφορετικές κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, πολιτισμικές, εκπαιδευτικές, θεσμικές προϋποθέσεις της εκάστοτε χώρας υποδοχής και

γ) οι εκπαιδευτικές πρακτικές που αναπτύσσει το μητροπολιτικό κέντρο για τους πολίτες του που ζουν εκτός των γεωγραφικών του ορίων.

Αυτές δε οι εκπαιδευτικές πολιτικές είναι άμεσα συνυφασμένες αφενός με το διεθνές ιστορικό συγκείμενο και αφετέρου με τις ιδεολογικές βάσεις και προβολές του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος.

Στην παρούσα εισήγηση θα εξετασθεί η ιστορική εξέλιξη του θεσμού του Συντονιστή Εκπαίδευσης ως οργανωτικού μηχανισμού, ο οποίος συστήνεται από ένα εθνικό κράτος, λειτουργεί στα πλαίσια άλλων εθνικών κρατών και απευθύνεται σε ελληνικής ή μη καταγωγής άτομα εκτός των γεωγραφικών του ορίων. Στα πλαίσια της οργανωτικής θεωρίας για τη σύσταση και λειτουργία ενός διοικητικού θεσμού θα πρέπει να τίθενται ξεκάθαρα οι προς επίτευξη σκοποί και να επιστρατεύονται τα μέσα με τα οποία θα υλοποιηθούν αυτοί. Για την εξέλιξη δε και τη λειτουργία ενός οργανισμού ή ενός συστήματος είναι απαραίτητη η οργάνωση και η διοίκησή του μέσα από συγκεκριμένο προγραμματισμό και, τέλος, ο έλεγχός του (Μιχόπουλος, 1993).

Εξάλλου, η διοίκηση των εκπαιδευτικών οργανισμών για να είναι αποτελεσματική, δεν

πρέπει να περιορίζεται μόνο στην τήρηση και εφαρμογή γραφειοκρατικών κανόνων, αλλά παράλληλα πρέπει να επικεντρώνεται στην εσωτερική λειτουργία των εκπαιδευτικών συστημάτων σε σχέση με το περιβάλλον, στο οποίο προσφέρουν τις εκπαιδευτικές τους υπηρεσίες (Κωτσίκης, 1998). Κατ' επέκταση, τα θέματα οργάνωσης και διοίκησης της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό συνθέτουν ένα ιδιαίζον και πολύπλοκο πλέγμα, οι παράμετροι του οποίου σε μεγάλο βαθμό έχουν σχέση με τις επικρατούσες συνθήκες στην εκάστοτε χώρα διαμονής των Ελλήνων μεταναστών, αλλά/και κυρίως με τους μηχανισμούς που αναπτύσσει το ελληνικό κράτος σε εκπαιδευτικά ζητήματα.

Παράλληλα με τη μελέτη της ιστορικής εξέλιξης ενός θεσμού που αναπτύχθηκε και λειτουργεί λόγω της πολυάριθμης παρουσίας ελληνικού πληθυσμού στις διάφορες χώρες, είναι απαραίτητη και η ερμηνευτική προσέγγιση του θεσμικού πλαισίου και των διαδικασιών που αυτό προβλέπει για τη λειτουργία του θεσμού. Οι δύο άξονες ανάλυσης είναι αντίστοιχα:

α) τα κριτήρια επιλογής των Συντονιστών Εκπαίδευσης. Για τις οργανωτικές θεωρίες η στελέχωση οργανισμών και συστημάτων με προσοντούχα στελέχη αυξημένων προσόντων αποτελεί μηχανισμό ορθής και αποτελεσματικής λειτουργίας (Koontz, O' Donnell, 1984).

β) η διαδικασία επιλογής των Συντονιστών Εκπαίδευσης. Σε γραφειοκρατικά δομημένα εκπαιδευτικά συστήματα, όπως το ελληνικό, τα κριτήρια επιλογής προσωπικού εξασφαλίζουν μια ορθή λειτουργία του συστήματος.

1. Εξέλιξη θεσμικού πλαισίου

Η αναζήτηση της πρώτης θεσμικής οργάνωσης της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό μας παραπέμπει στο Νομοθετικό Διάταγμα 695/1970 (ΦΕΚ 221/70 τ.Α) *Περί εκπαίδευσης ελληνοπαίδων εξωτερικού*, το οποίο θέτει τις βάσεις για μια οργάνωση στο πνεύμα της ελλαδικής γενικής εκπαίδευσης. Οι μορφές εκπαίδευσης είναι: α) αυτές που λειτουργούν κάτω από την εποπτεία και οργάνωση των προξενικών αρχών, β) των αναγνωρισμένων ελληνικών κοινοτήτων ή ελληνικών ορθόδοξων εκκλησιαστικών αρχών ή ιδρυμάτων του εξωτερικού και γ) των ιδιωτών. Η εποπτεία των σχολείων ανατίθεται, με εντολή του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, σε ειδικούς εντεταλμένους εκπαιδευτικούς λειτουργούς, οι οποίοι επιθεωρούν τα σχολεία και το εκπαιδευτικό προσωπικό, συντάσσουν υπηρεσιακές εκθέσεις για τη λειτουργία των σχολείων και διεκπεραιώνουν τα διοικητικά θέματα που αφορούν το εκπαιδευτικό προσωπικό. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Παιδείας και Θρησκευμάτων και Εξωτερικών τοποθετούνται σε ορισμένες πρεσβείες Εκπαιδευτικοί Σύμβουλοι, οι οποίοι ασκούν καθήκοντα Επιθεωρητή, με την ίδια νομική ισχύ που έχει ο θεσμός και στην Ελλάδα.

Με το νόμο 1304/1982 τίθενται ζητήματα διοίκησης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και εισάγεται ο θεσμός του Σχολικού Συμβούλου με στόχο την επιστημονική-παιδαγωγική καθοδήγηση του εκπαιδευτικού προσωπικού και την υλοποίηση της σχεδιαζόμενης εκπαιδευτικής πολιτικής. Στο άρθρο 2 του ίδιου νόμου καθορίζονται οι αρμοδιότητες των Προϊσταμένων των Γραφείων Εκπαίδευσης, οι οποίοι ασκούν κυρίως διοικητικά καθήκοντα. Η διάκριση μεταξύ παιδαγωγικών-συμβουλευτικών και διοικητικών-οργανωτικών στελεχών καταδεικνύει τη διάθεση του νομοθέτη για διαχωρισμό των οργάνων, των λειτουργιών και της οργανωτικής δομής της εκπαίδευσης με στόχο την υλοποίηση της εκπαιδευτικής πολιτικής (βλ. εισηγητική έκθεση Ν.1304/1982).

Η αναφορά στο νομικό πλαίσιο που ισχύει για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα γίνεται ακριβώς για το λόγο ότι πολλές από τις διατάξεις μεταφέρονται αυτούσιες και καλούνται να λειτουργήσουν στο εξωτερικό, κάτω από νέες διαφορετικές συνθήκες και προϋποθέσεις, έτσι όπως αυτές καθορίζονται από διακρατικές συμβάσεις και συμφωνίες, διεθνείς οργανισμούς, ιστορικές εξελίξεις, δεδομένα και ζητούμενα.

Το άρθρο 24 του Ν. 1304/1982 θέτει σε νέα βάση τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες των Συμβούλων και του Συντονιστή Συμβούλων Εκπαίδευσης Εξωτερικού, και κυρίως σε

διοικητικό, συμβουλευτικό και εποπτικό επίπεδο. Ειδικότερα, έργο του Συμβούλου Εκπαίδευσης είναι η επιστημονική-παιδαγωγική καθοδήγηση και η συμμετοχή στην αξιολόγηση και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, καθώς και η ενθάρρυνση κάθε προσπάθειας για επιστημονική έρευνα στο χώρο της εκπαίδευσης. Με κοινή απόφαση των Υπουργών Εξωτερικών και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ορίζονται τα προσόντα επιλογής, τα οποία αφορούν: α) την επαγγελματική κατάρτιση (επιμόρφωση, μεταπτυχιακοί τίτλοι σπουδών, συγγραφική δραστηριότητα), β) την επαρκή γνώση της γλώσσας της χώρας στην οποία αποσπώνται και γ) παιδαγωγική κατάρτιση, μορφωτική καλλιέργεια, οργανωτική ικανότητα, δημοκρατική προσωπικότητα και άμεμπτο ήθος. Με τον ίδιο νόμο τη διοίκηση και τον έλεγχο λειτουργίας των σχολείων αναλαμβάνουν οι Προϊστάμενοι των Διευθύνσεων ή Γραφείων Εκπαίδευσης και ταυτόχρονα καταργούνται οι Επιθεωρητές Α' και Β' Δημοτικής Εκπαίδευσης¹. Με τον τρόπο αυτό η οργανωτική δομή του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος διαχωρίζεται με νέα θεσμικά όργανα, τα οποία μεταφερόμενα στο εξωτερικό συγκεντρώνονται και καταλήγουν στο θεσμό του Συμβούλου Εκπαίδευσης. Ψήγματα της διαφορετικής οργάνωσης διοικητικών και παιδαγωγικών στελεχών διαφαίνονται στην περίπτωση του Συντονιστή Συμβούλων Εκπαίδευσης Δυτικής Ευρώπης, ρόλος του οποίου είναι να συντονίζει και να εποπτεύει τα καθήκοντα των Συμβούλων Εκπαίδευσης της περιοχής του.

Το παραπάνω θεσμικό πλαίσιο τίθεται σε ισχύ και ενεργοποιείται μόλις το 1985 με την Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 262/1985 τ. Β) σχετικά με τον «ορισμό μελών συμβουλίου επιλογής εκπαιδευτικών για απόσπαση ως συμβούλων εκπαίδευσης και συντονιστή συμβούλων Δυτ. Ευρώπης» και με βάση τις ισχύουσες διατάξεις για την επιλογή και τα καθήκοντα των Σχολικών Συμβούλων έτσι όπως καθορίζονται από το Νόμο 1566/1985.

Προσπάθεια τροποποίησης των θεμάτων που αφορούν την ελληνική εκπαίδευση στο εξωτερικό επιχειρείται με το νομοσχέδιο 2413/1996 (ΦΕΚ 124), το οποίο αναφέρεται στην «Ελληνική παιδεία στο εξωτερικό, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις». Στην εισηγητική έκθεση διαφαίνεται η προσπάθεια του νομοθέτη να θέσει σε νέα βάση τα ζητήματα εκπαίδευσης εξωτερικού. Η μετονομασία των Συμβούλων Εκπαίδευσης σε Συντονιστές Εκπαίδευσης και η επιφόρτιση με: συμβουλευτικά-επιστημονικά-διδασκικά, διοικητικά-κοινωνικά-μορφωτικά και εποπτικά καθήκοντα δεν είναι μια λεκτική μετονομασία αλλά κάλυψη χρόνιων αιτημάτων των ομογενών, σύμφωνα με τον Υπουργό Παιδείας και εισηγητή του νομοσχεδίου Γ. Παπανδρέου. Ουσιαστικά ο Συντονιστής Εκπαίδευσης συγκεντρώνει τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα του Σχολικού Συμβούλου και του Προϊστάμενου Διεύθυνσης έτσι όπως έχουν θεσμοθετηθεί και ισχύουν για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Στα πλαίσια, επίσης, του Ν. 2413/1996 θεσπίζεται ο θεσμός του Μορφωτικού Εκπαιδευτικού Συμβούλου σε πρεσβείες και προξενία των χωρών στις οποίες διαμένει ικανός αριθμός ομογενών με σκοπό: «α. την προώθηση της ελληνικής γλώσσας, του ελληνικού πολιτισμού και της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης...» β. «τη συνεργασία με τις ελληνικές διπλωματικές ή προξενικές αρχές και τους Συντονιστές Εκπαίδευσης για την εφαρμογή της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής» (βλ. αναλυτικότερα Ν. 2413/1996, άρθρο 13).

Η ύπαρξη του θεσμού του Μορφωτικού Συμβούλου, οποίος θεσμοθετείται με το Ν. 419/1976 και προβλέπει τη στελέχωση των ελληνικών πρεσβειών και προξενείων του Υπουργείου Εξωτερικών με επτά (7)² Μορφωτικούς Συμβούλους, σε διάφορες χώρες, δεν αποτρέπει το νομοθέτη να εισάγει νέο θεσμό επιφορτίζοντάς τον με ασαφείς αρμοδιότη-

¹ Ο θεσμός του Επιθεωρητή Α' και Β' έτσι όπως περιγράφεται από το Νόμο 309/1976 (ΦΕΚ 100/30-4-1976) αναφέρεται στην άσκηση διοίκησης, επιθεώρησης, καθοδήγησης, εποπτείας και ελέγχου των σχολείων και του εκπαιδευτικού προσωπικού της περιφέρειάς του.

² Μορφωτικοί Σύμβουλοι αποστέλλονται στις πρεσβείες Βόννης, Λευκωσίας, Καΐρου, Λονδίνου, Ουάσινγκτον, Παρισιού και Ρώμης.

τες, οι οποίες αλληλοκαλύπτονται με αυτές του Συντονιστή Εκπαίδευσης και με εξίσου ασαφείς διαδικασίες επιλογής. Η θεσμοθέτηση αυτή προκαθορίζει μάλλον μια δυσχερή λειτουργία και δυσκαμψία στα ζητήματα οργάνωσης και διοίκησης της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, παρά λύνει τα οποία οργανωτικά θέματα³. Εξάλλου, τα καθήκοντα των Μορφωτικών Συμβούλων έτσι όπως καθορίζονται ή λειτουργούν με το Ν. 419/1976, εστιάζονταν στην ανάπτυξη και καλλιέργεια των μορφωτικών και πνευματικών σχέσεων⁴. Σταδιακά μετατρέπονται σε αυτά του Ειδικού Εμπειρογνώμονα σε θέματα που αφορούν την ελληνική εκπαίδευση στο εξωτερικό ως ειδικού απεσταλμένου, ενταγμένου στο διπλωματικό σώμα, αλλά πάντα σε συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών.

2. Κριτήρια επιλογής Συμβούλου / Συντονιστών Εκπαίδευσης

Αναζητώντας το εκάστοτε ισχύον θεσμικό πλαίσιο σχετικά με την επιλογή και τοποθέτηση εκπαιδευτικών στις θέσεις των Συμβούλων Εκπαίδευσης διαφαίνεται αφενός η βαρύτητα με την οποία το εθνικό κράτος αντιμετωπίζει τα θέματα της οργάνωσης/διοίκησης και αφετέρου η τάση να επιλέγονται πρόσωπα τα οποία καλούνται να υλοποιήσουν μια συγκεκριμένη εκπαιδευτική πολιτική. Η μελέτη των νομικών κειμένων φανερώνει ένα σταδιακά αυστηρότερο/τυπικότερο πλαίσιο που εξασφαλίζει με τη σειρά του μια διαφανή και αδιάβλητη διαδικασία.

Ο νόμος του 695/1970 ορίζει ως κριτήρια επιλογής τις μεταπτυχιακές σπουδές, την επισημοποιημένη κατάρτιση και κυρίως το ήθος και την προσωπικότητα του υποψηφίου. Η δε διαδικασία επιλογής των Επιθεωρητών και των Σχολικών Συμβούλων δεν αποσαφηνίζεται από το νομοσχέδιο, παραπέμποντας σε αδιαφανείς διαδικασίες επιλογής τους. Την υποψία αυτή ενισχύει το γεγονός των μετέπειτα αντιδράσεων και καταγγελιών των οργανώσεων, κοινοτήτων και μεταναστευτικών φορέων σχετικά με τη δράση και τη σύνδεση των εκπαιδευτικών στελεχών με τη δικτατορία στην Ελλάδα (ιδιαίτερα σε χώρες της κεντρικής Ευρώπης π.χ. Γερμανία) (βλ. αναλυτικά Μιχελακάκη, 2001).

Προσπάθεια μεγαλύτερης αποσαφήνισης και οριοθέτησης των προσόντων των Συμβούλων Εκπαίδευσης επιχειρείται με την Υπουργική Απόφαση ΦΕΚ 446/18-7-1985, όπου ορίζεται η διαδικασία επιλογής και τα προσόντα τα οποία συνίστανται: α) σε τυπικά προσόντα (δεκαετή επαγγελματική εμπειρία, συμμετοχή σε διοικητική θέση -διευθυντής Δημοτικού Σχολείου, Γυμνασιάρχης, Λυκειάρχης), β) στην παιδαγωγική κατάρτιση (μεταπτυχιακοί τίτλοι σπουδών και επιμόρφωσης, συγγραφική εργασία, γλωσσομάθεια, μορφωτική καλλιέργεια, οργανωτική ικανότητα, δημοκρατική προσωπικότητα και ήθος άμεμπτο).

Το νομικό πλαίσιο συγκεκριμενοποιείται ακόμα περισσότερο με την Υπουργική Απόφαση ΦΕΚ 707/20-8-1996, στην οποία γίνεται μοριοδότηση τόσο των τυπικών προσόντων, όσο και της προσωπικότητας του υποψηφίου μέσα από τη διαδικασία της προσωπικής συνέντευξης ενώπιον του Συμβουλίου Επιλογής (60 μόρια για την υπηρεσιακή κατάσταση, 20 μόρια για την γνώση ξένης γλώσσας στον προφορικό λόγο και 20 μόρια στην ικανότητα συνεργασίας, καθοδήγησης με τους εκπαιδευτικούς αλλά και με κοινωνικούς φορείς και, τέλος, γνώσης των εκπαιδευτικών ζητημάτων του εσωτερικού και εξωτερικού).

Η δωδεκαετής πραγματική υπηρεσία σε δημόσια σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τίθεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για συμμετοχή στις διαδικασίες

³ Η ενεργοποίηση του άρθρου δεν έχει ακόμα επιτευχθεί, ενδεχομένως εξαιτίας των αρνητικών απόψεων που είχαν διατυπωθεί κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου από βουλευτές όλων των κομματικών παρατάξεων, ακόμα και της πλειοψηφίας (βλ. αναλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων της Διαρκούς Επιτροπής Μορφωτικών Υποθέσεων της Βουλής των Ελλήνων, καθώς επίσης και τα Πρακτικά της Βουλής (ολομέλεια), Συνεδρίαση ΡΚΗ', 20-5-1996, 6510-6606).

⁴ Η διαδικασία επιλογής Μορφωτικών Συμβούλων συντελείται από Ειδική Επιτροπή του Υπουργείου Εξωτερικού και του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών, η οποία ορίζεται με υπουργική απόφαση, και στην οποία εισηγείται ο αντίστοιχος Πρέσβης.

επιλογής, αποκλείοντας με αυτό τον τρόπο νεότερους εκπαιδευτικούς που ενδιαφέρονται για την κάλυψη της θέσης.

Επίσης, το αυστηρότερο πλαίσιο το οποίο ορίζει η υπουργική απόφαση έχει διττή ερμηνεία: από τη μια εξασφαλίζει αδιάβλητη διαδικασία επιλογής και από την άλλη, αποκλείει τους εκπαιδευτικούς με προηγούμενη γνώση και εμπειρία των ζητημάτων εκπαίδευσης στο εξωτερικό, δεδομένου ότι δεν αναγνωρίζεται και δεν μοριοδοτείται η υπηρεσία του Συντονιστή Εκπαίδευσης και δεν αναγνωρίζεται η υπηρεσία των εκπαιδευτικών στις διάφορες μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό.

Εμβαθύνοντας ακόμα περισσότερο στις ρυθμίσεις του νόμου και των αποφάσεων αυτών μέσω των υπουργικών αποφάσεων διαφαίνεται μια αντίφαση μεταξύ τους, η οποία έγκειται αφενός στο ρόλο που καλείται να διαδραματίσει ο Συντονιστής και αφετέρου στην αναγνώριση των στοιχείων της προσωπικότητάς του, μέσα από την προσωπική συνέντευξη, τα οποία θα τον βοηθήσουν να αναπτύξει αυτό το ρόλο.

Πιο συγκεκριμένα, ο Συντονιστής Εκπαίδευσης είναι ο επίσημος εκπρόσωπος του ελληνικού κράτους σε θέματα εκπαίδευσης με στόχο πάντα να υλοποιεί την εκπαιδευτική πολιτική που σχεδιάζεται από το εθνικό κέντρο, συντονίζοντας, καθοδηγώντας, προτείνοντας εκπαιδευτικά μέτρα. Με άλλα λόγια είναι ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στην Ελλάδα και στην ομογένεια και καλείται να λειτουργήσει διαμεσολαβητικά ως αποδέκτης και ταυτόχρονα «μεταφορέας» αιτημάτων. Το θεσμικό πλαίσιο καθορίζει με σαφήνεια τα διοικητικά, οργανωτικά, συμβουλευτικά του καθήκοντα, εντούτοις αφήνει περιθώρια δράσης και συνεργασίας με κοινωνικούς φορείς, συλλόγους και μεταναστευτικές οργανώσεις αλλά και με τις εκπαιδευτικές αρχές της χώρας διαμονής.

Καλείται, λοιπόν, να υλοποιήσει μια εκπαιδευτική πολιτική φιλτραρισμένη μέσα από τις προσωπικές ιδεολογικές βάσεις και προβολές και παράλληλα να εισηγηθεί μέτρα για τη χάραξη εθνικής εκπαιδευτικής στρατηγικής.

3. Διαδικασία επιλογής Συμβούλων/Συντονιστή Εκπαίδευσης

Η δεύτερη παράμετρος η οποία εξετάζεται είναι η διαδικασία επιλογής των Συντονιστών Εκπαίδευσης και ιδιαίτερα η σύνθεση του Συμβουλίου Επιλογής. Στο Νομοθετικό Διάταγμα 695/1970 (ΦΕΚ 221/1970) τα ασαφή προσόντα των υποψηφίων (μεταπτυχιακές σπουδές, γλωσσομάθεια, ήθος και χαρακτήρας) δεν συνοδεύονται και από ξεκάθαρο πλαίσιο επιλογής⁵. Αυτή η νομική ασάφεια παραπέμπει σε συγκεκριμένη επιλογή προσώπων φιλικά προσκείμενων προς το δικτατορικό καθεστώς, τα οποία δρουν κάτω από αυστηρές εντολές χωρίς απαραίτητα να υλοποιούν συγκεκριμένες εκπαιδευτικές προτάσεις⁶.

Σε εφαρμογή του Νόμου 1304/1982, το 1985 το πενταμελές Συμβούλιο Επιλογής Συμβούλων Εκπαίδευσης αποτελείται από: 1 δικαστή διοικητικής δικαιοσύνης ΥΠΕΠΘ (πρόεδρος), 1 μέλος ΔΕΠ Παιδαγωγικού Τμήματος, 1 σύμβουλο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, 1 ειδικό σύμβουλο του ΥΠΕΠΘ, και τον Συντονιστή Συμβούλων Εκπαίδευσης Δυτ. Ευρώπης⁷. Η συμμετοχή διαφορετικών θεσμικών οργάνων στις διαδικασίες στελέχωσης εκπαιδευτικών θεσμών ερμηνεύεται ως σταδιακός εκδημοκρατισμός των διαδικασιών ακυρώνο-

⁵ Ας σημειωθεί ότι στην παρούσα φάση δεν έχουμε στη διάθεσή μας το σύνολο των εγγράφων σχετικά με τις διαδικασίες επιλογής και τοποθέτησης των πρώτων Σ.Ε. Στα αρχεία του ΥΠΕΠΘ τα παλαιότερα πρακτικά επιλογής Σ.Ε. είναι αυτά που σχετίζονται με την 7-8-1985 προκήρυξη «πλήρωσης θέσεων συμβούλων εκπαίδευσης εξωτερικού και συντονιστή συμβούλων εκπαίδευσης». Πριν τη συγκεκριμένη ημερομηνία δεν υπάρχουν στα αρχεία του ΥΠΕΠΘ πρακτικά επιλογής συμβούλων εκπαίδευσης.

⁶ Σε αναφορές, έγγραφα, τοποθετήσεις συλλογικών μεταναστευτικών ομάδων της Γερμανίας συχνά γίνεται λόγος για προσπάθεια ελέγχου και διώξεων των Ελλήνων μεταναστών που διάκεινται αρνητικά προς την χούντα (Καναβάκης Μ., 1989).

⁷ Η συμμετοχή εκπροσώπου από το Υπουργείο Εξωτερικών κρίνεται απαραίτητη δεδομένης της άμεσης σχέσης του Σ.Ε. με τις ελληνικές διπλωματικές αρχές ως διοικητικά υφιστάμενου.

ντας την κυβερνητική/κομματική επιλογή-τοποθέτηση.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η τροποποίηση σύνθεσης του δεκαμελούς πλέον Συμβουλίου Επιλογής με την ψήφιση του Νόμου 2413/1996, ο οποίος καθορίζει ως εξής τη σύστασή του: 3 μέλη ΔΕΠ (1 εξ' αυτών πρόεδρος), 1 σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, ο προϊστάμενος της Διεύθυνσης Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης (ΥΠΕΠΘ), 1 εκπρόσωπος από το Υπουργείο Εξωτερικών, 2 αιρετοί εκπρόσωποι της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και 2 αιρετοί εκπρόσωποι της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Η συμμετοχή συνδικαλιστικών εκπροσώπων των εκπαιδευτικών στις διαδικασίες επιλογής στελεχών εκπαίδευσης ερμηνεύεται στα πλαίσια της οργανωτικής θεωρίας, όπου η πολιτική εξουσίας νομιμοποιείται με συμμετοχή κοινωνικών φορέων (Μιχόπουλος, 1993). Η αυξημένη βαρύτητα στα συνδικαλιστικά όργανα των εκπαιδευτικών διαφαίνεται ακόμα περισσότερο με την Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 1152, 5-9-01) για «συγκρότηση του Συμβουλίου Επιλογής Συντονιστών Εκπαίδευσης του Εξωτερικού», συγκροτημένου ως εξής: 1 μέλος ΔΕΠ (πρόεδρος), ο πρόεδρος του ΙΠΟΔΕ, ο προϊστάμενος της ΔΙΠΟΔΕ, 1 εκπρόσωπος του ΥΠΕΞ, 2 αιρετοί εκπρόσωποι Α/θμιας Εκπαίδευσης, 2 αιρετοί εκπρόσωποι Β/θμιας Εκπαίδευσης, ο Πρόεδρος ΚΥΣΠΕ, καθώς και ο Πρόεδρος ΚΥΣΔΕ.

Η μετατόπιση του κέντρου βάρους στην επιλογή και στελέχωση της εκπαίδευσης σε αρκετούς εκπροσώπους και σε συνδικαλιστικά όργανα των εκπαιδευτικών έχει διττή ερμηνεία. Θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως διάθεση συμμετοχής συλλογικών οργάνων στις διαδικασίες επιλογής και κατ' επέκταση στην ανάδειξη τους ως φορέα άσκησης πολιτικής. Από την άλλη, αυτή ακριβώς η συμμετοχή των συνδικαλιστικών οργάνων σε διαδικασίες φανερώνει τη λειτουργία τους ως ομάδων πίεσης τόσο στη διαμόρφωση, όσο και στην άσκηση εκπαιδευτικής πολιτικής.

Κι εδώ ακριβώς υπάρχει η αντίφαση μεταξύ πολιτικών τοποθετήσεων και πολιτικών πρακτικών σχετικά με την διαδικασία. Σύμφωνα με τα συγκεντρωτικά μοντέλα διοίκησης εκπαιδευτικών συστημάτων τα θέματα που δικαιολογούν υψηλό βαθμό συγκέντρωσης είναι εκείνα που απαιτούν κανονιστική ρύθμιση, που συνδέονται με εθνικές προτεραιότητες και απαιτούν κεντρικό σχεδιασμό/προγραμματισμό. Τα ζητήματα μείζονος σπουδαιότητας ανήκουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κεντρικού οργάνου, το οποίο θεσμοθετεί, αποφασίζει και αναθέτει σε ικανά στελέχη την υλοποίηση των πολιτικών επιλογών.

4. Σύνοψη

Η ερμηνευτική προσέγγιση των συγκεκριμένων νομικών κειμένων αφήνει να διαφανεί μια αντίφαση ως προς τα προσόντα των υποψηφίων και τις διαδικασίες επιλογής τους. Η αναζήτηση ικανών και προσοντούχων στελεχών επιφορτισμένων με εξουσίες και αρμοδιότητες «μείζονος» εθνικής σημασίας έρχεται σε αντίφαση με τις πρακτικές τελικά που αναπτύσσονται. Συνοψίζοντας λοιπόν διαπιστώνεται η ακόλουθη θεσμική εξέλιξη το χρονικό διάστημα 1970-2001:

Ως προς τα κριτήρια επιλογής:

α. την ελαχιστοποίηση της μοριοδότησης προσωπικοτήτων ικανών να επιτελέσουν το σκοπό αυτό (σε σύνολο 100 μονάδων, οι 20 διατίθενται για αξιολόγηση ενεργοποίησης, συνεργασία, πρωτοβουλιών, γνώσης των σχετικών ζητημάτων),

β. την υπερεκτίμηση τυπικών προσόντων (π.χ. 12ετή εκπαιδευτική προϋπηρεσία σε δημόσια σχολεία).

Ως προς τη διαδικασία επιλογής:

α. σταδιακή τροποποίηση στη σύνθεση του συμβουλίου και αντιστροφή των συσχετισμών μεταξύ στελεχών του Υπουργείου Παιδείας και μελών ΔΕΠ από τη μια και συνδικαλιστικών οργάνων των εκπαιδευτικών από την άλλη (6 στα 10 μέλη είναι εκπρόσωποι των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εκπαιδευτικών),

β. αυτή η συμμετοχή συνδικαλιστικών οργάνων στις διαδικασίες επιλογής, τις καθιστά από ομάδες πίεσης σε ομάδες διαμόρφωσης εκπαιδευτικής πολιτικής, με ό,τι αυτό σημαίνει.

Βιβλιογραφία

Καναβάκης Μ. (1989) *Πηγές*, Peter Lang.

Κωτσίκης Β. (1998) *Εκπαιδευτικά συστήματα. Οργάνωση και διοίκηση. Συστημική προσέγγιση*, Ελλην, Αθήνα.

Μιχελακάκη Θ. (2001) *Η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας για τα παιδιά των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία (1975-1985)*, ΕΔΙΑΜΜΕ, Ρέθυμνο.

Μιχόπουλος Αν. (1993) *Η εκπαίδευση στο πλαίσιο της οργανωτικής θεωρίας*, Αθήνα.

Έλληνες μετανάστες στο μεταπολεμικό Βέλγιο: Διαδικασίες διαμόρφωσης κοινότητας και ταυτοτήτων

Λίνα Βεντούρα

Στην ανακοίνωση αυτή θα παρακολουθήσουμε –κάπως σχηματικά, βέβαια, λόγω του περιορισμένου χρόνου– την πολλαπλότητα των ταυτοτήτων των Ελλήνων μεταναστών που εγκαταστάθηκαν στο μεταπολεμικό Βέλγιο, καθώς και τους μετασχηματισμούς τους μέσα από τις νέες κοινωνικές εμπειρίες και σχέσεις, μέσα από την αλληλεπίδραση των πολιτισμικών συστημάτων της Ελλάδας και του Βελγίου και μέσα από τις αλλαγές στη διεθνή συγκυρία.

Έως τα μέσα της δεκαετίας του 1950 οι ολιγάριθμοι Έλληνες του Βελγίου ήταν στην πλειονότητά τους εγγράμματοι και ανήκαν στα μεσαία στρώματα. Από το 1953 έως και το 1964 όμως, μετακινήθηκαν στο Βέλγιο για να εργασθούν στα ανθρακωρυχεία περίπου 20.000 Έλληνες. Πρώην αγρότες οι περισσότεροι, στρατολογήθηκαν από τους εκπροσώπους που έστειλαν τα βελγικά ανθρακωρυχεία στην Ελλάδα, οι οποίοι είχαν αναλάβει την οργανωμένη μετακίνηση εργατών ακόμα και πριν από την υπογραφή της ελληνοβελγικής συμφωνίας μετανάστευσης το 1957. Παρόλο που οι διαδικασίες μετακίνησης Ελλήνων για να εργαστούν στα βελγικά ανθρακωρυχεία ξεκίνησαν αρκετά χρόνια πριν από την υπογραφή της ελληνογερμανικής συμφωνίας μετανάστευσης του 1960, μόλις το 3% των Ελλήνων που επέλεξαν την ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση κατευθύνθηκαν προς το Βέλγιο. Από αυτούς το 30% είχε επιστρέψει στην Ελλάδα πριν από το 1965. Ο ελληνικός πληθυσμός του Βελγίου εξακολουθούσε ωστόσο να αυξάνεται έως τη δεκαετία του 1970 εξαιτίας της επανασύνδεσης των οικογενειών και της γέννησης των παιδιών όσων παρέμεναν. Παρά την αύξηση του αριθμού τους, οι Έλληνες στο Βέλγιο παρέμειναν λίγοι, τόσο σε απόλυτο αριθμό όσο και συγκριτικά με τις άλλες μεταναστευτικές ομάδες που εγκαταστάθηκαν στη χώρα, αλλά και σε σχέση με τους Έλληνες της Γερμανίας¹. Σήμερα, συνυπολογίζοντας τους πολυάριθμους μόνιμους υπαλλήλους διεθνών οργανισμών και τους φοιτητές και λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι σημαντικός αριθμός των ελληνικής καταγωγής κατοίκων της χώρας έχει πλέον βελγική υπηκοότητα και συνεπώς στις απογραφές καταμετράται στον γηγενή πληθυσμό, οι Έλληνες που ζουν στο Βέλγιο ανέρχονται περί-

¹ Τα στοιχεία που αφορούν τους Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο έως το 1981 και μεγάλο μέρος της προβληματικής της ανακοίνωσης προέρχονται από το βιβλίο μου (1999) *Οι Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*, Αθήνα, Νεφέλη, όπου και οι σχετικές παραπομπές. Οι υποσημειώσεις εδώ αφορούν, συνεπώς, τη μετά το 1981 εποχή.

που σε 18.000 με 20.000².

Μετά από ορισμένα έτη εργασίας στα ορυχεία, οι Έλληνες εργάτες που παρέμειναν στο Βέλγιο είχαν το δικαίωμα να αποκτήσουν άδεια εργασίας σε άλλους οικονομικούς τομείς. Κατά τη δεκαετία του 1960 το σύνολο σχεδόν των Ελλήνων μεταπήδησε από τα ορυχεία στις βιομηχανίες και μετακινήθηκε από τις ανθρακοφόρες περιοχές προς τις Βρυξέλλες και άλλα αστικά κέντρα, όπου ένα μικρό ποσοστό κατάφερε να ανοίξει εστιατόριο, καφενείο ή να αγοράσει ταξί. Με τη μετακίνηση των μεταναστών από τα ορυχεία προς τα βιομηχανικά αστικά κέντρα, τα οποία παρείχαν ευκαιρίες απασχόλησης και στις γυναίκες, πολλές Ελληνίδες άρχισαν να εργάζονται εκτός οικίας.

Οι Έλληνες μετανάστες που εγκαταστάθηκαν μεταπολεμικά στο Βέλγιο εντάχθηκαν στην αγορά εργασίας, τοποθετούμενοι στις κατώτερες βαθμίδες της εργατικής τάξης της χώρας υποδοχής. Παρόλο που οι περισσότεροι σύντομα εγκατέλειψαν τα ορυχεία, ένα πολύ σημαντικό ποσοστό από όσους παρέμειναν στο Βέλγιο εξακολουθούσε το 1981 να κατέχει την ίδια κοινωνική θέση. Η πορεία των παιδιών των μεταναστών, παρά την καλύτερη μόρφωση που απέκτησαν και την αναμφισβήτητη ύπαρξη κάποιας κοινωνικής κινητικότητας, καθορίστηκε από την κοινωνική θέση των γονέων τους και, κυρίως, από την αρνητική οικονομική συγκυρία όταν ήρθε η σειρά τους να ενταχθούν στην αγορά εργασίας.

Παρά την οικονομική τους ένταξη, οι Έλληνες ανειδίκευτοι εργάτες βίωναν την περιφρόνηση των πολιτισμικών πρακτικών τους και αντιμετώπιζαν την εχθρότητα και τις προκαταλήψεις των γηγενών. Για να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες που δημιουργούσε η καλύτερη κοινωνική τους θέση, το εχθρικό περιβάλλον και ο γλωσσικός αποκλεισμός, για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες της καθημερινότητας, αλλά και για να αποκτήσουν χώρους κοινωνικής συναναστροφής, οι μετανάστες φρόντισαν για τη λειτουργία ελληνορθόδοξων εκκλησιών, οργανώθηκαν σε Κοινότητες και γράφτηκαν στα ελληνικά τμήματα των βελγικών συνδικάτων.

Λόγω της συμβολικής, αλλά και θεσμικής δύναμής της, η Εκκλησία αποτέλεσε μια από τις πρώτες δομές πλαισίωσης των μεταναστών. Η ελληνορθόδοξη Εκκλησία, ως θεσμός με μακρόχρονη ιστορία και αρθρωμένες δομές, ήταν σε θέση να μεταφυτεύσει στον νέο τόπο εγκατάστασης τελετουργίες και σύμβολα φορτισμένα συναισθηματικά και ιδεολογικά, και ταυτόχρονα να διατηρήσει ενεργά θραύσματα του παρελθόντος και της συλλογικής μνήμης μέσω των παραδόσεων και του τυπικού της. Τα σύμβολα και οι παραδόσεις αποκτούσαν μεγάλη ισχύ λόγω της ασφάλειας που παρείχε η αίσθηση της οικειότητας και της συνέχειας στους μετανάστες. σε ανθρώπους δηλαδή που είχαν εγκατασταθεί σε ένα μέρος όπου όλα σχεδόν ήταν άγνωστα και εν μέρει εχθρικά –προκαλώντας, συνεπώς, άγχος και φόβο–, και οι οποίοι ήταν αναγκασμένοι να αλλάξουν ριζικά και απότομα πολλά στοιχεία

² Υπηρεσίες του ελληνικού κράτους υπολόγιζαν, μάλλον υπερβολικά, το 1989 ότι οι Έλληνες του Βελγίου ήταν περίπου 25.000 (συμπεριλαμβανομένων των 4.000 μόνιμων υπαλλήλων διεθνών οργανισμών και των φοιτητών): βλ. στοιχεία της ΓΓΑΕ, τα οποία παρατίθενται στο Π. Καζάκος κ.ά. (1995) *Ο Ελληνισμός στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, ΓΓΑΕ, 71. Σύμφωνα με τη βελγική απογραφή του 1994 οι Έλληνες στο Βέλγιο ήταν 20.288, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, το 2001, ήταν μόλις 17.954. Βλ. Institut National de Statistique, Ministère des Affaires Economiques, Royaume de Belgique, Statistiques démographiques, No 3 B - Population Etrangère au 1.1.1994, Βρυξέλλες 1994 και Institut National de Statistique, Ministère des Affaires Economiques, Royaume de Belgique, Population et ménages. Population étrangère au 1.1.2001, Βρυξέλλες 2001. Ο ελληνικής υπηκοότητας πληθυσμός του Βελγίου μειώνεται συνεχώς, παρά τη μικρή αλλά σταθερή εισροή νεοαφιχθέντων, επειδή τα παιδιά και τα εγγόνια των μεταναστών αποκτούν αυτόματα ή με αίτησή τους τη βελγική υπηκοότητα. Μόνο κατά το έτος 1992, 940 Έλληνες απέκτησαν βελγική υπηκοότητα χάρη σε αλλαγές του νόμου περί ιθαγενείας. Βλ. M. Poulain (1994) *Migrations en Belgique. Données démographiques*, Courrier Hebdomadaire du CRISP, 1438-1439, 18. Αυξάνεται επίσης διαρκώς το ποσοστό της εξωγαμίας, γεγονός που αποτελεί μια ακόμη ένδειξη της κοινωνικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσης των νεότερων γενεών στη βελγική κοινωνία βλ. Αλεξίου Α. (1997) Η παρουσία των Ελλήνων στο Βέλγιο, στο: Δαμανάκης Μ. (επιμ.), *Η εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στο Βέλγιο και στη Γαλλία*, Αθήνα, Gutenberg, 24. Ευχαριστώ θερμά τον Σύνδεσμο Έρευνας Ελληνικής Μετανάστευσης Βελγίου, και ιδιαίτερα τον πρόεδρό του κ. Δ. Γεωργόπουλο, για τις πληροφορίες που μου παρείχε πρόθυμα.

του τρόπου ζωής τους. Η ελληνορθόδοξη Εκκλησία στο Βέλγιο, όπως και σε άλλες παροικίες του εξωτερικού, προώθησε διαδικασίες και πεδία σύγκλισης μεταξύ των Ελλήνων όπου οι θρησκευτικές πρακτικές απέκτησαν το χαρακτήρα αναγνωριστικών σημείων. Η επίδειξή τους οργανώθηκε για να εκφράσει και να ενισχύσει την αλληλεγγύη μεταξύ τους και να σηματοδοτήσει την απόσταση με τους αλλόθρησκους και τους αλλοεθνείς.

Οι Κοινότητες υπήρξαν και αυτές χώροι όπου οι μετανάστες μπορούσαν να αισθανθούν ασφαλείς, λόγω της χρήσης οικείων κωδίκων, και να δημιουργήσουν επαφές και δίκτυα στήριξης, ούτως ώστε να αντιμετωπίσουν καλύτερα την κοινωνική μειονεξία. Η Ελληνική Κοινότητα Βρυξελλών, η πιο σημαντική από τις Κοινότητες του Βελγίου, συσπείρωνε έως τη δεκαετία του 1960 εύπορους Έλληνες εμπόρους και ελεύθερους επαγγελματίες και τελούσε, ουσιαστικά, υπό την κηδεμονία της ελληνικής πρεσβείας. Στις αρχές όμως της δεκαετίας του 1960, η συντριπτική αριθμητική υπεροχή των νεοαφιχθέντων στις Βρυξέλλες πρώην ανθρακωρύχων δεν επέτρεψε στους παλαιούς παροίκους να κρατήσουν την Κοινότητα στα χέρια τους, παρά τις προσπάθειές τους να αποκλείσουν τους κοινωνικά κατώτερους συμπατριώτες τους. Μέσα από συγκρούσεις, στις οποίες πρωτοστάτησαν στελέχη της Αριστεράς με μακρόχρονη εμπειρία στην οργάνωση συλλογικών φορέων και στην πολιτική δράση, η Κοινότητα πέρασε στα χέρια των εργατών και από το 1962 έως το 1967 ανέπτυξε έντονη κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα. Πολύ σύντομα, λοιπόν, οι πολιτικές και οι ταξικές διαφοροποιήσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ των Ελλήνων στις Βρυξέλλες συνέβαλαν στην ανάδειξη –παράλληλα με την εθνοτική– έντονων, αν και συχνά άμορφων, πολιτικών και ταξικών ταυτοτήτων. Η ταξική και πολιτική διάσταση, η οποία διέτρεχε και τις ποικίλες πολιτισμικές εκφάνσεις, αναιρούσε το ενιαίο της εθνοτικής ομάδας και δημιουργούσε την ανάγκη διαφοροποίησης των παλαιών παροίκων από τους εργάτες συμπατριώτες τους. Με την επιβολή της δικτατορίας το 1967, η Κοινότητα συνετέλεσε στη δημιουργία της Επιτροπής Αντιδικτατορικού Αγώνα Ελλήνων Βελγίου και η ενασχόληση με τα πολιτικά ζητήματα της Ελλάδας έγινε σχεδόν το αποκλειστικό έργο της. Οι παλαιοί πάροικοι, λίγους μήνες μετά το πραξικόπημα στην Ελλάδα, ίδρυσαν ξεχωριστή Κοινότητα, η οποία συνενεργήθηκε στενά με τις αρχές της χούντας.

Μια από τις πρώτες δομές υποδοχής των Ελλήνων ανθρακωρύχων ήταν και τα ισχυρά και μαζικά κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 βελγικά συνδικάτα. Τα ντόπια συνδικάτα διεκδικούσαν την ισότιμη μεταχείριση των μεταναστών (ούτως ώστε, μεταξύ άλλων, να μην προτιμούνται από τους εργοδότες) και επεδίωκαν την ένταξή τους σε αυτά για να διατηρήσουν την ενότητα της εργατικής τάξης. Λίγο μετά τη μαζική άφιξη Ελλήνων εργατών στα ανθρακωρυχεία, οργανώθηκαν ελληνικά τμήματα στα δύο μεγάλα συνδικάτα του Βελγίου, τα οποία συνέδεσαν τα δικά τους προβλήματα με αυτά των υπόλοιπων ξένων και των Βέλγων εργατών, παρέχοντας έτσι στους Έλληνες μετανάστες τη δυνατότητα να εντάξουν τη δική τους εμπειρία σε νέα ερμηνευτικά πλαίσια. Τα ελληνικά τμήματα των δύο βελγικών συνδικάτων έδωσαν μορφή και περιεχόμενο στις πολλαπλές ταυτότητες του Έλληνα, του μετανάστη, του ξένου, του συνδικαλισμένου, του μέλους της εργατικής τάξης, παρουσιάζοντάς τους όχι ως αλληλοαποκλειόμενες, αλλά ως δυνάμενες να συνυπάρχουν ταυτόχρονα. Παρουσίασαν δηλαδή στους μετανάστες εναλλακτικές ταυτότητες, καθώς και τη δυνατότητά τους να συνυπάρχουν με την ήδη διαμορφωμένη εθνική και θρησκευτική τους ταυτότητα. Υπήρξαν φορείς αλλαγών και χώροι ώσμωσης, λειτούργησαν ως μεσολαβητές ανάμεσα στη βελγική κοινωνία και τους μετανάστες, συμβάλλοντας δραστικά στη διαδικασία ενσωμάτωσής τους και παρέχοντάς τους έναν, έστω και περιορισμένο, χώρο κοινωνικής και πολιτικής συμμετοχής.

Παράλληλα, η εργασία στο ορυχείο ή το εργοστάσιο με τη διαφορετική διαχείριση του χρόνου και την επιβολή της πειθαρχίας, το σχολείο με τη συστηματική εκμάθηση της γλώσσας και εγχάραξη των πολιτισμικών κωδίκων της κοινωνίας υποδοχής στα παιδιά, η λογική που καλλιεργούσε το κράτος πρόνοιας, τα νέα καταναλωτικά πρότυπα και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, ασκούσαν ισχυρότατες πιέσεις υιοθέτησης των συμπεριφορών και των αξιών

που κυριαρχούσαν στη χώρα εγκατάστασης, με αποτέλεσμα οι μετανάστες να διαμορφώσουν σταδιακά υβριδικά συστήματα αξιών και κωδίκων συμπεριφοράς. Το ατομικιστικό όραμα της οικονομικής άνεσης και της κοινωνικής ανόδου, το οποίο είχε διαβρώσει προ πολλού τις αγροτικές κοινότητες της Ελλάδας, ωθούσε, εξάλλου, πολλούς μετανάστες να συμμορφωθούν με ορισμένα από τα πρότυπα της κοινωνίας υποδοχής. Η ευνοϊκή, εξάλλου, οικονομική συγκυρία την εποχή που εγκαταστάθηκαν στο Βέλγιο δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ένταξη των μεταναστών από τις χώρες της Νότιας Ευρώπης στην αγορά εργασίας και τους επέτρεψε να επωφεληθούν, έστω και άниσα, από τη γενική οικονομική ευμάρεια, τις κατακτήσεις της εργατικής τάξης και τις παροχές του κράτους πρόνοιας πριν από τη μεταβολή της συγκυρίας και την αλλαγή των δεδομένων. Ταυτόχρονα λοιπόν με τις διαδικασίες οργάνωσης βάσει ενός εθνο-πολιτισμικού κριτηρίου, άλλες κοινωνικές δυνάμεις και θεσμοί επεδίωκαν την αφομοίωση των μεταναστευτικών ομάδων από το κυρίαρχο στη χώρα υποδοχής πολιτισμικό πρότυπο, αποβλέποντας είτε στην ενότητα της εργατικής τάξης, είτε στην αύξηση της παραγωγικότητας και της κατανάλωσης και στην απρόσκοπτη λειτουργία των δομών τους.

Η κρατική πολιτική του Βελγίου μεταβλήθηκε και αυτή με το χρόνο και προσανατολίστηκε βαθμιαία προς τη λήψη, έστω και αποσπασματικά, μέτρων που διευκόλυναν την ενσωμάτωση των μεταναστών και των παιδιών τους. Η ελληνική πολιτική, ιδίως μετά το 1974, εστίαστηκε στη θεσμική πλαισίωση και χρηματοδότηση των κοινοτήτων του εξωτερικού και στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης και των πολιτισμικών χαρακτηριστικών των παιδιών των απόδημων. Ένδειξη της στροφής αυτής αποτελεί η ίδρυση το 1983 της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού. Με τις ανατροπές που επέφερε το 1989 στο διεθνές πεδίο και με την εντεινόμενη παγκοσμιοποίηση, διεθνώς αλλά και στη χώρα μας, άρχισε να αποκτά νέα βαρύτητα η έννοια της διασποράς³. Η δημιουργία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού το 1995, με στόχο την περαιτέρω σύσφιξη των σχέσεων εθνικού κέντρου και διασποράς και το συντονισμό των ενεργειών τους, εγγράφεται σε αυτή τη νέα συγκυρία. Την ίδια εποχή με τη μετατόπιση της πολιτικής της βελγικής και της ελληνικής κυβέρνησης σε θέματα μετανάστευσης, άρχισε και η ΕΟΚ να παρεμβαίνει δυναμικά με οδηγίες και προγράμματα στη διαχείρισή τους.

Κατά τη δεκαετία του 1980, τη στιγμή που η παρουσία των παλαιότερων μεταναστών είχε αποδυναμωθεί με τη μεταβολή της ηλικιακής κατανομής στην παροικία, αυξήθηκε ο αριθμός των νεοαφιχθέντων από την Ελλάδα υπαλλήλων της ΕΟΚ στις Βρυξέλλες και άλλαξε η κοινωνική σύνθεση των μελών και της ηγετικής ομάδας της Ελληνικής Κοινότητας της πόλης. Η νέα ηγετική ομάδα της Κοινότητας απαρτιζόταν κυρίως από υπαλλήλους της ΕΟΚ, καθώς και εκπαιδευτικούς ή δημοσιογράφους, πρόσωπα δηλαδή εξοικειωμένα με τους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων στο επίπεδο των εθνικών κυβερνήσεων αλλά και των διεθνών οργανισμών, τα οποία διαχειρίζονταν πολλαπλούς γλωσσικούς και πολιτισμικούς κώδικες. Δίνοντας ταυτόχρονα έμφαση και στην εθνοτική και στην ευρωπαϊκή ταυτότητα, η νέα ηγετική ομάδα επεδίωξε να ισχυροποιήσει τη θέση της λειτουργώντας ως διαμεσολαβητής ανάμεσα στις κυβερνήσεις της Ελλάδας και του Βελγίου και στα όργανα της ΕΟΚ από τη μία, και στη μετανα-

³ Για τις αλλαγές στις σχέσεις του ελληνικού κράτους με τους απόδημους βλ. Μουσοπούλου Λ. Μ. (1983) Το ελληνικό κράτος και ο ελληνισμός του εξωτερικού, στο: Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.) *Ελληνισμός – Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα, Εστία, 165-184 και Kitzroeff A. (1991) The transformation of Homeland-Diaspora relations: the Greek case in the 19th-20th centuries, στο: Fossey J. M. (επιμ.) *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic diaspora from antiquity to modern times*, τόμ. II, Άμστερνταμ, J. C. Gieben Publ., 233-250. Για τη νέα βαρύτητα της έννοιας της διασποράς βλ. Κοτζιάς Ν. (1998) Η θεωρία της διασποράς και της μετανάστευσης (ενοιολογική αποσαφήνιση) και η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Τομέας Φιλοσοφίας, *Ο Ελληνισμός της διασποράς. Προβλήματα και προοπτικές*. Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, Αθήνα, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνης, 19 και Anthias F. (1998) Evaluating «diaspora»: Beyond ethnicity?, *Sociology* 32, 3, 557.

στευτική εθνοτική ομάδα από την άλλη, και, βέβαια, να καταστεί απαραίτητη σε όλα τα μέρη⁴.

Η ηγετική αυτή ομάδα χάραξε μια στρατηγική ενότητας και συγκεντρωτισμού, η οποία κατέληξε: 1) στην ενοποίηση των δύο ελληνικών Κοινοτήτων στις Βρυξέλλες το 1991, 2) στην ίδρυση, λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1988, της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Βελγίου, και, 3) στη δημιουργία του Συντονιστικού Οργάνου των Ελληνικών Ομοσπονδιών και Κοινοτήτων Ευρώπης το 1990. Με αυτές τις κινήσεις ενδυνάμωσε τα διαπραγματευτικά της όπλα ενόψει της συγκρότησης του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού και της μετεξέλιξης της ΕΟΚ σε Ευρωπαϊκή Ένωση⁵. Κατάφερε να αποσπάσει χρηματοδοτήσεις από την ΕΟΚ και τη ΓΓΑΕ για την κυκλοφορία ελληνικής εφημερίδας στις Βρυξέλλες καθώς και για την οργάνωση προγραμματίων εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και επαγγελματικής κατάρτισης που απευθύνονταν στους νέους της δεύτερης γενιάς, κατά το διάστημα 1989-1992 τουλάχιστον⁶. Παράλληλα, σε συνεργασία με ορισμένα παιδιά μεταναστών σε πορεία κοινωνικής ανόδου, μετασχημάτισε τους στόχους της Κοινότητας, προσαρμόζοντάς τους στα νέα δεδομένα της παροικίας και της διεθνούς πολιτικής: προωθώντας την ιδέα του «Ευρωπαίου πολίτη» διατύπωσε τη θέση ότι η ενσωμάτωση των νέων ελληνικής καταγωγής στη βελγική κοινωνία έπρεπε να αντιμετωπισθεί ως ένταξη Ελλήνων στην ενωμένη Ευρώπη⁷.

⁴ Βασίζω τις απόψεις που εκφράζονται σε αυτή και την επόμενη παράγραφο κάτω κύριο λόγο στην ανάλυση της αρθρογραφίας της μηνιαίας εφημερίδας *Νόστος* (φ. 1-21) που εκδιδόταν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στις Βρυξέλλες από την Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Βελγίου. Στην εφημερίδα έγραφαν και επαγγελματίες Έλληνες δημοσιογράφοι που ζούσαν στις Βρυξέλλες. Η θεματολογία των κειμένων κάλυπτε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων που αφορούσαν άμεσα τους μετανάστες (τα όργανα εκπροσώπησής τους, τα πολιτικά τους δικαιώματα, την ενημέρωσή τους, τη νεολαία και την εκπαίδευση, τη στρατολογία, τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά, το ρατσισμό), την Ελλάδα (τα «εθνικά θέματα», τη ΓΓΑΕ), το Βέλγιο, την πολιτιστική και αθλητική ζωή, την οικολογία και την ΕΟΚ-ΕΕ. Η τελευταία σελίδα της εφημερίδας αφιερωνόταν συστηματικά σε θέματα σχετικά με τη λειτουργία της ΕΟΚ-ΕΕ. Στο 2ο φύλλο της εφημερίδας διαβάζουμε: «Εμείς, οι Έλληνες του Βελγίου, 25 χιλιάδες περίπου τον αριθμό, έχουμε την τύχη να διαμένουμε και να εργαζόμαστε στην καρδιά της Ευρώπης και ο Ελληνισμός αυτός είναι ένα σημαντικό κομμάτι του Απόδημου Ελληνισμού στην Ευρώπη. [...] Ο Ελληνισμός, κατά συνέπεια, του Βελγίου που βρίσκεται στο κέντρο των αποφάσεων για την Ευρώπη, θα πρέπει και μπορεί να γίνει «Η αιχμή του δόρατος» της Ελλάδας στον Ευρωπαϊκό χώρο». *Νόστος* 2, Δεκέμβριος 1990, 1. Βλ. ενδεικτικά και τα εξής άρθρα: «Δικαίωμα ψήφου στους απόδημους προωθεί η κυβέρνηση» και «Συνέντευξη εφ' όλης της ύλης με το Γενικό Γραμματέα Απόδημου Ελληνισμού κ. Ανδρέα Ζαΐμη», *Νόστος* 1, Νοέμβριος 1990, 1-4 «Αδιέξοδο στην Εκπαίδευση. Την ευαισθητοποίηση της Αθήνας ζητά ο Ελληνισμός του Βελγίου», *Νόστος* 2, Δεκέμβριος 1990, 1-2, «Η Βελγική πολιτική για τους μετανάστες. Προτάσεις για την άρση των διακρίσεων. Συζήτηση εφ' όλης της ύλης με τον υπεύθυνο της βελγικής υπηρεσίας για τους μετανάστες», *Νόστος* 4, Φεβρουάριος 1991, 1-2 «Η Ομοσπονδία θα προωθήσει τα αιτήματά του Ελληνισμού. Επικοδομητική κριτική της ΟΕΚΒ για τη βελγική μεταναστευτική πολιτική», *Νόστος* 5, Μάρτιος 1991, 1-2 «ΕΟΚ και ψήφος στους μετανάστες» *Νόστος* 10, Οκτώβριος 1991, 5 «Το εκλογικό δικαίωμα των πολιτών της ΕΟΚ. Δημογραφικά, πολιτικά και νομικά προβλήματα», *Νόστος* 13, Ιανουάριος 1992, 8-9 «Βελγική υπηκοότητα στους μετανάστες», *Νόστος* 19, Σεπτέμβριος 1992, 4.

⁵ Χαρακτηριστικό είναι το σκεπτικό ίδρυσης του Συντονιστικού Οργάνου των Ελληνικών Ομοσπονδιών και Κοινοτήτων Ευρώπης, όπως περιγράφεται στην εφημερίδα *Νόστος*: «Η αναγκαιότητα ίδρυσης Πανευρωπαϊκού Συντονιστικού Οργάνου υπαγορεύτηκε επίσης και από την αναγκαιότητα πρόσβασης και συμμετοχής των Οργάνων των Αποδήμων Ελλήνων σε υπερεθνικούς οργανισμούς, όπως είναι η ΕΟΚ, αλλά και από σκοπιμότητα προκειμένου να μπορούν οι απόδημοι Έλληνες της Ευρώπης να παίξουν το ρόλο που τους ανήκει στο νομοθετημένο πλέον Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού (ΣΑΕ) στη χώρα μας...». *Νόστος* 1, Νοέμβριος 1990, 5. Το 1992, εξάλλου, αποφασίστηκε να μεταφερθεί η έδρα του Συντονιστικού Οργάνου στις Βρυξέλλες ώστε να υπάρχει αποτελεσματικότερη σύνδεση και επαφή με την ΕΟΚ: *Νόστος* 15, Μάρτιος 1992, 4.

⁶ Για τη χρηματοδότηση της εφημερίδας *Νόστος* από την ΕΟΚ βλ. φ. 1, Νοέμβριος 1990, 1. Παρουσιάσεις και σχόλια για τα εκπαιδευτικά προγράμματα στα εξής φύλλα της εφημερίδας *Νόστος*: φ. 2, Δεκέμβριος 1990, 6, 8 φ. 4, Φεβρουάριος 1991, 6 φ. 5, Μάρτιος 1991, 10 φ. 16, Απρίλιος 1992, 5 φ. 17, Μάιος 1992, 4 φ. 18 Ιούλιος-Αύγουστος 1992, 4 φ. 19, Σεπτέμβριος 1992, 1, 6, 8-10 φ. 20 Οκτώβριος 1992, 5.

⁷ «Οι νέοι της δεύτερης και τρίτης γενιάς των μεταναστών δεν αναζητούν πλέον τα μέσα για να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία, αλλά εφόδια για να ενταχθούν ως Έλληνες στην ενωμένη Ευρώπη»: *Νόστος* 11, Νοέμβριος 1991, 1. Από το 1987 λειτουργεί Επιτροπή Νεολαίας Βρυξελλών στο πλαίσιο της Ελληνικής Κοινότητας Βρυξελλών. Η εφημερίδα *Νόστος* αφιέρωνε πολλές σελίδες της στη νεολαία και τα προβλήματά της και δημοσίευε από το δεύτερο φύλλο και ύστερα άρθρα στα γαλλικά και στα φλαμανδικά για να προσεγγίσει και να ενημερώσει όσα παιδιά δεν γνώριζαν να διαβάζουν ελληνικά.

Τάχθηκε συνεπώς υπέρ της ένταξης στα βελγικά σχολεία μαθημάτων ελληνικής γλώσσας και ορθόδοξης θρησκείας και υποστήριξε την ανάγκη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης⁸. Με το ίδιο σκεπτικό ενέπλεξε την Κοινότητα στη διεκδίκηση του δικαιώματος της ψήφου για τους μετανάστες, όχι μόνο στις ελληνικές εθνικές εκλογές, αλλά και στις τοπικές εκλογές του Βελγίου, ενώ, παράλληλα, χρησιμοποίησε την ψήφο των μεταναστών στις ευρωεκλογές ως μοχλό πίεσης προς τα πολιτικά κόμματα⁹.

Η νέα ηγετική ομάδα της Κοινότητας γνωρίζοντας τον αντίκτυπο της δράσης των Ελληνοαμερικανών στο Κυπριακό το 1974 και εκμεταλλευόμενη την ιδιαιτερότητα των Βρυξελλών ως έδρα της ΕΕ, επεδίωξε να διαδραματίσει ρόλο στα «εθνικά θέματα» με την ενθέρωση των μεταναστών και της κοινής γνώμης του Βελγίου, καθώς και με την κινητοποίηση της παροικίας κατά την περίοδο εξάρσης του μακεδονικού ζητήματος¹⁰. Αυτή η πολιτική φαίνεται ότι πριμοδοτήθηκε και από το ελληνικό κράτος: το 1996, στο πρώτο Συνέδριο του ΣΑΕ - Περιφέρεια Ευρώπης, ο υφυπουργός Εξωτερικών -και ένας από τους κύριους σχεδιαστές της πολιτικής ενίσχυσης του ρόλου των αποδήμων στα «εθνικά θέματα»- Γρηγόρης Νιώτης παρότρυνε τους εκπροσώπους των οργανώσεων όσων ζουν στη γηραιά ήπειρο να δημιουργήσουν ένα «ευρωπαϊκό λόμπι» κατά το πρότυπο του ελληνικού λόμπι στις ΗΠΑ. Στη συζήτηση που ακολούθησε, οι Βρυξέλλες θεωρήθηκαν ως η ενδεδειγμένη έδρα του¹¹.

Η συλλογική ταυτότητα των Ελλήνων, αλλά και των υπολοίπων μεταναστών, είχε συγκροτηθεί πριν από τη μετακίνησή τους βάσει μιας εν μέρει πραγματικής και εν μέρει κατασκευασμένης κοινής ιστορικής πορείας και πολιτισμικής κληρονομιάς, ενώ η επαφή τους με τον γηγενή πληθυσμό και με τους υπόλοιπους αλλοδαπούς ενίσχυσε την αυτοσυνείδησή τους. Ο στιγματισμός όμως και η συνακόλουθη επίκληση ξεχωριστών εθνοτικών ταυτοτήτων δεν υπήρξε το φυσικό προϊόν διαφορετικών παραδόσεων, αλλά απόρροια των ανισοτήτων που αντιμετώπισαν οι ξένοι εργάτες. Η άνιση σχέση του εθνικού πληθυσμού με τις μεταναστευτικές ομάδες εκτυλίχθηκε στο πλαίσιο του κοινωνικού συστήματος και των θεσμών του Βελγίου. Εφόσον ο αρχικός προσδιορισμός των μεταναστών ως ξένων χρησιμοποιήθηκε από την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα για να τους αποκλείσει από ορισμένες δραστηριότητες και συνδιαλλαγές και για να περιορίσει την πρόσβασή τους στις πηγές πλούτου και δύναμης, ήταν επόμενο η ταυτότητα του ξένου να αποτελέσει μια βάση αντίστασης ενάντια στην κυριαρχία αυτή. Η οργάνωση βάσει ενός εθνοτικού κριτηρίου υπήρξε ένας

⁸ Για τα θέματα αυτά βλ. τα εξής φύλλα της εφημερίδας *Νόστος*: φ. 1, Νοέμβριος 1990, 5, φ. 2, Δεκέμβριος 1990, 2, φ. 4, Φεβρουάριος 1991, 1-2, φ. 5, Μάρτιος 1991, 1-2, φ. 11, Νοέμβριος 1991, 1, 7-10, φ. 13, Ιανουάριος 1992, 11.

⁹ Βλ. παραπομπές υποσημείωσης 3. «Η Γραμματεία του ΣΟΕΟΚ υποστηρίζει σήμερα ότι εάν τα κόμματα και η κυβέρνηση δεν κρατήσουν τις υποσχέσεις τους και δεν ανταποκριθούν θετικά στα αιτήματα του απόδημου Ελληνισμού της Ευρώπης, οι φορείς των αποδήμων θα κατέβουν στις ερχόμενες ευρωεκλογές με δική τους λίστα»: *Νόστος* 3, Ιανουάριος 1991, 3.

¹⁰ Βλ. ενδεικτικά τα εξής άρθρα σε φύλλα της εφημερίδας *Νόστος*: «Οι απόδημοι Έλληνες και τα εθνικά θέματα», φ. 3, Ιανουάριος 1991, 3, αφιέρωμα στο Κυπριακό, φ. 12, Δεκέμβριος 1991, 1, 7-9, με σχετικό κείμενο και στα γαλλικά στη 15, «Μακεδονία. Ιστορική πρόκληση», φ. 14, Φεβρουάριος 1992, 3, «Αθήνα-Σκόπια: Ανοιχτή πληγή» και παρουσίαση του συλλαλητηρίου για την ελληνικότητα της Μακεδονίας που οργανώθηκε στις Βρυξέλλες μπροστά στο κτίριο στο οποίο συνεδριάζαν οι Υπουργοί Εξωτερικών της ΕΟΚ στις 2 Μαρτίου 1992, φ. 15, Μάρτιος 1992, 1, 8-9, «Τσάμηδες: Νέα πληγή», φ. 17, Μάιος 1992, 11, αφιέρωμα στο «μακεδονικό πρόβλημα», φ. 21, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1992, 1, 7-10. Για τη δράση των Ελληνοαμερικανών στα «εθνικά θέματα» και τον αντίκτυπό της βλ. Constan D., Platias A. (1993) «Diasporas in World politics: An introduction», στο: Constan D., Platias A. (επιμ.), *Diasporas in World politics: The Greeks in comparative perspective*, Λονδίνο, Macmillan, 3-28. Karpathakis A. (1999) Home society politics and immigrant political incorporation: The case of Greek immigrants in New York City, *International Migration Review XXXIII*, 1, 55-79 και Kitroeff A. (2001) Homeland-diaspora relations: The Greek-Americans and Greece in the 20th century, ανακοίνωση στο συνέδριο με θέμα *Arméniens et Grecs en Diaspora: Approches comparatives* που οργάνωσε το Γαλλικό Ινστιτούτο στην Αθήνα το 2001.

¹¹ Πρακτικά του Α' Συνεδρίου ΣΑΕ – Περιφέρεια Ευρώπης (Λευκωσία 6-8/6/1996) στην ιστοσελίδα του ΣΑΕ – Περιφέρεια Ευρώπης, 17, 22.

από τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες διαχειρίστηκαν το φόβο που προξενούν οι αλλαγές και το άγνωστο, καθώς και την κοινωνική μειονεξία. Οι κληρονομίες και οι παλαιότερες ταυτότητες λειτούργησαν ως βάση για την άρθρωση μορφών κοινωνικής αλληλεγγύης και δικτύων αλληλοβοήθειας, χρησιμοποιήθηκαν δηλαδή για τη συγκρότηση ενός κοινωνικού κεφαλαίου. Προϋπάρχουσες ή καινοφανείς διαφορές απέκτησαν όμως νέο κοινωνικό νόημα και σημασία όταν ακριβώς συσχετίστηκαν με την άνιση πρόσβαση στις πηγές πλούτου και κύρους και με τις συγκρούσεις για την ανακατανομή των κοινωνικών θέσεων¹².

Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ οδήγησε σταδιακά σε συνολικότερους μετασχηματισμούς στη ζωή των μεταναστών, καθώς μετέβαλε το νομικό καθεστώς των Ελλήνων που ζουν στο Βέλγιο προσδίδοντάς τους νέα δικαιώματα. Χάρη, εξάλλου, στις ιδεολογικές διεργασίες που συνόδευαν την πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, ο ορισμός του ξένου είχε ήδη μεταβληθεί: η λέξη μετανάστης για τους περισσότερους Βέλγους ταυτιζόταν πλέον με τον μουσουλμάνο Άραβα ή Τούρκο, ενώ οι Έλληνες, οι Ιταλοί και οι Ισπανοί μετανάστες μετατράπηκαν στη συνείδηση της κοινωνίας υποδοχής σε Ευρωπαίους πολίτες. Η δυναμική των διεθνών σχέσεων λειτουργούσε λοιπόν, στις συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες, με τρόπο ώστε να συγκροτηθούν, παράλληλα με την εθνοτική, νέες ευρύτερες ταυτότητες – όπως, για παράδειγμα, η ταυτότητα των «μεσογειακών» λαών της Ευρώπης ή η ταυτότητα του «Ευρωπαίου πολίτη».

Τα εθνοτικά δίκτυα και οι ταυτότητες μεταβλήθηκαν συνεπώς, όπως είδαμε, μέσα από τις σχέσεις των μεταναστών με πολλαπλά δίκτυα και θεσμούς στον τόπο καταγωγής και στη χώρα υποδοχής, αλλά και μέσα από τις νέες κοινωνικές τους εμπειρίες και την εξοικείωση με διαφορετικές πολιτισμικές αναπαραστάσεις. μετασχηματίστηκαν μέσα από την αλληλεπίδραση των κοινωνικών σχέσεων και των πολιτισμικών συστημάτων του κράτους αποστολής και της χώρας στην οποία εγκαταστάθηκαν, αλλά και σε συνάρτηση με τη νέα συγκυρία των διεθνών σχέσεων. Σε όλους αυτούς τους μετασχηματισμούς ωστόσο οι αρχικοί μετανάστες-εργάτες, λόγω της σωρευτικής λειτουργίας του καθεστώτος τους ως ξένων και της κοινωνικής τους προέλευσης και θέσης, είχαν λιγότερες δυνατότητες από άλλες κοινωνικές ομάδες γηγενών ή Ελλήνων να ορίσουν και να κατευθύνουν τις διαδικασίες ανασυγκρότησης των ταυτοτήτων και των πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών.

¹² Βλ. υποσημείωση 1.

Ιστορική προσέγγιση της παρουσίας των Ελλήνων στις Κάτω Χώρες από το 1600 μέχρι την εποχή της μετανάστευσης του 1950

Θανάσης Διαλεκτόπουλος

1. Τα ίχνη των πρώτων Ελλήνων στις Κάτω Χώρες τον 17ο αιώνα

Πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση Ελλήνων στην Ολλανδία αντλούμε, ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα, κυρίως από το αρχαικό υλικό που βρίσκεται συγκεντρωμένο στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Algemeen Rijksarchief) στη Χάγη. Σχεδόν όλο το υλικό που σώζεται εκεί προέρχεται από εκθέσεις διπλωματικών και προξενικών αντιπροσώπων και από τοπικά αρχεία Πρεσβειών και Προξενείων. Στα Δημοτικά Αρχεία του Άμστερνταμ και στην πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη του Λέυντεν είναι επίσης φυλαγμένο πολύτιμο υλικό. Ακόμα, ιδιωτικά αρχεία κάποιων οικογενειών (διπλωματών και προξένων) μπορούν να περιλαμβάνουν έγγραφα με πλούσιες πληροφορίες. Οι αναφορές που γίνονται στις διάφορες πηγές αφορούν κυρίως τον εμπορικό και διπλωματικό τομέα καθώς και την εκπαίδευση. Στις διπλωματικές εκθέσεις επισυνάπτονται συχνά σημαντικά παραρτήματα: αποδεικτικά έγγραφα, αντίγραφα επιστολών πληροφοριοδοτών, λογαριασμοί και κατά την ελληνική επανάσταση και τοπικές εφημερίδες. Στα τοπικά αρχεία Πρεσβειών και Προξενείων βρίσκουμε συμβολαιογραφικές πράξεις, δικόγραφα, έγγραφα σχετικά με χρεοκοπίες κ.λπ.

Στενά συνδεδεμένα με τα τοπικά αρχεία είναι τα Ταμιακά αρχεία (Thesauriearchieven) που περιέχουν τα κατάστιχα των φόρων που επιβάλλονταν στο εμπόριο Ολλανδών υπηκόων και προστατευομένων ή στο εμπόριο που γινόταν με ολλανδικά πλοία. Τέλος, στα ιδιωτικά αρχεία διπλωματών και προξένων εκτός από σημειώσεις και αλληλογραφία ιδιωτικής φύσης υπάρχει περίπτωση να βρίσκονται και τμήματα υπηρεσιακών αρχείων που να έχουν σχέση με τους Έλληνες.

Αναδιφώντας όλες αυτές τις πηγές εξάγονται πολλές πληροφορίες γύρω από τη ζωή και οργάνωση των Ελλήνων που έρχονταν στην Ολλανδία με την ιδιότητα εμπόρων, κληρικών, σπουδαστών κ.λπ.¹

Στο τέλος του 16ου αιώνα άρχισαν ολλανδικά πλοία να εισέρχονται στην Ανατολική Μεσόγειο και στο Αιγαίο. Μετά το 1610 όμως άρχισε να αναπτύσσεται μια εμπορική κίνηση μεταξύ Ολλανδίας και των χωρών γύρω από το Αιγαίο με τη σταθερή άνθιση του ολλανδικού λεβαντινού (ιταλ. *levante* = ανατολικός) εμπορίου. Βασικός πυρήνας της εμπορικής αυτής κίνησης ήταν η ανταλλαγή ανάμεσα σε προϊόντα ευρωπαϊκής υφαντουργίας, ιδίως εριούχα υφάσματα (τσόχες) - αργότερα και με άλλα βιομηχανικά και αποικιακά προϊόντα- και στο ανατολικό βαι-

¹ Συστηματική αρχειακή έρευνα γύρω από την ελληνική παροικία της Ολλανδίας έγινε από τον Ben J. Slot και Daniël Koster. Οι δύο ερευνητές έχουν δημοσιεύσει κατά καιρούς διάφορες ανέκδοτες επιστολές και άλλο πολύτιμο αρχειακό υλικό που αφορά τη ζωή και την εμπορική δραστηριότητα των Ελλήνων πάροικων ήδη από τον 17ο αιώνα.

βάκι (σκέτο ή κλωστή ή ύφασμα), τα μεταξωτά, το μαλλί και τις τρίχες αιγών Άγκυρας.

Το ολλανδικό εμπόριο είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Έλληνες εμπόρους της Σμύρνης γιατί ήταν ελεύθερο και όχι μονοπώλιο των Ολλανδών που ήταν εγκαταστημένοι στην Τουρκία. Οι υπήκοοι του Τούρκου Σουλτάνου είχαν το δικαίωμα να εμπορεύονται ελεύθερα από την Τουρκία στην Ολλανδία και να εγκατασταθούν ως έμποροι στο Άμστερνταμ αγοράζοντας με λίγα φιορίνια υπηκοότητα. Έτσι στα Αρχεία πολιτών (Roorterboeken) του Άμστερνταμ βρίσκουμε πολιτογραφημένους αρκετούς Έλληνες εμπόρους.

Οι πρώτοι Έλληνες που συναντούμε στην Ολλανδία είναι έμποροι που έμεναν στην Αμβέρσα, στη μικρή χρονική περίοδο του 16ου αιώνα, τότε που η πόλη αυτή υπαγόταν στην Ολλανδία². Τον 17ο αιώνα αρκετοί Έλληνες, κυρίως κληρικοί, ταξιδεύουν στην Ολλανδία συνήθως για σπουδές στο περίφημο Πανεπιστήμιο του Λέυντεν όπου εγγράφονται «τιμής ένεκεν» (honoris causa).

Ο 17ος αιώνας είναι ο Χρυσός αιώνας των Ενωμένων Ολλανδικών Επαρχιών και η Ολλανδία ήταν μια από τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Τα ολλανδικά πανεπιστήμια ήταν σημαντικά κέντρα μόρφωσης και οι Ολλανδοί λόγιοι είχαν μεγάλη φήμη. Στο Πανεπιστήμιο του Λέυντεν αναπτύχθηκε έντονο ενδιαφέρον για την Ελλάδα, πράγμα στο οποίο συνέβαλε σημαντικά η μορφή του πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρη (1572-1638). Το 1611 η ολλανδική κυβέρνηση έστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον πρώτο πρεσβευτή της, τον Cornerlis Haga. Οι δραστηριότητες του Haga συνέβαλαν σημαντικά στη σύσφιξη των δεσμών μεταξύ των Ελλήνων και των Ολλανδών. Έχουμε τη μαρτυρία ότι κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα, δώδεκα περίπου Έλληνες πρόσφυγες, κληρικοί οι περισσότεροι, έφτασαν στην Ολλανδία σε αναζήτηση υποστήριξης και ότι στις περισσότερες περιπτώσεις πήραν οικονομική βοήθεια³. Υπήρχαν όμως και απατεώνες. Ένας απ' αυτούς ήταν ο Ιωάννης Τρύφων που έφτασε στη Χάγη το 1605, λέγοντας ότι είναι γιος του Δούκα της Μονεμβασίας διωγμένος από τους Τούρκους. Ξεγέλασε την ολλανδική κυβέρνηση και πήρε ελεημοσύνη⁴!

Δεν ήταν όμως πάντοτε τα χρήματα ο μοναδικός σκοπός που έφερε τους Έλληνες στην Ολλανδία. Μια ομάδα Ελλήνων μεταξύ των οποίων ο Χρύσανθος Λάσκαρις, κάποιος Nicolo Miniati από τη Ραγκούσα, ένας πρώην αρχιεπίσκοπος της Χίου και κάποιοι εξόριστοι από τη Μάνη, πλησίασαν μεταξύ των ετών 1615 και 1619 τον Ολλανδό πρίγκιπα και λαμπρό στρατηγό της εποχής Maurits και του ζήτησαν να ηγηθεί ενός στρατού εναντίων των Οθωμανών. Το σχέδιο όμως δεν τελεσφόρησε⁵.

Η πρώτη εμπορική επαφή που θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ανάμεσα σε Έλληνες εμπόρους της Ανατολής και Ολλανδούς ανάγεται στα 1612 όταν έφτασε στην Ολλανδία κάποιος Νικόλαος Λύσιος από την Κύπρο. Ο Λύσιος μετέφερε προς την ολλανδική κυβέρνηση υπόμνημα σχετικό με την διοργάνωση μονοπωλιακού εμπορίου ανάμεσα σε Κύπρο και Ολλανδία, σχέδιο που, όμως, δεν έλαβε συνέχεια⁶.

2. Η πρώτη οργανωμένη ελληνική παροικία τον 18ο αιώνα

Στις αρχές του 18ου αιώνα έχουμε τις πρώτες ενδείξεις για Έλληνες εμπόρους που εγκαταστάθηκαν στην Ολλανδία. Ελληνική εμπορική παροικία όμως δεν είχε συσταθεί

² Αρχεία της πόλης Αμβέρσα, stadssecretariaat 5184 (έτος 1583). Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος από τον ΙΖ' αιώνα μέχρι τον Καποδίστρια *Νέα Εστία*, 1981, τόμος 110, τεύχος 1302, 1345 – 1359, 1349.

³ Koster Daniël (1995) *To Hellen's Noble Land*, Athens, 20.

⁴ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α) στη Χάγη. Αρχεία Staten Generaal, resolutie 5-7-1605. Slot B.J. (1981) Οι σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π. 1350.

⁵ Koster Daniël (1995) *To Hellen's Noble Land*, Athens, 20.

⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α) στη Χάγη. Αρχεία Staten Generaal, resolutie 3-5- 1612. Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π., 1350.

ακόμα διότι μέχρι περίπου τα μέσα του 18ου αιώνα την πρώτη θέση στο εμπόριο με την Ολλανδία εξακολουθούσαν να την έχουν Αρμένιοι και Ιουδαίοι.

Πολλοί Έλληνες που έφταναν στο Άμστερνταμ μπάρκαραν συχνά με ολλανδικά καράβια. Στα αρχεία της Εταιρίας Ανατολικών Ινδιών αναφέρονται μερικά ελληνικά ονόματα⁷. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ενός νέου από τα Μάρμαρα της Πάρου, του Γιάννη Μπιζά, που είχε μπαρκάρει με ένα ολλανδικό καράβι στα 1729. Στην Ολλανδία δούλεψε σε ένα πλοίο της Εταιρίας Ανατολικών Ινδιών ως Jan van Biesen, ολλανδική μορφή του ελληνικού ονόματός του. Έφτασε να γίνει υποδιευθυντής των εφοπλιστικών τομέων της εταιρίας στην Ασία, διευθύνοντας ένα στόλο πενήντα μεγάλων εμπορικών πλοίων που ταξίδευαν μεταξύ Αραβίας και Ιαπωνίας. Επί είκοσι χρόνια παρέμεινε αγνοούμενος για την οικογένειά του και πέθανε στη Τζακάρτα, πρωτεύουσα της Ινδονησίας. Όταν στα 1751 τα αδέρφια του, απλοί ράφτες στη Σμύρνη, έλαβαν από την Ολλανδία απροσδόκητη κληρονομιά, διαθέτης της οποίας ήταν ο χαμένος τους αδερφός, είχαν τους λόγους τους να εκπλαγούν⁸.

Από τα μέσα του 18ου αιώνα η ανταλλαγή ολλανδικών προϊόντων με προϊόντα της Ανατολής άρχισε σιγά σιγά να περνά στα χέρια των Ελλήνων εμπόρων της Σμύρνης. Γύρω από τη Σμύρνη υπήρχε ένα καλά οργανωμένο δίκτυο που κάλυπτε την Ελλάδα, την Κωνσταντινούπολη και την Αίγυπτο.

«Το κανονικό πλαίσιο της εμπορικής λειτουργίας είναι η εμπορική εταιρία, η «συντροφία»: ενώνει ένα ορισμένο αριθμό «συντρόφων» που μετέχουν στα κέρδη και στις ζημιές ανάλογα με το κεφάλαιο που έχουν επενδύσει. Κατά κανόνα πρόκειται για εμπορικές εταιρίες που επιδίδονται σε εμπόριο μεγάλων αποστάσεων: έχουν την έδρα τους σε ένα μεγάλο κέντρο της τουρκοκρατούμενης ανατολής και οι συνέταιροι διασκορπίζονται στα εμπορικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ευρώπης για να διευθύνουν, επί τόπου, την πορεία των επιχειρήσεων»⁹.

Οι επιχειρήσεις αυτές ήταν περιορισμένης διάρκειας (3,5 μέχρι και 10 χρόνων) και αργότερα χωρίζαν. Μερικές μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις έκαναν εμπόριο εκατομμυρίων φιορινιών¹⁰. Μέσα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής οικονομίας η ελληνική παροικία του Άμστερνταμ λειτουργούσε ως μεταπρατική μονάδα.

«Η παροικία του Άμστερνταμ, όπως και οι περισσότερες ελληνικές εμπορικές παροικίες που συγκροτούνται στο 18ο αιώνα, είναι βέβαια αποτέλεσμα της δημογραφικής πίεσης και των άλλων παραγόντων που συντελούν στη μετανάστευση από τον ελληνικό χώρο, ταυτόχρονα, όμως, εκφράζει και μια πιο προηγμένη φάση αυτού του ανταγωνισμού: στο μέτρο που εκποτίζουν από τις αγορές της οθωμανικής αυτοκρατορίας τους δυτικούς εμπόρους και τους υποκαθιστούν, οι Έλληνες έμποροι νοιώθουν αρκετά ισχυροί ώστε για να προωθήσουν τις θέσεις τους μέσα στις ίδιες τις χώρες των ανταγωνιστών τους. Το παράδειγμα της οικογένειας του Κοραή είναι χαρακτηριστικό: ο παππούς του Αδαμάντιου, ο Δ. Ρύσιος, εμπορεύεται με την Ολλανδία «δια μέσου των Ολλανδών». Μια γενιά αργότερα, ο πατέρας του, που μετέχει κι αυτός στο ολλανδικό εμπόριο της Σμύρνης, θέλει να έχει δικό του άνθρωπο στο Άμστερνταμ και στέλνει το γιο του να τον αντιπροσωπεύσει: οι Ολλανδοί ενδιάμεσοι καταργούνται»¹¹.

⁷ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α), Αρχεία Εταιρίας Ανατολικών Ινδιών, Scheepssoldijboeken D.92. Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π., 1350.

⁸ Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π., 1350. Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α), Προξενείο Σμύρνης g-3, έτος 1751 και d-7.

⁹ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, Ηλιού Φιλ. (επιμ.), Αθήνα, μθ'.

¹⁰ Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος ..., ό.π., 1346.

¹¹ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π. Ο παππούς και ο πατέρας του Α. Κοραή αναφέρονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α). Dir Levantse Handel, φ. 135 και 138. Επίσης στο: *Βίος Αδαμαντίου Κοραή*, συγγραφείς παρά του ιδίου, Παρίσι, 1833, 18.

Γύρω στα 1750 γραμματείς και βοηθητικό προσωπικό ελληνικών εταιριών που εγκαθίσταντο για μεγάλα χρονικά διαστήματα στο Άμστερνταμ, ίδρυσαν μια μικρή εμπορική κοινότητα. Αυτή θα διατηρηθεί μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα. Δίπλα σ' αυτούς υπήρχε κι ένας κινητός πληθυσμός από σπουδαστές, ναυτικούς που ταξίδευαν στο λιμάνι του Άμστερνταμ, λόγιους που έρχονταν να τυπώσουν τα βιβλία τους, περαστικούς κληρικούς για εράνους κ.λπ.¹²

Για την ελληνική παροικία του Άμστερνταμ πληροφορίες αντλούμε από το βιβλίο του Β. Σκουβαρά όπου γίνεται αναφορά σε έναν από τους πάροικους, τον Ιωάννη Πρίγκο¹³. Ο Πρίγκος έχει καταγράψει τα πεπραγμένα της ιστορίας της ελληνικής παροικίας του Άμστερνταμ από τις 11 Ιουλίου 1753 ως τις 14 Δεκεμβρίου 1764. Το έργο αποτελείται από 164 χειρόγραφες σελίδες και είναι γνωστό ως *Χρονικό του Άμστερνταμ*. Πρόκειται στην ουσία για αντίγραφα επίσημων εγγράφων που έστελναν και έπαιρναν οι πάροικοι, σχολιασμένα και συνδεδεμένα χρονολογικά μεταξύ τους από τον Πρίγκο. Αποτελεί μοναδική πηγή για τη γνώση της ζωής και των δραστηριοτήτων των Ελλήνων του Άμστερνταμ στα μέσα του 18ου αιώνα.

Στην αρχική σύνθεση της παροικίας οι έμποροι από τη Σμύρνη και τη Χίο βρίσκονται στην πρώτη γραμμή ενώ παράλληλα σημειώνεται και παρουσία εμπόρων από τη Θεσσαλονίκη και τη Ζαγορά.

«Ήσαν όλοι τους απλοϊκοί, εργατικοί κι ασχολούνταν μ' εμπορικές επιχειρήσεις. Ξεριζωμένοι καθώς βρέθηκαν εκεί στις εσχατιές της Ευρώπης, τουρκομερίτες ταπεινοί, σχετίστηκαν μεταξύ των, συναναστρέφονταν ο ένας τον άλλο, και προσπαθούσαν να σπρώξουν τις μαύρες μέρες της ξενιτιάς, απαλύνοντας τον καθημερινό τους μόχτο. Τους ένωνε μια κοινή μοίρα και τους αδέρφωνε η νοσταλγία για τη μακρινή, σκιάβα πατρίδα τους»¹⁴.

Μέσα στο ετερόδοξο περιβάλλον όπου ζούσαν, η ορθόδοξη πίστη αποτελούσε πρωταρχικό πλαίσιο της ζωής τους και το μοναδικό τους πνευματικό στήριγμα. Γι' αυτό όταν στα 1752 πέρασε από το Άμστερνταμ ο επίσκοπος Αρκαδίας Γεράσιμος Αυλωνίτης, οι πάροικοι θέλησαν να λειτουργηθούν. Φρόντισαν να ζητήσουν άδεια απ' τις ολλανδικές αρχές και τους επιτράπηκε να τελέσουν το μυστήριο με την προϋπόθεση να *«έχουν την πόρτα ανοικτή να βλέπει ο καθένας όταν λειτουργούσι»*. Δόθηκε άδεια για έξι μήνες που ωστόσο έγινε παντοτινή¹⁵.

Μετά το τυχαίο αυτό γεγονός οι πάροικοι άρχισαν να σκέφτονται για μόνιμο ιερέα έτσι ώστε να μπορούν τακτικά να εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Κάποιοι περαστικοί ορθόδοξοι ναυτικοί πληροφόρησαν τους πάροικους ότι στην Αγγλία έμενε ένας Ρώσος ψάλτης που λεγόταν Αλέξιος Παρτζικάλας (ή Κοζάκος). Αλληλογράφησαν μαζί του κι αυτός δέχτηκε να χειροτονηθεί παπάς και να εγκατασταθεί μόνιμα στην Ολλανδία. Τον προτίμησαν γιατί ήταν Ρώσος υπήκοος κι ήλπιζαν έτσι να θέσουν την ενορία τους κάτω από την ρωσική προστασία και να δέχονται χρηματικές ενισχύσεις. Εφοδιασμένος με τις απαραίτητες συστατικές επιστολές, ο Αλέξιος πήγε στη Σμύρνη και χειροτονήθηκε ιερέας με το όνομα Αμβρόσιος.

Επιστρέφοντας ο Αμβρόσιος στην Ολλανδία, οι Έλληνες πάροικοι θέλησαν να ανακοινώσουν τη χειροτονία στη Σύνοδο της Ρωσίας και να ζητήσουν παράλληλα την ίδρυση ορθόδοξης εκκλησίας στο Άμστερνταμ. Η ρωσική Σύνοδος αντέδρασε στις ενέργειες των Ελλήνων που έγιναν χωρίς να ρωτηθεί εκείνη και χωρίς η χειροτονία να τελεστεί στη Ρωσία από Ρώσο αρχιερέα. Έτσι οι πάροικοι έμειναν με τον Αμβρόσιο Παρτζικάλα και οι ίδιοι ανέ-

¹² Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, μθ.

¹³ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789). Η ελληνική παροικία του Άμστερνταμ, η σχολή και η βιβλιοθήκη της Ζαγοράς *Θεσσαλικά Χρονικά*, Αθήνα, τόμος Θ'. Για την ελληνική παροικία του Άμστερνταμ βλέπε ακόμα: Ανδριώτη Ν. (1931) Το Χρονικό του Άμστερνταμ, *Νέα Εστία* 10, 846-853 και 914-920.

¹⁴ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...., ό.π., 39.

¹⁵ Ανδριώτη Ν. (1931) Χρονικό του Άμστερνταμ, ό.π., 11. Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...., ό.π., 40.

λαβαν ολόκληρη τη μισθοδοσία και διατροφή του.

«Ο παπά-Αμβρόσιος έπαιρνε 24 φιορίνια το χρόνο για τροφή. Κάθε σπίτι ήταν υποχρεωμένο να τον τραπεζώνει μια-δυο φορές τη βδομάδα. Του έδιναν επίσης κι 60 φιορίνια το χρόνο για νοίκι. Το Πάσχα και τα Χριστούγεννα έβγαζαν και δίσκο για τον παπά. Τα Φώτα πήγαινε κι έκανε αγιασμό στα σπίτια των παροίκων»¹⁶.

Η εκκλησία στεγάστηκε σε ένα υπερώο και αφιερώθηκε στην Αγία Αικατερίνη. Για να εξοικονομήσουν οι πάροικοι τα εκκλησιαστικά σκεύη, έκαναν έρανο μεταξύ τους.

«Έτσι άρχισε ο ταχτικός εκκλησιασμός των Ρωμιών πραγματευτάδων. Ο εσπερινός γινόταν πότε στο ένα πότε στ' άλλο σπίτι. [...] Τις Κυριακές και τις μεγαλογιورتάδες συνάζονταν όλοι και γιόρταζαν μέσα σε μια γνήσια ρωμαϊκή ατμόσφαιρα. Η εκκλησία τους πολύ συχνά είχε κι άλλους προσκυνητές. Πάντοτε βρίσκονταν περαστικοί ορθόδοξοι έμποροι, ένα πλήθος Γραικοί ναύτες που δούλευαν στα ολλανδέζικα εμπορικά καράβια, κι άλλοι τουρκομερίτες που σπούδαζαν στη Leyden. Κοντά σ' αυτούς, έρχονταν να λειτουργηθούν ναύτες ρωσικών καραβιών, Ρώσοι έμποροι και περατάρηδες «Μόσκοβοι» κάθε οικονομικής και κοινωνικής τάξης»¹⁷.

Στα επόμενα χρόνια οι Έλληνες πάροικοι επανέλαβαν την εκκλησία τους στη Σύνοδο της Ρωσίας για να αποκτήσουν μια επίσημη κι αναγνωρισμένη εκκλησία. Δε διστάζουν μάλιστα να ονομάσουν τη Ρωσική Εκκλησία «κοινή μητέρα των Ορθοδόξων κι ιδιαίτερα των Ρωμιών», προσπαθώντας έτσι να φανούν ευθυγραμμισμένοι με την εξωτερική ρωσική πολιτική εκείνο τον καιρό στην Βαλκανική. Παρόλα αυτά οι εκκλησίες τους δεν καρποφόρησαν.

Για να διευκολύνονται οι επισκέπτες και οι λόγιοι στην παρακολούθηση της λειτουργίας, αποφάσισαν οι πάροικοι να μεταφράσουν τη Θεία Λειτουργία στα Ολλανδικά. Με κοινή εισφορά πλήρωσαν ένα Ολλανδό ελληνιστή και την «εμεταγλώττισαν»- κατά την έκφραση του Χρονικού. Το τύπωμα της μετάφρασης έγινε με δαπάνη ενός Άγγλου βαρώνου γεννημένου στη Ρωσία, του Wolf. Αυτός όταν στα 1760 επισκέφτηκε το Άμστερνταμ, εκκλησιάστηκε στην εκκλησία των Ρωμιών, έμαθε για τον αγώνα τους και τους συμπάθησε. Έτσι κυκλοφόρησε η ορθόδοξη λειτουργία στα Ολλανδικά σε χίλια αντίτυπα.

Ένα τυχαίο γεγονός εκείνο τον καιρό ήρθε να δώσει λύση στο θέμα της εκκλησίας, χωρίς συνοδικές αποφάσεις και κυβερνητικές παρεμβάσεις. Στην Μπατάβια, νησί των ολλανδικών Ινδιών, πέθανε στα 1748 ο Φιλιππουπολίτης Ρωμιός Δημήτριος Παπα-Θανάσης που εμπορευόταν εκεί μαζί με τον συνέταιρό του Κωνσταντίνο Μαυρουδόγλου – ήδη αποβιώσας αυτός -, αφήνοντας στους κληρονόμους τους ένα ποσό 15.417 φιορινιών. Τα χρήματα αυτά στάλθηκαν στο Άμστερνταμ και κατατέθηκαν στο Ταμείο Παρακαταθηκών (Weeskamer) μέχρι να βρεθούν οι κληρονόμοι.

Στα 1762 έφτασαν στο Άμστερνταμ δύο Φιλιππουπολίτες επίτροποι της κληρονομιάς εφοδιασμένοι με επιτροπικά γράμματα και εξουσιοδοτήσεις. Το γραφειοκρατικό σύστημα της Ολλανδίας απαιτούσε, ωστόσο, κι άλλες βεβαιώσεις. Σύμφωνα με τους νόμους έπρεπε να παρουσιάσουν γνωστούς και αξιόπιστους εγγυητές. Μπροστά στην αμηχανία τους και κοντεύοντας οι ταξιδιώτες να φύγουν άπρακτοι, οι πάροικοι πρότειναν να μπουν δύο από αυτούς εγγυητές με την προϋπόθεση να διατεθούν πέντε χιλιάδες φιορίνια από το ποσό της κληρονομιάς για την αγορά ενός σπιτιού που θα στέγαζε την εκκλησία. Οι επίτροποι δέχτηκαν την πρόταση και το σχέδιο μπήκε σε εφαρμογή.

Σε λίγο καιρό βρέθηκε κάποιο οίκημα κοντά στην Παλιά Εκκλησία (Oudekerk), στην περιοχή Fluwelen Burgwal, σε μια ήσυχη γειτονιά μακριά από κέντρα διασκέδασης και ταβέρνες. Οι πάροικοι αποφάσισαν να το αγοράσουν. Σε μια σημείωσή του ο Πρίγκος γράφει:

«Είναι 6 κάμαρ, μέσα κομμάτι στενό είναι.... Έχει και κατώ όπου το λένε ολλανδέζικα κέλ-δερ. Αυτό θέλει το νοικιάζομε δια το δόσιμο της χώρας όπου είναι f 106 κάθε χρόνο. Και

¹⁶ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...., ό.π., 43.

¹⁷ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...., ό.π., 44.

τώρα εκείνος όπου κάθετο μέσα πλερώνει f 360 το χρόνο...»¹⁸.

Με την αγορά αυτού του οικήματος λυνόταν επιτέλους το πρόβλημα της στέγασης για την εκκλησία και τον παπά. Το γεγονός αυτό ήταν από τα πιο σημαντικά στην ιστορία της ελληνικής παροικίας του Άμστερνταμ.

Στα χρόνια αυτά, το Άμστερνταμ, πολυσύχναστη και εμπορικότετη πόλη με περίπου 200.000 κατοίκους, ήταν η εμπορική καρδιά της Ολλανδίας – το «μαγαζί του κόσμου» όπως το ονόμαζαν. Οι Ρωμιοί πάροικοι, παλιοί και νέοι, δούλευαν σκληρά μέσα στο ποικιλώνυμο πλήθος που κατέκλυζε καθημερινά τη Μπούρσα (Bourse = Χρηματιστήριο). Εκεί συναντιόντανπραματευτές από κάθε γωνιά της γης και γίνονταν οι διάφορες εμπορικές συναλλαγές και δοσοληψίες. Κάθε έμπορος είχε το δικό του τόπο για να τον βρίσκουν οι μεσίτες. Ο Ν. Παπαδόπουλος περιγράφει το χώρο αυτό ως εξής: «Μέγα Κτίριον πλινθομαρμάρινον με περιστύλιον, και βασταζόμενον από 46 στύλους επιγεγραμμένους με τοσούτους αριθμούς»¹⁹. Ο Πρίγκος εξηγεί:

«...κάθα νούμερο, ήτοι αριθμός, στέκει ένα γένος... Και κάθα κολόννα γράφει τι πουλούνε και αγοράζουν εκείνοι όπου στέκουν εκεί... Οι Ρωμαίοι στέκουν στο νούμερο 10 της κολόννας και ούλοι όσοι πραγματεύουν στην Ελλάδα, Κωνσταντινόπολη, Σμύρνη, Σαλονίκη, Αλεξάνδρα, Μισίρι και άλλα από εκείθε πάνε και έλθονται πραγματείεις»²⁰.

Το φθινόπωρο του 1771 φτάνει στο Άμστερνταμ ως αντιπρόσωπος μιας τετραμελούς εμπορικής εταιρίας, ο κατοπινός δάσκαλος του γένους Αδαμάντιος Κοραής συνοδευόμενος από τον Σταμάτη Πέτρου²¹. Ο Πέτρου ήρθε στο Άμστερνταμ ως παραγός (ο ίδιος αποκαλεί τον εαυτό του «δούλο» με την έννοια του υπηρέτη) τον οποίο διέθεσε ο ένας από τους συνεταίρους που είχε το οικονομικό προβάδισμα στην εταιρία, ο Στάθης Θωμά. Μέσα σε δύο χρόνια, από τον Οκτώβριο του 1772 ως τον Οκτώβριο του 1774, ο Πέτρου θα γράψει δεκατέσσερα γράμματα στο αφεντικό του στη Σμύρνη που αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών γύρω από τη ζωή και τις εμπορικές δραστηριότητες του Κοραή, αλλά και γενικότερα το γίνεσθαι της ελληνικής παροικίας.

Η παροικία εξακολουθούσε να έχει πολύ κλειστή ζωή και να είναι πολύ δεμένη έχοντας ως μοναδική απασχόληση το εμπόριο. Κατά τα λόγια του Β. Slot οι Ρωμιοί «ζούσαν σ' ένα είδος πνευματικού γκέτο» μέσα στην «permissive society» (= κοινωνία ηθικής ανοχής) του Άμστερνταμ²². Ξένοι και νιόφερτοι καθώς ήταν προσπαθούσαν να προοδεύσουν καταβάλλοντας σκληρή προσωπική εργασία. Γράφει ο Σταμάτης Πέτρου:

«... (οι) εδώ πραγματευτάδες... όταν φορτώνουν πράγμα, δουλεύουν ωσάν χαμάληδες»²³. Μετά το πέρας της λειτουργίας κάθε Κυριακή και γιορτή μαζεύονταν στο δωμάτιο του παπά και συζητούσαν πίνοντας τον καφέ τους για τα διάφορα σημαντικά γεγονότα, ανακοίνωναν τα νέα που είχαν απ' τις πατρίδες τους και μιλούσαν «περί νεγότσιου (= εμπορίου) και περί άλλων συμβεβηκών»²⁴.

Μέσα στο Χρηματιστήριο ξεχώριζαν για τα μακριά ανατολίτικα ρούχα τους που ποτέ δεν σκέφτηκαν να τα εκσυγχρονίσουν με τον ευρωπαϊκό περίγυρο.

¹⁸ Ανδριώτη Ν. (1931) Χρονικό του Άμστερνταμ, ό.π., 147-148. Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...», ό.π., 100.

¹⁹ Παπαδόπουλος Νικόλαος (1816) Ερμής ο Κερδώςος» Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 3ος, Βενετία, 216. Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...», ό.π., 51.

²⁰ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)...», ό.π., 51.

²¹ Στην ίδια εμπορική εταιρία μετέχουν επίσης ο Στάθης Θωμάς, ο Μανουήλ Πετροκόκκινος και ο Αντώνης Πατεράκης.

²² Slot Β. J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., ό.π., 1350.

²³ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π., 22.

²⁴ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π., 6.

«Η μόνη τους καινοτομία ήταν οι περούκες που φορούσαν ή το φρόντισμα των μαλλιών τους σύμφωνα με τη μόδα. Την Κυριακή φώναζαν στο σπίτι τους τον κουρέα, μπαρμπερίζονταν και ταχτοποιούσαν τις περρούκες τους κι από κει τραπούσαν για την εκκλησία. Κάπως αργά βέβαια, ύστερ' απ' όλα αυτά. Γι' αυτό κι ο παπάς συχνά τους μάλωνε που αργούσαν για χάρη της κόμμωσής τους»²⁵.

Ο Κοραΐς έμεινε τους πρώτους δέκα μήνες στο σπίτι του εφημέριου της παροικίας, ιερομόναχου Άνθιμου. Οι παρατηρήσεις και περιγραφές του Πέτρου για τον Κοραΐ τον πρώτο καιρό, είναι αυτές «ενός παραδοσιακού ανθρώπου που αν και παραλλάζει σε κάτι από τα υπόλοιπα μέλη της ορθόδοξης παροικίας του Άμστερνταμ αυτό είναι, εκτός από τη μεγαλύτερη αυστηρότητα στα θέματα της πίστης και της λατρείας, η λογισσύνη του...»²⁶. Ο νεαρός Διαμαντής «...παρουσιάζεται, στα εικοσιτρία του χρόνια, με όλη την αυστηρότητα που χαρακτηρίζει τα ησυχαστικής προέλευσης κινήματα που αρχίζουν να ξανανθίζουν, εκείνα τα χρόνια, στους κόλπους της εκκλησίας...»²⁷. Κρατούσε τις νηστείες του και παρακολουθούσε τακτικά τις λειτουργίες ώστε η ευλάβειά του να μοιάζει παραδειγματική. Ακόμα και στην εξωτερική του εμφάνιση αρνήθηκε να προσαρμοστεί στις συνήθειες των Δυτικοευρωπαίων και να ακολουθήσει τη μόδα τους:

«... ο σιόρ Διαμαντής δεν ήθελε ούτε «να βγάλει το καλουπάκι, μήτε το μουστάκι του να κόψη». Τα φορέματά του είναι «ταπεινά» και για πολύν καιρό εξακολουθεί να ντύνεται με τα «μακρυνά ρούχα», τα ανατολίτικα. Το ίδιο και η συμπεριφορά του στα εμπορικά πράγματα...»²⁸.

Δεν είχε περάσει, όμως, ούτε χρόνος από τότε που έφτασε ο Κοραΐς στο Άμστερνταμ και άρχισε να αλλάζει ριζικά μέσα στο νέο περιβάλλον: οι παραδοσιακές του αξίες άρχισαν να ανατρέπονται.

«Αντί για τους κλειστούς ορίζοντες, μια ακόρεστη περιέργεια για όλα αντί για τα καλά γραμματικά και τα θρησκευτικά βιβλία, η δίψα για την κάθε μάθηση και για τις νέες γνώσεις, αντί για τις νηστείες και την εγκράτεια, ο έρωτας, τα γλέντια, τα ξενύχτια αντί για την ανωνυμία της συλλογικής ζωής, η αυτόνομη παρουσία ενός επιθετικού ατομικισμού...»²⁹.

Η όπερα, η μουσική, η καθολική και προτεσταντική εκκλησιαστική παράδοση, το θαύμα της τυπογραφίας, τα εργαστήρια φυσικής ιστορίας, η εκπαίδευση κ.λπ., αποτελούν για τον Κοραΐ πρόκληση και πρόσκληση.

Στα γράμματα του Σταμάτη Πέτρου περιγράφονται οι εκδηλώσεις φιλαρέσκειας και κομψότητας του αλλαγμένου πλέον Κοραΐ:

«... φέρνει κάθε μέρα τον περουνιέρη να του φτιάχνει τα μαλλιά μίαν ώρα... Ωσά θα πάη στην Μπούρσα, καταχερνά να ντύνεται από τας 11½ ώραις έως στη μισή ύστερα από το μεσημέρι και πάντοτε έχει τον καθρέφτη κοντά του, το τσιμπίδι και το ψαλιδάκι, ωσάν να ήτο καμμία γιου φράου (= δεσποινίς). Μάλιστα έχει ένα συχαμένο ιδίωμα οπού πάντοτε μπρος στο καθρέφτη στέκει»³⁰.

Ο νεαρός Κοραΐς δέχεται πλήθος από ερεθίσματα για να διευρύνει τις γνώσεις και τα ενδιαφέροντά του. Καθώς διακατέχεται από δίψα για μάθηση, «κορφολογά» από παντού και ανοίγεται προς όλες τις κατευθύνσεις. Γράφει ο Πέτρου:

«έχει τέσσαρους δασκάλους ο πρώτος τονέ μαθαίνει ολλανδέζικα, ο δεύτερος εβραϊκά

²⁵ Σκουβαρά Β. (1964) Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789)..., ό.π., 104.

²⁶ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, κζ'.

²⁷ Idem.

²⁸ Idem, κθ'.

²⁹ Idem, λ'.

³⁰ Idem, 12.

και σπανιόλικα, ο τρίτος γεωμετρία, ο τέταρτος την κιθάρα, ένα αγγλέζικο παιχνίδι και τον ίδιον καιρόν τονέ μαθαίνει και φραντζέζικα τραγούδια με τη μουσική».

Οι εμπορικές δραστηριότητες του Κοραή γνωρίζουν πολλές διακυμάνσεις όπως και η ίδια του η ζωή: από τις παραδοσιακές προς τις νεωτερίζουσες μορφές. Όταν ο ίδιος γράφει, «εφαντάσθηκα να κάμω πράγματα όπου να μη τα έκαμε ποτέ Ρωμαίος εδώ»³¹, φανερώνει τους νέους δρόμους που θέλησε να ανοίξει για να ασκήσει το εμπόριό του, ως ανατροπέας των κατεστημένων και νεωτεριστής.

Στο τέρμα της εμπορικής του σταδιοδρομίας ο Κοραής γνώρισε την αποτυχία. Ίσως η εμπορική αυτή αποτυχία να οφείλεται «κατά κύριο λόγο, σ' αυτά τα ανοίγματα που για να επιτύχουν χρειαζόταν άλλες προϋποθέσεις και πάντως μια οικονομική επιφάνεια που ο Κοραής, με το μικρό του κεφάλαιο, δεν μπορούσε να διαθέσει»³². Από πληροφορίες που αντλούμε από κάποιο γράμμα ενός εμπόρου από την Βενετία φαίνεται ότι ο Κοραής έφυγε τον χειμώνα 1777-1778, δυστυχισμένος απ' το Άμστερνταμ. Μεταξύ άλλων αναφέρεται:

«Έχω θλίψιν δια την κατάστασην του κοινού φίλου Κουραϊ. Έλαβα και έτερην γραφήν του και εδόθηκα εις δάκρια διατί μου έκανεν μέγα πόνον η διήγησίς της...»³³.

Γεγονός πάντως είναι ότι με την περιπέτεια αυτή διευκολύνθηκε «η στροφή (του Κοραή) προς τα γράμματα, προς την ολοκληρωτική απασχόληση με τα θέματα της παιδείας και του έθνους. Μέσα από την εμπορική αποτυχία του Άμστερνταμ ο ελληνικός διαφωτισμός κέρδισε τον ηγέτη του»³⁴.

3. Η ελληνική παροικία στα χρόνια της ελληνικής επανάστασης του 1821 και αργότερα

Το φιλελληνικό κίνημα που εκδηλώθηκε στην Ολλανδία ήταν από τα πρώτα στην Ευρώπη³⁵. Ήδη στα 1821 τυπώθηκαν τα πρώτα φιλελληνικά φυλλάδια που στην πλειοψηφία τους ήταν μεταφράσεις από ξένα πρωτότυπα.

Το Φεβρουάριο του 1822, ιδρύθηκε στο Άμστερνταμ μια Φιλελληνική Επιτροπή με σκοπό την υποστήριξη των Ελλήνων στη δοκιμασία τους. Η επιτροπή ήταν εντεκαμελής και απαρτίστηκε από τρεις κληρικούς διαφόρων ιερατικών βαθμίδων, δύο δικηγόρους, δύο καθηγητές Δικαίου και πέντε λεβαντεμπόρους. Πρόεδρος ήταν ο δικηγόρος Jan Fabius (1776-1850) και γραμματέας ο καθηγητής Δικαίου Cornelis Anne den Tex (1795-1854), στους οποίους αργότερα απονεμήθηκε το παράσημο του Σωτήρος από τον βασιλιά Όθωνα. Ανάμεσα στους εμπόρους μέλη της Επιτροπής, ξεχωρίζουν δύο ονόματα Ελλήνων: ο ένας είναι ο Στέφανος Παλαιολόγος (1776/63-1835) από την Πάτμο και ο άλλος ο Γεώργιος Τομασάκης (1790-1835) γεννημένος στο Άμστερνταμ αλλά χιώτικης καταγωγής.

Πότε ήρθε ο Στέφανος Παλαιολόγος στο Άμστερνταμ δεν είναι γνωστό, όμως στις 22 Οκτωβρίου 1801 παντρεύτηκε την Helena Ferber, Ολλανδή διαμαρτυρόμενη³⁶. Μεταξύ 1804-1818 ήταν μέλος τριμελούς «Εμπορικής Συντροφίας» αργότερα όμως δημιούργησε τη δική του εταιρεία και είναι γνωστός ως ιδιοκτήτης της φρεγάτας Anna Paulowna³⁷. Ο Γεώργιος

³¹ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π., 60.

³² Idem, μη'.

³³ Γενικά Αρχεία του Κράτους (Α.Ρ.Α). Πρεσβεία Τουρκίας 1222 (25-11-1778), Slot B.J. (1981) Σχέσεις μεταξύ Ολλανδίας και Ελλάδος..., 1352.

³⁴ Πέτρου Σταμάτης (1976) Γράμματα από το Άμστερνταμ, ό.π., νη'.

³⁵ Koster Daniël (1995) To Hellen's Noble Land, ό.π., 22.

³⁶ DTB 399, Amsterdam Municipal Archives 11. Koster Daniël (1998), «Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam» *Pharos* (Journal of the Netherlands Institute in Athens) 6 (1998) 25-59, 34.

³⁷ Nanninga J.C. (1964) Bronnen tot de Geschiedenis van den Levantschen handel, Vol. 4, 2 parts, Den Haag 1964, no 1126, 1095.

Τομασάκης γεννήθηκε στο Άμστερνταμ και ήταν γιος Σμυρνιού εμπόρου. Και οι δυο τους ανήκαν στους πιο πετυχημένους εμπόρους με το Λεβάντε και χρησιμοποιούσαν τις εμπορικές τους δραστηριότητες για να βοηθήσουν στον απελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων.

Το όνομα του Παλαιολόγου δεν αναφέρεται στις πρώτες ούτε και μετέπειτα λίστες των μελών της Φιλικής Εταιρείας, όμως η μαρτυρία ότι στα 1821 στάλθηκε από το Άμστερνταμ υλική βοήθεια στους αγωνιζόμενους Έλληνες δείχνει ότι ο Παλαιολόγος είχε από νωρίς επαφές με επαναστατικούς κύκλους και πιθανόν να ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας³⁸. Μεταγενέστερες πηγές ωστόσο φανερώνουν ότι ο Παλαιολόγος είχε ενεργό και πολύπλευρη δράση στον αγώνα των Ελλήνων. Στο *Journal de Bruxelles* (Φεβρουάριος 1822) που συντάχθηκε στο Λονδίνο αναφέρεται ότι μια εταιρία που έδρευε στο Άμστερνταμ είχε στείλει μέσω της θαλάσσιας οδού φορτίο με χιλιάδες όπλα στους Έλληνες επαναστάτες μέσω ενός Άγγλου εμπόρου από την Μασσαλία. Η μεταφορά αυτή θα πρέπει να είναι η πρώτη που έγινε από τον Παλαιολόγο³⁹.

Οι πατριωτικές ενέργειες του Παλαιολόγου επαινούνται από τον Κωνσταντίνο Πολυχρονιάδη, ενός από τα πρώτα μέλη της Φιλικής Εταιρείας, όταν σε μια επιστολή του τον αποκαλεί «αληθινό Έλληνα»: «ο εν Άμστελοδάμιον Παλαιολόγος δείχνεται αληθής Έλλην και ογλήγορα κάτι σας πέμπει»⁴⁰. Σε κάποια άλλη επιστολή που στάλθηκε λίγο αργότερα από το Λιβόρνο (πιθανόν πάλι από τον Πολυχρονιάδη) στον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, διαβάζουμε ότι ο Παλαιολόγος προετοίμαζε και δεύτερη αποστολή, ενώ το πρώτο πλοίο βρισκόταν εκείνη τη στιγμή στο Λιβόρνο:

«Το εξακουσθέν πλοίον με τα πολεμικά εφόδια από την Ολλανδίαν, συγχρόνως τούτου όπου μισσευεί ο Βετζιάρης, αναχωρεί εδώθεν δια εκείνον τον λιμένα της Ελλάδος, όπου εύρη ελεύθερον και εκείθεν να κυβερνηθή, το οποίον συντροφεύει ο φιλογενής και αξιογάπητος φίλος κυρ Εμμανουήλ Ξένος» επίσης «ο φιλογενέστατος θεός του άνω κυρ Ξένου ετοιμάζει και δεύτερον πλοίον εις το Άμστερδάμ όμοιον του ρηθέντος»⁴¹.

Μια από τις πρώτες φροντίδες του Παλαιολόγου ήταν η εξασφάλιση χρηματικού δανείου για τους Έλληνες επαναστάτες, όπως αποδεικνύει η αλληλογραφία που είχε με τον Μαυροκορδάτο, πρόεδρο της προσωρινής κυβέρνησης της Ελλάδας που έδρευε στο Μεσολόγι. Αν και η προσωρινή κυβέρνηση εκείνο τον καιρό ενδιαφέρονταν, για πολιτικούς λόγους, περισσότερο για αγγλικό δάνειο, ο Παλαιολόγος προσφέρθηκε επανειλημμένα να μεσολαβήσει στη διαπραγμάτευση δανείου από το Βασίλειο της Ολλανδίας⁴². Οι πατριωτικές ενέργειες του Παλαιολόγου αναγνωρίστηκαν όταν με απόφαση της προσωρινής κυβέρνησης (9 Μαρτίου 1825) διακρισθέντα ο διορισμός του στη θέση του «πράκτορα» στις Κάτω Χώρες, δηλ. του ενοποιημένου ακόμα κράτους Ολλανδίας και Βελγίου⁴³. Το έργο του στο εξής ήταν η καλλιέργεια και ο συντονισμός του φιλελληνικού κινήματος στην Ολλανδία.

³⁸ Koster Daniël (1998) *Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam*, ό.π., 34.

³⁹ Wagner L. – Heidendal (1972) *Het Filhellenisme in het Koninkrijk der Nederlanden, Een bijdrage tot de studie van de publieke opinie in het begin van de negentiende eeuw Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten*, Vol. 34, Brussel, no. 71, 103-104. Πρβλ. Koster Daniël (1998) «*Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam*», ό.π., 35.

⁴⁰ «Ιστορικό Αρχείο Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου» σε *Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, Τόμ. 5, μέρος 1, αριθ. 10. 134 (SDK, F.21, αριθ. 1229), 201. Koster Daniël (1998) *Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam*, ό.π., 35.

⁴¹ Idem: Αρχείο Μ, Τόμ. 4, μέρος 1, 323. Koster Daniël (1998) *Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam*, ό.π., 36.

⁴² Koster Daniël (1998) *Dutch Philhellenism and the Greek Merchants of Amsterdam*, 39.

⁴³ Φορόπουλος Νικόλαος Λ. (1981) *Στέφανος Παλαιολόγος, ένας λησμονημένος Πάτριος αγωνιστής*. Ανακοίνωση στο Ζ' Διεθνές Συμπόσιο Αιγαίου της Εταιρίας Μελετών Αιγαίου, Κως 27-31 Αυγούστου 1981, 152-154.

Στο Αρχείο Χειρογράφων της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης του Άμστερνταμ εντόπισε ο D. Koster, πριν λίγο καιρό, κάποιες επιστολές του Ιωάννη Καποδίστρια προς τα μέλη της Φιλελληνικής Επιτροπής του Άμστερνταμ. Τρεις επιστολές απευθύνονται στον Στέφανο Παλαιολόγο τον Σεπτέμβριο και Οκτώβριο 1827 και Μάιο 1830 και μια στον Γεώργιο Τομασάκη τον Μάρτιο του 1830. Οι επιστολές αυτές ρίχνουν αρκετό φως στις σχέσεις των πάροικων του Άμστερνταμ με την ελληνική κυβέρνηση και τον αγώνα για την ανεξαρτησία ανάμεσα στα έτη 1827-1830⁴⁴.

Πότε ο Παλαιολόγος άρχισε να αλληλογραφεί με τον Καποδίστρια δεν μας είναι γνωστό, όμως το ίδιο το γεγονός πιστοποιεί ότι ο νέος κυβερνήτης ήδη από το 1827 θεωρούσε τον Παλαιολόγο ως τον αποκλειστικό αντιπρόσωπο του ελληνικού έθνους στην Ολλανδία και συζητούσε μαζί του εθνικές υποθέσεις σε τακτική βάση. Στην επιστολή που χρονολογείται τον Σεπτέμβριο 1827 γίνεται φανερό ότι οι δύο άνδρες σκόπευαν να συναντηθούν στην Οστάνδη όταν ο Καποδίστριας ταξίδευε από το Λονδίνο στο Παρίσι, στην προσπάθειά του να ενισχύσει τη θέση του στις αυλές της Αγγλίας και της Γαλλίας. Σκοπός της συνάντησης ήταν να συζητηθεί το θέμα των χρηματικών συνεισφορών της Φιλελληνικής Επιτροπής και η παράδοση πολεμικών πλοίων ή ατμόπλοιων ή φρεγατών, όπως δείχνει η επιστολή του Οκτωβρίου 1827.

Επιστολές του Καποδίστρια προς τον Στέφανο Παλαιολόγο:

Κύριε

μελετώ θεού ευδοκούντος ν' αναχωρήσω εντεύθεν από Λονδίνο περί την εικοστήν του τρέχοντος, και μέλλων να κατευθύνω τον πλούν μου εις Όστενδην, δεν λείπω να σας δηλοποιήσω αυτό τούτο, ώστε ακολούθως να λάβετε τον κόπον της εις την πόλιν αυτήν οδηγήσας σας, προσξενούντας μου την ευχαρίστησιν της αισίας απολαύσεως σας και συνομιλίας. Σας εύχομαι από καρδιάς όλα τα εφικτά.

*I.A. Καποδίστριας
Εν Λονδίνω
Τη 1/13 Σεπτεμβρίου 1827*

Παρίσιον την 1/13 Οκτωβρίου 1827

Κύριε,

Σας πέμπω, αγαπητέ Παλαιολόγε, σφραγίδος ελευθεράν την προς τον Κύριον Ιλαρίωνα απόκρισίν μου, διό και δεν επαναλαμβάνω τα εν αυτή διαλαμβανόμενα.

Σας υπερευχαριστώ δια τας λεπτομερείς ιδέας περί του ατμοπλοίου. Τας φυλάττω πλησίον μου, και ελπίζω να τας κατορθώσω επωφελείς εγκαίρως, και άμα ως ευπορήσωμεν από χρήματα. Ευδοκήσατε ωσαύτως ν' αναγκάσετε τον φίλον σας να σας δώση την ιχνογραφίαν και την τιμήν της ολοσχερούς συγκροτήσεως των φριγατών, και πέμψατέ με τα. Όλοι αυτά αι σημειώσεις είναι ωφελιμώταται. Έχοντας αυτάς, δυνάμεθε να κάμωμεν εκλογήν και εν επιστήμη του πράγματος να ενεργήσωμεν υποθέσεις παρομοίως. Προσμένω μίαν λέξιν αποκριτικήν από μέρος σας εις την επιστολήν μου της 19/7.1/8. /12 κατά την στιγμήν της από Παρισίους αναχωρήσεως μου θέλω σας γράψω και αύθις. Δεχθήτε εν τοσοούτω τας φιλικάς ειλικρινείς εκφράσεις.

όλος πρόθυμος I.A. Καποδίστριας

⁴⁴ Koster Daniël (1998) Dutch Filhellenisme in het koninkrijk der Nederlanden..., ό.π., 54-58.

Αν τελικά η συνάντηση πραγματοποιήθηκε παραμένει άγνωστο. Καθοδόν προς την Ελλάδα ο Καποδίστριας έγραψε από την Ιταλία στις 5 Δεκεμβρίου 1827 μια επιστολή στον Παλαιολόγο, προτρέποντάς τον να ενώσει την αφοσίωση των Ελλήνων και φιλελλήνων της Ολλανδίας με αυτή άλλων πόλεων και χωρών. Ταυτόχρονα τον πληροφορεί ότι σχεδιάζει να στείλει τρεις ή τέσσερις μαθητές στο Άμστερνταμ για να διδαχτούν υπό την επίβλεψη και φροντίδα του ιερέα της ελληνικής παροικίας την μητρική τους γλώσσα και τη γλώσσα της χώρας υποδοχής καθώς και μαθηματικά από άλλο δάσκαλο⁴⁵. Η αλληλογραφία μεταξύ του Καποδίστρια και των δύο Ελλήνων πάροικων, Στέφανου Παλαιολόγου και Γεώργιου Τομασάκη συνεχίστηκε και κατά το 1830. Από τις επιστολές αυτές φαίνεται ότι οι πατριωτικές δραστηριότητες στην Ολλανδία δεν είχαν ακόμα τελειώσει.

Στα χρόνια πριν και μετά την ελληνική επανάσταση η ορθόδοξη εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης του Άμστερνταμ εξακολουθούσε να λειτουργεί. Η τύχη της φάνηκε κάπως να αλλάζει με τον ερχομό στην Ολλανδία στα 1816 της Anna Paulowna κόρης του τσάρου της Ρωσίας, μετά το γάμο της με τον βασιλιά της Ολλανδίας Willem II. Η Anna Paulowna παρέμεινε Ορθόδοξη στην Ολλανδία και φρόντιζε να ενισχύει οικονομικά την ορθόδοξη εκκλησία του Άμστερνταμ που συχνά επισκεπτόταν για τα θρησκευτικά της καθήκοντα⁴⁶.

Με τον θάνατο της Anna Paulowna έκλεισε και ο κύκλος της ορθόδοξης εκκλησίας του Άμστερνταμ. Στις 4 Σεπτεμβρίου 1866 με απόφαση του πρωτοδικείου του Άμστερνταμ μπήκε τέλος στην ύπαρξη της εκκλησίας.

Στα χρόνια αυτά σβήνει η πρώιμη παρουσία Ελλήνων στην Ολλανδία.

4. Από τις αρχές του 1900 μέχρι την εποχή της μετανάστευσης

Από τις αρχές του εικοστού αιώνα μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950 ήταν εγκατεστημένοι στην Ολλανδία ελάχιστοι Έλληνες. Μέχρι την εποχή του Β' Παγκοσμίου πολέμου η σύνθεση της παροικίας ήταν ετερογενής. Μπορούμε να διακρίνουμε τις ακόλουθες κατηγορίες Ελλήνων μεταναστών:

- Αυτούς οι οποίοι ως πρώην ναυτικοί είχαν εγκατασταθεί στο Ρότερνταμ και η οικονομική δραστηριότητά τους είχε σχέση με το λιμάνι. Αυτός ο τύπος μετανάστευσης είναι παλιός και συνεχίστηκε και μετά τον πόλεμο.

- Αυτούς που ήρθαν στην Ολλανδία μέσω του εμπορίου των καπνών. Τα καπνά ήταν το σπουδαιότερο εξαγωγίμο προϊόν της Ελλάδας και ιδιαίτερα δημοφιλή στις αγορές της Δυτικής Ευρώπης. Μερικοί απ' αυτούς ανέπτυξαν δραστηριότητα στην οικιακή βιοτεχνία σιγαρέτων.

- Αυτούς που έφτασαν από την Ιωνία ως μετανάστες μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922. Αυτοί εγκαταστάθηκαν στο Άμστερνταμ, Ρότερνταμ και Ουτρέχτη και επιδόθηκαν κυρίως στο εμπόριο.

Είναι δύσκολο να γνωρίζουμε τον επακριβή αριθμό των Ελλήνων που ζούσαν στην Ολλανδία στις αρχές του αιώνα μέχρι και την περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, διότι τα αρχεία του Γενικού Προξενείου του Ρότερνταμ ξεκινούν από το έτος 1953. Εκείνη τη χρονιά ήταν εγγεγραμμένοι 41 Έλληνες, από τους οποίους οι 27 ήταν εγκατεστημένοι στο Ρότερνταμ, 6 στο Άμστερνταμ, 6 στην Ουτρέχτη, 2 στη Χάγη και ένας στο Λέουντεν. Το 1957 φτάνουν τους 63 και το 1958 τους 68⁴⁷.

⁴⁵ Κούκου Ε.Ε. (1978) *Ιωάννης Καποδίστριας*, Αθήνα, 299.

⁴⁶ V.F.H.E. van Schaik (1956) *De Russisch – Griekse kerk van de Heilige Catharina te Amsterdam van 1763-1866 σε Jaarboek Amstelodamum 58*, 236-248, 237.

⁴⁷ Θεοδωρίδης Θεόδωρος Ι. (1996) *Χρονικό της Ενώσεως Ελλήνων Ολλανδίας 1946-1996*, Ουτρέχτη, 12, 18.

Οι παλιότερες γνωστές ελληνικές επιχειρήσεις στην Ολλανδία στις αρχές του αιώνα είναι αυτές του Βαφειάδη στο Bilthoven και του Γιοκαρίνη στο Άμστερνταμ. Πρόκειται για δύο μικρές βιοτεχνίες παραγωγής σιγαρέτων. Η επιχειρηματική όμως δραστηριότητα αυτών των Ελλήνων ήταν μικρής διάρκειας. Πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο είχαν ήδη κλείσει και οι ιδιοκτήτες αναζήτησαν άλλη επαγγελματική απασχόληση.

Κατά την εποχή του μεσοπολέμου ιδρύονται γουνεμπορικές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις, επιχειρήσεις τροφοδοσίας πλοίων και επιχειρήσεις εισαγωγής ελληνικών προϊόντων. Μικρασιάτες πρόσφυγες ξεκίνησαν γύρω στα 1930 εμπόριο γουναρικών στην Ουτρέχτη. Στην αρχή ήταν βιοτεχνίες που κατασκεύαζαν και πουλούσαν γουναρικά είδη. Με την πάροδο όμως του χρόνου και με πολύ κόπο μεγάλωσαν σε γνωστά γουνεμπορικά καταστήματα. Μέσω αυτών των επιχειρήσεων ήρθαν κι άλλοι Έλληνες: συγγενείς ή φίλοι αλλά και γουνεργάτες από την περιοχή της Καστοριάς που γνώριζαν τη δουλειά. Μερικοί απ' αυτούς άνοιξαν αργότερα δικές τους επιχειρήσεις.

Το Ρότερνταμ όπου καθημερινά ναυλοχούσαν πλοία ελληνικής ιδιοκτησίας, έγινε τόπος διακίνησης πολλών Ελλήνων ναυτικών. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν νησιώτες στην καταγωγή. Σ' όλη την περιοχή του λιμανιού έβρισκε κανείς ελληνικά καφενεία. Πολλοί Έλληνες είχαν μικρά χειροκίνητα οχήματα ή βάρκες και διεκπεραίωναν παραγγελίες με τα πληρώματα των πλοίων ή προσπαθούσαν να πουλήσουν διάφορα μικροαντικείμενα. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο με την αλματώδη ανάπτυξη της ελληνικής ναυσιπλοΐας, το λιμάνι του Ρότερνταμ έγινε ακόμα μεγαλύτερος πόλος έλξης Ελλήνων ναυτικών προσφέροντας ευκαιρίες απασχόλησης στους γύρω χώρους.

Το εμπόριο εισαγωγής ελληνικών προϊόντων κυρίως κρασιών, ελαιουργικών προϊόντων και εσπεριδοειδών ξεκίνησε λίγο πριν τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Γενικά οι ελληνικές επιχειρήσεις το 1960 στο Ρότερνταμ και Ουτρέχτη έφταναν στις δεκατρείς⁴⁸.

Ανάμεσα στους Έλληνες εκείνης της περιόδου ξεχωριστή θέση κατέχει η Σοφία Αντωνιάδου. Εγκαταστημένη στο Λέυντεν από το 1929, είχε διαδεχτεί στο Πανεπιστήμιο της πόλης τον διαπρεπή ελληνιστή και βυζαντινολόγο D. C. Hesseling. Αξιοσημείωτο είναι ότι η κυρία Αντωνιάδου είναι η πρώτη γυναίκα που κατέλαβε πανεπιστημιακή έδρα στην Ολλανδία. Το έργο της για τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων υπήρξε μεγάλο. Με την ισχυρή προσωπικότητά της πρωτοστάτησε και στη ίδρυση του πρώτου ελληνικού συλλόγου, της «Ενώσεως Ελλήνων Ολλανδίας» στο Ρότερνταμ.

⁴⁸ Vermeulen H., van Attekum M. (1985) et al., *De Grieken. Migranten in de Nederlandse samenleving*, Muiderberg, 113.

Ο Τύπος της ελληνικής διασποράς και μετανάστευσης μέσα από το πρόγραμμα Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1996. Σκέψεις και προβληματισμοί για την προσέγγισή του ως ιστορική πηγή

Γιούλα Κουτσοπανάγου

Η σύντομη αυτή παρέμβαση εντάσσεται στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ερευνητικής προσπάθειας που αφορά στην καταγραφή και μελέτη του Ελληνικού Τύπου¹, ελλαδικού και εξωελλαδικού από την εμφάνισή του έως σήμερα, με απώτερο στόχο τη συγγραφή της ιστορίας του, ενός ουσιαστικού ζητούμενου της σύγχρονης ιστορικής έρευνας. Σε αυτή την παρουσίαση το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται στον Τύπο της ελληνικής διασποράς και μετανάστευσης με την πρόθεση να επιχειρηθεί η διατύπωση ορισμένων ερωτημάτων για την προσέγγισή του ως ιστορικού τεκμηρίου, ικανού να συμβάλει στη σφαιρικότερη κατανόηση της ελληνικής μεταναστευτικής ιστορίας.

Τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις μεταναστευτικές σπουδές και η ιστορική έρευνα για τη μετανάστευση έχει διέλθει σημαντικών αλλαγών. Διάφοροι παράγοντες έχουν συμβάλει σε αυτή την εξέλιξη: διεύρυνση του γνωστικού πεδίου, μετατόπιση της εστίασης, συνυπολογισμός παραμελημένων, στη μέχρι τώρα έρευνα, πτυχών του φαινομένου, χρήση νέων μεθόδων επιστημονικής προσέγγισης. Επιμέρους μεταναστευτικές εμπειρίες δεν εξετάζονται πλέον μεμονωμένα αλλά κατανοούνται ως μέρος των πληθυσμιακών μετακινήσεων τοποθετημένων μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές περιβάλλον.

Σε αυτό το σκεπτικό εντάσσεται η μελέτη του Τύπου του έξω-ελληνισμού και η αντιμετώπισή του ως τεκμηριωτικού υλικού, ικανού να αναδείξει όψεις της ιστορίας της ελληνικής διασποράς, οι οποίες παραμένουν απροσπέλαστες ή υποβαθμισμένες από την ιστορική εξήγηση, καθιστώντας τη μελέτη της πλουσιότερη και επαρκέστερη.

Η ίδια η ίδρυση του ελληνικού Τύπου και η ιστορική διαδρομή του, τουλάχιστον ως το 1830, είναι συνυφασμένη με την πορεία ανάπτυξης των ελληνικών κοινοτήτων της διασποράς, οι οποίες στη διάρκεια του 18ου αι. ακολουθούν τους μεγάλους εμπορικούς δρόμους προς την Κεντρική Ευρώπη (Βελιγράδι, Βουκουρέστι, Βιέννη), ενώ από το τέλος του 18ου αιώνα και τις αρχές του 19ου με το ριζικό αναπροσανατολισμό του εξωτερικού εμπορίου αρχίζουν να κατευθύνονται προς τα αστικά κέντρα της νότιας Ρωσίας, Ρουμανίας, Μικράς

¹ Πρόκειται για το συγχρηματοδοτούμενο πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας με τίτλο «Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου, 1784-1996» που εκπονείται με την ηθική και υλική αρωγή του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Α.Π.Ε., Υπουργείου Τύπου & Μ.Μ.Ε., Ε.Σ.Η.Ε.Α., Ε.Ι.Η.Ε.Α, Ε.Σ.Η.Ε.Μ.&Θ., Ε.Δ.Ο.Ε.Α.Π. καθώς και με τη συνδρομή ιδιωτικών φορέων (βλ. *Ενημερωτικό Δελτίο ΚΝΕ/ΕΙΕ*, τχ.26 (Δεκέμβριος 2001), 28-31.

Ασίας και Αιγύπτου².

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους η ιστορία του Τύπου του έξω-ελληνισμού συναρτάται πλέον με την ιστορία των εκτός συνόρων ελληνικών κοινοτήτων³. Κατά συνέπεια, οι προβληματισμοί που τίθενται για την προσέγγιση του φαινομένου της ελληνικής διασποράς αφορούν και στη μελέτη του Τύπου της.

Η εμφάνιση του Τύπου στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, είτε πρόκειται για τις διασπορικές κοινότητες στη κεντρική και δυτική Ευρώπη στο τέλος του 18ου αιώνα ή για τις μεταναστευτικές κοινότητες στο «Νέο Κόσμο» στις αρχές του 20ου αιώνα, είναι φαινόμενο που προϋποθέτει την παρουσία συγκροτημένων εγγράμματων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες μέσα σε ένα σύνολο κοινωνικών, οικονομικών και πνευματικών δραστηριοτήτων, ήταν σε θέση να ιδρύουν, να συντηρούν και να διαχειρίζονται τον έντυπο λόγο. Δεν θα ήταν γενικευτικός ο ισχυρισμός ότι η ίδρυση του Τύπου και η δημιουργία δημοσιογραφικής παράδοσης στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού βρίσκεται σε ευθεία συσχέτιση με τη διεύρυνση αυτών των στρωμάτων στα αστικά κέντρα της κεντρικής Ευρώπης, της οθωμανικής επικράτειας ή των χωρών υποδοχής των ελλήνων μεταναστών.

Η χρήση του όρου που συμβατικά αποκαλούμε «Τύπος της ελληνικής διασποράς» εντάσσεται στη γενικότερη συζήτηση για τον προσδιορισμό των ασαφών ως προς την ποικιλία τους όρων που χρησιμοποιούνται (διασπορά, παροικία, κοινότητα, μειονότητα, ομογένεια, μετανάστευση, αποδημία) για να περιγράψουν το φαινόμενο της δημιουργίας των ελληνικών κοινοτήτων.

Για την αντιμετώπιση του τι συνιστά ο «ελληνικός τύπος της διασποράς» ορισμένες παράμετροι θα πρέπει να ληφθούν υπόψη: καταρχήν, ακόμα και αν συμβατικά επιλεγεί ως βάση διάκρισης η γλώσσα που είναι γραμμένο το έντυπο (ελληνική, ξένη, σε δυο ή περισσότερες γλώσσες) ή το κοινό στο οποίο απευθύνεται (ελληνικό, ελληνόφωνο ή ξένο), υπάρχει ο κίνδυνος διολίσθησης σε μια γενικευτική ταξινόμηση, μεταγενέστερη και κατά κανόνα μη σχετιζόμενη με την εποχή που το δημιούργησε. Θεωρούμε, για παράδειγμα, ως ελληνικό Τύπο έντυπα που τυπώνονταν στην ελληνική και αλβανική γλώσσα με τόπο έκδοσης π.χ. τη Κέρκυρα (πρβλ. την εφημερίδα, *É Dréjta*, 1912); Ως μορφές επικοινωνίας τα έντυπα που εκδίδονται από τις διασπορικές/μεταναστευτικές κοινότητες ξεπερνούν τα όρια αυτών των κοινοτήτων, εν μέρει διαμορφώνουν και διαμορφώνονται από την κοινωνία υποδοχής και από τους ποικίλους μετασχηματισμούς της, προσδιορίζονται σε σχέση με άλλες εθνοπολιτισμικές μεταναστευτικές κοινότητες και εν τέλει εγγράφονται στο ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον αυτής της κοινωνίας. Ο ελληνικός Τύπος της Αμερικής, λόγου χάρη, συνιστά μέρος ενός συνόλου που συνοπτικά αποκαλείται «εθνοτικός τύπος»⁴, γίνεται δε περισσό-

² Για την ιστορία της ελληνικής διασποράς βλ. ενδεικτικά: T. Stoianovich, *Conquering Balkan Orthodox Merchant, Journal of Economic History*, 20(1960), 234-313 [ελλ. μτφρ. στο: Ασδραχάς Σ. Ι. (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, 15ος-18ος αιώνας*, Μέλισσα, Αθήνα 1979, 289-345], Hadziioissif Christos (1980) *La colonie grecque en Egypte (1833-1856)*, Διδ. Διατρ., Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), École Pratique des Hautes Études, Paris, Τσοουκαλάς Κ. (1982) *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 269-371, Χασιώτης Ι.Κ. (1993) *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Διασποράς*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, Κατσαρδής-Hering R. Όλγα (2003) *Η ελληνική διασπορά: η γεωγραφία και η τυπολογία της στο: Ασδραχάς Σ. Ι. κ.ά.(επιμ.), Ελληνική Οικονομική Ιστορία, ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, τ. Ι, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 237-247.

³ Ιστορικές μελέτες για την ελληνική διασπορά/μετανάστευση στον 20ο αιώνα βλ. ενδεικτικά: Saloutos Theodore (1964) *The Greeks in the United States*, Cambridge: Massachusetts, Harvard University Press, Chimpos P.D. (1980) *The Canadian Odyssey: the Greek Experience in Canada*, Toronto, Clogg R. (1999) (ed.), *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, Oxford, London, Macmillan Press Ltd-St Antony's College, Τάμης Α. (1997) *Ιστορία των Ελλήνων της Αυστραλίας, Τόμος Α' (1830-1958)*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, Καναράκης Γ. (2000) *Ο ελληνικός Τύπος στους αντίποδες. Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία*, Αθήνα, Γρηγόρης.

⁴ Βλ. Miller Sally M. (1988) *Immigrant and Ethnic Newspapers* στο: *The Serials Librarian*, 14, 139-140, Sally M. Miller (1987) *Introduction*, στο: Miller Sally M. (ed.), *The Ethnic Press in the United States: A Historical Analysis and Handbook*, Westport, CT: Greenwood Press, xi-xxii, στο ίδιο Kopan Andrew T. *The Greek Press* 161-176.

τερο κατανοητός αν αναγνωσθεί πολυσυγκριτικά αφενός μεν σε σχέση με άλλες εθνοτικές ομάδες που συμβιώνουν στον ίδιο τόπο εγκατάστασης αφετέρου σε σύγκριση με παρόμοιες ομάδες σε άλλες χώρες υποδοχής, π.χ. Καναδά, Αυστραλία. Με αυτήν τη συλλογιστική τα κριτήρια ταξινόμησης των εντύπων διευρύνονται – δεν απουσιάζει το ιστορικό πλαίσιο και δεν διαφεύγει της προσοχής μας ο τρόπος που ο Τύπος λειτουργεί και παρεμβαίνει στην κοινωνία. Η συγκριτική, συνεπώς, ανάγνωση του εξωελλαδικού Τύπου στη διαχρονία και στη συγχρονία του διευρύνει το πεδίο μελέτης του.

Σε άμεση σύνδεση με την παραπάνω επισήμανση τίθεται ένα άλλο μεθοδολογικό ζήτημα που αφορά την ιστορική προσέγγιση του φαινομένου της ελληνικής διασποράς και της έντυπης έκφρασής της: κατά πόσο οι ελληνικές διασπορικές/μεταναστευτικές ομάδες μπορούν να αποτελέσουν μια συνεκτική ενότητα και να συμπεριληφθούν σε ένα ενιαίο πεδίο μελέτης; Η ανομοιογένεια των παραγόντων και η ποικιλία των μεταβλητών που συνθέτουν το φαινόμενο της ελληνικής μεταναστευτικής εμπειρίας επιβεβαιώνουν ότι οι διασπορικές/μεταναστευτικές κοινότητες δεν συνιστούν μονοδιάστατες, γραμμικά διαμορφούμενες πληθυσμιακές ομάδες αλλά διαφοροποιούνται ως προς το ταξικό συμφέρον, την ύπαρξη κοινωνικής ιεραρχίας, ιδεολογικής και πολιτικής σύγκρουσης με στόχο την επικράτηση, το βαθμό εμπέδωσης των πολιτισμικών ιεραρχήσεων του τόπου εγκατάστασης, την πολιτισμικής ετερογένειας, τη γενεακή σύνθεση και άλλες ενδοκοινοτικές ανισότητες. Ως πεδίο πληροφόρησης ο Τύπος αντανακλά τις πολιτικές, γενεαλογικές και άλλες διαφορές μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινότητας. Είναι, για παράδειγμα, συχνό φαινόμενο η έκδοση δίδυμων αντιπαρατιθέμενων εντύπων τα οποία αντικατοπτρίζουν ή τροφοδοτούν διαφορές απόψεων μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινότητας. Ενδεικτικά αναφέρουμε την παράλληλη έκδοση δυο ελληνικών εφημερίδων στην Φιλιππούπολη (σημ. Πλόβντιφ) της Βουλγαρίας, της εφ. *Φιλιππούπολις* (1879-1906) που εκπροσωπούσε τη συντηρητική μερίδα της ελληνικής κοινότητας και υιοθετούσε μια άκαμπτη στάση απέναντι στις βουλγαρικές αρχές και τη μετριοπαθή εφ. *Ειδήσεις του Αίμου* (1896-1906) που εκπροσωπούσε την μερίδα της Δημογεροντίας που επιζητούσε ειρηνική συμβίωση στο βουλγαρικό κράτος⁵ ή τις δυο ιδεολογικά αντίπαλες ημερήσιες εφημερίδες της Νέας Υόρκης, ΗΠΑ, της κωνσταντινικής, συντηρητικής εφ. *Ατλαντίς* (1894-1973) και της βενιζελικής, φιλελεύθερης εφ. *Εθνικός Κήρυξ* (1915).

Στον ίδιο βαθμό που η μονοδιάστατη γραμμική αντίληψη της ελληνικής διασποράς, φαινόμενο μεγάλης γεωγραφικής και χρονικής διάρκειας, σε περιόδους ακμής και παρακμής μπορεί να οδηγήσει σε αυθαίρετες υποθέσεις, κατά ανάλογο τρόπο θα οδηγούσε σε λανθασμένες εκτιμήσεις μια γραμμική χωρίς διακυμάνσεις πορεία της εκδοτικής δραστηριότητάς της. Η *αύξηση και η μείωση της εκδοτικής παραγωγής* είναι ανάλογη με την αύξηση και μείωση του μεταναστευτικού ρεύματος και επομένως της ζήτησης εντύπων, αποτελεί δε συνάρτηση και άλλων παραγόντων όπως η εξυπηρέτηση επίκαιρων ενδοκοινοτικών αναγκών, οικονομικών συγκυριών, πολιτικών των χωρών υποδοχής. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, εντονότερη εκδοτική δραστηριότητα παρατηρείται τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα με την εισροή νέων μεταναστών και τη διαμάχη βενιζελικών-κωνσταντινικών στην Ελλάδα. Μετά από μια περίοδο ύφεσης λόγω της οικονομικής κρίσης του 1930, του περιοριστικού Νόμου (Quota Law) του 1924 και τη σταδιακή αφομοίωση των Ελλήνων μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία, στη δεκαετία του 1960 η ψήφιση ευνοϊκότερης νομοθεσίας και το νέο κύμα ελληνικής μετανάστευσης δημιούργησε ευνοϊκές προϋποθέσεις για την έκδοση νέων ελληνικών εντύπων.

Σημαντική παράμετρος για τη θεώρηση του φαινομένου της ελληνικής διασποράς και του Τύπου της είναι η ανίχνευση του σύνθετου και μεταβαλλόμενου πλέγματος των σχέσεων «εθνικού κέντρου»-διασποράς. Φθίνουσα θα είναι η επιρροή του κυρίαρχου ιδεολογι-

⁵ Κοτζαγεώργη Ξανθίπη (1999) Ο ελληνικός τύπος και η λοιπή εκδοτική δραστηριότητα στο: Κοτζαγεώργη Ξανθίπη (επιμ.), *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας. ένα ιστορικό τμήμα του περιφερειακού ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, 416-417 και 421-422.

κά «εθνικού κέντρου» μετά το 1922 –θεμελιώδη χρονική τομή για την πολιτική του– οπότε η σχέση διασποράς-μητρόπολης διαμορφώνεται σε σχέση διασποράς-ελληνικού κράτους⁶. Ταυτόχρονη θα είναι η ανάδειξη μιας νέας πολιτικής και πολιτισμικής πραγματικότητας, η οποία συνέβαλε στη δημιουργία της νέας ταυτότητας του Έλληνα μετανάστη. Η ανάγνωση του ελληνικού Τύπου θα συμβάλει στη διεύρυνση της κοινωνικο-πολιτικής συνείδησης του Έλληνα μετανάστη και κατ' επέκταση της ιδεολογικής σύνδεσης του με το ελληνικό κράτος⁷. Δεν είναι λίγες οι φορές που στην αρθρογραφία των ελληνικών εφημερίδων της διασποράς διατυπώνονται απόψεις και θέσεις, ιδιαίτερα σε θέματα εθνικού ενδιαφέροντος, από άλλη οπτική γωνία από εκείνη του ελληνικού κράτους⁸. Έτσι η αρθρογραφία αυτή αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη της ιδεολογίας του έξω ελληνισμού και της συμμετοχής του στα προβλήματα της μητροπολιτικής πατρίδας.

Ζητήματα ικανά να οδηγήσουν σε ορισμένες υποθέσεις σχετικά με το ρόλο και τα όρια του ομογενειακού Τύπου θα μπορούσαν να θεθούν π.χ. κατά πόσο ο τύπος των εκτός συνόρων ελληνικών κοινοτήτων αντανάκλα ή δημιουργεί τους διανοητικούς τρόπους και τις πολιτισμικές στάσεις της κοινότητας –εάν και πως διαμορφώνει την συμμετοχή της στα κοινωνικά τεκταινόμενα της χώρας υποδοχής αλλά και της χώρας αποστολής– με ποιους τρόπους, ιδιαίτερα σε περιόδους εντάσεων, η πολιτική, οικονομική και πολιτισμική *διαμεσολάβηση του Τύπου* στα πολιτικά, εκκλησιαστικά δρώμενα της κοινότητας ή στις παραταξιακές του ταυτίσεις με την ελληνική πολιτική πραγματικότητα (διχασμός, εμφύλιος πόλεμος, κυπριακό, δικτατορία των συνταγματαρχών), προβάλλει το γεγονός, παρεμβαίνει στη διαμόρφωση αναγνωστικού κοινού και επηρεάζει δυναμικά τη κοινή γνώμη των Ελλήνων μεταναστών.

Εφόσον η μελέτη του εξωελλαδικού Τύπου δεν προσεγγιστεί μονοδιάστατα και δεν υποτιμηθεί η τεκμηριωτική του αξία αλλά αντιμετωπισθεί σε πολυπρισματική βάση θα μπορούσε να αναδειχθεί ως ένα αξιόλογο τεκμηριωτικό εργαλείο. Η περισσότερο σύνθετη ανάγνωση της πραγματικότητας και η συγκριτική προσέγγισή της μπορεί να αποδώσει σημαντικά οφέλη στην κατανόηση του φαινομένου της ελληνικής διασποράς και του Τύπου της.

⁶ Κιτρομηλίδης Πασχάλης Μ. (1983) Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο, στο: Δ.Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα, Εστία, 143-164, Kitroeff A. (1997) The idea of the Nation and the Diaspora στο: C. P. Ioannides (ed.), *Greeks in English-Speaking Countries. Culture, Identity, Politics*, στη σειρά Hellenism: Ancient, Mediaeval, Modern, 24 του Speros Basil Vryonis Center, Caratzas Aristide D. (2000) *New Rochelle*, New York, 277-285, πρβλ. Χ.Λ. Καραόγλου, Αναζητώντας την ταυτότητα των περιφερειακών λογοτεχνικών περιοδικών, στο: *Έξω Ελληνισμός. Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 107-119. Για τις σχέσεις ανάμεσα στην ελληνική διασπορά και το «εθνικό κέντρο» πρβλ. Πατρίς, «Μητρόπολις και Παροικία», 16 Ιουλίου 1893, κύριο άρθρο, σ. 1.

⁷ Πρβλ. Κιτροφέφ Αλέξανδρος (1989) Ο βενιζελισμός στην Αίγυπτο, στο: Βερέμης Θ., Γουλιμής Γ. (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Athens, Γνώση, 127-142, Stubos G. (1998) The Greek-American Voice: From an Ethnic to a Political Definition, *Etudes Helleniques/Hellenic Studies*, vol. 6, no.1 Printemps/Spring 25-36, Καλογεράς Γ.(επιμ.) (2001) *Κωνσταντίνος Καζαντζής, Ιστορίες της Πατρίδος μου*, Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα, 44-48.

⁸ Πρβλ. Καζάκος Π. (1994) Απόδημος Ελληνισμός και Εθνικά Θέματα, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ.3, Απρίλιος, 103-134, Καραποστόλης Β., Δεμερτζής Ν., Παπαδημητρίου Δ., Αρμενάκης Α. (2001), *Απόδημοι Έλληνες. Πολιτισμική ταυτότητα και ομογενειακά μέσα επικοινωνίας*, Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης, Υπουργείο Τύπου και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, Αθήνα.

3ος θεματικός άξονας:

Οικονομική, κοινωνική, πολιτική
και πολιτιστική ένταξη
στις κοινωνίες υποδοχής

Η ελληνοαμερικανική πολιτισμική ταυτότητα τη δεκαετία του 1990

Αλέξανδρος Κιτροέφ

Εισαγωγή

Η νέα εποχή της παγκοσμιοποίησης έχει φέρει στο προσκήνιο νέες δυναμικές στις σχέσεις των Ελληνοαμερικανών με την Ελλάδα και συνεπώς με τους τρόπους που βιώνουν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Παράλληλα, μια νεότευκτη επιστημολογική προσέγγιση στο χώρο της μελέτης της μετανάστευσης και των εθνοτικών ομάδων στις Η.Π.Α., οι λεγόμενες διασπορικές μελέτες (*diaspora studies*), επιχειρούν να ερμηνεύσουν την μεταναστευτική και εθνοτική εμπειρία στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Σκοπός μας εδώ είναι να αποτολμήσουμε μια εφαρμογή των βασικών θέσεων των διασπορικών μελετών στο συγκεκριμένο πλαίσιο που καθορίζει την ελληνο-αμερικανική εμπειρία τη δεκαετία του 1990.

Οι κυριότερες ιστορικές και κοινωνιολογικές εργασίες γύρω από την ελληνο-αμερικανική εμπειρία αντανakλούν, άμεσα η έμμεσα, την επικρατούσα επιστημολογική ορθοδοξία της εποχής που γράφτηκαν. Για παράδειγμα, οι γνωστές μελέτες των Σαλούτου και Μόσκου απηχούν το ερμηνευτικό πλαίσιο που θεωρεί τους μετανάστες πολιτισμικά ξεριζωμένους από τον τόπο καταγωγής τους και σταδιακά αφομοιούμενους στην αμερικανική κοινωνία (Saloutos, 1965; Moskos, 1989). Προκειται για μια γενικότερη προσέγγιση που εγκαίνιασε ο Οσκαρ Χάντλιν, ένας από τους πρώτους ιστορικούς της μετανάστευσης στις Η.Π.Α., που κωδικοποίησε την αντίληψη τη δεκαετία του 1950 ότι η κοινωνία στις Η.Π.Α. αποτελούσε «χωνευτήρι». (Handlin, 1973). Η αναβίωση του εθνοτισμού τη δεκαετία του 1970 έφερε μία αντίστοιχη επιστημολογική αναθεώρηση που αντικαθιστούσε τη θεωρία του ξεριζωμού με την άποψη της «μεταφύτευσης» που τόνιζε την μερική διατήρηση των πολιτισμικών στοιχείων της χώρας καταγωγής των μεταναστών και την προσαρμογή τους στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής (Bodnar, 1985). Υπάρχουν πολλά παραδείγματα υιοθέτησης της προσέγγισης της μεταφύτευσης από μελετητές του ελληνοτισμού στις Η.Π.Α. Οι περιπτώσεις αυτές περιλαμβάνουν άμεσες, ρητές εφαρμογές στο χώρο της ιστοριογραφίας καθώς και πίο έμμεσες ιδίως στις εργασίες γύρω από τις πολιτικές δραστηριότητες του ελληνοαμερικανικού λόμπι (Coufoudakis, 1993; Ioannides, 2001; Kitroeff & Constantinides, 1998, Watanabe, 1984).

Τίθεται το ερώτημα εάν η μεταψυχροπολεμική εποχή και οι συνθήκες παγκοσμιοποίησης έχουν δημιουργήσει μια νέα πραγματικότητα στη διαμόρφωση της ελληνο-αμερικανικής ταυτότητας στην οποία αρμόζει μια εφαρμογή της αντίστοιχης προβληματικής των «διασπορικών σπουδών». Η συγκεκριμένη προσέγγιση εκτιμά πως τα αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης, το αδυνάτισμα του κράτους-έθνους και το κλίμα πολυπολιτισμού και της αποδοχής της πολυπολιτισμικότητας οδηγούν στη σταδιακή αυτονόμηση των διάφορων διασπορικών ομάδων. Πιο συγκεκριμένα, η αυτονόμηση συνεπάγεται μια πολιτισμική και ακόμα και πολιτική ανεξαρτοποίηση ομάδων μεταναστών από τις χώρες καταγωγής και

εγκατάστασης.

Η ρευστότητα στην ελληνο-αμερικανική πολιτισμική ταυτότητα την πρόσφατη εποχή έχει έχει σημειωθεί από εγκυρους μελετητές, (Moskos, 1999; Scourby, 1994).

Η παρακάτω εργασία εξετάζει τις διάφορες εκφάνσεις της ελληνικότητας της ομογένειας τη δεκαετία του 1990 εστιάζοντας πάνω στο ρόλο των κυριότερων Ελληνοαμερικανικών φορέων. Αναφορές στις οργανώσεις της ομογένειας κάνουν όλες οι σημαντικές εργασίες που πραγματεύονται την ελληνο-αμερικανική εμπειρία. Θέλουμε όμως εδώ να σημειώσουμε το ειδικό βάρος των ομογενειακών φορέων στη διαμόρφωση της ελληνικότητας την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Εάν είναι σωστή η υπόθεση εργασίας των διασπορικών μελετών, ότι δηλαδή την περίοδο αυτή έχουμε μια σχετική αυτονομία των διασπορών σε αντίθεση με τις περιόδους που προηγήθηκαν τότε μπορούμε να κάνουμε μια παράλληλη υπόθεση αναφορικά με τον ρόλο των οργανώσεων.

Ως φορείς που αναπαράγουν και διαδίδουν την ελληνικότητα, έχουν προφανώς πολύ μεγαλύτερη αυτονομία και αυτοδυναμία από προηγούμενες περιόδους, ιδίως την εποχή του μεσοπολέμου όταν κυριαρχούσε η κρατική πολιτική της αμερικανοποίησης και του αφομοιοτισμού. Τότε, η πολιτισμική πολιτική οποιασδήποτε οργάνωσης μεταναστών όφειλε, στον ένα η στον άλλο βαθμό, να συμπλέει με την κατεύθυνση της κυβερνητικής πολιτικής. Ναι μεν υπήρχαν διαφοροποιήσεις και στην περίπτωση των Ελληνοαμερικανών, αλλά η ριζική αντίσταση ήταν σπάνιο γεγονός (Κιτρούφ, 2002). Άρα, στις προηγούμενες εποχές υπήρχαν δομικοί παράγοντες που διαμόρφωναν μοιόμορφα τις επιλογές των οργανώσεων των μεταναστών. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, όμως, οι γενικότερες επιδράσεις συντελούν στο αντίθετο, απελευθερώνοντας τις οργανώσεις και ανοίγοντας το δρόμο για διαφορετικές εκφάνσεις της ελληνικότητας.

1. Ελληνοαμερικανικές τάσεις αυτονομίας;

Πράγματι, ορισμένες διαδικασίες στον ελληνο-αμερικανικό χώρο φαίνεται να επιβεβαιώνουν τη θέση πως στη δεκαετία του 1990 κινήσεις μέσα στην ομογένεια χαρακτηρίστηκαν από μια τάση ανεξαρτοποίησης από τις πολιτισμικές επιδράσεις των Η.Π.Α. και την πολιτική επιρροή του ελλαδικού εθνικού κέντρου. Κατα πρώτο λόγο, η απογραφή πληθυσμού στις Η.Π.Α. του 2000 κατέγραψε αύξηση σε σύγκριση με την απογραφή του 1990 στον αριθμό ατόμων που δήλωσαν πως έχουν ελληνική καταγωγή. Ο αριθμός το 2000 ξεπέρασε το ένα εκατομμύριο εκατό χιλιάδες, παρόλο που στη δεκαετία που μεσολάβησε η είσοδος νέων Ελλήνων μεταναστών ήταν μηδαμινή, ενώ η ομογένεια ασφαλώς αποδυναμώθηκε δημογραφικά λόγω θανάτων και μικρού βαθμού παλιννόστησης (US Census, 2000). Η συνολική αύξηση δείχνει πως οι εξελίξεις της δεκαετίας προκάλεσαν συνειδησιακή εγρήγορση ανάμεσα στους Ελληνο-Αμερικανούς της τρίτης και της τέταρτης γενιάς. Σίγουρα, το φαινόμενο της αφομοίωσης δεν ισχύει σε αυτή την περίοδο.

Δεύτερο, σε σχέση με τα εθνικά ζητήματα, το Μακεδονικό, το Ελληνοτουρκικό επεισόδιο στα Ίμια και την ελληνοτουρκική διπλωματική προσέγγιση, στα τέλη της δεκαετίας, υπήρξε μια διαφοροποίηση ανάμεσα στις θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης και μεγάλου τμήματος της ελληνο-αμερικανικής ομογένειας. Σε γενικές γραμμές, η ελληνοαμερικανική στάση υπήρξε πιο «σκληρή» γύρω από αυτά τα ζητήματα. Για παράδειγμα, την εποχή της έξαρσης του Μακεδονικού ζητήματος, η ομογένεια επέδειξε σημαντικής έκτασης κινητοποίηση και συνέχισε τις δραστηριότητές της παρόλο που σημειώθηκε ύφεση στη στάση της κυβέρνησης στην Αθήνα. Οργανώσεις όπως για παράδειγμα η Πανμακεδονική και Πανηπειρωτική Ομοσπονδία εκφράζουν κριτική στάση απέναντι στους τρόπους που η κυβέρνηση στην Αθήνα χειρίζεται τα ζητήματα που συνδέονται με το μακεδονικό ζήτημα και τις ελληνο-αλβανικές θέσεις (Tsakonias, 1997).

Τρίτο, η παραίτηση του Αρχιεπίσκοπου Αμερικής Ιάκωβου, επί 37ετία ηγέτη της ομογένειας, το 1996, και οι έντονες αντιδράσεις που ακολούθησαν συνθέτουν ένα πλέγμα εκκλησιαστικών, κυβερνητικών και ομογενειακών ανταλλαγών που επιβεβαιώνουν τις τάσεις ανε-

ξαρτοποίησης της ελληνοαμερικανικής διασποράς. Η παραίτηση του Ιάκωβου ήταν επιλογή του Οικουμενικού Πατριαρχείου που δεν βρήκε σύμφωνη μεγάλη μερίδα της ομογένειας καθώς και την ελληνική κυβέρνηση. Πολλοί ομογενείς συνέχισαν τις αντιδράσεις τους και μετά την εκλογή του αντικαταστάτη του Ιάκωβου, του Αρχιεπισκόπου Ιταλίας Σπυρίδωνα. Η κατάσταση έφθασε στα άκρα, και τρία χρόνια αργότερα ήταν η σειρά του Σπυρίδωνα να παραιτηθεί, λόγω των έντονων αντιπολιτευτικών ενεργειών των ομογενών.

Τέταρτο, τη δεκαετία του 1990 έχουμε επιπλέον αυξανόμενες πολιτισμικές δραστηριότητες στον ελληνοαμερικανικό χώρο που αποσκοπούν στην προβολή της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς. Επιφανειακά τουλάχιστον, τέτοιες πρωτοβουλίες σηματοδοτούν απλά και μόνο μια επιβεβαίωση της ελληνικής ταυτότητας των ομογενών. Πρέπει να αξιολογήσουμε όμως αυτό το φαινόμενο σε συνάρτηση με μια αποστασιοποίηση πολλών Ελληνοαμερικανών από τις πιο σύγχρονες και ελλαδικές εκφράσεις της ελληνικότητας. Στο συνειδησιακό επίπεδο, πρόκειται για μια ελληνοαμερικανική έκφραση του φαινομένου του «πολιτισμικού ελάχιστου» καθώς επίσης και μια μορφή αυτονομίας από το εθνικό κέντρο, όπως θα δούμε παρακάτω.

2. Η ομογενειακή συλλογομανία και το περιεχόμενό της

Κοινός παρονομαστής όλων των τάσεων που περιγράψαμε παραπάνω είναι κάτι που θα μπορούσαμε να περιγράψουμε ως «συλλογομανία» δανειζόμενοι τον όρο που χρησιμοποιούμε να ορίσουμε τη διάδοση σωματειακών οργανώσεων στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα, την εποχή που άρχισε να διαμορφώνεται μια ελλαδική κοινωνία των πολιτών. Στον ελληνοαμερικανικό χώρο τη δεκαετία του 1990 η «συλλογομανία» εκφράζεται με την εμφάνιση νέων ομογενειακών οργανώσεων, περιοδικών εντύπων και ιστοσελίδων. Η παρουσία πληθώρας οργανώσεων είναι βέβαια μόνιμο στοιχείο της ελληνοαμερικανικής ιστορίας, και απορρέει από τις συνθήκες στις Η.Π.Α., όπου ο παραδοσιακά περιορισμένος ρόλος του κράτους στο δημόσιο χώρο οδηγεί στη διάδοση του εθελοντισμού και τη δημιουργία αυτόνομων οργανώσεων πολιτών.

Η ελληνο-αμερικανική «συλλογομανία» σε συνάρτηση με το πολιτισμικό της περιεχόμενο αποτελούν το σημαντικότερο στοιχείο που διαφοροποιεί τις εμπειρίες της ομογένειας την εποχή της παγκοσμιοποίησης από τις παλαιότερες περιόδους της ιστορίας της. Η εμφάνιση νέων φορέων, οι νέες κατευθύνσεις που υιοθέτησαν οι υπάρχουσες οργανώσεις και κυρίως η πολλαπλότητα στον προσδιορισμό της ελληνικότητας που εκφράζουν τη δεκαετία του 1990 δείχνουν να επιβεβαιώνουν τις θεωρίες περι αυτονομίας των διασπορών στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης.

Ας δούμε πως ακριβώς εκφράστηκαν οι τάσεις οργανωτικής και πολιτισμικής αυτονομίας στον ελληνο-αμερικανικό χώρο σε σχέση με τις κυριότερες εξελίξεις που αναφέραμε παραπάνω, τις ομογενειακές πρωτοβουλίες γύρω από τα εθνικά ζητήματα, την κρίση στην Αρχιεπισκοπή και, τέλος, την προβολή και την διάδοση της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς ανάμεσα στους ομογενείς.

Στο χώρο των εθνικών ζητημάτων, η κριτική στάση ορισμένων ομογενειακών οργανώσεων που αναφέραμε παραπάνω είναι ένα μόνο παράδειγμα των γενικότερων διαδικασιών. Είναι χαρακτηριστικό πως η συνολική στάση των ομογενειακών οργανώσεων λόμπι στην Ουάσινγκτον απέναντι στα ελληνικά εθνικά ζητήματα περιλαμβάνει πολλές αποχρώσεις και διαφορές. Σε γενικές γραμμές πρώτα απ' όλα, οι οργανώσεις λόμπι, όπως για παράδειγμα το American Hellenic Institute (AHI), το Coordinated Effort of Hellenes (CEH) που συντονίζει η εταιρεία Manatos and Manatos, το Western Policy Center, που ιδρύθηκε την δεκαετία του '90, καθώς και το λόμπι της American Hellenic Progressive Association (AHEPA), θεωρούν πως εκπροσωπούν Αμερικανούς πολίτες ελληνικής καταγωγής και διαφοροποιούνται έτσι από τις εθνικοτοπικές ομοσπονδίες. Αυτό συνεπάγεται και διαφορετική πολιτική, με τις οργανώσεις λόμπι ενασχολούμενες περισσότερο με ελληνοτουρκικά ζητήματα και δίνοντας λιγότερο βάρος στο Μακεδονικό και το Βορειοηπειρωτικό. Έχουμε επιπλέον μεγάλες

διαφορές ανάμεσα στις οργανώσεις λόμπι, με το AHI, για παράδειγμα να κρατά σκληρή στάση απέναντι στο Κυπριακό, το CEH να κρατά μετριοπαθή στάση σε όλο το φάσμα της πολιτικής των Η.Π.Α. απέναντι στην Ελλάδα, ενώ το Western Policy Center ταυτίζεται ουσιαστικά με τις εκάστοτε θέσεις του Στέιτ Ντιπάρτμεντ. Τέλος, σημειώνουμε πως οι οργανώσεις λόμπι θεωρούν το Συμβούλιο Αποδήμου Ελληνισμού ως ανεξάρτητο από την ελληνική κυβέρνηση και απέχουν από τις εργασίες του (Κιτρορέφ, 2003).

Αρκεί μια σύντομη ματιά στη κρίση που πέρασε η Αρχιεπισκοπή από τα μέσα της δεκαετίας για να φανεί πως έχουμε παράλληλες εκφράσεις οργανωτικής και πολιτισμικής αυτονομίας στο χώρο της Εκκλησίας. Ο χώρος της Ορθοδοξίας στη Βόρεια Αμερική βρίσκεται σε ένα μεταβατικό στάδιο στην εποχή της παγκοσμιοποίησης (Roudometof & Karpathakis, 2002). Θα αρκεσθούμε εδώ στις γενικότερες, οργανωτικές και πολιτικές διαδικασίες. Οι διαμαρτυρίες των ομογενών που άρχισαν μόλις έγινε γνωστή η πρόθεση του Ιάκωβου να παραιτηθεί, κλιμακώθηκαν λίγο μετά την ενθρόνιση του αντικαταστάτη του Σπυριδωνα. Δημιουργήθηκε ένα αντιπολιτευτικό κλίμα απέναντι στον νέο Αρχιεπίσκοπο στο οποίο πρωτοστάτησαν δύο σημαντικές παραεκκλησιαστικές οργανώσεις. Η Ηγεσία των Εκατό (Leadership One Hundred), άσκησε έντονη κριτική στις ενέργειες του Σπυριδωνα ιδίως όταν απομάκρυνε ανθρώπους του Ιάκωβου από θέσεις κλειδιά στην ιεραρχία της Αρχιεπισκοπής. Η οργάνωση, που δημιούργησε ο Ιάκωβος το 1984 εκπροσωπεί την ελληνο-αμερικανική οικονομική ελίτ –ο τίτλος «εκατό» δεν αναφέρεται στον αριθμό μελών της οργάνωσης αλλά στο χρηματικό ποσό των 100.000 δολαρίων που απαιτείται για να γίνει κανείς μέλος της. Μετά την παραίτηση του Ιάκωβου, η οργάνωση ανεξαρτοποιήθηκε από την Αρχιεπισκοπή, άλλαξε το όνομά της προσθέτοντας το όνομα του Ιάκωβου στον τίτλο της, και συνέχισε να παίρνει δημόσιες θέσεις για την πολιτική της Αρχιεπισκοπής, ακόμη και μετά το 1999 όταν ο Σπυριδωνας παραιτήθηκε και αντικαταστάθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Δημήτριο (Φραγκούλη-Αργύρη, 2000).

Η άλλη οργάνωση που δραστηριοποιήθηκε γύρω από την κρίση στην Αρχιεπισκοπή ήταν η Orthodox Clergy Laity (Ορθόδοξος Κλήρος Λαϊκοί). Η OCL, που σχηματίστηκε στις αρχές της δεκαετίας, υποστηρίζει τη δημιουργία μιας αγγλόφωνης, υπερεθνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στις Η.Π.Α., έξω από την δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (Steinfels, 1995; Sfekas & Matsoukas, 1993). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η οργάνωση εξέφραζε την αντίθεσή της στην ανάμειξη του Πατριαρχείου στις υποθέσεις της Αμερικανικής Ορθοδοξίας. Χιλιάδες Ελληνοαμερικανοί δεύτερης και τρίτης γενιάς συμμερίζονται τις γενικότερες απόψεις της OCL υπέρ μιας αγγλόφωνης Ορθόδοξης. Απαιτούν την χρήση της αγγλικής γλώσσας στις λειτουργίες και τα κηρύγματα ενώ σε μερικές περιπτώσεις υπάρχουν διαμαρτυρίες προσυλήτων που δεν θέλουν την ενορία τους να χρηματοδοτεί μαθήματα ελληνικών. Οι συγκρούσεις στις διάφορες ενορίες παίρνουν διαστάσεις. Σε πολλές περιπτώσεις οι διαφορές εδράζονται στις διαφορετικές απόψεις ανάμεσα στους νεότερους και παλιότερους μετανάστες (Karpathakis, 1994; Αντωνιάδη, 2002). Σε πολλές Ορθόδοξες εκκλησίες στις Η.Π.Α. ορισμένοι ενορίτες συζητούν την αφαίρεση της λέξης Greek από το Greek Orthodox που περιλαμβάνεται στο όνομα της συγκεκριμένης εκκλησίας.

Η προβολή του αρχαιοελληνικού πολιτισμού από μια σειρά από ελληνοαμερικανικές οργανώσεις που έχει τον χαρακτήρα εκδηλώσεων που υπογραμμίζουν την πολιτισμική τους κληρονομιά έλαβε μεγάλες διαστάσεις τη δεκαετία του 1990. Έχουμε αρκετά παραδείγματα στη ιστορία του ελληνισμού στις Η.Π.Α., δημόσιες ταύτισης των ομογενών περισσότερο με την αρχαία, παρα τη σύγχρονη Ελλάδα. Αυτό συνέβηκε για παράδειγμα τη δεκαετία του 1920 από την πλευρά της ΑΗΕΡΑ και ήταν αντίδραση των μεταναστών δεύτερης γενιάς στο γενικότερο κλίμα αφομοιωτισμού. Στη σημερινή εποχή, οι Ελληνο-Αμερικανοί που δείχνουν μια προτίμηση στη προβολή του αρχαιοελληνικού και λιγότερο του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού περιλαμβάνουν και πρώτης γενιάς (δηλαδή ελλαδογεννημένους) μετανάστες που όμως εγκαταστάθηκαν στις Η.Π.Α., εδώ και αρκετές δεκαετίες. Πρόκειται για μία γενικότερη αντανάκλαση της διαδιδόμενης αντίληψης στις

Η.Π.Α. πως ο εθνοτισμός εκφράζεται σε μεγάλο βαθμό ως συντήρηση της αίσθησης μια συγκεκριμένης πολιτισμικής κληρονομιάς. Η επιλογή της αρχαιοελληνικής απο την πλευρά πολλών ελληνοαμερικανικών οργανώσεων αποτελεί άλλη μια μορφή αυτονόμησης από το ελλαδικό εθνικό κέντρο.

Το σημερινό φαινόμενο επιλογής του αρχαιοελληνικού και όχι του σύγχρονου νεοελληνικού πολιτισμού και η ταυτόχρονη υποδήλωση μιας ελληνικής συνείδησης χρονολογείται απο την εποχή της προεδρικής υποψηφιότητας του Μάικλ Δουκάκη. Στη διάρκεια της προεκλογικής του εκστρατείας το 1988, ο δεύτερης γενιάς Ελληνοαμερικανός πολιτικός περιέγραψε τον εαυτό του ως Αμερικανό ελληνικής καταγωγής. Ο Δουκάκης έδωσε δύο έννοιες στην ελληνικότητα του, τις αξίες που του έμαθαν οι Έλληνες γονείς του και την επίδραση της αρχαιοελληνικής παράδοσης. Μάλιστα, στην ομιλία του στο προεκλογικό συνέδριο του Δημοκρατικού Κόμματος, αποδεχόμενος την εκλογή του ως υποψηφίου για την προεδρεία αναφέρθηκε στον όρκο των (Αρχαίων) Αθηναίων. Η γενικότερη στάση του Δουκάκη και ο ορισμός που έδωσε στην ελληνικότητά του νομιμοποίησε το αρχαιοελληνικό στοιχείο στις συνειδήσεις Ελληνοαμερικανών δεύτερης και τρίτης γενιάς, σε μια εποχή που η σύγχρονη Ελλάδα ήταν το ειδοποιό στοιχείο της ελληνικότητας ανάμεσα στους ομογενείς.

Πράγματι βλέπουμε τα επόμενα χρόνια μια σειρά απο πρωτοβουλίες από ελληνοαμερικανικές οργανώσεις, μερικές απο αυτές νεοδημιουργημένες, που αποσκοπούν στη προβολή της αρχαιοελληνικής παράδοσης. Ανάμεσα στις υπάρχουσες οργανώσεις συμπεριλαμβάνονται οι Hellenic University Clubs που εδρεύουν στα μεγάλα αστικά κέντρα και συσπειρώνουν Ελληνοαμερικανούς με πανεπιστημιακά πτυχία. Νεότερες οργανώσεις που αποσκοπούν στη διάδοση της αρχαιοελληνικής παράδοσης καθώς και της έννοιας της παιδείας έχουν εμφανιστεί στις πολιτείες Κολοράντο, Κοννέτικατ, Ντέλαγουερ και στη Φλώριδα. Επιπλέον, έχουμε την περίπτωση ιδιωτικών χορηγιών απο εύπορους Ελληνοαμερικανούς σε μια σειρά στο εκπαιδευτικά ιδρύματα για την ενίσχυση και προβολή της αρχαιοελληνικής παράδοσης. Είναι επιπλέον χαρακτηριστική η καταγραφή και διαφήμιση αυτών των δραστηριοτήτων μέσω του διαδικτύου. Η τάση να τονίζεται η αρχαιοελληνική διάσταση της ελληνικότητας των Ελληνοαμερικανών μέσα απο αυτές τις διαδικασίες είναι ξεκάθαρη.

Δίπλα σε αυτές τις διεργασίες στους χώρους της πολιτικής, θρησκευτικής και πολιτισμικής ζωής των ελληνο-αμερικανών, οι εξελίξεις στον χώρο του ομογενειακού τύπου δείχνουν διαφορετικές αντιλήψεις γύρω από την Ελληνικότητα. Κατα πρώτο λόγο έχουμε τη σταδιακή υποχώρηση του ελληνόφωνου τύπου και, παράλληλα, αύξηση στον αριθμό του αγγλόφωνου τύπου καθώς και του αναγνωστικού του κοινού. Για παράδειγμα, η ελληνόφωνη καθημερινή εφημερίδα *Πρωινή* άρχισε να αντιμετωπίζει προβλήματα για μια σειρά από χρόνια μέχρι που έκλεισε το 2001. Αντίθετα, το αγγλόφωνο περιοδικό *Greek America* που εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 σημείωσε αλματώδη αύξηση στον αριθμό συνδρομητών, φτάνοντας στους 40.000 για την διμηνιαία έντυπη έκδοση και 60.000 συνδρομητές για την εβδομαδιαία ηλεκτρονική έκδοση.

Παράλληλα με την τάση προς αγγλόφωνα έντυπα, ο ομογενειακός τύπος περιλαμβάνει μια ευρύτατη κλίμακα τοποθετήσεων απέναντι σε ζητήματα όπως τα ελληνικά (απογευματινά) σχολεία στις Η.Π.Α., τις υποθέσεις της Αρχιεπισκοπής, και τα ελληνικά κομματικά και εθνικά ζητήματα. Η καθημερινή εφημερίδα *Εθνικός Κήρυξ* της Νέας Υόρκης παραμένει σταθερός υπέρμαχος της ελληνικής παιδείας, ένα ζήτημα που δεν καλύπτεται ανάλογα από τον αγγλόφωνο ομογενειακό τύπο. Τα ελληνόφωνα έντυπα ή τα έντυπα μικτής γλώσσας, όπως το περιοδικό *Νέα Υόρκη* και η εφημερίδα της Φιλαδέλφειας *Hellenic News of America*, που απευθύνονται κυρίως σε Ελληνο-Αμερικανούς πρώτης γενιάς αφιερώνουν μεγάλο μέρος της ύλης τους στην πολιτική ζωή της Ελλάδας και ασκούν κριτική στο κυβερνητικό έργο του ΠΑΣΟΚ. Αντίθετα, ο αγγλόφωνος τύπος απασχολείται πολύ λιγότερο με τα ελλαδικά πολιτικά ζητήματα και είναι πολύ πιο συγκρατημένος στις τοποθετήσεις του, παρόλο που, σε γενικές γραμμές, συμμερίζεται τις συντηρητικές τάσεις της μεγάλης πλει-

οψηφίας του ελληνόφωνου τύπου.

3. Το ελληνικό «πολιτισμικό ελάχιστο» στις Η.Π.Α.

Οι εξελίξεις στον ελληνο-αμερικανικό χώρο τη δεκαετία του 1990 τείνουν να επιβεβαιώσουν την οπτική των διασπορικών σπουδών που θέλει τις διασπορές να υιοθετούν μια υπολογίσιμη οργανωτική και πολιτισμική αυτονομία απέναντι στις χώρες καταγωγής και υποδοχής. Συνολικά, τα παραδείγματα πολιτισμικής αυτονομίας αποτελούν διαφορετικές εκφράσεις της ελληνικής συνείδησης στους κόλπους της ελληνοαμερικανικής ομογένειας. Δεν πρέπει να ξενίζει αυτό το φαινόμενο εφόσον λάβουμε υπ' όψη πως οι Ελληνο-Αμερικανοί διαφέρουν μεταξύ τους ανάλογα με το εαν γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή στις Η.Π.Α., και στη δεύτερη περίπτωση ποια γενιά της οικογένειάς τους γεννήθηκε στην Ελλάδα. Άλλοι παράγοντες διαφοροποίησης είναι η προέλευση από μικτούς γάμους και, ασφαλώς, η κοινωνικό-οικονομική τους κατάσταση. Με βάση αυτά τα δεδομένα, είναι αυτονόητο πως η ελληνικότητα εκφράζεται με πολλές, διαφορετικές μορφές στις Η.Π.Α..

Το συμπέρασμα αυτό εναρμονίζεται με την θέση πως υπάρχουν τουλάχιστον τρεις βασικές εκφάνσεις της ελληνικότητας, η πρώτη όπως εκφράζεται στην Ελλάδα, η δεύτερη εξωελλαδική αλλά εντούτοις έντονα ελλαδοκεντρική και μια τρίτη, επίσης εξωελλαδική που στερείται συγχρονικών στοιχείων και εκφράζεται μέσω του ιδεολογήματος του πολιτισμικού ελάχιστου. Πρόκειται, δηλαδή για ένα συνδυασμό συναισθηματικών δεσμών με ό,τι είναι ελληνικό και ως πεποίθηση σε μιά ελληνική καταγωγή (Δαμανάκης, 2003, 88)

Στις Η.Π.Α. έχουμε προφανώς τη δεύτερη κατηγορία της ελληνικότητας στην περίπτωση των μεταναστών πρώτης γενιάς, και διαφορετικές εκδοχές του πολιτισμικού ελάχιστου ανάμεσα στους αμερικανο-γεννημένους ομογενείς. Η πεποίθηση στην ελληνική καταγωγή και η βίωση της μέσα από τον εναγκαλισμό της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς, της ορθόδοξης ή των εθνικών ζητημάτων της Ελλάδας, μαζί ή χωρίς την διατήρηση της ελληνικής γλώσσας, αποτελούν το σύνολο των εκφράσεων του πολιτισμικού ελάχιστου στην περίπτωση του ελληνισμού στις Η.Π.Α.. Σημειώνουμε επίσης πως η αίσθηση μιας ελληνικής καταγωγής είναι απόλυτα συντονισμένη με τις σημερινές απόψεις περί εθνοτισμού, ιδίως των ευρωπαϊκών μεταναστευτικών ομάδων. Η επικρατούσα έννοια του νομοταγούς Αμερικανού πολίτη περιλαμβάνει και την τήρηση των εθνοτικών του παραδόσεων, στον ένα η στον άλλο βαθμό. Δεν είναι τυχαίο πως η αμερικανική απογραφή πληθυσμού του 2000 περιελάμβανε και μέτρηση του αριθμού ατόμων που δηλώναν κάποια συγκεκριμένη εθνική καταγωγή (U.S. Census, 2000).

Κλείνοντας, πρέπει να σημειώσουμε πως η λεγόμενη συλλογομανία στις Η.Π.Α., που οδήγησε στις πολλαπλές εκφάνσεις του ελληνικού πολιτισμικού ελάχιστου στον ελληνο-αμερικανικό χώρο δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά και μόνο στις συνθήκες που γέννησε η παγκοσμιοποίηση. Στην περίπτωση των Ελλήνων στην Γερμανία, σχηματίστηκαν ομογενειακές οργανώσεις κατόπιν της άμεσης επιρροής πολιτικών κομμάτων της Ελλάδας, όπως για παράδειγμα σύλλογοι γονέων των μαθητών στα σχολεία. Και επιπλέον υπάρχει η τάση ορισμένων ομογενών να αποσκοπούν στην δικτύωσή τους με το εθνικό κέντρο δια μέσου της δημιουργίας ομογενεικάν οργάνωσεων (Δαμανάκης, 2003 85-87). Δεν υπάρχει αμφιβολία πως το ίδιο ισχύει στις Η.Π.Α., ιδίως στο χώρο των μεταναστών πρώτης γενιάς. Επιπλέον, έχουμε και την κοινά αποδεκτή, στην αμερικανική σκηνή, πολιτική δράση εθνοτικών ομάδων, ατομικά, συλλογικά και δια μέσου των οργάνωσεων λόμπι. Τα πολιτικά κίνητρα σε σχέση με την αμερικανική πολιτική είναι ευδιάκριτα. Εύποροι ομογενείς μπορούν εύκολα να δικτυωθούν με Αμερικανούς πολιτικούς, ιδίως όταν βρίσκονται σε θέση να προσφέρουν γενναιόδωρη χρηματική ενίσχυση στις διάφορες πολιτικές εκστρατείες. Θυμίζουμε πως οι κρατικές χορηγίες και διευκολύνσεις σε υποψήφιους πολιτικούς στις εθνικές και τοπικές εκλογές είναι ελάχιστη στις Η.Π.Α. σε σχέση με άλλες χώρες και ιδίως την Ελλάδα. Έτσι, λοιπόν, οι συνθήκες ευνοούν κινήσεις ομογενών που ακολουθούν μια σύγχρονη εκδοχή της πολιτικής των προυχόντων την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αυτοδιοριζόμενοι ως

οι εκπρόσωποι εθνοτικών ομάδων σε εθνική ή περιφερειακή κλίμακα, και, επιπλέον, εξασφαλίζουν την υποστήριξη κάποιου πολιτικού προσώπου μέσω της χρηματοδότησης.

Συμπερασματικά, λοιπόν, βλέπουμε πως με αρχή μια μεθοδολογική επιλογή που δίνει βάρος στον πολιτισμικό ρόλο των ελληνοαμερικανικών οργανώσεων βρίσκουμε πως στη δεκαετία του 1990, έχουμε πολλαπλές και διαφορετικές εκφάνσεις της ελληνικότητας.

Περιλαμβάνουν την ταύτιση με το ελλαδικό κέντρο, την υποστήριξη των εθνικών ζητημάτων, την προβολή της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς και την επεξεργασία διαφόρων μορφών της Ορθοδοξίας. Οι θέσεις αυτές προβάλλονται απο διάφορους φορείς σε μια σειρά απο διαδικασίες όπου ενδεχομένως συμβάλλουν και πολιτικά κίνητρα, είτε σε σχέση με την αμερικανική πολιτική είτε την πολιτική δυναμική της Ελλάδας. Τέλος, οι εκφάνσεις της ελληνικότητας απο την πλευρά των μεταναστών δεύτερης και τρίτης γενιάς, πρόκειται, σε πολλές περιπτώσεις για ελληνο-αμερικανικές εκδοχές της συναισθηματικής αλλά και παράλληλα απόλυτα γνήσιας ελληνικότητας, το λεγόμενο «πολιτισμικό ελάχιστο» που ισχύει και σε άλλες ελληνικές ενότητες στο εξωτερικό.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση:

- Bodnar John (1985) *The Transplanted: a History of Immigrants in Urban America* Bloomington Indiana University Press.
- Braziel Jana Evans & Mannur Anita (2003) *Theorizing Diaspora: A Reader* New York, Blackwell.
- Coufoudakis Van (1993) The Reverse Influence Phenomenon: The Impact of the Greek-American Lobby on the Foreign Policy of Greece. Στο Conostas D., Platias A. *Diasporas in World Politics*, London, Macmillan 51-75
- Handlin Oscar (1973) *The Uprooted Boston*, Little, Brown.
- Ioannides Chris P., (2001) Realpolitik in the Eastern Mediterranean, New York, Pella.
- Karpathakis Anna (1994) Whose Church Is It Anyway? Greek Immigrants of Astoria, New York and their Church, στο: *Journal of the Hellenic Diaspora* Vol. 20.1, 123-133.
- Kiτρορέφ Alexander, Constantinides Stephanos. (1998) The Greek Americans and US Foreign Policy Since 1950, στο: *Etudes Helleniques – Hellenic Studies* Vol. 6 No 1 1998, 5-24.
- Moskos Charles C. (1989) *Greek Americans: Struggle and Success*. New Brunswick, Transaction Publishers.
- Moskos Charles C. (1999) The Greeks in the United States, στο: Clogg Richard (επιμ) *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*. London 103-119
- Roudometof Victor, Karpathakis Anna (2002) Greek Americans and transnationalism: religion, class and community, στο: Kennedy Paul & Roudometof Victor (επιμ.) *Communities across borders: new immigrants and transnational cultures*, New York, Routledge.
- Saloutos Theodore (1962) *The Greeks in the United States*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Scourby Alice (1994) Ethnicity at the Crossroads: The Case of Greek America, στο: *Journal of the Hellenic Diaspora* Vol. 20.1 123-133.
- Sfekas Stephen J., Matsoukas George E. (επιμ.) (1993) *Project for Orthodox Renewal: Seven Studies of Key Issues Facing Orthodox America*. Chicago, OCL
- Steinfels Peter. (1995) *As Leader Prepares to Leave, a Church Struggles to Keep its Independence*. The New York Times November 10.
- Tsakonas Panayiotis J. (1997) The Hellenic Diaspora and the Macedonian Issue, στο: *Journal of Modern Hellenism* No. 14, 139-158.
- U.S. Census (2000) PCT024 Ancestry (First Ancestry Reported) – Universe: Total Population.
- Watanabe Paul Y. (1984) *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*. Westport, Greenwood Press.

Ελληνόγλωσηση:

Αντωνιάδη Μαρία, (2002) Σύγκρουση Γενεών στην Ομογένεια *Το Βήμα* 13 Ιανουαρίου.

Δαμανάκης Μιχάλης (2003) *Ελληνικά Σχολεία και Τμήματα Μητρικής Γλώσσας στη Γερμανία (1986-98)*, Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.

Κιτροέφ Αλέξανδρος (2002) Εμπορικές Παροικίες και Μετανάστες, στο: Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα – Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940 τόμος Β1*. Αθήνα, Βιβλιόραμα, 361-391.

Κιτροέφ Αλέξανδρος (2003) Ο Ρόλος του Ελληνο-Αμερικανικού Λόμπι στην Εξωτερική Πολιτική των Η.Π.Α.: 1992-2001, στο: Τσάκωνας Παναγιώτης (επιμ.) *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική – Μια Συνολική Προσέγγιση* τόμος Α. Αθήνα, Ι. Σιδέρης 395-420.

Φραγκούλη-Αργύρη Ιουστίνη (2000) *Η Μοναξιά Ενός Ασυμβίβαστου*, Αθήνα, Εξάντας.

A Microhistory of five Extended & Related Kephalaria Families in China, India, Africa, Russia, Romania and the United States 1896-2003

Speros Vryonis, Jr.

The study of emigration has, by now, become a sophisticated discipline in the fields of demography, history, sociology, and anthropology. Beyond this the nature of population movements has become a matter of concern for entire nations and for the planet as a whole. The modern technology of transportation has rendered the movement of individuals and large ethnic groups quick and efficient. The gigantic bureaucracy of the modern nation state has made it their business to record and keep track of the rapid and frequent movements of people from one state to another. The concerns of states have flooded us with emigration statistics of enormous proportions. The event of September 11, has now indicated that this type of movement is further utilized to carry on warfare within any given state.

This brief presentation will attempt to carry out a kind of micro-history, a type of history that calls to mind the approach of the influential French Annales School of historical analysis. The latter is based on the assumption that the historical dynamics of given periods and situations can be extracted from individual cases that are appropriately documented.

My interest in the particular subject arose from the fact that I was born in Memphis, Tennessee of Kephalaria parents, in 1928, and that my grandchildren represent the fifth generation of the immediate family that has lived in the United States. Further, of the five siblings in my father's family three emigrated to the United States, whereas his own father emigrated first to Romania and then to America. Mother, at age of 18 or 19 married father and came to America in 1927, whereas my father had already come to the States by the age of 12. The emigrational pattern of my father's family was relatively recent, but that of mother's extended family was massive and stretched over six continents (with the exception only of South America).

At various stages of my life (born in 1928), I came into direct contact with members of her family who had lived in Asia, Australia, Africa, and America.

A word, at least of basic identification, about these extended families would be in order as they will reappear throughout the narrative. The least extensive was the Vryonis family, the family of my father. It originated in the village of Kothreas in northern Kephalaria (district of Erissos) and prior to the massive earthquakes of 1953, consisted of some 53 or so houses/households. One reason perhaps why it has less of an emigrational history than mother's extended family lay in the fact that father's family had furnished 15 generations of priests to the local church of the Panagia Platytera, and indeed father was slated to succeed his father the priest Spyros P. Vryonis as the fifteenth priest from the family. Thus the family had been tied to the church, which was a personal possession of the family, according to customary (Venetian) law in the Ionian Islands. Also father, a rebellious and strong willed boy was finally sent to America by his grandfather there to be disciplined by his father Panagis.

That he went to America, and that indeed my grandfather had gone to America (as a result of an unsuccessful one-man strike against the funicular railroad of Kalavryta) are no doubt due to the fact that the Vryonis family had no relatives in Europe, Africa or Asia to which it could relate. There followed the emigration of father's sister Akrivi and their brother George Vryonis. Thus the choice of land to which to emigrate was in part dictated by the matter of interrelation with relatives or the lack thereof.

Mother's emigrational choice was dictated by the matter of her marriage and not by any primary concern of how and with which family she would seek connections in order to secure a firm base in the new land. Though mother's village was even smaller than that of father's (for her village Vasilikades, only two kilometers from Kothreas, was only two-thirds the size of father's village Kothreas), never the less her immediate and extended family were characterized by mass emigration to China (Harbin Manchuria), India (pre World War I-Rawalpindi, Karachi and Bombay) Africa (Egypt, Rhodesia, South Africa), Russia, Romania, and France (eventually to Britain and Holland as well, and finally to Canada and Australia). These movements had already begun in the early nineteenth century, and intensified during the heyday of the British Empire. Mother's maiden name was Touliatos, and her father's side lived in the villages of Vasilikades and nearby Enosis. Her mother's family was Kavvadias, centered in the tiny adjacent village of Kouloumoi, and her grandmother's family was Antypas from the village of Antypata in the Katochoria of Erissos. Closely related was also the family of Kokkolis from Fiscardo. All four families were emigrants and sought their fortunes abroad: The three brothers of my maternal grandmother Paraskevi in Romania (Braila, Nemetseni, and Draitseni); The three brothers of maternal grandfather in India (Karachi, Bombay, Muree) and one of them later in Africa; Mother's uncles in Harbin Manchuria (China), Russia (Rostov, Odessa). Later offspring spread into Egypt, Sudan, and other parts of Africa, France, Canada and Australia.

The villages of their origins were all tiny, the largest was that of my father, the village of Kothreas, which had just over fifty houses. The other villages were substantially smaller. All were located in the poorest section of Kephallonia, Erissos, which had neither water nor much fertile soil. The soil was limited and was itself rocky, so that there was no extensive agriculture from which one could support a large family. At that time the only water was the rain water which was trapped in cement and plaster cisterns by each household. Violent earthquakes usually cracked the cisterns, as was the case in 1953. Such infelicitous circumstances limited the size of families that could be supported by the internal economics of the island, so that demographic relief was sought in internal emigration within Greece, initially to the nearby metropolis of Patras in the Peloponnese (my grandfather was the one man conductor of the funicular train line to Kalavryta, in the northern Peloponnese), or else to Piraeus. Large numbers sought employment as sailors, and naturally those who could manage sought to find relief in emigration. Emigration abroad resulted ultimately from the combination of two sources: The larger crises in the Greek export economy, when the grape/raisin vineyards were devastated by *plylloxera*, a fact noted in my paternal great-grandfather's manuscript on the Vryonis family, which so devastated the Ionian Islands and the Peloponnese and which set off the great emigration to the United States; and, the large size of the above mentioned five, related families. The five family patriarchs, ie my grandparents' parents, had large families, with no incidence of infant mortality: Haralambos Kavvadias (my maternal grandmother's father) had seven children (at least); Demetrios Antipas (my maternal grandmother's mother) had also seven children (at least); Antonis Touliatos (my paternal grandfather's father-married twice) had ten children. His second wife was a Kavvadias (Irene) but I do not know that genealogy.

It is obvious that the small and infertile land of Erissos could not support such large families, and especially given Greece's economic underdevelopment and the decline of the commerce in raisins with Britain. The demographic pressure on the small poor villages thus

made of emigration a necessity, indeed a profession. This called for close family organization and systems of intermarriage. Such organization and intermarriage facilitated greatly the systematic emigration of many family members who became a principal source of income for the those who remained in the villages. I recall, as a small child, accompanying my father to the Memphis National Bank of Commerce one Saturday every month at which time he would send fifty dollars to his father in Greece. Further the emigrants played an important role in paying the dowry and other expenses of their sisters and daughters, as well as nieces. I still have the cancelled check of my father's receipt of dowry. There are documents from Harbin of gifts of expensive jewelry brought to the village for dowry. Much later, I was to send money, when needed, to my widowed grandmother when they had to rebuild the house after the great earthquake of 1953, or on the case of medical necessity. I also helped to rebuilt my father's house, so severely damaged by the great earthquake.

How and what do I know of these widely dispersed Kephalonian relatives? Given the fact that there were so many offspring of the great-grandparent patriarchs (great-grandparents in relation to my own generation of children, grandchildren, nephews, nieces, grandchildren, great-grandchildren, and the great-great-grandchildren) it has not been possible to trace all the genealogies of the descendants, but it has been possible to identify and to relate some 80% of them and to identify most of the emigrants to other lands. The principal oral source was my late grandmother Paraskevi Kavvadia Touliatou, who on her mother's side was also related to the families of Antypas and Kokkolis. Further the family correspondence, and the postcard albums of cards sent to her and to my grandfather Gerasimos and to their five daughters, from China, Romania, India, Africa, Australia, Canada and the United States spell out the complex family relations among these five families over the past 100 or so years. Finally, some of the correspondence, official documents (passports, identity cards, contracts, and legal proceedings in Greek, Romanian, Russian, French and English) made it possible to set dates and information on the comings and goings of these highly kinetic and mobile families, as well as on their legal cases, and business activities. One even knows what many of them looked like from the family accumulations of photographs, most of which are dated and identified.

The marriages (and of course the dowries-though there is little on them) which made all five families related, center about the marriage of my maternal grandmother Paraskevi Antypa Kavvadia (b.1887 and deceased 1978) to my maternal grandfather Gerasimos Touliatos (b.1874 and deceased 1945). Thru her parents Haralambos Kavvadias (Kouloumous) and mother Despoina Antypa (Antypata) she was related not only to the Kavvadias but also to the Antypas family. Through the marriages of Despoina's siblings she acquired further close relation to the clans of Destounis, Panagis Touliatos (no relation to her husband Gerasimos Touliatos) Panagis Harokopos (of Plagia), to Anastasia Vretou of Argostoli, and to the Kokkolis family of Fiscardo. And of course through the marriage of her own daughter Helen to Spyros Vryonis Sr., and of her daughter Irene to Georgos Aperghis she then acquired relationship to yet two more families that lived abroad.

The evidence indicates that the extensive Antypas family was first established abroad, in both Russia and Harbin, Manchuria, as we find Despoina's brothers George and Panagis in Rostov Russia, while one of the younger brothers was established in shipping as well as in Harbin. The log of a small steam vessel, the Kephallenia, has survived and records, as well, as of an earlier unnamed boat. The codex contains not only the expenses and profits of this small scale shipping, but it also gives us a good view of the ports and trips which were undertaken, the commodities carted to and from, the names of the sailors, their wages and the merchants with whom he did business. Most important were his two brothers, George and Panagis who seem to have been established at Rostov on the Don and of whom George emerges as the more important. The Kephallenia, and its predecessor worked from two bases: The Ionian Islands and the port of Piraeus. Principal terminus was the Russian port at the mouth of the Don, Rostov. Usually the ship loaded in Kerkyra and Kephallonia (Argostoli

and Fiscardo), then proceeded to Patras and Itea, moving on through the Corinth Canal and either stopping at Piraeus and going north, or else going south to Crete, to load, then stopping at the island of Syros and Cheshme in Turkey, through the Dardanelles to Istanbul. Thence it went north to the port of Rostov and either on the way to it or from it calling at Kerch, and finally returning to Piraeus. The vast majority of the commercial trip followed, always, the above schedule. Primary goods taken from Greek soil were olives, olive oil, wine, carobs, loukoumia and the like. Generally on return the cargo was Russian wheat. The olives and oil came primarily from Kephallonia and Amphissa, whereas the carobs came from Crete. One may assume that much of the oil, olives and wine exported to Rostov were consumed by or sold by the local Greek merchants. The small boat always showed a profit and was tied into the family system of marriage alliances. The two principals in disposing of the Kephallonian cargos were George Antypas, the brother of the owner of the boat, and Gerasimos Antypas. It is at this point that one should look at the family and marriage alliances of the Antypas family. Not only were two brothers principals of the Antypas enterprise, in Rostov, but also other in-laws participated as well. The olives and oil gathered in much of Kephallonia were stored in the large warehouse of Nicholas Kokkolis in the little port of Fiscardo in northern Kephallonia. The codex ledger informs us that Gerasimos Antypas paid rent to Kokkolis for the warehouse, between January and October 8, 1899, and seemingly for the olive oil in it, a total of 5,234 drachmas. Who was this Nicholas Kokkolis? He was the brother-in-law of Gerasimos Antypas and so we see that as a result of his marriage to Gerasimos Antypas' sister Anastasia, he has become a party to the ledger economic venture of his brother-in-law. As we shall see later this participation was not limited to Fiscardo and the Kephallenian olive oil.

Whose olive oils were stored in the warehouse of Nicholas Kokkolis? Well, that of a relative of the warehouse owner, had stored a small amount therein. But the largest share had been deposited there (some 30%) by Panagiotes Touliatos who appears elsewhere in the codex. It is curious that the last entry in this ledger-codex on the carrying trade of the boat Kephallenia is dated to the years 1900-1901 (April 1901). It may be no coincidence or accident, as there is a note, handwritten by Gerasimos Antypas, at the end of the accounts of the ship Kephallenia that indicates that his economic interests were shifting elsewhere.

«May 20, 1901, on the river Don: I have received from my above mentioned brother, George D. Antipas, the sum of nineteen thousand (19,000) rubles from my previous commercial ventures. We came to an agreement that I should go to the Far East, to Port Aurthur Tsin Tin Sunhai Kunan of China, and that we should work in partnership with my brother. He took this money from me for the purchase of merchandise. And in this manner we had, each of us, handwritten contracts signed by both of us.....And this copy of it I leave in my book...

In Rostov May 28, 1901
Gerasimos D. Antipas.»

Before setting aside this codex-ledger it is interesting to note that Gerasimos Antypas has kept records in the same ledger, separately, of his financial loans to a number of individuals, including a number of relatives. In some cases he notes that accounts were paid, and the others seemingly were never paid. But the amount of the interest is missing and this raises the question whether or not he was helping his relatives on interest-free loans, or whether these were simply unrecorded. It may be that the Kephallenia continued to ply the Black Sea and Aegean sea routes, or it may be that it ceased.

But it would seem that Gerasimos Antypas had already put down root in Harbin Manchuria where he seems to have built or bought a huge distillery/factory for the manufacture of alcohol, both potable and medical. There survives a colorful of the large factory with the name of the enterprise, Zavoda Gerasima Antypas v Harbin, (the Factory of

Gerasimos Antypas in Harbin) in Russian, with a colorful depiction of the two-story red brick plant and its three tall smoke stacks. Address and telephone number are given, and there are reproductions of 9 medals (Greek, Romanian and French) along with two tall bluish wine bottles on either side. The poster proclaims that the plant was built in 1899. There is also considerable correspondence between Gerasimos Antypas and his young nephew George Touliatos to whom the older man turned over the running of the plant sometime before the First World War. Eventually it passed into the hands of his daughter Maria Antypa Metaxa and her husband Speros Metaxas.

The surviving files give no evidence that Gerasimos Antypas ever opened business in Port Arthur but it may be that he concentrated on his plant in the city of Harbin.

What do we know of other members of the family in China prior to the two World Wars? The narrative has already spoken of George Touliatos, the young nephew of Gerasimos Antypas, and the fact that at some time in the second decade he had taken over the running of the liquor plant of his uncle (he would eventually branch out in his own business venture). He was the son of Panagis Touliatos (mentioned in the ledger codex of Gerasimos Antypas) as financially involved with Gerasimos Antypas. Touliatos had married the sister of Gerasimos, Maria Antypa, now Touliatou. Panagis and Maria had five children of whom only two shall concern us here. The oldest was Dionysis, and George. The former, because of the family's connection with the Antypas family, could afford to send his son Dionysis to the University of Genoa where he soon distinguished himself and where he was soon appointed to the professorial faculty of the medical school. His younger brother, George, as we have already seen, was taken into hand by his uncle Gerasimos Antypas and appointed to run the plant in Harbin whereas the uncle seems to have returned to Greece.

Both brothers early displayed their acumen, the one in medical science and culture, the latter in aggressive business transactions. In the latter case if one can judge by the correspondence of the uncle and nephew, there was a certain friction between the two while at the same time George describes clearly the economic conditions as affected by the First World War. Just after the October Revolution of 1917 which would, eventually, completely destroy capitalist enterprise in Russia, he writes to his uncle Gerasimos that he managed to make a good deal for the factory's products in Moscow, and after having loaded four freight cars with the merchandise, on the Transiberian Railway, he accompanied it personally to Moscow and oversaw the change of trains along the way to make sure that the goods were not stolen. Once in Moscow he sold the merchandise to a Greek agent, and after a few days returned to Harbin. This was quite an accomplishment when banditry and civil war threatened the trains. Russians trade centers had long before become dangerous places for merchants, as we ascertain from a gun permit issued to Gerasimos by the Odessa municipal authorities on September 16, 1909. George writes, on occasion on the good deals and cheap prices where he can get his materials and where he can sell them for profit.

In some ways the accounts of his older brother George the physician are precious not only for occasional glances into the life of the Greek community but above all for his perceptive and panoramic view of the state and semi-anarchy of much of Chinese society in 1921, at which time the Chinese had removed the last vestiges of Russian control of Harbin and Manchuria, and the heavy arms arsenals had been taken in part by the Japanese and the remainder had been looted by the local Chinese warlord. A man of considerable culture he had a great historical and culture curiosity and was a consuming reader. He was not only well schooled in the classical authors he was very attentive to the history of medicine. Though given an award for his three volumes on the history of medicine and medication by the Academy of Athens Dionysis Touliatos is less well known for his three volumes that deal with his trip around the world, and which concentrates on his observations during a six month stay in China. Two of these three volumes were dedicated to the trip and the third, entitled «In the Midst of the Chinese», is the work which will most concern us here. Volume

two, on the trip/stay in China, was never published as he had no money to see it through publication. Unfortunately I do not know what happened to the manuscript.

The interests of Dionysis Touliatos were more heavily concentrated on China and Japan, and much less on his Kephalonian compatriots and relatives abroad in China. Nevertheless he notes, throughout his trips, by train from Harbin, to the Mongolian border, to Peking and to Shanghai the spread of enterprising Greek merchants in both the provincial and urban market centers. He writes:

«I would never have imagined that in such a far distant place it would have been possible to find so many Greeks. I cannot hide the joy which I have felt at their positive activities and progress. The Greeks of Harbin have attained, for the most part, excellent commercial and social positions. They have attained here, on the broad Chinese horizon, that which the narrower horizons of Greece could not provide.»

He even goes so far as to mention those prominent in the affairs of the sizeable Greek community of Harbin:

«Among the many who indeed honor the Greek name here are: Gerasimos Antypas, George Touliatos, Speros Touliatos, A. and D. Phloratos, Demetrius and Antonis Kokkolis, Lambades, Handres, Akoglou etc. Two are they who are leaders, competent, the most experienced in all the community undertaking, and who are above all others in comprehending the psychology of the Chinese. And the both of them are Kephalonians: Gerasimos Antypas and George Touliatos.»

Of these named we see once more the names of Gerasimos Antypas, his nephew George Touliatos, and Demetrius Kokkolis and Antonis Kokkolis, both nephews of Gerasimos Antypas. It is obvious also that Gerasimos Antypas had returned to his liquor plant and to the rich assembly of properties that he had acquired and that had survived.

The only name missing from this catalogue of Harbin Greeks was that of the family of Kavvadias the head of which had once provisioned the Russian army. His poet son, Nikos Kavvadias, had been born in Harbin but was taken, when the family left at the age of four, to Greece.

Before leaving the members of the extended family in the far away Harbin, I should note that the writings of Dionysis Touliatos on China have gone, all too long, unnoticed. They are extraordinary rich in personal observations on daily life in the bandit torn history of modern China as well as on the larger perception of the changes that were overtaking traditional Chinese society with its unbelievably rich political, literary, scientific and artistic traditions. A separate study has already been prepared for this work and hopefully will be published soon.

We have seen the rise of Gerasimos Antypas in Russia and in China, and the complex of family relations which were tied to economic interests that dragged the members of the Kokkolis and Touliatos family with them into Russia and Manchuria.

Now it is time to look at a specific branch of the Kavvadias family, which though it seems to have been tempted to Far Eastern vision of economic markets, remained tied, tightly to Romania. I state that it seems that they were tempted to the Far East, as this is suggested by two factors: The tight family connections of all these families, their tightening relations through intermarriage seem to have worked almost automatically. But secondly there are also a number of trips by members of the Kavvadias family, and specifically by one of the brothers of my grandmother Paraskevi, to the East. There is a clear photograph, taken in Vladivostok of George Touliatos with Paraskevi's brother Gerasimos Kavvadias, dated 1906. There are also holiday cards of the same brother sent from Harbin as well as from India. One cannot assume that these were merely travel vacations. Kephalenian emigrant business men found their vacations in their work, and it is more likely that these visits were for purposes of reconnoitering the economic possibilities in both Manchuria and India.

The three brothers of my grandmother Paraskevi Kavvadia Touliatou made their way early to Romania. The first brother Panagis (d. 1938) one day decided that he was tired of

working in the family vineyards of Kouloumous, went inside and taking whatever money he could find, left for Romania, a kind of 'promised land' at that time. This story came from his sister, grandmother Paraskevi. She added that he could not even write his name. He did well and soon thereafter brought both his brothers, Dionysis and Gerasimos. The activities of all three centered about the Romanian towns of Nemetseni, Draitsene, and Braila. They owned land, and sold the Romanian grain in Europe on their six Danubian barges. I remember two of the uncles from my trip to Greece and to Vasilikades in Kephalonía in the summer of 1937. Their ties with the immediate family as well as with the extended family were tightly knit, and Gerasimos Kavvadia sent, regularly, especially to my brother but to his other nieces as well, cards on Easter and Christmas. One knows a good deal less about their economic activities as well as about their social life in Romania despite the fact that they frequently visited the relatives in Kephalonía prior to World War II. They refused to invest in Greece because they feared its pending instability. They could not foresee what awaited the Romanian land both during and after the Second World War.

Accordingly my grandmother's extended family had been firmly rooted in pre-Bolshevik Russia, Manchuria, and Romania, and they had been comparatively successful merchants and businessmen.

The family of my maternal grandfather, the Touliatos family (unrelated to the Touliatos family in Manchuria) tended to emigrate more to the English colonies and spheres of influence: India, Egypt, Rhodesia, and South Africa. India was particularly attractive for a variety of reasons inasmuch as it was not only British colony with important economic relations, but also for the famous Rhalli Company, originally founded by a Chiote family which though it was based in England had offices in many other lands as well. At least three brother of my maternal grandfather Gerasimos Touliatos went to India: George, Speros, and Demetrios went to India, as did also my maternal Aunt Irene with her husband George Apergis. Most of the children were born there. And, most of these brothers of grandfather worked for the Rhalli Company. The opportunities which opened in the company were as employees of varying status, but there was no opportunity for independent business ventures in India. Most of them were able to bring substantial exchange on their return to Greece. Most of their children returned to Greece and some of them re-emigrated to Egypt, Rhodesia, South Africa, Canada and Australia, as well as to France.

The Vryonis family, as observed in the beginning, did not partake in the massive emigration of local villagers to the Asiatic, European, African, and Australian continents or to the land of Canada. Here again the marriage relations accounted for their coming to America.

Of the five extended families under discussion, the fifth was that of my father Speros Vryonis, Sr. though the family name occurs in the Kephalonian village of Kothreas, as well as on the Greek coast from Corfu to Pylos, as well as in the parts of Albania, it is obvious that all of these who carry the name today are for the most part unrelated. My father's family can be traced back to Panagis Vryonis, born some time around 1774, and who married Akrivi Kakonychte. Their son, Spyridon P. Vryonis entered the ranks of the local Orthodox clergy first as a deacon and later was ordained priest. Though he served in other communities he was, essentially, priest of our own family church of the Platytera which was located just behind the older family house, and only the walls of which and the stone altar exist today (destroyed by the earthquake in 1953). He was preceded as priest of the Platytera by his relative (uncle or brother?) Nicholas Vryonis (who built the campanile in 1826, as recorded in the stone, dated inscription). Spyridon Vryonis was to be the last in succession of family priests, as my father (who was to succeed him) was sent at a very early age to his grandfather Panagis in Memphis. In the liturgy carried out in the Platytera there were celebrated the memories of 14 Vryonis priests who had presided over the family church, before the appearance of the last priest. Spyridon Vryonis married, in 1861, Zoe Raftopoulou, and between 1862 (September) and September 1872 she bore him five daughters and one

son. Of the daughters Magdalene, Margareta, Anna, Anthia, and Maria, only one went abroad to Romania at the age of three years, and I am not aware of any of her remaining history. Margarita married a Zepatos from Vari and two of his sons, Speros and John were brought to Memphis by my grandfather Panagis Vryonis, and later Speros Zepatos was to bring his half brother Panagis to America. The third daughter of the priest Spyridon Vryonis was married to Kyriakos Pantelis Tsimas from the village of Komitata, and the dowry agreement, signed one day before the wedding on May 5, 1891 still survives. From their children Speros Tsimas, father's first cousin, was also brought to Memphis by my grandfather Panagis. The sixth child, Panagis, of the priest with his wife Zoitsa was the solitary male, and he too went first to Romania. But his efforts there did not succeed and so the priest brought him back to Kothreas and then married him to my grandmother Aspasia Apergi. From their union three male children (Speros Sr., George, Anastasis) and one daughter (Akrivi) were born. After the birth of his children Panagis, who was employed as the conductor on the funicular railroad of Kalavryta (in which town my father was actually born) returned to Kothreas with his family and then left his children with the priest Spyridon and Zoitsa and Panagis emigrated to America in 1907. He hastily jumped ship in Boston, made his way to New York, where he sold small merchandise on a pushcart on Broadway Avenue and eventually made his way to Memphis, Tennessee where his small accumulation would go further and he eventually opened the White House Café on the corner of Jefferson Ave. and Second Street. The name of the restaurant remained embedded in the sidewalk, in terrazzo tiles for many decades and I remember seeing it in my childhood before the sidewalks were repaved by the city. He had a partner, a fellow villager Stathis Vryonis who was not, however, a direct relative. Stathis became, years later, my godfather, reinvested his money in the Phloisvou District of Phaleron and became quite affluent. He lived to be over 100 years and was always happy to receive his godson (myself) when I would go to Greece. It was after 1907 that my grandfather brought his nephews Speros and John Zepatos, and Speros Tsimas, to Memphis, and finally my father Speros Sr., who was the youngest of the four relatives that my grandfather brought to Memphis. By 1919 Speros Zepatos, having returned from the United States Army, opened the Arcade restaurant on the corner of South Main Street and Calhoun Street. The location was economically strategic as it was across from the one Memphis train station and two blocks from the other station. There he gradually bought property and expanded his businesses with a hotel and liquor store. Speros Tsimas also went into the restaurant business, but on a much smaller scale, at the Merchants Café on South Main near Pontotoc Street, whereas John Zepatos came to work for my father in the Home Baking Co and later opened his own cleaning and cobbler establishment.

In the summer of 1927 father's sister, Akrivi, married another Kephalonian restaurateur who had emigrated to Memphis, George Theodoratos, and so she too came to Memphis where her two children were born. In the meantime, father had come to Memphis at some time around 1912 where my grandfather enrolled him in the Christian Brothers High School and put him to work in the White House Café. Eventually the older nephews moved out, and by 1919, Speros Zepatos owned his own business.

The first phase of the emigration cycle of the Vryonis, Zepatos, and Tsimas families came to an end when in early 1921 Panagis decided to return to Greece and to take his accumulations with him. He took with him a capital of \$125,000.00, a considerable amount for that time. He changed it into drachmas, built his new two story house on the heights of Kothreas and in front of the church of the Platytera, only to see himself wiped out with the Asian Minor Disaster of the early twenties when the drachma, and with it my grandfather's hard-earned wealth, collapsed. Thereafter my grandfather, his second wife Athina and their little child Elias became dependent on my father, as did the future of his other siblings. The second son of Panagis, George, finished the gymnasium in Argostoli, and then entered and finished the Medical School of the University of Athens. After a service of one year at the

Dromokaiteion Foundation he asked my grandfather and my father that he be brought to the United States there to undergo a more systematic training in the field of medicine. Thus it was that the second of the three sons came to Memphis where indeed he had a brilliant career as a research and active physician, he served as an officer in the United States Army in World War Two, was in charge of the Veteran's Hospital in Alexandria Louisiana, having previously served as assistant professor in the medical schools of Vanderbilt and the University of Illinois. He continued, throughout his medical career, to take time out from practice in order to acquire new specializations. He thus acquired seven or eight specializations in medicine and was inducted into the American College of Physicians.

By 1921 father had opened a small meat business and had moved from the experience in his father's two restaurants toward the wholesale business. It is of interest to note that when Dr. Dionysis Touliatos made his trip around the world in 1921, with the stay over in Harbin with his brother George, he eventually went to the United States and Canada on his return to Greece. He records a few notes on the Kephalonians in Memphis and relates that father had taken him to visit the new, modern livestock stockyards that had been built in Memphis. In 1927 father, along with his brother-in-law-to-be George Theodoratos, went to Kephalonias to marry, the latter my father's sister Akrivi, and the former my mother-to-be Helen Touliatou. My parents were married on August 15, 1927 and by October had returned to Memphis. I was born one year later in July. I recall our first apartment in Washington Street, and then the building of our house in a new part of the city in 1932. At this early juncture father's small butchery establishment was near the apartment, on Poplar. Next door was the small pastry and bread bakery of another Greek emigrant, Mr. Philon. Eventually father bought the bakery, and began to learn the baking business. In the next stage, as his businesses were growing, he bought the modernized bakery of a famous Memphis financier Clarence Saunders on North Main Street. It had an elevator for sending the 100 pound flour, sugar, and salt sacks upstairs to the ovens. He had begun to acquire a fleet of trucks for deliveries, and he moved his market to 235 Jefferson as it too was growing and needed room for large boxes, coolers and freezers. Eventually father brought his bakery to 234 Jefferson which consisted of an enormous building where he expanded his work force in order to deal with increased business. He kept two fulltime mechanics, an Italian emigrant and a local Black to repair the trucks. The workforce consisted of local whites, blacks as well as Greek emigrant bakers, a small staff of three ladies to deal with the large cook counters, mother was the book keeper, and there were the deliverymen who brought the bakery products to a large and wide variety of customers with the truck fleet. In many cases bread was shipped to the regions of western Tennessee by train. The extent of his two businesses was such that he had to relocate both of them on Jefferson Street so that he could be available on a moment's notice in both the meat plant and bakery. That meant that he was on-call seven days a week inasmuch as the meat plant closed on Sunday, but the bakery only on Saturday. He usually left the house at about 3:30 AM every morning save Sunday for he stayed home for breakfast with mother and myself.

In the Home Baking Company he employed a large number of Greek emigrants during the hard times of the Great Depression. With the entry of America into the Second World War father closed both his bakery and meat plants as gasoline, meat, and sugar were strictly rationed and he did not desire to work in the black market. He thus rented out both establishments for the remainder of the war. By the time that he re-opened, after the war, the bakery and the meat plant needed technological updating and basic repairs, but father did not have the capital to do so and he continued to run the two businesses as he found them. Eventually, the bakery closed and the space was rented out, whereas the meat plant began gradually to attain its pre-war activity and business volume. The plant usually had two or three deliverymen, half a dozen butchers, a salesman, a secretary, a bookkeeper and father. Increasingly the workforce absorbed young Greek emigrants who, newly arrived needed

work in an environment where the lack of English was not a handicap. On father's death in early 1969 the decision was made to move into a completely and newly equipped building in order to conform to the federal regulations, which enforced radical sanitary measures on the entire meat industry of the United States. Thus renewed and equipped, complete with federal meat inspector, business experienced a revival and a moderate expansion until the decision was made to close it and to dissolve the corporation on May 30, 2003, 82 years after its establishment. By this time Speros Sr.'s grandson had become an officer in the small corporation and Speros Sr.'s two great grandchildren had come into the world, the fifth generation of the Vryonis family in the New World. Speros Sr.'s first cousin Speros Zepatos ad passed away a few years earlier in his Arcade Restaurant and property were sold. The two other first cousins had passed away without offspring, and only the son of George Theodoratos still remained in Memphis with his wife, children and grandchildren. Father, his sister and first cousins are all buried in the same cemetery, in Memphis.

Having traced briefly the establishment of the extended family in China, India, Russia, Romania, Egypt, Rhodesia, South Africa and the United States, from the late nineteenth into the pre-World War II period, one observes a number of interesting factors and phenomena.

First one notes a kind of synchronization of the 'discovery' of and entry into extensive worlds outside their little Kephalonian villages and indeed outside the small and underdeveloped country of Greece. At that time members of the Touliatos, Kavvadias, Antypas, Kokkolis and Vryonis clans emigrated to countries in Asia, India, Africa, Eastern and Western Europe, and America. In the post World War II era these emigrations came to include Canada and Australia as well.

These clans were polytekna, that is they had many children, and as Kephalaria was poor, its soil little and water scarce, the growing demographic pressures far outstripped the ability of this small island to furnish the necessary economic wealth to support its population. Phylloxera and the severe damages to the local vineyards had deprived the inhabitants of an important source of revenue and sustenance. The Greek economy had not developed to the extent that it could, more generally, absorb a growing population. The necessity of a vigorous emigration from Kephalaria was pressing so that members of these families began to go abroad in search of economic opportunities which would allow them to send money to the home and family in their Kephalonian villages, and further would enable them to accumulate ample capital and goods so as to be able to return to their village and there to build their own homes. Many were the houses that were sustained, or built and many were the dowries of sisters and daughters that relied on emigrant remittances. Once established abroad the more prosperous of these emigrants came to play a significant role in the life of the larger emigrant community within which they lived, leading the efforts to build churches, schools and to establish their places in the local economy and society of their new towns of domicile.

The contacts of these Kephalonian emigrants, no matter how distant were their homes in these new foreign lands, with their families and villages in Kephalaria remained intense for an entire century. When I last saw the empty and harshly looted house of my grandparents in Vasilikades in 2001, I managed to pick up from the littered floors hundreds of letters and cards from a century long correspondence of grandfather Gerasimos and grandmother Paraskevi Touliatou and of their five daughters with members of all five related clans. Aside from the regular exchange of letters, there streamed into the house cards celebrating Christmas, Easter, and the relevant name day celebrations of all concerned. Strewn alongside these letters and cards, and partly covered by various pieces of clothing, china, and smashed objects was a very considerable number of photographs bearing the names of Russian, Romanian, Indian, American, Sudanese, and South African photographic studies where the emigrant members of the extended family periodically had themselves photographed along with their newborn children. These pictures also included photographs of their commercial boats, factories, work places and local scenes. There were also

contracts, pension invoices, bankbooks, passports and other reminders of their history abroad.

This unofficial house archive also revealed that many of the émigrés abroad not only visited regularly their villages, but a number of them visited one another within the foreign countries where they now lived.

Though these Kephalonians invariably became part of a larger local Greek community in Harbin, or Rostov, or Braila, or Cairo, or Memphis, or Bombay, where they created the necessary churches, community schools, and often their own hospitals, they had also to accommodate themselves to the political, economic, and to a certain degree to the social life of the local inhabitants. Though most of these male emigrants married Greek ladies, some did not. Survival and prosperity however depended on the ability of the emigrants to adapt to the local circumstances and environment: Language, food, law, and business connections with local merchants. The papers of Gerasimos Antypas in particular indicate substantial cultural acculturation both in Russia and Harbin. It is obvious that he had a command of the Russian language (most of his court cases were tried by Russian judges in Harbin and all the proceedings/decisions are in Russian, without any trace of translation into Greek or some other language). Furthermore he had sent to my grandparents a number of Russian books, most of them of a religious nature. I had visited Antypas' home in 1952 (before the 1953 earthquake) and saw his private library adjacent to the house. It was full of Russian books and Russian icons. My first cousins, Gerasimos and Theodore Apergis, whose father worked in the Rhallis Company, were born in India and were initially trilingual (Greek, English and Hindi). Their mother brought back to Greece a number of Hindu works of art. When I visited my mother's first cousin in Cairo, her husband, who had a collection of medieval Arabic manuscripts, subjected me to a quick quiz on the early Islamic conquests. There were three live-in servants in the house so that the local ambiance was an essential part of the household. The cultural interaction with the local environment in the case of my father and mother was complete at every level so that they were truly bicultural and at ease in both languages and culture. Father finished highschool in Memphis, attended night law school, and played classical violin. Mother, as a late starter, took the BS, MA and PhD (the latter two at Columbia University), and so she too was fully bicultural. George Toulitatos had a Chinese business partner in Harbin and there was a close social relation of the families as well.

But above all it had been the combination of the expanding economic development and particular political circumstances which opened the way for these families to find their places in these various lands. Western economic penetration and economic influences were marked in all these lands. European industrialization and commerce, tied in to western imperialism, opened the way for the quickening of the local economies as well as for European political penetration. Southern Russia-Ukraine had begun to undergo rapid urban and economic development after the Russian empress Catherine had defeated the Crimean Tatars and incorporated the area into the Russian empire. Cities such as Odessa and Rostov quickly acquired economic importance as industrial and market centers, particularly for the growing wheat production of southern Russia. The building of railroad lines, especially that of the Transiberian Railway, linked Europe with the northern far east and therefore with Harbin which soon built a large train station to accommodate the traffic. Port facilities were improved and with the establishment of the European capitulatory regimes in China, the Europeans began to bring their businesses there and to settle in the European part of the new cities. Harbin was a primary case in point, with its more than 100,000 Russian inhabitants. As for India, Egypt, Rhodesia and South Africa the English and the Europeans had taken over the dominant economic roles in these regions as well. Accordingly members of the above five Kephalenian families easily and quickly found their places in the local environments and economic affairs.

For almost half a century the emigrant members of these five families succeeded in

maintaining their homes, businesses and communities abroad. They constituted a group that had succeeded economically in the lands of their adoption, that had established their families there, and who continued to assist their relatives who had remained behind in the villages in Antipata, Fiscardo, Touliata, Vasilikades, Erissos, Kothreas and Vari. This success abroad included their integration into the economic life of the various regions, and also it included varying degrees of integration into the larger society, though in China, India and Africa this tended to be rather limited. The remittances sent to the village were reflected primarily in terms of land, houses, and local dowries. But it was also reflected in education as well as in the better medical care available to them in Athens or elsewhere. Those who returned to the village built new houses or embellished the older ones, they bought furnishings, and a broader view of and nostalgia for their life abroad.

The first cloud to fall upon this new emigrational Kephalonian society abroad was the Russian Revolution and the sudden socialization of capital, industry, agriculture and commerce. The success of the Bolsheviks was obvious in such cities as Odessa and Rostov where the Kephalonians, as well as all others, lost their businesses and prosperity. The effects were also felt in far off Harbin but to a far less degree, as the Chinese took it over from the Russian loyalists and so the economic system underwent no radical change. There is the fact that the father of the Greek poet Nikos Kavvadias, who supplied the local Russian armies under the tsars, lost everything and so the family left. But others continued on until the Second World War and its aftermath.

The final blow to these Kephalonian families of Harbin came as a result of the victory of the Chinese Communist Party, whereas it fell upon the Kephalonians of Romania with the absorption of that country into the Soviet block in the last half of the decade of the 1940's. in Harbin, and in all of China, the new government confiscated private business, whereas in Egypt the military coup that overthrew King Farouk brought similar confiscatory measures generally but also to the Kephalonian relatives. In 1952 most of these families suffered complete confiscation of their properties and were expelled from the country. George Touliatos and his wife and children (the latter born in Harbin), after almost half a century of life and economic activity in China, were forced to leave. On reaching the city of Shanghai they had not the money to continue their return to Greece until funds were sent from Memphis, Tennessee.

The case of the family of Gerasimos Antypas is documented in better detail. His daughter Maria had married the Corfiote Spyros Metaxas (a bureaucrat in the Greek customs service) and the couple went to Harbin, in 1938, to oversee the substantial business and other property of the bride's father Gerasimos Antypas. The varied business interests and holdings of Antypas were confiscated by the Chinese state. The former Honorary Greek Consul in Tientsin, China, D. Galatis, gave formal testimony as to the fate of Maria and Spyros Metaxas and as to the Antypas fortune as well:

«I know, well, Spyridon Loukas Metaxas.....who from the time of his arrival in China, lived in the city of Harbin...He, his wife, and his father-in-law had created a vast business in alcoholic beverages (vodkas) and simultaneously they had a very large fortune in real estate as well as in financial accumulations. But since the time of the Second World War and of the later communist regime in China down to 1954 the city of Harbin...as well as all other cities...were isolated and communication between China and Greece was impossible.

Then the wealth (estates) of the Greeks living in China were confiscated without any compensation or by some impoverished and ridiculous compensation. The departure itself, from China, by the Greeks was allowed at the end of 1954. the communist authorities expelled...Metaxas and his wife after having expelled the other Greeks, as a result of which he suffered greatly as he labored strenuously to save and to assist the Greeks of the local city. Indeed his position was rendered both difficult and dangerous.

Finally he and his wife departed, by plane, from the city of Tientsin. He was allowed to

take only forty-five dollars and nothing else, not even the necessary clothing. Only in 1965 did he receive a part of his documents and archives. He received them all finally in 1972 when China became a member of the U.N.»

In 1974 this former Honorary Greek Consul from China undertook the matter of the compensation of all those Greeks who had been expelled from China and their property and wealth confiscated. It seems that the efforts to obtain these compensations failed and so the extensive estate of Gerasimos Antypas was lost. His daughter and so in law emigrated to Australia «to start again from the beginning» as Metaxas explained to one Greek official. Maria found employment in the teaching of music in Sydney and Spyros spent his time in an effort both to obtain compensation for the lost estate and to acquire a pension for his long service in the Greek Customs Service (before his departure for ill-fated Harbin in 1938).

The fate of grandmother's three brothers, Panagis, Gerasimos, and Dionysios Kavvadias in Romania was even more dramatic, not to say tragic. Panagis, who had passed away in 1938, was spared the violent upheavals that were to follow. The disaster that befell the brothers is narrated in four letters of Dionysios Kavvadias to his sister Paraskevi (my grandmother).

The Second World War and the long term Soviet interregnum had sealed off the Kavvadias brothers from any contact with their relatives in Kefhalonia for a very long time. After these long years of silence Dionysios wrote to his sister Paraskevi in Vasilikades, from Braila, on January 21, 1946. he addressed his letter to Paraskevi, Gerasimos and nieces. He did not know that his brother-in-law Gerasimos had already passed away:

«We have finally been given permission, here, to correspond with Greece and I hasten to write to you the sorrowful news concerning our much beloved brother Gerasimos. We lost him some time after August 20, 1944, for I had no news from him whatever after that time. He had been in his own fields and then on his return he had an accident on the road, and he could not be saved. Thus I have remained alone in the present condition of this country and as I have no one near me I suffer from worry and from the state of my health. This war was a catastrophe for us both in terms of morale and health.»

In a second letter to Paraskevi he informs his sister that he has received all their letters, as well as the letter sent from Athens by his niece Afroula. But he is puzzled that they have not received his two previous letters (August 12, 1946).

«As for our beloved Gerasimos I have nothing satisfactory to report as to his fate. There is nothing that is satisfactory here. We suffer greatly as you do also and further they have bivouacked three Russian officers in my house. Further the weather has turned very hot and we have had no rains. The harvest was completely destroyed (by draught). We suffer from the lack of bread and from the scarcity of everything. The cost of life is outrageous, we have no control over anything and they (the communists) have begun to impose their (economic) system.»

He closes his brief but dismal letter with a question and a resolution:

«How are conditions there (in Kefhalonia)...? Is there any harvest from the sowing, and what if anything is there as to wine, olive oil this year?

If I survive and should peace prevail once more I shall attempt as much as I can to sell whatever has remained of our estate and then I shall come to settle near you.»

By the time of the third letter to Paraskevi (December 21, 1946 one year after he sent his first letter) correspondence with Kefhalonia has become regularized and he refers to the receipt of Paraskevi's letters for August 4, and August 10.

Second he says some very general things about the economic state of matters in Romania:

«Fortunately there has remained a substantial amount of our estate in that area where our beloved Gerasimos lived (the implication is that it was in the region of Draitsene).

Here our currency-money was drastically devalued to the lowest limits and life has become unbearable, and this arises further from the occupation as well as from the great drought,

which prevailed last summer. There is no bread whatever and people are dying from hunger.

Third, there still remain our six barges of which one was sunk during the war. I must gain control of them for they (the Romanian Government?) have requisitioned them and they damage them daily, paying for the requisitions only whatever they deem appropriate.....

Fourth, now for sixteen months there have been placed in my house two Russian officers and I have no peace. And by bad luck the women with whom I had cohabited for thirty years passed away two years ago. She was very trustworthy and very good for me...and I had great need for her...And now I live with the woman that beloved Gerasimos had lived with. In March of 1944 the two of them had left Draitsene and came to live with me. But on May 7, they returned to Draitsene and remained there until August 20, 1944. At a later time catastrophe overtook Draitsene and as we did not know what had happened to Gerasimos the woman came to my house. As she is a good housekeeper I am comforted. Simultaneously I had foreseen (the worsening of the political) situation for nothing.»

The fourth and last letter, dated July 26, 1947, evinces a growing awareness of the worsening economic and political situation in Romania:

«I have lost a lot of weight. One cannot be satisfied with the situation here and we do not know to what it will lead. But the situation there (in Greece) is also disturbing for as we see brother is killing brother (this is a reference to the bloody Greek civil war). I cannot foresee the outcome, for our «race» is sinful. On every occasion of possible growth they fight with one another just as occurred in the preceding war.....

You write to me that Afroula (his niece) come to Romania. Today it would be possible for her to come here.»

He writes that they should wait until conditions improve before sending his niece to him.

These four letters, in brief detail, outline the political and economic difficulties created by the war, the Russian occupation, the implementation of a communist political and economic regime, and finally by the inclemencies of the weather. Some glimmer of hope had appeared during the correspondence only to be dashed by increasing awareness of the new and grim realities of life north of the Danube. After the flight of Gerasimos from Draitsene we hear nothing of any further exploitation of his landholdings there. Further, it is obvious that Dionysios has lost all control of his Danubian grain barges. He still held title to a modest estate in and around Kouloumoi, in Kephallonia, but it is obvious that his future in Romania had come to an end, and it was questionable whether anything could be realized and carried away from the extensive economic estate of the three brothers.

In Egypt the rise of nationalism had led to the coup that removed King Farouk and replaced him with military dictators who turned to the nationalization of industry, business and the like. In 1952 the flight of the Egyptian Greeks commenced, most of whom sought to resettle in Greece. This affected the extended family as well as Nina Touliatou, mother's first cousin, was married to Anastasis Rraftopoulos from the village of Mesovounia, who was the director of an important Papastratou cigarette factory in Cairo. Her sister Niki Touliatou had been employed in the local Greek hospital as bacteriologist. Thus it was that they had to abandon their luxurious apartment in Zamalek and everything else to return to Greece in 1952.

Greece of the 1950's and the 1960's was a gathering place of many of these returning families. There they and their children readjusted and most of them settled down in Athens or its suburbs where they were gradually absorbed into the rapidly growing city. The earthquake of 1953, which destroyed so much of Kephallonia marked a turning point of its population, which henceforth declined rapidly as many of the victims relocated in Australia. The house of grandfather's brother Spyros was also sold to others. Though my grandmother had rebuilt her house in Vasilikades, after the earthquake of 1953, with the death of grandmother and all five of her daughters, there was no one left to care for it and to protect it. The house was savagely and repeatedly pillaged by locals as well as outsiders without even one effort of the villagers or the local gendarmerie to protect it. It is sunk in tall wild

weeds that sting, called tsouchnides, the wooden beehives have long ago disappeared, the windmill was destroyed by the earthquakes of 1953...some villager has begun to fence the path to the mill as well as the back path leading to grandmother's house...the law of the rural Kephalonian jungle prevails, and all honor was vanished.

And what of all the affluence and accumulations of the family in the world's exotic lands? The history of the failure to obtain compensations is writ large in their letters, formal papers of applications, and final rejection or token compensation. Of her brothers' six Danubian grain barges grandmother Paraskevi and her two sisters Theodora and Sussana finally obtained rights to compensation for only one barge, the «Dionysios», which at war's end was docked in a German river port at Passow. But by the time that legal fees, running docking fees were paid, each sister received a little more than 28,000 Greek drachmas or about \$900.00 each.

Today their children and grandchildren are, for the most part, in Athens, some of them still occasionally go to Kephallonia, as it remains a vision from the past, an increasingly hazy one. Athens, a nightmarish city, includes hope and visions of a more refined life than Kephallonia, and certainly the job opportunities there are much better. The massive labor emigrations from Greece in the 1950's and 1960's were to Germany and the European Union countries, to Australia and Canada. These openings were created by the respective booming economies, which needed cheap labor to implement their internal economic development and expansion. Members of these families basically did not participate in them, as many of them had become members of the middle, educated class.

And what of the Vryonis, Zepataioi, Tsimasaioi, and Theoharataioi who started coming to Memphis early in the twentieth century? One century later there remains the grandchildren and great grandchildren of the original emigrants. Their differentiation, social and economic mobility, their accumulation and absorption are varied and are a story for another occasion.

This has not been a statistical or broader analysis, but one, which attempted to trace the rise, stabilization, and dissolution or absorption of these emigrants-members of five related Kephallonian families abroad and later in Kephallonia.

They have a particular interest of their own.

Bibliography

- Agiannides Pavlos (1992) Στην Ελλάδα νιώθεις μόνος σε μία έρημο. Οι νέοι Έλληνες μουσικοί που διαπρέπουν στο εξωτερικό, *Τα Νέα: Πολιτισμός*, 33, 3 Μαρτίου, 1992.
- Δρομοκαίτειον Θεραπευτήριο 1887-1987 (1987) *Εκατό χρόνια κοινωνικής προσφοράς*. Athens.
- Economidou Maria (1916) *Οι Έλληνες της Αμερικής όπως τους είδα*, New York.
- Georgitsogianne Evangelia N. (2000) *Παναγής Α. Χαροκόπος (1839-1911). Η ζωή και το έργο του* Athens.
- Clemens Ida (1942) *Memphian's Collection of Art Reveals Mode of Life in Ancient Greece*, The Commercial Appeal, Memphis, October 4, Section V, 8.
- Touliatou Halley Helen (1946) *A Recent Dietary Study of a Rural Community in Greece*, *Journal of the American Dietetic Association*, vol. 22, #1, November, 977-983.
- Harokoros Spyros A., Harokoros Photis S. (1976) *Επτανησιακή Ιατρική*, Athens.
- Hasiotes Ioannis K. (1993) *Επισκόπηση της Ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.
- Kardasis Vassilis (2001) *Diaspora Merchants in the Black Sea. The Greeks in Southern Russia, 1775, 1861*, Lanham 2001 (also the Greek original)
- Kitroeff Alexander (1989) *The Greeks in Egypt 1919-1937. Ethnicity and Class*, London.

- Loukatos Demetrios (1951) *Religion populaire à Céphalonie*, Athens; Greek edition, Athens, 2002.
- Metaxas Nikolaos VV. (2002) *Οι ναυτικοί της Κεφαλληνίας και Ιθάκης, Βιογραφικά στοιχεία 600 ναυτίλων (1850-1990)*, Athens.
- Moshoroulos George N. (1988) *Διαθήκες, 1801-1910*, Athens, 1989-1993, vols. I-II
Ιστορία της Κεφαλονιάς, Athens, vol. II
- Pagoulatau Regina (1993) Κάτω από τη Μηλιά *Οι Ρεπόρτερς*, New York, May 29.
- Paraskevaides M. (1959) Διαλύεται το μυστήριο των προϊστορικών κρανίων της Αλεπό-
τρυπας εις Διρόν της Μάνης, Η γνώμη της αμερικανίδος ανθρωπολόγου Δρ. Χάλληη,»
Καθημερινή, March 12.
- Focas Spyridon G. (1987) *The Lower Danube River*, Boulder & New York.
Οι Έλληνες εις την ποταμοπολοϊαν του κάτω Δουνάβεως; Thessaloniki, 1975
- Saloutos Theodore (1964) *The Greeks of the United States*, Cambridge.
- Thomas William (1994) «Arcade's Legendary Owner Dies at Age of 98, *Commercial Appeal*,
Memphis, January 24.
- Soulogiannis Euthymios (1994) *Ελληνική κοινότητα Αλεξάνδρειας, 1843-1993*, Athens.
- Touliatos Dionysios P. (1969) *Εν τω μέσω των Κινέζων*, Athens.
- Ο γύρος του κόσμου Athens, 1927, 1960's (n.d.) vols. I-II
- Η ελληνική ιατρική δια μέσον των αιώνων, Athens, n.d.
- Η ιστορία των φαρμάκων και η δύναμις του κυττάρου, Athens, n.d.
- Αρρώστιες, γιατροί, και φάρμακα, Athens, n.d.
- Vryonis Speros Jr. (1986) A Chronographic Notice on the Ecclesiastical History of the Island
of Cephalonia, 1662-1733, *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 5, 1986, 170-181
- (1975) «Local History and Folklore from the Village of Vasilikadhes, in the District of
Erissos, Cephallenia» στο: *Μελετήματα στην μνήμη του Βασιλείου Λαούρδα*,
Thessaloniki and Athens, 397-424
- (1982) *A Brief History of the Greek-American Community of St. George, Memphis,*
Tennessee, 1962-1982, Malibu.
- (2000) *The Vryonis Family: Four Generations of Greek-American Memories*, Melbourne,
2000.
- Vryonis Speros Jr., Personal Archives:
Correspondence
Genealogy & Family Statistics-Documents
Dixie Meat Co. Inc., Memphis
Dowry Documents
Files of Helen Touliatou Halley
Files of George P. Vryonis
Files of Speros Vryonis Jr.
Unpublished manuscripts
St. George Greek Orthodox Church, Memphis
Photographic materials
Semeiomatareion of the priest Spyridon P. Vryonis & Panagias S. Vryonis
Speros Vryonis Jr., Diary

Η εικόνα των Ελληνοκαναδών δεύτερης γενιάς: Εκπαίδευση, απασχόληση και εισοδήματα

Peter D. Chimbos, Στέφανος Κωνσταντινίδης

Εισαγωγή

Στη μελέτη του με τίτλο «Κάθετο Μωσαϊκό: Μια ανάλυση των κοινωνικών τάξεων και της εξουσίας στον Καναδά» (Vertical Mosaic: An analysis of Social class and Power in Canada) ο John Porter (1965) υποστήριξε πως η εθνική καταγωγή αποτέλεσε ένα σημαντικό παράγοντα στο σχηματισμό των κοινωνικών στρωμάτων (stratification system) στην канаδική κοινωνία. Ειδικότερα, οι πρώτες εθνικές ομάδες που μετανάστευσαν στον Καναδά (Άγγλοι και Γάλλοι) έγιναν οι «βασικές ομάδες» («charter groups»), αποκτώντας κατ' αυτό τον τρόπο σημαντική οικονομική και πολιτική δύναμη με την πάροδο του χρόνου. Σε ένα μεγάλο βαθμό, οι βασικές αυτές ομάδες (οι πρώτες μεταναστευτικές εθνότητες) καθόρισαν την μεταναστευτική πολιτική και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες επιτράπηκε σε άλλες εθνικές ομάδες να εισέλθουν αργότερα στον Καναδά (Lian and Mathews, 1998:462).

Το εθνικό μωσαϊκό, υποστήριξε ο Porter, ήταν κάθετο, με τους Βρετανούς και τους Γάλλους να βρίσκονται στην κορυφή ακολουθούμενους από άλλους που προέρχονταν από τη βόρεια, ανατολική και νότια Ευρώπη, και τελευταίες τις έγχρωμες μειονότητες (visible minorities). Σύμφωνα με τον Porter, στους μετανάστες από την νότια και ανατολική Ευρώπη (π.χ. Έλληνες, Ιταλούς, Πορτογάλους) καθοριζόταν ένα καθεστώς εισόδου (χαμηλότερο επίπεδο επαγγελματικών ρόλων) από τις πρώτες μεταναστευτικές ομάδες το οποίο παρεμπόδιζε την ανοδική κοινωνική τους κινητικότητα.

Από την άλλη μεριά, ένας αριθμός κοινωνιολόγων υποστήριξαν πως η επίδραση της εθνικής καταγωγής στην πορεία της ανοδικής κινητικότητας είναι ελάχιστη στον Καναδά και πως δεν στηρίζεται η θεωρία του κάθετου μωσαϊκού εξαιτίας της κοινωνικής μεταβολής που τείνει προς την ισότητα όσον αφορά τις ευκαιρίες για εκπαίδευση και επαγγελματική κινητικότητα. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριών δεκαετιών, οι ερευνητές ανακάλυψαν πως πολλές εθνικές ομάδες στον Καναδά, με εξαίρεση τις έγχρωμες μειονότητες, γνώρισαν μια κοινωνική διαφοροποίηση από την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν όταν πρωτοήρθαν στον Καναδά, αποδεικνύοντας μ' αυτό τον τρόπο πως η εθνική καταγωγή δεν ήταν πάντα ένας ανασταλτικός παράγοντας στην ανοδική τους κινητικότητα. Ταυτόχρονα υπάρχουν πολύ μικρές ενδείξεις για διακρίσεις σε βάρος αυτών των εθνικών ομάδων, ειδικά μέσα στα εκπαιδευτικά ιδρύματα του Καναδά (Lian and Mathews, 1998: 475).

Αν και το канаδικό εκπαιδευτικό σύστημα λειτούργησε σαν πηγή ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας για τις μειονότητες (Herberg, 1989), στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας του Καναδά (απογραφή του 1991) δείχνουν σημαντικές διακυμάνσεις ανάμεσα στις εθνικές ομάδες στο επίπεδο της εκπαίδευσης όταν συγκρίνονται με το μέσο канаδικό εισόδημα. Η διαφορά αυτή παραμένει ακόμη κι όταν κανείς κάνει τον διαχωρισμό ανάμεσα σ' αυτούς που

γεννήθηκαν στον Καναδά και σ' αυτούς που γεννήθηκαν εκτός Καναδά (Lian and Mathews, 1998: 464). Επιπλέον, παρόμοιο επίπεδο εκπαίδευσης (σε οποιαδήποτε βαθμίδα) δεν φαίνεται να αποφέρει παρόμοια εισοδήματα όσον αφορά τις εθνοπολιτιστικές ομάδες, ιδιαίτερα τις έγχρωμες μειονότητες, όπως τους αυτόχθονες, τους Ασιάτες, την πλειοψηφία των Λατινοαμερικάνων και τις εθνότητες που προέρχονται από την Αφρική και τη Μέση Ανατολή.

Ποια θέση καταλαμβάνουν στην καναδική κοινωνία οι Έλληνες, των οποίων ο βασικός λόγος μετανάστευσης στον Καναδά ήταν να καλυτερέψουν την κοινωνικοοικονομική τους θέση; Γνώρισαν κάποια κοινωνική άνοδο σε σχέση με την θέση στην οποία βρίσκονταν κατά την άφιξή τους; Προηγούμενες μελέτες για τις μειονότητες (Chimbo, 1974, 1980, Gavaki 1977, Chimbo and Agoes, 1983) σχετικά με την επαγγελματική κατάσταση των Ελλήνων μεταναστών υποδηλώνουν πως στην πλειοψηφία τους καλυτέρεψαν την κοινωνική και οικονομική τους θέση στον Καναδά και πολλοί μετακινήθηκαν από το χαμηλό επαγγελματικό επίπεδο τους δημιουργώντας μικρές επιχειρήσεις, ιδιαίτερα εστιατόρια. Η είσοδος των Ελλήνων μεταναστών στην επαγγελματική αυτή ειδικότητα ερμηνεύτηκε σαν μια επαγγελματική διαφοροποίηση που επιτυγχάνεται μέσα στην ίδια την εθνότητα. Μ' άλλα λόγια, ο καινούργιος μετανάστης μαθαίνει το επάγγελμα του εστιάτορα συναναστρεφόμενος με άτομα, στις περισσότερες περιπτώσεις συγγενείς και φίλους, που έχουν ήδη πείρα στον τομέα της διαχείρισης εστιατορίων (Chimbo, 1987:138). Άλλες μελέτες που έγιναν (Chimbo, 1987: 138) βασισμένες σε μικρά δείγματα, επίσης υποστηρίζουν πως οι Έλληνες δεύτερης γενιάς, δηλαδή τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν στον Καναδά, βρίσκονται γενικά σε πιο υψηλό εκπαιδευτικό και επαγγελματικό επίπεδο από τους γονείς τους. Οι μελέτες αυτές θέτουν σε αμφισβήτηση το επιχείρημα του John Porter (1965) πως η μη αγγλοσαξονική καταγωγή αποτελεί εμπόδιο στην ανοδική κοινωνική κινητικότητα στον Καναδά, και επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα της μελέτης του Richmond (1980) που έγινε στο Τορόντο, σύμφωνα με την οποία, οι μετανάστες μη αγγλοσαξονικής καταγωγής που γεννήθηκαν στον Καναδά δεν εμποδίζονται από την εθνικότητα όσον αφορά την επιτυχία στην εκπαίδευση.

Παρ' όλα αυτά οι μελέτες αυτές είναι νεότερες και πιθανόν τα δεδομένα τους να είναι το αποτέλεσμα της φιλελευθεροποίησης της καναδικής κοινωνίας. Με άλλα λόγια πιθανόν ο Porter να είχε δίκιο για τη δεκαετία του '50 και του '60, αλλά τα δεδομένα έκτοτε να έχουν αλλάξει. Πράγματι οι καναδικοί νόμοι που επέβαλλαν πολλές διακρίσεις σε βάρος των διαφόρων εθνοπολιτιστικών μειονοτήτων προπολεμικά αλλά και στις πρώτες δύο μεταπολεμικές δεκαετίες, καταργήθηκαν σταδιακά. Χαρακτηριστικό της φιλελευθεροποίησης της καναδικής κοινωνίας είναι ο νόμος για τον πολυπολιτισμό που ψηφίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70. Εξάλλου ως τη δεκαετία του 1960 η καναδική κοινωνία είναι ιεραρχημένη με τους Αγγλοσάξονες να κατέχουν την πρώτη θέση. Ακόμη και οι Γαλλόφωνοι, ο δεύτερος «ιδρυτικός» λαός του Καναδά, υφίστανται διακρίσεις και το οικονομικό τους επίπεδο είναι πολύ χαμηλότερο από αυτό των Αγγλοσάξονων, ακόμη και στη γαλλική επαρχία του Κεμπέκ, όπως δείχνουν οι διάφορες κοινωνιολογικές μελέτες της εποχής. Για τους Έλληνες οι ελάχιστες μελέτες ή στοιχεία που υπάρχουν ως το 1980, τους παρουσιάζουν ανάμεσα στις εθνοπολιτιστικές κοινότητες με τα πιο χαμηλά εισοδήματα. Ασφαλώς όμως πρόκειται γι' αυτούς της πρώτης γενιάς (Constantinides 1983). Επομένως μπορούμε να πούμε πως επήλθαν σημαντικές αλλαγές τα τελευταία τριάντα χρόνια που περιορίζουν την επίδραση του παράγοντα εθνική καταγωγή στην κοινωνική άνοδο των Καναδών. Αλλά και πάλι στις θέσεις επιρροής και εξουσίας το αγγλοσαξονικό στοιχείο υπερτερεί.

Απ' όσα ξέρουμε καμιά μελέτη δεν εξέτασε ούτε σύγκρινε την εκπαιδευτική- ακαδημαϊκή επιτυχία, το εισόδημα, και την επαγγελματική θέση των Ελληνοκαναδών δεύτερης γενιάς με τους υπόλοιπους Καναδούς χρησιμοποιώντας δεδομένα σε πανκαναδικό επίπεδο, προερχόμενα από τη Στατιστική Υπηρεσία του Καναδά. Η εκπαιδευτική επιτυχία, το εισόδημα και το επάγγελμα, είναι σημαντικοί δείκτες για να εκτιμηθεί κανείς την κοινωνική θέση που κατέχει μια εθνοπολιτιστική ομάδα στην χώρα υποδοχής. Είναι αρκετά τεκμηριωμένο, για παράδειγμα, πως η εκπαιδευτική επιτυχία διευκολύνει το άτομο να έχει μια

πετυχημένη επαγγελματική σταδιοδρομία που με τη σειρά της ανοίγει το δρόμο στην κοινωνική κινητικότητα με αύξηση του εισοδήματος, του γοήτρου, της επιρροής και της ευημερίας (Anderson and Gibson, 1980:14).

1. Στοιχοθεσία

Ο στόχος της μελέτης μας λοιπόν ήταν να εξετάσουμε πανκαναδικά δεδομένα της Στατιστικής Υπηρεσίας του Καναδά και να απαντήσουμε σε τέσσερα ερωτήματα :

1. Σε ποιο βαθμό άτομα ελληνικής καταγωγής, που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στον Καναδά, έχουν πετύχει στο εκπαιδευτικό επίπεδο συγκρινόμενα με Ελληνοκαναδούς που γεννήθηκαν εκτός Καναδά (μετανάστες) καθώς και Καναδούς συνομήλικους τους μη ελληνικής καταγωγής που γεννήθηκαν στον Καναδά;

2. Όταν η εκπαίδευση, σε κάθε επίπεδο, είναι παρόμοια, υπάρχει διαφορά στο εισόδημα ανάμεσα στους Καναδούς ελληνικής καταγωγής και Καναδούς μη ελληνικής καταγωγής;

3. Ποιες διαφορές υπάρχουν στην εκπαιδευτική επιτυχία, το εισόδημα, και το επάγγελμα ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες;

4. Ποιες διαφορές υπάρχουν ανάμεσα στα άτομα ελληνικής καταγωγής των οποίων και οι δυο γονείς είναι Έλληνες από αυτούς που προέρχονται από μεικτούς γάμους, δηλαδή μόνο ένας από τους γονείς είναι ελληνικής καταγωγής;

2. Τα δεδομένα

Τα δεδομένα για την ανάλυση μας πάρθηκαν από το Φάκελο Public Use Microdata File της Στατιστικής Υπηρεσίας Καναδά που βασίζονται στο 2.8% του πληθυσμού που καταγράφηκε στην απογραφή του 1996. Τα δεδομένα αυτά περιλαμβάνουν πληροφορίες που αφορούν το επίπεδο εκπαίδευσης, το εισόδημα και την επαγγελματική διαστρωμάτωση των ατόμων στον Καναδά κατά ηλικία, φύλο και εθνική καταγωγή (με αναφορά σε μία εθνική καταγωγή ή περισσότερες από μία). Θα πρέπει να τονισθεί, εντούτοις, πως οι κατηγορίες επαγγελματικής διαστρωμάτωσης που παρουσιάζονται από την απογραφή είναι πολύ γενικές, και ως εκ τούτου, ορισμένα αυτόνομα επαγγέλματα όπως για παράδειγμα ιδιοκτήτες εστιατορίων, μπήκαν στην κατηγορία «επαγγέλματα υπηρεσιών και αναψυχής» και «μεσαίο διαχειριστικό προσωπικό». Στα δεδομένα δεν γίνεται επίσης ειδική αναφορά του επαγγέλματος «γιατρός». Χρησιμοποιείται σ' αυτά η περισσότερο γενική κατηγορία «επαγγέλματα στον τομέα της ιατρικής και υγείας» που περιλαμβάνουν και άλλα παραϊατρικά επαγγέλματα, νοσοκόμες, κ.λπ.

2.1 Σύγκριση των Ελλήνων μεταναστών με τους Ελληνοκαναδούς γεννημένους στον Καναδά

Κάναμε μια προσπάθεια να συγκρίνουμε την εκπαιδευτική επιτυχία των Ελλήνων που γεννήθηκαν εκτός Καναδά (μετανάστες) με τους Ελληνοκαναδούς που γεννήθηκαν στον Καναδά (τα παιδιά και εγγόνια των μεταναστών). Τα δεδομένα μας συμπίπτουν με αυτά προηγούμενων τοπικών μελετών που έγιναν σε ελληνοκαναδικές κοινότητες (Chimbos and Agoes, 1983; Chimbos, 1993) πως οι Έλληνες που γεννήθηκαν στον Καναδά (δηλαδή οι Ελληνοκαναδοί) έχουν αποκτήσει υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης όσον αφορά τα έτη σχολικής φοίτησης από τους Έλληνες που γεννήθηκαν εκτός Καναδά. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 1 (Table 1 στο παράρτημα) οι Ελληνοκαναδοί – άντρες και γυναίκες – που γεννήθηκαν στον Καναδά είχαν περισσότερες πιθανότητες από τους Έλληνες μετανάστες -άντρες και γυναίκες-, να τελειώσουν το γυμνάσιο (δευτεροβάθμια εκπαίδευση), και να πάρουν ένα πανεπιστημιακό δίπλωμα Β. Α. ή άλλο ανώτερο πανεπιστημιακό δίπλωμα. Τα σχετικά χαμηλά ακαδημαϊκά αποτελέσματα των Ελλήνων μεταναστών οφείλονται βασικά στην έλλειψη εκπαιδευτικών ευκαιριών κατά την διάρκεια των ετών 1940-49 στην Ελλάδα. Η πλειοψηφία των μεταναστών μεγάλωσε σε αγροτικές περιοχές κατά την περίοδο 1940-1949, όταν η κατοχή από τις δυνάμεις του Άξονα (1941-44) και ο εμφύλιος πόλεμος (1946-49) διέκοψαν

την εκπαίδευση των παιδιών σε όλα τα ακαδημαϊκά επίπεδα (Chimbos, 1993: 24-25).

Οι σημαντικές διαφορές όσον αφορά την ακαδημαϊκή επιτυχία ανάμεσα στους Έλληνες που γεννήθηκαν στον Καναδά και αυτούς που γεννήθηκαν εκτός Καναδά αντικατοπτρίζονται στη διαφορά στο εισόδημα και την επαγγελματική θέση. Για παράδειγμα, το μέσο εισόδημα των Ελληνοκαναδών που γεννήθηκαν στον Καναδά ήταν \$31,160 δολ. για τους άντρες και \$23,046 για τις γυναίκες. Για τους Έλληνες, που γεννήθηκαν εκτός Καναδά το μέσο εισόδημα ήταν \$26,900 και \$15,688, αντίστοιχα (βλ. Πίνακα 2). Με τις παρατηρούμενες επαγγελματικές διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες, ένα μεγαλύτερο ποσοστό Ελλήνων - αντρών (39.9%) και γυναικών (33%) – που γεννήθηκαν στον Καναδά είχαν καταταχθεί στις δύο πιο ψηλές επαγγελματικές κατηγορίες, την κατηγορία «άνωτερο και μέσο διοικητικό προσωπικό» και «επαγγελματικό και ημι-επαγγελματικό». Αυτό σε σύγκριση με 29.1% των αντρών και 21.2% των γυναικών που γεννήθηκαν εκτός Καναδά (βλ. Πίνακα 3).

2.2 Σύγκριση των Ελληνοκαναδών δεύτερης γενιάς με τους υπόλοιπους Καναδούς

2.2.1 Εκπαίδευση

Θέσαμε το ερώτημα, αν οι Ελληνοκαναδοί δεύτερης γενιάς πετυχαίνουν στον ακαδημαϊκό-εκπαιδευτικό επίπεδο στον ίδιο βαθμό με τους υπόλοιπους Καναδούς. Τα δεδομένα από το πανκαναδικό δείγμα δείχνουν πως 28.3% των αντρών και 29.7% των γυναικών ελληνικής καταγωγής είχαν πάρει ένα πανεπιστημιακό δίπλωμα πρώτου επιπέδου σπουδών, B.A. ή ανώτερο, έναντι 16.4% των αντρών και 14.9% των γυναικών μη ελληνικής καταγωγής (βλ. Πίνακα 4).

Η ακαδημαϊκή επιτυχία των Ελληνίδων είναι λίγο πιο ψηλή απ' αυτή των αντρών, υποδηλώνοντας πως οι προσδοκίες των Ελλήνων γονιών για την ακαδημαϊκή επιτυχία των παιδιών τους ισχύει το ίδιο και για τα δύο φύλα. Είναι ενδιαφέρον να σημειώσει κανείς εδώ, πως συγκρίνοντας την εκπαιδευτική επιτυχία των Ελληνοκαναδών των οποίων και οι δύο γονείς είναι ελληνικής καταγωγής με αυτούς που ο ένας γονέας δεν είναι ελληνικής καταγωγής, βλέπουμε πως οι πιθανότητες των τελευταίων να συμπληρώσουν τις γυμνασιακές τους σπουδές είναι μικρότερες (δευτεροβάθμια εκπαίδευση) όπως και να αποκτήσουν πανεπιστημιακό δίπλωμα. Για παράδειγμα, 17.7% των αντρών και 16.5% των γυναικών από μεικτούς γάμους είχαν χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από το γυμνάσιο. Αυτό σε σύγκριση με 13.9% των αντρών και 7.5% των γυναικών από μονοεθνική καταγωγή (και οι δύο γονείς ελληνικής καταγωγής).

Οι άντρες και γυναίκες από Έλληνες γονείς, λοιπόν, είχαν περισσότερες πιθανότητες από αυτούς από μεικτούς γάμους να έχουν αποκτήσει ένα B.A ή ανώτερο πανεπιστημιακό δίπλωμα (βλ. Πίνακα 5). Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι πρόκειται για μεικτούς γάμους ατόμων της πρώτης γενιάς με δύσκολη την επαφή (γλωσσική, πολιτιστική, κ.λπ.) μεταξύ τους. Ενδεχομένως η κατάσταση να είναι διαφορετική για τα παιδιά των μεικτών γάμων δεύτερης γενιάς. Μια άλλη υπόθεση θα μπορούσε να έχει σχέση με το ότι τα παιδιά των μεικτών γάμων νοιώθουν περισσότερη ασφάλεια στα πλαίσια της κοινωνίας υποδοχής και δεν θεωρούν τόση μεγάλη σημασία τις σπουδές.

Εξετάσαμε επίσης τα αποτελέσματα της απογραφής της Στατιστικής Καναδά για τις επαρχίες του Οντάριο και του Κεμπέκ χωριστά και τα συγκρίναμε με το πανκαναδικό δείγμα. Ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση παρατηρούμε πως άντρες και γυναίκες ελληνικής καταγωγής και ιδιαίτερα από δύο Έλληνες γονείς, είχαν πολύ περισσότερες πιθανότητες απ' αυτούς μη ελληνικής καταγωγής να έχουν συμπληρώσει την δευτεροβάθμια εκπαίδευση και να έχουν αποκτήσει B.A ή ανώτερο πτυχίο (βλ. Πίνακες 6,7,8 και 9). Φαίνεται, λοιπόν, πως όσο πιο κοντά βρίσκεται το άτομο στην ελληνική καταγωγή και πολιτισμό, τόσο μεγαλύτερες είναι οι πιθανότητες για ακαδημαϊκή επιτυχία. Οι διαφορές στην ακαδημαϊκή επιτυχία ανάμεσα στις ομάδες ελληνικής και μη ελληνικής καταγωγής, υποστηρίζουμε, πως μπορεί να εξηγηθούν με βάση τις διαφορές ανάμεσα στις εθνότητες σχετικά με τις προσδοκίες των γονέων και τις αξίες που δίνουν έμφαση στην σχολική επιτυχία, ακόμη κι

όταν προέρχονται από τα φτωχότερα στρώματα.

Ειδικότερα, η «καναδοποίηση», ή, η απομάκρυνση από τις αξίες και πρακτικές της ανατροφής του ελληνόπουλου (π.χ. αυστηρή οικογενειακή ανατροφή) μειώνει τις πιθανότητες ακαδημαϊκής επιτυχίας των νέων. Από την άλλη πλευρά, όμως, η «καναδοποίηση» του ατόμου δεν φαίνεται να επηρεάζει αρνητικά το εισόδημά του ή την απόκτηση μιας θέσης δύναμης και γοήτρου. Είναι όμως ενδεχόμενο οι επιτυχίες αυτές των Ελληνοκαναδών δεύτερης γενιάς στο ακαδημαϊκό επίπεδο να είναι και το αποτέλεσμα της ανασφάλειας που νοιώθουν λόγω της εθνικής τους καταγωγής, οπότε καταβάλλουν κάθε προσπάθεια και με την παρότρυνση των γονέων να έχουν όσο το δυνατόν περισσότερα ακαδημαϊκά προσόντα.

2.2.2 Εισοδήματα

Για το εισόδημα η έρευνα μας έδειξε πως οι Ελληνοκαναδοί δεύτερης γενιάς έχουν χαμηλότερο εισόδημα από τους υπόλοιπους Καναδούς της ίδιας ηλικίας. Για παράδειγμα, το μέσο εισόδημα των Ελληνοκαναδών για τους άντρες ήταν \$31,160.41 και για τις γυναίκες \$23,046.45. Αυτό σε σύγκριση με \$36,764.61 για τους υπόλοιπους Καναδούς και \$20,860.05 για τις γυναίκες (βλ. Πίνακα 10). Αλλά, παρόμοιο επίπεδο εκπαίδευσης οδηγεί σε διαφορετικό εισόδημα ανάμεσα στους Ελληνοκαναδούς δεύτερης γενιάς και τους υπόλοιπους Καναδούς. Σύμφωνα με τα δεδομένα μας, οι Ελληνοκαναδοί απόφοιτοι πανεπιστημίου κέρδιζαν λιγότερα από τους υπόλοιπους Καναδούς. Για παράδειγμα, 20.4% των Ελληνοκαναδών με Β.Α ή υψηλότερο δίπλωμα, είχαν ένα εισόδημα \$50,000 δολ. και πάνω. Αυτό σε σύγκριση με 38.4% των υπόλοιπων Καναδών. Υπάρχουν δύο δυνατές εξηγήσεις για το χαμηλότερο εισόδημα των Ελληνοκαναδών δεύτερης γενιάς που έχουν πανεπιστημιακό δίπλωμα: α) περισσότεροι Έλληνες απόφοιτοι πανεπιστημίου εργάζονται στον παρά-δημόσιο τομέα όπου οι μισθοί ελέγχονται από την κυβέρνηση και β) η απουσία Ελλήνων από υψηλές θέσεις σε εταιρείες ή στην κυβέρνηση όπου οι μισθοί είναι σχετικά υψηλοί.

Στη χαμηλότερη κατηγορία μισθών, κάτω από \$20,000, βρίσκουμε ένα μεγαλύτερο ποσοστό (15.9%) Ελληνοκαναδών αποφοίτων πανεπιστημίου σε σύγκριση με τους υπόλοιπους Καναδούς απόφοιτους πανεπιστημίου (11.6%). Παρατηρώντας άτομα με χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από το γυμνασιακό και το εισόδημα τους, βλέπουμε πως ένα ψηλό ποσοστό (31.5%) των χαμηλόμισθων Ελλήνων (εισόδημα κάτω των \$20,000), δεν είχαν γυμνασιακό δίπλωμα. Αυτό σε σύγκριση με 36.8% των υπόλοιπων Καναδών χαμηλόμισθων (βλ. Πίνακα 11).

Κάναμε επίσης μία προσπάθεια να συγκρίνουμε το εισόδημα Ελληνοκαναδών καταγόμενων από δύο Έλληνες γονείς με αυτούς που κατάγονται από γονείς από μεικτούς γάμους. Παρά το γεγονός πως άτομα από δύο Έλληνες γονείς είχαν το ίδιο ή υψηλότερο επίπεδο ακαδημαϊκής επιτυχίας από αυτούς που προέρχονταν από μεικτούς γάμους, το μέσο εισόδημα των τελευταίων ήταν τουλάχιστον \$5,000 υψηλότερο για τους άντρες και \$2,000 υψηλότερο για τις γυναίκες (βλ. Πίνακα 12). Μ' άλλα λόγια, το μέσο εισόδημα τόσο των αντρών, όσο και των γυναικών από μεικτούς γάμους ήταν πιο ψηλό (\$29,862) από τους άντρες και τις γυναίκες από δύο Έλληνες γονείς των οποίων το μέσο εισόδημα ήταν (\$25,933). Η διαφορά μισθού που παρατηρούμε ανάμεσα στους άντρες και στις γυναίκες στη μελέτη μας φαίνεται να αντικατοπτρίζει αυτή των Καναδών εργαζομένων αντρών και γυναικών. Ανεξάρτητα του τόπου γεννήσεως τους, της ακαδημαϊκής επιτυχίας και της εθνικής καταγωγής, οι άντρες είχαν υψηλότερο μέσο μισθό από τις γυναίκες. Ιδιαίτερα, οι Καναδοί άντρες (μη ελληνικής καταγωγής) είχαν υψηλότερες μέσες αποδοχές από οποιονδήποτε άλλη ομάδα ή κατηγορία.

2.2.3 Επαγγελματική διαστρωμάτωση

Μία σύγκριση της επαγγελματικής διαστρωμάτωσης των Ελληνοκαναδών με τους υπόλοιπους Καναδούς, δείχνει πως δεν υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στις δύο ομάδες, ειδικά στις κατηγορίες «ειδικευμένα επαγγέλματα και επαγγέλματα γραφείου» και «ημι-ειδι-

κευμένα χειρωνακτικά» επαγγέλματα. Από την άλλη πλευρά, όμως, βρίσκουμε μεγαλύτερο ποσοστό ατόμων ελληνικής παρά μη ελληνικής καταγωγής να κατατάσσονται στις υψηλότερες επαγγελματικές κατηγορίες. Για παράδειγμα, 40% των αντρών και 33% των γυναικών ελληνικής καταγωγής ήταν καταταγμένοι στις δύο υψηλότερες επαγγελματικές κατηγορίες «ανώτερου και μέσου διευθυντικού προσωπικού» και «επαγγελματικές και ημι-επαγγελματικές απασχολήσεις», έναντι 32.4% των αντρών και 31.5% των γυναικών στον υπόλοιπο καναδικό πληθυσμό (βλ. Πίνακα 13). Αυτή η διαφορά δεν υποδηλώνει αναγκαστικά πως άτομα ελληνικής καταγωγής αντιπροσωπεύονταν εξίσου ή υπεραντιπροσωπεύονταν σε διευθυντικές και επαγγελματικές θέσεις εξουσίας και γοήτρου (π.χ. διευθυντές εταιρειών, γιατροί, δικηγόροι, κ.λπ.), όπου οι οικονομικές αποδοχές είναι σχετικά υψηλές. Στην πραγματικότητα, άτομα μη ελληνικής καταγωγής, ειδικά οι Αγγλοσάξονες, κερδίζουν περισσότερα σε εισόδημα, διαθέτουν περισσότερο πλούτο από επιχειρήσεις και μεγαλύτερη πολιτική δύναμη, παρά το γεγονός πως έχουν χαμηλότερο επίπεδο μεταγυμνασιακής εκπαίδευσης (Macionis et al, 1997: 326).

Διερωτηθήκαμε αν υπάρχουν διαφορές στην επαγγελματική διαστρωμάτωση ατόμων που κατάγονται από δύο Έλληνες γονείς σε σχέση με αυτούς που κατάγονται από μεικτούς γάμους. Σύμφωνα με τα στοιχεία μας (βλ. Πίνακας 14) δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες στις κατηγορίες «ανώτερο και μέσο διευθυντικό» και «επαγγελματικές και ημι-επαγγελματικές» απασχολήσεις, παρά το γεγονός πως ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό Ελλήνων αντρών και γυναικών από δύο Έλληνες γονείς είχαν επιτύχει υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης, ειδικά ως κάτοχοι Β.Α ή ανωτέρου διπλώματος. Αυτό μας επιτρέπει να κάνουμε την υπόθεση, πως η ενσωμάτωση ή και η αφομοίωση, μέσω της εθνικής εξωγαμίας, αυξάνει τις πιθανότητες για υψηλότερο εισόδημα και για πιο σημαντική επαγγελματική θέση.

3. Συμπεράσματα

Όπως είδαμε τα στοιχεία της πανκαναδικής απογραφής του 1996 δεν συμβαδίζουν με προηγούμενες απόψεις ότι η μη αγγλοσαξονική καταγωγή αποτελεί εμπόδιο στην ανοδική κινητικότητα των Ελληνοκαναδών. Αντίθετα, δείχνουν πως άτομα ελληνικής καταγωγής που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στον Καναδά έχουν πολύ υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης από τους γονείς τους και ακόμη από τους υπόλοιπους Καναδούς συνομήλικούς τους.

Η διαφορά όσον αφορά την εκπαιδευτική επιτυχία ατόμων μπορεί να εξηγηθεί λόγω του διαφορετικού τρόπου με τον οποίο οι Έλληνες γονείς ανατρέφουν τα παιδιά τους, την έμφαση που δίνουν στην ανατροφή τους και τη σημασία που αποδίδουν στην εκπαιδευτική επιτυχία. Αν και βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση στο εκπαιδευτικό επίπεδο, ιδιαίτερα στην μεταγυμνασιακή εκπαίδευση, καθώς και την ταξινόμησή τους στις διάφορες επαγγελματικές κατηγορίες, οι Ελληνοκαναδοί, ιδιαίτερα οι γυναίκες, κερδίζουν λιγότερα από τους άλλους Καναδούς συνομήλικούς τους. Οι διαφορές στο εισόδημα μπορεί να οφείλονται α) στο είδος της επαγγελματικής απασχόλησης που διάλεξαν, β) στον τομέα απασχόλησής τους και γ) στον αριθμό των εργαζομένων με μερική απασχόληση.

Από την άλλη πλευρά, όμως, το γεγονός ότι πολύ μεγαλύτερο ποσοστό Ελλήνων ανδρών και γυναικών από δύο Έλληνες γονείς, έχουν επιτύχει υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης, αλλά χαμηλότερο εισόδημα σε σχέση με αυτούς που κατάγονται από μεικτούς γάμους, μας κάνει να υποθέσουμε ότι η κοινωνική ενσωμάτωση και η αφομοίωση μέσω της εθνικής επιγαμίας (inter-ethnic marriage) αυξάνει τις πιθανότητες για υψηλότερο εισόδημα και ακόμη για υψηλότερη επαγγελματική θέση. Σε ποιο βαθμό οι διαφορές εισοδήματος μειώθηκαν ή αυξήθηκαν κατά την χρονική περίοδο των πέντε ετών από την απογραφή του 1996 ως αυτή του 2001 θα φανεί από την επόμενη συγκριτική έρευνα που θα επιχειρήσουμε αργότερα.

Βιβλιογραφία

- Anderson Charles and Gibson R. (1970) *Towards a New Sociology*, Georgetown, Ontario, The Dorsey Press.
- Chimbos Peter D. (1974) *Ethnicity and Occupational Mobility: A Comparative Study of Greek and Slovak Immigranes in Ontario City*, *International Journal of Compative sociology*, vol. 15, nos 1-2.
- (1980) *The Canadian Odyssey: The Greek Experience in Canada*. Toronto, McClelland and Stewart
- (1987) Occupational Distribution and Social Mobility of Greek-Canadian Immigrants, *Journal of the Hellenic Diaspora XIV*, 1-2, 131-143
- (1993) A Comparative Study of Intergenerational Mobility: Children of Immigrants in Canada and Children of the Same Age Cohort in a Greek Village of Origin, *International Journal of Family and Marriage*. 11, 21-33.
- Constantinides Stephanos (1983) *Les Grecs du Québec*, Montréal Les Editions O Metoikos-Le Métèque
- (2001) *Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στον Καναδά*, Πέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.
- Gavaki E. (1977) *The Immigration of Greeks in Canada: Adaptation and Transitions*. Toronto: Nelson of Canada.
- Liam Lian Z. and Mathews David R. (1998) «Does the Vertical Mosaic Still Exist? Ethnicity and Income in Canada, 1991». *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 35, 4: 461-481.
- Macionis John J. et al (1997): *Sociology*. Scarborough, Ontario: Prentice-Hall Allyn and Bacon.
- Porter John (1965) *The Vertical Mosaic*. Toronto, The University of Toronto Press.
- Richmond Anthony (1986) Ethnogenerational Variation in Educational Achievement, *Canadian Ethnic Studies*, XVIII, 3.
- Statistiques Canada (1996) *Public Use Microdate File for Individuals*, 1996 Census of Canada, Ottawa, Canada.
- Steinberg Laurenje (1996) *Beyond the Classroom*, Toronto, Simon and Schuster.

TABLE 1

EDUCATIONAL ATTAINMENT OF GREEK CANADIANS BORN OUTSIDE OF CANADA (IMMIGRANTS)
AND GREEKS BORN IN CANADA 25-65 YEARS OF AGE BY SEX

EDUCATIONAL ATTAINMENT	GREEKS BORN OUTSIDE OF CANADA		GREEKS BORN IN CANADA	
	MALES (N=532) %	FEMALES (N=905) %	MALES (N=562) %	FEMALES (N=585) %
NON-SECONDARY EDUCATION	53.5	59.8	14.9	10.6
HIGH SCHOOL DIPLOMA	16.0	17.2	22.2	24.3
NON-UNIVERSITY POST-SECONDARY EDUCATION	19.8	14.1	31.3	32.0
UNIVERSITY WITHOUT BACHELOR'S DEGREE	1.1	1.1	3.2	3.4
UNIVERSITY WITH BACHELOR'S DEGREE OR HIGHER	9.6	7.7	28.3	29.7
TOTAL:	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 2

INCOME OF GREEKS OUTSIDE OF CANADA (IMMIGRANTS) AND GREEKS BORN IN CANADA 25-65 YEARS OF AGE BY SEX

INCOME	GREEKS BORN OUTSIDE OF CANADA		GREEKS BORN IN CANADA	
	MALES (N=994) %	FEMALES (N=905) %	MALES (N=562) %	FEMALES (N=585) %
NO INCOME	0.6	12.4	0.9	6.0
LESS THAN \$9,999	22.5	31.2	18.5	20.3
\$10,000 - \$19,999	21.4	26.2	18.3	24.6
\$20,000 - \$29,999	19.8	15.0	18.5	16.8
\$30,000 - \$39,999	15.2	7.7	14.1	16.4
\$40,000 - \$49,999	7.6	3.8	11.9	8.9
\$50,000 - \$59,999	5.6	1.5	5.5	2.4
\$60,000 – AND OVER	7.1	2.3	12.3	4.6
TOTAL:	100	100	100	100
AVERAGE INCOME	\$26,903	\$15,688	\$31,160	\$23,046

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 3

OCCUPATIONAL DISTRIBUTION OF GREEKS BORN OUTSIDE OF CANADA (IMMIGRANTS)
AND GREEKS BORN IN CANADA 25-65 YEARS OF AGE BY SEX

OCCUPATION CATEGORIES	GREEKS BORN OUTSIDE OF CANADA		GREEKS BORN IN CANADA	
	MALES (N=820) %	FEMALES (N=578) %	MALES (N=516) %	FEMALES (N=487) %
SENIOR AND MIDDLE MANAGEMENT	18.7	8.7	15.7	9.4
PROFESSIONAL AND SEMI-PROFESSIONAL	10.4	12.5	24.2	23.6
SUPERVISOR, ADMINISTRATIVE AND SENIOR CLERICAL	5.5	7.1	6.4	11.3
SKILLED AND CLERICAL (SALES, SERVICE, TRADES)	31.0	23.0	22.7	28.7
SEMI SKILLED MANUAL AND JUNIOR CLERICAL	31.8	46.7	28.5	26.7
OTHER MANUAL	2.7	2.1	2.5	0.2
TOTAL:	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 4

EDUCATIONAL ATTAINMENT OF INDIVIDUALS BORN IN CANADA FROM GREEK AND NON-GREEK ORIGIN 25-65 YEARS OF AGE BY SEX

EDUCATIONAL ATTAINMENT	GREEK ORIGIN		NON-GREEK ORIGIN	
	MALES (N=562) %	FEMALES (N=585) %	MALES (N=199, 562) %	FEMALES (N=153, 586) %
LESS THAN HIGH SCHOOL DIPLOMA	14.9	10.6	29.6	27.7
HIGH SCHOOL DIPLOMA	22.2	24.3	21.3	25.7
NON-UNIVERSITY POST-SECONDARY EDUCATION	31.3	32.0	30.7	28.8
UNIVERSITY WITHOUT BACHELOR'S DEGREE	3.2	3.4	1.9	2.9
UNIVERSITY WITH BACHELOR'S DEGREE OR HIGHER	28.3	29.7	16.4	14.9
TOTAL:	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 5

EDUCATIONAL ATTAINMENT OF GREEKS BORN IN CANADA BY SINGLE AND MULTIPLE (MIXED) ETHNIC ORIGIN 25-65 YEARS OF AGE BY SEX

EDUCATIONAL ATTAINMENT	SINGLE ETHNIC ORIGIN		MULTIPLE ETHNIC ORIGIN	
	MALES (N=404) %	FEMALES (N=385) %	MALES (N=158) %	FEMALES (N=200) %
LESS THAN HIGH SCHOOL DIPLOMA	13.9	7.5	17.7	16.5
HIGH SCHOOL DIPLOMA	22.8	23.9	20.9	25.0
NON-UNIVERSITY POST-SECONDARY EDUCATION	30.9	33.5	32.3	29.0
UNIVERSITY WITHOUT BACHELOR'S DEGREE	3.2	4.2	4.2	2.0
UNIVERSITY WITH BACHELOR'S DEGREE OR HIGHER	29.2	30.9	25.9	27.5
TOTAL:	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 6

EDUCATIONAL ATTAINMENT OF INDIVIDUALS BORN IN CANADA FROM GREEK AND NON-GREEK ORIGIN 25-65 YEARS OF AGE BY SEX, IN THE PROVINCE OF ONTARIO

EDUCATIONAL ATTAINMENT	GREEK ORIGIN		NON-GREEK ORIGIN	
	MALES (N=306) %	FEMALES (N=322) %	MALES (N=12, 203) %	FEMALES (N=20, 405) %
LESS THAN HIGH SCHOOL DIPLOMA	15.0	11.8	30.0	27.7
HIGH SCHOOL DIPLOMA	24.2	25.5	19.8	24.2
NON-UNIVERSITY POST-SECONDARY EDUCATION	28.1	31.4	32.0	30.4
UNIVERSITY WITHOUT BACHELOR'S DEGREE	3.6	1.9	1.6	2.3
UNIVERSITY WITH BACHELOR'S DEGREE OR HIGHER	29.1	29.5	16.6	15.5
TOTAL:	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 7

EDUCATIONAL ATTAINMENT OF INDIVIDUALS BORN IN CANADA FROM GREEK AND NON-GREEK ORIGIN 25-65 YEARS OF AGE BY SEX, IN THE PROVINCE OF QUEBEC

EDUCATIONAL ATTAINMENT	GREEK ORIGIN		NON-GREEK ORIGIN	
	MALES (N=214) %	FEMALES (N=211) %	MALES (N=56, 677) %	FEMALES (N=58, 865) %
LESS THAN HIGH SCHOOL DIPLOMA	15.4	8.1	29.5	28.3
HIGH SCHOOL DIPLOMA	19.6	23.7	23.4	27.8
NON-UNIVERSITY POST-SECONDARY EDUCATION	36.0	32.7	28.3	26.1
UNIVERSITY WITHOUT BACHELOR'S DEGREE	2.8	6.2	2.3	3.5
UNIVERSITY WITH BACHELOR'S DEGREE OR HIGHER	26.2	29.4	16.5	14.2
TOTAL:	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 8

EDUCATIONAL ATTAINMENT OF INDIVIDUALS BORN IN CANADA
25-65 YEARS OF AGE BY SEX, IN THE PROVINCE OF ONTARIO

EDUCATIONAL ATTAINMENT	GREEK AS ONLY ETHNIC ORIGIN		GREEK AS ONE ETHNIC ORIGIN		NON-GREEK ORIGIN ETHNIC ORIGIN	
	MALES (N=217) %	FEMALES (N=205) %	MALES (N=89) %	FEMALES (N=117) %	MALES (N=72, 203) %	FEMALES (N=73, 768) %
LESS THAN HIGH SCHOOL DIPLOMA	12.9	8.3	20.2	17.9	30.0	27.7
HIGH SCHOOL DIPLOMA	24.4	25.9	23.6	24.8	19.8	24.2
NON-UNIVERSITY POST-SECONDARY EDUCATION	27.6	32.2	29.2	29.9	32.0	30.4
UNIVERSITY WITHOUT BACHELOR'S DEGREE	3.7	2.4	3.4	0.9	1.6	2.3
UNIVERSITY WITH BACHELOR'S DEGREE OR HIGHER	31.3	31.2	23.6	26.5	16.6	15.5
TOTAL:	100	100	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 9

EDUCATIONAL ATTAINMENT OF INDIVIDUALS BORN IN CANADA
25-65 YEARS OF AGE BY SEX, IN THE PROVINCE OF QUEBEC

EDUCATIONAL ATTAINMENT	GREEK AS ONLY ETHNIC ORIGIN		GREEK AS ONE ETHNIC ORIGIN		NON-GREEK ORIGIN ETHNIC ORIGIN	
	MALES (N=169) %	FEMALES (N=161) %	MALES (N=45) %	FEMALES (N=50) %	MALES (N=56, 677) %	FEMALES (N=58, 865) %
LESS THAN HIGH SCHOOL DIPLOMA	15.4	6.2	15.6	14.0	29.5	28.3
HIGH SCHOOL DIPLOMA	20.7	23.0	15.6	26.0	23.4	27.8
NON-UNIVERSITY POST-SECONDARY EDUCATION	35.5	33.5	37.8	30.0	28.3	26.1
UNIVERSITY WITHOUT BACHELOR'S DEGREE	3.0	6.8	2.2	4.0	2.3	3.5
UNIVERSITY WITH BACHELOR'S DEGREE OR HIGHER	25.4	30.4	28.9	26.0	16.5	14.2
TOTAL:	100	100	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 10

INCOME OF INDIVIDUALS BORN IN CANADA FROM GREEK AND
NON-GREEK ORIGIN 25-65 YEARS OF AGE BY SEX

INCOME	GREEKS BORN IN CANADA		NON-GREEKS BORN IN CANADA	
	MALES (N=562) %	FEMALES (N=585) %	MALES (N=49,562) %	FEMALES (N=153,586) %
NO INCOME	0.9	6.0	0.7	8.4
LESS THAN \$9,999	18.5	20.3	14.1	24.7
\$10,000 - \$19,999	18.3	24.6	24.0	21.4
\$20,000 - \$29,999	18.5	16.8	15.8	18.2
\$30,000 - \$39,999	14.1	16.4	17.7	13.3
\$40,000 - \$49,999	11.9	8.9	13.9	7.0
\$50,000 - \$59,999	5.5	2.4	10.3	3.6
\$60,000 – AND OVER	12.3	4.6	14.5	3.4
TOTAL:	100	100	100	100
AVERAGE INCOME	\$31,160.41	\$23,046.45	\$36,764.61	\$20,860.05

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 11

HIGHEST AND LOWEST INCOME CATEGORIES BY EDUCATIONAL LEVEL OF CANADIAN BORN FROM GREEK AND NON-GREEK ETHNIC ORIGIN 25-65 YEARS OF AGE

EDUCATIONAL AND OVER	INCOME OF \$50,000 AND OVER		INCOME OF LESS THAN \$20,000	
	GREEK ORIGIN (N=141) %	NON-GREEK ORIGIN (N=74,842) %	GREEK ORIGIN (N=256) %	NON-GREEK ORIGIN (N=59,322) %
LESS THAN HIGH SCHOOL DIPLOMA	6.2	6.8	31.5	36.8
HIGH SCHOOL DIPLOMA	7.1	11.0	28.1	25.0
NON-UNIVERSITY POST-SECONDARY EDUCATION	11.1	15.9	22.8	18.3
UNIVERSITY NO DEGREE	13.2	20.7	18.4	15.9
UNIVERSITY DEGREE OR HIGHER	20.4	38.4	15.9	11.6
TOTAL:	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 12

INCOME OF GREEKS BORN IN CANADA BY SINGLE AND MULTIPLE ETHNIC ORIGIN 25-65 YEARS OF AGE BY SEX

INCOME	SINGLE ETHNIC ORIGIN		MULTIPLE ETHNIC ORIGIN	
	MALES (N=404) %	FEMALES (N=385) %	MALES (N=158) %	FEMALES (N=200) %
NO INCOME	1.0	5.5	6.0	7.0
LESS THAN \$9,999	17.8	20.0	20.3	21.0
\$10,000 - \$19,999	22.0	25.2	8.9	23.5
\$20,000 - \$29,999	20.0	17.9	14.6	14.5
\$30,000 - \$39,999	14.1	17.9	13.9	13.5
\$40,000 - \$49,999	10.4	8.1	15.8	10.5
\$50,000 - \$59,999	4.5	2.1	8.2	3.0
\$60,000 – AND OVER	10.1	3.4	17.7	7.0
TOTAL:	100	100	100	100
AVERAGE INCOME	\$29,555	\$22,312	\$35,266	\$24,459

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 13

OCCUPATIONAL DISTRIBUTION OF CANADIAN BORN INDIVIDUALS FROM GREEK AND NON-GREEK ETHNIC ORIGIN 25-65 YEARS OF AGE BY SEX

OCCUPATION CATEGORIES	GREEKS BORN ORIGIN		NON-GREEK ORIGIN	
	MALES (N=516) %	FEMALES (N=478) %	MALES (N=131,802) %	FEMALES (N=115,569) %
SENIOR AND MIDDLE MANAGEMENT	15.7	9.4	12.7	6.9
PROFESSIONAL AND SEMI-PROFESSIONAL	24.2	23.6	19.7	24.6
SUPERVISOR, ADMINISTRATIVE AND SENIOR CLERICAL	6.4	11.3	9.5	15.0
SKILLED AND CLERICAL (SALES, SERVICE, TRADES)	22.7	28.7	24.4	23.7
SEMI SKILLED MANUAL AND JUNIOR CLERICAL	28.5	26.7	29.1	28.4
OTHER MANUAL	2.5	0.2	4.7	1.4
TOTAL:	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

TABLE 14

OCCUPATIONAL DISTRIBUTION OF GREEKS IN CANADA BY SINGLE AND MULTIPLE (MIXED) ETHNIC ORIGIN 25-65 YEARS OF AGE BY SEX

OCCUPATION CATEGORIES	SINGLE ETHNIC ORIGIN		MULTIPLE ETHNIC ORIGIN	
	MALES (N=372) %	FEMALES (N=327) %	MALES (N=144) %	FEMALES (N=160) %
SENIOR AND MIDDLE MANAGEMENT	16.1	8.6	14.6	11.3
PROFESSIONAL AND SEMI-PROFESSIONAL	23.7	23.2	25.7	24.4
SUPERVISOR, ADMINISTRATIVE AND SENIOR CLERICAL	5.6	11.6	8.3	10.6
SKILLED AND CLERICAL (SALES, SERVICE, TRADES)	23.7	30.6	20.1	25.0
SEMI SKILLED MANUAL AND JUNIOR CLERICAL	28.8	25.7	27.8	28.8
OTHER MANUAL	2.2	0.3	3.5	0.0
TOTAL:	100	100	100	100

SOURCE: PUBLIC USE MICRODATA FILE FOR INDIVIDUALS, 1996. CENSUS OF CANADA

Ο ρόλος των επιφανών Ελληνοαμερικάνων στην ομογένεια και στις Η.Π.Α: Μια σύντομη ανασκόπηση

Αριστοτέλης Μιχόπουλος

Εισαγωγή

Θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς, ότι η ελληνική πνευματική παρουσία στην Αμερική, προηγείται της υπάρξης της Ελλάδος ως ανεξάρτητου κράτους. Πράγματι, τα πρώτα δείγματα της ελληνικής πνευματικής επίδρασης στην Αμερική βρίσκονται στην συζήτηση που έγινε στο αμερικανικό κογκρέσο για την πιθανή υιοθέτηση της ελληνικής ως γλώσσας της νέας υπό σύσταση Συμπολιτείας, που ήθελε να κόψει κάθε δεσμό με τη μητρόπολή της. Αν και η συζήτηση αυτή δεν οδήγησε σε κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα, εντούτοις αποτελεί δείγμα της «περιρρέουσας ατμόσφαιρας» της εποχής εκείνης. Το πνεύμα αυτό εν συνεχεία βλέπουμε στην επίδραση της αρχαίας Ελλάδας, τόσο στη διαμόρφωση του πολιτικού της συστήματος, όσο και στην αρχιτεκτονική -γνωστή ως Classical Revival Period- του 18ου και 19ου αιώνα. Πράγματι, μια πληθώρα δημοσίων και άλλων κτηρίων είναι αψευδής μάρτυς αυτού του φαινομένου ιδιαίτερα στο κέντρο της Ουάσιγκτον, η οποία σήμερα θυμίζει περισσότερο την αρχαία Αθήνα παρά μια τυπική αμερικανική πόλη.

Η ελληνική αυτή πνευματική παρουσία μετά την Αμερικανική Επανάσταση ήταν ασφαλώς ένα πολύ ευχάριστο γεγονός, όταν αναλογισθεί κανείς την αποτυχημένη φυσική παρουσία του ελληνισμού, με την αποικία της Νέας Σμύρνης στη Φλώριδα (1768-1777). Το μόνο που απόμεινε από την αποτυχημένη αυτή προσπάθεια της πρώτης μαζικής μετανάστευσης Ελλήνων (403 μετανάστες) στην Αμερική -με πρωτοβουλία και ευθύνη του Σκωτσέζου γιατρού Andrew Turnbull και της ελληνοαγγλίδας συζύγου του, Marcia Gracia Dura Bin, καταγόμενης από τη Σμύρνη της Μικράς Ασίας- είναι το όνομα της ομώνυμης πόλης στη Φλώριδα, καθώς και το μέχρι σήμερα διασωζόμενο «Αρχαιότερο Ξύλινο Σχολείο» της Αμερικής στον Άγιο Αυγουστίνο της Φλώριδας, που δεν είναι άλλο από το σχολείο στο οποίο δίδασκε ο Ιωάννης Γιαννόπουλος, από τη Μάνη, τα ελληνοαμερικανόπουλα που γεννήθηκαν εκεί από τους πρώτους Έλληνες αποίκους (Μαλαφούρης, 1948, 32-38, Παραιοαννου, 1985, 31-34).

1. Πολιτικοί

Ως γνωστό η ελληνική παρουσία πήρε μεγάλες διαστάσεις τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα και είχε μια ενδιαφέρουσα κορύφωση προς το τέλος του αιώνα με την παρ' ολίγο «κατάληψη» της αμερικανικής Προεδρίας (1988) από το γιο Έλληνα μετανάστη. Παρόλη την σημαντική παρουσία του 20ού αιώνα, ο 19ος αιώνας μας παρέχει μια πρώτη «σοδειά» επιφανών Ελληνοαμερικανών, που συνδέσαν τη ζωή και ιστορία τους όχι μόνο με την μικρή τότε ομογένεια, αλλά και με την ευρύτερη -ιδιαίτερα την μορφωμένη- αμερικανική κοινωνία. Μεγάλο μέρος των επιφανών Ελληνοαμερικανών προέρχεται από τον χώρο των ορφανών της ελληνικής επανάστασης του 1821, που είχαν την «αγαθή τύχη» να υιοθετηθούν από εύπορους και μορφωμένους αμερικανούς φιλέλληνες. Έτσι ο Λουκάς Μιλτιάδης Μίλλερ, ένα από τα προα-

ναφερθέντα ορφανά, προΐσταται αυτής της σειράς επιφανών Ελληνοαμερικανών πολιτικών.

Ο Λουκάς Μιλτιάδης Μίλλερ, θετός υιός του αμερικανού φιλέλληνα συνταγματάρχη Jonathan P. Miller, γεννήθηκε στη Λιβαδειά το 1824 και ήταν γιος οπλαρχηγού της Επανάστασης, που σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια του αγώνα. Σε ηλικία 21 ετών ο Λουκάς άρχισε να εξασκεί το επάγγελμα του δικηγόρου και το 1853 εξελέγη μέλος του νομοθετικού σώματος της Πολιτείας του Wisconsin, το δε 1891 ομοσπονδιακός βουλευτής με εξαιρετική δράση. Ο Μίλλερ πέθανε το 1902 στο Oshkosh του Wisconsin, σε ηλικία 78 ετών (Μαλαφούρης, 1948, 42-43). Εκτός του Λ. Μ. Μίλλερ σ' αυτή τη σειρά επιφανών Ελλήνων περιλαμβάνονται πολιτικά πρόσωπα, όπως π.χ. δήμαρχοι, βουλευτές (πολιτειακοί και ομοσπονδιακοί)-γερουσιαστές, κ.ά.

Από το μεγάλο αριθμό πολιτικών προσώπων του 20ου αιώνα, ασφαλώς ξεχωρίζουν τα ονόματα του Τζων Μπραδής, «Majority Whip» του Δημοκρατικού Κόμματος και ομοσπονδιακού βουλευτή για 22 χρόνια (1958-1980) από την Ινδιάνα και ακολούθως Προέδρου του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης (NYU) για δέκα χρόνια, του Γερουσιαστή Πωλ Σαρμπάνη, από το Μαίριλαντ, που επανεκλέγεται συνεχώς ως γερουσιαστής από το 1976, του Μάικλ Μπιλιράκη, ρεπουμπλικανού ομοσπονδιακού βουλευτή από τη Φλώριδα με συνεχή εικοσαετή παρουσία -από το 1982 μέχρι σήμερα- και μίας ακόμη δεκάδας ομοσπονδιακών και πολύ περισσότερων πολιτειακών βουλευτών. Σ' αυτούς πρέπει ασφαλώς να προσθέσει κανείς τα ονόματα του γερουσιαστή Πωλ Τσόγκα από το Λόουελ της Μασσαχουσέτης, που εξελέγη και διετέλεσε γερουσιαστής Μασσαχουσέτης από το 1978 έως το 1984 και έπεσε ηρωικώς «επί των επάλξεων», λόγω καρκίνου, αφού πρώτα κέρδισε μια σειρά προεκλογικών αναμετρήσεων για την κατάκτηση του χρίσματος του Δημοκρατικού Κόμματος για την Προεδρία των Η.Π.Α. το 1992.

Εκτός από τον Σαρμπάνη, τον αγώνα σε επίπεδο γερουσιαστικό συνεχίζει επιτυχώς και η Ολυμπία Σνόου από το Μαίην, της οποίας το βιογραφικό περιλαμβάνει τη διάκριση της νεότερης βουλευτού στην ιστορία των Η.Π.Α.. Γεννημένη στην Ελλάδα και μεγαλωμένη στο ορφανοτροφείο της Ακαδημίας του Αγίου Βασιλείου της Αρχιεπισκοπής Αμερικής στο Γκάρρισον της Νέας Υόρκης, η Σνόου εξελέγη βουλευτίνα του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος στο Μαίην το 1978 (Ραφαογιάννου, 1985, 119). Από επιτυχημένη βουλευτής, επί δεκαεξί συνεχή έτη, η Σνόου μετεπήδησε στο χώρο της Γερουσίας το 1994 και επανεξελέγη με άνεση το 2000. Πολύ ευοίωνο εθεωρείτο και το μέλλον του Σπύρου Άγκνιου το 1968, όταν ανεδείχθη Αντιπρόεδρος των Η.Π.Α.. Προς στιγμήν ο ελληνισμός επίστεψε ότι το όνειρο θα εγινόταν πραγματικότητα, μετά την λήξη της δεύτερης θητείας του Προέδρου Νίξον το 1976. Δυστυχώς έληξε άδοξα η θητεία και των δύο και έγραψαν ιστορία με την διπλή παραίτησή τους, ο 1973 ο Άγκνιου και το 1974 ο Νίξον.

Το απατηλό όνειρο του Άγκνιου, ανέλαβε να μετατρέψει σε πραγματικό ο Μάικλ Δουκάκης, δεκαπέντε χρόνια αργότερα. Και πάλι, ενώ το ξεκίνημα ήταν επιτυχημένο και «πολλά υποσχόμενο», το φινάλε ήταν μια ακόμη αποτυχία.

Παρόλα αυτά η συνεχής αυτή παρουσία του ελληνισμού στην πολιτική «κονίστρα» των Η.Π.Α. είχε πολλές θετικές επιδράσεις τόσο στην ομογένεια, όσο και στο ευρύτερο αμερικανικό κοινό. Γιατί το μεν αμερικανικό κοινό -αν θυμηθούμε το σχετικό άρθρο της Wall Street Journal το 1988, δηλ. το «Bucks, brains, and baklava» (Moskos, 1990, 172)- συνειδητοποίησε την ισχυρή ελληνική παρουσία στον αμερικανικό πολιτικό και οικονομικό χώρο, η δε ομογένεια, κατανόησε και αυτή, ότι το «αμερικανικό όνειρο» δεν ήταν τόσο ανέφικτο, όσο νόμιζαν η πρώτη και δεύτερη γενιά.

Έτσι βλέπει κανείς, πως μέσα σε εκατό χρόνια από τότε που ο Λουκάς Μιλτιάδης Μίλλερ εξελέγη πρώτος ελληνοαμερικανός ομοσπονδιακός βουλευτής (1891), η ομογένεια γέννησε δεκάδες ολόκληρες βουλευτών σ' όλες σχεδόν τις Πολιτείες των Η.Π.Α. και τρεις φορές - Άγκνιου, Δουκάκης, Τσόγκα - επλησίασε στο να μετουσιώσει το όνειρο σε πραγματικότητα. Πέρα των πολιτειακών και ομοσπονδιακών βουλευτών και γερουσιαστών, θα μπορούσε να αναφέρει κανείς και σχεδόν μια δεκάδα κυβερνητών Πολιτειών, καθώς και τις δεκάδες δημάρχων σε πολλές πόλεις των Η.Π.Α.. Δύο από τις πλέον εξέχουσες προσωπι-

κότητες στην περιοχή αυτή είναι ο Τζώρτζ Κριστόφερ, που διετέλεσε ένας από τους πλέον επιτυχημένους δημάρχους του Αγίου Φραγκίσκου (1956-1964) και ο Art Agnos που εξελέγη και αυτός Δήμαρχος Αγίου Φραγκίσκου το 1987 (Moskos, 1990, 172).

2. Επιχειρηματίες

Η πολιτική εκστρατεία των Άγκνιου, Τσόγκα και ιδιαίτερα του Δουκάκη, απέδειξε και την οικονομική ωρίμανση της ομογένειας. Πράγματι, όπως παρατήρησε η Wall Street Journal και άλλες αμερικανικές και ομογενειακές εφημερίδες, ένα σημαντικό ποσό -το ένα τρίτο περίπου- της εκστρατείας του Δουκάκη, που κόστισε πάνω από 80 εκατ. δολάρια, προήλθε από την οικονομική ενίσχυση της ομογένειας.

Και η παρατήρηση αυτή μας φέρνει σε έναν άλλο εξίσου ενδιαφέροντα χώρο: τον χώρο των επιχειρήσεων. Και στον χώρο αυτό δύο άλλοι πρωτοπόροι, ορφανά και αυτά της ελληνικής επανάστασης, ο Κωνσταντίνος και ο Παντιάς Ράλλης, από τη Χίο, έμελλαν να γίνουν το «παράδειγμα προς μίμηση» σε δεκάδες διαπρεπείς ομογενείς τα επόμενα εκατό χρόνια. Έτσι οι αδελφοί Ράλλη, μετά από λαμπρές σπουδές στα αμερικανικά πανεπιστήμια Amherst και Yale εισήλθαν στο χώρο των επιχειρήσεων. Αφού επέστρεψαν στην Ευρώπη, μετά αναχώρησαν για την Καλκούτα των Ινδιών, όπου ίδρυσαν τον εμπορικό οίκο των Αδελφών Ράλλη, ο οποίος μετεξελίχθη σε μία από τις μεγαλύτερες εταιρίες του 19ου αιώνα με έδρα το Λονδίνο και υποκαταστήματα στις Ινδίες, στις μεγαλύτερες πόλεις των Η.Π.Α., κ.α. (Μαλαφούρης, 1948, 40, Παραιοαννου, 1985, 41).

Στις αρχές του 20ού αιώνα ένας άλλος πρωτοπόρος, ο Αλέξανδρος Πανταζής, έμελλε να διαγράψει μια καταπληκτική τροχιά, που βρήκε σύντομα αξίους μιμητές στο πρόσωπο των αδελφών Σκούρα. Ο «βίος και η πολιτεία» του Αλέξανδρου Πανταζή άρχισε με τα ταξίδια του σε ηλικία εννέα ετών, όταν ακολούθησε τον πατέρα του από την Άνδρο στο Κάιρο, και μετά στο Λονδίνο και στη Γαλλία, μαθαίνοντας ταυτόχρονα διάφορες γλώσσες. Πολύ σύντομα άρχισε την οδύσειά του εργαζόμενος σε ένα γαλλικό πλοίο, το οποίο εγκατέλειψε όταν έφθασε στο Σαν Φρανσίσκο. Ήταν τότε 12 ετών. Μετά από διάφορες σύντομες μικροεπιχειρήσεις επήγε σαν χρυσοθήρας στο Κλοντάϊκ της Αλάσκας, αλλά βρήκε το χρυσό προβάλλοντας κινηματογραφικές ταινίες στους εκεί χρυσοθήρες. Σύντομα επέστρεψε στο Σηάτλ της Πολιτείας Washington, όπου άνοιξε με επιτυχία ένα κινηματογράφο. Η επιτυχία ήταν τόσο μεγάλη, που σύντομα άνοιξε άλλους τρεις στη ίδια πόλη. Μετά άνοιξε και άλλους στην Τακόμα, το Πόρτλαντ, το Βανκούβερ και τέλος στον Άγιο Φραγκίσκο, από όπου είχε αρχίσει τη σταδιοδρομία του. Η τεράστια για την εποχή εκείνη επιχείρηση που δημιούργησε, μια αλυσίδα ογδόντα περίπου κινηματογράφων στο τέλος της δεκαετίας του 1920, ήταν γνωστή ως Pantages Circuit of the West Coast. Στο απόγειο της επιτυχίας του ο Πανταζής, επονομαζόμενος και «βασιλιάς των κινηματογράφων», πούλησε τις επιχειρήσεις του στην Warner Brothers και τη Radio Keith Orpheum και επένδυσε το εισόδημα των πωλήσεων σε μετοχές της Warner Brothers (Παραιοαννου, 1985, 67). Δυστυχώς με την κατάρρευση του χρηματιστηρίου το 1929 και την συνακόλουθη οικονομική κρίση, ο Πανταζής πέθανε το 1936 ως κοινός θνητός, αφήνοντας, όμως, πίσω του μια ζωή, που όπως την περιέγραψε ο ιστορικός της ομογένειας Theodore Saloutos, ήταν γεμάτη «with the wanderlust romance and adventure that fills the pages of a swift moving popular novel» (Saloutos, 1964, 273).

Την κινηματογραφική αυτή ιστορία του Πανταζή συνέχισε με μεγαλύτερη ακόμη επιτυχία η τριανδρία των αδελφών Σκούρα. Οι τρεις αδελφοί, Τσαρλς (Κων/νος), Σπύρος και Γεώργιος, ξεκίνησαν και αυτοί από το μηδέν, όταν το 1908 ήρθε πρώτα ο Τσαρλς στο Σαιν Λούις του Μιζούρι και σύντομα έφερε και τα άλλα δύο αδέρφια του εκεί. Σε λίγο διάστημα (1914), από σερβιτόροι οι τρεις αδελφοί κατάφεραν να αγοράσουν ένα χώρο διασκεδάσεως, που μετέτρεψαν σε κινηματογράφο, το «Olympia». Μέσα σε μια σχεδόν δεκαετία (το 1926) είχαν υπό τον έλεγχό τους 37 κινηματογράφους στο Σαιν Λούις. Τη δεκαετία του τριάντα είχαν αυξήσει τον αριθμό αυτό σε πάνω από 400 κινηματογράφους και το 1942 διέθεταν 563 αίθουσες σε διάφορες Πολιτείες (Παραιοαννου, 1985, 67). Παράλληλα είχαν

καταστεί και σημαντικοί παράγοντες στο χώρο παραγωγής ταινιών στο Χόλιγουντ. Το 1942 μάλιστα ο Σπύρος Σκούρας, ο πιο μορφωμένος από τους τρεις, έγινε πρόεδρος της μεγάλης κινηματογραφικής εταιρείας 20th Century Fox, θέση την οποία κατείχε μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του εξήντα. Ταυτοχρόνως, ο Τσάρλς Σκούρας το 1946 ήταν ο υψηλότερα αμειβόμενος αμερικανός φορολογούμενος, παίρνοντας τον αστρονομικό για την εποχή εκείνη ετήσιο μισθό των 568.114 δολαρίων (Papaioannou, 1985, 66; Μαλαφούρης, 1948, 257). Ήταν μάλιστα τόσο μεγάλη, στο τομέα της, η εταιρεία τους, που το αρμόδιο υπουργείο των Η.Π.Α. την κατηγόρησε για μονοπωλιακή δράση και ζήτησε τη διάσπασή της.

Το επιχειρηματικό δαιμόνιο των αδελφών Σκούρα βρήκε μιμητές και σε άλλους ομογενείς της εποχής, μερικοί εκ των οποίων έγιναν εξίσου γνωστοί και διάσημοι, όπως ο εκ Τροπαίων Αρκαδίας Βασίλειος (William) Χέλης, του οποίου οι πετρελαιοπηγές στο Τέξας και στη Λουιζιάνα παρήγαγαν 1,5 εκατομμύρια βαρέλια ετησίως κατά την δεκαετία του '40 και διέθετε στόλο πενήντα πλοίων για τη μεταφορά του. Αργότερα ακολούθησαν οι αδελφοί Πάππα (Τομ, Αθανάσιος και Τζων) απ' τη Βοστώνη, οι αδελφοί Δικαίου (Γιάννης, Γιώργος και Ντίνος) από το Ντένβερ του Κολοράδο, ο George Phydias Mitchell από το Χιούστον του Τέξας, και προς το τέλος του αιώνα αρκετοί νέοι «αστέρες», όπως ο Άλεξ Σπανός από την Καλιφόρνια, ο Τζων Κατσιματίδης από τη Νέα Υόρκη ο Μάικλ Τζαχάρης από τη Νέα Υόρκη και πολλοί άλλοι.

Οι πιο πολλοί από αυτούς αποτελούν ενεργά μέλη της ομογένειας -δρώντα κυρίως μέσω των πολλών και διαφόρων οργάνων της Αρχιεπισκοπής Αμερικής, όπως π.χ. του Ανωτάτου Αρχιεπισκοπικού Συμβουλίου, του Leadership 100, της Εφορείας του Hellenic College, των Επισκοπών, κ.ά.- αλλά και της αμερικανικής πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής, για να μην αναφερθούμε και για το ρόλο τους στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις. Για παράδειγμα ο Τομ Πάππας, με ρίζες από τη Δημητσάνα, είναι γνωστός στην Ελλάδα, τόσο από την ανάμειξή του στα οικονομικά και πολιτικά πράγματα την δεκαετία του '60, όσο και από την συμμετοχή του, ως συνεταίρου, στην γνωστή την εποχή εκείνη εταιρεία πετρελαιοειδών Esso-Pappas. Στην ομογένεια η οικογένεια Πάππας είναι γνωστή για την πολλαπλή κοινωνική και φιλανθρωπική της δράση, με δωρεές και ενεργό δράση σε πολλά ομογενειακά, εκκλησιαστικά, εκπαιδευτικά και άλλα ιδρύματα. Ο Τόμ Πάππας μάλιστα διορίστηκε και Επίτιμος Γενικός Πρόξενος της Ελλάδος στη Βοστώνη, καθώς και μέλος της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής της οργάνωσης Greek War Relief (Ελληνική Πολεμική Περίθαλψη) (Μαλαφούρης, 1948, 489). Στον αμερικανικό πολιτικό χώρο η οικογένεια Πάππα ήταν γνωστή για την επιρροή της στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, αλλά και στην αμερικανική πολιτική. Παραδείγματος χάριν ο Τομ Πάππας είχε αποκληθεί από τον Νίξον «ο χρυσός έλληνας» που έφερνε «δώρα» στο ρεπουμπλικανικό κόμμα και το όνομα του περιλαμβάνεται στη δικογραφία του γνωστού σκανδάλου Watergate (Papaioannou, 1985, 110). Φημολογείται μάλιστα, ότι ο Πάππας και άλλοι ελληνοαμερικανοί παράγοντες συνέβαλαν σημαντικά στην επιλογή του Άγκνιου από τον Νίξον για την θέση του Αντιπροέδρου των Η.Π.Α..

Παρόμοια ισχυρή επιρροή στα ελληνικά, ελληνοαμερικανικά και αμερικανικά δρώμενα είχαν και οι αδελφοί Σκούρα, ιδιαίτερα ο Σπύρος Σκούρας ο οποίος διετέλεσε επί σειρά ετών, πρόεδρος της Greek War Relief και τη δεκαετία του 60 της United Greek Orthodox Charities, και ο Βασίλειος Χέλης, ο οποίος διετέλεσε αντιπρόεδρος της ίδιας οργάνωσης και Ύπατος Πρόεδρος της ΑΧΕΠΑ. Οι αδελφοί Σκούρα και ο Χέλης ήταν ένας από τους κύριους μοχλούς για την δημιουργία και απaráμλλη επιτυχία που είχε η οργάνωση Greek War Relief, κατά την διάρκεια της Κατοχής και μετέπειτα. Ο Σπύρος Σκούρας, ως Πρόεδρος, και ο Χέλης, ως Αντιπρόεδρος και Πρόεδρος το 1946 συνέβαλαν τα μέγιστα στη συλλογή, οργάνωση και μεταφορά τροφίμων, φαρμάκων και εφοδίων με πλοία στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα η οργάνωση αυτή σε ελάχιστο χρονικό διάστημα ίδρυσε πάνω από χίλια τμήματα στις Η.Π.Α. για την βοήθεια της Ελλάδος. Μέχρι τον Απρίλιο του 1941 συνέλεξε και έστειλε στην Ελλάδα 3,3 εκατομμύρια δολάρια. Χάρης στις ενέργειες του Σκούρα κατέστη δυνατή η μεταφορά εκατοντάδων χιλιάδων τόνων αλεύρων και άλλων εφοδίων στην Ελλάδα από την Αμερική -αργότερα και από τον Καναδά και Αργεντινή- με σουηδικά πλοία,

καθώς και τροφίμων από την Τουρκία. Μόνο για τη μεταφορά των εφοδίων αυτών η οργάνωση επλήρωσε 2,8 εκατομμύρια δολάρια από τον Μάρτιο του 1941 έως τον Μάρτιο του 1945¹. Η βοήθεια αυτή συνεχίστηκε και μετά την Κατοχή και το 1946, στο Συνέδριό της στο Σικάγο, έλαβε την απόφαση να συλλέξει 12 εκατομμύρια δολάρια εντός του 1947. Γενικά από την ίδρυση της οργάνωσης το Νοέμβριο του 1940, μέχρι τον Αύγουστο του 1946 η οργάνωση συνεισέφερε πάνω από 20 εκατομμύρια δολάρια, σε χρήμα και σε είδος, για την περίθαλψη και ανοικοδόμηση της Ελλάδος (Μαλαφούρης, 1948, 218-226).

Όλη αυτή η οικονομική και κοινωνική ηγεσία με την βοήθεια της Εκκλησίας, της ΑΧΕΠΑ, της ΓΚΑΠΑ, άλλων οργανώσεων και της υπόλοιπης ομογένειας συνέβαλε τα μέγιστα στην οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα κατά την διάρκεια της Κατοχής. Συνέβαλε επίσης ουσιαστικά και στην παροχή αμερικανικής βοήθειας -μέσω του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού- κατά την Κατοχή και ιδιαίτερα μετά την Κατοχή. Η ίδια πολιτικοοικονομική ελληνοαμερικανική ηγεσία έπαιξε μετά την Κατοχή σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και διακήρυξη του Δόγματος Τρούμαν το 1947 (Ραφαίου 1985, 109), στην αμερικανική ενίσχυση της ελληνικής κυβέρνησης στον Εμφύλιο, στην υποστήριξη από τις Η.Π.Α., μέσω των Ηνωμένων Εθνών, της παραχώρησης της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα (1946), ακόμη και στην εκλογή του Αρχιεπισκόπου Αμερικής Αθηναγόρα σε Οικουμενικό Πατριάρχη². Η ίδια ηγεσία και ιδιαίτερα ο Βασίλειος Χέλης -με την «προσφορά σεβαστού χρηματικού ποσού» (Μαλαφούρης, 546)- έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στην αγορά του κτηρίου της ελληνικής Πρεσβείας στην Ουάσιγκτον το 1938. Μάλιστα ο Χέλης το είχε στολίσει και με ένα πίνακα του Ελ Γκρέκο (τον Άγιο Φραγκίσκο), που είχε αγοράσει ο ίδιος και παραχώρησε για παρουσίαση εκεί επί αρκετό χρονικό διάστημα. Σε αναγνώριση των πολλαπλών υπηρεσιών του η Ελλάδα τον διόρισε -όπως και τον γιο του αργότερα- Επίτιμο Γενικό Πρόξενο στη Νέα Ορλεάνη, με δικαιοδοσία στις Νότιες και Νοτιοδυτικές Πολιτείες.

Με την σύντομη αυτή παρουσίαση προσπαθήσαμε να δείξουμε τις πολλαπλές και αμφίδρομες σχέσεις των ελληνοαμερικανικών πολιτικών, οικονομικών και άλλων παραγόντων και την επίδρασή τους στις σχέσεις της ομογένειας, με την Ελλάδα και τις Η.Π.Α..

3. Επιστήμονες

Προφανώς και για ευνοήτους λόγους οι οικονομικές και πολιτικές σχέσεις και επιδράσεις μεταξύ κρατών, είναι αυτές που κατέχουν την μερίδα του λέοντος. Πέραν όμως αυτών υπάρχουν και οι πολιτιστικές και μορφωτικές σχέσεις, που περιλαμβάνουν ένα μεγάλο φάσμα δραστηριοτήτων, όπως η παιδεία, οι τέχνες και τα γράμματα. Ας ξεκινήσουμε από το χώρο της Παιδείας, μια και η ομογένεια κατέχει ήδη από τη δεκαετία του 1960 τα σκήπτρα της πιο μορφωμένης εθνοτικής ομάδας των Η.Π.Α. και της δεύτερης πιο οικονομικά ανεπτυγμένης (Moskos, 1990, 111). Είναι πράγματι πολύ συγκινητικό, όταν αναλογισθεί κανείς, ότι τα παιδιά των αγράμματων εργατών της πρώτης γενιάς, έγιναν σε μια μόνον γενιά οι πύο μορφωμένοι πολίτες των Η.Π.Α.. Και είναι εξίσου συγκινητικό όταν σκεφθεί κανείς, ότι το 1985 και ίσως και σήμερα το ακαδημαϊκό δυναμικό της ομογένειας (πάνω από τρεις χιλιάδες) η οποία αριθμητικά είναι το ένα έκτο περίπου της Ελλάδος, ήταν το μισό σε αριθμό και ίδιο σε ποιότητα με αυτό της Ελλάδος (Βλ. και ΕΣΥΕ, 1987, 78).

Και στην περίπτωση αυτή ως «πατέρας» της ελληνοαμερικανικής παιδείας μπορεί να θεωρηθεί ο Τζων Ζάχος, ένα πάλι ορφανό της ελληνικής επανάστασης. Η ιστορία του θα μπορούσε να γίνει μια ακόμη ταινία για τον πλούτο και την δράση του ήρωά της. Πράγμα-

¹ Στο ίδιο διάστημα τα έξοδά της για αγορά τροφίμων ανήλθαν σε 2,2 εκατομμύρια δολάρια. Συνολικά από το Μάρτιο του 1942 έως τον Μάρτιο του 1945, η Ελληνική Πολεμική Περίθαλψη συνεισέφερε σε χρήμα και σε είδος το ποσό των 9 εκατομμυρίων δολαρίων.

² Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί, ότι ο Πρόεδρος Τρούμαν έγινε μέλος της ΑΧΕΠΑ σε ειδική τελετή στο Λευκό Οίκο το 1946 (Hellenic Voice, May 28, 2003, σελ. 2), και ότι ο Αθηναγόρας πήγε στην Κωνσταντινούπολη με το Προεδρικό αεροπλάνο των Η.Π.Α..

τι ο Ιωάννης Ζάχος (1820-1898) υπήρξε μια πολυδιάστατη προσωπικότητα, αφού σπούδασε διάφορες επιστήμες -από παιδαγωγικά, ιατρική, θεολογία, κ.λπ.- σε διάφορα πανεπιστήμια, όπως το Kenyon College του Ohio, το Miami University του Ohio, κ.ά., ακολούθησε διάφορες σταδιοδρομίες -από παιδαγωγός και συνδιευθυντής του Cooper Female Seminary, στο Dayton του Ohio, καθηγητής αγγλικών και φιλολογίας στο περίφημο Antioch College του Yellow Springs του Ohio, καθηγητής φιλολογίας και ρητορικής στο Cooper Union της Νέας Υόρκης, θεολογίας σε πανεπιστήμιο, συγγραφέας και ποιητής, ιερέας της Unitarian Church, κ.ά.- έζησε σε διάφορα μέρη και ήταν θερμός υποστηρικτής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, γράφοντας ποιήματα για την απελευθέρωση των μαύρων στον Εμφύλιο Πόλεμο της Αμερικής. Ο Ζάχος είχε συνδεθεί με κορυφαίους διανοουμένους της εποχής του, όπως τον γνωστό ποιητή William Cullen Bryant, τον Charles Dana και άλλους συγγραφείς, πολιτικούς και επιστήμονες. Πέθανε στη Νέα Υόρκη και ετάφη στη Βοστώνη.

Μια εξίσου ενδιαφέρουσα ιστορία έχει να επιδείξει και ο Ευαγγελίνος Αποστολίδης Σοφοκλής (1804;-1883) από τους Τσαγγαράδες του Πηλίου, που σε νεαρή ηλικία ήρθε στις Η.Π.Α., σπούδασε στο πανεπιστήμιο Amherst και το 1842 διορίστηκε διδάσκαλος και αργότερα καθηγητής της ελληνικής στο γνωστό πανεπιστήμιο Harvard, όπου δίδασκε μέχρι το θάνατό του. Ο Σοφοκλής, λαμπρός συγγραφέας και καθηγητής, με καταπληκτική ευρυμάθεια και γνωστός για το «Λεξικό της Ρωμαϊκής και Βυζαντινής Περιόδου, από τα 146 π.Χ. μέχρι τα 1100 μ.Χ.», άφησε εποχή και για τα φιλανθρωπικά του αισθήματα, καθότι ένα σημαντικό ποσό του μισθού του το διέθετε για φιλανθρωπίες στην Ελλάδα, Αμερική, και στο ίδιο το παν/μιο Harvard. Χαρακτηριστική επ' αυτού είναι και η εξής παρατήρηση της Αμερικανικής Ακαδημίας Καλών Τεχνών: «είναι αμφίβολο αν υπήρχε άλλος άνθρωπος, που οι δωρεές του ήταν τόσο μεγάλες εν αναλογία προς τις ατομικές του δαπάνες...» (Μαλαφούρης, 1948, 51).

Ένας άλλος πρωτοπόρος του 19ου αιώνα είναι αναμφιβόλως και ο Μιχαήλ Αναγνωστόπουλος ή Μάικλ Ανάγνος επί το αγγλικόν. Ο Ανάγνος, δημοσιογράφος καταγόμενος από το Πάπιγκο της Ηπείρου, που τον έφερε στην Αμερική ο γνωστός από την ελληνική επανάσταση φιλέλληνας γιατρός Σαμουήλ Γκρίντλντ Χάου, κατά το τελευταίο ταξίδι του στην Ελλάδα (1867), όπου επήγγε να βοηθήσει τους πρόσφυγες της κρητικής επανάστασης, έγινε σύντομα ένας εξέχων ομογενής και αμερικανός. Κατά πρώτον εργάστηκε ως βοηθός του Χάου στο γνωστό ίδρυμα τυφλών Perkins Institution, που αυτός διηύθυνε στο Watertown, ένα προάστιο της Βοστώνης.

Το 1878 όταν πέθανε ο Χάου, ο Ανάγνος, ο οποίος στο μεταξύ είχε παντρευτεί την κόρη του, την Τζούλια Ρομάνο (1870), ανέλαβε τη διεύθυνση του Ιδρύματος Τυφλών. Ως διευθυντής του ιδρύματος έγινε διάσημος τόσο για την ικανότητά του να συλλέξει το σημαντικό για την εποχή εκείνη ποσό των 100 χιλιάδων δολλαρίων, για την εγκατάσταση τυπογραφείου και την εκτύπωση βιβλίων για τους τυφλούς, όσο και για τη διδακτική του ικανότητα. Το ίδρυμα έγινε γνωστό παγκοσμίως, όπως και πολλοί απόφοιτοί του και μαθητές του Ανάγνου, π.χ. η διάσημη συγγραφέας Χέλεν Κέλλερ, ο Τόμας Στρίγκερ, κ.ά. Ευεργέτης της Ελλάδος και του χωριού του, όπου εδώρησε 25.000 δολάρια για τα σχολεία του, ο Ανάγνος επισκέφθη την Ελλάδα για τους Ολυμπιακούς του 1906, καθώς και τις γειτονικές βαλκανικές χώρες. Δυστυχώς αρρώστησε και πέθανε κατά την διάρκεια του ταξιδιού του στο Τούρνο-Σεβερίνο, στις 29 Ιουνίου 1906, και ετάφη στο χωριό του Πάπιγκο. Ο ελληνικός και αμερικανικός τύπος ασχολήθηκε πολύ με τον θανόντα και μια ειδική τελετή στη Βοστώνη με τη συμμετοχή του Guild, Κυβερνήτη της Πολιτείας, και πολλών άλλων ανθρώπων των τεχνών και των γραμμάτων, τίμησε ιδιαίτερα αυτόν και το έργο του. Ίσως ο καλύτερος όμως επικήδειος να ήταν η αναφορά της Εφορείας του Ιδρύματος Τυφλών Πέρκινς, η οποία έληγε ως εξής: «Η Αμερική έχασε ένα πιστό θετό της τέκνο. Η Ελλάς έχασε έναν ένδοξο γιο εκ γενετής, οι αόμματοι του κόσμου όλου έναν πατέρα και η ανθρωπότητα έναν φίλο» (Μαλαφούρης, 1948, 54).

Η τριανδρία αυτή των πρωτοπόρων εκπαιδευτικών ήταν πράγματι ο προπομπός των πολλών και σπουδαίων πραγματών και επιτευγμάτων της ομογένειας στα εκπαιδευτικά πράγματα τις επόμενες δεκαετίες. Και πάλι βλέπομε και στην περίπτωση αυτή την συνεχή

αλληλεπίδραση των ομογενών πνευματικών ταγών, με τα ελληνοαμερικανικά, ελληνικά και αμερικανικά δρώμενα.

Ο Ανάγνος, παραδείγματος χάριν, ενδιαφέρθηκε για τα σχολεία κωφαλάλων της Ελλάδος και αργότερα έλληνες φοιτητές ήρθαν και σπούδασαν εδώ, όπως επίσης και καθηγητές πήγαν από το Perkins Institution και δίδαξαν στη Σχολή Κωφαλάλων Καλλιθέας στην Αθήνα.

Ο Ζάχος από την άλλη πλευρά έδειξε τρομερό ενδιαφέρον τόσο για την παιδεία των κοριτσιών στην Αμερική, όσο και για την παιδεία των μαύρων, που μόλις είχαν αποκτήσει την ελευθερία τους. Τα παραδείγματα αυτά ακολούθησαν και πολλοί άλλοι τις επόμενες δεκαετίες. Πολλοί από αυτούς προσέφεραν εθελουσίως τις υπηρεσίες τους στην ομογένεια, είτε οργανώνοντας σχολεία, είτε γράφοντας βιβλία, είτε διδάσκοντας, είτε προσφέροντας συμβουλευτικό ρόλο. Έτσι δεν είναι τυχαίο το ότι η ομογένεια των Η.Π.Α. έχει μια εικοσάδα ημερησίων ελληνικών σχολείων, και το μοναδικό ΑΕΙ του ελληνισμού έξω από τα ελληνικά σύνορα, το Ελληνικό Κολέγιο και τη Θεολογική Σχολή του Τιμίου Σταυρού στη Βοστώνη.

Η σχέση αυτή αλληλεπίδρασης φαίνεται επίσης και από την αμφίδρομη σχέση που παρατηρείται μεταξύ ομογενειακού και ελληνικού πανεπιστημιακού χώρου. Έτσι εκατοντάδες πανεπιστημιακοί δάσκαλοι ταξιδεύουν και διδάσκουν είτε στην Ελλάδα, είτε στις Η.Π.Α.. Μερικοί έρχονται στις Η.Π.Α., σπουδάζουν μερικά χρόνια και επιστρέφουν στην Ελλάδα σε ελληνικά ΑΕΙ. Η πλειοψηφία όμως αυτών που έρχονται στις Η.Π.Α. παραμένει εδώ και εισέρχεται στα ενδότερα του αμερικανικού ακαδημαϊκού χώρου. Ο σεβαστός αυτός αριθμός, που ενισχύεται από τους γεννηθέντες εδώ, αποτελεί μια πολύ ισχυρή ομάδα παρουσίας και διαφήμισης του ελληνικού πνεύματος στον αμερικανικό ακαδημαϊκό χώρο. Θα ήταν καθαρή ματαιοπονία, να αποπειραθεί κανείς να αναφερθεί στο μεγάλο αριθμό ομογενών επιστημόνων, που διαπρέπουν στον ακαδημαϊκό, αλλά και στον ερευνητικό χώρο πανεπιστημίων, νοσοκομείων ή μεγάλων επιχειρήσεων, όπου πολλοί εργάζονται ως ανώτατα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη.

Η καλύτερη συμβολική παρουσίαση του θέματος της παιδείας και των εκπαιδευτικών μας στο αμερικανικό εκπαιδευτικό σύστημα, ίσως να είναι η περίπτωση της Μαρίας Μπικουβάρη, που ανεκνήρυχθη Δασκάλα της Χρονιάς (1989), από το Αμερικανικό Υπουργείο Παιδείας. Γεννημένη στη Τρίπολη και απόφοιτος της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Τριπόλεως το 1958, η Μπικουβάρη (1939-2001) ήρθε στην Αμερική για ανώτερες σπουδές. Μετά την αποφοίτησή της από το Πανεπιστήμιο του Οχάιο δίδαξε αμερικανική ιστορία και διεθνείς σχέσεις σε διάφορα δημόσια σχολεία της Βιρτζίνιας και συνέχισε παράλληλα τις σπουδές της στο πανεπιστήμιο William and Mary στο Williamsburg της Βιρτζίνιας. Το 1989 μετά από πολλές εξετάσεις και διαγωνισμούς με χιλιάδες εκπαιδευτικούς σε παναμερικανική κλίμακα ανεκνήρυχθη «Δασκάλα της Χρονιάς» σε εθνικό επίπεδο και έλαβε ως έπαθλο το «Crystal Apple Award» από τον Πρόεδρο Τζωρτζ Μπους σε ειδική τελετή στο Λευκό Οίκο (Orthodox Observer, July/August, 2001, 26).

4. Τέχνες

Και θα τελειώσουμε την σύντομη αυτή επισκόπηση με μια ματιά στον εξίσου ενδιαφέροντα χώρο των τεχνών. Ο χώρος αυτός άρχισε με έναν άλλο πρωτοπόρο, τον Κωνσταντίνο Μπρουμίδη (1805-1880). Ο Κωνσταντίνος Μπρουμίδης γεννήθηκε στη Ρώμη από έλληνα πατέρα -τον Σταύρο Μπρουμίδη από τα Φιλιατρά- και ιταλίδα μητέρα, την Anna Maria Bianchini. Από μικρή ηλικία ο νεαρός Κωνσταντίνος έδειξε εξαιρετικό ταλέντο στη ζωγραφική και γλυπτική και σε ηλικία δεκαέξι ετών εκέρδισε τα πρώτα του βραβεία και στις δύο. Σε σχετικά νεαρή ηλικία έχασε και τους δύο γονείς του -το 1829 τον πατέρα και το 1837 την μητέρα του- και στο σύντομο διάστημα που ακολούθησε είχε μια πολύ ταραχώδη προσωπική και επαγγελματική ζωή. Επί δεκαετία δημιούργησε πολλά και διάφορα έργα ζωγραφικής για τον Πάπα και άλλους ισχυρούς της Ρώμης.

Με την κατάληψη όμως της Ρώμης από τους Γάλλους, ο Μπρουμίδης κλείνεται σαν επαναστάτης στη φυλακή (Φεβρουάριος, 1851) για αρκετούς μήνες. Κατάφερε να αποφυλακισθεί τον Μάρτιο του 1852 και σύντομα έφυγε για την Αμερική, όπου έφθασε στη Νέα Υόρκη στις 18 Σεπτεμβρίου. Την τριετία που ακολούθησε, εργάστηκε σε διάφορες πόλεις της Αμερικής

και την Πόλη του Μεξικού, όπου ζωγράφισε τον Καθεδρικό της ναό. Το 1855 το Κογκρέσο του ανέθεσε να ζωγραφίσει το Καπιτώλιο και η εργασία αυτή διήρκεσε 25 ολόκληρα χρόνια. Ο Μπρουμίδης απεδείχθη μεγάλος και ακούραστος ζωγράφος και σύντομα η φήμη του απλώθηκε σε όλη την Αμερική. Ιδιαίτερη θέση στο έργο του κατέχει η Αποθέωση του Ουάσιγκτον, όπου αποθανάτισε τη ζωή, την ελευθερία και την επιδίωξη της ευτυχίας (life, liberty and pursuit of happiness), όπως αναφέρονται στην Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Δυστυχώς ένα ατύχημα που είχε το 1880 ζωγραφίζοντας, τον οδήγησε μετά από λίγους μήνες στο θάνατο.

Σήμερα ο Μπρουμίδης θεωρείται ένας πολύ μεγάλος ζωγράφος και πολλοί κριτικοί τον απεκάλεσαν αμερικανό Μιχαήλ Αγγελο και Ελ Γκρέκο. Οι Ελληνοαμερικανοί μέσα από τη ζωγραφική του Μπρουμίδη και ιδιαίτερα την Αποθέωση του Ουάσιγκτον, βλέπουν να προβάλλει με ζωντάνια η αποθέωση του ελληνικού πνεύματος, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, που τόσα έχει προσφέρει στις τέχνες και τα γράμματα.

Όπως ο Μπρουμίδης ετίμησε το ελληνικό όνομα με την εξαισία ζωγραφική του δεξιότητα, η Μαρία Κάλλας (1923-1977) έφερε σε νέα ύψη το ελληνικό όνομα στο χώρο της μουσικής. Γεννημένη στη Νέα Υόρκη από έλληνες γονείς -το πραγματικό της όνομα ήταν Μαρία Καλογεροπούλου- ήρθε σε ηλικία 14 ετών στην Ελλάδα. Το μουσικό της ταλέντο φάνηκε ήδη από την ηλικία των δεκαπέντε ετών, όταν έπαιξε το ρόλο της Σαντούτσας στην όπερα «Καβαλλερία Ρουσικάνα». Μετά από λαμπρές σπουδές τόσο στο Εθνικό Ωδείο όσο και στο Ωδείο Αθηνών, έφυγε για το εξωτερικό όπου άρχισε ο θρίαμβός της. Ήδη από το 1946 είχε γίνει μόνιμη πρωταγωνίστρια στη Σκάλα του Μιλάνου και εθεωρείτο διεθνώς μία από τις καλύτερες τραγουδίστριες. Εκτός από τη Σκάλα, η Κάλλας τραγούδησε στα μεγαλύτερα μουσικά κέντρα του κόσμου, μεταξύ των οποίων και η Μετροπόλιταν Όπερα της Νέας Υόρκης, όπου διευθυντής της ήταν ένας άλλος διάσημος ελληνοαμερικανός, ο Δημήτρης Μητρόπουλος. Σε αντίθεση με την Κάλλας, ο Μητρόπουλος γεννήθηκε στην Ελλάδα, αλλά έκανε καριέρα στην Αμερική.

Με τη σύντομη αυτή σκιαγράφιση δύο μόνο μεγάλων μορφών του κόσμου της τέχνης, ενός πρωτοπόρου για τα ελληνοαμερικανικά δρώμενα, και ενός πιο πρόσφατου, προσπαθήσαμε να δώσουμε το στίγμα σε μια άλλη έκφανση της ζωής της ομογένειας. Μια έκφανση η οποία ξεφεύγει από τα εγκόσμια, γιατί είτε αναφέρεται κανείς στην Αποθέωση του Ουάσιγκτον, είτε στην Αποθέωση της Κάλλας, από το πολλές φορές παράφορο ακροατήριο της, είτε ακόμη και στην αποθεωτική υποδοχή που είχε πολλές φορές ο Δημήτρης Μητρόπουλος, η ουσία παραμένει η ίδια: ο ελληνισμός, είτε αρχαίος, είτε νέος, είτε μητροπολιτικός, είτε απόδημος, παραμένει πάντα ο ίδιος κι απaráλλαχτος, γιατί έχει σαν οδηγό του το ομηρικό «αίεν αριστεύειν και υπείροχον έμμεναι άλλων».

Και τούτο το απλό ρητό ερμηνεύει τόσο τις υψηλές πτήσεις του στο χώρο των τεχνών και των γραμμάτων ή της πολιτικής, όσο και τις ενίοτε «ανώμαλες προσγειώσεις» κάποιων καλλιτεχνών ή και πολιτικών.

Βιβλιογραφία

- Μαλαφούρης Μπάμπης (1948) *Έλληνες της Αμερικής: 1528-1948*, Νέα Υόρκη, Μαλαφούρης Μ.
- Moskos Charles C. (1990) *Greek Americans: Struggle and Success*, New Brunswick, NJ 2nd Ed. Transaction Publishers.
- Orthodox Observer* (Monthly Newspaper) 8 E. 79th St. New York, NY 10021
- Papaioannou George (1985) *The Odyssey of Hellenism in America*. Patriarchal Institute for Patristic Studies, Thessaloniki.
- Saloutos Theodore (1964) *The Greeks in the United States*. Harvard University Cambridge: Press.
- ΕΣΥΕ (1987) *Συνοπτική Στατιστική Επετηρίδα*, Αθήνα.
- The Hellenic Voice* (Weekly Newspaper) 209 W. Central St., Suite 120 Natick, MA 01760

Η συμβολή της Ακαδημίας Αγίου Βασιλείου στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση των Η.Π.Α

Νικόλαος Νικολιδάκης

1. Ιστορία

Το Ίδρυμα, οι εγκαταστάσεις και συνολικά ο χώρος που και σήμερα αποκαλείται Ακαδημία Αγ. Βασιλείου και βρίσκεται 60 χιλιόμετρα περίπου βόρεια της Ν. Υόρκης, στην πολιτεία GARRISON, ήταν η περιουσία – κατοικία του εκατομμυριούχου νεοϋορκέζου Jacob Ruppert. Η Αρχιεπισκοπή Αμερικής, επί Αρχιεπισκόπου Αθηνάγορα, αγόρασε την περιουσία αυτή των 350 εκταρίων, με το φιλόδοξο όραμα να γίνει ένα Φιλανθρωπικό Κέντρο και Κέντρο Ελληνορθόδοξης Εκπαίδευσης.

Το Ορφανοτροφείο που στεγάστηκε από την αρχή της λειτουργίας του ιδρύματος, ικανοποίησε και ικανοποιεί και σήμερα ακόμη τον πρώτο στόχο του οράματος αυτού και η Ακαδημία Θηλέων που λειτούργησε στον ίδιο χώρο για 29 συνεχή έτη, το δεύτερο. Το Ορφανοτροφείο, το οποίο λειτούργησε παράλληλα και σαν ιδιωτικό δημοτικό-γυμνάσιο και για μερικά χρόνια και λύκειο, με μαθητές του ορφανοτροφείου, έκανε δεκάτá παιδιά είτε ορφανά, είτε από χωρισμένους γονείς ηλικίας έξι έως δέκα ετών τα αγόρια και έξι έως δεκαπέντε τα κορίτσια. Η διαμονή, διατροφή και φοίτηση ήταν δωρεάν για τους μαθητές, και τα έξοδα λειτουργίας καλύπτονταν από προσφορές ομογενών και την οικονομική ενίσχυση της Φιλοπτώχου Αδελφότητας Αρχιεπισκοπής.

Το καταπράσινο τοπίο το οποίο απλώνεται μέσα και έξω από τη σχολή, η γειτνίασή της με τη μητροπολιτική Ν. Υόρκη, οι ήδη υπάρχουσες εγκαταστάσεις αλλά και το ότι η περιοχή είναι γνωστή σε όλη την Αμερική, αφού ακριβώς απέναντι από την Ακαδημία βρίσκεται η περίφημη Στρατιωτική Ακαδημία των Η.Π.Α., θα πρέπει να θεωρούνται ως οι παράγοντες που προσδιόρισαν το χώρο ίδρυσης και λειτουργίας του μοναδικού ανωτάτου εκπαιδευτικού ιδρύματος εκτός Ελλάδος, που λειτούργησε ως παραγωγική σχολή εκπαίδευσης διδακτικού προσωπικού.

2. Τύπος - Δημοσιεύματα

«Όνειρο απραγματοποίητον» εθεωρείτο η Ακαδημία Αγ. Βασιλείου με τη διπλή της αποστολή: αυτή του ορφανοτροφείου-σχολείου και του κολεγίου προετοιμασίας διδασκαλιστών για τα απογευματινά τότε σχολεία της ομογένειας.

Ο ομογενειακός τύπος της εποχής εκείνης, προβάλλει με κάθε τρόπο και τον φιλανθρωπικό – μορφωτικό χαρακτήρα του ιδρύματος, αλλά και την αναγκαιότητα που καλύπτει η Ακαδημία.

Στα πλαίσια της προβολής αυτής είναι και οι συνεχείς δια του τύπου εκκλήσεις για οικονομική στήριξη των ιδρυμάτων που λειτουργούν στην Ακαδημία. Μέσα από τον ομογενειακό τύπο αλλά και στον Ορθόδοξο Παρατηρητή, το επίσημο δημοσιογραφικό έντυπο της Ι. Αρχιεπισκοπής γίνεται μια συνεχής προβολή του ιερού, όπως χαρακτηρίζεται, σκοπού της στήριξης των ιδρυμάτων της Ακαδημίας. Η πιο μεγάλη καμπάνια, κυριολεκτικά εκστρατεία

της εποχής, προβάλλεται με το σύνθημα *EN MONON ΔΟΜΑΡΙΟΝ* ετησίως, με στόχο να ευαισθητοποιηθούν οι ομογενείς προς στήριξη γενικότερα του έργου της Αρχιεπισκοπής και ειδικότερα να αγκαλιαστεί από την ομογένεια το πρώτο της κοινωφελές ίδρυμα που θα την αναδείξει για μια ακόμη φορά στον αδιαμφισβήτητο ρυθμιστή των ομογενειακών θεμάτων. Η ειδικώς προς τούτο συσταθείσα *Επιτροπή Μονοδολλαρίου Αρχιεπισκοπής*, εμφανίζεται με ανακοινώσεις της αδιαλείπτως στα φύλλα του επίσημου περιοδικού της Αρχιεπισκοπής «Ορθόδοξος Παρατηρητής», από το πρώτο εκδοθέν φύλλο του το 1943 και καλεί τους ομογενείς να καταθέσουν το ένα τους δολάριο ετησίως με το οποίο θα γίνει σίτιση, στέγαση, περίθαλψη ορφανών και ταυτόχρονα θα εκπαιδευτούν δασκάλες για τα δικά τους τα παιδιά¹.

Το ίδρυμα μάλιστα αυτό ετέθη στο σύνολό του υπό την αιγίδα, φροντίδα και στήριξη-ακόμη μέχρι και σήμερα- της *Φιλοπτώχου Αδελφότητος Αρχιεπισκοπής*, η οποία κατέβαλε και καταβάλλει κάθε προσπάθεια για την εξοικονόμηση πόρων λειτουργίας του.

Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι το γεγονός ότι η οργάνωση αυτή θα θεσπίσει μια πρωτότυπη μορφή δωρεάς, με την ονομασία «Αγιοβασιλόπιτα», σύμφωνα με την οποία οι κοινότητες συγκεντρώνουν κατά την κοπή της «Βασιλόπιτας» χρήματα αποκλειστικά για την Ακαδημία. Ο θεσμός αυτός αποτελεί πλέον παράδοση στις κοινότητες και η δωρεά αυτή συνεχίζεται μέχρι και σήμερα επί 60 έτη, από τις Φιλοπτώχους Αδελφότητες.

Σε εγκύκλιό του ο Αθηναγόρας θα προχωρήσει σε λεπτομέρειες πώς πρέπει να συλλέγονται τα χρήματα της «Αγιοβασιλόπιτας», εκθειάζοντας το έργο της Φιλοπτώχου «την οποίαν πρέπει να θεωρώμεν Μάνναν της κοινότητας δια την ιεράν αυτήν αποστολήν».

3. Λειτουργία Ακαδημίας

Τη γενική εποπτεία και ευθύνη για τη λειτουργία της Σχολής, είχε πάντα ο Αρχιεπίσκοπος, ο οποίος τη θεωρούσε ως το κατ' εξοχήν ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, το οποίο ικανοποιούσε τις ανάγκες της ομογένειας, σε διδακτικό προσωπικό.

Στην από 30-5-1960 επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο, ο διευθυντής της Ακαδημίας Φ. Εμμανουήλ καίτοι δηλώνει ότι συνεργάστηκε με τον ορισθέντα ως υπεύθυνο για την κατάρτιση του κανονισμού της Ακαδημίας, διαχωρίζει στη συνέχεια τη θέση του και τονίζει κάποιες αρχές τις οποίες έθεσε (δεν φαίνεται αν αυτές τέθηκαν εκ των υστέρων). Οι αρχές αυτές είναι πάντως για κάθε περίπτωση και πριν από οποιαδήποτε εφαρμογή, κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του Αρχιεπισκόπου.

Έκπληξη προκαλεί το αυστηρά συγκεντρωτικό σύστημα που επικρατεί κατά την περίοδο λειτουργίας της Ακαδημίας Αγ. Βασιλείου, αφού ο Αρχιεπίσκοπος ήταν ευθέως ο μόνος αποδέκτης πάσης μορφής αλληλογραφίας από οποιοδήποτε κλιμάκιο της εκκλησιαστικής ιεραρχίας.

Δείγμα αυτού του συγκεντρωτισμού και του απόλυτου ελέγχου αλλά και δείγμα της «του ενός ανδρός αρχής και εξουσίας», αποτελεί η από 1-9-1944 επιστολή του Δ/ντή της Ακαδημίας προς τον Αθηναγόρα, στην οποία, αφού του γνωρίζει τα τυπικά περί αγιασμού κ.λπ., τον ενημερώνει ότι «από τα εν τη Ιερά Αρχιεπισκοπή παραληφθέντα δύο κρεβάτια, δεν τα ευρίκαμεν με τα αναγκαία εξαρτήματα αυτών. Από το μεγάλο μόνο των δύο πλαιγίων μερών οι σανίδες ευρέθησαν».

Είναι απορίας άξιον αν ο Αρχιεπίσκοπος ασχολήθηκε ο ίδιος με τα πλευρικά του κρεβατιού, ο Δ/ντής πάντως τον παρακαλεί «όπως αγαθυνόμενοι, διατάξητε, όπως, ευρεθώσι και πεμθώσι τα ελείποντα»².

Το είδος γραφής θυμίζει στρατιωτική ορολογία, διανθισμένη βέβαια με ανάλογη μεγα-

¹ Εφημ. *Ορθόδοξος Παρατηρητής*, 15 - 2 - 1946, «Τι είναι το Μονοδολάριον».

² Αριθ.Πρωτ. 1, 1-9-1944, έγγραφο του Διευθυντή Δ. Μαυρέα.

θυμία κ.λπ., είναι πάντως το κείμενο αποκαλυπτικό όσον αφορά τη διοικητική οργάνωση της Αρχιεπισκοπής.

4. Επιλογή προσωπικού

Αναφέρθηκε, ήδη, παραπάνω, το αυστηρά συγκεντρωτικό σύστημα κάτω από το οποίο λειτούργησε η Αρχιεπισκοπή, με τον Αρχιεπίσκοπο να έχει λόγο από την αρχή μέχρι και το τέλος κάθε απόφασης.

Κάθε πρόγραμμα προς υλοποίηση θα πρέπει να έχει την έγκρισή του, ύστερα από πρόταση επιτροπής, που ο ίδιος συστήνει.

Το ίδιο ισχύει και για το διδακτικό προσωπικό της Ακαδημίας.

Με επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο στις 2-4-1973, ο Κοσμήτορας της Σχολής Πρωτοπρεσβύτερος Στυλιανός Χάρακας, του στέλνει δύο έγγραφα:

«Το πρώτον αποτελεί απόπειραν εις την περιγραφήν του νέου προγράμματος δια το κολ- λέγιον. Θα προχωρήσωμεν εις την τελικήν διάρθρωσιν της διδακτέας ύλης και την επιλογήν, εν συνεννοήσει μεθ' Υμών, των νέων καθηγητών», αναφέρει³.

Όμως και στην επιλογήν αυτών ο Αρχιεπίσκοπος επιλέγει προσωπικώς το διδακτικό προσωπικό το οποίο θα διδάξει στα ιδρύματα της Αρχιεπισκοπής.

Έτσι και το προσωπικό της Ακαδημίας επιλέγεται προσωπικά από τον Αρχιεπίσκοπο, γι' αυτό αποτελείται κατά κανόνα είτε από θεολόγους- λαϊκούς είτε από ιερωμένους πτυχιούχους των θεολογικών σχολών της Ελλάδας.

Διαβάζοντας σήμερα τον πρώτο κυκλοφορήσαντα Κατάλογο Σπουδών της Ακαδημίας, ο οποίος τυπώθηκε μόλις το 1968, βρίσκουμε ότι από τους 5 καθηγητές των βασικών μαθημάτων, 4 εξ αυτών είναι θεολόγοι, από τους οποίους οι 3 είναι ιερωμένοι και ένας από αυτούς είναι ο Διευθυντής.

Διευθυντές στην Ακαδημία, άλλωστε, υπηρέτησαν κυρίως Αρχιμανδρίτες, Επίσκοποι και ιερείς – θεολόγοι, όπως φαίνεται από τα αρχεία της σχολής.

Από τα στοιχεία προκύπτει ότι, στα 29 χρόνια λειτουργίας της, η Ακαδημία είχε συνολικά 7 Διευθυντές από τους οποίους οι 4 ήταν ιερωμένοι – Θεολόγοι (ένας Αρχιμανδρίτης, δύο Επίσκοποι, ένας Ιερέας).

Από τους υπόλοιπους 3 λαϊκούς, ένας μόνο ήταν παιδαγωγός και οι άλλοι ήταν λαϊκοί-Θεολόγοι. Όλοι είχαν σπουδές είτε στις θεολογικές σχολές της Ελλάδας είτε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης.

Η αναλογία αυτή αναδεικνύει την επικρατούσα τότε αλλά και σήμερα τάση και θέση ότι όλες οι δράσεις της Ομογένειας πρέπει να εκφράζονται μέσα και γύρω από την εκκλησία και τους λειτουργούς της.

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός της ύπαρξης στη σχολή ανάλογου κλίματος και πνεύματος, με αυτό που υπήρχε στην Ελλάδα την περίοδο αυτή, όσον αφορά τα πολιτικά πιστεύω του διδακτικού προσωπικού της Ακαδημίας. Τα πολιτικά πάθη της περιόδου 1944-1949, αλλά και η μεταγενέστερη λογική του ελέγχου των κοινωνικών –κατ' ευφημισμόν αλλά πολιτικών κατ' ουσίαν - φρονημάτων των δημοσίων υπαλλήλων, που επικρατούσε στην Ελλάδα, πέρασε αδιάβλητη και πέραν του Ατλαντικού. Η λογική αυτή του ελέγχου των πολιτικών φρονημάτων, είχε εφαρμογή και στο διδακτικό προσωπικό των σχολείων του εξωτερικού. Ενδεικτική είναι η αλληλογραφία για την εξακρίβωση των πολιτικών φρονημάτων του υποψηφίου προς κατάληψη της θέσης του Dean (Γενικού Διευθυντή) στην Ακαδημία, Φ. Εμμανουήλ.

Ο εν λόγω εκπαιδευτικός στάλθηκε για μετεκπαίδευση στο Πανεπιστήμιο Columbia της Ν. Υόρκης, με δαπάνη της Ελληνικής Κοινότητας της Αλεξάνδρειας, Αιγύπτου. Μετά την απόκτηση γνωριμιών και επαφής με την Αρχιεπισκοπή, η οποία προφανώς εκτίμησε τις ικα-

³ 2-4-1973, έγγραφο κοσμήτορα Ελληνικού Κολλεγίου προς Αρχιεπ. Αθηναγόρα.

νόητές του, τού έγινε πρόταση για να προσληφθεί ως Γεν. Δ/ντής της Ακαδημίας, και για το λόγο αυτό η Αρχιεπισκοπή ζήτησε προς τούτο την άδεια της ως άνω κοινότητας⁴. Εκείνη απάντησε με τη σειρά της ως εξής: «Σας πληροφορούμε ότι λυπούμεθα αρνούμενοι να χορηγήσωμεν άδειαν χρησιμοποίησεως υπό της Αρχιεπισκοπής Αμερικής... Η ημετέρα κοινότης δαπάνησε, παρά τας οικονομικάς δυσχερείας άς αντιμετωπίζει, περί τας 2.500 Λ. Αιγύπτου, επομένως είναι και απ' αυτής της πλευράς να αποβλέψη αυτή, έστω και κατ'ιδέαν, εις την χρησιμοποίησιν αυτού παρ' άλλου Ελληνικού Οργανισμού, ιδίως ως ο Υμέτερος, έχων άφθονα τα μέσα να προετοιμάσει δι' εξόδων του, εκπαιδευτικόν προσωπικόν για τα σχολεία του»⁵.

Παρά την κατηγορηματική αυτή άρνηση της Αλεξάνδρειας, η Αρχιεπισκοπή θα προσλάβει τον εκπαιδευτικό, Ξεσηκώνοντας θύελλα αντιδράσεων στην Αλεξάνδρεια, όπου δημοσιοποιείται μάλιστα το θέμα στον ομογενειακό τύπο, ο οποίος θα δημοσιεύσει άρθρο εναντίον της προσωπικότητας του μέχρι πρότινος καλού παιδαγωγού, και με κατηγορίες για τα αριστερά του φρονήματα, για τα οποία ενημερώνεται και το ΥΠ.ΕΞ. Με το εμπιστευτικό-επείγον έγγραφό του στις 4-3-1950, το τότε Υφυπουργείο Τύπου, διαβιβάζει σχετικό δημοσίευμα της εφημερίδας «Ημερήσια Νέα», προς τον Γενικό Πρόξενο, αναφέροντάς του ότι «θα ήτο σκόπιμον να ανακοινωθεί εις την Α. Σεβασμιότητα ότι, ο περί ου πρόκειται, είναι γνωστός εν Αιγύπτω δια τα επικινδύνως αριστερά του φρονήματα»⁶. Θορυβημένος ο Αθηναγώρας, με το από 5-4-1950 έγγραφό του προς το Γενικό Πρόξενο, αναφέρει ότι «ζητούνται συγκεκριμένα στοιχεία ως προς τα αριστερά φρονήματα του υποψηφίου», με την παρατήρηση: «κατανοείτε βεβαίως ότι η θέσις του Αγίου Βασιλείου είναι λίαν υπεύθυνος ως προς το ζήτημα τούτο, καθόσον πρόκειται περί Δ/ντού Ιδρύματος»⁷.

Τελικώς επρυστάνευσε η λογική της αξιοποίησης των παιδαγωγικών γνώσεων και της υψηλής επιστημονικής κατάρτισης του Φ. Εμμανουήλ, ο οποίος προσελήφθη και ανέλαβε τελικώς Δ/ντής το 1949 μέχρι και το 1952, με μεγάλη μάλιστα επιτυχία στο έργο του.

Τα παραπάνω πάντως γεγονότα αναδεικνύουν τρία ακόμα στοιχεία:

Πρώτον, ότι η Ομογένεια εξακολουθεί να ζει μια παράλληλη πολιτική ζωή με αυτήν που την ίδια περίοδο υπάρχει στην Ελλάδα και που έχει τη συνέχειά της από την περίοδο των δύο πολιτικών παρατάξεων βενιζελικών-βασιλικών.

Δεύτερον, ότι η ομογένεια της Αμερικής ακόμα και στη δεκαετία του 1940, εθεωρείτο και από την Ελλάδα αλλά και από τις λοιπές ομογενειακές παροικίες ως ανθούσα οικονομικά, άρα και ικανή να οργανώσει αυτοτελείς οργανισμούς και εκπαιδευτικά ιδρύματα τα οποία δύνανται να τα στελεχώσει.

Τρίτον, ότι στη χώρα αυτή, ακόμα και τα «άκρως επικίνδυνα» αριστερά φρονήματα μπορούσαν να αποκαθαρθούν μέσα στο κλίμα και την ισχυρή αφομοιωτική δύναμη του συστήματος να αφομοιώνει τους ικανούς.

5. Εγγραφές

Οι εγγραφές στην Ακαδημία ήταν πάντα ένα πρόβλημα, αφού ο αριθμός τους κατ' έτος δεν ξεπέρασε τις 14 φοιτήτριες, με εξαίρεση το ακαδημαϊκό έτος 1965-1966 που αποφοίτησαν 19 δασκάλες.

Σε επιστολή του (που δημοσιεύεται στην τότε ομογενειακή εφημερίδα Ατλαντίς, 4-8-1959) προς τις κοινότητες, ο Αρχιεπίσκοπος Ιάκωβος περιγράφει τα οφέλη που θα έχουν η Εκκλησία, η κοινότητα αλλά και οι υποψήφιοι, κάνοντας έκκληση στις κοινότητες να παροτρύνουν νέες για εγγραφή:

⁴ Έγγραφο από 17-8-1949 Αρχιεπισκόπου Αθηναγόρα προς Δ.Σ. Ελληνικής Κοινότητας Αλεξανδρείας.

⁵ Έγγραφο από 29-8-1949 Ελληνικής Κοινότητας Αλεξανδρείας προς Αρχιεπίσκοπο Αμερικής.

⁶ Εμπιστευτικόν – Επείγον από 4-3-1950 έγγραφο του Υφυπουργείου Τύπου και Πληροφοριών.

⁷ Έγγραφο από 5-4-1950 Αρχιεπισκόπου Αθηναγόρα προς Γ. Προξενείο Νέας Υόρκης.

«Προτρεπόμεθα όθεν πατρικώς όπως καταβληθή κάθε προσπάθεια δια την υποκίνηση του ενδιαφέροντος αποφοίτων γυμνασίου νεανίδων της κοινότητάς σας να εγγραφούν κατά το προσεχές σχολικόν έτος εις το κολλεγιακόν τμήμα της Ακαδημίας⁸».

Δεν εισακούστηκε βέβαια ο Αρχιεπίσκοπος από τις νεάνιδες των κοινοτήτων, αφού και-τοι η εγκύκλιός του αυτή, όπως και κάθε άλλη, διαβάστηκε από άμβωνος σε όλες τις εκκλη-σίες, πενιχρά ήσαν τα αποτελέσματα για προσέλκυση Ελληνοαμερικανίδων στη Σχολή⁹.

Στον Οδηγό Σπουδών της σχολής διαβάζουμε ότι : «η Ακαδημία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο χαρακτήρα ως μιας εκ των ουκ άνευ προϋποθέσεων για εγγραφή. Ο χαρακτήρας και η συνολι-κή προσωπικότητα διερευνούνται σε βάθος από τα δικαιολογητικά που ζητούνται παρακάτω».

Στα δικαιολογητικά μαζί με την αίτηση υποβάλλονται Απολυτήριο Ελληνικού Λυκείου με βαθμό τουλάχιστον 16 για τις εξ Ελλάδος φοιτήτριες και ελάχιστη γνώση της Ελληνικής (μόνο ενός έτους Ελληνικά) για τις εξ Αμερικής.

Υποβάλλονται επίσης συστατικές επιστολές του ιερέα της κοινότητας, της Φιλοπτώχου Ενώσεως και δύο επιφανών μελών της κοινότητας.

6. Επιλογή φοιτητριών - Δίδακτρα

Οι υποψήφιες φοιτήτριες επιλέγονται με κριτήρια ανάλογα των κριτηρίων τα οποία ίσχυαν στην μεταπολεμική Ελλάδα. Όλα τα υπάρχοντα κείμενα, αναφέρουν ως κριτήρια, το ήθος, την ευηπολησία, το παράστημα κ.τ.λ.

Ενδεικτικό είναι το «Σημείωμα της Σχολής», σύμφωνα με το οποίο «Εις την Ακαδημίαν του Αγ. Βασιλείου γίνονται δεκταί ως φοιτήτρια, απόφοιτοι Ελληνικού ή Αμερικανικού Γυμνα-σίου, άγαμοι, με καλούς βαθμούς και αρίστας συστάσεις».

Στην επιτροπή εγγραφών εκτός της αίτησης οι φοιτήτριες υποβάλλουν:

«γ. Συστατικός επιστολάς τεσσάρων ευηπολήπτων προσώπων.

δ. Φωτογραφίαν ολόσωμον».

Η απαίτηση διδασκτρων εκ μέρους της σχολής πρέπει να θεωρείται ο βασικός αποτρεπτι-κός παράγοντας αναφορικά με την εξασφάλιση ικανού αριθμού φοιτητριών εξ Ελλάδος, που όπως φαίνεται από όλα τα έγγραφα αποτελούσαν τη δυνητική δεξαμενή αναζήτησής τους. Και οι δύο Αρχιεπίσκοποι που υπηρέτησαν στο διάστημα λειτουργίας της Ακαδημίας, κατέ-βαλαν πολλές προσπάθειες για αναζήτηση φοιτητριών. Με επιστολές τους μάλιστα σε γνω-στούς τους Μητροπολίτες στην Ελλάδα, τους παρακαλούν να αναζητήσουν καλές μαθή-τριες και να τους συστήσουν να έλθουν και να φοιτήσουν στην Ακαδημία. Η ανταπόκριση πάντως από Ελλάδα δεν ήταν η αναμενόμενη, εξαιτίας των απαιτούμενων διδασκτρων.

Εκείνο πάντως που είναι συγκλονιστικό είναι ότι η Ακαδημία τορπιλίστηκε και από το ομο-γενειακό ακαδημαϊκό κατεστημένο! Αυτό το λέει ο Ιάκωβος, η μεγάλη αυτή φυσιογνωμία που έχει δεχθεί αυστηρότατες κριτικές από τον ελληνικό τύπο της δεκαετίας '60, '70, '80, αλλά που τελευταία, με νέα ντοκουμέντα, πάλι ο τύπος επανορθώνει την εικόνα του και στην Ελλάδα.

Το ότι το οικονομικό ήταν ο κύριος λόγος μη προσέλευσης φοιτητριών προκύπτει και από σχετική επιστολή του Καθηγητή της Σχολής Διαμαντόπουλου προς τον πρόεδρο του Ελληνικού Κολεγίου, στην οποία του γνωρίζει ότι: «ο αριθμός των εγγραφεισών κατά το 1972-73 ανήρχετο αρχικώς εις 11 φοιτητριάς, απάσας εξ Ελλάδος, εκ των οποίων 6 απεχώ-ρησαν κυρίως λόγω αδυναμίας των να καταβάλουν τα δίδακτρα και γενικώς να ανταποκρι-θούν εις τα έξοδα των σπουδών τους».

Ενδιαφέρουσα είναι στο σημείο αυτό, η αντίθετη άποψη του πρώην Διευθυντή της Ακα-δημίας Αγ. Βασιλείου Χατζηγεμμανουήλ, πάνω στο θέμα αυτό, όπως διατυπώνεται στον πρό-λογο του Οδηγού Σπουδών, ότι: «οι δάσκαλοι από την παλιά πατρίδα (sic) αρχίζουν να χάνουν

⁸ « Η σπουδαιότης εγγραφής φοιτητριών εις το κολέγιον Αγίου Βασιλείου », εφημερίδα Ατλαντίς, 4-8-1959

⁹ «The Orthodox Guide», 21 - 5 - 2003, εβδομαδιαίο ενημερωτικό δελτίο Εκκλησίας Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης, Lancaster, PA.

την αποτελεσματικότητά τους, αφού η νέα γενιά Ελληνοαμερικανών πίεσε την Εκκλησία για να αναζητήσει ένα νέο τύπο δασκάλου που θα μπορούσε να αναζητηθεί μόνο σ' αυτή τη χώρα».

Ήταν αρκετά αισιόδοξη βέβαια η προσδοκία του Χατζημεμανουήλ η οποία όμως δεν επαληθεύτηκε, ποτέ, όπως δείχνουν τα στοιχεία εγγραφής των φοιτητριών. Θα ήταν φυσικά ευχής έργον εάν η ομογένεια διέθετε ενδιαφερόμενες υποψήφιες οι οποίες θα γνώριζαν άριστα την ελληνική γλώσσα και θα ήθελαν να σπουδάσουν στη σχολή για να γίνουν δασκάλες.

Η θέση αυτή αποτελεί και αντίφαση στα γενικώς παραδεδωμένα ότι ο καταλληλότερος δάσκαλος για να διδάξει μια γλώσσα ως Β' ή Ξένη, είναι αυτός ο οποίος έχει εκπαιδευθεί στη χώρα που η γλώσσα ομιλείται ως μητρική, άρα στην περίπτωση μας εκείνοι που είτε τελείωσαν παιδαγωγικές σχολές της Ελλάδας, είτε τελείωσαν ελληνικό γυμνάσιο και στη συνέχεια είχαν παιδαγωγική κατάρτιση σε ένα οποιοδήποτε άλλο παιδαγωγικό ίδρυμα.

Η άποψη αυτή, επίσης, έρχεται σε αντίθεση με αρκετές άλλες απόψεις αλλά και με ό,τι η πραγματικότητα έδειξε, ότι οι εξ Ελλάδος μαθήτριες ήταν εκείνες που παρέμειναν μετά την αποφοίτησή τους στο σύστημα και εργάστηκαν ως δασκάλες στα κοινοτικά σχολεία. Οι ελάχιστες εξ Αμερικής, γνωρίζουσες άριστα την Αγγλική γλώσσα, συνέχισαν σπουδές σε άλλα πανεπιστήμια και επέλεξαν άλλα επαγγέλματα.

Στην ίδια αναφορά του Δ/θνή Διαμαντόπουλου, αναδεικνύεται πάντως ο κύριος λόγος για τον οποίο δεν υπήρξε ικανοποιητική ανταπόκριση φοιτητριών από Ελλάδα, αφού όπως σημειώνεται «αν και υπάρχουν και άλλοι λόγοι μείωσης των εξ Ελλάδος φοιτητριών, ο σπουδαιότερος τούτων είναι προφανώς οικονομικός. Αι εξ Ελλάδος φοιτήτριαι δεν έχουν την ευχέρειαν να καταβάλουν τα νενομισμένα δίδακτρα».

Εάν μεταφερθεί κανείς σήμερα στην επικρατούσα τότε οικονομική, πολιτική και κοινωνική κατάσταση της Ελλάδας, των δεκαετιών '40, '50, '60 και '70, είναι δύσκολο να πιστέψει ότι έγιναν προτάσεις σε καλές μαθήτριες για να έρθουν για σπουδές, στην πολλά υποσχόμενη - σε όλο τον κόσμο τότε- Αμερική, οι οποίες προτάσεις δεν ερμηνεύτηκαν ως ευκαιρίες ζωής.

Αν μάλιστα αναλογιστεί κανείς ότι την ίδια περίοδο χιλιάδες Έλληνες μετανάστευαν στην ίδια χώρα ως απλοί εργάτες στη χώρα του Αμερικανικού Ονείρου. Όσοι μάλιστα δεν κατάφεραν να έρθουν νόμιμα, πήδηξαν λαθραίοι από τα καράβια με κινδύνους πολλούς, κρυβόμενοι ως παράνομοι, ευελπιστούντες σε ένα γάμο που θα τους νομιμοποιούσε στις Η.Π.Α.. Το δέλεαρ για την αναζήτηση του αμερικανικού ονείρου, ήταν γι' αυτούς ισχυρό, μολοντί ήταν ένα ταξίδι στο άγνωστο. Πώς όμως δεν συγκινούσε τις αδελφές τους και τις κόρες τους που θα ερχόντουσαν, μάλιστα, για σπουδές και άρα ένα μέλλον καλύτερα προσδιορισμένο;

Ο λόγος είναι απλός: ο ναυτικός που πήδηξε από το καράβι για το όνειρο, δεν ρίσκαρε τίποτε απ' ό,τι είχε πριν μεταναστεύσει. Οι καλές μαθήτριες των δεκαετιών του '40 έως '60, δεν έθεταν σε κίνδυνο το Απολυτήριο του Ελληνικού Γυμνασίου, το οποίο εξασφάλιζε σίγουρα εργασία. Ταυτόχρονα, πρέπει να σημειώσουμε ότι η Ελλάδα τότε «εξήγαγε» οικονομικούς μετανάστες. Οι καλές μαθήτριες, επομένως, δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να πάνε στο εξωτερικό για σπουδές.

Στο σημείο αυτό ας επισημανθεί ότι το ελληνικό κολέγιο χρέωνε 1200 δολ. ετησίως δίδακτρα και διαμονή-διατροφή 1000 δολ. ενώ η Ακαδημία χρέωνε ένα ποσό 500 δολ.

Επίσης είχε προβλεφθεί ότι οι έχουσες οικονομική αδυναμία Φοιτήτριες μπορούν να πάρουν δάνειο από τη σχολή, το οποίο έπρεπε να επιστραφεί εντός πενταετίας από την αποφοίτησή τους.

7. Πρόγραμμα Ακαδημίας- Δυσλειτουργίες

Η έναρξη λειτουργίας της Ακαδημίας εκτός πολλών άλλων δυσκολιών (κτηριακά, σίτιση, διδακτικό και διοικητικό προσωπικό) αντιμετώπισε σοβαρό πρόβλημα και με το πρόγραμμα σπουδών της.

Η Διεύθυνση της Ακαδημίας αφημένη στο ξεκίνημά της στον στερούμενο -όπως φαίνεται από τα κείμενά του- παιδαγωγικής κατάρτισης, Αρχιμανδρίτη Δ. Μαυρέα, δεν μπορούσε να

αντεπεξέλθει σε σοβαρά εκπαιδευτικά θέματα, θέματα επιλογής προσωπικού, προγράμματος σπουδών, πειθαρχίας φοιτητριών, κ.τ.λ.

Όλα τα παραπάνω θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν από έναν ιερωμένο, ο οποίος ασκούσε θέση Διευθυντή, χωρίς παιδαγωγική κατάρτιση, και, όπως τουλάχιστον τεκμαίρεται από τα γραπτά κείμενά του, χωρίς καμιά πανεπιστημιακού επιπέδου μόρφωση.

Ο ιερωμένος αυτός, εμμέσως πλην σαφώς, σε όλα τα κείμενά του, αφήνει να φανεί η αδυναμία του αυτή, εν τούτοις συστήνει, προτείνει, εισηγείται και εκλιπαρεί τον Αρχιεπίσκοπο για αναγκαίες παρεμβάσεις. Στην από 17-6-1946 επιστολή του στον Αθηναγόρα, μετά σεβασμού, πάντα, αναφέρει «*ότι πολλάκις προφορικώς και γραπτώς έχω αναφέρει, συστήσει και υποδείξει, δια την κανονικήν και εμπρέπουσαν λειτουργίαν του μεγάλου και κοινωφελούς έργου της Ακαδημίας*».

Ως πρώτο θέμα του ιεραρχεί την πρόσληψη διδακτικού προσωπικού «*δια την συστηματικήν και τακτικήν παράδοσιν των μαθημάτων*». Προφανώς, ως διδακτικό προσωπικό στην αρχή προσελήφθησαν δασκάλες εξ Ελλάδος, οι οποίες, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν γίνονταν αποδεκτές από τις φοιτήτριες οι οποίες «*άρτι αφιχθείσες από Ελλάδα και ίσως εγκυκλοπαιδικά, τουλάχιστον με περισσότερες γνώσεις*».

Σύμφωνα με την πρότασή του «*αι τοιαύται σπουδαίαί ελλείψεις ηνάγκασαν τας φοιτητριάς ίνα μοι δηλώσωσιν, ότι εάν δε μάθωσι σαφώς και ασφαλώς περί του προγράμματος των μαθημάτων του ερχομένου έτους 1946-47, και υπό τίνων καθηγητών θα διδαχθώσιν, όπως συνεχίσωσιν τας αρχαζμένας σπουδάς των, ας μέχρι σήμεραν δεν γνωρίζουσι πώς και πότε θα τελειώσωσι*»¹⁰.

Θα έλεγε κανείς ότι είναι μνημειώδης και από παιδαγωγικής σκοπιάς ιστορική, η παραδοχή καθ' όλα, της ως άνω «*εκπαιδευτικής αναρχίας*» την οποία αποδέχεται χωρίς περιστροφές ο Διευθυντής, ο οποίος δικαιολογεί, παράλληλα, την πρώτη, εκτός Ελλάδος «*αποχή εκ των μαθημάτων*» των φοιτητριών του. Τα επίθετα, «*συστηματική και τακτικήν παράδοσιν μαθημάτων*» που χρησιμοποιεί, ενεργοποιούν τα αντίθετά τους ευκαιριακή, περιστασιακή παράδοσις μαθημάτων, που προφανώς συνέβαιναν στη Σχολή, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουν οι φοιτήτριες «*πώς και πότε θα τελειώσωσιν*». Αυτά συμβαίνουν στα πρώτα χρόνια λειτουργίας. Στη συνέχεια, όμως, όπως μας λέει η Διευθύντρια του Γραφείου Παιδείας Αρχιεπισκοπικής Περιφέρειας, Μ. Μακεδών, το πρόγραμμα και πλήρες ήταν και καλά οργανωμένο, οι δε φοιτήτριες ήταν ικανοποιημένες από το επίπεδο σπουδών της Σχολής.

8. Αναλυτικό Πρόγραμμα

Το Ακαδημαϊκό έτος χωρίζεται σε δύο εξάμηνα (semesters) κάθε ένα από τα οποία έχει 15 ή 16 διδακτικές μονάδες (credits). Το σύνολο των μονάδων για αποφοίτηση είναι 93. Από αυτές 6 μόνο είναι με το γενικό όρο Παιδαγωγική (Education), 3 ώρες (ένα εξάμηνο 3 ώρες εβδομαδιαίως) στην Ψυχολογία ενώ 10 ώρες (3 ώρες εβδομαδιαίως) είναι αφιερωμένες στα Θρησκευτικά, τα οποία διδάσκονται σε 4 από τα 6 εξάμηνα.

Είναι χαρακτηριστική η βαρύτητα που δίνεται στο μάθημα των θρησκευτικών, γεγονός αναμενόμενο, αφού οι δασκάλες προορίζονται εκτός από διδασκαλία Ελληνικών και για τη διδασκαλία Κατήχησης στα Κατηχητικά Σχολεία αλλά και για γραμματείες Κοινοτήτων, άρα θα έπρεπε να έχουν μπει στο πνεύμα και στο κλίμα των εκκλησιαστικών πραγμάτων με βιώματα αλλά και μέσα από την εκπαίδευσή τους.

9. Φοίτηση

Η φοίτηση στη σχολή είναι υποχρεωτική, όπως, άλλωστε, υποχρεωτική ήταν η φοίτηση και στις Ακαδημίες της Ελλάδας, οι οποίες λειτούργησαν ως πρότυπο για την Ακαδημία.

Σε προσφώνησή της προς τις αποφοιτούσες φοιτήτριες, η φοιτήτρια Α.Δ., κατά την α'

¹⁰ Αριθ. Πρωτ. 603/17-6-1946, επιστολή του Διευθυντή Αρχιμανδρίτη Μαυρέα προς τον Αρχιεπίσκοπο Αθηναγόρα.

τελετή αποφοίτησης το 1947, λέει:

«Πώς όλα αυτά να μη μας ωθούν προς μεγαλύτερη φιλοπονία και φιλομάθεια, ώστε να πείθονται και αυτοί (διδασκτικό προσωπικό) ότι οι κόποι των δεν πηγαίνουν χαμένοι; Δια τους λόγους αυτούς παρακολουθούμε με ζήλο τα μαθήματά μας από τας 9.00 π.μ. έως 12.00 μ.μ. και από τας 1.30 π.μ. έως και 3.30 μ.μ., εκτός από τεσσάρων ωρών μελέτην»¹¹.

Πλήρες πεντάωρο ημερησίως, είναι ένα αρκετά πλούσιο πρόγραμμα για ένα τριετή κύκλο σπουδών. Εικάζεται, ότι το πρόγραμμα αυτό εθεωρείτο «βαρύ» για τις φοιτήτριες, λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν υπήρχε η ευχέρεια επιλογής μαθημάτων που ίσχυε την ίδια περίοδο στα κρατικά κολέγια. Έτσι, τουλάχιστον, διαφαίνεται από τη συνέχεια της προσφώνησης σύμφωνα με τα λόγια της ίδιας φοιτήτριας και προέδρου των φοιτητριών του Διδασκαλείου: «Δεν είναι όμως ολόκληρη η ζωή μας αιχμάλωτος εις τα μαθήματα και εις την μελέτην». Πίσω από το επίθετο «αιχμάλωτος» διακρίνει κανείς το ασφυκτικά ελεγχόμενο ωράριο των φοιτητριών, στο οποίο υπάρχει όμως και η ανάσα: «Έχομεν μιαν ημέραν την εβδομάδα δια κινηματογράφο και ψώνισμα. Επίσης δύο ώραι εκάστης ημέρας είναι αφοσιωμένες (sic) εις σωματικήν εξάσκησην, ήτοι πεζοπορίες, εκδρομές, μουσικήν, χορό».

Μια έστω και υποτυπώδης μορφή συνδικαλισμού απαντάται τόσο νωρίς στη φοιτητική ζωή των φοιτητριών. Είναι οργανωμένες σε Φοιτητικό Σύλλογο, γίνονται συνεδριάσεις, συζητούνται προβλήματα τα οποία εάν δεν μπορούν οι ίδιες να επιλύσουν «φέρομεν δια της Προέδρου, το ζήτημα ενώπιον του Θεοφιλεστάτου Διευθυντή μας, ο οποίος το κρίνει επιεικέστατα και στοργικότητα και μας υποδεικνύει την λύσιν».

Στην Ακαδημία οι φοιτήτριες έχουν τις απαραίτητες πρακτικές ασκήσεις κάνοντας διδασκαλίες στο δημοτικό σχολείο το οποίο λειτουργεί στον ίδιο χώρο. Είναι το κομμάτι από τις δραστηριότητες που φαίνεται να γεμίζει στην κυριολεξία τη ζωή τους στη σχολή «Αι Φοιτήτριαι της ανωτέρας τάξεως διδάσκουν κατά σειράν δύο την εβδομάδα εις το Δημοτικόν μας Σχολείον. Ομιλούμε εις τα παιδιά πάντοτε Ελληνικά. Έτσι αυξάνουμε το λεξιλόγιό τους και εξασκούμεθα και εμείς εις την χρήσιν της Ελληνικής γλώσσης». Μπορεί να υποθέσει κανείς ότι ήδη από τότε είχε αρχίσει να μειώνεται το ελληνόφωνο περιβάλλον ακόμα και στη σχολή, και σκεπτόμενες εθνικο-επαγγελματικά οι φοιτήτριες χαιρόνται, αντιστάμενες «να ομιλούν Ελληνικά».

Διαισθάνονται, επίσης, ότι η μη χρήση της γλώσσας θα μείωνε σταδιακά το λεξιλόγιό τους και για τούτο δηλώνουν ότι «εξασκούμεθα εις την χρήση της Ελληνικής Γλώσσης».

10. Φοιτητική ζωή

Υπάρχει ένας γενικός κανονισμός που ρυθμίζει τα της φοιτητικής ζωής μέσα στην Ακαδημία που εκτείνεται από τις θρησκευτικές υποχρεώσεις των φοιτητριών μέχρι τους περιορισμούς της ιδιωτικής τους ζωής. Διαβάζουμε λοιπόν ότι τα πάντα ξεκινούν με προσευχή και ότι «οι φοιτήτριες επιβάλλεται (are expected) να συμμετέχουν στα μυστήρια της Εξομολόγησης και της Θείας Κοινωνίας σε τακτά διαστήματα».

Διαβάζουμε επίσης ότι υπάρχει (Honor system) ως οδηγός καλής συμπεριφοράς εντός και εκτός τάξεως.

Υπάρχει ειδικός για Συμβουλευτική και Καθοδήγηση, λειτουργεί επίσης Συμβούλιο Φοιτητριών, φοιτητική χορωδία, (16) ομάδες αθλοπαιδιών, θεατρική ομάδα, φοιτητικό περιοδικό κάθε 2 μήνες κ.λπ.

Στον ίδιο κανονισμό υπάρχει διάταξη που ορίζει ότι μόνο ανύπαντρα κορίτσια γίνονται δεκτά: «κανένα κορίτσι δεν μπορεί να παντρευτεί στη διάρκεια της φοίτησης».

Γενικά, πάντως, και κάνοντας ένα παραλληλισμό με τη φοιτητική ζωή των Ακαδημιών στην Ελλάδα την ίδια περίοδο, θα έλεγε κανείς ότι οι δραστηριότητες, (λόγω παραμονής στη σχολή) ήσαν και περισσότερες και πλουσιότερες αυτών της Ελλάδας. Οι σημερινές δασκάλες της Ακαδημίας δηλώνουν απόλυτη ικανοποίηση από το επίπεδο σπου-

¹¹ Εφημερίδα Ατλαντίς, 22 Ιουλίου 1947.

δών τους.

11. Επαγγελματική αποκατάσταση

Εκείνο πάντως που βασανίζει τις φοιτήτριες είναι το άδηλο επαγγελματικό τους μέλλον για το οποίο δεν έχει ληφθεί καμία συγκεκριμένη μέριμνα. Για τούτο, απευθύνουν κραυγές αγωνίας στον Αρχιεπίσκοπο οι φοιτήτριες της Ακαδημίας και το 1972 με την χωρίς ημερομηνία επιστολή τους του ζητούν επιτέλους να τον συναντήσουν για τα διάφορα προβλήματά τους, τα οποία στο συντομότερο κείμενό τους, δεν αναφέρονται, όμως υπονοούνται ως προβλήματα στη σταδιοδρομία τους.

«Το μέλλον μας ευρίσκεται στα χέρια σας», γράφουν «Δεκαεφτά φοιτήτριες πρόκειται να αποφοιτήσουν τον ερχόμενο και 15 τον επόμενο χρόνο. Δύο και τρία έτη σπουδών δε νομίζουμε ότι μπορεί να τα πάρει ο αέρας και να σβήσουν από τη μια στιγμή στην άλλη». «Πολλές φορές εξεφράσαμε την επιθυμία να σας δούμε αλλά ουδέποτε εισακούσθημεν»¹².

Δέκα χρόνια πριν βέβαια, το 1962, απευθυνόμενος στις τελειόφοιτες της Ακαδημίας στην επίσημη τελετή, ο Ιάκωβος – χειριστής άριστος του λόγου – θα τους πει: «Μη σας τρομάζει το μεγάλο ταξίδι στο πέλαγος της κοινωνίας, για το οποίο θα ξεκινήσετε σε λίγο: Ο ουρανός είναι ασύγκριτα μεγαλύτερος και ευρύτερος από θάλασσα και γη».

Όμως οι φοιτήτριες ζητούσαν κάτι χειροπιαστό και σίγουρο για το μέλλον τους, το οποίο τα ζεστά λόγια του Αρχιεπισκόπου ουδόλως το έκαναν καλύτερο και λαμπρότερο. Αυτές ζούσαν σε ένα πέλαγος αβεβαιότητας και ο ουρανός ήταν σε μεγάλη απόσταση από 19χρονα κορίτσια του 1960 και '70.

Απευθυνόμενες σε Αρχιεπίσκοπο, με αυτό το πικρό παράπονο οι φοιτήτριες του κολεγίου, σημαίνει ότι είχαν οδηγηθεί σε αδιέξοδο επαγγελματικό, έχοντας προφανώς πληροφόρηση για την αδιοριστία των αποφοίτων των προηγούμενων ετών, και για την αδιαφορία που είχαν επιδείξει οι κοινότητες για πρόσληψή τους στα σχολεία και ως γραμματείς των κοινοτήτων.

Η σκληρή διατύπωση «ουδέποτε εισακούσθημεν» απευθυνόμενη σε ένα πανίσχυρο Ιεράρχη, συνομιλητή τότε της Αμερικανικής και Ελληνικής Κυβέρνησης, απόλυτου ρυθμιστή των ομογενειακών θεμάτων, συνοδοιπόρου του Martin Luther King, αναδεικνύει το υψηλό επίπεδο απόγνωσης και τα συναισθήματα που προξενεί μια αβέβαιη επαγγελματική αποκατάσταση εικοσάχρονων κοριτσιών τα οποία ήρθαν γεμάτα με όνειρα και ελπίδες από μια μεταπολεμική Ελλάδα, για να σπουδάσουν και να αναζητήσουν καλύτερο μέλλον στη χώρα που, τα χρόνια εκείνα έστελνε μηνύματα σε όλο τον κόσμο ως η χώρα της επαγγελίας.

12. Αναγνώριση Σχολής

Η Ακαδημία Αγίου Βασιλείου δεν αναγνωρίστηκε ποτέ ως Παιδαγωγική Σχολή από τις αμερικάνικες εκπαιδευτικές αρχές, όμως έστω και πολύ καθυστερημένα ζήτησε την αναγνώρισή της από το ΥΠΕΠΘ. Η αναγνώριση αυτή, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «αναγνώριση συνοπτικών διαδικασιών», αποτελεί ένα δείγμα της έστω και καθυστερημένης πολιτικής του ΥΠΕΠΘ, να υποστηρίξει μονάδες παροχής ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, έστω και με παρεκκλίσεις από την ισχύουσα νομοθεσία, για να μη διαταραχθούν οι σχέσεις με την ομογένεια και πιο συγκεκριμένα με τον επίσημο φορέα, την Αρχιεπισκοπή.

Διαφορετικά, δεν εξηγείται πώς έρχεται να αναγνωρίσει με το Π.Δ.508/1970, την Ακαδημία ως ισότιμη με τις «εν Ελλάδι Παιδαγωγικές Ακαδημίας», χωρίς να έχει εγκρίνει και κυρίως παρακολουθήσει το πρόγραμμά της, το διδακτικό προσωπικό κ.τ.λ.¹³.

Είναι, εν τούτοις, οξύμωρο το γεγονός ότι, ενώ έγινε η αναγνώριση 17 έτη μετά την έναρξη λειτουργίας της, όταν η Αρχιεπισκοπή ζήτησε εκ νέου την αναγνώρισή της ως

¹² Επιστολή 32 φοιτητριών προς τον Αρχιεπίσκοπο Ιάκωβο.

¹³ Ίσως αυτό να εξηγείται από το γεγονός ότι το 1970 κυβερνούσε η Χούντα, η οποία μέσα απ' αυτή την πράξη αναγνώρισης να επιδίωκε τη δική της αναγνώριση.

«HELLENIC COLLEGE», το ΥΠΕΠΘ με ξύλινη στην κυριολεξία γλώσσα και με υπογραφή Υπουργού απαντά «ότι οι μεταβολές που έγιναν στην Παιδαγωγική Ακαδημία Αγίου Βασιλείου είναι αντίθετες με τις διατάξεις του Π.Δ. 508/70».

Λόγοι μη αναγνώρισης που προβάλλονται:

α. Ο τίτλος της σχολής.

β. «Η σχολή πρέπει να εφαρμόζει το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα των βασικών και γενικών μαθημάτων της Ελλάδας. Το πρόγραμμα αυτό είναι διεισδυτικής φύσεως».

Στη συνέχεια ο υπουργός ζητά την υποβολή σχετικών προτάσεων για τροποποίηση του νόμου, ο οποίος θα έλθει εκ των υστέρων ξανά χρόνια αργότερα, να αναγνωρίσει ό,τι έγινε από πλευράς αναλυτικού προγράμματος, επάρκειας προσόντων διδακτικού προσωπικού κ.τ.λ.¹⁴

13. Διακρίσεις

Στη χώρα που το *Discrimination* (διακρίσεις) θεωρείται μια ιδιαίτερα κολάσιμη πράξη, η διάκριση μεταξύ των εργαζομένων στο ίδιο κοινοτικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι γεγονός.

Πολλές κληρικολαϊκές συνελεύσεις περιέλαβαν στις εργασίες τους το θέμα της συνταξιοδότησης των ιερέων, ως κίνητρο για την προσέλευσή τους στην υπηρεσία της Εκκλησίας και που έγινε γεγονός με τη θέσπιση του και σήμερα ακόμη υπάρχοντος *Ταμείου Συντάξεως και Αλληλοβοήθειας Ιερέων και Διακόνων της Ι. Αρχιεπισκοπής*. Αντίθετα, το κατά περιόδους τεθέν ανάλογο θέμα και για τους εκπαιδευτικούς, ουδέποτε υλοποιήθηκε. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι οσάκις καλούνται οι ομογενείς να στηρίξουν το ταμείο αυτό, πάντα γίνεται και μια ευχή –μόνο που μέχρι και σήμερα παραμένει ευχή- για επέκτασή του και στους εκπαιδευτικούς.

Ευτυχώς, βέβαια, η Ελληνική Πολιτεία ήλθε να καλύψει το θέμα της συνταξιοδότησης των διδασκालιστών και να κάνει την ευχή πραγματικότητα για όσες κάτω από προϋποθέσεις του νόμου πληρούν τυπικά προσόντα εκπαιδευτικού.

Η Αρχιεπισκοπή, μάλιστα, δημοσιεύει συχνά στο επίσημο φύλλο της, δισέλιδη ανακοίνωση με τίτλο: *ΜΟΝΟΔΟΜΑΡΙΟΝ – ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΜΟΝΟΔΟΜΑΡΙΟΝ* όπου εξηγεί τους λόγους και τις ανάγκες που θεραπεύει η καταβολή του ποσού αυτού ετησίως «έκαστος ανεξαιρέτως χριστιανός αυτής κληρικός ή λαϊκός, ανήρ ή γυνή, έγγαμος ή άγαμος, ηλικίας 21 ετών και άνω».

Στο εδάφιο Δ' γίνεται ειδική αναφορά ότι αυτό *εθεσπίσθη μεταξύ άλλων δια τους διδασκάλους των κοινοτήτων μας και ότι:*

1ον

2ον « ενισχύεται η πιθανότης ιδρύσεως Ταμείου Συντάξεως και δι' αυτούς.»

Μια άλλη διάκριση λαϊκών και ιερωμένων, εκπαιδευτικών και κληρικών των κοινοτήτων αναδύεται μέσα από τα επίσημα κείμενα της Αρχιεπισκοπής και τις σχετικές προκηρύξεις-προσκλήσεις για φοίτηση στη Θεολογική σχολή και στην Ακαδημία Αγ. Βασιλείου. Έτσι, ενώ οι φοιτήτριες οφείλουν και δίδακτρα να πληρώνουν και ποσό για στέγαση να καταβάλουν στον υποψήφιο της Θεολογικής Σχολής, σύμφωνα με την εγκύκλιο της Αρχιεπισκοπής «εξασφαλίζει αυτή τα ναύλα δωρεάν και παρέχει αυτή δωρεάν μόρφωσιν, κατοικίαν συντήρησιν, ενδύματα, βιβλία και τα λοιπά χρειώδη»¹⁵.

14. Θέματα πειθαρχίας και συμπεριφοράς

Χαρακτηριστικό δείγμα του κλίματος ελέγχου και πειθαρχίας, με πνεύμα πάντα παιδαγωγικό, αποτελεί η από 13-3-1946 επιστολή του Γενικού Διευθυντή της Ακαδημίας Αρχιμ.

¹⁴ Φ.816/17330/15 – 2 – 1977 της Δ.Ε.Ε.Ε. του ΥΠΕΠΘ.

¹⁵ Ορθόδοξος Παρατηρητής, 1 Ιουνίου 1946.

Διον. Μαυρέα, η οποία απευθύνεται στον Αθηναγόρα με ιδιαίτερα απαιτητικό ύφος, για παρέμβασή του σε θέματα απειθείας και πειθαρχίας φοιτητριών.

«Ούτω απέμειναν φοιτήτριαι δέκα τρεις, συν την κατ' όνομα μόνον φοιτήτρια Μ. Σ., ήτις δεν παρακολούθη διόλου μαθήματα, αλλά οπόταν θέλει και επιθυμεί... παρέχει εν τη Ακαδημία με τας απειθείας και δυστρόπου χαρακτήρα της, και είναι ανάγκη να δοθεί μια ορισμένη λύσις».

Η κατάληξη και το ύφος της επιστολής ξενίζει και σήμερα ακόμα για το πιεστικό της περιεχόμενο *«Ρητώς και κατηγορηματικώς δηλώ Υμίν, ότι δεν δύναμαι επιπλέον με την υπάρχουσαν κατάστασιν, ίνα συνεχίσω τον νυχθήμερον σκληρόν αγώνα όν επί δύο συνεχή έτη όλαις δυνάμεσι αγωνίζομαι».*

Τα προβλήματα συμπεριφοράς είναι βέβαια περισσότερα στο συστεγαζόμενο Γυμνάσιο: *«Αι εις το Γυμνάσιο φοιτώσαι δέκα μαθήτριαι, εκτός της Αρίστης μαθήτριας Ν. Γεωργίου, όλαι αι άλλα 9, συχνά πυκνά μας παρέχουν ανησυχίας και πονοκεφάλους με τας απροσεξίας και απειθείας των, [...] παρ όλον που πάντοτε τας φωνάζω, προτρέπω και παρακινώ και συμβουλεύω πατρικώς συνεχώς»¹⁶.*

Η διαφαινόμενη αγανάκτηση του Αρχιμανδρίτη μπορεί να δικαιολογηθεί από συμπεριφορές κοριτσιών 13-21 ετών, τα οποία έπρεπε να προσαρμοστούν σε ένα ιδρυματικό περιβάλλον, απόλυτης απομόνωσης, και λόγω απόστασής του από αστικές περιοχές αλλά και λόγω της εκκλησιαστικής πειθαρχίας η οποία είχε επιβληθεί, από τα συνήθως ιερωμένα διευθυντικά στελέχη της Διοίκησης του. Οι φοιτήτριες σήμερα, θυμούνται, πάντως εκείνα τα χρόνια με νοσταλγία και αγάπη.

15. Πρόταση για Ένωση

Η πρώτη σκέψη για ένωση της Ακαδημίας με το Ελληνικό Κολέγιο ξεκινά επισήμως τον Φεβρουάριο του 1970. Με την από 10-2-1970 επιστολή του ο Ιάκωβος προς τον καθηγητή του Πανεπιστημίου CLARK, Γ. Καμουτζή, τον ορίζει μέλος της επιτροπής για *«Μελέτη της σκοπιμότητας και δυνατότητας συγχωνεύσεως»¹⁷.*

Στην ίδια επιστολή αναφέρεται ότι πρόεδρος της επιτροπής ορίζεται ο επίσκοπος Αβύδου κ. Γεράσιμος και άλλα δύο μέλη, καθηγητές Πανεπιστημίου αμφότεροι.

Η πρόταση που υποβλήθηκε για τη συγχώνευση, περιλαμβάνει 4 μέρη: Σκεπτικό – Κτηριακά – Οικονομική διάσταση - Συμπεράσματα.

Στο σκεπτικό, αναφορικά με τον ομογενειακό χώρο, αναφέρεται ότι η Ομογένεια δεν θα έπρεπε να στηρίζει οικονομικά δύο ιδρύματα πανεπιστημιακού επιπέδου, γι αυτό προτείνεται η συνένωση για:

- την επικέντρωση των προσπαθειών σε ένα ίδρυμα,
- την αποφυγή επικάλυψης στόχων,
- αύξηση της οικονομικής στήριξης αμφοτέρων,
- ακαδημαϊκή ενδυνάμωσή τους.

Από σκοπιάς Αγ. Βασιλείου επισημαίνεται ότι παρά την πολύχρονη λειτουργία της Ακαδημίας ως «Σχολή Δασκάλων» (Teachers' College) η Σχολή ποτέ δεν έγινε τετραετούς φοιτήσεως. Επίσης, παρά τις προσπάθειες και ενέργειες προς τις αμερικανικές αρχές για την αναγνώρισή της ως Σχολή χορηγούσα ένα πτυχίο (Associate degree), αυτό δεν επετεύχθη. Για να επιτευχθεί αυτό, δηλαδή να χορηγεί Πτυχίο αναγνωριζόμενο από τις αμερικανικές αρχές, *«απαιτούνται»*, αναγράφει η πρόταση, *«επενδύσεις για κτίρια, βιβλιοθήκη, και μόνιμο διδακτικό προσωπικό».*

Από σκοπιάς Ελληνικού Κολεγίου επισημαίνεται ότι επειδή το κολέγιο έχει μειωμένο αριθμό εγγραφών. Θα επωφεληθεί για την *«εν μια νυκτί»* (a 100% increase in the

¹⁶ Αριθ. Πρωτ. 544/13 – 3 – 1946, επιστολή του Διευθυντή Αρχιμανδρίτη Δ. Μαυρέα προς Αρχιεπίσκοπο.

¹⁷ Η από 10-2-1970 επιστολή Αρχιεπισκόπου Ιακώβου, προς καθηγητή κ. Καμουτζή.

undergraduate enrollment virtually overnight) αύξηση κατά 100% του αριθμού των φοιτητών του. Παράλληλα, εκτιμάται ότι, πάρα πολύ εύκολα θα μπορεί να εφαρμοστεί ένα νέο πρόγραμμα για τους φοιτητές του ελληνικού κολεγίου.

Στο τμήμα των συμπερασμάτων, η πρόταση καταλήγει ότι:

α. Οι φοιτητές θα αποκτούν πτυχίο τετραετούς φοίτησης, αναγνωριζόμενο από τις αμερικανικές αρχές.

β. Το Ελληνικό Κολλέγιο θα καταφέρει να αποκτήσει και αυτό αναγνώριση.

γ. Η πολιτιστική επίδραση θα είναι σημαντική στο κολέγιο με νέα αντικείμενα διδασκαλίας, δράμα, μουσική κ.τ.λ.¹⁸

16. Προς την ένωση

Σε υπόμνημά τους, αναφορικά με τη λειτουργία της Ακαδημίας και για την προοπτική συνένωσή της (σε διερευνητικό επίπεδο), η επιτροπή υπογραμμίζει: «πιστεύουμε ότι η Αρχιεπισκοπή χρειάζεται ειδικά εκπαιδευμένους δασκάλους και γραμματείς για τις κοινότητές της.

Αυτό έχει μέχρι σήμερα επιτευχθεί με επιτυχία από την Ακαδημία, ετοιμάζοντας δασκάλους ως τους μόνους κατάλληλους να διατηρήσουν, να αναζωογονήσουν και να μεταλαμπαδεύσουν την Ορθόδοξη μας παράδοση».

Συνεχίζοντας εισηγούνται ότι «πρέπει η Ακαδημία να συνεχίσει να διαδραματίζει τον παραπάνω ρόλο της».

Το Αρχιεπισκοπικό Συμβούλιο στις 30-3-1973 ύστερα από την ομόφωνη απόφαση των βοηθών επισκόπων που συνεδρίασαν στο Σικάγο στις 23 Ιανουαρίου 1973, την συζήτηση του Αρχιεπισκοπικού Συμβουλίου στο Clearwater, FLA (10-2-01973), την έκθεση του κοσμήτορα της Θεολογικής Σχολής και την έκθεση του Διευθυντού της Ακαδημίας ομοφώνως απεφάσισεν όπως:

«1. Τα δύο κολλέγια, ήτοι το Διδασκαλικόν Κολλέγιον Θηλέων της Ακαδημίας Αγ. Βασιλείου και το Ελληνικόν Κολλέγιον ημών, συγχωνευθώσιν εις ενιαίον κολλέγιον.

2. Το Διδασκαλικόν Κολλέγιον Θηλέων, εκ GARRISON μεταφερθεί εις τον χώρον και τας εγκαταστάσεις του Ελληνικού Κολλεγίου της Θεολογικής ημών Σχολής Μπρουκλάιν.

3. Η κοινή και υπό ενιαίον πρόγραμμα λειτουργία αυτών άρξεται από της 1ης Σεπτεμβρίου 1973, η δε σχετική προπαρασκευή άρξεται το ταχύτερο δυνατόν».

4. Ληφθώσι τα επιβαλλόμενα μέτρα και γένωνται αι δέουσαι προετοιμασίαι προς πραγματοποίησιν της συγχωνεύσεως των δύο Κολλεγίων, ώστε να εξασφαλισθώσιν αι προϋποθέσεις της καλλιτέρας Ακαδημαϊκής καταρτήσεως και προπαρασκευής, των μεν φοιτητών, ίνα εισέλθωσιν εις την Ι. Θεολογικήν ημών Σχολήν, των δε φοιτητριών, ίνα καταστήσιν διδασκάλισσαι εις τα Ελληνοαμερικάνικα ημών Σχολεία»¹⁹.

Εις την απόφασή του αυτή ο Αρχιεπίσκοπος, την οποία χαρακτηρίζει ως «ιστορικήν», θέτει ως κατακλείδα την εκτίμησή του ότι η απόφαση αυτή «θα συμβάλλει, εκτός της επιτεύξεως σημαντικών οικονομικών, και εις την αρτιωτέραν κατάρτισιν των φοιτητών και φοιτητριών του ενιαίου Ελληνικού Κολλεγίου». Πρώτος λόγος λοιπόν η αναβάθμιση του τίτλου σπουδών.

Η οικονομική παράμετρος, η οποία ελήφθη υπόψη στην συγχώνευση της Ακαδημίας, εμφανίζεται για πρώτη φορά στην τελική αυτή απόφαση. Τούτο σημαίνει ότι, τα λοιπά περί αναβαθμίσεως προγράμματος κ.τ.λ. αποτέλεσαν μάλλον πρόσχημα και όχημα για να δικαιολογηθεί η απόφαση για το κλείσιμο της σχολής.

Είναι ιστορικής σημασίας η «απολογία» -αποτίμηση, σήμερα, του οραματιστή Ιακώβου, για την απόφασή του εκείνη, πριν 30 χρόνια. Ομιλεί με κάθε ειλικρίνεια και αποδέχεται ότι

¹⁸ Η από 15-3-1973 επιστολή του κοσμήτορα, πρωτ. Στυλιανού Χάρακα προς Αρχιεπίσκοπο με «Έκθεση για Ένωση Ελληνικού Κολλεγίου και Ακαδημίας».

¹⁹ Αριθ. Πρωτ. 473/3-4-1973, επιστολή Αρχιεπισκόπου προς Εφορίαν Ακαδημίας Αγίου Βασιλείου.

δεν επιτεύχθηκαν οι στόχοι τους οποίους έθεσε κάνοντας την ένωση της Ακαδημίας με το Ελληνικό Κολέγιο.

17. Ένωση

Η ένωση βέβαια της Ακαδημίας πέρασε μέσα από Συμπληγάδες αντιδράσεων και επιτεύχθηκε τελικά με την απόφαση του Αρχιεπισκόπου Ιακώβου, ο οποίος το θεώρησε ένα ιστορικό πείραμα.

Σε υπόμνημά τους, όμως, οι φοιτητές του Κολεγίου εκφράζουν την αντίθεσή τους στην ένωση την οποία χαρακτηρίζουν ως «τραγικό λάθος» και ως προσπάθεια «επικίνδυνη»²⁰. Αναφέροντας πρώτα τις σοβαρές ελλείψεις τις οποίες έχει το Κολέγιο και τα συσσωρευμένα προβλήματά του, επισημαίνουν στη συνέχεια τα επιπλέον προβλήματα που θα δημιουργήσει η ένωση, με βασικό επιχείρημα την αλλοίωση της αποστολής του, η οποία είναι «δημιουργία ιερέων για τις κοινότητες της Αρχιεπισκοπής».

Αντίθετα, στο από 15-3-1973 υπόμνημά του, αναφορικά με την ένωση, ο Dean του κολεγίου καταλήγει ότι είναι δυνατή η ένωση, επικαλείται δε και μια σφυγμομέτρηση ιερέων της Αρχιεπισκοπής, οι οποίοι συμφωνούν στην ένωση.

Αξίζει να σημειωθεί μάλιστα ότι στο υπόμνημά του αυτό, ο Dean χαρακτηρίζει την Ακαδημία ως «μια μορφή ανωμαλίας μέσα στην αμερικανική εκπαίδευση, αφού είναι ένα τριετές –μεταλυκειακό σχολείο- χωρίς δίπλωμα και πρόγραμμα».

18. Μετά την ένωση

Η συγχώνευση της Ακαδημίας με το Ελληνικό Κολέγιο της Βοστώνης, έγινε πρωτίστως για να προσελκύσει περισσότερες φοιτήτριες από την Αμερική, με ένα αναβαθμισμένο πρόγραμμα σπουδών και ένα πανεπιστημιακό δίπλωμα. Και το μεν δεύτερο έγινε αλλά για ένα πολύ μικρό αριθμό αποφοίτων.

Σε σχετικό με την επίτευξη του στόχου αυτού υπόμνημά του προς τον Επίσκοπο Ιάκωβο, ο τότε καθηγητής της σχολής Ξεν. Διαμαντόπουλος, υπόμνημα που κοινοποιεί και στον Αρχιεπίσκοπο Ιάκωβο στις 22-12-1975, επισημαίνει την ανησυχητική μείωση του αριθμού των φοιτητριών. «Οι επίσημοι αριθμοί δεικνύουν σημαντική και ανησυχητική μείωση του αριθμού των φοιτητριών του τμήματος, η οποία θα οδηγήσει εις το να μετρώνται εις τα δάκτυλα της μιας χειρός αι αποφοιτώσαι από του επόμενου σχολικού έτους»²¹.

Επισημαίνοντας στο ίδιο υπόμνημα ότι η ενσωμάτωση έχει χαρακτηριστεί ως πείραμα από τον Αρχιεπίσκοπο, κ. Ιάκωβο, προχωρεί σε διαπιστώσεις ιδιαίτερα απογοητευτικές για το εγχείρημα αυτό. Καταγράφει τα στοιχεία τα οποία αποδεικνύουν ότι τον Οκτώβριο του 1975 έχουν εγγραφεί «18 εν όλω φοιτήτριαι, εκ των οποίων μια εξ Uganda, 4 εξ Αμερικής, 2 μετανάστιδες και 11 εξ Ελλάδος.»

Μια άλλη σημαντική διαπίστωση είναι η αδυναμία των εξ Ελλάδος φοιτητριών να ανταποκριθούν στις οικονομικές απαιτήσεις των σπουδών τους. Έτσι, από τις 11 φοιτήτριες που ενεγράφησαν το σχολικό έτος 1972-73 στη σχολή, και ήσαν όλες από Ελλάδα, οι 6 αποχώρησαν για το λόγο αυτό.

Χαρακτηριστική επίσης, είναι η παντελής έλλειψη ενδιαφέροντος από τους ομογενείς να στείλουν τα κορίτσια τους να σπουδάσουν στο Ελληνικό Κολέγιο. Έτσι το 1975 στο 2ο και 3ο έτος φοιτά μόνο μια (1) από Αμερική και στο 1ο έτος τρεις (3). Αλλά και για αυτές γράφει ο καθηγητής ότι «απομένει να αποδειχθεί αν θα παραμείνουν να αποπερατώσουν τον τετραετή κύκλο των σπουδών τους».

²⁰ Υπόμνημα φοιτητών Κολεγίου, στην από 23-2-1973 «Εκθεσις του επισκόπου Απαμείας προς τον Αρχιεπίσκοπο Ιάκωβο».

²¹ Η από 22-12-1975 επιστολή του καθηγητή Ξεν. Διαμαντόπουλου προς τον Αρχιεπίσκοπο Ιάκωβο.

Καταλήγοντας ο καθηγητής, ζητά από τον Αρχιεπίσκοπο να ληφθούν επείγοντως μέτρα για να προσελκυσθούν περισσότερες φοιτήτριες. Επισημαίνει παράλληλα, ότι φοιτήτριες από Αμερική θα έρθουν στο Κολέγιο, μόνο εφόσον θα έχουν προοπτική για διδασκαλία στο αγγλικό πρόγραμμα των ημερησίων σχολείων.

Το πλέον ουσιαστικό στοιχείο του ως άνω υπομνήματος είναι η διαπίστωση του ότι «*αι εξ Ελλάδος απόφοιτοί μας είναι εκείνοι κυρίως αι οποίοι εντάσσονται και επιτελούν επιτυχώς τα εκπαιδευτικά και άλλα καθήκοντά των*».

Μετά την οριστική ένωση της Ακαδημίας, ξεκίνησε όπως άλλωστε είχε προταθεί, μια παναμερικανική εκστρατεία για ενημέρωση των ομογενών πάνω στην ένωση και κυρίως, για την ευαισθητοποίηση νέων κοριτσιών να εγγραφούν στη Σχολή. Στα πλαίσια αυτής της εκστρατείας όλες οι κοινότητες από το Μάιο του 1973 στα εβδομαδιαία φυλλάδια τους, έχουν δίγλωσση ανακοίνωση με θέμα «*Νέα ευκαιρία δια νέες κοπέλες*». Στην ανακοίνωση συνιστάται «*θερμότατα οι αποφοίτριες του γυμνασίου να σκεφθούν σοβαρώς την φοίτησίν των εις το Ελληνικό Κολέγιο*».

Παράλληλα, ο πρόεδρος του Ελληνικού Κολεγίου, επίσκοπος Ιάκωβος ο Απαμείας, με επιστολή του στις 11-1-1974, προς όλους τους ιερείς και τα συμβούλια των κοινοτήτων, τους γνωρίζει ότι τον επόμενο Ιούνιο θα είναι στη διάθεσή τους προς διορισμό οι πρώτες δασκάλες του Κολεγίου και τους συνιστά να προετοιμαστούν για την πρόσληψή τους²² Βέβαια ούτε αυτός εισακούσθηκε.

Στατιστικά, και σε αναλογία με αυτές που αποφοίτησαν από την ακαδημία, από τις θεωρούμενες πλέον προσοντούχες, ελάχιστες εργάστηκαν σε κοινοτικά σχολεία. Αλλά και όσες εργάστηκαν τους έλειπε το «βάπτισμα» και το «ένδυμα» της δασκάλας που είχαν πάρει οι πριν από αυτές στο Garrison.

Σήμερα δεν υπάρχει Ακαδημία, λειτουργεί μόνο ως Ορφανοτροφείο, το Κολέγιο έχει μικρό αριθμό φοιτητών, που δεν ενδιαφέρονται για το δασκαλίκι, οι τελευταίες δασκάλες της Ακαδημίας οδεύουν στη σύνταξη. Ποιος θα αναπληρώσει το κενό αυτό; Ο πρώην Αρχιεπίσκοπος Ιάκωβος, σε πρόσφατη συνέντευξή του, υποστηρίζει ότι η Ακαδημία πρέπει και μπορεί να επαναλειουργήσει, με στήριξη της ελληνικής πολιτείας.

²² Η από 11 – 1 – 1974 επιστολή του προέδρου του Ελληνικού Κολεγίου προς τις Εκκλησιαστικές Κοινότητες Αμερικής.

Το πρώιμο σοσιαλιστικό κίνημα στις Η.Π.Α. και η περίπτωση της εφημερίδας «Φωνή του εργάτου»

Καρπόζηλος Κώστας

Το 1921 –όταν πλέον ο κύκλος της μαζικής ελληνικής μετανάστευσης στις Η.Π.Α ολοκληρώνεται–¹ ο προτεστάντης καθηγητής του κολλεγίου Ανατόλια της Μερζεφούντας, ο J.P.Xenides, προσπάθησε σε μια σύντομη μελέτη του να παρουσιάσει το ελληνικό στοιχείο στο επιφυλακτικό αμερικανικό κοινό². Ο συγγραφέας παραθέτει πλήθος στοιχείων και σε τακτά διαστήματα τονίζει την νομιμοφροσύνη των συμπατριωτών του προκειμένου να αμβλύνει τις ξενοφοβικές προκαταλήψεις. Μεταξύ άλλων, ως τεκμήριο ευνομίας ο Ξενίδης αναφέρει τη μικρή επίδραση των σοσιαλιστικών ιδεών και την απουσία «ανατρεπτικών οργανώσεων» στις τάξεις των μεταναστών³. Λίγα χρόνια πριν, το 1911 και το 1913 αντίστοιχα, ο Henry Pratt Fairchild⁴ και ο Thomas Burgess⁵, οι δύο Αμερικανοί που έθεσαν τις βάσεις -και εν πολλοίς καθόρισαν και τον προσανατολισμό- της μελέτης της ελληνικής παρρουσίας στις Η.Π.Α κατέληγαν σε παρόμοια συμπεράσματα: «Socialism finds no followers among the people of this race in the United States (...). Greeks are apparently not inclined to join trade unions»⁶. Τα επόμενα χρόνια -και ιδίως όσο συντελείται η μετατροπή της μεταναστευτικής εμπειρίας σε ομογενειακή παρουσία- πληθαίνουν οι επιστημονικές μελέτες, οι αυτοβιογραφικές καταγραφές και οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις. Το θέμα της πολιτικής ενασχόλησης του ελληνικού στοιχείου επανέρχεται με στερεότερες διαπιστώσεις, για την αναπαραγωγή του εθνικού διχασμού στα ελληνικά καφενεία και την αντιπαράθεση μεταξύ «Ατλαντίδος» και «Εθνικού Κήρυκα», παραβλέποντας και αποσιωπώντας την υπαρκτή -μειοψηφικά αρχικά και αρκετά σημαντική μετέπειτα- σοσιαλιστική και κομμουνιστική κίνηση στις τάξεις των Ελλήνων μεταναστών στο

¹ Με βάση τα επίσημα στοιχεία των αμερικανικών μεταναστευτικών αρχών, ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών την περίοδο 1900-1920 υπερβαίνει τα 350.000 άτομα. βλ: Μαλαφούρης Μπάμπης (1948) *Έλληνες της Αμερικής 1528-1948*, Νέα Υόρκη, 105.

² Xenides J.P. (1922) *The Greeks in America*, New York, George H. Doran Company.

³ Xenides (1922), ό.π., 87, 102.

⁴ Fairchild Henry Pratt (1911) *Greek Immigration to the United States*, Yale University Press. Το κείμενο προορίζονταν για την απόκτηση του τίτλου «Doctor of Philosophy in connection with the Department of Anthropology» του πανεπιστημίου του Yale και χαρακτηρίζεται από μια συγκεκαλυμμένη αντιπάθεια για το ελληνικό στοιχείο.

⁵ Burgess Thomas (1913) *Greeks in America, an account of their coming, progress, customs, living, and aspirations with an historical introduction and the stories of some famous American-Greeks*, Βοστώνη, (ανατύπωση από Arno Press 1970).

⁶ Fairchild H. P. (1911), ό.π., 209

πρώτο μισό του 20ου αιώνα⁷.

Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι να ενισχυθεί το ρεύμα αποκατάστασης της φωνής των εδώ και χρόνια λησμονημένων Ελλήνων μεταναστών που ενεπλάκησαν ενεργά στο επαναστατικό κίνημα σε έναν τόπο τόσο μακρινό από αυτόν που οι ίδιοι όριζαν ως «πατρίδα»⁸. Ειδικότερα στην πρώτη εικοσαετία του 20ου αιώνα καταγράφεται μια αξιοπρόσεκτη εκδοτική παραγωγή ελληνόγλωσσων σοσιαλιστικών περιοδικών και εφημερίδων. Η ιστορία της «Φωνής του Εργάτου» (που καλύπτει την περίοδο 1918-1923), της πλέον συστηματικής, πολιτικά αρτιωμένης και συνδεδεμένης με την αμερικανική αριστερά εφημερίδας θα μας απασχολήσει εδώ κατά κύριο λόγο.

Με αφετηρία το 1910 μπορούμε να καταγράψουμε αρκετές περιπτώσεις συμμετοχής Ελλήνων εργατών σε απεργιακές κινητοποιήσεις -με πλέον γνωστή αυτή των ετών 1913-14 στα ορυχεία του Rockefeller στο Colorado⁹- γεγονός που συνετέλεσε στη μερική αποτίναξη του συλλογικού στίγματος και στερεοτύπου του άπληστου απεργοσπάστη μετανάστη. Στα εργοτάξια και τα ορυχεία της Αμερικανικής Δύσης, εκεί όπου η έλλειψη ενός οργανωμένου σοσιαλιστικού φορέα αναπληρωνόταν από την πολυετή επίδραση ενός κράματος ουτοπικού σοσιαλισμού, αναρχισμού και πριμιτιβισμού¹⁰, οι μετανάστες αντέδρασαν ενάντια στις σκληρές συνθήκες εργασίας, τις πενιχρές αμοιβές, αλλά και στο ιδιότυπο καθεστώς δουλείας που επέβαλαν οι Έλληνες *padrones*¹¹. Θα ήταν σε κάθε περίπτωση υπερβολικό να θεωρήσουμε τη συμμετοχή στις παραπάνω κινητοποιήσεις προϊόν συνειδητής πολιτικής ένταξης. Η έντονη εκμετάλλευση πυροδοτούσε ευκαιριακές αντιδράσεις, αλλά απουσίαζε κάθε πολιτική αντίληψη που θα μπορούσε να εγείρει έναν πιο στρατηγικό σχεδιασμό. Στο βαθμό που πρωτοπόρα τμήματα των ελληνών μεταναστών σχετίζονται με οργανωμένες δομές συνδικαλιστικής δράσης, ισχυρή επίδραση ασκεί η ριζοσπαστική -και σε ένα βαθμό αναρχοσυνδικαλιστική- κίνηση Industrial Workers of the World (I.W.W). Το γεγονός αυτό πιστοποιείται τόσο από προφορικές μαρτυρίες Ελλήνων που πρωταγωνίστησαν στο σοσιαλιστικό κίνημα της εποχής όσο και από το ότι σε μεταγενέστερες περιόδους μέλη της κομμουνιστικής αριστεράς μνημονεύουν το πέρασμά τους από τους I.W.W ως το πρώιμο στάδιο της πολιτικής τους συνειδητοποίησης¹².

⁷ Δε θα είχε νόημα να απαριθμήσει κανείς το σύνολο των μελετών που παραβλέπουν ολοκληρωτικά αυτήν την πτυχή της ελληνοαμερικανικής πραγματικότητας και εστιάζουν μόνο στην αντίθεση Βασιλικών-Βενιζελικών. Ενδεικτικά, βλ. Saloutos Theodore (1964) *The Greeks in the United States*, Harvard University Press, 332. «Marxism made no appreciable progress among Greek Americans».

⁸ Στην κατεύθυνση αυτή σημαντικότερη είναι η συνεισφορά του Dan Georgakas, ο οποίος εργάζεται συστηματικά για τη διάσωση αρχαικού υλικού και την προβολή της ελληνικής σοσιαλιστικής κίνησης των Η.Π.Α. Παράλληλα η Helen Zeese Papanikolas και ο γιος της Zeese Papanikolas με μια σειρά άρθρων και βιβλίων αποτυπώνουν τις σκληρές συνθήκες εργασίας των μεταναστών και την εμπλοκή τους στο εργατικό κίνημα στις Δυτικές Πολιτείες. Τέλος, για σημαντικές πληροφορίες και αναλυτική βιβλιογραφία βλ. Νούτσος Παναγιώτης (1922) *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875-1974*, τόμος Β', μέρος Β' (από το ΣΕΚΕ στο ΚΚΕ), Αθήνα, 508-518.

⁹ Το ελληνικό στοιχείο πρωταγωνίστησε στη διαμόρφωση αυτής της ηρωικής εργατικής διεκδίκησης. Έλληνες απεργοί αποτελούσαν την πλειοψηφία της ένοπλης φρουράς που είχε συγκροτηθεί, ενώ καθοδηγητικός υπήρξε ο ρόλος μιας αιγιματικής μορφής ελληνικής καταγωγής με το εξαμερικανισμένο όνομα Louis Tikas. Πλήρης καταγραφή των γεγονότων της απεργίας και σκιαγράφηση της μυθιστορηματικής βιογραφίας του Louis Tikas (Ηλίας Αναστάσιος Σπαντιδάκης) στο βιβλίο του Zeese Papanikolas, *Buried Unsong, Louis Tikas and the Ludlow Massacre*, University of Nebraska Press. Με συμπάθεια αντιμετωπίζει τα γεγονότα και ο Μαλαφούρης (1948) ό.π., 131-138. Ο ρόλος του Τίκα εξάρεται και από την Μάνα Τζόουνς *Αυτοβιογραφία*, Οδυσσέας, 142-152. Τέλος την μαχητικότητα των Ελληνίδων γυναικών σημειώνει ο John Bodnar (1981) (χ.χ.) *The transplanted, a history of immigrants in urban America*, Indiana University Press, 91.

¹⁰ Buhle Paul (1991) *Marxism in the United States, Remapping the History of the American Left*, London-New York, Verso, 41-43

¹¹ Peck Gunther W. (1991) *Crisis in the family: Padrones and radicals in Utah 1908-1912*, *New Directions in Greek-American Studies*, New York, Pella Publishing, 73-93.

¹² Georgakas Dan (1991) Demosthenes Nicas: Labor Radical, *New directions in Greek American Studies*, New York, Pella publishing company, Inc., 96-97. Ακόμα βλ. άρθρο του Κατσιώλη Γ. στη *Φωνή του Εργάτου*, 3/2/1923, το οποίο ξεκινά ως εξής «Οι αναγνώσταί μας μη λησμονήσουν ότι διετέλεσα μέλος των I.W.W επί τινά καιρών».

Ιχνηλατώντας τις αφητηρίες της ελληνικής σοσιαλιστικής κίνησης στις Η.Π.Α -που επέτρεψαν την μετά το 1918 εμφάνιση συγκροτημένου πολιτικού φορέα- οφείλουμε να αναφερθούμε στον μικρό κύκλο Ελλήνων μεταναστών που διατηρούσε από πολύ νωρίς (1910 κ.ε.) επαφές με τον Πλάτωνα Δρακούλη και το προσωπικό του περιοδικό την «Έρευνα». Στην τελευταία συγκεντρώνονται ενδείξεις μιας τέτοιας επικοινωνίας είτε με την αναφορά ίδρυσης παραρτήματος του «Συνδέσμου των Εργατικών Τάξεων της Ελλάδος» είτε με τη δημοσιοποίηση ονομάτων συνδρομητών εγκατεστημένων στις Η.Π.Α¹³. Στο σημείο αυτό πρέπει να προβούμε σε μια αναγκαία διευκρίνιση: η «παιδική αρρώστια» που χαρακτηρίζει την πρώιμη αυτή περίοδο, σχετίζεται με την συνολική αντίληψη των Ελλήνων εργατών για την μεταναστευτική τους εμπειρία. Η πολιτική και συναισθηματική πρόσδεση στα δεδομένα του ελλαδικού χώρου και η ελπίδα της επιστροφής σε αυτόν λειτούργησαν καταλυτικά ώστε ειδικά οι πρώτες «κοινωνιστικές» κινήσεις –όπως η παραπάνω- να εμφανίζονται αποκλειστικά συνδεδεμένες με το ελληνικό παρελθόν και σε ελάχιστο βαθμό με το αμερικανικό παρόν. Η πρώτη απόπειρα συγκρότησης ελληνικού σοσιαλιστικού πυρήνα στο εσωτερικό μιας πολιτικής οργάνωσης των Η.Π.Α καταγράφεται στα μέσα της δεκαετίας του 1910 και η σημασία αυτού του εγχειρήματος είναι αυτονόητη. Με έδρα το Cincinnati, Ohio και κάτω από την επιρροή του Socialist Labor Party (S.L.P) –μια μικρή συνιστώσα της αμερικανικής αριστεράς- κυκλοφορεί η πρώτη ελληνόφωνη σοσιαλιστική εφημερίδα με τον τίτλο «Οργάνωσις». Το γεγονός ότι από την πρώτη αυτή εκδοτική απόπειρα δε διασώζεται κανένα φύλλο μας στερεί από μια πολύτιμη πηγή πληροφοριών¹⁴.

Η ίδρυση της «Ελληνικής Σοσιαλιστικής Ενωσης» στο εσωτερικό του Socialist Party -του σοσιαλδημοκρατικού φορέα που στο εσωτερικό του μέχρι το 1919 συνυπήρχαν ρεφορμιστικές και επαναστατικές τάσεις- σηματοδοτεί τη μετάβαση στην πλέον συγκροτημένη ελληνική παρουσία στο πλαίσιο της Αμερικανικής αριστεράς. Η πρωτοβουλία για την ίδρυση της «Ενωσης» τοποθετείται στα τέλη του 1916 από «ταξικά κατατοπισμένους εργάτες» στη Νέα Υόρκη, οι οποίοι είχαν σε ατομική βάση προηγουμένως προσχωρήσει στο S.P. Τα ονόματα των περισσοτέρων θα τα συναντήσουμε και στη συνέχεια της πολιτικής αυτής διαδρομής: Δημοσθένης Ε. Βαλάκος, Νίκος Διαμαντόπουλος, Κώστας Παπαδογιάννης, Στρατής Φωτεινός και Ιάκωβος Καζαβής¹⁵.

Η απόφαση για έκδοση ελληνόφωνης εφημερίδας οριοθετεί την είσοδο των Ελλήνων σοσιαλιστών σε νέο, ποιοτικά ανώτερο, στάδιο συγκρότησης και εξωστρέφειας, ενώ μαρτυρά και αξιόλογη οργανωτική ανάπτυξη. Πρέπει να σημειωθεί ότι το S.P ήταν δομημένο οργανωτικά σε ένα δίκτυο «εθνικών ομοσπονδιών», «παλαιών» και «νέων μεταναστών», οι οποίες διέθεταν αντίστοιχα κομματικά έντυπα¹⁶. Η σχετική απόφαση πάρθηκε ύστερα από συζήτη-

¹³ Έρευνα, τομ. Ε', τχ.4, Απρ.1910, σ.51: «Μετά πολλής χαράς πληροφορούμεθα ότι έχουν ήδη ιδρυθή κλάδοι του Συνδέσμου τούτου [Σύνδεσμος των εργατικών τάξεων της Ελλάδος] εν Αμερική», Έρευνα, τομ. 6ος, 1913, σ.192: «Υποστηρικταί του Ελληνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος εξ Αμερικής».

¹⁴ Μοναδικό τεκμήριο της πρώιμης αυτής σοσιαλιστικής κίνησης, αποτελεί η επιστολή ενός μέλους του S.L.P προς τον Νικόλαο Γιαννιό τον Απρίλιο του 1916. Ο εγκατεστημένος στο Cincinnati Peter Tsistinas ζητεί να του αποσταλούν βιβλία σοσιαλιστικής προπαγάνδας καθώς «ο πόλεμος μας έχει διακόψει την εξ Ελλάδος μετά των συντρόφων αλληλογραφίαν και έτσι δεν δηνάμεθα να προμηθευθούμε καμμίαν ελληνικήν σοσιαλιστικήν εφημερίδα και βιβλία.» Για τον ελληνικό κλάδο του S.L.P αναφέρει, ότι στην πόλη του αριθμεί περίπου 20 μέλη αλλά καθώς δε διαθέτει εφημερίδα «πολύ δύσκολως πάμε προς τα εμπρός». Η επιστολή σώζεται στο Ε.Λ.Ι.Α στους φακέλλους αλληλογραφίας του Ν. Γιαννιού.

¹⁵ Σχετική έρευνα για το πολιτικό παρελθόν των πέντε ανδρών είχε πενιχρά αποτελέσματα. Ο Δημοσθένης Βαλάκος κατάγονταν από το Πλωμάρι Μυτιλήνης και μνημονεύεται επιγραμματικά σε ιστορίες του ελληνισμού των Η.Π.Α ως λογοτέχνης. Πρέπει να σημειωθεί ότι η έλευσή του στις Η.Π.Α τοποθετείται το 1916 όταν ο ίδιος ήταν ήδη 46 ετών. Άτομο με το επίθετο Καζαβής απαντά στον κατάλογο «Υποστηρικταί του Ελληνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος εξ Αμερικής» που δημοσιεύεται στο περιοδικό Έρευνα, τομ.6ος, 1913, σ.192. Για περισσότερα για τον Καζαβή βλ. Νούτσος (1992) ό.π., 509 και 513-515.

¹⁶ Ενδεικτική είναι η πληροφορία ότι το 1876 από τις 17 σοσιαλιστικές εφημερίδες των Η.Π.Α. μόλις τρεις ήταν αγγλόφωνες, βλ. Lieberston Stanley (χ.χ.) *A piece of the pie, blacks and white immigrants since 1880*, University of California Press, 112.

ση στο εσωτερικό της «Ε.Σ.Ε», την άνοιξη του 1918. Έτσι τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου με έδρα τη Νέα Υόρκη και μηνιαία περιοδικότητα, κυκλοφόρησε το πρώτο φύλλο της «Φωνής του Εργάτου», από το οποίο μας σώζεται ένα ενδεικτικό απόσπασμα του «Προγράμματος»:

«Η Φωνή του Εργάτου βγαίνει για να αναπληρώσει μιαν μεγάλην έλλειψιν που υπάρχει δια τους Ελληνικούς καταγωγής κατοίκους των Ηνωμένων Πολιτειών. Έχομεν αρκετές εφημερίδες, περισσότερες ατυχώς από όσες έπρεπε να υπάρχουν για να τυφλώνουν τον Έλληνα εργάτην. (...) Δεν βγαίνει η εφημερίδα αυτή ούτε ως πλουτοπαραγωγική επιχείρησις, ούτε για την υποστήριξιν της μέν ή της δε κλίκας των εκμεταλλευτών που παχαίνουν από τους κόπους και ρουφούν το αίμα των εργατών με τούτο ή εκείνο το μέσο. Βγαίνει με ένα πρόγραμμα καθορισμένο και αναλλοίωτο, να βροντοφωνήσει στον Έλληνα εργάτη: «Ξύπνα πια από τον λήθαργο, νοιώσε την μεγάλη ζύμωσι που γίνεται γύρω σου, δόσε και συ χέρι στην παγκόσμια αναγέννησι που τρεχάτη φτάνει. Υψώσου»¹⁷.

Η έκδοση της «Φωνής του Εργάτου» συμπίπτει με την όξυνση της ιδεολογικής αντιπαράθεσης στο εσωτερικό του S.P και την ίδρυση το 1919 των πρώτων μορφωμάτων κομμουνιστικής αναφοράς. Οι Έλληνες σοσιαλιστές αρχικά παραμένουν στο S.P, η αποστασιοποίηση όμως από τις επιλογές του πολύ σύντομα μεταφράστηκε σε οργανωτική αποχώρηση. Στο πρώτο συνεδρίο της «Ελληνικής Σοσιαλιστικής Ενώσεως» (5/12/1920) αποφασίστηκε η διακοπή των σχέσεων με το S.P και αφετέρου επιβεβαιώθηκε η αδυναμία της «Ενώσεως» να συνταχτεί με τις κομμουνιστικές ομαδοποιήσεις που είχαν προκύψει. Η αναμονή «μέχρις ότου το κίνημα ανδρωθή οπότε δύναται να προχωρήση εις το κόμμα εκείνο το οποίον θα εγγυάται την ασφαλή καθοδήγησιν των επαναστατικών μαζών εις την τελικήν των απελευθέρωσιν.»¹⁸ συμβαδίζει με την προσπάθεια αποκρουστάλλωσης πολιτικού στίγματος σε συνθήκες ιδεολογικής διαπάλης. Στο επίπεδο αυτό, η «Ελληνική Σοσιαλιστική Ένωση» από, τουλάχιστον, τα τέλη του 1920 δηλώνει ότι συντάσσεται με τον πολιτικό προσανατολισμό της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Τα γεγονότα που επιτάχυναν με πρωτοφανή ένταση τον κοινωνικό χρόνο της πενταετίας 1915-1920 αποτέλεσαν τον πυροκροτητή για τη διαμόρφωση μιας νέας μαζικής πολιτικής ταυτότητας και πρακτικής. Η επιστολή του μετανάστη Γ. Λίβα προς τον Ν. Γιαννίο τον Φεβρουάριο του 1921 απηχεί κάτι περισσότερο από μια περίπτωση ατομικής αποδοχής του κομμουνιστικού προγράμματος σε βάρος της σοσιαλδημοκρατικής Β' Διεθνούς:

«Δυστυχώς ή ευτυχώς τα τελευταία γεγονότα εις τας καπιταλιστικές χώρας, η σπουδαία εξέγερσις των συντρόφων της Ρωσσίας συγχρόνως κατά του Τσαρικού και Καπιταλιστικού ζυγού, η επαίσχυντος στάσις της Γερμανίας, η επίσημος ή σατανική των Γάλλων Σοσιαλιστών στάσις απέναντι της αφιωνιζομένης μάζας, η κίβδηλος, άτιμος, ιδιοτελής και άκρον διαβολική συμπεριφορά των Αμερικανών Σοσιαλιστών τους οποίους γνωρίζω, εγνώριζα, εγνώρισα και απεκήρυξα, με έκαμαν να ταχθώ με το μέρος των Κομμουνιστών»¹⁹.

Δεν είναι λοιπόν απορίας άξιον το γεγονός ότι το 1921 η «Ε.Σ.Ε» συμμετέχει ισότιμα στο ιδρυτικό συνέδριο του Workers Party, του πρώτου μαζικού πολιτικού φορέα κομμουνιστικής αναφοράς στις Η.Π.Α. Η τριτοδιεθνιστική ταυτότητα του νέου κόμματος απαιτούσε οργανωτική αναδιάρθρωση οπότε και η «Ε.Σ.Ε» μετονομάστηκε σε «Ελληνική Ομοσπονδία» «με ένα ιδιαίτερο προορισμό, το πώς να διαδώση και προαγάγη τας αρχάς και το πρόγραμμα του Κόμματος μεταξύ του ελληνικού προλεταριάτου της Αμερικής»²⁰. Η έκδοση της «Φωνής» συνεχίζεται σε εβδομαδιαία βάση, με υπότιτλο «Εφημερίς των

¹⁷ Η προμετωπίδα και τμήματα από το «Πρόγραμμα» του πρώτου φύλλου σώζονται στο άρθρο, Γκέλλος Θ. (1938) Η «Φωνή του Εργάτου» και το «Εμπρός», μια θριαμβική σταδιοδρομία, *Εμπρός*, φ.1284, 26/7/1938.

¹⁸ *Φωνή του Εργάτου*, 18/12/1920.

¹⁹ Η επιστολή βρίσκεται στο Ε.Λ.Ι.Α σε φάκελο αλληλογραφίας του Ν. Γιαννιού.

²⁰ *Φωνή του Εργάτου*, 19/5/1923.

εργατών για τους εργάτες», ενώ η προμετωπίδα κοσμείται από σφυροδρέπανο πλαισιωμένο με δάφνες, το οποίο συνοδεύεται από την τελική αποστροφή του Κομμουνιστικού Μανιφέστου «Εργάται του κόσμου ενωθήτωι». Για τη νέα αυτή περίοδο μπορούμε να εξάγουμε περισσότερα συμπεράσματα πρώτα και κύρια γιατί διαθέτουμε το πλήρες σώμα της εφημερίδας του έτους 1923.

Μέσα από τις στήλες της «Φωνής» καθίσταται δυνατό να ανασυγκροτήσουμε τον οργανωτικό ιστό της «Ελληνικής Ομοσπονδίας». Σε συνολικά 10 πόλεις (Κάντον, Κλήβελαντ, Ντητροίτ, Ντένβερ, Νέα Υόρκη, Νιούαρκ, Σαν Φρανσίσκο, Σικάγο, Γουώρεν, ΜακΚησπόρτ) λειτουργούσε τοπικός πυρήνας με συνολικό αριθμό 300 μελών²¹. Αυτό δεν σημαίνει ότι η «Φωνή» διακινούνταν μόνο στις παραπάνω πόλεις, απλώς στις συγκεκριμένες υπήρχε εκείνη η κρίσιμη μάζα που επέτρεπε τη δημιουργία παραρτήματος. Τα πρακτικά των συνεδριάσεων που δημοσιεύονται σε σταθερή στήλη της «Φωνής» πιστοποιούν ότι πρώτιστο μέλημα ήταν η εξασφάλιση ικανοποιητικής εσωτερικής λειτουργίας. Αυτή η ιεράρχηση πέρα από το ότι συνιστά προϊόν των περιορισμένων δυνατοτήτων μαζικής δράσης των Ελλήνων σοσιαλιστών, αποτελεί ταυτόχρονα κομμάτι μιας ιστορικής παρανόησης του παραδείγματος των Ρώσων μπολσεβίκων όπου η οργανωτική οικοδόμηση αντιμετωπίστηκε ως η μοναδική αναγκαία συνθήκη για την αποτελεσματική λειτουργία μιας κομμουνιστικής οργάνωσης. Ενδεικτικό του ύφους και του περιεχομένου αυτών των ανταποκρίσεων είναι η ακόλουθη ενημέρωση από το τμήμα Νέας Υόρκης:

«Πρακτικά Συνεδριάσεως 7. Δεκ 1922,

Αναγινώσκονται και εγκρίνονται κατά σειράν τα πρακτικά της προηγούμενης συνεδρίασεως, της Ε.Ε της Κ.Ε.Ε. Αποφασίζεται όπως την 24ην Δεκεμβρίου αντί διαλέξεως εορτασθούν τα Χριστούγεννα. Νέο μέλος γίνεται δεκτό, ο Π.Δ. Γκάτσε. Εκλέγονται οι σ. Ν. Κοντόπουλος και Σ. Παππιάς όπως διαθέσουν τας ομολογίας του δανείου που έστειλε το Εκδοτικό Τμήμα μεταξύ των μελών και των συμπαθούντων, εκλέγονται οι σ. Ν. Στρατής και Δ. Τζελέπης, όπως εισπράξουν τα τρία δολ. από έκαστον μέλος για το έλλειμα της Ομοσπονδίας και το ανάλογον αντίτιμον για τα τρία φύλλα της 'Φωνής'. (...)»²².

Η αύξηση της αναγνωσιμότητας και των συνδρομητών της «Φωνής» συνιστούσαν τον βασικό πολιτικό στόχο στον οποίο υπάγονταν το σύνολο των εξωστρεφών πρωτοβουλιών των μελών της «Ελληνικής Ομοσπονδίας». Δεν θα ήταν υπερβολικό να διαγνώσουμε ότι στην ουσία η «Φωνή του Εργάτου» δεν αποτελεί απλώς την επίσημη έκφραση της «Ελληνικής Ομοσπονδίας», αλλά αντίστροφα η ύπαρξη της τελευταίας ταυτίζεται με ίδια την εφημερίδα. Από την μελέτη των στοιχείων που παρατίθενται στους τακτικά δημοσιευμένους οικονομικούς απολογισμούς προκύπτει ένας αριθμός 1000-1500 συνδρομητών. Σε αυτούς πρέπει να προστεθεί απροσδιόριστος αριθμός φύλλων που διακινούνταν από τα μέλη της Ομοσπονδίας σε μέρη όπου σύχναζαν Έλληνες μετανάστες (χώροι εργασίας και καφενεία). Τέλος ως ένδειξη αξιολογής εξακτινώσης του εντύπου πρέπει να αναφερθούν οι αναγνώστες στο Τορόντο, στην Κούβα²³, την Ελλάδα²⁴ αλλά και η σταθερή συνεργασία με τα

²¹ Ο παραπάνω οργανωτικός ιστός προέκυψε μέσα από τη διαδικασία ανασυγκρότησης της «Ελληνικής Ομοσπονδίας». Μπορούμε με ασφάλεια να υποθέσουμε ότι κατά τα προηγούμενα έτη είχαν συγκροτηθεί και σε άλλες πόλεις πυρήνες, οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου είχαν ατονήσει.

²² *Φωνή του Εργάτου*, 30/12/1922.

²³ *Φωνή του Εργάτου*, 17/3/1923. Η εν λόγω επιστολή, με τίτλο «Η εκμετάλλευσις στην Κούβα και στο Μεξικό» αναφέρεται στην μεταναστευτική κίνηση στις χώρες αυτές και καταλήγει στην καταγγελία «της ασπλαχνίας μερικών ακτοπλοϊκών εταιριών.»

²⁴ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Θ. Γκέλλου, από τα τέλη του 1918 δέματα με τη «Φωνή» έφταναν στο λιμάνι του Πειραιά και στη συνέχεια προωθούνταν μέχρι και «σε μια ομάδα που δούλευε στον αγγλικό σιδηρόδρομο της Σμύρνης». βλ. Γκέλλος Θ. (1938) Η «Φωνή του Εργάτου» και το «Εμπρός», μια θριαμβική σταδιοδρομία, *Εμπρός*, φ. 1283, 2/7/1938.

«Γράμματα» της Αλεξάνδρειας²⁵.

Αν δεχτούμε ότι ο αριθμός των συνδρομητών ταυτίζεται με τους πιο ενσυνείδητους αναγνώστες -από τη στιγμή που συνεπάγεται μονιμότερη οικονομική δέσμευση- έχουμε στα χέρια μας ένα μετρήσιμο δεδομένο. Το κατά πόσον αυτός ο αριθμός συνιστά μια αξιολογή παρουσία του ελληνικού σοσιαλιστικού τύπου πρέπει να συνεκτιμηθεί βάσει δύο παραμέτρων. Η πρώτη αφορά την συνολικότερη απήχηση των σοσιαλιστικών ιδεών στις τάξεις του ελληνικού πληθυσμού. Αν αναλογιστούμε ότι στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό το επίσημο όργανο του ΚΚΕ, ο «Ριζοσπάστης» την αντίστοιχη περίοδο μόλις και ξεπερνούσε τα 6000-7000 φύλλα κατανοούμε ότι οι 1000 συνδρομητές της «Φωνής του Εργάτου» αποτελούν αξιόλογο δείγμα συσπείρωσης δυνάμεων σοσιαλιστικής αναφοράς²⁶. Η δεύτερη και πιο ουσιαστική συσχετίζει τον αριθμό των 1000-1500 συνδρομητών (και φυσικά των περισσότερων αναγνώστών) με την κυκλοφορία του αστικού ομογενειακού τύπου. Οι δύο παναμερικανικής εμβέλειας αστικές εφημερίδες -«Εθνικός Κήρυξ» και «Ατλαντίς»- εμφανίζουν μια υψηλότατη κυκλοφορία -μέσω πωλήσεων και συνδρομητών- της τάξης των 30.000 φύλλων²⁷. Το στοιχείο αυτό καταδεικνύει από την άλλη ότι οι Έλληνες σοσιαλιστές απείχαν αρκετά από το να αποτελέσουν εναλλακτικό πόλο συσπείρωσης στο ασφυκτικό πλαίσιο της αναπαραγωγής του εθνικού διχασμού σε αμερικανικό έδαφος.

Στον περιορισμένο χρόνο μιας ανακοίνωσης είναι προφανές ότι είναι αδύνατο έστω και να αναφερθούμε σε πολλές παραμέτρους που συγκροτούν την καθημερινότητα της δράσης της «Ελληνικής Ομοσπονδίας»: τα εσωτερικά της προβλήματα, την προπαγάνδα της στις τάξεις των μεταναστών, την αδυναμία παρέμβασης στα σωματεία όπου ενδεικτικά μόλις 8% των μελών είχαν συνδικαλιστική δράση. Αυτό που πρέπει να κρατήσουμε είναι ότι κάθε φύλλο της «Φωνής του Εργάτου» αποτελεί πανόραμα ενός συνόλου πολιτικών και πολιτιστικών πρακτικών που απέχει παρασάγγας από την συνθήκη αρθρογραφία των αστικών εφημερίδων της ομογένειας. Στο παρόν επίπεδο, ενδιαφέρον έχει να σταθούμε στη συζήτηση για τον εθνικό αυτοπροσδιορισμό σε συνθήκες προσαρμογής σε μια νέα πραγματικότητα, στο πώς δηλαδή διεξήχθη η συζήτηση της μετέωρης κατάστασης -μεταξύ των πόλων «πατρίδα»-«Αμερική» στο εσωτερικό της «Ελληνικής Ομοσπονδίας».

Εισαγωγικά θα πρέπει να σημειώσουμε ότι για την «Φωνή του Εργάτου» η «διαχείριση» της εθνικής ταυτότητας σχετίζεται αποκλειστικά με την οικοδόμηση όρων πολιτικής διεκδίκησης. Η συμβολή της «Ελληνικής Ομοσπονδίας» εδράζεται στο ότι χωρίς να παραγνωρίζει την συναισθηματική και βιωματική σύνδεση των μεταναστών με την «πατρίδα», επιχειρεί μια τομή. Να καταστήσει τον οργανωτικό της ιστό και μακροπρόθεσμα συνολικά τους Έλληνες μετανάστες δρώντα υποκείμενα της αμερικανικής πολιτικής πραγματικότητας. Στο όνομα αυτού του στόχου δεν διστάζει να προτείνει την ενσωμάτωση των μεταναστών. Ας θυμηθούμε, σε αυτό το σημείο, ότι ήδη από το 1918 η «Φωνή του Εργάτου» δήλωνε -στην εξαγγελία του πρώτου της φύλλου- ότι απευθύνεται στους «ελληνικής καταγωγής κατοίκους των Ηνωμένων Πολιτειών.» Καθώς ως βασικός χώρος άσκησης πολιτικής δραστηριότητας ορίζονται οι Η.Π.Α. η συστηματική ενασχόληση με τα πολιτικά δρώμενα του ελλαδικού χώρου στιγματίζεται: «Καθένας μας πρέπει να το ομολογήσει, πως και μεταξύ ορισμένων Τμημάτων της Ομοσπονδίας μας εξεδηλώθηκε και επικρατεί ακόμη τάση Νασιο-

²⁵ Αγγελία πώλησης της «Φωνής του Εργάτου» συναντούμε στο σύνολο των τευχών των «Γραμμάτων» της περιόδου Ιούλιος 1920-Ιούνιος 1921. Αντίστοιχα ο εκδοτικός μηχανισμός των Ελλήνων κομμουνιστών στις Η.Π.Α προωθούσε τα «Γράμματα» γεγονός που πιστοποιείται τόσο από καταλόγους του εκδοτικού τμήματος στη «Φωνή του Εργάτου», όσο και από σχετική πληροφόρηση στο οπισθόφυλλο του περιοδικού.

²⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ελευθέριος Σταυρίδης -μεταμεληθέν στέλεχος του ΣΕΚΕ- «κατεβάζει» τον αριθμό των φύλλων που πωλούσε ο *Ριζοσπάστης* το 1922-23 στις 3.000. Σταυρίδης Ελευθέριος Α. (1953) *Αίρεται το παραπέτασμα, τα παρασκήνια του Κ.Κ.Ε. από της ιδρύσεώς του μέχρι του συμμοριολέμου*, Αθήναι, 109.

²⁷ Papacosma Victor (1979) *The Greek press in America, Journal of the Hellenic Diaspora*, vol. V, no. 4, Winter, 54

ναλιστική, δηλ. πολλοί σύντροφοι στρέφουν τις σκέψεις τους πέραν του Ωκεανού, ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ- και έτσι δημιουργούν Ελληνικό Κομμουνισμό. (...) Προξενούμε την μεγαλύτερη βλάβη στο όλο κίνημά μας όταν θέτοντες κατά μέρος τον εντόπιον επαναστατικών αγώνα, προσπαθούμε ν' αφιερώσουμε όλη την δράση μας στο μακρυσμένο επαναστατικό πόλεμο ΠΕΡΑΝ ΤΟΥ ΩΚΕΑΝΟΥ.»²⁸ Κατανοούμε πόσο μακριά βρισκόμαστε από τις πρακτικές των αστικών εφημερίδων της ομογένειας η αρθρογραφία των οποίων ήταν αποκλειστικά συνδεδεμένη με την ελληνική πολιτική καθημερινότητα²⁹.

Η «Ελληνική Ομοσπονδία» δεν περιορίζεται, μόνο σε θεωρητικές επικλήσεις, αλλά επιχειρεί τη διατύπωση συγκεκριμένων στρατηγικών προτάσεων, που θα διασφαλίσουν την πληρέστερη ένταξη στην αμερικανική πραγματικότητα. Έτσι στη συζήτηση στο Γ' Συνέδριο της «Ελληνικής Ομοσπονδίας» αναφέρεται: «Αποφασίζεται ότι τα μέλη πρέπει να γίνουν Αμερικανοί πολίται δι' ευνοήτους λόγους. Συνίσταται ομοίως η εκμάθησις της Αγγλικής γλώσσης.»³⁰ Η απόκτηση της αμερικανικής υπηκοότητας, εκτός από τη διασφάλιση των όρων της νόμιμης παρουσίας στο έδαφος των Η.Π.Α., προσλαμβάνει και συμβολικό χαρακτήρα. Οριοθετεί την οριστική εγκατάλειψη μιας ταυτότητας προς χάριν μιας άλλης. Ο Έλληνας μεταβαίνει από την κατηγορία «μετανάστης» στην κατηγορία «πολίτης», γεγονός που για τους κομμουνιστές σηματοδοτεί όχι μόνο τη δυνατότητα χρήσης των αστικών ελευθεριών, αλλά και την οριστική ένταξη σε ένα νέο status quo. Η αναγκαιότητα συμμετοχής των Ελλήνων μεταναστών στις οικονομικές διεκδικήσεις της αμερικανικής εργατικής τάξης ερμηνεύεται ως ένδειξη εισόδου σε μια νεότερη κατάσταση. Το θεωρητικό πλαίσιο για μια τέτοια αντίληψη το προσφέρει ο ίδιος ο Λένιν ο οποίος σημειώνει: «(...) μόνο δραστηριοί μπορούν να κλείνουν τα μάτια στην προοδευτική σημασία της σύγχρονης αυτής μετανάστευσης των λαών»³¹. Η «προοδευτική σημασία» της μετανάστευσης εδράζεται στην εγκατάλειψη της «μουχλιασμένης κι απονεκρωμένης τοπικής ζωής», στην κατεύθυνση της συνένωσης των εργατών. Η μετάβαση από τις προκαπιταλιστικές οικονομικές δομές του ελλαδικού χώρου στις συνθήκες του προχωρημένου καπιταλισμού μετατρέπει τον καθυστερημένο ακτήμονα σε «ταξιουνείδητο» εργάτη, γεγονός που δημιουργούσε δυνατότητες καλλιέργειας νέας πολιτικής συνείδησης. Για τους αστούς η διεργασία αυτή ταυτιζόταν με την οικονομική ανέλιξη, την ατομική ευημερία και την προώθηση των «εθνικών συμφερόντων». Για τους θιασώτες των επαναστατικών ιδεών η οικονομική ανάπτυξη των Η.Π.Α και η ενσωμάτωση των μεταναστών θα επιτάχυνε την νομοτελειακή κατάρρευση του παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικού συστήματος:

«Now we hear about these men [ενν. οι έλληνες μετανάστες] revolting against unbearable conditions, and we also learn that they make some noble fighters in the class conflict. How true the words of Karl Marx seem: "Capitalism creates its own grave digger, the proletarian army."» σημειώνει ήδη το 1914 ο Αναστάσιος Παπάς στο «International Socialist Review»³².

Το ότι φιλοδοξία των περισσότερων Ελλήνων εργατών ήταν η κοινωνική ανέλιξη και όχι η κοινωνική απελευθέρωση είναι ένα προφανές δεδομένο στο οποίο μάλλον δεν χρειάζεται

²⁸ Φωνή του Εργάτου, 28/4/1923.

²⁹ Χαρακτηριστική είναι η κάλυψη που έτυχαν οι ελληνικές και αμερικανικές προεδρικές εκλογές που συνέπεσαν χρονικά τον Νοέμβριο του 1920. Η εκλογή του προέδρου Harding καταλαμβάνει το 1/3 του πρωτοσέλιδου του «Εθνικού Κήρυκα» την ώρα που οι επικείμενες εκλογές στην Ελλάδα μονοπωλούν την υπόλοιπη ύλη. Το πετυχημένο αυτό παράδειγμα σημειώνει ο Lambros Papantoniou (1992) Ο ελληνόφωνος τύπος της Αμερικής, *Greeks in English speaking countries, proceedings of the first international seminar*, Melbourne 27-30 March 1992, Hellenic Studies Forum Inc, 266.

³⁰ Φωνή του Εργάτου, 19/5/1923.

³¹ Λένιν Β.Ι. (1979) Ο καπιταλισμός και η μετανάστευση των εργατών, *Άπαντα*, τομ.24, Σύγχρονη Εποχή, 90.

³² Papas Anastasios (1914) Greek Workers in America, *International Socialist Review*, August 1914 (vol. XV, no. 2), 112-113.

να επιχειρηματολογήσουμε. Θα ήταν σε κάθε περίπτωση αφελές να ισχυριστούμε ότι η πρώτη εικοσαετία του 20ου αιώνα σφραγίζεται από έστω και μερική ηγεμονία των σοσιαλιστικών ιδεών στις τάξεις του ελληνικού προλεταριάτου της Αμερικής. Τα αντιφατικά χαρακτηριστικά που διατρέχουν την «Ελληνική Ομοσπονδία» -ας αναλογιστούμε εδώ ότι το 1922 το ΣΕΚΕ/ΚΚΕ βιώνει την κορύφωση των διαφωνιών για θέματα τακτικών κινήσεων και στρατηγικής στόχευσης- αντανακλούν με τον καλύτερο τρόπο το πρώιμο στάδιο συγκρότησης και ανάπτυξης της πολιτικής πρωτοπορίας. Με αυτόν τον γνώμονα εξηγούνται φαινόμενα όπως η άρνηση αναγνώστων της «Φωνής του Εργάτου» και μελών του κόμματος να αποδεχτούν την εκτίμηση για τα ιμπεριαλιστικά χαρακτηριστικά της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Το 1923 στο Γ' συνέδριο της «Ελληνικής Ομοσπονδίας» οι σύνεδροι αναγνωρίζουν ότι στην πορεία από το 1918 σημαντικά βήματα έχουν γίνει και ο στενός κύκλος των 5 ιδρυτών της «Ε.Σ.Ε» αποτελεί οριστικό παρελθόν. Από την άλλη η ανάγκη οργανωτικής υπέρβασης οδηγεί στην ανίχνευση νέων μεθόδων πολιτικής επικοινωνίας με τις μάζες. Αποφασίζεται ότι η «Φωνή του Εργάτου» πρέπει να μετονομαστεί. Στην ερμηνεία αυτής της απόφασης συμπυκνώνεται μια ολόκληρη πραγματικότητα: «Οι Έλληνες εργάτες, είτε δεν το παραδέχονται, είτε δεν το ξέρουν πως είναι εργάτες. Για να πλησιάσουμε και να τους το πούμε, πρέπει να μη τους προδιαθέσουμε με τον τίτλο μας»³³. Το νέο όνομα θα προκύψει μετά από διαγωνισμό των αναγνώστων για το ποιός θα γίνει νονός της εφημερίδας. Το «Νέον Λάβαρον», «Καταφύγιον των Επαναστατών», «Επίκουρος», «Εργατική Αφύπνισις», «Ο Τρόμος των Τυρράνων» είναι μερικές από τις προτάσεις που πέφτουν στο τραπέζι. Η τελική επιλογή είναι πιο σεμνή: «Εμπρός» θα είναι ο τίτλος της ελληνικής κομμουνιστικής εφημερίδας που καλύπτει την περίοδο από τον Ιούλιο του 1923 έως τις παραμονές του Β' Π.Π. Η σταδιακή άνοδος του αμερικανικού εργατικού κινήματος θα αναβαθμίσει και θα αναζωγονήσει την ελληνική επαναστατική κίνηση και το «Εμπρός» θα μετατραπεί σε βασικό πυλώνα αντίστασης στην μεταξική δικτατορία και θα εμπνεύσει την ηρωική συμμετοχή των εκατοντάδων ελληνοαμερικανών εθελοντών στον Ισπανικό Εμφύλιο. Η «Φωνή του Εργάτου», η μικρή τετρασέλιδη εφημερίδα των ετών 1918-1923, είναι ο προπάτορας της συναρπαστικής αυτής ιστορίας του μεσοπολέμου γιατί –για να θυμηθούμε και μια μαοϊκή ρήση- και η πιο μεγάλη πορεία προς τα «Εμπρός» ξεκινά με ένα μικρό βήμα μπροστά.

³³ Φωνή του Εργάτου, 26/5/1923.

Ελληνικός ομογενειακός τύπος-ΜΜΕ και διαπολιτισμική επικοινωνία. Η περίπτωση της Νέας Υόρκης

Βύρων Π. Πισσαλίδης

Οι ομογενειακοί πληθυσμοί παγκοσμίως διατηρούν μια διαπολιτισμική ταυτότητα και έναν διαπολιτισμικό δίαυλο επικοινωνίας με το ξένο, το «άλλο», την χώρα υποδοχής. Μια τέτοια εξέλιξη υποδηλώνει και μια αλλαγή στην αντίληψη που διατηρούσαμε σχετικά με το «άλλο», αλλά συνάμα και τόσο οικείο. Με το «άλλο», δεν αναφερόμαστε απλά και μόνο στην χώρα προέλευσης του ατόμου αλλά κυρίως στην πραγματικότητα που εκφράζει μέσω της διαφορετικής κουλτούρας του. Υπάρχει ταύτιση ανάμεσα στους όρους «διαπολιτισμικότητα» και «πολιτισμός», καθώς ο πρώτος αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του δεύτερου και αυτό μπορεί και να σημαίνει οποιαδήποτε πράξη ή ενέργεια όπου η κουλτούρα του «άλλου» λειτουργεί ευμετάβλητα και ελαστικά¹.

Η ιστορία του ελληνικού ομογενειακού τύπου συνδέεται άμεσα με την προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο του Γένους και αποτελεί ταυτόχρονα και την απαρχή του ελληνικού τύπου. Αρχίζει τον 18ο αιώνα στη Βιέννη. Πρώτος Έλληνας δημοσιογράφος και εκδότης υπήρξε ο ομογενής Γεώργιος Βεντότης, εγκατεστημένος στην πόλη της Βιέννης. Η επίκαιρη έκδοση της πρώτης ελληνικής εφημερίδας και μάλιστα σε ξένο έδαφος, προκάλεσε την αντίδραση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που είχε ως αρχή της «...να κρατεί τον λαόν εις άγνοιαν, να αποτρέπη την προσοχήν του από τας κρατικές υποθέσεις...». Η εφημερίδα του Βεντότη κατάφερε να πραγματοποιήσει οκτώ εκδόσεις πριν απαγορευτεί η κυκλοφορία της. Δε γνωρίζουμε όμως τίποτε απολύτως για το περιεχόμενο και τον τίτλο της.

Την πρώτη εκδοτική προσπάθεια του ομογενή Γ. Βεντότη ακολούθησε μια ακόμη προσπάθεια Ελλήνων ομογενών της Βιέννης, των αδελφών Μαρκίδη Πούλιου, που και αυτοί με τη σειρά τους πίστευαν στον ρόλο της έντυπης ενημέρωσης του υπόδουλου, καθώς και του ομογενειακού ελληνισμού με σκοπό την εθνική, πολιτική και πολιτισμική αφύπνισή τους. Πρέπει να σημειωθεί ότι η εφημερίδα τους με τίτλο «Εφημερίδα», κυκλοφόρησε για οκτώ χρόνια από το 1790 μέχρι το 1797. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, την ιστορική σημασία του τύπου στην εθνική επικοινωνία.

Στην πολυπολιτισμική πόλη της Νέας Υόρκης κατοικούν σήμερα πάνω από 3.000.000 νόμιμοι μετανάστες, από 56 διαφορετικές εθνικότητες ή εθνικές ομάδες. Στην τετραετία 1992-1996 έφτασαν στο «Μεγάλο μήλο», στην πόλη των πολιτισμών αλλά και των πολλών

¹ Ένα «διαπολιτισμικό» φεστιβάλ, ένα «διαπολιτισμικό» δείπνο, «διαπολιτισμική» μουσική, ένα «διαπολιτισμικό» κέντρο, μια «διαπολιτισμική» προσέγγιση, «διαπολιτισμική» πράξη, «διαπολιτισμική» εκπαίδευση ή τέχνη.

εθνικών μειονοτήτων, περίπου 600.000² νέοι μετανάστες που τόνωσαν με τα έντυπά τους το διαπολιτισμικό στοιχείο και τη διαπολιτισμική εικόνα της και της έδωσαν νέα ώθηση. Οι διάφορες εθνικές μειονότητες ή εθνικές ομάδες της πόλης εκδίδουν σε καθημερινή, εβδομαδιαία ή μηνιαία βάση 198 εφημερίδες και περιοδικά σε 36 διαφορετικές γλώσσες. Παρατηρούμε μια ξεχωριστή εκδοτική άνθηση που συνδυάζεται και ενισχύεται με τη διαπολιτισμική διάθεση και θεματική αισθητική των εντύπων που κυκλοφορούν. Η Νέα Υόρκη αποτελεί την πρωτεύουσα της επικοινωνίας και της πληροφόρησης της αγγλόφωνης Αμερικής αλλά συνάμα και των μέσων μαζικής ενημέρωσης των εθνικών μειονοτήτων. Ωστόσο κάποιος μετανάστης που δεν είναι σε θέση να προσεγγίσει το έντυπο της εθνότητας ή της εθνικής μειονότητάς του επειδή βρίσκεται μακριά από τον τόπο διανομής του, δε θα αρνηθεί να διαβάσει τον αγγλόφωνο τοπικό τύπο της Νέας Υόρκης, εφόσον βέβαια, είναι γνώστης της αγγλικής γλώσσας. Αυτό αποτελεί το πρώτο και ουσιαστικότερο στοιχείο των αγγλόφωνων εφημερίδων της Νέας Υόρκης, καθώς συμπεριλαμβάνουν στην ύλη τους θέματα και άρθρα που ενδιαφέρουν και τις διαφορετικές εθνότητες ή εθνικές ομάδες της πόλης. Η παραπάνω κίνηση των αγγλόφωνων εφημερίδων δεν έχει μόνο στενά οικονομικό χαρακτήρα, αλλά αποτελεί μια προσέγγιση και μια γνωριμία με το «άλλο», «το διαφορετικό» που ουσιαστικά είναι ή γίνεται «οικείο» μέσα από την επικοινωνιακή, δημοσιογραφική καθημερινότητά τους, ενσωματώνοντάς το στον εθνικό κορμό της χώρας, αποτελεί ουσιαστικά το πρώτο διαπολιτισμικό τους στοιχείο.

Στην πόλη της Νέας Υόρκης εκδόθηκαν μέσα στον 20ο αιώνα περισσότερες εφημερίδες διαφορετικών εθνοτήτων συγκριτικά με τον 19ο αιώνα. Παρατηρήθηκε, ωστόσο ότι οι κυκλοφορία τους ήταν περιορισμένη, σε σχέση πάντα με το παρελθόν. Στις αρχές του 20ου αιώνα κάποιες παλιές εβραϊκές και ιταλικές εφημερίδες είχαν περίπου 1.000.000 αναγνώστες. Ενώ καμία ισπανόφωνη εφημερίδα δεν είχε ημερήσια κυκλοφορία πάνω από 70.000 φύλλα. Σήμερα το 29% των κατοίκων της Νέας Υόρκης είναι ισπανόφωνοι και εκδίδουν 4 καθημερινές εφημερίδες συμπεριλαμβανομένης και την εφημερίδας «Το έθνος» που εστιάζει τη θεματολογία της σε ζητήματα για τους μετανάστες από την Δομινικανή Δημοκρατία. Ακόμη μπορεί κανείς να επιλέξει ανάμεσα σε 13 εβδομαδιαίες ή μηνιαίες εφημερίδες που αναφέρονται στους ισπανόφωνους τόπους καταγωγής των αναγνωστών τους, Πουέρτο Ρίκο, Εκουαδόρ, Αργεντινή, Κολομβία και Μεξικό.

Όλες μαζί οι κινεζικές εφημερίδες δεν συγκέντρωσαν ποτέ μεγαλύτερη κυκλοφορία των 500.000 φύλλων. Οι κινεζικές εφημερίδες την τελευταία δεκαετία του 20ου αιώνα είχαν μια σταθερή κυκλοφορία των 170.000 φύλλων, ενώ οι πολωνικές και ρωσικές εφημερίδες αύξησαν την κυκλοφορία τους περίπου στο 1/3 του συνόλου τους την ίδια χρονική περίοδο. Η ινδική κοινότητα που συντηρούσε στις αρχές του 1980 μια εφημερίδα, στον 21ο αιώνα εμφανίζεται με 8 και με συνολική κυκλοφορία της τάξης των 212.300 φύλλων. Την μεγαλύτερη ανάπτυξη παρουσιάζει ο τύπος των αфро-αμερικανών μεταναστών της ευρύτερης περιοχής της Νέας Υόρκης, που αριθμεί πέντε περιοδικά και τρεις εφημερίδες. Μολονότι κάποιες πόλεις δεν συντηρούν καμία εφημερίδα για αфро-αμερικανούς μετανάστες, ειδικά στην πόλη της Νέας Υόρκης μπορεί κάποιος να συναντήσει 10 διαφορετικές συμπεριλαμβανομένης και της εφημερίδας «Καθημερινή πρόκληση» που φιλοξενεί θέματα και για τους μετανάστες από την Καραϊβική.

Το 86% των αγγλόφωνων εφημερίδων της Αμερικής ανήκει σε μεγάλες εταιρίες, αλλά υπάρχει και ένα μεγάλο ποσοστό εφημερίδων εθνικής εμβέλειας που αγωνίζεται ακόμη σε επίπεδα οικογενειακής επιχείρησης. Πολλές από τις εφημερίδες των διάφορων εθνοτήτων της πόλης διοικούνται και ανήκουν σε μεγάλες εταιρίες των χωρών προέλευσής τους π.χ.

² Με το νόμο περί «διαφορετικότητας» που ψήφισε το αμερικανικό κοινοβούλιο το 1992, άνοιξε, και τυπικά ο δρόμος και για άλλους μετανάστες που μέχρι τώρα δεν συμπεριλαμβάνονταν στα μεταναστευτικά ρεύματα παλαιότερων εποχών, π.χ. από το Μπαγκλαντές, Αφρική, Αίγυπτο, Πολωνία και Ιρλανδία.

εταιρίες από το Χονγκ-Κονγκ και την Ταϊβάν ελέγχουν και διοικούν τις μεγαλύτερες κινέζικες εφημερίδες της Νέας Υόρκης.

Η ιστορία των ελληνικών ομογενειακών ΜΜΕ, και ειδικότερα ο ελληνικός ομογενειακός τύπος στην περιοχή της Νέας Υόρκης οφείλεται άμεσα στην επιθυμία για διατήρηση της πολιτισμικής και πολιτιστικής κληρονομιάς των Ελλήνων μεταναστών από τα τέλη του 19ου αιώνα ως και τις μέρες μας. Από την πρώτη κιόλας στιγμή, από την εποχή των λίγων χιλιάδων Ελλήνων μεταναστών, στα τέλη του 19ου αιώνα, στη Νέα Υόρκη, ο ελληνικός ομογενειακός τύπος διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στην ενημέρωση των μεταναστών, στη σύνδεσή τους με τα εθνικά κι άλλα ζητήματα της Μητρόπολης καθώς και στην πολιτισμική ενσωμάτωσή τους. Την ιστορική σημασία και τον ιστορικό ρόλο του ελληνόφωνου τύπου της Νέας Υόρκης περιγράφει χαρακτηριστικά ο Μ. Μαλαφούρης στο βιβλίο του «Έλληνες της Νέας Υόρκης του 1948»: «... Ο Ελληνικός τύπος ήτο το καθημερινό σχολείο για τη διατήρησι και την καλλιέργεια της γλώσσας μεταξύ των μεταναστών, οι οποίοι έφθαναν στην Αμερική, οι περισσότεροι τουλάχιστον, με τα λίγα γράμματα του δημοτικού σχολείου και εκινδύνευαν να τα ξεχάσουν κι' αυτά με την αναγκαστική συχνή επαφή τους, όχι μόνο με το καθαρώς αμερικανικό στοιχείο, αλλά και με τους μετανάστες όλων των άλλων φυλών που δεν μιλούσαν και αυτοί στην αρχή παρά τη γλώσσα τους. Μέσα στην Βαβέλ αυτή, που γκρεμίστηκε όταν όλοι οι μετανάστες εδώ και χρόνια τώρα έμαθαν τη γλώσσα του τόπου και έγιναν Αμερικανοί, η ελληνική εφημερίδα ήταν ο καθημερινός δάσκαλος. Από την άποψη αυτή πολλοί ωφελήθηκαν.

Γενικά, ωφελήθηκε ο Ελληνισμός που βέβαια κι' από τον τύπο βοηθήθηκε για να διατηρήσει τη γλώσσα του, να την μιλάει στο σπίτι του και να την κληρονομήσει στα παιδιά του. Ίσως να μην το καταλάβαινε αυτό ο Ελληνισμός εκείνα τα χρόνια, ίσως και ο ίδιος ο τύπος να μην είχε αντιληφθεί την αναγκαστική αυτή αποστολή του και το έργο που έκανε, αλλ' αυτό δεν έχει σημασία. Αξία έχει το αποτέλεσμα που επήλθε»³.

Σε μια πόλη διαφορετικών εθνικοτήτων και ταυτοτήτων, όπως η Νέα Υόρκη, τα ελληνικά ομογενειακά ΜΜΕ και κυρίως οι εφημερίδες αποτέλεσαν το κύριο διαπραγματευτικό στοιχείο επικοινωνίας των ομογενών με το «άλλο». Η αντανάκλαση του «άλλου» πάνω μας απελευθερώνει αυτό που είναι πραγματικά συγγενικό με εμάς, διεισδύοντας στο σύστημα και στην κοσμοθεωρία μας. Η άποψη αυτή βοηθάει να διακρίνει κάποιος την οπτική γωνία του «άλλου» και αποτελεί, τη συμπεριφορά μιας γνωριμίας, μια προσωπική προσπάθεια εξέτασης και ερμηνείας του κάθε άτομου. Είναι μια θέση διαπραγμάτευσης, ελέγχου, κατανόησης και συμβιβασμού του «άλλου», με κύρια προτεραιότητα την ανταλλαγή πολιτισμικών κωδικών και αξιών και όχι την επιβολή τους.⁴

Όταν άρχισαν οι Έλληνες μετανάστες να βρίσκουν το δρόμο της δημιουργίας έπειτα από τις πρόχειρες και απλές εργασίες με τις οποίες αντιμετώπιζαν τις καθημερινές ανάγκες της ζωής τους, όταν πια έστησαν μια τακτική επιχείρηση και έβαζαν γερά θεμέλια για την οικονομική και την κοινωνική τους αποκατάσταση, ήθελαν κάποιος να τους προσέξει, κάποιος να αναγνωρίσει σ' αυτούς την προσπάθεια που είχαν καταβάλλει και την επιτυχία που γνώριζαν. Επιτυχία που την βίωναν όχι μόνο ως προσωπική, αλλά ως συνολική των Ελλήνων της Νέας Υόρκης και της Αμερικής. Χιλιάδες μίλια μακριά από την μητέρα πατρίδα τους και τα συγγενικά τους πρόσωπα, ξένοι ανάμεσα σε μια ακόμη πιο ξένη πολιτισμικά κοινωνία, θα ζούσαν μόνοι τους και λησμονημένοι, όπως σημειώνει ο Μ. Μαλαφούρης: «αν η ελληνική εφημερίδα, η μεγάλη και η μικρούλα τοπική εφημερίδα που έβγαине με χίλια βάσανα κι' αυτή, δεν παρακολουθούσε την εξέλιξή τους. Είναι κι' αυτή μια άλλη πλευρά από τη χρησιμότητα ή την αναγκαιότητα του ελληνικού τύπου στην Αμερική, που έχει κι'

³ Μαλαφούρης Μπάμπης (1948) *Οι Έλληνες της Νέας Υόρκης*, Νέα Υόρκη, 24.

⁴ Πισσαλίδης Βύρων (2003) *Διαπολιτισμικότητα και Λογοτεχνία*, Θεσσαλονίκη, ΑΝΙΚΟΥΛΑΣ, 19.

αυτή την αξία της, όσο και αν φαίνεται λιγότερο σημαντική. Γιατί έπαιξε κι' αυτή το ρόλο της μέσα στην άμιλλα που είχε αναπτυχθεί μεταξύ των Ελλήνων μεταναστών, ποιος γρηγορότερα και καλύτερα ν' αποκατασταθεί και να σηκώσει περήφανα το κεφάλι γιατί έγινε παραγωγικό και χρήσιμο στοιχείο του τόπου και δεν έμεινε απλό παράσιτο. Κι' όταν πάλι, άρχιζαν να μεγαλώνουν τις δουλειές τους, να ανακατεύονται σε εμπόρια και σε επιχειρήσεις, με την ελληνική εφημερίδα κρατούσαν ένα μεγάλο μέρος από την απαραίτητη επαφή μεταξύ τους, όχι μόνο στην ίδια πόλη και την ίδια Πολιτεία, αλλά με τους συμπατριώτες τους που ήταν εγκατεστημένοι σε μακρινές πόλεις και σε άλλες Πολιτείες»⁵.

Η ανάγκη για επικοινωνία μεταξύ των Ελλήνων της ομογένειας και της μητέρας πατρίδας είχε ως συνέπεια την έκδοση εφημερίδων και λοιπών εντύπων στην περιοχή της Νέας Υόρκης, αλλά και στα υπόλοιπα σημεία των Η.Π.Α, όπου υπήρχαν ομογενειακοί πληθυσμοί. Αν ρίξει κανείς μια ματιά στον επίσημο μεταναστευτικό πίνακα των Ελλήνων στις Η.Π.Α, θα διαπιστώσει ότι την περίοδο 1873-1899, στην πρώιμη φάση, ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών φτάνει μόλις τους 15.000, στο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα μεταξύ 1890-1917 ο αριθμός τους ξεπερνάει τις 450.000. Μεταξύ 1918-1924, αγγίζει τις 70.000, την περίοδο 1925-1946 τις 30.000, μετά από τον πόλεμο και κατά την διάρκεια του εμφυλίου 1947-1965 ο αριθμός τους ξεπερνά τους 75.000, για να εκτιναχτεί πάλι με το νέο μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών μεταξύ 1966-1979 στις 160.000⁶. Από το 1980 μέχρι και τις ημέρες μας παρατηρείται μια δραστική μείωση της μετανάστευσης προς τις Η.Π.Α.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι αρκετοί μετανάστες δεν κατόρθωσαν να περάσουν τις διατυπώσεις του υγειονομικού ελέγχου και της καραντίνας του Έλλης Άιλαντ, το γνωστό για τους Έλληνες μετανάστες «Καστιγγάρι» και επαναπατρίζονταν με το επόμενο πλοίο, όπως αρκετοί ήταν εκείνοι που δεν άντεξαν τις κακουχίες του ταξιδιού και άφησαν την τελευταία πνοή τους σε κάποιο κατάντρομα ή αμπάρι κάποιου υπερωκεανίου ή φυλακίζονταν ως λαθρομετανάστες, χωρίς να μπορούν να πληρώσουν το πρόστιμο των 1.000 δολαρίων, για την αποφυλάκισή τους. Έπειτα από αυτή την περιπέτεια που όριζε τη ζωή και το μέλλον τους η επικοινωνία μέσω της εφημερίδας αποτελούσε τον αδελφικό δεσμό, την πολιτισμική και συνάμα θρησκευτική συνοχή, την απεικόνιση της νέας κοινής μοίρας και προσπάθειας. «...Η εφημερίδα έφερνε τον ένα κοντά στον άλλο, έδινε πληροφορίες για τη ζωή τους, για τις δουλειές τους, για την κίνησή τους μέσα στον αμερικανικό λαβύρινθο, για τη δράση τους. Η κοινωνική κίνηση που την ανέγραφε με λεπτομέρειες η εφημερίδα, ένας γάμος, ένας θάνατος, ένα γλέντι, μια βάπτιση, μια γιορτή σ' ένα σπίτι ή ένα ομαδικό γλέντι ενός συλλόγου ή οι αρχαιρεσίες ενός σωματείου και μιας Κοινότητας, όλα αυτά ήταν, όπως και είναι ακόμη, κομμάτια από τη ζωή του, που την παρακολουθούσε ο Ελληνισμός της Αμερικής με το ίδιο ενδιαφέρον με το οποίο ζητούσε να μαθαίνει για τη ζωή εκείνων που άφησε στο χωριό του, στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Έτσι έγιναν στενότεροι ακόμη οι δεσμοί του, έτσι ο Ελληνισμός μπορεί σήμερα να λέγεται σύνολο: με τους δεσμούς αυτούς και με τους άλλους που καλλιέργησε μέσα στις οργανώσεις του που ίδρυσε, μέσα στην εκκλησία του που έκτισε με τα πρώτα χρήματα των κόπων του και μέσα στις Κοινότητες...»⁷ σημειώνει ο Μπάμπης Μαλαφούρης.

Στις αρχές του προηγούμενου αιώνα οι Έλληνες μετανάστες είχαν συγκεντρωθεί σε ορισμένες, κυρίως, μεγάλες πόλεις (Νέα Υόρκη, Σικάγο, Βοστώνη κ.λπ), δημιουργώντας δικές τους κοινότητες. Οι δεσμοί με τη γενέτειρα ήταν ακόμη πολύ ισχυροί, εφόσον δεν είχαν ακόμη ενσωματωθεί στον αμερικάνικο τρόπο ζωής. Οι περισσότεροι δε γνώριζαν την

⁵ Μαλαφούρης Μπάμπης (1948), ό.π., σελ. 23.

⁶ Moskos Charles (1990) *Greek Immigrants: Struggle and Success*. London, Transaction Pbl, 156.

⁷ Μαλαφούρης Μπ. (1948), ό.π., 25.

αγγλική γλώσσα και το μόνο τους ενδιαφέρον ήταν τα πολιτικά-εθνικά ζητήματα της Ελλάδας. Με την πάροδο του χρόνου οι μικρές αυτές κοινότητες άρχισαν να αντιμετωπίζουν τα δικά τους προβλήματα, όπως οι εκπαίδευση των παιδιών, ο εκκλησιασμός, οι πρώτες επαγγελματικές οργανώσεις και σύλλογοι. Οι συνθήκες αυτές υπήρξαν κατάλληλες για την έκδοση των πρώτων ελληνόφωνων εφημερίδων και περιοδικών. Σημειώνει ο Μπάμπης Μαλαφούρης:

«... συγχρόνως με τις ελληνικές παροικίες ήταν δημιουργημένη και η κατάλληλη ατμόσφαιρα για την έκδοση ελληνικών εφημερίδων, είτε από εκείνους που κατάλαβαν γρήγορα ότι θα ήταν κι' αυτό μια επιχείρηση, είτε από άλλους που είχαν απλώς φιλοδοξίες να καταλάβουν αξιώματα στις διοικήσεις των πρώτων ελληνικών ιδρυμάτων ή και από ανιδιοτελείς ανθρώπους, που ήθελαν μ' ένα δημοσιογραφικό όργανο να εξυπηρετήσουν το ελληνικό κοινό που είχε ανάγκη τη ζωή και την κίνηση των ελλήνων μεταναστών και να κατατοπίζεται στα γενικά τουλάχιστον ζητήματα της Αμερικής και στα διεθνή γεγονότα ...»⁸.

Σύμφωνα με στατιστικά δεδομένα του Common Council for American Unity, που δημοσιεύθηκαν τον Οκτώβρη του 1943, τον ελληνόφωνο τύπο των Η.Π.Α αποτελούσαν τότε 2 ημερήσιες εφημερίδες, με συνολική κυκλοφορία 28.632 φύλλα. Ακόμη πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρχαν ακόμη 5 εβδομαδιαίες ή δεκαπενθήμερες με συνολική κυκλοφορία 34.496 φύλλα, 2 άλλες εφημερίδες που εκδίδονταν σε άτακτα χρονικά διαστήματα με συνολική κυκλοφορία 5.300 φύλλα, 4 εβδομαδιαία ή δεκαπενθήμερα περιοδικά και 17 άλλες περιοδικές εκδόσεις, με άγνωστα στοιχεία κυκλοφορίας. Οι εκδόσεις αυτές κυκλοφορούσαν, κυρίως, στη Νέα Υόρκη, αλλά και στην Ουάσινγκτον, στο Σικάγο, στο Σαν Φρανσίσκο, στη Βοστώνη και στο Λος Άντζελες.

Η πρώτη ελληνική εφημερίδα στην Αμερική ήταν ο «*Νέος Κόσμος*», που εκδόθηκε το 1892 στη Βοστώνη. Εκδότης και διευθυντής της ήταν ο Κ. Φασουλαρίδης από τη Νίσυρο, ο οποίος είχε σπουδάσει στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και στη συνέχεια στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Μασσαχουσέτης (MIT). Ο «*Νέος Κόσμος*» κυκλοφόρησε για λίγους μόνο μήνες. Οι δύο μεγαλύτερες ελληνικές εφημερίδες που εκδόθηκαν στην Αμερική κυκλοφόρησαν στη Νέα Υόρκη. Η πρώτη ήταν η εφημερίδα «*Ατλαντίς*», που εκδόθηκε το 1894. Ήταν μια δίγλωσση έκδοση, αρχικά εβδομαδιαία, κατόπιν έγινε δισεβδομαδιαία, μετά κυκλοφορούσε κάθε δεύτερη μέρα και από το 1905 έγινε καθημερινή. Την ίδρυσε ο Σύριος ναυλομεσίτης και έμπορος Σόλμος Βλαστός. Μέχρι το 1915 η «*Ατλαντίς*» ήταν μονοπώλιο στο χώρο του ελληνόφωνου ομογενειακού τύπου. Υποστήριξε ανοικτά την φιλοβασιλική πολιτική μέχρι τα μέσα του 1960. Ασχολήθηκε με θέματα της ομογενειακής ενσωμάτωσης στον εθνικό κορμό των Η.Π.Α, τη διεκδίκηση πολεμικών αποζημιώσεων, Ελληνοαμερικανικά επιχειρηματικά συμφέροντα καθώς και με την Χριστιανορθόδοξη θρησκευτική συνοχή. Τερμάτισε την έκδοσή της το 1972.

Η δεύτερη μεγαλύτερη ελληνική εφημερίδα ήταν ο «*Εθνικός Κήρυξ*» που εξακολουθεί να εκδίδεται μέχρι σήμερα. Κυκλοφόρησε για πρώτη φορά τον Απρίλιο του 1915 και ιδρυτής της υπήρξε Πέτρος Τατάνης από την Αμαλιάδα, εκπρόσωπος στη Νέα Υόρκη του «*Οίκου Καφένων Καρακαντά*». Η καθημερινή δίγλωσση εφημερίδα «*Εθνικός Κήρυξ*» υπό την ιδιοκτησία του ομογενή Α. Διαματάρη εξαγοράστηκε το 2000 από τον Εκδοτικό Οργανισμό Λαμπράκη. Η θεματολογία της ποικίλη και ενδιαφέρουσα, με πολλές αναφορές σε πολιτισμικά θέματα και με ειδικά αφιερώματα στην ομογένεια και την μητέρα πατρίδα. Δεν υπήρξε ποτέ διαδικτυακή έκδοσή της. Τρία χρόνια πριν, περίπου, πουλήθηκε σε γνωστό αθηναϊκό εκδοτικό συγκρότημα, η δεύτερη μεγαλύτερη εφημερίδα της ελληνικής ομογένειας της Νέας Υόρκης «*Η Πρωινή*» που στη συνέχεια και τερμάτισε την κυκλοφορία της.

Σε μια πολυπολιτισμική πόλη όπως αυτή της Νέας Υόρκης, οι Έλληνες ομογενείς δια-

⁸ Μπ. Μαλαφούρης, όπ.π.

τηρούν με κάθε τρόπο την γλώσσα και τον πολιτισμό τους μέσα από τα ομογενειακά ΜΜΕ της πόλης, τα οποία αποτελούν τμήμα της συνολικής διαπολιτισμικής επικοινωνίας. «Η Διαπολιτισμικότητα δεν αποτελεί μονόδρομο στην πολυπολιτισμική καθημερινότητα της πόλης, ωστόσο αντιστέκεται σε μια συντηρητική, δεσποτική, μονοδιάστατη πολιτική που αντιτίθεται σε οποιαδήποτε πολύπλευρη προοπτική και την αμφισβητεί»⁹.

Αλλά ας ανατρέξουμε στο σύνολο των εκδοτικών προσπαθειών της ελληνικής ομογένειας της ευρύτερης περιοχής της Νέας Υόρκης. Το 1977 εκδίδεται η καθημερινή πρωινή εφημερίδα «*Πρωινή*» της Νέας Υόρκης, ιδιοκτησίας της Φ. Πεταλίδη-Χολινταίη. Το 2001 τερματίζει την κυκλοφορία της, αφού πρώτα εξαγοράστηκε από την αθηναϊκή εκδοτική εταιρία Πήγασος Εκδοτική. «*Η Πρωινή*» υπήρξε η δεύτερη μεγαλύτερη σε κυκλοφορία εφημερίδα της ομογένειας και κύριος ανταγωνιστής του *Εθνικού Κήρυκα*¹⁰. Διακρίθηκε για την πλούσια θεματολογία της και τη νεωτερικότητά της. Υπήρχε και καθημερινή ηλεκτρονική έκδοσή της στο διαδίκτυο. Για πολλά χρόνια ο γράφων συνεργάστηκε με την καθημερινή εφημερίδα *Πρωινή* ως ανταποκριτής Μακεδονίας-Θράκης.

Το 1974 εκδίδεται η εφημερίδα *Δημοκρατία*, σε μηνιαία βάση και στην αγγλική γλώσσα. Η εβδομαδιαία εφημερίδα *Ελληνικά Νέα* κυκλοφόρησε από το 1963-1972, στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα. Η *Ελληνική φωνή* που κυκλοφορούσε δύο φορές το μήνα εκδίδεται σε δύο περιόδους, το 1974 και το 1978. Η μηνιαία εφημερίδα *Ελληνισμός* της Αμερικής κυκλοφόρησε για δύο χρόνια 1976-77. Τα *Επιχειρηματικά Νέα* κυκλοφόρησε το 1977. Η εφημερίδα *Greek-American* που κυκλοφορούσε κάθε 15η του μήνα και αργότερα έγινε εβδομαδιαία, από 1969-2002, περιείχε και κείμενα στην αγγλική γλώσσα. Το 2002 εξαγοράστηκε από τον ομογενή δημοσιογράφο Απόστολο Ζουπανιώτη που κατέχει και την θέση του αρχισυντάκτη στην εφημερίδα. Κυκλοφορεί πλήρης σε διαδικτυακή μορφή και ανανεώνεται κανονικά.

Η εβδομαδιαία εφημερίδα *Hellenic Times* που κυκλοφόρησε από το 1973-1981, στην αγγλική γλώσσα και επανακυκλοφόρησε ως εβδομαδιαία από τον ομογενή επιχειρηματία Τζων Κατσιματίδης, είχε κυκλοφορία 2.500 φύλλα.

Η εφημερίδα *Καμπάνα*, κυκλοφόρησε το 1956, αρχικά με άτακτη συχνότητα. Η κυκλοφορία της συνεχίζεται και στις ημέρες μας και είναι διμηνιαία. Η εφημερίδα *Κόπανος*, κυκλοφορεί κάθε εβδομάδα από το 1917. Η εφημερίδα *Μακεδονία* που κυκλοφορεί κάθε δύο μήνες από το 1965, περιέχει και αγγλικά κείμενα. Η μηνιαία εφημερίδα *Ομογένεια* κυκλοφόρησε πρώτη φορά το 1969 και τερμάτισε την κυκλοφορία της το 1974. Η *Νέα Πορεία* μηνιαία από το 1975. Η εφημερίδα *Το φως* μηνιαία από το 1964-1967. Οι *ρεπόρτερς* καθημερινή εφημερίδα που συνεχίζει την έκδοσή της. Η εφημερίδα *Χελεισμο οφ Αμέρικα* μηνιαία ή διμηνιαία. Οι μηνιαίες εφημερίδες θρησκευτικού περιεχομένου *Ορθοδοξ Ομπσερβερ* και *Φωνή της Ορθοδοξίας*. Παράλληλα με τις ελληνικές ομογενειακές εφημερίδες της Νέας Υόρκης λειτούργησαν και λοιπές περιοδικές εκδόσεις που επιτέλεσαν εξίσου αξιόλογο έργο εθνικής, πολιτισμικής και κοινωνικής σημασίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε το ετήσιο περιοδικό Ακαδημία από το 1967 στην αγγλική γλώσσα, *Τον Αγγελιοφόρο των ΑΧΕΠΑΝΣ*, κάθε δεύτερο δεκαπενθήμερο στην αγγλική γλώσσα από το 1932. Το περιοδικό *Βυζαντινά-Μεταβυζαντινά*, με άτακτη συχνότητα από το 1949, περιείχε και κείμενα στην αγγλική γλώσσα, Το περιοδικό *Βυζάντιο*, από το 1971 στην αγγλική γλώσσα. Η *Ηχώ του Καθεδρικού*, μηνιαίο από το 1938-1940, στην αγγλική γλώσσα. Το *ΕΟΝΑ*, θρησκευτικού περιεχομένου τριμηνιαίο περιοδικό από το 1953-1968, περιείχε και αγγλικά κείμενα. Το μηνιαίο περιοδικό *Φωνές της Ελλάδος* από το 1966 μέχρι το 1968, περιείχε και κείμενα στην

⁹ Πισσαλίδης Βύρων (2003) ό.π.

¹⁰ Ο *Εθνικός Κήρυξ*, υπήρξε η μεγαλύτερη καθημερινή εφημερίδα ομογενειακού ενδιαφέροντος των Η.Π.Α., με κυκλοφορία 40.000 φύλλα και η *Πρωινή*, καθημερινή εφημερίδα με κυκλοφορία που άγγιζε τα 25.000 φύλλα.

αγγλική. Ο ελληνικός κόσμος, διμηνιαίο από το 1976-1978 στην αγγλική γλώσσα. Το τριμηνιαίο *Δελτίο ελληνικής διασποράς*, 1974-1985, στην αγγλική γλώσσα. *Νέα της νεολαίας* διμηνιαίο από το 1969 στην αγγλική γλώσσα. Το μηνιαίο *Νέα Υόρκη* από το 1976- μέχρι και τις ημέρες μας, περιέχει και κείμενα στην αγγλική γλώσσα, και τέλος το περιοδικό *ο Σάτυρος* από το 1925-1952, με άτακτη κυκλοφορία.

Οι εκδοτικές δραστηριότητες των ελληνικών έντυπων ΜΜΕ ομογενειακού ενδιαφέροντος στις Η.Π.Α. διαφέρουν αρκετά από τις αντίστοιχες δραστηριότητες στην Αυστραλία και τον Καναδά. Είναι περισσότερες σε αριθμό, συστηματικότερες και αποτελεσματικότερες. Ο δείκτης της σχέσης μεταξύ αριθμού έντυπων και ηλεκτρονικών ΜΜΕ ομογενειακού ενδιαφέροντος είναι 1:2 περίπου. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80 σημειώνεται αύξηση στην ίδρυση ομογενειακών ΜΜΕ στη Νέα Υόρκη. Συγκεκριμένα, από τα εκδιδόμενα έντυπα και τις μεταδιδόμενες εκπομπές που λειτουργούν σήμερα, το 33.3%, ιδρύθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, το 33.2% ιδρύθηκε τη δεκαετία του '80, το 8.4% τη δεκαετία του '60, το 16.6% τη δεκαετία του '50, το 12.5% τη δεκαετία του '40 και το 4.2% τη δεκαετία του '90¹¹.

Η φθίνουσα τάση ίδρυσης νέων ΜΜΕ ομογενειακού ενδιαφέροντος στη Νέα Υόρκη και στις Η.Π.Α. είναι ευδιάκριτη και δικαιολογημένη καθώς παρουσιάζεται αισθητή μείωση του ελληνικού στοιχείου στην Αστόρια της Νέας Υόρκης. Η απογραφή του 1980 βρίσκει μόνιμους Έλληνες ομογενείς κατοίκους στην περιοχή μόλις 22579 και το 1990 αριθμός αυτός μειώνεται σε 18.127. Αιτία αυτής της μείωσης θεωρείται η ραγδαία αύξηση της υπογεννητικότητας στον ομογενειακό πληθυσμό της Αστόρια καθώς και η μετακίνηση του σ' άλλες περιοχές των Η.Π.Α..

Η διανομή των έντυπων ΜΜΕ με ομογενειακό ενδιαφέρον γίνεται με συνδρομή και ελεύθερη κυκλοφορία σε ποσοστό 44%. Επίσης γίνεται μόνον με συνδρομή σε ποσοστό 33% ή ακόμη και δωρεάν σε ποσοστό 23%. Είναι αξιοσημείωτο ότι, ιδιαίτερα στην ελληνική ομογένεια των Η.Π.Α., αρκετές εφημερίδες διατηρούν -ταυτόχρονα- και ραδιοφωνικούς ή τηλεοπτικούς σταθμούς, λειτουργώντας ως πολυδύναμα ΜΜΕ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ραδιοφωνικός σταθμός *Ελλάς Γουόρλντ Ρεντιο*, που ιδρύθηκε το 2002 από τον ομογενή επιχειρηματία κ. Νίκο Φίλλια. Ο ραδιοφωνικός σταθμός εκπέμπει το πρόγραμμά του καθ' όλη την διάρκεια της ημέρας και μεταδίδεται από το διαδίκτυο σε όλο τον κόσμο. Σημαντική είναι η παρουσία του ως διαπολιτισμικό μέσο για την εξέλιξη της ομογενειακής επικοινωνίας και πληροφόρησης μέσω των νέων τεχνολογιών. Διαθέτει, επίσης, την διαδικτυακή εφημερίδα με τίτλο *Βήμα, The International Hellenic Tribune* που ανανεώνεται ειδησεογραφικά σε καθημερινή βάση.

Τα έντυπα ΜΜΕ ομογενειακού ενδιαφέροντος της Νέας Υόρκης και των Η.Π.Α. γενικότερα, κυκλοφορούν στην ελληνική και αγγλική γλώσσα σε ποσοστό 55.5% στην αγγλική σε 33.5% ή στην ελληνική γλώσσα σε 11%. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί το αυξημένο ποσοστό των εντύπων που κυκλοφορούν μόνο στην αγγλική γλώσσα, από το οποίο συνάγεται και η αυξημένη αφομοίωση των ομογενών των Η.Π.Α., γεγονός που έχει ως φυσικό επακόλουθο, την ήττα της ελληνόφωνης ενημέρωσης, και -δυστυχώς- της ελληνικής γλώσσας. Από το παραπάνω στοιχείο συμπεραίνουμε τη διαπολιτισμική διάθεση και τάση των ομογενών της 3ης και 4ης γενιάς που ζώντας σε ένα πολυπολιτισμικό κέντρο, όπως αυτό της Νέας Υόρκης αναπτύσσουν ξεχωριστά αισθητήρια πρόσληψης και αφομοίωσης πολιτισμικών στοιχείων άλλων λαών με την ταυτόχρονη μετάδοση, μετάγχιση και ανταλλαγή των ελληνικών στοιχείων.

Κανένας πολιτισμός, ούτε φυσικά και ο ελληνικός, δεν κινδυνεύει να χαθεί ή να αφομοιωθεί από άλλους όσο υπάρχουν πολιτισμικές ανταλλαγές, όσο οι λαοί αναζητούν την

¹¹ Scumack Murray (1990) *Socioeconomic profiles*, N.Y Dept. of City Planning. A portrait of NYC.

ταυτότητά τους και την ετερότητά τους στην εικόνα του «άλλου», γεγονός που ισχύει σε κάθε πολυπολιτισμική κοινωνία. Η ιδέα της «διαπολιτισμικής κουλτούρας» παρουσιάζεται στις ανθρωπιστικές επιστήμες με μια φιλελεύθερη αίσθηση και δημοκρατική δυναμική. Η κουλτούρα ορίζει τη γλώσσα και τον τρόπο ζωής, τις ανθρώπινες σχέσεις και τα τεχνικά μέσα όπως τα εργαλεία, το φαγητό και τα ρούχα, καθώς και τους τρόπους σκέψης, αίσθησης και αντίληψης, τις θρησκείες, τα ταμπού, τις υποχρεώσεις, τις σεξουαλικές πρακτικές, τους τρόπους ψυχαγωγίας, τις παραδόσεις ή ακόμη και την περιθωριοποίηση. Οι διαφορετικές κουλτούρες δίνουν νόημα στην ατομική κουλτούρα του καθενός μέσα στα όρια του έθνους και στη συλλογική εμπειρία, τις διαπολιτισμικές σχέσεις και τις ανταλλαγές. Γιατί όπως έχουμε τονίσει σε παλαιότερα εργασία μας, «η κάθε εθνική κουλτούρα δε διαφέρει ουσιαστικά από τις υπόλοιπες, ωστόσο διαφέρει ο τρόπος με τον οποίο τα διάφορα χαρακτηριστικά είναι οργανωμένα, αρθρωμένα στο κοινωνικό γίνεσθαι και αξιολογικά τοποθετημένα στην ιεραρχία. Η ιδέα της κουλτούρας απαιτεί, άρα, από εμάς να φτάσουμε σε ανώτερα επίπεδα κατανόησης και αξιολόγησής της που σχετίζονται με αξίες και πεποιθήσεις, σε επίπεδα που, ουσιαστικά, μετουσιώνονται στον κλειστό πυρήνα της δικής μας κουλτούρας και, αναμφισβήτητα, είναι πιο δύσκολο να αλλάξουν. Η διαπολιτισμική ιδέα εκφράζει, πάνω από όλα, έναν και μοναδικό τρόπο ύπαρξης, την ενωτική άποψη του παγκόσμιου ανθρώπινου ιστού, ένα είδος ισότιμης σχέσης ανάμεσα σε λαούς, αντίθετο του εθνοκεντρικού ναρκισσισμού. Η εθνική μας ταυτότητα δεν αποτελεί λόγο απομόνωσης και εσωτερισμού, αλλά το κύριο διαπραγματευτικό μας στοιχείο στο διάλογο με το «άλλο», κατά τη διαδικασία της αμοιβαίας – διαλογικής αναγνώρισής της. Εν τούτοις, η βαθμιαία υπέρβαση των ορίων του εθνικού ναρκισσισμού (εθνικισμού) ίσως οδηγήσει στη διεκδίκηση της πολύτιμης πολυπολιτισμικής ταυτότητας, όπου η εθνική διαφορετικότητα θα μετουσιώνεται σε σώμα πολυφωνικό, πλουραλιστικό, πολυσυλλεκτικό, με λίγα λόγια, διαπολιτισμικό»¹². Στοιχείο που η ελληνική ομογένεια της Νέας Υόρκης και ο τύπος της βιώνει και εξελίσσει με σεβασμό, ήθος, αντίληψη, εμπειρία, πολιτισμική αισθητική και αναμφισβήτητη γλωσσική ευθύνη.

¹² Πισσαλίδης Βύρων (2003), ό.π.

Greek Political Mobilisation in Australia

Theo Theophanous, MP

Many studies of the after-effects of mass migration in countries such as Australia, the US and Canada have observed that the ethnicity of some migrant groups remained salient. This increased salience of ethnicity occurred – in the case of some migrant groups – at a time when, through the forces of assimilation and the advent of the mass consumer culture of advanced capitalism, it was expected to decline (Bullivant 1981).

In the political and public arenas, persistent ethnic organisation and mobilisation contributed to upward mobility and to greater ethnic representation, initially at local council level but later in State and Federal politics. No other ethnic group – except perhaps for the Jews – have been as successful in mobilising ethnicity, utilising its salience and ultimately in achieving political representation.

Concurrent with this success, public policy changes occurred in countries like Canada and Australia in the early 1970s, which had been recipients of large numbers of Greek migrants in the Post-War period. The advent of multicultural policies changed the public policy focus from assimilation to greater tolerance and diversity. However there is significant evidence to suggest that initial success in ethnic representation during this period was followed later by an apparent Anglo-Celtic Australian backlash.

In their seminal work on the subject of ethnicity, Glazer and Moynihan suggest that "the steady expansion of the term ethnic group from minority and marginal subgroups at the edges of society – groups expected to assimilate, to disappear – have become major elements of society" (Glazer and Moynihan 1975). Within a multicultural society the term ethnic group or ethnicity is used both as a form of self-description by members of an ethnic group but is also a way of ascribing an ethnicity to a particular ethnic group. This can have both a social and a political consequence in terms of the differential treatment of individual persons of ethnic background.

Thus in Australia during the assimilation years, apart from appearance, religion and language, the ascription of ethnicity also included behavioural aspects that were ascribed to an ethnic group. In some circumstances these were used to stereotype and to discriminate against particular ethnic groups including the Greeks.

A number of authors – Glazer and Moynihan (1975), Bell (1975) – have observed that the growing political assertiveness of ethnicity during these assimilationist years included demands for better treatment and a greater share of resources and higher status positions. Ethnic Affairs departments and multicultural policies by governments emerged partly as a response to these demands, which indicated the new importance afforded to ethnic factors in public policy development and resource allocation.

The literature has referred to this phenomenon as an 'ethnic revival' and it has been afforded the status of a major sociological phenomenon in modern day life, made all the more unlikely because of the rationalistic expectation that with the expansion of industrial

capitalism, cultural differences would become irrelevant and be replaced by a mass consumer culture and by standardisation.

In the political arena, effective political mobilisation by ethnic groups in American cities such as Boston, Chicago and New York and Canadian cities, particularly Montreal and in Australia, in Melbourne and Sydney, have been observed for some time. In Australia, parallels have been drawn with similar examples of the earlier political mobilisation of Irish Catholics and the later politicisation of the Greeks (Allan 1985). The observation that for some ethnic groups – in particular the Greeks – ethnicity has tended to persist and can affect the political arena has been described by some political analysts as a worrying new basis of social conflict which may dangerously undermine existing institutions by encouraging a new substitute for the old class-related politics – ethnic related politics.

This negative view of ethnic mobilisation took hold during the 1980s and 1990s with the emergence of anti-multicultural groups around Pauline Hanson and the One Nation Party. The political demise of One Nation should not however be taken to mean that opposition to multiculturalism has waned. More likely, the adoption of a strong stance by Government in opposition to asylum seekers has politically undercut One Nation.

Another view of ethnic-political mobilisation is that it was the outcome of the struggles for justice by economically disadvantaged ethnic groups. It came, in other words, from the fact that migrants tended to work in factories and in lower-class employment and thus identified their ethnicity as a factor in their low class position just as much as they identified class factors themselves. This led to concurrent mobilisation along ethnic and class lines. «Οι μετανάστες είναι όλοι εργάτες» was a common catchcry among Greek migrant workers.

One author (Collins 1978) has described this as the creation of a "labour aristocracy" where the working class itself was divided into ethnic workers who took the worst and dirtiest of the jobs and the dominant Anglo-Celtic Australian group which kept the cleaner and less arduous of these working class jobs. By 1976, 61% of overseas-born male employed Greeks were labourers or tradesmen, compared to 37% for Australian-born (Jupp 2002).

The failure of assimilation policies to eliminate ethnic identification and ethnic loyalties – particularly amongst the Greeks – has been observed at an empirical level for some time. In Australia it was assumed that assimilation, which was the official Government policy, would lead within one generation to the absorption of migrants into the wider Australia community and to Anglo conformity (Bullivant 1981). However successive studies have found that many migrants did not want to shed their cultural traditions and thus resisted assimilation. It is an enduring feature of Greek culture that it has resisted not only assimilation but also occupation and the long history of occupation of Greece and of Cyprus where the Greek culture, religion and language nevertheless survived are strong indicators in this regard.

Given this history it was almost inevitable that Greeks in Australia would resist assimilation and push for public policy changes. The initial Government response was to introduce the 'melting pot' idea according to which all ethnic groups would be allowed to contribute to an emerging national identity. Further political mobilisation resulted in the adoption of the 'multicultural' policy approach. In the later case, diversity is valued and ethnic groups are encouraged to maintain key elements of their culture within a broader political consensus.

I have already mentioned the political struggle for access and equity and for multiculturalism. This, together with the fact that areas with high Greek concentrations were also very much working class, meant that these areas consistently returned Labor Party members with a large majority. It was inevitable in this context that Greeks would seek some representation within the political structure in these areas.

A related feature which assisted this political mobilisation was that the social networks of Greek migrants, following the mass migration period, remained largely intact. Initially at least Greek working class members kept within their own ethnic group and sought through their own organisations and social networks to maintain a sense of belonging. This was partly a

response to assimilation pressure but also an outcome of poor services and similar industrial circumstances.

This phenomenon has been referred to by some authors as the phenomenon of "acculturation only". According to this argument, if ethnic social networks are retained and ethnic identity is retained, the host culture's practices and values are adopted only in part. Glazer and Moynihan have argued that although the cultural content of all ethnic groups within a pluralist society have through the process of assimilation become similar, the emotional attachment and ethnic networks may remain and form the basis for political and social organisation.

In a pluralist society, increased solidarity within one ethnic group can also lead to increased competition with other ethnic groups as they struggle for social or political rewards. I have seen this occur on a number of occasions where decisions were made about the preselection of a Greek or Italian or Lebanese candidate where the argument which was presented against particular candidates were unrelated to their capabilities or qualities as candidates but rather to the fact that one particular ethnic group may have had greater representation than another. "The Greeks are over-represented" became a catchcry more often heard from some other ethnic groups than from the dominant Anglo Australian group.

It has been argued that the increased potency of ethnicity has led to the development in modern societies of ethnic pluralism. On this view it is ethnicity, which has strategic efficacy as a basis for making claims and this, has reduced the relative importance of class and even factors such as unionism although it has not completely eliminated them.

In my studies of Greek political mobilisation in an inner Melbourne suburb – the suburb of Northcote - one of the things that became clearly identified was that as the Greeks became successful in gaining positions on Council and later in gaining representation in State Parliament, the Italian community, which was equally as large became more and more aggressive and reacted to Greek political mobilisation and in some circumstances this led to a breakdown in cooperation between Italian and Greek political organizations in the area.

This interplay between an interest group and an ethnic group has been discussed in much of the literature. I already mentioned Glazer and Moynihan who have the following to say: "One reason ethnicity becomes an effective means in the modern world of advancing interests is that it involves more than interests." As Daniel Bell (1975) writes "ethnicity has become more salient than class because it can combine an interest with an affective tie".

Glazer and Moynihan also argued that the affective tie of ethnicity, when cultivated and intensified, could be an effective mobilising principle. However this occurs primarily within a political context, if not a political struggle. The fact that large numbers of Greek migrants struggled to feed their families, to find employment, to build a community, to retain their cultural heritage, to teach their children Greek – all of these struggles ultimately are political struggles and have the capacity to reinforce ethnicity itself.

With the increased social mobility of Greeks in second and later generations, this political mobilisation became less urgent for two reasons. The first was economic, there was no longer any perceived need for the ethnic group to collectively seek a better economic outcome than previously was the case, and secondly there was no perceived battle to be fought against racist elements within the society because of the introduction of multicultural policies and tolerance policies.

Paradoxically, multiculturalism may be the ultimate weapon of assimilation. Thus, the fact that an 'ethnic' political struggle is less evident for the second and third generations is a factor which has led to reduced self-identification as Greeks among those of Greek background. If this is true it increases the challenge for those of us who believe that the retention of Greek ethnic identity is desirable within a multicultural society.

Another phenomenon identified by Talcott Parsons (1976) was that although ethnic groups have mobilised as interest groups within advanced societies, it is also the case that

a kind of cross-ethnic solidarity emerged between minority ethnic groups in order to pursue some common interests and particularly what might be called common ethnic rights. This especially occurred within the Australian Labor Party where various ethnic branches developed which held their proceedings in the language of the ethnic group but which all tended to support certain common themes around multiculturalism, anti-racism and so on.

In my analysis of ethnic political organisation, I found that for ethnicity to be salient in terms of political mobilisation it had to be resilient across generations. Thus the children of migrants, where they identified predominantly with fellow ethnics, rather than non-ethnics, were much more likely to be involved ethnically within political organisations such as the Labor Party. They were therefore much more likely to be members of the Greek ALP branches, even though they could speak English in many instances far better than they could speak Greek. In fact their ability to speak the language, whilst important, was not as important in terms of political mobilisation as whether they associated with fellow Greeks. Moreover the more the second generation Greeks in Australia became politicised along ethnic lines – that is they supported multiculturalism, diversity, affirmative action for persons of ethnic background and so on – the more they identified ethnically as Greeks.

What my study found was that from the point of view of ethnic groups such as the Greeks who may be seeking a strategy for maintaining Greek identity it was important to provide the structures which would allow association with fellow Greeks whilst at the same time politicising their very Greek-ness around such issues as the rights of migrants, the right to maintain a Greek identity and the struggle for a true multicultural society. These political goals also had the effect of increasing the likelihood of the retention of Greek identification itself.

The third element of course is the retention of the Greek language but this in itself is a political issue and where it is recognised as a political issue it also contributes to the salience of ethnicity. In one example that I became directly involved in, in Melbourne, there was a Government owned school called the Wheelers Hill Secondary College which had a significant number of Greek students. Despite the existence of about 60 students with Greek parents, the school decided to drop the teaching of Greek and replace it with Indonesian although not a single person at the school was of Indonesian background. The establishment of the committee for the promotion of Greek in Victoria's state schools took up the issue and I became directly involved as the Parliamentary Secretary for Education. The Greek committee at the school ultimately decided to take the Education Department to court on the basis of discrimination. The issue was resolved through Government intervention and the establishment of a third Greek-language course at the school. This was an example where the mobilisation around the theme of teaching of Greek led to a political mobilisation which strengthened the social networks amongst the Greeks and which increased the salience of their Greek ethnicity amongst the second generation of Greek students at that school.

Now it should not be assumed that somehow Greek teaching in government schools is on the ascendancy in Australia. Indeed in Victorian government schools between 1991 and 1999 the number of schools teaching Greek at primary level was 38 in 1991 and had dropped to 21 by 1999 and that declining trend continues (Jupp 2002). In secondary schools the numbers are even more dramatic – 49 dropping down to 19. Overall, more than 7,300 students were doing Greek in 1991 in government schools and by 1999 the number had declined to 3,000 and continues to decline (Jupp 2002).

In their book entitled "Who killed Homer" (1998), Victor Hanson and John Heath lament the demise of classical education and the associated loss of 'Greek wisdom' that that involved in the United States. Whereas in the 1970s there were more than 700,000 students learning Ancient Greek in America the number has declined to less than 50,000 and has not been replaced by Modern Greek teaching.

The challenge of maintaining Greek culture and language amongst Greeks in the Diaspora, more broadly of teaching Greek to non-Greeks and institutionalising classical

teaching within schools is ultimately political. There are 16 members of Parliament in Australia of Greek background that I have listed in an appendix. There is also an organisation sponsored by Greece of some 150 Greek MPs in the Diaspora. Our challenge as politicians is not just the promotion of support for Greek National issues, our challenge is to help politicise Greeks in our own cultures around the issue that the right to maintain a Greek ethnic identity, the teaching of our language, and the battle for cultural tolerance are political issues.

In the end if we are to retain Greek identification in later generations we must raise consciousness of this as a political and not just cultural issue. We must show that Greek-ness is more than just our own ethnicity; it is a gift, which we offer to them and to all the world, through our history, culture and literature. Let's hope they join the political struggle to keep it.

References

- Allan L. (1985) Ethnic Politics in the ALP, in: *Essays on Victorian Politics*, Hay, Halligan, Warhurst, Costar, Warrnambool, Warrnambool Institute Press, 133-143.
- Bell D. (1975) Ethnicity and Social Change in: *Ethnicity*, Glazer and Moynihan, Cambridge MA, Harvard University Press, 141-174.
- Bullivant B M. (1981) *Race, Ethnicity and Curriculum*, Melbourne, Macmillan.
- Collins J H. (1978) *Migrants: The Political Void* Melbourne in Harper & Welson, Longman Cheshire.
- Hanson V D., Heath J. (1998) *Who Killed Homer*, New York, The Free Press.
- Glazer N., Moynihan D. (1975) *Ethnicity: Theory & Experience*, Cambridge MA, Harvard University Press.
- Jupp J., Kabala M. (1993) *The politics of Australian immigration*, Canberra, Australian Government Publishing Service.
- Jupp J. (2002) *From White Australia to Woomera*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Parsons T., Loubser J. (1976) *Explorations in General Theory in Social Science: Essays in Honor of Talcott Parsons*, New York, Free Press.
- Tamis A., Gavaki E. (2002) *From Migrants to Citizens*, Melbourne, The National Centre for Hellenic Studies and Research.

APPENDIX AUSTRALIAN MPS OF GREEK BACKGROUND

Federal

- Bolkus Nick, Senate, ALP, Born in Adelaide, Elected 1980.
- Georgiou Petro, House of Reps, LIB, Born in Corfu, Elected 1994.
- Panopoulos Sophie, House of Reps, LIB, Born in Melbourne, Elected 2001.
- Vamvakinou Maria, House of Reps, ALP, Born in Greece, Elected 2001.

New South Wales

- Costa Michael, LC, ALP, Minister for Police, The first Secretary of the Labor Council from non English speaking background, Born in Newcastle, Elected 2001.
- Hatzistergios John, LC, Minister for Justice & Citizenship, Born in Sydney, Elected 1999.
- Orkopoulos Milton, LA, ALP, Elected 1999.
- Samios James, Former LC, LIB, Born in Brisbane, Elected 1988-2003.
- Souris George, LA, NP, Shadow Minister for Racing & Gaming, Born in Australia, Elected 1988.

Northern Territory

Vatskalis Konstantine, LA, ALP, Minister for Transport & Infrastructure and Ethnic Affairs,
Born in Greece, Elected 2001.

Queensland

Fouras Demetrios, LA, ALP, Born in Greece, Elected 1977.

South Australia

Koutsantonis Tom, LA, ALP, Born in Adelaide, Elected 1997.

Xenofon Nick, LC, Independent, Elected 1999.

Victoria

Andrianopoulos Alex, Former LA, ALP, Speaker, Born in Greece, Elected 1999-2003.

Kotsiras Nick, LA, LIB, Born in Greece, Elected 1999.

Mikakos Jenny, LC, ALP, Born in Melbourne, Elected 1999.

Pantazopoulos John, LA, ALP, Minister for Tourism, Gaming & Racing and Assisting the
Premier on Multicultural Affairs, Born in Melbourne, Elected 1999.

Theophanous Theo, LC, ALP, Minister for Energy Industries and Resources, Born in Cyprus,
Elected 1988.

Τυπολογία ιστοριογραφίας της ελληνικής εποίκησης στην Ωκεανία και Νότια Αμερική

Αναστάσιος Τάμης

Εισαγωγή

Στην εισήγηση αυτή α) θα εντοπισθούν τα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την τυπολογία της ελληνικής αποδημίας και β) θα δοθούν οι κωδικοί παράμετροι της βιβλιογραφίας της ελληνικής εποίκησης στην Ωκεανία και Νότια Αμερική.

Παρά το περίπλοκο και πολυσύνθετο του ελληνικού εκπατρισμού, είναι θεμιτό να υποστηριχθεί ότι η ελληνική αποδημία, δια μέσου των αιώνων, αναπτύχθηκε κυρίως μεταξύ δύο μεγάλων φάσεων, όσον αφορά τον τύπο της αποδημίας. Η πρώτη περίοδος, καλύπτει την αρχαιότητα και χαρακτηρίζεται από ένα επιθετικό τύπο εκπατρισμού, τόσο από την άποψη της μεθόδευσης όσο και από τη σύλληψή του. Η έξοδος από την Ελλάδα, με οποιαδήποτε γεωπολιτική μορφή, είχε ως σκοπό και προορισμό τον εκπατρισμό, την αύξηση του εμπορίου, την κατάκτηση νέων γαιών, την εγκαθίδρυση νέων λιμένων σπουδαίας στρατηγικής σημασίας, τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού και παιδείας, και βέβαια, όπου ήταν εφικτό, τον εξελληνισμό των γύρω κοινωνιών με τις οποίες υπήρχε συγχρωτισμός και σχέση. Ο αρχαίος εκπατρισμός, με άλλα λόγια, διατήρησε τη μορφή ενός «επεκτατικού» κινήματος. Επρόκειτο για μια προμελετημένη, εσκεμμένη και εκούσια κινητοποίηση με στόχο την αποικιοποίηση.

Η δεύτερη φάση του ελληνικού εκπατρισμού άρχισε με τη ρωμαϊκή κατάκτηση και υπαγορεύθηκε από την ανάγκη και την κρισιμότητα των καταστάσεων. Επρόκειτο για μια έξοδο των εκπατρισμένων Ελλήνων να πλουτίσουν, να εξασφαλίσουν θετικότερες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, να ζήσουν σε ασφαλέστερα πολιτικά καθεστώτα και τέλος, για να επιβιώσουν. Αυτός ο τύπος της αποδημίας ήταν αμυντικός και αποτελούνταν από μετανάστες, εμικρέδες και πρόσφυγες, κυρίως αγρότες, και το πλεονάζον έμψυχο δυναμικό των αστικών κέντρων, κυρίως ανειδίκευτους εργάτες.

Η ελληνική μετανάστευση και εποίκηση στην Ωκεανία και Νότια Αμερική είχε χαρακτήρα κυρίως οικονομικό και εξελίχθηκε από το 1805 έως το 1975. Στην περίοδο αυτή συνολικά 450.000 Έλληνες, αγρότες και προλετάριοι των αστικών κέντρων αναζήτησαν καλύτερες κοινωνικο-οικονομικές προϋποθέσεις στις 12 χώρες-επικράτειες των αχανών αυτών ηπείρων. Στην περίοδο (1875-1945), συνολικά 51.000 Έλληνες εγκαταστάθηκαν στη Νότια Αμερική και 17.000 στην Ωκεανία. Κοινοτυπικά γεγονότα που αποφάσισαν το μέγεθος και τη φύση της μετανάστευσης ήταν το μεταναστευτικό εμπόλεμο των Ηνωμένων Πολιτειών (1924), οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η Μικρασιατική Καταστροφή, το αλύτρωτο των Ελλήνων μέχρι το 1947 (στην περίπτωση των Δωδεκανησίων), η έλλειψη διακρατικών συμβάσεων και μεταναστευτικής πολιτικής και οι εναλλασσόμενοι ρυθμοί της αλυσιδωτής μετανάστευσης. Ο ισχνός αριθμός και η διασπορά των Ελλήνων σε αχανείς εκτάσεις, γέννησε αδύναμες συλλογικές εμφανίσεις, με εφήμερη ή διαρκώς μεταλλασσόμενη και αναστελλόμενη δράση, προσωρινές και φερέοικες εγκαταστάσεις Ελλήνων, τις οποίες ουσιαστικά αποφάσιζαν οι

κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες της συγκεκριμένης περιοχής.

Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ελληνικής εποίκησης είναι:

- α) ο νησιώτικος και ανδροκρατικός χαρακτήρας της μετανάστευσης,
- β) η τυραννία της απόστασης και οι δυσκολίες της πρόσβασης και επικοινωνίας με τη γενέτειρα διαμόρφωσαν συνείδηση μόνιμου εποίκου και όχι προσωρινού μετανάστη,
- γ) το αποίμαντο των Ορθοδόξων που γέννησε ετερογενείς εθνικά και παροδικές συμπράξεις ομοδόξων (τα πρώτα πολυπολιτιστικά Ορθόδοξα συνδικάτα της διασποράς), με κυρίαρχες και προεξάρχουσες τις εθνότητες των Ρώσων (Περού, Αργεντινή, Ισημερινό, Κολομβία, Ουρουγουάη και Χιλή), των αραβόφωνων Συριολιβανέζων (Βραζιλία, Βενεζουέλα) και των Ελλήνων (Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία),
- δ) ο διαφορετικός χρόνος ωρίμανσης κοινωνικής, πολιτιστικής, πολιτικής και οικονομικής συγκρότησης των ελληνικών παροικιών στις χώρες υποδοχής, ως αποτέλεσμα (i) της διαφορετικής πολιτικής ωρίμανσης των χωρών υποδοχής, αφού, για παράδειγμα, η Αυστραλία δεν γνώρισε αγώνες ανεξαρτησίας και διατήρησε τη βρετανική υπηκοότητα των πολιτών της μέχρι το 1949, (ii) της δημογραφικής διαφοροποίησης των Ελλήνων και Ορθοδόξων στις χώρες υποδοχής, για παράδειγμα, 495.000 Έλληνες και 800.000 Ορθόδοξοι στην Αυστραλία αποτελούν τη δεύτερη και τέταρτη αντίστοιχα ισχυρότερη και ρωμαλαϊότερη εθνοτική και θρησκευτική βάση της χώρας έναντι 50.000 περίπου Ελλήνων, υπό φθίνουσα πορεία, στη Νότια Αμερική, (iii) της κυβερνητικώς ελεγχόμενης μετανάστευσης, αφού μόνο η Βραζιλία, η Αργεντινή, η Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία, μετά το 1945, εξελίχθηκαν από χώρες αποικισμού σε χώρες μεταναστευτικές και (iv) της διαφορετικής κοινωνικής νοοτροπίας των χωρών υποδοχής προς τους νοτιοευρωπαίους μετανάστες,
- ε) η κοινωνική και πολιτική ενσωμάτωση των Ελλήνων στις χώρες υποδοχής τους, σε βαθμό που τους ενέπλεξε ακόμη και σε διακρατικές διενέξεις και εχθροπραξίες, γεννώντας ηρωοεορτολόγιο αντιπάλων Ελλήνων,

(στ) η εντονότερη συγγένεια του λατινικού (ιβηρικού και ιταλικού) πολιτισμού και κοινωνίας της Νότιας Αμερικής προς τον ελληνικό, σε σύγκριση με τον εξελισσόμενο βρετανοκεντρικό, ευρωπαϊοβρετανικό και ασιοευρωπαϊκό πολιτιστικό και κοινωνικό χαρακτήρα της Ωκεανίας,

(ζ) στη Νότια Αμερική ιδρύθηκαν αρχικά αλληλοβοηθητικά αδελφάτα, για να ακολουθήσει η συγκρότηση κοινοτήτων σε μορφή συνδικάτων ορθοδόξων από ποικίλες εθνότητες, και αργότερα (>1928), αμιγώς ελληνικών κοινοτήτων στα πρότυπα του ευρωπαϊκού μοντέλου. Η ευρεία ανάπτυξη και γεωγραφική εξάπλωση των ελληνικών παροικιών στις χώρες υποδοχής γέννησε διεσπαρμένες και δημογραφικά ασθενείς παροικίες, κυρίως στα αστικά κέντρα και στην αχανή επαρχία. Οι παροικίες αυτές ήταν βασικά εθνοκεντρικές και θρησκευτικές εστίες με στόχο τη διατήρηση των ιδεολογιών που έθεσαν και διαμόρφωσαν οι ελλαδογεννημένοι έποικοι. Το μέγεθος, ο τύπος και η έκταση της ελληνικής εποίκησης διαμορφώθηκαν και από την πολιτική των Κυβερνήσεων να μεθοδεύσουν οργανωμένο σύστημα εργασιακής αποκέντρωσης.

Συστατικά χαρακτηριστικά των χωρών υποδοχής των Ελλήνων ήταν η εξάρτηση των χωρών αυτών από τις μητροπόλεις-χώρες τους ή/και από την οικονομία της Δύσης, η συστηματική περιθωριοποίηση και ο εθνικός καθαρισμός σε βάρος των αβοριγινών και ιθαγενών πληθυσμών, ιδιαίτερα στην Αυστραλία και Δυτικώς των Άνδεων στη Νότια Αμερική, γεγονός που οδήγησε στην εξαφάνιση εκατοντάδων αμερινδιανών και αβοριγινών γλωσσών και πολιτισμών, ο προεξάρχων πολιτικός ρόλος της Καθολικής Εκκλησίας στη Νότια Αμερική και της Πρεσβυτεριανής άρχουσας τάξης στην Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία, ο γλωσσικός ιμπεριαλισμός της Αγγλικής και της Ισπανικής και η καταγιστική επίδραση των κυρίαρχων εθνοτικών ομάδων (λατινικής και αγγλοκελτικής) στην ισοπέδωση της εθνογλωσσικής ταυτότητας των υπόλοιπων εποίκων.

1. Η βιβλιογραφία της ελληνικής εποίκησης στην Ωκεανία και Νότια Αμερική

Το 1716, οι Έλληνες αναγνώστες γνώριζαν τις πρώτες νεφελώδεις χαρτογραφικές ανα-

φορές για την Αυστραλία, ως χώρα με το όνομα *Νέα Ολλανδική Γη*, από το φοιτητή της Θεολογίας του Πανεπιστημίου της Ραδία Χρυσανθο Νοταρά, τον μετέπειτα Πατριάρχη Ιεροσολύμων, ο οποίος φιλοτέχνησε τον πρώτο παγκόσμιο χάρτη στην Ελληνική¹. Ένας άλλος κληρικός, ο Μελέτιος, που αργότερα εκλέχθηκε Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, την ίδια εποχή εξέδωσε βιβλίο με θέμα τις Άγνωστες Χώρες του κόσμου (1728) και αναφερόταν στην Αυστραλία ως *Νέα Ολλανδία*². Μετά το 1832 τα διδακτικά βιβλία γεωγραφίας του ελεύθερου βασιλείου της Ελλάδας έκαμαν κάποια αναφορά στην Αυστραλία, ως *Νέα Ολλανδία*, αλλά διαπίστωναν πειστικά, για λογαριασμό των μαθητών, ότι «ελάχιστα είναι γνωστά για τη χώρα αυτή και ανάξια λόγου», ενώ περιοδικά των Αθηνών, το 1856, προέβαιναν σε αυθαίρετες και ανακριβείς διαπιστώσεις προς εντυπωσιασμό³.

Σκοτεινή και αβέβαιη παρέμενε επίσης η ταυτότητα του πρώτου Έλληνα που πάτησε το πόδι του στην Αυστραλία, αφού και ο Ιωάννης Δ. Κομνηνός, που εξέδωσε το πρώτο βιβλίο στην Ελληνική το 1916, των Κοσμά Ανδρόνικου και Γ. Κένταυρου⁴ κατέληγε ότι ήταν αυτό δυσκολότερη υπόθεση από την εξερεύνηση του βόρειου πόλου. Αλλά και μέχρι το 1950, οι απόψεις έγγραφων πηγών της Ελλάδας⁵ τόνιζαν ότι τόσο αλληλοσυγκρουόμενες είναι οι απόψεις που επικρατούν για τους Έλληνες της Αυστραλίας, που αν κάποτε γραφεί η Ιστορία των Ελλήνων εποίκων της Αυστραλίας, είναι πιθανόν, ως πρώτος Έλληνας της Ωκεανίας, να αναφέρεται ο Μέγας Αλέξανδρος ή ενδεχομένως ο Αθανάσιος Διάκος. Τέλος, «φευγαλέες» ιστορικές αναφορές για τους Έλληνες της Αυστραλίας εμφανίσθηκαν, κυρίως σε άρθρα αγγλόγλωσσων εφημερίδων και ιστορικά κείμενα Αυστραλών και Βρετανών ιστορικών⁶.

Από το 1913, έτος έκδοσης της πρώτης εφημερίδας με τίτλο *Αυστραλίας* και το 1916 με την έκδοση στη Μελβούρνη του πρώτου ελληνικού βιβλίου από τον Ιωάννη Δ. Κόμνηνο αρχίζει ουσιαστικά η καταγραφή των χαρακτηριστικών της ελληνικής εποίκισης στην Ωκεανία. Έκτοτε εμφανίσθηκαν συνολικά 204 έγκριτες εφημερίδες και περιοδικά, 268 βιβλία⁷ και περισσότερα από 750 κεφάλαια και άρθρα με θέμα τους Έλληνες της περιοχής. Έναυσμα μελέτης αποτέλεσε αφιέρωμα του περιοδικού Κρίκος (1956) στους Έλληνες της Αυστραλίας, ωστόσο το ενδιαφέρον για συστηματική μελέτη της ιστορίας των Ελλήνων, από μία επιστημονική προσέγγιση, εκδηλώθηκε, μόλις το 1963, στο Australian National University από το δημογράφο, στατιστικολόγο ερευνητή και ιστορικό Charles Price, με το βιβλίο του *South-Europeans in Australia*, στο οποίο η ανάλυση της ελληνικής παρουσίας αποτελεί σημαντικότατο μέρος, καθώς και με τη σοβαρή συλλογική δουλειά του, το 1974, με τίτλο *Greeks in Australia*, στο οποίο πήραν μέρος και άλλοι αλλογενείς και ομογενείς συγγραφείς.

Έκτοτε σημειώθηκε έντονη ιστοριογραφική δραστηριότητα με αντικείμενο τη σπουδή και μελέτη της ιστορίας των Ελλήνων της Αυστραλίας, κυρίως εξαιτίας (α) της ίδρυσης και λειτουργίας αρχικά λεκτοράτων και στη συνέχεια τομέων και τμημάτων ελληνικών σπουδών, συλλογικών οργάνων μελέτης και ερευνητικών κέντρων και (β) της ωρίμανσης των ελληνι-

¹ Νοταράς Χρυσανθος (1716) *Εισαγωγή εις την Γεωγραφίαν και Σφαιρικήν*, Παρίσι, 3 κ.εξ.

² Μελέτιος (1728) *Παλαιά και Νέα Γεωγραφία*, Βενετία, 12 κ.εξ.

³ Το περιοδικό *Πανδώρα*, Τόμος 8ος, Αθήνα 1856, 12 παραπληροφορούσε τους αναγνώστες του για την πανίδα της Ωκεανίας Γης.

⁴ *Η Ζωή εν Αυστραλία* (1916) βιβλίον εγκυκλοπαιδικόν μετά πλείστον καλλιτεχνικών εικόνων και βιογραφικών σημειώσεων, Σύδνεϋ, Τύποις «Αυστραλία».

⁵ Σύμφωνα με τον H. Gilchrist, (1988) *The Greek Connection in the nineteenth century in*: Kapardis A. and A. M. Tamis (eds) *Hellenes in Australia*, River Seine Press, 2.

⁶ Αναφερόμαστε συγκεκριμένα σε αγγλόγλωσσα περιοδικά και εφημερίδες του 19ου αιώνα στη Βρισβάνη και Σύδνεϋ, (βλέπε Τάμης 1997, 1999 και 2000).

⁷ Αναλυτική βιβλιογραφία όλων των επιστημονικών χώρων παρέχεται στο ηλεκτρονικό πρόγραμμα του EKEME στον κόμβο του: <http://www.latrobe.edu.au/www/nhc>

κών παροικιών και της λειτουργίας δομών στήριξης ερευνών με στόχο τη δημιουργία γνώσης. Η λειτουργία των παραπάνω φορέων αναβάθμισε τη σπουδαιότητα της έρευνας, καλλιέργησε τη σπουδή της ελληνικής γραμματείας, λογοτεχνίας, γλώσσας και παιδείας, με αποτέλεσμα η ιστορία της ελληνικής εποίκησης, από περιφερειακό αντικείμενο γενικότερων επιστημών να μετατραπεί σε κεντρικό θέμα έρευνας και σπουδής. Στην αναβάθμιση των σπουδών συνέτεινε και το κενό που προκαλούσε στη διασπορά η αδυναμία της μητροπολιτικής Ελλάδας να συστήσει κέντρα έρευνας και σπουδής της ελληνικής διασποράς.

Με τη λειτουργία τμημάτων και κυρίως κέντρων έρευνας ελληνικών σπουδών, και την εμφάνιση ειδικών νεοελληνιστών μελετητών, αναδομήθηκε και ανασυγκροτήθηκε η έρευνα και σπουδή καθώς και η μεθοδολογία της ιστορικής προσέγγισης, που ίσχυαν μέχρι το 1972. Επειδή το ενδιαφέρον που είχε αρχικά εκδηλωθεί προερχόταν από αλλογενείς και μη νεοελληνιστές, η ελληνική εποίκηση αποτελούσε το έλλασον ερευνητικό ζητούμενο. Η προσοχή εδραζόταν στον ευρύτερο χώρο της Αυστραλίας που, καθώς επρόκειτο για μεταναστευτική χώρα, η ιστορία της εποίκησης αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της εθνικής ιστορίας της χώρας, πολιτική και δυναμική που ακόμη δεν ίσχυσε στην Ελλάδα.

Η επιδιωκόμενη ιδανική προσέγγιση των ερευνητών διαφοροποιούνταν, ανάλογα με την ειδική μεθοδολογία της επιστήμης ενός εκάστου και την αναζήτηση του επιστητού. Με το παραπάνω σκεπτικό οι ειδικοί ανθρωπολόγοι ακολούθησαν διαφορετική προσέγγιση και μεθοδολογία εξετάζοντας το φαινόμενο της ελληνικής αποδημίας ως προοπτική ύπαρξης και λειτουργίας μειονοτικής ομάδας μέσα στο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής. Οι ιστορικοί, ως ανατόμοι των δρώμενων, αναζήτησαν, ανάλογα με την ιδεολογία τους, τα γεγονότα που σημάδεψαν την ύπαρξη και εξέλιξη της ελληνικής αποδημίας και τις αιτιώδεις μεταξύ τους σχέσεις. Οι πολιτικοί επιστήμονες υιοθέτησαν στην ανάλυση της ελληνικής αποδημίας, την εκτιβιστική ιδεολογική προσέγγιση, συχνά εφαρμόζοντας τα δικά τους ιδεολογικά στερεότυπα μοντέλα.

Για παράδειγμα, ο Charles Price, ως στατιστικολόγος, διέκρινε στην παρουσία των Ελλήνων οφέλη που είχαν σχέση με τη δημογραφική ανάπτυξη και τα μοντέλα και εμπειρίες της εποίκησης (migration patterns), ο ιστορικός οικονομίας Rich Appleyard έδωσε έμφαση στη συμβολή των Ελλήνων στην ανάπτυξη της βιομηχανίας της Αυστραλίας, το ρόλο τους στην εργασιακή αποκέντρωση και στο συνδικαλιστικό κίνημα από τις αρχές του 20ου αιώνα μέχρι τις μέρες μας. Για την Gill Bottomley η ελληνική εποίκηση είχε σοβαρότατες συνέπειες στην κοινωνική διάρθρωση της χώρας, το ενδιαφέρον του κοινωνικού ιστορικού Μιχάλη Τσουνή απέσπασε η σύγκρουση των θεσμικών δομών του ελληνοισμού και η κοινωνική διάσταση της ελληνικότητας, η Μαίρη Καλαντζή, ως παιδαγωγός και κοινωνιολογολόγος, αναφέρθηκε στις εκφάνσεις της ελληνικής ταυτότητας, ο αυστραλοπολωνός παιδαγωγός George Smolicz εστίασε το ενδιαφέρον του στις παραδοσιακές αξίες και στη διαπολιτισμικότητα, χρησιμοποιώντας συγκεκριμένες οικογενειακές αρχές του ελληνοισμού της Αυστραλίας, τον ιστοριοδίφη Hugh Gilchrist ενδιέφεραν οι ελληνοαυστραλιανές σχέσεις και οι ρίζες της ελληνικής εποίκησης. Τον φιλόλογο Γιώργο Καναράκη ενδιέφεραν διάφορες εκφάνσεις της ελληνόγλωσσας δημιουργίας και συστατικά του ελληνικού πολιτισμού, με έμφαση τον τύπο και τη λογοτεχνία, τους πολιτικούς επιστήμονες Μιχάλη Μιχαήλ και Στέλιο Κουρμπέτη, η έννοια της μειονότητας και η πολιτική συμπεριφορά της κυρίαρχης κοινωνίας όσον αφορά στο Κυπριακό και την παρεϊσδυση του αριστερού κινήματος στην Αυστραλία. Εκκλησιαστικοκεντρική υπήρξε η ιστορική μέθοδος που ακολούθησε ο Μιλτιάδης Χρυσαιγής στα κεφάλαια που δημοσίευσε, ενώ ο Άνδρος Καπαρδής είχε ως επίκεντρο των πονημάτων του την ανθρωπολογική προσέγγιση και τη συμπεριφορά των Ελλήνων σε σχέση με τις άλλες εθνοτικές ομάδες. Κοινωνιολογική υπήρξε η μεθοδολογία του Α. Μ. Τάμη με έμφαση στην κειμενικότητα και την υφολογία σε μονογραφίες που είχαν ως θέμα την ιστορία της εθνο-γλωσσικής συμπεριφοράς των Ελλήνων.

Όσοο δεν έλειψαν και εκδόσεις που δεν μπορούν να ενταχθούν με συνέπεια στα υπάρχοντα γραμματολογικά είδη, κυρίως ευχολόγια και συναξαρικά κείμενα, πολύκεντρα

οδοιπορικά και χρονικά, ημερολογιακά απομνημονεύματα και ιστορικά σχεδιάσματα από επιστήμονες και λογοτέχνες κυρίως επισκέπτες, αποτυπώνοντας ο καθένας το δικό του ενδιαφέρον στην αποτίμηση της ελληνικής εποίκησης. Ο Παναγιώτης Νούτσος (1996) απέδωσε το φιλοσοφικό χρονικό των ελληνικών παροικιών, μία συλλογή στοχαστικών ημερολογιακών εγγραφών, όπου σκιαγραφούνται οι πρωταγωνιστές με ακρωνυμικά και ιδιτυπίες, ο Αλφρέδος Κουρής (1998), μέσα από την αυτοβιογραφία του, διεκδίκησε στα κείμενά του την ιστορία του ανώνυμου Έλληνα μετανάστη της Αυστραλίας, ο ιδιόμορφος Παρασκευάς Μηλιόπουλος (1986) είδε τον ελληνισμό ποιητικά, στη διάρκεια της ξενιτιάς του, κυνικά και δραματικά, ο Dominique Francois De Stoor (1996) ασχολήθηκε με τη βιογραφία εκατό προσωπικοτήτων της ομογένειας στη συγκαρινή Αυστραλία, ενώ ο Β. Σταυρίδης (1994) αναφέρθηκε στην ιστορία της Αρχιεπισκοπής Αυστραλίας εφαρμόζοντας «την χρονική και την καθ' ύλην μέθοδο» εξαιτίας «της παροτρύνσεως και πολλαπλής συμπαραστάσεως του σεβ. Αρχιεπισκόπου Αυστραλίας», ο Στάθης Πελαγίδης (1992) κατέθεσε πρόχειρο σχέδιασμα εντυπώσεων για τον ελληνισμό των αντιπόδων ύστερα από σύντομη επίσκεψη, η Ειρ. Δορκοφίκη (1989) απέδωσε ρομαντικά τη βιογραφία του κληρικού Ιεροθέου Κουρτέση, ο Μητροπολίτης Γερμανίας Ιάκωβος (1970) παρουσίασε «συνοπτική θεώρησιν της ζωής και των προβλημάτων του Ελληνισμού», ο Ι. Β. Μενούνος (1984), ύστερα από βραχύχρονη παραμονή στους αντίποδες εξέδωσε σταχυολογήματα ειδήσεων, «διότι η κάθε μία αξίζει όσο ένα βιβλίο».

Με την εισαγωγή των ελληνικών σπουδών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, εμφανίσθηκαν οι πρώτες επιστημονικές μελέτες για την ελληνική μετανάστευση στην Αυστραλία, έχοντας επτά κύριους θεματικούς άξονες:

1. Η ιστορία της εγκατάστασης (πρώιμης, μεσοπολεμικής και μεταπολεμικής)
2. Η κατάθεση και ανάλυση των δημογραφικών χαρακτηριστικών.
3. Η κοινωνική συγκρότηση του ελληνισμού με κύριους στόχους ανάλυσης τις κοινότητες, σωματεία, εκκλησία, οικογένεια, κοινωνική πρόνοια, παροικιακή ζωή και δράση.
4. Η οικονομική συγκρότηση.
5. Η πολιτιστική παρουσία (ελληνόγλωσση παιδεία, μέσα ευρείας ενημέρωσης, γράμματα και τέχνες, θέατρο και λογοτεχνία).
6. Η πολιτική συγκρότηση (θεσμικά όργανα, διπλωματία, πολιτική εδραίωση και επίδραση του ελληνισμού, εθνικά θέματα)
7. Οι ελληνο-αυστραλιανές σχέσεις.

Η ερευνητική και διδακτική δραστηριότητα, που αναπτύχθηκε στην Αυστραλία, εκδηλώθηκε με δημοσιεύματα μονογραφιών, συλλογικών μελετών, κεφαλαίων, άρθρων και συνεδριακών εισηγήσεων και στηρίχθηκε στην ύπαρξη και λειτουργία συγκεκριμένων πηγών και μέσων υλοποίησης, ήτοι:

α) ισχυρής τράπεζας δημοσιευμένων πηγών –βιβλίων, περιοδικών, λευκωμάτων, ημερολογίων, εφημερίδων, ηλεκτρονικού και λογισμικού υλικού,

β) κρατικών και πανεπιστημιακών αρχειακών κέντρων, ιδιωτικών αρχειακών συλλογών, μουσείων όπου φυλάσσεται πρωτογενές αρχειακό υλικό,

γ) πανεπιστημιακών ερευνητικών κέντρων, όπου συστηματικά καλλιεργείται η αναζήτηση και έρευνα της μεταναστευτικής εμπειρίας των Ελλήνων και η δημιουργία της γνώσης προωθείται και διδάσκεται, στη συνέχεια, στα πανεπιστήμια και εκπαιδευτικά ιδρύματα και δ) ψηφιακής τεχνολογίας για την καταγραφή, ταξινόμηση, τεκμηρίωση και καταχώρηση εκατομμυρίων πρωτότυπων κειμένων που καλύπτουν την Ωκεανία (Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Παπούα, Νέα Γουινέα και Νήσους του Ειρηνικού) και Νότια Αμερική (Βενεζουέλα, Ισημερινό, Κολομβία, Βολιβία, Περού, Χιλή, Βραζιλία, Ουρουγουάη, Παραγουάη και Αργεντινή).

Σοβαρές προσπάθειες για μία ενιαία και συγκροτημένη κατάθεση της ιστορίας των Ελλήνων της Αυστραλίας και Νέα Ζηλανδίας, με αναφορά και αναλύσεις σε όλους τους επτά διαμορφωμένους παραπάνω θεματικούς χώρους, άρχισαν μεθοδευμένα από το 1974, και χωρίζονται στις συλλογικές δημοσιεύσεις και στις μονογραφίες. Οι συλλογικές εκδό-

σεις, αν και, κατά τίτλο, έχουν ως αντικείμενο τη γενική ιστορική αναφορά, για παράδειγμα, *Greeks in Australia* (1974) του Charles Price και *Hellenes in Australia* (1988) των Α. Καπαρδής και Α. Μ. Τάμη, αποτελούν ωστόσο ad hoc ασύνεκτες εισηγήσεις, που εξυπηρετούν πολύμορφα τις γενικότερες επιστήμες της ιστορίας, της παιδαγωγικής, της πολιτικής και κοινωνιολογίας. Μονογραφίες δημοσίευσαν ή δημοσιεύουν για την Αυστραλία, από τρεις τόμους ο καθένας, οι Hugh Gilchrist με τίτλο *The Australians and the Greeks* (1996, 1998 και 2004), δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις ρίζες της ελληνικής εποίκησης και στις σχέσεις των Ελλήνων και των Αυστραλών και ο Α. Μ. Τάμης με τίτλο *Οι Έλληνες της Αυστραλίας* (1997, 2000 και 2004) με έμφαση την ιστορική προσέγγιση και την αποκλειστική σχεδόν χρήση πρωτογενούς αρχαιακού υλικού. Ο ίδιος συγγραφέας δημοσίευσε επίσης μονογραφίες σχετικά με την εποίκηση των Ποντίων και των Μακεδόνων, καθώς και των Ελλήνων της Καμπέρας και επίτομη δίγλωσση εργασία για την ελληνική εποίκηση στην Αυστραλία.

Για τους Έλληνες της Νέα Ζηλανδίας, εμφανίσθηκε μία μονογραφία, σε μορφή οδοιπορικού, κυρίως, με τίτλο *ο Ελληνισμός της Νέας Ζηλανδίας* (1998), με συγγραφέα τον τότε αποσπασμένο ιεροδιδάσκαλο του Υπουργείου Παιδείας της Ελλάδας, Μανώλη Δαμιανάκη. Ωστόσο δεν έλειψαν και οι λαϊκότερες εκδόσεις, τα οδοιπορικά εντυπώσεων, τα φιλοσοφικά χρονικά, ηθογραφικά αφηγήματα και συναξαρικές καταθέσεις, όπως αυτή του Α. Παπαγεωργόπουλου, *Οι Έλληνες της Αυστραλίας* (1981), του Josef Vondra *Hellas Australia* (1979), του Γιάννη Μενούου, *Η Αυστραλία Σήμερα* (1984), του Παναγιώτη Νούτσου, *Ελληνοαυστραλία* (1996) και του Μητροπολίτη Γερμανίας Ιακώβου, *Αυστραλία* (1969).

Νεοελληνιστές αλλά και ομογενείς και αλλογενείς πανεπιστημιακοί άλλων επιστημονικών χώρων, ασχολήθηκαν επίσης συστηματικά με ένα ή περισσότερους από τους παραπάνω θεματικούς χώρους, χρησιμοποιώντας διάφορες μεθόδους προσέγγισης και πηγές. Μεγάλος αριθμός ερευνητών των κοινωνικών και πολιτικών επιστημών διέκρινε ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε συγκεκριμένες ομάδες Ελλήνων, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, και ειδικά θέματα (study cases). Άλλοι ερευνητές επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους σε θέματα γενικότερης αναφοράς, με κύριους χώρους μελέτης και ανάλυσης τους εξής: *Κοινωνικά θέματα* (κυρίως ηλικιωμένοι, θέματα υγείας και φύλων (gender issues)⁸, *κοινωνική πρόνοια και ρατσισμό*⁹, *ανεργία, και εγκληματικότητα*¹⁰, *δημογραφία και στατιστικές αναλύσεις*¹¹, *κοινωνική Συγκρότηση*¹², *Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία*¹³, *οικονομία, εργοδότηση και αγορά*¹⁴, *ενημέρωση και επικοινωνία*¹⁵, *πολιτική ζωή*¹⁶, *πολιτισμό και την ελληνόγλωσση παιδεία*¹⁷, *ελληνοαυστραλιανή λογοτεχνία*¹⁸, *τις βιογραφίες, αυτοβιογραφίες και συναξάρια κληρι-*

⁸ Με κύριους συγγραφείς και ερευνητές τους Moraitis S., Rodopoulos L., Gerontaki C., Sarantakos S., King, Laura Palmer R., Bottomley G., Πασαλίδη Σου.

⁹ Cox D., Dollis N., Τσούνης Μ.

¹⁰ Καπαρδής Άνδρος, Young C., Cox D., Daly A.

¹¹ Harvey Sue, Price Charles, Jupp James, Appleyard R., Bottomley G., Burnley I.H.

¹² Τσιούνης Μ., Τάμης Α. Μ., Αλλοίμονος Κ., Yiannakis J., Appleyard and Yiannakis, Tsingris D.

¹³ Πρεσβ. Χρυσουγής Μιλτιάδης, Mackie Fiona, Athanasou J., Chrysavgis Rev. I., Ιακώβος, Μητροπολίτης Γερμανίας, Σταυρίδης Βασ.

¹⁴ Buckland D., Burns A., Donkin Nance, Georgiou P.

¹⁵ Burke J., Kanarakis G., Tenezakis M., Christobel Young, R.N. White, Tamis A.M.

¹⁶ Θεοφάνους Θεοφάνη, Van Der Velden J., Lucas P., Κακακίος Μ., Allan Lyle, Jupp J.

¹⁷ Tamis A. M., Isaacs Eva, Kringas Paul, Burke G., Papadimitri L., Mistilis Nina, Tsounis M.P., Clyne M.G., Tuffin P., Theophanous Andrew.

¹⁸ Smolicz George, Sinclair D.A., Allen K., Bottomley G., Buckland D., Gallan V.J., Isaacs E., Walker J.C.

κών¹⁹, οικογένεια²⁰, και τις δια-εθνοτικές σχέσεις²¹.

Σύμφωνα με υπάρχουσες πηγές, το ενδιαφέρον για συστηματική μελέτη της ιστορίας της ελληνικής εποίκησης στη Νότια Αμερική δεν εκδηλώθηκε, κυρίως εξαιτίας ελλιπούς ερευνητικής υποδομής (αρχείων, τράπεζας δεδομένων), κέντρων σπουδής και έρευνας του Ελληνισμού και έλλειψης εποπτικού ενδιαφέροντος. Από την εποχή που κυκλοφόρησε η πρώτη εφημερίδα, *Ο Πρόμαχος* (1905), ως όργανο των εργατών, στο Μπουένος Άιρες, εκδόθηκαν συνολικά 41 εφημερίδες και περιοδικά στη Ν. Αμερική, επτά βιβλία με αντικείμενο την ιστορία της ελληνικής εποίκησης και δεκάδες λευκώματα, με τα οποία προβάλλονταν εφήμερα συλλογικά μορφώματα και επιχειρήσεις. Η αυτοσχέδια ανταπόκριση γέννησε εκδόσεις που είχαν ως μοντέλο τους άλλοτε τη ρομαντική, εξιδανικευμένη αποτίμηση των προκρίτων που αναδείχθηκαν ηγετικές φυσιογνωμίες και άλλοτε την «πάλη των λαϊκών στρωμάτων και την αγωνία τους για επιβίωση». Συγκεκριμένα, κυκλοφόρησαν ένα ανέκδοτο οδοιπορικό χρονικό, που αφηγούνταν επικά γεγονότα από το 1760, χωρίς αιτώδη σχέση μεταξύ τους²², (*Δημ. Γλύκας (1897-1978), για την ελληνική εποίκηση των Χιωτών και λοιπών νησιωτών στα λιμάνια του Ρίο Ντε λα Πλάτα*), *τρεις Κοινωνικοί και Εμπορικοί Οδηγοί για την Αργεντινή* (1938), τη Βραζιλία (19?) και την Ουρουγουάη (1992 και 1993), ένα βιογραφικό χρονικό προς ικανοποίηση «πιστών και θαυμαστών» συγκεκριμένου πρωταγωνιστή πρόκριτου (1954), μία μονογραφία της Αργεντινής (1972) και μία της Βενεζουέλας (1995) προς δикаίωση του ελληνικού προλεταριάτου και της πάλης του λαού «ενάντια στα μονοπώλεια».

Συγκεκριμένα, το 1954, ο Φιλοποίμην Ι. Παπαδόπουλος (Ανδρέας Μελάς) εξέδωσε τον Αύγουστο του 1954 το δίγλωσσο έργο του *Los Griegos en la Argentina*, ένα χρονικό θριάμβου στους πρωτοπόρους Έλληνες, που αναγνωρίστηκαν ως ήρωες του αργεντινικού ναυτικού, και στον πολιτιστικό φορέα Liga Helénica (Ελληνικό Σύνδεσμο). Το πόνημα αυτό έχει ως στόχο να ικανοποιήσει συναισθηματικά αφού εκδόθηκε «τη παρακλήσει πιστών και θαυμαστών» του Εμμανουήλ Καρούλια του Liga Helénica, και «οι αναγνώστες να φανούν επιεικείς στις κρίσεις τους, όταν λάβουσι υπόψη ότι η συγγραφή του βιβλίου αυτού έγινε «στα γρήγορα», προκειμένου η έκδοσίς του να συμπέσει με την ημέραν των γενεθλίων του πρωταγωνιστού, τη παρακλήσει και επιμονή των λαβόντων την πρωτοβουλίαν φίλων και θαυμαστών του» (σ.13). Την ίδια εποχή, ο Βασίλης Κατσόμαλος (Νταβάρης) εξέδωσε την πολιτική ηθογραφία *Αργεντινά, Χιλή, Ουρουγουάη, Βραζιλία και οι Έλληνες*, έργο που τελικά κυκλοφόρησε πολυγραφημένο σε δεκάδες ανάτυπα το 1972, από μία μαρξιστική προσέγγιση. Ο Κατσόμαλος προσέγγισε την ιστορία της ελληνικής εποίκησης από την άποψη «της πάλης του λαού ενάντια σε κάθε εκδήλωση που επεδίωκε να εκμεταλλευτεί το παροικιακό κίνημα δια ξένους και ιδιοτελείς σκοπούς» γι' αυτό και εξομολογούνταν στην εισαγωγή του ότι «η ιστορία που παρουσιάζουμε δεν είναι αμερόληπτη αλλά από τη σκοπιά μας είναι αντικειμενική», διότι ακολουθούσε την εκτίμηση του αριστερού αργεντινικού συγγραφέα Άλβαρο Ζούγκε «η ιστορία πρέπει να είναι σύγχρονα παιδαγωγική και εγχειρίδιο δράσης». Ο Νίκος Παλαμίδης (Πάλδης) στο *Χρονικό του Ελληνισμού της Βενεζουέλας* (1995), ομολογούσε ότι η έκδοση «δεν αποτελούσε ιστορία, αλλά μια εικόνα και ορισμένες πληροφορίες», προδικάζοντας ότι όποιος θα συγγράψει την ιστορία «θα έρθει σε σύγκρουση με τους παράγοντες που να μην προσέφεραν τα μέγιστα στον Ελληνισμό, όμως εμπόδισαν με την πολιτική της ακροδεξιάς κατεύθυνσης, άλλους συμπατριώτες να προσφέρουν». Ο Πλάτωνας Φιλιππίδης συνέγραψε τον πληρέστερο εμπορικό και κοινωνικό οδηγό των Ελλήνων της Νότιας Αμερικής στη διάρκεια 1932-1938, καταχωρώντας θετικότερες πληροφορίες για συγκεκριμένα

¹⁹ Kanarakis G., Castan C., Raizis Byron M., Herodotou Maria, Tsianikas Michalis, Nickas Helen, Spilias Thanasis, Mesinis S.

²⁰ Burnley I.H., Gallan V. J., Jupp James.

²¹ Σκιαδόπουλος Ν., Κουρής Αλφρ., Σταυρίδης Βασ. Θ., Δορκοφίκη Ειρ., Green N. and Yiannakis, Καϊλής, Freelengus A.

άτομα και επιχειρήσεις, και προσφέροντας έμμεσα ιστορικά γεγονότα σε μορφή χρονικού. Τον πολιτιστικό, κοινωνικό και εμπορικό οδηγό, που εκπόνησε ο Κωνσταντίνος Σοφούλης για τους Έλληνες της Ουρουγουάης, χαρακτήριζε η παράθεση ατάκτως ειρημένων πληροφοριών και γεγονότων, με στόχο «την παρουσίαση της κοινωνικής υπόστασης και της εμπορικής δραστηριότητας της περιοχής». Ο Βασίλειος Σκαρλάτος εξέδωσε το 1971 «λεύκωμα της ζωής των Ελλήνων της Βραζιλίας» με τίτλο *Κοινωνικός και Εμπορικός Οδηγός* «για να γνωρίσει ο αναγνώστης ότι η γνώμη των Ελλήνων της Ελλάδος δεν πλησιάζει καν στην πραγματικότητα και ότι οι Έλληνες της Βραζιλίας είναι Έλληνες εκατό τοις εκατό».

Βιβλιογραφία

- Appleyard R., Yiannakis J.N. (2002) *Greek Pioneers in Western Australia*, U.W.A.Press.
- Bottomley G. (1979) *After the Odyssey, A Study of Greek Australians*, University of Queensland Press
- De Stoop D.F. (1996) *The Greeks of Melbourne*, Melbourne.
- Δορκοφίκη Ειρ. (1989) *Η Καρδιά της Ελλάδος στην «Ξεχασμένη» Ήπειρο*, Αθήνα, Ευρωεκδοτική.
- Gilchrist H. (1995) *Australians and Greeks: The Early Years*, Volume I, Sydney, Halstead Press.
- Gilchrist H. (1998) *Australians and Greeks*, Volume II, Sydney, Halstead Press.
- Jupp J. (ed.) (2001) *The Australian People*, Australian National University, Canberra, ACT.
- Jupp J. and M. Kabala (EDS) (1993) *The Politics of Australian Immigration*, Melbourne, Bureau of Immigration Research.
- Jupp J. (1986) *Don't Settle for Less, Report of the Committee for Stage I of the review of Migrant and Multicultural Programs and Services*, Canberra, AGPS.
- Jupp J. (ed) (1986) *Ethnic Politics in Australia*, Allen and Unwin.
- Jupp J. (1986) *Don't settle for Less, Report of the Committee for Stage I of the review of Migrant and Multicultural Programs and Services*, Canberra, AGPS.
- Ιάκωβος Μητρ. Γερμανίας (1970) *Αυστραλία 1969*, Αθήνα.
- Isaacs, E., (1976): *Greek Children in Sydney*, Canberra, ANU Press.
- Kapardis A. and Tamis A. (eds.) (1988) *Hellenes in Australia*, Melbourne, River Seine Press.
- Kanarakis G. (1997) *In the Wake of Odysseus: Portraits of Greek Settlers in Australia*, Melbourne, RMIT University Press.
- Καναράκης Γ. (2000) *Ο Ελληνικός Τύπος στους Αντίποδες* (Αυστραλία και Νέα Ζηλανδία), Αθήνα, Γρηγόρης.
- Kouris A. (1998) *The Blessing and Misfortune of Loving Two Countries*, Hrakleion.
- Μενούνης Ι.Β. (1984) *Η Αυστραλία Σήμερα*, Αθήνα, Συντροφιά.
- Μηλιόπουλος Παρασκευάς (1986) *Αυστραλία – Ελλάς*, Τσοτύλι.
- Νούτσος Π. (1996) *Ελληνοαυστραλιανά Πολυπολιτισμός, Μετανεωτερικότητα και (Αυτο)βιογραφία*, Αθήνα, Νέα Σύνορα.
- Price C. A. (1975) *Greeks in Australia*, Australian National University Press.
- Price C.A. (1963) *The Southern Europeans in Australia*, Melbourne, Oxford University Press.
- Smolicz J. J. (1971) Is the Australian School an Assimilationist Agency in: *Education News*, 13-14.
- Σταυρίδης Β. Θ. (1994) *Οικουμενικόν Πατριαρχείον, Η Ιερά Αρχιεπισκοπή Αυστραλίας*, Θεσ-

σαλονίκη, Π.Ι.Π.Μ..

- Taft. R., *From Stranger to Citizen*, University of Western Australia Press, 1966.
- Taft. R., *From Stranger to Citizen*, University of Western Australia Press, 1966.
- Tamis A. M. (1987) The changing structure of Modern Greek: the formation of an Ethnolect, *Glossologia*, v. 5-6, University of Athens, 123-138.
- Tamis A. M. (1988a) The history of Modern Greek language, Greek culture and media in Australia, in: J. Jupp's (ed), *Encyclopedia of the Australian People*, Canberra, Australian National University, 527-531.
- Tamis A. M. (1988b) The State of Modern Greek Language in Australia in: Kapardis A. and Tamis A. (eds.) *Hellenes in Australia*, Melbourne, River Seine Press, 67-94.
- Tamis A.M. (1989a) *The History of immigration of Pontian Greeks in: Australia*, Melbourne, Pontiaki Estia.
- Tamis A. M. (1989b) The state of the Cypriot dialect in Australia, in: *Dialektologia*, University of Thessaloniki, 27-40.
- Tamis A.M. (1989c) Greek Macedonian Immigration and Settlement in Western Australia, in: Melbourne, *Logos*, 15-26.
- Tamis A. M. (ed.) (1990a) *Macedonian Hellenism*, Melbourne, River Seine Press.
- Tamis A. M. (1990b) The first settlers in Australia from mainland Greece, in: A. M. Tamis (ed.), *Macedonian Hellenism*, River Seine Press, 333-350.
- Tamis A. M. (1991a) Some Linguistic and Sociolinguistic Phenomena: The Case of Modern Greek in Australia, in: *Proceedings in Hellenic Diaspora*, Vol. II, Toronto, 341-185.
- Tamis A.M. (1991b) Language Change, Language Maintenance and Ethnic Identity: The Case of Greek in Australia, in: *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, England, v. 11, 6, Claredon, 481-500.
- Tamis A.M. (1991c) Modern Greek in Australia, in: S. Romaine's (ed) *Language in Australia*, Cambridge University Press, Chapter 17, 249-270.
- Tamis A. M. (1992a) Investigations into the Current State of the Greek Language and its Dialects in Australia: Linguistic, Psychological and Sociological in: *Plurilinguismes*, Paris, Sorbonne University, 56-83.
- Tamis A. M. (1992b) Greek in Australia: Linguistic and Social Investigations on the State and Future of the Greek Language, in: *Proceedings of the Conference on Greeks in English-speaking Countries*, Melbourne Greek Studies Forum, 235-274.
- Tamis A. M. (1993) *Unlocking Australia's Language Potential, Vol. 8, Modern Greek*, (Contributing author, Dr S. Gauntlett), Canberra, National Language Institute of Australia and DEET.
- Tamis A.M. (1994a) Discourse Markers and their Function in the Speech of Australian Greek Settlers, in: *Glossologia*, v. 47, University of Athens, 234-278.
- Tamis A. M. (1994b) *The Immigration and Settlement of Macedonian Greeks in Australia*, Melbourne, La Trobe University Press.
- Tamis A. M. (1995) Literacy Challenges and Multiculturalism in the Greek communities of Australia in: D. Myers (ed) *Reinventing Literacy* (Multiculturalism in Australia and the Asia/Pacific, Central Queensland University Press.
- Tamis A.M. (1996) Modern Greek in Terra Australis, in: *Proceedings of the 2nd International Conference*, Salzburg, Austria, 234-278.
- Tamis A.M. (1997a) The Ethnic Schools in Australia, New York, USA, in: *The Journal of Greek*

- Diaspora*, 135-174.
- Tamis A. M. (1997b) *The History of Greeks in Australia (1892-1954)*, Volume I, Thessaloniki, Vaniass Press and The University of Thessaloniki, 1997a.
- Tamis A. M. (1997c) *An Illustrated History of the Greeks in Australia*, Melbourne, bilingual edition, Dardalis Archives.
- Tamis A. M. and D. Tsolakis (1999a) *The History of Greeks in Canberra and the Surrounding Districts*, GOC of Canberra and the ACT Government.
- Tamis A. M. (1999b) Irredentism in the Macedoslav Bibliography from a Socio-linguistic and Historiographic Perspective, in: *Proceedings of the Third International Conference of Hellenism in the 21st Century*, Melbourne.
- Tamis A. M. (2000a) The History of Greek Migration in Australia in: S. Konstantinidis and M. Herodotou *Australia's Hellenism*, Centre for Hellenic Studies, Montreal, 5-42.
- Tamis A.M. (2000b) *The History of Greeks in Australia (1958-1975) Volume II*, Melbourne, Ellikon Press.
- Tamis A.M. (2001a) The Cultural and Literal Contribution and Media of Greeks in Australia in: J. Jupp (ed) *The Australian People*, ANU, Canberra.
- Tamis A.M. (2001b) Linguistic Problems Associated with the Greek Language in Australia, in: *Proceedings of the Pre-Conference Meeting of the Kozanities abroad*, Melbourne.
- Tamis A.M. (2001c) Greek and its state in Australia, in: *Glossologia*, University of Athens.
- Tamis A.M. (2001d) Variables Influencing Language Learning in Australia, in: M. Damanakis (ed.) *Proceedings of the First Conference Paideia Omogenon*, Rethymnon, Crete, 97-124.
- Tamis A.M. (2001e) Bilingual Education in Australia in: M. Damanakis (ed) *Language Learning and Bilingualism*, University of Crete.
- Tamis A.M. (2002) *The Greek Language Education in Australia and New Zealand*, University of Crete.
- Tamis A. and Gavaki E. (2003) *From Migrants to Citizens: Greek Migration in Australia and Canada*, Melbourne, La Trobe University.
- Theophanous A. C. (1995) *Understanding Multiculturalism and Australian Identity*, Melbourne, Elikia Books.
- Trueba Henry T, and Carol Barnett-Mizrahi (eds.) (1979) *Bilingual Multicultural Education and the Professional, From Theory to Practice*, Newbury House Publishers.
- Tsounis M. (1975a) Greek Communities in Australia, in: C.A. Prize (ed) *Greeks in Australia*, Australian National University.
- Tsounis M. (1990) *The Story of a Community*, Adelaide.
- Yiannakis J. (1996) *Megisti in the Antipodes*, Hesperian Press.

Η αυστραλιανή εκπαιδευτική πολιτική και οι μορφές εκπαιδευτικής αυτο-οργάνωσης της ελληνικής παροικίας: Το παράδειγμα των Εθνικών Σχολείων

Ευγενία Αρβανίτη

1. Εισαγωγή

Η γλωσσική πολιτική και η ανάπτυξη προγραμμάτων εκπαίδευσης είναι ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά στις μεταβιομηχανικές και φιλελεύθερες κοινωνίες, που κατά βάση είναι πολυπολιτισμικές (Banks 1983, 1994). Από την άλλη πλευρά, οι γλώσσες έχουν ειδωθεί και καθιερωθεί σαν το πιο ξεκάθαρο στοιχείο της πολιτιστικής ετερότητας σε μια πολυπολιτιστική κοινωνία (Ozolins 1993). Η αυστραλιανή πολιτική για την μετανάστευση, σε ολόκληρη την ιστορική της διαδρομή, αντανακλά ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών και πολιτικών συμπεριφορών από την αφομοίωση έως και την ενθάρρυνση των γλωσσών και την πολιτιστική διατήρηση, με την καθιέρωση του πολυπολιτισμού. Ωστόσο, η ύπαρξη των διαφορετικών εθνικών ομάδων σε αυτό το πλαίσιο πυροδότησε τη δημιουργία σημαντικών εκπαιδευτικών, πολιτιστικών και κοινωνικών δομών με σκοπό την πολιτιστική και γλωσσική διατήρηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ελληνική παροικία και η ανάπτυξη ενός ισχυρού εκπαιδευτικού ιστού που εκφράστηκε κυρίως μέσα από τη λειτουργία των απογευματινών σχολείων.

2. Μορφές εκπαιδευτικής αυτο-οργάνωσης στην ελληνική διασπορά

Η μέριμνα των Ελληνικών Εκπαιδευτικών Αρχών (ΕΕΑ) από την σύσταση του Ελληνικού Κράτους, ήταν η ενίσχυση της εκπαίδευσης των αποδήμων με σκοπό την αναπαραγωγή μιας (μυθικής) εθνικής ιδεολογίας, τη σφυρηλάτηση της εθνικής ταυτότητας και την εθνοπολιτισμική διατήρηση (Breuilly 1985, Σιάνου-Κύργιου 1998 και Τσουκαλάς 1993).

Παράλληλα, οι κοινότητες της ελληνικής διασποράς στην προσπάθειά τους να μεταβιβάσουν την ελληνική γλώσσα, τον πολιτισμό και την εν γένει εθνοπολιτισμική τους ταυτότητα στις επόμενες γενεές, συγκρότησαν κοινοτικούς, θρησκευτικούς και εκπαιδευτικούς θεσμούς. Αυτού του είδους η αυτό-οργάνωση που σύμφωνα με τον Κίτροεφ (1989) βασίζεται στη συναίσθηση της κοινής ιστορίας και της εθνικής καταγωγής με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά των διασπορικών ομάδων από τις μεταναστευτικές (Cohen 1997, Kitroef 1997). Αποτελεί δε, κοινό τόπο ότι ο βαθμός αυτό-οργάνωσης μιας κοινότητας/παροικίας στη διασπορά συνδέεται άμεσα με το βαθμό πολιτισμικής διατήρησης και συνέχειας και ιδιαίτερα με το βαθμό εκπαιδευτικής ανάπτυξης (Pannu & Young 1980). Αυτό είναι εμφανές στην περίπτωση της Αυστραλίας όπου η ελληνική παροικία κατέχει τον υψηλότερο δείκτη γλωσσικής και πολιτισμικής διατήρησης (Clyne 1995). Επίσης, η οργανωτική ευρωστία των κοινοτήτων επηρεάζει και τις σχέσεις κοινωνικοπολιτικής και εκπαιδευτικής συνεργασίας, τόσο με το λεγόμενο «μητροπολιτικό κέντρο», όσο και με τις αρχές του τόπου εγκατάστασης (Kotkin 1993, Cohen 1997).

Η ιστορία της ελληνικής διασποράς πιστοποιεί τον ουσιαστικό ρόλο των μορφών αυτο-οργάνωσης των ελληνικών κοινοτήτων στην ανάπτυξη της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, αλλά και στη διατήρηση και ανάπτυξη της ελληνικότητας και του πολιτισμού. Από την άλλη πλευρά η επίσημη εκπαιδευτική πολιτική του ελληνικού κράτους απέναντι στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση της διασποράς, αναπτύχθηκε πολύ αργά και με όχι με συντονισμένο τρόπο (Δαμανάκης 1999), αφού εμφανίστηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στην Αυστραλία μόλις στα 1977 με τη σύσταση του Γραφείου Εκπαίδευσης. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της πολιτικής ήταν ότι αντανάκλασε την πολύ περιορισμένη, ασαφή και στερεοτυπική γνώση της χώρας προέλευσης για τη σύνθεση και τα προβλήματα της διασποράς της. Ωστόσο, από τα μέσα του 1990 παρατηρείται μια νέα κατεύθυνση στην εκπαιδευτική πολιτική του Ελληνικού Κράτους με τη θέσπιση νέων νομοθετικών πλαισίων σχετικών με την εκπαίδευση της διασποράς.

Γενικά θα λέγαμε ότι, το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινούνται οι μορφές εκπαιδευτικής αυτο-οργάνωσης της ελληνικής διασποράς διαπνέεται από ένα σύνθετο πλαίσιο «τριαδικών σχέσεων» (Safiran 1991, Cohen 1997, Arvanitis 2000) και αλληλεπιδράσεων που περιλαμβάνουν τη δυναμική σχέση μεταξύ της χώρας προέλευσης, της διασποράς της και του τόπου μόνιμης εγκατάστασης. Αυτή η δυναμική σχέση γίνεται ιδιαίτερα κατανοητή από την σε βάθος ανάλυση του εκπαιδευτικού συστήματος που επέλεξε η οργανωμένη παροικία της Αυστραλίας και που δεν είναι άλλη από τα απογευματινά σχολεία¹.

Ωστόσο, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι «οι τριαδικές σχέσεις» δεν συνιστούν πλέγμα ισότιμης αλληλεπίδρασης. Για παράδειγμα, η χώρα προέλευσης κυριαρχεί στη σχέση με τη διασποράς της, κάτι που φαίνεται στην, πολλές φορές, ερήμην λήψη αποφάσεων. Αυτό όμως εκλαμβάνεται πολλές φορές ως φυσιολογικό από τη διασπορά λόγω της συναισθηματικής ταύτισης με το λεγόμενο «εθνικό κέντρο». Βέβαια με την πάροδο των γενεών και την απόκτηση μιας συμβολικής ταυτότητας παρατηρούνται φαινόμενα αμφισβήτησης αυτού του ρόλου (Sheffer 1993, Arvanitis 2000). Επίσης, σε αυτό συνηγορεί και ο βαθμός κοινωνικής, οικονομικής, πολιτιστικής και πολιτικής ενσωμάτωσης στη χώρα εγκατάστασης. Αυτή η ενσωμάτωση επηρεάζει συνακόλουθα και την εξέλιξη της εθνικής μειονότητας και την ανάπτυξη των δομών της. Ο χαρακτήρας, τέλος, της εγκατάστασης (μόνιμος ή προσωρινός) διαμορφώνει το είδος της εκπαίδευσης και τη στοχοθεσία της.

Συνοπτικά θα λέγαμε ότι η Αυστραλία αποτελεί ένα εξέχον παράδειγμα στην ιστορία της ελληνικής διασποράς με βάση την αυτο-οργανωτική της ευρωστία και εξέλιξη. Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στους Αντίποδες πέρασε από πολλές φάσεις οργάνωσης ή και απορύθμισης. Το αρχικό κύτταρο και εκφραστής της παροικιακής εκπαίδευσης μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1960 αποτέλεσε η Ελληνική Κοινότητα Μελβούρνης με τη λειτουργία του πρώτου παροικιακού σχολείου στα 1901 περίπου. Η εκπαίδευση αρχικά ήταν υποτυπώδης σε ένα εντελώς αφομοιωτικό και ξενόφοβο περιβάλλον. Με τη μαζική μετανάστευση και τη διόγκωση των αναγκών του ιδιαίτερα αυξημένου μαθητικού πληθυσμού τα παροικιακά/κοινοτικά δημοτικά σχολεία πολλαπλασιάζονται. Το πρώτο κοινοτικό απογευματινό Γυμνάσιο εγκαινιάζεται το 1969 από την κοινότητα του Μπράνσγουϊκ, ενώ και άλλες κοινότητες των εσωτερικών προαστίων της Μελβούρνης ιδρύουν σχολικές μονάδες. Στα 1972 λειτουργούν 96 κοινοτικά σχολεία με 7.622 μαθητές και 6 γυμνάσια με 350 μαθητές (Tsounis 1974). Η διαμάχη κοινοτήτων-εκκλησίας προσέθεσε ακόμη ένα φορέα παροικιακής εκπαίδευσης που ήταν τα ενοριακά σχολεία, συμβάλλοντας ακόμη περισσότερο στον πολλαπλασιασμό των μονάδων. Ενώ στα τέλη του 1960 εμφανίζεται και ο ιδιωτικός τομέας (Ελληνική Ακαδημία Μελβούρνης 1967) με την κάλυψη των αναγκών αρχικά κυρίως στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, για να

¹ Πρόσφατη έρευνα (Arvanitis 2000) έχει δείξει ότι τα ελληνικά εθνικά σχολεία αποτελούν δυναμικούς χώρους συνέργειας των τριαδικών σχέσεων και ότι σε αυτούς υπεισέρχονται και άλλες μορφοποιητικές δυνάμεις, όπως η δυναμική εξέλιξη της ελληνικής διασποράς και η δυναμική της σχέσης ή σχέση εξάρτησης με το λεγόμενο εθνικό κέντρο.

επεκταθεί στα επόμενα χρόνια σε όλες τις βαθμίδες. Στις μέρες μας ο ιδιωτικός τομέας καλύπτει το 62% των εγγραφών στα απογευματινά σχολεία (Arvanitis 2000).

Αν και τα απογευματινά σχολεία αποτέλεσαν τον κύριο εκφραστή της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης της Αυστραλίας, η ελληνική παροικία διεκδίκησε και πέτυχε την εισαγωγή των ελληνικών και στον κρατικό τομέα. Οι πρώτες τάξεις στο κρατικό σύστημα ήταν στο Σαββατιανό Κρατικό Σύστημα Γλωσσών (VSL) στις αρχές του 1960 και στη συνέχεια επεκτάθηκαν και στα κρατικά σχολεία των εσωτερικών προαστίων της Μελβούρνης για να γνωρίσουν περαιτέρω ανάπτυξη με την καθιέρωση του πολυπολιτισμού στα μέσα της δεκαετίας του 1970. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκαν και πρωτοποριακά δίγλωσσα προγράμματα (π.χ. Lalor North 1978). Το 1974 τα Ελληνικά γίνονται μάθημα επιλογής για την εισαγωγή στο πανεπιστήμιο, ενώ ήδη από το 1973 λειτουργούσε η έδρα νεοελληνικών σπουδών στο πανεπιστήμιο Μελβούρνης, ύστερα από κινητοποιήσεις και εράνους της παροικίας. Τέλος, μια άλλη μορφή αυτό-οργάνωσης είναι η ίδρυση ημερήσιων σχολείων (π.χ. Άγιος Ιωάννης 1979) που όμως δεν διευρύνθηκε όπως το αντίστοιχο Καθολικό Σύστημα Εκπαίδευσης.

Σήμερα παρατηρείται μια σταδιακή συρρίκνωση όλων των μορφών ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης που προέρχεται από τον διασκορπισμό των Ελλήνων στα διάφορα προάστια της Μελβούρνης, τη διαφοροποίηση των μορφών μετανάστευσης, την αύξηση των μικτών γάμων και την ενδοχαράκωση στα στενά πλαίσια της παροικίας, την πτώση των κινήτρων για ελληνομάθεια, την έλλειψη ποιότητας διδασκαλίας, προγραμμάτων και υλικού, την έλλειψη συνεργασίας των διαφορετικών φορέων κ.τ.λ. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη Βικτώρια υπάρχουν πλέον μόνο δύο Τμήματα πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (RMIT και La Trobe), τρία ημερήσια σχολεία, και περίπου 50 κρατικά προγράμματα και 50 απογευματινά με γύρω στις 13.000 μαθητές.

2.1 Τα απογευματινά σχολεία στην Αυστραλία και η ομοσπονδιακή εκπαιδευτική πολιτική

Η ανάπτυξη και η λειτουργία των απογευματινών σχολείων και ιδιαίτερα των ελληνικών, αποτελεί μια πολυσύνθετη διαδικασία που συνδυάζει ευρύτερες κοινωνιολογικές, πολιτικές και εκπαιδευτικές παραμέτρους όπως η επίσημη πολιτική τοποθέτηση απέναντι στη μετανάστευση, οι διακοινοτικές σχέσεις, και η τοποθέτηση των ίδιων των κοινοτήτων απέναντι στις ανάγκες μιας πολιτιστικά και γλωσσικά πολύμορφης κοινωνίας. Έτσι τα απογευματινά σχολεία αποτελούν έναν εν δυνάμει «τόπο», ένα περιβάλλον, όπου οι φιλοδοξίες των εθνικών κοινοτήτων και η επίσημη πολιτική απέναντι στις απαιτήσεις αυτών των κοινοτήτων αντιπαραβάλλονται υπογραμμίζοντας ότι αυτά τα σχολεία δεν είναι μόνο εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά διαδραματίζουν και έναν κοινωνικό και πολιτικό ρόλο. Έτσι ο εκάστοτε σχεδιασμός ή η ανάλυση γλωσσικής πολιτικής² θα πρέπει να στηρίζεται στην κατανόηση των διαφορετικών κοινωνικών δυνάμεων, καθώς και των εκπαιδευτικών και πολιτικών παραμέτρων, οι οποίες επιδρούν στην εξέλιξη των γλωσσών σε μια κοινωνία και στην αποδοχή της γλωσσικής ποικιλότητας (Ozolins 1993).

Σύμφωνα με την Martin (1978), τα απογευματινά σχολεία αποτελούν τους συμμετέχοντες (actors) στις κοινωνικές δομές μιας κοινωνίας, ανταποκρινόμενα στην απουσία μιας επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία θα καθιέρωνε και θα διευκόλυne την γλωσσική και την πολιτιστική διατήρηση. Η παρουσία τους και μόνο καταρρίπτει την υπόθεση ότι η Αυστραλία είναι μια ομοιογενείς και μονολοθική κοινωνία. Την ίδια στιγμή τα σχολεία αυτά δέχονται μια κοινωνική νομιμοποίηση/ταυτοποίηση από τους λεγόμενους *definers* που απο-

² Για την καλύτερη άσκηση και εφαρμογή της γλωσσικής πολιτικής είναι αναγκαία μια πολιτικά ευαίσθητη τοποθέτηση, η οποία θα λαμβάνει υπόψη της τις σημαντικές δυνάμεις σε κοινωνικό, πολιτικό και διεθνές επίπεδο, οι οποίες μπορούν δυνητικά να περιορίσουν τη γλωσσική πολιτική σε ένα θέμα που αφορά καθαρά τις μειονότητες ή τις εθνικές ομάδες. Αυτό μπορεί να παιδεύσει τον πολιτικό σχεδιασμό όλων των πόλων άσκησης γλωσσικής πολιτικής σε τοπικό και διεθνές επίπεδο.

τελούν τους παράγοντες εκείνους, οι οποίοι είναι σε θέση να καθορίζουν, να κατασκευάζουν και να επαληθεύουν, αλλά και να μονοπωλούν την πρόσβαση στην κοινωνική γνώση αποκλείοντας άλλους. Σύμφωνα με τον (Ozolins 1993), τα εθνικά σχολεία αποτελούν *παράδοξα προβλήματα* (wicket problems), των οποίων η λύση αναγορεύεται αφενός στον δυναμισμό των διαφόρων ιδιωτικών ή άλλων συμφερόντων να επιβάλλουν τις απόψεις τους, και αφετέρου στις κατευθύνσεις³ της αυστραλιανής γλωσσικής πολιτικής και σχεδιασμού⁴.

Συνακόλουθα, κάτι που είναι ιδιαίτερα σημαντικό στην ανάπτυξη και εφαρμογή της εκάστοτε εκπαιδευτικής γλωσσικής πολιτικής είναι:

α) η δυναμική των λεγόμενων «διαπλεκόμενων συμφερόντων»⁵,

β) η σχέση εξάρτησης μεταξύ της εθνικότητας και γλώσσας. Μια σχέση που αντιλαμβάνεται τη γλωσσική πολιτική σαν ένα υποκατάστατο της εθνικότητας και την πολιτική για τις εθνικές μειονότητες σαν πολιτική βασισμένη στην ομοιογένεια και την εθνική ομοιομορφία, στην αντίληψη δηλαδή ότι η εθνική ομάδα ερμηνεύεται με ομοιόμορφο και ολιστικό τρόπο. Αυτή η σχέση εξάρτησης είναι που περιορίζει την λειτουργία των απογευματινών σχολείων σαν ένα καθαρά εθνοτικό-μειονοτικό θέμα, παρά την όποια επίσημη αναγνώριση, και τέλος,

γ) η εξέλιξη των εθνοτικών σχέσεων που όμως θα πρέπει να ειδωθούν υπό το πρίσμα της απόλυτης αποδοχής και σεβασμού στην αυστραλιανή υπηκοότητα και ταυτότητα.

Πολύ γενικά θα λέγαμε ότι, η εξέλιξη της ομοσπονδιακής εκπαιδευτικής πολιτικής της Αυστραλίας σχετικά με τα απογευματινά σχολεία χωρίζεται σε τρεις μεγάλες περιόδους:

A) στην περίοδο της επίσημης αδιαφορίας και έλλειψης ενδιαφέροντος μέχρι και το 1980, που καλύπτει τις περιόδους της αφομοίωσης και της ενσωμάτωσης,

B) την περίοδο της αναγνώρισης και της ομοσπονδιακής υποστήριξης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, κατά την οποία νομιμοποιήθηκαν τα σχολεία αυτά κάτω από το πρίσμα του πολυπολιτισμού,

Γ) την περίοδο της περιθωριοποιημένης ανοχής, και της συνέχειας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, μιας περιόδου που χαρακτηρίστηκε από την ιδεολογία του οικονομικού ορθολογισμού.

Ωστόσο, αυτός ο διαχωρισμός είναι συμβατικός, καθώς χαρακτηριστικές πολιτικές στρατηγικές και επιλογές διαφορετικών περιόδων συνυπάρχουν με άλλες.

2.1.1. Αφομοίωση και ενσωμάτωση

Κατά την πρώτη περίοδο, ιδιαίτερα μέχρι και το 1970, υπήρχε μια συστηματική τάση για αφομοίωση και εξάλειψη κάθε είδους πολιτιστικής ετερότητας των μεταναστών. Η αφομοίωση θεωρήθηκε ως σημαντική στρατηγική για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας και για την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής εν όψη και της μαζικής μετανάστευσης

³ Για παράδειγμα όταν υποβαθμίστηκε η θέση των εθνικών γλωσσών στο κρατικό σύστημα και δόθηκε έμφαση στις ασιατικές γλώσσες κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, υπήρξε δραματική αλλαγή στο συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στα διάφορα έθνη γκρουπ δίνοντας μια νέα δυναμική στον μεταξύ τους ανταγωνισμό για την κατοχύρωση θέσεων και πόρων.

⁴ Οι δύο αυτές έννοιες παίρνουν διαφορετική σημασία, αφού η πρώτη αναφέρεται σε συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές από τις κυβερνήσεις ή άλλους φορείς που αποσκοπούν στη διαχείριση και κάλυψη συγκεκριμένων αιτημάτων των εμπλεκόμενων κοινωνικών δυνάμεων θέτοντας παράλληλα και τους αντικειμενικούς προς επίτευξη στόχους. Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός από την άλλη πλευρά, αναφέρεται στην πιο συγκεκριμένη και λεπτομερή εφαρμογή της όποιας πολιτικής (Djite 1994). Επιπλέον ένας άλλος όρος που ερμηνεύει μια τελική διαδικασία είναι ο *σχεδιασμός απόκτησης-acquisition planning* (Cooper 1989), που αφορά τις προσπάθειες οργανισμών ή φορέων να προωθήσουν τη γλωσσική εκμάθηση και ιδιαίτερα να αυξήσουν τους αριθμούς των ομιλητών μιας γλώσσας.

⁵ Για να μελετήσει κανείς σε βάθος την παρουσία των απογευματινών σχολείων, θα πρέπει να συνοπολογίσει τη διαπλοκή των συμφερόντων που επιδρούν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (Ozolins 1993). Αυτές είναι οι κοινωνικές πολιτικές δυνάμεις, αλλά και οι παροικιακές δυνάμεις, που συνηγορούν στη λειτουργία τους. Έτσι τα εθνικά σχολεία αποτελούν δομικά και οργανικά μέρη των κοινωνικών και εκπαιδευτικών δομών και ως τέτοια είναι αντικείμενα, πάνω στα οποία επαληθεύεται και κατασκευάζεται ως ένα βαθμό η κοινωνική γνώση.

μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ιδιαίτερα στη δεκαετία του 1950, την εποχή του Μένζι, όχι μόνο δεν αναγνωρίζεται η πολυπολιτιστική ετερομορφία, αλλά γίνεται λόγος και για πλήρη ενσωμάτωση και εξομίωση με έναν αγγλοσαξωνικό τρόπο ζωής. Στην περίοδο της αφομοιωτικής γλωσσικής πολιτικής, τα θέματα εκπαίδευσης μεταναστών ήταν παραγκωνισμένα και λόγω των έκρυθμων σχέσεων μεταξύ ομοσπονδιακών και πολιτειακών κυβερνήσεων, ενώ οι μαθητές των μειονοτικών ομάδων αναγνωρίζονται ως κοινωνικό πρόβλημα (ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1960). Τα εθνικά σχολεία δεν αποτελούσαν ούτε καν θέμα συζήτησης αυτή την περίοδο, καθώς ήταν υποβαθμισμένα ανάμεσα στα άλλα εκπαιδευτικά ζητήματα.

Ωστόσο, το σκηνικό άρχισε να αλλάζει κατά την περίοδο της ενσωμάτωσης τη δεκαετία του 1970, κατά την οποία το εκπαιδευτικό σύστημα θεωρήθηκε ως ο κατ' εξοχήν μηχανισμός για να αντιμετωπίσει την πολιτιστική πολυμορφία της αυστραλιανής κοινωνίας, ενώ παρατηρείται αξιοσημείωτη κινητικότητα από πλευράς εκπαιδευτικών και μειονοτικών ομάδων. Η κατεξοχήν έμφαση δόθηκε στη διδασκαλία των Αγγλικών μέσα από το Ομοσπονδιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Μεταναστών που εγκαινιάστηκε το 1970 (MCEP 1970), και το οποίο αποτέλεσε και το θεμέλιο λίθο αυτής της λογικής ενσωμάτωσης και ένταξης μέχρι και το 1997, όπου το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήθηκε. Σκοπός αυτής της πολιτικής ήταν η διαπαιδαγώγηση των νεαρών μεταναστών ώστε να νιώθουν και «έθνικ» και Αυστραλοί. Ωστόσο, η απουσία ουσιαστικών προγραμμάτων στήριξης της γλωσσικής διδασκαλίας ήταν φανερή, ενώ η ελλιπής χρηματοδότηση των όποιων προγραμμάτων υπέσκαπτε σημαντικά την πορεία κοινωνικής ένταξης των μαθητών. Η αδυναμία και η αναποτελεσματικότητα των μέχρι τότε προγραμμάτων στήριξης των μαθητών έγινε φανερή από την παναυστραλιανή έρευνα των Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων της περιόδου 1979-1996 από τον Des Cahill (1996).

Από τη άλλη πλευρά, η έρευνα του Μιχάλη Τσουνή, το 1974, έφερε στο επίκεντρο του δημόσιου ενδιαφέροντος την ύπαρξη των απογευματινών σχολείων, κάνοντας αισθητή την προσφορά τους στη διδασκαλία των γλωσσών. Επιπλέον, κοινωνικές ομάδες πίεσης (task forces) σε όλη την Αυστραλία ανέδειξαν το σημαντικό ρόλο των απογευματινών σχολείων στην γλωσσική εκπαίδευση και απαίτησαν την ενσωμάτωσή τους στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα. Αυτή ήταν μια καίρια αλλαγή στη νοοτροπία τόσο των αυστραλιανών αρχών όσο και της κοινής γνώμης σε σχέση με τα απογευματινά σχολεία. Το 1976 ακολούθησε μια μεγάλη κυβερνητική εισηγητική έκθεση σχετική με τη διδασκαλία των μεταναστευτικών γλωσσών που αναφερόταν και στα απογευματινά, πάντα σαν μηχανισμό ενσωμάτωσης.

Έτσι μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970 με την κυβέρνηση του Fraser (1975-1980), η αποδοχή της πολιτιστικής πολυμορφίας άρχισε να εδραιώνεται, ενώ τα «έθνικ γρουπ» αντιμετωπίζονταν σαν ομοιογενείς ομάδες χωρίς κανέναν άλλον ταξικό διαχωρισμό. Συνεχόμενοι οι ηγέτες αυτών των ομάδων αντιμετωπίστηκαν σαν οι νόμιμοι εκπρόσωποί τους ικανοί να συμβουλευθούν τις κυβερνήσεις και να διαχειρίζονται κονδύλια μέσω εθνικών οργανισμών που απευθύνονταν αποκλειστικά στους μετανάστες⁶. Έτσι η ευθύνη για κοινωνική σύγκλιση άρχισε να μετατοπίζεται από τις κυβερνήσεις και κατευθυνόταν στο ισχυρό πλέον λόμπι των εθνικών ηγετών. Η πολιτική δυναμική των εθνικών μειονοτήτων αυτή την περίοδο εξελίσσεται σε σημαντικό παράγοντα πίεσης λόγω και της αριθμητικής υπεροχής των μεταναστών και της αναγωγής τους σε μειονοτικές ομάδες κοινωνικά μειονεκτικές. Ωστόσο, οι εν λόγω ηγέτες δεν εξασφάλισαν την κοινωνική ισονομία των μεταναστών, αλλά τη μεγαλύτερη πρόσβαση των ιδίων στις κοινωνικές υπηρεσίες. Επιπλέον, αυτή η τάξη των παροικιακών ηγετών διευκόλυνε τις κυβερνητικές αρχές να ελέγχουν την εθνι-

⁶ Ωστόσο, τόσο η λογική της ενσωμάτωσης και ένταξης (τέλη δεκαετίας 1970), όσο και η γενικότερη κινητοποίηση των εθνικών ομάδων οδήγησε στην είσοδο των τελευταίων στην πολιτική σκηνή με την παράλληλη αποδοχή ότι οι εθνοτικοί οργανισμοί μπορούν από μόνοι τους να οριοθετήσουν τις ανάγκες τους και ταυτόχρονα να δώσουν λύσεις μέσω εξειδικευμένων υπηρεσιών. Αυτό οδήγησε στη δημιουργία υπηρεσιών για να αντιμετωπισθεί η κοινωνική ανισότητα, με σκοπό το δυνάμωμα της εθνικής ταυτοποίησης ως δείκτη κοινωνικής κατάταξης και τέλος στην ανάδειξη της σημασίας της λεγόμενης «εθνικής ψήφου».

κή ψήφο, αφού ουσιαστικά επιχορηγούσε αυτή την ιδιότυπη ηγετική τάξη μεταναστών (Castles et al. 1988, Foster and Stockley 1988). Συνεπώς δημιουργήθηκε μια πελατειακή σχέση με την πολιτική διοίκηση, ενώ η τελευταία μιλούσε όλο και περισσότερο για μια αυτονομία των κοινοτήτων σε σχέση με την παροχή υπηρεσιών και την κάλυψη αναγκών.

Γενικά αυτή την περίοδο (τέλη 1970) παρατηρείται μια μεταστροφή από την κοινωνία πρόνοιας επί Γουίτλαμ (1972-1975) στην ιδέα ενός συντηρητικού πολυπολιτισμού. Μιας καθαρά νεοφιλελεύθερης πολιτικής νοστορπίας, κατά την οποία η πρόσβαση στις υπηρεσίες ήταν το ζητούμενο και όχι οι καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασίας. Έτσι, δόθηκε έμφαση στους οργανισμούς που προωθούσαν υπηρεσίες συγκεκριμένες για μετανάστες, που συνδέονταν με ένα μεγάλο βαθμό εθελοντισμού, ενώ καλλιεργούνταν και ένας αδυσώπητος ανταγωνισμός για εξαιρετικά περιορισμένους οικονομικούς πόρους. Σε αυτό το πλαίσιο προωθήθηκε η ιδέα των αυτορρυθμιζόμενων και αυτοβοηθούμενων εκπαιδευτικών παροικιακών οργανισμών, όπως τα απογευματινά σχολεία, τα οποία θα παρείχαν υπηρεσίες πολύ πιο φτηνές από ότι θα ήταν αναγκασμένο το κράτος να προσφέρει. Τα απογευματινά σχολεία αποτέλεσαν δηλαδή τη φτηνή λύση στη διδασκαλία των γλωσσών, κάτι που ισχύει μέχρι σήμερα (Arvanitis 2000). Σε αυτή την περίοδο ευνοήθηκε και η εγκαθίδρυση ημι-ιδιωτικών οργανισμών στην εκπαίδευση⁷ και η αποστασιοποίηση του κράτους από την παροχή σημαντικών κονδυλίων.

Τέλος, σε αυτή την περίοδο η ιδεολογία της διαχείρισης των εθνικών ομάδων και των ανταγωνισμών τους ήταν το κατεξοχήν σημείο αναφοράς, σε μια πολιτική που θεωρούσε τον πολυπολιτισμό σαν μηχανισμό εξουδετέρωσης ή και διαχείρισης κοινωνικών κραδασμών (Foster and Stockley 1988), κάτι που θα έπρεπε να ενθαρρυνθεί σαν στάση παρά ως μια υπαρκτή κοινωνική πραγματικότητα. Σε αυτό το πλαίσιο η λογική της ένταξης θεωρούσε ότι οι μετανάστες θα μπορούσαν να συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία πολιτικής εφαρμογής, όχι όμως και στην κατεξοχήν παραγωγή της πολιτικής γνώσης -στα κλιμάκια δηλαδή λήψης των αποφάσεων.

Παραπέρα, η γλωσσική πολιτική ήταν κάτι που συνδεόταν με την πολυπολιτιστική πολυμορφία και τη γλωσσική/πολιτιστική διατήρηση, ενώ η παροχή γλωσσικών προγραμμάτων αποτέλεσε κεντρικό άξονα με την άνοδο του πολυπολιτισμού. Την επίσημη κυβερνητική στροφή καταδεικνύουν δύο σημαντικές έρευνες: η έκθεση Galbally (1978) και η έκθεση McNamara (1979)⁸ που σηματοδοτούν την στροφή προς την αποδοχή της πολυπολιτισμικής ετερότητας και διατήρησης, αν και ο πολυπολιτισμός καθοριζόταν με πολύ απλοϊκά κριτήρια (Cahill 2001). Βέβαια την περίοδο αυτή δε λείπει και η έντονη κριτική και συζητήση για το ύψος και τον προσανατολισμό της πολυπολιτιστικής εκπαίδευσης. Από πολλούς ακαδημαϊκούς υποστηρίζεται ότι υπάρχει προσήλωση στον αγγλοσαξωνικό τρόπο ζωής, αλλά και σε στερεοτυπικές αναφορές για το τι σημαίνει αυστραλιανή ταυτότητα και εθνική κουλτούρα. Κριτική ασκήθηκε επίσης και στο γεγονός ότι τα Αναλυτικά Προγράμματα δε συμπεριέλαβαν τις διαφορετικές πολιτιστικές παραδόσεις της Αυστραλίας, ούτε συνηγόρησαν στην αύξηση των κοινωνικών ευκαιριών.

2.1.2 1980, η καθιέρωση του πολυπολιτισμού: αναγνώριση και οικονομική στήριξη

Οι παγκόσμιες οικονομικοπολιτικές συγκυρίες, η αυξανόμενη δυναμικότητα των εθνοτικών ομάδων και η πίεση για εθνοπολιτισμική διατήρηση, καθώς και η αλλαγή πλεύσης των αυστραλιανών αρχών στην διαχείριση των εθνοτικών ομάδων, οδήγησε στην καθιέρωση

⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ιστορικός συμβιβασμός μεταξύ Βρετανών Προτεσταντών και Ιρλανδών Καθολικών που οδήγησε στη νομιμοποίηση της επιχορήγησης ιδιωτικών εκπαιδευτικών συστημάτων στις αρχές του 1970 (Cahill 2001).

⁸ Η πρωτοβουλία σύστασης του Αυστραλιανού Πολυπολιτιστικού Εκπαιδευτικού Προγράμματος το 1979, σταμάτησε το 1987 με την εισηγητική έκθεση «Εκπαίδευση για μια πολυπολιτιστική κοινωνία», που ήταν και η τελευταία παναυστραλιανή εκπαιδευτική αναφορά που συνυπολόγισε και τη φωνή των εθνικών μειονοτήτων (Cahill 2001, 47).

της πολυπολιτιστικής προοπτικής τη δεκαετία του 1980.

Ωστόσο, την περίοδο αυτή, ανακινήθηκε μια δημόσια συζήτηση για το πως μπορούν αντιμετωπιστούν οι ανταγωνιζόμενες ομάδες και οι πιέσεις τους για εθνοπολιτισμική διατήρηση μέσα στο κυρίως πολιτικό και κοινωνικό οικοδόμημα. Ιδιαίτερα στην εκπαίδευση υπήρχε έντονη αντιπαράθεση για το ποιο ήταν το καλύτερο σύστημα μέσα στο οποίο θα προωθούνταν η πολυπολιτιστική και γλωσσική παιδεία: αυτό των απογευματινών σχολείων ή το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα; Η αντιπαράθεση επικεντρώθηκε στο είδος της παρεχόμενης πολυπολιτιστικής εκπαίδευσης μέσα από τα απογευματινά σχολεία, στο ερώτημα αν αυτά θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως εναλλακτικές μορφές γλωσσικής εκπαίδευσης, ενσωματωμένα στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα και, τέλος, στο ποιο σύστημα ήταν το καλύτερο.

Έτσι η περίοδος του 1980 χαρακτηρίστηκε από έντονο κοινωνικό διάλογο και αντιπαράθεσεις, αλλά και από σημαντικές ερευνητικές⁹ και κυβερνητικές αναφορές σχετικά και με τα απογευματινά σχολεία στις οποίες αναμείχθηκαν πολιτικοί, παροικιακοί και ακαδημαϊκοί κύκλοι. Τελικά, τα εθνικά σχολεία δεν αντιμετωπίστηκαν σαν ισότιμοι εκπαιδευτικοί φορείς για τη διδασκαλία των γλωσσών, λόγω των περιορισμένων πόρων που διέθεταν και των χαμηλών προδιαγραφών των ΑΠ τους, καθώς και των περιορισμών που έθεταν στους μαθητές από άποψη χρόνου. Το πιο κατάλληλο μέρος θεωρούνταν τα ημερήσια σχολεία, τα οποία όμως αδυνατούν μέχρι και σήμερα να ικανοποιήσουν την αυξημένη και πολύμορφη/ετερογλώσση ζήτηση. Αυτή η στάση της επίσημης πολιτείας, αλλά και της αυστραλιανής κοινής γνώμης οδήγησε τον περιορισμό των απογευματινών σε ένα περιθωριακό φαινόμενο της επίσημης γλωσσικής πολιτικής, κάτι που ισχύει μέχρι σήμερα. Αυτό βέβαια δεν εμπόδισε την υποτυπώδη οικονομική τους στήριξη από την Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση από το 1981 μέχρι και σήμερα, (Arvanitis 2000).

Ωστόσο, μετά το 1983 (με την κυβέρνηση Hawke: 1983-1991), αλλά ιδιαίτερα μετά και την οικονομική κρίση της περιόδου 1983-1986, η επίσημη πολιτική αλλάζει προωθώντας την ιδέα της κοινωνικής θυσίας/συναίνεσης, αλλά με ισότητα για να αντιμετωπιστεί η κρίση. Αυτή την περίοδο η επίσημη πολιτική έκφραση κάνει λόγο για αύξηση της ποιότητας της εκπαίδευσης μέσα όμως από εξαιρετικά περιορισμένες δαπάνες και πόρους (Cahill 2001, 45-46). Επιπλέον, προωθείται ένα συναινετικό σύστημα στη λήψη των αποφάσεων (corporatism) με σκοπό την κοινωνική συνοχή, ενώ οι κάθε είδους εθνικές και πολυπολιτιστικές πολιτικές γνωρίζουν ύφεση.

Μετά την οικονομική κρίση του 1986 και τις δραματικές οικονομικές περικοπές η πολιτική του πολυπολιτισμού περιστρέφεται πλέον γύρω από την ιδέα του mainstreaming. Δηλαδή την ένταξη των εθνοτικών ομάδων στο κυρίαρχο ρεύμα της αυστραλιανής κοινωνίας και στην αποδοχή της πολιτιστικής πολυμορφίας μέσα από τη δυνατότητα κοινωνικής πρόσβασης, κοινωνικής δικαιοσύνης, πολυπολιτισμικής ισονομίας, ανάδειξης της πολιτισμικής ταυτότητας και οικονομικής επάρκειας. Αυτή η κοινωνικά εκδημοκρατισμένη προοπτική για τον πολυπολιτισμό δε θα έδινε έμφαση στις εξειδικευμένες υπηρεσίες για τους μετανάστες που θα μπορούσαν να τους στιγματίσουν, αλλά σε έναν πολυπολιτισμό για όλους του Αυστραλούς πολίτες (NACCME REPORT 1987 και Cahill 2001, 47). Ερευνητικά δεδομένα και εργασίες απομάκρυναν την κοινή γνώμη από το μοντέλο του μετανάστη ως πρόβλημα, αναδεικνύοντας το νέο μύθο της κοινωνικής κινητικότητας της δεύτερης γενιάς (Ozolins 1993, Kalantzis 1989), ενώ διαχεόταν η αντίληψη ότι πια η εθνική ψήφος δε μετράει, αν και οι παροικιακοί ηγέτες παρέμεναν οι κατεξοχήν σύμβουλοι του κράτους.

⁹ Η παναυστραλιανή έρευνα της Norst (1982) ήταν αφιερωμένη ολοκληρωτικά στα απογευματινά σχολεία και στο ρόλο τους στην προώθηση του πολυπολιτισμού. Ωστόσο η αναφορά του Cahill (1984) έδειξε ότι η εν γένει εφαρμογή της πολυπολιτιστικής εκπαιδευτικής πολιτικής δε δημιούργησε θεμελιακές και μόνιμες μεταβολές στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Ωστόσο, από εκπαιδευτικής άποψης, σημειώθηκε μια σημαντική εξέλιξη που ήταν η υιοθέτηση της εθνικής πολιτικής των γλωσσών (1987)¹⁰. Η εθνική πολιτική του Λο Μπιάνκο συνδύασε θετικά τον πολυπολιτισμό των Fraser-Galbally και παγίωσε την αρχή της κοινωνικής ισότητας που δέσποζε τη δεκαετία του 1980. Οι αρχές αυτής της πολιτικής (αγγλικά για όλους, υποστήριξη για τις γλώσσες των αυτόχθονων, γλώσσες για όλους, και ισόνομες και ευρέως διαδεδομένες γλωσσικές υπηρεσίες για όλους), αντανακλούσε μια συνολική και συμπαγή πορεία για τη χάραξη κοινής γλωσσικής πολιτικής. Επιπλέον, η γλωσσική αυτή πολιτική υπογράμμισε και άλλους εξωτερικούς οικονομικούς και γεωγραφικούς παράγοντες αντικαθρεπτίζοντας τις οικονομικές αλλαγές σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο, προμηνύοντας παράλληλα τις επερχόμενες αλλαγές στην εκπαιδευτική πολιτική.

2.1.3 Οικονομικός ορθολογισμός και παγκοσμιοποίηση (1990-σήμερα)

Από τα μέσα του 1980 άρχισε ήδη να διαφαίνεται η επικράτηση του λεγόμενου οικονομικού ορθολογισμού, ενός πολιτικού συστήματος που καθιερώθηκε και εντατικοποιήθηκε στη δεκαετία του 1990 λόγω των παγκόσμιων οικονομικών εξελίξεων και της επικράτησης του φιλελευθερισμού. Στην Αυστραλία αυτό έγινε φανερό μέσα από τα κυβερνητικά έγγραφα της εποχής όπως για παράδειγμα η Εθνική Ατζέντα για μια Πολυπολιτιστική Αυστραλία (1989), ενώ η έννοια του πολυπολιτισμού και συνακόλουθα αυτή της πολυπολιτιστικής εκπαίδευσης υποβαθμίζονται.

Ο πολυπολιτισμός ερμηνεύεται πλέον μέσα από πολύ πιο αυστηρά οικονομικά κριτήρια¹¹ και μέσα από μια αναβαπτισμένη ρητορική κοινωνικής δικαιοσύνης, ενώ η γλωσσική διατήρηση συντελείται με βάση οικονομικά κριτήρια και η γλωσσική εκπαίδευση ορίζεται πια σαν επένδυση κεφαλαίου. Ο πολυπολιτισμός χρησιμοποιείται σαν ένας περιγραφικός όρος για την εθνική και πολιτιστική πολυμορφία, αλλά και σαν ένα πολιτικό σύστημα με έμφαση στην πολιτιστική ταυτότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη, και την οικονομική αποδοτικότητα.

Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1990, ο πολυπολιτισμός θεωρείται πια σαν ένας όρος που υποστηρίζει την κοινωνική συνοχή και είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την αυστραλιανή υπηκοότητα, μέσα από στοιχεία όπως, το πολιτειακό καθήκον, ο σεβασμός στην πολιτιστική πολυμορφία, η κοινωνική ισότητα και η παραγωγική πολυμορφία (Australian Multiculturalism for a New Century 1999). Η ιδέα της ενωμένης και αρμονικής Αυστραλίας προωθείται στο έπακρο, ενώ για μια φορά ακόμη επανέρχεται στο προσκήνιο η ανάγκη του πολιτικού συστήματος να διαχειριστεί την κοινωνική και πολιτιστική πολυμορφία. Ο πολυπολιτισμός υποδηλώνει πλέον το φόβο για κοινωνική διάσπαση (Cahill 2001, 45). Αποκορύφωμα αυτής της αναβαπτισμένης, αν και καλυμμένης ξενοφοβίας (ακόμη και μέσα στην εκπαίδευση), είναι η άνοδος ρατσιστικών πολιτικών κομμάτων όπως αυτό της Χάνσον το 1996 και η εν γένει συντηρητική και ρατσιστική μεταστροφή της αυστραλιανής κοινωνίας ενάντια στην αυξανόμενη ασιατική μετανάστευση τα τελευταία τρία χρόνια (Cahill 2001, 48, 50).

Η επίδραση του οικονομικού ορθολογισμού στην εκπαίδευση είναι εμφανής, αφού όλες οι επίσημες εκπαιδευτικές αναφορές αυτής της περιόδου φανερώνουν την υποχώρηση που υπέστη η πολυπολιτισμική εκπαίδευση μέσα από την πτώση του ηθικού των εκπαιδευτικών, την έλλειψη πόρων και τη λειτουργία της εκπαίδευσης με όρους παγκόσμιας αγοράς (Cahill 2001). Οι γλώσσες περιορίστηκαν δραστικά, ενώ το ίδιο συνέβη και στα προγράμματα Αγγλι-

¹⁰ Σε αυτή την κατάληξη οδήγησαν σύμφωνα με τον Ozolins (1993) τρεις σημαντικοί παράγοντες: α) η ανάδειξη ενός συνασπισμού δυνάμεων επαγγελματιών και εθνικών κοινοτήτων με κοινό άξονα δράσης την προώθηση των γλωσσικών ζητημάτων, β) η συμμετοχή της κρατικής διοίκησης στην προώθηση μιας κοινής γλωσσικής πολιτικής και γ) η ανάδειξη μιας κατάλληλης πολιτικής πλατφόρμας σε μια οικονομικά κρίσιμη περίοδο.

¹¹ Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 επικρατούσε μια τάση απολιτικοποίησης των θεμάτων του πολυπολιτισμού, μακριά από την πολιτιστική έμφαση του Galbally. Τώρα πια κουλτούρα και οικονομία αποκτούν νέα σημασία και σχέση (Agenda for a Multicultural Australia 1989).

κών. Ωστόσο παρατηρείται και η στροφή σε ορισμένες ασιατικές γλώσσες λόγω και των οικονομικών σχέσεων της Αυστραλίας με Ιαπωνία, Κίνα, Κορέα και Ινδονησία. Οι γλώσσες δε λέγονται πια κοινοτικές γλώσσες, αλλά γλώσσες εκτός της αγγλικής (LOTE), αντανακλώντας την ανάγκη διδασχής γλωσσών με εμπορική και οικονομική σημασία. Η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου αντιμετωπίζει τις γλώσσες σαν επένδυση κεφαλαίου, σαν όχημα ισότητας των εθνικών ομάδων και σαν δυνατότητα των Αυστραλών πολιτών να μάθουν μια ακόμη γλώσσα.

Αν και με την ίδρυση του Εθνικού Ιδρύματος Γλωσσών (1991) και τη λειτουργία άλλων ερευνητικών κέντρων σημειώθηκε νέα ώθηση στη διδασκαλία και την έρευνα των γλωσσών, αυτή τελικά περιορίστηκε σε αποτελεσματικότητα λόγω των περικοπών στα κονδύλια και της μετατόπισης των ευθυνών στις πολιτειακές κυβερνήσεις. Γενικά η χαλαρότητα συντονισμού μεταξύ ομοσπονδιακής και πολιτειακών κυβερνήσεων, καθώς και οι αποκεντρωτικές τάσεις στην ανάπτυξη ΑΠ και στη λήψη των αποφάσεων σε πολιτειακό και σχολικό επίπεδο, δεν επέτρεψε την εφαρμογή των στόχων που είχαν τεθεί με την εθνική γλωσσική πολιτική το 1987.

Το νέο κείμενο αρχών, Australian Literacy and Language Policy (ALLP, 1991)¹², της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης, δεν προώθησε τη γλωσσική διδασκαλία περισσότερο· το αντίθετο την περιορίσε όπως περιορίσε και τις γλωσσικές υπηρεσίες. Η έμφαση της εθνικής εκπαιδευτικής πολιτικής εστιάζεται πλέον στην εθνική ανάγκη για την βελτίωση των εθνικών προδιαγραφών για τον αλφαριθμητισμό στην κυρίαρχη γλώσσα δίνοντας προτεραιότητα στα μαθησιακά αποτελέσματα και στις μετρήσεις αυτών σε παναυστραλιανή κλίμακα.

Η πολιτική αυτή νομιμοποίησε τη λειτουργία των τάξεων ένταξης (insertion classes) που λειτούργησαν κυρίως από τους Ιταλούς στα ημερήσια σχολεία, ενώ προσπάθησε να ενσωματώσει τη γλωσσική διδασκαλία στο κρατικό Σαββατιανό σύστημα (VSL). Τα υπόλοιπα απογευματινά σχολεία θεωρήθηκαν ότι δεν ανήκουν σε αυτές τις ρυθμίσεις και αποκλείστηκαν από την περιοχή ευθύνης της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης, επειδή θεωρήθηκε ότι η πολιτιστική διατήρηση δεν σχετίζεται με την εκπαίδευση, περιορίζοντας την εξ' ολοκλήρου στη σφαίρα των επιδιώξεων των μειονοτήτων.

Έτσι τα απογευματινά σχολεία παραμένουν στην περιφέρεια του ομοσπονδιακού σχεδιασμού λαμβάνοντας χαμηλή οικονομική υποστήριξη, ενώ δεν έχουν καμία σχέση με το ημερήσιο σύστημα. Η μεταφορά της ευθύνης στις πολιτείες είναι επίσης ενδεικτική του ότι τα εθνικά σχολεία δεν αποτελούν κεντρικό σημείο αναφοράς στην εθνική εκπαιδευτική πολιτική, γι' αυτό και αφήνονται σε ένα ελεύθερο ίσως και αυθαίρετο καθεστώς λειτουργίας. Παρά την βιωσιμότητά τους για μεγάλο χρονικό διάστημα και την αριθμητική τους ανάπτυξη δεν έχουν ειδωθεί ποτέ σαν σημαντικός γλωσσικός φορέας, γιατί αυτό θεωρήθηκε ότι ήταν στις αρμοδιότητες του ημερήσιου συστήματος. Κατά τη διάρκεια του 1990, ωστόσο τα απογευματινά θεωρήθηκαν όλο και πιο πολύ σαν συμπληρωματικός φορέας που υποβοηθά στην επίτευξη των στόχων της ALLP με έναν εύκολο και φτηνό τρόπο. Τέλος, παρά και τις διακηρύξεις ότι αυτά αποτελούν αναγνωρισμένους φορείς διδασκαλίας των LOTE, δεν έχουν εξοπλιστεί κατάλληλα γι' αυτό το ρόλο.

Συμπέρασμα

Η πολυπολιτιστική εκπαίδευση στην Αυστραλία διέρχεται μια παρατεταμένη κρίση ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1990 και αυτό λόγω της επικράτησης του παγκόσμιου καπιταλισμού, της υποβάθμισης της κρατικής εκπαίδευσης και των αρχών της, και της λειτουργίας της εκπαίδευσης με νόμους παγκόσμιας αγοράς. Η περιθωριοποίηση της πολυπολιτισμικής παιδείας και των γλωσσικών προγραμμάτων σε όλο το φάσμα της εκπαίδευσης, αλλά και η διάδοση ξενοφοβικών και στερεότυπων κοινωνικών συμπεριφορών, είναι

¹² Γενικά όμως η εθνική πολιτική γλώσσας και αλφαριθμητισμού, προσέφερε σημαντικά στη διατήρηση και ανάπτυξη των γλωσσών στην Αυστραλία παρά την έμφαση στις οικονομικά σημαντικές γλώσσες (ορισμένες ασιατικές και ευρωπαϊκές), και την αδυναμία κατάρτισης μιας συνολικής και περιεκτικής εθνικής γλωσσικής πολιτικής.

χαρακτηριστικό αντανάκλαστικό των κοινωνιών σε κρίση (Cahill 2001).

Έγκριτοι μελετητές υποστηρίζουν ότι υπάρχει άμεση ανάγκη για ανανέωση του επίσημου ενδιαφέροντος για τις εθνικές γλώσσες, αλλά και για τη δημιουργία μιας εκπαίδευσης που θα προάγει την κοινωνική συνοχή και την αλληλεγγύη στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης πραγματικότητας (Cahill 2001, Singh 2001). Παράλληλα κρίνεται αναγκαία και η δραστηριοποίηση των εθνοτικών ομάδων για τη ανανέωση και διατήρηση μιας πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης και της συνειδητοποίησης της κοινωνικοοικονομικής θέσης των μελών τους σε τοπικό και διεθνές επίπεδο, η οποία θα οδηγήσει στη σφυρηλάτηση κοινωνιών συνοχής και αποδοχής της πολιτιστικής ετερότητας (Cahill 2001, Singh 2001).

Αυτό συνηγορεί στην ανάγκη μιας αναβαθμισμένης πολυπολιτισμικής και παγκόσμιας εκπαίδευσης, η οποία θα διαπραγματεύεται ιδέες όπως: α) η αλληλοσύνδεση ντόπιου και παγκόσμιου κοινωνικού πλαισίου, β) η πολιτιστική και γλωσσική πολυμορφία και γ) τα διεθνή/διαπολιτισμικά εκπαιδευτικά προγράμματα και συνεργασίες (Cahill 2001, 56). Κεντρικό σημείο σε αυτή την κατεύθυνση θα αποτελέσει η αναδιάρθρωση των ΑΠ και η συμπίεσή τους με τις σύγχρονες παγκόσμιες παραμέτρους. Τα απογευματινά σχολεία στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν και να προσελκύσουν τις νέες γενιές θα πρέπει να συνυπολογίσουν τις αλλαγές σε παγκόσμιο και τοπικό επίπεδο και να στοχεύσουν για μια εκπαίδευση που θα ξεπερνάει τα όρια της στενής παροικιακής ζωής, αξιοποιώντας παράλληλα το δυναμικό πλέγμα σχέσεων της ελληνικής διασποράς.

Βιβλιογραφία

- Arvanitis E. (2000) *Greek Ethnic Schools in transition: Policy and Practice in Australia in the late 1990s*, Ph. D thesis, Melbourne, RMIT University.
- Banks J. (1983) Cultural democracy, citizenship education, and the American dream, National Council for the Social Studies Presidential Address, *Social Education*, vol. 47, 222-32.
- Banks J. (1994) *Multicultural Education: Theory and Practice*, Boston, Allyn and Bacon.
- Breuilly J. (1985) *Nationalism and the State*, Manchester University press, UK.
- Cahill D. et al. (1984) *Review of the Commonwealth Multicultural Education Program*, vol. One, Report and Conclusions, Commonwealth Schools Commission, Canberra.
- Cahill D. (1996) *Immigration and Schooling in the 1990s* (Canberra, AGPS).
- Cahill D. (2001) The rise and fall of multicultural education in Australian schools, in: *Multicultural Education across the World*, C. Grant & J. Lei (eds), Lawrence Erlbaum, USA.
- Castles S., Kalantzis M., Cope B. & Morrissey M. (1988) *Mistaken Identity: Multiculturalism and the Demise of Nationalism in Australia* (1st ed.), Pluto London.
- Clyne M., Jenkins C., Chen Y., Tsokalidou R. & Wallner T. (1995) *Developing Second Language from Primary School: Models and Outcomes*, Canberra, The National Languages and Literacy Institute of Australia.
- Cohen R. (1997) *Global Diasporas: An Introduction*, London, University College.
- Cooper R. (1989) *Language Planning and Social Change*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Sarfan W. (1991) Diasporas' in modern societies: myths of Uomeland and return, *Diaspora*, Vol 1, 83-99.
- Δαμανάκης Μ. (Ed.) (1999) *Παιδεία Ομογενών: Θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις, Ρέθυμνο*, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.
- Department of Education (1976) *Report to the Committee on the Teaching of Migrant Languages in Schools*, Canberra, AGPS.

- Department of Employment, Education and Training (DEET) (1991) *Australia's Language: The Australian Language and Literacy Policy*, Canberra, AGPS.
- Department of the Prime Minister and Cabinet (1989) *National Agenda for a Multicultural Australia: Sharing Our Future*, Canberra, AGPS.
- Djite P. (1994) *From Language Policy to Language Planning: An Overview of Languages Other Than English in Australian Education*, Canberra, NLLIA.
- Foster L. & Stockley, D. (1988) *Australian Multiculturalism: A Documentary History and Critique*, England, Multilingual Matters.
- Hall S. (1990) Cultural identity and diaspora, in: J. Rutherford (Ed.) *Identity: Community, Culture, Difference*, London, Lawrence and Wishart.
- Kalantzis M., Cope B. & Slade D. (1989) *Minority Languages and Dominant Culture: Issues of Education, Assessment and Social Equity*, London, The Falmer Press.
- Kitroef A. (1989) *The Greeks in Egypt 1919-1937. Ethnicity and Class*, St. Anthony's Middle East Monograph No.20, Great Britain, Ithaca Press.
- Kitroef A. (1997) *The idea of the nation and the diaspora*, in: C. Ioannides (ed.), *Greeks in English Speaking Countries: Culture, Identity, Politics*, New York, Melissa Media Associates.
- Kotkin J. (1993) Tribes, How Race, Religion and Identity Determine Success in: *The New Global Economy*, New York, Random House.
- Lo Bianco J. (1987) *National Policy of Languages*, Canberra, AGPS.
- Martin J. (1978) *The Migrant Presence*, Sydney, Allen & Unwin.
- NACCME (1987) *Education in and for a multicultural society: Issues and strategies for policy making*, Canberra, NACCME.
- National Multicultural Advisory Council (1999) *Australian Multiculturalism for a New Century: Towards Inclusiveness*, Canberra, AGPS.
- Norst M. (1982) *National Ethnic Schools Survey*, Canberra, Commonwealth Schools Commission.
- Ozolins U. (1993) *The Politics of Language in Australia*, Melbourne, Cambridge University Press.
- Pannu R. & Young J. (1980) Ethnic schools in three Canadian cities: a study in multiculturalism, in: *Alberta Journal of Educational Research*, vol. 26, no 4, 247-261.
- Review of Post-Arrival Programs and Services to Migrants (1978) *Migrant Services and Programs* (Galbally Report), Canberra, AGPS.
- Sheffer G. (1993) Jewry, Jews and Israeli foreign policy: a critical appraisal, in: Conostas D. & Platias A. (Eds) *Diasporas in World Politics. The Greeks in Comparative Perspective*, London, Macmillan.
- Σιάνου-Κυργίου Ε. (1998) «Η εκπαίδευση ως μηχανισμός αναπαραγωγής της εθνικής ταυτότητας στην Ελληνική διασπορά», στο: *Ο Ελληνισμός της Διασποράς: Προβλήματα και Προοπτικές*, Πρακτικά Συνεδριάσεων, Αθήνα, Νέα Σύνορα.
- Singh M. (2002) Rewriting the Ways of Globalising Education (review essay), in: *Race, Ethnicity and Education*, vol. 5, 217-230.
- Tsoukalas K. (1993) Stubborn stereotypes: national identity, national character and national behavioural patterns in Greece and in the diaspora, in: *Greeks in English Speaking Countries*.
- Tsounis M. (1974) *Greek Ethnic Schools in Australia*, Canberra, ANU.

Η διδασκαλία της ελληνο-αυστραλιανής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο: Καινοτομία και γνώση μέσω της ελληνο-αυστραλιανής εμπειρίας

Ελισάβετ Κεφαλληνού

Εισαγωγή

Το κείμενο αυτό βασίζεται σε μελέτη που βρίσκεται σε εξέλιξη και η οποία έχει σε πρώτο επίπεδο χρηματοδοτηθεί από το Πανεπιστήμιο Macquarie. Έτσι η μελέτη αυτή φιλοδοξεί να δημιουργήσει ένα μοναδικό υλικό διδασκαλίας –μια βιντεοβιβλιοθήκη- προερχόμενο από την ιστορία της ζωής των Ελλήνων της Αυστραλίας. Το πρόγραμμα-μελέτη έχει μαγνητοσκοπήσει μέχρι τώρα πέντε διακεκριμένους Αυστραλούς, επίλεκτα μέλη της αυστραλιανής κοινωνίας, αλλά ελληνικής καταγωγής που έχουν διαπρέψει στο χώρο τους, όπως παραδείγματος χάρη, θέατρο, λογοτεχνία, θρησκεία, τέχνη κ.α. Τα βίντεο αυτά στη συνέχεια εμπλουτίζονται με σχετικές εικόνες, σχεδιαγράμματα, συναφείς πληροφορίες και αποτελούν βιντεοσκοπημένα προγράμματα διδασκαλίας της ιστορίας των Ελλήνων της Αυστραλίας.

Δύο είναι οι στόχοι μας σε αυτή την μελέτη: πρώτος στόχος είναι η πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση των Αυστραλών για την συνεισφορά των Ελλήνων στην ανάπτυξη και εξέλιξη της αυστραλιανής κοινωνίας με απώτερο σκοπό να συμπεριληφθεί στο ευρύτερο πρόγραμμα διδασκαλίας, και εφόσον το γνωστικό τους αντικείμενο έχει σχέση με ταυτότητα, εθνότητα, θρησκεία, τέχνη, θέατρο.

Ο δεύτερος πιο άμεσος στόχος μας είναι η προσέλκυση φοιτητών, ελληνικής καταγωγής κυρίως, οι οποίοι μέσα από το ιστορικό αυτό υλικό και τη διαδικασία μάθησης θα αναγνωρίζουν, θα κατανοούν και θα ταυτίζονται με τις εμπειρίες των άμεσων προγόνων τους. Επίσης το μάθημα αποτελεί εφελκυστικό γενικότερης γνώσης, εφόσον η ιστορία και ο πολιτισμός των Ελλήνων της Αυστραλίας αποτελεί μονάδα επέκτασης του μαθήματος της ελληνικής ιστορίας (αρχαίας, βυζαντινής και νέας), έτσι ώστε αυτή να προσεγγίζεται διαχρονικά από την αρχαιότητα έως τις ημέρες μας.

Για την ανάλυση και κατανόηση αυτού του φαινομένου το κείμενο αυτό πλαισιώνεται από τρεις άξονες οι οποίοι οδηγούν επαγωγικά σε κάποια συμπεράσματα-λύσεις του προβλήματος που τίθεται στην υπό μελέτη υπόθεση. Οι όροι «Πολυπολιτισμός», «Διεθνοποίηση», «Καινοτομία», η εξέλιξη και η λειτουργία τους εξετάζονται μέσα στα πλαίσια της εκπαίδευσης και συντελούν στο να καταδείξουν τον πυρήνα και την λογική της δικής μας μελέτης, σε ό,τι αφορά την διδασκαλία της ιστορίας των Ελλήνων στην Αυστραλία.

1. «Πολυπολιτισμός» στην Αυστραλία

Αν και στην Αυστραλία ο «πολυπολιτισμός» θεωρείται έννοια και πρακτική παρωχημένη, στην Αμερική όπως δείχνουν οι νεώτερες μελέτες, και λόγω των εκτεταμένων κοινωνικών ανακατατάξεων ο όρος εμφανίζεται στην εκπαίδευση επιτακτικά με πρόθεση να δια-

μορφώσει τον «παγκόσμιο πολίτη» (Banks, A.J., 2002). Όπως και να έχει όμως, ο όρος «πολυπολιτισμός», από τη φύση του πολυεπίπεδος και πολύπλοκος, μας απασχολεί εδώ μόνο στο μέτρο που εξυπηρετεί την ανάγκη να δηλώσουμε την γέννηση του ερωτήματος που μας αφορά.

Ο όρος ιστορικά πρωτοεμφανίστηκε στη δεκαετία του 1960 στον Καναδά ως ιδεολόγημα που αποσκοπούσε στην ένωση των Γάλλων, των Άγγλων και όλων των άλλων «μειονοτήτων» κάτω από μια πολιτιστική ομπρέλα. Η Αυστραλία δανείστηκε τον ήδη πολυσυζητημένο και αμφισβητούμενο, αλλά πάντοτε παρόντα όρο του «πολυπολιτισμού» από τον Καναδά και παρουσιάστηκε για πρώτη φορά σε κυβερνητικό έγγραφο το 1972. Ουσιαστικά, ο πολυπολιτισμός αντικατέστησε τους όρους της «αφομοίωσης» και της «ενσωμάτωσης», όροι και πρακτικές που εισήγαγε κατά καιρούς, από τη δεκαετία του 1940 και μετά, η αυστραλιανή κυβέρνηση για να «καθυποτάξει» τα μεταναστευτικά κύματα που έφταναν στην Αυστραλία από όλο τον κόσμο και ιδιαίτερα από την μεταπολεμικά ρημαγμένη Ευρώπη (Boland, C., Jamrozik, A., Urgugart, R., 1995:93).

Η ιδέα του πολυπολιτισμού χρειάστηκε δεκαπέντε χρόνια να εφαρμοστεί και εφόσον πέρασε από διάφορες φάσεις, προηγήθηκαν δημόσιες συζητήσεις, έγιναν πολλά σεμινάρια, συνέδρια, δόθηκαν πολλές ερμηνείες και άλλες τόσες παρερμηνείες μέχρι την καθιέρωσή του το 1989 με τη συνθήκη «Εθνική Προοπτική για μια Πολυπολιτιστική Αυστραλία» (Boland, Jamrozik, Urguhart, 1995:970). Με την καθιέρωση του όρου και την εφαρμογή του στην κυβερνητική πολιτική, η οποία μεταφραζόταν στην εγκαθίδρυση θεσμών που ανεγνώριζαν και ενίσχυαν την πολυπολιτιστική ταυτότητα των πολιτών, την κοινωνική δικαιοσύνη, την ισότητα και την οικονομική δυναμική των διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων, η αυστραλιανή κυβέρνηση ανεγνώριζε επίσημα την ποικιλία των διαφορετικών εθνοτήτων που συνέθεταν την κοινωνία της. Έδινε έτσι την ευκαιρία σε ομάδες ή άτομα να διαλέγουν, να διατηρούν και να αναπτύσσουν, τις ιδιαιτερότητες της πολιτισμικής τους καταγωγής.

Αυτή την περίοδο οι ήδη υπάρχουσες οργανωμένες ελληνικές οργανώσεις, κοινότητες και ενορίες, δραστηριοποιούνται, σταθεροποιούνται και αναπτύσσονται σε όλους τους τομείς. Η ελληνική γλώσσα εισάγεται σε όλα τα επίπεδα, από το νηπιαγωγείο έως το Πανεπιστήμιο. Ταυτόχρονα εκδίδονται δίγλωσσες μελέτες, λογοτεχνίας, ιστορίας, πολιτισμού για τη δράση των Ελληνο-αυστραλών, γράφονται διατριβές και γίνονται σε πολλούς τομείς έρευνες, ενώ τόσο οι Έλληνες όσο και άλλοι επιστήμονες ασχολούνται με θέματα που αφορούν τον πολυπολιτισμό. Ωστόσο παρόλο που η πολυπολιτιστική σύνθεση της αυστραλιανής κοινωνίας είναι παντού εμφανής, ο όρος δεν σταμάτησε ποτέ να δέχεται από παντού δυσμενή κριτική. Στην πορεία της πολιτικής εφαρμογής του όρου, οι δεξιοί έβλεπαν –και βλέπουν– τον πολυπολιτισμό ως «προδοσία» της βρετανικής κληρονομιάς της Αυστραλίας και οι αριστεροί ως «διασκεδαστική» διαδικασία για να δικαιολογούνται οι ταξικές ανισότητες.

Επίσης αρκετοί μελετητές υποστήριξαν και ακόμη υποστηρίζουν ότι ο πολυπολιτισμός δεν διαφέρει στην ουσία από τις έννοιες της αφομοίωσης και της ενσωμάτωσης, εφόσον η έννοια του πολυπολιτισμού εμπεριέχει στοιχεία αφομοίωσης και ούτως ή άλλως η πολιτική της Αυστραλίας είναι αφομοιωτική. Εναλλακτική πρακτική του πολυπολιτισμού, αρκετοί μελετητές, υποστηρίζουν ότι οδηγεί στην περιθωριοποίηση, ή ακόμα στη «γκετοποίηση» των «εθνοτικών» ομάδων. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι στα ανώτερα κλιμάκια της αυστραλιανής κοινωνίας και στα κέντρα αποφάσεων και εξουσίας οι «εθνοτικοί» είναι ελάχιστοι ενώ πλειοψηφούν οι Αγγλο-αυστραλοί (Boland, Jamrozik, Urguhart, 1995:108). Ο πολυπολιτισμός έχει αποσιωπηθεί τα τελευταία χρόνια ενώ οι όροι και οι έννοιες Διεθνοποίηση/Παγκοσμιοποίηση έχουν επικρατήσει σε όλες τους τομείς της κοινωνικής ζωής.

2. Διεθνοποίηση/Καινοτομία/Αλλαγή

Ωστόσο, οι όροι Διεθνοποίηση/Καινοτομία, έννοιες οι οποίες προάγουν μια ουσιαστική αλλαγή, δεν έχουν εισβάλλει μόνο στην πολιτικο-οικονομική και γενικότερα στην κοινωνική

ζωή, αλλά έχουν επιδράσει δραματικά στην εκπαίδευση και στους θεσμούς της. Η σχέση των εννοιών αυτών με την εκπαίδευση και τα πανεπιστήμια είναι αμφίδρομη και ουσιαστική. Επίσης με την παγκοσμιοποίηση, ο διεθνής συναγωνισμός και η κατεδαφιστική έλευση της πληροφορικής δημιουργούν διαρκώς κίνητρα καινοτομίας, και επομένως αλλαγής, στη φύση της βιομηχανίας, της οικονομίας και της εργασίας. Έτσι η καινοτομία, η ανακάλυψη, η δημιουργική φαντασία χαρακτηρίζονται ολοένα και περισσότερο έννοιες και πρακτικές «κλειδιά» για μια συναγωνιστική, μάλλον, ανταγωνιστική υπεροχή, που επιτυγχάνεται μέσα από ευκαιριακές δραστηριότητες σε όλους τους τομείς, στοιχεία που αυξάνουν διαρκώς την ζήτηση για όλο και περισσότερο γνώση και ειδικευση.

Τα πανεπιστήμια ήταν πάντα οι χώροι οι οποίοι επέφεραν και μετέφεραν γνώση, την ίδια στιγμή που γίνονταν οδηγόι πολιτιστικής, κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Ακόμα, με την διεθνοποίηση η ορολογία της διοίκησης των πανεπιστημίων αλλάζει, αναθεωρείται, νέοι όροι αντικαθιστούν τους παλιούς. Έτσι η γνώση «εμπορευματοποιείται», οι φοιτητές αποκαλούνται «πελάτες» και οι καθηγητές εξαναγκάζονται εκ των πραγμάτων να σκέφτονται και να δημιουργούν διαρκώς «καινοτόμα» προγράμματα για να ικανοποιούν τις απεριόριστες απορίες οι οποίες θα ήταν δυνατόν να ενεργοποιούν επαρκώς την φαντασία των διεθνών και διεθνοποιημένων «πελατών» τους. Δεν θα αναλύσουμε εδώ τι σημαίνουν αυτές οι λέξεις ούτε αν είναι αρνητικά ή θετικά στοιχεία. Αξίζει να τονιστεί ότι η γλώσσα ποτέ δεν είναι αθώα και οι όροι που επιβάλλονται μέσα από αυτή είναι πάντα ανοιχτοί για ανάλυση, κριτική και ερμηνεία. Εδώ, απλώς παραθέτω μια διάγνωση της πανεπιστημιακής κατάστασης και προσπαθώ να θέσω την μελέτη μου σε αυτά τα πλαίσια για την κατανόηση του φαινομένου.

Αυτό, ωστόσο, που πρέπει να τονισθεί είναι ότι οι όροι αυτοί διοικούν με την δυναμική της σημασίας τους, τους πανεπιστημιακούς χώρους σήμερα. Διεθνοποίηση των μαθημάτων, του αναλυτικού προγράμματος, της διοίκησης και του περιεχομένου διδασκαλίας σημαίνει ότι ο καθηγητής είναι πλήρως ενημερωμένος και συνειδητοποιημένος, όχι μόνο για τις ανάγκες της χώρας του, αλλά για τις διεθνείς, τις οποίες οποίες θα προσπαθήσει να μεταδώσει έχοντας πάντα υπόψη του τις πολιτιστικές, φυλετικές, κοινωνικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες των διεθνών φοιτητών του εφευρίσκοντας συνεχώς νέες μεθόδους διδασκαλίας και αναθεωρώντας τις παλιές. Γίνεται φανερό λοιπόν, ότι οι όροι Διεθνοποίηση/Παγκοσμιοποίηση υπονοούν μια παράλληλη διαδικασία, μια πορεία, μια εξέλιξη η οποία είναι αλληλοσυνδεδεμένη και αλληλοσυσχετιζόμενη. Ένας σύντομος ορισμός προσδιορίζει τις δύο αυτές έννοιες ως ακολούθως:

«Η Παγκοσμιοποίηση είναι η σύγχρονη ροή της τεχνολογίας, της οικονομίας, της γνώσης, των ανθρώπων, των αξιών, των ιδεών πέρα από κάθε σύνορα. Η Παγκοσμιοποίηση επηρεάζει κάθε χώρα με διαφορετικό τρόπο ο οποίος εξαρτάται από την ιδιαιτερότητα, την ιστορία, τις παραδόσεις, τον πολιτισμό και τις προτεραιότητες της κάθε χώρας».

«Η Διεθνοποίηση στην ανώτατη εκπαίδευση είναι οι τρόποι με τους οποίους η κάθε χώρα απαντά στην σύγκρουση με την παγκοσμιοποίηση, την ίδια στιγμή ωστόσο σέβεται την ιδιαιτερότητα του κάθε έθνους» (Knight, J., 1999:13).

Όπως γίνεται φανερό ο όρος «Διεθνοποίηση» που εμπεριέχει τη λέξη «έθνος» δίνει έμφαση στο εθνικό στοιχείο εφόσον ο διεθνής χώρος περνά απαραίτητα από τον εθνικό. Υπονοεί, επομένως, μια διαδικασία γνώσης και αμφίδρομης πορείας η οποία εμπεδώνεται κυρίως με την γνώση που αποκτάται μέσα στον πανεπιστημιακό χώρο, γι' αυτό και διαχωρίζεται από την Παγκοσμιοποίηση η οποία δίνει έμφαση στην οικονομία.

Τα πανεπιστήμια στην Αυστραλία δηλώνουν επίσημα ότι είναι διεθνοποιημένα (The Internationalization of Australian Universities, 2001:6). Στην πράξη αυτό σημαίνει ότι συνάπτουν διεθνείς συμφωνίες ανταλλαγών σε όλους τους τομείς με πολλά πανεπιστήμια σε

όλον τον κόσμο. Πανεπιστήμιο χωρίς σύνορα και καινοτόμο αυτοαποκαλείται το Πανεπιστήμιο Macquarie (borderless and innovative), (The Internationalization of Australian Universities, 2001:58-59). Αυτό σημαίνει ότι είναι τουλάχιστον θεωρητικά, ανοιχτό σε όλους τους τομείς, κοινωνικούς, πολιτικούς, πολιτιστικούς, στο εθνικό και στο διεθνές επίπεδο, και ότι προβάλλει, προάγει και υλοποιεί κάθε ιδέα, έρευνα ή μελέτη που θεωρείται καινοτόμος και ωφέλιμη στην εκπαίδευση, στην αλλαγή και στη γνώση.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο το πανεπιστήμιο του Macquarie έχει δεχθεί επίσημα το αρχαικό υλικό της φωτογραφημένης ιστορίας των Ελλήνων της Αυστραλίας «In Their Own Image: Greek-Australians», της φωτογράφου Έφης Αλεξάκη και του ιστορικού L. Janiszewski (Alexakis E., & Janiszewski, 1998). Το ιστορικό αυτό υλικό είναι μια καινοτομία και παράλληλα δηλώνει με τρόπο δημιουργικό τις αναμφισβήτητες δραστηριότητες των Ελλήνων στην Αυστραλία. Περαιτέρω, το ιστορικό αυτό υλικό έγινε αιτία να προχωρήσουμε στην καινοτόμο απόφασή μας να δημιουργήσουμε την «βιντεοβιβλιοθήκη» που αναφερθήκαμε στην αρχή του κειμένου αυτού, με προοπτική να εισάγεται στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και να διατίθενται στους/στις φοιτητές/τριες προσφέροντας γνώση.

Τι εννοούμε ωστόσο με γνώση και καινοτομία; Και πώς αυτή αντανακλά μέσω της ελληνο-αυστραλιανής εμπειρίας;

Κατ' αρχή θα πρέπει να παραδεχθούμε ότι η πραγματοποίηση της μελέτης αυτής και η διδασκαλία της ελληνο-αυστραλιανής ιστορίας στο πανεπιστήμιο, αν δεν ήταν διόλου δυνατή μέσα στην ισχυρή μονοπολιτιστική και μονογλωσσική αυστραλιανή κοινωνία, τουλάχιστον θα ήταν πολύ δύσκολη, εάν δεν συνηγορούσαν οι προαναφερόμενες ιστορικές συγκυρίες, εθνικές και διεθνείς που ευνοούν παρόμοιες καινοτόμες πρωτοβουλίες μέσα στο πνεύμα της Διεθνοποίησης/Παγκοσμιοποίησης.

Καινοτομία και αλλαγή, τόσο στα ελληνικά όσο και στα αγγλικά σημαίνει κάθε νέα σκέψη ή συμπεριφορά που επεκτείνεται και γίνεται πραγματικότητα και που είναι δυνατόν να φέρει ουσιαστική και σημαντική προς το καλύτερο αλλαγή (Center for Educational Research and Innovation, 1973:34). Η αλλαγή, όμως, έχει σχέση και με τη διαδικασία της μάθησης, η οποία αποκτάται μέσα από την πορεία της εννοιολογικής αλλαγής εφόσον, «...Μάθηση είναι η διαδικασία της αλληλοεπίδρασης μεταξύ ατόμου/ατόμων και του κόσμου. Καθώς το άτομο μαθαίνει, οι αντιλήψεις του για τα φαινόμενα αλλάζουν έτσι ώστε να αντικρίζει, να κατανοεί και να ερμηνεύει τον κόσμο διαφορετικά. Η απόκτηση πληροφοριών δεν φέρνει αλλαγή από μόνη της, ο τρόπος όμως που δομείται η πληροφορία και ο στοχασμός, η ερμηνεία και η ανάλυση όσον αφορά στην συγκεκριμένη πληροφορία φέρνει την αλλαγή» και επομένως γνώση (Biggs J., 1999:13). Η θεωρητική αυτή άποψη για την μάθηση αφορά στον πυρήνα της διδακτικής μας πρακτικής και επομένως η εφαρμογή της επεκτείνεται και στη διδασκαλία της ελληνο-αυστραλιανής ιστορίας και πολιτισμού στο Πανεπιστήμιο.

3. Η μελέτη/Video

Αναλυτικότερα, η λογική (rationale) που υπάρχει πίσω από την μελέτη μας υποδηλώνει σε πρώτο επίπεδο την μαγνητοφώνηση επισκεπτών ομιλητών, οι οποίοι θεωρούνται διακεκριμένοι στο πεδίο της επιστήμης ή ειδικότητάς τους, όπως είναι το θέατρο, λογοτεχνία, θρησκεία, τέχνη. Οι διαλέξεις αυτές αποτελούν τα βιντεο-προγράμματα διδασκαλίας που χρησιμοποιούνται για την διεθνοποίηση του μαθήματος της ελληνο-αυστραλιανής ιστορίας και πολιτισμού. Οι φοιτητές του τμήματος ελληνικών σπουδών, και όχι μόνο, έχουν έτσι την ευκαιρία να εκτίθενται σε μια ποικιλία απόψεων η οποία αφορά την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού στην αυστραλιανή κοινωνία και κουλτούρα.

Ακόμη, χρησιμοποιώντας βίντεο όπου οι ομιλητές είναι γνωστοί Ελληνο-αυστραλοί και συγχρόνως ειδικοί στον τομέα τους, οι φοιτητές μπορούν να αποκούν άμεση γνώση την ίδια στιγμή όπου αυτοί εξηγούν πώς η ιδιότητα της ελληνικής τους καταγωγής έχει λειτουργήσει στην κατανόηση της πολιτισμικής τους ταυτότητας, στην επιτυχία της επαγγελ-

ματικής τους σταδιοδρομίας και στην συνειδητοποίησή τους ως άτομα της αυστραλιανής κοινωνίας. Έτσι οι φοιτητές φτάνουν στο σημείο να αναγνωρίσουν ότι ο ελληνισμός, δεν είναι μια απλή ιδέα η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο από λίγους ανθρώπους, αλλά αποτελεί μια απεριόριστη δυναμική που είναι ικανή να αγκαλιάσει όλο το φάσμα της ζωής τους και να τους φέρει την επιτυχία σε όποιο πεδίο κι αν διαλέξουν να αγωνιστούν. Το υλικό των βίντεο γίνεται στόχος συζητήσεων, αναλύσεων, εργασιών και εξετάσεων. Με την προοπτική ότι στο μέλλον θα πολλαπλασιαστούν με περισσότερα θέματα και ομιλητές, ευελπιστούμε ότι το υλικό αυτό θα δημιουργήσει κίνητρα ώστε οι φοιτητές μας να ασχοληθούν περαιτέρω στην έρευνα, στις μεταπτυχιακές σπουδές και διατριβές.

Επίσης, πίσω από την μελέτη μας κυριαρχεί η σκέψη ότι ο φοιτητής ή η φοιτήτρια μέσα από την γνώση της δικής του διαφορετικής πολιτιστικής ταυτότητας θα μάθει να σέβεται, να κατανοεί και να αντιμετωπίζει τους «άλλους», την ίδια στιγμή που αντιλαμβάνεται και τον κοινό στόχο που έχει σαν πολίτης στην χώρα που ζει, στόχος ο οποίος ξεπερνάει το ατομικό και αγγίζει το διεθνές και το παγκόσμιο. «Οι φοιτητές χρειάζεται να αποκτούν γνώσεις και ικανότητες ικανές να τους κάνουν αποτελεσματικούς πολίτες της παγκόσμιας κοινωνίας» (Banks, J., 2002:82). Μια τέτοια εκπαίδευση –να γνωρίζει κάποιος καλά την γλώσσα, την παράδοση και τον πολιτισμό του– ενώ παράλληλα μαθαίνει να λειτουργεί το ίδιο ικανοποιητικά σε διεθνές επίπεδο, βοηθά τους φοιτητές να αναπτύξουν παγκόσμιες αναγνωριστικές κεραιές και βαθιά κατανόηση στις ανάγκες, να δρουν ως πολίτες στην παγκόσμια κοινότητα.

Είναι γεγονός ότι οι αγγλόφωνες χώρες, με την πλήρη απελευθέρωση της αγοράς, την αυξανόμενη επιβολή της τεχνολογίας και την διεθνοποίηση της εκπαίδευσης αντιμετωπίζουν προβλήματα έντονου φυλετισμού, πολιτιστικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες του πληθυσμού τους, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις είναι αδύνατον να ελεγχτούν. Χρειάζονται νέες θεωρίες και πρακτικές στο χώρο της εκπαίδευσης. Η κατάσταση αυτή παρατηρείται στην Αυστραλία αλλά και στην Αμερική, η οποία μέχρι πρόσφατα ακολουθούσε πολιτική αφομοίωσης (Banks, J., 2002:84). Η ιδέα του παγκοσμιοποιημένου πολίτη περνά αναπόφευκτα μέσα από μια εκπαίδευση ικανή να αναγνωρίζει και να αναπτύσσει τα ιδιαίτερα πολιτιστικά, φυλετικά και θρησκευτικά στοιχεία των μαθητών και φοιτητών. Ακόμα, σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή η διατήρηση των ιδιαίτερων πολιτιστικών διαφορών είναι θέμα ψυχολογικής και κοινωνιολογικής ανάγκης και δίνει ως παράδειγμα τις κοινότητες των Ελλήνων και Εβραίων της Αμερικής. Συγκεκριμένα: «ωστόσο μέλη κάποιων ομάδων, τα οποία είναι προνομιούχα πολιτισμικά, όπως οι Εβραίοι και οι Έλληνες της Αμερικής, διατηρούν σχέσεις και επαφές με τις πολιτιστικές τους καταβολές για ψυχολογικούς και κοινωνιολογικούς λόγους. Κι αυτό γιατί η εθνότητά τους, τούς βοηθά να καλύψουν το κενό που αφήνει άδειο η αδύνατη κουλτούρα του μοντερνισμού» (Banks, J., 2002:85).

Αυτό το στοιχείο της ψυχολογικής ανάγκης και ισορροπίας είναι κάτι το οποίο παρατηρείται και στην Αυστραλία. Ωστόσο ο καθηγητής πρέπει να είναι απέραντα προσεκτικός σε αυτό το σημείο. Γιατί όσο είναι απαραίτητο ο φοιτητής να γνωρίζει τα ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του, άλλο τόσο πρέπει να μεριμνά ώστε να αναπτύσσονται οι ευαισθησίες και οι υποχρεώσεις εκείνες που χρειάζονται ώστε να λειτουργεί ως καλός πολίτης στη χώρα που ζει, όποια κι είναι αυτή.

Πιστεύουμε λοιπόν ότι με την μελέτη μας αυτή, προσεγγίζουμε τους φοιτητές μας και τους βοηθάμε διπλά, τόσο ψυχολογικά όσο και κοινωνιολογικά: από την μια μεριά η γνώση των δραστηριοτήτων των άμεσων προγόνων τους τούς γεμίζει υπερηφάνεια και ιγουργιά που λειτουργεί κοινωνιολογικά στην ιδέα του ανήκειν, από την άλλη η υβριδική ελληνο-αυστραλιανή ιστορία και πολιτισμός γίνεται μια σταθερή πύλη, η οποία αναπόφευκτα θα οδηγήσει στην αναζήτηση, γνώση και κατανόηση στις βαθύτερες ρίζες του Ελληνισμού και ό,τι αυτός πρεσβεύει, εκπληρώνοντας έτσι την ψυχολογική ανάγκη της ασφάλειας, σταθερότητας, και αυτοσυνειδησίας που προαναφέραμε. Εάν αυτά γίνουν σταδιακά πράξη, τότε πιστεύουμε ότι η διδασκαλία της ελληνο-αυστραλιανής ιστορίας και πολιτισμού θα σημειώσει το πρώτο βήμα των φοιτητών μας προς την πορεία για την ταυτότητα του «παγκόσμιου» πολίτη.

Βιβλιογραφία:

- Alexakis E., Janiszewski, L. (1998) *In Their Own Image: Greek-Australians*, Sydney, Hale & Iremonger.
- Banks A., J. (2002) *An Introduction to Multicultural Education*, Allyn & Bacon, Boston, third edition.
- Biggs J. (1999) *Teaching for quality learning at university: What the student does*. Society for Research into Higher Education, Buckingham, Open University Press.
- Boland C., Jamrozik A. (1993) Urquhart R. The Australian multicultural experience. In: *Social change and cultural transformation in Australia*. Cambridge, Cambridge University Press, 92-116.
- Centre for Educational Research and Innovation (1973) in: the *Strategies for Innovation in Education*. Organization for Economic Co-Operation and Development, Paris Cedex 16, France.
- Knight J. (1999) «What is Internationalisation?» In the *Quality and Internationalisation in Higher Education*. Programme on Institutional Management in Higher Education, OECD.
- The Internationalization of Australian Universities* (2001) Australian Education International of the Department of Education, Canberra, Training and Youth Affairs.
- Sherwood J. (1981) *Multicultural Education Issues and Innovations*, Perth, Creative Research.
- Strategies for Innovation in Education* (1973) Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, Paris Cedex, 16.

Σημείωση: Τη μελέτη, *Video Teaching Series for Modern Greek Studies at Macquarie University*, απαρτίζουν οι: Κάρρης Μιχάλης, Γιανισέσφκι Λέοναρντ (Janiszewski Leonard), και Κεφαλληνού Ελισάβετ.

Η ελληνική μετανάστευση του τέλους του 19ου αι. μέσα από την ελληνική λογοτεχνία. Μια μελέτη περίπτωσης

Αγγελική Ταλιγκάρου

Η μετανάστευση ως κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο, δεν είναι κάτι καινούριο στην ελληνική ιστορία. Έχει μακρά παρουσία μέσα στους αιώνες και κάποιες εποχές τις σημάδεύει αποφασιστικά, σε βαθμό που να θεωρείται ο κυριότερος παράγοντας διαμόρφωσης του κοινωνικού γίνεσθαι.

Στη σημερινή ανακοίνωση μας ενδιαφέρει η εποχή γύρω στα τέλη του 19ου -πρώτη δεκαετία του 20ού αι. Αφορμή για τον προβληματισμό μας αποτέλεσε η συχνότητα με την οποία παρουσιάζεται το φαινόμενο της μετανάστευσης στα λογοτεχνικά έργα της περιόδου αυτής, και ιδιαίτερα σ' αυτά που περιγράφουν τη ζωή στις ορεινές και νησιώτικες περιοχές της Ελλάδας, όπου η μετανάστευση φαίνεται ότι αποτέλεσε καταλυτικό παράγοντα εξέλιξης των τοπικών κοινωνιών και συνδιαμόρφωσης των ηθών τους.

Οι κάτοικοι των νησιώτικων και των ορεινών περιοχών για διαφορετικούς λόγους οι μεν από τους δε, πήραν τους δρόμους της ξενιτιάς: οι μεν ορεινοί λόγω της έλλειψης ζωτικών πόρων, (Χασιώτης 1993, 98) οι δε νησιώτες και για ένα λόγο ακόμη, και λόγω δηλαδή της γειννιάσης με τη θάλασσα (*Η Τύχη από την Αμερική, Β, 449*).

Για τους νησιώτες η μετακίνηση παίρνει δυο μορφές: τα ναυτικά ταξίδια αφενός που κρατούν για πολύ καιρό τους άνδρες μακριά από τις εστίες τους, και τη μετανάστευση για μικρό ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα σε χώρες του εξωτερικού. Το μεταναστευτικό ρεύμα του περασμένου αιώνα αρχικά οδηγούσε τους Έλληνες προς τις χώρες που ήταν ακόμη μέσα στα όρια του Οθωμανικού κράτους. Η κίνηση αυτή είχε περισσότερο χαρακτήρα εσωτερικής μετανάστευσης (Ψυχογιός 1986, 133 κ.ε.). Από τα στοιχεία που υπάρχουν στη διάθεσή μας, είναι γνωστό ότι μετά το έτος 1880 έχουμε μια βαθεία τομή, ένα σταθμό στην ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης. Κι αυτό, γιατί το 1881 αρχίζει το ρεύμα της υπερπόντιας μετανάστευσης. Μέχρι το έτος 1881 μαρτυρείται από τη στατιστική επετηρίδα της Ελλάδος, ότι είχαν μεταναστεύσει στην Αμερική μόνο 401 Έλληνες, όλοι άνδρες. Από το έτος αυτό και μέχρι το 1915, 350 χιλ. περίπου Έλληνες μεταναστεύουν κυρίως στις Η.Π.Α., κατά 96%, και σε πολύ μικρότερο αριθμό σε άλλες χώρες, όπως η Αυστραλία και η Αφρική (Χασιώτης 1993, 92-4). Η κίνηση αυτή είχε σαν αποτέλεσμα την περίοδο αυτή, η Ελλάδα να χάσει το 1/3 του ακμαϊότερου τμήματος του πληθυσμού της. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται ξανά στη δεκαετία 1960-70 με τη μετανάστευση κυρίως προς τη Γερμανία, ένα φαινόμενο που ο καθηγητής Ξ. Ζολώτας ονόμασε εθνικό κίνδυνο. Η αφάιμαξη αυτή είναι φυσικό να επηρέασε σε πολύ μεγάλο βαθμό τις κοινωνίες στις οποίες επισυνέβη. Τα αυστηρά ιστορικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας για την εποχή είναι πολύ περιορισμένα.

Ακριβώς για το λόγο αυτό κάθε πηγή που θα μπορούσε να δώσει κάποια πληροφορία για τα μεταναστευτικά ρεύματα της εποχής, καθώς και για τις συνέπειες της κίνησης αυτής στους τόπους που άφηναν πίσω τους οι μετανάστες, πρέπει να θεωρείται πολύτιμη. Είναι

αυτονόητο βέβαια ότι θα πρέπει να αξιολογείται με προσοχή και πάντα να συνεκτιμάται με τα στοιχεία που προέρχονται από καθαρά ιστορικές πηγές.

Μια πολύτιμη πηγή, από την οποία παίρνουμε αποκαλυπτικές εικόνες της κοινωνικής πραγματικότητας, αποτελούν τα λογοτεχνικά έργα της εποχής στην οποία αναφερόμαστε, και τα οποία, ιδίως αυτά που ανήκουν στο χώρο της ηθογραφίας, μας παραδίδουν αποκαλυπτικούς πίνακες της σύγχρονης ζωής (Μπαλούμης, 190 κ.ε.).

Το έργο του Παπαδιαμάντη σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ηθογραφικό (Μηλιώνης 1996, 15). Εν τούτοις, επειδή όπως κι ο ίδιος ο συγγραφέας τονίζει συχνά, (Λαμπριάτικος Ψάλλης, 243) αντλεί τα θέματά του από την σύγχρονή του πραγματικότητα, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα σκιαθίτικα ιδιαίτερα διηγήματα αποτελούν πολύτιμες πηγές πληροφοριών για την εποχή κατά την οποία έζησε ο συγγραφέας. Η μεγάλη σημασία δε της μαρτυρίας του έγκειται, κατά τη γνώμη μας, στο γεγονός ότι η συγγραφική του δράση συμπίπτει ακριβώς με την εποχή της μεγάλης εξόδου των Ελλήνων μεταναστών προς τις υπερπόντιες χώρες. Πράγματι σε πολλά διηγήματα της περιόδου 1888–1906 το κύριο θέμα είναι ο ξενιτεμός κάποιου νέου, η επιστροφή του, ο χαμός του, ή κάποια είδηση που έφτασε μετά από καιρό.

Ο γιος της γρια-Αχτίτσας στέλνει γράμμα μαζί με επιταγή σε διήγημα του 1889. Πρέπει να είναι από του πρώτους μετανάστες στην Αμερική (*Σταχομαζώχτρα*, 13 κ.ε.) Το ίδιο και ο *Αμερικάνος* στο ομώνυμο διήγημα του 1891. *Η τύχη από την Αμερική* (B, 454) είναι του 1901 και το *Γράμμα στην Αμερική* του 1910. Εκτός τούτων, διάσπαρτες πληροφορίες υπάρχουν σε όλο το έργο. Σύμφωνα μ' αυτές, η μετανάστευση στη Σκιάθο παρουσιάζεται σαν καθαρά ανδρική υπόθεση. Έχουμε πλήθος διηγήματα που έχουν σαν θέμα τους τον μισεμό κάποιου άνδρα για μικρό ή για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα (B' 449). Οι χώρες που αναφέρονται ότι πηγαίνουν είναι η Αμερική, η Αυστραλία, η Νότια Αμερική. Κάποτε αναφέρονται η Αγγλία, η Γαλλία, η Αίγυπτος και η Κωνσταντινούπολη.

Κάποτε καταφθάνει κάποιο γράμμα, κάποτε ο ίδιος ο ξενιτεμένος, άρρωστος για να πεθάνει στον τόπο του. Λίγοι τυχεροί γυρνούν καλά και σε ηλικία κατάλληλη να παντρευτούν την πιστή αρραβωνιαστικιά λίγο πριν μαραθεί εντελώς και να κάνουν οικογένεια (Ο *Αμερικάνος*, *Οι λίρες του Ζάχου*). Οι περισσότεροι χάνονται οριστικά. Μετά τα 11 χρόνια αναφέρεται ότι ξεπονούν. Δεν ακούγονται πλέον και ούτε και οι δικοί τους ελπίζουν ότι θα ακούσουν κάτι από αυτούς. Μέχρι τότε κάνουν κάποιες σπασμωδικές προσπάθειες κατά περίπτωση να αποκαταστήσουν μια επικοινωνία. Μερικές φορές θύμα αυτών των προσπαθειών είναι και ο ίδιος ο συγγραφέας, τον οποίο παρακαλούν ή πιέζουν οι συγγενείς, να επικοινωνήσει με πρεσβείες και γκουβέρνα, προκειμένου να εντοπισθεί η τύχη κάποιου ξενιτεμένου (*Το γράμμα στην Αμερική*).

Στην σημερινή παρουσίαση θα μείνω σε ένα μόνο σημείο της έρευνάς μου στο θέμα. Αυτό της γυναικείας συμμετοχής στο γενικό ρεύμα της μετανάστευσης, έτσι όπως μας παραδίδεται μέσα από το έργο του Αλ. Παπαδιαμάντη.

Οι γυναίκες ελάχιστα μαρτυρείται ότι φεύγουν από το νησί. Η θάλασσα φαίνεται ότι έχει θέληγητρα και αποτελεί δρόμο διαφυγής μόνο για τους άνδρες. Οι γυναίκες την βλέπουν ανταγωνιστικά, γιατί τους κλέβει τους άνδρες. Την ονομάζουν άστατη ερωμένη, μάνα, μητριά, πεθερά ή νύφη (*Κοκκώνα Θάλασσα*, A, 213-4).

Μάλιστα μετά από την αποδημία των ανδρών, φαίνεται σαν οι γυναίκες να κυριαρχούν στο νησί. Το γεγονός ότι οι άνδρες λείπουν ολοχρονίς από το νησί το οποίο όπως και τα περισσότερα χαρακτηρίζεται από λειψανδρία ή και παντελή ανανδρία μερικές φορές, δίνει στις γυναίκες μια αυτονομία, διότι ουσιαστικά αυτές είναι που φέρνουν βόλτα το σπιτικό, τα υποστατικά, τα παιδιά, τα ζώα.

Με το μισεμό των ανδρών, οι γυναίκες μένουν με ένα τρόπο που ουσιαστικά αναπληρώνει την έλλειψή τους. Επωμίζονται όλα τα βάρη, αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και απολαμβάνουν κάποιο βαθμό ελευθερίας. Έτσι, ενώ οι γυναίκες είναι καταπιεσμένες λόγω των κοινωνικών αντιλήψεων της εποχής, εν τούτοις δεν παρουσιάζουν τη μιζέρια των καμπίσιων κοινωνιών,

όπως αυτή περιγράφεται στα διηγήματα π.χ. του Καρκαβίτσα, τις οποίες περιφρονούσαν και οι ίδιοι οι Σκιαθίτες (B, 21). Σύμφωνα με μαρτυρία του Τ. Άγρα, ο οποίος επικαλείται και τη γνώμη του Βλαχογιάννη, η θέση της γυναίκας στα νησιά του Αιγαίου ήταν παράξενη, καθώς εκεί βασιλευε ένα είδος πολιτεύματος κοινωνικο-γυναικοκρατικό (Άγρας, 161, κειμ. και σημ.).

Η παρουσία των γυναικών στο νησί είναι σύμβολο σταθερότητας, ακινησίας και σιγουριάς, σε τέτοιο σημείο δε αποτελεί την παράμετρο της σταθερότητας, ώστε σε κάποια διηγήματα αυτό το ρίζωμα των γυναικών στο νησί παίρνει τη βαρύτητα συμβόλου.

Στο διήγημα *Υπό την βασιλικήν Δρυιν* (B' 443 κ.ε.) το δέντρο στο όνειρο του συγγραφέα μετατρέπεται σε γυναίκα και η έντονη παρουσία του στο όνειρο του συγγραφέα τον οδηγεί στο να διατυπώσει την άποψη ότι τα δέντρα που βλέπουμε είναι γυναίκες. Σε ένα άλλο διήγημα, στο *Αγνάντεμα*, ο βράχος ονομάζεται Φλανδρώ και είναι η γυναίκα που μαρμάρωσε περιμένοντας τον άνδρα της να γυρίσει από τα Ξένα. Γυναίκα ήταν και ένας άλλος βράχος, η Μαυρομαντηλού, που μαρμάρωσε περιμένοντας. Η Λουλούδω περιμένοντας έγινε ένα άνθος πάνω στα κύματα στο *Άνθος του Γιαλού*. Αυτές είναι κάποιες μόνο ενδεικτικές περιπτώσεις, που ποιητικά και συμβολικά συνθέτουν μια εικόνα, που σίγουρα αντικατοπτρίζει μια ιστορική πραγματικότητα.

Τόσο πολύ η γυναικεία παρουσία είναι δεμένη με το χώρο, με την εστία, ώστε ακόμη και μικρότερης κλίμακας μετακινήσεις της είναι σπάνιες: έτσι ακόμη και κατά το γάμο ο γαμπρός είναι αυτός που μετακινείται στο σπίτι της νύφης αφού κατά κανόνα το σπίτι ήταν υποχρέωση, προίκα δηλαδή, της νύφης. Σε ένα διήγημα, στο *Η Τρελλή Βραδυά*, ο συγγραφέας ειρωνεύεται αυτή τη συνήθεια, λέγοντας ότι ένα προνόμιο που είχαν οι γυναίκες στο γάμο ήταν ότι αυτές μπορούσαν να διώξουν τους άνδρες από το σπίτι αν αποδεικνύονταν ανάξιοι, ενώ το αντίθετο δεν μπορούσε να συμβεί ακριβώς επειδή το σπίτι ήταν προίκα της γυναίκας (B, 435). Ο κανόνας αυτός δεν ισχύει σε κάποιες σπάνιες περιπτώσεις και όταν συντρέχουν ειδικοί λόγοι, δηλαδή όταν τύχει να παντρευτεί μια κοπέλα κάποιον χήρο άνδρα, με παιδιά από προηγούμενο γάμο, (κι αυτό δεν είναι σπάνιο, αφού είναι άλλη μια συνέπεια της αποδημίας και της έλλειψης ανδρών σε ηλικία γάμου). Σ' αυτές τις περιπτώσεις μετακινείται αυτή από το σπίτι ή και την πατρίδα της ακόμη.

Αλλά αυτό γενικά είναι κατακριτέο και επισύρει αρνητικά σχόλια και γενική κατακραυγή. Στη *Σταχμαζώχτρα* αναφέρει ο συγγραφέας «όνειδος εθεωρείτο το να πλέει γυνή εις τα πελάγη» (B, 13). Σε κάποιο άγνωστο διήγημα του Παπαδιαμάντη, του οποίου σώζονται μερικές σελίδες αναφέρεται η περίπτωση της Αθηνάς, η οποία για να χαλάσει τα μάγια που της έκανε η μάγισσα η πεθερά της, «ολίγους μήνας μετά τον γάμον, εμβαρκαρίσθη και «εκαρβώθη» και έγινε καρβωμένη, το οποίο ήτο έως τότε ανήκουστον» (Δημητρακόπουλος 1994, 121-2). Η ρετινιά της καρβωμένης συνοδεύει άλλωστε και τη Σταχμαζώχτρα, όταν αναγκαζόταν να περνά με το καράβι στην απέναντι ακτή για να μαζέψει το σπύρι της χρονιάς.

Έτσι γενικά την εποχή αυτή η μετανάστευση, κοντινή ή μακρινή, η απομάκρυνση δηλαδή από την εστία, είναι καθαρά ανδρική υπόθεση. Όσο δύσκολη και αν είναι η κατάσταση που διαμορφώνεται με τον ξενητεμό των ανδρών όσο κι αν ερημώνουν τα σπίτια, τα χωριά, οι αγκαλιές και τα κρεβάτια των γυναικών, όμως είναι κάτι που θεωρείται αποδεκτό, σχεδόν φυσικό, αντιμετώπισιμο. Αντίθετα, στις ελάχιστες περιπτώσεις όπου έχουμε μετακίνηση γυναίκας, διακρίνουμε σε όλο το κλίμα του διηγήματος μια απαξίωση. Κι ακόμη να πλανάται κάποια απροσδιόριστη απειλή. Ο τρόπος με τον οποίο εξελίσσεται η δράση σε αυτά τα διηγήματα, ή και ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται οι τύχες, ιδιαίτερα των ηρωίδων, από την αλληλουχία των γεγονότων μαρτυρεί μια διασάλευση της καθεστηκυίας τάξης με τραγικές συνέπειες για τη ζωή των προσώπων.

Μια τέτοια ατμόσφαιρα διακρίνουμε να επικρατεί στο διήγημα *Της Κοκκώνας το Σπίτι* (B, 263). Ο τίτλος του διηγήματος οφείλεται στο ερειπωμένο σπίτι, που ήταν γνωστό στο νησί με αυτό το όνομα, και προοριζόταν για την όμορφη Κοκκώνα Αννίκα, την οποία «ο αισθηματικός και γενναίος» καπετάνιος Γιαννακός, ο Συρματής ερωτεύτηκε στο Σταυροδρόμι της Πόλης και σκόπευε να την παντρευτεί και να την εγκαταστήσει στο κομψό και ωραίο σπίτι που έκτιζε στο

νησί του. Ο Πλοίαρχος αρραβωνιάστηκε στη Βασιλεύουσα και «κατήλθε με το καράβι εις την πατρίδα όπου παρήγγειλε να του κτίσουν με σχέδιον κομψόν και ασύνηθες έως τότε εις την πολίχνην την μικράν ωραίαν οικίαν, σκοπεύων εις το πρώτον ταξίδιον να φέρει επίπλα από την Βενετιάν διά να ευπρεπίση, να στολίση την νεόκτιστον οικίαν και να την κάμει αξίαν της αβράς Κοκκώνας, την οποίαν εμελέτα να φέρη από την Πόλιν». Και ενώ όλα φαίνονταν ευνοικά για τη ζωή των δυο νέων, όμως η μοίρα θέλησε αλλιώς να εξελιχθούν τα πράγματα. Η οικία δεν έμελλε να τελειώσει και η Κοκκώνα δεν έμελλε να κατέλθει, γιατί οκτώ μήνες μετά τη μνηστεία πέθανε φθισική στο Σταυροδρόμι. Σε όλη την περιγραφή διακρίνει κανείς μια υπερφυσική απειλή να κυβερνάει τη ζωή των ηρώων και να εμποδίζει την πραγματοποίηση των ονείρων τους. Το σπίτι σαν σύμβολο αυτής της δύναμης του κακού, στέκει στοιχειωμένο, κυριαρχεί σε όλο το διήγημα και αποτελεί την ορατή απόδειξη της διάψευσης του ονείρου. Οι εκφράσεις και οι περιγραφικοί τρόποι, τους οποίους χρησιμοποιεί ο συγγραφέας, επιτείνουν την αίσθηση αυτής της υπερφυσικής επέμβασης που κυβερνά τη ζωή των ανθρώπων και τυλίγει σε μια ατμόσφαιρα μυστηρίου την εξέλιξη των γεγονότων.

Την ίδια ατμόσφαιρα απειλής διακρίνουμε να κυριαρχεί και στο διήγημα *Έρμη στα Ξένα*. Ο τίτλος με τη λέξη *Ξένα* μας εισάγει σε ένα κλίμα βαρύ και απειλητικό, καθώς υπονοεί την απομάκρυνση από την πατρίδα σε χώρο αλλότριο, ενώ με την προσθήκη της λέξης έρμη επιτείνεται η αρνητική σημασία μιας τέτοιας ενέργειας. Ο τίτλος βέβαια αναφέρεται στη συνοδό της Αρχοντούλας, τη Βανθούλα, που σύμφωνα με την υπόθεση, αυτοκτονεί κάτω από την πίεση των κουτσομπολιών του κόσμου και την υποψία ότι υπήρχε κάτι ανάμεσα σ'αυτήν και τον άνδρα της Αρχοντούλας, τον Γιαννάκη. Η Βανθούλα δεν καταγόταν από το νησί, αλλά από την Αίγυπτο, όπου είχε ξενητευτεί η Αρχοντούλα μετά το γάμο της, ακολουθώντας τον σύζυγό της. Μετά το γάμο το ζευγάρι επισκέπτονταν συχνά το νησί για διακοπές. Στο τελευταίο ταξίδι, είχαν μαζί τους και την όμορφη Ευανθούλα σαν συνοδό και βοηθό της Αρχοντούλας. Η ομορφιά της νέας και η περιποιημένη της εμφάνιση προκαλούν ποικίλα σχόλια στο στενό κοινωνικό κύκλο του νησιού που δηλητηριάζουν τη σχέση της Βανθούλας με την κυρά της και δυσχεραίνουν τη ζωή της σε τέτοιο σημείο, που τελικά η νέα αυτοκτονεί πέφτοντας στη θάλασσα του νησιού. Αυτό που προκαλεί εντύπωση στο διήγημα είναι ότι με τον όρο *Ξένα* χαρακτηρίζεται το νησί, η γενέτειρα της Αρχοντούλας, όπου η οικογένεια περνά τις διακοπές της, μαζί με τη συνοδό, την όμορφη Βανθούλα. Έχουμε δηλαδή μια αντιστροφή των όρων, έναν «ανάποδο κατοπριισμό» και εδώ, μια κατάσταση σύγχυσης, στην οποία οδηγεί τα πρόσωπα του διηγήματος η αλλαγή των ηθών, ο ξενιτεμός δηλαδή της Αρχοντούλας και ο γάμος της σε μια μακρινή χώρα, την Αίγυπτο. Η Βανθούλα αυτοκτονεί στα αγαπημένα νερά του νησιού και θάβεται στα αγαπημένα χώματά του. Κι όμως η γη αυτή χαρακτηρίζεται *Ξένα* και η Βανθούλα *έρμη*. Και γεννάται το ερώτημα: Μήπως ο τίτλος είναι διφορούμενος ή καλύτερα αμφίσημος και αυτή η ερμηιά ή η αποξένωση δεν αφορά μόνο τη Βανθούλα, αλλά αγγίζει και την Αρχοντούλα που με τη συμπεριφορά της και τη ζήλια της είναι ο ηθικός αυτουργός της αυτοκτονίας. Είναι φανερό ότι η μετακίνηση, ο ξενιτεμός της Αρχοντούλας προκάλεσε μια βίαιη μετατόπιση του οπτικού σημείου, ένα ξερρίζωμα ηθών και συνειδήσεων και μια διατάραξη των ισορροπιών, με τραγικές συνέπειες για τη ζωή όλων, και ιδιαίτερα της Βανθούλας, η οποία με την αυτοκτονία της γίνεται τρόπον τινά το εξιλαστήριο θύμα, που με το θάνατό της επαναβεβαιώνει με τον πιο τραγικό τρόπο τη σύνδεση με τη γενέθλια γη. Με το θάνατό της καταργεί την απόσταση που είχε δημιουργήσει ο ξενιτεμός, αφού θάβεται στη γενέθλια γη και ρίχνει νέες ρίζες στο νησί. Έτσι ουσιαστικά η Βανθούλα παύει να είναι ξένη σ' αυτή τη γη, αφού γίνεται η παντοτεινή της κατοικία και η αποκατάσταση της σχέσης με την πατρώα γη, που επιτυγχάνεται με το θάνατό της, έρχεται να διορθώσει τη διατάραξη των ισορροπιών που προκάλεσε ο ξενιτεμός της Αρχοντούλας.

Ποτέ στα διηγήματα του Παπαδιαμάντη με τον ξενιτεμό των ανδρών δεν έχουμε ανάλογη περίπτωση, χαρακτηρισμού δηλαδή της πατρίδας σαν *Ξένα*. Στις περιπτώσεις που οι άνδρες ξενιτεύονται, η *ξενιτιά* δεν παύει ούτε στιγμή να είναι *ξενιτιά καταραμένη, γη των Λωτοφάγων*, (Γ,38) και *αγυρισιά και κακαί νόσοι και διαφθορά και κακουργία μεγίστη*, (Β,447)

Και ακόμα ο νέος όταν ξενιτεύεται, πάει σε κείνα τα χώματα και ρίχνει πέτρα πίσω του. (Β,13)
 Η πατρίδα, ζωντανή ή ξεχασμένη, είναι πάντα πατρίδα. Στις περιπτώσεις ξενιτεμού των ανδρών, τα πράγματα είναι ξεκαθαρισμένα τόσο στη συνείδηση του συγγραφέα, όσο και των ανθρώπων που αποτελούν τους ήρωές του. Οι ισορροπίες είναι αδιασάλυπτες και η ποιότητα των τοπικών προσδιορισμών αυστηρά καθορισμένη και αναμενόμενη. Αντίθετα, στην περίπτωση ξενιτεμού της γυναίκας, της Αρχοντούλας στην προκειμένη περίπτωση, αφενός το συχνό πηγαϊνάλα μαρτυρεί την ανάγκη της γυναίκας να επαναπροσδιορίσει τη σχέση της με το πάτριο έδαφος και ειδικότερα με την εστία, τον οίκο. Αφετέρου μαρτυρεί μια σύγχυση εννοιών και καταστάσεων που οφείλεται ακριβώς στο απαράδεκτο και ανάρμοστο σύμφωνα με τα έθιμα του νησιού, της απομάκρυνσής της από την πατρίδα. Στο διήγημα *Της Κοκκώνας το Σπίτι*, η Κοκκώνα πεθαίνει για να μην ξενιτευτεί. Η Αρχοντούλα φεύγει μιν, ξενιτεύεται, αλλά ζει σε μια διαρκή σύγχυση, αβεβαιότητα, διατάραξη της φυσικής της ισορροπίας, που τελικά οδηγεί στο θάνατο τη νεαρή Βανθούλα. Και στις δυο περιπτώσεις ο θάνατος είναι αυτός που θα επιφέρει την κάθαρση και την αποκατάσταση των διαταραχθεισών ισορροπιών.

Οι παρατηρήσεις αυτές, αν και ξεκινούν από λογοτεχνικά ερεθίσματα, πάντως μας οδηγούν στη σκέψη ότι στα τέλη του 19ου, αρχές του 20ου αιώνα, είμαστε ακόμη αρκετά μακριά από την εποχή που και οι γυναίκες θα αποτελέσουν μέρος των στατιστικών που αφορούν την ελληνική μετανάστευση, κάτι που θα συμβεί βέβαια αναπόφευκτα αργότερα, προϊόντος του 20ού αιώνα και μετά από εθνικές συμφορές, που θα επιφέρουν βίαιες μετατοπίσεις πληθυσμών.

Βιβλιογραφία

- Άγρας Τ. (1979) Πώς βλέπομε σήμερα τον Παπαδιαμάντη, στο: *Α Παπαδιαμάντης, Είκοσι κείμενα για τη ζωή και το έργο του*, Αθήνα, Εκδόσεις των Φίλων.
- Βλαχογιάννης Γ. (1938) Ένας άγραφος γυναικείος νόμος και η Φόνισσα του Παπαδιαμάντη, στο: *Νέα Εστία*, 23.
- Δημαράς Κ. Θ. (1972) *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Πέμπτη έκδοση, Ίκαρος.
- Δημητρακόπουλος Φ. Α.-Γ., Χριστοδούλου Α. (1994) *Φύλλα Εσκορπισμένα*, στο: *Τα παπαδιαμαντικά αυτόγραφα γνωστά και άγνωστα κείμενα*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Αθήνα*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμ. ΙΔ' (84-5).
- Καρζής Θ. (1993) *Η Γυναίκα στον 20ό αι.*, Αθήνα, Φιλιππότης.
- Μηλιώνης Χ. (1996) Παπαδιαμάντης και Ηθογραφία ή Ηθογραφίας Αναίρεσις, στο: *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου για τον Α. Παπαδιαμάντη*, Εταιρεία Ευβοικών Σπουδών, Αθήνα, Δόμος.
- Μπαλούμης Ε. (χ.χ.) *Ηθογραφικό διήγημα Κοινωνικοστορική προσέγγιση*, Αθήνα, Μπούρα.
- Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ηλίου*, Τόμ. 13, (404 κ.ε.) Αθήνα
- Παπαδιαμάντης Α. Οι παραπομπές στα έργα του Παπαδιαμάντη αναφέρονται στα Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη Άπαντα, Τα μέχρι του Θανάτου του δημοσιευθέντα, Σεφερλής, Τόμοι Α,Β,Γ, Επιμέλεια Ένης Βέη-Σεφερλή.
- Πορταρίτου Β. (1982) Η μετανάστευση, στο: *Ελλάδα: Ιστορία και πολιτισμός*, 8 Θεσσαλονίκη.
- Τσουκαλάς Κ. (1976) *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα.
- Χασιώτης Κ. Ι. (1993) *Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.
- Ψυχογιός Δ. Κ. (1986) Συμβολή στη μελέτη των δημογραφικών φαινομένων του 19ου αιώνα, ΕΚΕ, 63.

Η διαχρονική παρουσία των ομογενειακών ΜΜΕ στην Αυστραλία

Ben Petre

1. Εισαγωγή

Τα ομογενειακά μέσα ενημέρωσης της Αυστραλίας συμπληρώνουν, το έτος 2003, 90 χρόνια ζωής (Μουρίκης 2003). Πολύπλευρη και ζωντανή έκφραση του βίου των Ελλήνων μεταναστών, ως παλαιότερο μέσο ο Τύπος αποτελεί αντικείμενο συστηματικής μελέτης εδώ και τουλάχιστον τριανταπέντε χρόνια. Καταγραφή της ιστορίας επιμέρους τίτλων, ανθρώπων του Τύπου αλλά και του ραδιοφώνου γίνεται σε πλήθος μελετών (Gilson and Zubrzycki 1967· Dugdale 1979· Αρβανίτης 1984· Burke 1989· Kanarakis 1989, 1992, 1993· Καναράκης 1989 κ.α.) και στην εξαιρετικά χρήσιμη συγκεντρωτική έκδοση του Γιώργου Καναράκη (Καναράκης 2000).

Σκοπός μας στην παρούσα εισήγηση είναι να σκιαγραφήσουμε τη γενικότερη πορεία των ομογενειακών μέσων ενημέρωσης στην Αυστραλία σε συνάρτηση με την πληθυσμιακή εξέλιξη των ελληνικών παροικιών¹ και την εκάστοτε κυβερνητική πολιτική της χώρας υποδοχής απέναντι στους μετανάστες. Με έμφαση στον Τύπο, θα αναφερθούμε στη συνέχεια στις ραδιοφωνικές εκπομπές, την τηλεόραση και την εμφάνιση σελίδων ομογενειακού ενδιαφέροντος στο Διαδίκτυο, επιχειρώντας να θίξουμε τα σημαντικότερα ποιοτικά ζητήματα.

2. Ο Τύπος

2.1. Επιγραμματικά ιστορικά στοιχεία

Η οποιαδήποτε αναφορά στην ιστορία του ομογενειακού Τύπου Αυστραλίας αναπόφευκτα αποτελεί υποσημείωση στο τεράστιο επιστημονικό έργο του Γιώργου Καναράκη, Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Charles Sturt της Νέας Νότιας Ουαλίας, ο οποίος έχει δημοσιεύσει σειρά άρθρων και μελετών πάνω σε πολλές πτυχές του θέματος (Καναράκης 2000: 186, 191). Η δική μας συμβολή συνίσταται στην επιγραμματική κάλυψη βασικών μεγεθών και τάσεων, και την αξιοποίηση ορισμένων στοιχείων που προκύπτουν από μια σειρά συνεντεύξεων με εκδότες, δημοσιογράφους και ένα ποιοτικό-περιπτωσιολογικό δείγμα του υποψήφιου αναγνωστικού κοινού (Petre 1995).

2.1.1. Προπολεμική περίοδος

Η ιστορία του ελληνικού Τύπου στην Αυστραλία ξεκίνησε στις 6 Ιουνίου 1913, με την έκδοση στη Μελβούρνη της εβδομαδιαίας εφημερίδας *Αυστραλία* (Καναράκης 2000: 25, 53-57). Στα χρόνια που μεσολάβησαν μέχρι σήμερα, ο έλεγχος του συγκεκριμένου τίτλου πέρασε από τον έναν ιδιοκτήτη στον άλλον, για να καταλήξει το 2000 ως έκδοση της Αρχιεπισκοπής Αυστραλίας υπό τον τίτλο *Βήμα της Εκκλησίας* (Μουρίκης 2003). Πρόκειται για

¹ Για μακροκοινωνικά δεδομένα και μια σύντομη επισκόπηση της ελληνικής παρουσίας στην Αυστραλία με ενδεικτική βιβλιογραφία, βλ. D.I.M.A. (2000).

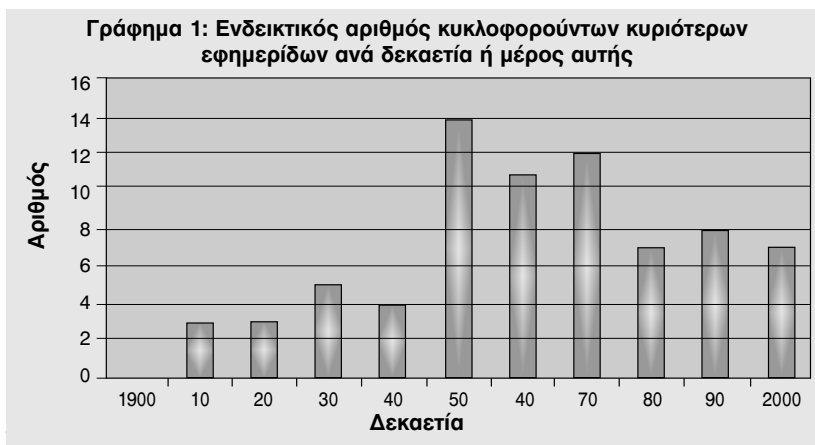
μια από τις μακροβιότερες εφημερίδες του εθνικού Τύπου Αυστραλίας.

Μέχρι την κήρυξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εκδόθηκαν άλλες επτά εφημερίδες, στη Μελβούρνη, το Συδνεύ και την Αδελαΐδα, με εκδότες και δημοσιογράφους κυρίως ανθρώπους υψηλού μορφωτικού επιπέδου. Αντίθετα με τον ομογενειακό Τύπο των Ηνωμένων Πολιτειών, το επίκεντρο του ενδιαφέροντος αυτή την περίοδο δεν στρεφόταν γύρω από τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα (Καναράκης 2000: 133). Τούτο οφείλεται εν μέρει στη δυσκολία άντλησης ειδήσεων από την πατρίδα λόγω απόστασης (Αρβανίτης 1984: 35-6), αλλά και στη ζωνρή διαμάχη που ξέσπασε με την άφιξη του πρώτου Μητροπολίτη Αυστραλίας το 1924². Προς απογοήτευση μιας τουλάχιστον μερίδας του αναγνωστικού κοινού στο δικό μας δείγμα, η συνεχιζόμενη αντιπαράθεση παραμένει ανεξάντλητη πηγή αρθρογραφίας στις εφημερίδες (βλ. π.χ. *Νέος Κόσμος* 26-6-2003: «Ο ειλικρινής διάλογος θα λύσει το εκκλησιαστικό»).

Με την επιβολή νομοθετικής ρύθμισης το 1934, το κύριο άρθρο των εθνικών εφημερίδων στην Αυστραλία συνοδευόταν υποχρεωτικά από αγγλική μετάφραση, ενώ το 25% του συνόλου έπρεπε να είναι στην αγγλική γλώσσα. Μέχρι να καταργηθεί το μέτρο το 1956, το αγγλόγλωσσο περιεχόμενο περιοριζόταν κυρίως σε απλά μαθήματα αγγλικών ή λογοτεχνικές στήλες (Καναράκης 2000: 40, 102), και όχι πάντως σε προσπάθειες προσέγγισης της δεύτερης γενιάς.

2.1.2. Μεταπολεμική περίοδος

Η πραγματική άνθιση του ομογενειακού Τύπου συνέπεσε, όπως είναι λογικό άλλωστε, με την μαζική άφιξη ελληνόφωνων μεταναστών τη δεκαετία του 1950. Στο γράφημα 1³ απεικονίζεται αυτή η γενικότερη τάση. Τα στοιχεία παρατίθενται μόνο ενδεικτικά, και με την επιφύλαξη ότι αναφέρονται αποκλειστικά στους κυριότερους τίτλους γενικού ενδιαφέροντος που μνημονεύονται στη σχετική βιβλιογραφία. Δεν συμπεριλαμβάνουν, για παράδειγμα, τα περιοδικά ή τις αθλητικές εφημερίδες. Αν συμπεριληφθούν και αυτά, ο συνολικός αριθμός εκδοθέντων τίτλων είναι πολύ υψηλότερος, ξεπερνώντας τους 110 (Καναράκης 2000: 105). Δυστυχώς, απ' όσο ξέρουμε πλήρης κατάλογος όλων των εμφανισθέντων τίτλων μαζί με τις χρονολογίες κυκλοφορίας τους δεν έχει ακόμη δημοσιευθεί.

² Για την εξέλιξη της διαμάχης βλ. Tsingris 1984, Tsingris 2002.

³ Πηγές: Αρβανίτης 1984_ Καναράκης 1989, 2000. Για τις δυσκολίες συστηματικής συλλογής στοιχείων, αλλά και τις ελπίδες αξιοποίησης των αρχείων στα ερευνητικά κέντρα των πανεπιστημίων La Trobe και RMIT, βλ. Καναράκης (2000: 23). Σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση αυτή είναι η δημιουργία των ηλεκτρονικών αρχείων στο Εθνικό Κέντρο Ελληνικών Μελετών και Έρευνας στη Μελβούρνη (www.latrobe.edu.au/nhc) και η συνεργασία του ίδιου κέντρου με το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών στην Αθήνα για την καταγραφή των ελληνόφωνων μέσων ενημέρωσης της Αυστραλίας.

νική Φωνή της Μελβούρνης, που κυκλοφόρησαν λιγότερα από ένα χρόνο ενώ άλλες (π.χ. ο Νέος Κόσμος, επίσης της Μελβούρνης) εκδίδονται μέχρι σήμερα. Οι επτά ευρείας κυκλοφορίας γενικού ενδιαφέροντος εφημερίδες που έχουμε υπ' όψη μας, εκδίδονται στο Σύδνεϋ (Ο Κόσμος, Ο Ελληνικός Κήρυκας [η μόνη ημερήσια]), στο Περθ (Ο Ελληνισμός), στην Αδελαΐδα (Το Παροικιακό Βήμα) και στη Μελβούρνη (Νέος Κόσμος, Νέα Ελλάδα, Τα Νέα).

Σε αντίθεση με την προπολεμική περίοδο, ενεργή συμμετοχή ως εκδότες και δημοσιογράφοι είχαν και εξακολουθούν να έχουν και άνθρωποι περιορισμένης σχολικής εκπαίδευσης. Χαρακτηριστική είναι η διήγηση ενός παλαιμάχου δημοσιογράφου:

«Στην αρχή ήμουν λιμενεργάτης στο Σύδνεϋ, για κάμποσα χρόνια και είχα πολύ ελεύθερο χρόνο [...] και σιγά-σιγά εθελοντικά αρχίσαμε μερικοί, δυο-τρία άτομα, και γράφαμε κανένα κομματάκι [...] και μ' όλο που οι γραμματικές μου γνώσεις ήταν ελάχιστες – δεν τελείωσα ούτε το δημοτικό – εντούτοις κόλλησα σιγά-σιγά στην εφημερίδα και από το 1960 με '61 ήμουν τακτικός συνεργάτης της εφημερίδας στο Σύδνεϋ, και από το 1966 είμαι μόνιμα εδώ.»

Όπως είδαμε πιο πάνω, στην περίπτωση της πρώτης εφημερίδας, αλλά και μέχρι πρόσφατα αρκετοί τίτλοι ήταν προϊόν ενός ατόμου ή μιας οικογένειας. Πέρα από ονειροπόλους που προσδοκούσαν σε εύκολα κέρδη, υπήρχαν άνθρωποι που ήξεραν από την πρώτη στιγμή τα προβλήματα, κυρίως οικονομικής φύσεως, που θα αντιμετώπιζαν. Ενδεικτική είναι η μαρτυρία ενός επιχειρηματία και πολιτευτή, ο οποίος γράφει για την απόφασή του να κυκλοφορήσει εφημερίδα:

«Την 1η Ιουλίου του 1985 λοιπόν, όταν αποφάσισα να εκδώσω το πρώτο φύλλο του Νέου Πυρσού, ήμουν ακριβώς στην ανεξάρτητη οικονομική θέση να μην περιμένω να ζήσω από την εφημερίδα και να απαιτώ και να «γλείφω» για να πάρω κάποια διαφήμιση να πληρώσω το τυπογραφείο» (Κουρής 1998: 7).

Σήμερα όμως το ιδιοκτησιακό καθεστώς των εφημερίδων στη Βικτώρια και τη Νέα Νότια Ουαλία βρίσκεται συγκεντρωμένο στα χέρια δυο-τριών μεγάλων εταιρειών, δύο στη Μελβούρνη και μια στο Σύδνεϋ. Παρά την φαινομενική ευρωστία που εξασφαλίζεται μέσω αυτού του είδους συγκεντρωτισμού, αρθρογράφοι και στα δυο συγκροτήματα εμπλέκονται πέρα από το ρεπορτάζ και τη μετάφραση σε άλλα στάδια παραγωγής της εφημερίδας, όπως μας εξήγησε μια δημοσιογράφος:

«Βλέπεις εμείς εδώ οι δημοσιογράφοι είμαστε σαν τους πολυτεχνίτες. Εγώ [...] αρθρογραφώ, παίρνω διαφημίσεις, κάνω αφιερώματα, γράφω τα κύρια άρθρα, επιβλέπω τις διαφημίσεις, επιβλέπω τη σελιδοποίηση [...] είναι φυσικό ότι δεν μπορώ στη δημοσιογραφία να αφιερώσω το χρόνο που θα ήθελα να αφιερώσω.»

Επιπλέον, σύμφωνα με πρόσφατο δημοσίευμα αυστραλιανής εφημερίδας (Day 2003), το συγκρότημα του Σύδνεϋ φέρεται να βρίσκεται σε οικονομικά δυσχερή θέση, εν μέρει εξαιτίας μιας δικαστικής διαμάχης για τα στοιχεία κυκλοφορίας των εθνοτικών εφημερίδων στην Αυστραλία. Το 1993 ο Τάμης εκτίμησε τη συνολική κυκλοφορία των ομογενειακών εφημερίδων στα 40.000 φύλλα ανά έκδοση (Tamis 1993: 19), ενώ παλαιμάχος δημοσιογράφος της Μελβούρνης θεωρεί ότι σήμερα δεν ξεπερνούν τα 30.000 (Αλφρέδος Κουρής, προσωπική επικοινωνία).

2.2. Περιεχόμενο και αναγνωστικό κοινό

2.2.1. Ειδησεογραφία

Κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, με τη βελτίωση των επικοινωνιών αλλά και τη δίψα των νεοφερμένων για νέα από την Ελλάδα, ο χώρος που αφιερωνόταν στη σχετική ειδησεογραφία αυξήθηκε σημαντικά. Επίσης, πράκτορας του Αθηναϊκού Τύπου που έκανε διανομές σε όλη την Αυστραλία μας πληροφόρησε ότι στα μέσα της δεκαετίας του '60, ο αριθμός των αθηναϊκών εφημερίδων που εισαγόταν άγγιζε τα 30.000 φύλλα την εβδομάδα, ενώ τριάντα χρόνια αργότερα είχε συρρικνωθεί στα 2.500.

Ακόμη και όταν κατά τη δεκαετία του 1970 πολλοί ομογενείς εγκατέλειψαν οριστικά το

«όνειρο της επιστροφής» και πολιτογραφήθηκαν Αυστραλοί πολίτες, το περιεχόμενο του Τύπου δεν μεταβλήθηκε τόσο γρήγορα όσο ίσως θα περίμενε κανείς. Δυο ξεχωριστές αναλύσεις περιεχομένου σε εφημερίδες του έτους 1982 (Αρβανίτης 1984, Τenezakis 1984) έδειξαν ότι τριάντα χρόνια μετά την αρχή της μαζικής μετανάστευσης, τα νέα από την Ελλάδα εξακολουθούσαν να καταλαμβάνουν περισσότερο χώρο από οποιαδήποτε άλλη ειδησεογραφική κατηγορία. Εδώ θα πρέπει να λάβουμε υπ' όψη δυο τουλάχιστον παράγοντες: την έλλειψη, ιδίως τα πρώτα χρόνια, ικανού αριθμού ατόμων με τις κατάλληλες γνώσεις αγγλικών και διαθέσιμο χρόνο για να κάνουν ρεπορτάζ για θέματα αυστραλιανά ή έστω μεταφράσεις από τον αγγλόγλωσσο Τύπο, και δεύτερον, την ευκολία αναπαραγωγής υλικού από τον ομογενειακό Τύπο το 1962 (Tamis 1988: 531). Η πρακτική αυτή διατηρείται μέχρι σήμερα, και μάλιστα διευκολύνεται με την ηλεκτρονική υπαρπαγή ειδήσεων από το Διαδίκτυο.

Πάντως, η ολοένα και πιο ενεργή συμμετοχή των ομογενών στα πολιτικά πράγματα της Αυστραλίας –με τη σταδιακή αύξηση του αριθμού βουλευτών ελληνικής καταγωγής σε πολιτειακό και ομοσπονδιακό επίπεδο, αρχής γενομένης το 1977 (Dollis 1993) δεν ήταν δυνατόν να αφήσει ανεπηρέαστο τον Τύπο. Ιδού τι μας δήλωσε αρχισυντάκτης εφημερίδας της Μελβούρνης το 1994:

«Οι μετανάστες εδώ τώρα στη μεγάλη, συντριπτική πλειοψηφία ζούνε την εδώ ζωή [...] αν θέλουμε να εκφράζει κατά κάποιον τρόπο η εφημερίδα τους αναγνώστες και την παροικία, πρέπει να δίνεται η έμφαση στα ντόπια θέματα».

Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι η σημερινή ηλεκτρονική έκδοση του Νέου Κόσμου στο Διαδίκτυο διαιρείται σε έξι ειδησεογραφικές υποκατηγορίες (ομογένεια, Αυστραλία, κόσμος, αθλητικά, ψυχαγωγία, απόψεις), καμιά από τις οποίες δεν είναι αφιερωμένη αποκλειστικά στα τεκταινόμενα στην Ελλάδα.

Με την εδραίωση λίγων ισχυρών τίτλων που κατάφεραν να επιβιώσουν μέχρι σήμερα, η πολιτική απόχρωση των εφημερίδων και οι μεταξύ τους ιδεολογικές διαφορές μετριάστηκαν αισθητά σε όλους τους τομείς, ακόμη και στις αναδημοσιεύσεις. Έτσι, ενώ ο ιδρυτικός πυρήνας της εφημερίδας *Νέου Κόσμου* προήλθε από το χώρο της Κομμουνιστικής Αριστεράς, δημοσιογράφος με πολύχρονη πείρα μας δήλωσε ότι:

«Από το 1957 και μετά [έτος ίδρυσης της εφημερίδας], θα συναντήσεις το Νέο Κόσμο να έχει άρθρα αυτούσια όπως ήτανε από την Αυγή των Αθηνών. Σήμερα όμως με άνεση κόβουμε άρθρα για παράδειγμα από την Καθημερινή, που δεν θα τολμούσαμε ποτέ να το κάνουμε τότε.»

Για τα ζητήματα της Αυστραλίας, η επικράτηση της πολιτικής του πολυπολιτισμού από τις αρχές της δεκαετίας του '70 ώθησε τις εφημερίδες να εκφράζονται πιο ελεύθερα για την πολιτική στη θετή τους πατρίδα (Kanarakis 1992: 121). Σημερινός συντάκτης του *Νέου Κόσμου* δήλωσε πρόσφατα ότι δεν υπαγορεύει συγκεκριμένη γραμμή στους αναγνώστες εν όψει εκλογών (Schwartz 2002), αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι οι ομογενειακές εφημερίδες συμπλέουν πάντα με την πολιτική της εκάστοτε κυβέρνησης⁴.

Πέρα από ρεπορτάζ των ομογενών δημοσιογράφων, συχνά δημοσιεύονται μεταφράσεις από μεγάλη κυκλοφορία αγγλόγλωσσες εφημερίδες της Αυστραλίας. Το γεγονός αυτό αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην προσέλκυση αναγνωστών της δεύτερης γενιάς. Έτσι, υποψήφιος αναγνώστης στο δείγμα μας που γεννήθηκε στην Αυστραλία δήλωσε απογοητευμένα:

«δεν πιστεύω ότι είναι αληθινή δημοσιογραφία, με την πραγματική έννοια, διότι λείπει η ανάλυση. Κατά μεγάλο μέρος είναι απλώς «ψαλίδι» ή μεταφράσεις... και για μένα που διαβάζω την Age [μεγάλη εφημερίδα της Μελβούρνης] μου

⁴ Γλαφυρό παράδειγμα αποτελεί η έντονα επικριτική στάση του *Νέου Κόσμου* απέναντι στην αποστολή Αυστραλιανών στρατευμάτων στο Ιράκ (βλ. ενδεικτικά *Απόψεις* στα φύλλα 20-03-2003, 24-03-2003, 27-03-2003).

είναι φανερό και ξέρω ακριβώς από πού πήραν το υλικό».

Επίσης, η επικρατούσα αντίληψη ότι δίνεται υπερβολική έμφαση σε ειδησεογραφία από την Ελλάδα οδήγησε άλλο άτομο της δεύτερης γενιάς στο συμπέρασμα ότι το περιεχόμενο των εφημερίδων καθορίζεται αποκλειστικά από τις ανάγκες και προτιμήσεις της πρώτης γενιάς.

Την άποψη αυτή συμμερίζονται και ερευνητές -μιλώντας σε ημερίδα για τον παροικιακό Τύπο το 1993, ο Burke σημείωσε ότι «η αυστραλιανή πλευρά της ελληνο-αυστραλιανής πραγματικότητας αγνοείται» (Burke 1993: 12), ενώ κατά τη δήλωση δημοσιογράφου ο Τύπος «απευθύνεται κατά 90% στην πρώτη γενιά, καθαρά σε γεννημένους στην Ελλάδα».

Οι παραπάνω παρατηρήσεις οδηγούν αναπόφευκτα σε συζήτηση της σχέσης των ομογενών δεύτερης γενιάς με τον Τύπο και τα υπόλοιπα ΜΜΕ. Το θέμα έχει εξετάσει ο Tamis (1985: 44-50, 1986: 85-87, 1993: 19-20), ο Burke (1989, 1993) και ο Καναράκης (2000, ιδ. 49-50 και αλλού), ενώ τα τελευταία χρόνια υπήρξε αντικείμενο τουλάχιστον δύο συναντήσεων στην Αυστραλία (τον Ιούλιο του 2000 στο Συνέδριο Λειτουργιών Ομογενειακών ΜΜΕ στο Σύδνεϋ, και το Σεπτέμβριο του 2002 στα πλαίσια του Συνεδρίου ΣΑΕ Ωκεανίας στη Μελβούρνη).

Από την ανάλυση δείγματος 1311 ομογενών ερωτηθέντων, στα μέσα της δεκαετίας του 1980 ο Τάμης διαπίστωσε ότι η απώλεια αναγνωστών από την πρώτη στη δεύτερη γενιά βρισκόταν στο 36%, ποσοστό πολύ υψηλότερο του 9% που ίσχυε για την απώλεια ομιλούντων της ελληνικής, πράγμα που απέδωσε στην αδυναμία του Τύπου να «εντυπωσιάσει τους αυστραλογεννημένους» (Tamis 1985: 46). Η άποψη αυτή είναι απόλυτα σύμφωνη με τα δικά μας ευρήματα στο προαναφερθέν περιπτωσιολογικό δείγμα: από τα 18 άτομα της δεύτερης γενιάς που ερωτήθηκαν, προέκυψε ότι μόνο τα 8 διάβαζαν τακτικά έστω μια παροικιακή εφημερίδα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι 4 άτομα που έδωσαν απολυτήριες εξετάσεις στα νέα ελληνικά και 1 που συνέχισε τις σπουδές αυτές και στο πανεπιστήμιο δεν διάβαζαν τον ομογενειακό Τύπο. Αντίθετα με την πρώτη γενιά, το φάσμα των ομογενειακών εφημερίδων που διάβαζαν ή ξεφύλλιζαν οι αυστραλογεννημένοι περιοριζόταν στους δύο μεγάλης κυκλοφορίας τίτλους της Μελβούρνης, το δισεβδομαδιαίο *Νέο Κόσμο* και την εβδομαδιαία *Νέα Ελλάδα* του ίδιου συγκροτήματος. Είναι φανερό λοιπόν ότι τουλάχιστον μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, ο Τύπος δεν κατάφερε να κεντρίσει το ενδιαφέρον της δεύτερης γενιάς σε ικανοποιητικό βαθμό.

2.2.2. Γλώσσα

Πέρα από τις συχνές αναφορές στην προβλεπόμενη επέλαση των αγγλικών, κατά τα πρότυπα των Η.Π.Α. και του Καναδά, η γλώσσα του παροικιακού Τύπου Αυστραλίας είναι από τις λιγότερο μελετημένες πλευρές του. Υπάρχουν μόνο κάποιες σποραδικές αναφορές στη σχετική βιβλιογραφία, και μια ενδιαφέρουσα αναφορά στο «δαίμονα του τυπογραφείου» σε πρόσφατη μελέτη (Καναράκης 2000: 52-53).

2.2.2.1. Ελληνικά

Σχετικά με τη σημερινή χρήση της γλώσσας, διαπιστώνει κανείς ότι στο καθαρά ειδησεογραφικό τμήμα των εφημερίδων, συμβαδίζει εν γένει με τη νόρμα της γενέτειρας. Εδώ επιδρούν τρεις τουλάχιστον παράγοντες –η αναπαραγωγή υλικού από αθηναϊκές εφημερίδες, η συνειδητή αποφυγή από τους δημοσιογράφους της χρήσης λεκτικών δανείων και άλλων στοιχείων της προφορικής γλώσσας όπως έχει διαμορφωθεί στην Αυστραλία, και ο άγρυπνος έλεγχος που ασκείται από γλωσσικά συντηρητική μερίδα του αναγνωστικού κοινού (βλ. Petre 1995: 36, 194). Άλλωστε η συχνή επαφή με τη γραπτή και προφορική γλώσσα των Αθηναϊκών ΜΜΕ ασκεί και αυτή κάποια επιρροή. Όπως μας δήλωσε ένας δημοσιογράφος:

«Πάντως αυτό [η χρήση λεκτικών δανείων] δε γίνεται σε ακραίο βαθμό, γιατί τη λέξη κάρο [σε ευρεία προφορική χρήση με την έννοια «αυτοκίνητο»] για παράδειγμα δεν την έχω δει ποτέ σε εφημερίδα γραμμένη [...] Διαστρεβλωμένες ή

μάλλον ελληνοποιημένες αγγλικές λέξεις δεν τις χρησιμοποιεί [ο Τύπος.]»

Η επίδραση των αγγλικών είναι σαφώς εντονότερη στις αγγελίες, όπου κυριαρχεί η ανάγκη για επικοινωνία με τους υποψήφιους πελάτες. Κατά άλλο δημοσιογράφο, ιδίως στην περίπτωση λεξιλογίου που σχετίζεται με επαγγελματικές δραστηριότητες, η εξήγηση είναι απλή:

«Ελάχιστοι θα καταλάβουνε τώρα εάν βάλεις τον panel beater φανοποιοί. [...] δεν είχανε καμία σχέση μέχρι που ήρθαν στην Αυστραλία μ' ένα σωρό τέτοιες λέξεις ή υπηρεσίες. Δηλαδή το *taxation* θα είναι καινούργιο γι' αυτούς, αυτοί δεν είχανε σχέση με εφορία στην Ελλάδα, δεν ξέρανε ουσιαστικά τι σημαίνει εφορία».

Έτσι, ενώ η ανάγνωση της ειδησεογραφικού τμήματος των εφημερίδων δεν θα παρουσίαζε δυσκολίες σε έναν υποτιθέμενο νεοαφιχθέντα μετανάστη από την Ελλάδα με μηδαμινές γνώσεις αγγλικών, η γλώσσα των αγγελιών σίγουρα θα του προκαλούσε ορισμένες απορίες.

2.2.2.2. Αγγλικά

Ενώ πριν από 8 χρόνια σχεδόν το σύνολο των δημοσιογράφων στο δείγμα μας προέβλεψε τη σταδιακή κυριαρχία των αγγλικών στον παροικιακό Τύπο, καμιά σημαντική αλλαγή προς αυτή τη κατεύθυνση δεν έχει ακόμη σημειωθεί. Στην Αυστραλία του σήμερα η γενικότερη τάση είναι να συμπεριλαμβάνεται ξεχωριστό αγγλόγλωσσο ένθετο μέσα στην εφημερίδα –αντίθετα με την πρακτική στις Η.Π.Α. και τον Καναδά, δεν βλέπουμε άρθρα στα ελληνικά με παράλληλη αγγλική μετάφραση στην ίδια σελίδα (π.χ. η *Σκυτάλη - Relay*, μηνιαία έκδοση της δεκαετίας του 1990 με έδρα το Τορόντο).

Για να σκιαγραφήσουμε την πορεία των αγγλικών στον Τύπο, θα αναφερθούμε σ' ένα μεγάλης κυκλοφορίας εντύπου, τον *Νέο Κόσμο*, δισεβδομαδιαία εφημερίδα της Μελβούρνης που ιδρύθηκε το 1957. Όπως είπαμε, η πρώτη συνειδητή προσπάθεια προσέγγισης της δεύτερης γενιάς μέσα από τα αγγλικά έγινε τη δεκαετία του 1960, με τη δημιουργία της *Greek-Australian Column (Ελληνοαυστραλιανής Στήλης)* τον Οκτώβριο του 1966. Κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής χούντας στην Ελλάδα η στήλη πήρε το όνομα *As Zorba sees it (Όπως τα βλέπει ο Ζορμπάς)* και είχε έντονο πολιτικό χαρακτήρα. Το Νοέμβριο του 1976 πήρε τη μορφή ένθετου μιας σελίδας μεγάλου σχήματος με τίτλο *New Generation (Νέα Γενιά)*, που εμφανιζόταν κάθε δεύτερη Δευτέρα, ενώ από το 1992 βγαίνει μια φορά την εβδομάδα, με αρχικό επιμελητή τον πρώτο αγγλόγλωσσο δημοσιογράφο πλήρους απασχόλησης στον παροικιακό Τύπο. Μέχρι τον Αύγουστο του 1994 είχε φτάσει τις δώδεκα σελίδες σχήματος ταμπλόιντ, όποτε και πάλι μετονομάστηκε, αυτή τη φορά σε *Neos Kosmos – English Section (Νέος Κόσμος – Αγγλικό Τμήμα)*, σε αναγνώριση της ωρίμανσης της δεύτερης γενιάς. Σήμερα λέγεται *Neos Kosmos – English Edition (Νέος Κόσμος – Αγγλική Έκδοση)*, και από το Δεκέμβριο του 2001 αρχειοθετείται και στο Διαδίκτυο μαζί με το κυρίαρχο ελληνόγλωσσο έντυπο. Παρά τον τίτλο του, στην ουσία δεν πρόκειται για περιληπτική μεταφρασμένη έκδοση του ελληνόγλωσσου περιεχομένου, αφού η ύλη του είναι εντελώς διαφορετική. Απευθύνεται σαφώς στους νέους, και περιλαμβάνει πολιτικά ουδέτερα άρθρα και σχόλια ελληνικού και ομογενειακού ενδιαφέροντος που δεν εμφανίζονται στον αγγλόγλωσσο Τύπο της Αυστραλίας. Ενδεικτικό της τωρινής επιλογής θεμάτων είναι το γεγονός ότι το αθλητικό τμήμα ασχολείται κυρίως με το ποδόσφαιρο στην Ελλάδα και την Αυστραλία, και όχι συστηματικά με τα δημοφιλέστερα αθλήματα της Αυστραλίας, λ.χ. το κρίκετ ή το ράγκμπι.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμη και σχετικά πρόσφατες προσπάθειες ανάλογου είδους εγκαταλείφθηκαν. Σχολιάζοντας την απόφαση της μελβουρνιώτικης εφημερίδας *Ελληνικός Κόσμος (1990-1995)* να καταργήσει το βραχύβιο αγγλόγλωσσο ένθετο *Young Hellene (Νέος Έλληνας)*, ο τότε αρχισυντάκτης είπε:

«Εν πάση περιπτώσει το παιδί που θέλει να διαβάσει ελληνικά, θέλει να διαβάσει ελληνική εφημερίδα, είτε του βάλεις είτε δεν του βάλεις ένθετο στην αγγλι-

κή γλώσσα, θα την πάρει».

Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται σε κάποιο βαθμό από το εύρημα ότι οι πιο τακτικοί αναγνώστες του αγγλικού ενθέτου στο δείγμα μας ήταν όλοι αναγνώστες του ελληνόγλωσσου περιεχομένου στο κυρίως έντυπο.

Τέλος, σημειώνουμε ότι από όσο ξέρουμε, μέχρι στιγμής έχει εκδοθεί μονάχα μια αμιγώς αγγλόγλωσση εφημερίδα γενικού ενδιαφέροντος στην Αυστραλία –το *Hellenic Times* της Μελβούρνης, που κυκλοφόρησε για περιορισμένο διάστημα το 1994 από εθελοντική συντακτική ομάδα φοιτητών, ενώ η βραχύβια μοίρα διαφόρων αγγλόγλωσσων περιοδικών (Καναράκης 2000: 47-48) δείχνει ότι ακόμη δεν έφτασε η ώρα της μετάβασης του παροικιακού Τύπου στη γλώσσα της χώρας υποδοχής. Στην εποχή της υψηλής τεχνολογίας, η συμπληρωματική φύση αγγλόγλωσσων εντύπων της διασποράς μπορεί να ταιριάζει καλύτερα με την κυκλοφορία τους σε ηλεκτρονική μορφή.

2.3. Γενικά συμπεράσματα

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο παροικιακός Τύπος Αυστραλίας έχει μια μακρά και πλούσια ιστορία, αλλά εξακολουθεί να είναι μάλλον συντηρητικός ως προς το ειδησεογραφικό του περιεχόμενο, περιορίζοντας έτσι την απήχισή του στους αυστραλογεννημένους. Εάν δεν αλλάξει προσανατολισμό, ο ρόλος του ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στους ομογενείς θα συρρικνώνεται διαρκώς. Με τα σημερινά πληθυσμιακά και γλωσσικά δεδομένα της ομογένειας Αυστραλίας, σημαντικές αλλαγές θα σημειωθούν αναπόφευκτα τα επόμενα τριάντα χρόνια. Το μέλλον του Τύπου θα εξαρτηθεί από την ικανότητά του να απευθύνεται σε ένα νέο αναγνωστικό κοινό με εντελώς διαφορετικές προσδοκίες και απαιτήσεις από αυτές του σημερινού, είτε αυτές είναι πληροφοριακές, είτε γλωσσικές.

3. Ραδιόφωνο

Αν και η ιστορία του παροικιακού Τύπου έχει καταγραφεί συστηματικά, δεν ισχύει το ίδιο για τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης. Ο Tamis (1985: 47) μας πληροφορεί ότι στην πολιτεία της Βικτώριας, οι πρώτες εκπομπές ακούστηκαν από το σταθμό 3NE στην επαρχιακή πόλη Wangaratta το 1951. Έξι χρόνια αργότερα υπήρχαν έστω και ποσοδικές εκπομπές στο σταθμό 3XY της Μελβούρνης. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, όλες οι ανάλογες προσπάθειες φιλοξενούνταν σε ιδιωτικούς σταθμούς, και έπρεπε να καλύψουν τουλάχιστον μέρος των εξόδων τους από διαφημίσεις, το μήκος των οποίων περιοριζόταν νομοθετικά από το 1960 και μετά στις 100 λέξεις μαζί με αγγλική μετάφραση (Ozolins 1993: 53).

Νέα εποχή στα ραδιοφωνικά πράγματα εγκαινιάστηκε το 1975, όταν η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση πήρε την απόφαση να ιδρύσει τους λεγόμενους ραδιοφωνικούς σταθμούς «ανοιχτής πρόσβασης». Ο κρατικός φορέας ABC παρείχε την υποδομή και τεχνική επιμέλεια, αλλά την ευθύνη για το περιεχόμενο των εκπομπών αναλάμβαναν ομάδες εθελοντών. Παρ' όλο που δεν ιδρύθηκε με αποκλειστικό σκοπό την εξυπηρέτηση των εθνικών μειονοτήτων, ο σταθμός 3ZZ της Μελβούρνης φιλοξενούσε εκπομπές σε πολλές γλώσσες. Η ελληνική ομογένεια έδωσε δυναμικό παρόν από την πρώτη στιγμή (Dugdale 1979), και η απόφαση της κυβέρνησης Fraser να κλείσει το σταθμό το 1977 οδήγησε σε καυστικά σχόλια στον παροικιακό Τύπο. Η κίνηση αυτή εξόργισε πολλούς επειδή οι δύο νεοϊδρυθέντες λεγόμενοι «εθνοτικοί» σταθμοί (ο 2EA στο Σύδνεϊ και ο 3EA στη Μελβούρνη) λειτουργούσαν υπό στενότερο κρατικό έλεγχο. Οι σταθμοί αυτοί άρχισαν να εκπέμπουν στα μεσαία κύματα σε πειραματική βάση τον Ιούνιο του 1975 με σκοπό τη διάδοση πληροφοριών εγκατάστασης και διαβίωσης προς τους μετανάστες. Την ίδια εποχή μια μικρή ομάδα εθελοντών από το 3ZZ μεταφέρθηκε σε άλλο σταθμό ανοιχτής πρόσβασης, το 3CR, απ' όπου συνέχισε να παράγει ελληνόγλωσσες εκπομπές με έντονη πολιτική χροιά (Ozolins 1993: 121-126). Έτσι, από τις αρχές της δεκαετίας του '70 υπήρχαν δυο βασικοί φορείς ξενόγλωσσων εκπομπών – οι σταθμοί EA και οι ανοιχτής πρόσβασης.

Η κρατικά επιχορηγούμενη υπηρεσία SBS ανέλαβε τον έλεγχο των σταθμών 3EA και 2EA

το 1978, και έκτοτε το δίκτυο κάλυψης έχει επεκταθεί σε όλες τις πολιτείες και επικράτειες της χώρας, ενώ δεύτερη συχνότητα στα FM εγκαινιάστηκε τον Ιούλιο του 1994. Από 5 (συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής) το 1975, ο αριθμός γλωσσών που εκπέμπεται σήμερα ξεπερνά τις 65 (SBS 2003: 107). Ο καταμερισμός ωρών γίνεται με βάση τη συγκριτική αριθμητική ισχύ της κάθε μειονότητας και την ανάγκη της για πληροφόρηση στη μητρική γλώσσα, με υψηλότερη προτεραιότητα να δίνεται σε νεοαφιχθείσες πληθυσμιακές ομάδες.

Παράλληλα έχουν πληθύνει οι σταθμοί ανοιχτής πρόσβασης, οι οποίοι πλέον αριθμούν 104, και εκπέμπουν συνολικά 1700 ώρες σε 100 γλώσσες (N.E.M.B.C. 2003). Εδώ ο καταμερισμός γίνεται με βάση τον αριθμό συνδρομητών σε κάθε γλωσσική ή άλλη ομάδα. Παραδοσιακά οι ελληνικές ομάδες έχουν πολλούς συνδρομητές, και έτσι ο αριθμός ωρών που ελέγχουν είναι ιδιαίτερα υψηλός⁵.

Στις αρχές τις δεκαετίας του 1990 έγινε μια προσπάθεια από ορισμένους εκδότες και επιχειρηματίες για τη δημιουργία ενός τρίτου ιδιωτικού φορέα ραδιοφωνικών εκπομπών, με τους λεγόμενους «συνδρομητικούς» σταθμούς κωδικοποιημένης συχνότητας. Ένα χρόνο μετά την έναρξη λειτουργίας τους στη Μελβούρνη και το Σύνδευ, ο Τάμης εκτίμησε ότι υπήρχαν 8000 συνδρομητές (Tamis 1993: 19). Η ανάγκη ύπαρξης τέτοιων σταθμών ξεπεράστηκε με την εμφάνιση των σταθμών 24ωρης λειτουργίας σε ανοιχτή συχνότητα, αρχής γενομένης το Νοέμβριο του 1994 με το σταθμό 3XY στη Μελβούρνη. Από την έρευνα που κάναμε στο Διαδίκτυο, προέκυψε ότι έκτοτε έχουν ιδρυθεί τουλάχιστον άλλοι έξι τέτοιοι σταθμοί σε τέσσερις πολιτείες, εκτινάσσοντας το συνολικό αριθμό ωρών ελληνόγλωσσου ραδιοφώνου σε δυσθεώρητα ύψη:

Πίνακας 1: Ραδιοφωνικοί σταθμοί που εκπέμπουν ελληνόφωνες εκπομπές στην Αυστραλία ανά πολιτεία/επικράτεια⁶								
Πολιτεία/επικράτεια	N.N.O.	ΒΙΚ.	N.A.	Δ.Α.	ΚΛΔ.	ΤΑΣ.	Β.Ε.	Ε.Π.Α.
N.E.M.B.C.	13	9	4	1	3	1	1	1
S.B.S.	1	1	1	1	1	1	1	1
Ιδιωτικοί	3	2	1	1	-	-	-	-
Συνολικός αριθμός σταθμών = 48								

Πίνακας 2: Ώρες ελληνόφωνων ραδιοφωνικών εκπομπών την εβδομάδα ανά πολιτεία/επικράτεια								
Πολιτεία/επικράτεια	N.N.O.	ΒΙΚ.	N.A.	Δ.Α.	ΚΛΔ.	ΤΑΣ.	Β.Ε.	Ε.Π.Α.
N.E.M.B.C.	16	18	16	12	14	1	3	4
S.B.S.	14	14	7	7	7	7	7	7
Ιδιωτικοί	504	336	168	168	-	-	-	-
Συνολικός αριθμός ωρών ανά εβδομάδα = 1330								

Αρκεί να σημειώσουμε ότι το 1981 το παναυστραλιανό σύνολο ελληνόγλωσσων εκπο-

⁵ Για την ενεργή συμμετοχή των ελληνόφωνων μεταναστών στους σταθμούς ανοιχτής πρόσβασης και συγκρίσεις με άλλες εθνοτικές ομάδες, βλ. Petre (1994: 181-184).

⁶ Οι πολιτείες και επικράτειες της Αυστραλίας είναι οι εξής: Νέα Νότια Ουαλία (N.N.O.), Βικτώρια (ΒΙΚ.), Νότια Αυστραλία (N.A.), Δυτική Αυστραλία (Δ.Α.), Κοινησλάνδη (ΚΛΔ), Τασμανία (ΤΑΣ), Βόρεια Επικράτεια (Β.Ε.) και Επικράτεια της Πρωτεύουσας Αυστραλίας (Ε.Π.Α.). Πηγές: S.B.S. (2003)_ N.E.M.B.C. (2003). Από προσωπική επικοινωνία με ομογενείς δημοσιογράφους και έρευνα στο Διαδίκτυο συλλέχθηκαν στοιχεία για τους ακόλουθους ιδιωτικούς σταθμούς: ΗΧΩ FM, 3XY (Μελβούρνη)_ Ράδιο Σύμπαν, 2MM, Γαλαξίας (Σύνδευ)_ Ράδιο Ένα (Αδελαΐδα)_ Ελληνική Υπηρεσία Ραδιοφωνίας Δυτικής Αυστραλίας (Περθ).

μπών σε εθνικούς και δημόσιους σταθμούς δεν ξεπερνούσε τις 56 ώρες την εβδομάδα (Cligne 1982: 86). Βέβαια, εδώ θα πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας τη ρευστότητα που χαρακτηρίζει την κατάρτιση του ωριαίου προγράμματος. Ιδιαίτερα στους σταθμούς ανοιχτής πρόσβασης, οι ώρες ελληνικών εκπομπών κυμαίνονται από χρόνο σε χρόνο.

Όσο για τους παρουσιαστές, στην υπηρεσία SBS αλλά και στους 24ωρους σταθμούς, στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι άτομα της πρώτης γενιάς, πολλοί εκ των οποίων ασχολούνται παράλληλα με την έντυπη δημοσιογραφία. Στους σταθμούς ανοιχτής πρόσβασης, όπου όλοι είναι εθελοντές, δίνεται η δυνατότητα συμμετοχής σε άτομα της δεύτερης γενιάς. Ωστόσο, πέρα από τις ελάχιστες εκπομπές νεολαίας στα αγγλικά, τα άτομα αυτά ασχολούνται κυρίως με τη τεχνική ή μουσική επιμέλεια και όχι με την εκφώνηση. Είχα την ευκαιρία να παρατηρήσω ότι οι φιλότιμες προσπάθειες ορισμένων αυστραλογεννημένων να παρουσιάσουν εκπομπές στα ελληνικά ενίοτε προκαλούσαν την οργή μερίδας των ακροατών, που ζητούσε την άμεση απομάκρυνσή τους. Ακόμα και σήμερα, οι περισσότεροι ακροατές που συμμετέχουν σε εκπομπές τύπου ανοιχτής ακρόασης είναι και πάλι άτομα της πρώτης γενιάς.

4. Τηλεόραση

Ελληνικές εκπομπές άρχισαν να εκπέμπονται στην αυστραλιανή τηλεόραση τον Οκτώβριο του 1980, στο κανάλι 0-28 της SBS. Παρά τις αρχικές υποσχέσεις, το κανάλι δεν ακολούθησε τα πρότυπα των ραδιοφωνικών σταθμών ανοιχτής πρόσβασης (Ozolins 1988: 125).

Όπως αποδείχθηκε στην πράξη, πρόκειται για ένα πολυπολυτισμικό τηλεοπτικό κανάλι με εισαγόμενο κυρίως περιεχόμενο και τελικό αποδέκτη το σύνολο του αυστραλιανού πληθυσμού. Περίπου το 50% των εκπομπών είναι στην αγγλική γλώσσα, ενώ το 2001-2002 ο υπόλοιπος χρόνος αφιερώθηκε σε εκπομπές σε άλλες 59 γλώσσες. Την ίδια χρονιά, 333,33 ώρες αφιερώθηκαν σε ελληνόγλωσσες εκπομπές, με το ωριαίο δελτίο ειδήσεων της ΕΡΤ κάθε Δευτέρα με Παρασκευή να καταλαμβάνει το μέγιστο μέρος αυτών. Από την άποψη αυτή, με κάποιες εξαιρέσεις εκπομπών εγχώριας παραγωγής, δεν πρόκειται για ομογενειακή τηλεόραση. Το ίδιο ισχύει για το «πακέτο» αθηναϊκών καναλιών που λαμβάνεται στην Αυστραλία μέσω δορυφόρου τα τελευταία χρόνια, αφού οι εκπομπές παράγονται στη γενέτειρα.

Ενδεικτικά για τις ελληνικές ταινίες που προβάλλονται κατά καιρούς στο τηλεοπτικό κανάλι του SBS, σημειώνουμε ότι ενώ τα πρώτα χρόνια επιλέγονταν κλασικές ταινίες, κάποια στιγμή τη δεκαετία του '90 σημειώθηκε μια στροφή προς καλλιτεχνικά έργα του νέου ελληνικού κινηματογράφου, εξέλιξη η οποία δυσαρέστησε την κατά βάθος συντηρητική πλειοψηφία των ομογενών μεγάλης ηλικίας. Από την άλλη, κατά την εκτίμησή μας η καθημερινή προβολή δελτίου ειδήσεων από την Ελλάδα δεν θα έχει ιδιαίτερη απήχηση στους αυστραλογεννημένους.

Υπάρχει όμως και άλλη μια πηγή εκπομπών –η λεγόμενη κοινοτική (Community) τηλεόραση, η οποία ξεκίνησε στη Μελβούρνη τον Οκτώβριο του 1994 (Channel 31 2003), όντως κατά τα πρότυπα της ανοιχτής πρόσβασης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι την πρώτη εβδομάδα του Ιουνίου 2003 οι ελληνόγλωσσες εκπομπές κατέλαβαν 6 ώρες. Παρουσιαστές των εκπομπών είναι και πάλι άτομα της πρώτης γενιάς με πολύχρονη πείρα στα ομογενειακά μέσα ενημέρωσης.

5. Διαδίκτυο

Τα τελευταία χρόνια εμφανίστηκαν πολλές ιστοσελίδες με αντικείμενο την ομογένεια Αυστραλίας. Πέρα από την ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας *Νέος Κόσμος* που προαναφέραμε, ιδιαίτερη μνεία αξίζει το από το 1998 ηλεκτρονικό πρακτορείο ειδήσεων tganews.com, το οποίο ξεκίνησε ως ηλεκτρονικό περιοδικό το 1997 με τίτλο *The Greek-Australian* (tganews 2003). Ανάλογη περίπτωση μετάβασης αγγλόγλωσσης έκδοσης από έντυπη σε ηλεκτρονική μορφή είναι εκείνη του δελτίου του Ελληνοαυστραλιανού Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου (HACCI), το οποίο εκδιδόταν παλαιότερα ως διμηνι-

αίο περιοδικό με τίτλο *The Hellenic-Australian Business Network Magazine*, αλλά από τον Αύγουστο του 2002 δημοσιεύεται ως *Hermes Newsletter* σε ιστοσελίδα και διανέμεται μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (H.A.C.C.I. 2003).

Γενικότερα, η πλοήγηση στο Διαδίκτυο αποκαλύπτει πολλές επαγγελματικές και ερασιτεχνικές πρωτοβουλίες δημιουργίας δίγλωσσων, αγγλόγλωσσων και ελληνόγλωσσων σελίδων για διάφορες πτυχές της ζωής των Ελλήνων στην Αυστραλία. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εξετάσουν κατά πόσον οι σελίδες αυτές, αλλά και η επικοινωνία μέσω υπολογιστών γενικότερα, ενθαρρύνουν τη χρήση της γραπτής ελληνικής από τις νεώτερες γενιές.

Συγκεφαλαιώνοντας, λοιπόν, θα λέγαμε ότι τα τελευταία χρόνια σημειώθηκε πραγματική επανάσταση στα παροικιακά μέσα ενημέρωσης Αυστραλίας ως προς τη μορφή και την έκταση, όχι όμως σε σχέση με το περιεχόμενο. Η μακροχρόνια παρουσία του Τύπου εμπλουτίστηκε με την εμφάνιση και άνθιση ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών και τη δημοσίευση σελίδων στο Διαδίκτυο, συνδέοντας έτσι την ομογένεια Αυστραλίας με τον παγκόσμιο ελληνισμό. Όμως, όπως είδαμε, το ερώτημα που τίθεται ολοένα και πιο επιτακτικά είναι κατά πόσο τα μέσα αυτά είναι σε θέση να προσαρμοστούν στις ανάγκες των μελλοντικών γενιών.

Αγγλόγλωσση Βιβλιογραφία

- Burke J. (1989) Greek newspapers in Australia. Στο Ata, A. και Ryan, C. (επιμ.) *The Ethnic Press in Australia*, Melbourne, Academia Press and Footprint Publications, 222-247.
- Burke J. (1993) The Greek Media in Australia, in: *Newsletter of the Hellenic Studies Forum*, 3.2, 7-12.
- Channel 31 (2003) Ιστοσελίδα κοινοτικής τηλεόρασης (www.channel31.org.au).
- Clyne M. (1982) *Multilingual Australia*. Melbourne: River Seine.
- Day M. (2003) Ethnic minefield hard to figure. Εφημ. *The Australian* [ηλεκτρονική έκδοση], 29-05-03.
- D.I.M.A. (2000) Greece-Born Community Profile. Canberra: Research and Statistics Unit, Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs.
- Dollis D. (1993) Australian Greeks and parliamentary politics. Στο Hellenic Studies Forum επιμ., *Greeks in English speaking countries. Proceedings of the first international seminar, Melbourne 27-30 March, 1992*. Melbourne, Hellenic Studies Forum, 179-182.
- Dugdale J. (1979) *Radio Power*. Melbourne, Hyland House.
- Gilson M., Zubrzycki, J. (1967) *The Foreign Language Press in Australia, 1848-1964*, Canberra, Australian National University Press.
- H.A.C.C.I. (2003) Ιστοσελίδα του Ελληνοαυστραλιανού Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου (www.hacci.com.au).
- Kanarakis G. (1989) The Greek press in Australia: a social and literary history, in: *Modern Greek Studies Yearbook*, 5, 163-179.
- Kanarakis G. (1992) The Greek press in Australia: with reference to other presses of the Hellenic Diaspora, in: *Journal of the Hellenic Diaspora*, 18.2, 111-127.
- Kanarakis G. (1993) A contribution towards the study of the Greek press in Australia, in: *Modern Greek Studies (Australia and New Zealand)*, 1, 79-102.
- N.E.M.B.C. (2003) *National Ethnic and Multicultural Broadcasters' Council*. Ιστοσελίδα www.nembc.org.au.
- Ozolins U. (1993) *The Politics of Language in Australia*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Petre B. (1994) Read all about it! Community language media and language maintenance. *Modern Greek Studies (Australia and New Zealand)* 2, 173-204.

- Petre B. (1995) *Perspectives on Greek-Australian Media and Language Maintenance in Melbourne*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία MA, Monash University.
- S.B.S. (2003) *Annual report 2001-2002*. Σε αρχείο .pdf από την ιστοσελίδα www.sbs.com.au
- Schwartz L. (2002) Ethnic Policies to be outlined. Εφημ. *The Age* [ηλεκτρονική έκδοση], 17-11-2002.
- Tamis A. (1985) Cultural, historical and socioeconomic factors affecting the language loyalty of Greek immigrants in Victoria. *Journal of Intercultural Studies*, 6, 2, 22-58.
- Tamis A. (1986) *The State of the Modern Greek Language as Spoken in Victoria*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, University of Melbourne.
- Tamis A. (1988) Greek language and culture. Στο Jupp, J. επιμ. *The Australian People*. Sydney: Angus and Robertson, 527-531.
- Tamis A. (1993) *Unlocking Australia's Language Potential: Profiles of 9 Key Languages. Volume 8: Modern Greek*. Canberra: National Languages and Literacy Institute of Australia.
- Tenezakis M. (1984) *The Neglected Press*. Canberra: AGPS.
- Tsingris D. (1984) *The Power Struggle between the Greek Church and the established Greek Community Organisations in Australia*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία MA, University of Sydney.
- Tsigris D. (2002) *The History of the Church Conflict in Australia*. Melbourne, National Centre for Hellenic Studies and Research.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αρβανίτης Ξ. (1984) *Οι ελληνόγλωσσες εφημερίδες της Αυστραλίας – μια εξέταση*. Αδημοσίευτη πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο της Μελβούρνης.
- Καναράκης Γ. (1989) Ο ελληνικός Τύπος της Αυστραλίας και η λογοτεχνική του προσφορά. *Antipodes*, 25/26, 15-26.
- Καναράκης Γ. (2000) *Ο Ελληνικός Τύπος στους Αντίποδες*. Αθήνα, Γρηγόρη.
- Κουρής Α. (1998) *Μετανάστης*. Ιδιωτική έκδοση, Ηράκλειο.
- Μουρίκης Χ. (2003) *90 χρονών ο Ελληνικός Τύπος της Αυστραλίας*. Άρθρο στην ιστοσελίδα tganews.com, 06-06-2003.
- Νέος Κόσμος* Δισεβδομαδιαία εφημερίδα της Μελβούρνης. Αρχαιοθετημένη από το Δεκέμβριο του 2001 σε ηλεκτρονική μορφή (www.neoskosmos.com.au).
- Tganews (2003) Ιστοσελίδα ειδησεογραφικού περιεχομένου (www.tganews.com).

Αίγυπτος - Αυστραλία - Ν. Ζηλανδία – Ελλάδα – Ν. Ζηλανδία: Ιστορικές προεκτάσεις και κοινωνικό-ψυχολογικές διαστάσεις μιας μεταναστευτικής βιογραφίας

Κυριακή Πετράκη

Εισαγωγή

Είναι γνωστό ότι το εκπαιδευτικό προσωπικό που στελεχώνει την ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό, δεν είναι αμιγές, ούτε χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια. Αντιθέτως, το κύριο χαρακτηριστικό του είναι η διαφοροποίηση και η ετερογένεια. Είναι επίσης γνωστό, ότι η κυρίαρχη ομάδα που απαρτίζει το εκπαιδευτικό προσωπικό στα σχολεία της διασποράς, είναι αυτή των «ομογενών» εκπαιδευτικών. Οι ομογενείς εκπαιδευτικοί με την σειρά τους δεν είναι μια συμπαγής ομάδα με κοινά πολιτισμικά, ακαδημαϊκά ή επαγγελματικά χαρακτηριστικά.

Στα πλαίσια έρευνας που υλοποιήσαμε με αντικείμενο μελέτης τους ομογενείς εκπαιδευτικούς επιχειρήσαμε να καταγράψουμε τα κύρια στοιχεία που διαφοροποιούν τη συγκεκριμένη ομάδα, αλλά και τα κοινά στοιχεία που τη διακρίνουν. Μέσα από τη μελέτη ατομικών βιογραφιών, εντοπίσαμε και περιπτώσεις όπως αυτή που παρουσιάζεται στη συνέχεια.

Η παρούσα εισήγηση έχει ως αφετηρία μια πραγματική ιστορία ζωής. Πρόκειται για τη διερεύνηση της ατομικής βιογραφίας μιας εκπαιδευτικού, η οποία τον Ιανουάριο του 2001 στα πλαίσια του προγράμματος «Παιδεία Ομογενών», συμμετείχε σε σεμινάριο επιμόρφωσης στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Το γεγονός ότι αφετηρία μας είναι ένα «ζωντανό» παράδειγμα και όχι μια θεωρητική νοητική κατασκευή, μας βοηθάει να εξετάσουμε το ζήτημα των ιστορικών προεκτάσεων της μετανάστευσης, αλλά και ζητήματα διαμόρφωσης της ταυτότητας του ατόμου, από μια θέση περισσότερο ρεαλιστική.

Πρόθεσή μας είναι να θέσουμε στο επίκεντρο το ίδιο το άτομο με τα βιώματά του και όχι να προτάξουμε τη θεωρία που ενδεχομένως «ταιριάζει» στην περίπτωση του. Τελικός μας στόχος, είναι η κατανόηση όχι μόνο των ιστορικών προεκτάσεων, αλλά και των κοινωνικών και ψυχολογικών διαστάσεων της μετανάστευσης οι οποίες φωτίζονται από μια διαφορετική πλευρά.

Επιλέξαμε την συγκεκριμένη βιογραφία, διότι θεωρήσαμε ότι συγκέντρωνε πολλά διαφορετικά στοιχεία, με πολλαπλές και συχνά αλληλοσυγκρουόμενες πολιτισμικές προσλαμβάνουσες. Σε κάποια, ή κάποιες, από αυτές τις προσλαμβάνουσες, πολλοί ομογενείς Έλληνες ίσως διαπιστώσουν ότι αντικατοπτρίζεται μία πλευρά του εαυτού τους.

Αρχικά, θα εξιστορήσουμε με συντομία την ατομική βιογραφία της και στη συνέχεια θα εντάξουμε τις φάσεις των διαδοχικών της μεταναστεύσεων από χώρα σε χώρα, σε διάφορες περιόδους της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς. Παράλληλα θα κάνουμε και μια προσέγγιση των κοινωνικο-ψυχολογικών διαστάσεων που οι φάσεις αυτές εμπεριέχουν.

1. Το ιστορικό της ατομικής βιογραφίας

Η εκπαιδευτικός της περίπτωσης που εξετάζουμε, γεννήθηκε το 1950 στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Ήταν παιδί από οικογένεια που προέρχονταν από μεικτό γάμο, με μητέρα Ελληνίδα και πατέρα Ούγγρο. Η μητέρα της με καταγωγή από την Κρήτη, είχε μεταναστεύσει σε πολύ νεαρή ηλικία στην Αίγυπτο, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, εποχή όπου χιλιάδες άλλοι Έλληνες και Μικρασιάτες πρόσφυγες αποδημούσαν εκεί, καθώς τα πολλαπλά προβλήματα της Ελλάδας εκείνη την περίοδο (κοινωνικά, αλλά κυρίως πολιτικά και οικονομικά), ανάγκαζαν πολλούς Έλληνες να στραφούν στην αναζήτηση μιας καλύτερης τύχης σε μια ξένη χώρα¹ (βλ. Χασιώτης, 1993: 94).

Η εκπαιδευτικός της περίπτωσης μας, (ας την ονομάσουμε Μαρία), έζησε τα πρώτα της χρόνια, συγκεκριμένα μέχρι και την ηλικία των δώδεκα ετών, στην Αλεξάνδρεια, που την εποχή εκείνη αποτελούσε ένα αληθινό χωνευτήριο πολιτισμών, καθώς συμβίωναν στην πόλη αυτή ειρηνικά, Άραβες, Αιγύπτιοι, Έλληνες, Αρμένιοι, Εβραίοι, καθώς και πολλοί άλλοι λαοί διαφόρων εθνικοτήτων. Ως παιδί, δεν είχε ποτέ επισκεφθεί την Ελλάδα (χώρα καταγωγής της μητέρας της), ή την Ουγγαρία (χώρα καταγωγής του πατέρα της). Η γλώσσα ομιλίας στο σπίτι ήταν τα Γαλλικά, καθώς ήταν η μόνη κοινή γλώσσα ομιλίας μεταξύ των γονιών της. Ταυτόχρονα, όμως, η Μαρία στην καθημερινή της ζωή μιλούσε και Ελληνικά, καθώς συναναστρεφόταν καθημερινά με τα ξαδέρφια της τα οποία είχαν ως μητρική γλώσσα την Ελληνική (απόρροια των στενών δεσμών που είχαν τα τελευταία με την ελληνική κοινότητα της Αλεξάνδρειας). Παρόλο που μιλούσε, ωστόσο ούτε διάβαζε, ούτε έγραφε Ελληνικά με ευχέρεια μέχρι τα 12 της χρόνια. Οι επαφές της με την ελληνική κοινότητα της Αλεξάνδρειας δεν ήταν ιδιαίτερα στενές, ενώ δεν είχε επίσης ιδιαίτερη συμμετοχή στις χριστιανικές και θρησκευτικές γιορτές. Από την άλλη, το ουγγαρέζικο στοιχείο, από την πλευρά του πατέρα της είχε ατονήσει εντελώς, καθώς δεν είχε καμία πολιτισμική προσλαμβάνουσα από τη χώρα αυτή, ούτε σε επίπεδο γλώσσας ούτε σε οποιοδήποτε άλλο επίπεδο.

Κατά τη βασική της εκπαίδευση, που είχε ως κύρια γλώσσα διδασκαλίας τη γαλλική, φοίτησε σε γαλλικό σχολείο καλογραιών της Αλεξάνδρειας. Όμως στο σχολείο αυτό ήταν υποχρεωτική και η εκμάθηση της αγγλικής, αλλά και της αραβικής γλώσσας. Παράλληλα, το γεγονός ότι οι καλόγριες του σχολείου ήταν Αρμένισσες, καθώς και ότι πολλοί μαθητές που φοιτούσαν σε αυτό ήταν αρμένικης καταγωγής, συντέλεσαν στο να μάθει να μιλάει και να γράφει επίσης και Αρμένικα.

Η γλώσσα ομιλίας που χρησιμοποιούσε στο σπίτι, στο σχολείο και στη γειτονιά, φυσικά δεν θα μπορούσε να είναι μία. Αντίθετα ήταν περισσότερες: Γαλλικά, Ελληνικά, Αγγλικά, Αρμένικα και Αραβικά, αλλά μερικές φορές και... «λίγο από όλα». Η ατμόσφαιρα της Αλεξάνδρειας εκείνα τα χρόνια ήταν σαφώς πολυσυλλεκτική και πολυπολιτισμική, η πολυγλωσσία χαρακτήριζε την πόλη και οι διαφορές αμβλύνονταν καθώς τα κοινά στοιχεία ήταν αυτά που επικρατούσαν.

Η επιτάχυνση όμως της ανεξαρτησίας των αποικιοκρατικών χωρών, από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και μετά, επηρέασε αρνητικά την τύχη των παρκοικών, ιδιαίτερα της αφρικανικής ηπείρου. Για τους Έλληνες της Αιγύπτου, όπως και για πολλούς άλλους μετανάστες, ήρθαν δύσκολοι καιροί. Το νασερικό καθεστώς επεδίωξε και τελικά πέτυχε την συρρίκνωση των ελληνικών κοινοτήτων στην Αίγυπτο.

Η οικογένεια της Μαρίας, όπως άλλωστε και πολλές χιλιάδες άλλοι Έλληνες, έπρεπε να εγκαταλείψει την Αίγυπτο. Έτσι το 1962, η οικογένεια εγκαταλείπει την Αλεξάνδρεια αναζητώντας μια νέα πατρίδα. Καθώς είχαν εξαρχής αποκλείσει την παλιννόστηση σε κάποια από τις δυο χώρες καταγωγής (Ελλάδα ή Ουγγαρία), η οικογένεια επέλεξε αρχικά ως νέα χώρα μετοικεσίας, την Αυστραλία, που κατά τη δεκαετία του 1960, δεχόταν ένα νέο κύμα Ελλήνων και όχι μόνο, μεταναστών.

Άγνωστη μεταξύ αγνώστων εκεί, και ευρισκόμενη σε ένα εντελώς διαφορετικό κοινωνικό-πολιτισμικό περιβάλλον, η Μαρία, αντιμετώπισε διάφορα προβλήματα προσαρμογής.

Οι έξι μήνες παραμονής της στην Αυστραλία, δεν ήταν αρκετοί για να προσαρμοστεί,

όταν μια καλή επαγγελματική πρόταση που έγινε στον πατέρα της οδήγησε την οικογένεια σε νέα μετοικεσία, στη γειτονική αυτή τη φορά Νέα Ζηλανδία. Εκεί, οργανωμένα από την Εκκλησία τμήματα υποδοχής μεταναστών, φρόντισαν να εξασφαλίσουν κατοικία για την οικογένεια. Δεν υπήρξε όμως η ίδια μέριμνα αναφορικά με την ένταξη των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας. Δηλαδή, δεν υπήρξαν τάξεις υποδοχής ή φροντιστηριακά τμήματα. Έτσι η Μαρία φοίτησε αρχικά σε τάξη μικρότερη από την τάξη που αντιστοιχούσε στην ηλικία της, κάτι που όπως η ίδια διαπίστωσε, της δημιούργησε έντονα προβλήματα προσαρμογής, ιδιαίτερα στην αρχή.

Παρολαυτά, κάποια στιγμή ενσωματώθηκε στο σχολικό σύστημα της Ν. Ζηλανδίας και ολοκλήρωσε τις βασικές της σπουδές εκεί. Έπειτα, συνέχισε τις ανώτερες σπουδές της στο Teacher's College του Ωκλαντ, από όπου μετά από τρία χρόνια αποφοίτησε. Παράλληλα η επαφή της με το ελληνικό παροικιακό στοιχείο, τη βοήθησε να διατηρήσει το επίπεδο των Ελληνικών της σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο, τουλάχιστον ως προς τον προφορικό λόγο.

Κάποια στιγμή, μετά την αποφοίτησή της, αποφάσισε να επισκεφθεί για πρώτη φορά την Ελλάδα, έτσι ώστε να γνωρίσει από κοντά αυτά που μόνο από βιβλία και διηγήσεις τρίτων ήξερε. Η πρώτη επίσκεψή της στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε το 1973, όταν ήταν δηλαδή εικοσιτριών (23) χρονών και διήρκεσε έξι μήνες. Η δεύτερη όμως επίσκεψη στην Ελλάδα το 1975, ουσιαστικά μετατράπηκε σε παραμονή, καθώς διήρκεσε συνολικά εικοσιπέντε (25) ολόκληρα χρόνια. Θα λέγαμε δηλαδή ότι τελικά η Μαρία κατά κάποιο τρόπο παλιννόστησε. Κύρια ασχολία της Μαρίας την περίοδο αυτή ήταν η διδασκαλία της αγγλικής γλώσσας σε Έλληνες και ξένους μαθητές. Πάντα όμως ήταν εκτός του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς τα μαθήματα που παρέδιδε ήταν ιδιαίτερα και όχι στα πλαίσια του σχολείου.

Έπειτα από εικοσιπέντε ολόκληρα χρόνια παραμονής στην Ελλάδα, η Μαρία, για «προσωπικούς» λόγους, αποφάσισε να επιστρέψει στη Ν. Ζηλανδία. Έτσι, το 1998, εγκαταλείπει οριστικά την Ελλάδα και εγκαθίσταται μόνιμα πλέον στη Ν. Ζηλανδία. Στο μεταξύ είχε βελτιώσει κατά πολύ το επίπεδο γνώσης της ελληνικής γλώσσας πράγμα που τη βοήθησε να βρει μια θέση δασκάλας στο ελληνικό σχολείο της Κοινότητας του Ωκλαντ. Αυτή τη στιγμή η Μαρία ζει και εργάζεται στη Ν. Ζηλανδία και δεν φαίνεται να σκοπεύει να εγκαταλείψει τη χώρα αυτή για δεύτερη φορά.

Αυτή ήταν με λίγα λόγια η εξιστόρηση της ατομικής της βιογραφίας. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τις ιστορικές διαστάσεις της συγκεκριμένης βιογραφίας, από τις οποίες θα προκύψουν και τα κύρια συμπεράσματά μας.

2. Οι ιστορικές και κοινωνικο-ψυχολογικές διαστάσεις της βιογραφίας

Στην παραπάνω εξιστόρηση διακρίνουμε πέντε βασικές φάσεις της μεταναστευτικής πορείας της συγκεκριμένης εκπαιδευτικού. Οι φάσεις αυτές εμπίπτουν και σε διαφορετικές ιστορικές φάσεις της νεοελληνικής διασποράς.

Α' φάση: Κοινότητα της Αλεξάνδρειας:

Η ιστορία της Μαρίας έχει ως αφετηρία την περίοδο ακμής της ελληνικής διασποράς στην Αίγυπτο, η οποία αποτέλεσε πόλο έλξης για χιλιάδες Έλληνες. Σε αυτό συντέλεσαν παράγοντες όπως τα έργα της διώρυγας του Σουέζ, ή η ζήτηση του αιγυπτιακού βαμβακιού, συνθήκες οι οποίες δημιουργούσαν πολλές νέες θέσεις εργασίας, ενώ την ίδια στιγμή η Ελλάδα μαστίζονταν από την ανεργία τη φτώχεια αλλά και την αστάθεια σε πολιτικό επίπεδο (βλ. Χασιώτης, 1993: 90-97). Γνωρίζουμε από τις ιστορικές πηγές ότι μεταξύ του 1897 και του 1907, οι Αιγυπτιώτες Έλληνες αυξήθηκαν κατά 61% και την επόμενη εικοσαετία ως και το 1927, δηλαδή κατά την περίοδο που η μητέρα της μετανάστευσε από την Κρήτη στην Αλεξάνδρεια, είχαν αυξηθεί κατά 85%, έφτασαν δηλαδή περί τις 74.264 ψυχές. Η Αλεξάνδρεια εκείνης της εποχής είχε μια ισχυρή ελληνική κοινότητα, αναπτύσσοντας έντονη

δράση στον τομέα της οικονομίας, του εμπορίου αλλά και του πολιτισμού.

Όμως από τη δεκαετία του 1950, που γεννήθηκε η Μαρία, είχε ήδη αρχίσει σταδιακά η παρακμή των ελληνικών κοινοτήτων και η απομάκρυνση των Ελλήνων από τη χώρα. Από το 1949, άρχισε η αποξήλωση των ελληνικών κοινοτήτων της Αιγύπτου. Αυτή θα συνεχιστεί αμείωτη, παρά τις προσπάθειες των ελληνικών κοινοτήτων εκεί και την έντονη υποστήριξη της Ελλάδας προς το νασερικό καθεστώς, κάτι που έγινε πολύ έντονο κατά την κρίση της διώρυγας του Σουέζ και τις ελληνο-αιγυπτιακές διακρατικές συμφωνίες. Έτσι από τις 100.000 τουλάχιστον Αιγυπτιώτες Έλληνες που ζούσαν εκεί ως το 1950, δεν απέμειναν στα 1967, παρά μόνο 18.000, αριθμός που μειώνονταν συνεχώς (1972 στις 15.000), για να φτάσουμε σήμερα πια να μιλάμε για περίπου 1.000 Έλληνες της Αιγύπτου (βλ. Χασιώτης, 1993: 97).

Ως προς το πώς ένιωσε η Μαρία εκείνη την περίοδο και για το ποια αισθανόταν ότι ήταν η πατρίδα της μας είπε: «Στην Αίγυπτο, δεν υπήρχε τόσο πρόβλημα επειδή ήμασταν όλοι από διάφορες χώρες, δεν ήταν τόσο έντονο, έβλεπα μια διαφορά μεταξύ εμένα και τα ξαδέρφια μου επειδή αυτά είχανε τα δικά τους έθιμα στην οικογένεια τους έβλεπαν αλλιώς τα πράγματα και αλλιώς εμείς, αλλά δεν το είχα καταλάβει τότε... όμως ήξερα πάντα ότι η Αίγυπτος, δεν ήταν χώρα μου. Δηλαδή πάντα ήμουν εκεί προσωρινά». Παρολαυτά, δεν φαίνεται να είχε συγκεκριμενοποιήσει τα αίτια της σύγχυσης που ένιωσε, ούτε είχε συνειδητοποιήσει του λόγους για τους οποίους ένιωσε διαφορετική. Αυτό ήταν κάτι που το συνειδητοποίησε αρκετά αργότερα.

Β' φάση: 1962 - Αυστραλία:

Το έτος που μετανάστευσε στην Αυστραλία δεν είναι τυχαίο. Εκείνη την περίοδο γίνεται ιδιαίτερα έντονο το φαινόμενο της ελληνικής διασποράς στη διασπορά. Την συγκεκριμένη περίοδο διαπιστώνεται ένα έντονο κύμα μεταναστεύσεων ατόμων με ελληνική ιθαγένεια -ανεξαρτήτως υπηκοότητας- από τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο του μείζονος ελληνισμού σε υπερπόντιες χώρες και χώρες του ευρωπαϊκού Βορρά. Αυτό το φαινόμενο δημιούργησε είτε νέες ελληνικές διασπορές σε χώρες που δεν υπήρχαν παλαιότερες, είτε (όπως συμβαίνει στην συγκεκριμένη περίπτωση) και σε χώρες που ήδη υπήρχαν ελληνικοί πληθυσμοί. Σύμφωνα με σχετικές μελέτες, στην Αυστραλία πέρασαν επίσημα κατά την περίοδο 1945-1982, 140.000 ελλαδίτες Έλληνες και άγνωστος αριθμός Ελλήνων της διασποράς, χωρίς να μπορούμε να υπολογίσουμε φυσικά σ' αυτούς και τον αριθμό εκείνων που μπήκαν παράνομα στη χώρα (βλ. Χασιώτης, 1993: 134). Τα χρόνια αυτά, πολλοί ήταν εκείνοι που αναζητούσαν εργασία στην Αυστραλία, κυρίως για τις ανάγκες των έργων του σιδηροδρόμου και τις αγροτικές καλλιέργειες.

Για το πώς αισθανόταν τη συγκεκριμένη περίοδο καθώς και για τα προβλήματα που αντιμετώπισε η Μαρία, μας λέει χαρακτηριστικά : «...αυτό που αντιμετώπισα στην Αυστραλία κυρίως ήταν ότι τα ντόπια παιδιά με ρωτούσανε διάφορα «καλά στην Αίγυπτο πού έμενες; Σε καμία σκηνή;» «Πώς πήγαινες στο σχολείο; Με ελέφαντα;»...και τέτοια... με μένα επειδή ήμουν 12 χρονών και ευαίσθητη με πείραζε πάρα πολύ αυτό το πράγμα, και ένιωθα ότι με έβλεπαν λίγο κατώτερα, ενώ αυτά δεν με έβλεπαν κατώτερα ουσιαστικά απλώς ενδιαφερόντουσαν για το διαφορετικό. Και κάποια στιγμή θυμάμαι ότι νοσταλγούσα πάρα πολύ να ξαναγυρίσω πάλι πίσω στην Αίγυπτο, στο σχολείο μου, στις φίλες μου σε όλα. Έτσι, πάντα ήμουν συγκρατημένη και ποτέ ούτε κι εκεί δεν ένιωθα 100% καλά, ότι είχα δηλαδή και εγώ μια πατρίδα...».

Γ' φάση: 1962 - Ν. Ζηλανδία:

Το 1962 η Μαρία και η οικογένειά της εγκαταλείπουν την Αυστραλία, μια χώρα στην οποία ήταν έντονο το ελληνικό παροικιακό στοιχείο, και μεταναστεύει σε μια γειτονική χώρα τη Ν. Ζηλανδία, όπου ελληνική διασπορά υφίσταται μεν, δεν έχει όμως τόσο έντονη παρουσία όσο στην Αυστραλία. Πρόκειται όμως ουσιαστικά για συνέχεια του φαινομένου της διασποράς στη διασπορά.

Η πιο έντονη ανάμνησή της από τον πρώτο καιρό της μετοικεσίας στη Ν. Ζηλανδία, είναι η αντιμετώπιση που είχε από τα ντόπια συνομήλικά της παιδιά. Ένωθε, όπως και στην Αυστραλία νωρίτερα, ότι την έβλεπαν ως κατώτερη. Ένωθε επίσης ότι οι Έλληνες της Ν. Ζηλανδίας την θεωρούσαν κάτι διαφορετικό, δηλαδή κάτι ενδιάμεσο, δεν την έβλεπαν ούτε Ελληνίδα ούτε και ξένη. Και παρόλο που γνώριζε ήδη πολύ καλά την αγγλική γλώσσα, ωστόσο δεν κατάφερε να αποκτήσει τη σωστή προφορά. Έτσι, πάντα την ρωτούσαν από πού είναι. Και στην ερώτηση αυτή μας λέει ότι πάντα δυσκολευόταν να δώσει μια ικανοποιητική απάντηση. Τα δικά της τα λόγια νομίζουμε ότι περιγράφουν καλύτερα τις ψυχολογικές και κοινωνικές διαστάσεις που είχε για την ίδια το ζήτημα της εθνοτικής της προέλευσης και της πολιτισμικής της ταυτότητας: «...εγώ πάντα δυσκολευόμουν να απαντήσω την ερώτηση από πού είσαι, δεν μπορούσα να πω από την Αίγυπτο γιατί δεν ήμουν και δεν ήθελα να είμαι από κει. Δεν μπορούσα όμως να πω ότι είμαι και από την Ελλάδα γιατί δεν είχα γνωρίσει καν την Ελλάδα. Οπότε πάντοτε στην ζωή μου αυτό ήταν ένα πρόβλημα γιατί έπρεπε να εξηγήσω από πού είμαι και πώς είμαι και πάντα αυτό ήταν μια ιστορία ολόκληρη...».

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι το αίσθημα του να μη γνωρίζει που ακριβώς ανήκει, εξακολουθούσε να υπάρχει.

Δ' φάση 1975: Ελλάδα:

Η φάση αυτή ξεκινάει κατά τη δεκαετία του 1970, όπου η Μαρία μετά από μια εξάμηνη επίσκεψη που είχε κάνει το 1973, αποφασίζει το 1975, να μείνει μόνιμα στην Ελλάδα. Βλέποντας το θέμα στην ιστορική του διάσταση, παρατηρούμε ότι μεταξύ του 1969 και του Σεπτεμβρίου του 1977, επέστρεψαν στην Ελλάδα 57.528 άτομα με προέλευση την Αυστραλία, την Αφρική και το Β. και Ν. Αμερική. Σύμφωνα με το Χασιώτη (1993:157), τα αίτια των παλιννοστήσεων αυτών δεν θα πρέπει να τα αναζητήσουμε σε οικονομικά ή κοινωνικά προβλήματα των χωρών υποδοχής. Οι λόγοι ανάγονται περισσότερο σε ψυχολογικά και κοινωνικά πεδία. Πολλοί ήταν εκείνοι που επέστρεψαν δοκιμαστικά στην Ελλάδα. Αρκετοί από αυτούς τελικά ξαναγύρισαν στη διασπορά, μη μπορώντας να προσαρμοστούν στην ελλαδική πραγματικότητα, η οποία ήταν πολύ διαφορετική από αυτή που φαντάζονταν.

Έτσι, η νέα μετεγκατάστασή της στην Ελλάδα ήταν μια νέα περιπέτεια, καθώς διαπίστωσε ότι «οι Έλληνες της Ελλάδας, είναι εντελώς διαφορετικοί από τους Έλληνες της Νέας Ζηλανδίας». [...] «...δεν μπορώ να το περιγράψω ακριβώς, αλλά οι Έλληνες της Ν. Ζηλανδίας δεν είχαν καμία σχέση με τους άλλους Έλληνες που γνώρισα, τους έλειπε αυτό που εγώ με μια λέξη το λέω “μπαχαρικό”, δηλαδή εκεί, στη Ν. Ζηλανδία υπήρχαν Έλληνες που είχαν έρθει ακόμα και από την Αίγυπτο, αλλά και πάλι ήταν διαφορετικοί...».

Σε ερώτησή μας αν ένιωθε περισσότερο Ελληνίδα στην Ελλάδα, ή όχι, μας είπε ότι ένιωθε ακριβώς το αντίθετο! Αναλογιζόμενη και η ίδια την ψυχολογική της κατάσταση στην οποία βρισκόταν εκείνη την περίοδο, κατέληξε: «...ήταν απλά ένα κομμάτι μου ελληνικό. Αλλά ποτέ δεν ένιωσα εξ ολοκλήρου ότι ανήκω εδώ ή εκεί».

Ε' Φάση: 1998 – Επιστροφή στη Ν. Ζηλανδία:

Το 1998, έχουμε την επιστροφή στη Ν. Ζηλανδία, όπου ιστορικά δεν παρατηρείται καμία ιδιαίτερη κινητικότητα της ελληνικής διασποράς είτε προς την Ελλάδα είτε προς άλλες χώρες.

Φυσικά το γεγονός ότι μετά από τόσα χρόνια παραμονής στην Ελλάδα αποφασίζει να επιστρέψει στη Ν. Ζηλανδία, σε μια περίοδο όπου δεν υφίσταται κάποιο ισχυρό ρεύμα μετανάστευσης προς τις αναπτυγμένες χώρες μάλλον δεν ερμηνεύεται με βάση τα ιστορικά και οικονομικά δεδομένα. Πρόκειται για ζήτημα που αναλύεται σε προσωπικές και κυρίως ψυχολογικές διαστάσεις.

Έχοντας βιώσει τόσες εμπειρίες και ψυχοκοινωνικές εναλλαγές, από τις συνεχείς μετοικεσίες η Μαρία αναρωτήθηκε στο τέλος: «...Δεν ξέρω πως αισθάνομαι αυτή τη στιγμή, ανήκω εδώ ή εκεί, πού, τι ακριβώς είμαι; Είμαι και εδώ και από την άλλη πλευρά. Δύσκολα

σε δέχονται όμως. Άμα δεν έχεις ελληνικό όνομα, τους μπερδεύεις. Επιμένουν να ξέρουν την ελληνική μετάφραση στο όνομα μου και πάλι ρωτάνε. Μου λένε πως δεν είμαι Ελληνίδα ... λένε δεν είναι δική μας, και παρόλο που τους προκαλεί το ενδιαφέρον και μπορεί να κάνεις και γνωριμίες, πάντα είναι η ερώτηση από πού είσαι; Και εγώ καμιά φορά για συντομία λέω από την Ελλάδα...αλλά νιώθω επίσης και τη Ν. Ζηλανδία ως χώρα μου, εκεί σπούδασα, εκεί μεγάλωσα, εκεί ζει η οικογένεια μου...».

3. Διαπιστώσεις

Αν επιχειρήσουμε στο σημείο αυτό να συζητήσουμε και να ερμηνεύσουμε τα στοιχεία που προκύπτουν από την παραπάνω εξιστόρηση της ατομικής βιογραφίας, θα διαπιστώσουμε ότι εξ αντικειμένου επιβάλλονται πολυεπίπεδες και πολυσύνθετες αναλύσεις. Πέρα από τις ιστορικές διαστάσεις που εμπεριέχονται και είναι εμφανείς, δεν θα πρέπει να αμελούμε και τις κοινωνικές διαστάσεις που ενέχει η συγκεκριμένη ατομική βιογραφία. Με αυτό υπονοούμε ότι η διαμόρφωση της ταυτότητας του εγώ της συγκεκριμένης περίπτωσης, αλλά όπως είναι ευνόητο και πολλών άλλων, ήταν αποτέλεσμα πολλών και διαφορετικών παραγόντων. Δεν ήταν μόνο οι γενετικές καταβολές του ατόμου, οι οποίες ούτως ή άλλως ήταν προϊόν ενός μεικτού γάμου, αλλά ήταν ως επί το πλείστον οι συνθήκες κοινωνικοποίησής του. Είναι γνωστό άλλωστε ότι η διαμόρφωση της ταυτότητας ενός ατόμου, εξαρτάται και προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις άμεσες ή έμμεσες επιδράσεις του περιβάλλοντός του (Δαμανάκης 2001: 17). Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι αλλαγή των περιβαλλοντικών κοινωνικοποιητικών παραγόντων δρα καταλυτικά στην αλλαγή της διαδικασίας και του αποτελέσματος της κοινωνικοποίησης.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση οι διαδικασίες αυτές λαμβάνουν χώρα σε ένα πολυπολιτισμικό-πολυγλωσσικό περιβάλλον, τόσο σε επίπεδο οικογένειας και παροικίας, όσο και σε επίπεδο σχολείου και κοινωνίας της χώρας διαμονής. Και όχι μόνο αυτό, αλλά οι συνθήκες αυτές διαρκώς εναλλάσσονται και πολλές φορές είναι αλληλοσυγκρουόμενες. Παράλληλα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τους μεταβαλλόμενους και εναλλασσόμενους πολιτικούς, ιστορικούς και ιδεολογικούς παράγοντες που υπεισέρχονται, οι οποίοι επίσης επηρεάζουν τη διαμόρφωση της ταυτότητας του εγώ, στην περίπτωση που συζητάμε.

Με άλλα λόγια, τόσο σε ατομικό επίπεδο και μικροεπίπεδο, όσο και σε μεσοεπίπεδο και μακροεπίπεδο (σχετικά με τα επίπεδα βλ. Δαμανάκης Μ. 2001: 18 & 2002: 16), λαμβάνουν χώρα πολύπλοκες και όχι απολύτως διακριτές μεταξύ τους διαδικασίες, οι οποίες διαμορφώνουν και συγκροτούν τη προσωπικότητα της συγκεκριμένης εκπαιδευτικού. Το γεγονός ότι έχει διαμορφώσει μια πολλαπλή ταυτότητα, είναι κάτι που έχει συνειδητοποιήσει πλέον και η ίδια. Στο επίπεδο του αυτοπροσδιορισμού, δηλαδή στο πώς η ίδια αντιλαμβάνεται τον εαυτό της, μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει επίγνωση της πολυπολιτισμικότητας της, όχι όμως και απόλυτη αποδοχή αυτής, καθώς από τα λεγόμενά της, αλλά και από τις παλινδρομήσεις της από τη μία χώρα στην άλλη, διαφαίνεται πως δε μπορεί πλήρως να τις διαχειριστεί.

Από την άλλη, στο επίπεδο του ετεροπροσδιορισμού της, δηλαδή στο πώς οι «σημαντικοί άλλοι» την αντιλαμβάνονται, βλέπουμε ότι τα πράγματα είναι περισσότερο ασαφή, καθώς υπάρχει δυσκολία αποδοχής της πολύπτυχης διαφορετικότητάς της τόσο από τους ελλαδίτες Έλληνες, όσο και από τους Έλληνες της διασποράς. Μεταξύ αυτών των δύο πόλων, βρίσκεται και μετεξελίσσεται συνεχώς, η έννοια που ο Δαμανάκης (2001: 17) ονομάζει «εκφάνσεις της ελληνικότητας». Η έννοια αυτή, στη συγκεκριμένη περίπτωση παρέμπει περισσότερο σε μια πολιτισμική ετερότητα, παρά σε μια πολιτισμική ταυτότητα.

Θεωρώ, ότι πέρα από ορολογίες και εννοιολογικές αποσαφηνίσεις, που σε τελική ανάλυση πολλές φορές παραμένουν απλώς θεωρητικές κατασκευές, η ιστορία της συγκεκριμένης εκπαιδευτικού, ή έστω ένα κομμάτι της δικής της ιστορίας, ίσως να αγγίζει και να ταυτίζεται με ένα κομμάτι της ιστορίας πολλών Ελλήνων της διασποράς. Και οι Έλληνες της διασποράς, γνωρίζουν καλύτερα από τον καθένα τι σημαίνει για το ίδιο το άτομο η

κατοχή διπλής ή ακόμα και πολλαπλής ταυτότητας. Αλλά επίσης γνωρίζουν καλύτερα από τον καθένα τι σημαίνει ικανότητα ή μη διαχείρισης της ταυτότητας αυτής .

Βιβλιογραφία:

- Δαμανάκης Μ. (2001) Θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης των ελληνοπαίδων της διασποράς, στο: Βάμβουκας, Μ., Δαμανάκης, Μ., Κατσιμαλή, Γ. (επιμ.) (2001), *Προλεγόμενα Αναλυτικού προγράμματος για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη Διασπορά*, Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.
- Δαμανάκης Μ. (2002) Η διαμόρφωση της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των ελληνοπαίδων του εξωτερικού, στο: *Επιστήμες Αγωγής*, πρώην Σχολείο και Ζωή, τ. 1, σ.σ 7-19.
- Πετράκη Κ. (2003) *Επιμόρφωση ομογενών εκπαιδευτικών σε ελληνικά Πανεπιστήμια: το κοινωνικοπολιτισμικό και επαγγελματικό τους προφίλ*, Μεταπτυχιακή διατριβή, Ρέθυμνο.
- Χασιώτης Ι. Κ. (1993) *Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.

«Αυτοκρατορικοί Έλληνες», «Μισοί-μισοί», και «Έλληνες-Ορόμο»: Τάξη, φυλή και έθνος στην ταυτότητα των Ελλήνων της Αιθιοπίας

Κώστας Λουκέρης

1. Εισαγωγή

Η ιστορία της ανθρωπότητας είναι συνυφασμένη με την αέναη προσπάθεια βελτίωσης των υλικών όρων ζωής, που σε τελική ανάλυση ξεκινούν και τελειώνουν στην ανάγκη για διαιώνιση του είδους και την επιμήκυνση της ζωής υπό καλύτερους όρους. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο η ιστορία της ανθρωπότητας μπορεί να ειπωθεί ως ιστορία συνεχών μετακινήσεων ανθρωπίνων ομάδων για εξεύρεση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης.

Οι Έλληνες δεν αποτελούν εξαίρεση αυτού του κανόνα. Όσοι μελετούν την ιστορία του ελληνισμού είναι υποχρεωμένοι να στέκονται σε στιγμές κατά τις οποίες οι Έλληνες είτε μετακινούνται, είτε δέχονται τις επιπτώσεις της μετακίνησης άλλων ανθρώπων σε μέρη, στα οποία κυριαρχούσαν έως τότε αυτοί.

Με τον όρο *ελληνική διασπορά*, αναφερόμαστε κυρίως στη συγκεκριμένη μορφή που πήρε αυτή η μετακίνηση ομοεθνών μας στη νεότερη φάση της ιστορίας μας. Έτσι λοιπόν στην αρχαιότητα μιλάμε για πρώτο και δεύτερο αποικισμό, την εποχή της Οθωμανικής κυριαρχίας για ελληνικές παροικίες, ενώ στη σύγχρονη εποχή ανακαλύπτουμε έναν όρο, *ελληνική διασπορά*, ο οποίος υποδηλώνει ένα παρόμοιο φαινόμενο που εξελίχθηκε μέσα σε διαφορετικές συνθήκες. Το ισχυρότερο στοιχείο των νέων αυτών συνθηκών είναι η δημιουργία του νεοελληνικού κράτους.

Ενδογενείς και εξωγενείς οικονομικές και ιστορικές συνθήκες, μέσα στις οποίες γεννιέται και ενηλικιώνεται το νέο αυτό κράτος, δημιουργούν ένα περίεργο φαινόμενο σχετικά με τις μετακινήσεις ομοεθνών μας. Από τη μια πλευρά οδηγούν πολλούς από αυτούς στο να εγκαταλείψουν πατρογονικές εστίες και να βρουν καταφύγιο μέσα στα πολιτικά σύνορα της Ελλάδας (Μικρασιάτες, Πόντιοι, Κωνσταντινοπολίτες, Αιγυπτιώτες κ.λπ). Από την άλλη πάλι, οι ίδιες συνθήκες υποχρεώνουν πολλούς άλλους να φύγουν εκτός συνόρων για να βρουν καλύτερη τύχη (Η.Π.Α., Καναδάς, Ο.Δ. Γερμανίας κ.λπ).

Τη μαζική μετανάστευση της μεταπολεμικής Ελλάδας διαδέχεται η αναστροφή του κλίματος λόγω της ουσιαστικής βελτίωσης των όρων ζωής εντός Ελλάδας. Η δεκαετία του 1970 είναι αυτή, κατά τη διάρκεια της οποίας η ελληνική πολιτεία ανακαλύπτει την ελληνική διασπορά και ξεκινά μάλιστα να προσπαθεί να την εντάξει στα πλαίσια των επιδιώξεων της εξωτερικής της πολιτικής (για παράδειγμα Ελληνο-Αμερικάνικο λόμπι και Κυπριακό μετά το 1974). Το ελληνικό κράτος μετατρέπεται έτσι από «άπονη μητριά» σε «στοργική μάνα» μοιάζοντας έτσι με κάποιες ηρωίδες δημοφιλών τότε ελληνικών δραματικών ταινιών. Τα παιδιά της, όλα τα παιδιά της όπου γης, οφείλουν να την στηρίξουν στις όποιες δύσκολες στιγμές της και στις επιδιώξεις της. Το εθνικό κέντρο αναλαμβάνει την υποχρέωση να μεριμνήσει, ώστε οι Έλληνες της διασποράς να παραμείνουν Έλληνες. Ξεκινά έτσι μια προσπάθεια, επι-

δίωξη της οποίας είναι η ενότητα Ελλήνων εντός κι εκτός Ελλάδας, η ενδυνάμωσή της κι η χρήση της για την εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος ό,τι κι αν σημαίνει αυτό.

2. Ταυτότητες

Η ελληνική πολιτεία μπροστά στην επιδίωξη για ενότητα, ηθελημένα ή αθέλητα, παράβλεψε μια σειρά από παράγοντες, οι οποίοι συνέβαλαν στη δημιουργία μιας πανσπερμίας ελληνικών πληθυσμιακών ομάδων ανά την υφήλιο. Αυτές οι ομάδες –ελληνικές κοινότητες, παραιοικίες, ελληνορθόδοξες κοινότητες, ελληνικές μειονότητες- ουσιαστικά αποτέλεσαν κι αποτελούν υβριδικά μορφώματα, μια που στις περισσότερες περιπτώσεις διαθέτουν πολιτιστικά χαρακτηριστικά τόσο του ελληνισμού της Ελλάδας όσο κι άλλα, τα οποία απόκτησαν μέσα στους τόπους τους οποίους επέλεξαν ή στους οποίους έτυχε να ζήσουν.

Όπως οι ιστορικές, πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές κι άλλες συνθήκες διαφέρουν από χώρα σε χώρα, έτσι συμβαίνει πολλές φορές κι εντός της ίδιας χώρας. Έτσι λοιπόν διαφορετικά στοιχεία θα αναμένουμε στις ελληνοαμερικανικές κοινότητες της Ανατολικής Ακτής των Η.Π.Α. από αυτά στις αντίστοιχες της Δυτικής Ακτής ή του αμερικάνικου νότου. Αντίστοιχα διαφορετικά στοιχεία θα αναζητήσει και θα επισημάνει κανείς ανάμεσα στους Έλληνες μετανάστες του Βελγίου, που απασχολήθηκαν στη βιομηχανία της χώρας, από αυτά των Ελλήνων που απασχολούνται στους διεθνείς οργανισμούς στην ίδια χώρα.

Στην Αφρική οι διαφορές από χώρα σε χώρα μα κι ανάμεσα σε εστίες Ελλήνων στην ίδια χώρα επιβεβαιώνουν την προαναφερθείσα θέση. Οι κοσμοπολίτικες κι αριστοκρατικές κοινότητες των Ελλήνων στην προ-Νάσερ Αίγυπτο δεν έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά με τις ομάδες Ελλήνων, που συχνά τυχοδιωκτικά έφταναν στις εσχατιές της Αφρικής εκμεταλλευόμενοι το αποικιοκρατικό σύστημα και γινόμενοι οι κατεξοχήν μεσάζοντες ανάμεσα σε αποικιοκράτες και ιθαγενείς. Δε μοιάζουν επίσης με τους συμπατριώτες μας, που μαζί κι επέλεξαν την υπό απάρτχάιντ Νότια Αφρική για μια καλύτερη τύχη βάζοντας κι αυτοί το δικό τους λιθαράκι σε μια ληστρική επιδρομή κάτω από ένα επιστημονικοφανές πέπλο.

Ο Anderson υποστηρίζει πως οι κοινότητες δεν πρέπει να διακρίνονται από την ανακρίβεια ή την αυθεντικότητά τους αλλά από τον τρόπο με τον οποίο εφευρίσκονται και συγκροτούνται φαντασιακά (Anderson, 1983:6). Προσπαθώ λοιπόν στην εισήγησή μου αυτή να ψηλαφίσω τους τρόπους με τους οποίους κάτω από τον γενικό τίτλο «Έλληνες της Αιθιοπίας» προήλθαν μικρότερες κοινότητες ή ομάδες Ελλήνων. Αυτές οι ομάδες ήσαν το αποτέλεσμα τόσο της επίδρασης εξωτερικών παραγόντων (συγκρότηση επίσημης αιθιοπικής ταυτότητας και κυριαρχίας, αποικιοκρατία, εθνικιστικά κινήματα κ.λπ.) μα και εσωτερικών διεργασιών των Ελλήνων με στόχο την κατάληψη των θέσεων του προνομιακού συνολιτητή τόσο με το αιθιοπικό κράτος όσο και με τις ελληνικές αρχές.

Στην εισήγησή μου θα προσπαθήσω να αποτυπώσω τη δημιουργία, ανάπτυξη και τα χαρακτηριστικά τριών τέτοιων ομάδων ανάμεσα στους Έλληνες της Αιθιοπίας. Επιλέγω αυτή την κατηγοριοποίηση προσπαθώντας να δείξω επίσης τη δυναμική που αναπτύσσεται ανάμεσα σε ομάδες μεταναστών μέσα σ' ένα πλαίσιο προκαθορισμένο, με περιορισμένες δυνατότητες πλήρους αυτοπροσδιορισμού. Στη διαδικασία αυτή χρησιμοποιώ τους όρους φυλή, έθνος και τάξη. Οι αναλυτικοί αυτοί όροι εξυπηρετούν στην κατανόηση των δυναμικών, που αναπτύχθηκαν στις διάφορες ομάδες Ελλήνων της Αιθιοπίας τόσο ως προς τις ομάδες των Αιθιόπων με τις οποίες συναναστράφηκαν, όσο κι αναμεταξύ τους. Το γεγονός ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι κατηγορίες αυτές διακρίνονται από μια ρευστότητα αποδεικνύει πόσο εύπλαστες είναι ως μέσα για βελτίωση της κοινωνικής και οικονομικής θέσης ολόκληρων ομάδων μα και καθενός ξεχωριστά.

Υιοθετώ τη δομιστική (constructivist) θεωρητική προσέγγιση. Αυτή υποστηρίζει πως ο εθνισμός και ο εθνικισμός δεν είναι αταβιστικά κατάλοιπα περασμένων καιρών –ενός ένδοξου παρελθόντος ή αρχέγονων στοιχείων φυλετικής και πολιτιστικής γνησιότητας- μα σχετικά νέα δημιουργήματα, που διαμορφώνονται μέσα σε διαδικασίες κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής.

Οι όποιες αλλαγές σε επίπεδο ταυτότητας είναι αποτέλεσμα προσαρμογής στις νέες συνθήκες που υπαγορεύει το υπό διαμόρφωση κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον. Σύμφωνα λοιπόν με τον Calhoun, η ταυτότητα πρέπει να γίνεται κατανοητή «ως ένα παράγωγο συλλογικής δραστηριότητας μέσα σε συνθήκες αλλαγής» κι όχι ως σταθερή υποβόσκουσα αιτία (Calhoun στον Brubaker, 1996:20). Η δομιστική προσέγγιση μεταφέρει λοιπόν το κέντρο βάρους από τη βιολογική συνέχεια ή την εξιδανίκευση ενός απώτατου παρελθόντος στο κοινωνικό πεδίο και τις δυναμικές σχέσεις που αναπτύσσονται σ' αυτό. Το κοινωνικό πεδίο αλλά και οι ιστορικές καταβολές μοιάζουν έτσι με τη θερμοκοιτίδα νέων ταυτοτήτων (Yeros, 1999).

Είμαι της γνώμης, πως μια τέτοια προσέγγιση βοηθά, ώστε να οδηγηθούμε από την παραδοσιακή πλέον αντίληψη περί συμπαγούς, ενιαίου και γονιδιακά προκαθορισμένου ελληνισμού, κάτω από μια σημαία, και πιστό σε μια θρησκεία στη σημερινή φάση της αναγνώρισης της ελληνικής διασποράς ως «ενός γαλαξία», στον οποίο κάθε αστέρι έχει τη δικιά του λάμψη.

3. Το πλαίσιο του ερχομού των Ελλήνων στην Αιθιοπία

Η Αιθιοπία του 19ου αιώνα είναι μια φεουδαρχική χώρα¹. Μια σειρά Αιθίοπων αυτοκρατόρων (Τέοντρος Β', 1855-1868, Γιοχάννης Δ', 1872-1889, και Μένελικ Β', 1889-1913) προσπαθούν να δημιουργήσουν μια χώρα σύγχρονη, με ισχυρή κεντρική εξουσία. Αυτά συμβαίνουν την περίοδο της εξάπλωσης της αποικιοκρατικής κυριαρχίας στο Κέρας της Αφρικής², στην καρδιά του οποίου βρίσκεται η χώρα. Το 1896 η Ιταλία καταλαμβάνει τα παράλια της Ερυθράς θάλασσας και δημιουργεί την αποικία της Ερυθραίας. Η χώρα σιγά-σιγά περιστοιχίζεται από αποικίες των Βρετανών (Σουδάν, Κένυα, Σομαλιλάνδη), Γάλλων (Τζιμπουτί) και Ιταλών (Σομαλία και Ερυθραία).

Την ίδια περίοδο, ο αυτοκράτορας Μένελικ ο Β', εκμεταλλευόμενος την τεχνολογική ανωτερότητα στο στρατιωτικό τομέα, που του είχε εξασφαλίσει η σχέση του με τους Δυτικούς, επιχειρεί με επιτυχία την επέκταση του κράτους του προς τα νότια και νοτιοδυτικά διπλασιάζοντας την έκτασή του κι ενσωματώνοντας στην κυριαρχία του μια σειρά εθνοτικών ομάδων με διαφορετικές ιστορικές καταβολές, γλώσσες, θρησκείες ή ακόμα και φυλετική προέλευση. Ακολουθεί μια πολιτική βάση της οποίας η γη των νεοαποκτημένων περιοχών δίνεται σε στρατιωτικούς κι αξιωματούχους του καθεστώτος και μια σειρά κωμωπόλεων ιδρύονται σ' αυτές τις περιοχές για καλύτερο έλεγχό τους. Σ' αυτές τις πόλεις-διοικητικά κέντρα μεταναστεύουν κάτοικοι της σημερινής βόρειας Αιθιοπίας, της ιστορικής Αβησσινίας, που προέρχονται από τις εθνότητες των Αμχάρα και των Τίγκραι.

Η άνοδος στην εξουσία του αυτοκράτορα Χάιλε Σελάσιε το 1930, σηματοδοτεί μια έντονη προσπάθεια εκσυγχρονισμού της χώρας. Ιδιαίτερα μετά την ιταλική κατοχή κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και τη διαμονή του στο εξωτερικό (1936-1941), ο αυτοκράτορας εντείνει τις προσπάθειές του. Αυτές οι προσπάθειες θα μπορούσαν να συνοψιστούν στη δημιουργία κεντρικού στρατού οργανωμένου κατά τα δυτικά πρότυπα και από δυτικούς συμβούλους, στον έλεγχο της Αιθιοπικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, της οποίας διατηρεί τα οικονομικά προνόμια μετατρέποντάς τη σε ιδεολογικό στυλοβάτη της χώρας και στην εισαγωγή του καπιταλιστικού μοντέλου, χωρίς να θίγει ουσιαστικά την εξουσία των φεουδαρχών ευγενών, στους οποίους εν τέλει στηριζόταν.

Δεδομένης της εξάπλωσης της αποικιοκρατίας σ' όλη την Αφρική (πλην Αιθιοπίας και Λιβερίας) και της γειτνίασης με τον αραβικό κόσμο, με τον οποίο η Αιθιοπία κυρίως λόγω του Ισλάμ διακατεχόταν από καχυποψία, ο Χάιλε Σελάσιε ευνοεί τον ερχομό κυρίως Ελλή-

¹ Για λεπτομερείς αναλύσεις των ιστορικών συνθηκών στην Αιθιοπία των 19ου και 20ου αιώνων υπάρχουν τα έργα των Markakis (1974), Bahru (1991) και Teshale (1995).

² Με τον όρο Κέρας της Αφρικής εννοούμε τις σημερινές χώρες Σομαλία, Τζιμπουτί, Ερυθραία, Σουδάν, Κένυα και Αιθιοπία.

ων και Αρμενίων, οι οποίοι δεν έχουν εδαφικές βλέψεις και με τους οποίους υπάρχει το κοινό στοιχείο της μη αποδοχής των δυτικών χριστιανικών δογμάτων του καθολικισμού και του προτεσταντισμού. Ιστορικά οι Ορθόδοξοι Αιθίοπες διακατέχονταν –κι ακόμα διακατέχονται– από μια φοβία απέναντι στη Δύση, η οποία σε αρκετές περιπτώσεις προσπάθησε να καθυποτάξει τη χώρα³.

Οι πρωτοπόροι Έλληνες που πήγαν στην Αιθιοπία κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα κατάφεραν να επιβιώσουν κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες. Ο θαυμασμός για τα αποτολήματα των συμπατριωτών μας δεν σβήνει τον τυχοδιωκτικό χαρακτήρα αυτών των ενεργειών. Τέτοιες περιπτώσεις υπάρχουν πολλές, όπως του εκπροσώπου της Αιγύπτου στην υπό ιταλική διοίκηση Μασάουα στην Ερυθραία, Μαρκόπουλου από τη Χίο, ο οποίος προμήθευε στους Αιθίοπες όπλα (1887), του Κρητικού Χλαμπουδάκη, ο οποίος μεταμφιεσμένος σε μουσουλμάνο μπήκε στη μουσουλμανική πόλη Χάραρ, παντρεύτηκε την ανηψιά του εμίρη κι έγινε έμπορος καφέ (1854) ή του Φίλιππου Ζαφειρόπουλου (1874-1933) ο οποίος διετέλεσε συνοριακός φρουρός της βρετανικής αυτοκρατορίας στα Αιθιοπο-Κενυατικά σύνορα, οργάνωσε στρατιωτικό σώμα, υπερασπίστηκε τα συμφέροντα της Βρετανίας και σήμερα είναι τιμητικά θαμένος στη βρετανική πρεσβεία στην Αντίς Αμπέμπα (Μαρκάκης, 1992:57-62).

Στη μεταπολεμική περίοδο η οικονομία της χώρας ακμάζει. Οι ανάγκες σε εξειδικευμένο προσωπικό στην αιθιοπική γραφειοκρατία, στις κατασκευές, στον εξαγωγικό τομέα, στη βιοτεχνία και βιομηχανία πολλαπλασιάζονται κι έτσι οι Έλληνες στη Αιθιοπία αυξάνονται για να φτάσουν τους 7.000 το 1974, παραμονές της μαρξιστικής επανάστασης (Μαρκάκης, 1992: 70). Αυτοί ζουν κι εργάζονται κυρίως στην πρωτεύουσα Αντίς Αμπέμπα και στη Ντίρε Ντάουα, πόλη-σιδηροδρομικό κόμβο, και λιγότερο σε άλλα αστικά κέντρα ή στις επαρχίες. Κυριαρχούν δε στις εξαγωγές (κυρίως καφέ), στο εμπόριο, στην ελαφρά βιομηχανία και στις καλλιέργειες.

4. Τάξη: οι «Αυτοκρατορικοί Έλληνες»

Η Αιθιοπία ήταν και είναι μια χώρα, της οποίας οι κυρίαρχες ομάδες διακατέχονταν από μια φοβία προς οτιδήποτε έρχεται από το εξωτερικό. Αυτή η φοβία ενισχύθηκε την περίοδο της αποικιοκρατίας. Επιπλέον, συνεχείς εσωτερικές διαμάχες στα πλαίσια του ιδιότυπου φεουδαρχικού συστήματος της χώρας συνέτειναν στη δημιουργία ενός σχήματος πολλαπλών ελέγχων από όλη την κρατική πυραμίδα και γέννησαν μια ενδογενή γραφειοκρατία, η οποία στην προεπαναστατική περίοδο βρισκόταν κάτω από τον πλήρη έλεγχο του αυτοκράτορα και των περί αυτόν. Η συνειδητή επιλογή του Χάιλε Σελάσιε να επιτρέψει σε Έλληνες να έρθουν στη χώρα δεν έσβησε την καχυποψία απέναντί τους, όσο κι απέναντι σε άλλες ομάδες μη-Αιθίοπων (Ιταλούς, Αρμένιους, Υεμενίτες).

Οι περισσότεροι Έλληνες ερχόμενοι στην Αιθιοπία ήσαν οι ευεργετημένοι της μεγαθυμίας του, κι αυτό ήταν κάτι το οποίο όφειλαν να γνωρίζουν και να συμπεριφέρονται ανάλογα. Μέσα σε μια μόλις γενιά, πολλοί φτωχοί Έλληνες οπλισμένοι με εργατικότητα έρχονταν στην Αιθιοπία και ανελίσσονταν οικονομικά με ιλιγιώδη ρυθμό, φτάνοντας να συνναστρέφονται με τους ανακτορικούς κύκλους. Οι ίντριγκες του παλατιού, τα παιχνίδια εξουσίας ανάμεσα στους περί τον αυτοκράτορα ενέπλεκαν συχνά και Έλληνες, οι οποίοι φρόντιζαν να κερδίζουν την εύνοια των ισχυρών προκειμένου να τους επιτραπεί άλλοτε η επέκταση των επιχειρήσεών τους κι άλλοτε η προστασία τους από τον συχνά αθέμιτο αντα-

³ Αναφέρομαι στις συγκρούσεις Χριστιανών με Μουσουλμάνους κατά το 16ο αιώνα μ.Χ. Οι Αβησσυνοί ζήτησαν τότε τη βοήθεια Πορτογάλων, οι οποίοι προσπάθησαν ανεπιτυχώς να προσηλυτίσουν τους Αβησσυνούς. Αντίστοιχη κατάληξη είχε και η προσπάθεια Ισπανών Ιησουιτών το 17ο αιώνα μ.Χ. (Marcus, 1994:30-47). Για τον ανταγωνισμό και τις διαμάχες των Αβησσυνών Ορθοδόξων με τους Προτεστάντες τα έργα των Eide και Dohnam κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα μ.Χ. είναι αποκαλυπτικά των φόβων των Ορθοδόξων και των μέτρων που κατά καιρούς πήραν για να εμποδίσουν το έργο των προτεσταντικών ιεραποστολών (Eide, 2000 και Dohnam, 1999).

γωνισμό⁴.

Η προεπαναστατική Αιθιοπική πραγματικότητα στηριζόταν ιδεολογικά στην Αιθιοπική Ορθόδοξη εκκλησία και στη μυθολογική σύνδεση των Αιθίοπων βασιλέων με τον απόγονο της φανταστικής σχέσης της βασίλισσας του Σαβά –για την καταγωγή της οποίας ερίζουν και οι Αιθίοπες– και του βασιλιά του Ισραήλ Σολομώντα. Η επιχειρούμενη ταύτιση της αιθιοπικής ιθύνουσας τάξης με ένα μακρινό Σημιτικό-Ιουδαϊκό παρελθόν απέκλειε μια σειρά πληθυσμιακών ομάδων οι οποίες μετατρέπονταν στην καλύτερη των περιπτώσεων σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας, αν όχι σε εν δυνάμει δούλους. Το μοντέλο αυτό ενισχύθηκε από μια σειρά δυτικούς ερευνητές, οι οποίοι στηριγμένοι στην παραδοσιακή ιστοριογραφική προσέγγιση ταύτιζαν την Αιθιοπία και την ιστορία της με τους Χριστιανούς βασιλείς της βόρειας Αιθιοπίας/Αβησσυνίας.

Τα συμφέροντα των Ελλήνων, ιδιαίτερα της Αντίς Αμπέμπα, είναι ταυτισμένα με τη συνέχεια της αυτοκρατορικής δομής της χώρας, της αντίστοιχης εξουσιαστικής όσο και της ιδεολογικής της κυριαρχίας τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και προς την εικόνα της προς τα έξω. Οι «Αυτοκρατορικοί» λοιπόν «Έλληνες» ενστερνίζονται το γνωστό σ' αυτούς δίπτυχο έθνος-θρησκεία άσχετο αν στην περίπτωση της Αιθιοπίας σημαίνει αποκλεισμό της πλειοψηφίας των πολιτών της Αιθιοπίας, οι οποίοι είτε δεν είναι Ορθόδοξοι, αλλά Μουσουλμάνοι, είτε δεν χαίρουν της «ευγενούς» σημιτικής καταγωγής των Αβησσυνών αλλά είναι Κουσιτικής, Ομοτικής και Νιλο-Σαχαρικής προέλευσης.

Η αναπαραγωγή στερεοτύπων αναφορικά με τα παραπάνω, που έχουν επίσημα εγκαταλειφθεί στην μετά το 1974 Αιθιοπία εξακολουθούν να είναι ιδιαίτερα δημοφιλής ανάμεσα στους λιγοστούς εναπομείναντες Έλληνες στην Αντίς Αμπέμπα⁵. Η αναφορά για παράδειγμα στην μεγαλύτερη εθνοτική ομάδα της χώρας, των Ορόμο, ως «Γκάλληδες» θα προκαλούσε εξέγερση των Ορόμο μια που έχει ιστορικά υποτιμητική σημασία. Αυτό δεν εμποδίζει τους «Αυτοκρατορικούς Έλληνες» να την χρησιμοποιούν και δεν άλλαξε τίποτα. Απαξιωτικές εκφράσεις για Αιθίοπες Μουσουλμάνους, υποτιμητικές αναφορές σε σκουρόχρωμους Αιθίοπες, προσβλητική αντιμετώπιση Αιθίοπων με «ταπεινή» προέλευση συνθέτουν μια εικόνα που δείχνει να έχει βγει από περασμένες δεκαετίες.

Το 1974 ξέσπασε στην Αιθιοπία μια Μαρξιστική επανάσταση, η οποία ήταν δημιουργήμα των δραστηριοτήτων ενός ριζοσπαστικού φοιτητικού κινήματος, που δρούσε από τη δεκαετία του 1960. Οδήγησε δε στην κατάληψη της εξουσίας από το στρατό, στη φυσική εξολόθρευση μεγάλου αριθμού των πρωτεργατών της επανάστασης μέσα σε λουτρό αίματος, στην υιοθέτηση σοσιαλιστικών προσανατολισμών με έντονο εθνικιστικό χαρακτήρα και στην πρόσδεση της χώρας στο σοβιετικό μπλοκ. Για τους Έλληνες αυτό σήμαινε εθνικοποίηση της περιουσίας τους, σε ατομικό και κοινοτικό επίπεδο και ξεριζωμό, μια που οι συνθήκες ερχομού τους είχαν αλλάξει.

Η ταύτιση των «Αυτοκρατορικών Ελλήνων» με την καθεστηκία τάξη της προ του 1974 Αιθιοπίας και τα προνόμια που αυτή η ταύτιση της προσέφερε καταδεικνύει την δύναμη που εξασκεί το ταξικό συμφέρον στη διαμόρφωση συμπεριφορών κι αντιλήψεων καθώς και την ισχύ τους στο χρόνο ακόμα κι όταν οι συνθήκες που γεννούν αυτή την ταύτιση εκλείπουν. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό από την προσπάθεια των Ελλήνων που παρέμειναν στην Αιθιοπία μετά το 1974 να προσεταιρισθούν αξιωματούχους των μετέπειτα καθεστώτων (Μεγκίστου Χάιλε Μάριαμ 1974-1991 και Μέλες Ζενάουι 1991- σήμερα). Η προσπάθεια

⁴ Για μια λεπτομερή περιγραφή αυτών των συνθηκών η αυτοβιογραφία του Αθανασίου Μίχου και των Μελίνα και Λουκά Φανούρη είναι χαρακτηριστικές κι άκρως ενδιαφέρουσες (Μίχος, 1992 και Fanouris και Fanouris , 1995).

⁵ Σε προσωπική επικοινωνία μαζί μου ο Αρχιεπίσκοπος Αξώμης της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας Πέτρος ανέβασε το αριθμό των Ελλήνων το 1995 σε έως και 3.000 συμπεριλαμβάνοντας τους μη κατέχοντες την ελληνική ιθαγένεια. Τα μέλη της Ελληνικής Κοινότητας Αντίς Αμπέμπα δεν ξεπερνούν σήμερα τα 80 και σύμφωνα με ανεπιβεβαιωτές πληροφορίες οι ελληνικής ιθαγένειας διαμένοντες στη χώρα σήμερα δεν ξεπερνούν τους 300.

αυτή θα μπορούσε να παραλληλιστεί με τη στάση της αιθιοπικής γραφειοκρατίας, η οποία ως απί το πλείστον προέρχεται από την εθνότητα των Αμχάρα. Οι Έλληνες, όπως και οι Αμχάρα, όταν πλέον συνειδητοποιήσαν πως τα πράγματα είχαν αλλάξει εις βάρος τους, προσπάθησαν να διατηρήσουν όσα το δυνατόν περισσότερα προνόμια μπορούσαν ελπίζοντας πάντα στην «παλινόρθωση».

Οι λιγοστοί αριθμητικά «Αυτοκρατορικοί Έλληνες» του σήμερα μπορεί να αποτελούν μια καρικατούρα των ισχυρών της προ του 1974 περιόδου μα παράλληλα αναδεικνύουν ένα κομμάτι του ελληνισμού της Αιθιοπίας, το οποίο αξίζει να μελετηθεί τόσο μέσα στα πλαίσια του ελληνισμού της διασποράς, όσο και μέσα στα πλαίσια της Αιθιοπικής ιστορικής πραγματικότητας.

5. Φυλή: οι «Μισοί-Μισοί»

Με τον όρο «Μισοί-Μισοί», οι Έλληνες της Αιθιοπίας μεταφράζουν τον αγγλικό όρο half caste. Ο όρος αυτός, που προφανώς έχει τις ρίζες του στην υπό βρετανική διοίκηση Ινδία χρησιμοποιείται ευρέως από όλους στη χώρα, τόσο τους Αιθίοπες όσο και τις κοινότητες Ελλήνων, Ιταλών κι Αρμενίων που διαμένουν στη χώρα. Για να μπορέσει κανείς να αντιληφθεί τι οδήγησε στην ανάγκη χρήσης αυτού του όρου και τι αυτός σημαίνει ουσιαστικά, χρειάζεται να ανατρέξουμε σε μια σειρά γεγονότων που αφορούν στη γέννηση των Ελληνο-Αιθίοπων.

Οι περισσότεροι συμπατριώτες μας που πήγαν στην Αιθιοπία ήσαν άνδρες. Τα συγκοινωνιακά μέσα της εποχής και τα στερεότυπα της Αφρικής λειτουργούσαν ως αντικίνητρο στον ερχομό Ελληνίδων, αν και σε πολλές περιπτώσεις ακολουθήθηκε η γνωστή συνταγή του προξενιού. Παράλληλα η Αιθιοπία είναι μια χώρα της οποίας οι περί τις 80 εθνότητες συμφωνούν ίσως μόνο στην κοινή καταπιεστική αντίληψή τους προς τις γυναίκες. Βιασμοί γυναικών, κλειτοριδεκτομή τόσο σε Χριστιανές όσο και σε Μουσουλμάνες, αφαίρεση νυχιών των χεριών των γυναικών την πρώτη νύχτα του γάμου καθώς και απαγωγές οχτάχρονων κοριτσιών είναι καθημερινά φαινόμενα, τα οποία συντελούν στο να γίνονται οι γυναίκες ουσιαστικά πειθήνια όργανα στα χέρια των αρσενικών. Η φτώχεια της Αιθιοπίας οδηγεί μεγάλο αριθμό γυναικών να εργάζονται ως οικιακές βοηθοί και ουσιαστικά να εξαρτώνται από την καλή διάθεση των αφεντικών τους, συχνά χωρίς ωράριο και για ένα πιάτο φαγητό. Συν τοις άλλοις, ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών οδηγείται στην πορνεία ως μόνη λύση. Τα παραπάνω οφείλουν να κατανοηθούν μέσα σε ένα πολιτιστικό πλαίσιο φεουδαρχικό, όπου η εξάρτηση απλά για επιβίωση και με οποιοδήποτε κόστος δεν αποτελεί κοινωνικό στίγμα παρά μάλλον ενισχύεται από την Αιθιοπική Ορθόδοξη Εκκλησία.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες οι άρρενες συμπατριώτες μας βρέθηκαν κατ' ουσία σ' ένα σεξουαλικό Ελ Ντοράντο, όπου όλα σχεδόν επιτρέπονταν⁶. Οι πολλαπλές σχέσεις τους είχαν ως αποτέλεσμα τον ερχομό στη ζωή Ελληνο-Αιθίοπων. Οι τελευταίοι πολλές φορές δεν ήσαν νομίμως αναγνωρισμένα παιδιά. Σ' αυτό συνέτεινε και η αιθιοπική ονοματοδοσία⁷, η οποία σε συνδυασμό με την ανευθυνότητα πολλών συμπατριωτών μας οδήγησε στο σημερινό πρόβλημα των εκατοντάδων Αιθίοπων Ελληνικής καταγωγής, οι οποίοι δεν μπορούν να αποδείξουν την ελληνικότητά τους τουλάχιστον βάσει των υπάρχοντων νομικών κριτηρίων. Πολλά από αυτά τα παιδιά στην καλύτερη των περιπτώσεων ενισχύονταν οικο-

⁶ Ενώ φυσικά οι σχέσεις Ελλήνων με Αιθιοπίδες ενοχλούσαν τις συντηρητικές ελληνικές παροικίες μόνο στην περίπτωση γάμου, οι σχέσεις Ελληνίδων με Αιθίοπες καταδικάζονταν ολοσχερώς.

⁷ Οι Αιθίοπες, γυναίκες και άντρες δεν έχουν επίθετα. Μετά το όνομά τους ακολουθεί το όνομα – όχι το επώνυμο – του πατέρα τους. Έτσι λοιπόν για παράδειγμα το εκτός γάμου αγόρι μιας Αιθιοπίδας κι ενός Έλληνα, του κυρίου Μανόλη Παπαδάκη θα ονομαζόταν Ιωάννης/Γιοχάννης Μανόλη. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως το παιδί αυτό αδυνατεί να αναζητήσει και να αποκτήσει τα νομικά δικαιώματά του ως Έλληνας πολίτης μια που πουθενά δεν υπάρχει επίθετο, που να αποδεικνύει ότι ο Ιωάννης είναι γόνος του Μανόλη Παπαδάκη μα κάποιου Μανόλη.

νομικά από τους Έλληνες πατέρες τους όσο οι τελευταίοι ήταν εν ζωή, ενώ πολλά έχασαν την όποια σχέση με οτιδήποτε το ελληνικό (Natsoulas, 1977:150).

Η χρήση του όρου «Μισός-Μισός» πρέπει να εξεταστεί μέσα στα πλαίσια της Αιθιοπικής πραγματικότητας. Η τελευταία διαθέτει μια γηγενή και πλούσια γκάμα όρων, οι οποίοι στόχο έχουν να περιγράψουν φυλετικά, θρησκευτικά και εθνολογικά τις πληθυσμιακές ομάδες που ζουν στη χώρα. Οι όροι αυτοί έχουν χαρακτήρα αποκλεισμού και αντανακλούν τις ιστορικές εμπειρίες που οδήγησαν στη δημιουργία της σύγχρονης Αιθιοπίας, ειδωμένες κάτω από το πρίσμα της κυρίαρχης ομάδας των Ορθοδόξων Αβησσυνών, Αμχάρα και Τίγκραϊ και ιδιαίτερα των πρώτων. Έτσι λοιπόν οι Αιθίοπες Μουσουλμάνοι μέχρι το 1974 αποκαλούντο «Μουσουλμάνοι που διαμένουν στην Αιθιοπία». Οι Αιθίοπες Εβραίοι ενώ οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται Μπέτα Ισραήλ δηλαδή «Οίκος του Ισραήλ» έμειναν γνωστοί με τον υποτιμητικό όρο Φαλάσα δηλαδή «περιφερόμενοι». Οι νεγροειδείς εθνικές ομάδες της Αιθιοπίας αποκαλούντο συλλήβδην «Σανκίλα» ή «Μπάρια» δηλαδή σκλάβοι, δούλοι. Τέλος υπάρχουν μια σειρά ονομασιών, που διαχωρίζουν τους Αιθίοπες με βάση το πόσο σκούροι είναι. Περιττό να αναφέρω πως ο πλέον ανοιχτόχρωμος στέκεται και πιο ψηλά στην κοινωνική πυραμίδα, είναι δε ιδιαίτερο προσόν για τις κοπέλες να είναι ανοιχτόχρωμες⁸. Σ' αυτό λοιπόν το πλαίσιο έρχονται να προστεθούν κι οι ρατσιστικές θεωρίες που ξεπήδησαν από την αποικιοκρατία. Οι Ευρωπαίοι της Αιθιοπίας, οι οποίοι συναλλάσσονταν κατεχορήν με Δυτικούς ως μεσάζοντες, ήταν φυσιολογικό να υιοθετήσουν τον εν λόγω όρο. Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε λοιπόν για να ξεχωρίσει τους «Μισούς-Μισούς» από τους «ολόκληρους» κι άρα «καθαρούς» κι «ακραιφνείς» Έλληνες.

Οι «Μισοί-Μισοί» λοιπόν αν και αποτελούν τη συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων της Αιθιοπίας σήμερα, έχουν ελάχιστη εκπροσώπηση στα συλλογικά όργανα των ελληνικών σωματείων⁹. Η εκλογή «Μισού-Μισού» το 1999 ως Προέδρου της Ελληνικής Κοινότητας της Αντίς Αμπέμπα ήταν για πολλούς ένα πικρό ποτήρι το οποίο οι «καθαροί» Έλληνες έπρεπε να πιουν. Όπως μου είπε ένας τέτοιος Έλληνας:

«Ο Πρόεδρος μπορεί να είναι «Μισός-Μισός» μα είναι καλό παιδί. Τι να κάνουμε όμως, εμείς οι καθαροί Έλληνες, είμαστε ελάχιστοι» (Δ.Σ. 2000).

Ο φόβος πολλών «καθαρών» Ελλήνων είναι πως, όταν αυτοί θα εκλείψουν, η Κοινότητα και η παρουσία της θα έλθει στα χέρια των «Μισών-Μισών», οι οποίοι δεν ξέρουν να την αξιοποιήσουν κι έτσι θα «εξαφανιστεί ο ελληνισμός». Αυτός ο φόβος ίσως είναι και βάσιμος μια που οι «Μισοί-Μισοί» σαφώς και δεν έχουν την ίδια αίσθηση ελληνικότητας μια που ό,τι είναι ακραιφνώς ελληνικό, από τις αρχές των ελληνικών σωματείων, τις ελληνικές διπλωματικές αρχές έως το εκπαιδευτικό προσωπικό φρόντιζε να τους δημιουργεί αίσθημα κατωτερότητας κι ανυποληψίας. Παράλληλα κανείς δεν έχει ενδιαφερθεί να τους εξηγήσει πως είναι εν δυνάμει προνομαϊκή ομάδα κι όχι «μισοί» Έλληνες με «μισά» δικαιώματα, οι οποίοι έτσι ακρωτηριασμένοι ψυχικά οφείλουν να ζητιανεύουν είτε σύνταξη απόρου από την ελληνική κοινότητα, είτε ελληνικό διαβατήριο για να νοσηλευτούν σε νοσοκομείο της Ελλάδας, είτε κάποιο οικονομικό στήριγμα για να φύγουν τα παιδιά τους από τη μιζέρια της Αιθιοπίας στην Ελλάδα.

6. Έθνος: οι «Έλληνες-Ορόμο»

Ανάμεσα στους Έλληνες, οι οποίοι επέλεξαν ως τόπο διαμονής τους περιοχές εκτός της Αντίς Αμπέμπα ήταν οι Έλληνες που έζησαν σε κωμοπόλεις όπως το Μέτου, το Ντέμπι

⁸ Το 2001, κι ενώ δίδασκα στο Παν/μιο της Αντίς Αμπέμπα, ανακάλυψα τυχαία πως μια φοιτήτριά μου ήταν ελληνικής καταγωγής, χωρίς όμως να έχει οποιαδήποτε σχέση με οτιδήποτε ελληνικό. Σκέφτηκα λοιπόν να μιλήσω για την περίπτωση της στους ιθύνοντες της Κοινότητας, οι οποίοι αφού τη γνώρισαν σχολίασαν πόσο καλή εντύπωση τους έκανε αφού συν τοις άλλοις «δεν ήταν και πολύ μαυρούλα»...

⁹ Στην Αντίς Αμπέμπα υπάρχουν η Ελληνική Κοινότητα Αντίς Αμπέμπα, ο Ελληνικός Αθλητικός Σύλλογος «Ολυμπιακός», ενώ στα χαρτιά υφίσταται κι η Ελληνική Κοινότητα Ντίρε Ντάουα.

Ντόλλο και η Γκαμπέλα στη Νοτιοδυτική Αιθιοπία. Στις περιοχές αυτές κυρίαρχο εθνικό στοιχείο ήταν οι Ορόμο, μια εθνοτική ομάδα η οποία ενσωματώθηκε στην Αιθιοπία μετά τις κατακτήσεις του Μένελικ στα τέλη του 19ου αιώνα μ.Χ. Οι Ορόμο, με διαφορετική κοινωνική οργάνωση, φυλετική καταγωγή, γλώσσα, έθιμα και θρησκεία από τους Αβησσυνούς, κατοικούσαν και κατοικούν στις πιο εύφορες περιοχές της χώρας. Οι επίσημες αιθιοπικές αρχές προσπάθησαν να καθυποτάξουν τους Ορόμο αρχικά στρατιωτικά κι ύστερα οικονομικά κατακτώντας τη γη τους, την οποία μοίρασαν σε Αβησσυνούς αξιωματούχους, κυρίως στρατιωτικούς. Μια σειρά πόλεων-φυλάκια διασκορπισμένες σ' όλη τη χώρα και ιδιαίτερα στις νέες επαρχίες δημιούργησαν ένα δίκτυο ασφάλειας, διοίκησης κι εποπτείας σ' ένα απόλυτα ιεραρχικά δομημένο σύστημα, που καμιά σχέση δεν είχε με τον παραδοσιακό τρόπο οργάνωσης των Ορόμο, οι οποίοι υπερηφανεύονται για τη γκάντα, τη δημοκρατική δομή των δικών τους κοινωνιών¹⁰.

Οι Έλληνες αυτών των περιοχών δημιούργησαν τη μεγαλύτερη κοινότητα «Μισών-Μισών», μια που ήταν απομονωμένοι από την υπόλοιπη Αιθιοπία. Προσπάθησαν σκληρά να διατηρήσουν την ελληνικότητά τους επιλέγοντας την ενδογαμία, ιδρύοντας εκκλησία και σχολείο, τα οποία όμως αποδείχτηκαν θνησιγενή (Natsoulas, 1977:151). Ζώντας μέσα στον ντόπιο πληθυσμό με τον καιρό αρκετοί από αυτούς υιοθέτησαν την ταυτότητα των Ορόμο¹¹. Η πλειονότητα αυτών των παιδιών ερχόμενα σήμερα στο οικοτροφείο της Ελληνικής Κοινότητας Αντίς Αμπέμπα αντιμετωπίζει το πρόβλημα όχι απλώς της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας μα και της αμχαρικής, επίσημης γλώσσας της Αιθιοπίας, αφού μητρική τους γλώσσα είναι η ορομική. Παράλληλα έχει να αντιμετωπίσει τους Έλληνες της Αντίς Αμπέμπα, τους έλληνες εκπαιδευτικούς μα και τους άλλους Αιθίοπες συμμαθητές του, οι οποίοι, αν δεν βλέπουν υποτιμητικά κάθετι που προέρχεται από τους Ορόμο, έχουν παντελή άγνοια για τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά που κουβαλάει αυτή η εθνοτική ομάδα.

Πολλοί «Έλληνες-Ορόμο», αν και αρχικά είχαν τα ίδια κοινωνικά χαρακτηριστικά με τους υπόλοιπους Έλληνες της Αιθιοπίας¹² στην πορεία και λόγω της γεωγραφίας και της σχέσης με τον ντόπιο πληθυσμό απέκτησαν διαφορετικά χαρακτηριστικά και χωρίς να απολέσουν την ελληνικότητά τους, μέσα πάντα στα πλαίσια της χώρας, ασπάστηκαν την ταυτότητα του Ορόμο. Αρκετοί Ορόμο με τους οποίους ήρθα σε επαφή έλεγαν με περηφάνεια, πως οι Έλληνες που ήξεραν από τα παιδικά τους χρόνια αφομοιώθηκαν από τους Ορόμο, έμαθαν τη γλώσσα, τα έθιμα κι έζησαν σαν Ορόμο. Αυτό αποτελούσε θαρραλέα πράξη σε μια χώρα και εποχή στην οποία πολλοί Ορόμο αναγκάζονταν να αλλάζουν τα ονόματά τους και να υιοθετούν Αμχαρικά ονόματα βιβλικής προέλευσης, να μαθαίνουν Αμχαρικά και να αγωνίζονται να βελτιώσουν την προφορά τους και να προσαρμόζονται σ' ένα ξένο σύστημα αξιών όπως αυτό των Αβησσυνών. Ο πρώην πρόεδρος της Αιθιοπίας Νεγκάσο, Ορόμο από το Ντέμπι Ντόλλο, σε συνέντευξη που μου παραχώρησε, μίλησε με νοσταλγία και ευγνωμοσύνη για τους Έλληνες και τη συνεισφορά τους στην περιοχή, προσπαθώντας να εξηγήσει το γιατί δεν έρχονται πια Έλληνες στα μέρη αυτά (Νεγκάσο Γκιντάντα, 2002).

Η υιοθέτηση όμως της ταυτότητας των Ορόμο γίνεται πιο δύσκολη εκτός της περιοχής, όπου αυτοί κυριαρχούν πληθυσμιακά ακόμα κι αν δεν κυριαρχούν πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά. Γ' αυτό κι αρκετοί επέλεξαν το «διπλό ταμπλό» απέναντι στις αιθιοπικές αρχές. Ιδιαίτερα μετά το 1991 και την εγκαθίδρυση ενός ομοσπονδιακού συστήματος στη-

¹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον ιθαγενή τρόπο οργάνωσης των Ορόμο βλέπε και Asmerom Legesse, 2000.

¹¹ Ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες έφεραν «Έλληνα-Ορόμο» να έχει λάβει μέρος στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Ορόμο μέσα από τις τάξεις του Απελευθερωτικού Μετώπου των Ορόμο (Oromo Liberation Front).

¹² Ο Natsoulas αναφέρει πως οι Έλληνες των Δυτικών επαρχιών γύρω στο 1935 κατείχαν περίοπτη θέση κυρίως στο εμπόριο καφέ μα και σε άλλους εμπορικούς τομείς όπως μέλι, κερύ, βαμβάκι, σαπουνιοπία, ενώ Έλληνες ήταν ιδιοκτήτες σχεδόν όλων των ξενοδοχείων και των καφέ (Natsoulas, 1977: 192-194).

ριγμένοι στις εθνότητες της χώρας, βάσει του οποίου κάθε Αιθίοπας και Αιθιοπίδα όφειλαν να επιλέξουν μια εθνοτική προέλευση, αρκετοί «Έλληνες-Ορόμο» που προέρχονταν από τις δυτικές επαρχίες επέλεξαν να δηλώσουν Αμχάρα¹³. Η περίπτωση του Γκάμπι, ο οποίος είχε Έλληνα πατέρα και Ορόμο μητέρα, είναι χαρακτηριστική. Σε σχετική μου ερώτηση «τι δήλωσε ως bihir» δηλαδή εθνότητα στη σχετική ερώτηση για απόκτηση ταυτότητας, αυτός απάντησε Αμχάρα. Όταν ρώτησα γιατί, μου είπε:

«Εδώ είναι Αντίς Αμπέμπα κι εδώ όλοι θέλουν να είναι Αμχάρα» (Γκάμπι, 2002).

Αυτή η ομολογία δείχνει την προσαρμογή αυτού του συμπατριώτη μας στα δεδομένα της Αιθιοπίας. Ίσως όμως πέρα από την προσαρμογή στα αιθιοπικά δεδομένα δείχνει προσαρμοστικότητα και στα δεδομένα της ελληνικής παροικίας της Αντίς Αμπέμπα. Η τελευταία έχοντας ενστερνιστεί τις κυρίαρχες αντιλήψεις της Αιθιοπίας τις αναπαράγει. Έτσι λοιπόν στην περίπτωση των Ορόμο υπάρχουν αρκετές επιφυλάξεις, αφού οι τελευταίοι όχι μόνο απαιτούν να ξαναμοιραστεί η πολιτική και οικονομική τράπουλα της χώρας, μα παράλληλα αμφισβητούν το κυρίαρχο σύστημα αξιών στο οποίο είναι γαλουχημένοι και οι περισσότεροι Έλληνες συμπατριώτες μας.

7. Συμπεράσματα

Οι Έλληνες της Αιθιοπίας δεν αποτελούν μια ενιαία ομάδα, όπως ίσως θα μας άρεσε να πιστεύουμε. Έχοντας ζήσει για πάνω από ένα αιώνα σε μια χώρα μακρινή από το εθνικό κέντρο, στην οποία η έννοια της ταυτότητας ήταν και είναι φορτισμένη πολιτικά και συνυφασμένη με αγώνες για οικονομική και κοινωνική εξουσία, προσαρμόστηκαν απόλυτα προκειμένου να πετύχουν τις επιδιώξεις τους. Άλλοι ταυτίστηκαν με τις κυρίαρχες ομάδες της Αιθιοπίας και βάζοντας το λιθαράκι τους στο οικοδόμημα αυτών των ομάδων, κατέρρευσαν μετά τη μαρξιστική επανάσταση του 1974, όπως κατέρρευσαν οι Αιθίοπες φεουδάρχες και η αυτοκρατορική οικογένεια. Άλλοι μεγάλωσαν στο κενό, γινόμενοι μισοί Έλληνες και μισοί Αιθίοπες, φοβούμενοι και τους μεν και τους δε. Άλλοι πάλι υιοθέτησαν την ταυτότητα του «αουτσάιντερ», μα όταν η πλάστιγγα της εξουσίας έγερνε προς την άλλη μεριά φρόντιζαν να μεταπηδούν στο άλογο του νικητή. Και στις τρεις περιπτώσεις επέδειξαν μια πρωτοφανή προσαρμοστικότητα.

Οι αναφορές σ' αυτές τις τρεις ομάδες Ελλήνων της Αιθιοπίας, χωρίς να εξαντλούν το αντικείμενο, αναδεικνύουν τις δυναμικές που αναπτύσσονται μέσα σε μια μειονοτική ομάδα, αρχικά τουλάχιστον προνομιούχων, μεταναστών, μέσα σε ένα πλαίσιο, το οποίο υφίσταται κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Οι Έλληνες ερχόμενοι στην Αιθιοπία δέχτηκαν την επίδραση των υφισταμένων όρων του παιχνιδιού και ανάλαβαν το δικό τους ρόλο. Οι επιλογές τους αυτές προκαθόρισαν το μέλλον τους, όταν οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες στη χώρα γέννησαν την επανάσταση. Οι περισσότεροι επέστρεψαν στην Ελλάδα. Έμειναν πίσω λίγοι, άλλοι γαλουχημένοι με το αυτοκρατορικό παρελθόν και την ισχύ, που αυτό τους μοίρασε πλουσιοπάροχα, κι άλλοι προσπαθώντας να επιβιώσουν μέσα στις νέες συνθήκες κουβαλώντας στο πετσί τους την αίσθηση του κενού. Οι νέες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες γέννησαν νέες προσαρμογές και νέα υβριδικά μορφώματα. Οι Έλληνες της Αιθιοπίας είτε πορφυροί λόγω αυτοκρατορικών καταλοίπων, είτε μαύροι, είτε ασπρόμαυροι δε φυλούν τις αιώνιες Θερμοπύλες του ένδοξου έθνους μας, μα τις Θερμοπύλες του δικού τους δυσσιώνου μέλλοντος.

¹³ Αυτό εξηγείται βέβαια κι από την παραδοσιακή αντίληψη περί του ποιάς ή ποιά είναι Αμχάρα, που για πολλούς μελετητές της αιθιοπικής ιστορίας και πολιτικής πραγματικότητας αποτελεί λιγότερο εθνοτική κατηγορία και περισσότερο κοινωνική.

Βιβλιογραφία**I. Ελληνόγλωσση**

Μαρκάκης Γιάννης (1998) (1992) *Έλληνες στην Μαύρη Αφρική, 1890-1990*, Αθήνα, Τροχαλία.

Μίχος Αθανάσιος (1992) *Τιθορέα Αδδής Αμπέμπα*, Αθήνα.

II. Ξενόγλωσση

Anderson Benedict (1983) *Imagined Communities*, London, Verso.

Asmerom Legesse (2000) *Oromo Democracy, An Indigenous African Political System*, Lawrenceville, The Red Sea Press.

Bahru Zewde (1991) *A History of Modern Ethiopia 1855-1974*, London, James Currey.

Brubaker Rogers (1996) *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.

Dohnam L. Donald (1999) *Marxist Modern. An Ethnographic History of the Ethiopian Revolution*, Berkeley, University of California Press

Eide Oyvind (2000) *Revolution and Religion in Ethiopia, 1974-1985*, Oxford, James Currey.

Fanouris Mellina, Fanouris Lukas (1995) *Meskel. An Ethiopian Family Saga, 1926-1981*, Nairobi, Jacaranda Designs Ltd.

Marcus Harold (1994) *A History of Ethiopia. Berkeley*, University of California Press.

Markakis John (1974) *Ethiopia. Anatomy of a Traditional Polity*, Addis Ababa, Oxford University Press.

Natsoulas Theodore (1977) The Hellenic Presence in Ethiopia. A Study of a European Minority in Africa (1740-1936), *Abba Salama*, a Review of the Association of Ethio-Hellenic Studies, Vol. VIII, 8-205.

Teshale Tibebe (1995) *The Making of Modern Ethiopia 1896-1974*, Lawrenceville, The Red Sea Press.

Yeros Paris (editor) (1999) *Ethnicity and Nationalism in Africa: Constructivist Reflections*, New York, St. Martin's Press.

III. Συνεντεύξεις

Γκάμπι (Γαβριήλ). 2002.

Δ.Σ. 2000.

Νεγκάσο Γκιντάντα. 2002.

Η ελληνική παρουσία στην Αφρική. Η περίπτωση των Ελλήνων του Καμερούν.

Νικόλαος Α. Μεταξίδης

Εισαγωγή

Στην Αφρική οι Έλληνες εμφανίζονται σποραδικά από το δεύτερο τέταρτο του 19ου αιώνα. Οι πρώτες παρουσίες είναι «τυχοδιωκτικού» χαρακτήρα και σαφώς μεμονωμένες¹. Σταδιακά ο αριθμός τους αυξάνεται. Μέσω Σουδάν ακολουθώντας τους Άγγλους και τους Αιγυπτίους, καταλήγουν στην κεντρική και ανατολική Αφρική. Αντίστοιχα, από το νότο, μέσω Νότιας Αφρικής φθάνουν στην κεντρική Αφρική και διασκορπίζονται από το Βελγικό Κονγκό ως τα ανατολικά παράλια της ηπείρου. Ακολουθούν την αποικιοκρατία χωρίς απαραίτητα να προσανατολίζονται σε χώρες που κυριαρχούνται από κάποια συγκεκριμένη αποικιοκρατική δύναμη (Μαρκάκης 1998, 15). Βασική αιτία ομαδικής μετανάστευσης Ελλήνων στην Αφρική είναι η κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου (Νικολαΐδης 1923, Μάντζαρης 1984, Χιώτης 1984, Μαρκάκης 1998).

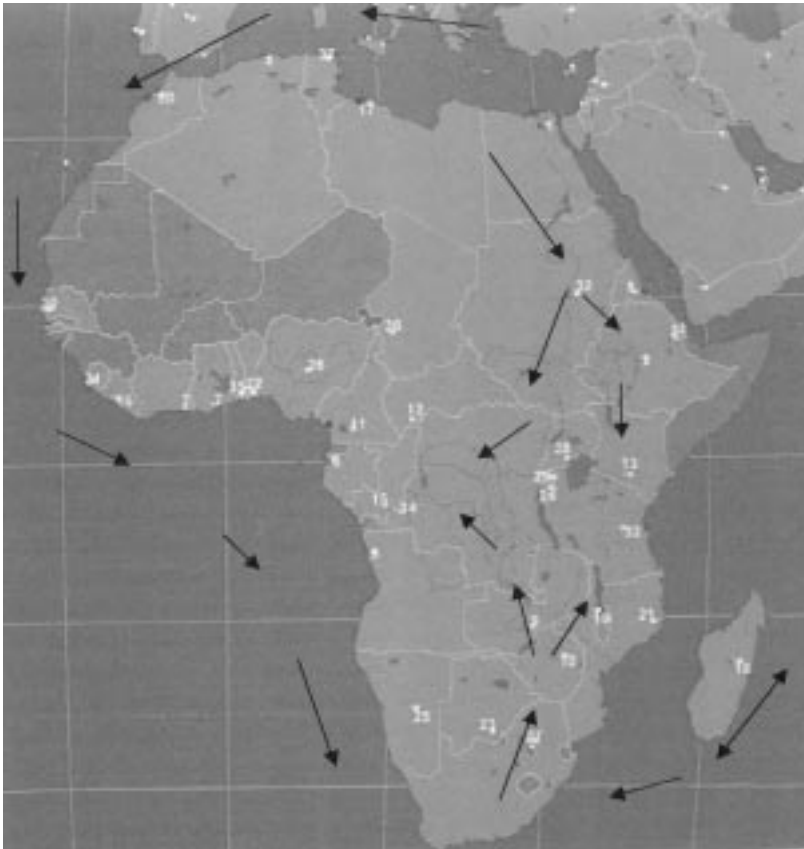
Η μετακίνηση των Ελλήνων προς τις περιοχές που εκτείνονται νότια της Σαχάρας έγινε για την ανεύρεση εργασίας χωρίς την προοπτική της προσαρμογής σε μια αστική (εισαγόμενη) τάξη όπως ήταν στην Αίγυπτο και το Σουδάν, με εξαίρεση τη νότια Αφρική λόγω του παρατεταμένου της παρουσίας τους και ιδίως στα αστικά κέντρα. Στη δυτική Αφρική μετακινούνται υπό προϋποθέσεις είτε ως κεφάλαια για επενδύσεις π.χ. Σενεγάλη, Σιέρα Λεόνε κ.λπ., είτε ως μετακίνηση προσώπων ή /και κεφαλαίων προς Καμερούν, Νιγηρία από το χώρο της κεντρικής Αφρικής (Ψυρούκης 1974).

Δεν είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε με κατηγορηματικό τρόπο τους λόγους για τους οποίους οι μετανάστες επιλέγουν έναν τόπο έναντι ενός άλλου. Ωστόσο εμπειρικά προσδιορίζεται το φαινόμενο της «αλυσιδωτής μετανάστευσης»². Στο Καμερούν οι Έλληνες εμφανίζονται στη δεκαετία του 1920. Ο Γιώργος Ζοχώνης από τη Σπάρτη έφτασε στη Σιέρα Λεόνε τη δεκαετία του 1870. Με τον George Paterson ίδρυσαν το 1879 μια επιχείρηση που εξαπλώθηκε με υποκαταστήματα σε όλη την δυτική Αφρική. Οι δραστηριότητες του Ζοχώνη έφθασαν ως το Καμερούν. Οι πρώτοι Έλληνες στο Καμερούν εργάστηκαν στην επιχείρηση Paterson – Zochonis. Οι περισσότεροι κατάγονταν από τη Σπάρτη και τα περίχωρά της.

¹ Τέτοιες περιπτώσεις συναντάμε αρκετές στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εξής περιπτώσεις: ο Condominas (1968) κάνει αναφορά σε δώδεκα Έλληνες που βρέθηκαν στις αρχές του 19ου αιώνα στη Μαδαγασκάρη αλλά και για κάποιον με το όνομα Νικόλας (κρητικής καταγωγής που έπαιξε σημαντικό ρόλο εκείνη την εποχή στην ιστορία του νησιού). Ο Μάντζαρης (1983) αναφέρεται σε Έλληνες ναυτικούς που ξεμπάρκαραν γύρω στα 1840 ή 1850 για διάφορους λόγους στο Cape Town.

² Βλ. Κιτρούφ Α. (1999) Η Υπερατλαντική μετανάστευση στο: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα 1900-1922, Οι Απαρχές*, Βιβλιόραμα, 127.

Χάρτης 1: Οι ελληνικές κοινότητες στην Αφρική.
 "Διασπορά Ελλήνων" Υπουργείο Μακεδονίας Θράκης – Εθνικό Κέντρο Χαρτών & Χαρτογραφικής Κληρονομιάς, Εθνική Χαρτοθήκη. Στοιχεία: Γ.Γ. Απόδημου Ελληνισμού 1998.
 (Οι μεταναστευτικές ροές των Ελλήνων στην Αφρική σημειώθηκαν πάνω στο χάρτη από τον Ν. Μεταξίδη)

Είναι σημαντικό να μελετηθεί η έννοια του "τυχαίου" και του συγκυριακού στις αποφάσεις των ατόμων που μεταναστεύουν. Οι οικονομικοί λόγοι ωθούν συχνά τους ανθρώπους σε αναζήτηση λύσεων προκειμένου να αντιμετωπίσουν με κάποιο τρόπο τα προβλήματα που γεννιούνται από τη συγκυρία. Η λύση της μετακίνησης σε κοντινό ή μακρινό προορισμό είναι τις περισσότερες φορές τυχαία, τουλάχιστον ως προς την τελική της έκβαση και συνδέεται με τη συγκυρία (για παράδειγμα, αν στις μετακινήσεις κυριαρχούν –όπως συνέβαινε στις αρχές του αιώνα– οι θαλάσσιες συγκοινωνίες προς συγκεκριμένους προορισμούς, αν τα οικονομικά, εμπορικά ή και οικογενειακά δίκτυα με την οργάνωση και τη δομή τους προσανατολίζουν σε συγκεκριμένους προορισμούς κ.λπ.).

Ένα σημαντικό παράδειγμα είναι αυτό της οικογένειας Παπαδοπούλου (της ομώνυμης βιομηχανίας μπισκότων). Η αφετηρία της περιπέτειας ήταν στην Κωνσταντινούπολη. Με το πλοίο έφθασαν στον Πειραιά (ως ενδιάμεσο σταθμό) με σκοπό να μεταβούν στη Δύση. Τελικά ο ενδιάμεσος σταθμός έγινε η νέα αφετηρία για μια νέα ζωή. Πήραν την απόφαση να μείνουν εξαιτίας μιας διαπίστωσης. Ήξεραν να φτιάχνουν μπισκότα έχοντας αποκτήσει στην Κων/πολη την τεχνογνωσία. Διαπίστωσαν την έλλειψη του προϊόντος στην Ελλάδα

και...τόλμησαν. Βλέπουμε ότι ενίοτε η συγκυρία ακυρώνει τη στρατηγική ή και ενισχύεται από την ανθρώπινη απόφαση.

1. Καμερούν – χώρα υποδοχής (γεωγραφία μιας οικονομικής προσφοράς)

Το Καμερούν εντάσσεται γεωγραφικά στην κεντροδυτική Αφρική. Συνδέεται με τις χώρες της κεντρικής Αφρικής (Κεντροαφρικανική Ένωση, Κονγκό, Γκαμπόν, Δημοκρατία του Κονγκό (πρώην Ζαΐρ), Γουϊνέα και της δυτικής Αφρικής (από τη Νιγηρία ως την Σενεγάλη) τόσο πολιτισμικά όσο και γεωπολιτικά. Η γαλλική επιρροή καλύπτει ευρύ φάσμα αυτού του γεωγραφικού χώρου. Η βρετανική επιρροή, αν και συγκριτικά με την αντίστοιχη γαλλική, είναι ποσοτικά υποδεέστερη, δεν είναι μικρότερης σημασίας. Το Καμερούν χαρακτηρίζεται ως μια μικρογραφία της Αφρικής και χαρακτηρίζεται από ένα ευρύ φάσμα φυσικών γεωγραφικών και ανθρωπογεωγραφικών πόρων. Τα κύρια χαρακτηριστικά στοιχεία του γεωγραφικού χώρου του Καμερούν, είναι ο μεγάλος αριθμός εθνοτικών ομάδων (Σουδανικής και Αραβικής προέλευσης στο Βορρά, Πυγμαίοι και Μπαντού στο Νότο, Μπαμιλεκέ, Μπαμούν, Τικάρ στα οροπέδια του Δυτικού Καμερούν) και η εδαφική και κλιματική πολυσημία του. Το Καμερούν παράγει εξαγωγίμα προϊόντα όπως κακάο, καφέ, μπανάνες, φοινικέλαιο, κατεψυγμένα ψάρια και γαρίδες, Ξυλεία. Διαθέτει φυσικό αέριο και πετρέλαιο. Είναι χώρα πλούσια σε τροπικά δάση, ποτάμια, λίμνες, και υδατοπτώσεις για παραγωγή ενέργειας.

Ο πλούτος της χώρας συνδέεται με τις βλέψεις των αποικιοκρατών (Γερμανών ως το 1914, Γάλλων και Βρετανών στη συνέχεια) και τις οικονομικές δραστηριότητες των Λιβανέζων και των Ελλήνων. Το Καμερούν ανεξαρτητοποιήθηκε το 1960. Δεν έγιναν εθνικοποιήσεις στο βαθμό που αυτό συνέβη σε άλλες αφρικανικές χώρες. Μετά την ανεξαρτησία άρχισαν σταδιακά να ασχολούνται και οι ντόπιοι με δραστηριότητες που πριν την ανεξαρτησία ήταν στα χέρια των ευρωπαίων. Οι φυτείες περιήλθαν στα χέρια των ντόπιων ιθαγώνων. Οι Έλληνες και οι Λιβανέζοι άρχισαν να αποκτούν ανταγωνιστές στο εμπόριο τους Μπαμιλεκέ³ και τους Ινδούς.

Οι δραστηριότητες των Ελλήνων εντάσσονται γεωγραφικά στο χώρο που περικλείεται από το νοητό τρίγωνο που συνδέει την πρωτεύουσα Γιαουντέ (Centre- Sud), τη Ντουάλα (Littoral), Νκογκσάμπα (Ouest). Στις δυτικές περιοχές της χώρας υπάρχουν φυτείες κακάο που έγιναν αντικείμενο εντατικής εκμετάλλευσης ήδη από την εποχή της αποικιοκρατίας. Η Ντουάλα μεγάλο λιμάνι και το δεύτερο μεγαλύτερο λιμάνι της κεντροδυτικής Αφρικής έπαιξε σημαντικό ρόλο για την ανάπτυξη του εμπορίου και συνετέλεσε μαζί με την Γιαουντέ, πρωτεύουσα και διοικητικό κέντρο της χώρας, στη διαδικασία μερικής έστω αστικοποίησης της χώρας. Η «αστική τάξη» του Καμερούν είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη και οι κάτοικοι των πόλεων ζουν στην πραγματικότητα «με το ένα πόδι» στη γη που τους τρέφει το χωριό τους. Αυτό το χαρακτηριστικό διαμορφώνει σε σημαντικό βαθμό τη συμπεριφορά τους είτε εργάζονται ως έμποροι, είτε εργάζονται στις επιχειρήσεις των Ευρωπαίων. Στο κεντρικό και νότιο νοτιοανατολικό τμήμα της χώρας στα πυκνά τροπικά δάση ανθεί η δραστηριότητα που σχετίζεται με την εκμετάλλευση της Ξυλείας. Έστω και εάν δεν είναι σήμερα τόσο ασύδοτη όσο παλαιότερα, δεν παύει να είναι ιδιαίτερα κερδοφόρα.

2. Η ελληνική μετανάστευση στο Καμερούν

Οι Έλληνες εμφανίστηκαν στο Καμερούν τη δεκαετία του 1920. Ήρθαν κυρίως από τη Μικρά Ασία (μέσω Μασσαλίας), την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Όπως έχουμε αναφέρει και σε παλαιότερη εισήγησή μας, «Οι Έλληνες έφθασαν στο Καμερούν σε δύο, κυρίως, φάσεις. Η πρώτη φάση χρονολογείται από το μεσοπόλεμο. Ο κύριος προορισμός τους ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, με ενδιάμεσο

³ Οι Μπαμιλεκέ είναι μια πολυάριθμη εθνότητα που ασχολείται δυναμικά με το εμπόριο και δραστηριοποιείται κυρίως στο δυτικό, βορειοδυτικό και κεντρικό τμήμα του Καμερούν.

σταθμό τους τη Γαλλία. Η δεύτερη φάση χρονολογείται από τη δεκαετία του 1950. Ήρθαν κυρίως για να συναντήσουν συγγενείς τους που είχαν ήδη εγκατασταθεί στο Καμερούν. Οι πρωτοπόροι ασχολήθηκαν με το εμπόριο αγροτικών προϊόντων μεγάλων αποδόσεων (αγορά και συγκέντρωση καφέ, κακάο, μπανάνας). Ζούσαν σε απομονωμένες περιοχές κοντά στις καλλιέργειες του κακάο και του καφέ, και παράλληλα ανέπτυξαν εμπορική δραστηριότητα στις πόλεις (κυρίως στο λιμάνι της Ντουάλα) εξάγοντας αγροτικά προϊόντα και εισάγοντας παντός είδους μεταποιημένα εμπορεύματα (υφάσματα, ηλεκτρικά είδη, έπιπλα, κ.ά. Ο αριθμός τους έφθασε τους 2.500 στη δεκαετία του 1970. Η κρίση άγγιξε την κοινότητα σε πρώτη φάση μετά το 1985 (1200 άτομα το 1987) και στη συνέχεια μετά το 1992 οπότε και ο αριθμός των ομογενών μας έφθασε τους 450 που κατανέμονταν ως εξής: Γιαουντέ 160, Ντουάλα 240, Νκονκσάμπα 10 και οι υπόλοιποι σε άλλα σημεία της χώρας. Σήμερα, ο αριθμός τους δεν ξεπερνά τα 250 άτομα συμπεριλαμβανομένων και αυτών που ζουν σε άλλες χώρες, όπως για παράδειγμα στη Γαλλία ή στην Ελλάδα και επισκέπτονται κατά διαστήματα το Καμερούν, προκειμένου να εποπτεύσουν τις εκεί επιχειρηματικές δραστηριότητές τους)*.

«Ζούσαν, κυρίως, στην ενδοχώρα (brousse) αλλά και στις πόλεις όπου ασχολήθηκαν με το εξαγωγικό και εισαγωγικό εμπόριο. Συσπειρώθηκαν σε κοινότητα στις 18 Ιουνίου 1948, στη Ντουάλα που ήταν το εμπορικό λιμάνι και το οικονομικό κέντρο της χώρας. Η ανεξαρτησία της χώρας (1960) δεν δημιούργησε ιδιαίτερο πρόβλημα στην ελληνική κοινότητα, η οποία υπέστη πλήγμα μόνο από την οικονομική κρίση (μετά το 1985) και την υποτίμηση του νομίσματος της χώρας (1993), οπότε και παλιννόστησαν αρκετοί από αυτούς»*.

Οι Έλληνες του Καμερούν είναι οργανωμένοι σε δύο κοινότητες, της Ντουάλα και της Γιαουντέ (πρωτεύουσα και διοικητικό κέντρο του Καμερούν). Η ελληνική παρουσία στο Καμερούν είναι εμφανής, παρά την περιορισμένη αριθμητικά δύναμή τους. Στις πόλεις έκτισαν οικοδομές όπου στέγασαν τις επιχειρήσεις τους και αυτό αποτελεί σημαντικό στοιχείο της παρουσίας τους και της συμμετοχής τους στην εδραίωση του αστικού περιβάλλοντος. Έκτισαν εκκλησίες στις κυριότερες πόλεις που έζησαν, σαν συστατικό στοιχείο της κοινωνικής τους οργάνωσης, αλλά και σε απομακρυσμένες περιοχές, ώστε να συνοδεύουν την παρουσία της ελληνορθόδοξης ιεραποστολής στην ύπαιθρο. Οι Ορθόδοξες εκκλησίες προσελκύουν Καμερουνέζους άλλων δογμάτων. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι η Ορθόδοξη εκκλησία του Μπωναμπερί στη Ντουάλα προσελκύει Καμερουνέζους, που στην πλειοψηφία τους δεν είναι Ορθόδοξοι.

«Αυτό που κράτησε τους Έλληνες εκεί είναι η πολιτική σταθερότητα της χώρας και το σχετικά ευνοϊκό επιχειρηματικό περιβάλλον. Χωρίς αμιγώς ελληνικό σχολείο που να δίνει στα παιδιά των Ελλήνων ολοκληρωμένη εκπαίδευση -πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια (μόνο δημοτικό λειτούργησε, αλλά λόγω έλλειψης μαθητών δεν λειτουργεί πια) η δεύτερη και τρίτη γενιά Ελλήνων στο Καμερούν μιλούν τα ελληνικά που έμαθαν μέσα στην οικογένεια, μιλούν και γράφουν γαλλικά που έμαθαν κυρίως λόγω των γαλλόφωνων σπουδών τους»*.

«Οι Έλληνες ασχολούνται σήμερα με τις παρακάτω κυρίως οικονομικές δραστηριότητες: γενικό εμπόριο, αρτοποιεία – ζαχαροπλαστική, κοπή – επεξεργασία και εμπόριο ξυλείας, μεταφορές, αλιεία (κυρίως για εξαγωγή γαρίδας), εμπόριο κακάο και καφέ. Οι ελληνικές επιχειρήσεις απασχολούν σημαντικό αριθμό ντόπιων ως εργατικό προσωπικό. Κυριότεροι ανταγωνιστές τους είναι σήμερα οι Λιβανέζοι (εμπόριο, ξυλεία, μεταφορές), οι Ινδοί (εμπόριο), και οι ντόπιοι Μπαμλεκέ. Στο Καμερούν δραστηριοποιούνται τελευταία και Κινέζοι. Εξαιτίας της πολιτικής αστάθειας σε άλλες χώρες της ευρύτερης περιοχής (Ακτή Ελεφαντοστού, Σενεγάλη) σημαντικά κεφάλαια Λιβανέζων που δραστηριοποιούνταν στις χώρες αυτές εισέρευσαν στο Καμερούν*. Το Καμερούν προσήλκυσε και Έλληνες που δραστηριοποιούνταν επιχειρηματικά ή /και επαγγελματικά σε γειτονικές χώρες και που για λόγους ασφάλειας τις εγκατέλειψαν.

Το οικονομικό περιβάλλον είναι ιδιαίτερα σκληρό, δεδομένου και του αθέμιτου συχνά ανταγωνισμού που υπάρχει, και οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στις υπόγειες οικονομικές δραστηριότητες του ανταγωνισμού»*.

2.1 Ενδεικτικές περιπτώσεις Ελλήνων στο Καμερούν

Θα παρουσιάσουμε μερικά ενδεικτικά σημεία συνεντεύξεων**, που δίνουν την εικόνα της πορείας του ελληνισμού στην Αφρική νότια της Σαχάρας και ειδικότερα στο Καμερούν.

● Σ.Κ (συνέντευξη που δόθηκε στη Ντουάλα τον Ιανουάριο του 2003)

«Είμαι στην Αφρική από το 1955. Έκανα οκτώ χώρες. Εκεί όπου έμεινα πιο πολύ, 30 χρόνια, ήταν στην Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, στο Μπανγκί. Άρχισα από τη Σενεγάλη, μετά πήγα στο Μαλί (τότε ονομαζόταν Γαλλικό Σουδάν), στη Μπουρκίνα Φάσο (το παλαιό Άνω Βόλτα), στην Ακτή του Ελεφαντοστού...

Ο πατέρας μου ήταν καπνέμπορος και καταστράφηκε στην κατοχή... Μετά άρχισε ο εμφύλιος... Ενάμιση χρόνο μετά το τέλος του εμφύλιου με επέλεξαν για την Κορέα. Δεν ήταν αναγκαστικό. Δεν είχα υποχρεώσεις, ήμουν εργένης τότε, ήμουν και μικρός.

Όταν γύρισα κάτι φίλοι του πατέρα μου μάθανε ότι γινότανε ένας διαγωνισμός στο Παρίσι και μια μεγάλη εταιρεία ζητούσε εμπορικούς πράκτορες για την Αφρική. Πέτυχα στις εξετάσεις και έτσι κατέβηκα στην Αφρική. Έμεινα υπάλληλος 5,5 χρόνια. Ήταν πολυεθνική. Έκανα 5,5 χρόνια. Ύστερα πήγα στο Αμπιτζάν. Ασχολήθηκα με μεταχειρισμένα ρούχα από την Αμερική. Ασχολήθηκα και με το εμπόριο ξυλείας. Δεν ήξερα τη δουλειά και την πάτησα. Έχασα ότι κέρδισα σε 10 χρόνια.

Παντρεύτηκα με Γαλλίδα. Τη γνώρισα στο Παρίσι. Τότε δεν ήμουν έτοιμος για γάμο. Έγινα υπάλληλος και της είπα τότε να έρθει στην Αφρική και παντρευτήκαμε το 1960. Αφού τ'άχασα όλα με τα ξύλα πήγα στο Μπανγκί. Βρήκα ένα χαρτοπωλείο που ανήκε σε ένα Γάλλο αλλά ήταν χρεωμένος. Αγόρασα την επιχείρηση αφού έπεισα τον ιδιοκτήτη του οικήματος που ήταν Έλληνας. Αυτά γίνανε το 1967.

Έχω ένα γιο και μια κόρη. Εδώ στο Καμερούν έρχομαι να βοηθήσω το γιο μου. Έχει και αυτός αυτό το βιβλιοχαρτοπωλείο εδώ στη Ντουάλα. Ο γιος μου σπούδασε εδώ στην Αφρική και λίγο στη Γαλλία. Όχι πανεπιστημιακές σπουδές. Ζούσαμε στο Μπανγκί. Έφυγε και ήρθε στο Καμερούν το 1996, διότι με τα γεγονότα στην Κεντροαφρικανική Δημοκρατία φοβήθηκε για τη ζωή του. Στα περισσότερα μέρη στην Αφρική υποθάλπτονται επαναστάσεις, όπως τώρα τελευταία και στην Ακτή Ελεφαντοστού.

Στο Καμερούν έμπλεξε με έναν Έλληνα που ήταν παντρεμένος και αυτός με Γαλλίδα. Παντρεύτηκε με την κόρη του και έτσι έμεινε εδώ. Τώρα, σκεφτόμαστε αν μπορούμε να επεκταθούμε κάπου αλλού, σε γειτονική χώρα. Τώρα, βρίσκεται σε ταξίδι στην Ισημερινή Γουινέα. Εκεί, είναι ακόμη παρθένο το έδαφος. Βρήκε και έναν ντόπιο...

Στο Καμερούν είναι μεγάλος ο ανταγωνισμός, τόσο με τους Έλληνες όσο και με τους ντόπιους. Βέβαια εμείς περιοριζόμαστε στα χαρτικά. Εισάγουμε από Γαλλία. Κυριότεροι πελάτες μας είναι Καμερουνέζοι. Απασχολούμε Καμερουνέζους στη δουλειά μας.

Ο γιος μου μιλάει ελληνικά. Η γυναίκα μου αν και Γαλλίδα μιλά τα ελληνικά σαν και μένα. Την κόρη μου την σπούδασα στο Λονδίνο, στην Αμερική (στο Χάρβαρντ) και στην Ισπανία. Μιλάει ελληνικά, γαλλικά, ισπανικά, αγγλικά. Παντρεύτηκε με Έλληνα και ζει στην Ελλάδα.

...εδώ υπήρχαν μεγάλοι ανταγωνισμοί μεταξύ Ελλήνων... Έχω μόνο δυο φίλους...

Η Αφρική είναι ηφαιστειο σήμερα. Δεν ξέρεις που θα σκάσει. Το μεγαλύτερο πρόβλημα είναι εκεί όπου ο πλούτος είναι συγκεντρωμένος σε μερικά χέρια, όπως στην Ακτή Ελεφαντοστού».

* Αποσπάσματα από το: Μεταξίδης, Ν. (2003) Το φαινόμενο της ελληνικής διασποράς στην Αφρικανική ήπειρο – Η διαμόρφωσή του και οι προοπτικές του. Η περίπτωση των Ελλήνων του Καμερούν. Εισήγηση στο 6ο Διεθνές Συνέδριο «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Ελληνικά ως Δεύτερη ή Ξένη Γλώσσα», Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης (ΚΕ.Δ.ΕΚ), Πάτρα, 20-22 Ιουνίου 2003.

** Οι συνεντεύξεις δόθηκαν στο Ν. Μεταξίδη τον Ιανουάριο του 2003 στις πόλεις Ντουάλα και Γιαουντέ.

● **R.A. (συνέντευξη που δόθηκε στη Ντουάλα -στα γαλλικά- τον Ιανουάριο του 2003)**

«Γεννήθηκα στο Καμερούν, στη Ντουάλα, το 1939. Ο πατέρας μου έφθασε εδώ το 1926. Ήταν κυπριακής καταγωγής. Είχε φυτείες μπανάνας και καφέ στην περιοχή του Μόνγκο στην Νκογκσάμπα. Ήρθε στο Καμερούν να βρει τους θείους του που ήταν, ήδη, εδώ. Η μητέρα μου ήταν Μικρασιάτισσα, από τη Σμύρνη. Εκείνη ήρθε εδώ να συναντήσει τον αδελφό της που ήταν ήδη εδώ. Γνώρισε τον πατέρα μου εδώ και παντρεύτηκαν εδώ. Ακόμη δεν υπήρχε ελληνική κοινότητα.

Ένα μέρος της εκπαίδευσής μου το έκανα στην Κύπρο, κατόπιν στη Γαλλία και μετά εδώ. Μιλώ ελληνικά αλλά γράφω πολύ άσχημα. Είμαι μηχανικός. Δούλεψα αρχικά στις φυτείες, κατόπιν στην Ντουάλα και αργότερα έκανα τη δική μου δουλειά, ασχολήθηκα με τις μεταφορές. Υπάρχει μεγάλος ανταγωνισμός στις μεταφορές με τους Λιβανέζους, αλλά και με τους Καμερουνέζους. Ασχολούμαι με τις μεταφορές από Ντουάλα προς το Βορρά στο Τσάντ και την Κεντροαφρικανική Δημοκρατία.

Η κρίση έπαιξε το ρόλο της. Το πρώτο πράγμα που εθίγη ήταν το εμπόριο. Κάποτε υπήρχαν μόνο Έλληνες έμποροι. Σήμερα υπάρχουν οι ντόπιοι Μπαμιλεκέ και οι Ινδοί. Ο ανταγωνισμός μεγάλωσε. Ο Έλληνας δεν μπορεί να ζήσει πια όπως οι Ινδοί (10 άτομα σε μια κάμαρη). Παλαιότερα το έκανε, ήταν διατεθειμένος να το κάνει. Σήμερα, υπάρχουν στον ανταγωνισμό Ινδονήσιοι και Κινέζοι.

Πήρα τη γαλλική υπηκοότητα, μέσα μου είμαι Έλληνας, ζω εδώ και μου αρέσει. Είναι η δεύτερη πατρίδα μου...άλλωστε μετά από τόσα χρόνια, είμαι 64 ετών. Έχω άλλωστε και τη δουλειά μου εδώ.

Ο πατέρας μου αγόρασε γη. Τώρα έχουν πουληθεί. Με την ανεξαρτησία λιγότερο ή περισσότερο κληρονομήσαμε. Σήμερα, δεν υπάρχουν Έλληνες ιδιοκτήτες γης. Εγώ έχω το σπίτι μου, το γκαράζ μου, ζω στο Νγκαουντερέ.

Παντρεύτηκα εδώ. Η γυναίκα μου είναι Γαλλίδα (από πατέρα Γάλλο και μητέρα Λιβανέζα). Έχουμε τρία παιδιά που ζουν όλα στο Καμερούν. Δεν μιλούν ελληνικά. Γνωρίζουν την Ελλάδα γιατί πηγαίνουμε για διακοπές κάθε χρόνο, τα καλοκαίρια. Έχω οικογένεια στην Ελλάδα, ζει ο αδελφός μου εκεί. Στην Κύπρο έχω να πάω από το 1952. Οι συνθήκες της ζωής βλέπεις... Το βλέπω δύσκολο να ζήσω στην Ευρώπη, παρά το γεγονός ότι έχω σπίτι στη Γαλλία και στην Ελλάδα, δεν μπορώ να αλλάξω τρόπο ζωής.

Εδώ περνάμε καλά χωρίς προβλήματα. Προβλήματα έχουν όσοι δεν είναι και τόσο καθαροί στις δουλειές τους. Έχω περίπου 60 υπαλλήλους Καμερουνέζους. Δεν έχω ευρωπαίους υπαλλήλους. Η χώρα εδώ είναι φιλόξενη και οι άνθρωποι προσιτοί και οικείοι αν ξέρεις το πώς να τους πλησιάσεις.

Ο γιος μου είναι ο μικρότερος μετά από τις δύο κόρες. Επειδή ζούμε σε μέρος όπου δεν υπάρχει γαλλικό σχολείο, σπουδάζει δι' αλληλογραφίας, αφού το γαλλικό σύστημα του δίνει αυτή τη δυνατότητα».

● **B.X. (συνέντευξη που δόθηκε από την κυρία B.X. -στα γαλλικά- στη Γιαουντέ τον Ιανουάριο 2003)**

«Ο πατέρας μου ήταν εδώ. Ασχολήθηκα με το εμπόριο του κακάο (1949-1950). Εγώ ήρθα εδώ το 1951 για πρώτη φορά. Δεν είχε σχολεία. Γύρισα πίσω για τις σπουδές μου και επέστρεψα στο Καμερούν το 1961 για να δω τους γονείς μου. Έμεινα 4 χρόνια. Παντρεύτηκα στην Ελλάδα. Ξαναγύρισα γιατί το ήθελα παρά την αντίθετη γνώμη του πατέρα μου, που ήθελε να φύγει. Ήθελα να κάνω τη δική μου δουλειά, να μην εξαρτώμαι από την οικογένειά μου. Ανοίξαμε με το σύζυγο μαγαζί. Βοηθήσαμε άλλους Έλληνες στο εμπόριο. Ζούσαμε στη μπρούσα. Ήταν δύσκολα γιατί δεν υπήρχαν ευκολίες στις μεταφορές. Οι αποστάσεις ήταν μεγάλες. Ήμασταν όμως πιο συνδεδεμένοι από ότι στην πόλη. Ζούσαμε μαζί, διασκεδάζαμε. Είμαστε ασφαλείς. Μιλάμε για το διάστημα 1961- 1964. Έμεινα στην Μπαφιά. Για να πας ήθελες μια μέρα. Τώρα χρειάζεσαι 1,5 ώρα. Είμασταν 30-40 Έλληνες στην Μπαφιά. Άλλοι εμπορευόντουσαν κακάο, άλλοι είχαν μαγαζιά (π.χ. φούρνους). Στη Μπρούσσα μείνα-

με 1 χρόνο. Ήρθαμε στη Γιαουντέ γύρω στο 1967. Έγινα υπάλληλος του Αντωνιάδη που είχε μαγαζιά με ρούχα. Δούλεψα σε ένα πλούσιο μαύρο σε τουριστικό γραφείο. Κατόπιν, δούλεψα στο εμπόριο τροφίμων. Πιέστηκα από πελάτες στο τουριστικό γραφείο, να κάνω το δικό μου γραφείο. Ο άνδρας μου άνοιξε μαγαζιά. Είχαμε 18 μαγαζιά και 12 στην Ομπάλα (40 χιλιόμετρα από δω). Φτιάξαμε και εργοστάσιο που κατασκεύαζε βαλίτσες.

Τα παιδιά σπούδασαν Γαλλία και Αμερική. Ζουν στην Ελλάδα. Ο ένας γιος είναι εδώ. Έχει φούρνο στην Ομπάλα. Τον πήρε από έναν Έλληνα που πήγε στη Ντουάλα.

Είμαστε αποδεκτοί στο Καμερούν. Έχουμε κοινές συνήθειες και αξίες. Την φιλοξενία για παράδειγμα, το σεβασμό στις παραδόσεις».

● Célestin Akoa-Ngbwa (συνέντευξη που δόθηκε στη Γιαουντέ τον Ιανουάριο 2003)

«Αν ασχολήθηκα με το εμπόριο είναι χάρη στον Βασιλειάδη. Έκανε γενικό εμπόριο (κονσέρβες, υφάσματα, εργαλεία για αγροτικές χρήσεις) και εμπόριο κακάο στην Εμπολόβα. Πουλούσε εργαλεία στους καλλιεργητές. Δεν έκανε ο ίδιος εξαγωγές (κακάο) αλλά πουλούσε στους μεγάλους εξαγωγείς. Αγόραζε το κακάο φθηνά για να μειώσει το κόστος της μεταφοράς... Δούλεψα για τον Χριστοδουλίδη που καταγόταν από την Κύπρο. Αγόραζε κακάο. Είχε μεγάλη εξαγωγική επιχείρηση. Επένδυσε πολύ στο Καμερούν. Κατασκεύασε οικοδομές στην Εβολόβα, στη Σανγμελιμά, στο Μμπαλμάγιο και στη Γιαουντέ. Στη Γιαουντέ έφτιαξε το Δημαρχείο. Η τράπεζα SGBC στεγάζεται στο μέγαρο Χριστοδουλίδη...»

«Είχε ένα γιο το Γιώργο Χριστοδουλίδη. Τον είχαν διώξει σχεδόν οι ίδιοι οι Έλληνες διαβάλλοντάς τον. Ο Χριστοδουλίδης ήταν γενναϊόδωρος. Έδινε πολλά δώρα. Αν ήθελε θα μπορούσε να γυρίσει. Οι Έλληνες διαβάλλουν ο ένας τον άλλο. Υπάρχει κακή πίστη. Τον κατηγορήσαν... Δεν φυλακίστηκε γιατί είχε καλές σχέσεις με τη διοίκηση. Έφυγε το 1997».

«Είχα μόρφωση. Ήξερα από εμπόριο. Δούλεψα μαζί του από το 1980. Είχαμε Έλληνες προμηθευτές όπως ο Θ. αγόραζε καφέ στα ανατολικά στη Γιοκαντούμα. Ο Π. (είχε έδρα την Μπαφιά). Αγόραζε κακάο και το έφερε σε μας. Μετά το κακάο και τον καφέ στράφηκαν σε άλλα προϊόντα, όπως οι μπανάνες τη μανιόκα, το πετρέλαιο, την ξυλεία. Είχε λίγους Λιβανέζους στο κακάο. Ο Kabeγ για παράδειγμα ήταν μεσάζοντας».

«Ο Έλληνας υπήρξε ο άνθρωπος που βοήθησε το Καμερούν. Τα παιδιά πολλών από όσους εργάστηκαν για Έλληνες πήγαν σχολείο, έγιναν ακόμη και υπουργοί. Οι Γάλλοι δεν επένδυσαν αρκετά. Οι Έλληνες δεν κάνουν πολιτική εδώ, τήρησαν υποσχέσεις. Ο Αρχιεπίσκοπος ερχόταν να ευλογήσει το μαγαζί μια φορά το χρόνο, να πάνε καλά οι δουλειές. Οι Έλληνες είναι απαιτητικοί στη δουλειά, και σκληροί. Ακόμη και όταν σου έχει εμπιστοσύνη, ελέγχει. Από αυτούς έμαθα τη χρηστή διοίκηση. Δεν πετάω λεφτά για το τίποτα. Από αυτούς το έμαθα».

● Σ.Ι. (συνέντευξη που δόθηκε στη Γιαουντέ τον Ιανουάριο 2003)

«Απασχολώ στο μαγαζί (μεγάλος φούρνος στη Γιαουντέ) το Βαγγέλη από πατέρα Ροδίτη και μάνα Καμερουνέζα. Μιλάει ελληνικά και δουλεύει αρκετά χρόνια μαζί μας. Με το συνέταιρο μου βρήκαμε λύση. Είμαστε 2 μήνες εδώ και 2 στην Ελλάδα εναλλάξ. Έχουμε επιχείρηση στην Εύβοια (εργοστάσιο ζυμαρικών). Εδώ μας προμηθεύει τα άλευρα ένας Καμερουνέζος. Μας έχουν ξεχάσει τελείως. Δεν τους ενδιαφέρει ίσως το αντικείμενό μας. Δεν βρίσκουμε Έλληνα προμηθευτή.

Πριν ασχολιόμουν με οικοδομικά. Δούλευα σαν εμπορικός διευθυντής στην επιχείρηση του Σ.Ν. που ήταν θείος μου (αδελφός του πατέρα μου). Πουλούσαμε αξιόπιστα εμπορεύματα στην καμερουνέζικη αγορά. Είχαμε στο αντικείμενο αυτό συνεργασίες με Έλληνες. Ακόμη και Καμερουνέζοι πήγαν στην Ελλάδα για συνεργασίες με Έλληνες στα οικοδομικά.

Γεννήθηκα στη Ρόδο το 1955. Έκανα τουριστικές σπουδές στη Ρόδο και μετεκπαίδευση στην Ελβετία. Δούλεψα στη Ρόδο. Δεν μου έφτανε ο μισθός. Ήρθα στο Καμερούν το 1981 στο θείο. Παλιότερα έρχονταν μόνο τυχαία εδώ, όπως ο Κυριακίδης. Το 1993 όταν δεν πήγαινε καλά η οικοδομή και για προσωπικούς λόγους άνοιξα τη δική μου επιχείρηση (φούρ-

νο). Έχουμε 116 υπαλλήλους ντόπιους. Παντρεύτηκα το 1988 με Ελληνίδα. Ο μπαμπάς της ήταν και αυτός εδώ (είχε φούρνο). Και αυτόν τον έφερε εδώ ο κουινιάδος του, που ήταν εδώ από τη δεκαετία του 50. Ήρθε για 3 μήνες να του οργανώσει τη δουλειά και έμεινε 9 χρόνια. Όλοι έτσι λέμε. Ότι θα φύγουμε. Μένουμε όμως, συνηθίζουμε. Λένε ότι «αν πιεις νερό από τον Σανάγκα τελικά δεν θα θες να φύγεις».

● **Λ.Κ. (συνέντευξη που δόθηκε από τον Πρόεδρο της κοινότητας της Γιαουντέ τον Ιανουάριο 2003)**

«Ήρθα το 1975 στο Καμερούν –σε ηλικία 34 ετών- να βρω το θείο μου (αδελφό της μητέρας μου). Εκείνος ήρθε το 1939 σε ηλικία 18 ετών μόλις αποφοίτησε από το εμπορικό λύκειο της Λάρνακας. Και αυτός ήρθε να βρει το θείο του τον Ευαγγελίδη, τον πρώτο μεγάλο ευεργέτη της κοινότητας. Πέθανε το 1953. Ζήσανε στη Γιαουντέ και ασχοληθήκανε με το γενικό εμπόριο. Τότε ήταν περισσότεροι οι Έλληνες στη Γιαουντέ από ότι στη Ντουάλα. Υπήρχαν και πολλοί Ροδίτες. Γνώριζα τον Δεσποτάκη που καταγόταν από τη Ρόδο και έφερε πολλούς συγγενείς του από κει.

Όταν πέθανε ο Μαυρομάτης το 1977 (ο μεγαλύτερος εξαγωγέας κακάο), ανέλαβε ο θείος μου (και αγόρασε) τις δουλειές. Όταν ήρθε η κρίση, κτύπησε κυρίως τους εμπόρους. Οι μικρέμποροι φύγανε όλοι νύχτα. Μείνανε οι φούρνοι, τα είδη κιγκαλερίας.

Έχω φούρνο και απασχολώ 80 άτομα. Όλοι είναι μαύροι. Έχω δύο παιδιά. Τα έστειλα στο Αμερικάνικο σχολείο. Ελληνικό ήταν μόνο το δημοτικό. Δεν μπορούσαν τα παιδιά να προχωρήσουν. Μετά σπούδασαν στην Ευρώπη. Μιλάνε ελληνικά, διότι μιλούσαμε ελληνικά στο σπίτι. Γράφουν λίγο. Κάθε χρόνο τα έστελνα διακοπές στην Κύπρο. Εγώ μιλάω καλά αγγλικά αλλά μέτρια γαλλικά. Επειδή το 1963 είχαμε προβλήματα με τους Τούρκους, δεν τέλειωσα τις σπουδές μου στην Αγγλία και τελικά αποφάσισα να έρθω στο Καμερούν το 1975.

Ο μπαμπάς μου πήξε στην Αμερική το 1920. Επέστρεψε το 1936. Παντρεύτηκε και πήγε στο Χαρτούμ για μήνα του μέλιτος, αλλά έμεινε ως το 1940. Δούλεψε σαν διευθυντής μιας εταιρείας παπουτσιών. Πήρε μετάθεση στο Άντεν, όπου μείναμε ως το 1945. Γυρίσαμε στην Κύπρο με το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

...Το 1977 πήγα στη Κύπρο να παντρευτώ. Ήμουν 36 ετών. Έτυχε και ο θείος της γυναίκας μου ο Π. να είναι στο Καμερούν. Ήρθε πριν τον πόλεμο και ήταν συνιδρυτής της CCC (Compagnie Chimique Chyriote). Υπάρχει ακόμη με ιδιοκτήτες Καμερουνέζους. Τώρα λέγεται CCC (Compagnie Chimique du Cameroun). Ο Π. γύρισε στην Κύπρο. Αγόρασε κτήματα. Το 1974 τα έχασε όλα. Το 1976 ο θείος μου τον έφερε ξανά στο Καμερούν.

Όπως είπα όταν πέθανε ο Μαυρομάτης (αυτός έκτισε το μεγάλο ξενοδοχείο Akwa Palace στη Ντουάλα) και πήρε τις δουλειές του ο θείος μου, μου έδωσε δύο μαγαζιά, που του τα εξόφλησα σε 16 μήνες. Έκανα γενικό εμπόριο. Στην γρήγορη επιτυχία μου σημαντικό ρόλο έπαιξε που ήμουν ο ανεπιός του Κλεόπα. Είχα προμηθευτές κατά 90% Έλληνες κυρίως από τη Ντουάλα. Όλοι οι εισαγωγείς ζούσαν εκεί (Τσεκένης, Καμπάνης, Αρνόπουλος, Κανέλλης). Αυτός ο τελευταίος έκλεισε. Είχε την Τρατέξ και έφτιαχνε σεντόνια. Οι πελάτες ήταν κυρίως μαύροι (δημόσιοι υπάλληλοι).

Στο φούρνο είχα παλιότερα Γάλλο ζαχαροπλάστη. Οι μαύροι έμαθαν και έχω τώρα μόνο μαύρους. Δεν ένοιωσα ποτέ μετανάστης εδώ. Έτρωγα με χρυσά κουτάλια. Είχα και το θείο μου. Είχα την τύχη. Στην αρχή μέναμε μαζί.

Τα παιδιά θέλουν να γυρίσουν στην Κύπρο. Αν ήθελα να μείνει ο γιος μου εδώ δεν θα τον έστελνα για τόσες σπουδές. Προς το παρόν θέλω να μείνω εδώ. Κερδίζω, ωραίο το κλίμα, κάθε χρόνο πηγαίνω στην Κύπρο. Μ' αυτά που βγάζουμε εδώ ζούμε πολύ καλύτερα στο Καμερούν. Η ζωή στην Ελλάδα και την Κύπρο είναι ακριβότερη.

Κοινωνικές σχέσεις είχα μόνο με Έλληνες. Σπάνια με μαύρους. Δεν είναι εύκολο. Ούτε με Γάλλους έκανα παρέα. Μιλάνε πολύ, είναι ψεύτες. Μπορεί να σε εκμεταλλευτούν και να σε ξεχάσουν. Αν είχε αγγλική παροικία θα είχα σχέσεις με αυτούς. Είμαι ο πιο τακτικός θαμώνας στο πρεσβυτέριο. Κάθε Κυριακή πάμε και με τα παιδιά.

...Κτίσαμε την κοινότητα, την εκκλησία, το πρεσβυτέριο...πληρώνουμε τον Παπά (πληρώνεται και από το ελληνικό δημόσιο). Η εκκλησία είναι καταφύγιο του ελληνισμού και ας μην έρχονται. Τετάρτη, Σάββατο και Κυριακή μαζευόμαστε και τρώμε στην κοινότητα. Το Πάσχα ξοδεύουμε πολλά λεφτά για τη γιορτή, με αρνιά κ.λπ. Προσπαθούμε να φτιάξουμε έργα (π.χ. γήπεδο ποδοσφαίρου) και να προσελκύσουμε Ευρωπαίους. Κάτι σαν *privé club*. Κάνουμε αναγκαστικά φυλετικές διακρίσεις. Ο μαύρος θα μπει στο κρεβάτι σου με τα παπούτσια... Τη φυλετική διάκριση την δημιουργούν οι ίδιοι οι μαύροι που δεν μας θέλουν σε πολιτικές θέσεις (π.χ. στη θέση του Δημάρχου κλπ). Οι δημόσιες υπηρεσίες του Καμερούν δεν κάνουν διάκριση Έλληνες-Κύπριοι.

Έρμαιοι γίνονται για έκτακτα γεγονότα. Μαζέψαμε 4 εκ. CFA σε 48 ώρες για να υποδεχτούμε τον Παρθένιο το 1994. Παροχές στο Καμερούν κάνουμε μέσω Ερυθρού Σταυρού, Lions Club κλπ. Και μικροδωρεές σε προσωπικό επίπεδο. Συνήθως όμως ο Έλληνας δεν είναι γενναιοδωρος προς τους Καμερουνέζους.

Όταν κάνω προσλήψεις λαμβάνω υπόψη μου τη φυλή, Οι Μπασσάς είναι οι πιο δημιουργικοί και *intellectuels*. Πάντως θέλουν προσοχή. Αν συνεργαστούν μεταξύ τους μπορούν να σε διαλύσουν. Επίσης οι Μπαμιλεκέ είναι πολύ δυναμικοί στο εμπόριο. Τους φωνάζουν *Juifs Noirs*.

● Π.Α. (η συνέντευξη δόθηκε στη Γιαουντέ τον Ιανουάριο 2003)

Ήρθα το Γενάρη του 1983 στο Καμερούν. Κατάγομαι από το Διδυμότειχο αλλά κατάλαβα σαν πατριδα μου την Τρίπολη. Τέλειωσα νυχτερινό σχολείο και άρχισα να δουλεύω από 14 ετών. Συνάντησα ένα μηχανικό που σπούδασε στη Γερμανία του Χίτλερ. Με πήρε κοντά του και σαν τον πηλό με έκανε αυτό που είμαι σήμερα.

Γεννήθηκα το 1935. Στα 25 μου χρόνια ήμουνα εργοδηγός. Δούλεψα στο έργο της Υλίκης το 1960, στα διυλιστήρια Ασπροπύργου. Έμαθα λίγα γαλλικά και Αγγλικά. Αποφάσισα να πάω Αγγλία. Γράφτηκα στο Royal College του Λίβερπουλ. Τα λεφτά της μάνας δεν φτάνανε. Εργάστηκα λαθραία σαν σχεδιαστής. Τον τελευταίο χρόνο με διώξανε διότι ανέβηκαν οι εργατικοί και έκαναν πολιτική εναντίον των μεταναστών. Έτσι έφυγα. Γύρισα στο αφεντικό μου, τον μηχανικό. Πήραμε δουλειές στα αζωτούχα λιπάσματα στη Πτολεμαΐδα. Γνωρίστηκα με την ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ που έφτιαχνε δημόσια έργα. Δούλεψα μ' αυτούς 1,5 χρόνο στην Ελλάδα και μετά 2 χρόνια στη Λιβύη και 4 χρόνια στη Νιγηρία (1974-77). Μεταξύ Λιβύης και Νιγηρίας δούλεψα στα Γιάννενα 6,5 χρόνια σε αρδευτικά έργα. Παντρεύτηκα στα Γιάννενα το 1969. Μετά από 15 χρόνια στην ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ μου πρότειναν να πάω στο Βορρά της Νιγηρίας. Δεν υπήρχε όμως η υποδομή για να έχω και την οικογένεια μαζί μου. Βρήκα μια αγγελία όπου μια βελγική εταιρεία ζητούσε μηχανικό για μεγάλο αρδευτικό έργο στο Σουδάν. Με πήραν. Τους έκανε εντύπωση η μεγάλη εμπειρία που είχα. Πήγα στη Αγγλία για λογαριασμό τους να προσλάβω Βρετανούς. Οι Βέλγοι όταν παίρνουν υψηλό επίδομα ανεργίας προτιμούν να λουφάρουν. Έτσι ζητήσανε Βρετανούς. Ήρθα στην Ελλάδα και γυρνώντας πήρα μαζί μου 7-8 Έλληνες και 2 εργοδηγούς από την ΕΔΟΚ-ΕΤΕΡ. Έφτιαξα 10 Έλληνες εργοδηγούς. Είχα 53 λευκούς υπό τις οδηγίες μου (Έλληνες, Λιβανέζους, Βέλγους, Έλληνες του Σουδάν). Τότε τους Έλληνες του Σουδάν δεν τους θεωρούσα Έλληνες. Έμεινα 2 χρόνια....

Το '81, πριν τον Αντρέα, ο Καραμανλής είχε δώσει σε μια Σουηδική εταιρεία την κατασκευή του πανεπιστημιακού νοσοκομείου Ιωαννίνων. Κέρδισα τρεις εργολαβίες. Προχώρησα καλά. Ο Παπανδρέου αποφάσισε ότι οι συμβάσεις ήταν σκανδαλώδεις και τους έδωσε. Έμεινα με πολλά χρέη. Κάποιος Έλληνας πράκτορας της *Interamerican* μου είπε ότι κάποιος πλούσιος Έλληνας στο Καμερούν (ήταν ο Σταματιάδης, η πιο μεγάλη κιγκαλερία Γιαουντέ -Ντουάλα) ήθελε να κατασκευάσει μια οικοδομή στη Ντουάλα. Ήρθα το 1983. Έκανα 2 χρόνια, το τέλειωσα και άρχισα να δουλεύω σε κατασκευές στη Γιαουντέ, στην EGB (*Entreprise Générale du Bâtiment*) που ανήκε στον Καϊάφα (Ο Καϊάφας αγόρασε εταιρεία δίσκων και επανέφερε τον Καζαντζίδη). Συνεταιρίστηκα με τον Χ. Ήμασαν υπεργολάβο του Καϊάφα. Ο Χ. Αντίθετα από εμένα είχε νοοτροπία ελεύθερου επαγγελματία. Έφτιαχνε αλουμίνια. Ο Στα-

ματιάδης γλίτωσε πολλά λεφτά με τη συνεργασία μαζί μας, έδινε λίγα. Η οικογένεια πηγαίνοερχόταν 1-2 φορές το χρόνο.

Εδώ είναι καλύτερα από τη Νιγηρία. Οι Νιγηριανοί εργάτες ήταν αγράμματοι. Μου έκανε εντύπωση ότι όλοι οι Καμερουνέζοι εργάτες ήξεραν να υπογράφουν. Οι Άγγλοι βάλανε βούρδουλα στη Νιγηρία αλλά δεν επένδυσαν, όπως οι Γάλλοι στον παράγοντα άνθρωπο.

Με την κοινότητα δεν έχω ιδιαίτερη σχέση. Δουλεύω πολύ. Υπάρχει φαινομενική ηρεμία, αλλά «κακό χωριό τα λίγα σπίτια» που λένε και στα Γιάννενα.

Ο Έλληνας είναι ρατσιστής Κάνα δυο είναι παντρεμένοι με μαύρες και οι άλλοι πατριώτες τους βλέπουν με μισό μάτι. Στα έπιπλα έχουμε ανταγωνιστή τον Μ. Στους φούρνους υπάρχει ανταγωνισμός. Φαινομενικά είναι καλές οι σχέσεις. Ο Σ. δεν συμφωνεί να ανεβάσουμε τις τιμές. Το μαγαζί μας είναι τόπος συναντήσεων. Βάλαμε και φώτα. Παλιότερα η περιοχή ήταν επικίνδυνη τη νύχτα. Τώρα είναι καλά.

3. Συμπέρασμα: ο ελληνισμός του Καμερούν, τμήμα μιας παγκοσμιοποιημένης διασποράς

Οι Έλληνες που ήρθαν στο Καμερούν τυχαία, ακολουθώντας το ένστικτό τους, ήταν κατά κανόνα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου και με περιορισμένη επαγγελματική εκπαίδευση. Όσοι ακολούθησαν αυτούς τους πρωτοπόρους, χωρίς να διαφέρουν από αυτούς ως προς τη μόρφωση και την εκπαίδευση, βρήκαν το στήριγμα και τη συμπαράσταση αυτών που τους κάλεσαν. Σημαντικό είναι ότι η σχέση τους ήταν αμφίδρομη αφού και οι πρωτοπόροι δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν για πολύ χωρίς τη συνεργασία των Ελλήνων που τους ακολούθησαν, είτε αυτοί ήταν συγγενείς, είτε συντοπίτες.

Η κάθε επόμενη ελληνική παρουσία στο Καμερούν ακολουθεί την πορεία των προηγούμενων ακόμα και σήμερα. Δουλεύουν αρχικά κοντά στο θείο, τον ξάδελφο ή τον συγχωριανό. Αργότερα στήνουν τη δική τους δουλειά. Παντρεύονται κατά κανόνα Ελληνίδα, ανεξάρτητα αν κάποιοι από αυτούς –ιδιαίτερα οι παλαιότεροι που ήρθαν μόνοι χωρίς οικογένεια– έκαναν εφήμερες σχέσεις με ντόπιες και απέκτησαν παιδιά από αυτές. Η ελληνική κοινωνία στην Αφρική είναι εσωστρεφής και ενδογαμική (Μαρκάκης, 1998, σ.50).

Η δεύτερη γενιά μαθαίνει ελληνικά στο σπίτι. Οι ελληνόφωνες σπουδές τους σταματούν στο δημοτικό σχολείο (υπάρχει δημοτικό σχολείο στην κοινότητα της Γιαουντέ). Το γεγονός αυτό καθώς και το απαγορευτικό στοιχείο που είναι οι μεγάλες αποστάσεις μέσα από ένα δύσβατο περιβάλλον, ωθούν τους γονείς είτε να στείλουν τα παιδιά τους στην Ελλάδα να ζήσουν με την μητέρα ή κάποιους συγγενείς, είτε να τα στείλουν σε γαλλόφωνο σχολείο.

Χαρακτηριστικό στοιχείο των επόμενων γενεών είναι η διπλή οντότητα σε ό,τι αφορά την ταυτότητά τους. Σπουδάζουν στην Ευρώπη (κυρίως στη Γαλλία) και κάνουν μικτούς γάμους (κυρίως με ευρωπαίους). Κρατάνε την επαφή με την Ελλάδα μέσω των διακοπών τα καλοκαίρια, μέσω των δεσμών που συντηρούν οι παλαιότερες γενιές (για παράδειγμα οι παππούδες που επενδύουν στην Ελλάδα φτιάχνοντας σπίτι). Μιλούν σπάνια ελληνικά. Γνωρίζουν για παράδειγμα τη μυθολογία, αναγνωρίζουν τις ελληνικές ρίζες, αλλά μιλούν ελληνικά μόνο στο βαθμό που η γλώσσα ήταν ζωντανή στο οικογενειακό τους περιβάλλον.

Σήμερα μεταναστεύουν όλο και λιγότεροι Έλληνες στο Καμερούν. Αυτοί που μεταναστεύουν στο Καμερούν σήμερα είναι δύο κατηγοριών: Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν μεμονωμένα άτομα που αποφασίζουν τον επίπονο δρόμο της μετανάστευσης είτε για προσωπικούς λόγους είτε γιατί είχαν δεσμούς με γειτονική αφρικανική χώρα που έπαψε όμως να είναι φιλόξενη και ελκυστική για αυτούς. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν άτομα που έρχονται στο Καμερούν ακολουθώντας τον ή την σύζυγό τους που διατηρεί συγγενικούς και επιχειρηματικούς δεσμούς με τη χώρα. Και οι δύο κατηγορίες δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα ανακάλυψης της ταυτότητάς τους αλλά περισσότερο πρόβλημα προσαρμογής στο νέο περιβάλλον. Σήμερα που υπάρχουν γρήγοροι τρόποι μετακίνησης και που οι επικοινωνίες είναι επίσης εύκολες και γρήγορες (τηλέφωνο, e-mail, fax) ο Έλληνας της Αφρικής μπορεί να αλλάζει τόπους διαμονής όσο συχνά θέλει χωρίς να είναι αναγκασμένος να χάνει τα όποια δικαιώματα συνδέονται με τη διαμονή του στη Γαλλία, την Ελλάδα ή το Καμερούν.

Οι ελληνικές κοινότητες στο Καμερούν, εκ των πραγμάτων οδηγούνται στη συρρίκνωση. Οι νεότεροι δεν είναι διατεθειμένοι να ζήσουν σ' ένα περιβάλλον που δεν τους προσφέρει τις ανέσεις που τους προσφέρει η Ευρώπη.

Βιβλιογραφία

- Άτλας της ελληνικής διασποράς (2001) *Ιστορία του Απόδημου Ελληνισμού*, Αλέξανδρος.
- Bruneau M. (2001) Politiques de l'État - nation grec vis-à-vis de la diaspora, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 17(3), 9-20.
- Condominas G. (1968) Introduction à une étude sur l'émigration grecque à Madagascar, στο: *Peristiany, J.G. (ed.) Contributions to Mediterranean Sociology*, Paris, Mediterranean rural communities and social change.
- Καζάκος Π. & συνεργάτες (1992) *Ο Απόδημος ελληνισμός στις χώρες της Αφρικής*, Γ.Γ.Α.Ε.
- Kaptue L. (1986) *Travail et main d'œuvre au Cameroun sous régime Français 1916-1952*, Paris, L' Harmattan.
- Κιτρούφ Α. (1999) Η Υπερατλαντική μετανάστευση στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα 1900-1922, Οι Απαρχές*, Βιβλιόραμα, 123-171.
- Mantzaris E. (1980) Greek rural settlement in Southern Rhodesia, 1830-1930, *Journal of the Hellenic Diaspora*, 7.1.1980
- Μάντζαρης Ε. (1981) Εθνική και κοινωνική συνείδηση στη διασπορά: ο Ελληνικός Σύνδεσμος Μεταλλωρύχων στη Νότια Αφρική 1905-1920, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ.42-43.
- Μάντζαρης Ε. (1983) Η αυξανόμενη αφομοίωση της νέας μικροαστικής τάξης στη Νότια Αφρική, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ.48.
- Mantzaris E. (1984) Greek workers in South Africa: the case of the railway workers and the cigarette-makers 1905-1914, *Journal of the Hellenic Diaspora*, τόμος XI, τ.1.
- Mantzaris E. (1987) The Greek miners in the Transvaal, South Africa: a socio-historical investigation 1902-1913, *Journal of the Hellenic Diaspora*, τόμος XIV, τ.3-4.
- Μαρκάκης Γ. (1998) *Έλληνες στην Μαύρη Αφρική 1890-1990*, Αθήνα, Τροχαλία.
- Νικολαΐδης Κ. (1923) *Οδηγός των Ελλήνων της Αφρικής νότια της Σαχάρας*, Γιοχάνεσμπουργκ.
- Σακελλαρίδης Γ. (1960) *Οι Έλληνες ομοσπονδίας Κεντρικής Αφρικής και Νυασαλάνδης 1959-1960*, Αθήνα.
- Χασιώτης Κ. (1993) *Επισκόπηση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.
- Χιώτης Μ. (1956) *Ιστορία της εν Πόρτ Σουδάν Ελληνικής κοινότητας 1906 – 1956* Αλεξάνδρεια, Ελληνικοί ορίζοντες.
- Χιώτης Μ. (1984) *Η καρπαθιακή παροικία του Σουδάν*, Εταιρεία Καρπαθιακών Μελετών, τόμος Γ
- Ψυρούκης Ν. (1974) *Το Νεοελληνικό Παροικιακό Φαινόμενο*, Αθήνα, Επικαιρότητα.

Έλληνες της διασποράς στο Σουδάν. Η περίπτωση του Χαρτούμ (19ος – 20ος αιώνας): Κοινοτική οργάνωση, ταυτότητες και συμπεριφορές

Χ. Μπαμπούνης, Στ. Μουζάκης
Αν. Καλάη, Π. Κωνσταντοπούλου
Αντ. Μουζάκης, Ν. Μπαμπούνης

Εισαγωγή

Οι έννοιες της μετανάστευσης και της παροικίας¹ είναι εξαιρετικά ευρείες². Οι πάροικοι που διαβιούν, για ένα κυμαινόμενο χρονικό διάστημα, μακριά από τη γενέθλια γη τους –τη μητροπολιτική εστία, συνυπάρχουν με άλλες εθνοτικές ομάδες³, διαμορφώνονται ανάλογα με τη συγκυρία και φέρουν στοιχεία εθνικής ψυχοσύνθεσης αλλ' όχι κατ' αποκλειστικότητα (imagined communities⁴).

Με την παρούσα ανακοίνωση επιδιώκεται να προσεγγισθεί στη μακρά διάρκεια του χρόνου (19ος – 20ος αι.) το πολυδιάστατο ζήτημα της νεοελληνικής διασποράς, στην ερευνητική όψη και ιστοριογραφική προοπτική των Ελλήνων που μετανάστευσαν στο Σουδάν, παράλληλα δε, να εκτιμηθεί η σχέση τους με την μητροπολιτική εστία, η εσωτερική τους συνοχή καθώς και οι σχέσεις τους με τους εγχώριους⁵.

¹ Με τον όρο παροικία υποδηλώνεται η διαμονή ή παραμονή ενός συνόλου ομοεθνών με προσωπική ή μη συνοχή σε άλλο κράτος, περιγράφεται η νομική, οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική της σχέση με τη χώρα προέλευσης και υποδοχής, σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρεται ευθέως στους Ευρωπαίους που εγκαθίστανται σε άλλες ηπείρους (Willate S. (1917) *Encyclopedisches Wörterbuch*, Berlin, v.1, 187). Οι παροικίες επιτελούν «συγκεκριμένο ιστορικά λειτουργικό ρόλο, αντιστρόφως ανάλογα και για τις δύο πατρίδες τους» Ψυρούκης Ν. (1963) (βλ. παρ. 2) 81-82.), ρόλο που συναρτάται με τους όρους καταμερισμού της εργασίας, την κίνηση της αγοράς και με τις εξελίξεις στο χωροχρόνο των βιομηχανικών κοινωνιών.

² Ψυρούκης Ν. (1963) Σχετικά με τις Παροικίες, *Σύγχρονα Θέματα*, τχ.3, 294_ του ίδιου (1983) *Το νεοελληνικό παροικιακό φαινόμενο*, Αθήνα, «Επικαιρότητα», 20-23, 27, 28, 33, 81.

³ Βεντούρα Λίνα (1994) *Μετανάστευση και Έθνος. Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Μνήμων, 9-11.

⁴ Βλ. Anderson (1983) *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*, London New York, ed. Verso. Πβ. Αλεξιάκης Ελευθ. (2001) *Ταυτότητες και Ετερότητες*, 130-133, 164-165.

⁵ Για την εργασία αυτή, που συνιστά πρόδρομη παρουσίαση μιας ευρύτερης εργασίας μας για τον ελληνισμό του Σουδάν, πραγματοποιήθηκε έρευνα σε αρχειακές πηγές της κοινότητας του Χαρτούμ, της Ορθόδοξης Επισκοπής της Νουβίας, της Βουλής των Ελλήνων, του Υπουργείου Εξωτερικών καθώς και του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδος. Αξιολογήθηκαν, επιπλέον, στοιχεία που αντλήθηκαν από προφορικές πηγές και αξιοποιήθηκε ανέκδοτο φωτογραφικό υλικό. Ευχαριστούμε όσους μας βοήθησαν στην έρευνά μας και ιδιαίτερα τον κ. Ηλία Βολιανίτη, αντιπρόεδρο της Ενώσεως των Ελλήνων εκ Σουδάν.

1. Ιστορικό υπόβαθρο

Παλαιότερα, Νουβία⁶ ονόμαζαν την προς Νότο της Αιγύπτου χώρα μετά το Ασσουάν μέχρι τη συμβολή των δύο Νείλων⁷, όπου βρίσκεται το Χαρτούμ. Το Σουδάν⁸ θεωρείται η εστία κυρίως των Νειλοτικών νέγρων που η γενέτειρά τους εντοπίζεται πλησίον της Μεγάλης Λίμνης, απ' όπου και διεσπάρησαν. Από τα αρχαιολογικά ευρήματα⁹, βεβαιώνεται η ύπαρξη ικανών εγκαταστάσεών τους στο ευρύτερο αιγυπτιακό πεδίο ενώ δημιουργήθηκε και σειρά χριστιανικών πόλεων¹⁰. Ωστόσο κυριαρχεί ο Μουσουλμανισμός, ο οποίος ήδη από τον ΙΑ' αι. κατέστη η πρωτεύουσα θρησκεία.

Αξιοσημείωτο γεγονός στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 19ου αι. ήταν η επιτυχής προσπάθεια του πασά της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλη να κατακτήσει τη χώρα¹¹, προκειμένου να επεκτείνει εδαφικά την κυριαρχία του, να ανεξαρτητοποιηθεί από τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, να οικοδομήσει ένα ιδιόμορφο αστικό κράτος¹², και εξουθενώνοντας τους Μαμελούκους να ελέγξει την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων χρυσού του Άνω Νείλου.

Το 1877 ο άγγλος Gordon, μετά από ειδική συμφωνία της αγγλικής με την αιγυπτιακή κυβέρνηση, ανέλαβε τη διοίκηση του Σουδάν, διοίκηση που διατήρησε ως το 1879, οπότε και αντικαταστάθηκε από τον Ρεούφ πασά. Δυο χρόνια αργότερα (1881), εξερράγη στο Κορδοφάν η επανάσταση του Μάγδη, η οποία επεκτάθηκε ταχύτατα. Στα 1885 ο διάδοχος του Μάγδη, ο χαλίφης Αμπαλάχ-ελ-Ταίισα εξουσίασε σχεδόν ολόκληρο το αιγυπτιακό Σουδάν¹³.

2. Η πόλη του Χαρτούμ

Το Χαρτούμ, κτισμένο στη συμβολή των δύο Νείλων, δεν ήταν αρχαίο πόλισμα. Φαίνεται ότι δημιουργήθηκε καταρχάς ως στρατιωτικός σταθμός επί Μωχάμετ Άλη της Αιγύπτου

⁶ Πρόκειται για τη γνωστή από τους αρχαίους ως «*υπέρ Αίγυπτον*». Κατά τον 5ον μ.Χ. αι., οι Νουβίοι συνέστησαν το Βόρειο βασίλειο με έδρα την Δόγκολαν και το Νότιο με έδρα τη Σόμπα, νότια του Χαρτούμ. Ασπίστηκαν τον Χριστιανισμό γύρω στο 542 ή 543 μ.Χ. και υπάγονταν στην Ελληνική (Μελχιτική) εκκλησία. (Για τις ελληνικές επιγραφές βλ. Theod. Paradoyroulos (1966) *The Byzantine Notitiae of the Egyptian Diocese, AfricanoByzantina*, ΠΑΑ 27 Athens 47-141). Ωστόσο, περί το 700 υπερίσχυσε στη Νουβία ο Μονοφυσιτισμός και εισήλθε στη κυριαρχία της Κοπτικής Εκκλησίας. Παρά τις συνεχείς διώξεις των Μουσουλμάνων, οι Νουβίοι διατήρησαν μέχρι και τον 17ο αιώνα τη χριστιανική πίστη τους. Όμως οι τουρκικές κατακτήσεις και οι συχνές προσβολές από τις φυλές της ερήμου τους ανάγκασαν να εξισλαμιστούν στο μεγαλύτερο τους ποσοστό. Ο εξισλαμισμός τους συμπληρώθηκε μεταξύ των ετών 1818 και 1823 όταν οι βασιλικοί τους υποτάχθηκαν στον πασά της Αιγύπτου Ισμαήλ.

⁷ Όπως είναι γνωστόν, ο Λευκός και ο Κιανούς Νείλος [που ρέουν από τις λίμνες της Βικτώριας και της Τάνας, αντίστοιχα] συναντώνται έξω από το Χαρτούμ, και γίνονται, πλέον, ένας υδάτινος όγκος ο οποίος διασχίζοντας το Σουδάν και Αίγυπτο εκβάλλει στη Μεσόγειο. Κατά τον Ηρόδοτο (Ιστορία, βιβλίου 2,18) «ο δε θεός σφέος ούκ έα ποιείεν ταύτα φας Αίγυπτον είναι ταύτην την ο Νείλος επιών άρδει...».

⁸ Κατά τους αρχαίους Άραβες γεωγράφους: Μπέλεντ-ές-Σουντάν, δηλαδή «χώρα των Μαύρων».

⁹ Ο Γ. Καμίτσης (1967) [*Το Σουδάν και ο Ελληνισμός του*, Αθήνα, 11-13], αναφέρει παρουσία Αιγυπτίων μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους, ενώ το 23 π.Χ. κυριεύεται από τους Ρωμαίους η σημαντικότερη πόλη τους η Ναπάτα.

¹⁰ Η αρχαιολογική αποστολή της Πενσυλβάνια έφερε στο φως στη νότια Νουβία πλήθος πόλεων και παλαιοχριστιανικών ναών.

¹¹ Η κατάκτηση της μείζονος περιοχής ολοκληρώθηκε σύντομα (1820-1822) και τοπάρχης ορίστηκε ο γιος του Μωχάμετ, ο Ισμαήλ (Π. Ολύμπιος (1927) *Το Αγγλοαιγυπτιακό Σουδάν*, Αλεξάνδρεια, 7-8). Με την πάροδο του χρόνου, οι Αιγύπτιοι επέκτειναν την κυριαρχία τους έως τη λεγόμενη «επαρχία του Ισημερινού» και ανέθεσαν τη διοίκηση του Σουδάν σε Ευρωπαίους, οι οποίοι διατελούσαν στην υπηρεσία του Χεδίβη της Αιγύπτου.

¹² Τσίρκας Στρ. (1958) *Ο Καβάφης και η εποχή του*, Αθήνα, 41.

¹³ Τότε, απέτυχε και η προσπάθεια του Gordon να εμποδίσει τα αντίπαλα στρατεύματα να εισέλθουν στο Χαρτούμ. Αμέσως, μετά την κατάληψη της πόλης, ο Ταίισα διέταξε την κατεδάφισή της και τη μεταφορά του οικοδομικού της υλικού στη νέα πόλη, στο Ομδουράν.

το 1820 για να συγκροτηθεί σε πόλη δέκα χρόνια αργότερα¹⁴ αναπτυσσόμενο με έναν άναρχο πολεοδομικό ιστό. Στα 1862 οι κάτοικοί του, στην πλειοψηφία τους δούλοι, βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση. Είναι περίοδος εμφάνισης μεταδοτικών θανατηφόρων ασθενειών ενώ η μεγάλη δυσσομία ανάγκαζε τους ευρωπαίους να την ονομάζουν «τόπον μησιτόν»¹⁵. Ο πληθυσμός του Χαρτούμ συν τω χρόνω ελαττώνεται δραματικά¹⁶. Η πόλη παρέμεινε ουσιαστικά κατεστραμμένη ως το 1898, όταν ο αρχιστράτηγος των αγγλοαιγυπτιακών στρατευμάτων Οράτιος Κίτσενερ, κυριεύοντας την πρωτεύουσα των μαγδιστών Ομδουράν, κατέλυσε την εξουσία τους. Μεταξύ των κατοίκων του Χαρτούμ της «δεύτερης πολεοδομικής γενεάς» αρκετοί ήταν και οι Έλληνες.

3. Οι Έλληνες στο Σουδάν

Αν και δεν είναι γνωστό πότε επακριβώς εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι Έλληνες στο Σουδάν, μαρτυρίες βεβαιώνουν ότι βρίσκονται διασκορπισμένοι στον ευρύτερο του χώρο ήδη από το 1853¹⁷. Η γενική εκτίμηση είναι ότι εμφανίζονται στη βάση μιας αύξουσας –ήπιας στην αρχή, πυκνότερης αργότερα– ροής από τις αρχές (ή λίγο προγενέστερα) του β' μισού του 19ου αι., ενώ γύρω στα 1880 συναντώνται κυρίως στη περιφέρεια του Χαρτούμ. Είναι γεγονός ότι η θέση των Ελλήνων (εκ των οποίων 153 διέμεναν στη συγκεκριμένη πόλη) κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του Μάγδη και του διαδόχου του υπήρξε λίαν δυσχερής με την υποχρεωτική στρατολόγησή τους, τους βίαιους εξισλαμισμούς, και τον κατ' ανάγκην κρυπτοχριστιανισμό τους.

Η κατάσταση βελτιώθηκε για τους Έλληνες γύρω στα 1890, όταν τους επετράπη, επειδή θεωρητικά είχαν εξισλαμισθεί, να έχουν εμίρη και να συνοικήσουν σε ορισμένο χώρο του όμορου Ομδουράν¹⁸. Το 1889 στη πόλη Σάρρα στα σύνορα με την Αίγυπτο ο λόρδος Κρόμμερ βρήκε εγκατεστημένο Έλληνα να πουλάει διάφορα είδη τροφίμων σε λιγοστούς πελάτες, χρησιμοποιώντας ως κατάστημα κοίλωμα βράχου¹⁹. Στο Σουάκιν, αρχαιότατο λιμάνι νότια του Πόρτ Σουδάν, το 1890 ανεγέρθηκε μικρή εκκλησία, η οποία δεν άργησε να γίνει ενοριακή. Η παρουσία Έλληνα εμπόρου συγκέντρωσης γόμμας, στη δυτική όχθη του Λευκού Νείλου, συνέβαλε στη δημιουργία, το 1898, του χωριού «Κωστή»²⁰. Πρόκειται για τον Πελοποννήσιο Κωστή Μουρίνη τον οποίο είχε συναντήσει ο Κίτσενερ, όταν προχωρούσε για την κατάκτηση της χώρας²¹. Οι Έλληνες κατά κανόνα εδίακιντο ευνοϊκά προς τους Αγγλοαιγυπτίους, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι ο Gordon τους είχε εμπιστευτεί τη φύλαξη του Νείλου που διέσχιζε την πόλη του Χαρτούμ, και από το γεγονός ότι Έλληνες έμποροι συνόδευαν τα στρατεύματα του Κίτσενερ. Ο Σ. Α. Προκοπίου υπογράμμισε ότι Έλληνες πάροικοι συντάχθηκαν με τους Άγγλους αποικιοκράτες κατά των εγχωρίων²².

¹⁴ Ο αρχικός του πληθυσμός προέκυψε από τη συνοίκηση φυλών προερχομένων από διάφορες κοντινές ή μακρύτερες περιοχές. Το 1850 είχε ήδη 3.000 σπίτια και πληθυσμό 30.000.

¹⁵ Μητροπολίτης Νουβίας Νικόλαος Ευαγγελίδης (1928) *Ο εν Σουδάν Ελληνισμός*, Αλεξάνδρεια, 104-105.

¹⁶ Ολύμπιος Π. (1927) *Το αγγλοαιγυπτιακό Σουδάν...* ό.π., 10-12.

¹⁷ Μητρ. Νουβίας Νικόλαος Ευαγγελίδης (1928) *Ο εν Σουδάν Ελληνισμός*, ό.π., 43-45.

¹⁸ Ο Ν. Ευαγγελίδης αναφέρει ότι στους Έλληνες αιχμαλώτους επιτράπηκε να έχουν Έλληνα εμίρη και εξελέγη ο Αμπουλλά πρότερος ονομαζόμενος Δημήτριος. Αυτός αναγνωρίστηκε ως θρησκευτικός και πολιτικός αντιπρόσωπος των ομογενών του υποκείμενος στον Χαλίφαν, ό.π. σ. 78 κ.ε..

¹⁹ Ολύμπιος Π. (1927) *Το αγγλοαιγυπτιακό Σουδάν...* ό.π., 156.

²⁰ Το Κωστή απέχει από Χαρτούμ δια μέσου του Λευκού Νείλου 199 μίλια και δια μέσου σιδηροδρόμου 237 μίλια.

²¹ Ολύμπιος Π. (1927) *Το αγγλοαιγυπτιακό Σουδάν...* ό.π., σ.104.

²² Προκοπίου Σωκρ. (1930) *Οι Έλληνες στην Αβησσυνία*, Αθήνα, 148, 154. Ψυρούκης Ν. (1983) *Το νεοελληνικό παροικιακό...* ό.π., σ. 125,145.

Στις 7/19 Ιανουαρίου του 1899 στο Κάιρο Αγγλία και Αίγυπτος υπέγραψαν συνθήκη όσον αφορά στην εκ μέρους τους συνδιοίκηση του Σουδάν²³. Είναι η περίοδος, όπου η Αγγλία ελέγχει σε διηπειρωτικό επίπεδο περίπου το 37% των αποικιοκρατικών κατακτήσεων. Στο αγγλοαιγυπτιακό Σουδάν επιτράπηκε η αδασμολόγητη εισαγωγή εμπορευμάτων από την Αίγυπτο, απαγορεύθηκε η δουλεμπορία, διευρύνθηκε το οδικό δίκτυο, αναπτύχθηκε το σιδηροδρομικό και κατασκευάστηκε το λιμάνι του Πορτ-Σουδάν. Γενικά διευκολύνθηκαν οι οικονομικές δραστηριότητες και οι εμπορικές συναλλαγές γεγονός που επέδρασε στη συρροή ξένων μεταπρατών, παραγωγών και άλλων εργαζομένων²⁴. Οι Έλληνες είναι από τους πρώτους που διαίδαν την ανάπτυξη της χρήσης και την μεγάλη εμπορική σημασία της γόμμας. Οι πρώτοι που προώθησαν την αποστολή σιναμικής και κολοκύνθης στην Αμερική.

Κάτω από αυτές τις προϋποθέσεις, διαπιστώνεται αθρόα εγκατάσταση Ελλήνων μεταναστών, εγκατάσταση που μεγεθύνεται στο βάθος του 19ου αι. Οι Έλληνες απόδημοι, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, παρέμειναν ορθόδοξοι και αποτέλεσαν θρησκευτική μειοψηφία, όπως και οι ισάριθμοί τους – τουλάχιστον στην αρχή – Προτεστάντες, Κόπτες, Καθολικοί και ευάριθμοι Αρμένιοι. Αποδεδειγμένη ήταν η αλληλεγγύη των Ελλήνων προς τους ετεροδόξους. Ενδεικτικά και μόνον αναφέρεται ότι κατά τη δύσκολη για τους ξένους περίοδο της μαγδικής εξουσίας, Έλληνες τέλεσαν εικονικό γάμο με μοναχές «αδελφές του ελέους» [soeurs de charité] της Καθολικής αποστολής για να τις σώσουν από επικείμενο θάνατο.

3.1 Ίδρυση της Κοινότητας

Από τους πρώτους Ευρωπαίους που εγκαταστάθηκαν στο Χαρτούμ αμέσως μετά τη νέα τάξη πραγμάτων, υπήρξαν οι Έλληνες, προσερχόμενοι από όλες τις περιοχές του Σουδάν και ιδιαίτερα από το Ομδουμάν όπου οι περισσότεροι είχαν καταφύγει, ενθαρρυμένοι και από τα μέτρα της Αγγλοαιγυπτιακής Κυβέρνησης. Συγκεντρώνονταν, μάλιστα, σε παραιοικιακό συνοικιστικό θύλακα που ήδη υπήρχε. Φυσική συνέπεια της συγκέντρωσης αυτής, υπήρξε η σύσταση ομοεθνικής «κοινότητας»²⁵, η οποία συνιστά διαχρονικά, με διαφοροποιούμενους θεσμικά όρους, πρωτογενές κύτταρο της ελληνικής τοπικής «διοικητικής» αλλά και απόδημης πραγματικότητας. «Την φυσιογνωμία της κοινότητας, διαμόρφωσαν πολιτιστική παράδοση οι τοπικές συνήθειες και κυρίως η ίδια η πραγματικότητα»²⁶.

Οι Έλληνες του Σουδάν ίδρυσαν τελικά οκτώ, τουλάχιστον, ομοεθνικές Κοινότητες. Ειδικότερα, στο κείμενο που συνέταξαν οι Έλληνες της περιοχής του Χαρτούμ, διαφαίνεται καθαρά η πατριωτική τους συνείδηση καθώς και άλλες ενδόμυχες σκέψεις τους. Η απόφαση για την ίδρυση της Ελληνικής Κοινότητας του Χαρτούμ, όπως τα γραπτά τεκμήρια αποκαλύπτουν, λήφθηκε οριστικά την άνοιξη του 1902, όταν οι πάροικοι που τη συγκρότησαν και τη νομιμοποίησαν, έκριναν ότι δεν ήταν δυνατόν να υστερήσουν της ομολογίας αποδημίας της Αιγύπτου. Γράφουν στη σχετική τους έκθεση την οποία υπογράφουν 134 Έλλη-

²³ Σύντομα οριστικοποιήθηκαν και τα περιφερειακά σύνορα του αγγλοαιγυπτιακού Σουδάν με δύο χωριστές συμφωνίες, την αγγλογαλλική (9/21 Μαρτίου 1899) και την αγγλοαιθιοπική (12/15 Μαΐου 1902).

²⁴ Mezhdounarodnia Trogovlia, Moskva 1945, 59 στο Ν. Ψυρούκης (1983) *Το νεοελληνικό παραιοικιακό...*, ό.π., 93, 110, 119, 120. Η περίοδος αυτή έπεται του πρώτου σταδίου του ολοκληρωμένου παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικού συστήματος, των πρώτων συμπτώματων της βρετανικής βιομηχανικής κάμψης καθώς και της οικονομικής ύφεσης μακράς διάρκειας του 19ου αι.

²⁵ Κούκου Ελένη (1980) *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα. Λυκούρης Ι. (1951) *Η Διοίκηση και η δικαιοσύνη των Τουρκοκρατούμενων νήσων Αθήνα*. Μουζάκης Στελ. (1997) *Ο Μοναχισμός στο ΝΑ Αιγαίο κατά το 16ο - 18ο αιώνα*, Αθήνα. Κλειώσης Χρ. (1977) *Ιστορία της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως*, Αθήνα, 353 κ.εξ.

²⁶ Βακαλόπουλος Απ. (1974) *Οι Κοινότητες*, ΙΕΕ, 10, 154.

νες²⁷ μετανάστες του Χαρτούμ- Όμδουρμαν και περιχώρων²⁸:

«Οι κάτωθι υποφαινόμενοι Έλληνες πάροικοι Χαρτούμ-Όμδουρμαν και έν γένει της Μουδηρίας Χαρτούμ, λαμβάνοντας υπ'όψιν ότι τα συμφεροντά μας μας συνδέουν αναποσπάστως προς τον τόπον, εν ώ ζώμεν και βλέποντες ότι εις πάσαν πόλιν και χώραν της Αιγύπτου και αν είκοσι μόνον Έλληνες υπάρχουν είναι συσσωματωμένοι εις κοινότητα υπό επιτροπήν,... δηλούμεν και δια της υπογραφής μας προσεπικυρούμεν, ότι μόνος μας πόθος είναι ο καταρτισμός Κοινότητος υπό Επιτροπήν, ήτις να μεριμνήση δια την ανέγερσιν και συντήρησιν των ενταύθα ευαγών καθιδρυμάτων και να προνοή περί παντός καλού της Κοινότητος, αναδεχόμενοι ευχαρίστως ετησίαν προς την κοινότητα συνδρομήν ουχί κατωτέραν των εξήκοντα γροσίων διατιμήσεως δι' έκαστον της Κοινότητος μέλος. ΧΑΡΤΟΥΜ-ΟΜΔΟΥΡΜΑΝ, 31-13/4/1902».

Είναι φανερό ότι και στην περίπτωση της κοινότητας του Χαρτούμ ισχύει ο κανόνας συγκρότησης του ελληνικού παροικισμού που θέλει κατά την ίδρυση ελληνικών κοινοτήτων να υπάρχει ελληνοκεντρικός προσανατολισμός, καλλιέργεια του ελληνικού φρονήματος, ελληνοπρεπής μόρφωση και τέλος χριστιανική ορθόδοξη θρησκευτικότητα²⁹.

3.2 Εκκλησιαστική Ζωή

Είναι βέβαιο ότι η συναίσθηση της κοινής λατρείας αποτελεί ισχυρό συνεκτικό κρίκο ανάμεσα στις διάφορες εθνικές ή εθνοτικές ομάδες. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος του υπερτονισμού της τοπικής λατρείας διαφόρων αγίων σε συγκεκριμένα τοπικά και λατρευτικά κέντρα³⁰. Πολύ περισσότερο, όταν πρόκειται για ομάδες που βρίσκονται μακριά από το μητροπολιτικό εθνικό κέντρο. Αυτονόητα, το πρώτο μέλημα των μελών της Κοινότητας υπήρξε η εξεύρεση χώρου για την ανέγερση εκκλησίας. Έτσι μέλη της ελληνικής παροικίας, πριν καν συσταθεί η Κοινότητα, είχαν έλθει από το 1901, σε επαφή με την Κυβέρνηση και έλαβαν τη διαβεβαίωση ότι θα τους διατεθεί οικόπεδο για την ανέγερση Ναού. Μετά από ενέργειες της κοινότητας τους παραχωρήθηκε³¹ και στις 21 Μαΐου 1903 θεμελιώθηκε ο κοινοτικός ιερός ναός του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου³².

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η κοινοτική επιτροπή προχώρησε στη διαδικασία ανέγερσης του ναού³³. Στο μεταξύ είχε ζητηθεί από το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας η αποστο-

²⁷ Ελληνική Κοινότης Χαρτούμ, ό.π., 8-9.

²⁸ Στην ιδρυτική αίτηση καταγράφονται και οι διάφορες εισφορές των οποίων το συνολικό ποσόν ανήλθε στα 13.725 γρόσια διατιμήσεως. Την 4/17 Απριλίου 1902 πραγματοποιήθηκε η πρώτη Γενική Συνέλευση υπό την προεδρία προσωρινούς τριμελούς επιτροπής που εξέλεξε 12μελή διοικητική επιτροπή. Στις 7/20 Απριλίου εκλέγεται από τη 12μελή μια πενταμελής δια τη σύνταξη κανονισμού, ο οποίος και αφού τέθηκε στη κρίση της Γενικής Συνέλευσης στις 5/18 Μαΐου 1902 επικυρώθηκε. Από τις αρχαιρεσίες που ακολούθησαν εκλέγεται εννεαμελής επιτροπή που ανέδειξε Προεδρείο με πρώτο πρόεδρο τον Κ. Γρίβα.

²⁹ Αυτά επισημαίνονται στην ανέκδοτη αναφορά- έκθεση του Προέδρου προξενικού Δικαστηρίου περί των Ελληνικών Κοινοτήτων εν Αιγύπτω, ΥΠΕΞ, 1919, υπφ. 1, αρ.2566/23/6-8βρίου.

³⁰ Βαρβούνης Μ. (1995) *Ενοριακοί ναοί και παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά*, Αθήνα, 226.

³¹ Τα σχετικά με τη τελετή παράδοσης από την Α.Ε. το Γενικό Διοικητή στους αντιπροσώπους της Κοινότητας και τις προπράξεις της επιτροπής για να ανταλλάξει το δοθέν οικόπεδο με άλλο μεγαλύτερο, βλ. Ελληνική Κοινότης Χαρτούμ, *Συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Κοινότητας Χαρτούμ 1902-1952*, εορτασμός Πεντηκονταετηρίδος, 45-47 Επίσης Sudan Gazette, 26 August 1901, 6

³² Η ανέγερσή του διακόπηκε πολλές φορές λόγω ελλείψεως χρημάτων εκ μέρους της κοινότητας. Με σκοπό την εξεύρεση πόρων για την επιτάχυνση των εργασιών, αποφασίστηκε ο διπλασιασμός της ετήσιας συνδρομής και η έκδοση λαχείου.

³³ Επειδή όμως η κοινότητα δεν μπορούσε να καλύψει εξ ιδίων τα έξοδα ανέγερσης, αποφασίστηκε η κοινοτική επιτροπή να προσφέρει ένα μεγάλο ποσό ως δωρεά ταυτόχρονα δε, να τοποθετηθούν σε διάφορες θέσεις της πόλης ειδικά κτία για τη συλλογή προαιρετικών προσφορών. Από την πρώτη στιγμή φάνηκε ότι το εγχείρημα ήταν δύσκολο και απαιτείτο χρόνος πολύς. Για το λόγο αυτό, άρχισαν χωρίς χρονοτριβή το έργο, και σε λίγους μήνες με προσωπική εργασία, έκτισαν ένα πλίνθινο οίκημα - αίθουσα ώστε να τελούνται οι εκάστοτε θρησκευτικές τελετές.

λή ιερέα. Πρώτος ιερέας στην εκκλησία του Χαρτούμ τοποθετήθηκε ο Αρχιμανδρίτης Γεννάδιος Γιανναγκάς (10/23 Δεκεμβρίου 1902–1908), ένας άριστος και γλωσσομαθής κληρικός. Αμέσως, η ενορία -οιονεί εκκλησιαστική Κοινότητα- τέθηκε σε λειτουργία. Ο ιερέας της, ανέλαβε πλήρως τα πνευματικά και άλλα καθήκοντά του. Τηρούσε, ταυτόχρονα, τα βιβλία -κώδικες- με τις γεννήσεις, τις βαπτίσεις, τους γάμους (συνοικέσια) και τους θανάτους³⁴ που συνέβαιναν στη μικρή κοινωνία της παροικίας.

Ο κοινοτικός ναός όμως για να υπάρχει, να συντηρείται και να αναπτύσσει την δράση του είχε την ανάγκη να διευθετεί τα οικονομικά του. Στον τομέα αυτό συνεισέφερε πάρα πολλά η Κοινότητα του Χαρτούμ, καλύπτοντας μεγάλο μέρος από τα έξοδα λειτουργίας του. Ταυτόχρονα, μεγάλο μέρος των δαπανών που απαιτούντο για τις κοινωνικές δραστηριότητες της Κοινότητας εξασφαλιζόταν από την ίδια την εκκλησία. Η μισθοδοσία, λ.χ., των ιερέων ήταν υποχρέωση της κοινότητας και διενεργείτο με τακτικές ή έκτακτες εισφορές κατά τον εκκλησιασμό. Αξιοσημείωτη είναι η συμβολή της στη μισθοδοσία των καθηγητών, αφού κατά πάγια τακτική οι διδάσκαλοι εισπράττουν τρεις δίσκους αλλά και τα τυχηρά από τις ψαλωδιές, αμειβόμενοι δηλαδή, ως ψάλτες³⁵.

3.3 Σχέσεις της κοινότητας με το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας

Την εκτίμηση των Ελλήνων του Σουδάν προς το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας αλλά και την άριστη συνεργασία τους με αυτό, αποδεικνύει η προσπάθεια για την αποπεράτωση του ναού, την οποία κατέβαλε και έφερε σε πέρας ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Φώτιος (1903-1928)³⁶.

Προσβλέποντας αλλά και προβλέποντας την ανάπτυξη του ελληνισμού στο Σουδάν ο πατριάρχης Φώτιος ανέθεσε στον τότε Μητροπολίτη Αξώμης Χριστόφορο τη διοίκηση και της επισκοπικής επαρχίας της Νουβίας³⁷. Ωστόσο το 1917, αποφασίστηκε πλέον, η εκλογή επιχώριου Μητροπολίτη και υποδείχθηκε από τον πρόεδρο της Κοινότητας Α. Κοντομίχαλο, και με τη συγκατάθεση της Γενικής Συνέλευσης, να προωθηθεί σε αυτήν τη θέση ο προϊστάμενος της κοινοτικής εκκλησίας αρχιμανδρίτης Νικόλαος Ευαγγελίδης³⁸, ο οποίος και ανακηρύχθηκε σε Μητροπολίτη το 1918. Διασώζεται μάλιστα και αποτύπωμα της πρώτης σφραγίδας της νεοσύστατης Μητροπόλεως³⁹. Ο Νικόλαος διαποιόμανε τη Μητρόπολη μέχρι το 1928 (έξι, δηλαδή, χρόνια μετά την αναγνώριση από τους Άγγλους της κρατικής

³⁴ Σχετικά με το ρόλο του ιερέα στην κοινότητα μεταξύ άλλων βλ. Στέλ. Μουζάκης (1982) *Ανέκδοτοι Ληξιαρχικοί χειρόγραφοι κώδικες Κοινότητας χωρίου Κουκουβάουνων*, Μεταμόρφωση Αττικής, 1834-1939, Μεταμόρφωση, 11-12.

³⁵ Ανέκδοτο έγγραφο της 21 Ιουνίου 1931 του Πατριαρχικού Επιτρόπου αρχιμανδρίτη Ακακίου, προς τον Πρόεδρο της ελληνικής κοινότητας Ουάδ- Μέντανικο Βούλγαρη στον οποίον αναφέρει: «...σας πληροφορώ ότι δύνασθε να προβήτε στο διορισμό του κ. Βασιλειάδη υπό τους εξής όρους: 10 Συμβόλαιο διετές, 20 Κατοικία μετά φωτισμού και ύδατος, 30 Οδοιπορικά Λαιγ 20. Εάν συμφωνήτε μοί στέλλετε το συμβόλαιο..... Πάντως θα είναι και τα τυχηρά της ψαλτικής και 3 δίσκοι εν τη Εκκλησία ως γίνεται παντού τα οποία θα τον βοηθήσουν...» (Αρχείο Στέλιου Μουζάκη). Σημαντικό όμως κοινωνικό έργο της κοινότητας εξαρτημένο άμεσα με την εκκλησία υπήρξε η δημιουργία νεκροταφείου η αγορά και διάθεση όταν υπήρχε ανάγκη, αυτοκινήτου νεκροφόρας, αλλά και πώληση υπό της κοινότητας φέρετρων (Γενικός Ισολογισμός χρήσεως 1949-1951, Ελληνική Κοινότητα Χαρτούμ, ό.π., 52-54.)

³⁶ Ο πατριάρχης με ένθερμες ομιλίες, παρακίνησε το ζήλο των Ελλήνων κατά τις δύο επισκέψεις του το 1905 και το 1907 και συνέβαλε τα μέγιστα στο να συγκεντρωθεί το αναγκαίο ποσόν για την αποπεράτωση της κοινοτικής εκκλησίας το Δεκέμβριο του 1908. Τα θυρανοϊξιά της έγιναν το 1910 χοροστατούντος του ίδιου του Πατριάρχου Φωτίου.

³⁷ Ο Αξώμης Χριστόφορος εγκαταστάθηκε στο Άδεν και ποίμαινε την εκκλησία της Νουβίας για δύο έτη (1912-1913). Το επόμενο έτος, 1914, ανυψώθηκε σε Μητροπολίτη Λεοντοπόλεως μέχρι το 1939, οπότε και εξελέγη Πάπας και Πατριάρχης Αλεξανδρείας.

³⁸ Η πρόταση έγινε αποδεχτή από τον πατριάρχη Φώτιο, ο οποίος συνεκάλεσε την Ιεραρχία του Πατριαρχικού Θρόνου που αποδέχθηκε τη σύσταση Μητροπόλεως της Νουβίας, εξέλεξε τον υποδειχθέντα από την κοινότητα, τον χειροτόνησε σε Επίσκοπο και τον ανακήρυξε Μητροπολίτη το 1918.

³⁹ Βλ. ανέκδοτα έγγραφα της Μητροπόλεως Νουβίας αρχείου ομοιοτύπων και χειρογράφων Στέλιου Μουζάκη (έγγρ.1 της 20 Ιουνίου 1930).

υπόστασης της Αιγύπτου), οπότε και μετατέθηκε στη Μητρόπολη Ηλιουπόλεως Αιγύπτου, με αποτέλεσμα η επισκοπική επαρχία της Νουβίας να παραμείνει και πάλι κενή.

Το 1931, επί Πατριάρχου Μελετίου Β' (1929-1936), εκλέχθηκε Μητροπολίτης Νουβίας ο αρχιμανδρίτης Αρσένιος Κοντογιάννης⁴⁰. Όμως, λόγω των σημαντικών οικονομικών δυσκολιών της κοινότητας⁴¹ αναγκάζεται να παραμείνει μακριά της Μητροπόλεως του μέχρι τα μέσα του 1934, οπότε και κατέστη δυνατόν να συντηρηθεί, αφού πάλι ανέλαβε η ελληνική Κοινότητα τα έξοδα⁴². Κατά το διάστημα της απουσίας του Αρσενίου από την έδρα της Μητροπόλεως του, σύμφωνα με ανέκδοτα εκκλησιαστικά έγγραφα⁴³, αποδεικνύεται ότι η Μητρόπολη διοικείτο (ήδη από το 1930-1934) από διορισμένο από τον Πατριάρχη, Πατριαρχικό Επίτροπο. Πρόκειται για τον Αρχιμανδρίτη Ακάκιο Λαυριώτη. Από τη μελέτη των πηγών, προκύπτει ότι δεύτερος Πατριαρχικός επίτροπος, το 1935-1937, αναλαμβάνει ο αρχιμανδρίτης Νικάνωρ Κανελλόπουλος⁴⁴. Πατριαρχική Επιτροπεία ασκείται και πάλι το 1947-1954, επί επισκοπείας Ανθίμου⁴⁵, από τον αρχιμανδρίτη Συνέσιο Ασκαρίδη, τον μετέπειτα (1958) Μητροπολίτη Νουβίας⁴⁶, ύστερα και από πρόταση της Ελληνικής Κοινότητας του Χαρτούμ. Τέταρτη πατριαρχική εποπτεία ασκήθηκε στην τετραετία 1954-1958 από τον αρχιμανδρίτη Πανάρετο Χαραλαμπίδη.

Είναι σαφές ότι στην επιλογή των προσώπων των Πατριαρχικών Επιτροπών δύο στοιχεία έχουν βαρύνουσα σημασία: αφενός, η εκάστοτε εκφραζόμενη βούληση της Κοινότητας του Χαρτούμ επειδή οφείλουν να συγκεντρώνουν «*τας συμπαθείας της παροικίας*»⁴⁷ και αφετέρου η ελληνική τους καταγωγή. Επισημαίνεται ότι από τα τέλη του Μεσοπολέμου είχε τεθεί ζήτημα τοπικής ιθαγένειας και υπηκοότητας. Θέση συγκεκριμένη για το πρόβλημα αυτό έλαβε και το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας αποφασίζοντας «*πάντες οι εν Αιγύπτω και Σουδάν κληρικοί... δια λόγους ούς...έκρινεν αποχρώντας να αποκτήσωσιν την Αιγυπτιακήν ιθαγένειαν*»⁴⁸.

3.4 Σχολική πραγματικότητα

Η κοινοτική επιτροπή του Χαρτούμ, από τις αρχές του 19ου αι. μερίμνησε για την πρωτοβάθμια κατ' αρχάς εκπαίδευση των παιδιών τους, αργότερα, δε, όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν και για τη δευτεροβάθμια. Προς την κατεύθυνση αυτή, η ελληνική Κοινότητα δραστηριοποιήθηκε έντονα. Το Φεβρουάριο του 1906 άνοιξε τις πύλες του το πρώτο Κοινοτικό Δημοτικό Σχολείο, το οποίο θα λειτουργήσει –συστηματικά πλέον– από το σχολ. έτος 1906-1907. Στο σχολείο αυτό οι πρώτοι τριάντα μαθητές και μαθήτριες του διδάσκο-

⁴⁰ ΥΠΕΞ 1931/Β/37 έγγραφ. 15205 αναφέρει τα σχετικά με την εκλογή του. Μάλιστα θα παρέμενε ως ηγούμενος της μονής του Αγίου Γεωργίου Αλεξανδρείας και κατά καιρούς θα επισκέπτετο το ποίμνιό του. Ο Γ. Καμίτσας (1967) *Το Σουδάν και ο Ελληνισμός*, ό.π., 59 αναφέρει, λανθασμένα ως έτος εκλογής το 1932.

⁴¹ Είναι τα αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 1929/1930-1934, που ξεκίνησε με το new deal.

⁴² Καμίτσας Γ. (1967) *Το Σουδάν και ο Ελληνισμός του*, ό.π., 60. Φαίνεται ότι στην ενίσχυση της τοπικής Εκκλησίας συνέβαλε και η επίσκεψη του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Μελετίου Β' (1928-1935) τον Ιανουάριο του 1934.

⁴³ Ό.π., Αρχείο ομοιοτύπων και χειρογράφων Στέλιου Μουζάκη (έγγρ.1 της 20 Ιουνίου 1930)

⁴⁴ Γεννήθηκε στην Ελλάδα το 1886 και πέθανε στη Νέα Σμύρνη το 1939. Υπήρξε τέκτονας και ιδρυτικό μέλος της Στοάς Σιών Ανατολής Βέγγα (Αρχείο Αντ. Παπαναστασόπουλου).

⁴⁵ Μετά το θάνατο του Αρσενίου εκλέγεται Μητροπολίτης Νουβίας ο αρχιμανδρίτης Άνθιμος Σίσκος. Η πολιτεία του όμως στην ελληνική παροικία τον έφερε σε αντίθεση με την Κοινότητα και κατά το 1947 κρίθηκε επιβεβλημένη η αποχώρησή του.

⁴⁶ Ο Συνέσιος εξελέγη, μετά την εκδημία του Μητροπολίτη Ανθίμου (ο οποίος συνέβη το 1950 στη Θεσσαλονίκη, όπου είχε εγκατασταθεί) και μετά από πρόταση της ελληνικής Κοινότητας.

⁴⁷ ΥΠΕΞ 1931/Β/10Η,έγγραφο 17262/28-12-1931, 6.

⁴⁸ Ό.π., Αρχείο ομοιοτύπων και χειρογράφων Στέλιου Μουζάκη (έγγρ.2 της 21Οκτωβρίου 1937) και πατριαρχικών γράμμα αρ.1395/7 Ιουνίου 1937.

νται ελληνικά, αγγλικά και αραβικά⁴⁹.

Ωστόσο, η πληθυσμιακή πύκνωση της Κοινότητας, η οποία στα 1917 αριθμούσε 80, τουλάχιστον, οικογένειες, ο συνακόλουθος υπερτριπλασιασμός των μαθητών καθώς και η ανάπτυξη των τάξεων και σχολικών αιθουσών, προκάλεσε την ανάγκη μεγαλύτερου σχολικού κτηρίου⁵⁰. Οι αθρόες κοινοτικές προσφορές και προσωπικές δωρεές επέτρεψαν, τελικά, την ανέγερση σύγχρονων σχολικών εγκαταστάσεων οι οποίες ως «Τράμπειος Σχολή», από το σχολ. έτος 1924-1925 στεγάσει μεγάλο αριθμό ελλήνων μαθητών⁵¹. Ήδη από το 1919 λειτουργούσε το Κοινοτικό Οικοτροφείο στο οποίο, αντί μικρής σχετικής αντικαταβολής (ώστε να μην καταστεί αυτό εστία κοινωνικών διακρίσεων) διέμεναν ελληνόπουλα από όλο το Σουδάν, δεδομένου ότι η τυχόν αποστολή τους σε ομόλογα ομογενειακά ιδρύματα της Αιγύπτου θα ήταν ως προς την απόσταση δυσχερέστερη και ως προς τη δαπάνη ασφαλώς μεγαλύτερη⁵². Εξάλλου, τα έξοδα λειτουργίας των σχολείων, καλύπτονταν από μηνιαίες εισφορές των μελών της κοινότητας, τα «εισιτήρια» των μαθητών, ενοίκια ορισμένων κοινοτικών καταστημάτων και ένα ετήσιο υπέρ του Σχολείου λαχείο.

Στο πλαίσιο της κοινωνικής μέριμνας της Κοινότητας, τονίζεται ότι είχε αναλάβει να στηρίξει τη προσπάθεια των απόρων μαθητών δημιουργώντας προς το σκοπό αυτό ειδικό ταμείο για τις σπουδές τους. Ακόμη, ενίσχυσε την έκδοση και διάθεση των αναγκαίων για τις σπουδές των μαθητών διδακτικών βιβλίων αλλά και των φύλλων διδασκαλίας της μουσικής.

Με την πάροδο του χρόνου και ως το 1957, η ανάπτυξη των εγκυκλίων σπουδών στα «Εκπαιδευτήρια της Ελληνικής Κοινότητας Χαρτούμ» έφερε την πλήρη λειτουργία μικτών σχολικών μονάδων προσχολικής⁵³, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Το 1957 ανεγείρεται το «Κοντομitchάλειον Γυμνάσιον», το οποίο ήταν θεσμικά κατοχυρωμένο και ισότιμο των Γυμνασίων του Ελληνικού Κράτους⁵⁴.

Στόχος σταθερός του ευρύτερου ελληνικού παροικιακού ελληνισμού παραμένει η διαμόρφωση ενός προγράμματος διδασκίας ύλης που θα είναι προσαρμοσμένο στις τοπικές συνθήκες και θα «προσφέρει όπως και οι ξένοι προπαγανδιστικά σχολαί την αυτήν αν μη καλλιτέρα εκπαίδευσιν και δια των αυτών αν μη καλυτέρων μεθόδων και τρόπων διδασκαλίας»⁵⁵. Ωστόσο υπάρχει πάντοτε το ζήτημα της εναρμόνισης του προγράμματος με το επίσημο Ελληνικό έτσι ώστε να μην είναι ασύμπτωτοι οι στόχοι και οι σκοποί τους, το περιεχόμενο σπουδών και τα μέσα διδασκαλίας.

Οι κοινοτικοί επίτροποι του Χαρτούμ έχουν ειδικό λόγο στα εκπαιδευτικά πράγματα, την πρόσληψη των διδασκάλων, την αντιμισθία τους και τις άλλες απολαβές τους (κατοικία, οδοιπορικά κ.λπ.)⁵⁶. Είναι χαρακτηριστικό ότι Κοινότητα κατά την κρίσιμο περίοδο του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα, κρατά ορισμένες αποστάσεις όσον αφορά στη νομιμοφροσύνη των

⁴⁹ Καμίτσης Γ. (1967) *Το Σουδάν και ο Ελληνισμός του*, ό.π., 67. *Ελληνική Κοινότης Χαρτούμ*, ό.π., 17-18. Μητρ. Νουβίας Νικόλαος Ευαγγελίδης (1928) *Ο εν Σουδάν Ελληνισμός*, ό.π. 132,136,138.

⁵⁰ Η δωρεά 1000 λιρών από την Αικατερίνη και το Γεράσιμο Α. Κοντομίχαλο (1918), η ερανική συγκέντρωση 1900 λιρών, η δωρεά του Ι. Παπουτσή (ομολογία 2000 λιρών) και η κληροδοσία εκ μέρους του Π. Τράμπα διωρόφου οικοδομήματος,

⁵¹ Ολύμπιος Π. (1967) *Το αγγλοαιγυπτιακόν Σουδάν*, ό.π.,163-166. Καμίτσης Γ. (1967) *Το Σουδάν και ο Ελληνισμός του*, ό.π., 66-69. *Ελληνική Κοινότης Χαρτούμ*, ό.π., 18-19, 21-22.

⁵² Μητρ. Νουβίας Νικόλαος Ευαγγελίδης (1928) *Ο εν Σουδάν Ελληνισμός*, ό.π. 138-139.

⁵³ Το Νηπιαγωγείο λειτουργούσε έως τη δεκαετία του 1960-1970, με μια διακοπή δώδεκα ετών (1936-1947/48).

⁵⁴ Π.Δ. 11.103/16.3.1928, ΦΕΚ, τχ.Α, 567_ 187 (ΤΧ.α), 30.5.1946_ 61 (τχ.Α) 1958.

⁵⁵ ΥΠΡΞ 1930 Φ.Β/29/III έγγρ.14320/30-8-1930.

⁵⁶ Ο.π., Αρχείο ομοιοτύπων και χειρογράφων Στέλιου Μουζάκη (έγγρ.3 της 21 Ιουνίου1931, έγγρ. 4 της 11 Μαΐου 1933)

εκπαιδευτικών της, επικαλούμενη λόγους λειτουργικούς⁵⁷, οικονομικούς και κοινωνικούς.

Η αποδυνάμωση της Κοινότητας του Χαρτούμ και η συρρίκνωση των άλλων σουδανικών πόλεων από Έλληνες αποδήμους, προκάλεσε την κάμψη της λειτουργίας των σχολείων αυτών, τα οποία κατά περιόδους, όπως φαίνεται και στον πίνακα που ακολουθεί, είχαν ιδιαίτερα υψηλό δείκτη παρουσίας Ελληνίδων μαθητριών και Ελλήνων μαθητών, αν και τα πρώτα είκοσι τουλάχιστον χρόνια της λειτουργίας του δεν ήταν νομικά κατοχυρωμένη η υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών⁵⁸.

Πίνακας 1: Εξέλιξη του αριθμού των μαθητών από το σχολικό έτος 1906/07 μέχρι 1967/68

Σχ. Έτος	Μαθητές/τριες	Σχ. Έτος	Μαθητές/τριες	Σχ. Έτος	Μαθητές/τριες
1906-1907	30	1913-1914	57	1920-1921	140
1907-1908	55	1914-1915	55	1921-1922	154
1908-1909	51	1915-1916	62	1922-1923	146
1909-1910	58	1916-1917	90	1923-1924	170
1910-1911	57	1917-1918	113	1926-1927	190
1911-1912	56	1918-1919	131	1966-1967	611
1912-1913	46	1919-1920	124	1967-1968	520

3.5 Κοινοτική/ κοινωνική ζωή

Από τις αρχές του 19ου αι. διαπιστώνεται σημαντική μετακίνηση του πληθυσμού προς το Χαρτούμ με συνακόλουθη αύξηση της εμπορικής του δραστηριότητας. Η ιδιωτική πρωτοβουλία ενεργοποιείται έντονα εξαιτίας της πολεοδομικής «αναθεώρησης» και της οικονομικής ανάπτυξης. Η ενεργοποίηση αυτή ωφελεί κατά κύριο λόγο τους Ευρωπαίους παροίκους, οι οποίοι σπεύδουν στο Χαρτούμ και οργανώνουν τη δική τους ζωή. Το ίδιο συμβαίνει και με τους Έλληνες.

Οι εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής της ελληνικής κοινότητας αναπτύσσονται γύρω από ένα γενικό και συγκεκριμένο άξονα. Στο Σουδάν, οι Έλληνες κατηγοριοποιούνται σε τάξεις⁵⁹ ανάλογα με τον τρόπο παραγωγής έργου, τις παρεπόμενες οικονομικές τους δυνατότητες και την κοινωνική τους ισχύ, που όμως δεν ήταν βασικό κριτήριο διαφοροποίησης στις ομογενειακές τους σχέσεις.

Πάντως, το χαρακτηριστικό στοιχείο της διαστρωμάτωσής τους είναι το δίπολο «έχοντες- μη κατέχοντες». Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται όσοι δημιουργούν εμπορικούς οίκους, οι κτηματίες, οι μεγαλοκαλλιεργητές βάμβακος, οι ιατροί καθώς και οι έν γένει προμηθευτές του στρατού. Στην άλλη, εντάσσονται διάφοροι εργαζόμενοι κυρίως στην καλλιέργεια και παραγωγή του βάμβακος, οι εξειδικευμένοι διαλογείς «κλασφικατόροι⁶⁰» αλλά και όλοι όσοι είχαν κουρεία καφενεία, εστιατόρια, βιβλιοπωλεία, αρτοποιία, ζυθοπωλεία, καταστήματα λιανικού εμπορίου, κ.ά. Όμως δε δυσκολεύονται να ασχοληθούν και με την παραγωγή όπως αρμάτων, αεριούχων ποτών αλλά και εργολαβίες, κατασκευές οικοδομικών έργων ιδιαίτερα στις αρχές του 20ου αιώνα. Η πλέον εύρωστη οικονομικά ομάδα όπου και εδώ ξεχωρίζουν και ελάχιστες επώνυμες οικογένειες, εμφανίζεται κατά μείζονα λόγο στις λέσχες⁶¹ και συμμετέχει δυναμικά και ποικιλότροπα στην κοινοτική ζωή, προ-

⁵⁷ ΥΠΕΞ 1948 Φάκ.94/υπφ.4τμ.3, έγγρ.22683/4 Φεβρουαρίου 1948.

⁵⁸ ΥΠΕΞ 1930 Φ.Β/29/III έγγρ.14320/30-8-1930.

⁵⁹ Συμπληρωματικά βλ. Κορδάτος Γ. (1957) *Ιστορία της Ελλάδας 12* Αθήνα, 663-666, Δερτυλής Γ. (1977), *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, Αθήνα, πολλαχού, Σκαλτσά Ματούλα (1983), *Κοινωνική ζωή και δημόσιοι χώροι κοινωνικών συναθροίσεων στην Αθήνα του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη, 95-100.

⁶⁰ Πληροφορητής Π. Μανδαλιός παλαιός κλασφικατόρος, επαναπατρισμένος από το 1965.

⁶¹ Είναι δημόσιοι χώροι όπου μπορούν να απομονώνονται κοινωνικές ομάδες των ανωτέρων και μεσαίων στρωμάτων.

βάλλοντας το κοινωνικό της status.

Η δεύτερη ομάδα συναντάται στα καφενεία και τα κουρεία. Ιδιαίτερα στα νεότερα χρόνια πολλές φορές περιθωριοποιείται, αφού η Κοινότητα προνοεί σχετικά με την καταγραφή ειδικού κονδυλίου, που συνεχώς αυξάνει, στα έξοδά της. Στα τελευταία, μάλιστα, χρόνια συγκροτεί οργανισμό για την εξεύρεση ακόμη και εισιτηρίων για τον επαναπατρισμό τους.

Η θέση της γυναίκας, σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία, ακολουθεί τους δυτικούς κανόνες. Οι γυναίκες αρχικά δεν φαίνεται να μετέχουν στα κοινά ούτε όμως και να συχνάζουν στους χώρους αναψυχής ή διασκέδασης. Εμφανίζονται, κυρίως, στις σχολικές και εθνικές γιορτές. Μόλις στα μέσα της δεκαετίας του 1960 δημιουργούν αμιγώς γυναικείες οργανώσεις –φιλανθρωπικές, όπως είναι η «Φιλόπρωχος Αδελφότης Ελληνίδων Κυριών Χαρτούμ»⁶².

Ως κοινοί τόποι συνάθροισης εντοπίζονται η εκκλησία, το σχολείο και οι υπαίθριοι χώροι τους όπου λαμβάνουν χώρα οι εκδηλώσεις των εθνικών εορτών και επετείων, καθώς και οι αίθουσες των θεατρικών παραστάσεων.

Στο Χαρτούμ οι Έλληνες, επηρεαζόμενοι ιδιαίτερα από τον βρετανικό τρόπο ζωής, δημιουργούν Λέσχες, αθλητικά σωματεία, θεατρικές και άλλες καλλιτεχνικές ομάδες ακόμη και Τεκτονικές Στοές κάτω από την Ηνωμένη Μεγάλη Στοά της Αγγλίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις ελληνικές κοινότητες του Σουδάν ήδη από το 1901 λειτουργούν έξι στοές⁶³, τα μέλη των οποίων εμφανίζονται να μετέχουν και σε άλλες επιχώριες, όπως η Στοά «Σιών» Ανατολής Βέγγα⁶⁴. Στο Χαρτούμ αναφέρονται τέσσερις⁶⁵. Το 1948, μάλιστα, ιδρύθηκε, από τους εκεί εγκατεστημένους αδελφούς Γ. και Θ. Αποστόλου, και μια Ελληνόφωνη Στοά εξαρτημένη από τη Μεγάλη Ανατολή της Ελλάδος η «Ισις», η οποία λειτούργησε κανονικά μέχρι το 1970⁶⁶.

Τη μνήμη των καταγωγικών ριζών και της γενέθλιας γής προσδιορίζουν οι Αδελφότητες -εθnikοτοπικοί σύλλογοι- αποτελούμενοι από άτομα που έχουν κοινή ιδιαίτερα πατρίδα, όπως η Λεσβιακή Αδελφότητα, ο Καρπαθιακός Σύλλογος η Ομόνοια, η Ηπειρωτική Αδελφότης, και ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος. Σκοπός τους η αλληλεγγύη των μελών τους και η βοήθεια προς την ιδιαίτερή τους πατρίδα. Όπως φαίνεται, απαρτίζονταν κυρίως από μέλη που προέρχονταν από την εργατική τάξη, πιθανότερο χειρώνακτες, αφού αναφέρεται ότι μόλις ελαττώθηκαν οι κυβερνητικές εργασίες εξαιτίας του Α' Παγκοσμίου Πολέμου διασκορπίστηκαν και οι αδελφότητες κλυδωνίστηκαν⁶⁷. Το τέλος του πολέμου αυτού σηματοδότησε την ολοκλήρωση του λειτουργικού ρόλου του νεοελληνικού παροικιακού φαινομένου, τουλάχιστον στις παλαιές του βάσεις και προδιαγραφές.

Το θέατρο με ερασιτέχνες κυρίως ηθοποιούς επηρέασε την τοπική κοινωνική και πολιτιστική ζωή, άλλοτε συμβάλλοντας στην αναπέρωση του εθνικού φρονήματος, και της συνοχής των ομογενών, άλλοτε προσπαθώντας να κεντρίσει το ενδιαφέρον τους σε διάφορα τοπικά θέματα και άλλοτε, τις περισσότερες φορές, στοχεύοντας στη συγκέντρωση αναγκαίων πιστώσεων είτε για εθνικούς σκοπούς είτε για την ενίσχυση συγκεκριμένου κοινοτικού έργου. Ήδη από το 1925 ιδρύεται καλλιτεχνικός σύλλογος με «δραματικό», εορταστικό και αθλητικό τμήμα, ο οποίος κάλυπτε τις ανάγκες της κοινότητας, μέχρι το 1933 οπότε και διαλύθηκε. Παρόλα αυτά, ορισμένα από τα μέλη του συνέχισαν περιστασιακά να δίδουν για διάφορους σκοπούς παραστάσεις. Το πρόβλημα μιας μόνιμης θεατρικής στέ-

⁶² Καμίτσης Γ. (1967) *Το Σουδάν* ό.π., 76-77.

⁶³ Παγκόσμιο Ευρετήριο Τεκτονικών Στοών, 1132-1133

⁶⁴ Αρχείο Αντ. Παπαναστασόπουλου

⁶⁵ Οι με αριθμό 2877 (1901), 2954 (1902), 3348 (1908) και 7635 (1959).

⁶⁶ Σώζονται τα ονόματα όλων των μελών των Συμβουλίων αξιωματικών στα Αρχεία της Μεγάλης Στοάς της Ελλάδος την οποία και ευχαριστούμε για τη πολύτιμη βοήθεια, ιδιαίτερα το μέλος της κο Αντώνη Παπαναστασόπουλο.

⁶⁷ Ελληνική Κοινότης Χαρτούμ, ό.π., 28.

γης προσπάθησε να επιλύσει η κοινοτική επιτροπή, με τη δημιουργία μέσα στο χώρο του σχολείου κοινοτικής Σκηνης με την υπαινικτική ονομασία «Αισχύλος»⁶⁸. Οι παρελάσεις, οι αθλητικοί αγώνες και τα θεατρικά δρώμενα προσφέρονται για άθληση, ψυχαγωγία, πολιτισμό αλλά και συναντήσεις, γνωριμίες, που συχνά καταλήγουν σε γάμους⁶⁹.

Κορυφαίες στιγμές της προσωπικής αλλά και της κοινοτικής, της συλλογικής λατρευτικής ζωής συνδέονται με το ναό και την ενορία. Η ένταξη στην ενορία συντελείται με τη γέννηση και η αποχώρηση από αυτή σηματοδοτείται από το θάνατο κάθε μέλους. Κορύφωση αποτελεί το πανηγύρι με το λατρευτικό, το οικονομικό και ψυχαγωγικό του μέρος, κατά το οποίο η συλλογική και κοινή ιδεολογία αναπροσδιορίζεται και ο συνεκτικός δεσμός των μελών επιβεβαιώνεται και αποκαθίσταται. Με τον τρόπο αυτό, ο ενοριακός ναός γίνεται το κέντρο των κάθε είδους δραστηριοτήτων των μελών της κοινοτικής ενορίας.

Ένας άλλος τομέας στον οποίο είχε χαρακτηριστικά ενεργό συμμετοχή η Κοινότητα ήταν ο χώρος της διπλωματίας. Η κοινοτική επιτροπή αξιοποιώντας την καλή ανάμνηση των υπηρεσιών τις οποίες προσέφεραν οι Έλληνες στο Σουδάν, υποκατέστησε τρόπον τινά, τις απύσυχες κατά την πρώτη περίοδο, Ελληνικές Προξενικές Αρχές για όλα τα αφορώντα τους Έλληνες ζητήματα⁷⁰.

Ταυτόχρονα, η ίδια η επιτροπή περιβάλλεται με ηθική δύναμη πολύ μεγαλύτερη άλλων γειτονικών κοινοτήτων και ιδιαίτερα των ομολόγων της Αιγύπτου. Ο ρόλος της είχε ειδικό βάρος. Είχε πάντοτε τον πρώτο λόγο για τις ανάγκες και τα συμφέροντα των παροίκων, ενώ διευκόλυνε την είσοδο ομογενών στη χώρα. Η Κοινοτική Επιτροπή του Χαρτούμ ήταν ο αδιαμφισβήτητος συνήγορος των ομογενών όλου του Σουδάν και συνεργαζόταν στενά τόσο με την ντόπια Κυβέρνηση όσο και με το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Φαίνεται ότι είχε βαρύνουσα γνώμη στην απόδειξη ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων των ομογενών, όπως ήταν το θρήσκευμά τους⁷¹.

Οι απόδημοι του Σουδάν δεν έπαυσαν να παρακολουθούν με ενδιαφέρον τα εθνικά ζητήματα και να μετέχουν ενεργά στις όποιες αποφάσεις της χώρας-κοιτίδας. Ήδη από το 1905–1906 τα μέλη της κοινότητας διενεργούν έρανο για την ενίσχυση του Μακεδονικού Αγώνα. Σπεύδουν, επίσης, να ενισχύσουν, το 1909, τους σεισμόπληκτους της Μεσσηνίας, χειρονομία που επαναλαμβάνουν και το 1932 στους σεισμούς στη Χαλκιδική.

Στην κρίσιμη δεκαετία του 1910 ο ελληνισμός του Σουδάν προσφέρει ποικιλοτρόπως. Ανταποκρινόμενη στην έκκληση της Ελλάδας, η Κοινότητα με δική της έξοδα αποστέλλει περίπου τριάντα εθελοντές, συστήνει ιδιαίτερο ταμείο για το σκοπό αυτό και παρέχει μηνιαίο εισόδημα στις οικογένειες των στρατευθέντων, ενώ υπεστήριξε ηθικά και υλικά όσους μετά τον

⁶⁸ Ελληνική Κοινότητα Χαρτούμ, ό.π., 32

⁶⁹ Έγγραφο της Πατριαρχικής Επιτροπείας του Χαρτούμ της 10 Αυγούστου 1933που αναφέρει «*Αρ. Πρωτ. 134. Πιστοποιητικόν. Το εν Χαρτούμ Γραφείον της Ιεράς Μητροπόλεως Νουβίας πιστοποιεί ότι όπως εξάγεται εκ των τηρουμένων παρ' αυτού Αρχείων η Ελένη Χατζηαντωνίου του Δημητρίου έχει ήδη συμπληρωμένον το 21ον έτος της ηλικίας της, γεννηθείσα την 3ην Ιουλίου του έτους 1912. Τη αιτήση της εξεδόθη το παρόν πιστοποιητικόν, όπερ υπογραφέν παρ ημών εσφραγίσθη τη σφραγίδι της Ιεράς Μητροπόλεως Νουβίας. Ο Αρχιερατικός Επίτροπος. ΤΥ Αρχ. Ακάκιος.*» (Αρχειο Στέλιου Μουζάκη).

⁷⁰ Άλλωστε, γύρω στα 1880, λίγο πριν από την κατάληψη του Χαρτούμ, ορίζεται ανεπίσημα ως άμισθος Πρόξενος της Ελλάδος ο εκ Λέρου καταγόμενος Ν. Λεοντιάδης και λίγο αργότερα ο Σταματιάδης. Πριν τη δεύτερη δεκαετία του 19ου αι. αναφέρεται ως *Liaison officer* ο Α' Γραμματέας της Αιγυπτιακής Πρεσβείας Μεν. Αλεξανδράκης. Τον Ιανουάριο του 1956 διορίζεται ως επιτετραμμένος στο Χαρτούμ ο Π. Καλογεράς, ο οποίος παραμένει στη θέση αυτή και μετά τη σύσταση του Γενικού Προξενείου στις 27 Σεπτεμβρίου του 1956.

⁷¹ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Κύπριου ομογενούς Κωστή Χαλαλάμπους ο οποίος μετά την άλωση του Όμδουρμαν είχε, ως και πολλοί άλλοι, ασπαστεί τη θρησκεία του Μωάμεθ, είχε μάλιστα συζευχθεί και αποκτήσει δύο γιους, αλλά παρέμεινε εν συνειδήσει πιστός στη θρησκεία των πατέρων του. Μετά τον θάνατόν του, οι Μουσουλμάνοι γιοί του ζήτησαν να τον κηδεύσουν ως μουσουλμάνο. Η επιτροπή όμως της Κοινότητας μαζί με τον εκκλησιαστικό προϊστάμενο απέδειξαν ότι ο Χαλαλάμπους επέστρεψε στην πατρική πίστη αφού ήταν γραμμένος στα Μητρώα της Εκκλησίας και στις ελληνικής παροικίας.

Πόλεμο επανήλθαν στο Σουδάν. Ο έμφυχος απολογισμός ήταν δεκαπέντε πεσόντες υπέρ της πατρίδος. Στη μνήμη των πεσόντων η Κοινότητα ανήγειρε Ηρώ⁷² μπροστά στο περίβολο της εκκλησίας. Σημαντικό εξάλλου ποσό συγκέντρωσε σε ειδική προς τούτο παράσταση το Δεκέμβριο του 1922, και απέστειλε στην Κεντρική υπέρ των Προσφύγων Επιτροπεία της Αθήνας⁷³.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία της Κοινοτικής Επιτροπής, η *Εθνική Επιτροπή των Ελλήνων εκ Σουδάν*, η οποία, εκτός από τη συγκέντρωση και αποστολή μεγάλου χρηματικού ποσού στην Ελλάδα, μερίμνησε ώστε να έλθει στην εμπόλεμη χώρα ο όχι ευκαταφρόνητος αριθμός των 250 στρατιωτών, εκ των οποίων πέντε έπεσαν στο Μέτωπο.

4. Γενικά χαρακτηριστικά της Κοινότητας του Χαρτούμ

1. Η κοινότητα του Χαρτούμ στήριξε αλλά και στηρίχθηκε στην εκκλησιαστική ενοριακή ζωή, στην εκπαιδευτική δραστηριότητα, τη σύσταση εθνικοτοπικών σωματείων, την ύπαρξη ευαγών ιδρυμάτων, στην κάθε μορφής κοινωνική μέριμνα, στην αθλητική και εν γένει πολιτιστική κίνηση. Όλα αυτά κατέστησαν την κοινότητα νομικό πρόσωπο κοινής ωφελείας. Ιδιαίτερα η ύπαρξη των σχολείων καθώς και η μέριμνα για το εκπαιδευτικό προσωπικό και τους μαθητές, ενδεικνύει τη δυναμική και τη δυνατότητα του κοινωνικού της μετασχηματισμού.

2. Από το ιδρυτικό Καταστατικό της Κοινότητας του Χαρτούμ προκύπτει ότι το σχήμα της ήταν αστικό-δημοκρατικό αφού δεν υπάρχουν σε αυτό διατάξεις προνομιακής ή μη διάκρισης των μελών της ανάλογα με την κοινωνική τάξη και την προέλευσή τους⁷⁴. Η κοινότητα διοικείται από συνδρομητές, δωρητές και ευεργέτες. Ωστόσο, ουσιαστικά μετέχουν και λειτουργούν μέσα στο πλαίσιο της, όχι μόνον αυτοί αλλά μεγάλο μέρος των εγκατεστημένων στη συγκεκριμένη περιφέρεια Ελλήνων, ανεξάρτητα από φύλο και θρήσκειμα.

3. Σε αντίθεση με την ιδιωτική πρωτοβουλία που δημιούργησε την ελληνική κοινότητα⁷⁵, οι Ευρωπαίοι (Ιταλοί, Γάλλοι, κ.λπ.) δεν προβαίνουν σε ομόλογη οργάνωση, «τα δε φιλανθρωπικά, κοινωφελή, θρησκευτικά και εκπαιδευτικά τους καθιδρύματα εξυπηρετούνται τις ξένες παροικίες ανήκουν κατ' ιδιοκτησία είτε στα αντίστοιχα κράτη είτε εις διάφορους θρησκευτικές αδελφότητες ή άλλα παρόμοια σωματεία διατελούντα υπό την επίσημη του αντιστοίχου κράτους προστασία..⁷⁶».

4. Το ελληνικό παροικιακό στοιχείο στο Σουδάν –και ιδιαίτερα του Χαρτούμ– παρουσίασε χαρακτηριστική ανάπτυξη κυρίως στον επιχειρηματικό και εμπορικό τομέα, ανάπτυξη συχνά δυσανάλογη με το πληθυσμιακό του εύρος. Η δυναμική αυτή ανάπτυξη ήταν συνάρτηση των δυνατοτήτων που είχαν οι απόδημοι στο Σουδάν, της συγκυρίας καθώς και των ιστορικοκοινωνικών παραγόντων που τη διαμόρφωσαν. Οι Έλληνες στο Σουδάν ασχολήθηκαν κυρίως με τις μονοκαλλιέργειες, τη συγκομιδή αποικιακών προϊόντων και το εμπόριο. Όμως γύρω στα 1925 η χορήγηση δανείων με προνομιακούς όρους αλλά και άλλες πιστωτικές προς τους ιθαγενείς διευκολύνσεις, τους ωθεί στην ανάληψη πρωτοβουλιών υψηλού βαθμού επιχειρηματικού κινδύνου, ο οποίος ευθέως αντιδιαστέλλεται προς το συντηρητικό-αποταμειωτικό χαρακτήρα των ελληνικών επιχειρήσεων⁷⁷ και προκαλεί μια κάμψη.

⁷² Ελληνική Κοινότης Χαρτούμ, ό.π., 37-38 όπου τα ονόματα των πεσόντων.

⁷³ Ολύμπιος Π. (1927) ό.π., 175 αναφέρεται το σχετικό συνοδευτικό έγγραφο. Το προϊόν ανέρχεται σε 82 λίρες Αγγλίας και ένα Σελίνι.

⁷⁴ Πβ. Την ανάλογη οργάνωση της Κοινότητας Αλεξανδρείας. Πολίτης Αθ. (1928) *Ο Ελληνισμός και η νεωτέρα Αίγυπτος Α'*, Αλεξάνδρεια, 244. Ψυρούκης Ν., (1963) ό.π., 137-138.

⁷⁵ ΥΠΕΞ, 1920/Β/49α/υπφ 2.

⁷⁶ ΥΠΕΞ, 1919/Β/49α/υπφ3/έγγρ.2734 της 1/14 9βρίου 1919.

⁷⁷ ΥΠΕΞ, 1925/Β/49.3 έγγρ. 1585 της 30 Ιανουαρίου 1925.

5. Η μεταβολή των εν γένει συνθηκών διαφοροποίησε τις εργασιακές ενασχολήσεις μετασηματίζοντας σταδιακά και τον τοπικό παροικιακό ελληνισμό. Η απειλή κατ' αρχάς αλλά και η έμμεση δέσμευση περιουσιών των αποδήμων, οι ρήτρες που τέθηκαν στην επαγγελματική ζωή των παροίκων προκάλεσαν –στο βαθμό που αναλογεί– ανάσχεση της δραστηριοποίησής τους με ό,τι γενικότερα αυτό συνεπάγεται στην προσωπική και την κοινοτική τους ζωή.

6. Ο ελληνικός παροικισμός στο Σουδάν, μεταγενέστερος του αιγυπτιακού, αναπτύσσεται από τα τέλη του 19ου αιώνα, σε μια περίοδο που το μεταναστευτικό ρεύμα των Ελλήνων θα παρουσιάσει σαφή ανοδικό δείκτη προς Αμερική και θα υποστεί τον κραδασμό του Μεσοπολέμου με λιγότερες, όμως, επιπτώσεις στο Χαρτούμ. Η Κοινότητα δεν τελούσε υπό την εποπτεία του Κράτους⁷⁸ και δεν είχε εν πολλοίς συνεργασία με το Κέντρο, ακόμη και μετά τη διεθνή σύμβαση του Μοντρέ. Το στοιχείο, όμως, αυτό άφησε ανεπηρέαστη την ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

7. Αξιοσημείωτη, ωστόσο, υπήρξε η προσπάθεια του Εθνικού Κέντρου να ενισχύσει οικονομικά τις κοινότητες του εξωτερικού δια του Ν. 3603/1928⁷⁹, προσπάθεια, όμως, τελικά ατελέσφορη⁸⁰. Ο συγκεκριμένος παροικισμός θα παραμείνει ζωτικός ως και την έβδομη δεκαετία του 20ου αι. επηρεαζόμενος από τα προβλήματα του Εθνικού Κέντρου καθώς και από τη βαθμιαία δραστηριοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας υποδοχής. Το Εθνικό Κέντρο, γενικότερα, δεν ενίσχυσε αποτελεσματικά τις παροικίες τις οποίες οι ίδιοι οι Ευρωπαίοι αποκαλούσαν «κεραίες της Δύσης». Ο εγχώριος αστισμός υπερτέρησε του παροικιακού⁸¹.

8. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και γενικότερα η κρίσιμη δεκαετία του 1940 απέκοψαν προσωρινά αλλά καιρία, όπως συνέβη και σε άλλες συναφείς περιπτώσεις, την ελληνική Κοινότητα με το Εθνικό Κέντρο. Τα προβλήματα μεγαλώνουν. Ειδικότερα, μετά την αποχώρηση του αγγλικού στρατού πολλοί Έλληνες υποχρεώνονται σε ακούσια ή εκούσια εργασιακή αποχώρηση. Ταυτόχρονα η άκρως περιοριστική απαίτηση της κυβέρνησης όσον αφορά τις επαγγελματικές ενασχολήσεις των ξένων δυσχεραίνει πολύ περισσότερο τα πράγματα⁸². Η ανεργία αυξάνεται σημαντικά και η διαβίωση αριθμού παροίκων καθίσταται προβληματική. Σε αντιστάθμισμα ενεργοποιούνται κοινοτικοί φορείς κοινωνικής αλληλεγγύης.

9. Η πρωτοκαθεδρία της ελληνικής αποδημίας στο Χαρτούμ επιβεβαιώνεται και στις αρχές της δεκαετίας του 1960 όταν το 70-72 % των αποδήμων Ελλήνων του Σουδάν διέμενε σε αυτό. Ακολούθως, παρατηρείται και εδώ σημαντική αποδυναμωση εξ αιτίας των περιοριστικών μέτρων στις άδειες εισόδου, στην εξαγωγή συναλλάγματος και στις πολιτικές εξελίξεις. Στα τέλη του 20ου αιώνα ευάριθμοι Έλληνες κατοικούν πλέον στο Ν. Σουδάν και ελάχιστες εκατοντάδες στο Χαρτούμ, όπου εξακολουθεί να συντηρείται η Ελληνική Κοινότητα. Στο σημείο αυτό αναφέρεται ότι την ίδια περίοδο αποδυναμώνονται και άλλες παλαιές παροικίες της Αφρικής, όπως της Αιγύπτου, του Ζαΐρ και της Νοτιοαφρικανικής Ένωσης.

10. Η κοινότητα του Χαρτούμ με την ενίσχυση του κοινωνικού της μηχανισμού και του πολιτιστικού της profile πρόβαλλε τη φυσιογνωμία της, υποδήλωνε τη συνοχή της και παρουσίαζε την εθνοτική της ταυτότητα ως οργανικό μέλος της κοινωνίας όπου αναπτυσσόταν.

⁷⁸ ΥΠΕΞ, 1920/Β/49α/υμφ 2.

⁷⁹ Στο Νόμο 3603/ 5-7-1928,ΦΕΚ 148/Α 1 Αυγούστου 1928,άρθρο 25 παρ. 4 αναφέρει «...Εκ του εισπραττόμενου φόρου ή τέλους επί περιουσιών Ελλήνων υπηκόων κειμένων εν Αιγύπτω και μεταβιβαζομένων κατά κληρονομιά ή αιτία θανάτου δωρεά , αποδίδεται ποσοστόν ίσον προς το τέταρτον του συνόλου του φόρου και τελών κληρονομιάς ή δωρεάς αρχικών ή προσθέτων εις την Ελληνική κοινότητα ης ο κληρονομούμενος ή δωρητής απετέλει μέλος. Εφόσον ούτος δεν απετέλει μέλος κοινότητος τινός εις την δια αποφάσεως του Υπουργού των Οικονομικών καθοριζομένη εκάστοτε Ελληνική Κοινότητα».

⁸⁰ Όπως φαίνεται από τα έγγραφα το οικονομικό πρόβλημα δε λύθηκε αφού τα ποσά ήταν ελάχιστα και η απόδοσή τους γινότανε μετά από τρία ή τέσσερα χρόνια ΥΠΕΞ 1920/Β/29 έγγρ. 4938.

⁸¹ Ψυρούκης Ν. (1963) ό.π., 228-229.

⁸² ΥΠΕΞ 1948/94/2 έγγραφ.15612 της 8 Ιανουαρίου 1948.

Ελλήνων βίοι παράλληλοι. Κυπριακός απόδημος ελληνισμός 1878-2003: Σύντομη ιστορική αναδρομή σε θέματα έρευνας και διδασκαλίας

Μαρία Ρούσου

Προλεγόμενα

Η εργασία αυτή αναφέρεται στην έρευνα δράσης και στο αρχειακό υλικό για τον κυπριακό ελληνισμό της διασποράς που οργανώθηκε και αξιοποιήθηκε από το Κέντρο Μελετών Ελληνισμού Διασποράς (ΚΕΜΕΔΙ) για σκοπούς εκδόσεων και διδασκαλίας σε τέσσερα διαφορετικά πιλοτικά προγράμματα που δοκιμάστηκαν στην περίοδο 1990-2003:

- Α) σε πανεπιστημιακό τμήμα στη Βρετανία,
- Β) μέσω του διαδικτύου σε τμήματα των Πανεπιστημίων του Λονδίνου, του Αμβούργου, του Γιοχάνεσμπουργκ, της Βαλτιμόρης και της Αθήνας,
- Γ) σε ελληνικά παροικιακά σχολεία της ομογένειας Βρετανίας,
- Δ) σε δημόσιο δημοτικό σχολείο της Κύπρου.

Ο τίτλος της ανακοίνωσης αναφέρεται στη συνεχιζόμενη έρευνα και ακαδημαϊκή συζήτηση για την παράλληλη εμπειρία του ελληνισμού της διασποράς στις πέντε ηπείρους και την ευτυχή, στη δεκαετία του '90, εξέλιξη για τις κοινότητες αυτές προς «κυκλική» επικοινωνία μεταξύ τους σε σύγκριση με τη «δυναμική» σχέση που παραδοσιακά υπήρχε μεταξύ μιας ομογένειας και της μητρόπολης (π.χ. της ομογένειας Αμερικής με τις μητροπόλεις Αθήνας και Λευκωσίας) ή της Ελλάδας και Κύπρου «ως μητέρων πατρίδων» και μιας κοινότητας της ελληνικής διασποράς η οποία περιφέρεται και συμπεριφέρεται ως η σελήνη που γυρίζει γύρω από τον ήλιο. Τονίζουμε την κυκλική σχέση μεταξύ των ελληνικών παροικιών που αναφέρουμε σ' αυτή την εργασία σε αντίθεση με τη δυναμική ως θετικό βήμα προς ανεξαρτητοποίηση και αυτογνωσία¹.

Θα περιγράψουμε τον πειραματικό σχεδιασμό των τεσσάρων πιλοτικών προγραμμάτων, θα δώσουμε ένα δείγμα από τα ποιοτικά δεδομένα που προέκυψαν και θα αναφέρουμε κάποια από τα συμπεράσματα που αντλήθηκαν. Θα τελειώσουμε την ανακοίνωση αυτή παραθέτοντας τα γενικότερα συμπεράσματα που προκύπτουν σε σχέση με την έρευνα και τη διδασκαλία για την νεοελληνική διασπορά στο πλαίσιο των μαθημάτων κοινωνικής ανθρωπολογίας, γλωσσολογίας και νεώτερης ελληνικής ιστορίας όσον αφορά πανεπιστημιακά προγράμματα σπουδών, ή μαθήματα Ελληνικής ως μητρικής γλώσσας στις προηγούμενες βαθμίδες της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη διασπορά. Τονίζουμε επίσης την ανάγκη διδασκαλίας και μετάδοσης γνώσεων ιστορικής και κοινωνιολογικής αξίας για την ελληνική διασπορά, στις μητροπόλεις π.χ. στα πλαίσια της Διαπολιτισμικής Αγωγής και Εκπαί-

¹ Θέματα ανεξαρτητοποίησης και αυτογνωσίας, κυρίως μεταξύ ομογένειας 2ης και 3ης γενεάς, συζητούμε στο Ρούσου 2004, Λονδίνο Εκδόσεις Διασποράς.

δευσης (ΔΙ.Α.ΕΚ.²) στα δημόσια σχολεία των μητέρων πατριδών Ελλάδας και Κύπρου.

Το ΚΕΜΕΔΙ φιλοδοξούσε, με τα τέσσερα πιλοτικά προγράμματα διδασκαλίας για τη Νεοελληνική διασπορά τα οποία έχει εκπονήσει στην περίοδο 1990-2003, μέσω της συνειδητοποίησης της παγκοσμιότητας της ελληνικής παρουσίας και εμπειρίας, σχεδόν σε κάθε γωνιά του πλανήτη, να δώσει έμφαση από τη μια στην κοινή ταυτότητα την ελληνική –με την κοινή γλώσσα και θρησκεία- και από την άλλη στην παράλληλη παρουσία στη συνείδηση των νέων της ελληνικής διασποράς, πολλαπλών ταυτοτήτων, που επικαλύπτονται αλλά και διαφοροποιούνται, συμπλέκονται αλλά και αντιδιαστέλλονται, ενεργοποιούνται αλλά και παροπλίζονται, συνυπάρχουν ανταγωνιστικά ή συμβιώνουν αρμονικά και τελικά, συνθέτουν τα είναι, τα θέλω και τα πιστεύω ανθρώπων, όπως οι έλληνες της διασποράς, της δεύτερης, τρίτης και άλλων γενεών.

Αναφερόμαστε σ' αυτά τα πιλοτικά προγράμματα διδασκαλίας για την ελληνική διασπορά γιατί θα πρέπει, κατά την άποψή μας, να περιλαμβάνονται σε ερευνητικούς σχεδιασμούς πανεπιστημιακών και κυβερνήσεων, με στόχο την ανάλυση ταυτοτήτων (εθνικών, γλωσσικών και άλλων) ή και σε προγράμματα παραγωγής υλικού για τη διδασκαλία της Ελληνικής ως μητρικής/ πρώτης ή δεύτερης γλώσσας π.χ. Παιδεία Ομογενών του ΕΔΙΑΜΜΕ Κρήτης ή της ΚΕΑ Λονδίνου (π.χ. "Πρόγραμμα Α' Λεβελ", που αποτελούν κείμενα για τις πανεπιστημιακού επιπέδου εισαγωγικές εξετάσεις ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και λογοτεχνίας³).

Τόσο ο ευρύτερος ερευνητικός σχεδιασμός μας, όσο και η δόμηση των πιλοτικών προγραμμάτων του ΚΕΜΕΔΙ, και τα εμπειρικά δεδομένα που προέκυψαν παραπέμπουν στις θεωρίες περί κοινωνικού εαυτού μέσα από την παράλληλη εμπειρία των ελληνικών παροικιών, ο οποίος εαυτός συγκροτείται από πολλές επικαλυπτόμενες κοινωνικές εμπειρίες, που άλλοτε συγκρούονται στη συνείδηση των δίγλωσσων ή πολύγλωσσων ατόμων και άλλοτε ομονοούν, με τη συνδρομή και τη συνέργεια των φορέων κοινωνικοποίησης.

Η φυλή, το φύλο και η κοινωνική ταξη καθώς και άλλοι άξονες ανισότητας επανέρχονται, ως προβληματικές κατηγορίες και στον τομέα αναζήτησης πολιτισμικής ταυτότητας και «Πατρίδας». Είναι αναμφίβολα, κατηγορίες που διαφοροποιούν τις ταυτότητες σε περισσότερο ή λιγότερο επιθυμητές ή απορριπτέες. Η συμβολή τόσο του πιλοτικού σχεδιασμού όσο και του γενικότερου πλαισίου έρευνας στο σημείο αυτό είναι η επαναδιαπραγμάτευση των κατηγοριών αυτών (ιδιαίτερα των κατηγοριών της φυλετικής και γλωσσικής ταυτότητας) με στόχο την εξάλειψη των παλιών ρατσιστικών διαχωριστικών γραμμών που ορίζουν τι είναι δοσμένο ως ανώτερο και τι αποτελεί εξ ορισμού το κατώτερο.

1. Εισαγωγή

Η πρώτη μας επαφή με τον κόσμο της ελληνικής διασποράς σε παγκόσμιο επίπεδο είχε συντελεστεί το 1970 στη διάρκεια προπτυχιακών μελετών, περισσότερο όμως το 1978 όταν ως μέλη της Κυπριακής Εκπαιδευτικής Αποστολής (ΚΕΑ) εργαστήκαμε στην ελληνόφωνη παροικία της Βρετανίας⁴. Αργότερα, στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος του Βρετανικού Υπουργείου Παιδείας και των τοπικών Εκπαιδευτικών Αρχών του Εσωτερικού Λον-

² Το θέμα της ΔΙΑΕΚ στην Ελλάδα και Κύπρο βρίσκεται ακόμη στα πρώτα στάδια της εξελικτικής του πορείας και επιδέχεται εμπλουτισμού με την εισήγηση της παρούσης εργασίας για συμπερίληψη στα άλλα τόσα περί ρατσισμού και σεξισμού και θέματα του ελληνοισμού της διασποράς.

³ Η ΚΕΑ Λονδίνου ετοιμάζει εκπαιδευτικό υλικό για την ελληνική λογοτεχνία, ιστορία και γλώσσα που θα βοηθή στην απόκτηση του πιστοποιητικού ελληνομάθειας του Παν. Λονδίνου στο προχωρημένο επίπεδο Advanced Level Modern Greek General Certificate of Education - GCE.

⁴ Περισσότερα για τις μελέτες μας σχετικά με την ιστορική εξέλιξη της ελληνικής παροικίας του Λονδίνου (ελλαδική και ελληνοκυπριακή) θα βρείτε στο βιβλίο του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου «Ελληνικός Πολιτισμός», Αθήνα 2003, Τόμος 1ος.

δίνου (European Community – Schools Council Mother Tongue Project – SCMTP)⁵, εργαστήκαμε ως σύνδεσμος μεταξύ του αγγλικού και ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος για την οργάνωση μαθημάτων διδασκαλίας της Ελληνικής ως μητρικής, ως δεύτερης και ως ξένης γλώσσας, μέσα στα πλαίσια του ωρολογίου προγράμματος του καθημερινού αγγλικού σχολείου. Συνεργαστήκαμε τότε με παρόμοια πολυεθνικά προγράμματα εκτός Βρετανίας και επικοινωνήσαμε με Έλληνες συναδέλφους στην Αυστραλία, Η.Π.Α. και Καναδά, στη Γερμανία και Γαλλία. Διαπιστώσαμε το 1981 για πρώτη φορά από τη μια τις κοινές συνιστάμενες «της ελληνικής εμπειρίας» ανά την υφήλιο και από την άλλη τη διαφορετικότητα και διαφοροποίηση της εμπειρίας της κάθε κοινότητας ανάλογα με τις ειδικές συνθήκες της χώρας υποδοχής. Αργότερα, μεταξύ 1983-2003 στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος «Αρχείο Ελληνισμού Διασποράς – ΑΕΔ»⁶ όπου επανήλθαμε στις πρώτες πολυεπίπεδες επαφές του 1981 και επαναβεβαιώσαμε την ανάγκη για συγκριτική μελέτη της παγκοσμιότητας της ελληνικής εμπειρίας όχι μόνο από τις γραπτές πηγές αλλά και μέσα από την προφορική ιστορία. Έτσι ξεκίνησε το πρόγραμμα «Ελλήνων Βίοι Παράλληλοι» του ΑΕΔ, που είχε τον ορατό στόχο της συλλογής ανέκδοτου υλικού –κειμενικού, ακουστικού μέσον συνεντεύξεων και φωτογραφικού κυρίως– και τον λιγότερο ευδιάκριτο, αλλά παρόντα σε όλη τη διάρκεια του προγράμματος στόχο, της ευαισθητοποίησης των νεότερων σε ηλικία μελών των ελληνικών παροικιών του εξωτερικού. Απώτερος στόχος, να δείξουν ενεργά το ενδιαφέρον τους για την ελληνική τους κουλτούρα, όχι τόσο με τη μορφή της επανασύνδεσης με τον ομφάλιο λώρο της μητρόπολης, αλλά εναποθέτοντας μεγαλύτερη έμφαση στην ενεργοποίηση και σύμφιξη του εσωτερικού δεσμού μεταξύ των μελών της διασπορικής ομογένειας⁷. Το υλικό εμπλουτίστηκε με τη συλλογή προφορικής ιστορίας. Η μετατόπιση του βάρους από τη μητρόπολη ως πηγή άντλησης πολιτισμικού υλικού είχε επιτέλους συντελεστεί. Το βήμα δόθηκε στις φωνές εκείνες που είχαν πολλά να πούνε για τη διαπολιτισμική και πολυπολιτισμική εμπειρία που βιώνουν στις χώρες υποδοχής.

Το ΚΕΜΕΔΙ είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που ξεκίνησε το 1984 με το πρώτο συνέδριο «Ελληνισμός Εκτός Ελλάδας» στο Κολλέγιο Μπέρπεκ του ομοσπονδιακού Πανεπιστημίου του Λονδίνου με σκοπό την προαγωγή και τη μελέτη της εξέλιξης των Ελληνικών Κοινοτήτων της Ομογένειας (συμπεριλαμβανομένων και των Ελληνοκυπριακών) σε όλα τα μέρη του κόσμου. Έχει τώρα τη βάση του στο Ελληνικό Κέντρο στο Κέντρο του Λονδίνου και τις δραστηριότητές του σε όλο τον κόσμο. Η τελευταία υπό έκδοση δραστηριότητα αφορά ένα δίγλωσσο τόμο για τον κυπριακής καταγωγής Έλληνα λογοτέχνη, πολιτικό και στοχαστή της Ελληνικής Παιδείας, το Λουκή Ακρίτα, Υφυπουργό Παιδείας στην Κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου, που απέθανε απρόοπτα στο Λονδίνο αφήνοντας ατέλειωτο το μεταρρυθμιστικό έργο για την ελληνική εκπαίδευση το 1966.

Το Αρχείο Ελληνισμού Διασποράς (ΑΕΔ) είναι μία από τις δραστηριότητές του και αφορά τη συλλογή και συντήρηση αντικειμένων και άλλων στοιχείων πολιτιστικής σημασίας και δημόσιου ενδιαφέροντος που έχουν άμεση σχέση με την ελληνική διασπορά. Η έρευνα δράσης συνεχίζεται και η παροχή πληροφοριών καθώς και η ανάπτυξη και καλλιέργεια αισθήματος αγάπης μεταξύ των νεώτερων γενεών προς το θέμα της ελληνικής διασποράς, και προς την Ελλάδα και την Κύπρο είναι το πρώτο μέλημα του ΚΕΜΕΔΙ. Γι'

⁵ Το Ευρωπαϊκό αυτό πρόγραμμα εκπονήθηκε μεταξύ 1981-85 στο πανεπιστήμιο του Λονδίνου και την Τοπική εκπαιδευτική Αρχή του Εσωτερικού Λονδίνου με χορηγία της τότε ΕΟΚκαι συμπαράσταση από τα Υπουργεία Παιδείας της Κύπρου και Ελλάδας.

⁶ Το ΑΕΔ είναι πρόγραμμα που βρίσκεται σε εξέλιξη και αφορά το αρχαιακό υλικό για την παρουσία του ελληνισμού ανα την υφήλιο. Περισσότερα στο Greek Outside Greece Volumes 1 and 2 1990, 1991.

⁷ Η νέα «κυκλική» επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων ελληνικών παροικιών αναμένεται να συμβάλει τα μέγιστα στην ελαχιστοποίηση των δαπανών για την ελληνόφωνη εκπαίδευση με την ανταλλαγή ιδεών, διδακτικού υλικού και την αξιοποίηση ντόπιου διδακτικού προσωπικού.

αυτό και συγκεντρώνεται πιο πολύ σε επαφές και εκδηλώσεις με και για τη νεολαία της ελληνικής διασποράς. Και τα τέσσερα πιλοτικά προγράμματα που περιγράψουμε είχαν υποκείμενα και δέκτες των ερευνητικών προϊόντων τους την ελληνική νεολαία.

Ο απόδημος κυπριακός ελληνισμός αποτελεί μεν αναπόσπαστο μέρος του ευρύτερου ελληνισμού αλλά παρατηρείται ιδιαιτερότητα στη μελέτη των ελληνοκυπρίων αποδήμων λόγω της αντικειμενικής δυσκολίας διαχωρισμού των Ελληνοκυπρίων από τους Τουρκοκύπριους στις στατιστικές των χωρών υποδοχής (π.χ. Βρετανία και Η.Π.Α.) αλλά και του κυπριακού κράτους πριν από την τουρκική εισβολή του 1974. Οι Κύπριοι μετανάστες είναι καταγεγραμμένοι όλοι μαζί. Έτσι η αναφορά μας εδώ σε Κύπριους μετανάστες όσον αφορά στατιστικές συμπεριλαμβάνει Ελληνοκύπριους (ΕΚ) και Τουρκοκύπριους (ΤΚ).

2. Ιστορική αναδρομή κυπριακής μετανάστευσης

Πέρα από τους ερευνητές που ασχολήθηκαν επισταμένα τα τελευταία 30 χρόνια με την ελληνοκυπριακή μετανάστευση (Κωνσταντίνου Στ., Κλοκ Ρ., Ρούσου Μ., Ανθίας Φ., Μεττής Χ., και Κουμπάρης Χρ.) παλαιότεροι μελετητές της κυπριακής ιστορίας (πχ. Κύρρης 1997) αναφέρονται στις πρώτες κυπριακές παροικίες στη Δύση, ειδικότερα σε αυτή της Βενετίας που αφομοιώθηκε από τους ντόπιους όταν οι Γάλλοι κατέλαβαν τη Βενετία, καθώς και σε κείνες τις παροικίες που δημιουργήθηκαν μεταξύ 1571 και 1878 (στα χρόνια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στο νησί όταν πολλοί Κύπριοι μετανάστευσαν στη Γαλλία και σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες)⁸.

Με την Αγγλοκρατία (1878) γίνεται και η πρώτη καταγραφή του κυπριακού πληθυσμού το 1881 και τεκμηριώνεται το γεγονός ότι πολύ περισσότεροι Τ/Κ μετανάστευσαν στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, κυρίως μετά τη συνθήκη της Λοζάνης το 1923, όταν 5.000 ΤΚ μετανάστευσαν στην Τουρκία⁹.

3. Λόγοι μετανάστευσης των Ελληνοκυπρίων (και Τουρκοκυπρίων) στα τέλη του 19ου, και στις αρχές του 20ού αιώνα

Το εμπόριο, η συνθήκη της Λωζάνης του 1923, η λειψυδρία και η μειωμένη γεωργική παραγωγή που αύξησε τη φτώχεια του αγροτικού πληθυσμού, οδήγησαν στην αλυσιδωτή μετανάστευση των δεκαετιών του '20 και '30. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και λόγω της φτώχειας που προαναφέραμε, έδωσε διεξοδό στους νέους που κατατάχθηκαν στο «Κυπριακό Σύνταγμα» και πολέμησαν στο πλευρό των συμμάχων ως τμήμα του αγγλικού στρατού¹⁰. Όσοι επέζησαν το τέλος του πολέμου δεν έβρισκαν απασχόληση στην Κύπρο μετά το 1946 και αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν, στην πλειονότητά τους νέοι και από την αγροτική Κύπρο.

Η κύρια χώρα συστηματικής μετανάστευσης Κυπρίων επί Αγγλοκρατίας είναι η Αίγυπτος όπου οργανώνεται η πρώτη Κυπριακή Αδελφότητα στην Αλεξανδρεία το 1873¹¹. Περιοδικά, εκδόσεις της ΚΑΑ που δωρήθηκαν στο αρχείο του ΚΕΜΕΔΙ από Αιγυπτίους Κύπριους (π.χ. το δελτίο της ΚΑΑ) μαρτυρούν πόσο οι Κύπριοι μετανάστες της Αιγύπτου δραστηριοποιούνται στα δύσκολα χρόνια του αγώνα '55-'59 αλλά και νωρίτερα στα Οκτωβριανά του 1931, ενάντια στην αγγλική κυβέρνηση, όπως αναφέρουν οι αγγλικές μυστικές υπηρεσίες. Στην Αλεξανδρεία πραγματοποιήθηκε μνημόσυνο για τους πεσόντες στην εξέγερση του 1931 στο οποίο παρευρέθηκαν 1.500-1.800 άτομα, γεγονός που (κατά τον Στυλιανού 1984) κατέγραψαν στην έκθεσή τους οι αγγλικές μυστικές υπηρεσίες ως σημαίνου-

⁸ Ο Κωνσταντίνου Στ., 1994, η Ρούσου Μ., 1998, αλλά και ο Κώστας Κύρρης, αναφέρονται και στο θέμα της ανάπτυξης του εμπορίου του Λευκαρίτικου κεντήματος στη Δύση κατά την περίοδο αυτή.

⁹ Κωνσταντίνου Στ. 1994 και 1995.

¹⁰ Παντελής Στ. 2000

¹¹ Φάκελος ΑΕΔ του ΚΕΜΕΔΙ "Αίγυπτος 1α - 1999".

σα και ανησυχητική δραστηριότητα. Στη δεκαετία του '50 κατεγράφη επίσης η δραστηριότητα ότι Κύπριοι του εξωτερικού μάζευαν χρήματα για τα θύματα του απελευθερωτικού αγώνα 1955-59, καθώς και για την αποστολή περισσότερων όπλων στην Κύπρο¹². Το ισχυρό ελληνοκυπριακό στοιχείο στην Αλεξάνδρεια και στο Καΐρο ανέδειξε και σημαντικούς πνευματικούς ανθρώπους όπως τον Νίκο Νικολαΐδη και τους αδελφούς Θοδόση και Γιώργο Πιερίδη, το Γλαύκο Αλιθέροση και άλλους¹³.

Η κυπριακή διασπορά δηλώνει την παρουσία της στο Λίβανο, το Σουδάν, την Παλαιστίνη και την Αβησσυνία τον 19ο και 20ο αιώνα με τεκμηριωμένη την επιχειρηματική, την πολιτιστική και εθνική δραστηριότητά της. Σημαντικό τεκμήριο είναι έκθεση του Υπουργείου Αποικιών που αναφέρει ότι στη δεκαετία του '30 βγήκαν 1.000 διαβατήρια για Κύπριους που θα μετανάστευαν στις Η.Π.Α. όταν, εκμεταλλευόμενοι τη χαλάρωση των περιορισμών για την είσοδο ξένων υπηκόων (Κωνσταντίνου, 1995), έτρεξαν ως έμποροι του Λευκαρίτικου κεντήματος¹⁴, αλλά και ως απλοί εργάτες – πιατάδες σε εστιατόρια, στις Η.Π.Α., τη χώρα των χρυσών ευκαιριών.

Το 1946, με το τέλος του πολέμου, είχαν μεταναστεύσει από την Κύπρο μόνο 850 άτομα ενώ το 1959 -στο αποκορύφωμα του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ, και τελευταία χρονιά της Αποικιοκρατίας (όπως τη γνωρίζαμε με την παλιά της μορφή)- έφυγαν 6.250 άτομα. Σημαντικό να τονίσουμε εδώ ότι οι περισσότεροι από αυτούς (το 85%) εγκαταστάθηκαν στην Αγγλία, την αποικιοκρατική δύναμη που τους ανάγκασε –με τη σκλαβιά, την εκμετάλλευση και τη φτώχεια που τους επέβαλε- να ξενιτευτούν. Από τους 6 250 μετανάστες της χρονιάς εκείνης μόνο 10% εγκαταστάθηκαν στην Αυστραλία.

Με την ανακήρυξη της Δημοκρατίας το 1960 θα ανέμενε κανείς ελάττωση του κύματος μετανάστευσης. Αντίθετα, τότε ξεκίνησε αυτό που ονόμασε ο Κωνσταντίνου Στ., ως «μαζική έξοδος» με συνολικό αριθμό 14.589 μετανάστες και χώρες υποδοχής τη Βρετανία(13.534), την Αυστραλία, τις Η.Π.Α., την Ελλάδα, τον Καναδά, και με 624 μετανάστες που σκόρπισαν σε άλλες χώρες. Σημαντική ιστορική χρονιά επίσης το 1964 όταν οι διακοινοτικές συγκρούσεις έσπρωξαν στη ξενητιά άλλα 5.000 άτομα ΕΚ και ΤΚ.

Ο βρετανικός περιοριστικός μεταναστευτικός νόμος του 1963 (The Commonwealth Act) εμπόδισε την περαιτέρω αύξηση του κύματος μετανάστευσης προς τη Βρετανία κι έτσι οι Κύπριοι στράφηκαν προς άλλες χώρες: π.χ. Νότιο Αφρική και Αυστραλία. Μετά την τουρκική εισβολή του 1974 άνοιξαν και πάλι οι πόρτες για τους μετανάστες-πρόσφυγες στη Βρετανία, όπως και στον Καναδά, την Αυστραλία και σε μικρότερους αριθμούς και στις Η.Π.Α.¹⁵.

Ένα τελευταίο σχόλιο εδώ για τον κυπριακό ελληνισμό της Βρετανίας που αριθμεί σήμερα 250 –300.000 ΕΚ τεσσάρων γενεών: στα συνέδρια «Ελληνισμός εκτός Ελλάδας» που έλαβαν χώρα στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, ο ελληνιστής Καθηγητής Ρόμπερτ Μπράουνινγκ, και το 1984, και το 1988 τόνισε και ανέλυσε εμπειριστατωμένα τη σημαντική παρουσία του κυπριακού ελληνισμού στο Λονδίνο¹⁶, συγκρίνοντάς το με το καθαρά ελλαδίτικο στοιχείο. Η Φ. Ανθία περιγράφει τη δομή οργάνωσης και τις επιχειρηματικές σχέσεις των ελληνοκυπρίων Βρετανίας και τονίζει το θέμα της αλυσιδωτής μετανάστευσης, της εργατικότητας και της διατήρησης της κουλτούρας π.χ. της παροικίας Λονδίνου. Το αρχείο ελληνισμού διασποράς του ΚΕΜΕΔΙ έχει καταγράψει δειγματικά την εμπειρία ΕΚ και ΤΚ ανδρών και

¹² Φάκελος ΑΕΔ του ΚΕΜΕΔΙ "Αίγυπτος 1c – 1999".

¹³ Φάκελος ΑΕΔ του ΚΕΜΕΔΙ "Αίγυπτος 1d– 1999".

¹⁴ Λευκαρίτικο κέντημα στις Η.Π.Α., αυτοβιογραφία Κατωδρύτη Νικόλα Κούτσακου. Φάκελος ΑΕΔ του ΚΕΜΕΔΙ "Κατω Δρυς 1 – 1999".

¹⁵ Για τις επιπτώσεις της Τούρκικης εισβολής στο μεταναστευτικό ρεύμα από Κύπρο: Κωνσταντίνου 1994, Μεττής 2000.

¹⁶ Εκδόσεις Διασποράς 1990 και 1984 / 1991.

γυναικών από ολόκληρη τη Βρετανία και έχει τεκμηριώσει τους παράλληλους βίους αυτών της Βρετανίας με τις αντίστοιχες ομάδες σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Μέσα από αυτές τις μελέτες φαίνεται ο δυναμισμός και η συνοχή που επέδειξαν οι Ελληνοκύπριοι, κύριος λόγος της επιβίωσής τους σε ένα τόσο εχθρικό περιβάλλον χώρας «υποδοχής» όπως ήταν η μεταπολεμική Βρετανία, κυρίως τα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα 1955-59.

4. Χρήση ερευνητικών προϊόντων του ΑΕΔ για διδασκαλία

Η παρουσίασή μας επικεντρώνεται τώρα σε δειγματικά στοιχεία από τέσσερα πιλοτικά προγράμματα διδασκαλίας για την ελληνική διασπορά (και ειδικά την ελληνοκυπριακή) σε διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης στην Κύπρο και στην Ε/Κυπριακή Διασπορά.

Πιλοτικό Πρόγραμμα Α': Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, ηλικιακή ομάδα 9-12 ετών.

Η πρώτη αναφορά μας εστιάζεται στην εμπειρία που είχαν Ελληνοκυπρίοι από το προσφυγικό Δημοτικό σχολείο της κωμόπολης της Ορμήδειας, της επαρχίας της Λάρνακας όπου διδάχτηκε, στην παρουσία και με τη συμμετοχή επαναπατρισθέντος ποιητή/συγγραφέα από το Μάντσεστερ Βρετανίας, η σχετική διαθεματική ενότητα «Οι άλλοι Έλληνες της Ευρώπης κι Εμείς». Η ενότητα παρουσιάστηκε στα πλαίσια της εκπαιδευτικής καινοτομίας «Διαθεματικότητα στην Ευέλικτη Ζώνη» -πρωτοβουλία του σχολείου μετά από μελέτη διδακτικού υλικού του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Ελλάδας. Η εισαγωγή στην ενότητα έγινε από το ΚΕΜΕΔΙ με μια μικρή έκθεση φωτογραφικού και άλλου υλικού κατάλληλου για τις ηλικιακές ομάδες 9-12 χρόνων του Δημόσιου Δημοτικού Σχολείου (Δ.Σ.) της Κύπρου. Στον εκθεσιακό χώρο τα παιδιά των Δ' Ε', και Στ' τάξεων πέρασαν αρκετό χρόνο με καθοδηγούμενες ελεύθερες δραστηριότητες παρατήρησης, συζήτησης και προβληματισμού, με φύλλα εργασίας που επικεντρώνονταν στο υλικό που είχαν μπροστά τους και στη σύνδεση του αρχαιακού υλικού με τυχόν προσωπικές τους εμπειρίες από «συγγενολό» που ζει στο εξωτερικό, ή από επαναπατρισθέντες χωριανούς και συγγενείς.

Ακολούθως παρουσιάστηκε η ενότητα: *Το Ίδρυμα Λεβέντη, η μεταναστευτική εμπειρία του Ιδρυτή του Αναστασίου Γ. Λεβέντη (1902–1978) και η προσφορά του αείμνηστου Κωνσταντίνου Λεβέντη*, (προέδρου του Ιδρύματος μετά το θάνατο του θείου του, από το 1978 μέχρι το 2002). Το βιογραφικό του Κωνσταντίνου Λεβέντη, συμπαραστάτη της απόδημης κυπριακής νεολαίας μέχρι τις τελευταίες του στιγμές, και υπερασπιστή των δικαιωμάτων του μετανάστη στην Ευρώπη όπου και υπηρέτησε ως Πρέσβης της Κύπρου στην Ουνέσκο, εντυπωσίασε πολύ τους μαθητές-ερευνητές. Αφού γνώρισαν το σημαντικό αυτό έργο και το συνέδεσαν με τις εμπειρίες των οικογενειών τους στη ξενιτιά τα παιδιά μελέτησαν μέσα από τα βιβλία Ελληνικών τους «Η Γλώσσα μου» τις ενότητες: «Πάω με τα Καράβια» δημοτικό τραγούδι για το ξενιτεμό λεβέντη γιου, το ποίημα «Πάτριο» του Σαράντου Παυλέα και «Το τραγούδι στο νέο καράβι» του Ζαχαρία Παπαντωνίου (σελ.107) ένα πεζοτράγουδο για τα καράβια που ξεμπαρκάρουν με πραμάτια και νέους ... «Καλοτάξιδο και καλορίζικο νάναι», ήταν ένας από τους τίτλους του «Σκέφτομαι και Γράφω», της δημιουργικής εργασίας Ελληνικών που έκαναν τα παιδιά στο τέλος της ενότητας.

Στο μάθημα της Γεωγραφίας ασχολήθηκαν με τις χώρες υποδοχής μεταναστών από την Κύπρο και στο μάθημα των Μαθηματικών μελέτησαν τις στατιστικές Κυπριακής μετανάστευσης. Στο μάθημα των Αγγλικών ασχολήθηκαν οι νεαρότεροι μαθητές με κάποια ορολογία π.χ. «Cyprus – Cypriot , Britain- British, Scotland – Scottish,...» και τα ονόματα των χωρών υποδοχής στα Αγγλικά, και οι μεγαλύτεροι μαθητές μελέτησαν το χάρτη της Γης στα Αγγλικά και το φωτογραφικό υλικό από τα βιβλία «Greek Outside Greece" Τόμοι I , II και III με τις λεζάντες τους και τους χάρτες, αποκτώντας έτσι μια σφαιρικότερη εικόνα της μεταναστευτικής εμπειρίας του Ελληνισμού της Διασποράς γενικά και των Κυπρίων ειδικότερα.

Οι μαθητές της έκτης στάθηκαν περισσότερο στο θέμα «Ευεργέτες και λογοτέχνες από την Ελληνοκυπριακή Διασπορά». Έκαναν επίσης και μια μικρή έρευνα στα περιοδικά του σχολείου και ανακάλυψαν με χαρά ότι το περιοδικό ΠΑΙΔΙΚΗ ΧΑΡΑ της Διδασκαλικής

Οργάνωσης Κύπρου, παρουσίαζε κατά καιρούς κείμενα και φωτογραφικό υλικό από σχολεία της κυπριακής διασποράς και αφού μελέτησαν μερικά, παρουσίασαν στους μικρότερους μαθητές το Ελληνικό Δ.Σ. της Σαουδικής Αραβίας, με ειδική αναφορά στις ρίζες καταγωγής των συμμαθητών τους που ζούν εκεί. (Σε δύο περιπτώσεις βρέθηκαν και φίλοι από την κατασκήνωση του Υπουργείου Παιδείας Κύπρου στον Πρόδρομο και άρχισαν να αλληλογραφούν).

Μετά γνώρισαν όλες οι ομάδες τον επαναπατρισθέντα από Βρετανία κύπριο λαϊκό ποιητή Παντελή Κακολή συγγραφέα των βιβλίων «Στη Μέση Δικό Πολιτισμών- «*Between two Cultures*» δίγλωσσος τόμος ποίησης του 1989, «*Τα φύλλα της Καρκιάς μου*» του 1978, «*Το Αλφα τζιάι το Βήτα*» του 1979, «*Κομμάτιν που τον Κόσμον μου*» του 1984 από τα οποία τα παιδιά ξεχώρισαν το ποίημα «*Γη που σε πρωτοφίλησα*» και το συζήτησαν με τον επαναπατρισθέντα ποιητή σε βάθος. Ο Παντελής Κακολής που γεννήθηκε στο Λιοπέτρι, κοντά στο πειραματικό σχολείο της Ορμήδειας, το 1933, με γνώσεις Δημοτικού αλλά με πολλή αγάπη για τα γράμματα (υπήρξε σημαντικός παράγοντας της Ελληνικής κοινότητας του Μαντζιεστερ και πρωτεργάτης στην ίδρυση και λειτουργία του Ελληνικού Σχολείου της Ελληνικής Αδελφότητας, ιδρυτής της Κοινοτικής Βιβλιοθήκης και διαφωτιστής του κυπριακού προβλήματος εκεί), συνεργάστηκε με τους εκπαιδευτικούς, τη διεύθυνση του σχολείου και το ΚΕΜΕΔΙ και οργανώθηκε ημερίδα στο σχολείο τον Ιούνιο του 2003. Μίλησε με τους μαθητές, απάντησε στα ερωτήματά τους και μοιράστηκε μαζί τους και χαριτωμένα διαλεκτικά ποιήματά του διανθισμένα με αγγλικές λέξεις. Χάρηκαν όλοι την εμπειρία αυτή και έμεινε κάποιο υλικό στα κατάστιχα των παιδιών και στους Ηλεκτρονικούς Υπολογιστές του Δ.Σ. που θα χρησιμοποιηθεί και αργότερα.

Πιλοτικό πρόγραμμα Β' - ηλικιακές ομάδες 16-19

Το πρόγραμμα διδασκαλίας θεμάτων ελληνισμού της διασποράς στις προεισαγωγικές Εξετάσεις «*A' Level*» του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, ξεκίνησε το Σεπτέμβριο του 2001 και ολοκληρώθηκε το Μάιο του 2002. Περιελάμβανε εργασίες των φοιτητών κατόπιν μελέτης θεμάτων από το περιοδικό *Διασπορά*, που εκδίδεται στην Ελλάδα για γνωριμία με άλλα κομμάτια της ομογένειας, για θέματα της Ολυμπιάδας του 2004 και της έννοιας και πρακτικής της Ολυμπιακής Εκεχειρίας. Μελέτησαν αποσπάσματα από το βιβλίο του ΚΕΜΕΔΙ «*Ελληνισμός στη Νότια Ουαλλία*»¹⁷ και πήραν συνεντεύξεις από παππούδες και γιαγιάδες, συγγενείς και οικογενειακούς φίλους για τη μεταναστευτική εμπειρία των προγόνων τους στη Βρετανία και αλλού. Στη συνέχεια παρουσιάστηκε στην Αγγλική και στην Ελληνική το βιβλίο: «*Νέος με Καλές Συστάσεις*» του Λουκή Ακρίτα (εκδόσεις Διασποράς, 1993), όπου παρουσιάζεται η εμπειρία ενός νέου μετανάστη από Κύπρο ο οποίος βρίσκεται μόνος και αβοήθητος στην Αθήνα της δεκαετίας του '30 με δυό συστατικές επιστολές στο χέρι να πολεμά για επιβίωση.

Ο Λουκής Ακρίτας, ως πολιτική προσωπικότητα και ως συγγραφέας, μέσα από το φωτογραφικό και άλλο υλικό του ΑΕΔ – ΚΕΜΕΔΙ τους συγκίνησε και ζήτησαν να ασχοληθούν, στα πλαίσια του μαθήματος Ιστορίας, με την Πατρίδα του τη Μόρφου, πριν και μετά την σκληρή εμπειρία της εισβολής και κατοχής. Γνώρισαν το Σύνδεσμο Μορφιτών Αγγλίας και την σχετική έκδοση του Δήμου Μόρφου. Στη συνέχεια ασχολήθηκαν με το βιβλίο «*Νίκος Νικολαΐδης ο Κύπριος - εκδόσεις Διασποράς 1998*» μελετώντας τις αναφορές Σεφέρη στον Νίκο Νικολαΐδη τον Κύπριο έτσι όπως κυκλοφόρησαν στο Ημερολόγιο του Νομπελίστα Έλληνα ποιητή τον οποίο άκουσαν για πρώτη φορά, γεγονός που τόνισε την Ελληνική ταυτότητα τους και την ελληνοκυπριακή ρίζα «*επειδή ο μεγάλος Σεφέρης μιλούσε με τόσο καλά λόγια για τον συμπατριώτη ζωγράφο και συγγραφέα*».

¹⁷ Εκδόσεις Διασποράς – Σειρά Προφορικής Ιστορίας 1993.

Πιλοτικό πρόγραμμα Γ' – ηλικιακή ομάδα 18 - 23 χρόνων

Σε πανεπιστημιακό επίπεδο προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές του προγράμματος Κυπριακών Σπουδών:

α) παρακολούθησαν σειρά μαθημάτων στο Πανεπιστήμιο του Μπέρμινχαμ Βρετανίας για την Κυπριακή Διασπορά και γνώρισαν «αυτοπροσώπως» τον κυπριακό ελληνισμό του Μπέρμινχαμ (που λόγω του μηχανισμού της αλυσιδωτής μετανάστευσης είναι σήμερα «η μικρή Αραδίππου της Βρετανίας» γιατί κατάγονται οι περισσότεροι από την κωμόπολη της Αραδίππου που ευημερεί και πρωτοπορεί στα πολιτιστικά δρώμενα της επαρχίας Λάρνακας)

β) επισκέφθηκαν έκθεση του ΑΕΔ στην Κυπριακή Εστία του Μπέρμινχαμ με ομιλία από τον καθηγητή του πανεπιστημίου Αθηνών κο. Φ. Δημητρακόπουλο και τον μακαριστό Σερ Δαυίδ Χάντ, πρώην πρέσβη της Βρετανίας στην Κύπρο και συγγραφέα

γ) μελέτησαν και έγραψαν για την Ελληνική Διασπορά και εκπονήθηκε το 1990-93 πρόγραμμα παρόμοιο με το «Ελληνικός Πολιτισμός – Τόμοι για την ελληνική διασπορά» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου¹⁸.

Πιλοτικό πρόγραμμα Δ' – ηλικιακή ομάδα 23-30 χρόνων

Το τέταρτο πιλοτικό πρόγραμμα αξιοποίησης του ερευνητικού έργου του ΚΕΜΕΔΙ ήταν τα Καλοκαιρινά Μαθήματα Μάστερς στο Ινστιτούτο Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Λονδίνου σε συνεργασία με τους καθηγητές Evan Reid, Jagdish Gundara, Diana Leonard του Τμήματος «Culture, Communications and Society». Εκεί εκπονήθηκε το ευρωπαϊκό πρόγραμμα: *Ο Ερμής στα Φτερά του Ιντερνετ* στα πλαίσια του προγράμματος Σωκράτης. Το πειραματικό πρόγραμμα συμπεριέλαβε και ελληνόπουλα μη κυπριακής καταγωγής και εστιάστηκε στη συλλογή στοιχείων κοινωνιο-γλωσσολογικού ενδιαφέροντος, στα οποία αναφερόμαστε παρακάτω.

Το σκεπτικό του πιλοτικού προγράμματος: η ιδέα για τη δημιουργία μιας ομάδας συζήτησης πάνω στα θέματα της ταυτότητας και μάλιστα της ελληνικής και των διαφόρων και διαφορετικών εκδοχών της γεννήθηκε μετά από τουλάχιστον δεκαπέντε χρόνια ενασχόλησης με τα θέματα της ελληνικής διασποράς. Έχοντας ταξιδέψει, για σκοπούς έρευνας, γνωρίσει και ζησει από κοντά μεγάλο αριθμό ελληνικών κοινοτήτων στις πέντε ηπείρους στη δεκαετία 1984 -1994 διαπίστωσα «ιδίους όμμασι» την ανάγκη για υπέρβαση της γεωγραφίας προς όφελος της επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων με κοινή ρίζα και κοινή εμπειρία (της μετανάστευσης, της ξενιτιάς, του αγώνα για ένταξη στην κοινωνία της χώρας υποδοχής, την πάλη με το φόβο της περιθωριοποίησης –φόβο που μαστίζει κυρίως τις νεότερες γενιές της διασποράς).

Το σπάσιμο του πάγου: Το επόμενο στάδιο (1995-1998) ήταν η οργάνωση του προγράμματος επαφής και αλληλογνωριμίας μεταξύ νέων της ελληνικής διασποράς μέσω της χρήσης των δυνατοτήτων που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες και κυρίως το διαδίκτυο. Στο πρόγραμμα συμμετείχαν δέκα υποκείμενα (πέντε από κάθε φύλο) μεταξύ 18 και 26 χρόνων, ελλαδίτικης ή ελληνοκυπριακής καταγωγής. Όλα τα υποκείμενα φοιτούσαν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και ήταν μεταναστόπουλα 2ης, 3ης και 4ης γενεάς από τη Βρετανία, τη Γερμανία, το Σύδνεϋ και την Αδελάιδα της Αυστραλίας, το Μέριλαντ και το Νιου Τζέρσεϋ των Η.Π.Α. και τέλος το Γιοχάνεσμπουργκ και το Μπλούμφοντεϊν της Νοτίου Αφρικής. Από μέρους τους εξασφαλίστηκε η δέσμευση χρόνου εκείνου που απαιτούσε η επικοινωνία μεταξύ τους μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Το συντονιστικό ρόλο κράτησε η ερευνήτρια. Η επαφή καλλιεργήθηκε με βάση ένα μικρό προσωπικό ιστορικό ενώ εξασφαλίστηκε το απόρρητο ως προς τις λεπτομέρειες της επικοινωνίας που δεν θα ήταν απολύτως απαραίτητο να αποκαλυφθούν. Οι κύριες δραστηριότητες του πιλοτικού προγράμματος ήταν:

¹⁸ Έκδοση ΕΑΠ – Αθήνα 2003.

(ι) Η ανάπτυξη ενός μικρού ηλεκτρονικού δικτύου επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης των συμμετεχόντων. Η ηλεκτρονική συζήτηση επικεντρώθηκε στα εξής θέματα:

- την ιστορία της κοινότητας στην οποία ανήκε το υποκείμενο καθώς και την οικογενειακή και προσωπική του ιστορία
- τις προσωπικές εμπειρίες κάθε υποκειμένου όσον αφορά την εικόνα που έχει μέσα του για την Ελλάδα και την Κύπρο
- τις στάσεις των υποκειμένων απέναντι στις έννοιες γλώσσας (μητρική, πρώτη, δεύτερη, διάφοροι βαθμοί διγλωσσίας) και πατρίδας/πατρίδων.

(ιι) Η ποιοτική ανάλυση του υλικού που προέκυψε από τη μη συγχρονική επικοινωνία μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και η κατηγορική του αναδιοργάνωση με βάση τους τρεις θεματικούς κύκλους που αναφέρθηκαν παραπάνω.

(ιιι) Η συνολική εκτίμηση των αντιδράσεων των συμμετεχόντων υποκειμένων στο θέμα της ταυτότητας και της δυνατότητας ύπαρξης πολλαπλών ταυτοτήτων.

Θέματα Κοινωνιογλωσσολογίας: Πολύ ενδιαφέρουσα ήταν η κοινωνιο-γλωσσολογική αλλά και η ανθρωπολογική διάσταση που διέθεταν τα ποιοτικά δεδομένα που προέκυψαν. Ένα πρώτο έναυσμα για την αναφορά στη γλωσσική διάσταση της ταυτότητας των υποκειμένων ήταν σχετικό με τη χρήση της κυπριακής διαλέκτου σε σχέση με την κοινή Ελληνική. Οι απαντήσεις που έλαβε η συντονίστρια περιελάμβαναν λέξεις όπως το «*λαλώ, κουπέπια, Κυπραίος, Κυπρέικα*» και σχόλια όπως «*To Greek school μου εν νεν καλόν για μέναν», «αντρέπουμε να μιλώ ελληνικά γιατί η δασκάλα μου εν καλαμαρού, εν που την Ελλάδα, τζι εν καταλαβαίνει που μιλώ Κυπρέικα*». Απαντήσεις όπως αυτή κατέστησαν αναγκαία την κοινωνιο-γλωσσολογική ανάλυση των δεδομένων με βάση την αλλαγή γλωσσικού κώδικα (code shifting and code switching), την επιλεκτική χρήση δύο γλωσσών (ελληνικά, αγγλικά), μιας διαλέκτου (της Κυπριακής), ενός ιδιώματος/κοινωνιολέκτου (του αγγλικού cockney, που μιλιέται στο κεντρικό και βόρειο Λονδίνο και υπαινίσσεται προέλευση από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και απουσία ευρύτερης και ανώτερης μόρφωσης), καθώς και ενός μεικτού γλωσσικού κώδικα (mixed code) με τη συμμετοχή αγγλικών και ελληνικών γλωσσημάτων και την αντιγραμματικότητα στο συντακτικό επίπεδο λόγω έλλξης από την άλλη γλώσσα. Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν υπήρξε καθόλου επικοινωνία στα γερμανικά και ότι η συμμετοχή των παιδιών από Γερμανία περιορίστηκε στη χρήση ελάχιστων λέξεων της χώρας υποδοχής και το υπόλοιπο σε πολύ καλά επικοινωνιακά ελληνικά γραμμένα με λατινικούς χαρακτήρες. Πέρα από όσα πολύ περιληπτικά αναφέρθηκαν όσον αφορά το κοινωνιο-γλωσσολογικό τμήμα της έρευνας, αξίζει να δοθεί έμφαση στις πλούσιες ερευνητικές δυνατότητες που παρέχει το υλικό από σημειολογική πλευρά. Αρκεί να πούμε ότι η οπτική/υλική υπόσταση της επικοινωνίας παρέπεμπε στον γραπτό λόγο, ήταν όμως φανερό ότι το προφορικό ύφος της επικοινωνίας μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου έδινε ένα δυναμικό παρόν, αν δεν υπερίσχυε. Οι συμβάσεις του γραπτού μέσου και του επιστολογραφικού ύφους ήταν επίσης παρούσες ενώ παρούσα ήταν και η παρέκκλιση ή ακόμα η αδιαφορία για τη συνεπή τήρηση των χρονοδιαγραμμάτων και των άλλων κριτηρίων συνεργασίας όσο προχωρούσε η επικοινωνία και ενισχυόταν η θετική δυναμική.

Τέλος, η ολοκλήρωση αυτού του γλωσσικού αμαλγάματος, κοινή ελληνική, αγγλική, και κυπριακή διάλεκτος, επιβάλλεται από τους περιορισμούς που τέθηκαν από την τεχνολογία (ασύγχρονη επικοινωνία που δυσχεραίνει την ανάπτυξη διαλόγου παρόλο που στόχος ήταν η συμμετοχή στην “ηλεκτρονική συζήτηση”) και η χρήση γραμματοσειράς που παραπέμπει στο λατινικό αλφάβητο και για τα ελληνικά (λόγω της ανυπαρξίας τότε αντίστοιχης ελληνικής που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο παγκόσμια). Γενικά, το υλικό που προέκυψε ήταν από γλωσσολογική άποψη ένα υβριδικό δείγμα σε όλα τα επίπεδα της γλωσσολογίας με ενδιαφέρουσες διεπιστημονικές προεκτάσεις στη Διαπολιτισμική Αγωγή και Εκπαίδευση, στην Κοινωνιογλωσσολογία, την Κειμενογλωσσολογία και τη Σημειολογία/σημειωτική.

Συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Λονδίνου: Το πιλοτικό αυτό πρόγραμμα κατέστη δυνατό λόγω της υλικής συνεισφοράς του Πανεπιστημίου του Λονδίνου (συγκεκριμένα του Ινστιτούτου Εκπαίδευσης) το οποίο πρόσφερε τον κατάλληλο χώρο και τα ανάλογα ηλεκτρονικά μέσα στην ερευνητριά. Πρόσφερε επίσης τη σχετική επιμόρφωση της στη χρήση του ηλεκτρονικού προγράμματος First Class, του Ιντερνετ και των πολυμέσων στην εκπαίδευση. Το ΚΕΜΕΔΙ συμμετείχε στο πιλοτικό τμήμα της έρευνας και έθεσε στη διάθεση των ερευνητών το οπτικοακουστικό και κειμενικό μέρος του ΑΕΔ καθώς επίσης και τις διευθύνσεις του Δικτύου Νεολαίας του ΚΕΜΕΔΙ. Πάνω σε αυτές τις υλικές βάσεις στηρίχθηκε και προχώρησε το πιλοτικό πρόγραμμα. Αναπτύχθηκε πολύ σύντομα και εργαστήκαμε όλοι εντατικά καλύπτοντας σημαντικό δρόμο αλληλογνωριμίας μέσα από τους υπάρχοντες δρομίσκους, δρόμους και λεωφόρους που άνοιξαν από τη μια το ΚΕΜΕΔΙ με όλα τα παρακλάδια του ανά την υφήλιο και από την άλλη οι Νέες Τεχνολογίες με τα υπερ-κείμενα, τις υπερ-λεωφόρους τη δύναμη των μηχανών τους, που όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο καθηγητής Seymour Papert, MIT, Harvard, «όλα αυτά είναι καλοδεχούμενος σίφουνας που συνεπαίρνει στα χέρια της τη νέα γενιά. Έτσι ασχολούνται με τη μάθηση χρησιμοποιώντας τις μηχανές την εικόνα, τον ήχο και την κίνηση. Το πιλοτικό επικοινωνίας κάλυψε την περίοδο Ιουλίου έως Δεκεμβρίου 1998, μία εξαμηνιαία ανταλλαγή αρχαικού υλικού και προσωπικών σκέψεων/αντιδράσεων σε κοινωνικά αφορμώμενες προκλήσεις. Ο ρόλος της συντονίστριας στο ηλεκτρονικό κέντρο του Ινστιτούτου Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, ήταν πιστεύω πολύ σημαντικός. Οι εμπειρικές γνώσεις για τον ελληνισμό της Διασποράς, που απέκτησα στη διάρκεια της 10ετούς έρευνας πεδίου για τη δημιουργία του Αρχείου Ελληνισμού Διασποράς, έδωσαν στις πρώτες επαφές με τα υποκείμενα της έρευνας την αίσθηση ότι μιλούσαν και εμπιστεύονταν στοιχεία ζωής σε γνώστρια των θεμάτων που τους απασχολούσαν σοβαρά, και παράλληλα με έβλεπαν ως ένα είδος συγγενή, που δεν ήταν όμως εξ αίματος συγγενής –και γι' αυτό ήταν εύκολο να εκμυστηρευτούν σε μένα πράγματα που δε θα 'λεγαν στη μάνα τους– και από την άλλη, τόσο η συγγένεια της ελληνικής ρίζας, η κατανόηση της δικής τους πολυπολιτισμικής εμπειρίας (λόγω προσωπικής εμπειρίας ζωής 25 χρόνων στο πολυεθνικό Λονδίνο και λόγω της παιδείας που έτυχα στην Κοινωνική Ανθρωπολογία) που έδωσε την ομάδα αμέσως. Επειδή ακριβώς εμπιστεύτηκαν εμένα ως συντονίστρια, άκουσαν τη φωνή μου από το τηλέφωνο, είδαν φωτογραφίες μου σε αρκετές περιπτώσεις με γνωστούς ή συγγενείς τους που συμμετείχαν στην έρευνα πεδίου του ΑΕΔ, είδαν βιντεοσκοπήσεις που έκανα στην ελληνική κοινότητα τους, γι αυτό και εμπιστεύτηκαν όσους τους γνώρισα μέσα από το άψυχο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και έγιναν φίλοι και συναγωνιστές στην προσπάθεια αυτογνωσίας. Οι μηχανές έφεραν σε προσωπική επαφή, έφεραν κοντά νέους που ήθελαν να γίνουν φίλοι. Η απόσταση μεταξύ Λονδίνου και Μπλούμφοντείν, μεταξύ Βαλτιμόρης, Νιου Τσιόρσεϋ και Μονάχου ή Αθήνας σχεδόν εκμηδενίστηκαν. Και πιο σημαντικό ήταν το ότι μηδενίστηκε σχεδόν και η απροθυμία αυτών των νέων να μιλήσουν σε ξένους για τον εαυτό τους.

Προβληματισμοί: Αναφέρω τα πιο πάνω με λεπτομέρεια ως παρένθεση στο κύριο θέμα, για να εκφράσω ανησυχία στις περιπτώσεις που ερευνητές, ξένοι προς μια κουλτούρα, παρακολουθούν ομάδες συζήτησης μέσα από το Ιντερνετ (π.χ. οι μελετητές Σούζαν και Παολίλο που παρακολούθησαν και έγραψαν για την ηλεκτρονική επικοινωνία των νέων ασιατικής καταγωγής στις Η.Π.Α.) και δίνουν τις δικές τους αναλύσεις, ερμηνείες σε πολιτισμικά δρώμενα μέσω διαδικτύου και δοκιμάζουν αναλύσεις κειμενικών δεδομένων ηλεκτρονικής επικοινωνίας. Επεκτείνω αυτή τη σκέψη και ανησυχία, βάζοντας ερωτηματικό ακόμη και σε ερευνητές (Ελλαδίτες ή Κύπριους) που δε γεύτηκαν την εμπειρία της ελληνικής διασποράς πρώτο χέρι και δοκιμάζουν αναλύσεις με υποκείμενα μέλη της Ελληνικής Διασποράς. Στην περίπτωση μας το αρχικό δέσιμο οδήγησε στην εκμυστήρευση ενδόμυχων σκέψεων για τη συμπεριφορά Ελλαδιτών και Κυπρίων απέναντι τους, σκέψεις που δε θα τόλμοσαν να εκφράσουν σε άνθρωπο του ελληνικού κέντρου. Εδώ τόλμησαν να κρίνουν και να κατακρίνουν την «πατρίδα», Ελλάδα και Κύπρο για το ρόλο που παίζουν ή δεν

παίζουν κάποτε, αλλά και τους αρχηγούς των ελληνικών κοινοτήτων της δικής τους παροικίας «αυτούς τους γραβατωμένους καλοφαγάδες που στερούμενοι αυτοπεποίθησης παίζουν τους μεγάλους και τρανούς... Αυτοί φταίνε που εμείς δεν πηγαίνουμε στο Ελληνικό Κέντρο του Λονδίνου». Η εμπιστοσύνη που κερδίσαμε, η ειλικρίνεια που στόλιζε τις σκέψεις τους έφερε νωρίς στην επιφάνεια το κυρίαρχο και ακόμη αναπάντητο θέμα της ταυτότητας που απασχολεί αυτά τα νιάτα και έχει υποχρέωση η επιστήμη της παιδαγωγικής να επικεντρώσει την προσοχή της στο να τροχοδρομήσει για μελέτη αν όχι και να το λύσει σύντομα. Παρακάτω δίνουμε μερικά αποσπάσματα από την Ενότητα 3 της επικοινωνίας μέσω διαδικτύου δείγμα του προβληματισμού της απόδημης νεολαίας.

Θέμα: Αντίδραση σε μια πρόκληση – Ελληνική Ταυτότητα, Μία και Μόνη;

Το δικό μου ερευνητικό ερώτημα ήταν το πώς διαπραγματεύτηκαν αυτοί οι νέοι τις πολιτισμικές τους καταβολές που όλο και διαμορφώνονται; Μικρά δείγματα από την αντίδρασή τους σε πειράγματα της γειτονιάς που διηγήθηκαν ο ένας στον άλλο, σε ανασκάλεμα του «γνώθι σ' αυτόν» που ακολούθησαν τέτοιες ερωτήσεις παραθέτω χωρίς άλλο σχόλιο:

«Μα δεν είμαι μόνο Έλληνας / Ελληνίδα, αφού είμαι και Αγγλίδα και έχω Αγγλικό διαβατήριο, και είμαι και Κυπραία», φωνάζει από το Ίντερνετ η Μαρίνα από το Βόρειο Λονδίνο που έμαθε μέσα από αυτό το πείραμα ότι μπορεί να έχει (και να τις παραδέχεται) τις πολλές ταυτότητές της χωρίς να φοβάται ότι θα τη μαλώσει ο ιερέας/δάσκαλος του ελληνικού σχολείου.

Και ο Πάνος από τη Νότιο Αφρική τονίζει: «Εγώ δεν έλεγα ότι ήμουν Έλληνας όταν φοιτούσα στο Λύκειο της γειτονιάς μου στο Μπλούμ (Μπλούμφοντεϊν της Ν. Αφρικής) γιατί θα με φώναζαν “Μουσάκα μαν”. Γι' αυτό έτσι κρυβόμουν, στους γονείς μου σχεδόν δε μιλούσα όταν με προσέγγιζαν όταν ήμουν με φίλους μή Έλληνες. Τώρα, αί να πάτε να γ... λέω μέσα μου σε όλους αυτούς του φίλους... και τους καλώ στο σπίτι μου να φάμε μαζί το μουσακά και μάλιστα τους ζητώ να φέρουν το ποτό τους, γιατί δε θα τους το κεράσω και εκείνο. Και έρχονται οι μάγκες και περνάμε και ωραία. Σε έξι μήνες “δασκάλα” με έκανες αρνάκι, λέει η μάνα μου και ελπίζει πως θα με παντρεύεις με Ελληνίδα εδώ, μέσα από το κομπιουτεράκι μου...»

«Κι εγώ», σημειώνει ο Πήτερ της Βαλτιμόρης, «κάνω φίλους άσπρους, μαύρους, κίτρινους. Αλλά αυτούς που με πείραζαν “Ζόρπα δε Κρήκ” και μουσάκα μαν μου 'ρχότανε να τους σκοτώσω. Και ήμουν μια ζωή όλο αντίδραση στους γονείς μου. Που να πάω ελληνικό σχολείο μετά τα 13 μου... Τα πέταξα όλα και πείραζα την αδελφή μου. Αλλά και αυτοί στο σχολείο νόμιζαν πως ήταν θεοί από τον Ολυμπο να μας κάνουν ότι θέλουν. Οι δάσκαλοι μας από την Ελλάδα δεν ήξεραν Αγγλικά. Που να καταλάβουν τι περνούσαμε εμείς... Τώρα τους λυπάμαι, αλλά τους βασάνιζα τότε.»

«Εγώ δεν αντέχω άλλο εδώ. Είμαι πολύ μόνη. (Από το Μόναχο γέννημα και τώρα εγκλωβισμένη στην Αθήνα η Αντιγόνη, επαναστατεί γιατί αλλιώς της παρουσίασαν την μητέρα Ελλάδα κι αλλιώς τη βρήκε). Πώς να τα βγάλω πέρα στο Ελληνικό πανεπιστήμιο, που έτσι κι αλλιώς είναι χάος!, εγώ που μεγάλωσα διαφορετικά...Εδώ δε με στηρίζουν οι συμφοιτητές μου. Με βλέπουν σα να τους έκλειψα κάτι. Μου θυμίζουν πως μπήκα από το παράθυρο, πιο εύκολες εξετάσεις..., είμαι ξένη λένε, άσε που πολεμώ με τα συγγράμματα των καθηγητών και απελπίζομαι. Τα ελληνικά μου δεν είναι τόσο καλά όσο τους άλλους. Κι αν αυτοί τα βρίσκουν σκούρα, πόσο μάλλον εγώ...»

«Αλλά», της απαντά η Μελίνα από την Ουσάινγκτον, «έχεις την Ακρόπολη δίπλα σου, έχεις τη θάλασσα, έχεις το φαγητό το ελληνικό, τη γειτονιά τα εκκλησάκι, τη βαρκάδα, τα τραπεζάκια έξω για καφέ, τη μουσική... Κράτα καλά, μακάρι να ήμουν στη θέση σου... Μόν που έχεις δίκαιο στη μοναξιά. Κι εγώ, όταν πήγα στο Ιονικό χωριό με το κατηχητικό μου, όταν οι άλλοι φίλοι από την Αμερική έφυγαν και έμεινα λίγο σε μια φίλη της μητέρας στην Αθήνα, τα παιδιά της με έκαναν νοιώθω ξένη. Εγώ μιλούσα Ελληνικά και με ειρωνεύονταν. Όταν μιλούσα Αγγλικά που τους ήθελε η μητέρα τους να μάθουν τη ξένη γλώσσα πάλι με ειρωνεύονταν: “Ο θεός από την Αμερική” έλεγαν»

Επιλεγόμενα

Συμπερασματικά ξαναθυμίζω το εύρημα του τέταρτου και μεγαλύτερου πιλοτικού προγράμματος μας: Η μάθηση για τη νεολαία της ελληνικής διασποράς μέσω των Νέων Τεχνολογιών και για τη δική τους διασπορική εμπειρία, είναι ουσιαστικά μια ευκαιρία για να μάθουν πώς να μαθαίνουν για τον εαυτό τους, ένας τρόπος να κατανοούν τον κόσμο τους, τον κόσμο στον οποίο ανήκουν και τον κόσμο από τον οποίο προέρχονται. Έτσι ο αποσπασματικός εαυτός τους, συντίθεται με την ίδια ταχύτητα με την οποία μπορεί να γίνει ανταλλαγή μηνυμάτων στο διαδίκτυο. Η σημερινή πραγματικότητα της διακίνησης της γνώσης μέσω των ιστοσελίδων, της γρήγορης ενημέρωσης και της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης έχει εισβάλει πολυδύναμη και απαιτητική στα εκπαιδευτικά συστήματα όλων των ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη. Η προϊούσα παγκοσμιοποίηση βρίσκει τον αντίποδά της στην ανάγκη τονισμού των διαφοροποιητικών στοιχείων που μπορούν να συγκροτήσουν αυτόνομες ταυτότητες. Παράλληλα, η έννοια της μοναδικής και αποκλειστικής ταυτότητας (είμαι Ελληνίδα/Ελληνας) δε μοιάζει πλέον να διεκδικεί αποκλειστικά το προνόμιο του προσδιορισμού της ελληνικότητας. Αντίθετα, ολοένα και πιο πολύ δυναμώνουν οι φωνές εκείνες που διεκδικούν ίσο μερίδιο ελληνικότητας ενώ ταυτόχρονα αίρουν τον περιοριστικό όρο της μιας και μοναδικής, αποκλειστικής ταυτότητας «είμαι Ελληνο-Αυστραλή», ή «είμαι Κύπριος του Λονδίνου». Η διαπίστωση πως σε στενό και ασφυκτικό πλαίσιο νοούμενες ταυτότητες υποχωρούν για να δώσουν τη θέση τους σε μια πολυδύναμη σχέση στοιχείων που διατίθενται και προβάλλονται ως ανταπόκριση στα ερεθίσματα του κοινωνικού περιβάλλοντος είναι το κύριο στοιχείο που προέκυψε από το εμπειρικό πλαίσιο της έρευνας «Ο Ερμής στα Φτερά του Ίντερνετ».

Βασικά ζητήματα που προκύπτουν από τη χρήση των Νέων Τεχνολογιών έχουν ήδη συζητηθεί αρκετά εκτενώς στην παγκόσμια βιβλιογραφία. Σε μεγάλο μέρος της σχετικής έρευνας οι ερευνητές έχουν επικεντρωθεί στις αρνητικές επιπτώσεις της παρουσίας της τεχνολογίας στην καθημερινή μας ζωή και βέβαια στην εκπαίδευση. Η δική μας συμβολή, βασισμένη στα ερευνητικά μας δεδομένα του τέταρτου πιλοτικού προγράμματος, «Ερμής στα Φτερά του Ίντερνετ» δίνει έμφαση στις θετικές πλευρές του θέματος και τονίζει την ωφέλεια που μπορεί να υπάρξει, ειδικά στην έρευνα και τη διδασκαλία στην εκπαίδευση για και προς τη διασπορά, με την προϋπόθεση της οργανωμένης χρήσης των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών, ιδιαίτερα σε θέματα ελληνικής διασποράς και παγκοσμιοποίησης της Ελληνικής εμπειρίας. Αναφερθήκαμε στην πειραματική αυτή διδασκαλία (4 πιλοτικά προγράμματα) που είχε στοχο την αξιοποίηση της έρευνας και του αρχειακού υλικού για την ελληνική διασπορά που συνelέγει από το ΚΕΜΕΔΙ για την ιστορικοκοινωνική εμπειρία της νεοελληνικής διασποράς. Τονίζουμε εδώ την ανάγκη συστηματοποίησης της έρευνας και της διδασκαλίας στο συγκεκριμένο θέμα με αφορμή και την έκδοση των τόμων του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου για το θέμα «Ελληνικός Πολιτισμός» όπου επιστήμονες από όλο τον κόσμο διαπραγματεύονται θέματα διδασκαλίας για τη διασπορά με ειδική αναφορά στις ιδιαιτερότητες της Κυπριακής διασποράς ανά την υφήλιο.

Επιλεγμένη βιβλιογραφία στην Ελληνική:

Ανθία Φ. (1985) Η Ελληνοκυπριακή παροικία του Λονδίνου, στο: Πετρόχειλος Γ., *Η Ελληνική Διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*.

Ιωαννίδη Π. (1988) *Ετήσια Έκθεση Ελληνικού παροικιακού σχολείου*, έκδοση Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου

ΚΕΜΕΔΙ – ΜΙΜΕΟ Εκδόσεις Διασποράς:

1. Το Αρχείο Ελληνισμού Διασποράς (Μ. Ρούσου 1996)
2. Ο Ελληνισμός στη Νότια Ουαλλία (Α. Σαλαπάτας - 1993)

3. Πόνος και Δάκρυα στη Ξένη Γη (Σ. Χριστοφόρου - 1994)
 4. Το Λευκαρίτικο Κέντημα στη Δύση (Ν. Κούτσακος - 2000)
 5. Ρούσου Μ. (2001) *Εθνικότητα , Φύλο και Ταυτότητα – Η περίπτωση τριων γενεών ελληνοκυπρίων γυναικών στη Βρετανία.*
- Κουππάρης Χρ. (1999) *Οι Κύπριοι της Βρετανίας – 50 χρόνια προσφοράς*, (έκδοση συγγραφέα), Λευκωσία.
- Μεττής Χ. (2000) *Η Ιστορία της Ελληνικής παροικίας στο Λονδίνο.*
- Α. Μηχαηλίδου και Λ. Κυριακίδης (2002) *Αξιολόγηση του έργου της Κυπριακής Εκπαιδευτικής Αποστολής του Λονδίνου.*
- Ρούσου Μ. (1985α) Η διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας στα Αγγλικά Δημόσια σχολεία: Η περίπτωση του προγράμματος της ΕΟΚ στη Βρετανία.στο: Πετροχειλος Γ., *Η Ελληνική Διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, Αθήνα.
- Χριστοδουλίδης Γ.Ζ. (1976) *Πατριωτική Αγωγή μακριά από την πατρίδα – μονογραφία – έκδοση του συγγραφέα*
- Χριστοδουλίδης Γ.Ζ. (1978) *Η Διατήρηση της ταυτότητας της παροικίας μας, μια μορφή αγώνα και η σημασία που έχει για τη νεολαία μας.*

Επιλεγμένη Βιβλιογραφία στην Αγγλική και άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες:

- Anthias F. (1982b) *Ethnicity and Class among Greek Cypriot migrants* (Univ. of London PhD thesis)
- Anthias F. (1988) An account of some Characteristics of Cypriot Migration to Britain, in relation to Ethnic Identity, Class and generation, in: *Stress and Coping in the Greek Communities in Britain* by Bouras and Littlewood eds, REDU, London.
- Roussou M. (1982) Die\ Hilflosigkeit uberwinden – Zusammenarbeit von griechisch zypriotischen und englischen Lehrerinnen in Londoner Norden (Cooperation between Greek-Cypriot parents and London State Schools for Culture and Language maintenance article in the german educational magazine Auslandderkinder.
- Roussou M. (1984c) Teaching Greek as a Mother Tongue in Britain, *A Teacher's Bilingual Guide*, London Schools Council Publications
- Roussou M. (1987a) *An Introduction to Community Languages (Greek) Center for Linguistic research and Teaching CILT guides no. 43*
- Roussou and Panteli (1990b) *Greek Outside Greece, .. 2 – Issues of Language, Literature and Education*, Diaspora Books London
- Roussou (1991α) *Linguistic Diversity in the Primary School –LDIP Impact Study Report to the European Community – Univ. of Nottigham publication*
- Roussou and Papadaki D' Onoufrio (1991β) The Cypriot Speech Communities, in: Alladina & Edwards, *Multilingualism in the British Isles: the Other Mother Tongues and Europe*, Longmans UK.
- Triseliotis J. P. (1968) Psychosocial problems of immigrant families, in: Oakley, R. ed, *New backgrounds* Oxford University press, pp. 93-116
- Wright J. (1980) The World in a City – ILEA\Bilingual Education Project, in: *Commission for Racial Equality Mother tongue teaching Conference report*, Bradford College, London CRE.

Η οικονομική, κοινωνική και πολιτική ένταξη των Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων μεταναστών στη Μεγάλη Βρετανία και μια πρόταση διδασκαλίας της ιστορίας

Σάββας Παυλίδης, Αριστείδης Τέγος

Είναι γεγονός πως όταν οι Έλληνες ξενιτεύονται προσπαθούν όχι μόνο να επιβιώσουν και να στεριώσουν στη νέα τους πατρίδα, αλλά να ενταχθούν σύντομα και να διακριθούν μ' όποιο τρόπο μπορούν στην τοπική κοινωνία. Οι προσπάθειες αυτές των απόδημων μεταφράζονται στις μέρες μας σε μια επιτυχημένη οικονομική, κοινωνική και πολιτική δράση, στις περισσότερες αγγλόφωνες χώρες (Η.Π.Α., Καναδάς, Αυστραλία). Στη Μεγάλη Βρετανία αν και η κοινωνική και οικονομική δράση της εδώ παροικίας κάθε άλλο παρά ασήμαντη είναι, εντούτοις η ανάμειξή της στο πολιτικό σκηνικό της χώρας είναι τουλάχιστο ανεπαρκής.

Ο σκοπός τούτης της παρουσίασης είναι διττός. Από τη μια μεριά θα εκθέσουμε εν συντομία τόσο τις διαδοχικές φάσεις εξέλιξης της οικονομικής και πολιτικής δραστηριότητας της ελληνικής παροικίας στη Μεγάλη Βρετανία, όσο και την παρούσα κατάστασή της και από την άλλη θα προσπαθήσουμε ως εισηγητές να δώσουμε μια απάντηση στο ερώτημα που αβίαστα γεννάται στο μυαλό μας: πώς θα καταφέρουμε να δημιουργήσουμε ένα ισχυρό πολιτικό ελληνικό λόμπι στη Μεγάλη Βρετανία, κάτι δηλαδή που οι Έλληνες στις υπόλοιπες αγγλόφωνες χώρες έχουν ήδη πετύχει (εκλεγμένοι βουλευτές, διορισμένοι ή εκλεγμένοι κυβερνήτες, γερουσιαστές και υπουργοί).

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή. Είναι γεγονός πως η πρώτη ελληνική παροικία στη Μεγάλη Βρετανία άρχισε να δημιουργείται κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, όταν κάποιοι νησιώτες κυρίως και Κωνσταντινουπολίτες Έλληνες, (ναυτικοί ως επί το πλείστον στο επάγγελμα) αποφασίζουν να μεταναστεύσουν. Την πρώτη οργανωμένη προσπάθεια δημιουργίας Ελληνικής Κοινότητας συναντούμε το 1677, όταν ο πρώην Επίσκοπος Σάμου Ιωσήφ Γεωργηρίνης ιδρύει τον πρώτο Ελληνικό Ναό στο κέντρο του Λονδίνου (συνοικία Σόχο)¹.

Μετά την έναρξη της ελληνικής επανάστασης το 1821 και ακόμη περισσότερο μετά την καταστροφή της Χίου το 1822, ένα άλλο μεταναστευτικό κύμα προς τη Μεγάλη Βρετανία εγκαθίσταται κυρίως στην περιοχή του Λονδίνου και του Μάντσεστερ και ασχολείται με τα ναυτιλιακά και το εμπόριο αποτελώντας τον πρόδρομο του εφοπλιστικού λόμπι της Αγγλίας². Αρκετοί από τους Έλληνες αυτούς ήταν πλούσιοι και μερικές φορές ακόμη και

¹ Αναφορές σε πολλές από τις πηγές που αναφέρονται στην βιβλιογραφία. Εκτεταμένες και λεπτομερείς αναφορές σε: Catsiyannis T. (1993) *The Greek Community of London*, London, Nikos Smyrnis Ltd και σε: Μεττής Χ. (1998) *Οι ρίζες του Παροικιακού Ελληνισμού της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα, Αθηνά.

² Catsiyannis T. (1993) *The Greek Community of London*, London, Nikos Smyrnis Ltd, Kulukundis S. (2000) *The Greek maritime community in the United Kingdom in: Ελληνορθόδοξη Κοινότητα Αγ. Παντελεήμονος Harrow και περιχώρων*, (ed.) Σπουδάγματα, τεύχος 10ο, Μεττής Χ. (1998) *Οι ρίζες του Παροικιακού Ελληνισμού της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα, Αθηνά.

ευγενείς. Πολλές από αυτές τις ελληνικές οικογένειες – εμπορικές και ναυτιλιακές εταιρείες – γιγαντώνονται οικονομικά, όπως αυτή των αδελφών Ράλλη (Ralli Bros) που καταφέρνει να συγκαταλέγεται ανάμεσα στις οικονομικά ισχυρότερες φίρμες του Ηνωμένου Βασιλείου³. Όλο τον 19ο αιώνα παρατηρούμε μια συνεχώς αυξανόμενη οικονομική παρουσία των Ελλήνων στη Μεγάλη Βρετανία. Συγκεκριμένα, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα οι Έλληνες εγκαταλείπουν το θορυβώδες Σίτι και ζουν πλέον στην πιο αριστοκρατική συνοικία Bayswater. Εκεί αποφασίζουν να χτίσουν το μεγαλοπρεπή ναό της Αγίας του Θεού Σοφίας (1877) που αποτελεί ως σήμερα το καύχημα της Παροικίας⁴. Αποκορύφωμα της επιρροής της παροικίας στη βρετανική πολιτική ζωή υπήρξε η εκλογή του Παντελή Ράλλη ως του μοναδικού ως σήμερα Έλληνα βουλευτή στο Βρετανικό Κοινοβούλιο, το έτος 1875, επί κυβερνήσεως Γλάδστωνος⁵.

Για να περάσουμε στον 20ο αιώνα, σύμφωνα με την εφημερίδα «*The Greek Gazette*», τον Απρίλιο του 1968, δρούσαν στο Λονδίνο πλέον των εκατό ναυτιλιακών εταιρειών. Σήμερα η παρουσία των Ελλήνων εφοπλιστών είναι αισθητά μικρότερη, μιας και για φορολογικούς και άλλους λόγους αρκετοί επέλεξαν τη μετεγκατάστασή τους στον Πειραιά, διατηρώντας μόνο αντιπροσωπευτικά γραφεία στο City του Λονδίνου⁶.

Από τις αρχές όμως του 20ού αιώνα, ένα άλλο ελληνικό νησί εισέρχεται στον κύκλο της μετανάστευσης προς το Ηνωμένο Βασίλειο, η Κύπρος. Οι Κύπριοι σε μικρές ομάδες αρχίζουν να εγκαθίστανται από το 1924 στη Μεγάλη Βρετανία και το 1928 ιδρύουν την πρώτη οργάνωση Ομογενών Κυπρίων την Κυπριακή Αδελφότητα⁷. Το 1935 ζουν μερικές χιλιάδες εξαθλιωμένοι Κύπριοι στο Λονδίνο, οι οποίοι μαστίζονται από τη φτώχεια, την ανεργία και την κλονισμένη υγεία τους. Αναγκάζονται να κάνουν τις δουλειές εκείνες που δεν θέλει κανείς άλλος να κάμει ενώ την ίδια περίοδο λειτουργούν μερικές δεκάδες καφε-εστιατόρια ελληνικών συμφερόντων⁸.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '50 έως το τέλος της δεκαετίας του '60, παρατηρούμε το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα από την Κύπρο, που αυτή τη φορά περιλαμβάνει και πολλές γυναίκες. Στις παλιές παραδοσιακές ενασχολήσεις των Ελλήνων με τα καφε-εστιατόρια και την τροφοδοσία προστίθενται τώρα και νέες, κυρίως του μεταποιητικού τομέα. Ιδρύονται πολλά ραφεία που σταδιακά εξελίσσονται σε καταστήματα ένδυσης και μικρές βιοτεχνίες ενδυμάτων⁹. Οι Έλληνες αρχίζουν να εξακτινώνονται επιχειρηματικά και να διεισδύουν σε όλο και περισσότερους τομείς, τόσο στον κλάδο των υπηρεσιών όσο και

³ Catsiyannis T. (1993) *The Greek Community of London*, London, Nikos Smyrnis Ltd.

⁴ Σαλαπάτας Αv. (1996) *Η Ελληνική Ομογένεια της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα και Μεττής Χ. (1998) *Οι ρίζες του Παροικιακού Ελληνισμού της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα, Αθηνά.

⁵ Μεττής Χ. (1998) *Οι ρίζες του Παροικιακού Ελληνισμού της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα, Αθηνά. και Catsiyannis T. (1993) *The Greek Community of London*, London, Nikos Smyrnis Ltd.

⁶ Χαρλαύτη Τζ. (2001) *Ιστορία της Ελληνόκτητης Ναυτιλίας 19ος – 20ος αιώνας*, Νεφέλη, Kulukundis S. (2000) *The Greek maritime community in the United Kingdom in: Ελληνορθόδοξη Κοινότητα Αγ. Παντελεήμονος Harrow και περιχώρων*, (ed.) Σπουδάγματα, τεύχος 10ο.

⁷ Κουμπάρης Χ. (1999). Κουμπάρης Χ. (1999) *Οι Κύπριοι Βρετανίας: 50 χρόνια προσφοράς 1930-80*, Λευκωσία, Theopress Ltd. *Εντούτοις, άλλοι συγγραφείς τοποθετούν την ίδρυση της Αδελφότητας λίγα χρόνια αργότερα ή ενωρίτερα. Ο Χάρης Μεττής την τοποθετεί το 1927 (ερασιτεχνικά από τον καθηγητή Άγγελο Ζεμενίδη) και το 1934 (από τον Αρχιμανδρίτη της Αγίας Σοφίας Μιχαήλ Κωνσταντινίδη).*

⁸ Από την έκθεση Hart Davis για τους Κυπρίους του Λονδίνου προς το Υπουργείο Αποικιών του Ηνωμένου Βασιλείου Μεττής Χ. (1998) *Οι ρίζες του Παροικιακού Ελληνισμού της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα, Αθηνά, καθώς και σε Κουμπάρης Χ. (1999) *Οι Κύπριοι Βρετανίας: 50 χρόνια προσφοράς 1930-80*, Λευκωσία, Theopress Ltd.

⁹ Ανθία-Αγρες Φ. (1985) *Ελληνοκύπριοι στη Βρετανία: Μετανάστευση εργατικού δυναμικού και εγκατάσταση στο: Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης*, (ed.) *Η Ελληνική διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, Αθήνα, Σ. Δ. Βασιλόπουλος και Κουμπάρης Χ. (1999) *Οι Κύπριοι Βρετανίας: 50 χρόνια προσφοράς 1930-80*, Λευκωσία, Theopress Ltd.

του λιανεμπορίου. Μεγάλη βοήθεια παρασχέθηκε και από την ίδρυση του πρώτου καταστήματος της Τράπεζας Κύπρου στο Λονδίνο το 1955 και της Λαϊκής Τράπεζας λίγο αργότερα¹⁰. Οι Κύπριοι που δεν πληρούσαν συνήθως τα υπεραπαιτητικά και σχολαστικά κριτήρια των Βρετανικών Τραπεζών προκειμένου να λάβουν επιχειρηματικό ή στεγαστικό δάνειο, βλέπουν τώρα το όραμά τους να έρχεται κοντύτερα.

Ένα δεύτερο μεταναστευτικό κύμα από την Κύπρο παρατηρείται αμέσως μετά την τουρκική εισβολή στο νησί, το 1974. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία σαράντα χιλιάδες άνθρωποι έφυγαν από την Κύπρο την πενταετία 74-79¹¹. Πλείστοι απ' αυτούς εντάχθηκαν στη δύναμη της Εθνικής Κυπριακής Ομοσπονδίας (ΕΚΟ). Παράλληλα στο Λονδίνο ιδρύεται η Επιτροπή Κατεχομένων Εδαφών Κυπρίων Αγγλίας (ΕΚΕΚΑ) που διατηρεί ως μέλη της δεκάδες Κοινοτικούς Συνδέσμους που δρουν στη Μεγάλη Βρετανία. Την ίδια περίπου περίοδο, τα κυπριακά πολιτικά κόμματα αρχικά και τα ελληνικά λίγο αργότερα, ιδρύουν παραρτήματα στο Λονδίνο¹². Αυτό σηματοδοτεί και τη γέννηση ενός υποτυπώδους ελληνικού λόμπι στη βρετανική πολιτική σκηνή, καθώς τώρα πια οι Έλληνες κυρίως της πρώτης γενιάς αρχίζουν να ενδιαφέρονται για τα πολιτικά δρώμενα. Σήμερα δρουν στη Βρετανία δεκαεφτά Δημοτικοί Σύμβουλοι και Πολιτευτές, εκ των οποίων δύο έχουν διατελέσει Δήμαρχοι σε Δήμους του Λονδίνου και ένας εκτός Λονδίνου¹³.

Ποια είναι όμως η οικονομική και κοινωνική καταγραφή της παροικίας σήμερα; Παρατηρούμε αρχικά πως υπάρχουν καταγεγραμμένες 138 οργανώσεις και σωματεία σε ολόκληρη τη Μεγάλη Βρετανία που δραστηριοποιούνται στον πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό χώρο ενώ υπάρχουν ανάμεσά τους και αρκετοί Κοινοτικοί Σύνδεσμοι που αντιπροσωπεύουν διάφορες περιοχές της κατεχόμενης Κύπρου¹⁴.

Στον οικονομικό τομέα είναι πρακτικά αδύνατο να γίνει μια ακριβής καταγραφή. Αξιοποιώντας πάντως όλες τις πηγές πληροφόρησης που είχαμε στη διάθεσή μας καθώς και τα στοιχεία όσων επαγγελματιών σωματείων θέλησαν να συνεργαστούν μαζί μας, δημιουργήσαμε από την αρχή μια δική μας βάση δεδομένων, αποφεύγοντας όλες τις διπλοεγγραφές των καταλόγων και καταγράψαμε τελικά 2.511 επιχειρήσεις, ελεύθερους επαγγελματίες και καταστήματα ελληνικών συμφερόντων που δρουν στην ευρύτερη περιοχή του Λονδίνου¹⁵. Προσπαθώντας τώρα να κατηγοριοποιήσουμε τα δεδομένα της βάσης δεδομένων που δημιουργήσαμε, παρατηρούμε ότι:

Ως προς το μέγεθός τους οι ελληνικές επιχειρήσεις του Λονδίνου διακρίνονται σε

- 1920 μικρομεσαίες
- 298 μεσαίες και μεγάλες
- 293 ελεύθερους επαγγελματίες

Ως προς τον τύπο τους διακρίνονται σε

¹⁰ Κουπάρης Χ. (1999) *Οι Κύπριοι Βρετανίας: 50 χρόνια προσφοράς 1930-80*, Λευκωσία, Theopress Ltd.

¹¹ Όπως παραπάνω (ibid).

¹² Όπως παραπάνω (ibid).

¹³ Αρχιεπισκοπή Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας, Ημερολόγια 2000, 2001, 2002.

¹⁴ Όπως παραπάνω (ibid).

¹⁵ Για τη δημιουργία της βάσης δεδομένων βασιστήκαμε κυρίως στα ημερολόγια της Αρχιεπισκοπής Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας και στον κατάλογο UK Greek Business Directory, Edition 2002/2003. Αν και προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε μια όσο το δυνατό περισσότερο ολοκληρωμένη και αντικειμενική εικόνα της υπάρχουσας κατάστασης, εντούτοις οι χαρακτηρισμοί των επιχειρήσεων σε μικρές, μεσαίες και μεγάλες βασίστηκε ουσιαστικά σε δικά μας υποκειμενικά κριτήρια. Συγκεκριμένα προκειμένου να κατηγοριοποιήσουμε τις επιχειρήσεις, λάβαμε υπόψη τόσο τον αριθμό των υπαλλήλων που χρησιμοποιούν, όσο και το συνολικό κύκλο εργασιών τους.

- 787 καταστήματα λιανεμπορίου
- 428 καταστήματα διασκέδασης και έτοιμου φαγητού
- 110 επιχειρήσεις ταξιδιών και μεταφορών
- 1038 παροχής υπηρεσιών
- ενώ υπάρχουν και 148 χονδρέμποροι και εισαγωγείς.

Οι κλάδοι επαγγελματών που είναι δημοφιλέστεροι μεταξύ των αυτοαπασχολούμενων μεταναστών μας είναι οι παραδοσιακοί κλάδοι απασχόλησης που αναφέρθηκαν και προηγουμένως, όπως:

■ καταστήματα ένδυσης και υπόδησης	425
■ εστιατόρια	311
■ πωλήσεις οικιακού εξοπλισμού και εγκαταστάσεις	229
■ πωλήσεις-επισκευές αυτοκινήτων	167 κλπ.

Θα πρέπει να επισημανθεί βέβαια πως μεγάλο ποσοστό των μεταναστών δεν ασκεί ελεύθερο επάγγελμα ούτε διαθέτει δικιά του επιχείρηση, αλλά εργάζεται σε θέσεις εργάτη και υπαλλήλου. Συγκεκριμένα, όπως θα συμπεράνουμε και από τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου που ακολουθεί, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς προτιμούν να εργάζονται ως υπάλληλοι σε Τράπεζες και μεγάλες ή μικρές εταιρείες παρά να ιδρύουν δικές τους επιχειρήσεις.

Για να εξαθθούν τα συμπεράσματα εκείνα που ήταν απαραίτητα για την ικανοποίηση των σκοπών της έρευνας τούτης, χρησιμοποιήσαμε τρία διαφορετικά ερευνητικά εργαλεία:

- τη βάση δεδομένων που προαναφέρθηκε,
- τις συνεντεύξεις (8) με πρόσωπα του πολιτικού και δημοσιογραφικού χώρου
- και τα ερωτηματολόγια που απευθύνθηκαν σε 300 μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς που είναι εγκατεστημένοι στο Δήμο Μπάρνερτ του Λονδίνου και αποτελούν ένα μικρό μόνο κομμάτι του πληθυσμού της παροικίας.

Το συνολικό εγχείρημα είναι πιλοτικό και όχι αποδεικτικό. Στόχος του είναι να καταγράψει τις κυρίαρχες τάσεις ανάμεσα στον πληθυσμό της παροικίας. Το ηλικιακό φάσμα που καλύπτει το δείγμα, ξεκινά από τα είκοσι χρόνια και επεκτείνεται μέχρι τα βαθιά γεράματα. Ο κάθε μετανάστης έλαβε ένα φάκελο που περιείχε τις δύο εκδόσεις του ερωτηματολογίου (ελληνική και αγγλική), μια επιστολή που εξηγούσε τους σκοπούς της έρευνας και έναν απαντητικό φάκελο που είχε πάνω του τυπωμένη τη διεύθυνσή μας και κολλημένο ένα γραμματόσημο. Τα ερωτηματολόγια διακινήθηκαν κυρίως μέσω των παροικιακών σχολείων¹⁶ της περιοχής. Οι απαντήσεις που λάβαμε ήταν 118, εκ των οποίων εβδομήντα τέσσερις αφορούν μετανάστες πρώτης γενιάς και οι υπόλοιπες σαράντα τέσσερις αφορούν άτομα που δηλώνουν πως γεννήθηκαν στη Μεγάλη Βρετανία και είναι μετανάστες δεύτερης και τρίτης γενιάς.

Αν τώρα εξετάσουμε την πρώτη γενιά μεταναστών παρατηρούμε πως οι χρονολογίες κατά τις οποίες αυτοί μετανάστευσαν, συνθέτουν σε αδρές γραμμές το μεταναστευτικό σενάριο που έχει ήδη αναφερθεί. Το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα λαμβάνει χώρα στη χρονική περίοδο από το 1955 μέχρι το 1970 και το δεύτερο αμέσως μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Επίσης όπως προκύπτει από τα στοιχεία μας τα τελευταία δέκα χρόνια έχει συντελεστεί σημαντικότερη Ελλαδική μετανάστευση, που από μόνη της μπορεί να αποτελέσει ένα νέο και όψιμο μεταναστευτικό κύμα. Οι Έλληνες αυτής της κατηγορίας είναι στην πλειοψηφία τους πτυχιούχοι Πανεπιστημιακών σχολών που είτε έρχονται για να εργαστούν στη Βρετανία είτε έρχονται για μετεκπαίδευση και μετά αποφασίζουν να μείνουν μόνιμα στη χώρα.

Η πλειοψηφία των μεταναστών πρώτης γενιάς που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο

¹⁶ Παροικιακά λέμε τα απογευματινά και Σαββατιανά σχολεία στη Μεγάλη Βρετανία.

έχει επιλέξει ως επάγγελμα την αυτοαπασχόληση κυρίως στους κλάδους των υπηρεσιών και του λιανεμπορίου ενώ οι υπάλληλοι και οι εργάτες έρχονται δεύτεροι. Για τα άτομα της δεύτερης γενιάς οι συσχετισμοί έχουν μάλλον αναποδογυριστεί και τώρα πλέον η συντριπτική πλειοψηφία προτιμά την ετεροαπασχόληση και τη σιγουριά της υπαλληλικής θέσης.

Για ποιους λόγους επέλεξαν το επάγγελμά τους οι μετανάστες μας; Οι σχετικές σπουδές και η αναγνώριση της επιχειρηματικής ευκαιρίας παρουσιάζονται ως οι δύο πρώτοι λόγοι επιλογής και ακολουθούν εκείνοι που δηλώνουν πως διάλεξαν το επάγγελμά τους λαμβάνοντας υπόψη την προηγούμενη εμπειρία τους.

Έχουμε δει την οικονομική κατάσταση της παροικίας σήμερα και έχουμε ήδη μιλήσει για τους δεκαεφτά πολιτευτές που δρουν στη Μεγάλη Βρετανία. Το ερώτημα όμως που γεννάται είναι το εξής: συνθέτει η παρούσα κατάσταση ένα ισχυρό ελληνικό λόμπι που να δύναται να παρέμβει ενδεχομένως και στη διαδικασία λήψης αποφάσεων της Βρετανικής Κυβέρνησης; Ερωτήσαμε ανθρώπους του πολιτικού, του δημοσιογραφικού, αλλά και του ακαδημαϊκού χώρου και η απάντησή των περισσοτέρων ήταν σε γενικές γραμμές «όχι». Αν και δεν μπορούμε να μιλήσουμε για απουσία ελληνικού λόμπι σήμερα, μιας και υπάρχουν τόσο η Εθνική Κυπριακή Ομοσπονδία, όσο και το Λόμπι for Cyprus και το Λόμπι για την επιστροφή των μαρμάρων του Παρθενώνα, εντούτοις δεν μπορούμε και να μιλήσουμε για έντονη και ισχυρή παρουσία. Με άλλα λόγια, να μεν υφίσταται ελληνικό λόμπι σήμερα, όμως αυτό διαθέτει εξαιρετικά περιορισμένες δυνατότητες επηρεασμού της βρετανικής πολιτικής σκηνής προς όφελος των εθνικών μας συμφερόντων. Αυτό συμβαίνει κυρίως επειδή η παροικία μέχρι σήμερα προσπάθησε να προσεγγίσει και υποστηρίξει κάποιους φιλέλληνες Άγγλους βουλευτές και όχι να στηρίξει έναν μέσα από τα σπλάχνα της. Αντιθέτως, άλλες εθνικές ομάδες με πάνω-κάτω τον ίδιο πληθυσμό με τη δική μας, έχουν καταφέρει να συσπειρωθούν, όπως λ.χ. η Εβραϊκή Κοινότητα που αναδεικνύει δεκάδες δικούς της βουλευτές σε κάθε εκλογική αναμέτρηση.

Το ερώτημα λοιπόν που αβίαστα γεννάται, είναι πώς θα καταφέρουμε να ανατρέψουμε την παρούσα κατάσταση και να δημιουργήσουμε τις συνθήκες εκείνες που θα επιτρέψουν στους μελλοντικούς πολιτικούς της παροικίας να αναδειχθούν. Ισχυρή μας πεποίθηση είναι πως η εκπαίδευση και εν προκειμένω η παροικιακή εκπαίδευση, είναι ο βασικότερος μοχλός της κίνησης προς την κατεύθυνση αυτή. Η πεποίθησή μας αυτή ενισχύεται και από τα δεδομένα που προκύπτουν από την πιλοτική αυτή έρευνα, καθώς παρατηρείται μια άμεση και ανάλογη σχέση ανάμεσα στα έτη παρακολούθησης μαθημάτων στο παροικιακό σχολείο και στο επίπεδο κατοχής της ελληνικής γλώσσας από τη μια μεριά ή στο βαθμό συσπείρωσης γύρω από την ελληνική ταυτότητα¹⁷ από την άλλη. Οι ίδιοι οι μετανάστες μας προτάσσουν την οικογένεια ως τον πρώτο και καθοριστικότερο παράγοντα που μπορεί να βοηθήσει ένα ελληνόπουλο της Μεγάλης Βρετανίας να νιώσει περισσότερο Έλληνας, με δεύτερο το παροικιακό σχολείο και τρίτο τις συχνές επισκέψεις στην Ελλάδα και την Κύπρο. Ενδιαφέρουσες απόψεις όμως, είχαν και τα πρόσωπα που εμπλέκονται άμεσα με την πολιτική σκηνή. Για να τους ακούσουμε:

Κυριάκος Τσιούπρας, διευθυντής London Greek Radio και επί σειρά ετών διευθυντής των εφημερίδων *Παροικιακή* και *Βήμα*: «Πρέπει η Ομογένεια να του προσφέρει ένα περιβάλλον που κρατεί ζωντανό αυτό το στοιχείο που πήρε, το μόριο που πήρε από την οικογένεια και ενδυναμώθηκε στο παροικιακό σχολείο. Αυτό το μόριο να κρατηθεί στη ζωή και μάλιστα να αναπτυχθεί και να ανθίσει. Το γενικό ομογενειακό περιβάλλον έχει πολύ μεγάλη σημασία».

¹⁷ Βέβαια θα πρέπει να επισημάνουμε ξανά πως το δείγμα των μεταναστών δεύτερης γενιάς είναι πολύ μικρό (44) και πως ο σκοπός της έρευνας δεν είναι να παράσχει αποδείξεις, αλλά να καταδείξει τις κυρίαρχες τάσεις.

Μιχάλης Έλληνας, Πρόεδρος ΔΗ.ΚΟ. (Δημοκρατικό Κόμμα Κύπρου) Μεγάλης Βρετανίας και διευθυντής της εφημερίδας *Ελευθερία*: «*Νομίζω ότι το πρώτο και κύριο είναι η μόρφωση, η Πανεπιστημιακή. Το δεύτερο είναι να μπορέσουν τα παιδιά μέσω των ελληνικών σχολείων, μέσω των εκκλησιών, να ενδυναμώσουν, να καλλιεργήσουν πρώτα και μετά να ενδυναμώσουν την εθνική τους καταγωγή, την ρίζα τους και να περιφρουρήσουν την πολιτιστική μας ταυτότητα*».

Κάτια Χαρμαντά, υποψήφια για το βρετανικό βουλευτικό χρίσμα και νυν Δημοτική Σύμβουλος Δήμου Μπάρνετ (Λονδίνο): «*Εγώ πήγαινα σε παροικιακό σχολείο, το παροικιακό σχολείο ήταν εκεί για να μου μάθει κάπως τη γλώσσα, να διαβάζω και να πηγαίνω σε εθνικές γιορτές χωρίς να καταλάβαινα τι ήταν η εθνική γιορτή. Δεν μπορούσε το παροικιακό σχολείο όταν ήμουνα εγώ εκεί να μου εξηγήσει τι είναι η 25η Μαρτίου και να μου δώσει να καταλάβω τι είναι*».

Κυριάκος Τσιούπρας: «*Τις ρίζες του, να είναι βέβαιος για τις ρίζες του*».

Από όλους τους εμπλεκόμενους τόσο στις προσωπικές συνεντεύξεις όσο και στο ερωτηματολόγιο, ελάβαμε το ξεκάθαρο μήνυμα πως οφείλουμε να διδάξουμε στα παιδιά μας την ιστορία των γονέων και μεγαλύτερων τους, την ιστορία διακεκριμένων συμπολιτών μας και εν γένει την ιστορία της παροικίας μας. Σε ποια γλώσσα όμως πρέπει να γίνει αυτή η διδασκαλία;

Όπως προκύπτει από την ανάλυση των δεδομένων, η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών που έλαβαν μέρος στην έρευνά μας επιθυμεί τη διδασκαλία της ιστορίας της παροικίας καθώς και των υπολοίπων κοινωνικών θεμάτων να γίνει και στις δύο γλώσσες, Ελληνική και Αγγλική.

Διδασκαλία στην Ελληνική γλώσσα: 11

Διδασκαλία στην Αγγλική γλώσσα: 18

Διδασκαλία και στις δύο γλώσσες: 92¹⁸

Ολίγοι από τους ερωτώμενους προτιμούν να διδάσκονται αυτά τα θέματα μόνο στην αγγλική γλώσσα και ελάχιστοι μόνο στην ελληνική. Τα αποτελέσματα αυτά πρέπει να μας προβληματίσουν μιας και το υλικό που έχει παραχθεί έως σήμερα από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, είναι στην ελληνική γλώσσα, άρα ικανοποιεί μόνο μια μικρή μειοψηφία της παροικίας μας.

Εάν θέλουμε να επιτύχουμε τον στόχο μας, δηλαδή στη διατήρηση και καλλιέργεια συνάμα της ελληνικής ρίζας μέσα στα παιδιά αυτά, πρέπει να χρησιμοποιήσουμε ισότιμα και τις δύο γλώσσες προκειμένου να διδάξουμε την ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Ακόμα οφείλουμε να δώσουμε ιδιαίτερη σημασία και στα παρακάτω:

- Τα βιβλία που θα χρησιμοποιηθούν, πρέπει να παρουσιάζουν με θετικό τρόπο την ιστορία των Ελλήνων μεταναστών.
- Η ιστορία της διασποράς πρέπει να ενταχθεί στο γενικότερο πλαίσιο της διδασκαλίας των κοινωνικών θεμάτων.
- Η διδασκαλία αυτή, θα στηριχθεί και στα προσωπικά και οικογενειακά βιώματα των μαθητών. Με άλλα λόγια οι μαθητές επιβάλλεται να διεξάγουν και να παρουσιάσουν στην τάξη έρευνά τους για την ιστορία των παππούδων, των θείων ή των γονέων τους.
- Η διδασκαλία επίσης, επιβάλλεται να ενισχυθεί με την ευκαιριακή παρουσία κάποιων διακεκριμένων Ελλήνων είτε στην τάξη είτε σε αίθουσες διαλέξεων, οι οποίοι θα

¹⁸ Κάποιοι από τους ερωτώμενους επέλεξαν δύο από τις τρεις επιλογές που τους έδωσε η ερώτηση 14. Γι' αυτό το λόγο το άθροισμα των απαντήσεων είναι μεγαλύτερο του συνόλου (118).

μεταφέρουν τις προσωπικές τους εμπειρίες και ανησυχίες στους μαθητές, αποτελώντας τα θετικά πρότυπα γι' αυτούς.

- Πρέπει αυτοί οι προβεβλημένοι Έλληνες να συνδεθούν έως ταυτιστούν άμεσα με την προώθηση των συμφερόντων της Ελλάδας και της Κύπρου, ως οι κύριοι εκφραστές της προώθησης αυτής.
- Είναι απαραίτητη και η ταυτόχρονη διδασκαλία της ιστορίας της γενικότερης διασποράς, ούτως ώστε να παγιωθεί στη συνείδηση των μαθητών ότι δεν είναι οι μόνοι Έλληνες του εξωτερικού και πως τα ίδια προβλήματα, ανησυχίες και όνειρα συμμερίζονται και άλλοι συμπατριώτες μας, αλλού.
- Και τέλος οι στόχοι της διδασκαλίας της ιστορίας της παροικίας είναι η διατήρηση και καλλιέργεια της ελληνικής ταυτότητας, η πίστη στις δυνάμεις που πηγάζουν απ' αυτή και η δημιουργία των αυριανών επιτυχημένων Ελλήνων, οι οποίοι θα αναδειχθούν μέσα από τη δράση τους στο συγκεκριμένο περιβάλλον της φιλοξενούσης χώρας, δηλαδή αυτών που εν τέλει θα πραγματώσουν το όνειρο του ισχυρού πολιτικού ελληνικού λόμπι της Μεγάλης Βρετανίας.

Βιβλιογραφία

Α. Ελληνική βιβλιογραφία

- Ανθία-Αγρες Φ. (1985) *Ελληνοκύπριοι στη Βρετανία: Μετανάστευση εργατικού δυναμικού και εγκατάσταση στο: Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης*, (ed.) *Η Ελληνική διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, Αθήνα, Σ. Δ. Βασιλόπουλος.
- Δήμος Αθηναίων: Πνευματικό κέντρο (1996) *Παγκόσμιος Ελληνισμός: Οι Έλληνες στην Αγγλία*, Αθήνα, Δ. Πρίφτης και Υιοί Ο.Ε.
- Κατοίγιαννης Τ. Επίσκοπος Μιλητουπόλεως (1983) *Ο Ιάκωβος Βίρβος και η εποχή του*, Πειραιάς, Ναυτικά Χρονικά Ε.Π.Ε.
- Κουμπάρης Χ. (1999) *Οι Κύπριοι Βρετανίας: 50 χρόνια προσφοράς 1930-80*, Λευκωσία, Theopress Ltd.
- Μεττής Χ. (1998) *Οι ρίζες του Παροικιακού Ελληνισμού της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα, Αθηνά.
- Ρούσου Μ. (1985) *Η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας στα Ελληνόπουλα του εξωτερικού: Η περίπτωση της Βρετανίας στο: Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης*, (ed.) *Η Ελληνική διασπορά στη Δυτική Ευρώπη*, Αθήνα, Σ. Δ. Βασιλόπουλος.
- Σαλαπάτας Αν. (1993) *Ο Ελληνισμός στη Νότια Ουαλία 1873-1993*, Κάρδιφ, Diaspora Books.
- Σαλαπάτας Αν. (1994) *Σχέσεις Ορθοδόξων – Αγγλικανών στην Μεγάλη Βρετανία*, Αθήνα, Τυπογραφείο της Αποστολικής Διακονίας.
- Σαλαπάτας Αν. (1995) *Οι μικτοί γάμοι στην Ελληνορθόδοξη Ομογένεια της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα, Τυπογραφείο της Αποστολικής Διακονίας.
- Σαλαπάτας Αν. (1996) *Η Ελληνική Ομογένεια της Μεγάλης Βρετανίας*, Αθήνα.
- Χαρλαούτη Τζ. (2001) *Ιστορία της Ελληνόκτητης Ναυτιλίας 19ος – 20ος αιώνας*, Νεφέλη.
- Χριστοφίδου-Ιντιάνου Ερ. (1997) *Τ' ανοιχτά χαρτιά της παροικίας και τα δικά μου*, Λεμεσός, Τυπογραφεία Χατζηγεωργίου & Σία.

Β. Αγγλική βιβλιογραφία

- Catsiyannis T. (1988) *Constantine Ionidis-Ipliktis 1775-1852 and the Ionidi family*, London, Spectrum Print Ltd.

Catsiyannis T. (1993) *The Greek Community of London*, London, Nikos Smyrnis Ltd.

Clogg R. (1999) *The Greek Diaspora in the Twentieth century*, London, MacMillan Press Ltd.

Kulukundis S. (2000) The Greek maritime community in the United Kingdom in: Ελληνορθόδοξη Κοινότητα Αγ. Παντελεήμονος Harrow και περιχώρων, (ed.) *Σπουδάγματα, τεύχος 10ο*.

ΒΙΒΛΙΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

Αρχιεπισκοπή Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας, περιοδικό «*Ορθόδοξος Κήρυξ*».

Αρχιεπισκοπή Θυατείρων και Μεγάλης Βρετανίας, Ημερολόγια 2000, 2001, 2002.

Διάφορες παροικιακές εφημερίδες του 20ου αιώνα, (*Παροικιακή, Ελευθερία, The Greek Gazette* κλπ.)

UK Greek Business Directory, Edition 2002/2003, Κατάλογος Ελληνικών Επιχειρήσεων Λονδίνου.

Ευχαριστούμε τα επαγγελματικά σωματεία:

■ Hellenic Bankers' Association UK

■ Association of Cypriot qualified Accountants in the UK για τις πληροφορίες που μας έδωσαν.

http://www.aim25.ac.uk/cgi-bin/search2?coll_id=797&inst_id=6

Anglo-Hellenic League

http://www.bbc.co.uk/london/yourlondon/unitedcolours/greek/welcome_history.shtml

BBC: London Greek Community

<http://pegasos.fhw.gr/projects/migration/15-19/gr/v2/england.html>

Η Ελληνική Παροικία της Αγγλίας

<http://www.stsophia.org.uk>

Η εκκλησία της Αγίας Σοφίας Λονδίνου

<http://www.macedonia.org.uk/>

The Macedonian Society of Great Britain

<http://www.greekcontacts.com>

Κατάλογος Ελληνικών επιχειρήσεων στη Βρετανία

<http://www.christopherlong.co.uk/index.html>

Κατάλογος οικογενειών κυρίως της Χίου, που μετανάστευσαν στο Λονδίνο.

Μέρος τέταρτο

Διδακτική της Ιστορίας

4ος θεματικός άξονας:

Η διδασκαλία της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς
στο εθνικό κέντρο και στα εκπαιδευτικά
ιδρύματα της ομογένειας:
Παιδαγωγικά και επιστημολογικά ζητήματα

Πολυπολιτισμικότητα και διδακτική της Ιστορίας. Βασικές αρχές προγράμματος σπουδών

Γεώργιος Ν. Λεοντσίνης

Εισαγωγή

Η εισήγηση που ακολουθεί διαρθρώνεται σε τέσσερις ενότητες.

1. Επισημαίνονται οι στόχοι της συσχέτισης της έννοιας και του περιεχομένου της πολυπολιτισμικότητας με τη διδακτική της ιστορίας γενικότερα και ειδικότερα με την αναγκαιότητα αναδιαμόρφωσης του προγράμματος σπουδών του μαθήματος της ιστορίας στη Γενική Εκπαίδευση.

2. Επιχειρείται η ανάδειξη, μέσω του μαθήματος της ιστορίας και του περιβάλλοντος, της παγκοσμιότητας του σημερινού πολιτισμού και της πολυπολιτισμικής διάστασης της εφαρμοσμένης κρατικής πολιτικής.

3. Παρατίθενται βασικές αρχές ενός στρατηγικού σχεδιασμού σπουδών ιστορίας και περιβάλλοντος, στη βάση των οποίων θα μπορούσε να καταρτισθεί ένα σχετικό πρόγραμμα σπουδών.

4. Προτείνονται ενδεικτικές θεματικές ενότητες, ως απόρροια ενός προγράμματος σπουδών στην ιστορία με πολυπολιτισμικό υπόβαθρο.

Η συγκεκριμένη θεωρητική προσέγγιση, η οποία ωστόσο δοκιμάζεται και στη διδακτική πράξη από ομάδα εργασίας, συνιστά νέα διδακτική πρόταση για την ιστορική εκπαίδευση και για ζητήματα που αφορούν σύγχρονες μορφές αναγνώρισης της πολυπολιτισμικότητας στο σημερινό σχολείο. Προβάλλει επίσης την ανάγκη αλλαγής της διδακτικής προσέγγισης του μαθήματος της ιστορίας στη Γενική Εκπαίδευση με βάση νέα πολιτισμικά δεδομένα που χαρακτηρίζουν τις σημερινές κοινωνίες και το έθνος - κράτος¹.

1. Στόχοι

Με την εισήγηση αυτή συγκεκριμένα επιδιώκω:

1. Να επισημάνω τις ευνοϊκές συνθήκες που υφίστανται για ενίσχυση της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης και στη χώρα μας ενόψει της παγκοσμιότητας του σημερινού κράτους. Η συγκυρία της πολιτικής ανάπτυξης του ελληνικού κράτους σε συνδυασμό αντίστοιχα με την ανάγκη προώθησης ευέλικτων προγραμμάτων σπουδών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα προσανατολίζουν προς εφαρμογές ενεργητικών μεθόδων διδασκαλίας και προς εκπαιδευτικές δραστηριότητες που μπορούν συνειδητά να εκφράζουν αξιολογικές συμπεριφορές απέναντι σε όλους, ανεξάρτητα από την κοινωνική ή την εθνική προέλευση, άλλα κοινωνικά ή φυλετικά χαρακτηριστικά, την κοινωνική και οικονομική κατάσταση

¹ Πβ. Βερνίκος Ν., Δασκαλοπούλου Σ. (2002) *Πολυπολιτισμικότητα. Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Αθήνα, Κριτική.

ση ή τις πεποιθήσεις τους. Ακόμη είναι δυνατό να προωθούν τη διαπολιτισμική επικοινωνία με την αξιοποίηση και ισότιμη αναγνώριση της ετερότητας και της διαφοράς.²

2. Να εκθέσω βασικές θέσεις και προτάσεις μου σχετικά με διδακτικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες που είναι δυνατό να προάγουν και να αναδεικνύουν, μέσω της διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας και του περιβάλλοντος, θεμελιακές συμπεριφορές αναγνώρισης και σεβασμού της ετερότητας στην αίθουσα διδασκαλίας, στη σχολική ζωή, στην κοινωνία, στη δομή και τη λειτουργία του κράτους.

3. Να τονίσω την ανάγκη ύπαρξης και διατήρησης ανοικτής και στενής σχέσης μεταξύ ιστορικής παιδείας και εκπαιδευτικού συστήματος, εκπαιδευτικού συστήματος και διαπολιτισμικής αγωγής, και να προτείνω τρόπους ανάδειξης, μέσα από το ιστορικό μάθημα, της αρχής της ισότητας των ευκαιριών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την ανάγκη συνειδητής προβολής του σεβασμού προς τη διαφορετικότητα, ανεξάρτητα από την κοινωνική, εθνική, θρησκευτική ή φυλετική προέλευση.

4. Να εκθέσω την προβληματική μου αναφορικά με τα όρια των δυνατοτήτων ουσιαστικής πολιτικής αναγνώρισης της πολυπολιτισμικότητας από το σημερινό κράτος και να σημειώσω ότι είναι θεμιτό να λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες, οι συναισθηματικές φορτίσεις, τα στερεότυπα, οι προκαταλήψεις και γενικότερα ο νοητικός και αξιακός χάρτης των μαθητών, στο πλαίσιο ενός προγράμματος σπουδών που βασίζεται στη συνειδητή προσέγγιση και αξιολόγηση - μέσω του μαθήματος της ιστορίας και του περιβάλλοντος - του πολιτισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών στο σύγχρονο κόσμο.

5. Να προβάλω την αναγκαιότητα προαγωγής της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης και της ενίσχυσης του συνεχώς εκδηλούμενου στη χώρα μας ενδιαφέροντος για την εκπαιδευτική και κοινωνική ένταξη και ισότιμη παρουσία των εθνικών μειονοτήτων και γενικότερα των εθνοπολιτισμικών και άλλων κοινωνικών ομάδων στο σημερινό σχολείο. Αυτό είναι ανάγκη να αναδεικνύεται μέσα από νέα, προσαρμοσμένα στη σημερινή πραγματικότητα, προγράμματα σπουδών ιστορικής εκπαίδευσης και, ως συνέπεια αυτού, από το γραπτό ιστορικό λόγο των συγγραφέων των διδακτικών εγχειριδίων, από τον ιστορικό λόγο των μαθητών, από τη μεθοδολογία διδασκαλίας της ιστορίας και της σχολικής ιστορικής έρευνας καθώς και από άλλες πρόσφορες διδακτικές δραστηριότητες και πρακτικές εφαρμογές στο μάθημα της ιστορίας και του περιβάλλοντος.³

6. Να επισημάνω την ανάγκη δημιουργίας σύγχρονων κριτηρίων ανάλυσης και ερμηνείας της πραγματικότητας και του σημερινού φαινομένου των πληθυσμιακών μετακινήσεων σε χώρες υποδοχής και κυρίως την ανάπτυξη δεξιοτήτων συγκριτικής προσέγγισής τους με παλαιότερες μεταναστευτικές κινήσεις πληθυσμιακών ομάδων. Έχοντας ως στόχο την ανά-

² Σημειώνεται εδώ η κινητικότητα που έχει εμφανισθεί τα τελευταία χρόνια αναφορικά με την προώθηση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μέσω του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και των ελληνικών πανεπιστημίων, στη βάση της κατάρτισης ερευνητικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και αγωγής. Πραγματοποιείται κυρίως από επιστημονικά εργαστήρια ελληνικών πανεπιστημίων που έχουν ως στόχους την επιστημονική και εκπαιδευτική προσέγγιση συναφών ζητημάτων. Βλ. Ενδεικτικά *Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής (ΚεΔΑ)* Πανεπιστημίου Αθηνών - Διευθυντής: Καθηγητής Γεώργιος Μάρκου, *Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.)* Πανεπιστημίου Κρήτης - Διευθυντής: Καθηγητής Μιχάλης Δαμανάκης, *Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και Διασποράς (Ε.Μ.ΜΕ.ΔΙΑ.)* Πανεπιστημίου Αθηνών - Διευθυντής: Καθηγητής Αντώνιος Κόντης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν οι σχετικές ερευνητικές εργασίες και μελέτες που εκπονούνται στο Εθνικό Κέντρο Ελληνικών Μελετών και Έρευνας του Πανεπιστημίου La Trobe της Αυστραλίας - Διευθυντής: Καθηγητής Αναστάσιος Τάμης.

³ Λεοντοίνης Γ.Ν., Ρεπούση Μ. (2002) *Η ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*, ό.π., Βλ. Λεοντοίνης Γ. Ν. (2003) *Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα διδακτικής της ιστορίας και του περιβάλλοντος*, Αθήνα, εκδ. Ινστιτούτου του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα. Πβ. του ίδιου (1999) *Ιστορία - περιβάλλον και η διδακτική τους*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.

πτυξη και εδραίωση αισθημάτων πολυπολιτισμικής συνείδησης και σεβασμού της ιδιαιτερότητας, θα δοθεί έμφαση σε επιλεγμένα συγκριτικά παραδείγματα, που αφορούν σε παλαιότερες και νεότερες μεταναστευτικές κινήσεις πληθυσμών του 20ού αιώνα που είναι δυνατόν να αναδείξουν παρεμφερείς κοινωνικές, οικονομικές και δημογραφικές συνθήκες ζωής αλλά κυρίως αντιστροφές του φαινομένου της διασποράς πληθυσμών. Το παράδειγμα, που θα αναδεικνύει τη μεταναστευτική κινητικότητα των Ελλήνων κατά τον 20ό αιώνα (ελληνική διασπορά του 20ού αιώνα) με αυτό της τελευταίας οικονομικής μετανάστευσης στην Ελλάδα είναι δυνατόν να οδηγήσει σε θετικά εκπαιδευτικά αποτελέσματα.

7. Να εισηγηθώ την ανάγκη εξέτασης και ένταξης της πολυπολιτισμικότητας στο πλαίσιο ανάπτυξης και εξέλιξης της φιλελεύθερης σκέψης στο νεωτερικό κόσμο καθώς και της προσέγγισης του σημερινού φαινομένου της μετανάστευσης σύμφωνα με τις θεωρήσεις της σύγχρονης εξισωτικής φιλελεύθερης σκέψης και στη βάση μιας περισσότερο συνειδητής αντιμετώπισης και αποδοχής της αλληλεπίδρασης διαφορετικών πολιτισμών όπως και στη γενικής αποδοχής διαπίστωση, ότι κάθε πολιτισμός είναι στην πραγματικότητα από τη φύση και την ιστορική του πορεία πολυπολιτισμικός.

8. Να προτείνω την ανάγκη υιοθέτησης θέσεων και πρακτικών που υπερβαίνουν μοντέλα αφομοίωσης ή εξάλειψης της διαφοράς και ενσωμάτωσης των μειονοτήτων στις κυρίαρχες και πλειοψηφούσες πληθυσμιακές ομάδες της χώρας υποδοχής, που πρωτοστάτησαν άλλωστε μέχρι τη δεκαετία του '60. Η διαμόρφωση ειδικότερα συγκεκριμένων προτάσεων πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης εντάσσεται στους στόχους της εισηγησης, που αντιστοιχούν σε ανανεωμένα περιεχόμενα σπουδών και συγκεκριμένη διδακτική μεθοδολογία για την ιστορική εκπαίδευση και τη μελέτη του περιβάλλοντος. Οι προτάσεις αυτές θα έχουν ως σημείο αναφοράς ένα συλλογικό πλαίσιο κοινωνικής και οικονομικής ζωής που να ικανοποιεί τις γενικότερες ανάγκες του σημερινού ανθρώπου.

2. Προγράμματα σπουδών: Ανάδειξη, μέσω του μαθήματος της ιστορίας και του περιβάλλοντος, της παγκοσμιότητας του σημερινού πολιτισμού και της πολυπολιτισμικής διάστασης εφαρμοσμένης κρατικής πολιτικής

Έχοντας αναφερθεί στους παραπάνω στόχους της εργασίας μου αυτής, θα ήθελα να σημειώσω ότι οι σύγχρονοι Έλληνες δεν έτυχαν σε αυτή την περίοδο, κυρίως μετά τη δεκαετία του 1920, σχετικών εμπειριών στη χώρα τους. Απέκτησαν ανάλογες εμπειρίες μόνο ως χώρα αποστολής μεταναστευτικού πληθυσμού και όχι ως χώρα «υποδοχής» (χώρα ουσιαστικά που είναι από τη συγκυρία υποχρεωμένη να καθορίσει τη στάση της απέναντι στο μετανάστη που σήμερα χωρίς όρους εισέρχεται στη χώρα μας, όπως και σε άλλες χώρες).

Η μεταναστευτική δηλαδή κινητικότητα πληθυσμιακών ομάδων που συντελείται τα τελευταία χρόνια (οικονομικοί μετανάστες, πολιτικοί πρόσφυγες) σε συνδυασμό με την καλλιέργεια μιας σημερινής αντίληψης περί της δομής και της λειτουργίας του δυτικού κράτους αναδεικνύει πολλαπλά πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις αλλά και σύγχρονα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα. Προωθεί ωστόσο την πολιτική αναγνώριση της ετερότητας των κοινωνικών ομάδων και ανάγει την πολυπολιτισμικότητα σε μια νέα, σύγχρονη μορφή κοινωνικής συγκρότησης. Στην πραγματικότητα, αυτό που αναγνωρίζεται ως ιστορική εξέλιξη του κράτους έχει σχέση με μια συνειδητή μετατόπιση από την εθνοκεντρική προσέγγιση της συνοχής της κοινωνίας προς τον πολιτισμικό της πλουραλισμό και τη διαμόρφωση αρμονικών σχέσεων και κοινωνικής επικοινωνίας μεταξύ των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων στη βάση του σεβασμού ενός κοινού κώδικα πολιτικής επικοινωνίας, που δεν μπορεί να είναι αποκλειστικά το έθνος αλλά κυρίως οι δημοκρατικές αρχές, αξίες και πρακτικές (δικαιοσύνη, ισότητα, ελευθερία) που οι πολίτες «συμφωνούν» να αποδεχθούν.

Εκ προοιμίου, πάντως, τις μεταναστευτικές αυτές ομάδες πληθυσμού τις ακολουθεί προκαθορισμένος κοινωνικός διαχωρισμός και εκ των πραγμάτων δεν αναγνωρίζεται η

ένταξή τους ως ισότιμων μελών στην πολιτική οντότητα του οργανωμένου κράτους και των κοινωνικών εκείνων ομάδων που, κατά κανόνα, πλειοψηφούν σ' αυτό⁴. Οι κυρίαρχες δηλαδή ομοιογενείς εθνικές και κοινωνικές πλειοψηφίες, που τις διακρίνουν διαφορετικές αρχές, αξίες και νοοτροπίες από άλλες μικρότερες ομάδες πληθυσμού, συνειδητοποιούν ότι ανήκουν σε ένα ενιαίο κοινωνικό σύνολο. Τα σημερινά κράτη, στη βάση μιας συνειδητής πολιτικής στρατηγικής, αντιλαμβάνονται ότι οφείλουν να αντιμετωπίζουν τις πολιτισμικά διαφορετικές και με άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά ομάδες με σεβασμό και αποδοχή της ετερότητας. Δίδουν έμφαση στην κοινωνική ένταξη των ομάδων αυτών μέσω της συμβολής της εκπαιδευτικής διαδικασίας σύμφωνα με τις αρχές του σύγχρονου εξισωτικού φιλελευθερισμού. Στο πλαίσιο αυτό κρίνεται, νομίζω, απαραίτητη η επανεξέταση των θεωρητικών διδακτικών αρχών και πρακτικών του εκπαιδευτικού συστήματος στην κατεύθυνση των νέων κοινωνικών και πολιτικών δεδομένων, προκειμένου αυτό να ανταποκριθεί στις ανάγκες της σημερινής κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας, με στόχο να θεμελιώσει σχετικές θεωρητικές αναφορές και πρακτικές για συνταγματική (κοινοβουλευτική) δημοκρατία, πολιτική ελευθερία, κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα ευκαιριών.

Δηλαδή, από τη στιγμή που η υπάρχουσα εκπαιδευτική πραγματικότητα και η πολιτική ζωή καταδεικνύουν ότι συνεχίζει να επιχωριάζει το διακριτό πρόβλημα του ρατσισμού και των κοινωνικών, ταξικών και φυλετικών διακρίσεων στην κοινωνία και στη σχολική πράξη, η ιστορική εκπαίδευση μπορεί να σχεδιάζει ορθολογικούς και επιστημονικά τεκμηριωμένους τρόπους για να εκπληρώνει τους κύριους εκπαιδευτικούς της στόχους. Με το δεδομένο της ανάγκης ύπαρξης προϋποθέσεων για περαιτέρω οργάνωση και λειτουργία μιας πλουραλιστικής και δημοκρατικής κοινωνίας, απαιτείται τα εμπλεκόμενα στην εκπαιδευτική διαδικασία πρόσωπα και φορείς να συνειδητοποιούν ότι προσφέρουν εκπαίδευση που απευθύνεται και αφορά σε όλους τους μαθητές, χωρίς αυτή η εκπαιδευτική διαδικασία να εξαρτάται και να διαφοροποιείται από την παρουσία «ξένων» μαθητών στη σχολική τάξη.

Το υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό (εικαστικό, εικονογραφικό, κινηματογραφικό, πηγές, έμμεσες και άμεσες, λογοτεχνικά, πολιτικά κείμενα, κείμενα διαχρονικής πολυπολιτισμικότητας και διαπολιτισμικότητας, εκπαιδευτικές επισκέψεις σε δημόσιους χώρους και τόπους πολιτισμικής αναφοράς χωρίς επιλογές με βάση την ετερότητα, σχολική επιτόπια έρευνα) είναι θεμιτό να εμπλουτίζει τις ζώες, τις γνώσεις και τα συναισθήματα των μαθητών. Αυτός ο εμπλουτισμός μπορεί να απορρέει από τη μάθηση και την από κοινού προσέγγιση της κουλτούρας των ποικίλων εθνικών και κοινωνικών ομάδων, κυρίως όμως να εμπεδώνει την υποχρέωση αναφοράς και διδακτικής επεξεργασίας ιστορικού υλικού που να στηρίζει και να αναδεικνύει αβίαστα αναγνωριζόμενες μορφές ελευθερίας και θεμελιώδεις ηθικές αξίες, όπως ανθρώπινα δικαιώματα, δικαιοσύνη, ισότητα των ευκαιριών και το δικαίωμα της διαφοράς.

Η ιστορική εκπαίδευση, όπως και κάθε άλλη περιεκτική διάσταση της εκπαίδευσης, που αξιολογεί και αποδέχεται τις αξίες αυτές με βάση την αναγνώριση και τον προσδιορισμό συνταγματικών ορίων της αυτονομίας του κάθε πολίτη, αποδιώχνει το φαινόμενο του τυχόν επιχωριάζοντος εθνικισμού, του ρατσισμού και των κάθε μορφής διακρίσεων γενικότερα. Εντάσσει τα φαινόμενα αυτά στα ενδιαφέροντα του συνόλου της κοινωνίας, τα μέλη της οποίας συνειδητοποιούν ότι αυτά επηρεάζουν δυσμενώς τις μειοψηφούσες εθνικές και κοινωνικές ομάδες, οι οποίες εκ των πραγμάτων είναι κατά κανόνα και πιο ανίσχυρες στο δημόσιο χώρο και στον κόσμο γενικά γύρω τους, που τον βλέπουν ή τον θεωρούν δομημένο με διακρίσεις χρώματος, φυλής και άλλων ανόμοιων εθνικών, κοινωνικών και οικονομικών χαρακτηριστικών. Παράλληλα καταρρίπτει την αίσθηση ανασφάλειας και των κοινωνικών εκείνων ομάδων που είναι πολιτικά, κοινωνικά και θεσμικά ισχυρότερες και έχουν

⁴ Λεοντοίνης Γ.Ν. (2004) «Έθνος-κράτος, ιστορική εξέλιξη και παγκοσμιοποίηση», στο συλλογικό τόμο: *Περί Πολιτισμού*, του «Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής», Αθήνα, εκδ. Ι. Σιδέρης, **υπό έκδοση**.

εγχαραχθεί σε αυτές αντιλήψεις και νοοτροπίες για τις διαθέσεις και τα αισθήματα των μειονοτικών ομάδων καθώς και για την αναδιαμορφούμενη νέα πολυπολιτισμική δομή του κόσμου γύρω τους⁵. Συγχρόνως όμως αναδεικνύει τη συνοχή του κράτους και επιφέρει ομόνοια ανάμεσα στους πολίτες της κοινωνίας ενδυναμώνοντάς την με νέες πολιτισμικές παραδόσεις και αξίες.

Η ιστορία ως μάθημα μπορεί να προωθήσει μια πολυμορφία στρατηγικών για την εμπέδωση του αισθήματος κατά του ρατσισμού και των κοινωνικών διακρίσεων στις σημερινές γενιές (παρά το γεγονός ότι ο συμβατικός της ρόλος είναι εντελώς διαφορετικός). Ο εμπλουτισμός του προγράμματος σπουδών με πρόσφορα και σύγχρονα περιεχόμενα σπουδών είναι δυνατόν να αντανakλάται στα διδακτικά εγχειρίδια ιστορίας και στον ιστορικό λόγο μαθητών και διδάσκοντος. Ακόμη, η ενίσχυση της διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας με σχετικές διδακτικές δραστηριότητες και πρακτικές μπορούν να βοηθούν, ώστε να αμβλύνονται οι ρατσιστικές διαθέσεις και συναισθήματα διακρίσεων κατά συγκεκριμένων κοινωνικών, εθνικών και εθνοπολιτισμικών ομάδων. Συνειδητά χρειάζεται να αναδεικνύονται οι αξίες της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ισότητας των ευκαιριών, μια αναγνώριση που αβίαστα δεν προβαίνει σε θεωρητικές αναφορές και συμπερασματικές διατυπώσεις με μέσα που δίνουν έμφαση στην ετερότητα και στη διαφορά (μη δόκιμος ιστορικός λόγος). Η ανάδειξη στη συνείδηση των νέων του πολιτισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ελευθερίας, της ισότητας ευκαιριών και της δικαιοσύνης είναι δυνατόν να καταρρίπτει φοβίες, ανησυχίες, προκαταλήψεις, στερεότυπα που διατηρούν σε χαμηλό επίπεδο την πολιτισμική υπόσταση της κοινωνίας, αυξάνουν αμοιβαία την επικινδυνότητα των ανθρωπίνων σχέσεων και εντείνουν τον κοινωνικό διαχωρισμό και την ανασφάλεια του σημερινού ανθρώπου.

Προκύπτει ασφαλώς σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, η ανάγκη να διαμορφωθεί ένα πρόγραμμα σπουδών στην ιστορία, που να είναι όσο γίνεται πιο γνήσιο και ουσιαστικό. Το πρόγραμμα αυτό για την ιστορία ως μάθημα είναι χρήσιμο να επικεντρώνεται στην πρόκληση της πολυπολιτισμικότητας και του περίπλοκου βέβαια ζητήματος της πολιτικής της αναγνώρισης⁶, που μοιραία αντιμετωπίζουν οι σημερινές δημοκρατικές κοινωνίες και υπερβαίνει πλέον τη θεωρητική προβληματική του περασμένου αιώνα αναφορικά με πρακτικές και μοντέλα περί αφομοίωσης και ενσωμάτωσης των μεταναστευτικών μειονοτικών ομάδων. Πιο συγκεκριμένα, ένα νέο πρόγραμμα σπουδών στην ιστορία χρειάζεται να δίνει βαρύτητα στην έννοια και στο περιεχόμενο της πολυπολιτισμικότητας. Να έχει ως στόχο να μην ενισχύει ενυπάρχουσες μορφές προκατάληψης και δυσμενούς προδιάθεσης για το διαφορετικό της ζωής των άλλων αλλά να φροντίζει να προσφέρει σύγχρονη πολιτική και ιστορική εγγραμματοσύνη καθώς και να καλλιεργεί αισθήματα ασφάλειας, ισότητας ευκαιριών και κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η άρθρωση ενός ιστορικού λόγου, που θα εναποτίθεται και στο γραπτό ιστορικό λόγο των συγγραφέων του διδακτικού εγχειριδίου ιστορίας και θα υλοποιείται από τα εμπλεκόμενα πρόσωπα στη διδακτική εργασία και στη σχολική ιστορική έρευνα, προϋποθέτει μια σύγχρονη θεωρητική κατεύθυνση και προβληματική. Η θεωρητική αυτή προβληματική είναι ανάγκη να βασίζεται σε αναγνωριζόμενες ηθικές αρχές και αξίες καθώς και στις πρακτικές της φιλελεύθερης παράδοσης, που θα βοηθά το μαθητή να αναγνωρίζει το πραγματικό πρόσωπο της κοινωνίας. Να γνωρίζει ότι, με προσδιοριζόμενα συνταγματικά όρια πολιτικής αυτονομίας, μπορεί να συμμετέχει στην κοινωνία ελεύθερα, δίκαια και ισότιμα με όλους. Ακόμη να είναι σε θέση να κατανοεί το ρόλο που η συγκυρία του επιφύλαξε και οπωσδήποτε να νιώθει ότι προσφέρεται αυθεντική θεωρητική εκπαιδευτική πολιτική και κοινωνική

⁵ Παιονίδης Φ. (2002) «Φιλελευθερισμός και πολυπολιτισμικότητα», στο συλλογικό τόμο: *Περί Φιλελευθερισμού*, του «Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής», Αθήνα, εκδ. Ι. Σιδέρης, 453-475.

⁶ Ταϊήλορ Τ. (1997) *Πολυπολιτισμικότητα*, (μετάφρ. Φ. Παιονίδης), Αθήνα, εκδ. Πόλις, 71 κ.ε.

γνώση, η οποία έχει ως συνέπεια να αποκτά εκείνες τις δεξιότητες που απαιτούνται για να κατανοεί τη δομή και την ποικιλομορφία του κόσμου γύρω του, το πολιτισμικό ειδικότερα περιβάλλον που έχει συναρθρωθεί και που μοιραία συνεχώς αναδιαμορφώνεται.

Η δυναμική της εξέλιξης του κράτους και του πολιτισμού της σύγχρονης δημοκρατίας αποτελούν προϋποθέσεις άρθρωσης δόκιμου ιστορικού λόγου, καθώς τα ηθικά ζητήματα της εποχής μας και οι πολιτικοί προβληματισμοί για τη διάσταση και το πρόβλημα πολιτικής αναγνώρισης της πολυπολιτισμικότητας από τη σημερινή κοινωνία είναι θεμιτό να επηρεάζει και να προβληματίζει την ιστορική εκπαίδευση. Συνιστάται τα νέα αυτά δεδομένα να αποτελούν μέρος του εισηγητικού σημειώματος (εισηγητικής προβληματικής) του προγράμματος σπουδών και της παρατιθέμενης βιβλιογραφίας που έχουν ως αποδέκτες τους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν την ιστορία και το περιβάλλον. Ακόμη να συνιστούν πειστικό προαπαιτούμενο για τους συγγραφείς των διδακτικών εγχειριδίων ιστορίας.

Η παιδευτική αποστολή της ιστορίας είναι δυνατόν να διασφαλίζεται, εάν πράγματι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις ώστε οι νέοι να σκέφτονται κριτικά και να συνδιαλέγονται από κοινού για ζητήματα που μπορούν να οδηγούν σε μια ηθική και πολιτική συνεννόηση και κοινά αποδεκτή ισότιμη συνεργασία και συμμετοχικότητα. Η διάχυση, επίσης, εμπειρικών γνώσεων και προσωπικών βιωμάτων που αναδεικνύουν τη συνειδητοποίηση σύγχρονων ηθικών και πολιτικών ζητημάτων, που καθημερινά γύρω μας ανακύπτουν, είναι αναγκαίο να λαμβάνεται υπόψη στις προτάσεις του προγράμματος σπουδών ιστορίας για αναγνώριση, ενίσχυση και εφαρμογή μιας εκπαιδευτικής πολιτικής αναφορικά με την πρόσληψη της πολυπολιτισμικότητας από την εκπαιδευτική διαδικασία της ιστορικής εκπαίδευσης και με βάση τις αρχές της σύγχρονης και συνταγματικά κατοχυρωμένης πολιτείας.

Όσοι σήμερα εκπονούν προγράμματα σπουδών οπωσδήποτε μπορούν πιο ελεύθερα και περισσότερο συνειδητά να προβάλλουν τις απόψεις τους και να αναφέρονται στη δομή του κόσμου γύρω τους. Είναι αναγκαίο ωστόσο να επισημανθεί η απουσία μιας σαφούς εκπαιδευτικής πρότασης αναφορικά με την ένταξη και τη συνειδητή ενσωμάτωση στην ιστορική αφήγηση της έννοιας, του περιεχομένου και της σχετικής ορολογίας γύρω από τον πολιτισμό, την κουλτούρα, τις κοινές ανθρώπινες αξίες, την παγκοσμιότητα, τη σύγχρονη και παλαιότερη πολιτική και κοινωνική σκέψη. Τα εισαγωγικά - εισηγητικά σημειώματα των προγραμμάτων σπουδών ιστορίας και μελέτης του περιβάλλοντος και η δομή κυρίως της θεματικής συγκρότησής τους είναι ανάγκη να προτείνουν την ανάδειξη της έννοιας και του περιεχομένου όρων, νοηματικών συσχετίσεων και παραδοχών όπως π.χ. «κουλτούρα», «πολιτισμός», «τέχνη», «τέχνη και ιστορία», «διαπολιτισμικότητα», «πολυπολιτισμικότητα», «σημερινό πολυπολιτισμικό κράτος», «πολυεθνικότητα μιας αυτοκρατορίας και ενός παλαιότερου έθνους-κράτους ή του σημερινού κράτους», «έθνος-κράτος», «πολυεθνική κοινωνία», «εθνικισμοί», «πολυεθνικό σχολείο», «μετανάστευση χθες και σήμερα», «παγκοσμιοποίηση», «σύγχρονη πολιτική σκέψη», «κλασικός και σύγχρονος φιλελευθερισμός», «κοινοτισμός», «μοντέλα αφομοίωσης και ενσωμάτωσης των μειονοτικών ομάδων», «πολιτικές της ταυτότητας», «πολιτικές αναγνώρισης ή μη του περίπλοκου ζητήματος της πολυπολιτισμικότητας», «πολιτική συνεννόηση», «διεθνείς οργανισμοί», «ρατσισμός», «ταυτότητες», «ετερότητα», «ομοιότητα», «ατομικές διαφορές», «κοινωνικές διακρίσεις», «ανθρώπινα δικαιώματα», «ατομική και πολιτική ελευθερία», «ισότητα ευκαιριών» και «ατομικές ελευθερίες», «κοινοβουλευτική δημοκρατία».

Η δομική ενσωμάτωση αυτών των εννοιών και του περιεχομένου τους, που συνειδητά συνιστάται να πραγματοποιείται σε ένα πρόγραμμα σπουδών ιστορίας (εισαγωγικά-εισηγητικά σημειώματα προγραμμάτων σπουδών και συνιστώμενες θεματικές ενότητες), προϋποθέτει παράλληλα απώθηση του ιστορικού αναχρονισμού, ενός άκριτου παροντισμού και της άστοχης και με απλοϊκούς τρόπους εισχώρησης στενού πολιτικού λόγου στην ιστορική αφήγηση. Προέχει η ανάδειξη των κριτηρίων που διέπουν τις δομές και τη λειτουργία της ιστορικής κοινωνίας που εξετάζεται. Προϋπόθεση είναι η αναγνώριση της δυναμικής μιας σύγχρονης προβληματικής χωρίς παρελθοντικά κριτήρια και στερεότυπα, που άλλωστε είναι

προϋπόθεση να προσδιορίζει ένα δόκιμο ιστορικό λόγο. Αυτός ο ιστορικός λόγος απαιτείται να στοχεύει, στο πλαίσιο μιας ερμηνευτικής προσέγγισης συγκεκριμένων θεματικών ενότητων, στην εκπλήρωση του οράματος μιας συνταγματικά κατοχυρωμένης φιλελεύθερης δημοκρατίας που εγγυάται, με όρους ισότητας ευκαιριών, ελευθερίας και δικαιοσύνης, τα δικαιώματα και την ευημερία των πολιτών μέσα στο σημερινό πολυπολιτισμικό περιβάλλον. Άλλωστε, είναι φανερό σήμερα ότι αυτό είναι μία αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα αλλά, σε αντίθεση προς το παρελθόν, νιώθουμε ότι είναι ενεργό και άμεσο στη συνείδησή μας και επηρεάζει επομένως τις πολιτικές πράξεις και τις κοινωνικές πρακτικές της πολιτείας.

3. Βασικές αρχές προγράμματος σπουδών ιστορίας και περιβάλλοντος

Θα παραθέσω δώδεκα βασικές αρχές που, κατά τη γνώμη μου, θα μπορούσαν να λαμβάνονται υπόψη κατά την κατάρτιση των προγραμμάτων σπουδών ιστορίας και μελέτης του περιβάλλοντος στη Γενική Εκπαίδευση και θα επηρέαζαν τη διδακτική πράξη μέσω των διδακτικών εγχειριδίων και της σχολικής ιστορικής έρευνας και διδασκαλίας⁷. Η βασική θέση που διέπει αυτές τις αρχές επιβάλλεται να είναι ένα μη μονοπολιτισμικά προσανατολισμένο πρόγραμμα σπουδών. Είναι δηλαδή φυσικό ότι η πρόταση αρχών αναφέρεται σε μη, με διακεκριμένο χαρακτήρα, διαπολιτισμικά προγράμματα σπουδών στην ιστορία αλλά σε προγράμματα για όλους τους μαθητές ανεξάρτητα από την ετερότητά τους και την παρουσία ή μη «ξένων» μαθητών στη σχολική αίθουσα και στο ευρύτερο σχολικό περιβάλλον. Αποσκοπεί συγκεκριμένα, με ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση, σε ένα πολυπολιτισμικά προσανατολισμένο πρόγραμμα σπουδών και σχολικό περιβάλλον, για να ενταχθούν ομαλά σ' αυτό όλοι οι μαθητές στην εκπαιδευτική εκείνη διαδικασία που το κράτος με την εκπαιδευτική του πολιτική προσδιορίζει. Οι αρχές αυτές είναι δυνατόν να διατυπωθούν ως εξής:

1. Το πρόγραμμα σπουδών, αναφορικά με την πολυπολιτισμικότητα, είναι ανάγκη να προτείνει συγκεκριμένη διδακτική μεθοδολογία και βασικές αρχές σχολικής ιστορικής έρευνας, έχοντας ως βάση τη διαπίστωση ότι η ιστορία είναι ένα κατεξοχήν πολυπολιτισμικό μάθημα καθώς και το δεδομένο ότι κάθε πολιτισμός είναι στην πράξη πολυπολιτισμικός⁸. Ακόμη, προβλέπει και ενθαρρύνει συστηματική εφαρμογή ενεργητικών μεθόδων διδασκαλίας, δίνοντας έμφαση στη μετάβαση στη σύγχρονη πολυπολιτισμική πραγματικότητα, η οποία μπορεί και χρειάζεται να γίνεται πρόκληση για όλους τους μαθητές. Η διδασκαλία και η σχολική ιστορική έρευνα διεξάγονται ωστόσο έτσι ώστε να δίνουν επαρκείς απαντήσεις στη διδασκαλία της ιστορίας των μετακινήσεων των πληθυσμών. Έχει δειχθεί ότι αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον η ανάληψη δραστηριοτήτων που αναπτύσσουν κριτική ιστορική σκέψη, προσωπική δημιουργία και ανάδειξη αξιосέβαστων συμπεριφορών προς όλους, ανεξάρτητα από κοινωνική ή εθνική προέλευση, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ή όποια ηθική ή άλλη κατάσταση.

2. Οι συνθήκες που οδήγησαν στην εμφάνιση του εθνικισμού και προκάλεσαν στη συνέχεια τη διακήρυξη της «αρχής των εθνοτήτων», η ιστορική διαδρομή και εξέλιξη του εθνικισμού καθώς και η μετεξέλιξη του στη σημερινή εποχή (πολιτικό - πολυπολιτισμικό κράτος) είναι δυνατόν να αποτελεί μια αναγκαία θεωρητική κατεύθυνση για το πρόγραμμα σπουδών ιστορίας και περιβάλλοντος και την κατανόηση της ιστορικότητας αυτής της κρίσιμης για το νεωτερικό κόσμο περιόδου. Το ιστορικό φαινόμενο του εθνικισμού με όλες τις παραλλαγές του και κυρίως η εξέλιξη του παλαιού έθνους-κράτους σε πολυπολιτισμικό –

⁷ Λεοντσίνης Γ.Ν., Ρεπούση Μ. (2002) *Η ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*, ό.π., 11-25.

⁸ Πβ. Λεοντσίνης Γ.Ν. (1996) *Διδακτική της ιστορίας: Γενική - τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, και του ίδιου (2003) *Ιστορία - περιβάλλον και η διδακτική τους*, ό.π., Πβ. του ίδιου (2003) *Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα διδακτικής της ιστορίας και του περιβάλλοντος*, ό.π.

πολιτικό κράτος μπορεί να παρουσιάζεται ενιαία στη διδασκόμενη ιστορική ύλη, στα προγράμματα σπουδών της ιστορίας, στους διδακτικούς χειρισμούς και στη μεθοδολογία της σχολικής έρευνας⁹.

3. Το πρόγραμμα σπουδών χρειάζεται να αναφέρεται απαραίτητως στο ιστορικό παρελθόν του ρατσισμού είτε ως αυθόρμητης είτε ως θεωρητικής ιδεολογίας. Αυτό είναι αναγκαίο να εισχωρεί στο περιεκτικό εισηγητικό σημείωμα των συντακτών του προγράμματος αυτού, με στόχο να διαπεράσει στη συνέχεια αβίαστα τα κείμενα των εγχειριδίων ιστορίας καθώς και το λόγο των διδασκόντων και των μαθητών.

4. Η έμφαση στις φιλελεύθερες αρχές της ελευθερίας, της ισότητας των ευκαιριών, της δικαιοσύνης και του σεβασμού της διαφορετικότητας έχει αποδειχθεί ότι προάγει την ιστορική σκέψη. Διαμορφώνεται επομένως ένας σύγχρονος, δόκιμος ιστορικός λόγος που επιλέγει την ουδετερότητα και όχι τη διαφορά, δεν υπογραμμίζει τους ήδη «υπογραμμισμένους» από την κοινωνία μαθητές και μελλοντικούς πολίτες της χώρας, κινείται στο πλαίσιο της σημερινής αντίληψης για τη μειοψηφική εκπαίδευση και αντιμετωπίζει με σύγχρονους κοινωνικούς και παιδαγωγικούς όρους τους μαθητές, με την παροχή ίσων ευκαιριών μάθησης ανεξάρτητα από την κοινωνική ή πολιτισμική τους προέλευση και με την ουδέτερη αποδοχή του πολιτισμικού κεφαλαίου όλων των μαθητών. Ο επιστημονικός λόγος της ιστορίας γίνεται το πεδίο σφυρηλάτησης μιας οικουμενικής ιστορικής συνειδησης, που δεν υπογραμμίζει αυτά που χωρίζουν αλλά αυτά που ενώνουν τους ανθρώπους και συνειδητά πλέον μπορούν να διαμορφώσουν ανθρώπινες σχέσεις στη βάση της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατικής αντίληψης περί της λειτουργίας του σημερινού κράτους και της διεθνούς κοινωνίας.

5. Παραμερίζεται το επιμέρους που φαίνεται ως διαφορετικό, ενώ προβάλλεται το γενικά αναγνωρισμένο και αποδεκτό (καθολικά ανθρώπινα γνωρίσματα), τα οποία δημιουργικά ανακαλύπτονται με τη σχολική έρευνα και αναδεικνύονται στη συνέχεια με την ιστορική έκφραση και τον μη κοινωνικά, εθνικά ή φυλετικά διαχωριστικό λόγο. Συγκεκριμένες δηλαδή μορφές μειοψηφικής εκπαίδευσης ενσωματώνονται συνειδητά στο κύριο σώμα του προγράμματος και της ιστορικής ύλης με το να αναδεικνύονται αβίαστα οι κοινές ανθρώπινες αξίες της ισότητας ευκαιριών, της ελευθερίας και της δικαιοσύνης καθώς και αξιολογούμενες συμπεριφορές των πολιτών όπως και η ειλικρινής επικοινωνία τους χωρίς διακρίσεις. Το παιδαγωγικό, δηλαδή, παιχνίδι προβάλλεται στο ιστορικό μάθημα με περιεχόμενα σπουδών που αναδεικνύουν, με κριτήρια της εποχής, την ιστορικότητα της περιόδου που εξετάζεται και προβάλλουν την ιστορική εξέλιξη και τη σημερινή πραγματικότητα (διαπολιτισμικότητα, πολυεθνικότητα του κράτους, πολυπολιτισμικότητα, σύγχρονη μεταναστευτική κινητικότητα).

6. Δίδεται έμφαση σε περιεχόμενα σπουδών που αναδεικνύουν, χωρίς παρελθοντολογικά κριτήρια, τη σημερινή πραγματικότητα, ενώ είναι δυνατόν επίσης να γίνεται χρήση, όπως έχω επισημάνει προηγουμένως, του συγκριτικού παραδείγματος σε ειδικές θεματικές ενότητες όπως π.χ. η «Ελληνική Διασπορά και νεότερες όπως και σημερινές πληθυσμιακές μετακινήσεις». Το συγκριτικό ειδικότερα παράδειγμα «Οικονομική μετανάστευση των Ελλήνων, π.χ., στην Αυστραλία ή και σε άλλες χώρες (η Ελλάδα τότε χώρα-κράτος αποστολής μεταναστών) με τη σύγχρονη οικονομική μετανάστευση στην Ελλάδα (η Ελλάδα χώρα, έθνος-κράτος που, υπό τη σημερινή συγκυρία, δέχεται οικονομικούς και άλλους μετανάστες)» και όχι με την έννοια δηλαδή κράτους «υποδοχής» το οποίο προσδιόριζε εκείνο τους όρους της μετανάστευσης (Αμερική π.χ., Αυστραλία, Γερμανία, κ.ά.), μπορεί να δείξει τη διάσταση αντιστροφών του μεταναστευτικού φαινομένου. Μια δηλαδή πρόσφορη ιστορική προσέγγιση συγκριτικών πολιτικών πρακτικών υπό διαφορετικές ιστορικές συνθήκες αναμένεται να αποβεί εκπαιδευτικά χρήσιμη, όπως μέσα από συγκεκριμένες έρευ-

⁹ Λεοντοίνης Γ.Ν. (2004) «Έθνος-κράτος, ιστορική εξέλιξη και παγκοσμιοποίηση», ό.π.

νες και διδακτικές πρακτικές και προγράμματα σπουδών επιχειρείται σήμερα να αναδειχθεί και ευελπιστούμε αυτά να εμπλουτισθούν με τα νέα δεδομένα της συνείδησης του σημερινού ανθρώπου και να διασυνδεθούν εν τέλει ομαλά με το σημερινό σχολικό περιβάλλον.

7. Βασική μου πεποίθηση είναι ότι δεν απαιτούνται «διαπολιτισμικές» αίθουσες διδασκαλίας τουλάχιστον για το μάθημα που αναφέρομαι και τις διαδικασίες προσέγγισης του περιβάλλοντος ούτε φυσικά ειδικά «διαπολιτισμικά σχολεία» που ήδη υπάρχουν και υποκρύπτουν σε διαπολιτισμικές αντιλήψεις που ίσχυαν μέχρι τη δεκαετία του '60, καθώς το μάθημα της ιστορίας δεν έρχεται να υπηρετήσει πολιτικές ταυτότητας και να δώσει θεσμικό χαρακτήρα σε εθνοπολιτισμικές περιχαρακώσεις. Το κτίσιμο ενός προγράμματος σπουδών με τη διάσταση της πολυπολιτισμικότητας διαμορφώνεται με επιλογές κριτηρίων που αφορούν στο τι επιλέγεται για να ενταχθεί αυτό, σε ένα, με ολιστικό τρόπο, προτεινόμενο πρόγραμμα σπουδών ιστορίας και εγχειρίδιο ιστορίας, το οποίο όμως θα επιτρέψει και εναλλακτικές θεματικές προσεγγίσεις, αλλά και ένταξη διαπολιτισμικών αρχών σε όλα τα μαθήματα καθώς και έμφαση σε θέματα, όπως, π.χ., η τέχνη που μπορεί να αναδεικνύεται με το μάθημα της ιστορίας ως παγκόσμιο μέσο σχέσεων και επικοινωνίας.

8. Υποδεικνύονται βασικές αρχές που διέπουν τη συγγραφή και τη διδασκαλία της ιστορίας όπως και ανανεωμένη διδακτική μεθοδολογία¹⁰. Ενδεικτικές και με απομονωμένο τρόπο υπογραμμίσεις στη διαφορετικότητα ή στην ομοιότητα καθώς και αναφορές σε επικρατέστερους πολιτισμούς δεν ενισχύουν το σκοπό και τους στόχους του ιστορικού μαθήματος. Αντίθετα, όπως ανέφερα σε προηγούμενες παραγράφους, αυτή η πρακτική τονίζει με εντονότερα χρώματα τον ήδη «υπογραμμισμένο» από την κοινωνία. Είναι θεμιτό να αφήνουμε να κάνουν οι μαθητές τους συνειρμούς μόνοι τους και να κατανοήσουν διαχρονικά και συγχρονικά το πρόσωπο της κοινωνίας στο παρελθόν, το πρόσωπο της κοινωνίας σήμερα και τις προοπτικές μιας ευνοϊκής γι' αυτούς εξέλιξής της. Ακόμη, τους επιτρέπουμε να συνειδητοποιήσουν ότι, αναφορικά με τα ζητήματα αυτά και στο πλαίσιο των δραματικών εξελίξεων της σημερινής εποχής, είναι τώρα αυτοί που αντιμετωπίζουν συγκεκριμένα αδιέξοδα στη ζωή τους, αλλά όμως συνειδητοποιούν ότι αυτά μπορούν άμεσα να ξεπεραστούν, αφού αυτό με εμπιστοσύνη η πολιτεία τους το δίνει να το καταλάβουν. Δεν κρίνεται οπωσδήποτε σκόπιμο, όταν π.χ. διδάσκεται η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης και υπάρχουν αλλοδαποί μαθητές στην τάξη, να αναφέρεται, με μη ορθολογικό τρόπο, ότι αντίστοιχα ή άλλα ιστορικά φαινόμενα έχουν εμφανιστεί και στη χώρα τους. Είναι άστοχο να τους λέμε, π.χ. ότι και εκείνοι στη χώρα τους κατά την περίοδο της δική τους επανάστασης είχαν ήρωες ή γενικά οτιδήποτε άλλο περισσότερο υπογραμμιστικό.

9. Η ανάδειξη του φαινομένου της Ελληνικής Διασποράς με αυθεντικά ιστορικά κριτήρια και στη διαχρονική της διάσταση είναι χρήσιμο να περιλαμβάνεται, πρόσφορα ενταγμένη, στο ευρύτερο σώμα της διδασκόμενης ιστορικής ύλης. Ειδικό κεφάλαιο για τη Νεοελληνική Διασπορά καθώς και για τις σύγχρονες μετακινήσεις των πληθυσμών στη χώρα μας (μεταναστευτική διασπορά του 20ού αιώνα) είναι δυνατόν κατάλληλα να ενταχθεί στη διδασκόμενη ύλη των τάξεων που διδάσκεται η νεότερη ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία.

10. Καθώς το εκπαιδευτικό σύστημα επιλέγει μη υπογραμμισμένους τρόπους να διδάξει την ιστορία και να προσεγγίσει το περιβάλλον, είναι σημαντικό τέτοιες ενοράσεις να υπερνικούν κατεστημένες αντιλήψεις στη δομή του ιστορικού λόγου. Οι συγγραφείς των διδακτικών εγχειριδίων και οι διδάσκοντες το ιστορικό μάθημα δεν είναι θεμιτό να αισθάνονται πρώτα αυτοί ότι ζουν σε ένα «διακεκριμένο» πολιτισμικό περιβάλλον ή το χειρότερο να μη συνειδητοποιούν ότι ζουν σε ένα τέτοιο περιβάλλον, ότι υφίστανται δηλαδή γύρω τους προκαθορισμένοι, αναγκαίοι κοινωνικοί διαχωρισμοί. Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν προάγεται η ιστορική σκέψη, δεν αμβλύνονται οι διαφορές και δεν ενεργοποιείται ο σημε-

¹⁰ Λεοντσίνης Γ.Ν., Ρεπούση Μ. (2002) *Η ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*, ό.π.

ρινός πολίτης σε δημιουργικές και εξελικτικές ενοράσεις και προοπτικές και συνεπώς η κοινωνία δεν εξελίσσεται και δεν προοδεύει. Το όραμα μιας δημοκρατούμενης συμμετοχικής πολιτείας και η εμπιστοσύνη όλων των πολιτών σ' αυτήν μπορεί να αποτελέσει εργαλείο για να επιλύονται αναφυόμενα, λόγω του φαινομένου της σημερινής πολυπολιτισμικότητας, προβλήματα των σημερινών κρατών.

11. Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, αναφορικά με τα ζητήματα αυτά, προβάλλεται ωστόσο ως προϋπόθεση αποδοχής και εφαρμογής από αυτούς ενός νέου προγράμματος σπουδών που δίδει έμφαση σε μια σύγχρονη διάσταση της πολυπολιτισμικότητας στην ιστορική εκπαίδευση. Αυτό το πρόγραμμα σπουδών, αναφορικά με το ζήτημα της πολυπολιτισμικότητας, θα μπορούσε ενδεικτικά να συνοδεύεται από ορισμένα επιλεγμένα άρθρα-μελέτες. Αυτά θα είχαν ως στόχο να τεκμηριώσουν την πράξη και τη θεωρία της πολυπολιτισμικότητας και θα έπειθαν ενδεχομένως αφενός για την αναγκαιότητα αναμόρφωσης των προγραμμάτων ιστορίας και περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και αφετέρου οι διδάσκοντες την ιστορία κάθε περιόδου θα αποκτούσαν πλουραλιστική γνώση και επιστημονική προσέγγιση σχετικών ζητημάτων. Η ανάδειξη ωστόσο της προσέγγισης αυτής θα ήταν απόρροια κριτηρίων ευρείας αποδοχής και στέρεων επιχειρημάτων που θα βασίζονταν στον προβληματισμό των σημερινών δυτικών κοινωνιών περί πολιτικής αναγνώρισης της πολυπολιτισμικότητας¹¹.

12. Ένα πρόγραμμα σπουδών με πολυπολιτισμική αντίληψη είναι σκόπιμο να προβαίνει στη συγγραφή και παρουσίαση ενδεικτικών παραδειγμάτων και πρακτικών εφαρμογών διδακτικής της ιστορίας και του περιβάλλοντος. Το προτεινόμενο δηλαδή θεωρητικό υπόβαθρο του προγράμματος σπουδών εμπλουτίζεται στην πράξη από τους ίδιους τους θεωρητικούς του προγράμματος. Μεταξύ ωστόσο των ενδεικτικών παραδειγμάτων, που θα παραθέσω παρακάτω, είναι δυνατόν να περιλαμβάνονται για τους διδάσκοντες το μάθημα της ιστορίας και ειδικές αναφορές-διαπιστώσεις, για τη δομή και τη λειτουργία του προγράμματος σπουδών και των διδακτικών εγχειριδίων ιστορίας που είναι ακόμη σήμερα σε ισχύ αλλά και υπό διαμόρφωση. Η επισήμανση σ' αυτά τα προγράμματα (διδασκτικά εγχειρίδια, υπόδειξη-οδηγίες διδακτικής μεθοδολογίας κ.ά) του ενυπάρχοντος διαχωριστικού λόγου και η διαπίστωση απουσίας διδακτικής χρήσης νέων – σύγχρονων πτυχών πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι δυνατόν να προβληματίσει τους συντάκτες ενός νέου προγράμματος σπουδών και να αναδείξει τη διάσταση της νέας δομής του.

4. Ενδεικτικές θεματικές ενότητες, ως απόρροια ενός αναδιαμορφωμένου προγράμματος σπουδών στην ιστορία με το αναγκαίο πολυπολιτισμικό υπόβαθρο (Γυμνάσιο)

Διδακτικές ενότητες που μπορούν να καταστούν πλαίσια διαπολιτισμικής και πολυπολιτισμικής αντίληψης στη διδακτική πράξη του μαθήματος της ιστορίας στο Γυμνάσιο μπορεί, ενδεικτικά, σε τίτλους να αποδοθούν ως εξής:

* *Προέλληνες, Έλληνες (εθνικοί), Ρωμαίοι-Ρωμιοί - Γραικοί, Έλληνες (Νεοέλληνες). Η διαδρομή των εναλλαγών της ονοματοδοσίας τους σε ένα συνεχώς πολυεθνικό και διαθρησκευτικό περιβάλλον*

✓ *Η Αθηναϊκή κοινωνία και οι ξένοι*

✓ *Βυζάντιο και «βάρβαροι» – Θρησκευτική πολιτική και ανεκτικότητα*

✓ *Χριστιανισμός και Ισλάμ*

✓ *Η διακήρυξη της αρχής των εθνοτήτων, το έθνος – κράτος, η ιστορική του διαδρομή και η εξέλιξή του στη μορφή του σημερινού πολιτικού κράτους*

✓ *Παγκοσμιοποίηση και περιεχόμενο της παγκοσμιότητας της κουλτούρας και της οικονομίας σήμερα*

¹¹ Παιονίδης Φ. (2002 ή 2003) «Φιλελευθερισμός και πολυπολιτισμικότητα», ό.π.. Πβ. Γκόβαρης Χ. (2001) *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα, εκδ. Ατραπός, 41 κ.ε.

- ✓ *Ρόλος των διεθνών οργανισμών και των μη κερδοσκοπικών οργανώσεων στη σημερινή συγκυρία της παγκοσμιοποίησης των σχέσεων και της ανθρώπινης επικοινωνίας*
- ✓ *Ιστορική διαδρομή και ιστορική προσέγγιση της μεταναστευτικής κινητικότητας των πληθυσμών στον ευρωπαϊκό χώρο από τους μέσους ευρωπαϊκούς χρόνους μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα*
- ✓ *Νεοελληνική ιστορική διασπορά, μεταναστευτική διασπορά του 20ού αιώνα και σημερινές πληθυσμιακές μετακινήσεις*
- ✓ *Σημερινή μεταναστευτική κινητικότητα και συνειδητή αποδοχή από το σημερινό πολίτη της πολυεθνικότητας του κράτους*
- ✓ *Η διαπολιτισμική και πολυπολιτισμική διάσταση του ισχύοντος προγράμματος σπουδών και των διδακτικών εγχειριδίων ιστορίας. Συγκριτική προσέγγιση (βοηθητικό κείμενο για τους διδάσκοντες τα μαθήματα ιστορίας στη Γενική Εκπαίδευση).*

Οι θεματικές αυτές ενότητες, που ενδεικτικά εντοπίζονται μέσα ακόμη και από την προτεινόμενη ήδη διδακτέα ιστορική ύλη (ισχύοντα προγράμματα σπουδών), είναι δυνατόν να αποτελούν, κατάλληλα ενταγμένες στην ευρύτερη ύλη του προγράμματος, ουσιαστικές δοκιμές ενδεικτικών παραδειγμάτων απόδοσης ιστορικού λόγου. Έχουν ως στόχους να αναδεικνύουν τη διαπλοκή και την αλληλεπίδραση των πολιτισμών καθώς και τη δυναμική τους σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Να υλοποιούν συνειδητά τη διαλεκτική αρχή της αναγνώρισης των κοινών και των διαφορετικών στοιχείων των πολιτισμών. Είναι ευνόητο και απαραίτητο δηλαδή να λεχθεί ότι όλη η ιστορική ύλη δομείται ταυτόχρονα από ιστορικό λόγο, που τον διαπερνούν αβίαστα και ουδέτερα διαπολιτισμικές και πολυπολιτισμικές ιδέες και αντιλήψεις.

Είναι ακόμη αναγκαίο να γίνεται σαφές ότι η πολυπολιτισμικότητα στον ιστορικό χώρο είναι αποτέλεσμα συλλογικής διαδικασίας που υπακούει άλλωστε σε μεγάλο βαθμό στη σχετικότητα πολιτισμικών αρχών. Οι πλειοψηφούσες εθνικές ομάδες του κράτους δε χρειάζεται να προβαίνουν στη λογική θεματικών «εκπτώσεων» για να αναγνωρίσουν δήθεν την ετερότητα και τη διαφορά. Η αλλαγή οπτικής και η αναγνώριση και αποδοχή της διαφορετικότητας του καθενός καθώς και η εξοικείωση με κοινούς προβληματισμούς στη βάση των κοινών ανθρωπίνων γνωρισμάτων μπορούν να οδηγούν στη μείωση της ξενοφοβίας, στην αμοιβαία συνεργασία και στην άμβλυση των συγκρούσεων. Ακόμη, η πολιτική ομόνοια επιτυγχάνεται με τη σταδιακή μετάβαση προς μια πολιτική πλήρους αναγνώρισης από τα σημερινά κράτη του υπαρκτού φαινομένου της πολυπολιτισμικότητας¹².

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση, με όποιον τρόπο και αν χρειάζεται να συμβαδίζει με τα συμφραζόμενα μιας διαπολιτισμικής πολιτικής του κράτους, δεν είναι δυνατόν παρά να αποδίδεται με κοινούς όρους πολυπολιτισμικής διάστασης και στη βάση μιας πολλαπλότητας ιστορικών εκδοχών, που αναδεικνύονται μέσα από την ιστορική συγκυρία και τη σύγχρονη πραγματικότητα. Ακόμη δεν είναι θεμιτό να υπακούουν σε λαϊκισμούς και συναισθηματικές υπερβολές υπεράσπισης δήθεν της ετερότητας αλλά να υπηρετούν, στο πλαίσιο των αρχών και των αξιών της θεωρίας του πολιτικού φιλελευθερισμού¹³, τη σημερινή δυναμική της πολιτικής και κοινωνικής σκέψης καθώς και αυτά που η σύγχρονη ιστοριογραφία προτείνει και η παιδαγωγική προσέγγιση του νέου κοινωνικού περιβάλλοντος απαιτεί. Το εκπαιδευτικό δηλαδή αποτέλεσμα στους σημερινούς αποδέκτες-μαθητές επιδιώκεται να αναδεικνύεται μέσω μιας μαθησιακής επικοινωνίας, προσελκυστικής και ευχάριστης, που προσπαθεί να προσεγγίσει όλους και είναι το ίδιο χρήσιμη σε όλους, κάτι δηλαδή που είναι εξίσου αναγκαίο για τη σχολική κοινότητα στο σύνολό της.

¹² Ταϊλор Τ. (1997) *Πολυπολιτισμικότητα*, ό.π.

¹³ Βλ. Rawls J. (1993) *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press.

Βασική βιβλιογραφία

- Avineri S. and De-Shalit A. (1992) (ed *Communitarianism and Individualism*, Oxford, Oxford University Press.
- Βερνίκος Ν., Δασκαλοπούλου Σ. (2002) *Πολυπολιτισμικότητα. Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Αθήνα, εκδ. Κριτική.
- Cohen G.A. & Self-Ownership (1995) *Freedom and Equality*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Galston W.A. (1980) *Justice and the Human Good*, Chicago, Chicago University Press.
- Γκόβαρης Χ. (2001) *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*, Αθήνα, εκδ. Ατραπός.
- Dworkin R. (1977) *Taking Rights Seriously*, London, Duckworth.
- (1985) «Liberalism», στο: *A Matter of Principle*, Cambridge, Harvard University Press, Ma., pp. 181-204.
- Leontsini E. (2002) *The Appropriation of Aristotle in the Liberal-Communitarian Debate*, PhD thesis, Department of Philosophy, Glasgow, University of Glasgow.
- Λεοντσίνης Γ.Ν. (2003) *Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα διδακτικής της ιστορίας και του περιβάλλοντος*, Αθήνα, εκδ. Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.
- (1999) *Ιστορία – περιβάλλον και η διδακτική τους*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα.
- (1996) *Διδακτική της ιστορίας: Γενική - τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.
- (2004) (υπό έκδοση) «Έθνος-κράτος, ιστορική εξέλιξη και παγκοσμιοποίηση», στο συλλογικό τόμο: *Περί Πολιτισμού*, του «Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής», Αθήνα, εκδ. Ι. Σιδέρης.
- Λεοντσίνης Γ. Ν., Ρεπούση Μ. (2002) *Η ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο-ΥΠ.Ε.Π.Θ., Αθήνα, εκδ. Οργανισμού Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων.
- Nozick R. (1974) *Anarchy, State, and Utopia*, Oxford, Blackwell.
- Παιονίδης Φ. (2002) «Φιλελευθερισμός και πολυπολιτισμικότητα», στο συλλογικό τόμο: *Περί Φιλελευθερισμού*, του «Ινστιτούτου Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής», Αθήνα, εκδ. Ι. Σιδέρης, σ. 453-475.
- Παπάς Α. (χχ) *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική και Διδακτική*, Αθήνα.
- Παπαχρήστος Κ. (2001) *Διαπολιτισμική Αγωγή-Εκπαίδευση και Παιδική Λογοτεχνία*, Αθήνα.
- Rawls J. (1993) *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press.
- (1971) *A Theory of Justice*, Oxford, Oxford University Press.
- (1975) «Fairness to Goodness», *Philosophical Review* 84, pp. 536-555.
- (1993) *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press.
- Raz J. (1986) *The Morality of Freedom*, Oxford, Clarendon Press.
- Rosenblum N.L. (1989) (ed), *Liberalism and the Moral Life*, Cambridge Mass, Harvard University Press, x.
- Scheffler S. (2001) *Boundaries and Allegiances*, Oxford, Oxford University Press.
- Taylor C. (1989) *Sources of the Self*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Ταίηλορ Τ. (1997) *Πολυπολιτισμικότητα*, (μετάφρ. Φ. Παιονίδης), Αθήνα, εκδ. Πόλις.
- Walzer M. (1983) *Spheres of Justice*, Oxford, Blackwell.

Προς μια «Ιστορία τρίτου χώρου»: Ζητήματα διδασκαλίας της ιστορίας και του πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς

Αντώνης Χουρδάκης

*Είπες «Θα πάγω σ' άλλη γη, θα πάγω σ' άλλη θάλασσα.
Μια πόλις άλλη θα βρεθεί καλλίτερη από αυτή.....
Καινούριους τόπους δεν θα βρεις, δεν θάβρεις άλλες θάλασσες.
Η πόλις θα σε ακολουθεί.....
Πάντα στην πόλι αυτή θα φθάνεις...»*

Κ. Π. Καβάφης

Ένα εύστοχο παράδειγμα όπου με «ποιητικούς όρους» μας παραπέμπει ίσως στη χθεσινή συζήτηση περί *πολιτιστικού ελαχίστου και πολιτιστικού μεγίστου*, είναι αυτοί οι σίχοι του Κ. Π. Καβάφη από το ποίημά του «Η πόλις».

Στο πλαίσιο της έρευνάς μας για την Ιστοριογραφία των Ελλήνων της διασποράς επιχειρήσαμε τη μελέτη βιβλίων που συνδέονται με το θέμα του συνεδρίου μας για να διαπιστώσουμε κατά πόσο αυτή αποτελεί *οργανικό μέρος* της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας ή ένα αυτόνομο πεδίο ιστοριογραφικού λόγου.

Σε μια πρώτη φάση -και πάντα ενδεικτικά- τα βιβλία αυτά τα κατατάξαμε σε τέσσερις ομάδες:

- βιβλία που αναφέρονται στην ιστορία της νεότερης Ελλάδας και είναι γραμμένα στην Ελλάδα από έλληνες ιστορικούς,
- βιβλία που αναφέρονται στη διασπορά και είναι γραμμένα από έλληνες ερευνητές της διασποράς,
- βιβλία που αναφέρονται στη διασπορά και είναι γραμμένα από έλληνες ιστορικούς, και τέλος
- εγχειρίδια σχολικής ιστορίας.

Στην πρώτη κατηγορία διαπιστώσαμε ότι πολλά από τα βιβλία αυτά:

- αντιμετωπίζουν την ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης αυτόνομα,
- συνδέουν την ελληνική ιστορία με το φαινόμενο της μετανάστευσης σε επιμέρους κεφάλαια οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας, αλλά αποσπασματικά και όχι συνθετικά¹,

¹ Εξαιρέση αποτελεί το τετράτομο έργο του Χατζηιωσήφ Χ. (επιμ.) (χ.χ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, Βιβλιόγραμμα, Αθήνα. Όπου στα «Ιστοριογραφικά Προλεγόμενα» η υπεραντλαντική μετανάστευση και οι εμπορικές παροικίες συνδέονται με την νεότερη ελληνική ιστορία μέχρι το μεσοπόλεμο και στα επιμέρους κεφάλαια συνδέεται η ευρωπαϊκή και η ελληνική μετανάστευση, γίνεται αιτιολόγηση του φαινομένου και συσχετίζεται με πτυχές της ελληνικής ιστορίας όπως: δημογραφία, αγροτική οικονομία (52-85), μισθωτή εργασία (86-121), βιομηχανία (172-221), πόλεις και πολεοδομία (222-253).

– δε δίνουν έμφαση σε αυτό που θα λέγαμε Ιστοριογραφία των Ελλήνων της διασποράς (αγνοείται εν πολλοίς η ιστορία των μεταναστών στις νέες τους πατρίδες, και εκεί όπου γίνεται αυτό, το ενδιαφέρον στρέφεται γύρω από την πολιτική και δημογραφική ιστορία),

– αγνοείται η ιστορία της νεότερης μετανάστευσης (δεκαετίες '50-'70).

Παράλληλα οι μελέτες της κατηγορίας αυτής επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους σε αριθμητικά μεγέθη και τόπους προορισμού, στη γεωγραφική προέλευση των μεταναστών, στα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά (νεαροί άντρες «μεσαίων στρωμάτων»), στη στάση της Ελλάδας απέναντι στην μετανάστευση κατά την περίοδο 1880-1920, στη μεταναστευτική διαδικασία, στην εγκατάσταση των μεταναστών κατά περιοχή και επαγγέλματα, στις στάσεις απέναντι στους έλληνες μετανάστες από άλλους μετανάστες (αγγλοσάξονες), στις αφομοιωτικές διαδικασίες, στις κοινοτικές οργανώσεις και σωματεία, στον τύπο, κ.λπ.

Οι όροι που χρησιμοποιούνται στην κατηγορία αυτή είναι ο όρος «μετανάστευση» και «εμπορικές παροικίες», ενώ απουσιάζει ο όρος «διασπορά».

Στη δεύτερη κατηγορία που αφορά βιβλία που αναφέρονται στη διασπορά και είναι γραμμένα από έλληνες ερευνητές της διασποράς, διαπιστώσαμε ότι:

– δίνεται μεγάλη έμφαση στην ιστορία της Εκκλησίας, σε ενδοεκκλησιαστικά ζητήματα και στις σχέσεις εκκλησίας και κοινοτήτων²,

– δίνονται στοιχεία για τη σύσταση, οργάνωση και εξέλιξη των ελληνικών κοινοτήτων,

– το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στους φορείς εξουσίας των ελληνικών παροικιών: κοινότητα, εκκλησία, εκπροσώπους εθνικού κέντρου, και αναφέρονται συνοπτικά οι σχέσεις με την Ελλάδα και με τις κατά τόπους κυβερνήσεις. Και τέλος,

– παρουσιάζεται η εκπαιδευτική κατάσταση, ο πολιτισμός και ο ημερήσιος τύπος.

Στην τρίτη κατηγορία, όπου τα εξεταζόμενα βιβλία αναφέρονται στη διασπορά και είναι γραμμένα από έλληνες ιστορικούς, διαπιστώσαμε ότι:

– ορισμένα βιβλία ακολουθούν σύγχρονες ιστοριογραφικές αντιλήψεις. Δίνουν έμφαση στην κοινωνικοοικονομική ιστορία, στην εκπαίδευση, στις τέχνες και στα γράμματα, στην αρχιτεκτονική (ιστορία πολιτισμού)³,

– προτάσσουν την εκπαιδευτική και πολιτιστική διάσταση της ιστορίας του ελλητισμού καθώς και ένα μέρος ιδιαίτερα ενδιαφέρον με ξένα κείμενα που αφορούν τους Έλληνες της διασποράς⁴,

– γίνεται πολιτικοϊδεολογική αντιμετώπιση του μεταναστευτικού φαινομένου με επιμέρους/ περιορισμένες όμως αναφορές στην εκπαίδευση και στον πολιτισμό⁵,

– πρόκειται για μια ιστοριογραφία του ελλητισμού της διασποράς. Ωστόσο, η σύνδεση με την ελληνική ιστορία είναι πολύ περιορισμένη και δεν είναι άμεση. Η σύνδεση με την

² Πβ. ενδεικτικά, Τάμη Αν. (1997) *Ιστορία των Ελλήνων της Αυστραλίας*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.

³ Πβ. Ενδεικτικά, Καρδάση Β. (χ.χ.) *Ο Ελλητισμός του Εύξεινου Πόντου*, Αθήνα, Μίλητος.

⁴ Φωτιάδης Κ. (1999) *Ο ελλητισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη, Ηρόδοτος. Συγκεκριμένα στο βιβλίο περιγράφεται:

- Η ιστορία του ελλητισμού της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης
- Η εκπαίδευση των Ελλήνων της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης
- Ο πολιτισμός των Ελλήνων της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης
- Ξένα κείμενα για τον ελλητισμό της Ρωσίας.

⁵ Επί παραδείγματι, σε σύνολο 22 κεφαλαίων δύο κεφάλαια κάνουν αναφορά στην ιστορία του πολιτισμού, το ένα με έμμεση και το δεύτερο με άμεση αναφορά. Πβ. Χασιώτη Ι. Κ. (επιμ.) (1997) *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press. Πρόκειται για τα κεφάλαια του Β' μέρους: «Η θέση των Ελλήνων στη δεκαετία του 1920: εθνικά, πολιτικά, πολιτιστικά και κοινωνικά ζητήματα» (341-352) και «Εκδοτική και εκπαιδευτική δραστηριότητα των Ελλήνων της Σοβιετικής Ένωσης (1921-1935)» (353-382).

ελληνική ιστορία γίνεται κυρίως με την επανάσταση του '21 και το ρόλο που διαδραμάτισε ο ελληνισμός της διασποράς (π.χ. Φιλική Εταιρεία).

Οι όροι που χρησιμοποιούνται εδώ είναι ο όρος «μετοικεσία» και δευτερευόντως ο όρος «μετανάστευση».

Στην τέταρτη και τελευταία κατηγορία μελετήσαμε εγχειρίδια σχολικής ιστορίας⁶, όπου διαπιστώσαμε ότι:

- γίνονται μικρές αναφορές. Παρουσιάζεται ένας μικρός πίνακας με στοιχεία Ελλήνων που μετανάστευσαν την περίοδο 1895-1910, χωρίς άλλη αναφορά στο κείμενο,
- δίνεται έμφαση στην προσφυγιά του '22,
- γίνεται λόγος για το μεταναστευτικό πρόβλημα στα μεταπολεμικά προβλήματα του Ελληνισμού και το φαινόμενο της μετανάστευσης διασυνδέεται με το οικονομικό,
- τα σχολικά βιβλία αναφέρονται στη μετανάστευση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό κατά την εικοσαετία 1950-1970 (κάνοντας λόγο κυρίως για τη Δ. Γερμανία). Τέλος,
- αναφέρονται στις προσπάθειες αποτροπής του αφελληνισμού των μεταναστών, δίνοντας έμφαση στην πολιτικοστρατιωτική ιστορία.

Ο όρος που χρησιμοποιούν τα βιβλία αυτά είναι κυρίως η λέξη «μετανάστευση».

Στα πλαίσια αυτής της πρώιμης ερευνητικής φάσης, μελετήσαμε επίσης το τρίτομο έργο των Serge Berstein – Pierre Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, για να δούμε πώς αντιμετωπίζεται ιστοριογραφικά, σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο, το θέμα της διασποράς⁷.

Στον δεύτερο τόμο υπάρχει ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο (με τον ενδιαφέροντα τίτλο) «Η Ευρώπη των Μεταναστών» (178-182), στοιχείο που μας παραπέμπει σε αντίστοιχη ιστορική λογική και μεθοδολογία που συναντήσαμε και σε ελληνικά έργα. Εντυπωσιακό είναι ένα απόσπασμα όπου προτάσσεται ο σπουδαίος ρόλος της μετανάστευσης στη πολιτικοστρατιωτική αποικιακή πραγματικότητα της εποχής αλλά και στον πολιτιστικό ευρωπαϊκό ηγεμονισμό. Εντούτοις, η μετανάστευση αντιμετωπίζεται χωριστά, χωρίς σημαντικές αναφορές στα υπόλοιπα κεφάλαια.

Και στο βιβλίο αυτό ο κυρίαρχος όρος είναι η «μετανάστευση», ενώ χαρακτηριστικά απουσιάζει ο όρος «διασπορά».

Με βάση την πρώτη μας αυτή, τελείως ενδεικτική, ερευνητική προσέγγιση οδηγηθήκαμε σε ορισμένες -βοηθητικές ωστόσο για μας- γενικές διαπιστώσεις. Στα βιβλία που εξετάσαμε παρατηρήσαμε ότι:

- Δεν γίνεται σύνδεση της ευρωπαϊκής και της ελληνικής μετανάστευσης στα πλαίσια της σύγχρονης αναγκαιότητας για συνθετικές και ολιστικές προσεγγίσεις (ελάχιστες εξαιρέσεις).
- Η σύνδεση της ιστορίας της διασποράς με την ελληνική ιστορία γίνεται σποραδικά και όχι αναλυτικο-συνθετικά.
- Ακολουθείται ένα παραδοσιακό μοντέλο ιστοριογραφίας, που συνάδει με το πνεύμα μιας γεγοντολογικής εθniko-πολιτικο-στρατιωτικής ιστορίας και δεν αγκαλιάζει την ιστορία της διασποράς στο σύνολό της.
- Η ιστορία της ελληνικής μετανάστευσης αντιμετωπίζεται κατά βάση ως αυτόνομο πεδίο έρευνας.
- Αν αποδεχθούμε το παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι δεν υπάρχει μια μεθοδολογία συγ-

⁶ Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το διδακτικό εγχειρίδιο των Σκουλάτου Β., Ν. Δημακοπούλου, Σ. Κονδή (1993) *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη* (έκδοση Ι'), Αθήνα, ΟΕΔΒ.

⁷ Πβ. Berstein S., Milza P. (1997) *Ιστορία της Ευρώπης*, τόμοι 1-3, μτφρ. Α.Κ. Δημητρακόπουλος, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

γραφής της Ιστορίας της Νεοελληνικής Διασποράς που να ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερότητες ενός τέτοιου πεδίου.

- Στην χρήση της ορολογίας υπάρχει ένας πλουραλισμός αλλά και κάποια σύγχυση. Ο όρος «διασπορά» είναι απών.
- Οι μελέτες για την ιστορία των Ελλήνων της διασποράς δίνουν έμφαση κυρίως στην πολιτική, δημογραφική ή εκκλησιαστική ιστορία. Ελάχιστες είναι εκείνες που επηρεασμένες από την εξέλιξη της σύγχρονης ιστορικής επιστήμης στρέφουν το ερευνητικό τους βλέμμα και στην ιστορία του πολιτισμού. Φαίνεται όμως να απουσιάζει γενικά μια ιστορία των νοοτροπιών και πεποιθήσεων, μια ιστορία «από τα κάτω»⁸.
- Παραμελείται σε πολλές περιπτώσεις η ιστορία της νεότερης ελληνικής μετανάστευσης.
- Δε γίνεται αναφορά και δε διασυνδέεται η ιστορία της χώρας διαβίωσης με την ιστορία των διασπορικών κοινοτήτων.

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, η ανάπτυξη μιας παιδαγωγικής της ιστορίας και του πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς που θα αντιμετωπίζει τα θέματα αυτά στην σημερινή τους πρακτική και ταυτόχρονα στη θεωρητική τους διάσταση, αφενός για να τα κατανοήσει κανείς και αφετέρου για να τα δοκιμάσει έξω από τον «τόπο» ή τους «τόπους» που παραδοσιακά παράγονται ή αναπαράγονται, κρίνεται αναγκαία.

Η διδακτική της ιστορίας στον 21ο αιώνα φαίνεται να προσανατολίζεται σε ένα οικουμενικό περισσότερο πλαίσιο, αν και η πλειοψηφία των ιστορικών και διδακτολόγων προτιμά να ακολουθεί προγράμματα που συνεχίζουν να χρησιμοποιούν τα εθνικά ή μητροπολιτικά παραδείγματα, τα οποία έχουν κυριαρχήσει στην οργάνωση του παρελθόντος. Όπως, όμως, το θέμα του σημερινού συνεδρίου μας απαιτεί, θα μπορούσαμε εύλογα να θέσουμε το ερώτημα, κατά πόσο «ο κόσμος της διασποράς» αποτελεί διδακτικό παράδειγμα/ μοντέλο με συνέχεια, ή είναι απόρροια ενός «συρμού», μια φαντασίωση της στιγμής που μας παρασύρει η δύνη της παγκοσμιοποίησης του σχολείου και του αναλυτικού προγράμματος; Ή διαφορετικά, πώς μπορεί ένας έλληνας μαθητής, για παράδειγμα, να επωφεληθεί από μια «διασπορική» προοπτική της ιστορίας, αν αποδεχόμαστε μια τέτοια προοπτική; Και με τι θα έμοιαζε ίσως ένα μάθημα ιστορίας με βάση την προοπτική αυτή;

Είναι γεγονός πάντως ότι η «επίσημη» Ιστορία της Ελλάδας επιμένει να εκτοπίζει ή και να αγνοεί σε μεγάλο βαθμό την Ιστορία της Ελληνικής Διασποράς, ωσάν η τελευταία να μην αποτελεί οργανικό τμήμα της. Αυτή η κατάσταση φαίνεται να αποτελεί σε μεγάλο βαθμό συνέπεια, αλλά και γνώρισμα, της διαπιστωμένης «ασύμμετρης σχέσης μεταξύ της ελλαδικής έκφανσης της ελληνικότητας και των εκφάνσεων της ελληνικότητας στη διασπορά»⁹.

Μια παιδαγωγική ωστόσο που, εκ των πραγμάτων, επιχειρεί να ανατρέψει αυτή την κατάσταση, είναι «υποχρεωμένη» να διαφύγει από την κλασική γραμμή συγγραφής και διδασκαλίας της παραδοσιακής ελληνικής ιστορίας. Το ζήτημα δεν είναι μόνο θεωρητικό· είναι και μεθοδολογικό.

Τα «σύνορα» και τα «όρια», με βάση τη βιβλιογραφία, αποτελούν κεντρικό θέμα των πολιτισμικών αναλύσεων της διασποράς σε ένα διεθνοποιημένο συγκείμενο¹⁰. Οι θεωρίες της διασποράς γίνονται ολοένα και περισσότερο σημαντικό πεδίο των πολιτισμικών σπουδών τις

⁸ Πβ. Hobsbawm E. (1998) *Για την Ιστορία*, μτφρ. Π. Ματάλας, Αθήνα, Θεμέλιο, 247-264.

⁹ Πβ. Δαμανάκη Μιχ. (2000) Εκφάνσεις της ελληνικότητας: Μεταξύ της Ελλαδικής Πολιτισμικής Νόρμας και του «Πολιτισμικού Ελάχιστου» στο: Κωνσταντινίδης Στ., Πελαγίδης Θ. (επιμ.) *Ο Ελληνισμός στον 21ο αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήση, 389-417.

¹⁰ Giroux H. A. , McLaren P. (Eds.) (1994) *Between borders: Pedagogy and the politics of cultural studies*, New York, Routledge.

τελευταίες δύο δεκαετίες συμπεριλαμβανομένου του μετα-αποικιακού και μεταμοντέρνου διαλόγου (discourse)¹¹. Συστηματικές ωστόσο μελέτες δεν έχουν γίνει για την περίπτωση της ελληνικής διασποράς, όπως έχουν γίνει, για παράδειγμα, για την αμερικανική, την αφρικανική, την εβραϊκή, την ιρλανδική, κ.λπ. Αυτές οι διασπορικά προσανατολισμένες έρευνες έχουν δώσει ένα αξιόλογο πλαίσιο για τη μελέτη της θεωρίας της διασποράς με επικεντρωμένο το ενδιαφέρον τους στις πολιτιστικές και κοινωνικές εφαρμογές και ιδιαίτερα της διαμόρφωσης ταυτοτήτων. Μία σημαντική παράμετρος στη διασπορική προσέγγιση είναι η εμπειρία μιας χώρας που μέχρι τώρα αποτελούσε χώρα αποστολής μεταναστών, να γίνεται χώρα προορισμού άλλων περιπτώσεων διασποράς. Συχνά, οι κοινωνικοί επιστήμονες διχοτομούν αντιθέσεις, όπως το κοινωνικό απέναντι στο κοινοτικό και το παγκόσμιο απέναντι στο τοπικό. Ωστόσο, η αναπαραγωγή τέτοιων αντιθετικών ζευγαριών αγνοεί πόσο τα διεθνικά δίκτυα λειτουργούν από κοινού κάτω από τη θεματική της διασποράς. Η «διασπορική ιστορία» αποτελεί ένα νέο επιστημολογικό παράδειγμα συνθετικής ιστοριογραφίας. Το να φανταστούμε π.χ. την ελληνική διασπορά σημαίνει ότι θα πρέπει να παρατιθέμεθα απέναντι σε άλλες φαντασιακές αναπαραστάσεις, όπως εκείνες του έθνους-κράτους της χώρας υποδοχής, ή σε έννοιες που έχουν να κάνουν με την ευρωπαϊκή κοινότητα ή με τοπικές ταυτότητες, όπως Μακεδόνες, Πελοποννήσιος ή Κρητικός. Ερωτήματα, όπως: ποια εκδοχή του διασπορικού χώρου έχει χαρτογραφηθεί στο τοπικό πλαίσιο και ποια έχει αποκλειστεί; ποια είναι η διάκριση ανάμεσα στο μεταναστευτικό και στο διασπορικό πεδίο; είναι μερικά ερωτήματα που μια παιδαγωγική προσέγγιση του διασπορικού φαινομένου θα πρέπει να θέσει και να απαντήσει.

Η ιστορία της διασποράς είναι μια ιστορία κοινοτήτων, που συγκροτήθηκαν αναπτύχθηκαν και εξακολουθούν να υπάρχουν, να λειτουργούν και να εξελίσσονται σε διαφορετικά ιστορικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά συγκείμενα. Επομένως, μια παιδαγωγική της ιστορίας καλείται να εστιάσει σε όλες εκείνες τις όψεις και τις εκφάνσεις του πολιτισμού και της ιστορίας που συγκροτούν ταυτότητα για τους Έλληνες της διασποράς. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο η παραγωγή διδακτικού υλικού που να αναφέρεται στη ζωή των Ελλήνων στις παροικίες, στη χώρα διαβίωσης αλλά και στην Ελλάδα, προσαρμοσμένου αντίστοιχα στις ιδιαίτερες ανάγκες και προϋποθέσεις των μαθητών αναμένεται όχι απλά να διασφαλίσει την αποτελεσματική παιδαγωγική προσέγγιση της ελληνικής «ετερότητας» μέσα στην παροικιακή σχολική τάξη, αλλά και να δώσει τη δυνατότητα μιας εμπράγματης αξιοποίησης/ διαχείρισης και της ίδιας της ελληνικής ιστορίας, φέρνοντας με διαφορετικούς τρόπους και μέσα από διαφορετικά γνωστικά θεματικά πεδία («ετεροτοπικότητα», κατά Foucault) τους μαθητές και τις μαθήτριες σε επαφή με το ίδιο το γεγονός της ιστορίας, των ιστοριών τους. Η ιστορία τους άλλωστε δεν είναι αποκλειστικά η ιστορία της πατρίδας, ούτε βέβαια και μόνο η ιστορία της παροικίας, ή της χώρας διαβίωσης. Αναπόφευκτα είναι και τα τρία. Είναι μια *Συνθετική Ιστορία*, είναι μια *Ιστορία τρίτου χώρου* (thirdspace history, πβ. σχεδιάγραμμα στο τέλος).

Ένα σύνθετο υλικό ιστορίας και πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς, μιας «τρισιδιάστατης» ιστορίας, δεν μπορεί να αγνοεί το πρόβλημα το οποίο ήδη έχουμε θέσει. Ακριβέστερα δεν μπορεί να «διαιωνίζει» την παραγνώριση της ιστορίας της διασποράς, που είναι και ιστορία των χωρών υποδοχής, από την επίσημη εθνική ιστορία. Αντίθετα, απαραίτητη είναι η ενημέρωση τόσο των ελλαδιτών όσο και του συνόλου των Ελλήνων της διασποράς για την εξέλιξη των ελληνικών κοινοτήτων και τις συνθήκες διαβίωσης των ομογε-

¹¹ Πβ. ενδεικτικά, Floya An. (1998) «Evaluating "Diaspora": Beyond Ethnicity», *Sociology*, 2(3), 557-580, Avtar B. (1996) *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London, Routledge, Clifford J. (1994) «Diasporas», *Cultural Anthropology*, 9 (3), 302-338, Geyer M. (1993) «Multiculturalism and the politics of general education», *Critical Inquiry*, 19 (3), 491-533, Giroux H. A. (1992) *Border crossings*, New York, Routledge, Gupta A., Fergusson J. (1992) «Beyond "culture": Space, identity, and the politics of difference», *Cultural Anthropology*, 7 (1), 6-23, Hall S. (1990) «Cultural identity and Diaspora», στο: Rutherford J. (Ed.), *Identity, community, culture, difference*, London, Lawrence and Wishart.

νών στις χώρες που τους δέχτηκαν.

Μια παιδαγωγική προσέγγιση της ιστορίας των Ελλήνων της διασποράς δεν απαιτείται (και δεν είναι καθόλου βέβαιο, αν είναι εφικτό αλλά και χρήσιμο τελικά) να καλύπτει κάθε λεπτομέρεια της ιστορίας της Ελλάδας, της ιστορίας της παροικίας και της χώρας διαβίωσης. Αυτό που προκρίνεται σε μια *Ιστορία τρίτου χώρου* είναι μια ποιοτική και όχι ποσοτική σχέση. Μια τέτοια σχέση διέρχεται αναπόφευκτα από την εφαρμογή αρχών, όπως η αντιπροσωπευτικότητα και η αλληλεπίδραση, τόσο στη συγγραφή όσο και στη διδασκαλία. Πάντοτε βέβαια θα τίθεται το ερώτημα τι επιλέγεται και με ποια κριτήρια. Μέσα σε ένα τέτοιο αλληλεπίδραστικό πλαίσιο θα μπορούσε να εξετασθεί η δημιουργία ευέλικτων δεσμών ύλης όπου να καταγράφονται επιλεγμένα πεδία/θεματικές της συνθετικής αυτής ιστορίας που θα «αρδεύεται» από τη διασπορική κοινότητα, τη χώρα διαβίωσης και τη χώρα προέλευσης.

Μέσα σε ένα τέτοιο παιδαγωγικό πλαίσιο, η νέα γενιά των Ελλήνων της διασποράς επί παραδείγματι:

- θα μαθαίνει την ιστορία μιας περιοχής στα νεότερα χρόνια, θα αντιλαμβάνεται τις αιτίες που την κατέστησαν οικονομικά ασθενέστερη, θα αρχίζει να εντοπίζει τις αιτίες της μετανάστευσης των Ελλήνων από την περιοχή αυτή, συσχετίζοντάς τις και με την ευρύτερη κοινωνική και πολιτική ιστορία της Ελλάδος των μετεμφυλιακών δεκαετιών,
- θα διασυνδέει και θα συναρτά την ιστορία της περιοχής αυτής με την ιστορία της χώρας ή των χωρών διαμονής που δέχτηκαν το μεταναστευτικό ρεύμα,
- θα γνωρίζει διαστάσεις της ιστορίας της μετανάστευσης, αλλά και της αρχικής δομής και οργάνωσης των παροικιακών κοινοτήτων, και τέλος
- θα διαπιστώνει ότι δεν έχουμε μία αλλά πολλές ιστορίες της διασποράς αλλά και πολλαπλές θεωρήσεις της εθνικής ιστορίας, εκεί όπου αυτή συναντά (τρίτος χώρος) τις άλλες ιστορίες.

Το προαναφερθέν (τρισελιουργικό) παιδαγωγικό πλαίσιο έχει και μια άλλη διάσταση: αυτής της διαρκούς μετάβασης από το γενικό στο ειδικό και *vice versa*. Η ιδέα μιας τέτοιας *Συνθετικής Ιστορίας*, που εκ των πραγμάτων είναι «υβριδική» ιστορία, επιτρέπει την αναφορά στο ατομικό και συγκεκριμένο, μελετά τις μακροδομές αλλά και την καθημερινότητα, επιδιώκοντας:

- να παρακινεί το μαθητή να στραφεί στη δική του παροικία, αλλά και να αναζητά πληροφορίες για άλλες διασπορικές κοινότητες- είτε των Ελλήνων είτε άλλων εθνοτήτων,
- να τον προτρέπει να μαθαίνει την ιστορία της χώρας όπου διαβιώνει, αλλά και της Ελλάδας με βάση τις αρχές της διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης (*cross-cultural interaction*),
- να τον κάνει συγχρόνως να αισθάνεται μέρος μιας ευρύτερης κοινότητας,
- να τον διευκολύνει, αλλά και να τον παρωθεί να επικοινωνεί δημιουργικά με τις λοιπές κουλτούρες, τους εκπροσώπους των διαφορετικών εθνο-πολιτισμικών ομάδων που υπάρχουν στη χώρα υποδοχής, και
- να προτείνει τη δημιουργία μιας ιστορίας της «ετερότητας» που είναι και μια ιστορία στάσεων, αντιλήψεων, αναπαραστάσεων και νοοτροπιών.

Στην πραγματικότητα η κεντρική παιδαγωγική αρχή που διατρέχει όλο το πλαίσιο ανάπτυξης μιας παιδαγωγικής της ιστορίας της ελληνικής διασποράς είναι η αρχή του ισόροπου ολισμού ανάμεσα στο μακροεπίπεδο και μικροεπίπεδο. Μια τέτοια αρχή, εφόσον ικανοποιηθεί, αποκρίνεται στην αληθινή ποιότητα της γνώσης, διαχέοντας μια γνώση «εγγεία, με άλλα λόγια διυλισμένη», όπως θα επεσήμαινε και ο Bachelard.

Φυσικά ένα υλικό που βασίζεται στη δημιουργική σύντηξη μακρο-, μεσο- και μικρο- επιπέδου χρειάζεται και συγκεκριμένους τρόπους/ τεχνικές διδασκαλίας για να αξιοποιηθεί. Ξεκινάμε από την μικροεπιδεικτική διδασκαλία. Πιο συγκεκριμένα από μια αρχιτεκτονική διδασκαλία η οποία επενδύει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, εκκινώντας εν προκειμένω από την ενθάρρυνση της επιτόπιας μελέτης του κοινωνικοπολιτιστικού χώρου του

μαθητή, μαθήτριας και της ιστορίας αυτού του χώρου (μικρο-έρευνα πεδίου), και αξιοποιεί την επαφή του μαθητή/μαθήτριας με την ευρύτερη ιστορία της χώρας που ζει, προκειμένου να επιτύχει καλύτερα και την εισαγωγή του/της στην ελληνική ιστορία. Ο μαθητής/μαθήτρια μέσα από τρία πεδία και μέσω της κατάλληλης παιδαγωγικής διδασκαλίας επιδιώκεται να μάθει να επιλέγει και να χρησιμοποιεί ένα ευρύ φάσμα πηγών ιστορικής πληροφόρησης, να καταφεύγει στην επιτόπια παρατήρηση και να αποκτά εξελκτικά μια ικανότητα «βιωματικής προσέγγισης» του ιστορικού χρόνου και χώρου, κινούμενος αβίαστα από το μικροεπίπεδο του εαυτού του και της καθημερινής του ζωής στο μακροεπίπεδο (την ιστορία της Ελλάδας και του κόσμου). Αναμένεται με αυτόν τον τρόπο, συν τοις άλλοις, να συνειδητοποιήσει την έννοια αλλά και τις λειτουργίες της συνέχειας και των ασυνεχειών στο ιστορικο- κοινωνικό γίνεσθαι και στο ατομικό πράττειν.

Μια τέτοια, ωστόσο, προσέγγιση αντιμετωπίζει και ορισμένα σοβαρά προβλήματα κυρίως εξαιτίας της απουσίας ή ελλιπούς παρουσίας μιας ιστοριοδιφικής και ιστοριογραφικής έρευνας του διασπορικού φαινομένου σε πολλές χώρες υποδοχής, και της υπολειπουμένης ή παντελούς απουσίας οργανωμένων αρχείων και βιβλιοθηκών. Όμως αυτά που θεωρούνται εμπόδια στην ιστοριογραφική προσέγγιση της ελληνικής διασποράς μπορεί να αποτελέσουν τους άξονες πάνω στους οποίους μπορεί να κινηθεί η διδακτική προσέγγιση και διδασκαλία της ιστορίας αυτής με την μέθοδο project¹² και την ανάλυση από τους μαθητές αντίστοιχων εργασιών οργάνωσης και αρχιεθέτησης υλικού, καθώς και χρήση της προφορικής ιστορίας.

Τελικά το ερώτημα που έθεσε ο εμπνευστής του συνεδρίου αυτού και επιστημονικός υπεύθυνος του προγράμματος «Παιδεία Ομογενών», Μιχάλης Δαμανάκης, κατά πόσο «μπορούμε τελικά να κάνουμε λόγο για ιστοριογραφία της ελληνικής διασποράς;» και συνεπώς για κοινοποίηση της ιστοριογραφικής αυτής έρευνας, εξακολουθεί να αποτελεί ζητούμενο/ διακύβευμα για μια παιδαγωγική προσέγγιση της ελληνικής ετερότητας. Η διαπιστωμένη απουσία μιας ολοκληρωμένης ιστοριογραφικής παράδοσης αναφορικά με την ιστορία της διασποράς, μας επιβάλλει να επαναπροσδιορίσουμε τη μέθοδο συλλογής υλικού αλλά και την μέθοδο διδασκαλίας μας. Η προσφυγή στις ήδη υπάρχουσες έρευνες για την ιστορία της διασποράς (οι μελέτες των Τάμη, Καρδάση, Φωτιάδη, Χασιώτη, κ.ά.), η αξιοποίηση των παροικιακών αρχείων (είτε πρόκειται για εκκλησιαστικά και σχολικά αρχεία, είτε για οικογενειακά αρχεία – φωτογραφικά άλμπουμ, κειμήλια κ.λπ.), η συστηματική καταγραφή ακόμα και της προφορικής ιστορίας (των συλλογικών και ατομικών μνημών, ακόμα και όταν αυτές καταρχήν θεωρούνται ότι αφορούν «ανυπόληπτα» γεγονότα) μπορούν να επιτρέψουν την κατά περίπτωση δόμηση ενός ιστοριογραφικού πλουραλισμού.

Ωστόσο, η θεματοποίηση ενός τέτοιου διδακτικού υλικού είναι αναγκαία. Ζητήματα που συγκροτούν τους θεματικούς τομείς για την ελληνική ετερότητα, όπως η οικογένεια- κατοικία, η εκκλησία, η κοινοτική οργάνωση, η εκπαίδευση, η εργασία, η επικοινωνία κ.λπ. έχουν ήδη αποτελέσει βασικές ατραπούς για τη συγγραφή σχολικού υλικού στοιχείων Ιστορίας και Πολιτισμού, από τις πρώτες κιάλας τάξεις του Δημοτικού, κάτι που εύκολα προκύπτει αν κανείς αναγνώσει τα περιεχόμενα της σειράς «Εμείς και οι Άλλοι» του Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Δεν πρόκειται επομένως για μια συντυχιακή συνθήκη. Αντίθετα προκύπτει από τη διαπίστωση δεδομένων αναγκών ως προς την κατανομή της ύλης σε ένα σύγχρονο πρόγραμ-

12 Πβ. ενδεικτικά, Μασσαγγούρα Ηλ. (2002) *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση*, Αθήνα, Γρηγόρης, Κανάκη Ι. (1987) *Η οργάνωση της διδασκαλίας - Μάθηση σε ομάδες εργασίας*, Αθήνα, Frey K. (1998) *Η «μέθοδος Project»*. *Μια μορφή συλλογικής εργασίας στο σχολείο ως θεωρία και πράξη*, Αφοί Κυριακίδη, Φλουρή Γ. (2002), «Αναζητώντας ένα νέο πλαίσιο διαμόρφωσης αρχών σχολικής μάθησης και διδασκαλίας. Επιπτώσεις στην εκπαιδευτική έρευνα», στο Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, *Μάθηση και διδασκαλία: Σύγχρονες ερευνητικές προσεγγίσεις*, Συμπόσιο, Επιμορφωτικό Σεμινάριο 18-20 Δεκεμβρίου 1998, Αθήνα, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, 13-45.

μα σπουδών Ιστορίας και Πολιτισμού. Η διδακτικοποίηση ενός «τρισελιουργικού» υλικού προτείνεται να θεματοποιεί ζητήματα και εκφάνσεις της ιστορίας που να αφορούν:

- την οργάνωση της κοινωνίας (στοιχεία κοινωνικής διαστρωμάτωσης) και της οικονομίας,
- τα χαρακτηριστικά της οικογένειας,
- τις πρακτικές ανατροφής και εκπαίδευσης,
- τα είδη ψυχαγωγίας και τους τρόπους ξεκούρασης και ανάπαυσης,
- τις θρησκευτικές αντιλήψεις και πρακτικές, αλλά και την αλληλεπίδραση εθνικών και θρησκευτικών παραδόσεων,
- τις αρρώστιες, τα γηρατιά και το θάνατο,
- τις συνθήκες υγιεινής και ιατρικής περίθαλψης,
- τις συνθήκες και τους χώρους εργασίας,
- τις προσδοκίες από το χρήμα, τις φιλοδοξίες, τις προσωπικές επιθυμίες,
- τις ηγετικές δυνάμεις, τις μορφές πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης και την πολιτική δραστηριότητα των ομογενών στη χώρα διαβίωσης,
- το ίδιο το φαινόμενο της μετανάστευσης,
- το τι απασχολούσε αλλά και απασχολεί τους Έλληνες της διασποράς στην εκάστοτε ιστορική (χωροχρονική) συγκυρία,
- τις πηγές του τότε από τις οποίες αντλούμε ιστορία του σήμερα, κλπ.¹³

Ένα τέτοιο υλικό δεν αγνοεί ούτε τα υποκείμενα, ούτε τις συλλογικότητες, ούτε την κοινωνική - κοινωνιακή (societal) ζωή της παροικίας, ούτε και τις δυνάμεις και τους θεσμούς των δύο άλλων χώρων. Δεν αγνοεί τα υποκείμενα βαρύνουσας σημασίας (mega actors¹⁴), τις εμβληματικές προσωπικότητες της διασποράς, τη λειτουργία των θεσμών (κι ειδικά θεσμών όπως η εκκλησία και η εκπαίδευση), τη σχέση υποκειμένων και θεσμών (φαντασική ή εμπράγματο και ρεαλιστική) τόσο με τη χώρα υποδοχής, όσο και με την Ελλάδα, αλλά ενδιαφέρεται εξίσου και για την ίδια τη ζωή, τις παραδόσεις και τις συνήθειες, τις μνήμες και τις παραστάσεις των «ανωνύμων» Ελλήνων της διασποράς. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι επιλογές των δρώντων υποκειμένων δεν είναι αποκλειστικά ενεργήματα ορθολογικής επιλογής. Με τα λόγια του Κ. Θ. Δημαρά: «ποσοστό των αποφάσεών μας λαμβάνεται με το μυαλό. Το ισχυρότερο στοιχείο μέσα στη ζωή μας είναι η ψυχολογία, τα πάθη μας, τα αισθήματά μας που μας κάνουν και λειτουργούμε ...όλα αυτά είναι εντελώς βασικά για την ιστοριογραφία...»¹⁵. Η ανάπτυξη μιας ή πολλών ιστοριών τρίτου χώρου, που να αφορά την εκπαιδευτική πράξη δεν μπορεί να μην είναι και μια ιστορία του συναισθήματος, των συνειδήσεων και νοοτροπιών, μια παιδοϊστορία πιθανόν (ιστορική ψυχολογία ή ψυχοϊστορία)¹⁶.

Μια τέτοια θεματοποίηση μπορεί να παρέχει σε μια διαρκή βάση την ευκαιρία στους μαθητές/μαθήτριες, που διδάσκονται την ιστορία της διασποράς, να αντιλαμβάνονται ξεκάθαρα ότι ο χωροχρόνος είναι αλληλένδετος, ότι το ιστορικό γεγονός προσδιορίζεται και από πολλαπλούς χρόνους και από διαφορετικούς χώρους. Η ένθεση στοιχείων από την ιστορία και τον πολιτισμό της εκάστοτε χώρας υποδοχής και του τρόπου με τον οποίο η τελευταία αλληλεπίδρασε με το πολιτισμικό κεφάλαιο που έφεραν μαζί τους οι Έλληνες της διασποράς, αναμένεται να αναδείξει σημαντικές πτυχές της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής.

¹³ Πβ. Λεονταίνη Γ., Ρεπούση Μ. (2001) *Η τοπική ιστορία ως πεδίο σπουδής στο πλαίσιο της σχολικής παιδείας*, ΟΕΔΒ, 49- 60.

¹⁴ Πβ. Mouzelis N. (1995) *Sociological theory today. What went wrong?* London, Routledge, 267.

¹⁵ Δημαράς Κ. Θ., Σβρώνος Ν. (1995) *Η μέθοδος της ιστορίας. Ιστοριογραφικά και αυτοβιογραφικά σχόλια*, Αθήνα, Άγρα, 21-22.

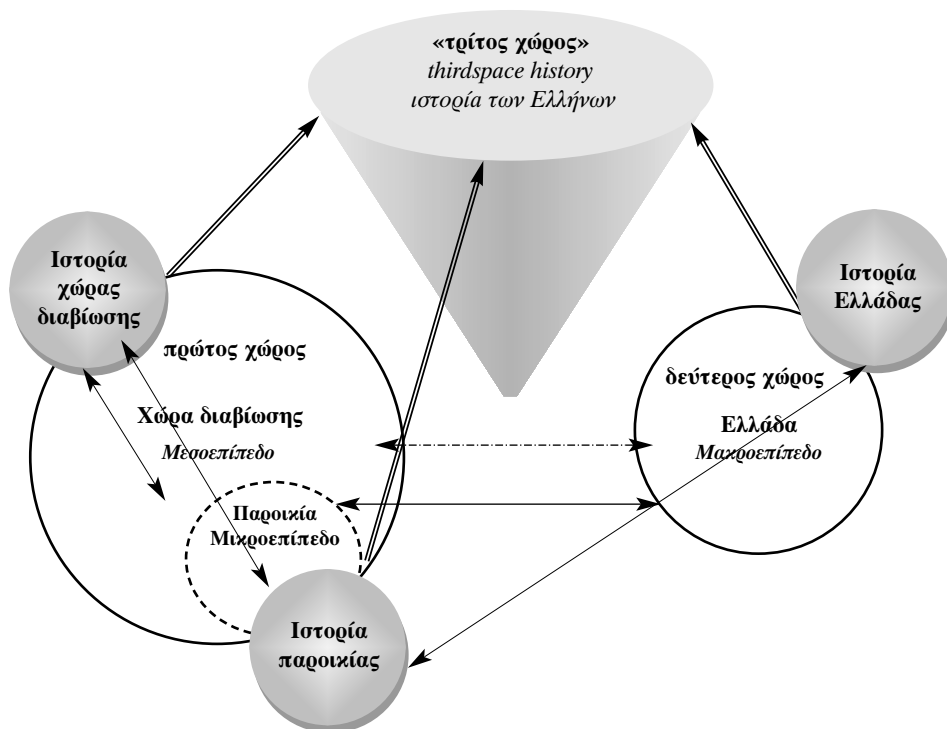
¹⁶ Ο όρος «childhood history» (τον οποίο μεταφράζουμε εδώ ως «παιδοϊστορία») συνδέεται με την ψυχοϊστορία και ειδικότερα με την ιστορία της παιδικής ηλικίας και την ιστορία της εκπαίδευσης. Η ιστορία της παιδικής ηλικίας έχει να κάνει και με το πώς ζούμε ως ενήλικοι, επειδή ακριβώς ορισμένα γεγονότα που συνέβησαν κατά την παιδική ηλικία μας διαρκούν ολόκληρη τη ζωή μας, πβ. Demause Lloyd (ed.) (1995) *The history of Childhood*, New Jersey, Jason Arouson Inc.

Ιστορία τρίτου χώρου (thirdspace history)

Ερευνητική μεθοδολογική αρχή

«Τρισδιάστατη» ερευνητική προσέγγιση διασπορικής ιστορίας

Διδακτική μεθοδολογική αρχή

Τρισλειτουργικότητα
μέθοδος Project

- Παροικίες/χώρες διαβίωσης/ Ελλάδα
- Παροικίες- Μετανάστευση- Διασπορά = χρήση ιστορικών όρων/ εννοιών- διδακτικές προσεγγίσεις
- Θεματικά πεδία –ένα παράδειγμα: «Η Υπερανταντική Μετανάστευση 1890-1924»
αίτια μαζικής μετανάστευσης (Ελλάδα) – ομάδα Α'
εγκατάσταση –επαγγέλματα –εξέλιξη- καθημερινή ζωή (παροικία) - ομάδα Β'
επίδραση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού (χώρα διαβίωσης) - ομάδα Γ'

Επιστημολογικά ζητήματα

Συνθετική ιστορία

- Θεωρίες Διασποράς/ Πολιτισμικές θεωρίες
- Θεωρίες αλληλεπίδρασης
- Νέα ιστορία/ -ες, πολλαπλές θεωρήσεις ή αναγνώσεις της εθνικής ιστορίας
- Φαντασική προσέγγιση της ελληνικής διασποράς (φαντασικές αναπαραστάσεις μέσα από μια τριπλή διαμεσολάβηση)
- Χρήση όρων /εννοιών
- Διασπορική ιστορία: ένα νέο επιστημολογικό παράδειγμα συνθετικής ιστοριογραφίας

Εγχειρίδια ιστορίας και πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς: Μεθοδολογία συγγραφής διδακτικού υλικού

Νίκος Παπαδάκης, Βασίλης Μπόκολας

Η παρελθούσα ιστορία του κόσμου δεν καθαγιάζεται και θα μπορούσε μάλλον να καταδικαστεί στο πυρ το εξώτερον από το γεγονός ότι η ιστορία αυτή έχει παραμερίσει άλλες ιστορίες όντως δυνατές. Οι ιστορίες αυτές έχουν ίση σημασία για το πνεύμα, ενδεχομένως μεγαλύτερη αξία για τις πρακτικές συμπεριφορές μας απ' ότι η «πραγματική ιστορία»¹

Κ. Καστοριάδης

1. Εισαγωγή: η αναγκαιότητα συγκρότησης και ενεργοποίησης ενός νέου επιστημονικού και διδακτικού παραδείγματος

Ένα από τα σημαντικότερα επιστημολογικά και μεθοδολογικά εγχειρήματα του σύγχρονου ιστορικού λόγου είναι η μεταφορά στη παιδαγωγική πράξη των θεωριών της Νέας Ιστορίας² και η παράλληλη τοποθέτηση του πολιτισμικού γίνεσθαι ως κύριου παράγοντα της ιστορικής δράσης³. Πρόκειται ακριβώς για τις ουσιαστικές μεταβολές της προβληματικής και της μεθοδολογίας της ιστορίας, που σύμφωνα με τις νέες τάσεις της έρευνας, προωθούν αλλαγές τόσο στην έρευνα όσο και στην κοινοποίησή της. Οι αλλαγές αυτές αποδίδονται στις προκλήσεις της μετανεωτερικής εποχής και της κοινωνίας της γνώσης και προτείνουν νέα επιχειρησιακά εργαλεία και σχήματα για την ερμηνεία του παρελθόντος και τη συγκρότηση ενός δημιουργικού διαλόγου μεταξύ παρελθόντος-παρόντος.

Σε σχέση με τα παραπάνω η σπουδή της Ιστορίας και Πολιτισμού για τα ελληνόπουλα του εξωτερικού, όπως αυτή εντάσσεται στα πλαίσια του Προγράμματος «Παιδεία Ομογενών», προσανατολίζεται κατά βάση:

α) στην αναγνώριση της ιδιαιτερότητας της διαδικασίας μεταβίβασης της ιστορικής

¹ Καστοριάδης Κ. (1992) *Θρυμματισμένος κόσμος*, Αθήνα, Ύψιλον.

² Dosse F. (1993) *Η ιστορία σε ψίχουλα. Από τα Annales στη Νέα Ιστορία*, μτφρ. Αγγ. Βλαχοπούλου, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

³ Πρόκειται για την εγκαθίδρυση μιας διαλεκτικής σχέσης μεταξύ του οικονομικού, κοινωνικού, πολιτικού και πολιτιστικού στοιχείου των ιστορικών δομών/ παραδειγμάτων που θα πρέπει να προτάσσεται στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ιστορίας, τοποθετημένη σε ένα ευρύτερο διεθνικό πεδίο αναφοράς, Μουζέλης Ν. (1992) *Μεταμαρξιστικές προοπτικές για μια νέα πολιτική οικονομία και κοινωνιολογία*, Αθήνα, Θεμέλιο, Β. Σκουλάτος (1997) Το μάθημα της ιστορίας στο ελληνικό σχολείο κατά την τελευταία εικοσαετία: εγγενείς παθογένειες και προσπάθειες ανανέωσης, *Νέα Παιδεία*, 82, 62-68.

γνώσης σε μαθητές που έχουν διαφορετική ηλικία και στη δυνατότητα τροφοδότησης της διδασκαλίας του μαθήματος από την ιστορική έρευνα⁴ και

β) στη συγκρότηση μιας μεθοδολογίας με άξονα τη διττή παραδοχή ότι από τη μια απευθύνεται/ αφορά σε μαθητές που ζουν και εκπαιδευτικούς που εργάζονται μέσα σε διαπολιτισμικές, διγλωσσικές και πολυεθντικές/ πολυπολιτισμικές συνθήκες και από την άλλη ότι είναι αναγκαίο να γίνει σεβαστή η «συναισθηματικό- ιδεολογική» σύνδεση με την Ελλάδα⁵.

Είναι λοιπόν από τη μια η ίδια η πρόοδος της ιστοριογραφίας και των πολιτισμικών σπουδών (cultural studies)⁶ και από την άλλη οι μελέτες γύρω από την διαπολιτισμική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης των ελληνοπαίδων του εξωτερικού⁷ που οδήγησαν στη συγκρότηση και ενεργοποίηση ενός νέου επιστημονικού και διδακτικού παραδείγματος (πεποιθήσεων- αξιών- τεχνικών) για τα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς⁸, μέσα από το οποίο καλούνται ενδεχομένως να διαδραματίσουν ένα ανασηματοδοτημένο ρόλο⁹.

Το νέο αυτό επιστημονικό και διδακτικό παράδειγμα αναδεικνύει και αξιοποιεί την ιστορία των Ελλήνων της διασποράς, ενταγμένη σε μια συνθετική ιστορία των Ελλήνων, σε μια ιστορία του «Τρίτου Χώρου» όπως εισηγείται ο Α. Χουρδάκης¹⁰. Η πρόταση για μια νέα θέαση της ιστορίας των Ελλήνων /και όχι απαραίτητα της Ελλάδας, εδράζεται στην παραδοχή ότι η «επίσημη» σχολική ιστορία της Ελλάδος επιμένει να εκτοπίζει ή και να αγνοεί σε μεγάλο βαθμό την ιστορία της διασποράς, αν και η τελευταία αποτελεί αναπόσπαστο και οργανικό τμήμα της ιστορίας των Ελλήνων. Αυτός ο «ιστορικός απομονωτισμός» αποτελεί σε μεγάλο βαθμό συνέπεια, αλλά και γνώρισμα, της διαπιστωμένης «ασύμμετρης σχέσης μεταξύ της ελλαδικής έκφρασης της ελληνικότητας και των εκφάνσεων της ελληνικότητας στη διασπορά»¹¹.

Η ιστορία στο παράδειγμα του «Παιδεία Ομογενών» παρουσιάζεται πλέον όχι ως κάτι «δεδομένο» αλλά ως ένα πολυσχιδές πεδίο σύγχρονου προβληματισμού με την προώθηση

⁴ Αβδελά Ε. (1998) *Ιστορία και Σχολείο*, Αθήνα, Νήσος/Τετράδια 6, 9-11.

⁵ Δαμανάκης Μ. (1999) Θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης των ελληνοπαίδων εξωτερικού, στο: Δαμανάκης Μ. (επιμ.), *Παιδεία ομογενών: θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις. Συνολική έκθεση –μελέτη της επιστημονικής επιτροπής του Πανεπιστημίου Κρήτης*, Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., 27, 53.

⁶ Πρβλ. ενδεικτικά Williams R. (1994) *Κουλτούρα και Ιστορία*, μτφρ. Βεν. Αποστολίδου, Αθήνα, Γνώση, Ίγκερς Γκέοργκ (1991) *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, μτφρ. Βασίλης Οικονομίδης, Αθήνα, Γνώση, Φίλια Β. (2000) *Κοινωνιολογία του Πολιτισμού*, τ. Α', Βασικές Οριοθετήσεις και Κατευθύνσεις, Αθήνα, Παπαζήση.

⁷ Δαμανάκης Μ. (1999) *Θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης των ελληνοπαίδων εξωτερικού*, ό.π.

⁸ Πρβλ. τις μελέτες του Χουρδάκη Α. (2001) Θεωρητικές και διδακτικές προσεγγίσεις στην Ιστορία και τον Πολιτισμό: Προλεγόμενα στη σύνταξη ενός Αναλυτικού Προγράμματος για τα ελληνόπουλα του εξωτερικού, στο: Βάμβουκας Μ., Δαμανάκης Μ., Κατσιμαλή Γ. (επιμ.) *Προλεγόμενα Αναλυτικού Προγράμματος για την Ελληνόγλωσση Εκπαίδευση στη Διασπορά*, Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., 155-210 και Χουρδάκη Α., Καραγιώργου Δ. (1999) Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη σπουδή και τη διδασκαλία του Πολιτισμού και της Ιστορίας, σε αναφορά με την αξιολόγηση του υπάρχοντος διδακτικού υλικού και την διατύπωση βασικών προτάσεων, στο: Δαμανάκης Μ. (επιμ.), *Παιδεία ομογενών: θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις. Συνολική έκθεση –μελέτη της επιστημονικής επιτροπής του Πανεπιστημίου Κρήτης*, Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., 159-190.

⁹ Πρβλ. Moniot H. (1993) *Didactique de l' Histoire*, Nathan, Paris, 141-152, όπου παρουσιάζονται το προφίλ και οι ρόλοι του καθηγητή της ιστορίας, και Κόκκινος Γ. (1998) *Από την ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 316.

¹⁰ Οι μελέτες του παρόντα τόμου πραγματεύονται ζητήματα επιστημολογικής και μεθοδολογικής φύσης σε σχέση με την ιστορία της νεοελληνικής διασποράς. Πρβλ. την εισήγηση του Χουρδάκη Α. (2003) *Προς μια ιστορία του Τρίτου Χώρου: Ζητήματα διδασκαλίας της ιστορίας και του πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς*, στον παρόντα τόμο.

¹¹ Πβ. Δαμανάκη Μιχ. (2000) Εκφάνσεις της ελληνικότητας: Μεταξύ της Ελλαδικής Πολιτισμικής Νόρμας και του «Πολιτισμικού Ελάχιστου» στο: Κωνσταντινίδης Στ., Πελαγίδης Θ. (επιμ.) *Ο Ελληνισμός στον 21ο αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήση, 389-417.

μιας «ζωντανής σχέσης» /σύνδεσης σύγχρονης ιστορικής επιστήμης και εγχειριδίων/ διδακτικής του μαθήματος.

2. Σχέση σύγχρονης ιστορικής επιστήμης και «Παιδείας Ομογενών»: επιστημολογικές και μεθοδολογικές αρχές

Η συγγραφή εγχειριδίων Ιστορίας και Πολιτισμού των Ελλήνων της Διασποράς βασίστηκε στη μέχρι σήμερα διεθνή εμπειρία¹² που αφορά στη διδασκαλία της ελληνικής –και όχι μόνο- ιστορίας στα ελληνόπουλα του εξωτερικού.

Επιπρόσθετα, στην περίπτωση μας απαιτήθηκε μια συνθετική προσέγγιση των ιστορικών δεδομένων και της εθνικής ιστορίας μέσα στο σύγχρονο κόσμο, με έμφαση στην πολυδιάστατη θεώρηση (multidimensional perspective) και τη διαπολιτισμική αλληλεπίδραση (cross-cultural interaction)¹³.

Για τα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και η συμμετοχή του μαθητή στην «ανακάλυψη» της ιστορικής γνώσης προτάσσεται ως μία από τις σημαντικότερες παραμέτρους της ιστορικής παιδείας. Σύμφωνα με τον H. Moniot, η κριτική πρόσληψη της ιστορικής γνώσης είναι δυνατή κάτω από τις εξής προϋποθέσεις: α) οι ιστορικές περίοδοι που εξετάζονται πρέπει να έχουν τη μεγαλύτερη δυνατή ευρύτητα, β) η διδασκόμενη ύλη οφείλει να εξετάζει το σύνολο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων γ) συστηματική διδακτική προσφυγή σε ποικιλία ιστορικών πηγών, μεθόδων, εννοιών και αντιλήψεων αιτιότητας και δ) κατανόηση σε βάθος του νοητικού επιπέδου, των διανοητικών δεξιοτήτων και της ψυχολογικής κατάστασης του μαθητή¹⁴.

Σύμφωνα με τα παραπάνω διαμορφώθηκαν οι μεθοδολογικές και επιστημολογικές αρχές, οι οποίες αποτέλεσαν εν δυνάμει και κριτήρια τόσο της επιλογής των περιεχομένων, όσο και της διδακτικής αξιοποίησης αυτών¹⁵. Πιο συγκεκριμένα:

- Τα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς επιχειρούν να πραγματώσουν μια νέα εναλλακτική προσέγγιση, που απομακρύνεται από την παραδοσιακή διδακτική του μαθήματος, η οποία θεωρούσε την ιστορία ως αφήγημα (narrative). Η ιστορία αντιμετωπίζεται πλέον ως πρόβλημα (histoire- problème) με ολιστικές, εξηγητικές, ερευνητικές, πολυσήμαντες διδακτικές λειτουργίες /προοπτικές¹⁶.

¹² Slater J. (1989) *The Politics of History Teaching. A Humanity Dehumanized?*, University of London, Institute of Education, London, 7-14, του ίδιου (1995) *Teaching History in a New Europe* Cassel- Council of Europe, London, 32, 89-90, 117-122, 128-130.

¹³ Πρβλ. ενδεικτικά, Bentley H. (1996) Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History, *American Historical Review*, June, 749-768, Buell Fr. (1993) World studies for a multicultural era, *The Social Studies*, 84/2, 62, Hourdakis A. (1996) Global dimension via the teaching of the Ancient World: theoretical concepts and an empirical approach from Greek primary textbooks, *Mediterranean Journal of Educational Studies*, 157-182, Hourdakis A. (1998) «MADE IN...» or teaching history in a global age, στα: *Πρακτικά της WAER*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, Manning P. (1996) The problem of interaction in world history, *American Historical Review*, 771-782, Weaver V. F. (1988) Education that is multicultural and global, an imperative for economic and political survival, *The Social Studies* 79/3, 108, Yurco Frank J. (1994) How to Teach Ancient History: A Multicultural Model, *American Educator*, 18/1, 32, 36-37.

¹⁴ Στην ένσταση ότι για την προσέλαση της ιστορικής γνώσης με τον ολιστικό και κριτικό τρόπο του Moniot ο διαθέσιμος διδακτικός χρόνος δεν επαρκεί, ο τελευταίος υποστηρίζει ότι η υπέρβαση της αναντιστοιχίας προθέσεων και πραγματικότητας είναι εφικτή εάν εμμείνουμε στην ποιότητα και στην επιλεκτικότητα των διδακτικών προσεγγίσεων και όχι στην ποσότητα της ιστορικής γνώσης. Moniot H. (1993) *Didactique de l' Histoire*, ό.π. και Κόκκινος Γ. (1998) *Από την ιστορία στις ιστορίες*, ό.π., 321-322, όπου αναφέρεται στην διδακτική θεώρηση του Henri Moniot.

¹⁵ Αν και δεν υπάρχει συμφωνία στην επιλογή των περιεχομένων της ιστορίας και του πολιτισμού, εντούτοις η ύπαρξη ορισμένων κριτηρίων, όσον αφορά την παιδαγωγική προσέγγιση της ιστορίας και του πολιτισμού, θα διευκόλυνε πάρα πολύ τη διαδικασία αυτή, καθόσον αυτό που επιλέγεται «σημαντικοποιείται» ακόμα περισσότερο από τους μαθητές, Μαυροσκούφης Δ. (1999) *Εμπειρίες και απόψεις μαθητών και φοιτητών σχετικές με το μάθημα της Ιστορίας. Θεωρητικά ζητήματα και εμπειρική έρευνα*, Θεσ/νίκη, Εκδ. Οίκος Αφών Κυριακίδη, 22.

¹⁶ Πρβλ. Moniot H. (1993) *Didactique de l' Histoire*, ό.π., 71-73.

- Η σύγχρονη σπουδή της Ιστορίας προβάλλει την αναγκαιότητα για πραγματέυση νέων ιστορικών πεδίων. Πρόκειται για «μικρότερες ιστορίες» (μικρο-ιστορίες) -οι καλύτερα για εμάς «νέες ιστορίες»- που βρίσκουν τις αναφορές τους στα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού, όπως: η ιστορία των αντιλήψεων ή ιδεολογιών¹⁷, η ιστορία των νοοτροπιών¹⁸, η ιστορία των πνευματικών δημιουργιών, που συνδέεται κυρίως με την εικόνα, η διανοητική ιστορία¹⁹, η ιστορία του φαντασιακού, που έχει να κάνει πρωτίστως με τη λογοτεχνική και την καλλιτεχνική παραγωγή ως ιστορικών τεκμηρίων, η ιστορία των συμπεριφορών, η ιστορία του συμβολικού²⁰, αλλά και η καθημερινή ζωή και ο υλικός πολιτισμός, η ιστορία των γυναικών και των παιδιών, των μη προνομιούχων ομάδων της κοινωνίας κ.ά.²¹
- Οι ειρηνικές περίοδοι και η πολιτιστική δραστηριότητα των ανθρώπων, αποτελούν την «καρδιά» στα διδακτικά εγχειρίδια του «Παιδεία Ομογενών». Μια τέτοια προσέγγιση θεωρείται πολύ σημαντική στα πλαίσια της παιδαγωγικής της ειρήνης και της ενίσχυσης ενός κλίματος αλληλοκατανόησης και αμοιβαιότητας μεταξύ των λαών²².
- Η νέα συλλογιστική στα εγχειρίδια αναδεικνύει την ιστορική γνώση ως αποτέλεσμα μια τριπλής διαμεσολάβησης που έχει να κάνει πρωτίστως με την ιδεολογικοποίηση της ιστορικής γνώσης, με την ίδια δηλαδή την κειμενικότητα της ιστορίας²³: α) των πηγών, όπου οι λέξεις και τα πράγματα μέσω της γλώσσας δεν μας μιλούν μόνο για όσα έγιναν ή ενδεχομένως προσδοκούσαν να γίνουν, αλλά παράλληλα και για τις ιδεολογικοπολιτικές σκοπιμότητες των συντακτών τους (πρωτογενής ιστορικότητα), β) των αλληπάλλων ερμηνειών από τους ιστορικούς (δευτερογενής ιστορικότητα) και γ) των πολλαπλών χρήσεων αυτών των πηγών από το παρόν για λόγους σκοπιμότητας (εθνικής, ιδεολογικής, επιστημονικής ή και προσωπικής- τριτογενής ιστορικότητα)²⁴.

¹⁷ Οι ιδεολογίες συνδέονται με το σύνολο των παραστάσεων, των πρακτικών και συμπεριφορών, των γνώμων, αντιλήψεων και αξιών που κυριαρχούν στον άνθρωπο ή στις κοινωνικές ομάδες και κατευθύνουν τη δράση τους. Πρβλ. Γιαννόπουλου Γ. (1988) Σκοποί του μαθήματος της ιστορίας, στο *Σεμινάριο 9 -ΠΕΦ, Το μάθημα της ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα, 47.

¹⁸ Οι νοοτροπίες έχουν να κάνουν με αποδεκτούς και κοινούς τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς ορισμένων κοινωνικών ομάδων ή κοινωνιών. Σχηματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι τις ιδέες των «επωνύμων» εξετάζει η ιστορία των ιδεών, ενώ των «ανωνύμων» η ιστορία των νοοτροπιών, πρβλ. Le Goff J., Nora P. (1981) *Το έργο της ιστορίας*, Αθήνα, Ράππα, τ.1, 316-338, Dosse F. (1993), *Η ιστορία σε ψίχουλα. Από τα Annales στη Νέα Ιστορία*, ό.π., 217-230, Γιαννόπουλου Γ. (1998) Σκοποί του μαθήματος της ιστορίας, ό.π., 47.

¹⁹ R. Chartier, D. La Capra, H. White (1996), *Διανοητική Ιστορία. Όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης*. μτφρ. Ε. Γαζή, Γ. Κόκκινος, Ε. Κοντογιώργη, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων.

²⁰ Πρβλ. Ζακ Λε Γκοφ (1998) *Ιστορία και μνήμη*, Αθήνα, Νεφέλη, 18-19.

²¹ Για την ιστορική έρευνα και την αναγκαιότητα ανάδειξης της θέσης της γυναίκας και των δούλων, πρβλ. Schuller W. (1999) *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Α. Καμάρα, Χ. Κοκκινιά, εποπτεία Κ. Μπουραζέλης, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 117-123.

²² Πρβλ. Χουρδάκης Α. (2001) Θεωρητικές και διδακτικές προσεγγίσεις στην Ιστορία και τον Πολιτισμό στο: Βάμβουκας Μ., Δαμανάκης Μ., Κατσιμαλή Γ. (επιμ.) Προλεγόμενα στη σύνταξη ενός Αναλυτικού Προγράμματος για τα ελληνόπουλα του εξωτερικού, ό.π., 155-210 και Χουρδάκης Α., Καραγιώργος Δ. (1999) Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη σπουδή και τη διδασκαλία του Πολιτισμού και της Ιστορίας, σε αναφορά με την αξιολόγηση του υπάρχοντος διδακτικού υλικού και την διατύπωση βασικών προτάσεων, ό.π., 159-190.

²³ Η συνειδητοποίηση της κειμενικότητας στην ιστορία σημαίνει ότι οι πηγές, που συγκροτούν την πρώτη ύλη της, είναι στην πλειονότητά τους κείμενα τα οποία μεσολαβούν (σκόπιμα ή όχι) ανάμεσα στο ιστορικό πράττειν και στην καταγραφή του. Έτσι, το ιστορικό γίνεσθαι συγκροτείται ως σύνθετη γλωσσική διαδικασία: οι ίδιες οι πηγές καταγράφοντας το παρελθόν μέσω της γλώσσας που χρησιμοποιούν δεν συνιστούν «ουδέτερες» γλωσσικές κατασκευές, αλλά λεκτικά και εννοιολογικά ενεργήματα με ιδεολογικο-πολιτικό φορτίο, πρβλ. Κόκκινος Γ. (1998) *Από την ιστορία στις ιστορίες*, ό.π., 38-41 και στο άρθρο του ίδιου (1999) Η κειμενική διάσταση της ιστορίας και η αναζήτηση κριτηρίων εγκυρότητας της ιστορικής γνώσης στο *Σεμινάριο 21 -ΠΕΦ, Θεωρητικά προβλήματα και διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 51-76.

²⁴ Κόκκινος Γ. (1998) *Από την ιστορία στις ιστορίες*, ό.π., 37-41 και (1999) Η κειμενική διάσταση της ιστορίας και η αναζήτηση κριτηρίων εγκυρότητας της ιστορικής γνώσης, ό.π., 58-59.

- Ιστορικοί και παιδαγωγοί προωθούν τη συλλογιστική που θέλει τους μαθητές να κατανοούν τη μεθοδολογία του ιστορικού και να αντιλαμβάνονται τη σπουδαιότητα της ιστορικής μαρτυρίας²⁵. Στα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού προάγεται η προσωπική συμμετοχή του μαθητή στη διδασκαλία της ιστορίας και ιδιαίτερα η μύησή του στη διαδικασία της ιστορικής έρευνας. Τα εγχειρίδια φέρνουν το μαθητή σε επαφή με τις τεχνικές της ιστορίας και στρέφουν την προσοχή του στο ιστορικό παρόν, σε πράγματα καθημερινά που μπορούν να αποτελούν ιστορικά και πολιτιστικά εναύσματα (μνημεία, παλιά αρχιτεκτονικά κτίσματα, στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού κ.λπ.)²⁶.
- Η νέα προσέγγιση στα βιβλία Ιστορίας και Πολιτισμού ακολουθεί/ εφαρμόζει διάφορες ιστορικές και κοινωνιολογικές μεθόδους: κυρίως την εναίσθηση (empathy), ή ενσυναίσθηση ή εμπάθητική κατανόηση²⁷, σύμφωνα με την οποία ο μαθητής μπαίνει στη θέση του δρώντος προσώπου της ιστορίας και με τη βοήθεια της φαντασίας και του συναισθήματός του ερμηνεύει τη συμπεριφορά ή τα έργα των ανθρωπινων του παρελθόντος²⁸, την ιστορική μέθοδο (συλλογή, ταξινόμηση, έλεγχος και ερμηνεία του ιστορικού υλικού, κ.λπ.)²⁹, τη συγκριτική μέθοδο, όπου ο μαθητής μαθαίνει να παρατηρεί το ίδιο φαινόμενο κάτω από ποικίλες και διαφορετικές συνθήκες προβαίνοντας σε διαπολιτισμικές συγκρίσεις, τις μεθόδους των επιστημών που γειτνιάζουν με την ιστορία, όπως η αρχαιολογία, φιλολογία, η ιστορία της τέχνης, η νομισματική, η γεωγραφία, η ανθρωπολογία, η οικονομική επιστήμη κ.λπ., την ανάλυση περιεχομένου των πηγών και την ερμηνευτική προσέγγιση του ιστορικού γίνεσθαι, τη βιογραφική μέθοδο, την κοινωνική έρευνα κ.λπ.³⁰.
- Τα ιστορικά εγχειρίδια οφείλουν να μην αντιμετωπίζουν την ιστορική γνώση μόνο σε σχέση με τον ιστορικό μικρόκοσμο, όπως θα έλεγε και ο Braudel, δηλαδή της μικροϊστορίας, όπου δεσπόζει το συγκεκριμένο γεγονός, αλλά και σε σχέση με τον ιστορικό μακρόκοσμο ή σε σχέση με το μέσο ή κοινωνικό χρόνο³¹. Ο χρόνος της ιστορικής αφήγησης στα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού είναι ο προοπτικός και οπισθο-προοπτικός, χωρίς να ατονούν ο αναδρομικός και ο σημειακός, και η δράση παρουσιάζεται οπισθοχωρητικά, εκεί όπου είναι εφικτό, ξεδιπλώνοντας την ιστορία από το παρόν προς το παρελθόν, συνδέοντας το σήμερα με το χθες στη διδασκαλία του κάθε τόπου και εκείνη

²⁵ Γ. Λεοντοίνης (1996) *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική – τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα, 123.

²⁶ Πρβλ. Πολίτης Α. (1998) Άτυπη, καθημερινή έρευνα, στο: *Η διδασκαλία της ιστορίας στη Μέση εκπαίδευση*, Αθήνα, Γρηγόρη, 118-121, καθώς και τη συζήτηση που ακολουθεί μετά, 122-130.

²⁷ Η μέθοδος της «Εμβίωσης» κατά τον Παπανούτσο Ε. (1969) *Αισθητική*, Αθήνα, 205-234.

²⁸ Shemilt D. (1986) Beauty and the Philosopher: Empathy in History and Classroom, *Learning History*, 39 κ.εξ., Portal Chr. (1987) Empathy as an objective for History teaching, Portal Chr. (ed.) *The History Curriculum for Teachers, The Palmer Press*, London, 89-90, Λαμπίρη- Δημάκη Ι. (1989) *Κοινωνιολογία και Ιστορία. Ομοιότητες και ιδιαιτερότητες*, Αθήνα, Παπαζήσης, 106, Λεοντοίνης Γ. Ν. (1999) Ενσυναίσθηση και διδασκαλία της Ιστορίας, Σεμινάριο 21 –ΠΕΦ, *Θεωρητικά Προβλήματα και Διδακτική της Ιστορίας*, ό.π., 123-148, Καλογηράτου Ε. (1999) Τα στάδια της ενσυναίσθησης κατά τον Dennis Shemilt και η διδασκαλία της Ιστορίας, Σεμινάριο 21 –ΠΕΦ, *Θεωρητικά Προβλήματα και Διδακτική της Ιστορίας*, ό.π., 149-155.

²⁹ Πρβλ. Samaran Ch. (διεύθ.) (1989) *Ιστορία και μέθοδοί της*, τόμος Α', Γενικά Προβλήματα, μπφρ. Ελ. Στεφανάκη, Σειρά: Encyclopedie de la Pleiade, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 205 κ.εξ., και Λεοντοίνης Γ. (1996) *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική – τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, ό.π., 160.

³⁰ Samaran Ch. (διεύθ.) (1989) *Ιστορία και μέθοδοί της*, ό.π., Λαμπίρη- Δημάκη Ι. (1989) *Κοινωνιολογία και Ιστορία. Ομοιότητες και ιδιαιτερότητες*, ό.π., 104-156, Αβδελά Έ. (1998) *Ιστορία και Σχολείο*, ό.π., 97 κ.εξ., Bezrogov V., Kosheleva Olga (2000) *Η αυτοβιογραφική αφήγηση και ο ρόλος της στη μελέτη της ιστορίας της εκπαίδευσης*, Θεαλώ.

³¹ Braudel F. (1966) *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l' époque de Philippe II*, v. 2, Paris, 519, Braudel F., La longue durée, *Ecrits*, 44-45.

με τη διδασκαλία της ιστορίας του έθνους και του κόσμου³².

- Με την έμφαση στη διαθεματική και διεπιστημονική προσέγγιση επιδιώκεται η ανατομία της κοινωνικής ζωής, η αιτιακή σύνδεση των γεγονότων και η ερμηνεία τους με αφετηριακό πλαίσιο τις κοινωνικές, πολιτικές, περιβαλλοντικές, γεωγραφικές, οικονομικές και πολιτιστικές δυνάμεις και σχέσεις, η αναφορά σε όλες τις πτυχές της ιστορικής δράσης, η σύγχρονη και πρόσφατη ιστορία, η εξέταση των κοινωνικών θεσμών³³.

3. Παραγωγή διδακτικού υλικού Ιστορίας και Πολιτισμού για τα ελληνόπουλα του εξωτερικού

Το διδακτικό υλικό που παράγεται στα πλαίσια του Προγράμματος «Παιδεία Ομογενών» γύρω από θέματα Ιστορίας και Πολιτισμού συνίσταται μέχρι σήμερα σε 10 εγχειρίδια (5 Βιβλία Μαθητή και 5 Βιβλία Εκπαιδευτικού)³⁴. Τα εγχειρίδια αυτά αποτελούν (ή προορίζονται) ως τα Επίσημα Διδακτικά Εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού για το σύνολο των μαθητών της απανταχού ελληνικής ομογένειας, καθώς έλαβαν τη σχετική έγκριση του Υπουργείου Ε.Π.Θ. και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου³⁵. Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για τα εγχειρίδια:

- «Εμείς και οι Άλλοι» διδακτικό εγχειρίδιο και «Εμείς και οι Άλλοι- οδηγίες για τον εκπαιδευτικό» (επίπεδο 1ο, για παιδιά ηλικίας 6-8 ετών -1η και 2α τάξη).

Στο πρώτο αυτό βιβλίο, το υλικό της ιστορίας και του πολιτισμού έχει δομηθεί κατά επίπεδα: α) ατομικο-οικογενειακό επίπεδο, όπου η μεγαλύτερη έμφαση δίδεται στη μύηση του ελληνόπουλου του εξωτερικού σε θέματα ιστορίας και πολιτισμού, β) κοινωνικό- παροικιακό επίπεδο, γ) εθνικό-διεθνικό επίπεδο και δ) συμβολικό επίπεδο (π.χ. από τη φύση, τη θρησκεία, το περιβάλλον κ.λπ.). Καταβλήθηκε, επίσης, προσπάθεια μέσα από την ύλη του να στραφεί και σε οικουμενικά και περιβαλλοντολογικά ζητήματα, πράγμα που αποτελεί εστιακό σημείο της εκπαιδευτικής πολιτικής την οποία υλοποιούμε.

- «Εμείς και οι Άλλοι», διδακτικό εγχειρίδιο και «Εμείς και οι Άλλοι- οδηγίες για τον εκπαιδευτικό» (επίπεδο 2ο, για παιδιά ηλικίας 8-10 ετών -3η και 4η τάξη).

Το δεύτερο αυτό βιβλίο λειτουργεί σε μεσοϊστορικό και μεσοπολιτισμικό επίπεδο. Γίνεται προσπάθεια οι μαθητές να κατανοήσουν τη διαλεκτική σχέση των γεγονότων, να αναλύσουν τα κοινωνικά φαινόμενα και να μάθουν να τοποθετούνται ενεργά στον κοινωνικο-πολιτισμικό χώρο διαβίωσής τους, χωρίς να αποκλείονται ή να περιθωριοποιούνται. Η θεματική και στο δεύτερο τεύχος, συναρτάται με δυο βασικές ιδέες, μια ιστορικο-πολιτισμική, σύμφωνα με την οποία έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζει, δραστηριοποιείται και δημιουργεί ο άνθρωπος, και μια ψυχο-κοινωνική, σύμφωνα με την οποία ο μαθητής κατανοεί καλύτερα ανθρώπινους χαρακτήρες, έργα, θεσμούς και καταστάσεις που είναι οικείες σ' αυτό, άλλοτε σε πλαίσιο διαχρονικό και άλλοτε όχι.

- «Στη Μυθοχώρα με τα φτερά του Πήγασου - Μυθολογία», διδακτικό εγχειρίδιο και «Στη Μυθοχώρα με τα φτερά του Πήγασου- οδηγίες για τον εκπαιδευτικό» (επίπεδο 3ο, για παιδιά ηλικίας 11-12 ετών -5η και 6η τάξη).

³² Topolski I. (1983) *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας*, μτφρ. Μ. Μαραγκού- Γ. Μαραγκός, Αθήνα, Θεμέλιο, 154-159.

³³ Βώρου Φ. Κ. (1982) *Η Ιστορία που δεν διδάσκεται*, *Νέα Παιδεία* 20, 123-124, Κόκκινος Γ. (1998) *Από την ιστορία στις ιστορίες*, ό.π., 234-241.

³⁴ Στα πλαίσια του ίδιου προγράμματος παράγεται και το «Υλικό της Ετερότητας» που έρχεται ακριβώς να καλύψει τις νέες απαιτήσεις για μια ιστοριογραφία της ελληνικής διασποράς.

³⁵ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 2001 και σχετική Επιστολή της Ειδικής Γραμματείας Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, αρ. πρωτ. Δ4/1204/3-10-2000. Η απόφαση δεν αφορά φυσικά εκείνα τα εγχειρίδια που βρίσκονται στο στάδιο της έκδοσης ή της κατασκευής.

Πρόκειται για το πρώτο διδακτικό εγχειρίδιο μυθολογίας, που παράγεται στην Ελλάδα. Βασίζεται σε μια πλουραλιστική προσέγγιση της μυθολογίας, μέσα από μια συγκριτική θεώρηση (συγκριτική μυθολογία) και με έμφαση στη διαπολιτισμική και διαθεματική προσέγγισή της.

- «Ιστοριοδρομίες I, Στα Αρχαία και στα Βυζαντινά Χρόνια», διδακτικό εγχειρίδιο και «Ιστοριοδρομίες I, Στα Αρχαία και στα Βυζαντινά Χρόνια - οδηγίες για τον εκπαιδευτικό» (για παιδιά έκτης δημοτικού και πρώτης γυμνασίου -υπό έκδοση).
- «Ιστοριοδρομίες II, Στα Νεότερα Χρόνια», διδακτικό εγχειρίδιο και «Ιστοριοδρομίες II, Στα Νεότερα Χρόνια - οδηγίες για τον εκπαιδευτικό» δευτεροβάθμια εκπαίδευση (για παιδιά γυμνασίου -υπό κατασκευή)³⁶.

Κάθε διδακτικό εγχειρίδιο για το μαθητή συνοδεύεται από το βιβλίο του εκπαιδευτικού. Στα βιβλία για τον εκπαιδευτικό παρατίθενται οι γενικές οδηγίες για την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του βιβλίου αλλά και οι ειδικοί στόχοι, οι προβλεπόμενες δραστηριότητες και τα προτεινόμενα προς χρήση διδακτικά υλικά.

4. Βασικοί άξονες σχεδιασμού και συγκρότησης της ύλης - ο ιδιαίτερος χαρακτήρας των εγχειριδίων «Ιστοριοδρομίες» I & II

Στην παρούσα μελέτη επιχειρούμε να παρουσιάσουμε τη μεθοδολογική προσέγγιση και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των εγχειριδίων: «Ιστοριοδρομίες» I, Στα Αρχαία και στα Βυζαντινά Χρόνια», και «Ιστοριοδρομίες II, Στα Νεότερα Χρόνια». Η επιλογή μας αυτή βασίζεται στο γεγονός ότι τα εγχειρίδια αυτά αποτελούν στην ουσία τους την αποκρυστάλλωση μιας μακρόχρονης προσπάθειας μεθοδολογικού σχεδιασμού και συγκρότησης εγχειριδίων Ιστορίας και Πολιτισμού με άξονα το νέο μεθοδολογικό και επιστημολογικό παράδειγμα της ομάδας συγγραφής του «Παιδεία Ομογενών» υπό την επιστημονική καθοδήγηση του Α. Χουρδάκη και την εποπτεία του Μ. Δαμανάκη³⁷.

Πρόκειται για εγχειρίδια που εδράζονται στην ιστορία της Ελλάδος και των Ελλήνων και υιοθετούν ως βασική μέθοδο την ιστοριογεωγραφική, με αντίστοιχο κύριο στόχο την ανάδειξη πεδίων του ιστορικού, κοινωνικού και πολιτισμικού γίνεσθαι, όπως καταγωγή, γεωγραφική θέση, περιβάλλον, επικοινωνία, κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις, πολιτισμική παράδοση (σχέσεις και επαφές) και συγκυρία.

Στις «Ιστοριοδρομίες» I & II η υπέρβαση της παραδοσιακής διδακτικής μεθοδολογίας και η προώθηση ενός νέου παραδείγματος στη παραγωγή εγχειριδίων ιστορίας και πολιτισμού στηρίζεται στην ποιότητα της (επιλεγμένης με αυστηρά κριτήρια) παρεχόμενης ιστορικής γνώσης και όχι στην ποσότητα. Επιπλέον, τα βασικά κριτήρια αξιολόγησης και συγκρότησης της ιστορικής γνώσης επιχειρούν να αναδείξουν μια επιστημονικά τεκμηριωμένη και σύγχρονη γνώση με περιεχόμενα οργανωμένα και διαρθρωμένα με συνοχή και συνέχεια³⁸. Τα βιβλία διεκδικούν την παρουσίαση μιας ιστορικής γραφής, που παραθέτοντας διάφορες απόψεις ως προς ένα συγκεκριμένο θέμα, δεν εμφανίζεται απόλυτη στη διάτυπωση των θέσεών της.

Στις «Ιστοριοδρομίες» I & II δίνεται έμφαση σε μια διαθεματική προσέγγιση της ιστορίας με έμφαση στην ιστοριο-γεωγραφική-περιβαλλοντική αγωγή. Η περιβαλλοντική κληρονομιά

³⁶ «Ιστοριοδρομίες» I, Στα Αρχαία και στα Βυζαντινά Χρόνια» και οι «Ιστοριοδρομίες II, Στα Νεότερα Χρόνια», αποτελούν ενιαία συγγραφική προσπάθεια που διέπεται από την ίδια φιλοσοφία. Για λόγους λειτουργικούς έχουν χωριστεί σε δύο τεύχη.

³⁷ Η μεθοδολογική προσέγγιση στο σχεδιασμό και στη συγκρότηση των εγχειριδίων Ιστορίας και Πολιτισμού που προηγούνται από τις «Ιστοριοδρομίες» έχει παρουσιαστεί σε μελέτες του Α. Χουρδάκη, πρβλ. στη βιβλιογραφία της παρούσας μελέτης.

³⁸ Αχλīs Ν. (1985) Η διδασκαλία της Ιστορίας στο Λύκειο, *Νέα Παιδεία* 34, 147-156.

κάθε τόπου αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας του τόσο στη συγχρονία όσο και στη διαχρονία. Παράλληλα, δε λείπουν αναφορές και συνδέσεις με την ποίηση, το τραγούδι, τον κινηματογράφο, καθώς και με πτυχές της καθημερινότητας, όπως μαγειρική κ.λπ.³⁹

Στο κέντρο των στοχεύσεων των εγχειριδίων βρίσκεται η ένταξη και η αξιοποίηση της ιστορικής μαρτυρίας –πηγές, αρχαιολογικά ευρήματα κ.λπ.- στη διδακτική της ιστορίας. Το αρχαιολογικό αντικείμενο και το έργο τέχνης χρησιμοποιούνται στην εικονογράφηση των σχολικών εγχειριδίων καθώς παρέχουν τόσο στοιχεία ιστορικής γνώσης συνδεδεμένα με το κείμενο όσο και αισθητική παιδεία⁴⁰.

Επίσης, προωθείται μια εναλλακτική παρουσίαση της μέχρι σήμερα εθνικά διαμορφωμένης ιστορίας και επιχειρείται ο κλονισμός παρωχημένων ιστορικών αντιλήψεων με την ενεργητική συμμετοχή του μαθητή στη διαδικασία ανακάλυψης της ιστορικής γνώσης⁴¹.

Τα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού, όπως είδαμε και παραπάνω, δίνουν «δημόσιο βήμα» σε «νέες ιστορίες» όπως επιτάσσει ο σύγχρονος λόγος της επιστήμης της ιστορίας⁴². Από την άλλη δίνουν την ευχέρεια άρθρωσης ιστορικού λόγου από τα ίδια τα παιδιά –ιδίως σε θέματα που φαίνεται να πλησιάζουν την μέχρι στιγμής βιωμένη τους προσωπική ιστορία- καθώς γίνονται συμμετοχοί στην ανακάλυψη της γνώσης. Για παράδειγμα, οι μαθητές αναζητούν /μελετούν πτυχές από την ιστορία της εκπαίδευσης και της παιδικής ηλικίας, καθώς η ιστορία που διδάσκεται στα παιδιά στο σχολείο οφείλει τουλάχιστον να αναφέρεται στην ιστορία των ίδιων των παιδιών και του ίδιου του σχολείου και όχι να την αγνοεί⁴³.

Στα εγχειρίδια του «Παιδεία Ομογενών», μέχρι σήμερα «παραμελημένες» εποχές της ιστορίας με έντονα πολύ-πολιτισμικά στοιχεία, όπως τα ελληνιστικά χρόνια, η ρωμαϊκή Ελλάδα, η ύστερη αρχαιότητα κ.ά., βρίσκουν την θέση τους στην ιστορία των Ελλήνων.

Στις «Ιστοριοδρομίες» ακολουθούνται μεθοδολογικές κατευθύνσεις που σκοπό έχουν τόσο να ανταποκριθούν στο νέο επιστημολογικό και μεθοδολογικό παράδειγμα, όσο και να προσδώσουν ένα ιδιαίτερο και εναλλακτικό χαρακτήρα στο βιβλίο, μια «ταυτότητα», αν και στην περίπτωση μας ταιριάζει καλύτερα ο όρος «πολύ-ταυτότητα».

Πιο συγκεκριμένα, η ύλη οργανώνεται μεθοδολογικά μέσα από τη διδασκαλία μιας διευρυμένης τοπικής ιστορίας, της ιστορίας των γεωγραφικών διαμερισμάτων της Ελλάδος (Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα, Κρήτη κ.λπ). Δεν αρκεί η διδασκαλία της γενικής εθνικής ιστο-

³⁹ Λεοντσίνης Γ. (1996) *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική –τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, ό.π.

⁴⁰ Το αρχαιολογικό αντικείμενο ως υλικό κατάλοιπο ενός παλιότερου πολιτισμού αποτελεί την απτή απόδειξη για τη ζωή μιας κοινωνίας, είναι ένα πολύτιμο κομμάτι στην προσπάθεια ανασύνθεσης της εικόνας μιας εποχής, Γοδόση Ζ. (1990) Το αρχαιολογικό αντικείμενο και η διδασκαλία της Ιστορίας μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, *Τομή* 301, τευχ. 1., Ross M. (1984) *The Aesthetic Impulse*, Pergamon Press.

⁴¹ Πρβλ. τις μελέτες του Κόκκινου Γ. (1998) *Διδακτική της Ιστορίας: Εργαλείο του παραδοσιακού λόγου ή πεδίο ανάδυσης ενός νέου κριτικού πνεύματος, Λόγος και Πράξη*, 42, 108-114 και Το μάθημα της Ιστορίας: από το φρονηματικό λόγο στην αναγκαιότητα της κριτικής γνώσης, *Φιλολογική*, 52, 22-24.

⁴² Ειδικότερα στην ελληνική βιβλιογραφία επισημαίνεται η «περιορισμένη επίδραση της επιστημολογίας στη θεματική της εκπαίδευσης [η οποία] αντανάκλα... την ύπαρξη ενός σημαντικού ερμηνευτικού κενού στο ίδιο το πλαίσιο της θεωρίας της εκπαίδευσης, την αντιμετώπιση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας ως αποκομμένης από το πεδίο διάμρφωσης και παραγωγής γνώσης», Κουζέλης Γερ. (1991) *Από τον βιωματικό στον επιστημονικό κόσμο. Ζητήματα κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης*, Αθήνα, Κριτική, 15-16.

⁴³ Χαρακτηριστικά είναι τα αποτελέσματα έρευνας των Ιβρίντελη Μ., Κρίκα Ε., Μπόκολα Β. (2003) που έδειξε ότι το Α.Π. της ιστορίας του Δημοτικού Σχολείου δε συμπορεύεται με τις σύγχρονες ιστοριογραφικές αντιλήψεις και αγνοεί τις λεγόμενες «νέες ιστορίες». Πρβλ. Αναλυτικό Πρόγραμμα και Ιστορία: Αναζητώντας κοινούς κώδικες επικοινωνίας, στα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου *Ο Εκπαιδευτικός και το Αναλυτικό Πρόγραμμα*, (9-11 Μαΐου 2003) υπό την αιγίδα του Π.Τ.Π.Ε του Πανεπιστημίου Πατρών (υπό δημοσίευση). Πρβλ. επίσης, Ivrideli M., Papadakis N., Fragkouli I. (2003) *European integration multiculturalism and the intended curriculum of primary education in Greece*, paper presented in the 5th International Conference of CiCe on *A Europe of Many Cultures*, Braga – Portugal (8-10 May 2003).

ρίας χωρίς παράλληλα τη διδασκαλία των τοπικών ιδιαιτεροτήτων για να κάνουμε τα παιδιά να αγαπήσουν τη γενέθλια γη⁴⁴. Η αναγωγή τους από το μέρος, τοπικό, στο όλο, γενικό (τοπικό και εθνικό- Ευρώπη- κόσμος), συντάσσει ένα είδος ιστορικού και πολιτιστικού κατά περιοχές άτλαντα της Ελλάδας. Με την παραπάνω μέθοδο η ύλη οργανώνεται καλύτερα χωρίς να συρρικνώνεται σε σημείο ατροφίας ή να διογκώνεται σε σημείο δυσπλασίας⁴⁵.

Οι τόποι και τα πεδία της ιστορικής δράσης μέσα σε όλες τις ενότητες του υλικού συγκοινωνούν, επικοινωνούν και διεισδύουν ο ένας στον άλλο με παράλληλες /παρόμοιες δράσεις. Από την άλλη «κομβικά» -κοινά- ιστορικά συμβάντα, δράσεις, ή πρόσωπα «σπονδυλώνουν» και συνδέουν τις ενότητες, όπως για παράδειγμα ένα ιστορικό πρόσωπο που έχει αναφορές σε διαφορετικές «γεωγραφίες» (π.χ. Μ. Αλέξανδρος, Ε. Βενιζέλος). Οι ενότητες τοποθετούνται εν χώρω και χρόνω, προσπαθώντας να βοηθήσουν τα παιδιά να γνωρίσουν την Ελλάδα ως γεωγραφική, ιστορική και πολιτιστική έννοια και να τοποθετούν τη γεωγραφία στο ιστορικό και πολιτιστικό της περιεχόμενο⁴⁶.

Ως βασική μεθοδολογική αρχή δόμησης των εγχειριδίων προτείνεται ένα ταξίδι παιδιών από τη διασπορά στην Ελλάδα του χθες και του σήμερα. Ο Αλέξανδρος, ο (έγχρωμος) Στηβ και η Σοφία διασχίζουν στο χώρο και στο χρόνο την ελληνική ιστορία μέσα από τις σελίδες των εγχειριδίων. Το ταξίδι πραγματοποιείται με τα αγωνιστικά τους ποδήλατα, αλλά και με άλλα μεταφορικά μέσα (από πλοίο έως και αερόστατο), ενώ στην πορεία τους δε χάνουν την ευκαιρία να κάνουν και σπορ (καμιά φορά και extreme) όπως σκι (στον Όλυμπο), κανόε καγιάκ (στο Νέστο) κ.λπ. Τα παιδιά παρόλο που εγκαταλείπουν σιγά-σιγά την πίστη στα παραμύθια και επιθυμούν να ανακαλύψουν τον πραγματικό κόσμο, δεν απελευθερώνονται παντελώς από την τάση να εξισώνουν την πραγματικότητα με τις υποθέσεις τους. Γι' αυτό –παρέα με τα παιδιά από τη διασπορά- ψάχνουν για τις «κρυμμένες ιστορικές αλήθειες» και οργανώνουν ταξίδια σε χώρες πραγματικές ή φανταστικές, μακρινές ή κοντινές, στοιχεία που εναρμονίζονται με την αγάπη τους για το μυστήριο, την περιπέτεια και την εξερεύνηση⁴⁷.

Σε όλες τις ενότητες το ταξίδι των παιδιών της διασποράς εμπλουτίζεται με τους σταθμούς ξεκούρασης /ή ψυχαγωγίας στη σύγχρονη Ελλάδα ως μεθοδολογική αρχή της διδασκαλίας. Καθώς τα παιδιά «ταξιδεύουν», επισκέπτονται μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους αλλά και γραφικά χωριουδάκια, παραλίες, ταβερνούλες. Συνομιλούν με άτομα τρίτης ηλικίας (π.χ. με μια γιαγιά από τον Πόντο) ή με επιστήμονες (π.χ. με ένα καθηγητή του αραβικού πολιτισμού). Συχνότατα δε περιγράφουν στους αναγνώστες /μαθητές σαν σε φίλους τους, τις εμπειρίες του ταξιδιού στο χρόνο και στο χώρο, στο παρελθόν και στο παρόν.

Τα εγχειρίδια εφαρμόζουν την αρχή της υιοθέτησης του κοινωνικο-πολιτισμικού χώρου, στον οποίο προορίζεται να λειτουργήσει το υλικό. Τα εγχειρίδια του «Παιδεία Ομογενών»

⁴⁴ Πρβλ. Ντούλα Χ. (1998) Σχολικά βιβλία ιστορίας και τοπική ιστορία: Η Περίπτωση της Θεσσαλίας, στο *Σεμινάριο 9 -ΠΕΦ, Το μάθημα της ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα, Γρηγόρη, 89.

⁴⁵ Κάτι τέτοιο συνέβαινε εκ των πραγμάτων στην γενική εθνική ιστορία, επειδή έπρεπε να επεξεργαστεί κυρίως περιοχές με έντονη ιστορική παρουσία: Αθήνα- Σπάρτη, Πελοπόννησος, κλπ., ενώ δεν παρουσιάζονταν σχεδόν καθόλου ή ελάχιστα άλλες περιοχές-ακολουθώντας έτσι μια επιλεκτική διαδικασία στην προβολή ορισμένων μόνο πλευρών της ελληνικής ιστορίας και του πολιτισμού. Πρβλ. Μαρκιανού Σ. (1998) Τα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος της Ιστορίας: μεθοδολογικές αρχές οργάνωσης της ιστορικής ύλης, στο *Σεμινάριο 9 -ΠΕΦ, Το μάθημα της ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, ό.π., 118.

⁴⁶ «Το μάθημα της γεωγραφίας δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο μέσα στην ιστορική του διάσταση... (Τα γεωγραφικά στοιχεία) αποκτούν τη δική τους σημασία όταν συνδεθούν με τη ζωή και των ανθρώπων της εποχής, με την παραγωγή τους αλλά και με τους ετήσιους κύκλους της ζωής τους, με τις συνθήκες, τα ήθη και τις δοξασίες της», Μαργαρίτης Γ. (1988) *Διδασκαλία της ιστορίας-διδασκαλία της γεωγραφίας: τύχες κοινές*, στο *Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Η διδασκαλία της ιστορίας στη μέση εκπαίδευση*, Αθήνα, Γρηγόρη, 105.

⁴⁷ Γαλανάκη Ε. (1998) Ο εγωκεντρισμός του παιδιού σχολικής ηλικίας: ένα λησμονημένο αναπτυξιακό φαινόμενο, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 28, 12.

και οι «Ιστοριοδρομίες» I & II λαμβάνουν υπόψη τους τόσο το κοινωνικό και ιστορικό συγκείμενο της εκάστοτε παροικίας, όσο και τις γνωστικές και γλωσσικές προϋποθέσεις των εκεί μαθητών- μαθητριών. Σύμφωνα με την παραπάνω συλλογιστική δημιουργούνται ενότητες από την ιστορία νεοελληνικής διασποράς και των παροικιών και τα παιδιά έρχονται σε άμεση επαφή και γνωριμία με την ιστορία των προγόνων τους.

Στη διάρκεια του «ταξιδιού» πολλαπλές και εναλλακτικές δραστηριότητες καθιστούν το μαθητή μικρό ερευνητή και συμμετέχο στην ανακάλυψη της γνώσης. Στα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού του «Παιδεία Ομογενών» δίδεται στον εκπαιδευτικό η δυνατότητα να χρησιμοποιήσει εναλλακτικές διδακτικές μεθόδους στην προσέγγιση και εμπέδωση των θεμάτων της ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού και να στοχεύει κυρίως στην ανάπτυξη ψυχοκινητικών δεξιοτήτων. Παράλληλα, καλείται να λειτουργήσει δημιουργικά χωρίς να παραμένει άκριτος «καταναλωτής» της οργανωμένης διδασκαλίας. Μέσα από μια τέτοιου είδους διδασκαλία προτείνονται η δραματοποίηση και το παιχνίδι ρόλων, οι θεατρικές παραστάσεις, οι εκθέσεις, οι συλλογές και οι γραπτές ψυχοκινητικές δραστηριότητες. Ακόμα, προτείνεται να χρησιμοποιηθεί και η λογοτεχνία (αρκεί να μη θεωρηθεί η ιστορία ως λογοτεχνία και η λογοτεχνία ως ιστορία).

Για τους συντάκτες των εγχειριδίων του «Παιδεία Ομογενών» η εικονογράφηση και χαρτογράφηση των σχολικών εγχειριδίων αποτέλεσε προτεραιότητα. Στόχος των εγχειριδίων είναι η ανάπτυξη παράλληλων «διαλόγων» μεταξύ του υλικού και των χρηστών του. Οι εικόνες των εγχειριδίων –μαζί με τις λεζάντες- επιτυγχάνουν /επιτρέπουν μια παράλληλη «ανάγνωση» του βιβλίου ικανή να σταθεί αυτόνομα στα μάτια του μαθητή⁴⁸.

Επιπλέον, οι τίτλοι των ενότητων έχουν τύχει ειδικής μεθοδολογικής «μεταχείρισης», ώστε να εμφανίζονται πρωτότυποι εξάπτοντας τη φαντασία του μαθητή και προκαλώντας το ενδιαφέρον και το χαμόγελό του. Όπως είναι ήδη προφανές, δόθηκε μεγάλη προσοχή στο κριτήριο της αποδεκτικότητας των εκφορών.

Στο τέλος κάθε ενότητας ξεσπάει μια «ιδεοθύελλα» ή «βροχή ιστορικών ιδεών». Τα παιδιά με τη βοήθεια του /της εκπαιδευτικού και των εικονικών φίλων τους εντοπίζουν στο «tableau vivant» της κάθε ενότητας /γεωγραφικής περιοχής τα ευρήματα εκείνα, τα τόπους ή τα πρόσωπα που θα τους οδηγήσουν στη σύνθεση της ιστορίας κάθε τόπου –καλούνται μάλιστα να γίνουν οι ίδιοι ιστορικοί γράφοντας μέσα από τις πηγές τη δική τους ιστορία.

Το ιστορικό και πολιτισμικό υλικό και η διδασκαλία του οφείλει να συνοδεύεται από τα κατάλληλα οπτικοακουστικά μέσα. Συνοδευτικό υλικό των «Ιστοριοδρομιών» αποτελούν CD, που περιλαμβάνουν μουσική, τραγούδια και προφορικές μαρτυρίες, καθώς και άλλο έντυπο υλικό όπως πηγές, χάρτες κ.λπ.

Το υλικό του «Παιδεία Ομογενών» επιχειρεί να διαφύγει από την κλασική γραμμή της ελληνικής σχολικής ιστορίας. Τα εγχειρίδια του «Παιδεία Ομογενών» προβάλλουν την ανάγκη μιας δεύτερης γραμμής ανάγνωσης της Ιστορίας. Μια γραμμή που δεν είναι απλά παράλληλη με την παραδοσιακή. Πρόκειται για τα κομβικά σημεία δόμησης του «Ιστοριοδρομιών» που προσδιορίζουν τη σχέση και σύνδεσή τους με άλλα βιβλία του «Παιδεία Ομογενών» που έχουν προηγηθεί («Εμείς και οι Άλλοι» 1 & 2, «Μυθοχώρα») αλλά και με την ιστορία της ελληνικής Διασποράς («Λευκώματα»). Η δεύτερη αυτή γραμμή ανάγνωσης προωθεί μια ποιοτική σχέση των υλικών και στηρίζεται σε δύο αρχές συλλειτουργίας:

α) η αρχή της συνέργειας και συμπληρωματικότητας των υλικών, αλλά και της δημιουργικής προσαρμογής αυτών. Πρόκειται για μια δυναμική διαδικτύωση των εγχειριδίων που επενδύει στη συμβολή του /της εκπαιδευτικού.

⁴⁸ Οι εικόνες και οι φωτογραφίες χωρίς να πλεονάζουν δένουν λειτουργικά με το γραπτό ή «προφορικό» λόγο και αξιοποιούνται συμπληρωματικά/επικουρικά. Πρβλ. Βώρος Φ. Κ. (1993) *Η διδασκαλία της ιστορίας με αξιοποίηση της εικόνας*, Αθήνα, 30 κ.εξ., Σιούρλα Βασιλική (1998) *Τέχνη και Ιστορία: διδακτική προσέγγιση έργων της γεωμετρικής τέχνης ως ιστορικής πηγής, Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 28, 195 κ.εξ.

β) η αρχή της αναφορικότητας και της αλληλόδρασης. Τα υλικά βρίσκονται σε μια σχέση συμπληρωματικότητας αλλά χαρακτηρίζονται και από μια λειτουργική ετερο-αναφορικότητα, δηλαδή αβίαστα παραπέμπει το ένα υλικό στο άλλο.

Τα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού βασίζονται στη δημιουργική σύντηξη μακρο- και μικρο-επιπέδου, και προωθούν συγκεκριμένους τρόπους- τεχνικές διδασκαλίας για να αξιοποιηθούν. Αναφερόμαστε στην «μικρο-επιπεδική διδασκαλία». Πιο συγκεκριμένα σε μια αρχιτεκτονική διδασκαλίας η οποία επενδύει στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης⁴⁹, εκκινώντας εν προκειμένω από την ενθάρρυνση της επιτόπιας μελέτης του κοινωνικο-πολιτισμικού χώρου του μαθητή και της ιστορίας αυτού του χώρου, και αξιοποιώντας την επαφή του μαθητή με την ευρύτερη ιστορία των ελλήνων (μέσα κυρίως από το υλικό Ιστορίας και Πολιτισμού), προκειμένου τελικά να επιτύχει την εισαγωγή του μαθητή στην ίδια την ιστορική έρευνα. Ο μαθητής μέσα από τα δυο Υλικά και μέσω της κατάλληλης αρχιτεκτονικής διδασκαλίας επιδιώκεται να μάθει να επιλέγει και να χρησιμοποιεί ένα ευρύ φάσμα πηγών ιστορικής πληροφόρησης, να καταφεύγει στην επιτόπια παρατήρηση και να αποκτά εξελικτικά μια ικανότητα «βιωματικής προσέγγισης» του ιστορικού χρόνου και χώρου, μεταγόμενος αβίαστα από το μακρο-επίπεδο της κοινότητας (και της ιστορίας της σε σχέση και με την ιστορία της Ελλάδος) στο μικρο- επίπεδο του εαυτού του και της καθημερινής του ζωής. Αναμένεται με αυτόν τον τρόπο, συν τοις άλλοις, να συνειδητοποιήσει τις έννοιες αλλά και τις λειτουργίες της συνέχειας και των ασυνεχειών στο ιστορικό- κοινωνικό γίγνεσθαι και στο ατομικό πράττειν.

Μια τέτοια εκδοχή διδασκαλίας ολοκληρώνει το παιδαγωγικό πλαίσιο βαίνοντας αβίαστα από τα συγκεκριμένα και κοντινά στα αφηρημένα και μακρινά και *vice versa* και επενδύοντας στον επαγωγικό συλλογισμό του μαθητή- μαθήτριας. Ο εν λόγω συλλογισμός εφόσον επικουρείται από το ανάλογο εποπτικό υλικό, αλλά και τη διαθεματική προσέγγιση θεωρείται «διαίτερα χρήσιμος για το σχηματισμό εννοιών» (διδακτική αρχή της επαγωγικότητας)⁵⁰ και απαραίτητος για την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και την εμπράγματη αναγνώριση της αξίας της ίδιας της δι-ιστορικής σκέψης.

5. Αντί επιλόγου

Το νέο εναλλακτικό παράδειγμα για τα εγχειρίδια της Ιστορίας και του Πολιτισμού εντάσσεται μέσα σε ένα διεθνικό, δι(α)πολιτισμικό μοντέλο εκπαίδευσης, το οποίο λαμβάνει υπόψη του την αναγκαιότητα της αλληλεπίδρασης και της συνεργασίας. Σε ένα τέτοιο μοντέλο τα εγχειρίδια και η διδακτική του μαθήματος της ιστορίας προβάλλουν τον ελληνικό πολιτισμό, μέσα όμως από ένα πνεύμα διαπολιτισμικότητας και οικουμενικότητας, καθώς καλούνται να αποτελέσουν μέσο ενεργοποίησης του ελληνογενούς κεφαλαίου της συλλογικής μνήμης των παιδιών και «τόπος» καλλιέργειας της δι-ιστορικής και δι-πολιτιστικής τους συνειδησης⁵¹.

Οι μεθοδολογικές κατευθύνσεις συγκρότησης των εγχειριδίων θα μπορούσαμε να

⁴⁹ Για την ίδια την έννοια μιας αρχιτεκτονικής διδασκαλίας, που αφηρητικά επενδύει στην κριτική σκέψη πρβλ. Φλουρής Γ. (1996) Αρχιτεκτονική της νόησης και της διδασκαλίας. Προς ένα διδακτικό σύστημα, στο Ματσαγγούρας Η. (επιμ.), *Η εξέλιξη της διδακτικής*, Αθήνα, Gutenberg, 231-273.

⁵⁰ Ματσαγγούρας Η. (2001) *Στρατηγικές Διδασκαλίας. Η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη*, Αθήνα, Gutenberg, 286-287.

⁵¹ Ακραιές θεωρούμε τις θέσεις του Bullivant ότι το να ενθαρρύνονται τα παιδιά διαφορετικής εθνικής καταγωγής να μαθαίνουν την πολιτιστική τους κληρονομιά, τη γλώσσα και την ιστορία τους έχει μικρή σχέση με την ισότητα των εκπαιδευτικών ευκαιριών και των ευκαιριών στη ζωή γι' αυτά. Πρβλ. Bullivant B., Προς μια ριζοσπαστική πολυπολιτισμικότητα: ανάλυση των τάσεων στο αναλυτικό πρόγραμμα και στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό, 80 κ.εξ. και Triandis H. C. (χ.χ.) *Προς τον πλουραλισμό στην εκπαίδευση*, 131. Συνολικά στο Modgil S., Verma G., Mallick K., Modgil C. (1997) *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση, Προβληματισμοί, Προοπτικές* (επιμ.) Ζώνου-Σιδήρη Α., Χαραμής Π., Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

πούμε πως σέβονται τα δεδομένα της έρευνας και βοηθούν τους μαθητές να συνειδητοποιήσουν, μέσα από την ιστορία και τον πολιτισμό, ότι ο τρόπος του σκέπτεσθαι βασίζεται στη συγκέντρωση εμπειρικών δεδομένων από το παρελθόν και στην ερμηνεία τους. Το εν λόγω τμήμα του διδακτικού υλικού αποσκοπεί/ αναμένεται να βοηθήσει το μαθητή να γνωρίσει τον τρόπο ζωής, τα δημιουργήματα και τις νοοτροπίες των Ελλήνων στην πορεία του χρόνου, να κατανοήσει τα ιστορικοπολιτισμικά δρώμενα και την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας, και να διακρίνει το τι από όλα αυτά έχει επιβιώσει στον εαυτό του και στο γύρω κοινωνικοπολιτισμικό του περίγυρο.

Η αναγωγή του ανθρώπου στο παρελθόν, σύμφωνα με τον H. Noack, αποτελεί ανθρωπολογική κατηγορία: «το να γνωρίζει κανείς την ιστορικότητα της ίδιας της ύπαρξής του, αλλά και την ιστορικότητα του λαού του, καθώς και των άλλων λαών, αποτελεί πλέον βασικό όρο της ανθρώπινης ζωής»⁵².

Στα εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτισμού του «Παιδεία Ομογενών» μια τέτοια διδακτική /ιστορική διαδικασία ξεκινά μέσα από την περιγραφή και αφήγηση, προχωρώντας στην ανάλυση και ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων στα οποία αναφέρεται. Δεν περιορίζεται όμως σε μια παραδοσιακή γεγονοτολογική γραμμική προσέγγιση, αλλά αναζητά τη λειτουργική σύνδεση των γεγονότων, το τυχαίο και αναγκαίο, τα αίτια εκείνα που κινούν την ιστορική δράση και κατά βάθος ερμηνεύουν την ιστορία⁵³.

Εν τέλει και σύμφωνα με τη συλλογιστική των εγχειριδίων, είναι ο ίδιος ο δάσκαλος και οι μαθητές του, που παρωθούνται να θέτουν τους στόχους, να διερευνούν τα επίπεδα θεώρησης της ιστορίας και του πολιτισμού, να κινούν τις μαθησιακές διαδικασίες και να πραγματοποιούνται τα ιστορικά θέματα.

Βιβλιογραφία

- Bentley H. (1996) Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History, *American Historical Review*, June, 749-768.
- Bezrogov V., Kosheleva Olga (2000): *Η αυτοβιογραφική αφήγηση και ο ρόλος της στη μελέτη της ιστορίας της εκπαίδευσης*, Θεαλώ.
- Braudel F. (1966) *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l' époque de Philippe II*, v. 2, Paris.
- Braudel F. (1969) *Ecrits sur l' histoire*, Paris, Flammarion.
- Buell Fr. (1993) World studies for a multicultural era, *The Social Studies*, 84/2, 62.
- Dosse F. (1993) *Η ιστορία σε ψίχουλα. Από τα Annales στη Νέα Ιστορία*, μτφρ. Αγγ. Βλαχοπούλου, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Hourdakis A. (1996) Global dimension via the teaching of the Ancient World: theoretical concepts and an empirical approach from Greek primary textbooks, *Mediterranean Journal of Educational Studies*, 1/2, 157-182.
- Hourdakis A. (1998) «MADE IN...» or teaching history in a global age, στα Πρακτικά της WAER, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 491-518.
- Ivrideli M., Papadakis N., Fragkoulis I. (2003) European integration multiculturalism and the intended curriculum of primary education in Greece, paper presented in the 5th International Conference of CiCe on *A Europe of Many Cultures*, Braga – Portugal, 8-10 May 2003.

⁵² Πρβλ. Βαϊνά Μ. (1997) *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον εικοστό πρώτο αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα, 22.

⁵³ Marwick A. (1985) *Εισαγωγή στην Ιστορία*, μτφρ. Κ. Τρίγκου, Σειρά: Open University, Αθήνα, Π. Κουτσουμπός, 178.

- Le Goff J., Nora P. (1981) *Το έργο της ιστορίας*, τ.1, Αθήνα, Εκδόσεις Ράππα,.
- Manning P. (1996) The problem of interaction in world history, *American Historical Review*, 771-782.
- Marwick A. (1985) *Εισαγωγή στην Ιστορία*, μτφρ. Κ. Τρίγκου, Σειρά: Open University, Αθήνα, Π. Κουτσομπός.
- Modgil S., Verma G., Mallick K., Modgil C. (1997) *Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση, Προβληματισμοί, Προοπτικές*, επιμ. Α. Ζιώνου-Σιδέρη, Π. Χαραμής, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Moniot H. (1993) *Didactique de l' Histoire*, Nathan, Paris.
- Portal Chr. (1987) Empathy as an objective for History teaching, στο: Chr. Portal (ed.), *The History Curriculum for Teachers*, The Palmer Press, London, 89-90.
- Ross M. (1984) *The Aesthetic Impulse*, Pergamon Press.
- Samaran Ch. (διεύθ.) (1989) *Ιστορία και μέθοδοί της, τόμος Α', Γενικά Προβλήματα*, μτφρ. Ελ. Στεφανάνη, Σειρά: Encyclopedie de la Pleiade, Αθήνα, ΜΙΕΤ.
- Schuller W. (1999) *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Α. Καμάρα, Χ. Κοκκινιά, εποπτεία Κ. Μπουραζέλης, Αθήνα, ΜΙΕΤ.
- Shemilt D. (1986) Beauty and the Philosopher: Empathy in History and Classroom, *Learning History*, 39.
- Slater J. (1989) *The Politics of History Teaching. A Humanity Dehumanized?*, University of London, Institute of Education, London.
- Slater J. (1995) *Teaching History in a New Europe*, Cassel- Council of Europe, London.
- Topolski I. (1983) *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας*, μτφρ. Μ. Μαραγκού-Γ. Μαραγκός, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Weaver V. F. (1988) Education that is multicultural and global, an imperative for economic and political survival, *The Social Studies* 79/3, 108.
- Williams R. (1994) *Κουλτούρα και Ιστορία*, μτφρ. Βεν. Αποστολίδου, Αθήνα, Γνώση.
- Yurco Frank J. (1994) How to Teach Ancient History: A Multicultural Model, *American Educator*, 18/1, 32, 36-37.
- Αβδελά Ε. (1998) *Ιστορία και Σχολείο*, Αθήνα, Νήσος/Τετράδια 6.
- Άχλης Ν. (1985) Η διδασκαλία της Ιστορίας στο Λύκειο, *Νέα Παιδεία* 34, 147-156.
- Βαϊνά Μ. (1997) *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον εικοστό πρώτο αιώνα*, Αθήνα, Gutenberg.
- Βώρος Φ. Κ. (1982) Η Ιστορία που δεν διδάσκεται, *Νέα Παιδεία* 20, 123-124.
- Βώρος Φ. Κ. (1993) *Η διδασκαλία της ιστορίας με αξιοποίηση της εικόνας*, Αθήνα.
- Γαλανάκη Ε. (1998) Ο εγωκεντρισμός του παιδιού σχολικής ηλικίας: ένα λησμονημένο αναπτυξιακό φαινόμενο, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 28, 10-12.
- Γιαννόπουλος Γ. (1988) Σκοποί του μαθήματος της ιστορίας, στο: *Σεμινάριο 9 -ΠΕΦ, Το μάθημα της ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα, 47-60.
- Γοδόση Ζ. (1990) Το αρχαιολογικό αντικείμενο και η διδασκαλία της Ιστορίας μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια, *Τομή 301*, τευχ. 1.
- Δαμανάκης Μ. (2002) Σύγχρονες εκφάνσεις της ελληνικότητας και η σημασία τους για το μέλλον του ελληνισμού, ανακοίνωση στο University La Trobe, Αυστραλία, Αύγουστος 2002.
- Δαμανάκης Μ. (επιμ.) (1999) *Παιδεία Ομογενών: θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις. Συνολική έκθεση –μελέτη της επιστημονικής επιτροπής του Πανεπιστημίου Κρήτης*, Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.

- R. Chartier, D. La Capra, H. White (1996), *Διανοητική Ιστορία. Όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης*, μτφρ. Ε. Γαζή, Γ. Κόκκινος, Ε. Κοντογιώργη, Αθήνα, ΕΜΝΕ-Μνήμων.
- Ιβρίντελη Μ., Μπόκολας Β., Κρίκας Ε. (2003) Αναλυτικό Πρόγραμμα και Ιστορία: Αναζητώντας κοινούς κώδικες επικοινωνίας, στα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου *Ο Εκπαιδευτικός και το Αναλυτικό Πρόγραμμα*, (Μάιος 2003) υπό την αιγίδα του Π.Τ.Π.Ε του Πανεπιστημίου Πατρών (υπό δημοσίευση).
- Ίγκερς Γ. (1991) *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, μτφρ. Βασίλης Οικονομίδης, Αθήνα, Γνώση.
- Καλογηράτου Ε. (1999) Τα στάδια της ενσυναίσθησης κατά τον Dennis Shemilt και η διδασκαλία της Ιστορίας, *Σεμινάριο 21 –ΠΕΦ, Θεωρητικά Προβλήματα και Διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 149-155.
- Καστοριάδης Κ. (1992) *Θρυμματισμένος κόσμος*, Αθήνα, Εκδόσεις Ύψιλον.
- Κόκκινος Γ. (1998) *Από την ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κόκκινος Γ. (1999) Η κειμενική διάσταση της ιστορίας και η αναζήτηση κριτηρίων εγκυρότητας της ιστορικής γνώσης στο Σεμινάριο 21 -ΠΕΦ, *Θεωρητικά προβλήματα και διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 51-76.
- Κόκκινος Γ. Διδακτική της Ιστορίας: Εργαλείο του παραδοσιακού λόγου ή πεδίο ανάδυσης ενός νέου κριτικού πνεύματος, *Λόγος και Πράξη*, 42, 108-114.
- Κόκκινος Γ. Το μάθημα της Ιστορίας: από το φρονηματιστικό λόγο στην αναγκαιότητα της κριτικής γνώσης, *Φιλολογική*, 52, 22-24.
- Κουζέλης Γερ. (1991) *Από τον βιωματικό στον επιστημονικό κόσμο. Ζητήματα κοινωνικής αναπαραγωγής της γνώσης*, Αθήνα, Κριτική.
- Λαμπίρη-Δημάκη Ι. (1989) *Κοινωνιολογία και Ιστορία. Ομοιότητες και ιδιαιτερότητες*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Λε Γκοφ Ζ. (1998) *Ιστορία και μνήμη*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη.
- Λεοντσίνης Γ. (1996) *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική – τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα.
- Λεοντσίνης Γ. Ν. (1999) Ενσυναίσθηση και διδασκαλία της Ιστορίας, *Σεμινάριο 21 –ΠΕΦ, Θεωρητικά Προβλήματα και Διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 123-148.
- Μαργαρίτης Γ. (1988) Διδασκαλία της ιστορίας-διδασκαλία της γεωγραφίας: τύχες κοινές; στο *Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Η διδασκαλία της ιστορίας στη μέση εκπαίδευση*, Αθήνα, Γρηγόρη.
- Ματσαγγούρας Η. (2001) *Στρατηγικές Διδασκαλίας. Η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη*, Αθήνα, Gutenberg.
- Μαυροσκούφης Δ. (1999) *Εμπειρίες και απόψεις μαθητών και φοιτητών σχετικές με το μάθημα της Ιστορίας. Θεωρητικά ζητήματα και εμπειρική έρευνα*, Θεσ/νίκη, Εκδ. Οίκος Αφών Κυριακίδη.
- Μουζέλης Ν. (1992) *Μεταμαρξιστικές προοπτικές για μια νέα πολιτική οικονομία και κοινωνιολογία*, Αθήνα, Θεμέλιο.
- Ντούλα Χ. (1988) Σχολικά βιβλία ιστορίας και τοπική ιστορία: Η Περίπτωση της Θεσσαλίας, στο *Σεμινάριο 9 –ΠΕΦ, Το μάθημα της ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Αθήνα, 89.
- Παπανούτσος Ε. (1969) *Αισθητική*, Αθήνα.
- Πολίτης Α. (1988) Άτυπη, καθημερινή έρευνα, στο: *Η διδασκαλία της ιστορίας στη Μέση*

- εκπαίδευση*, Αθήνα, Γρηγόρη, 118-130.
- Σιούρλα Β. (1998) Τέχνη και Ιστορία: διδακτική προσέγγιση έργων της γεωμετρικής τέχνης ως ιστορικής πηγής, *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 28, 195 κ.εξ.
- Σκουλάτος Β. (1997) Το μάθημα της ιστορίας στο ελληνικό σχολείο κατά την τελευταία εικοσαετία: εγγενείς παθογένειες και προσπάθειες ανανέωσης, *Νέα Παιδεία*, 82, 62-68.
- Φίλιας Β. (2000) *Κοινωνιολογία του Πολιτισμού, τ. Α', Βασικές Οριοθετήσεις και Κατευθύνσεις*, Αθήνα, Παπαζήση.
- Φλουρής Γ. (1996) Αρχιτεκτονική της νόησης και της διδασκαλίας. Προς ένα διδακτικό σύστημα, στο: Ματσαγγούρας Η. (επιμ.), *Η εξέλιξη της διδακτικής*, Αθήνα, Gutenberg, 231-273.
- Χουρδάκης Α., Παπαδάκης Ν. (2001) *Στη Μυθοχώρα με τα φτερά του Πήγασου*, Βιβλίο Μαθητή (Επίπεδο 3ο), Ρέθυμνο, ΕΔΙΑΜΜΕ.
- Χουρδάκης Α. (2001) Θεωρητικές και διδακτικές προσεγγίσεις στην Ιστορία και τον Πολιτισμό: Προλεγόμενα στη σύνταξη ενός Αναλυτικού Προγράμματος για τα ελληνόπουλα του εξωτερικού, στο *Προλεγόμενα Αναλυτικού Προγράμματος για την Ελληνόγλωσση Εκπαίδευση στη Διασπορά*, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. Ρέθυμνο, 155-210.
- Χουρδάκης Α. (2003) Προς μια ιστορία του Τρίτου Χώρου: Ζητήματα διδασκαλίας της ιστορίας και του πολιτισμού των Ελλήνων της διασποράς, στον παρόντα τόμο.
- Χουρδάκης Α., Καραγιώργος Δ. (1999) Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη σπουδή και τη διδασκαλία του Πολιτισμού και της Ιστορίας, σε αναφορά με την αξιολόγηση του υπάρχοντος διδακτικού υλικού και την διατύπωση βασικών προτάσεων, στο Μ. Δαμανάκης (επιμ.), *Παιδεία Ομογενών: θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις. Συνολική έκθεση –μελέτη της επιστημονικής επιτροπής του Πανεπιστημίου Κρήτης*, Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., 159-190.
- Χουρδάκης Α., Καραγιώργος Δ., Παπαδάκης Ν. κ.ά (2001α) *Εμείς και οι Άλλοι*. Βιβλίο Μαθητή (Επίπεδο 1ο), Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β.
- Χουρδάκης Α., Καραγιώργος Δ., Παπαδάκης Ν. κ.ά (2001β): *Εμείς και οι Άλλοι*. Βιβλίο Μαθητή (Επίπεδο 2ο), Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β.
- Χουρδάκης Α., Καραγιώργος Δ., Παπαδάκης Ν. κ.ά (2001γ): *Εμείς και οι Άλλοι*- οδηγίες για τον εκπαιδευτικό (επίπεδο 1ο), Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β.
- Χουρδάκης Α., Καραγιώργος Δ., Παπαδάκης Ν. κ.ά (2001δ): *Εμείς και οι Άλλοι*- οδηγίες για τον εκπαιδευτικό (επίπεδο 2ο), Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β.
- Χουρδάκης Α., Μπόκολας Β., Παπαδάκης Ν., Δαφερμάκης Μ. κ.ά. (2003): *Ιστοριοδρομίες Ι, Στα Αρχαία και στα Βυζαντινά Χρόνια*, Βιβλίο Μαθητή (Επίπεδο 4ο), Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. (υπό έκδοση).
- Χουρδάκης Α., Παπαδάκης Ν., Μπόκολας Β., Κρίκας Ε., (2003): *Στη Μυθοχώρα με τα φτερά του Πήγασου*, οδηγίες για τον εκπαιδευτικό (Επίπεδο 3ο), Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.

Η διδασκαλία της ιστορίας στην ελληνική μειονότητα της Αλβανίας από το 1991 κ.ε.: Ιδεολογία και πολιτική

Σοφία Βούρη

Εισαγωγή

Οι νέες πολιτικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν στο χώρο της Νοτιοανατολικής Ευρώπης μετά την πτώση των καθεστώτων του σοβιετικού συνασπισμού το 1989 σηματοδότησαν αλλαγές σε τρία επίπεδα: στο πολιτικό, με την απαρχή της πολυκομματικής δημοκρατίας, στο οικονομικό, με τη μετάβαση στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς, και στο ιδεολογικό επίπεδο με την αλλαγή της αντίληψης για την «πολιτισμική» ταυτότητα ατόμων και ομάδων. Η μετάβαση όμως των μετασηματιζόμενων βαλκανικών Δημοκρατιών (Γιουγκοσλαβίας, Αλβανίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας) στη μεταψυχροπολεμική εποχή δεν εκτυλίχθηκε ομαλά αλλά σε κλίμα ακραίου εθνικισμού, αμφισβητήσεων των συνόρων και εθνικών συγκρούσεων - συμπίπτει μάλιστα με την περίοδο συγκρότησης της Ενωμένης Ευρώπης.

Την πρώτη διεθνή κινητοποίηση προκάλεσαν τα αιματηρά γεγονότα του Κοσόβου με την υπεράσπιση της ομάδας των «Κοσοβάρων». Ακολούθησαν ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες που άλλαξαν άρδην το θεσμικό πλαίσιο και επέβαλαν την εφαρμογή των αρχών του διεθνούς δικαίου για τις μειονότητες εντός και εκτός εθνικών κέντρων. Στο νέο πολιτικό μοντέλο που οργανώνεται στην Ευρώπη η ιδιότητα του πολίτη και η σχέση του με την κοινωνία αναθεωρείται ριζικά: οι παλιές συλλογικότητες διασπώνται και ο κοινωνικός ιστός κατακερματίζεται με βάση εθνοτικά χαρακτηριστικά που κατηγοριοποιούν, ταξινομούν και αποδίδουν στις μικρότερες ομάδες «εθνοτικές ταμπέλες» ως κάτι που υπάρχει, ως αυτονόητο, δίκαιο, αληθινό και εθνοφελές συνάμα.

Αναπότρεπτα, η συλλογική ταυτότητα αναδιατάσσεται στη βάση μιας νέας ατομοκεντρικής αντίληψης¹ και νέων όρων: της πολυπολιτισμικότητας, της τοπικότητας και της Διασποράς². Με την αποδοχή των νέων όρων τα εθνικά κράτη υποχρεώνονται να αναγνωρί-

¹ Οι μειοψηφούσες αριθμητικά αυτόχθονες ομάδες ενός κράτους θεωρούνται ως μειονότητες από τη ΔΑΣΕ/ΟΑΣΕ. Με ανάλογο τρόπο ορίζει και η Μαριλένα Κοππά τη μειονότητα ως μια «μη κυρίαρχη ομάδα πολιτών ενός κράτους, που αποτελούν αριθμητική μειοψηφία και που διαθέτουν διαφορετικά εθνοτικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά από την πλειοψηφία του πληθυσμού, έχουν συνείδηση μιας ξεχωριστής ταυτότητας καθώς και τη θέληση να τη διατηρήσουν... τα μέλη της ομάδας είναι αλληλέγγυα μεταξύ τους, έχουν την ίδια συλλογική θέληση επιβίωσης και στοχεύουν στην ουσιαστική και νομικά κατοχυρωμένη ισότητα δικαιωμάτων με την πλειονότητα», Κοππά Μαρ. (1997) *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια. Πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις*, Αθήνα, Νέα Σύνορα εκδ. Λιβάνη, 32. Στην Ελλάδα αναγνωρίζονται μόνο οι ομάδες που προστατεύονται από διεθνείς συνθήκες (η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας και η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης), Τσιτσελίκης Κων., Χριστόπουλος Δημ. (επιμ.) (1997) *Το Μειονοτικό Φαινόμενο στην Ελλάδα. Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Κριτική, 315-339, 417-447.

² Όροι που εν τέλει δεν αποφεύγουν να «καλλιεργούν νέες μορφές εθνικής ιδεολογίας» Κωσταντακοπούλου Αγγ. (2000) Βαλκανική Ιστοριογραφία. Χτες-Σήμερα, Πρακτικά Δημέρου «Τα Βαλκάνια Χτες-σήμερα», Αθήνα 21-22/2/2000, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη, 110.

σουν τα δικαιώματα των μειονοτήτων και συνεπώς την πολυεθνική τους σύνθεση και να αναπροσδιοριστούν με βάση το ευρωπαϊκό μοντέλο της πολυπολιτισμικότητας, εξέλιξη που ακυρώνει ουσιαστικά την παραδοσιακή αφομοιωτική πολιτική και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς της³.

Φαίνεται λοιπόν καθαρά ότι το εθνικό κράτος διέρχεται κρίση, προβληματίζεται για την ίδια του την ύπαρξη⁴. Πολύ περισσότερο σήμερα, που άνοιξε ο διάλογος για τη θέσπιση ενιαίου Συντάγματος στην Ευρώπη και συνεπώς για την αναπροσαρμογή των υπαρχόντων συνταγμάτων των εθνικών κρατών.

Αναπότρεπτα σε παγκόσμιο πλαίσιο οι εθνικές ομάδες αποκτούν σήμερα άλλη θέση στο χώρο υποδοχής και άλλη σχέση με τις μητέρες-πατρίδες. Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση που δείχνει τη διπλή αυτή μεταβολή τόσο της θέσης της στην Αλβανία όσο και της σχέσης της με την Ελλάδα⁵. Συνεπώς, αν δεν κατανοήσουμε ότι οι νέες κατηγορίες ανάλυσης των εθνικών ομάδων είναι ουσιαστικά οι νέοι όροι κατανόησης της πραγματικότητας που επέβαλαν τα θεσμικά κείμενα της Ευρώπης, δεν θα αντιληφθούμε ούτε τη θέση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία ούτε το ρόλο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της διδασκαλίας της ελληνικής ιστορίας εντός και εκτός του εθνικού κέντρου.

Η παρούσα ανακοίνωση στοχεύει: α) να θέσει το γενικό πλαίσιο και τους νέους όρους με τους οποίους χρειάζεται στο εξής να ερευνείται το θέμα της μειονοτικής εκπαίδευσης, και β) να προτείνει αρχές και διαδικασίες για τη συγγραφή των εγχειριδίων ιστορίας που θα αναπροσδιορίζουν τόσο τη θέση της Ελλάδας μέσα στον κόσμο όσο και τη θέση της ελληνικής μειονότητας στην αλβανική κοινωνία σε σχέση πάντα με την Ελλάδα.

A. Οι νέοι όροι

1. Το νέο θεσμικό πλαίσιο

Η μεταβατική μεταψυχροπολεμική δεκαετία του 1990 συμπίπτει με την περίοδο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Μάαστριχτ) που ενθάρρυνε την προοπτική ένταξης των μετασχηματιζόμενων βαλκανικών Δημοκρατιών στον ευρωπαϊκό υπερεθνικό σχηματισμό.

Και το αλβανικό κράτος υπό την πίεση του ευρωπαϊκού παράγοντα και των εσωτερικών κοινωνικο-οικονομικών και πολιτικών αδιεξόδων υποχρεώθηκε να επικυρώσει τις σύγχρο-

³ Για τους νεολογισμούς και τις σημασιολογικές μεταβολές του λόγου περί εθνοτήτων και τις νέες ομαδοποιήσεις που σχηματίζονται στα Βαλκάνια, Κωσταντακοπούλου Αγγ. (2000) *Βαλκανική Ιστοριογραφία*, ό. π., 128, όπου αναφέρει τα εξής σχετικά: «...οι ομάδες και οι αντίστοιχες ταυτότητες που αναδεικνύονται λειτουργούν ως αντίποδες στην εθνική ομάδα, αναγκάζοντάς τη να αναπροσδιοριστεί κι αυτή, συχνά μάλιστα αναπτύσσοντας έναν αντίλογο που διατηρεί στοιχεία του παλαιού εθνικιστικού λόγου. Γι' αυτό δεν είναι τυχαίο ότι σήμερα αντιπαραβάλλουμε την εθνική ταυτότητα με εθνοτικές ομάδες και δεν αναφερόμαστε, όπως τον 19ο αιώνα, στον ένα και μοναδικό "εθνικόν χαρακτήρα", όρος που θα μπορούσε να ισχύει χάρη στην ομογενοποιητική πολιτική του εθνικού κράτους».

⁴ Μια προσέγγιση της έννοιας της αφομοίωσης μέσα από τη διαπολιτισμική οπτική επιχειρεί ο Αθαν. Γκότοβος (2001) *Οικουμενικότητα, Ετερότητα και Ταυτότητα: η επαναδιαπραγμάτευση του νοήματος της παιδείας*, Ιωάννινα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 90-106, και του ίδιου (2002) *Εκπαίδευση και Ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*, Μεταίχμιο, 31- 35, 95-97.

⁵ Γενικά για την ιστορία της Αλβανίας, βλ. Pollo Stefanaq, Puto Arben (1981) *The history of Albania*, Βοστώνη, Routledge and Kegan Paul, Costa Nicolas J. (1995) *Albania: a European enigma*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press. Συνοπτική ιστορική επισκόπηση για την ιστορία της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία ως το 1991, Σταυρού Χρήστ. (1993) *Die Griechische Minderheit in Albanien*, Peter Lang, και Διβάνη Λένα (1995) *Ελλάδα και Μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα, β' έκδ., Νεφέλη, 258-297. Για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις και το πρόβλημα των Τσάμηδων. στο ίδιο, 218-258. Για το μειονοτικό καθεστώς στη μετακομμουνιστική εποχή, την αλβανική περίπτωση και τη στάση της ελληνικής μειονότητας, Κοππά Μαρ. (1997) *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια*, ό.π., 90-98, 159-164.

νες ευρωπαϊκές αρχές και τις διεθνείς συμβάσεις για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁶ και την ορθολογική διαχείριση των μειονοτικών ζητημάτων⁷. Το σημαντικότερο νομικό κείμενο που αποδέχθηκε για τις εθνικές μειονότητες είναι η γνωστή Σύμβαση-πλαίσιο για τις Εθνικές Μειονότητες του 1995⁸. Την ίδια χρονιά ψήφισε και το Νόμο αρ. 7152 για την αναδιοργάνωση της δημόσιας εκπαίδευσης και της εκπαίδευσης των μειονοτήτων στην Αλβανία⁹. Ακολούθησε η θέσπιση, το 1998 του πρώτου δημοκρατικού Συντάγματος της μεταψυχροπολεμικής εποχής, με το οποίο αναγνωρίστηκαν ως ισότιμες τρεις εθνικές μειονότητες στην Αλβανία: η ελληνική, η μακεδονική και η μαυροβουναϊκή. Παράλληλα, για τη διευθέτηση των διμερών ζητημάτων με την Ελλάδα η αλβανική ηγεσία υπέγραψε το 1996 το Σύμφωνα ελληνοαλβανικής Φιλίας, το 1998 τη διμερή Συμφωνία για ελληνοαλβανική συνεργασία στον εκπαιδευτικό και πολιτιστικό τομέα και το 1999 την ελληνοαλβανική Συμφωνία για τη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας επιλογής σε όλα τα δημόσια αλβανικά σχολεία¹⁰.

Με την επικύρωση των παραπάνω νομικών κειμένων και συμφωνιών το αλβανικό κράτος αναπροσδιόρισε τη σχέση του με την Ευρώπη¹¹ και δεσμεύτηκε να εφαρμόσει τις διεθνείς προδιαγραφές όσον αφορά στην ανάπτυξη της ταυτότητας των μειονοτήτων, τη θρησκευτική τους ελευθερία, τη χρήση της μητρικής γλώσσας στην εκπαίδευση, την πολιτική τους εκπροσώπηση και ισονομία στην κοινωνική και δημόσια ζωή¹². Απέναντι στην ελληνική μειονότητα συγκεκριμένα δεσμεύτηκε να δημιουργήσει τις απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτι-

⁶ Μόλο που το Σύνταγμα του 1998 κατοχυρώνει τη θρησκευτική ελευθερία και την ισότιμη συνύπαρξη των θρησκευτικών κοινοτήτων στο αλβανικό κράτος, η αλβανική πολιτική στο θέμα αυτό ακολουθεί δύο κατευθύνσεις: α) προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες και την ανάπτυξη της ιδιαίτερης ταυτότητας των μειονοτήτων, β) επιδιώκει την πλήρη ενσωμάτωσή τους στην αλβανική κοινωνία.

⁷ Οδηγία 19/14.9.1993 και πρωθυπουργική απόφαση αρ. 500/ 25.10.1993.

⁸ Για τα βασικά δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων: ελεύθερη χρήση μητρικής γλώσσας, θρησκευτική ελευθερία, μειονοτική εκπαίδευση, πολιτική εκπροσώπηση, συμμετοχή στην πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική ζωή, βλ. άρθρα της Σύμβασης-πλαισίου: 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, Framework Convention for the Protection of National Minorities Strasbourg (1995), 3-6.

⁹ Στο Νόμο αρ. 7152/21.06.1995, άρθρο 26, κατοχυρώνεται το δικαίωμα των μειονοτήτων «να μορφώνονται και να διδάσκονται στη μητρική τους γλώσσα». Άλλα κείμενα που επικύρωσε η Αλβανία στη δεκαετία του 1990 αφορούν στα ατομικά δικαιώματα, τις εργασιακές σχέσεις και το ποινικό δίκαιο: Civil Procedure, Civil Code, Criminal Code, Criminal Procedure, Labor Code.

¹⁰ Με τη Συμφωνία αυτή η αρμοδιότητα για την ίδρυση μειονοτικών σχολείων περνά από την τοπική αυτοδιοίκηση στον Υπουργό Παιδείας, βλ. Έκθεση της αλβανικής κυβέρνησης για την εφαρμογή της Σύμβασης-πλαισίου, Council of Europe, Report Submitted by Albania, pursuant to art. 25, para. 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC/SR (2001) 5. 105 κ.ε.

¹¹ Ανάλυση των διαστάσεων της πολιτισμικής ταυτότητας σήμερα, Βερνίκος Νικ., Δασκαλοπούλου Σοφ. (2002) *Πολυπολιτισμικότητα. Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Αθήνα, Κριτική.

¹² Στο άρθρο 3 του αλβανικού Συντάγματος (1998) ορίζεται ως θεμέλιο του αλβανικού κράτους «ο πλουραλισμός, η εθνική ταυτότητα, η ανεκτικότητα, η θρησκευτική συνύπαρξη και η αμοιβαία κατανόηση των Αλβανών πολιτών και των μειονοτήτων». Αντίστοιχα, στο άρθρο 20 αναφέρονται τα εξής: «1. Πρόσωπα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες ασκούν σε πλήρη ισότητα ενώπιον του νόμου τα ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες. 2. Έχουν δικαίωμα να εκφράζουν ελεύθερα, χωρίς απαγορεύσεις ή περιορισμούς το εθνικό, πολιτιστικό, θρησκευτικό και γλωσσικό ανήκειν. Έχουν το δικαίωμα να το διατηρούν και να το αναπτύσσουν, να σπουδάζουν και να διδάσκονται στη μητρική τους γλώσσα, όπως επίσης να συνενώνονται σε οργανισμούς και εταιρείες για την προστασία των συμφερόντων και της ταυτότητάς τους», Report Submitted by Albania, ό.π., 19, 20, 30-32, 65. Ανάλυση των άρθρων, βλ. Λάμπρος Μπαλτσώτης, Τάσος Τέλογλου, Κων/νος Τσιτσελίκης, Δημήτρης Χριστόπουλος (2001) *Η Ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*, Σύγχρονα Θέματα τχ. 78-79, 24-51.

σμού¹³, τη λειτουργία ελληνόγλωσσων νηπιαγωγείων και τετράχρονων δημοτικών σχολείων α' κύκλου (1η - 4η τάξη), την καθιέρωση της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης και στον β' κύκλο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στις μειονοτικές περιοχές (τάξεις 5-8) μετά από αίτηση 20 γονέων τουλάχιστον και έγκριση του αλβανικού Υπουργείου Παιδείας¹⁴, την αύξηση του χρόνου διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας από 2 σε 4 ώρες την εβδομάδα στα μειονοτικά Λύκεια (9-12), τη λειτουργία δευτεροβάθμιου μειονοτικού σχολείου στο Αργυρόκαστρο (1996), την ίδρυση τμήματος ελληνικής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου και την αναγνώριση της ακαδημαϊκής ελευθερίας, της διοικητικής ανεξαρτησίας και της οικονομικής αυτοδιοίκησης των πανεπιστημίων¹⁵.

Στο νέο λοιπόν θεσμικό πλαίσιο ευρωπαϊκού τύπου άλλαξε και η θέση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία¹⁶. Οι Έλληνες που ζουν σήμερα μόνιμα στη χώρα αυτή - αλβανοί πολίτες - έχουν άλλα συμφέροντα και θέτουν νέες προτεραιότητες, όπως π.χ. την κατάκτηση όχι μόνο της ελληνικής γλώσσας αλλά και την άριστη γνώση της αλβανικής ως προϋπόθεσης για την επαγγελματική κατοχύρωση και σταδιοδρομία των μειονοτικών μαθητών μέσα στο αλβανικό κράτος. Αυτό σημαίνει, ότι τίθεται σε πρώτη προτεραιότητα ο εκσυγχρονισμός του εκπαιδευτικού συστήματος γενικά και η ποιοτική αναβάθμιση της παρεχόμενης σχολικής γνώσης. Από την προώθηση του καίριου αυτού αιτήματος εξαρτάται η αναχαίτιση της θεαματικής συρρίκνωσης του ελληνόφωνου πληθυσμού της Αλβανίας τα τελευταία χρόνια. Η αριθμητική του δύναμη υπολογίζεται γύρω στις 80.000 κατοίκους, από αυτούς 58.758 ζουν στις χαρακτηρισμένες «μειονοτικές» περιοχές και 20.000 σε άλλες περιοχές, χωρίς αναγνωρισμένα μειονοτικά δικαιώματα και είναι πλήρως ενταγμένοι στην αλβανική κοινωνία¹⁷. Η μαζική μετακίνηση και εγκατάσταση του ελληνόφωνου πληθυσμού της Αλβανίας στην Ελλάδα στη διάρκεια της δεκαετίας του '90 επέφερε αναπότρεπτα και την αποδυνάμωση της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στην Αλβανία. Σύμφωνα με τελευταία στοιχεία (2001), στις τρεις χαρακτηρισμένες «μειονοτικές» περιοχές της (Αργυρόκαστρο, Δέλβινο, Αγ. Σαράντα) για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση λειτουργούν τα εξής σχολεία: α) *προσχολικής εκπαίδευσης*: 26 νηπιαγωγεία, 413 νήπια, 31 νηπιαγωγοί, β) *πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης*: 41 σχολεία (1-8 τάξεις), 32 δημοτικά (1-4 τάξεις), 11 μεικτά σχολεία, 33 ειδικές τάξεις, 161 συλλογικές τάξεις, με συνολικά 1564 μαθητές, 251 μειονοτικούς δασκάλους και 30 αλβανούς δασκάλους, γ) *δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης* (για την ελληνική και

¹³ Με τη διμερή Συμφωνία, η ελληνική πλευρά δεσμεύτηκε να εξετάσει τη δυνατότητα διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και στα παιδιά των Αλβανών οικονομικών μεταναστών στην Ελλάδα. Τα δύο κράτη θα συνεργάζονταν επίσης και στη σύνταξη των νέων σχολικών εγχειριδίων ιστορίας.

¹⁴ Η αλβανική κυβέρνηση αρχικά δεσμεύτηκε να επιτρέψει τη λειτουργία πρώτων τάξεων και στις πόλεις: Αργυρόκαστρο, Δέλβινο, Άγιοι Σαράντα, με τον περιοριστικό όρο αρχικά των 32 μαθητών και τελικά 20 μαθητών με γονείς Έλληνες. Στην πόλη των Αγίων Σαράντα το Σεπτέμβριο του 1996 υπήρχαν 120 μαθητές για την πρώτη τάξη. Μπαλτσιώτη Λ., Τσιτσελίκη Κ., Τέλογλου Τ., Χριστόπουλου Δ. (.....) Η Ελληνική Μειονότητα της Αλβανίας, Σύγχρονα Θέματα, ό. π., σ. 41.

¹⁵ Το νέο θεσμικό πλαίσιο για την προ-πανεπιστημιακή εκπαίδευση βασίζεται στο Νόμο αρ. 7952/21.6.1995 που προσδιορίζει τη δομή, την οργάνωση και διοίκηση της δημόσιας εκπαίδευσης και προβλέπει τη δυνατότητα ίδρυσης και ιδιωτικών σχολείων, βλ. Dharmo Milka (2001) *Country Report: Albania*, Stocktaking Research on Policies for Education for Democratic Citizenship and Management of Diversity in Southeast Europe, Task Force Education and Youth Enhanced Graz Process Stability Pact for South Eastern Europe, Strasbourg, 26 November 2001, 4.

¹⁶ Η Αλβανία υπέγραψε τη Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων στις 29.6.1995, τη θεσμοθέτησε με το Νόμο αρ. 8496 στις 3.6.1999 και την έθεσε σε ισχύ την 1.1.2000. Η πρώτη Έκθεση για την εφαρμογή της Σύμβασης κατέθεσε στο Συμβούλιο της Ευρώπης στις 26 Ιουλίου 2001, όπου απεικονίζεται συνοπτικά η δημογραφική, ιστορική και οικονομική κατάσταση της χώρας, η πολιτική του αλβανικού κράτους σε θέματα των μειονοτικών δικαιωμάτων (ελληνικής, μακεδονικής, μαυροβουνιακής), βλ. Council of Europe, Report Submitted by Albania pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (Received on 26.7.2001).

¹⁷ Report Submitted by Albania, ό. π., σ. 10. Επίσης, Μπαλτσιώτη Λ., Τσιτσελίκη Κ., Τέλογλου Τ., Χριστόπουλου Δ., Η Ελληνική Μειονότητα της Αλβανίας, Σύγχρονα Θέματα, ό.π., 26.

«μακεδονική» μειονότητα): 5 γενικά γυμνάσια, με 358 μαθητές, 251 δασκάλους της μειονότητας και 9 αλβανούς δασκάλους¹⁸. Την ολοφάνερη μείωση της ελληνικής εκπαιδευτικής δύναμης στη διάρκεια της περασμένης δεκαετίας επιβεβαιώνει η σύγκριση με τα εκπαιδευτικά δεδομένα στα τέλη της δεκαετίας του 1980: 108 μειονοτικά σχολεία και 700 εκπαιδευτικοί και το 1993: 81 σχολεία και 4545 μαθητές¹⁹. Η αριθμητική αποδυνάμωση των μελών της ελληνικής μειονότητας δυσκολεύει όχι μόνο τη διεκδίκηση ίδρυσης νέων ελληνικών σχολείων²⁰ αλλά και την αντιμετώπιση των σοβαρών οργανωτικών και λειτουργικών προβλημάτων που δημιουργεί ο μικρός αριθμός μαθητών, η έλλειψη καταρτισμένων εκπαιδευτικών και κατάλληλων σχολικών βιβλίων. Η εξήγηση μάλλον πρέπει να αναζητηθεί στη μη εφαρμογή των διεθνών συμβάσεων για τη μειονοτική εκπαίδευση καθώς επίσης στην απουσία νομικής ρύθμισης για τη λειτουργία ελληνόγλωσσων σχολείων σε περιοχές μη χαρακτηρισμένες ως «μειονοτικές»²¹.

Από την άλλη πλευρά, η θέση της ελληνικής μειονότητας άλλαξε και σε σχέση με την Ελλάδα, αφού δεν αποτελεί πια την αιχμή του δόρατος, όπως επί Ενβέρ Χότζα κατά την ψυχροπολεμική περίοδο, ούτε πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης με την Αλβανία, όπως στο μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος. Η έννοια του «Βορειοηπειρώτη» μεταβλήθηκε και η πολιτική της διάσταση αποδυναμώθηκε. Το ελληνικό κράτος δε φαίνεται να χρειάζεται πια την ελληνική μειονότητα για εξωτερική πολιτική χρήση, αλλά κυρίως ως φθηνή εργατική δύναμη στο εσωτερικό της Ελλάδας. Αυτό που μένει να προσδιοριστεί με σαφήνεια είναι ο ρόλος της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στην Αλβανία από τώρα και στο εξής σε σχέση πάντα με τη νέα αλβανική, βαλκανική και ευρωπαϊκή πολιτική πραγματικότητα.

2. Αναπροσδιορισμός της εκπαίδευσης: αναθεώρηση της ιστορικής γνώσης

Τον προβληματισμό και για το ρόλο του σύγχρονου σχολείου γενικά στα νέα δεδομένα ανακίνησε η επαναδιατύπωση σε ευρωπαϊκό επίπεδο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ειδικά των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Στο επίκεντρο του προβληματισμού τέθηκε η αντιμετώπιση των ζητημάτων της εκπαίδευσης διαφορετικών ατόμων και ομάδων με βάση την παιδαγωγική της πολυπολιτισμικότητας²². Στο πλαίσιο της αναζήτησης εκπαιδευτικών στρατηγικών για τον εφοδιασμό της νέας γενιάς με γνώσεις, δεξιότητες, αξίες και στάσεις ζωής αναθερμάνθηκε και ο διάλογος για την ανάγκη εκσυγχρονισμού των σχολικών βιβλίων ιστορίας. Ασφαλώς, το ζήτημα αυτό δεν είναι τόσο νέο, ο σχετικός διάλογος έχει διανύσει ήδη πορεία μισού αιώνα στην Ευρώπη, όπου αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο οι πρώην εχθρικές χώρες (Γερμανία, Γαλλία, Αυστρία, Πολωνία, κ.λπ) ανέλαβαν πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της ιδεολογικής χρήσης της ιστορίας στην

¹⁸ Αναλυτικά για την ελληνόγλωσσα εκπαίδευση στην Αλβανία, βλ. Μπαλτσιώτη Λ., Τσιτσελίκη Κ., Τέλογλου Τ., Χριστόπουλου Δ., *Η Ελληνική Μειονότητα της Αλβανίας, Σύγχρονα Θέματα*, ό.π., 41-43. Πρβλ. και τελευταία έκδοση της σειράς *Ελληνόγλωσσα Εκπαίδευση στη Διασπορά του Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ*, Βούρη Σοφία, Καψάλης Γεώργιος (2003) *Η Ελληνόγλωσσα Εκπαίδευση στην Αλβανία*, Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., 58- 69.

¹⁹ Βούρη Σ., Καψάλης Γ. (2003) *Η Ελληνόγλωσσα Εκπαίδευση στην Αλβανία*, ό.π., 64-65, όπου και προηγούμενη βιβλιογραφία.

²⁰ Η λύση της συνένωσης γειτονικών σχολείων απορρίπτεται για να διατηρηθούν τα κατά τόπους ελληνικά ερείσματα. Οι εκπρόσωποι της ελληνικής μειονότητας ζήτησαν από την Ελλάδα να απαγορεύσει την εγγραφή μαθητών από την Αλβανία στα σχολεία του ελληνικού κράτους. Το 1995, φιλοξενήθηκαν στα ελληνικά οικοτροφεία της Πωγωνιανής, Θεσσαλονίκης και Βόλου 1000 μαθητές από την Αλβανία, Βερέμης Θ., Κουλουμπής Θ., Νικολακόπουλος Η. (1995) *Ο Ελληνισμός της Αλβανίας*, Αθήνα, 210.

²¹ Βούρη Σ., Καψάλης Γ. (2003) *Η Ελληνόγλωσσα Εκπαίδευση στην Αλβανία*, ό.π., 70-75.

²² «Η παιδαγωγική της πολυπολιτισμικότητας έγινε σήμα κατατεθέν της πολιτικής ορθότητας σε ζητήματα εκπαιδευτικής διαχείρισης της ετερότητας», Γκότοβος Αθ. (2002) *Εκπαίδευση και Ετερότητα*, ό.π., XI.

εκπαίδευση, με διμερείς και πολυμερείς συνεργασίες, με επιστημονικά συνέδρια και συλλογικές έρευνες. Πρωταγωνιστικό ρόλο στον τομέα αυτό έπαιξε και εξακολουθεί να παίζει το γνωστό Ινστιτούτο Διεθνούς Έρευνας Σχολικού Βιβλίου στο Braunschweig της Γερμανίας²³. Καρπός των ευρωπαϊκών πρωτοβουλιών ήταν η αναθεώρηση, ο εκσυγχρονισμός και ο εκδημοκρατισμός των σχολικών βιβλίων ιστορίας, η ανάπτυξη της Διδακτικής της Ιστορίας ως αυτόνομου επιστημονικού κλάδου και η παραγωγή τεράστιας βιβλιογραφίας για καίρια θεωρητικά ζητήματα της σχολικής ιστοριογραφίας, όπου καταγράφεται η ευρωπαϊκή εμπειρία και οι πρακτικές που ακολουθήθηκαν²⁴.

Σήμερα, η ίδια συζήτηση αναπτύσσεται στο βαλκανικό χώρο κάτω από διαφορετικές συνθήκες: διάλυση της Γιουγκοσλαβίας (1991), αναζωπύρωση των εθνικών συγκρούσεων, αναβίωση των μειονοτικών ζητημάτων (το Μακεδονικό, οι Τσάμηδες, η τουρκική μειονότητα της Βουλγαρίας, η σερβική της Κροατίας, η ουγγρική της Ρουμανίας κ.λ.π.), μαζική μετακίνηση πολιτικών προσφύγων και κοινωνικών μεταναστών, μετάβαση στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς, χάραξη ευρωπαϊκής πολιτικής στα Βαλκάνια και αναπροσδιορισμός της σχέσης των βαλκανικών κρατών με την Ευρώπη.

Στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών πρωτοβουλιών για την εμπέδωση της ειρήνης και της ασφάλειας στην κλυδωνιζόμενη από αιματηρές εθνικές συγκρούσεις περιοχή των Βαλκανίων (Βοσνία, Κόσοβο, ΠΓΔΜ), αλλά και του άμεσου ενδιαφέροντος της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής για ζητήματα που σχετίζονται με την εικόνα του «άλλου», του αλλοεθνή, του αλλόθρησκου, αναπροσδιορίζεται και ο ρόλος του σχολείου με βάση το ευρωπαϊκό μοντέλο της πολυπολιτισμικότητας. Στο επίκεντρο της συζήτησης τέθηκε ο προβληματισμός για την ιδεολογική χρήση της ιστορίας στην εκπαίδευση. Σ' αυτή τη συγκυρία τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας των βαλκανικών κρατών αποτέλεσαν για διάφορους λόγους προσφιλές αντικείμενο έρευνας από ποικίλες επιτροπές ιδιωτικού και δημόσιου χαρακτήρα. Αυτό που ενδιέφερε κυρίως ήταν η καταγραφή των ιδεολογημάτων, των στερεοτύπων και προκαταλήψεων με βάση τα οποία συντελούνταν τόσο η κοινωνικοποίηση διαφορετικών ατόμων και ομάδων στο εσωτερικό κάθε βαλκανικού κράτους όσο και η συγκρότηση του συλλογικού «εγώ» και του συλλογικού «άλλου»²⁵. Από την ανάλυση περιεχομένου διαπιστώθηκε ότι τα πρώτα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας που κυκλοφόρησαν κατά την μεταβατική περίοδο 1991-1996 στις μετασχηματιζόμενες χώρες της Βαλκανικής αναθεωρούν την εικόνα του παρελ-

²³ Otto-Ernst Schudekopf, 20 Jahre Schulbuchrevision in Westeuropa (1945-1965) Tatsachen und Probleme, Schriftenreihe des Internationalen Schulbuchinstituts, Band 12, Braunschweig 1966. Schissler Hanna (επιμ.) (1985) Schulbuchverbesserung durch Internationalen Schulbuchforschung? Probleme der Vermittlung zwischen Schulbuchkritik und Geschichtsbuch am Beispiel englischer Geschichte, Schriftenreihe des Georg-Eckert Instituts Band 40, Braunschweig. Zwanzig Jahre Gemeinsame Deutsch-Polnische Schulbuchkommission (Ursula Becher επιμ.), G-Eckert Institut, Braunschweig 1993. History Teaching and history textbook revision (Otto-Ernst Schudekopf (επιμ.), Council for Cultural Co-operation, Strasbourg 1967. Promoting International Understanding through School Textbooks. A case Study, (Philip Boden, επιμ.), Georg Eckert Institute for International Textbook Research, Berlin 1977. Χρήσιμα στοιχεία για τα κριτήρια αξιολόγησης των σχολικών βιβλίων ιστορίας, Bodo von Borries (1980) Problemorientierter Geschichtsunterricht? Schulbuchkritik und Schulbuchrevision, dargestellt am Beispiel der römischen Republik, Ernst Klett Stuttgart, 150-157. Pingel Falk (1999) Unesco Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, Verlag Hahnische Buchhandlung Hannover.

²⁴ Jeismann Karl-Ernst (επιμ.) (1984) Geschichte als Legitimation? Internationale Schulbuchrevision unter den Ansprüchen von Politik, Geschichtswissenschaft und Geschichtsbedürfnis (Falk Pingel επιμ.), Schriftenreihe des Georg-Eckert Instituts, Band 39, Braunschweig. History and Social Studies-Methodologies of Textbook Analysis (Hillary Bourdillon (επιμ.) (1992) Report of the Educational Research Workshop Held in Braunschweig 11-14 September 1990, Council of Europe, Vol. 27, Strasbourg. Bodo von Borries, Jörn Rüsen (1994) Geschichtsbewusstsein im Interculturellen Vergleich. Zwei empirische Pilotstudien, Centaurus-Verlagsgesellschaft Pfaffenweiler. Manuel Scolaire (1996) Recherche et Evaluation, Commission Nationale Hellenique pour Unesco, Έδρα Ουνέσκο του Πανεπιστημίου Πατρών, Αθήνα.

²⁵ Krasteva A. (1999) Η βουλγαρική πολιτισμική ταυτότητα, «Εμείς» και οι «Άλλοι»: Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, επιμ. Κωσταντοπούλου Χρ. κ.ά. Αθήνα, 203-213.

θόντος με βάση τα τραγικά γεγονότα της αποσιωπημένης εθνικής ιστορίας. Για τη συγκρότηση της νέας συλλογικής ταυτότητας το ιστορικό παρελθόν αξιοποιείται μέσα από τη μονοδιάστατη, μονολιθική, εθνική σκοπιά (βλ. εθνικιστική), αποκομμένη από το βαλκανικό και ευρωπαϊκό ιστορικό πλαίσιο. Όλες οι βαλκανικές ιστορίες πασχίζουν να πείσουν για το μακράιωνα, συνεχές και ένδοξο ιστορικό παρελθόν, τη μοναδικότητα του λαού τους και τα αναλλοίωτα στο χρόνο πολιτισμικά χαρακτηριστικά του. Αναπότρεπτα, υπερτονίζονται οι διαφορές με τους άλλους λαούς και αναβιώνουν τα γνωστά εθνικά στερεότυπα και οι προκαταλήψεις του 19ου αιώνα. Ως ύλη προκρίνεται η πολιτικοστρατιωτική ιστορία και οι νικηφόροι πόλεμοι, ενώ δεν γίνεται λόγος για τις περιόδους ειρηνικής συμβίωσης των βαλκανικών λαών, πόσο μάλλον για τις αμοιβαίες πολιτισμικές τους επιδράσεις. Τελικά, από την «άκριτη» χρήση της παραγόμενης ιστορικής γνώσης και το νομιμοποιητικό/ πολιτικό της ρόλο στη συγκεκριμένη βαλκανική συγκυρία η σχολική ιστοριογραφία οδηγήθηκε στο άλλο άκρο: στην αναβίωση του εθνικιστικού λόγου ο οποίος τελικά «λειτουργεί αντιφατικά».²⁶

Παράλληλα, οι εξελίξεις στο πεδίο της ευρωπαϊκής σύγκλισης υποχρέωσαν τα βαλκανικά κράτη σταδιακά να χαμηλώσουν τους εθνικιστικούς τόνους. Ήδη το 1996 η Βουλγαρία, η Ρουμανία και η πρώην γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας επιχειρούν να αμβλύνουν το εθνικιστικό περιεχόμενο των «αναθεωρημένων» σχολικών βιβλίων ιστορίας της περιόδου 1991-1995 αρχικά με την απάλειψη των αρνητικών αναφορών, τη βελτίωση της εικόνας των όμορων λαών, την τήρηση ουδέτερης/ισόρροπης στάσης απέναντι στα ευαίσθητα πολιτικά θέματα, την αποφόρτιση (ιδεολογική και συναισθηματική) των συγκρουσιακών θεμάτων και την ένταξη στο περιεχόμενο διδασκαλίας νέων θεμάτων από την κοινωνική και οικονομική ιστορία. Έμφαση έδωσαν στη νεότερη και σύγχρονη βαλκανική ιστορία, όπου τελικά, παρά τις διορθωτικές επεμβάσεις, συντηρούνται τα δομικά χαρακτηριστικά και παραδοσιακά στοιχεία της βαλκανικής εθνικής ιστοριογραφίας²⁷.

Όσον αφορά την Αλβανία, δεν έχουν γίνει βήματα στον τομέα του εκσυγχρονισμού της σχολικής γνώσης, παρά τους αντίθετους ισχυρισμούς της αλβανικής ηγεσίας²⁸. Το μάθημα της ελληνικής ιστορίας απουσιάζει από το πρόγραμμα των μειονοτικών σχολείων, ενώ δεν υπάρχουν εγχειρίδια για τη διδασκαλία της ελληνικής ιστορίας, γεωγραφίας και λογοτεχνίας. Τα ελληνόγλωσσα βιβλία ιστορίας είναι πιστές μεταφράσεις των αντίστοιχων αλβανικών και αντίστοιχα, τα εγχειρίδια της ελληνικής γλώσσας είναι αναπαραγωγές των ελληνικών σχολικών βιβλίων με κάποιες προσαρμογές. Τα αλβανικά εγχειρίδια ιστορίας που κυκλοφορούν στα σχολεία είναι φωτοτυπημένα αντίγραφα παλαιών εκδόσεων με προβληματικό περιεχόμενο και εθνικιστικό προσανατολισμό. Πρωτότυπα εγχειρίδια δε διαθέτει ούτε η Παιδαγωγική Ακαδημία, ούτε και το Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας στο Αργυρόκαστρο²⁹. Η εξήγηση για τα παραπάνω προβλήματα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στο συγκε-

²⁶ Οι αντιφάσεις και οι τάσεις της μεταψυχροπολεμικής ιστοριογραφίας στα Βαλκάνια αναλύονται διεξοδικά από την ιστορικό Αγγελική Κωσταντακοπούλου. Βασική αντίφαση θεωρείται η συνύπαρξη παλαιών και νέων θεωρητικών προσεγγίσεων (θετικισμού, εθνικισμού, μαρξισμού, κοινωνικής ανθρωπολογίας, μεταμοντερνισμού). Για το θέμα αυτό αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής: «Και οι μεταμορφώσεις του ρόλου του ιστορικού, όπως και στην έρευνα και στην παραγωγή της ιστορικής γνώσης, είναι βαθιές και λειτουργούν αντιφατικά, γιατί, από τη μια, επιτρέπουν την ποικιλία των θεωρητικών προσεγγίσεων αλλά, από την άλλη, δεν εξασφαλίζουν πάντα την αναγκαία κριτική στάση απέναντι στην πολιτική εξουσία και στη χρήση του παρελθόντος στο παρόν.», Κωσταντακοπούλου Αγγ. (2000) *Βαλκανική ιστοριογραφία Χτες-Σήμερα*, ό.π., 108.

²⁷ Koulouri C. (ed) (2002) *Clio in the Balkans The Politics of History Education*, ό.π.

²⁸ Η Αλβανία ισχυρίζεται ότι κατέβαλε προσπάθειες για την ποιοτική βελτίωση των αναλυτικών προγραμμάτων και των σχολικών εγχειριδίων (Γραμματικής και Αναγνωστικών ελληνικής και αλβανικής γλώσσας), στο ίδιο, 50.

²⁹ Το Ίδρυμα Υποδοχής και αποκατάστασης Παλινοστούτων και Αποδήμων Ελλήνων σε συνεργασία με τα Πανεπιστήμια Αθηνών και Ιωαννίνων και το Ίδρυμα Μελετών Λαμπράκη ανέλαβε πρωτοβουλίες κατά την τριετία 1993-1996 στον τομέα της συγγραφής σχολικών εγχειριδίων στα Ιωάννινα, της επιμόρφωσης δασκάλων, και της λειτουργίας φροντιστηρίων. Από όσο γνωρίζουμε, δεν προχώρησε κανένα θέμα.

ντρωτικό εκπαιδευτικό σύστημα που θεμελιώθηκε εδώ και χρόνια στην Αλβανία, όπως άλλωστε και στα περισσότερα βαλκανικά κράτη, και επίσης στο καθεστώς του κρατικού μονοπωλίου που ισχύει για τη συγγραφή, έκδοση και διανομή των σχολικών εγχειριδίων. Με άλλα λόγια, ο άμεσος έλεγχος του Υπουργείου Παιδείας και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου στα εκπαιδευτικά ζητήματα καθιστά τα περιθώρια εξωτερικής παρέμβασης μηδαμινά. Συνεπώς, η προοπτική βελτίωσης των σχολικών βιβλίων ιστορίας είναι ένα θέμα κατεξοχήν πολιτικό και οποιοδήποτε εγχείρημα σ' αυτή την κατεύθυνση προϋποθέτει την εξασφάλιση προηγουμένως μιας σταθερής πολιτικής βούλησης, εκατέρωθεν των συνόρων φυσικά.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει να δούμε τι αναθεωρείται στο μοναδικό εγχειρίδιο αλβανικής ιστορίας που εκδόθηκε το 1994 και ανατυπώθηκε το 1996 στα Τίρανα. Η έκδοσή του αποσκοπεί στην «αντικειμενική» γραφή» της αλβανικής ιστορίας και στην «απελευθέρωσή της από την πολιτικοποίηση του παλαιού καθεστώτος», όπως δηλώνουν οι ίδιοι οι συντάκτες του εγχειριδίου στην εισαγωγή³⁰. Το πρίσμα μέσα από το οποίο προσεγγίζονται τα διάφορα θέματα αλλάζει. Για την ερμηνεία π.χ. της αρχαιότητας δεν χρησιμοποιούνται πια τα εργαλεία της μαρξιστικής ανάλυσης περί δουλοκτητικής κοινωνίας. Ως κινητήριοι μοχλοί της ιστορικής εξέλιξης προβάλλονται οι φύλαρχοι, οι ηγεμόνες, ο ισχυρός στρατός, οι νικηφόροι πόλεμοι και το ισχυρό κράτος. Αναλυτικότερα, το περιεχόμενο του αναθεωρημένου εγχειριδίου αλβανικής ιστορίας (1996) οργανώνεται χρονολογικά / γραμμικά σε τέσσερις ιστορικές περιόδους:

α) την *Αρχαιότητα*, που αναπτύσσεται σε 26 σελίδες σε σύνολο 260 σελίδων του βιβλίου. Τα θέματα που εξετάζονται είναι τα εξής: οι πρόγονοι των Αλβανών (Πελασγοί και Ιλλυριοί), η καταγωγή των Ιλλυριών, τα ιλλυρικά φύλα και ο χώρος διαβίωσής τους, οι ελληνικές αποικίες στην Ιλλυρία, οι ιλλυρικές πόλεις-κράτη, οι τρεις πόλεμοι των Ιλλυριών κατά των Ρωμαίων, το σπουδαίο ιλλυρικό κράτος και τον πολιτισμό του κατέλυσαν οι Ρωμαίοι, οι πρόγονοι των «Ιταλών», η ρωμαϊκή κατάκτηση επέφερε αλλαγές στη ζωή των Ιλλυριών. Η παραπάνω θεματική δείχνει καθαρά την τάση «εθνικοποίησης» της αρχαίας ιστορίας της Ιλλυρίας, ενσωμάτωσής της δηλ. στον κορμό της εθνικής ιστορίας της Αλβανίας. Αξιοποιούνται όλα τα στοιχεία που μπορούν να στηρίξουν παραδοσιακές αντιλήψεις για την παλαιότητα, τη μακρά διάρκεια και τη συνέχεια της αλβανικής ιστορίας, που θα χρησιμοποιηθούν ως εθνικά επιχειρήματα για την εδραίωση της αλβανικής εθνικής ταυτότητας στο πλαίσιο της σχολικής διδασκαλίας. Αυτό επιτυγχάνεται με την ανάγλυφη απεικόνιση του «οικείου» / εθνικού χώρου της αρχαίας Ιλλυρίας, με την απαρίθμηση πληθώρας ονομάτων (τόπων, βουνών, ποταμών), την αναζήτηση της προέλευσης των εθωνυμίων, την υπογράμμιση των διαφορετικών τρόπων ζωής των ομάδων, των διαφορετικών αντιλήψεων και εθίμων τους, τέλος, με την αποτύπωση της γεωγραφικής διασποράς των ιλλυρικών φύλων. Οι σχετικές αναφορές συχνά παραπέμπουν σε σημερινά γεωγραφικά και πολιτικά όρια ή και σε ευρύτερες περιοχές. Έτσι, ως «οικείος» χώρος προβάλλεται η ευρύτερη περιοχή της ιλλυρικής εξάπλωσης που ορίζεται από τους ποταμούς Δούναβη και Αξιό, την οροσειρά της Πίνδου, τον Αμβρακικό κόλπο και την Κόρινθο. Ανασκευάζεται και η θεωρία για την αλβανική εθνογένεση που υποστήριζε ότι οι Ιλλυριοί ήλθαν το 12ο με 11ο αιώνα π.Χ. από την κεντρική Ευρώπη. Τώρα υπογραμμίζεται η αυτοχθονία των Ιλλυριών³¹. Η πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα επιβεβαιώνεται από τον μοναδικό και αυτοφυή πολιτισμό τους. Η ελληνική επίδραση αναγνωρίζεται μόνο στις μεγάλες ιλλυρικές πόλεις. Οι ελληνικές επιδράσεις στην τέχνη ή αποσιωπώνται ή ερμηνεύονται με απλοϊκό τρόπο³². Τονίζεται επίσης η

³⁰ Myzyri Hysni (1996) *Historia e popullit Shqiptar per shkollat e mesme*, Shtepia Botuese e librit Shkollor, Tirane, στην Εισαγωγή.

³¹ Myzyri Hysni (1996) *Historia e popullit Shqiptar*, ό.π., 22. Για την «εθνικοποίηση» της αρχαιότητας, βλ. Βούρη Σοφ. (2000) Η αρχαιότητα ως πηγή εθνικών τεκμηρίων στα βαλκανικά εγχειρίδια ιστορίας 1991-1996, Η Εικόνα του «Άλλου» / Γείτονα στα Σχολικά Βιβλία των Βαλκανικών χωρών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Θεσ/νίκη 16-18 Οκτωβρίου 1998, Τυπωθείω Γ. Δαρδανός, Αθήνα, 101-115.

³² Στο ίδιο, 110.

μοναδικότητα της ιλλυρικής γλώσσας που έχει κοινά στοιχεία μόνο με τη θρακική. Για την ελληνική γλώσσα στην Ιλλυρία τονίζεται ότι ήταν γλώσσα του εμπορίου και της κρατικής διοίκησης. Τέλος, με την αναφορά για την ανακάλυψη 1000 ιλλυρικών λέξεων γραμμένων σε ελληνικό αλφάβητο υπογραμμίζεται η δύναμη επιβίωσης της προφορικής ιλλυρικής γλώσσας και η ζωντάνια της³³. Υπερτονίζεται επίσης η ύπαρξη ολοκληρωμένων κρατικών θεσμών και ανεξάρτητου κρατικού βίου με την αναλυτική καταγραφή όλων των κρατικών μορφωμάτων, του χρόνου ίδρυσης, των εδαφικών ορίων της κρατικής εξουσίας, των εδαφικών αυξομειώσεων, τα ονόματα των βασιλέων, των πολεμικών τεχνικών και των στρατιωτικών τους επιχειρήσεων. Η πολεμική ετοιμότητα και η στρατιωτική οργάνωση προβάλλονται ως προϋπόθεση της πολιτικής ισχύος του κράτους και της επέκτασης των εδαφών του³⁴.

β) την *Τουρκοκρατία*. Παρουσιάζεται ως περίοδος καταπίεσης για την αποτίναξη της οποίας αγωνίστηκαν σκληρά οι Αλβανοί. Ο λαϊκός και εθνικός αγωνιστής των Αλβανών Σκεντέρμπεης καλύπτει πολλά κεφάλαια του βιβλίου.

γ) τη *Νεότερη ιστορία της Αλβανίας (1878-1912)*. Καλύπτει τον αγώνα για την εθνική ανεξαρτησία. Ασκείται κριτική κατά των Τούρκων και όσων γειτονικών χωρών επιβουλεύτηκαν την εδαφική ακεραιότητα της Αλβανίας.

δ) τη *Σύγχρονη ιστορία*. Αναφέρεται στην ίδρυση του αλβανικού κράτους, προβάλλει τους αγώνες των Αλβανών κατά των ευρωπαϊκών δυνάμεων για την απόκτηση της κρατικής ανεξαρτησίας³⁵. Ελάχιστες είναι οι αναφορές στην Κίνα του Μάο. Αποσιωπάται η ιστορία και ο ρόλος της Σοβιετικής Ένωσης. Αρνητικά παρουσιάζεται το κομμουνιστικό καθεστώς και η διακυβέρνηση του Ενβέρ Χότζα. Διαφαίνεται το σύνδρομο της «ελληνοφοβίας» και καλλιεργείται ο φόβος της αναβίωσης της ελληνικής παιδείας και της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας ως απειλή για την εθνική ανεξαρτησία της Αλβανίας. Γίνεται λόγος για τις προσπάθειες ελληνικών σοβινιστικών κύκλων να εκδιώξουν τους Τσάμηδες με σκοπό να αποσπάσουν εδάφη της νότιας Αλβανίας. Η Ελλάδα ακόμα και σήμερα παρουσιάζεται ότι ενδιαφέρεται για την προσάρτηση αλβανικών εδαφών. Αλυτρωτικές και επεκτατικές διαθέσεις καταλογίζονται και σε άλλους γειτονικούς λαούς (Σέρβους και Μακεδόνες) ιδιαίτερα στο κεφάλαιο που εξετάζεται για πρώτη φορά και μάλιστα πολύ αναλυτικά η ιστορία του Κοσόβου. Η ιστορία του Κοσόβου ανασυντίθεται με επαναλαμβανόμενα μοτίβα που ενσωματώνονται σ' όλα τα κεφάλαια της αλβανικής ιστορίας. Η ιδέα της Μεγάλης Αλβανίας και η προσωρινότητα των συνόρων της διαπερνούν το περιεχόμενο του συγκεκριμένου εγχειριδίου. Για πρώτη φορά επίσης παρουσιάζεται και η ιστορία των Αλβανών της διασποράς (του Μαυροβουνίου και της Μακεδονίας) στο εγχειρίδιο της 12ης τάξης που εκδόθηκε το 1998 και αποτελεί ύλη για τις εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο³⁶.

Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο καλύπτει με άριστο τρόπο τα διάφορα θέματα. Γενικά μπο-

³³ Στο ίδιο, 23.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 17 διαβάζουμε τα εξής: «Το βασίλειο των Μολοσσών συγκρότησε μια ισχυρή πολιτική και στρατιωτική οργάνωση χάρη στην οποία απέκτησε κύρος στα Βαλκάνια και έγινε γνωστό δυνατό κράτος στην καρδιά της Ηπείρου... Η ενίσχυση του κρατικού μηχανισμού έδωσε τη δυνατότητα στους Μολοσσούς να επεκτείνουν τα εδάφη τους. Την επεκτατική πολιτική της διεύρυνσης των συνόρων συνέχισαν και οι απόγονοι του βασιλιά Χαρύπα, η Αλκέα και ο Νεοπτόλεμος. Γι' αυτό η Αλκέα αναφέρεται στις ιστορικές πηγές ως η μεγαλύτερη βασίλισσα. Η συγκεκριμένη πολιτική ανέδειξε τους Μολοσσούς πρώτους στο Συνασπισμό των Ηπειρωτών και τους βοήθησε να δημιουργήσουν την Ένωση των Μολοσσών τον 4ο αιώνα π.Χ.».

³⁵ Myzyri Hysni (1996) *Historia e popullit Shqiptar per shkollat e mesme*, Shtepia Botuese e librit Shkollor, Tirane. Πρβλ. Κωφός Ε., Τα σχολικά εγχειρίδια της Ελληνικής Μειονότητας της Βορείου Ηπείρου, ό.π., 13-14.

³⁶ Βλ. Αλβανικό εγχειρίδιο ιστορίας για τη 12 τάξη (ύλη για το Πανεπιστήμιο), Ιστορία του Αλβανικού λαού 3, Τίρανα 1998, το οποίο αναλύει ο Erind Pajo (χ.χ.) *Albanian Schoolbooks in the Context of Societal Transformation: Review Notes*, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Koulouri C. (ed) (2002) *Clio in the Balkans The Politics of History of Education*, Thessaloniki, 445-461.

ρούμε να ισχυριστούμε ότι τα συγκρουσιακά θέματα προσεγγίζονται με ουδέτερο τρόπο, αντίθετα τα κεφάλαια περί Κοσόβου και αλβανικής διασποράς κάθε άλλο παρά στα σύγχρονα ευρωπαϊκά αιτήματα ανταποκρίνονται. Το αλβανικό παρελθόν προσεγγίζεται με βάση τα παραδοσιακά θεωρητικά εργαλεία της εθνικιστικής ιστοριογραφίας του 19 ου αι. Τη μονοδιάστατη γεγονυσιολογική ιστορική αφήγηση εξακολουθούν να διαπερνούν τα ιδεολογήματα για την παλαιότητα, την αυτοχθονία, τη μοναδικότητα και την αγωνιστικότητα του αλβανικού λαού. Θυμίζουμε, ότι και επί κομμουνιστικού καθεστώτος η διδασκαλία της ιστορίας στην Αλβανία ήταν αλβανοκεντρική, με έντονο πατριωτικό/εθνικιστικό προσανατολισμό. Η διαλεκτική του ιστορικού υλισμού συνυπήρχε άλλοτε τυπικά και άλλοτε ουσιαστικά στο περιεχόμενο, ανάλογα με τα θέματα διδασκαλίας³⁷. Το νέο εγχειρίδιο ιστορίας του 1996 αντανακλά απόλυτα την ιδεολογική σύγχυση και τις αντιφάσεις που προκάλεσε η μετάβαση από τη μονοκομματική στην πολυκομματική οργάνωση της αλβανικής κοινωνίας στη διάρκεια της κρίσιμης δεκαετίας του 1990.

Ασφαλώς, και στην Ελλάδα η ιστορική διδασκαλία δεν έπαψε να είναι ελληνοκεντρική. Όπως είναι γνωστό, από την εποχή ακόμα της συγκρότησης του ελληνικού κράτους (1830) η εθνοκεντρική και ενιαία ανάγνωση της ιστορίας με βασικό ιδεολογικό άξονα την πίστη στον ανώτερο πολιτισμό των αρχαίων προγόνων υπηρέτησε την ανάγκη ομογενοποίησης του πληθυσμού και διαμόρφωσης μιας ενιαίας εθνικής ταυτότητας. Το συγκεντρωτικό εκπαιδευτικό σύστημα και ο κλασικός του προσανατολισμός θεμελίωσαν έναν ενιαίο, μονογλωσσικό και μονοπολιτισμικό χαρακτήρα. Έως τις μέρες μας, η διδασκαλία της ελληνικής ιστορίας παραμένει εγκλωβισμένη στην εθνική ιδέα³⁸, αντιμετωπίζεται ως εργαλείο διάχυσης εθνικής ιδεολογίας και συγκρότησης ταυτότητας και εξακολουθεί να προσφέρει παρωχημένες α-ιστορικές γνώσεις για τη διαχρονική παρουσία του έθνους καλλιεργώντας μια εθνική συνείδηση εν τέλει «επίπλαστη»³⁹. Η είσοδος στον 21ο αιώνα βρίσκει τους έλληνες μαθητές να αγνοούν όχι μόνο την ιστορία των γειτονικών βαλκανικών λαών αλλά και την ίδια την ελληνική ιστορία. Σε καμιά βαθμίδα της εκπαίδευσης δεν πληροφορούνται για την παρουσία άλλων ομάδων που ζουν εντός της ελληνικής επικράτειας (των σλαβόφωνων της Μακεδονίας, των μουσουλμάνων της Θράκης, των αρβανιτών της Αττικής, των Εβραίων, κ.λπ.). Δε γίνεται κανένας λόγος για τους πολιτικούς πρόσφυγες από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης ή για το σύγχρονο φαινόμενο της μετανάστευσης: ποιες ομάδες ανθρώπων ζουν και εργάζονται στη χώρα, γιατί ήρθαν, από ποιες χώρες, ποιος ο τρόπος ζωής τους, ο οικονομικός τους ρόλος στην ελληνική κοινωνία, τα κοινωνικά τους προβλήματα κ.λπ. Οι «άλλοι» παραμένουν άγνωστοι στους μαθητές ως το τέλος της βασικής δωδεκάχρονης εκπαίδευσης. Αλλά και στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα απουσιάζουν ακόμα από ορισμένα τμήματα Ιστορίας μαθήματα, όπως Βαλκανική Ιστορία, Συγκριτικές Ευρωπαϊκές Σπουδές κ.λπ.

Από το 1996 κ.ε. οργανώθηκαν και στην Ελλάδα διαβαλκανικά συνέδρια, αναπτύχθηκαν προγράμματα και συνεργασίες με μη κυβερνητικές οργανώσεις και εκδόθηκαν συλλογικοί τόμοι για τα προβλήματα της σχολικής ιστορίας στα Βαλκάνια. Μέχρι σήμερα ετερόκλητοι εμπειρογνώμονες από διάφορες βαλκανικές χώρες εξακολουθούν να αναλύουν για πολλοστή φορά το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας με προδιαγραφές συγκε-

³⁷ Κωσταντακοπούλου Αγγ. (2000) *Βαλκανική Ιστοριογραφία Χτες-Σήμερα*, Πρακτικά Διημέρου:Τα Βαλκάνια Χτες-Σήμερα (21-22/2/2000), Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη, 107-131. Για τον εθνικιστικό προσανατολισμό των αλβανικών εγχειριδίων ιστορίας επί κομμουνιστικού καθεστώτος βλ. Κωφός Ε. (1994) Τα σχολικά εγχειρίδια της ελληνικής μειονότητας της βορείου Ηπείρου την εποχή του Ενβέρ Χότζα, Αθήνα, Κέντρο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, 13.

³⁸ Όπως υπογραμμίζει ο Γκότοβος: «σ' έναν «τελετουργικό εθνοκεντρισμό παλαιάς κοπής, αδύναμη να εκσυγχρονίσει την εκδοχή του εθνοκεντρισμού που έχει κληρονομήσει», Γκότοβος Α. (2002) Εκπαίδευση και Ετερότητα, ό.π., 33.

³⁹ Φραγκουδάκη Α., Δραγώνα Θ. (1997) *Τι ειν' η Πατριδα μας. Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

ντρωτικού τύπου και με δοσμένο ερωτηματολόγιο και προβληματική. Τα αποτελέσματα της εργασίας των περισσότερων επιτροπών, αν βέβαια υπάρχουν αποτελέσματα, δεν έχουν δει το φως της δημοσιότητας⁴⁰. Οι εμπειρογνώμονες επιμένουν στην ποσοτική ανάλυση των αρνητικών αναφορών της μιας χώρας για την άλλη και συχνά αξιολογούν τις μεμονωμένες βελτιώσεις ως ριζικό αναπροσανατολισμό της σχολικής ιστορίας. Όλα αυτά, βέβαια, χωρίς να εξηγούν μέσα από ποιες ιδεολογικοπολιτικές δομές διαμορφώνεται η συγκεκριμένη εθνοκεντρική/εθνικιστική αφήγηση της ιστορίας. Οι περισσότερες έρευνες αγνοούν ή θέλουν να αγνοούν ότι η ανάλυση πρέπει να ξεκινήσει από την αφετηρία ότι η σχολική ιστορία είναι μια μόνο εκδοχή της ιστορίας που επιλέγεται σε μια συγκεκριμένη στιγμή από μια συγκεκριμένη πολιτική εξουσία⁴¹.

Από την επιφανειακή ανάλυση περιεχομένου των βαλκανικών εγχειριδίων ιστορίας προέκυψαν πάντως ποικίλες προτάσεις που δείχνουν νεωτερικές αλλά αποδεικνύονται ανεδαφικές στην παρούσα απρόσφορη κοινωνικοπολιτική βαλκανική πραγματικότητα. Για να μην αναφέρουμε τις προτάσεις που αγνοούν την ανάγκη αλλαγής των σχολικών βιβλίων ιστορίας και που κινούνται στο εθνοκεντρικό πλαίσιο της παραδοσιακής ιστοριογραφίας αναπαράγοντας την εθνικιστική τάση εις το διηνεκές⁴². Αλλά και η τάση που φαίνεται να ευθυγραμμίζεται με τις ευρωπαϊκές επιταγές παραμένει τελικά σε επιφανειακό επίπεδο. Αν δεν μελετήσουμε κριτικά ποια είναι η χρήση της ιστορικής γνώσης στην εκάστοτε κοινωνικοπολιτική συγκυρία, δεν θα κατανοήσουμε ούτε τη νέα κοινωνική λειτουργία της ιστορίας ούτε θα αξιοποιήσουμε γόνιμα τις νέες θεωρίες και γνώσεις για την ανάπτυξη της σχολικής ιστοριογραφίας του 21ου αιώνα.

3. Η νέα κοινωνική λειτουργία της ιστορίας

Οι νέοι όροι που επιβάλλουν τον αναπροσδιορισμό της διδασκαλίας της ιστορίας σήμερα, όπως ήδη αναφέραμε, είναι: η μαζική εισροή μεταναστών και πολιτικών προσφύγων, η

⁴⁰ Από τον Ιανουάριο του 2001 στα πλαίσια της δράσης του φιλόδοξου χρηματιστή Soros στην περιοχή (Albania Education Development Program of the Open Society Foundation) και του προγράμματος Minorities-Education αναλήφθηκαν πρωτοβουλίες για τη βελτίωση των σχολικών εγχειριδίων και την επιμόρφωση δασκάλων των μειονοτικών σχολείων σε θέματα διαπολιτισμικής αγωγής. Μακροπρόθεσμος στόχος τίθεται η δημιουργία Κέντρων Μειονοτικής Εκπαίδευσης η ανταλλαγή εμπειριών, προτάσεων και μεθόδων μεταξύ των εκπαιδευτικών και μαθητών από τις μειονοτικές περιοχές όμορων χωρών (την Ελλάδα), Λ. Μπαλτσώτη, Τ. Τέλογλου (2001) Η Ελληνική Μειονότητα της Αλβανίας, ό.π., 42.

⁴¹ Βλ. ανάλυση περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας της Βαλκανικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Μονάδα Έρευνας Σχολικού Βιβλίου, Σχολικά Εγχειρίδια Βαλκανικών χωρών (1995) Πρακτικά Ημερίδας (17.5.1994), εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995, 135-142: τα αλβανικά εγχειρίδια. Το αναθεωρημένο περιεχόμενο των σερβικών, βουλγάρικων και των εγχειριδίων ιστορίας της πρώην ΓΔΜ, Βούρη Σ. (1997) *Τα Σλάβικα Εγχειρίδια Ιστορίας της Βαλκανικής* (1991-1993) *Τα Έθνη σε πόλεμο*, Gutenberg. Τα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου στη Θεσσαλονίκη 16-18 Οκτωβρίου 1998, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Μονάδα Έρευνας Σχολικού Βιβλίου (2000) Η Εικόνα του Άλλου/Γέιτονα στα Σχολικά Βιβλία των Βαλκανικών χωρών, ό.π., 101-110, 173-178, 223. Τελευταία καταγραφή των προβλημάτων της ιστορικής εκπαίδευσης στα Βαλκάνια, βλ. Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Koulouri C. (ed) (2002) *Clio in the Balkans The Politics of History of Education*, Thessaloniki, 445-461. Βλ. άρθρο Βλασιδής Β. για τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της ΠΓΔΜ του 1996, ΚΕΜΙΤ - Ίδρυμα Μουσειού Μακεδονικού Αγώνα, Αθήνα - Σκόπια *Η Επτάχρονη Συμβίωση 1995-2002*, Κωφός Ε. - Βλασιδής Β. (επιμ.), Παπαζήση, Αθήνα 2003, 336-366, όπου ο Βλασιδής, άγνωστο γιατί, ασχολείται μόνο με τα σχολικά εγχειρίδια του 1996 της ΠΓΔΜ, χωρίς μάλιστα να ενδιαφέρεται να εξετάσει τα νεότερα και με ποιες αλλαγές. Μέσα από το ελλιπέστατο υλικό του αποφαίνεται με σπουδή ότι η ΠΓΔΜ δεν τηρεί τους σχετικούς με τη διδασκαλία της ιστορίας όρους της Ενδιάμεσης Συμφωνίας. Όφειλε να εξετάσει και τα εγχειρίδια των επόμενων ετών (2000, 2001, 2002), οπότε τα συμπεράσματά του, οποιαδήποτε κι αν ήταν, δεν θα απείχαν πάρα πολύ από τον δόκιμο επιστημονικό τρόπο ανάλυσης παρόμοιων κειμένων. Τα εγχειρίδια ιστορίας της ΠΓΔΜ του 1996 και τα μεταγενέστερα σκοπεύουμε να τα αναλύσουμε στο μέλλον, διότι το ζήτημα παραμένει ανοικτό.

⁴² Ο βουλευτής Ζήσος Λούτσης ανέλαβε πρωτοβουλία με υπόμημά του προς τον Έλληνα υπουργό Παιδείας για τη συγγραφή ειδικού εγχειριδίου «Ιστορίας του ελληνικού έθνους» για στα σχολεία της ελληνικής μειονότητας, Λούτσης Ζ. (2000) Υπόμνημα προς τον υπουργό Παιδείας της Ελλάδας.

παρουσία ποικίλων ομάδων στο εσωτερικό της εθνικής επικράτειας, η εξασθένηση του πρό-τυπου κράτους-έθνους, η επέκταση της υπερεθνικής πολιτικής και η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, που έθεσαν σε παγκόσμιο πλαίσιο τον προβληματισμό γύρω από την έννοια της πολιτισμικής ταυτότητας⁴³. Και στην Ελλάδα, η έντονη κοινωνική κινητικότητα άλλαξε το κλίμα και υποχρέωσε τους αρμόδιους κρατικούς φορείς να αντιμετωπίσουν τα ζητήματα της ένταξης των διαφορετικών ομάδων στην ελληνική κοινωνία και στην ελληνική εκπαίδευση. Υπό την πίεση και της ίδιας της σχολικής πραγματικότητας που μεταβαλλόταν ραγδαία σε «πολυεθνική» αναπτύχθηκε ο διάλογος για τον αναπροσανατολισμό της εκπαίδευσης στην κατεύθυνση των αρχών της διαπολιτισμικής παιδαγωγικής (ισοτιμία πολιτισμών, σεβασμός της διαφορετικότητας, ενίσχυση της μειοψηφικής ταυτότητας, κριτική στον εθνοκεντρισμό και την αφομοίωση)⁴⁴. Οι βάσεις βέβαια για την πολυπολιτισμικότητα είχαν τεθεί στη δεκαετία του 1980, η συγκρότηση όμως των αρμόδιων οργάνων για τη χάραξη μιας «συναινετικής» εθνικής στρατηγικής για τον ελληνισμό της διασποράς και την επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεών της με το μητροπολιτικό κέντρο ολοκληρώθηκε στη δεκαετία του 1990⁴⁵. Το 1996 ψηφίζεται ο *Νόμος αρ. 2413 ΦΕΚ 124/17.6.1996 για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση*. Παράλληλα, στο πλαίσιο ευρωπαϊκών προγραμμάτων αναπτύχθηκαν διάφορες δράσεις, όπως π.χ. για την εκπαίδευση των Τσιγγάνων, των Μουσουλμάνων της Θράκης και των ελληνικών κοινοτήτων της Διασποράς⁴⁶. Οι πρώτες παιδαγωγικές

⁴³ Ανάλυση των σημασιολογικών μεταβολών στον προσδιορισμό των πολιτιστικών ομάδων και των πολιτισμικών ταυτοτήτων, Κωσταντακοπούλου Αγγ. (2000) Βαλκανική ιστοριογραφία Χτες-Σήμερα, ό.π., 119, όπου αναφέρονται τα εξής σχετικά: «οι παλιές εθνικές ομαδοποιήσεις, που τροφοδοτούσαν διακρατικά εθνικιστικά μίση, τώρα επενδυμένες με πολιτισμικό περιεχόμενο δεν ισχύουν παρά σε μια διαφορετική γεωγραφική και θεωρητική βάση. Πρόκειται για πολιτισμικές ενδοκρατικές διακρίσεις ανάμεσα σε μικρότερες ομάδες που προβάλλονται με στόχο την καλλιέργεια της ανεκτικότητας του διαφορετικού στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, παρά το γεγονός ότι και μόνο η ανάδειξή τους αναπόφευκτα λειτουργεί ανταγωνιστικά».

⁴⁴ Οι δυσκολίες στον σημασιολογικό προσδιορισμό της έννοιας της πολιτισμικής ταυτότητας, οι διαφορετικές προσεγγίσεις (αντικειμενική-ουσιολογική, ερμηνευτική-φαινομενολογική), οι ακαταστάλακτες μέθοδοι προσδιορισμού της ατομικής και συλλογικής διαφοράς δείχνουν ότι το θέμα αυτό είναι σύνθετο, περικλείει πολλές αντιφάσεις και συγκρούσεις, παρόλο που τα σχετικά κείμενα φαίνεται να συμφωνούν με τις γενικές παραδοχές, βλ. Βερνίκος Νικ., Δασκαλοπούλου Σ. (2002) *Πολυπολιτισμικότητα Οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Κριτική, Μάρκου Γ. (1996) *Προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας και η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών*, ΥΠΕΠΘ Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Αθήνα, του ίδιου (1996) *Η Πολυπολιτισμικότητα της ελληνικής Κοινωνίας. Η Διαδικασία Διεθνοποίησης και η Αναγκαιότητα της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, ΥΠΕΠΘ Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Αθήνα, Δαμανάκης Μ. (1997) *Η Εκπαίδευση των Παλινοστούτων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση*, Gutenberg., Γκότοβος Αθαν. (2002) *Εκπαίδευση και Ετερότητα. Ζητήματα Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής*, Μεταίχμο. Αζίζι-Καλατζή Αν., Ζώνιου-Σιδέρη Αθ., Βλάχου Αν. (1996) *Προκαταλήψεις και Στερεότυπα. Δημιουργία και Αντιμετώπιση*, ΥΠΕΠΘ Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Αθήνα, Τσιάκαλος Γ. (2000) *Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, Νικολάου Γ. (2000) *Ένταξη και Εκπαίδευση των Αλλοδαπών μαθητών στο Δημοτικό Σχολείο. Από την «ομοιογένεια» στην πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, καθώς και τον τόμο: Κέντρο Μελετών & Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ (2000) *Σχολείο χωρίς Σύνορα. Μαθητικά γυμνάσματα στα ανθρώπινα δικαιώματα*, Αθήνα.

⁴⁵ Επί ΠΑΣΟΚ ιδρύθηκαν: η Ειδική Μόνιμη Επιτροπή Απόδοσης Ελληνισμού στο ελληνικό κοινοβούλιο, η Γενική Γραμματεία Απόδοσης Ελληνισμού στο Υπουργείο Εξωτερικών και η Ειδική Γραμματεία Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης στο Υπουργείο Παιδείας, το Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης επίσης στο Υπουργείο Παιδείας και το Συμβούλιο Απόδοσης Ελληνισμού (στο πλαίσιο της Γ.Γ.Α.Ε.).

⁴⁶ Το Πρόγραμμα Παιδείας Ομογενών άρχισε να υλοποιείται τον Ιούνιο του 1997 από το Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. στο Ρέθυμνο, με επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή της Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης κ. Μιχάλη Δαμανάκη. Ασχολείται κυρίως με την εκπαίδευση στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού (καταγραφή των συνθηκών διεξαγωγής της ελληνόγλωσσας διδασκαλίας στο εξωτερικό, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού υλικού, προώθηση της ελληνικής ως ξένης γλώσσας σε αλλόφωνους μαθητές, εφαρμογή δίγλωσσων εκπαιδ/κών προγραμμάτων, επιμόρφωση καθηγητών κλπ.). Το 1999 εκδόθηκε ο πρώτος συλλογικός τόμος με τα αποτελέσματα των ερευνών για την ελληνόγλωσσα εκπαίδευση σε δέκα χώρες (Καναδά, ΗΠΑ, Αργεντινή, Αυστραλία, Βρετανία, Γερμανία, Βέλγιο, Γαλλία, Σουηδία, Αλβανία). Έχει τίτλο: Δαμανάκης Μ. (1999) (επιμ.) *Παιδεία Ομογενών. Θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., και χρησιμοποιείται από τους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν την ελληνική γλώσσα στο εξωτερικό.

παρεμβάσεις στόχευαν στην ανάπτυξη ειδικού διδακτικού και εποπτικού υλικού στα μαθήματα της ελληνικής γλώσσας και στη διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων για εκπαιδευτικούς, και στηρίζονται σε δύο θέσεις: α) στην αφομοιωτική-αντισταθμιστική προσέγγιση που απευθύνεται μόνο στους παλιννοστούντες και επιχειρεί να καλύψει τις ελλείψεις τους, και β) στη διαπολιτισμική προσέγγιση ως διαδικασίας αλληλεπίδρασης και συνεργασίας ατόμων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο που απευθύνεται στο σύνολο των ατόμων που ζουν σε μια κοινωνία με ισονομία, αμοιβαία αποδοχή και αλληλεγγύη. Τα πρώτα μέτρα της πολιτείας αφορούσαν στην ίδρυση των λεγόμενων Τάξεων Υποδοχής που ουσιαστικά βασίζονταν στη λογική της διάκρισης⁴⁷.

Έως σήμερα δεν υπάρχει θεσμοποιημένη ρύθμιση ούτε άλλη άτυπη δυνατότητα για διαπολιτισμική διδασκαλία σε καμιά βαθμίδα του εκπαιδευτικού μας συστήματος, ειδικά στα μαθήματα της ιστορίας, της πολιτικής αγωγής, και των θρησκευτικών. Μαθήματα στη μητρική γλώσσα των μαθητών δεν παρέχονται, πόσο μάλλον αναλυτικά προγράμματα και βιβλία για τις διάφορες ομάδες. (Πρβλ. σ. 48). Μόλις τα τελευταία χρόνια η Διαπολιτισμική Εκπαίδευση εντάχθηκε ως γνωστικό αντικείμενο στο πρόγραμμα των Παιδαγωγικών Τμημάτων⁴⁸.

Εντούτοις, το ελληνικό κράτος δείχνει να ενδιαφέρεται να αναπτύξει πολύπλευρα τις σχέσεις του με τις διάφορες ομάδες του εξωτερικού ή αλλιώς, με την «αρκετά ανομοιογενή από ιδεολογική άποψη, αντιφρονούσα Διασπορά»⁴⁹. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί η Αγγελική Κωσταντακοπούλου, «η εντατικοποίηση των σχέσεων κάθε εθνικής ομάδας με την αρκετά ανομοιογενή, από ιδεολογική άποψη, αντιφρονούσα Διασπορά ... αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τον αναπροσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας, γιατί μέσω της σύσφιξης των δεσμών ανάμεσα στις ομάδες αυτές με τη μητέρα πατρίδα καλλιεργούνται νέες μορφές εθνικής ιδεολογίας, που γεφυρώνει το τοπικό με το κοσμοπολιτικό, χωρίς ωστόσο να υπερβαίνει το εθνικό»⁵⁰. Από την άλλη πλευρά, η ανάγκη ανταπόκρισης στους δρόμους που ανοίγει η ευρωπαϊκή πολιτική (συνύπαρξη εθνοτικών ομάδων, πολυπολιτισμικότητα) ακυρώνει κατ' ουσία την παραδοσιακή αφομοιωτική πολιτική.

Η παγκοσμιοποιημένη διάσταση που χρειάζεται σήμερα το εθνικό κράτος δεν επιβεβαιώνεται πλέον από τους παλαιούς στόχους για τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας. Τη διάσταση αυτή την επιβεβαιώνει σήμερα αποτελεσματικότερα η Διασπορά, οι απανταχού ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, οι μόνοι δεσμοί που επεκτείνουν γεωγραφικά το εθνικό κράτος έξω από τα όριά του και αποτελούν ταυτόχρονα οι ίδιες το κατεξοχήν όχημα της εθνικής πολιτικής στο εξωτερικό. Ο λόγος ωστόσο γύρω από τις εθνοτικές/πολιτισμικές ομάδες δημιουργεί νέες κατηγοριοποιήσεις και συνακόλουθα νέες διακρίσεις σε μικρότερη γεωγραφική κλίμακα οι οποίες δυναμικά εγκυμονούν νέες συγκρούσεις, αν διαμορφωθεί το κατάλληλο πολιτικό κλίμα. Σχετικά με το θέμα αυτό παραθέτουμε την ενδιαφέρουσα προσέγγιση της Α. Κωσταντακοπούλου: «Οι παλαιές λοιπόν εθνικές ομαδοποιήσεις που τροφοδοτούσαν διακρατικά εθνικιστικά μίσση, τώρα επενδυμένες με πολιτισμικό περιεχόμενο δεν ισχύουν παρά σε μια διαφορετική γεωγραφική και θεωρητική βάση. Πρόκειται

⁴⁷ Για όλα τα ζητήματα της διαπολιτισμικής πολιτικής μετά το 1996, Δαμανάκης Μ. (1997) *Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα Διαπολιτισμική Προσέγγιση*, Gutenberg.

⁴⁸ Στο ΠΤΔΕ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων εντάχθηκε το 2001.

⁴⁹ Κωσταντακοπούλου Αγγ. (2000) Βαλκανική Ιστοριογραφία, ό.π., 110.

⁵⁰ Στο ίδιο, 110.

για πολιτισμικές ενδοκρατικές διακρίσεις ανάμεσα σε μικρότερες ομάδες που προβάλλονται με στόχο την καλλιέργεια της ανεκτικότητας του διαφορετικού στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, παρά το γεγονός ότι και μόνο η ανάδειξή τους αναπόφευκτα λειτούργει ανταγωνιστικά»⁵¹.

Ένα πρώτο δείγμα γραφής της επίσημης άποψης για το ρόλο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό μας δίνει η σχετική Εισηγητική Έκθεση του Σχεδίου Νόμου (1996) που συμπυκνώνεται στις παρακάτω τρεις θέσεις: α) στην καταγγελία της ελλαδοκεντρικής πολιτικής του παρελθόντος ως υπεύθυνης για «τη γκετοποίηση των ελλήνων μαθητών του εξωτερικού και τον αποκλεισμό τους από την ισότιμη συμμετοχή στην κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της χώρας διαβίωσης», β) την αναγνώριση της ανάγκης να διεκδικήσει ο ελληνικός πολιτισμός μια «νέα αναβαθμισμένη θέση στον πολυπολιτισμικό κόσμο», γ) την πρόσληψη της ελληνικής ομογένειας ως ενός «σύγχρονου πολιτισμικού τμήματος με δική του αυτονομία και ιδιαιτερότητα, όχι πλέον ως γκέτου, αλλά ως ζωντανού κομματιού της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει και αναπτύσσεται»⁵². Στις παραπάνω θέσεις αρχικά διαπιστώνει κανείς εσωτερικές αντιφάσεις όσον αφορά στον σκοπό, τον τρόπο και το βαθμό καλλιέργειας της ελληνικότητας στους αλλοδαπούς και τους παλιννοστούντες οι οποίοι δεν κατονομάζονται ούτε στην εισηγητική έκθεση ούτε στο σχετικό νόμο. Είναι ευδιάκριτη επίσης η συνύπαρξη παραδοσιακών εθνοκεντρικών αντιλήψεων, όπως π.χ. για τη διάχυση «του ελληνικού πολιτισμού στον κόσμο με ένα ευέλικτο και αποτελεσματικό σύστημα ελληνικής παιδείας», και νεωτερικών αντιλήψεων, όπως π.χ. ότι οι στόχοι της διαπολιτισμικής παιδείας δεν μπορούν να υπηρετηθούν με εξαγωγή από την Ελλάδα «πολιτισμού», εκπαιδευτικών προγραμμάτων και διδακτικών βιβλίων αλλά με τη γνώση των ιδιαίτερων συνθηκών, των ευαισθησιών και των πολιτισμών που συνδέονται με τον ελληνισμό της διασποράς»⁵³. Με λίγα λόγια, η τάση υπέρβασης των εθνικών συνόρων συνυπάρχει με τον εγκλωβισμό στην εθνοκεντρική λογική που όπως αποδεικνύεται είναι ισχυρή και βαθιά ριζωμένη στις ίδιες τις πολιτικές και ιδεολογικές δομές του ελληνικού κράτους. Γενικά, δεν φαίνεται να υπάρχει σαφής σχεδιασμός και συνολική οπτική για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών ζητημάτων των ποικίλων ομάδων. Το νέο θεσμικό πλαίσιο για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση αφήνει αναπάντητα πολλά ερωτήματα. Αναντιστοιχίες διαπιστώνονται και ανάμεσα στις διαπολιτισμικές θεωρητικές προσεγγίσεις και τις πρακτικές εφαρμογές τους. Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι το εισαγόμενο μοντέλο της πολυπολιτισμικότητας συναντά προς το παρόν ισχυρές αντιστάσεις και προβλήματα που απορρέουν από τη δυσκαμψία του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος που, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Μ. Δαμανάκης, είναι η ίδια «προϊόν της ιδεολογίας περί ομοιογένειας»⁵⁴.

Με όσα συνοπτικά αναλύσαμε πιο πάνω θελήσαμε να εξηγήσουμε γιατί το θέμα της Διασποράς απασχολεί σήμερα σοβαρά τα εθνικά κράτη, τους ερευνητές και τα επιστημονικά συνέδρια, όπως το παρόν. Αποκαλυπτικό είναι το γεγονός ότι συνεξετάζεται συνήθως

⁵¹ Η Αγ. Κωνσταντακοπούλου εκφράζει και τις εξής επιφυλάξεις: «Ο λόγος ωστόσο γύρω από τις εθνοτικές/πολιτισμικές ομάδες, όπως και γύρω από τις «εθνοτοπικές», τη Διασπορά κλπ., είναι πολυδιάστατος και μπορεί να αποκτήσει ποικίλες ιδεολογικές αποχρώσεις και να λειτουργήσει προς όφελος διαφορετικών αξιολογήσεων και αντιθέσεων», Κωνσταντακοπούλου Αγγ. (2000) Βαλκανική Ιστοριογραφία, ό.π., σ. 119. Η ίδια, στην υποσημείωση 21 σχολιάζοντας το νεολογισμό «εθνοτοπικές» (του Γ. Λιάλιου), θεωρεί ότι αυτός αποδίδει ακριβώς το σύγχρονο φαινόμενο των «μικροεθνοτισμών που ανακαλούν τον γενέθλιο τόπο, δηλαδή περιορισμένο γεωγραφικό χώρο».

⁵² Βλ. Εισηγητική Έκθεση (σελ. 2, 4, 5) στο σχέδιο Νόμου υπ' αρ. 2413/1996 «Η ελληνική παιδεία στο εξωτερικό, η διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις», Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, τεύχος πρώτο, αρ. Φύλλου 124/17.6.1996, σ. 2437-2451. Σχολιασμό του Νόμου 2413/1996, Δαμανάκης Μ. (1997), *Η Εκπαίδευση των Παλιννοστώντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα Διαπολιτισμική Προσέγγιση*, Gutenberg, 79-88.

⁵³ Εισηγητική Έκθεση στο Σχέδιο Νόμου 2413, ό.π., 5.

⁵⁴ Δαμανάκης Μ. (1997), *Η Εκπαίδευση των Παλιννοστώντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα*, ό.π., 79.

με το ζήτημα της διδασκαλίας της ιστορίας σε μειονότητες. Ποια λοιπόν ιστορία θα πρέπει να διδάσκεται σήμερα στα σχολεία, είναι ένα ερώτημα που απασχολεί σοβαρά όλα τα βαλκανικά κράτη σήμερα⁵⁵.

Η επαναδιαπραγμάτευση των διεθνικών σχέσεων και η επανατοποθέτηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των μειονοτήτων έθεσαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και τη διδασκαλία της ιστορίας σε νέα βάση. Η μεταβολή αυτή αποτελεί ήδη ένα πολύπλοκο ζήτημα που έχει προκαλέσει ζωνρό ιστοριογραφικό διάλογο⁵⁶. Πολύ περισσότερο η διδασκαλία μιας εθνικής ιστορίας στη μειονότητα – η περίπτωση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία – δηλ. σ' ένα διαφορετικό εθνικό κράτος, αποτελεί ένα ακόμα πιο σύνθετο ζήτημα καθώς θέτει το πρόβλημα της διαπλοκής δύο διαφορετικών εθνικών κρατών και κοινωνιών. Όπως όλα δείχνουν, η παραδοσιακή διδασκαλία με τα γνωστά ιδεολογήματα (διαχρονική παρουσία, συνέχεια στο χρόνο και στο χώρο, ένδοξο αγωνιστικό παρελθόν, μοναδικότητα και πολιτιστική ομοιογένεια) δεν επαρκούν πλέον, όπως άλλωστε δεν επαρκούσαν και στο παρελθόν, να βοηθήσουν το μαθητή να κατανοήσει την ανθρώπινη δράση, τις κοινωνικές σχέσεις και τους ανταγωνισμούς στο παρελθόν αλλά και τα προβλήματα του παρόντος.

Σε παγκόσμιο λοιπόν πλαίσιο η χρήση του ιστορικού παρελθόντος αποκτά σήμερα διαφορετική λειτουργία. Τη νέα κοινωνική λειτουργία της ιστορίας και τις πρακτικές διδασκαλίας προσδιόρισε το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1996 με την έκδοση σχετικής *Οδηγίας για το μάθημα της ιστορίας στα ευρωπαϊκά κράτη*, που θεμελιώνεται στις ακόλουθες αρχές:

α) στην αναγνώριση του δικαιώματος κάθε ανθρώπου «να γνωρίσει το παρελθόν του ή και να απαρνηθεί το παρελθόν που του επιβάλλεται»,

β) στην προώθηση της αμοιβαίας κατανόησης, ανοχής και εμπιστοσύνης μεταξύ των ατόμων και των λαών της Ευρώπης,

γ) στην αποτροπή εγχάραξης εθνικιστικής ιδεολογίας, ιδεολογικής παραχάραξης και πολιτικής λογοκρισίας στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας⁵⁷,

δ) στην αναγνώριση των θετικών αλληλεπιδράσεων των λαών και των διαφορετικών τρόπων ερμηνείας των ιστορικών θεμάτων στα διάφορα κράτη⁵⁸,

ε) στην ενίσχυση της δημοκρατικής, ανεκτικής και υπεύθυνης συμπεριφοράς του μαθητή και αυριανού πολίτη⁵⁹,

ζ) στην ανάπτυξη ιστορικής σκέψης, ιστορικής συνείδησης και ποικίλων δεξιοτήτων στο μαθητή, ώστε να γίνει ικανός να αναλύει κριτικά όχι μόνο τα γεγονότα αλλά και τον τρόπο ερμηνείας τους, να κατανοεί τη σύνθετη και σχετική φύση της «ιστορικής αλήθειας» με βάση την κριτική επεξεργασία ποικίλων πηγών και με σκοπό την κατανόηση του ιστορικο-

⁵⁵ Κωσταντακοπούλου Αγγ. (2000) *Βαλκανική ιστοριογραφία Χτες-Σήμερα*, ό.π., 110.

⁵⁶ Κωσταντακοπούλου Αγγ. (2000) *Βαλκανική ιστοριογραφία Χτες-Σήμερα*, ό.π., 110, 111, 120.

⁵⁷ Για το μάθημα της ιστορίας στα ευρωπαϊκά κράτη, βλ. Οδηγία υπ' αριθμ. 1283 (22 Ιανουαρίου 1996) της Τακτικής Συνόδου της ολομέλειας του Συμβουλίου της Ευρώπης υπ' αριθμ. 1283/12.01.1996. Σύμφωνα με την Οδηγία: «*Η ιστορική συνείδηση αποτελεί σημαντική δεξιότητα για τον πολίτη. Χωρίς αυτή, το άτομο γίνεται ακόμα πιο τρατώ στην πολιτική χειραγώγηση, αλλά και σε άλλες μορφές άσκησης συμβολικής βίας*». Αναγνωρίζεται το πρόβλημα της ιδεολογικής χειραγώγησης της ιστορίας από την πολιτική εξουσία και της υποκειμενικότητάς της ως εξής: «8. Οι πολιτικοί συγκροτούν τα δικά τους ερμηνευτικά σχήματα για την ιστορία και ορισμένοι από αυτούς αποπειρώνται τη χειραγώγησή της. Σχεδόν όλα τα πολιτικά συστήματα χρησιμοποίησαν την ιστορία για να εξυπηρετήσουν τους ιδιαίτερους σκοπούς τους, επέβαλαν τη δική τους εκδοχή για τα ιστορικά γεγονότα και προσδιόρισαν τις δήμενες, αλλά και βλαβερές μορφές ιστορίας. 9. Ακόμη και στην περίπτωση που σταθερή φιλοδοξία αποτελεί η ιστορική αντικειμενικότητα, οι ιστορικοί έχουν συνείδηση της οντολογικής υποκειμενικότητας της ιστορίας, καθώς και της πληθώρας των τρόπων ανασυγκρότησης και ερμηνείας του παρελθόντος».

⁵⁸ Στο ίδιο.

⁵⁹ Στο ίδιο.

κοινωνικού και ιδεολογικο-πολιτικού πλαισίου παραγωγής τους⁶⁰, να αξιολογεί την πολυπλοκότητα των προβλημάτων, να μην αρκείται στις απλουστευτικές διχοτομικές ερμηνείες, να τεκμηριώνει τα επιχειρήματά του μέσα από διαφορετικές και αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις, να αναγνωρίζει τα κενά των πληροφοριών και τα όριά τους, τις ομοιότητες και διαφορές των φαινομένων⁶¹.

Η εισαγωγή βέβαια των παραπάνω αρχών και της διαπολιτισμικής προοπτικής στα εκπαιδευτικά συστήματα των βαλκανικών χωρών συναντά ένα σοβαρό εμπόδιο: την εξάρτηση του μαθήματος της ιστορίας από την πολιτική εξουσία. Για την υπέρβαση των περιορισμών που θέτει το ίδιο το συγκεντρωτικό εκπαιδευτικό καθεστώς απαιτείται η εξασφάλιση προηγούμενης της πολιτικής συναίνεσης των πολιτικών δυνάμεων που θεσμοθετούν τις αλλαγές στην εκπαίδευση. Συνεπώς, το ζήτημα αυτό είναι κατεξοχήν πολιτικό και η διαπραγμάτευσή του δεν είναι απλή υπόθεση.

Σε ακαδημαϊκό, όμως, επίπεδο υπάρχει μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης και δράσης. Τα τελευταία χρόνια εμπειρογνώμονες της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αλλά και ιστορικοί προβληματίζονται για το ποιος θα αποφασίσει και με ποια κριτήρια να ορίσει το περιεχόμενο της ιστορικής διδασκαλίας με διαπολιτισμικό και διεθνικό προσανατολισμό. Ως ενδεχόμενες λύσεις για την υιοθέτηση της διαπολιτισμικής προοπτικής στα σχολικά βιβλία ιστορίας προτείνονται οι εξής: η αποδόμηση της εθνοκεντρικής ιστορικής αφήγησης, η επιβολή της «εθνοκεντρικής λογοκρισίας», η σχετικοποίηση της εθνικής ιστορίας με την ισότιμη παρουσίαση των άλλων εθνικών ιστοριών, η επιλεκτική χρήση της ιστορίας και η διεύρυνση του περιεχομένου της με θέματα από την κοινωνική και οικονομική ιστορία, την τέχνη και τον πολιτισμό, διεύρυνση που συνεπάγεται τον περιορισμό των πολεμικών θεμάτων και την ουδέτερη προσέγγισή τους. Η λειτουργικότητα των παραπάνω προτάσεων αμφισβητείται με βάση επιχειρήματα που αναφέρονται κυρίως στην υποβάθμιση αξιολογών σελίδων του παρελθόντος της κυρίαρχης ομάδας, στη στέρηση μιας σημαντικής μάθησης από τους μαθητές και στην παροχή μιας επιφανειακής ή ωραιοποιημένης αναπαράστασης του παρελθόντος. Η ελεγχόμενη διευθέτηση των πολεμικών και επίμαχων θεμάτων θεωρείται μηχανιστική⁶².

Επιφυλάξεις εκφράζονται για τον προτεινόμενο εμπλουτισμό της διδασκαλίας της ιστορίας με πολλαπλά συστήματα αξιών που να αντιπροσωπεύουν όλες τις ομάδες του μαθητικού πληθυσμού στο πλαίσιο ενός φιλελεύθερου σχολείου καθώς εύκολα μπορεί να τερπλιστεί από εξωτερικούς παράγοντες, όπως ο εκπαιδευτικός, το πρόγραμμα, το μάθημα, το σχολικό βιβλίο.

Με δυσπιστία αντιμετωπίζεται και η ισότιμη παρουσίαση των εθνικών ιστοριών και διαφορετικών πολιτισμών σε μια πολυεθνική τάξη καθότι η λύση αυτή μπορεί να ενισχύσει το διαχωρισμό, την αποξένωση των «διαφορετικών» μαθητών στην προσπάθεια καλλιέργειας της δικής τους ταυτότητας και «ενδυνάμωσης της αφοσίωσης στην εθνική/θρησκευτική τους ομάδα»⁶³.

⁶⁰ Στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες η αντιμετώπιση των συγκρουσιακών θεμάτων της ιστορίας όμορων κρατών βασίστηκε στις θεωρητικές και μεθοδολογικές κατακτήσεις της Νέας Ιστορίας, της Διδακτικής της Ιστορίας και της Διαπολιτισμικής Αγωγής στην προοπτική μιας διεθνικής/διαπολιτισμικής διδασκαλίας.

⁶¹ Βλ. και τον τελευταίο *Οδηγό του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη διδασκαλία της ιστορίας του 2001*, Stradling Robert (2001) *Enseigner l' Histoire de l' Europe du 20e siecle*, Editions du Conseil de l' Europe, Strasbourg, 109.

⁶² Γκότοβος Α. (2002) *Εκπαίδευση και Ετερότητα*, ό.π., 23.

⁶³ Οι επιφυλάξεις που εκφράζει ο Α. Γκότοβος στο θέμα αυτό διατυπώνονται ως εξής: «οι μαθητές ενδέχεται να δέχονται ασύμβατες έως και αντιφατικές επιρροές αναφορικά με αξιακούς κώδικες, να εκτίθενται σε συγκρουόμενα πρότυπα πολιτικού, ηθικού και γενικά κοινωνικού προσανατολισμού. Το πρόβλημα επιτείνεται όταν στη διαπολιτισμική εξίσωση συμμετέχουν μαθητές που προέρχονται από περιβάλλοντα τα οποία ιστορικά και συγχρονικά βρίσκονται σε συγκρουσιακή ή εμφανώς ανταγωνιστική τροχιά», Γκότοβος Α. (2002) *Εκπαίδευση και Ετερότητα*, ό.π., 67.

Από την άλλη πλευρά, η υπέρβαση ή η σύνθεση των πολιτισμών προέλευσης των μαθητών με τη βοήθεια του αξιακού κώδικα που διαμορφώνει το σχολείο για να μετριάσει την έννοια της κυρίαρχης και της μειονοτικής αντίληψης θεωρείται ως «δημοσιοσχεσική» λύση, γιατί δεν καταργεί τελικά τις διαχωριστικές γραμμές και επιπλέον χρησιμοποιεί κατηγοριοποιήσεις της εθνικής λογικής. Τα συγκεκριμένα διλήμματα εξουδετερώνονται ικανοποιητικά με τον επαναπροσδιορισμό του αξιακού ιστού που υποβαστάζει το μάθημα της ιστορίας, ειδικά για ανάμεικτα μαθητικά ακροατήρια. Οι εμπειρογνώμονες συνιστούν την αξιοποίηση της παραδοχής ότι η ιστορική διδασκαλία πρέπει να προωθεί πάνω απ' όλα έναν ενιαίο κώδικα πανανθρώπινων αξιών (δημοκρατίας, ελευθερίας, ισότητας) και να καλλιεργεί πρωταρχικά την έννοια του πολίτη και το αίσθημα του κοινού συμφέροντος ανεξάρτητα από τη χώρα προέλευσης και την εθνοτική/θρησκευτική ταυτότητα των μαθητών⁶⁴.

Αναμφίβολα, η αποδόμηση των στερεοτύπων και η απελευθέρωση από προκαταλήψεις στο πλαίσιο της σχολικής διδασκαλίας είναι από τη φύση τους δύσκολη έως ανέφικτη υπόθεση στο βαθμό που οι εθνοπολιτισμικές διαφορές είναι άμεσες προεκτάσεις των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων⁶⁵. Επειδή το θέμα αυτό δεν μπορεί να εξαντληθεί εδώ, το αναφέρουμε για να υπογραμμίσουμε μόνο ότι το σύστημα δεν φαίνεται να αντέχει τελικά ούτε τις προτάσεις για αποδόμηση της εθνικής ιστορίας ούτε την υπέρβαση του εθνοκεντρισμού, καθώς σκοντάφτουν στην απουσία μιας συνολικής οπτικής και μιας ενιαίας πολιτικής βούλησης που θα υπερβεί τους περιορισμούς που θέτει το ίδιο το συγκεντρωτικό εκπαιδευτικό σύστημα και το καθεστώς του κρατικού μονοπωλίου στην ενδεχόμενη ανανέωση των σχολικών βιβλίων ιστορίας.

Επομένως, το ζήτημα της διδασκαλίας της εθνικής ιστορίας παραμένει ανοικτό και αποτελεί το σοβαρότερο διακύβευμα της σύγχρονης εκπαιδευτικής πολιτικής και το ζητούμενο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στα άλλα βαλκανικά κράτη.

Ασφαλώς στην αναζήτηση αυτή μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη η αντίστοιχη ευρωπαϊκή εμπειρία. Στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, η αντιμετώπιση της εθνοπολιτισμικής ετερότητας και των συγκρούσεων του παρελθόντος στο πλαίσιο μιας διεθνικής/διαπολιτισμικής διδασκαλίας βασίστηκε στις θεωρητικές και μεθοδολογικές κατακτήσεις της Νέας Ιστορίας, της Διδακτικής της Ιστορίας και της Διαπολιτισμικής Αγωγής⁶⁶. Για μια κριτική προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος - που από μόνη της ενδυναμώνει και τη διεθνική οπτική - η ευρωπαϊκή Οδηγία συνιστά την ένταξη στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας των παρακάτω θεωρητικών ζητημάτων που θα επεξεργαστούν και θα κατανοήσουν οι μαθητές:

- Δεν υπάρχει αναγκαστικά μια και μόνη «ορθή» εκδοχή ενός ιστορικού γεγονότος, αλλά πολλοί διαφορετικοί τρόποι ερμηνείας του, που εξαρτώνται από τις απόψεις των ιστορι-

⁶⁴ Γκότοβος Α. (2002) *Εκπαίδευση και Ετερότητα*, ό.π.

⁶⁵ Όπως εξηγεί σχετικά ο Α. Γκότοβος: «η έγνοια να προστατευθούν οι υπολήψεις των συλλογικοτήτων στις οποίες ανήκουν οι μαθητές φέρνει ξανά στο προσκήνιο την έννοια της συλλογικής ταυτότητας του μαθητή, την έννοια της συλλογικής ενοχής ή υπερηφάνειας, δηλαδή κατηγορίες που παραπέμπουν κατ' ευθείαν στον εθνικισμό του 19ου και του 20ού αιώνα. Έτσι, ενώ η λύση στην επιφάνεια φαίνεται αντίθετη στον εθνικισμό και τον εθνοκεντρισμό, στη βάση της κινείται άνετα μέσα σε αυτές τις ιδεολογικές παραδόσεις, κινδυνεύοντας ταυτόχρονα να στραφεί ενάντια σε μια άκρως πολύτιμη παράδοση του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, δηλαδή την αναζήτηση της επιστημονικής γνώσης ως αξίας», Γκότοβος Α. (2002) *Εκπαίδευση και Ετερότητα*, ό.π., 131.

⁶⁶ Σύμφωνα με τον Οδηγό του Συμβουλίου της Ευρώπης του 2001 για τη διδασκαλία της ιστορίας η ανάπτυξη της ικανότητας των μαθητών να αναλύουν κριτικά τα ιστορικά γεγονότα αναφέρεται στα εξής: να μάθουν να αξιολογούν την πολυπλοκότητα των προβλημάτων, να μην αρκούνται στις απλουστευτικές διχοτομικές ερμηνείες, να τεκμηριώνουν τα επιχειρήματά τους μέσα από διαφορετικές και αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις, να αναγνωρίζουν τα κενά των πληροφοριών και τα όριά τους, τις ομοιότητες και τις διαφορές των φαινομένων, Stradling Robert (2001) *Enseigner l' Histoire de l' Europe du 20e siècle*, ό.π., 109.

κών, των πολιτικών, των δημοσιογράφων. Λόγω του αποσπασματικού, επιλεκτικού, μερικού χαρακτήρα της ερμηνείας όλες οι ερμηνείες μπορεί να έχουν ισχύ.

- το ίδιο ιστορικό γεγονός ερμηνεύεται με διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με την οπτική γωνία του ιστορικού, την προοπτική του, την εποχή του και τις πηγές που χρησιμοποίησε.
- οι ιστορικές πηγές (επίσημα έγγραφα, οπτικοακουστικά αρχεία κ.λπ.) αποτυπώνουν την άποψη των προσώπων που δίνουν τις πληροφορίες. Συνεπώς, η χρησιμότητα των πηγών έγκειται στη δυνατότητα που παρέχουν στους μαθητές για κριτική ανάλυση των πληροφοριών τους: για ποιον γράφτηκε το έγγραφο, με ποιο σκοπό και σε ποια συγκυρία.
- η ανάδειξη των διαφορετικών απόψεων στους κόλπους του ίδιου έθνους, της κοινότητας, της πολιτικής παράταξης φωτίζει τη σύνθετη φύση και τους πολλούς τρόπους με τους οποίους εκφράζονται οι σχέσεις της κυρίαρχης ομάδας και της μειοψηφίας (Οδηγός, σελ. 153).
- η κατανόηση των ιστορικών αιτίων της εθνικής, γλωσσικής, πολιτιστικής και θρησκευτικής ποικιλομορφίας του πληθυσμού των περισσότερων κρατών της Βαλκανικής ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων ιστορικών, πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών παραγόντων από το 19ο αι., όπως είναι οι ακόλουθοι:
 - η συνεχής μετακίνηση ατόμων και ομάδων στο εσωτερικό της απέραντης οθωμανικής αυτοκρατορίας.
 - οι αποδημίες που προκάλεσαν οι πόλεμοι, οι εδαφικές αναδιατάξεις, οι οροθετικές ρυθμίσεις και οι πολιτικές συνθήκες (Συνέδριο Βιέννης 1815, Συνθήκη Βερολίνου 1878, Συνθήκη Λονδίνου, Βουκουρεστίου 1913, Συνθήκη Βερσαλλιών 1919, η αναδόμηση του πολιτικού χάρτη της Ευρώπης μετά το 1945)⁶⁷.

Στο ερώτημα, ποια ιστορική γνώση θα πρέπει στο εξής να προσφέρει το σχολείο σε ανάμεικτα πολυ-εθνικά μαθητικά ακροατήρια, η απάντηση συνοψίζεται στα εξής: μια έγκυρη επιστημονικά ιστορική γνώση που τεκμηριώνεται με κριτήρια της παγκόσμιας επιστημονικής κοινότητας, δημοκρατική και πολυφωνική που αποδυναμώνει τη μονολιθική εθνοκεντρική οπτική και ενισχύει την πολυδιάστατη προσέγγιση των ανθρώπινων κοινωνιών στο παρελθόν με πρωταρχικό σκοπό την πλήρη και ορθή πληροφόρηση των μαθητών, την καλλιέργεια της κριτικής τους σκέψης και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους. Ορθά πληροφορημένοι και σκεπτόμενοι μαθητές του σήμερα, θα είναι οι συνειδητοποιημένοι και δημοκρατικοί πολίτες του αύριο. Πρακτικά πως θα επιτευχθεί αυτό;

B. Αρχές και προτάσεις για τη σύνταξη νέων εγχειριδίων ιστορίας

Οι προτάσεις που ακολουθούν προϋποθέτουν ένα διαφορετικό σύστημα σύνταξης, εκπόνησης και έγκρισης των εγχειριδίων ιστορίας. Κατ' αρχήν δεν μιλάμε για ένα και μοναδικό εγκεκριμένο εγχειρίδιο ιστορίας. Αυτή η ιστορία πρέπει να τελειώσει, γιατί υποβαθμίζει το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα αλλά και το επίπεδο της εκπαίδευσης της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία. Μιλάμε για την πολλαπλότητα των εγχειριδίων ιστορίας και των διδακτικών εργαλείων (μάλιστα για τρία ή και περισσότερα εγχειρίδια για κάθε τάξη) που θα τίθενται στην κρίση του δασκάλου ή της σχολικής μονάδας να επιλέξει ποιο θα διδάξει. Στόχος μας θα είναι να προσφέρουμε στους εκπαιδευτικούς έναν επαρκή αριθμό εγχειριδίων ιστορίας, ώστε να επιλέξουν οι ίδιοι τι ταιριάζει καλύτερα σ' αυτούς και στους μαθητές τους. Αυτό, φυσικά, προϋποθέτει την υπέρβαση του καθεστώτος του κρατικού μονοπωλίου. Η εμπλοκή του Υπουργείου Παιδείας θα περιοριστεί στην προκήρυξη ανοικτού διαγωνισμού για τη συγγραφή εγχειριδίων ιστορίας με καθορισμένες αρχές που θα βασίζονται στις σύγχρονες τάσεις της διδακτικής της ιστορίας, της παιδαγωγικής, της γνωστικής ψυχολογίας,

⁶⁷ Stradling Robert (2001) *Enseigner l' Histoire de l' Europe du 20e siecle*, ό.π., 109, 152.

κ.λπ. Συνεπώς, η εκπόνηση νέων εγχειριδίων ιστορίας θα είναι καρπός συλλογικής προσπάθειας που θα κινητοποιεί ένα σημαντικό αριθμό ειδικών επιστημόνων, πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και εκδοτικών οίκων. Δεν θα είναι αναγκαστικά ευθυγραμμισμένα με μια ιστοριογραφική επιστημονική αντίληψη αλλά θα υπάρχει ελευθερία επιλογής για τον καθένα. Εξυπακούεται, ότι η ιστοριογραφική αντίληψη των συντακτών δεν θα είναι εθνικιστική και φονταμενταλιστική, ούτε θα προβάλλει το κυρίαρχο ορθολογικό εννοιολογικό μοντέλο της ακαδημαϊκής αντίληψης που αποσκοπεί στη μετάδοση μιας γνώσης «αντικειμενικής».

Βασικό κριτήριο επιλογής της ιστορικής γνώσης που προορίζεται για σχολική διδασκαλία θα πρέπει να είναι: η επιστημονική εγκυρότητα, ελεγμένη και από παιδαγωγική άποψη σύμφωνα με την ηλικία των μαθητών και τη φύση της διδακτικής εργασίας σε κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα. Αυτό επιβάλλει την αναδιάταξη της ιστορικής ύλης σε διάφορα επίπεδα ανάλογα με τη βαθμίδα της εκπαίδευσης και τις τάξεις (4η -5η τάξεις α' κύκλου / δημοτικού σχολείου, 5η - 8η τάξεις β' κύκλου/γυμνασίου, 9η -12η τάξεις λυκείου). Με ανάλογο τρόπο θα διαφοροποιούνται και οι σκοποί της διδασκαλίας της ιστορίας σε κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα.

Νέοι θεματικοί προσανατολισμοί: Το αναθεωρημένο περιεχόμενο των εγχειριδίων ιστορίας θα κινείται στα καινούργια πλαίσια της Νέας Ιστορίας και στο πνεύμα της ενοποιημένης Ευρώπης. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι θα διδάξουμε μια ωραιοποιημένη ιστορία της Ευρώπης ή της Ελλάδας και να φθάσουμε στο άλλο άκρο. Ασφαλώς δεν μιλάμε για τη μονοδιάστατη ελληνοκεντρική εθνική ιστορία που αναγκαστικά θα περιοριστεί και θα τοποθετηθεί σε ένα διεθνές, ευρωπαϊκό και βαλκανικό πλαίσιο, οργανωμένη σε ομόκεντρους κύκλους. Η διδασκαλία θεμάτων από την ελληνική ιστορία θα αποσκοπεί: α) να μάθει ο μαθητής της Αλβανίας ποια θέση έχει η Ελλάδα μέσα στον κόσμο και ποια κληρονομιά πρέπει να διατηρηθεί, π.χ. η έννοια της αθηναϊκής δημοκρατίας συμπορεύεται με τη συμφιλίωση και τη συνεργασία των λαών της Ευρώπης, και β) να συνειδητοποιήσει τη δική του θέση μέσα στην αλβανική κοινωνία σε σχέση πάντα με την Ελλάδα. Με λίγα λόγια, θα προσφέρουμε μια ελληνική ιστορία που θα βοηθά το μαθητή να διαμορφώσει μια συγκροτημένη άποψη τόσο για την Ελλάδα όσο και για την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας στο σύγχρονο κόσμο.

Μια σκέψη είναι να σπάσουμε το έτος σε τρίμηνα και να διδάξουμε στο α' τρίμηνο την ύλη των εγχειριδίων ιστορίας, δηλ. το θεωρητικό μέρος, και στα επόμενα δύο τρίμηνα η διδασκαλία να επεκταθεί σε άλλους χώρους παραγωγής ιστορικής γνώσης και με άλλα μέσα διδασκαλίας, όπως π.χ. τις προφορικές συνεντεύξεις, τη λογοτεχνία, το ιστορικό μυθιστόρημα, τον κινηματογράφο (π.χ. η ταινία του Αζενστάν «Το θωρηκτό Ποτέμκιν» - και μάλιστα η μετασταλινική *version* της - προσφέρεται για τη διδασκαλία της οκτωβριανής επανάστασης.

Με βάση λοιπόν όσα εκθέσαμε παραπάνω και τις σύγχρονες ευρωπαϊκές αρχές της Νέας Ιστορίας⁶⁸ διαμορφώσαμε τις ακόλουθες προτάσεις που είναι φυσικά ανοικτές για περαιτέρω επεξεργασία και συζήτηση⁶⁹:

1. *Εισαγωγικό κεφάλαιο* (κοινό για όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες): τι είναι ιστορία και ποια τα εργαλεία της, τι χρειάζεται η ιστορία, πως μαθαίνουμε από την ιστορία, κ.λπ.

2. *Στο δημοτικό σχολείο*: οι μεγάλοι πολιτισμοί της Μεσογείου, οι διάφορες γραφές και τα αλφάβητα της αρχαιότητας, τα ταξίδια, οι εμπορικοί δρόμοι, τα μέσα επικοινωνίας, η καθημερινή ζωή, η παιδική ζωή στην αρχαιότητα, ο ρόλος της γυναίκας, η εργασία, η ενδυμασία, κ.λπ. Βασικός σκοπός της διδασκαλίας στη βαθμίδα αυτή θα είναι η κατανόηση

⁶⁸ Και με βάση την παραδοχή ότι «συγγραφή της ιστορίας σημαίνει επιλογή», Eric Hobsbawm, (1998) Για την Ιστορία, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, 88.

⁶⁹ Φερρό Μαρκ και Ζαμμέ Φιλίπ (2002) *Ποιες γνώσεις και ποιες αξίες να μεταδώσουμε στα παιδιά μας*; Αθήνα, Μεταίχμιο, 153-228. Peyrot Jean (επιμ.) (2002) *Η διδασκαλία της ιστορίας στην Ευρώπη*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 149-162. Moniot Henri (2002) *Η Διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 81-87, 227-236. Hobsbawm Eric (1998) Για την Ιστορία, ό.π.

τόσο των ιδιαιτεροτήτων όσο και των ιστορικών σχέσεων και αλληλεξαρτήσεων των λαών. Έτσι, π.χ. η διδασκαλία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού θα πρέπει να συνδυαστεί με μια ισόρροπη πληροφόρηση για τους άλλους πολιτισμούς της Μεσογείου και κυρίως με τις αμοιβαίες αλληλεπιδράσεις τους. Να κατανοήσουν ότι στο βάθος του ιστορικού χρόνου οι πολιτισμοί και η δράση των ανθρώπων δεν είναι απόλυτα αυτόνομα, ούτε προκύπτουν με παρθενογένεση, αλλά καρπός συλλογικής προσπάθειας και αμφίδρομων δανείων.

3. Στο γυμνάσιο: θα επιλεγούν θέματα από τη μεσαιωνική και νεώτερη ευρωπαϊκή ιστορία έως τις αρχές του 19ου αι. με τονισμένη τη βαλκανική διάσταση, όπως π.χ. οι μετακινήσεις των νομαδικών φύλων - καλλιεργητών στην Ευρώπη, οι επιδρομές, οι Σταυροφορίες, οι ανακαλύψεις νέων χωρών, τα μέσα ναυσιπλοΐας. Θα προκριθούν επιλεκτικά τα ιστορικά θέματα που φωτίζουν την πολύπτυχη ανθρώπινη δράση στο ιστορικό παρελθόν, τις κοινωνικές σχέσεις, τους ανταγωνισμούς, τη συνύπαρξη και ανεκτικότητα διαφορετικών ομάδων στις μεγάλες αυτοκρατορίες (ρωμαϊκή, βυζαντινή, οθωμανική), το επαναστατικό φαινόμενο στην Αμερική και την Ευρώπη, η βιομηχανική επανάσταση.

4. Στο Λύκειο: θα επιλεγούν τα φαινόμενα μακράς διάρκειας, οι αλλαγές στην κοινωνία, την οικονομία και το εμπόριο⁷⁰, τα επαναστατικά κινήματα του 19ου αι., η γέννηση των εθνικών κρατών, η κοινωνία και η οικονομία του 19ου αι., οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, η πορεία προς την σύγκλιση των ευρωπαϊκών κρατών, η θέση της Βαλκανικής στην ευρωπαϊκή ιστορία ως πιο κοντινής περιφέρειας των ευρωπαϊκών μητροπόλεων του καπιταλισμού. Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε από την ύλη αυτής της βαθμίδας και όσα θέματα έχει αποκρύψει ή αποσιωπήσει η εθνική ιστοριογραφία (εθνικές ήττες, ιδεολογικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις, μειονοτικό και προσφυγικό ζήτημα, το ολοκαύτωμα και οι εθνοκαθάρσεις). Διδακτικές ενότητες, όπως π.χ. η νεοελληνική διασπορά στην Ευρώπη το 19ο αι., οι πρόσφυγες της Μικρασιατικής καταστροφής και η εγκατάσταση των ηττημένων του εμφυλίου πολέμου στις χώρες της Ανατ. Ευρώπης μετά το 1949, η υποδοχή τους από τους ομοεθνείς εντός της ελληνικής επικράτειας, οι ηττημένοι του Εμφυλίου πολέμου, τα παιδιά των πολιτικών προσφύγων, οι κρατικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν απέναντι σ' αυτά τα παιδιά- ιδιαίτερα η πολιτική του Τίτο, οι παλινοστούντες του Πόντου και των χωρών του ανατολικού μπλοκ, αλλά και η στάση των ομοεθνών απέναντι στους παλινοστούντες, και τέλος οι μειονότητες, δίνουν πολλές δυνατότητες ενασχόλησης με σύγχρονα θέματα μειονοτήτων και προσφυγιάς και συμβάλουν στην κατανοήση των αιτιών της κοινωνικής μετανάστευσης και των μορφών εθνικού και κοινωνικού ρατσισμού στην εποχή μας⁷¹. Σκοπός της ιστορικής διδασκαλίας σ' αυτή τη βαθμίδα είναι η διαμόρφωση δημοκρατικών και ανθρωπιστικών στάσεων και συμπεριφορών και η πολύπλευρη πληροφόρηση του μαθητή και αουριανού πολίτη.

Ο σκοπός αυτός υπηρετείται αποτελεσματικότερα με την κατάλληλη διδασκαλία των πολέμων, μια διδασκαλία κριτική, πλουραλιστική, πολυπρισματική και διεθνική που θα στοχεύει στην απομυθοποίηση των επιμέρους εθνικών μυθολογιών και των ιδεολογημάτων και στην κατανόηση των αναγκών που υπηρέτησαν οι διάφορες εικόνες που διαμόρφωσε το ένα έθνος για το άλλο. Θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στο παράδειγμα των βαλκανικών πολέμων. Τα βαθύτερα αίτια των πολέμων αυτών θα πρέπει να ανιχνευθούν στο μακρό χρόνο του 19ου αι. (κατάλυση των αυτοκρατοριών, παρακμή του φεουδαλικού συστήμα-

⁷⁰ Hobsbawm Eric (1998) *Για την Ιστορία*, ό.π., 89-91.

⁷¹ Προτεινόμενη μέθοδος η παρατήρηση από τους μαθητές μιας εικόνας και η αναπαραγωγή της σχετικής ιστορίας που καταγράφεται σ' αυτή από διαφορετικές σκοπιές. Διαβάζοντας ένα απόσπασμα να υποθέσουν τις πιθανές αντιδράσεις και ερμηνείες των μαθητών άλλων χωρών. Διαβάζοντας ένα άρθρο σε εφημερίδα για ένα ιστορικό γεγονός να αναζητήσουν την άποψη του δημιουργού της και να φανταστούν πως θα μπορούσε διαφορετικά να είχε γραφεί από έναν δημοσιογράφο άλλης χώρας σχετιζόμενη με το γεγονός, Stradling R. (2001) *Enseigner L' Histoire de l' Europe*, ό.π., t 09.

τος, κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις από την ανάπτυξη του ευρωπαϊκού καπιταλισμού, πρωταγωνιστικός ρόλος της αστικής τάξης στη δημιουργία των εθνικών κρατών, ανάπτυξη της εθνικής ιδεολογίας, ωρίμανση του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού και των βαλκανικών εθνικισμών (ειδικά η επεκτατική/μεγαλοϊδεατική πολιτική των βαλκανικών μοναρχιών και η γεωπολιτική σημασία του «ζωτικού χώρου» της Μακεδονίας)⁷².

Παράλληλα, οι ειδικοί στόχοι στη διδασκαλία των βαλκανικών πολέμων μπορούν να διαμορφωθούν ανάλογα με το επίπεδο της τάξης και να αναπτυχθούν ορισμένοι από αυτούς, όπως διατυπώνονται παρακάτω⁷³:

■ **η ανάλυση των εννοιών: εθνότητα, έθνος-κράτος, εθνικισμός, πατριωτισμός, εθνικό αίσθημα, εθνική ταυτότητα από το 19ο αι.**

Αφόρμηση για την επεξεργασία των παραπάνω εννοιών θα είναι ο πολιτικός χάρτης της οθωμανικής αυτοκρατορίας με διακριτά τα όρια των πρώτων ανεξάρτητων εθνικών κρατών της Βαλκανικής (Ελλάδας, Σερβίας, Βουλγαρίας, Ρουμανίας) και των άλλων υπό οθωμανική κυριαρχία περιοχών της Ηπείρου, Αλβανίας, Μακεδονίας και Θράκης. Με βάση το χάρτη θα αναπτυχθεί το θέμα της διαμόρφωσης των πρώτων εθνικών κρατών στα Βαλκάνια το 19ο αι. *Σκοπός*: η κατανόηση των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών όρων που οδήγησαν στην κρατική συγκρότηση των βαλκανικών λαών (παρακμή του φεουδαλικού συστήματος, ανάπτυξη του καπιταλισμού, δημιουργία αστικής τάξης, δημιουργία της πρώτης εθνικής διανόησης, πρώτα επαναστατικά κινήματα, πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων).

■ **η αποδόμηση της εθνοκεντρικής αφήγησης των πολέμων**

Θεματική ενότητα: Αναλύεται το ιστορικό πλαίσιο της γέννησης και ωρίμανσης του βαλκανικού εθνικισμού και του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού. *Σκοπός*: α) η κατανόηση της διαπλοκής των αιτίων που οδήγησαν σε πόλεμο τα πρώην συμμαχικά βαλκανικά κράτη, η ανάδειξη της σχέσης αίτιου αποτελέσματος, η διασύνδεση με τους επιμέρους παράγοντες και τα γεγονότα, ώστε να οδηγηθούν οι μαθητές στην ανασύνθεση και την ερμηνεία της συνολικής ανθρώπινης δράσης. β) η καλλιέργεια της ιδέας ότι ο πόλεμος είναι βλαβερός και για τους νικητές και για τους ηττημένους μεθοδεύεται μέσα από την συγκριτική ανάλυση των αρνητικών συνεπειών των πολέμων για όλα τα εμπλεκόμενα κράτη και τους λαούς τους. *Μέθοδος*: η κριτική προσέγγιση και συγκριτική επεξεργασία των επιμέρους μαξιμαλιστικών πολιτικών προγραμμάτων και των αλληλοσυγκρουόμενων εδαφικών διεκδικήσεων κάθε βαλκανικού κράτους, ο προβληματισμός πάνω σε κείμενα με αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις που αποβλέπει στην κατανόηση των εσωτερικών αντιθέσεων και αλληλεπιδράσεων και στην ανάπτυξη της ικανότητας των μαθητών να διατυπώνουν ερωτήματα και να αναζητούν περισσότερες από μια απαντήσεις. Οι διαδικασίες αυτές κρίνονται απαραίτητες για την άσκηση της ιστορικής σκέψης και την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης των μαθητών. *Μέσα διδασκαλίας*: ένα πολυφωνικό και ποικίλο εποπτικό υλικό (χάρτες εδαφικών ορίων πριν και μετά τους βαλκανικούς πολέμους, στατιστικές πληθυσμού, γραπτές πηγές για τις επιμέρους εδαφικές διεκδικήσεις, κείμενα διεθνών Συνθη-

⁷² Για την επεξεργασία των αιτίων των βαλκανικών πολέμων και της έννοιας της κοινωνικής ευθύνης αποδεικνύεται χρήσιμο το ερμηνευτικό πλαίσιο της ιστορικής πραγματικότητας που πρότεινε ο F. Braudel. Αυτό διακρίνεται σε τρία επίπεδα (τα γεγονότα, τις συγκυρίες, τις υποδομές) και μπορεί να συνδυαστεί με τον ιστορικό χρόνο (σύντομο, μέσο, μακρό) και να απαντήσει σε ερωτήματα, όπως π.χ. γιατί συνέβη (τα βαθύτερα αίτια), πώς συνέβη (οι ορατές αιτίες), τί συνέβη, Braudel F. (1969) *Écrits sur l'histoire*, Flammarion.

⁷³ Bloom B. S., Krathwohl D.R. (1986) *Ταξινόμια διδακτικών στόχων, Τόμος Α', Γνωστικός τομέας*, Μετάφραση: Αλ. Παγανού-Λαμπράκη, Θεσσαλονίκη, και *Τόμος Β', (1991) Συναισθηματικός τομέας*, Μετάφραση: Αλ. Παγανού-Λαμπράκη, Θεσσαλονίκη.

κών, κατάλογο των αρνητικών συνεπειών των πολέμων)⁷⁴. Για την ανάπτυξη της ικανότητας των μαθητών να ερμηνεύουν επιλέγονται 3-4 κείμενα με αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις που θα επεξεργαστούν οι μαθητές στηριζόμενοι στις διαθέσιμες πληροφορίες και στις μεθόδους της ιστορικής επιστήμης.

■ **η απόρριψη της μοιρολατρικής αντίληψης ότι ο πόλεμος αποτελεί αναπότρεπτο πεπρωμένο της ανθρωπότητας**

Θεματική ενότητα: Παράγοντες που ευνόησαν την ανάπτυξη της μεγαλοϊδεατικής πολιτικής των βαλκανικών κρατών. Ανάλυση του ρόλου των πολιτικών ηγεσιών/μοναρχών, των κυβερνήσεων, των κομμάτων, της αστικής τάξης και των εθνικών διανοουμένων της εποχής εκείνης. *Σκοπός:* να αντιληφθεί ο μαθητής ότι η ιστορία είναι καρπός συλλογικής δράσης που απορρέει από τις ανθρώπινες ανάγκες, τα συμφέροντα και τις επιλογές. Ότι και οι πόλεμοι είναι έργο του ανθρώπου και συνεπώς ο καθένας έχει το μερίδιο της δικής του ευθύνης. Η αναζήτηση τρόπων αποφυγής του πολέμου και υποθέσεων από τους μαθητές επιδιώκει την κατάρριψη της παραδοσιακής αντίληψης ότι ο πόλεμος είναι αναπόφευκτος και αποτελεί το μοναδικό μέσο επίλυσης των διαφορών ανάμεσα στα κράτη.

■ **ανάλυση των όρων δημιουργίας του σύνθετου πολυεθνικού μωσαϊκού της Βαλκανικής**

Θεματική ενότητα: Οι ιστορικοί παράγοντες που ευνόησαν τη δημιουργία της πληθυσμιακής ποικιλομορφίας στα Βαλκάνια με συνοπτική αναφορά στις αλληπάλληλες κατακτήσεις, τους πολέμους, τις βίαιες μετακινήσεις πληθυσμών, τις αποδημίες, τις διεθνείς συνθήκες ανταλλαγής πληθυσμών, την άσκηση πολιτικής εθνικής αφομοίωσης, τους πολιτικούς διωγμούς, την αλλαγή των κρατικών συνόρων. *Σκοπός:* να πληροφορηθούν οι μαθητές για τους λαούς που κατοικούν στη Βαλκανική, να αναδειχθούν οι πολλοί και ποικίλοι δεσμοί τους, οι αλληλεπιδράσεις στον τρόπο ζωής, στα ήθη, έθιμα και τις αξίες που συνέβαλαν στην ανάπτυξη της κοινής πολιτιστικής παράδοσης και κληρονομιάς. Με άλλα λόγια, να κατανοήσουν οι μαθητές τις σχέσεις αλληλεξάρτησης μεταξύ των βαλκανικών λαών (οικονομικές, πολιτιστικές). *Μέσα διδασκαλίας-Αφόρμηση:* χάρτης εγκατάστασης και διασποράς των ομάδων στο βαλκανικό χώρο, συγχρονικοί πίνακες πολιτικών γεγονότων και μεταβολών των κρατικών ορίων, κατάλογος μειονοτικών ομάδων στο βαλκανικό χώρο.

■ **οι σύγχρονες προεκτάσεις των εθνικιστικών ιδεών και των «αλυτρωτικών» ζητημάτων στη Βαλκανική**

Θεματική ενότητα: ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία, το πρόβλημα του Κοσόβου, το Μακεδονικό, το Βορειοηπειρωτικό κ.λπ. Κατανόηση της αντίληψης ότι το παρόν είναι αποτέλεσμα της δράσης των ανθρωπών στο παρελθόν. Διερεύνηση των παραγόντων της σύγχρονης πραγματικότητας. Καθορισμός της στάσης των μαθητών. Υποβολή/αξιολόγηση προτάσεων από τους μαθητές. *Χρήσιμο υλικό:* σχετικά αποσπάσματα από τον Τύπο της εποχής και τα σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της Βαλκανικής.

Στην τελευταία φάση της διδασκαλίας, στη φάση της εμπέδωσης της ιστορικής γνώ-

⁷⁴Αναμφίβολα, η χρήση εποπτικών μέσων διευκολύνει την εφαρμογή της διερευνητικής μεθόδου, τη βιωματική πρόσληψη της γνώσης και τη μάθηση μέσω της ανακάλυψης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, για να κατανοήσουν οι μαθητές τις διαστάσεις του τόπου και του χρόνου (το πού και το πότε συνέβη το ιστορικό γεγονός) ως αποτελεσματικότερα εποπτικά μέσα προκρίνονται τα εξής: α) *χάρτης της Βαλκανικής χερσονήσου* (γεωγραφικός και πολιτικός), ένα πρακτικό και προστό εργαλείο για την άντληση ποικίλων πληροφοριών σχετικά με τη γεωπολιτική θέση, την οικονομία, ακόμα και την ιδεολογία στα Βαλκάνια του 19ου αι. Η ανάγνωσή του θα προκαλέσει απορίες που θα οδηγήσουν τους μαθητές στην κατανόηση των αιτίων του πολέμου, β) *πηγές* (της εποχής εκείνης αλλά και σύγχρονες απόψεις ιστορικών, δημοσιογράφων), ένα δομικό στοιχείο της διδασκαλίας, θα διευκολύνουν τη διαμόρφωση άποψης για τα γεγονότα και τα πρόσωπα, θα προσφέρουν έναυσμα για περαιτέρω συζήτηση, για κριτική ανάλυση για ανάπτυξη επιχειρημάτων και για εξαγωγή συμπερασμάτων, γ) *εικόνες, κινηματογραφικές προβολές, ιστορικά ντοκιμαντέρ*.

σης, οι μαθητές καλούνται να εργαστούν ατομικά ή ομαδικά και συνεργατικά πάνω σε ερωτήσεις-ασκήσεις συγκλίνουσας και αποκλίνουσας σκέψης⁷⁵.

Στα συγκεκριμένα εγχειρίδια ιστορίας φαντάζομαι ότι θα εξασφαλίζεται ο πλουραλισμός απόψεων και η κριτική προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος - που από μόνη της ενδυναμώνει τη διεθνική οπτική και καλλιεργεί το πνεύμα της δημοκρατίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης⁷⁶. Ο εννοιολογικός πλουραλισμός και η κριτική προσέγγιση του παρελθόντος θα υποστηρίζονται από ποικίλες σύγχρονες διδακτικές μεθόδους, ανανεωμένες μεθοδολογικές αντιλήψεις και παιδαγωγικές αρχές και νέα εποπτικά μέσα διδασκαλίας. Για μια κριτική λοιπόν προσέγγιση των πολεμικών/επίμαχων θεμάτων μπορούν να εφαρμοστούν οι νέες μαθησιακές πρακτικές (αποστοσιοποίησης, ενσυναίσθησης, επέκτασης, εφαρμογής). Αντίστοιχα, για τη συναισθηματική αποφόρτιση των μαθητών από το αρνητικό κλίμα των πολεμικών θεμάτων προτείνονται διδακτικές πρακτικές, όπως η αναζήτηση αναλογιών και παραλλήλων καταστάσεων σε άλλες χώρες και άλλους λαούς, η υπόδηση αντίθετων ρόλων, η κατάρτιση καταλόγου με τα υπέρ και τα κατά ενός προβλήματος, η αποκάλυψη των αντιφάσεων μέσα από ποικίλο έντυπο υλικό, φιλμ αλλά και προφορικές μαρτυρίες και υποστηρικτικά κείμενα, όπως Ανθολόγια με επιλεγμένες και σχολιασμένες πηγές για διάφορα θέματα. Τα επιμέρους κεφάλαια θα συνοδεύονται με οπτικοακουστικό υλικό, βιντεοταινίες και ντοκιμαντέρ για τη σύγχρονη ιστορία, όπως π.χ. το Πανόραμα του αιώνα.

Ασφαλώς δεν υποτιμούμε τις δυσκολίες εφαρμογής των παραπάνω προτάσεων, δυσκολίες που πηγάζουν από τις νέες πληροφορίες που θα δεχθούν οι μαθητές, την άγνοια των μεθόδων κριτικής ανάλυσης, την προσκόλληση στην εθνοκεντρική αντίληψη και τον εγκλωβισμό στην αντίληψη περί ορθότητας της εθνικής οπτικής. Μια κριτική διαπολιτισμική και υπερεθνική προσέγγιση της ιστορίας αναμφίβολα δεν εξαρτάται μόνο από το νεωτερικό περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων ιστορίας αλλά και από τη μέθοδο του διδάσκοντα, τα μέσα που διατίθενται, το κλίμα της τάξης, τον τρόπο αξιολόγησης κ.λπ.

Αντί επιλόγου

Είναι φανερό ότι όλα τα ζητήματα που έχουν σχέση με την εφαρμογή του νέου θεσμικού πλαισίου και κυρίως με την παραγωγή του κατάλληλου διδακτικού υλικού παραμένουν ανοιχτά, παρά το γεγονός ότι θεσπίστηκε νέο πλαίσιο αναφοράς για τα ζητήματα των μειονοτήτων και εκδόθηκαν κατά καιρούς κανονιστικές ευρωπαϊκές Οδηγίες για τη διδασκα-

⁷⁵ Οι ερωτήσεις-ασκήσεις συγκλίνουσας σκέψης ελέγχουν τη γνώση, την κατανόηση και την εφαρμογή και οι ερωτήσεις αποκλίνουσας σκέψης την ικανότητα ανάλυσης, σύνθεσης, αξιολόγησης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ζητείται από τους μαθητές: να κατηγοριοποιήσουν τα αίτια των βαλκανικών πολέμων, να εξηγήσουν τα κίνητρα των πολιτικών ηγεσιών, τη διαπλοκή των πολλαπλών παραγόντων που οδήγησαν στην εμπόλεμη σύρραξη, να συγκρίνουν το χειρισμό του Μακεδονικού Ζητήματος από τα επιμέρους βαλκανικά κράτη και να διατυπώσουν συμπεράσματα/γενικεύσεις, όπως π.χ. οι επεκτατικές/μαξimalιστικές βλέψεις οδηγούν σε πόλεμο, η εθνικιστική ιδεολογία νομιμοποιεί τον πόλεμο και τέλος, να αξιολογήσουν τα αρνητικά αποτελέσματα των συγκεκριμένων χειρισμών για όλα τα εμπλεκόμενα κράτη.

⁷⁶ Στο θέμα αυτό, οι ευρωπαϊκές υποδείξεις συνιστούν την ένταξη στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας των παρακάτω θεωρητικών και μεθοδολογικών ζητημάτων που θα πρέπει να επεξεργαστούν και να αφομοιώσουν οι μαθητές: α) δεν υπάρχει αναγκαστικά μια και μόνη «ορθή» εκδοχή ενός ιστορικού γεγονότος, αλλά πολλοί διαφορετικοί τρόποι ερμηνείας του, β) συζήτηση στο πλαίσιο του μαθήματος των διαφορετικών απόψεων στους κόλπους του ίδιου έθνους, της κοινότητας, της πολιτικής παράταξης, γ) η κατανόηση των ιστορικών αιτιών της εθνικής, γλωσσικής, πολιτιστικής και θρησκευτικής ποικιλομορφίας των περισσότερων κρατών. δ) η μετανάστευση - πολιτική και οικονομική - από τα τέλη του περασμένου αιώνα προς την Αμερική και τον ευρωπαϊκό χώρο στο Μεσοπόλεμο, ενώ μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο η μαζική μετακίνηση πληθυσμών προς τις Ανατολικές χώρες, ε) η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης το 1989 και οι οξυύτερες εθνικές συγκρούσεις και πολιτικές ανακατατάξεις που προκάλεσαν νέο κύμα μετανάστευσης και ενίσχυσαν όσο ποτέ άλλοτε τον πολυεθνικό, πολυπολιτισμικό και πολυθρησκευτικό χαρακτήρα των περιοχών εγκατάστασης των φυγάδων, ζ) η εθνική/εθνοτική ταυτότητα ενός ατόμου δεν κυριαρχεί αναγκαστικά σ' όλα τα πεδία της ζωής του καθώς αυτή δεν είναι προκαθορισμένη αλλά σε συνεχή διαμόρφωση μέσα από τις εμπειρίες, θετικές και αρνητικές. Stradling Robert, Enseigner l' Histoire de l' Europe du 20e siecle, ο.π., 109, 152-153.

λία της ιστορίας με διαπολιτισμική οπτική. Από το συσχετισμό της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης με την ευρωπαϊκή πολιτική αναδείχθηκαν οι αντιφάσεις της πολιτικής των εθνικών κρατών που διατηρούν ακόμα ισχυρές τις παλαιές καταβολές τους. Αυτό που προέχει να κατανοήσουμε είναι ότι η Διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι ζήτημα ευρωπαϊκής συνύπαρξης με τους θεσμικούς όρους και τα εθνικά μέσα διαφορετικών πραγμάτων, συνθηκών και ομάδων. Κι αυτά πρέπει να μελετήσουμε.

Όσον αφορά στη διαπραγμάτευση των ζητημάτων της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στην Αλβανία, βασική κατευθυντήρια γραμμή θα πρέπει να αποτελέσει η παραδοχή ότι οι Έλληνες της Αλβανίας είναι αλβανοί πολίτες που ανήκουν οργανικά στην αλβανική κοινωνία και συνεπώς, η μειονοτική διάκριση θα πρέπει να προωθεί τα συμφέροντά τους μέσα στο αλβανικό κράτος, διαφορετικά δεν θα χρειαζόταν να τη διατηρήσουν. Οποιοσδήποτε λοιπόν μελλοντικός σχεδιασμός για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση στην Αλβανία θα πρέπει να προσβλέπει στην εξάλειψη των διακρίσεων και την ισότιμη συμμετοχή των ελληνόφωνων μαθητών στην επαγγελματική και δημόσια ζωή του αλβανικού κράτους.

Από αυτή την άποψη η διδασκαλία της ιστορίας θα μπορούσε να αποτελέσει το μοχλό για τη διαμόρφωση σύγχρονων ευρωπαίων πολιτών, ικανών να ερμηνεύουν τα προβλήματα της εποχής τους, με εφόδιο και αυτή τη γνώση αντί να λειτουργεί διαχωριστικά ανάμεσα στις μαθητικές ομάδες, στο όνομα του σεβασμού των «ιστορικά προσδιορισμένων» πολιτισμικών ταυτοτήτων.

Ιεροί πόλεμοι για την Ιστορία. Πολυπολιτισμικότητα, νεοσυντηρητισμός, μεταμοντερνισμός και κριτική στο μεταμοντέρνο. Το παράδειγμα των ΗΠΑ

Γιώργος Κόκκινος

1. Εισαγωγή: μεταμοντερνισμός, πολιτικές της ταυτότητας και πολιτισμικός σχετικισμός

Ο Αντώνης Λιάκος έγραψε πρόσφατα τα εξής συμμετέχοντας στην οξεία αντιπαράθεση που ξέσπασε στον ακαδημαϊκό και δημόσιο χώρο αναφορικά με τη σύγκριση νεωτερικού και μετανεωτερικού ιστοριογραφικού παραδείγματος με την ευκαιρία του απολογιστικού συνεδρίου για την ιστοριογραφία της μεταπολιτευτικής περιόδου που οργάνωσε το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών: «Οι έννοιες της μνήμης, της ταυτότητας, της ετερότητας, δεν είναι ακαδημαϊκές σημαιούλες. Είναι έννοιες οι οποίες προκύπτουν από πρακτικές μιας κοινωνίας που αλλάζει, αλλά όχι όπως περιμέναμε. Που αλλάζει ξεβλοεύοντας τα νοητικά μας νοικοκυριά. Πρόκειται για έννοιες που διαμεσολαβούν, μέσα από μια πυκνή ακαδημαϊκή συζήτηση, υπαρκτές κοινωνικές ανάγκες. Νέους τρόπους συνάρθρωσης του κοινωνικού είναι και της συνείδησής του. Που αποκρυσταλλώνουν τρόπους σκέψης. Ενοποιούν διαφορετικές προσεγγίσεις. Δεν γίνεται επί ματαίω εδώ και τριάντα χρόνια αυτή η συζήτηση»¹.

Αναγκάζομαι να χρησιμοποιήσω το παράθεμα αυτό έχοντας επίγνωση της εγγενούς πολεμικής λειτουργίας που επιτελεί, ακριβώς γιατί θέλω να δείξω ότι η ελληνική ιστορική κοινότητα ανακαλύπτοντας όψιμα τη θεματική περιοχή της ταυτότητας/ετερότητας και της πολυπολιτισμικότητας/διαπολιτισμικότητας αντιδρά με φοβικό και σπασμωδικό τρόπο στην ενδεχόμενη μετατόπιση του κέντρου βάρους της έρευνας (στο ευρύ πεδίο των κοινωνικών επιστημών) από το εθνικό στο μειονοτικό και στο υπερεθνικό, όπως επίσης στην ανάδειξη των ασυνεχειών και των συγκρούσεων που διαπερνούν το σώμα της εθνικής ιστορίας, τις οποίες καλύπτει ακόμα η απώθηση, η επιλεκτική σιωπή, η παραχάραξη και τα εθνικά tabou. Αλλά και ευρύτερα το παράθεμα που χρησιμοποιήσαμε δείχνει τις αντιστάσεις που συναντά ο ίδιος ο διανοητικός κώδικας με τους όρους του οποίου εκφράζεται η προβληματική της διαφοράς και της ετερότητας. Αναφέρομαι συγκεκριμένα στον κώδικα του μεταμοντερνισμού, ο οποίος, όπως οφείλουμε να ομολογήσουμε, ως το κοσμοθεωρητικό σύστημα που συνέχει τις κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές του ύστερου καπιταλισμού καταγγέλλεται πρωτίστως από ένα μέτωπο ιδεολογικοπολιτικών δυνάμεων και μεμονωμένων διανοητών σε όλα τα μήκη και πλάτη του Δυτικού κόσμου –όχι πάντοτε άδικα- για τον λόγο ότι εννοεί τον εκδημοκρατισμό της ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης με όρους σχετικιστικούς οδηγώντας όχι μόνο στον γνωσιολογικό, αλλά και στον αξιολογικό και ηθικό σχε-

¹ Λιάκος Α. (2003) «Μεταμοντερνισμός, ιστοριογραφία και Αριστερά», *Ο Πολίτης*, 107 (Ιανουάριος 2003), 13.

τικισμό, στην απο-ιστορικοποίηση των διανοητικών μορφωμάτων και κατ' ακολουθία στον ίδιο τον μηδενισμό².

Είναι γνωστό, ωστόσο, ότι οι αμερικανοί λόγου χάριν κοινωνικοί ιστορικοί, όπως και οι αντιρατσιστές και οι φεμινίστριες ιστορικοί, προσδιόρισαν το έργο τους με γνώμονα τις επιστημολογικές συντεταγμένες του μεταμοντερνισμού και ιδιαίτερα της λεγόμενης «γλωσσικής στροφής» επιχειρώντας να εννοήσουν την ιστορική πραγματικότητα με όρους κειμένου ακριβώς για τον λόγο ότι έπρεπε να αποδομήσουν την κίβδηλη φυσικότητα και δήθεν αδιαμφισβήτητη αντικειμενικότητα των αναλυτικών κατηγοριών της ιδεολογικά διάβροχης, πλην όμως παραπέμπουσας στον εμπειριστικό θετικισμό, ιστοριογραφίας, που επικεντρωνόταν στις αφηρημένες και καθολικευτικές έννοιες του λογοκρατούμενου υποκειμένου, του έθνους, του δυτικού πολιτισμού και της ανθρωπότητας, ώστε να καταδείξουν την κοινωνική κατασκευή των δήθεν οντολογικά και βιολογικά προσδιοριζόμενων ταυτοτήτων³. Γίνεται, άλλωστε, ευρύτερα αποδεκτό στις μέρες μας ότι οι ταυτότητες δεν συγκροτούν οντότητες, αλλά πολιτισμικές κατασκευές, σύνθετες, ασταθείς και μεταβαλλόμενες προοπτικές κοινής αντίληψης και εμπειρίας⁴.

Η οργανική σύζευξη της θεματολογίας της ταυτότητας/ετερότητας και του μεταμοντερνισμού, η δημιουργία δηλαδή του ρεύματος του πολυπολιτισμικού μεταμοντερνισμού σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο «που χαρακτηρίζεται από την απροσδιοριστία, την ασυνέχεια και την αντιπαλότητα»⁵, και συνακόλουθα η δαιμονοποίησή του, δεν αποτελούν βεβαίως επιλογές και ιδιαιτερότητες της ελληνικής ακαδημαϊκής κοινότητας.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο ιστοριογραφικός μεταμοντερνισμός με τις επιρροές που δέχθηκε από τη φιλοσοφία του αποδομισμού και τη θεωρία της λογοτεχνίας ριζοσπαστικοποίησε το πεδίο της ιστοριογραφικής πρακτικής καταδεικνύοντας την εγγενή δημιουργική/ανακατασκευαστική διάσταση (worklike) τόσο των ιστορικών πηγών όσο και κάθε μορφής ιστορικής αφήγησης. Επέστησε, θα μπορούσαμε να πούμε, την προσοχή των ιστορικών στον ιδεολογικά και επιστημολογικά διαμεσολαβημένο χαρακτή-

² Βλ ενδεικτικά Appleby Joyce, Hunt Lynn, Jacobs Margaret (1994) *Telling the Truth about History*, New York – London, W.W. Norton & Company. Στο καταγγελλτικό αυτό, αλλά και επιστημονικό πλαίσιο είναι χαρακτηριστική η προσέγγιση του David Gross (2003) *Τα ερείπια του παρελθόντος. Παράδοση και κριτική της νεωτερικότητας*, μετάφραση Κωνσταντίνος Γεώργιος, επιμέλεια Γεώργιος Ν. Μερτίκας, Αθήνα, Πατάκης. Στον σύγχρονο καπιταλισμό, γράφει ο Gross (ό.π., 114) «[...] ο ιδεώδης καταναλωτής είναι το “ανούσιο υποκείμενο” για το οποίο μίλησε ο Adorno, ένας εαυτός που είναι “διασκορπισμένος, αποδιάρθρωμένος, ανταλλάξιμος και εφήμερος” και άρα πάντοτε έτοιμος να γίνει κάτι άλλο από αυτό που ήδη είναι». Αντίστοιχη είναι και η προβληματική του Παναγιώτη Κονδύλη (1991) *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού. Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*, Αθήνα, Θεμέλιο. Κατά την άποψη του Gross, «[...] ο μεταμοντερνισμός τείνει να αποϊστορικοποιεί τα περισσότερα απ’ όσα αγγίζει. Το αποτέλεσμα αυτής της χρονικής ισοπέδωσης είναι, πραγματικά, ότι όλα επιβιώνουν έχοντας την ίδια περίπου αξία, την ίδια βαρύτητα και σημασία». Γενικότερα, για την καταγγελλτική σύνδεση πολυπολιτισμικότητας αφενός και ανανεωτικού μαρξισμού, φεμινισμού, αποδομισμού και μεταμοντερνισμού αφετέρου από διαμορφωτές της κοινής γνώμης στις ΗΠΑ πρβλ Nash Gary B., Crabtree Charlotte, Dunn Ross E. (2000) *History on Trial. Culture Wars and the Teaching of the Past*, New York, Vintage Books, 98-127, 188-222. Την αναιρέση της καταγγελλτικής θεώρησης του ιστοριογραφικού μεταμοντερνισμού επιχειρεί ο Mark Poster (1997) *Cultural History and Postmodernity. Disciplinary Readings and Challenges*, New York, Columbia University Press, 47-59.

³ Poster Mark (1997) *Cultural History and Postmodernity*, ό.π., 43-44.

⁴ Πρόκειται για τον ορισμό του Stuart Hall, του ιδρυτή του κινήματος των πολιτισμικών σπουδών του Birmingham, τον οποίο παραθέτει και αποδέχεται ο Mark Poster, ό.π., 54. Γενικότερα για τα σχετικά ζητήματα στο λόγο των κοινωνικών επιστημών βλ. Weinreich Peter (1992) «The Operationalisation of Identity Theory in Racial and Ethnic Relations», Rex John, Mason David (eds.), *Theories of Race and Ethnic Relations*, London – New York, Cambridge University Press, 299-320.

⁵ Levine Paul, Τσιμπούκη Ντόρα (2002) *Αμερικανικές ταυτότητες. Η λογοτεχνική ιστορία των Ηνωμένων Πολιτειών 1603-2000*, Αθήνα, Πατάκης, 379. Σύμφωνα με τους συγγραφείς (ό.π., 379), ο πολυπολιτισμικός μεταμοντερνισμός «συνίσταται στον επαναπροσανατολισμό, την επανασυγκρότηση και αναπαράσταση των πολλαπλών, διαπολιτισμικών ταυτοτήτων των ασταθών, προσωρινών και συγκρουόμενων κοινότητων και στην επανεγγραφή της κουλτούρας και της ιστορίας τους [...]».

ρα των ιστορικών καταλοίπων και των αναπαραστάσεων του παρελθόντος, καλώντας τους να εγκαταλείψουν τη θετικιστική εμμονή στην ιδέα της γνωστικής αντανάκλασης, της πιστής αφηγηματικής απεικόνισης της ιστορικής πραγματικότητας. Παράλληλα, όμως, οφείλουμε να παραδεχθούμε ότι ο ιστοριογραφικός μεταμοντερνισμός στην ακραία του εκδοχή αναίρεσε τις ίδιες τις επιστημολογικές προϋποθέσεις του ιστοριογραφικού εγχειρήματος, την ίδια την αναφορική λειτουργία του ιστορικού λόγου, τονίζοντας υπερβολικά τον αυτοαναφορικό χαρακτήρα κάθε ιστορικής αναπαραστάσης, καθώς και τη δημιουργική-μυθοπλαστική διάσταση της ιστορικής αφήγησης και ερμηνείας. Η μεθοδολογική και ερμηνευτική πολλαπλότητα στη δεύτερη αυτή περίπτωση οδήγησε δευτερογενώς σε μια κανονιστική αποδοχή του ριζικού σχετικισμού, επιτρέποντας στις αντιτιθέμενες ομάδες του κατακερματισμένου συλλογικού σώματος (μειονότητες⁶, εθνοτικές (ethnic groups)⁷ και εθνοπολιτισμικές ομάδες, κοινωνικά φύλα, ομάδες σεξουαλικών προτιμήσεων κ.α.) να προχωρήσουν στην αποδόμηση και την αναίρεση του επίσημου εθνικού αφηγήματος αντιπαράσσοντας αυτοαναφορικές αναγνώσεις του παρελθόντος, που εστιάζονταν στην ιδέα της ταυτότητας⁸. Στην περίπτωση αυτή, η αποκεντροθέτηση ή ενδεχομένως η ίδια η χειραφέτηση του ιστορικού λόγου από ενδογενείς και εξωγενείς καταναγκασμούς, παρά την επίκληση των καλύτερων προθέσεων οδήγησε σε αντίθετα αποτελέσματα, καταλήγοντας στην άρση των κριτηρίων εγκυρότητας της ιστορικής γνώσης χάριν της ενοποιητικής, αυτοπροσδιοριστικής λειτουργίας μιας δήθεν στεγανής, συμπαγούς και εξιδανικευμένης ταυτότητας. Η πολλαπλότητα των ιστορικών αφηγήσεων για το παρελθόν έθεσε επίσης σε κίνδυνο τις συναινετικές ακαδημαϊκές διαδικασίες της επιστημονικής κοινότητας, ενώ, παράλληλα, εργαλειοποίησε την ιστορία καθιστώντας την πεδίο αντιπαράθεσης των αλληλοσυγκρουόμενων ομάδων που συγκροτούν την κοινωνία των πολιτών⁹.

Στην τρέχουσα ιστορική συγκυρία της γενικευμένης και επιθετικής επικοινωνιακής και οικονομικής παγκοσμιοποίησης, ο παραδοσιακός εθνικός εθνικισμός του 19ου και του 20ού αιώνα συνυπάρχει με τρεις άλλες μορφές εθνικισμού, τον *υπερεθνικό-αντιεθνικιστικό εθνικισμό* (Ευρωπαϊκή Ένωση), τον *διεθνιστικό εθνικισμό* (Αραβισμός, Αφροκεντρικισμός στις ΗΠΑ, ΑσIANισμός), καθώς και τον *ενδοεθνικό εθνικισμό*, ο οποίος υπερασπίζεται την ιδέα της απόσχισης από το δήθεν τεχνητό εθνικό κράτος ή της αναγνώρισης της πολιτικής αυτονομίας στο όνομα αντι-ταυτοτήτων, μορφών εθνοτικού κοινοτισμού και πολιτισμικής, θρησκευτικής και τοπικιστικής αλληλεγγύης (Βάσκοι, Κορσικανοί, Βόρεια Ιταλία, ΗΠΑ). Η επανενεργοποίηση του εθνικού εθνικισμού ή οι φυγόκεντρες τάσεις του ενδοεθνικού εθνικισμού δεν λειτουργούν κατ' ανάγκην ως το αντίπαλο δέος του κοσμοπολιτικού ιδεαλισμού, της παγκοσμιοποίησης και της υπερεθνικότητας, αλλά ενδεχομένως και ως δομικό τους συμπλήρωμα. Στην πραγματικότητα η πολυπολιτισμικότητα των δυτικών κοινωνιών φαίνεται ότι έχει οργανική συνάφεια με την έξαρση των εθνικιστικών και αποσχιστικών κινημάτων στον υπόλοιπο κόσμο. Και τα δύο αυτά ιστορικά φαινόμενα αποτελούν εκδοχές

⁶ Παιονίδης Φ. (1997) «Εξισωτικός φιλελευθερισμός και προστασία των μειονοτήτων», στο: Γούναρης Β. Κ., Μιχαηλίδης Ι. Δ., Αγγελόπουλος Γ. Β. (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Αθήνα, Παπαζήσης, 229-260.

⁷ Ο όρος «εθνοτική ομάδα» εμφανίζεται στη δεκαετία του 1950 πλουτίζοντας το οπλοστάσιο της αμερικανικής κοινωνιολογικής επιστήμης και της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Σε αντίθεση με το έθνος, που ορίζεται ως διαχρονική, μόνιμη και αποκλειστική ταυτότητα, η εθνοτική ομάδα αφορά πληθυσμιακές ομάδες που δεν έχουν «διαχρονική φύση», αλλά μεταβαλλόμενο χαρακτήρα σε σχέση με το εκάστοτε πλαίσιο συνθηκών. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τον Anthony Smith, οι εθνοτικές ομάδες έχουν διακριτή ονομασία, καταγωγικούς μύθους, κοινά πολιτισμικά στοιχεία, και γενικότερα δεσμούς συνοχής και αλληλεγγύης. Βλ. Αγγελόπουλος Γ. (1997) *Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες*. Οι όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους, *Σύγχρονα Θέματα*, 63 (Απρίλιος – Ιούνιος 1997), 18-25.

⁸ Βλ. το ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα*, 54 (Ιανουάριος – Μάρτιος 1995), 14-95.

⁹ Rosenfeld Gavriel (2002) Why do we ask "what if"? Reflections on the Function of Alternative History *History and Theory*, 41, 4 (December 2002), 92.

πολιτικών ταυτότητας¹⁰. Ειδικότερα, ο ενδοεθνικός εθνικισμός ενέχοντας μια εγγενή αντινομία αφενός λειτουργεί ως ιδεολογικό πλαίσιο για τη χειραφέτηση των μειονοτήτων και αφετέρου σε συνθήκες γενικευμένης παγκοσμιοποίησης αποτελεί ριζοσπαστική εκδοχή αντι-οικουμενισμού¹¹.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, αν και τα ζητήματα που αφορούν στην εθνοπολιτισμική πολυμορφία, στη σύνδεσή της με την ταξική ανισότητα, καθώς και στο δίκτυο των σχέσεων του πολιτισμικά κυρίαρχου και του μειονοτικού στοιχείου, αλλά και στη συγκρότηση της οιοεινής εθνικής συνείδησης και πολιτικής κουλτούρας, είναι σύμφυτα με την ίδια την ιστορία της χώρας, έχοντας ήδη διαμορφώσει μια μακρά επιστημονική παράδοση, επανέρχονται τις δύο τελευταίες δεκαετίες στο προσκήνιο του δημόσιου και του επιστημονικού διαλόγου αποτελώντας την αιχμή του δόρατος ενός ακήρυκτου πολέμου που διεξάγεται μεταξύ των φυλετικών και εθνοπολιτισμικών μειονοτήτων από τη μία πλευρά και του αμερικανικού νεοσυντηρητισμού από την άλλη. Ο τελευταίος επιχειρεί σε πολιτικό επίπεδο να ανακόψει την ιστορική δυναμική του κινήματος της πολιτικής εκπροσώπησης των ιδιαιτεροτήτων, σε πολιτισμικό επίπεδο να ανασχέσει τη δημιουργία αντι-ταυτοτήτων, σε κοινωνικό επίπεδο να αναστείλει τη λήψη μέτρων θετικής φυλετικής διάκρισης και τη χρήση φυλετικών ποσοτώσεων υπέρ των μη προνομιούχων ομάδων του πληθυσμού (έγχρωμοι, ισπανόφωνοι, ιθαγενείς Αμερικανοί) και, τέλος, σε ιδεολογικό επίπεδο να ακυρώσει την ίδια την ιδέα της ετερότητας στον βαθμό που την εννοεί ως ριζική διαφορά, ως οντολογική διάκριση, επιδιώκοντας να καταστήσει εκ νέου τη εθνοπολιτισμική και φυλετική ετερότητα «αόρατη», σβήνοντας δηλαδή τα ίχνη της, τη βιωματική μαρτυρία της και την ανακατασκευή της, από τον λόγο των κριτικών κοινωνικών επιστημών, την εκπαίδευση και γενικότερα τη δημόσια σφαίρα.

Όπως παρατηρεί η Paula Rothenburg, μελετώντας την πρακτική αυτή στο πεδίο των εκπαιδευτικών μηχανισμών, «το παραδοσιακό αναλυτικό πρόγραμμα διδάσκει όλους μας να βλέπουμε τον κόσμο μέσα από το πρίσμα του προνομιούχου, λευκού, ευρωπαϊκού άνδρα, αλλά και να υιοθετούμε τα ενδιαφέροντα και τις κοσμοαντιλήψεις του σαν δικές μας», με αποτέλεσμα «οι κοσμοαντιλήψεις αυτές να ταυτίζονται με την ίδια την πραγματικότητα και να εμφανίζονται ως ουδέτερες και αντικειμενικές. Συνεπώς, το παραδοσιακό αναλυτικό πρόγραμμα ορίζει τη διαφορά με όρους μειονεξίας και εγγράφοντας τον ρατσισμό, τον σεξισμό, τον ετεροσεξισμό και τα ταξικά προνόμια στον ίδιο τον ορισμό της πραγματικότητας επιβάλλει την ιδέα ότι η τρέχουσα κοινωνική κατανομή του πλούτου και της ισχύος αντανακλά τη φυσική τάξη, την οντολογική διάσταση των πραγμάτων»¹². Στο μανιχαϊκό αυτό πλαίσιο δεν δαιμονοποιείται μόνο η διαφορά –εθνοπολιτισμική, φυλετική, ταξική-

¹⁰ Schlesinger Arthur M. Jr. (1998) *The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society*, αναθεωρημένη και επαιξημένη έκδοση, New York – London, W. W. Norton and Company, 151.

¹¹ Chebel d' Appolonia Ariane (2002) *European Nationalism and European Union in: Pagden Anthony (ed.), Washington – London, The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*, Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press, 171-173. Όπως επίσης παρατηρεί η Luisa Passerini, *From the Ironies of Identity to the Identities of Irony*, Pagden Anthony (ed.), *ό.π.*, 193: «Όταν οι άνθρωποι αισθάνονται ότι δεν έχουν ρίζες, προσπαθούν να νιώσουν ασφαλείς ταυτοποιώντας αφενός εχθρούς και κινδύνους και εκφράζοντας αφετέρου την προσήλωσή τους, την πίστη τους σε συλλογικούς οργανισμούς. Συχνά οι ταυτοποιήσεις αυτές έχουν χαρακτήρα πανιδρόμησης και εκφράζουν την ανάγκη για αυτοπροστασία έναντι της αβεβαιότητας του επερχόμενου μέλλοντος».

¹² Τις απόψεις της Rothenburg παραθέτει ο Ian Grosvenor, *History for the Nation. Multiculturalism and the Teaching of History*, στο συλλογικό τόμο Arthur James, Phillips Robert (eds.) (2000) *Issues in History Teaching*, London and New York, Routledge, 148. Αντίστοιχες απόψεις εκφράζει και ο Robert F. Berkhofer, Jr., *A Point of View on Viewpoints in Historical Practice*, Ankersmit Frank, Kellner Hans (eds.) (1995), *A New Philosophy of History*, London, Reaktion Books, 177. Γενικότερα για τον κλειστό ή ανοιχτό, συγκεντρωτικό ή αποκεντρωτικό χαρακτήρα των αναλυτικών προγραμμάτων σε σχέση με την ενσωμάτωση ή αποσιώπηση της ετερότητας βλ. Coulby David (2000) *Beyond the National Curriculum. Curricular Centralism and Cultural Diversity in Europe and the USA*, London and New York, Routledge.

αλλά και η ιδέα της ετερότητας, η πολλαπλά διαμεσολαβημένη εικόνα του άλλου στο επίπεδο της κριτικής συνειδησης¹³.

Ειδικότερα, στην τρέχουσα συγκυρία, όπως επισημαίνει πάλι ο Α. Λιάκος, και μάλιστα ιδίως «[...] μετά το τρομοκρατικό χτύπημα στη Νέα Υόρκη και την άνοδο των πιο ακραίων δεξιών στοιχείων στην αμερικανική κοινωνία, το πνεύμα του «1968», του ηθικού σχετικισμού, της ανεκτικότητας, του πολυπολιτισμού [...] είναι στο στόχαστρο της καταστολής και της αντικατάστασής τους από το «μία είναι η αλήθεια», από τη σαφή διάκριση καλού και κακού, από τις πατριωτικές αξίες, από τις οικογενειακές αξίες της αποχής και της παρθενικότητας, της υπευθυνότητας και της εργασιακής πειθαρχίας»¹⁴. Είναι, νομίζω, σαφές ότι αυτό που φοβάται η κυρίαρχη λευκή, αγγλοσαξωνική, προτεσταντική και κοινωνικο-πολιτικά συντηρητική ελίτ των ΗΠΑ, η κοινωνική ομάδα που ενσαρκώνει το όραμα του «ενάρετου υλισμού», είναι η πολιτικοποίηση της διαφοράς, η ριζοσπαστικοποίηση και αυτονόμηση των υπάλληλων εθνοπολιτισμικών ταυτοτήτων, η συγκρότηση αποσχιστικών μειονοτικών κινημάτων, σε τελική ανάλυση η θραύση της ενιαίας εθνικής συνειδησης και ταυτότητας. Πρόκειται για ιστορικά ενδεχόμενα που θα μπορούσαν να καταλήξουν στη δυναμική αμφισβήτηση της πολιτικής της κυριαρχίας και της πολιτισμικής και ιδεολογικής της ηγεμονίας. Για τον λόγο αυτό ρητά ή υπόρρητα, προγραμματικά ή με λανθάνοντα τρόπο, ο αμερικανικός νεοσυντηρητισμός επιδιώκει την περιστολή της ιστορικής εγγραφής της διαφοράς, την αποσιώπηση της ιστορικής παρουσίας της ετερότητας, την εξαύλωση του εγγενώς συγκρουσιακού χαρακτήρα της εθνικής ιστορίας, την ανάσχεση της θεσμικής αναγνώρισης συλλογικών δικαιωμάτων που προωθούν την πολιτισμική πολλαπλότητα και τον δημοκρατικό σχετικισμό¹⁵.

Είναι γνωστό, άλλωστε, ότι ήδη από τον 19ο αιώνα η αμερικανική συμβατική εθνική ιστοριογραφία, αλλά και η διανοήση γενικότερα, αντιμετώπισαν τις αξίες και τα ιδεώδη του κυρίαρχου λευκού, αγγλοσάξωνα και προτεστάντη άνδρα ως οικουμενικά, υπερϊστορικά και κανονιστικά πρότυπα, ενώ τους μετανάστες, τους αφροαμερικανούς, τους ινδιάνους ιθαγενείς, τους γαλλοκαναδούς και τους ισπανόφωνους σαν ξένο σώμα και σαν διαρκή απειλή. Μάλιστα, προκειμένου να θεμελιωθούν σε δήθεν αντικειμενικές ενδιάθετες ιδιότη-

¹³ Η Έφη Γαζή, «Οι νέοι σταυροφόροι και η “άλλη” Αμερική», *Το Βήμα*, Κυριακή 11 Μαΐου 2003, Α57 παρατηρεί σχετικά: «Ο αμερικανικός νεοσυντηρητισμός έχει πολλές εκφάνσεις, αρθρώνει διαφορετικές ποιότητες επιχειρήματα και απευθύνεται σε διαφορετικά ακροατήρια. Σε ό,τι αφορά τα πιο μορφωμένα στρώματα, τα πυρά στρέφονται με μεγαλύτερη έμφαση κατά διανοητικών και κοινωνικοπολιτισμικών εγχειρημάτων που εισηγήθηκαν τον πλουραλισμό και την αναγνώριση της πολυμορφίας της αμερικανικής κοινωνίας. Σε ό,τι αφορά τα στρώματα με χαμηλότερο μορφωτικό και κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, η στροφή εντοπίζεται κυρίως στην ενίσχυση και επανεργροποίηση φορέων όπως οι συντηρητικές χριστιανικές οργανώσεις που ανασυνθέτουν το αίτημα της ενότητας της αμερικανικής κοινωνίας στη βάση αξιών, όπως η θρησκεία, το κίνημα κατά των εκτρώσεων ή ένας μάλλον αμφιλεγόμενος πατριωτισμός».

¹⁴ Λιάκος Α. (2003), *ό.π.*, 17.

¹⁵ Η Έφη Γαζή, «Οι μεταμοντέρνοι πόλεμοι των διανοουμένων», *Το Βήμα*, «Νέες Εποχές», Κυριακή 9 Μαρτίου 2003, Α61 γράφει σχετικά: Η Λιν Τσένι, σύζυγος του αντιπροέδρου των ΗΠΑ είναι «συντάκτρια μιας έκθεσης για τον χαρακτήρα και τους στόχους της εκπαίδευσης ήδη από το 1988 («Humanities in America» [...]) και συγγραφέας ενός πρόσφατου βιβλίου με τίτλο *Telling the Truth* [...]. Η κυρία Τσένι έχει αναλάβει μια σειρά πρωτοβουλιών για την προώθηση διαρθρωτικών αλλαγών σε σχετικά πανεπιστημιακά προγράμματα. Στο στόχαστρο βρίσκονται και πάλι οι «μεταμοντέρνοι». Αυτοί απειλούν την ενότητα της αμερικανικής κοινωνίας, αφού άνοιξαν την πόρτα της ιστορίας στον καθένα και στην καθεμιά αναφερόμενοι συνεχώς σε ζητήματα «κοινωνικής τάξης, φυλής και φύλου». Αντί της ενιαίας ιστορίας του αμερικανικού έθνους (κατά προτίμηση, λευκού, αγγλοσαξωνικού και προτεσταντικού), προώθησαν μια επικίνδυνη πολιτική βάσει της οποίας Αφροαμερικανοί, Λατινοαμερικανοί, γηγενείς Αμερικανοί, μετανάστες διεκδίκησαν μια θέση στο παρελθόν αλλά και στο παρόν της αμερικανικής κοινωνίας. Αυτή η πολυφωνία οδηγεί, κατά την κυρία Τσένι, στην υποβάθμιση της αμερικανικής εθνικής υπερηφάνειας (ενδεχομένως και στην υπονόμευση του αμερικανικού λευκού εθνικισμού). Ειδικά στην ιστορία και στη λογοτεχνία, τα εκπαιδευτικά προγράμματα πρέπει να περιλαμβάνουν αντικειμενικά αναγνωρισμένα έργα του δυτικού πολιτισμού και όχι τη φωνή κάθε μειονότητας. Η λύση είναι η εγκατάλειψη του επικίνδυνου σχετικισμού των «μεταμοντέρνων» διανοουμένων και η αντικειμενική διδασκαλία της αμερικανικής ιστορίας». Γενικά για την ακτιβιστική, οργανωτική και συγγραφική δραστηριότητα της Lynne Cheney βλ. Nash Gary B. (και άλλοι) (2000), *ό.π.*, ενδεικτικά 3-5, 106-107, 195-201, 221, 224, 240-241, 246, 248, 252, 257.

τες, οι διακρίσεις σε βάρος των μειονοτήτων επενδύθηκαν με τον επιστημονικοφανή κώδικα του κοινωνικού δαρβινισμού¹⁶. Είναι γνωστό επίσης ότι, παρά τη συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας, η θρησκευτική και πολιτισμική πολυμορφία, που χαρακτηρίζουν την αμερικανική κοινωνία μετά την έλευση των αλληπάλληλων κυμάτων των μεταναστών από τα μέσα του 19ου έως το πρώτο τέταρτο περίπου του 20ού αιώνα, δημιούργησε δυσανεξία και ρατσιστική επιθετικότητα στην κυρίαρχη λευκή πλειοψηφία των αγγλοσαξόνων και προτεσταντών αποίκων¹⁷.

Δεν πρέπει, παρ' όλα αυτά, να θεωρηθεί ότι η συντηρητική αναδίπλωση που χαρακτηρίζει την αμερικανική πολιτική, κοινωνική και ως ένα βαθμό διανοητική σφαίρα από την περίοδο της ανάρρησης στην εξουσία του ρεπουμπλικανού Ronald Reagan (παρά το μεσοδιάστημα της πολιτικής κυριαρχίας του Δημοκρατικού Κόμματος), γεγονός που σηματοδοτεί την ηγεμονία του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού, ήταν αποτέλεσμα της φοβικής συσπείρωσης που δημιούργησαν σποραδικές και μεμονωμένες φωνές διανοουμένων και πολιτικών, αλλά μάλλον της συντονισμένης προσπάθειας συγκρότησης μηχανισμών ιδεολογικής ηγεμονίας, όπως η ενεργοποίηση συντηρητικών «δεξαμενών σκέψης» (think tanks). Αναφέρω ενδεικτικά το Heritage Foundation, το Hudson Institute και το American Enterprise Institute. Είναι γνωστό, ωστόσο, ότι μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 η αμερικανική Δεξιά και η συντηρητική διάνοηση ασκούσαν μικρή επιρροή στη δημόσια σφαίρα. Όμως η δεκαετία του 1960 με τον ριζοσπαστισμό της και τα φοβικά σύνδρομα που δημιούργησε, λειτούργησε σαν ο καταλύτης που οδήγησε στην αντισταθμιστική ηγεμονία του νεοσυντηρητισμού. Η δυναμική του νεοσυντηρητισμού έγινε εντονότερη μετά το τέλος της ψυχροπολεμικής περιόδου, οπότε, εξαιτίας της πρωτόγνωρης δυναμικής της παγκοσμιοποίησης και της απειλής της διεθνούς αποσταθεροποίησης, η αβεβαιότητα για το μέλλον εξισοροπήθηκε από τη νοσταλγία για το παρελθόν. Στο ιδεολογικό αυτό πλαίσιο, οι πόλεμοι εναντίον του Ιράκ αποτέλεσαν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για την επούλωση των ιστορικών τραυμάτων που είχε προκαλέσει η ήττα στον Πόλεμο του Βιετνάμ, αλλά και για την αναγκαία ανάκαμψη της εθνικής φιλοτιμίας και αξιοπρέπειας, που θα καθιστούσε δυνατή τη δυναμική ανάληψη του ηγεμονικού ρόλου της παντοκράτειρας πλέον υπερδύναμης. Η διαμάχη λόγω χάρη που προκάλεσε η έκδοση του βιβλίου του «σκοτεινού καθηγητή», του ιστορικού Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, οφειλόταν στο γεγονός ότι το βιβλίο λειτουργούσε ως αλληγορία για το παρόν, συσπειρώνοντας τη συντηρητική διάνοηση και κοινή γνώμη εναντίον του συγγραφέα, επειδή αυτός ευνοούχιζε δήθεν την εθνική αυτοεκτίμηση και την πίστη του αμερικανικού λαού στο μέλλον¹⁸.

Αν η δεκαετία του 1960 είναι για ορισμένους Αμερικανούς η εστία του κακού που ταλανίζει τις σύγχρονες ΗΠΑ, απεναντίας για άλλους η δεκαετία αυτή –παρά τα τραγικά γεγονότα που την χαρακτήρισαν δείχνοντας ότι η υπερδύναμη βρισκόταν σε πόλεμο με τον εαυτό της-¹⁹ αποτελεί μία από τις σημαντικότερες περιόδους της αμερικανικής ιστορίας στον βαθμό που οδήγησε στην αναγέννηση της δημοκρατίας, στην πρωτόγνωρη επαναστατική δυναμική των κινημάτων αμφισβήτησης, στην πολιτικοποίηση των ζητημάτων συλλογικής ταυτότητας, στη θέσπιση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, στην πολιτισμική ηγεμονία των ΗΠΑ με όχημα τη νεολαιίστικη αντισυμβατική κουλτούρα και τις ριζοσπαστικοποιημέ-

¹⁶ Appleby Joyce, Hunt Lynn, Jacob Margaret (1994) *Telling the Truth about History*, ό.π., 135.

¹⁷ Στο ίδιο, 134.

¹⁸ Furedi Frank (1992) *Mythical Past, Elusive Future. History and Society in an Anxious Age*, London – Concord Mass, Pluto Press, 2-3.

¹⁹ Αναφέρομαι στις δολοφονίες του John F. Kennedy (1963), των Martin Luther King και Robert F. Kennedy (1968), στη ρατσιστική βία, στην αρνητική, για τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις, εξέλιξη του Πολέμου στο Βιετνάμ και στο σκάνδαλο του Watergate, που οδήγησε στην παραίτηση του προέδρου Nixon.

νες κοινωνικές επιστήμες, που αποσκοπούσαν στην κατάδειξη του μονολιθικού και ομογενοποιητικού χαρακτήρα των δυτικών μαζικών κοινωνιών. Ακριβώς η δομική κρίση της αμερικανικής κοινωνίας και η έλλειψη προσανατολισμού στις δεκαετίες 1960 και 1970 και όχι η θρυλούμενη συνωμοσία των ελευθεριαζόντων και των μαρξιστών πανεπιστημιακών σε αραστή συνεργασία με τους ακτιβιστές των μειονοτήτων, σύμφωνα με το νεοσυντηρητικό κινδυνολογικό ιδεολόγημα, ήταν οι παράγοντες που οδήγησαν στην αναθεώρηση του τρόπου προσέγγισης και αντίληψης της εθνικής ταυτότητας.

Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι στη συγκυρία αυτή για πρώτη φορά καταβλήθηκε προσπάθεια για την ιστοριογραφική εξέταση ζητημάτων tabou για την αμερικανική συμβατική ιστοριογραφία, όπως η δουλεία, οι θρησκευτικές διαμάχες, ο Εμφύλιος Πόλεμος, η εθνοτική, φυλετική και πολιτισμική πολυμορφία, η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ, η κυριαρχία των WASP (=λευκοί, αγγλοσάξονες, προτεστάντες άντρες), οι διακρίσεις σε βάρος των μειονοτήτων, η διάσταση μεταξύ τυπικών και ουσιαστικών δικαιωμάτων, η βαθμιαία καταστροφή των πόλεων, η ρίψη των ατομικών βομβών στην Ιαπωνία, η ιδεολογική λειτουργία του «αμερικανικού ονείρου»²⁰.

Πράγματι, η κρίση των δεκαετιών 1960 και 1970 έδειξε και τον οργανικό σύνδεσμο που δημιουργήθηκε μεταξύ της νέας κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας στις ΗΠΑ και των κοινωνικο-πολιτικών δρωμένων, τη χειραφετητική και αναστοχαστική, θα έλεγα, ταυτόχρονα, διάσταση του ριζοσπαστικού ιστορικού λόγου που φέρνοντας στο προσκήνιο «αόρατες» ομάδες πληθυσμού, αμφισβητώντας τα ιστορικά θέσφατα και κατοχυρώνοντας τον ερμηνευτικό πλουραλισμό δεν συνέβαλε μόνο στον εκδημοκρατισμό της ιστορικής επιστήμης, αλλά και στον αγώνα για την κοινωνική δικαιοσύνη και την υπέρβαση των ιδεολογικών καταναγκασμών προσφέροντας ιδεολογικά όπλα για τη συγκρότηση και πολιτική ενεργοποίηση ομάδων συμφερόντων και ομάδων πίεσης²¹.

Αντιδρώντας στην πρακτική της περιθωριοποίησης ή της αφομοίωσης ή της βίαιης –συμβολικής ή υλικής– εξάλειψης της εθνοπολιτισμικής διαφοράς, αντιγράφοντας εν πολλοίς την κυρίαρχη κουλτουραλιστική θεώρηση, που αντιλαμβάνεται την εθνοπολιτισμική κοινότητα ως φυσική οντότητα και την ταυτότητα ως εγγενή ιδιότητα μιας ομάδας, αλλά και διαστρέφοντας σε αρκετές, δυστυχώς, περιπτώσεις, όπως σε αυτήν της «περίφημης» Μαύρης Αθηνάς (1987) του Martin Bernal, την ίδια την ιστορική αλήθεια με ιδεολογικά διάβροχα και επιστημονικά έωλα επιχειρήματα «ανταγωνιστικής αληθοφάνειας»²², ο αμερικανικός μειονοτικός λόγος συγκρότησε ένα αντίπαλο σχήμα πολιτιστικού εθνικισμού, τυφλής αφοσίωσης στην περιχαρακωμένη μειονοτική ομάδα. Δημιούργησε «φυλετικές πανεθνότητες», βιολογίζουσες και υπερεθνικές εκφράσεις της πολιτισμικής διαφοράς²³, πολιτικοποιώντας με τη σειρά του την έννοια της ταυτότητας, την οποία εννοεί ως περίκλειστη και αναλλοίωτη ιδιαιτερότητα, ως γενετικά προσδιορισμένη ιδιότητα²⁴, ως σφαίρα αυτοκατάφασης και υπέρ-

²⁰ Furedi Frank (1992) *ό.π.*, 37-38.

²¹ Στο ίδιο, 38.

²² Βλ. σημαντικές πτυχές της σχετικής συζήτησης στο ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα* (1997), 64 (Δεκέμβριος 1997), 21-112, και ιδιαίτερα τα άρθρα των Έλλης Σκοπετέα, Ποιος έχει δίκιο; Και τι μας νιάζει; Παρατηρήσεις για τη διένεξη Bernal – Lefkowitz, *ό.π.*, 42-45, Κώστα Κωτσάκη, *Η Μαύρη Αθηνά: αφηγήσεις στο κενό*, *ό.π.*, 37-41 και Νάσιας Γιακωβάκη, Το «είδωλο της καταγωγής» και ο Μάρτιν Μπερνάλ, *ό.π.*, 51-54. Προϋπόθεση βέβαια κατανόησης των όρων της σχετικής διαμάχης είναι η μελέτη των ίδιων των έργων των Bernal και Lefkowitz. Βλ. Bernal Martin (1987/1991) *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilisation*, 2 τόμοι, Rutgers University Press, και Lefkowitz Mary F. (1996), *Not out of Africa: How Afrocentrism became an Excuse to teach Myth as History*, Basic Books.

²³ Jusdanis Gregory (2001) *The Necessary Nation*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 177-185.

²⁴ Αναφέρομαι στις βιολογίζουσες υπερβολές αφροαμερικανών ψυχιάτρων, γνωστικών ψυχολόγων και εκπαιδευτικών (Hilliard, Jacobs, Willie, Wilson, Cress), οι οποίοι χρεώνοντας την εκπαιδευτική αποτυχία ικανού ποσοστού μαύρων στην επιβολή της μονοπολιτισμικής δυτικοκεντρικής κουλτούρας διατείνονται μετ' επιτάσεως ότι η πρόσβαση στη γνώση δεν είναι μόνο πολιτισμικά ή ταξικά αλλά και φυλετικά προσδιορισμένη, ότι η δίαυστα του μαύρου ανθρώ-

βασης των μηχανισμών πολιτισμικής, κοινωνικής και πολιτικής αλλοτρίωσης, αλλά, παράλληλα, και ως φρούριο για την απόκρουση κάθε απειλής που προέρχεται από τη διαλεκτική της πολιτισμικής επικοινωνίας μεταξύ των διαφορετικών και μη ομογενοποιημένων ομάδων του αμερικανικού πληθυσμού, όπως και ως μηχανισμό κατοχύρωσης συλλογικών δικαιωμάτων. Μια τέτοια όμως σύλληψη των εθνοπολιτισμικών ομάδων ως υποστασιοποιημένων ολότητων συνεπάγεται την κατάλυση κάθε μορφής ενδογενούς ταξικής και κοινωνικοφυλετικής (άντρες/γυναίκες) διάκρισης, καθώς επίσης την αναίρεση του παράγοντα της ατομικής ιδιαιτερότητας, της υποκειμενικής διάστασης στην επιλογή και την κατασκευή της πολιτισμικής ταυτότητας, στη διάπλαση της αίσθησης του «συνανήκειν». Η εξιδανίκευση των μηχανισμών συνοχής, ομοιογενότητας και αλληλεγγύης της εθνοπολιτισμικής ομάδας δείχνει την έκταση του εννοιολογικού αποικισμού που έχει υποστεί η πολυπολιτισμική θεώρηση από την εθνικιστική ιδεολογία.

Είναι σαφές ότι οι μειονοτικές κοινότητες θέλοντας να αντιπαρατεθούν στο κυρίαρχο εθνικό αφήγημα επινόησαν μια νοσταλγική ουτοπία ολότητας, η οποία ορίζεται από την κοινή καταγωγή, ίδιες ιστορικές εμπειρίες, από τη συνείδηση του συνανήκειν και το αίσθημα της πολιτισμικής μοναδικότητας και αυθεντικότητας. Επένδυσαν με τα ιδεολογικά αυτά μορφώματα τα κοινά τους συμφέροντα, προκειμένου να προτάξουν τη συλλογική τους ταυτότητα ως ασπίδα στη λογική της αφομοίωσης ή της κοινωνικο-πολιτικής περιθωριοποίησης, αλλά και για να ενισχύσουν το αντιστασιακό φρόνημα της κοινότητας ενάντια στον αλλοτριωμένο και κατακερματισμένο κόσμο που την περιβάλλει ή να απαιτήσουν ένα καθεστώς ισοτιμίας ή πολιτισμικής αυτονομίας²⁵.

Στην πραγματικότητα, όπως διαπιστώνουμε, τα εναλλακτικά ή αντίπαλα ιστορικά αφηγήματα που δημιουργούν στη δεδομένη συγκυρία οι υπάλληλες μειονοτικές ομάδες και κουλτούρες διέπονται από την ίδια ρομαντικότροπη λογική και βασίζονται στην ίδια δομή με αυτή του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος έχοντας απλώς αντικαταστήσει το ιστορικό υποκείμενο. Απορρίπτουν τον φαντασιακό και ιστορικά κατασκευασμένο χαρακτήρα κάθε επινοημένης ιστορικής παράδοσης, έχουν και αυτά οιονεί εθνικιστικό και κουλτουραλιστι-

που διαφέρει ριζικά από αυτή του λευκού, ότι η «μαύρη σκέψη» δεν είναι μονοδιάστατη, λογοκρατούμενη και κυριαρχική, αλλά πολυδιάστατη, συναισθηματική και απελευθερωτική, και, τέλος, ότι η πληθώρα μελανίνης στο δέρμα των μαύρων είναι η αιτία της υπεροχής τους στους τομείς της διανοητικής και ψυχοδυναμικής ανάπτυξης και της νευρολογικής λειτουργίας. Βλ. σχετικά Schlesinger Arthur M. Jr (1998), *The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural Society*, ό.π., 68-71.

²⁵ Οι Levine και Τσιμπούκη γράφουν σχετικά, ό.π., 369: «Οι ετερόκλητες φυλετικές μειονότητες, που προσδίδουν τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα στη σύγχρονη Αμερική, στηρίζονται σε φυλετικές παραδόσεις οι οποίες διασφαλίζουν την ενότητα, τη συλλογικότητα και συνοχή της κάθε μειονοτικής ομάδας, ενώ τα μέλη τους μοιράζονται ένα πλέγμα από “αρχέγονες συγγένειες και δεσμούς”, όπως υπογραμμίζει ο Clifford Geertz. Αυτού του είδους οι παραδόσεις εμπιρεύουν κληροδοτημένες λαϊκές δοξασίες και πρακτικές, τοπικές μνήμες και γλωσσικά ιδιώματα καθώς και ένα κοινό σύστημα αξιών. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι κάθε παράδοση είναι προϊόν ιδεολογικής κατασκευής και ότι έννοιες όπως αυτονομία, ομοιογένεια, γνησιότητα, καθαρότητα, που συχνά σχετίζονται με την παράδοση, είναι επινοήσεις που διευκολύνουν τη διαφοροποίηση μεταξύ συγχρονικών ομάδων και όχι υπερβατικές αρχές ή ουσιοκρατικές αξίες. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Chantal Mouffe, η παράδοση μιας φυλετικής ομάδας έχει λειτουργικό και όχι ουσιαστικό χαρακτήρα, καθώς δίνει τη δυνατότητα εγγραφής της ομάδας στην ιστορία, στην εξέλιξη της οποίας συμμετέχει». Αν εξαιρέσει κανείς την παραδοχή ότι οι παραδόσεις δεν έχουν μόνο λειτουργικό, αλλά και ουσιαστικό περιεχόμενο, αντίστοιχος εν μέρει τουλάχιστον πρέπει να θεωρήσουμε και τις απόψεις του David Gross, ό.π., 234: «Μερικές παραδόσεις [...] έχουν μάλλον συμβολική παρά ουσιαστική σημασία εάν διατηρήθηκε η εξωτερική τους μορφή και όχι το ουσιαστικό τους περιεχόμενο. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, αρκετές εθνικές παραδόσεις συνδέονται με ιδιαίτερα γούστα στη διατροφή, στην ενδυμασία και τη μουσική ή με κάποια ετήσια εθνική εορτή. Όλα αυτά όμως είναι απλώς επιφανειακές όψεις μιας παράδοσης [...]. Η συμμετοχή σε κάποια ουσιαστική παράδοση, εν αντιθέσει προς μία συμβολική, πιθανόν να απαιτεί τη ριζική αλλαγή της ζωής μας και όχι απλώς του “στυλ ζωής». Θα σήμαινε την αφομοίωση συγκεκριμένων παραδοσιακών συνθηκών του νου ή υποδειγμάτων συμπεριφοράς στην καθημερινή μας ζωή αντί της σκέτης προσκόλλησης σε εμβλήματα [...]».

κό χαρακτήρα²⁶, αναφέρονται σε ένα ηρωικό συλλογικό υποκείμενο, που υπερτερεί των εχθρών του, ανταποκρίνονται στις ιστορικές εμπειρίες και τις συμβολικές παραδόσεις των ομάδων στις οποίες απευθύνονται, ενώ σκοπός τους είναι η καλλιέργεια της υπερηφάνειας για τα κατορθώματα του παρελθόντος ή για την επιβίωση της ομάδας μέσα στις πιο αντίξοες συνθήκες ενός εχθρικού περιβάλλοντος, καθώς και η δημιουργία δεσμών συνοχής και αλληλεγγύης. Αποσκοπούν δηλαδή στη χρήση του παρελθόντος για την απονομιμοποίηση ή τη γενικότερη απαξίωση του παρόντος²⁷.

Αν και η ιστορική έρευνα μετά τη δεκαετία του 1960 επισήμανε τους ποικίλους επικοινωνιακούς διαύλους και τις οσμώσεις μεταξύ των εθνοπολιτισμικών ομάδων του αμερικανικού πληθυσμού, εντούτοις με τη συνέργεια ακτιβιστών κοινωνικών επιστημόνων, εκπαιδευτικών και ΜΜΕ διαμορφώθηκε η πεποίθηση ότι οι ομάδες αυτές αποτελούσαν στεγανά και οντολογικά προσδιορισμένα σύνολα με αμετάφραστες, ασύμβατες και αντίπαλες ιστορικές εμπειρίες. Εμπεδώθηκε δηλαδή σταδιακά στην κοινή γνώμη μια αντίστροφη στερεότυπη αντίληψη που συσχετίζοντας το ιστορικό παρελθόν με τις πολιτικές ταυτότητας εξελάμβανε πλέον την ιδιαιτερότητα όχι ως θύμα διακρίσεων και αποκλεισμών, αλλά ως αυτοτελή και περιχαρακωμένη οντότητα, δημιουργώντας ισχυρές αντίρροπες συσπειρώσεις στο πεδίο της έγκυρης ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας, αλλά ρίχνοντας, κυρίως, όπως είναι ευνόητο, και νερό στο μύλο του νεοσυντηρητισμού. Ο τελευταίος κινδυνολογούσε επισείοντας σαν δαμόκλειο σπάθη τη βεβαιότητα ότι ο πολυπολιτισμικός κατακερματισμός της αμερικανικής κοινωνίας και η θέσπιση συλλογικών δικαιωμάτων, η «βαλκανιοποίηση των ΗΠΑ», όπως ενδεικτικά αναφερόταν, θα διερρήγνυε τους συνεκτικούς δεσμούς της αμερικανικής κοινωνίας και θα διέβρωνε τα θεμέλια του ενιαίου αμερικανικού έθνους²⁸.

2. Μαζικές δημοκρατίες και αντίπαλα αφηγήματα για το παρελθόν

Στις περιπτώσεις που το παρόν γεννά το αίσθημα της κρίσης, της απώλειας του νοήματος ή της μετάβασης, ενώ και το μέλλον προσεγγίζεται φοβικά, όπως έδειξε, άλλωστε, η κεφαλαιώδους σημασίας για την κοινωνιολογία της ιστορικής γνώσης, ταυτότητας και συνείδησης, συμβολή του Frank Furedi, οι δυτικές και δυτικόστροφες κοινωνίες στρέφονται στο παρελθόν αναζητώντας στην ομογενοποιημένη, αποκαθαρμένη και εξιδανικευμένη του εικόνα, όπως αυτή ανασυγκροτείται από τη φρονηματιστική, μυθοποιητική και επισημολογικά συμβατική ιστοριογραφία, τα παραδειγματικά πρότυπα, τις ηθικές στάσεις και γενικότερα τους ενοποιητικούς δεσμούς που θα προσδώσουν στην ομάδα το χαμένο αίσθημα της συνοχής, της αλληλεγγύης και του κοινού αξιακού προσανατολισμού²⁹.

Όμως στην πραγματικότητα η παραδειγματική χρήση του παρελθόντος δεν είναι σύμ-

²⁶ Για τα χαρακτηριστικά και τις διαφορές μεταξύ κουλτουραλισμού και κονστρουκτιβισμού στη θεώρηση της πολιτισμικής ταυτότητας βλ. Πασχαλίδης Γρηγόρης, «Η πολιτισμική ταυτότητα ως δικαίωμα και ως απειλή. Η διαλεκτική της ταυτότητας και η αμφιθυμία της κριτικής», Κωνσταντοπούλου Χρ., Μαράτου-Αλιπράντη Λ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ. (επιμέλεια) (2000) «*Εμείς*» και οι «*άλλοι*». Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών – Τυπωθήτω / Γιώργος Δαρδανός, 73-83. Ο Πασχαλίδης, *ό.π.*, 77 διαπιστώνει ότι «ο κουλτουραλισμός κυριαρχεί κατά τη διαδικασία της σύγχρονης, μετα-απολυταρχικής, κοινωνικο-κρατικής συγκρότησης, ως βασική ιδεολογία που νομιμοποιεί τόσο την πολιτική θέσπιση και οριοθέτηση εθνικών ταυτοτήτων, όσο και τους αγώνες αναγνώρισης που εκδηλώνονται στο εσωτερικό τους».

²⁷ Furedi Frank (1992), *ό.π.*, 40. Και ο Πασχαλίδης (2000), *ό.π.*, 79 αναγνωρίζει το γεγονός ότι «σε όλα τα αντι-αποικιοκρατικά, εθνικιστικά και ιθαγενιστικά κινήματα [...] η επίκληση και η ανασύσταση της παράδοσης συνδέεται άμεσα με τη διεκδίκηση της αυτονομίας. Η ιδιαιτερότητα του παρελθόντος [...] ανακινείται με σκοπό όχι τόσο να εξασφαλιστεί η αναβίωση ή η συντήρησή του, όσο για να ενισχυθεί η αξίωση του παρόντος σ' ένα δικό του αυτόνομο μέλλον».

²⁸ Γενικότερα για τα φιλοσοφικά, πολιτικά και εκπαιδευτικά προβλήματα που θέτει η πολυπολιτισμική διάρθρωση της αμερικανικής κοινωνίας βλ. Feinberg Walter (1998) *Common Schools / Uncommon Identities. National Unity and Cultural Difference*, New Haven and London, Yale University Press.

²⁹ Furedi Frank (1992), *ό.π.*, *passim*.

φυτη με τη μετανεωτερική κατάσταση της παγκοσμιοποίησης, της κονιορτοποίησης του συλλογικού σώματος, της δημιουργίας πολλαπλών και υβριδικών ταυτοτήτων και της αυτοπραγμάτωσης του ναρκισσευόμενου ατομικού υποκειμένου, που εκφράζεται στο διανοητικό πεδίο με τη σχετικιστική επιστημολογία του μεταμοντερνισμού. Είναι ανάγλυφη και στην περίοδο της μετάβασης από την παραδοσιακή κοινωνία στη νεωτερικότητα. Η μετάβαση αυτή έγινε αντιληπτή ως λύση της ιστορικής συνέχειας, ως διάρρηξη των οργανικών, ενοποιητικών δεσμών, ως αμφισβήτηση της κανονιστικότητας του παρελθόντος σε σχέση με το παρόν και το μέλλον, ως απώλεια του κεντρικού νοήματος και του παραδειγματικού προτύπου που δημιουργούσε η παράδοση.

Σε επιστημολογικό επίπεδο, η κρίση αυτή υπεραναπληρώθηκε από τη θετικιστική ιστοριογραφία του ιστορικισμού, η οποία θεώρησε ως πρωταρχική αποστολή της την κατάδειξη της ιστορικής αλλαγής μέσα από το πρίσμα της ανάδειξης της κεντρικής σημασίας του παρελθόντος στη ροή του γραμμικού ιστορικού χρόνου, δηλαδή με τον γενεαλογικό επικαθορισμό του παρόντος και του μέλλοντος από το παρελθόν, αλλά συνάμα και με την επίκληση της μοναδικότητας και του τελεσιδικού χαρακτήρα της ιστορικής αλήθειας. Επρόκειτο για μια αξιωματική παραδοχή που ενσαρκωνόταν στον διπλό και αδιαμεσολάβητο αντικατοπτρισμό της ιστορικής πραγματικότητας στις πρωτογενείς πηγές και μέσω αυτών στη συνείδηση και τον αφηγηματικό λόγο του ιστορικού, που ήταν επιφορτισμένος με τον ρόλο του πρωθυερέα της ιστορικής μνήμης του έθνους³⁰.

Οι σύγχρονοι «πόλεμοι για την ιστορία», δεν αποτελούν παρά τα συμβολικά σημεία τριβής, τους επίμαχους τόπους όπου αντιπαλεύουν οι έννοιες της ταυτότητας και της ετερότητας είτε στο πλαίσιο των διακρατικών σχέσεων είτε σε αυτό του εθνικού κράτους. Πίσω από την τρέχουσα δημόσια διαμάχη που αφορά την κρίση και κατ' επέκταση την ανάγκη αναδιάταξης των πεδίων της κουλτούρας και της εκπαίδευσης υποκρύπτεται το αίτημα της επιστροφής στο ένδοξο, ηρωικό ή παραμυθιακό παρελθόν, η αποκατάσταση των εθνικών συμβόλων που έχουν πληγεί από την κουλτούρα της αμφισβήτησης, η σφυρηλάτηση της ενοποιητικής ιδεολογίας του εθνικισμού, η κοινωνική συναίνεση για το παρελθόν ερήμην της ιστορικής αλήθειας, η ίδια η αποενοχοποίηση του συλλογικού σώματος. Όπως επισημαίνει ο βρετανός ιστορικός J. H. Plumb στο βιβλίο του *The Death of the Past* δεν είναι μόνο η νοσταλγία για το παρελθόν και η μυθοποίησή του, που διακρίνει την κοινή γνώμη, αλλά και ο έλεγχος της συλλογικής μνήμης, η πολιτικοποίηση της ιστορίας, που αμφισβητώντας την ερμηνευτική πολλαπλότητα ως δομικό γνώρισμα της δημοκρατικά οργανωμένης επιστήμης και κοινωνίας των πολιτών αποτελεί σύμπτωμα της δομικής ανασφάλειας των δυτι-

³⁰ Παρά την κρίση που έχει ξεσπάσει στο πεδίο της επιστημονικής ιστοριογραφίας μεταξύ άλλων και λόγω της σύγκρουσης των παραδειγμάτων του μοντερνιστικού ολισμού και του μεταμοντερνισμού, η ιστορική κοινότητα αρχίζει να αποδέχεται την καταστατική ιστοριογραφική συνθήκη της ιστορικής διαμεσολάβησης και της ερμηνευτικής πολλαπλότητας των ιστορικών πηγών και των ερμηνειών για το παρελθόν. Η ιστορική ερμηνεία σε πείσμα κάθε θετικισμού –παλαιάς ή νέας κοπής- είναι εγγενώς πλουραλιστική και εξαρτάται από τα ιστορικά και επιστημολογικά συμφραζόμενα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι ριζικά σχετικιστική. Άλλωστε, τόσο ο θετικισμός όσο και ο ακραίος σχετικισμός υποκρύπτουν και συγκαλύπτουν ιδεολογικές λειτουργίες. Η εγγενής πλουραλιστική διάσταση της επιστημονικής ιστορικής γνώσης τεκμηριώνεται στο ακόλουθο επιστημολογικό πλαίσιο: 1) οι ιστορικές πηγές είναι εξ ορισμού διαμεσολαβημένες και αποσπασματικές, αλλά όχι κατ' ανάγκην και αναληθείς, 2) δεν υπάρχει αξιωματικά μια και μόνη ορθή ερμηνεία, 3) κάθε ιστορικό γεγονός ή φαινόμενο μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές –συγκλίνουσες ή αποκλίνουσες, συμπληρωματικές ή αλληλοαναιρούμενες- αναγνώσεις, 4) κάθε ιστορική πληροφορία μπορεί να αποκτήσει διαφορετική σημασία λόγω της ερμηνευτικής προοπτικής στην οποία εντάσσεται, 5) κάθε ιστορική ερμηνεία έχει ιστορικά και επιστημολογικά προσδιορισμένο χαρακτήρα. Για τον λόγο αυτό είναι σχετική και προσωρινή, 6) προϋπόθεση κάθε επιστημονικά έγκυρης ιστορικής ερμηνείας είναι ο προσδιορισμός της σημασίας που έχει κάθε πηγή, μαρτυρία και γεγονός σε σχέση με το ιστορικό πλαίσιο αναφοράς του, 7) αποκλίνουσες ή ριζικά διαφορετικές αφηγήσεις και ερμηνευτικές προοπτικές δεν παρατηρούνται μόνο στο επίπεδο των αντιπαρατιθέμενων εθνικών ιστοριών όμορων συνήθως εθνικών κρατών, αλλά και στο επίπεδο των διαφόρων κοινωνικών ομάδων που συνθέτουν την ενότητα του έθνους-κράτους, 8) η εθνική ή εθνοτική ταυτότητα, αν και συχνότατα κυρίαρχη, δεν είναι παρά μία από τις ταυτότητες του σύγχρονου ανθρώπου, ο οποίος είναι αναγκασμένος να επιτελεί πολλούς, διαφορετικούς και ενίοτε αντιφατικούς κοινωνικούς ρόλους.

κών κοινωνιών για το παρόν και το μέλλον τους³¹. Πρόκειται για ένα συγκροτημένο και συνεκτικό «ιδεολογικό πρόγραμμα» που εκφράστηκε σε πολλές δυτικές ή δυτικόστροφες κοινωνίες από το ιδεολογικό ρεύμα του νεοσυντηρητισμού, που εκφράστηκε από το πολιτικό σχήμα της «Νέας Δεξιάς». Στο επίκεντρο του ιδεολογικού αυτού προγράμματος βρίσκεται η πολεμική εναντίον της ιδέας της αυτονομίας και του δικαιώματος στη διαφορά, με βάση το οποίο αυτοπροσδιορίζονται εθνικές, εθνοτικές και παντός είδους μειονοτικές ομάδες³². Στην Ιαπωνία λόγω χάρη ο υπουργός παιδείας Takeo Nishioka επέβαλε την έπαρση της σημαίας και τον εθνικό ύμνο στα σχολεία, ενώ συγχρόνως απαγόρευσε την αναφορά στα σχολικά εγχειρίδια των αγριοτήτων που διέπραξε ο ιαπωνικός στρατός στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου³³. Στη δεκαετία του 1980 ο υπουργός παιδείας των ΗΠΑ William Bennett κατέληξε σε παρεμφερείς ρυθμίσεις ως κατ' εξοχήν εκφραστής της λευκής, αγγλοσαξωνικής και προτεσταντικής εθνοπολιτισμικής ταυτότητας την αποφυγή των ιστορικών αντιπαραθέσεων για το εθνικό παρελθόν στο σχολείο³⁴. Κατά την ίδια χρονική περίοδο και στη Βρετανία ο γνωστός ιστορικός και καθηγητής της Νεότερης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Cambridge G. R. Elton επιτέθηκε εναντίον όσων δεν «έδιναν στην αγγλική εθνική ιστορία τον κυρίαρχο ρόλο στο πλαίσιο των αναλυτικών προγραμμάτων και των σχολικών εγχειριδίων». Τις απόψεις του Elton συμμερίζονταν ηγετικές προσωπικότητες του Συντηρητικού Κόμματος, όπως η πρωθυπουργός Margaret Thatcher, αλλά και ένα ικανό τμήμα της διάνοησης, όπως ο φιλόσοφος Roger Scruton, ο οποίος διείδε στην επανεθνικοποίηση της σχολικής ιστορίας τον τρόπο για την απονομιμοποίηση του «αριστερού κατεστημένου». Και ο γερμανός καγκελάριος Helmut Kohl υποστήριξε ότι η εμμονή σε αντι-αφηγήματα που είναι επικεντρωμένα στις αποτυχίες και τα εγκλήματα της εθνικής ιστορίας κλονίζουν την παραδειγματικότητα του παρελθόντος, υπονομεύουν το εθνικό φρόνημα και υποσκάπτουν την πίστη του έθνους στο μέλλον³⁵.

Ειδικότερα, στις ΗΠΑ το δικαίωμα και το αίτημα της πολιτισμικής και κοινωνικής ισότητας μετατράπηκε σε πεδίο άσκησης ενός άτυπου ή ακήρυκτου «ιερού πολέμου»: για μεν τις καταπιεσμένες ομάδες πρόκειται για την προσφυγή στο ιστορικό παρελθόν με σκοπό τη θεσμική κατοχύρωση της ιδιαιτερότητάς τους και την αναβάθμιση της κοινωνικής θέσης τους στο πλαίσιο του αγώνα για την εφαρμογή, τη διεύρυνση και την εμπάθυνση των δικαιώων που απορρέουν από την εμμενή ορθολογικότητα και αξιολογική κανονιστικότητα της φιλελεύθερης δημοκρατίας, ενώ για τις κυρίαρχες ομάδες ο πολιτισμικός και κοινωνικός εξισωτισμός εκλαμβάνεται ως απειλή κατάλυσης της κυριαρχίας τους, αλλά και αναίρεσης των θεμελίων του εθνικού κράτους.

Οι απαρχές της κρίσης της αμερικανικής ιστορικής συνείδησης και εθνικής ταυτότητας δεν ανάγονται στη δεκαετία του 1960, αλλά εντοπίζονται στην ίδια τη δόμηση της εθνικής συνείδησης στο πλαίσιο που δημιουργούσε η οικονομική και πολιτική νεωτερικότητα. Επρόκειτο για μια κοινωνία χωρίς παρελθόν η οποία έπρεπε να επινοήσει και να σφυρηλατήσει τους ενοποιητικούς δεσμούς της, που διαρρηγνύονταν από ενδογενείς παροξυσμικές κρίσεις. Ήδη από τη δεκαετία του 1790 έκαναν την εμφάνισή τους «παράφορες πολιτικές διαμάχες» όταν το Ομοσπονδιακό κόμμα αποπειράθηκε να κατασιγάσει με τη βία τις αντιπολιτευόμενες φωνές επιβάλλοντας λογοκρισία στις εφημερίδες του δημοκρατικού-

³¹ Παρατίθεται από τον Frank Furedi (1992), *ό.π.*, 19.

³² Ory Pascal (1987) (διευθυντής έκδοσης), *Nouvelle histoire des idées politiques*, Paris, Pluriel / Hachette, 755.

³³ Furedi Frank (1992), *ό.π.*, 3. Οι διώξεις που υπέστη ο σημαντικός ιάπωνας ιστορικός Saburo Ienaga επειδή θέλησε να δείξει τις ευθύνες της Ιαπωνίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είναι ενδεικτικές.

³⁴ Στο ίδιο, 4.

³⁵ Στο ίδιο, 26.

ρεπουμπλικανικού χώρου, ενώ και στη δεκαετία του 1830 ξέσπασαν φυλετικές εξεγέρσεις στις πόλεις των ανατολικών πολιτειών³⁶. Και ο Alexis de Tocqueville επιχειρώντας στη διάρκεια της τρίτης και τέταρτης δεκαετίας του 19ου αιώνα μια πρώτη κοινωνιολογική αποτύπωση της ιδιαιτερότητας των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής έκανε την καίρια παρατήρηση ότι μεταξύ των Αμερικανών «ο δεσμός που ενώνει τη μία με την άλλη γενεά χαλαρώνει ή διαλύεται» με αποτέλεσμα οι πολίτες « [...] να χάνουν πάραυτα κάθε επαφή με τις ιδέες των προπατόρων τους ή να μην ενδιαφέρονται γι' αυτές», αφού δεν έχουν εσωτερικεύσει την αίσθηση του παραδειγματικού και κανονιστικού παρελθόντος³⁷. Η προϊούσα διάλυση της συνοχής της εθνικής ταυτότητας υποβοηθούνταν, σύμφωνα με τον Tocqueville, από την τρισπόστατη φυλετική ταυτότητα του αμερικανικού λαού, που είχε τη μορφή μιας κλίμακας στο ανώτερο σημείο της οποίας βρισκόταν η λευκή φυλή, ο Ευρωπαίος, ο «κατ' εξοχήν άνθρωπος», στο ενδιάμεσο η ιθαγενής ινδιάνικη και στο κατώτερο η νέγκρικη³⁸. Αλλά και στις μέρες μας, ακόμα και στις τάξεις του λευκού πληθυσμού, διαπιστώνουμε ότι, αν η επέτειος της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας στις 4 Ιουλίου εξακολουθεί να συμβολίζει την εθνική ομοψυχία, απεναντίας η επέτειος της γέννησης του Abraham Lincoln αντιμετωπίζεται με αδιαφορία ή ενίοτε ενεργοποιεί τα διχαστικά αντανάκλαστικά του πληθυσμού αποδεικνύοντας ότι δεν έχει γίνει δυνατή, παρά την πλούσια συγκομιδή της αμερικανικής ιστοριογραφίας, η «άνευ όρων» ενσωμάτωση του Εμφυλίου Πολέμου στο εθνικό αφήγημα και κυρίως στην ιστορική συνείδηση των Αμερικανών³⁹.

3. Οι ιστορικές ιδιομορφίες του αμερικανικού κοινωνικο-πολιτικού συστήματος

Οι ιστορικές ιδιομορφίες του αμερικανικού κοινωνικο-πολιτικού συστήματος προσδιορίζονται από τους ακόλουθους παράγοντες:

- * την απουσία της φεουδαρχίας,
- * τη μη επαναστατική επικράτηση του φιλελευθερισμού,
- * την ιδεολογική πρόσδεση στις ιδέες του John Locke και την απουσία του πολιτικού ριζοσπαστισμού,
- * το ομοσπονδιακό πρότυπο διακυβέρνησης,
- * την ηγεμονική παρουσία των πολιτικών δυνάμεων που τοποθετούνται στο κέντρο του πολιτικού φάσματος και την περιθωριοποίηση ή εξαφάνιση των ακραίων ιδεολογικο-πολιτικών πόλων,
- * την οργανική συνύφανση καπιταλισμού και κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, όχι μόνο στο πλαίσιο της κυρίαρχης ιδεολογίας, αλλά και στο συλλογικό φανταστικό,

³⁶ Nash Gary (και άλλοι), *ό.π.*, 74.

³⁷ Τη διαπίστωση του Tocqueville παραθέτει ο David Gross, *ό.π.*, 79-80, υποσημείωση 3. Πρβλ. (2000) την ελληνική έκδοση του έργου του Alexis de Tocqueville (1997) *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, μετάφραση Μπάμπης Λυκούδης, εισαγωγή Γιώργος Μανιάτης, Αθήνα, Στοχαστής. Ο πρώτος τόμος του έργου εκδόθηκε το 1835 και ο δεύτερος το 1840.

³⁸ de Tocqueville Alexis (1997) *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, *ό.π.*, 320-321, 322, 323, 327 αντίστοιχα: Βρίσκουμε στις ΗΠΑ «[...] τρεις φυλές που διακρίνονται μεταξύ τους από φυσική άποψη και που θα μπορούσα να πω ότι εχθρεύονται η μία την άλλη με εξίσου φυσικό τρόπο. Η παιδεία, οι νόμοι, η προέλευση, έως και η εξωτερική μορφή των χαρακτηριστικών τους, είχαν υψώσει ανάμεσά τους φράγμα σχεδόν αδιάβατο. Η τύχη τις συνάθροισε στο ίδιο έδαφος, τις ανέμειξε όμως χωρίς να μπορείς να τις συγχωνεύσεις και η καθεμιά ακολουθεί χωριστά τη μοίρα της. / «Ο νέγρος είναι τοποθετημένος στα έσχατα όρια της υποδούλωσης. Ο ινδιάνος, στα έσχατα όρια της ελευθερίας. Η δουλεία παράγει στον πρώτο εξίσου ολέθρια αποτελέσματα με αυτά που επιφέρει η ανεξαρτησία στο δεύτερο». / «Ο νέγρος θα ήθελε να συγχωνευτεί με τον Ευρωπαίο, αλλά δεν το μπορεί. Ο ινδιάνος θα μπορούσε μέχρις ενός σημείου να το πετύχει, δεν καταδέχεται όμως να το επιχειρήσει. Η υποτακτικότητα του ενός τον παραδίνει στη δουλεία, η αλαζονεία του άλλου στον θάνατο». / «δύο μόνο οδούς σωτηρίας είχαν οι ινδιάνοι της Βόρειας Αμερικής: τον πόλεμο ή τον εκπολιτισμό. Με άλλα λόγια, έπρεπε ή να εξοντώσουν τους Ευρωπαίους ή να γίνουν ίσοι τους».

³⁹ Mazauric Claude (1984) *Jacobinisme et Revolution. Autour du bicentenaire de Quatre-vingt-neuf*, Paris, Messidor / Editions Sociales, 21.

*την ιδεολογική αντίληψη ότι όντας κοιτίδα κάθε προόδου στο νεώτερο και σύγχρονο κόσμο οι ΗΠΑ ενσαρκώνουν τα ιδεώδη του Διαφωτισμού και παρέχουν στους πολίτες τους προνόμια που θα αποτελέσουν βαθμιαία κοινή κληρονομιά ολόκληρης της ανθρωπότητας ανεξαρτήτως εθνοπολιτισμικών διαφορών,

*την κομβική σημασία της θρησκείας στην εκδοχή του πουριτανισμού, που είναι υπεύθυνη για την πολιτικοποίηση του θρησκευτικού ιδεολογήματος της αποστολής (του «εξ αποκαλύψεως προορισμού»), με την οποία επενδύεται η αυτοεικόνα των Αμερικανών ως επίλεκτου λαού και κατά συνέπεια η άσκηση του κυριαρχικού ρόλου των ΗΠΑ στο σύγχρονο κόσμο. Πρέπει να επισημανθεί ότι στις ΗΠΑ η θρησκευτική πίστη δεν ανήκει στη σφαίρα της ιδιωτικότητας, αλλά μάλλον σε αυτή του δημόσιου ενδιαφέροντος, παρά το γεγονός ότι η θρησκευτική ταυτότητα δεν θεωρείται εξαρτημένη από την κρατική ιδεολογία. Αυτό συμβαίνει για τον λόγο ότι στις ΗΠΑ βρήκαν καταφύγιο καταπιεσμένες θρησκευτικές ομάδες, οι οποίες θεωρούν το κράτος ως εγγυητή της θρησκευτικής τους ελευθερίας και γενικότερα του απαραβίαστου χαρακτήρα της ιδιαιτερότητας κάθε θρησκευτικής ομάδας.

*την αντίφαση μεταξύ ελευθερίας και ισότητας που εκφράζεται όχι μόνο στο επίπεδο της συλλογικής ταυτότητας αλλά και του θεσμικού πλαισίου που υποβαστάζει τις αρμοδιότητες της ομοσπονδιακής κεντρικής κυβέρνησης και των πολιτειών,

*την τραυματική εμπειρία του Εμφυλίου Πολέμου (1861-1865),

*τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα που από τη δεκαετία του 1840 άρχισαν να δημιουργούν το αμερικανικό πολυεθνικό, πολυφυλετικό και πολυπολιτισμικό «μωσαϊκό» καταλήγοντας έως τη δεκαετία του 1920 στην ενσωμάτωση τουλάχιστον 26.000.000 μεταναστών,

*την κυριαρχική παρουσία της οικογένειας στην αμερικανική κοινωνική ζωή,

*την κυκλική εναλλαγή των δύο πολιτικών κομμάτων (ρεπουμπλικανικού – δημοκρατικού) στην εξουσία,

*παρά τον δομικό πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της αμερικανικής κοινωνίας, τη συγκρότηση της αμερικανικής εθνικής ιδεολογίας με οργανωτικό άξονα τη σύμπτωση ή τη θεμελιώδη εξίσωση μεταξύ πολιτικής και πολιτισμικής κοινότητας, γεγονός που οφείλεται στην κυριαρχία του λευκού προτεσταντικού στοιχείου,

*την ύπαρξη δύο προτύπων πολιτικής διευθέτησης της κοινωνικής θέσης και του ρόλου των μειονοτικών ομάδων, του προτύπου του χωνευτηρίου (melting pot) και του διάδοχου προτύπου της πολυπολιτισμικότητας, της θεσμικής, αλλά ουσιαστικά τυπικής αναγνώρισης της πολιτισμικής πολυφωνίας και ισοτιμίας, τα οποία δεν κατόρθωσαν, ωστόσο, να εξαλείψουν τις ρατσιστικές προκαταλήψεις, που είναι σύμφυτες σε μεγάλο βαθμό με τις ίδιες τις ιστορικές και ιδεολογικές διεργασίες δόμησης της αμερικανικής εθνικής ταυτότητας⁴⁰,

*τον κυριαρχικό ρόλο του «στρατιωτικο-βιομηχανικού συμπλέγματος» στον αμερικανικό πολιτικό βίο μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου,

*την ισχυρή παρουσία ομάδων πίεσης στην αμερικανική πολιτική ζωή⁴¹.

⁴⁰ Σχετικά οι Levine και Τσιμπούκη (2002), *ό.π.*, 372 παραπέμποντας στο βιβλίο του Glazer Nathan (1985) (ed.), *Clamor at the Gates*, ICS Press, California, επισημαίνουν: «Ο εσωτερικός εποικισμός, η μετανάστευση νέων εθνοτικών μειονοτήτων και η διαρκής εναλλαγή των πληθυσμιακών ομάδων που εισέρχουν στις ΗΠΑ [...] αποτελούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της χώρας, τα οποία, σύμφωνα με τον Nathan Glazer, την καθιστούν "ένα μονίμως ανολοκλήρωτο κράτος"».

⁴¹ Συνολικά, για μια αδρή, αλλά και περιεκτική παρουσίαση και ανάλυση των παραπάνω βλ. Βερέμης Θάνος (2003), *ΗΠΑ: Από το 1776 έως σήμερα*. Η εκδοχή ενός ταξιδιώτη, Αθήνα, Ι. Σιδέρης - ΕΛΙΑΜΕΠ. Ειδικότερα, για τα ιδεολογικά πλαίσια αναφοράς της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής βλ. Αρβανιτόπουλος Κωνσταντίνος (2000) *Η αμερικανική εξωτερική πολιτική μετά τον Ψυχρό Πόλεμο*. Ιδεολογικά ρεύματα, Αθήνα, Ποιότητα. Η τρέχουσα συντηρητική στροφή στο εσωτερικό των ΗΠΑ συνοδεύεται από την ιδιαίτερη δυναμική που αποκτούν σχολές σκέψης, όπως ο ηγεμονισμός, που έχοντας ως θεωρητικό πεδίο εκκίνησης τον ακραίο ρεαλισμό αντιμετωπίζουν τους ανταγωνισμούς του διεθνούς συστήματος ως πρόσφορο έδαφος για την βίαιη επιβολή της αμερικανικής στρατιωτικής παντοδυναμίας, η οποία εκλαμβάνεται ως υπαρξιακός αγώνας για την επικράτηση του καλού επί του κακού.

4. Νοηματοδοτήσεις και χρήσεις του παρελθόντος: ο κατακερματισμός της αμερικανικής εθνικής συνείδησης

Αν σε κάτι διαφοροποιούνται οι σύγχρονες παραδειγματικές χρήσεις του παρελθόντος στην αμερικανική κοινωνία, αυτό είναι η ασυστηματοποίητη, μη γνωσιοκεντρική, βιωματική και κυρίως υποκειμενική λειτουργία της σχέσης των ανθρώπων με τον ιστορικό χρόνο. Όπως λόγου χάρη έδειξε η καινοτόμα, φιλόδοξη, αλλά δυστυχώς και επίπεδη έρευνα, την οποία πραγματοποίησαν στα τέλη της δεκαετίας του 1990 οι Ron Rozenzweig και David Thelen με θέμα τους τρόπους διαμόρφωσης ιστορικής σκέψης και κατανόησης του παρελθόντος, έρευνα που βασίστηκε σε 1500 περίπου τηλεφωνικές συνεντεύξεις με τυχαίο δείγμα αμερικανικού πληθυσμού βάσει τυποποιημένου ερωτηματολογίου, από τις οποίες λιγότερες από τις μισές έγιναν με αφροαμερικανούς πολίτες, η κυρίαρχη στάση της αμερικανικής κοινωνίας ως την αντίληψη του ιστορικού χρόνου είναι η αυξανόμενη οικειότητα με το παρελθόν. Η στάση αυτή εξηγείται, σύμφωνα με τους δύο ερευνητές, από τη λειτουργία του παρελθόντος ως ερείσματος, ως παραμυθίας, ως παρακαταθήκης βιωμάτων και αξιών, σε τελική ανάλυση ως δομικού στοιχείου της ατομικής ταυτότητας και της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Προστρέχοντας στην ανάλυση του David Lowenthal, θα λέγαμε ότι η ιστορική και πολιτισμική κληρονομιά ορίζεται όχι μόνο ως στρατηγική οικειοποίησης του παρελθόντος, αλλά και ως πράξη πίστης και αφοσίωσης στην εθνοπολιτισμική συλλογικότητα. Υπό το πρίσμα αυτό, η κληρονομιά μετασχηματίζεται σε όχημα για την ασφαλή πλοήγηση των ανθρώπων στο απειλητικό παρόν και το αβέβαιο μέλλον με γνώμονα την παραδειγματικότητα και την ασφάλεια του ομογενοποιημένου και εξιδανικευμένου ιστορικού παρελθόντος⁴².

Προστρέχοντας επίσης στην ανάλυση του David Gross, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η επανενεργοποίηση των παραδόσεων από τα τέλη 20ού αιώνα μέχρι τις μέρες μας οφείλεται στη δυνατότητά τους να «παρέχουν ενοποιητικά σύμβολα, μνήμες και συνειρμούς εξαιρετικά χρήσιμους για να αποκατασταθεί η πολιτική τάξη σε περιόδους κρίσης νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος⁴³. Είναι προφανές ότι η επιστροφή στην παράδοση δεν νοείται ως παραδοσιαρχία, αφομοίωση του παρόντος στο κανονιστικό και ομογενοποιημένο παρελθόν, εφόσον η παράδοση έχει ως πεδίο ανάδυσης τις ιστορικές εμπειρίες της νεωτερικότητας και στις σημερινές συνθήκες της μετανεωτερικότητας⁴⁴.

Δεδομένης της σημασίας του θεωρητικού πλαισίου της συζήτησης που διεξάγεται σε παγκόσμιο επίπεδο, η έρευνα των Rozenzweig και Thelen έδειξε επίσης ότι η οικειότητα των Αμερικανών με το παρελθόν δεν είχε σχέση με κρατικούς θεσμούς ή συλλογικά πλαίσια αναφοράς, αλλά βασιζόταν στην υποκειμενικότητα και το επιλεκτικό ατομικό ή οικογενειακό βίωμα. Ακόμα και σημαντικά γεγονότα της παγκόσμιας ή της εθνικής ιστορίας ιδιωτικοποιούνται, αναδεικνύεται δηλαδή η σχέση τους με την κοινότητα, την οικογένεια ή το άτομο, προκειμένου να αποτελέσουν ορόσημα ενός εύπλαστου, οικείου, αποκαθαρμένου και επιλεκτικά οργανωμένου παρελθόντος.

Σύμφωνα με τους ερευνητές, η βιωματική προσέγγιση και η ιδιωτικοποίηση της ιστορικής μνήμης συνιστά έκφραση της εξασθένησης του εθνικού αφηγήματος, της αδυναμίας του κράτους να εγχαράξει στους πολίτες την επίσημη ιδεολογία και την αίσθηση της συνέχειας και της οργανικότητας των κοινωνικο-πολιτικών δεσμών που υποστυλώνουν την πολιτικο-πολιτισμική κοινότητα του έθνους. Είναι γνωστό ότι το αμερικανικό εθνικό αφήγημα έχει ως κεντρικούς οργανωτικούς άξονες τις ιδέες της αποστολής, της ηθικής ανωτερότητας και της

⁴² Lowenthal David (1998) *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, εισαγωγή, σελίδες xv και xvii.

⁴³ Gross David (2003) *ό.π.*, 128-129.

⁴⁴ Στο ίδιο, 148.

οργανικής πολυμέρειας των ομάδων που συγκροτούν την εθνική κοινότητα, γεγονός που οδηγεί στη σύλληψη της εθνικής ιδιαιτερότητας μέσα από το πρίσμα της οιονεί οικουμενικότητας⁴⁵. Η εξασθένηση της επιρροής του εθνικού αφηγήματος στη διαμόρφωση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας είναι, κατά τους ίδιους ερευνητές, απότοκη της δομικής κρίσης που υπέστη η αμερικανική κοινωνία στη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 με τα κινήματα αμφισβήτησης, με το τραύμα που προξένησε στην εθνική φιλοτιμία η ήττα στον Πόλεμο του Βιετνάμ, όπως και με τη δολοφονία του προέδρου John F. Kennedy το 1963⁴⁶. Εμείς, ωστόσο, θα συμπληρώναμε στον κατάλογο των αιτίων τη συνολική αναδιάταξη του πεδίου της κουλτούρας, συνάμα όμως και τις επιστημολογικές αντιθέσεις που διαπέρασαν το πεδίο της ιστοριογραφίας οδηγώντας στην αυτονόμηση του πεδίου της παραγωγής της γνώσης από το σύνθετο πλέγμα των μηχανισμών και των θεσμών αναπαραγωγής της.

Με βάση τα πορίσματα της έρευνας, οι υπάλληλες μειονοτικές ομάδες (Μεξικανοί/Ισπανόφωνοι, Αφροαμερικανοί, ιθαγενείς Αμερικανοί κ.λπ.) του δείγματος διαφοροποιούνται εν μέρει από το ήδη οριοθετημένο πλαίσιο, δεδομένου ότι στην ιστορική τους συνείδηση λειτούργουν ακόμα συλλογικά μακροαφηγήματα, τα οποία διαδραματίζουν καίριο ρόλο όχι μόνο στη συγκρότηση της ταυτότητας της ομάδας και στην ενδυνάμωση του συλλογικού φρονήματος, αλλά επιπροσθέτως και στην εκλεκτική προσαρμογή της στο παρόν ως τμήματος ενός ευρύτερου συνόλου που ασκεί κυριαρχία, όπως επίσης στον προσανατολισμό της ομάδας στο μέλλον. Ειδικότερα, τα μακροαφηγήματα αυτά συνθέτουν εναλλακτικά ή και αντίπαλα σενάρια εθνικής ιστορίας, προβάλλοντας, όπως άλλωστε είναι ευνόητο, είτε τον αποσιωπημένο ρόλο της μειονοτικής εθνοπολιτισμικής ομάδας, οπότε επιδιώκουν τη δικαίωση μέσω της αναγνώρισης της διαφοράς και της οργανικής ένταξης στο δυνητικά ενιαίο εθνικό αφήγημα (η περίπτωση των Αφροαμερικανών), είτε το μαρτυρολόγιο της μετανάστευσης, της καταπίεσης και της πολιτικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης (η περίπτωση των Μεξικανών) είτε, τέλος, την ηθική και πολιτική αναγκαιότητα της άρσης των ιστορικών παραχαράξεων και φαλκιδεύσεων που εξοβέλισαν τη μειονοτική ομάδα από την ιστορία, στερώντας της το απαραίτητο δικαίωμα να διαφυλάξει και να καλλιεργήσει την εθνοπολιτισμική της ιδιαιτερότητα και τη συλλογική της οργάνωση στο πλαίσιο μιας ιστορικής κουλτούρας και συνείδησης που εκλαμβάνει το τοπικό ως κύτταρο του εθνικού και το εθνικό ως ψηφίδα του οικουμενικού (η περίπτωση των ιθαγενών Αμερικανών)⁴⁷.

⁴⁵ Η Ιωάννα Λαλιώτου (2003) Ο νέος πόλεμος για τον πόλεμο, *To Βήμα*, ένθετο «Νέες Εποχές», Κυριακή 25 Μαΐου 2003, Α57 γράφει σχετικά: «Η ιδέα ότι οι ΗΠΑ αποτελούν μια μινιατούρα της παγκόσμιας οικογένειας των εθνών βελτιωμένη με βάση τις αρχές του προοδευτικού διεθνισμού απετέλεσε και αποτελεί ακόμη τον πυρήνα της έννοιας του έθνους όπως αυτή αναπτύσσεται στις ΗΠΑ. Για το εθνικό φαντασιακό των Αμερικανών το έθνος αποτελεί προβολή του κόσμου όπως θα έπρεπε να ήταν. Το πέρασμα από αυτό το εθνικό φαντασιακό στο αυτονόητο των στρατιωτικών επεμβάσεων ανά την υφήλιο αποδείχθηκε πολλαπλάκι ιδιαίτερα εύκολο».

⁴⁶ Ο Paul Levine και η Ντόρα Τσιμπούκη (2002) *ό.π.*, 320 περιγράφουν ως εξής το κλίμα της δεκαετίας του 1960 στις ΗΠΑ: «Εάν η λέξη «ανατροπή» εκφράζει μια ακαθόριστη αίσθηση ανανέωσης και προόδου, τότε θα μπορούσε κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί για να χαρακτηρίσει τα χρόνια που μεσολάβησαν από την ανάληψη της προεδρίας από τον John F. Kennedy (1961) έως το σκάνδαλο του Watergate (1972) και την παραίτηση του προέδρου Nixon. [...] Τίποτε όμως δεν προμήνυε το εύρος και τη δυναμική των κοινωνικών και ιδεολογικών συγκρούσεων που εκδηλώθηκαν τα χρόνια αυτά, σε σημείο που ορισμένοι ιστορικοί να μιλούν για «εμφύλιο πόλεμο», ο οποίος επέφερε το διαμελισμό του κοινωνικού ιστού του έθνους, όπως ακριβώς και έναν αιώνα πριν». Κατά τους συγγραφείς, ενδείξεις της σοβούσας σύγκρουσης μεταξύ αφενός της εκτελεστικής εξουσίας «που κωλυσιεργούσε στην επιβολή της ομοσπονδιακής νομοθεσίας στο Νότο» αναφορικά με την άρση των διακρίσεων στην εκπαίδευση και στη χρήση των αστικών συγκοινωνιών, και αφετέρου του αφροαμερικανικού πληθυσμού, υπήρχαν ήδη από την περίοδο της προεδρίας του Eisenhower.

⁴⁷ Rosenzweig Roy, Thelen David (1998) *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*, New York, Columbia University Press. Τα γενικά πορίσματα της συζητούμενης έρευνας παρουσιάζονται και αξιολογούνται από τον Roy Rosenzweig στο άρθρο How Americans use and think about the Past. Implications from a National Survey for the Teaching of History, Stearns Peter N., Seixas Peter, Wineburg Sam (eds.) (2000), *Knowing, Teaching, and Learning History. National and International Perspectives*, New York and London, New York University Press, 262-283.

5. Οι σύγχρονοι πόλεμοι για την Ιστορία

Όπως επισημαίνει ο Pierre Moscovici, γάλλος ευρωβουλευτής και αργότερα υπουργός Ευρωπαϊκών Θεμάτων, προτάσσοντας την οπτική του ανθρώπου που έζησε στις ΗΠΑ και τρέφει θαυμασμό για τα επιτεύγματα της χώρας, οι ΗΠΑ αποτελούν τον ιδεότυπο των αντιθέσεων: πρόκειται για μια χώρα όπου συνυπάρχουν η διανοητική εκλέπτυνση και η δημιουργικότητα με τις κοινωνικές διακρίσεις και την κοινωνική ανισότητα, η μανιχαϊστική αντίληψη του κόσμου, η επιλεκτικότητα στην εξωτερική πολιτική, η προσφυγή στην κρατική βία και η άκριτη επιβολή της στρατιωτικής ισχύος με την πολιτική ορθότητα⁴⁸.

Ενώ στον ευρωπαϊκό χώρο το έντονο μεταναστευτικό ρεύμα και «η παγκοσμιοποίηση πιέζει [...] το εθνικό κράτος να ανοίξει για να δεχθεί μέσα του την ποικιλομορφία των ξένων και των νέων πολιτιστικών τρόπων ζωής»⁴⁹, αντίθετα στις ΗΠΑ η εθνοπολιτισμική και φυλετική πολυμορφία αποτελεί συστατικό στοιχείο του αμερικανικού πολιτικού έθνους. Για το λόγο αυτό μόνο δευτερογενώς θα μπορούσαμε να πούμε ότι η παγκοσμιοποίηση, η αποεθνικοποίηση του κράτους, η εμβάθυνση και η διεύρυνση των δημοκρατικών δικαιωμάτων και η μεταμοντέρνα συνθήκη αποτελούν παράγοντες που ευθύνονται για τη σοβούσα δομική κρίση της αμερικανικής εθνοπολιτισμικής ταυτότητας. Η κρίση αυτή έχει ως επίκεντρο την αναγνώριση ίσων πολιτιστικών δικαιωμάτων. Όμως η αναγνώριση αυτή δεν είναι δυνατή χωρίς την ταυτόχρονη αναγνώριση της ιστορικότητας των υπάλληλων ταυτοτήτων και κατά συνέπεια την αναγνώριση της πολλαπλότητας και της αντιπαλότητας των συλλογικών ιστορικών ερμηνειών για το παρελθόν⁵⁰.

Στο ενδεικτικό πεδίο της δημόσιας εκπαίδευσης, η πολυπολιτισμική διάσταση του αξιακού κώδικα και του γνωστικού περιεχομένου των μαθημάτων, δεν ήταν μόνο το αποτέλεσμα πολιτικών, πολιτισμικών και ιδεολογικών μετασχηματισμών, αλλά και συνέπεια της θέσπισης του νέου νόμου για τη μετανάστευση το 1965, ο οποίος, όπως επισημαίνει ο Nash, άνοιξε και πάλι τις σχετικά κλειστές (από τη δημιουργία του περιοριστικού πλαισίου στη διάρκεια του 1920) πόρτες των δημόσιων σχολείων για τους νέους Κεντροαμερικανούς, Αφροαμερικανούς και Ασιάτες επήλυδες, οι οποίοι διεκδίκησαν την αναγνώριση της πολιτισμικής τους ιδιαιτερότητας ως στοιχειώδες δημοκρατικό δικαίωμα, αλλά και την ίση μεταχείριση όλων των ομάδων, καθώς και την ισότιμη πρόσβαση όλων στα εκπαιδευτικά αγαθά και τις δεξιότητες⁵¹. Το πλαίσιο μιας τέτοιας θεσμικής αναγνώρισης και κατοχύρωσης της ιδιαιτερότητας δεν θα μπορούσε να μην έχει ως επίκεντρο την αποδόμηση της λεγόμενης «λευκής» ιστορίας και την εμφάνιση εναλλακτικών ιστορικών αφηγημάτων, πολλαπλών και αλληλοαναιρούμενων αληθειών για το παρελθόν⁵².

Οι νεοσυντηρητικοί πολιτικοί και ιδεολόγοι επιμένουν ότι η σύζευξη πολυπολιτισμικότητας και μεταμοντερνισμού υπήρξε η δίοδος εισόδου του συρμού του «διανοητικού αναρχι-

⁴⁸ Moscovici Pierre (2001) *L' Europe, une puissance dans la mondialisation*, Paris, Seuil, 77-78.

⁴⁹ Habermas Juergen (2003) *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, μετάφραση Λευτέρης Αναγνώστου, εισαγωγή Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Αθήνα, Πόλις, 123.

⁵⁰ Ο Habermas, *ό.π.*, 110-111 υπογραμμίζει τα εξής: «Σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες είναι απαραίτητη μια «πολιτική της αναγνώρισης», διότι η ταυτότητα κάθε πολίτη είναι συνυφασμένη με συλλογικές ταυτότητες και πρέπει οπωσδήποτε να είναι σταθεροποιημένη μέσα σε ένα δίκαιο αμοιβαίας αναγνώρισης. Το γεγονός ότι το άτομο εξαρτάται υπαρκτά από διυποκειμενικά κοινές παραδόσεις και κοινότητες που δημιουργούν ταυτότητες εξηγεί γιατί σε πολιτιστικά διαφοροποιημένες κοινωνίες η έννοια του υποκειμένου του δικαίου δεν μπορεί να διασφαλισθεί χωρίς ίσα πολιτιστικά δικαιώματα».

⁵¹ Nash Gary (2000) (και άλλοι), *ό.π.*, 87. Κατά τον Nash, *ό.π.*, 88, σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η θέσπιση το 1974 του Νόμου για την ισότητα των γυναικών στην εκπαίδευση (επί προεδρίας μάλιστα Nixon), ο οποίος απέβλεπε στην κατάργηση των προφανών ή λανθανουσών διακρίσεων που οφείλονταν στο κοινωνικό φύλο.

⁵² Βλ σχετικά το 13ο κεφάλαιο του βιβλίου του Ferro Marc (2000), *Πως αφηγούνται την Ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, μετάφραση Πελαγία Μαρκέτου, Αθήνα, Μεταίχμιο, 325-354.

σμού» στο αμερικανικό σχολείο, που εξοικείωσε τους μαθητές με την ιδέα της πολλαπλότητας και της σχετικότητας της ιστορικής αλήθειας. Είναι ενδεικτική η περίπτωση του Allan Bloom, του εβραιοαμερικανού καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου, ο οποίος στο βιβλίο του *The Closing of the American Mind. How Higher Education has failed Democracy and impoverished the Souls of today's Students* (Νέα Υόρκη 1987) αναλαμβάνοντας τον ρόλο του υπερασπιστή της αριστοκρατικής παιδείας και σκηνοθετώντας μια ατμόσφαιρα δημόσιας καταγγελίας και εσχατολογικής κινδυνολογίας επικρίνει τον αμερικανικό φιλελευθερισμό γιατί ανάγοντας τον σεβασμό των ιδιαιτεροτήτων και την ανοχή σε κυρίαρχες αξίες του αμερικανικού πολιτικού πολιτισμού μετατρέπει τη διαδικασία του εκδημοκρατισμού του εκπαιδευτικού συστήματος, της επιστήμης και γενικότερα της κουλτούρας σε δούρειο ίππο για την κυριαρχία του ακραίου σχετικισμού, ο οποίος θα οδηγήσει αναπόφευκτα, όπως τουλάχιστον ο ίδιος πιστεύει, στον μηδενισμό και στην πολιτισμική εκβαρβάρωση. Ο Bloom επικρίνει τους μεταμοντέρνους ιστορικούς, κοινωνιολόγους και θεωρητικούς διότι απομυθοποιούν το εθνικό παρελθόν κατατείνοντας στην «εξασθένηση των πεποιθήσεων που αφορούν στην αλήθεια και την ηθική ανωτερότητα των αρχών και των ηρώων του αμερικανικού έθνους».

Οι πολιτισμικοί πόλεμοι για την ιστορία και τη λογοτεχνία στις ΗΠΑ, που πήραν τη μορφή εθνικής κινητοποίησης εναντίον του Κακού αλώνοντας τα ΜΜΕ και την κοινή γνώμη, προκλήθηκαν από πολιτικούς, όπως οι William Bennett και Pat Buchanan, αλλά και αργότερα από προσωπικότητες, όπως η σύζυγος του αντιπροέδρου των ΗΠΑ Lynn Cheney. Άρχισαν να εκδηλώνονται κατά την περίοδο της κυριαρχίας του ρηγκανισμού, αλλά εξακολουθούν να δημιουργούν παροξυσμικές κρίσεις μέχρι τις μέρες μας ενεργοποιώντας το ιδεολογικό τετράπτυχο «πατρίς – θρησκεία – οικογένεια – πουριτανική εργασιακή ηθική». Επικεντρώνονται στην κινδυνολογία για το γνωστικό περιεχόμενο και την αξιακή φόρτιση, όπως επίσης για την ακαδημαϊκή θεσμοποίηση θεματικών περιοχών με αντισυμβατικό χαρακτήρα, η αναγνώριση των οποίων επέφερε, κατά τη γνώμη των νεοσυντηρητικών, τον κατακερματισμό των ιστορικών και φιλολογικών σπουδών στα πανεπιστήμια και δευτερογενώς τη διείδυση των αντεθνικών, σχετικιστικών και μηδενιστικών «ανατρεπτικών ιδεών» στα σχολικά προγράμματα. Οι κινδυνολογούντες πολιτικοί, λόγιοι και δημοσιογράφοι, ζητώντας μεταξύ άλλων την αναβάθμιση των παραδοσιακών γνωστικών αντικειμένων, εκλαμβάνουν την απομυθοποίηση της συμβατικής εθνικής ιστοριογραφίας ως ηθική παρακμή, ως κλονισμό των θεμελιωδών αξιών και προτύπων του έθνους. Απαιτούν συνεπώς τον τερματισμό των επιδράσεων που δέχονται τα σχολικά προγράμματα και εγχειρίδια από τη νέα κοινωνική ιστορία και τη νέα πολιτισμική ιστορία, οι οποίες, σύμφωνα με τις εικονολογίες τους, είτε διασπούν το κοινωνικό σώμα σε διακριτές και αντιπαρατιθέμενες ομάδες είτε επινοούν πολιτισμικές διαφορές και ιστορικές διαμάχες που οδηγούν στη διάσπαση της ενιαίας εθνικής ταυτότητας⁵³.

Είναι γνωστό ότι το έναυσμα για την έναρξη της συντονισμένης συντηρητικής απεπίθεσης ήταν η κινδυνολογία για τη ραγδαία υποβάθμιση του αμερικανικού σχολικού συστήματος και τη σχετικοποίηση του κανόνα των μεταβιβαζόμενων γνώσεων και αξιών, γεγονός που, κατά τη γνώμη των νεοσυντηρητικών, έθεταν σε κίνδυνο τόσο την εθνική ταυτότητα όσο και τη συνέχιση του ηγεμονικού ρόλου των ΗΠΑ στην παγκόσμια κοινότητα. Η κινδυνολογία τεκμηριωνόταν δήθεν με κυβερνητικές εκθέσεις, όπως η «Nation at Risk», η οποία δόθηκε στη δημοσιότητα το 1983. Αν όμως το έναυσμα ήταν η κρίση του εκπαιδευτικού συστήματος, όπως και το γνωστικό και αξιακό περιεχόμενο της κοινωνικά αναπαραγόμενης γνώσης μέσω του σχολικού μηχανισμού, ο βασικός σκοπός μιας τέτοιας κινητοποίησης του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος και της κοινής γνώμης ήταν η δαιμονοποίηση της πολυπολιτισμικότητας και του μεταμοντερνισμού, που, καθώς αναγορεύτηκαν σε

⁵³ Furedi Frank (1992), *ό.π.*, 35-36.

«εσωτερικούς εχθρούς», έπρεπε πάση θυσία να εξοντωθούν⁵⁴.

Είναι επίσης προφανές ότι ο ιδεολογικός πόλεμος που εξαπέλυσε ο συντηρητικός νεοφιλελευθερισμός δεν ήταν άσχετος με την εργαλειοποίηση της γνώσης, την περιστολή των κρατικών δαπανών για την εκπαίδευση και την ευαγγελιζόμενη ελαστικότητα και συνεχή αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας, εξελίξεις οι οποίες οδηγούσαν στη θέσπιση ενός μαθηματικοποιημένου κανονιστικού πλαισίου για την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου, στην οργανική συνάφεια γνωστικών καινοτομιών και αγοράς, στη δια βίου εκπαίδευση και γενικότερα στην εμπορευματοποίηση του κοινωνικού αγαθού της παιδείας και στην ενίσχυση του εξουσιαστικού χαρακτήρα της γνώσης. Η μη εργαλειοποιήσιμη γνώση, η γνώση κυρίως των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, στον βαθμό που δεν ήθελε να υπηρετήσει την ιδεολογική στρατηγική της πολιτικής συναίνεσης και της κοινωνικής πειθάρχησης, έμελλε να θεωρηθεί εθνικά επιζήμια και κοινωνικά άχρηστη.

Οι απαρχές της θεματολογικής στροφής προς τη μελέτη της πολυπολιτισμικής διάστασης της ιστορίας της αμερικανικής κοινωνίας, της εσωτερικής-δομικής πολυμορφίας του αμερικανικού έθνους, συνδέθηκαν με ακαδημαϊκές και εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες ένταξης της αμερικανικής ιστορίας στο ευρύχωρο πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας⁵⁵. Η μελέτη της πολυχρωμίας του εθνικού, η καταγραφή του ανοιχτού ριπιδίου των εγγενών ετεροτήτων που συγκροτούν την εθνική ταυτότητα, συμπορεύτηκαν με τη σπουδή της πολυμορφίας του πλανητικού, που σηματοδοτούσε την πορεία για τη δημιουργία μιας οικουμενικής ιστορικής συνείδησης, την προσπάθεια κατανόησης της ολότητας της ιστορικής εξέλιξης, που έχει ως προαπαιτούμενο τη σχετικοποίηση του δυτικοκεντρισμού/ευρωκεντρισμού. Όμως η μετάβαση από το εθνικό στο παγκόσμιο απώλεσε γρήγορα τον προσανατολισμό της επειδή εγκλωβίστηκε στην περιπτωσιολογία, χωρίς να είναι σε θέση να καλλιεργήσει τη σύνθετη ιστορική δεξιότητα της ολόπλευρης και σφαιρικής αντίληψης του παρελθόντος, ενώ επίσης υπονομεύτηκε τόσο από τη χρησιμοθηρική λειτουργία του ενδιαφέροντος για την ετερότητα στο πλαίσιο της εφαρμογής της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής όσο και από την προϊούσα ακαδημαϊκή εξειδίκευση, περιχαράκωση και στεγανοποίηση του πεδίου των Διεθνών σπουδών. Είναι ενδεικτική η εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των αμερικανών ιστορικών που ασχολούνταν με την ιστορία των αφρικανικών κοινωνιών από λίγες δεκάδες στα μέσα της δεκαετίας του 1950 σε 6 εκατοντάδες στο τέλος της δεκαετίας του 1970⁵⁶. Όμως η ροπή προς την εξειδικευμένη σπουδή των εθνοπολιτισμικών ιδιομορφιών υπονόμωσε το πλαίσιο της συγκριτικής συνεξέτασης των κοινωνιών, αφού δεν διασφάλιζε τη δημιουργία μιας κοινής και διακλαδικής γνωστικής παρακαταθήκης χρήσιμης για τη συγκρότηση του μέσου ενημερωμένου πολίτη και μάλιστα σε ένα συνεχώς πολυπλοκότερο, αλληλεξαρτώμενο και παγκοσμιοποιούμενο κόσμο⁵⁷. Παράλληλα, υπέσκαψε τη διδακτική αυτονομία και την υποχρεωτικότητα του γνωστικού αντικείμενου της ιστορίας στο σχολικό πρόγραμμα, η οποία νοήθηκε ως τμήμα του συνολικού φάσματος της διδασκαλίας των κοινωνικών επιστημών⁵⁸.

Ο αμερικανικός νεοσυντηρητικός λόγος, επιμένοντας στην ιδέα της ατομικής επιλογής και της αφομοίωσης της διαφοράς και αρνούμενος το δικαίωμα αναγνώρισης συλλογικών πολιτισμικών δικαιωμάτων, που θα υπέσκαπταν τον οντολογικό προσδιορισμό και την κανονιστική διάσταση της εθνικής ταυτότητας, στηλίτευσε στις δεκαετίες του 1980 και 1990 την

⁵⁴ Gary Nash (2000) (και άλλοι), *ό.π.*, 105.

⁵⁵ Στο ίδιο, 89.

⁵⁶ Στο ίδιο, 92.

⁵⁷ Στο ίδιο, 93 και 94.

⁵⁸ Στο ίδιο, 94-95.

αναδιάρθρωση του συνολικού πλαισίου και ειδικότερα τη διεύρυνση και ανανέωση του γνωστικού και αξιακού περιεχομένου των αναλυτικών προγραμμάτων και των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας. Επέσεισε κατά σειρά τους κινδύνους της διάβρωσης του εθνικού φρονήματος από τη δημιουργία παράλληλων και ασύμβατων μονολογικών εθνοφυλετικών ιστορικών αφηγημάτων, της υποβάθμισης του κανονιστικού χαρακτήρα των αξιών του δυτικού πολιτισμού από τον δαίμονα του αξιακού σχετικισμού, της μετατόπισης του κέντρου βάρους της ιστορικής αφήγησης από την πολιτική ιστορία και τη δράση των ηγετικών ομάδων στη συνολική ιστορία και τη μελέτη της κοινωνικής, ταξικής και πολιτισμικής διάστασης των ιστορικών φαινομένων, της ένταξης της εθνικής στο ευρύ πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας, της υπονόμησης του συμβατικού επιστημολογικού πλαισίου της ιστορικής επιστήμης και, τέλος, της ιδεολογικής χειραγώγησης που ασκεί η λογική της πολιτικής ορθότητας. Μάλιστα, ένας από αυτούς που αναμείχθηκαν ενεργά στο σκάνδαλο του Watergate, ο Charles Colson, κινδυνολογώντας προειδοποίησε σχετικά πρόσφατα την αμερικανική κοινή γνώμη ότι τα πανεπιστημιακά τμήματα ιστορίας στις ΗΠΑ εξακολουθούν να θύουν στον αποδομισμό, να καταγγέλλουν την επιστημονική αντικειμενικότητα και να υπερασπίζονται την ελευθεριακή Αριστερά.

Η νεοσυντηρητική πολεμική εναντίον του μεταμοντέρνου, αναστοχαστικού, πλουραλιστικού και πολυπολιτισμικού ρεύματος σκέψης, που προσλαμβάνει μάλιστα τη μορφή θεωρίας συνωμοσίας, φαίνεται ότι ενέχει τάσεις ηγεμονίας, δεδομένου ότι τείνει το τελευταίο χρονικό διάστημα να συσπειρώσει στον αστερισμό της διανοητές του ευρύτερου φιλελεύθερου, προοδευτικού ή και αριστερού ριζοσπαστικού χώρου. Οι τελευταίοι επικρίνουν τη μεταμοντερνιστική αμερικανική Αριστερά, επειδή, όντας εγκλωβισμένη αυτάρεσκα στο διανοητικό ελιτισμό της, παρέχει ιδεολογική κάλυψη αφενός στις διεργασίες κοινωνικού κατακερματισμού και έκλειψης ενός συνεκτικού, καθολικά έγκυρου και γι' αυτό δεσμευτικού νοήματος (Richard Rorty)⁵⁹. Και αφετέρου, επειδή νομιμοποιεί την εμπορευματοποίηση του πολιτισμικού κεφαλαίου και των συλλογικών και υποκειμενικών ταυτοτήτων. Οι παθολογικές αυτές διαστάσεις της μεταμοντέρνας κατάστασης προβάλλονται στην αμερικανική κοινωνία με το πρόσχημα της πολιτισμικής δημοκρατίας και αυτονομίας, ενώ στην πραγματικότητα οδηγούν, σύμφωνα με τους επικριτές τους, στην αποσύνθεση του κοινωνικού ιστού και στη φενακιστική λειτουργία των ποικίλων ταυτοτήτων, η υιοθέτηση και εσωτερίκευση των οποίων, αντί να ενισχύει, αντίθετα εξουλώνει το απελευθερωτικό τους φορτίο, στον βαθμό που δεν αμφισβητεί, αλλά απεναντίας επικυρώνει -έστω και έμμεσα- την καθεστηκία τάξη πραγμάτων (Slavoj Zizek)⁶⁰.

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η στάση του γνωστού φιλελεύθερου αμερικανού ιστορικού Arthur M. Schlesinger, Jr, ο οποίος αν και θεωρεί δίκαιη τη διαμαρτυρία εναντίον της κυριαρχίας του «αγγλοκεντρικού μύθου», της ταύτισης δηλαδή του αμερικανικού πληθυσμού με τους αγγλοσάξωνες λευκούς προτεστάντες⁶¹, αντίληψης που είχε ως κύριο θύμα τους μαύρους αμερικανούς⁶², και μολονότι πιστεύει ότι ο πολιτισμικός πλουραλισμός αποτελεί ιστορική αναγκαιότητα σε μια σύγχρονη πολυεθνική κοινωνία⁶³, παρ' όλα αυτά ασκεί κριτική στη λεγόμενη «επανορθωτική/απελευθερωτική» ιστορία. Η τελευταία επιδιώκοντας την αντιστροφή των

⁵⁹ Άλλωστε, ο Richard Rorty φέρεται ότι πιστεύει πως «η κριτική σκέψη δεν είναι δόκιμος στόχος πριν από το πανεπιστημιακό επίπεδο», κατά συνέπεια πως οι μαθητές της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δεν θα πρέπει να έχουν πρόσβαση ούτε καν στη «νέα ιστορία», πόσο μάλλον στη μεταμοντέρνα ιστοριογραφία. Βλ. σχετικά Hare William (2003) «Η κριτική σκέψη ως σκοπός της Εκπαίδευσης», στο: Roger Marples (επιμ.), *Οι σκοποί της εκπαίδευσης*, μετάφραση Παναγιώτα Σ. Χατζήπαντελή, Αθήνα, Μεταίχμιο, 149. Πρόκειται για απόψεις που έχει διατυπώσει ο Rorty ήδη από το 1989.

⁶⁰ Για μια πρώτη πρόσβαση στη σχετική συζήτηση βλ. το άρθρο της Έφης Γαζή (1998) «Πολυπολιτισμικότητα: τα διλήμματα της Αριστεράς», *Κυριακάτικη Αυγή*, 15 Νοεμβρίου, 23.

⁶¹ Arthur M. Schlesinger (1998) *The Disuniting of America*, ό.π., 58.

⁶² Στο ίδιο, 65.

⁶³ Στο ίδιο, 80.

εδραιωμένων συλλογικών μύθων χάριν της αποκατάστασης της ιστορικής αλήθειας και της ανάδειξης των αποσιωπημένων φωνών του παρελθόντος δημιουργεί αντίπαλα ιστορικά αφηγήματα που απλοποιούν τη σύνθετη ιστορική πραγματικότητα και υπονομεύουν την επιστημονική εγκυρότητα της ιστορικής γνώσης, αλλά και τον κοινωνικό της ρόλο. Τα αφηγήματα αυτά αποβλέποντας στη «θεραπεία» της ιστορικά κληροδοτημένης μειονεξίας⁶⁴, στη συνειδητοποίηση της ταυτότητας και στην αυτοδικαίωση της ομάδας επιτελούν πρόδηλα ιδεολογικό ρόλο. Προστρέχοντας στην αξία του πολιτισμικού πλουραλισμού, καλλιεργώντας «ευγενή ψεύδη» και πλήττοντας την ιδέα του κοινού εθνικού παρελθόντος, συντείνουν στη διάρρηξη των δεσμών συνοχής και αλληλεγγύης και στον θρυμματισμό του κοινωνικού ιστού⁶⁵.

Όπως είναι σαφές, για τον Schlesinger το ζήτημα δεν είναι ούτε η σημασία του ιστορικού παρελθόντος των αφοραμερικανών –κάτι που θεωρείται από τον ίδιο τουλάχιστον δεδομένο– ούτε η πολιτική και κοινωνική αναγκαιότητα του σεβασμού των ιδιαιτεροτήτων, αλλά η ιδεολογική φαλκίδευση της επιστημονικής και της σχολικής ιστορίας. Υπό την ισχυρή επίδραση του γενικευμένου πολέμου εθνικών lobbies για την παρουσία των εθνών και των εθνοπολιτισμικών ομάδων στην αμερικανική εθνική, αλλά και στην παγκόσμια ιστορία⁶⁶, συγκροτούνται και διασπείρονται, σύμφωνα με τα γραφόμενά του, νέοι μύθοι με σκοπό την υπέρβαση του δυτικοκεντρισμού (ο οποίος όλως παραδόξως νοείται ως ομοιογενές και στεγανό πολιτισμικό μόρφωμα), και κατ' ακολουθία την αποκατάσταση των αδικιών σε βάρος του έγχρωμου πληθυσμού, την άρση των διακρίσεων και τη διαμόρφωση θετικής αυτοεικόνας⁶⁷. Πρόκειται, όπως υπογραμμίζει ο αμερικανός ιστορικός, για μια ακραία μορφή μυθοποίησης της ιστορίας, για τη μαζική διάχυση μιας επινοημένης παράδοσης που η μόνη της σκοπιμότητα εξαντλείται στην εγχάραξη μιας στάσης εθνικής ή φυλετικής υπερηφάνειας⁶⁸. Κατά τη γνώμη του Schlesinger, ένας τέτοιος μηχανισμός συλλογικής ταυτοποίησης, που σε τελική ανάλυση αντιστρατεύεται την ενότητα χάριν της διαφοράς –πραγματικής ή επινοημένης– δεν έχει θέση στη δημόσια σφαίρα και στο δημόσιο σχολείο, δεδομένου ότι δεν αναφέρεται σε ένα δημόσιο πολιτισμικό αγαθό αντίστοιχο της δημοκρατίας και της ελευθερίας, αλλά στη σφαίρα της ιδιωτικότητας, όπου δραστηριοποιούνται θεσμοί, όπως η οικογένεια, η Εκκλησία και η κοινότητα⁶⁹. Καταλήγοντας, διαπιστώνουμε ότι ο Schlesinger τάσσεται υπέρ μιας τρίτης λύσης, καθώς αρνείται τόσο τη φανατική μονοπολιτισμικότητα της νεοσυντηρητικής Δεξιάς όσο και την πολιτικά ορθή σχετικιστική πολυπολιτισμικότητα της μεταμοντέρνας ριζοσπαστικής Αριστεράς⁷⁰. Ο ίδιος κάνει μάλιστα μια καίρια παρατήρηση σχετικά με την αμοιβαία εξαλλαγή των κομβικών αξιών και προταγμάτων των δύο αυτών θεμελιωδών ιδεολογικών παραδόσεων, στο βαθμό που η μεν κοσμοπολιτική και οικουμενική Αριστερά προτάσσει τη διαφορά και την ιδιαιτερότητα σε σχέση με την ενότητα και την καθολικότητα, ενώ η νεοσυντηρητική Δεξιά εγκαταλείπει την ιδεοληψία της ιδιομορφίας και την εμμονή στα καθέκαστα για να μιλήσει στο όνομα πραγματικών ή ψευδεπίγραφων οικουμενικών αξιών⁷¹.

Ειδικότερα, η νεοσυντηρητική πολεμική στο πεδίο της ιστοριογραφίας έχει ως αφετηρία τη διαπίστωση ότι οι εικόνες του παρελθόντος που συνθέτει ο μεταμοντέρνος ιστορικός λόγος

⁶⁴ Στο ίδιο, 98.

⁶⁵ Στο ίδιο, 61.

⁶⁶ Στο ίδιο, 102-103.

⁶⁷ Στο ίδιο, 81.

⁶⁸ Στο ίδιο, 90.

⁶⁹ Στο ίδιο, 96.

⁷⁰ Στο ίδιο, 164.

⁷¹ Στο ίδιο, 152-153.

είναι πολλαπλές, θραυσματικές και συχνά αλληλοαναιρούμενες ώστε καλλιεργούν υπέρμετρα τις κριτικές δεξιότητες και τον σκεπτικισμό, αμφισβητούν την πίστη στην αντικειμενική και αξιολογικά ουδέτερη λειτουργία της ιστορικής γνώσης, ενώ, ταυτόχρονα, εξασθενίζουν την αφοσίωση προς το έθνος, καθώς αποδεικνύουν ότι τα συμβατικά και μονολιθικά αφηγήματα για το παρελθόν, που αποσιωπούν τον συγκρουσιακό χαρακτήρα των ιστορικών γεγονότων και φαινομένων, υποκρύπτουν ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας και ασκούν ιδεολογικό ρόλο⁷².

Η σύζευξη αποδομισμού – μεταμοντερνισμού – σχετικισμού – Αριστεράς έχει εμβληματικό ιδεολογικό χαρακτήρα και αποσιωπά το γεγονός ότι οι μεταμοντέρνες προσεγγίσεις ανανέωσαν το συνολικό φάσμα της επιστημονικής ιστοριογραφίας και διεύρυναν το γεγονολογικό και αξιολογικό περιεχόμενο της αμερικανικής εθνικής συνείδησης και ταυτότητας. Οι παλαιοί σκλάβοι, οι ινδιάνοι ιθαγενείς και οι μετανάστες δεν αντιμετωπίζονται πλέον ως θύματα ή παρίες, αλλά ως ενεργά και αλληλεπιδρώντα ιστορικά υποκείμενα με κοινές, αλλά και αποκλίνουσες ιστορικές εμπειρίες⁷³.

Η πολυπολιτισμική θεώρηση της αμερικανικής ιστορίας δεν οδήγησε μόνο στην υπέρβαση του κυρίαρχου εθνοκεντρικού, σωβινιστικού, ρατσιστικού και μονολογικού ερμηνευτικού σχήματος που συνέθεσε στις αρχές του 20ού αιώνα ο σημαντικός αμερικανός ιστορικός Frederic Jackson Turner, σύμφωνα με το οποίο η προέλαση του λευκού αγγλοσάξονα πέρα από το Δυτικό όριο σήμανε την κορύφωση της εκπολιτιστικής διαδικασίας. Σχήματος που υπερασπίστηκε ανέλπιστα ακόμη και ο Charles Beard θεωρώντας τη δουλεία είτε ως αυτονόητη κατάσταση είτε ως ιστορική παρέκκλιση είτε ως αποτέλεσμα της αδυναμίας αντίδρασης των μαύρων⁷⁴. Η πολυπολιτισμική θεώρηση συνέβαλε επίσης στην κριτική προσέλαση σύγχρονων «πολιτικά ορθών» ερμηνευτικών εγχειρημάτων, όπως αυτό της Patricia Limerick (*Legacy of Conquest: The Unbroken Past of the American West*, W. W. Norton and Co., New York 1987), η οποία κατασκεύασε ένα εναλλακτικό ερμηνευτικό σχήμα επιχειρώντας να ενσωματώσει στο ενιαίο εθνικό αφήγημα όλες τις πριν περιθωριακές ή αποσιωπημένες φωνές, τους «αόρατους» άλλους της αμερικανικής ιστορίας, επιμένοντας στη δυναμική της αμφίδρομης επικοινωνίας, των πολιτισμικών οσμώσεων και της πολιτισμικής, οικονομικής και πολιτικής ηγεμονίας. Στο εναλλακτικό σχήμα της Limerick η πανταχού παρουσία του παντογνώστη ιστορικού δεν επιτυγχάνεται με την ταύτιση επιλεγμένων ιστορικών πηγών με το ιστορικό παρελθόν, και κατά συνέπεια με την ταύτιση του λόγου του ιστορικού με τα ιστορικά γεγονότα, όπως συνέβαινε με τη θετικιστική ιστοριογραφία, αλλά με τη συγκριτική προσπέλαση και την τελική ομογενοποίηση των αλληλοσυγκρουόμενων συλλογικών ιστορικών υποκειμένων και των αλληλοαναιρούμενων οπτικών τους⁷⁵. Όμως και στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι δεν αλλάζει η φύση του εξ υπαρχής ιδεολογικά υπονομευμένου ιστορικού λόγου, αλλά μόνο διευρύνεται το γνω-

⁷² Appleby Joyce, Hunt Lynn, Jacob Margaret (1994) *Telling the Truth about History*, ό.π., 159. Γενικά για την εξέλιξη και την εσωτερική διαφοροποίηση της αμερικανικής ιστοριογραφίας από τα μέσα του 19ου αιώνα έως τις μέρες μας, τις επιστημολογικές και ιδεολογικές της συντεταγμένες, την κοινωνική λειτουργία της, τις σχολές σκέψης που τη συγκρότησαν [πατριωτική, προοδευτική (Charles Beard), ιδεαλιστική (Perry Miller), κοινωνική, πολυπολιτισμική, μεταμοντέρνα κλπ.] και κυρίως για τον διαφορετικό τρόπο δόμησης του εθνικού αφηγήματος βλ. Appleby Joyce (και άλλοι) (1994), ό.π., 129-159, αλλά και Novick Peter (1994) *That Noble Dream. The «Objectivity Question» and the American Historical Profession*, Cambridge University Press 1994. Είναι ενδεικτικό το παράδειγμα των λεγόμενων προοδευτικών ιστορικών, οι οποίοι στις αρχές του 20ού αιώνα επιχειρήσαν να ανατρέψουν τους μύθους της αμερικανικής εθνικής ιστοριογραφίας προτάσσοντας ως ερμηνευτικό σχήμα τις οικονομικές και ταξικές αφετηρίες των πολιτικών φαινομένων και των συνταγματικών ρυθμίσεων, όπως και τον κανονιστικό ρόλο της κυρίαρχης πολιτικής κουλτούρας που εξαύλωνε και εξιδανίκευε τις πολιτικές, ιδεολογικές και εθνοπολιτισμικές συγκρούσεις που διαπερνούσαν την αμερικανική κοινωνία.

⁷³ Nash Gary (2000) (και άλλοι), ό.π., 80.

⁷⁴ Schlesinger Arthur M. (1995) Jr, *The Disuniting of America*, ό.π., 64.

⁷⁵ Για μια κριτική θεώρηση της προσέγγισης της Limerick βλ. Berkhofer Robert F. Jr. (1998) «A Point of View on Viewpoints in Historical Practise», ό.π., 180-191. Ο Berkhofer επικρίνει την Limerick διότι η τελευταία θεωρεί αυτονόητο ότι η συμπεριληψη στην ιστορική αφήγηση αντιθετικών οπτικών για το παρελθόν σηματοδοτεί σχεδόν αυτόματα την πλουραλιστική ανάγνωση του παρελθόντος.

στικό του περιεχόμενο και μεταβάλλεται η αξιακή του φόρτιση μέσα από την ανάδειξη της πολυφωνίας των ιστορικών πηγών, που σε τελική ανάλυση συνυφαίνονται εκλεκτικά για να συγκροτήσουν με όχημα το λόγο του ιστορικού μια ενιαία εικόνα για το διχαστικό παρελθόν. Για ορισμένους ιστορικούς, αντίθετα, η πολυπολιτισμική θέαση του παρελθόντος θα έπρεπε να οδηγήει στην κατασκευή όχι ενός ενιαίου, αλλά πολλαπλών παρελθόντων, στόχος που θα επιτυγχανόταν με την ανάδειξη της πολυφωνίας του ίδιου του παρελθόντος, με τη σύνδεση της εξιστορούμενης περιόδου με την αλληλουχία των γεγονότων που επακολούθησαν, καθώς και με την αναφορά στις αλληλοσυγκρουόμενες θεάσεις του παρελθόντος στο παρόν⁷⁶.

Στη βάση της πολυπολιτισμικής θεώρησης της αμερικανικής ιστορίας εξακολουθεί να ανευρίσκεται η αξιωματική παραδοχή ότι η κουλτούρα ως συμβολικό σύστημα εννοιών, πρακτικών, αξιών και κανόνων είναι ο παράγοντας που νοηματοδοτεί τον ιστορικό χρόνο και προσδίδει συνοχή και αλληλεγγύη στις ανθρώπινες ομάδες. Παραδοχή που, εάν αδρανοποιηθούν οι κουλτουραλιστικές αγκυλώσεις, προσδιορίζει την εθνοπολιτισμική ταυτότητα ως μεταβαλλόμενη ιστορική σχέση, ως διαγενεακή κοινωνική κατασκευή. Έχει διαπιστωθεί η επίδραση της κοινωνικής ανθρωπολογίας στη σημαίνουσα αυτή εσωτερική μετατόπιση του ενδιαφέροντος της σύγχρονης αμερικανικής ιστοριογραφίας. Δεν πρέπει, ωστόσο, να θεωρηθεί εσφαλμένα ότι η προσέγγιση της πολυπολιτισμικής διάστασης σημαντικών γεγονότων, όπως η Αμερικανική Επανάσταση, υπαγορεύτηκε μονομερώς από εξωγενείς παράγοντες, όπως η σύγκλιση των επιστημονικών πεδίων, οι κοινωνικές μεταρρυθμίσεις για την άρση των κοινωνικών διακρίσεων και την επίτευξη της φυλετικής ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, που έγιναν πραγματικότητα στη διάρκεια της προεδρίας του Johnson (1963-1969)⁷⁷, διαδόχου του John F. Kennedy. Ή ότι αποτελεί συνέπεια των πιέσεων που ασκούν στον επιστημονικό ιστορικό λόγο εθνοπολιτισμικές ομάδες ή ομάδες πίεσης. Αντίθετα, σε σημαντικό βαθμό, είναι το αποτέλεσμα μιας ενδογενούς διαδικασίας, της συσσώρευσης νέων γνώσεων που προέκυψαν από τη διατύπωση νέων ερωτημάτων, στο επίκεντρο των οποίων βρίσκεται η βούληση της κατάδειξης της συμβολής των εθνοπολιτισμικών μειονοτήτων στην ίδια τη δημιουργία του αμερικανικού εθνικού κράτους⁷⁸. Θα ήταν μάλλον δύσκολο να υποστηριχθεί ότι η απομυθοποίηση του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος, ο εντοπισμός και η απόπειρα οργανικής ενσωμάτωσης στο εθνικό αφήγημα των βιωμάτων και της εθνοπολιτισμικής ιδιαιτερότητας των διαφορετικών και μη προνομιούχων ομάδων του αμερικανικού πληθυσμού, η ανάδειξη της πολυπολιτισμικής ποικιλομορφίας του αμερικανικού λαού, δεν συνετέλεσαν μονομερώς, όπως συνήθως υποστηρίζεται από προσήλυτους ή κήνσορες, με τη μεταμοντέρνα στροφή στην ιστοριογραφία, αλλά άρχισαν τουλάχιστον να γίνονται πραγματικότητα με τη γενιά των αμερικανών ιστορικών της δεκαετίας του 1960. Οι ιστορικοί αυτοί, που στην πλειονότητά τους προέρχονταν από περιβάλλοντα μεταναστών ή αφροαμερικανών, στράφηκαν προς την εμβριθή μελέτη των ποικίλων και διατεμνόμενων πτυχών της κοινωνικής ιστορίας, εκλαμβάνοντας την ιστοριογραφική αυτή πρακτική ως αποτελεσματικό μέσο για την επίτευξη της ιστορικής αυτογνωσίας της αμερικανικής κοινωνίας⁷⁹.

⁷⁶ Berkhofer Robert F. Jr. (1995), *ό.π.*, 174 και 189-190.

⁷⁷ Αξίζει να αναφερθεί ότι ο τιμημένος με το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης (1964) μαύρος ηγέτης Martin Luther King δολοφονήθηκε στις 4 Απριλίου 1968 στην πόλη Μέμφις του Τενεσσί έχοντας διαδραματίσει κείμενο ρόλο στην ανάπτυξη της κοινωνικο-πολιτικής δυναμικής που κατέληξε στην ψήφιση του ομοσπονδιακού «Νόμου για τα πολιτικά δικαιώματα» (1964).

⁷⁸ Nash (και άλλοι) (2000), *ό.π.*, 85.

⁷⁹ Appleby Joyce, Hunt Lynn, Jacob Margaret (1994), *ό.π.*, 146-151. Στη χορεία των σημαντικών ιστοριογραφικών έργων που επιχειρούν να δείξουν τη δομική πολυπολιτισμικότητα και διαφυλετικότητα του πληθυσμού των ΗΠΑ, αλλά και τον εγγενώς συγκρουσιακό χαρακτήρα της αμερικανικής κοινωνίας, ορίζοντας τη φυλή ως κοινωνική κατασκευή που προκύπτει από μεταβαλλόμενες ιστορικές σχέσεις, κατέχει σημαίνουσα θέση το βιβλίο του Takaki Ronald (1993) *A Different Mirror: A History of Multicultural America*, New York, Little, Brown and Co.

Η πολυπολιτισμική διάσταση, η ερμηνευτική πολλαπλότητα και ο εκδημοκρατισμός της ιστορικής κουλτούρας στο σχολείο, η προσπάθεια δηλαδή ανασυγκρότησης του ενιαίου εθνικού αφηγήματος στη βάση ενός νέου και ιστοριογραφικά έγκυρου «συγκλίνοντος παραδείγματος», στο πλαίσιο του οποίου συνυφαίνονται η ιστορία των διακριτών πληθυσμιακών ομάδων και οι πολιτισμικές τους παραδόσεις, ενώ αναδεικνύεται εξάλλου η κοινή συμβολή τους στη συγκρότηση του αμερικανικού έθνους, άρχισε να γίνεται πραγματικότητα μόλις στη δεκαετία του 1990 με τη θέσπιση νέων αναλυτικών προγραμμάτων και τη συγγραφή νέων εγχειριδίων ιστορίας, τα οποία, όπως είναι γνωστό, δεν έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα, αλλά προαιρετικές την εθελοούσια επιλογή με κριτήρια που άπτονται της ιδιαιτερότητας κάθε εκπαιδευτικής κοινότητας ή της επιστημονικής συγκρότησης κάθε εκπαιδευτικού⁸⁰. Είναι χαρακτηριστική στην προκειμένη περίπτωση η αλλαγή των τίτλων των σχολικών εγχειριδίων: εγχειρίδια όπως *Η Μεγάλη Δημοκρατία, Ο θρίαμβος του Αμερικανικού Έθνους* και *Η ένδοξη Δημοκρατία των ΗΠΑ* έδωσαν τη θέση τους σε εγχειρίδια με τίτλους *Μια τελειότερη Ένωση* και *Ένας λαός και ένα έθνος, Ο αμερικανικός λαός: Δημιουργώντας μια κοινωνία και ένα έθνος*, τα οποία εμφανίστηκαν στην ελεύθερη αγορά του σχολικού βιβλίου στη διάρκεια της εικοσαετίας 1980-2000⁸¹. Παρ' όλα αυτά, αν και σπανίζουν πλέον, δεν λείπουν βέβαια ολωσδιόλου οι περιπτώσεις συμβατικών εγχειριδίων, που αγνοώντας την πλούσια συγκομιδή της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας, αλλά και τις πιέσεις ομάδων συμφερόντων ή και γενικότερα της κοινωνίας των πολιτών, εξακολουθούν να καλλιεργούν στερεότυπες αντιλήψεις και προκαταλήψεις εναντίον μειονεκτούσων⁸² κοινωνικών ομάδων ή των εθνοπολιτισμικών κοινοτήτων

⁸⁰ Βλέπε ενδεικτικά Nash Gary B. (2000) «The “Convergence” Paradigm in Studying Early American History in the Schools», Peter N. Stearns – Peter Seixas – Sam Wineburg (eds.), *Knowing, Teaching, and Learning History*, ό.π., 111. Βλ επίσης National standards for History: <http://www.sscnet.ucla.edu/nchs/standards/thinking5-12.html>. Ο Nash, ό.π., 103, 105, 106 και 107 κάνει λόγο για «αλληλοδιδασκόμενους κόσμους» αναφερόμενος στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας με πολυπολιτισμική ή διαπολιτισμική ιστοριογραφική λογική, που έκαναν την εμφάνισή τους τις τελευταίες δεκαετίες. Όμως η σχετική ιστοριογραφική έρευνα είχε αρχίσει μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ και οι ρίζες του συναφούς παιδαγωγικού προβληματισμού ανάγονται στο προπολεμικό κίνημα της «προοδευτικής εκπαίδευσης». Η ένταξη των ιθαγενών Ινδιάνων και των Αφροαμερικανών στο εθνικό αφήγημα και γενικότερα στην ιστοριογραφική προβληματική ερχόταν σε ρήξη με τους ίδιους τους ιδρυτικούς μύθους της Αμερικανικής Δημοκρατίας. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτές, ήδη από τα χρόνια της Ανεξαρτησίας και της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων, η αυξανόμενη θνησιμότητα του γηγενούς ινδιάνικου στοιχείου αποδιδόταν στη δράση της Θείας Πρόνοιας. Ακόμα και στις αρχές του 20ού αιώνα οι αμερικανοί μαθητές διαβάζοντας τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας μάθαιναν ότι οι Ινδιάνοι και οι Αφροαμερικανοί «υπέφεραν από διαταραχές συμπεριφοράς που τα αίτια τους βρίσκονταν σε γενετικούς παράγοντες» και ότι η κατώτερη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία ήταν συνέπεια της φυσικής τους μειονεξίας. Αν και ήδη από το 1882 είχε ιδρυθεί η «Indian Rights Association», η δράση της οργάνωσης αυτής δεν επέφερε καμία αλλαγή, δεδομένης της κυριαρχίας των συμβατικών ιστοριογραφικών αντιλήψεων, όπως αυτές που διατυπώθηκαν από τον Theodore Roosevelt στο πολύτομο και πολυδιαβασμένο έργο του *Winning of the West*. Σύμφωνα με αυτές, ο πόλεμος των φυλών και η ήττα, η περιθωριοποίηση και η σταδιακή εξαφάνιση των ηττημένων πληθυσμιακών ομάδων ήταν τελεολογικά αναπόφευκτη, αποτελούσε αδήριτη ιστορική νομοτέλεια που εξημερευόσε ιστορικά την κυριαρχία του ευρωπαϊκού στοιχείου και τον εκπολιτισμό της Αμερικής. Η πρώτη σοβαρή απόπειρα αναθεώρησης των αρνητικών στερεοτύπων σε βάρος των Ινδιάνων έγινε από τον Harold Rugg, ηγετική μορφή του κινήματος της «προοδευτικής εκπαίδευσης». Συνδυάστηκε μάλιστα με τη διαμόρφωση δεξιοτήτων ενεργητικής και κριτικά προσανατολισμένης μάθησης.

⁸¹ Nash Gary (και άλλοι), ό.π., 101, αλλά και Nash Gary B. (2000) «The “Convergence” Paradigm...», ό.π., 110-111.

⁸² Παρά τη θέσπιση ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και τη συνεχή αναθεώρηση στη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ενός αντίστοιχου πλαισίου για το μάθημα της Ιστορίας της Βρετανίας (Αγγλία, Ουαλία) δεν έχει ακόμη καταστεί δυνατή η λειτουργική και ισότιμη ενσωμάτωση της ιστορίας των εθνοπολιτισμικών ομάδων στο ενιαίο εθνικό αφήγημα. Παρά τις σημαντικές αλλαγές, που έχουν επέλθει, μεταξύ των οποίων μία από τις σημαντικότερες είναι ότι η διδασκαλία της βρετανικής ιστορίας καλύπτει μόνο το 50% της διδασκόμενης ύλης, εντούτοις, όπως επισημαίνει ο Martin Booth, «η σχολική ιστορία παραμένει ακόμα προσηλωμένη στην ιστορική παρουσία του λευκού εγχώριου πληθυσμού και στη φιλελεύθερη εκδοχή της συνεχούς πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης του σπουδαίου βρετανικού λαού», ενώ και οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν την απαραίτητη επαγγελματική κουλτούρα για να διεξέλθουν με επιστημονική και παιδαγωγική επάρκεια θέματα πολιτισμικής διαφοράς και πολυμορφίας. Και αυτό παρά το γεγονός ότι στην ευρύτερη περιοχή του Λονδίνου το ένα πέμπτο του πληθυσμού προέρχεται από εθνοπολιτισμικές μειονότητες, ενώ επίσης θεωρείται εξαιρετικά πιθανό ότι σε μια εικοσαετία τα μέλη των εθνοπολιτισμικών μειονοτήτων θα αντιπροσωπεύουν περίπου το ένα δέκατο του συνολικού πληθυσμού της Αγγλίας. Είναι προφανές ότι η Αγγλία είναι

που δεν υπάγονται στην κυρίαρχη λευκή, αγγλοσαξωνική, ανδρική και προτεσταντική elite⁸³.

Πρέπει όμως να παραδεχθούμε ότι η διαφαινόμενη ριζική σχεδόν ανασυγκρότηση του πλαισίου που διέπει τη διδασκαλία της Ιστορίας στις ΗΠΑ οφείλεται επίσης σε μεγάλο ποσοστό στην θέσπιση και εφαρμογή του *National Assessment of Education Progress U. S. History Consensus Project* (NAEP). Πρόκειται για μια μορφή συναινετικού πλαισίου που αποσκοπεί στον ιστορικό αλφαριθμητισμό του μαθητικού πληθυσμού, στην βαθμιαία εξοικείωσή του με την ιστορική επιστήμη, στην σφαιρική, πολύπλευρη και μη επιλεκτική θεώρηση των ιστορικών φαινομένων, στην άρση των ιστορικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων, καθώς και στην αξιολόγηση του διδακτικού έργου και της μαθητικής επίδοσης στη βάση συγκεκριμένων κριτηρίων, γνώσεων και δεξιοτήτων. Οι αρχές που διέπουν το νέο αυτό πλαίσιο θεσπίστηκαν μετά από ένα πλούσιο και ανοιχτό διάλογο επιστημονικών φορέων, εκπαιδευτικών και ενδιαφερομένων κοινωνικών ομάδων, στον οποίο διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο εκπαιδευτικοί με ιδιαίτερα επιστημονικά εφόδια⁸⁴.

Οι ιδεολογικο-πολιτικές θέσεις όσων συμμετείχαν στο διάλογο για την θέσπιση του NAEP δεν απηχούσαν, όπως καταγγελλόταν από τους νεοσυντηρητικούς κύκλους, τον αριστερόστροφο εικονοκλαστικό χώρο του αποδομισμού και του ριζοσπαστισμού, αλλά εντάσσονταν στο ευρύ φιλελεύθερο ρεύμα. Γεγονός που αποδεικνύει ότι η στρατεύση τους στο εγχείρημα της δομικής ανανέωσης της σχολικής ιστορικής γνώσης είχε επιστημονικό και όχι ιδεολογικό χαρακτήρα⁸⁵. Η κριτική των νεοσυντηρητικών στο νέο αυτό αναλυτικό πρόγραμμα επικεντρώθηκε σε τρία σημεία: πρώτον, στην συμπερίληψη σε αυτό επίμαχων ιστορικών ζητημάτων, όπως η δράση της Ku Klux Klan και ο μακαρθισμός, η εξέταση των οποίων θα μπορούσε να υπονομεύσει, κατά τη γνώμη τους, την εθνική υπερηφάνεια. Δεύτερον, στη μελέτη αντινομικών φαινομένων και συγκρούσεων που σχετικοποιούν την εμπεδωμένη γραμμική θεώρηση της ιστορίας του αμερικανικού έθνους ως μιας συνεχούς πορείας προς την κατάκτηση της ελευθερίας, της ευημερίας και της προόδου. Τρίτον, στην υποβάθμιση του δυτικοκεντρισμού ή και στην περιθωριοποίηση της γενέθλιας ευρωπαϊκής παράδοσης, καθώς και της ευρωπαϊκής συνεισφοράς στον οικουμενικό πολιτισμό, που θέτουν σε κίνδυνο την «θριαμβεύουσα εκδοχή» της υπεροχής του υποστασιοποιημένου και εξιδανικευμένου δυτικού ανθρώπου⁸⁶.

Δυστυχώς, μέχρι στιγμής, και αντίθετα με τη λογική της μεταρρυθμιστικής στρατηγικής, η αισιόδοξη πίστη ορισμένων εκπαιδευτικών και διανοητών, όπως η Diane Ravitch, ότι με εργαλείο την πολυπολιτισμικότητα και τον ανανεωτικό ιστορικό λόγο είναι εφικτή η συγκρότηση ενός ενιαίου, αλλά και πολυπολιτισμικού συγχρόνου, αμερικανικού εθνικού αφηγήματος, δεν ευοδώθηκε, παρά τις σχετικές πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν κατά κύριο λόγο στις πολιτείες της Νέας Υόρκης και της Καλιφόρνιας ήδη από το 1987 με την κατάρτιση αναλυτικών προγραμμάτων που μετατοπίζουν το κέντρο βάρους στην έννοια της διαφοράς και στην παγκόσμια ιστορία⁸⁷. Η αποτυχία οφείλεται τόσο στην ιδεολογική φαλκίδευση του επιστημονικού λόγου όσο και στην εγγενή δυσκολία της υπέρβασης του συγκρουσιακού χαρακτήρα των παράλληλων και ουσιαστικά μονολογικών ιστορικών αφη-

μια πολυπολιτισμική, πολυγλωσσική και πολυθρησκευτική κοινωνία. Όμως, την αντίφαση μεταξύ καλών προθέσεων στη λήψη θεσμικών μέτρων και πραγματικότητας υπογραμμίζει το γεγονός της δραματικής αύξησης των κρουσμάτων ρατσιστικής βίας. Για τα ζητήματα αυτά βλ. Ian Grosvenor (2000) "History for the Nation". *Multiculturalism and the Teaching of History*, ό.π., 148-158, ειδικότερα 150-151, 155.

⁸³ Nash Gary B. (2000) «The "Convergence" Paradigm», ό.π., 114-115.

⁸⁴ Nash Gary B. (και άλλοι) (2000), ό.π., 198.

⁸⁵ Στο ίδιο, 199.

⁸⁶ Στο ίδιο, 204-205 και 210-213.

⁸⁷ Schlesinger Arthur M., Jr. (1998) *The Disuniting of America*, ό.π., 71.

γυμμάτων των εθνοπολιτισμικών κοινοτήτων, η οποία ενισχύεται από τη θεσμοθετημένη δυνατότητα μη αποδοχής του ενιαίου αναλυτικού προγράμματος για το μάθημα της Ιστορίας δεδομένης της ομοσπονδιακής συγκρότησης του αμερικανικού κράτους. Λόγου χάρη η απόπειρα δημιουργίας από την Πολιτεία της California ενός σύνθετου και πλουραλιστικού αναλυτικού προγράμματος Ιστορίας πολεμήθηκε όχι μόνο από τους νεοσυντηρητικούς, όπως ήταν άλλωστε αναμενόμενο, αλλά και από τις ίδιες τις εθνοπολιτισμικές κοινότητες, τις οργανώσεις των φεμινιστριών και των ομοφυλοφίλων, με την αιτιολογία ότι αφομοίωνε τη διαφορά και την ιδιαιτερότητα μέσα στην επινοημένη ενότητα ενός φανταστικού αμερικανικού έθνους. Το κουλτουραλιστικό υπόβαθρο μιας τέτοιας πολεμικής είναι προφανές. Οι καλές προθέσεις της λογικής του χωνευτηρίου, αλλά και της διάδοχης λογικής της ισότητας μέσα στη διαφορά υποχωρούν μπροστά στην απαισιόδοξη προοπτική της συνεχώς εντεινόμενης αναδίπλωσης σε περικλείστες και ανταγωνιστικές ταυτότητες, της γενικευμένης υπαρξιακής σύγκρουσης συμπαγών μονολιθικών ομάδων.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι από τις ΗΠΑ των αρχών του 21ου αιώνα, τη μονοκρατορική πλέον δύναμη της πλανητικής εποχής, εξακολουθεί να λείπει ο ενοποιητικός μύθος, το επινοημένο και εσωτερικευμένο αφηγηματικό συνεχές που, έχοντας ενσωματώσει τη διαφορετικότητα, νοσηματοδοτεί τη συλλογική και ατομική δράση. Είναι προφανές ότι η αποκαθήςωση του συμβατικού ιστορικού αφηγήματος δεν μπορεί να αντισταθμιστεί από το μεταμοντέρνο αυτοδικαιωτικό μύθο της δήθεν ειρηνικής πολυπολιτισμικής συνύπαρξης, στο βαθμό που αυτός δεν οδηγεί εκ των πραγμάτων σε συγκλίσεις, στην αμφίδρομη και ισότιμη επικοινωνία των κοινωνικών ομάδων, όπως και στη λυτρωτική αυτεπίγνωση του συγκρουσιακού χαρακτήρα τόσο του ιστορικού βιώματος όσο και της ιστορικής ερμηνείας. Η έλλειψη του ενοποιητικού αυτού μύθου, αλλά, συγχρόνως, και η ανυπαρξία δημοκρατικού κοινωνικού ήθους⁸⁸, το οποίο θα μπορούσε να γεφυρώσει τις ιστορικές και εθνοπολιτισμικές διαφορές, αποκαθαίροντας το παρελθόν και χαράζοντας στρατηγικές για ένα κοινό μέλλον, συνιστούν εκ των πραγμάτων δομική κρίση ταυτότητας. Οι ιδεοληπτικές, σπασμωδικές, παρορμητικές και παροξυσμικές κινήσεις της υπερδύναμης, της μοναδικής σύγχρονης πλανητικής αυτοκρατορίας, στη διεθνή σκακιέρα, τι άλλο προδίδουν, άλλωστε, εκτός από φόβο για το παρελθόν, αβεβαιότητα για το παρόν και αδυναμία προσανατολισμού στο μέλλον; Οι πολιτικές της ταυτότητας και η γενικευμένη κοινωνικο-πολιτική σύγκρουση για την ορθή ή την επιβαλλόμενη ερμηνεία του παρελθόντος αποτελούν το ιστορικό υπόβαθρο για την προβολή των εγγενών αντιθέσεων και των εσχατολογικών φόβων της αμερικανικής κοινωνίας σε δαίμονοποιημένους και οιονεί υπαρξιακούς –για να θυμηθούμε τον Carl Schmitt- εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς⁸⁹.

⁸⁸ Ο γερμανός πολιτικός φιλόσοφος Albrecht Wellmer παρατηρεί σχετικά: «[...] προκειμένου να υπάρξει κάτι σαν δημόσια αυτονομία ή δημόσια ελευθερία θα πρέπει να υπάρχει ατομική ελευθερία, γιατί η εναλλακτική λύση απέναντι σ' αυτό θα ήταν μια παραδοσοκρατική κοινωνία, στην οποία διάφορα πράγματα δεν θα μπορούσαν να τεθούν υπό αμφισβήτηση. Η ατομική ελευθερία συνδέεται φυσικά και με το ότι στις νεωτερικές δημοκρατίες δεν υπάρχουν ταμπού. Αυτό σημαίνει ότι όλες οι πεποιθήσεις μπορούν να τεθούν υπό αμφισβήτηση, μπορούν να τεθούν υπό συζήτηση και –πράγμα που είναι ίσως ακόμα πιο σημαντικό- η ατομική ελευθερία συνδέεται με το γεγονός ότι δεν υπάρχει μορφή του ευ ζην δεσμευτική για όλους, εκτός από αυτό το, τρόπον τινά, θεμελιώδες στοιχείο που ονόμασα δημοκρατικό κοινωνικό ήθος, το οποίο όμως είναι σχετικά τυπικά καθορισμένο» και δεν βιώνεται ως «δεύτερη φύση των ανθρώπων που ζουν σε μια δημοκρατία». Βλ. σχετικά «Ο νεωτερικός δημοκρατικός πολιτισμός και το μέλλον του. Ο Albrecht Wellmer συζητά με τον Κωνσταντίνο Καβουλάκο», *Σύγχρονα Θέματα*, 81 (Δεκέμβριος 2002), 36.

⁸⁹ Για μια κριτική προσέγγιση της σύγχρονης Αμερικής και ειδικότερα για την κρίση ταυτότητας που αντιμετωπίζουν οι ΗΠΑ, η οποία άρχισε να γίνεται ευρύτατα αντιληπτή μετά το γεγονός της 11ης Σεπτεμβρίου και τον πόλεμο στο Ιράκ, βλ. Μέιλερ Νόρμαν (2003) *Γιατί κάνουμε αυτόν τον πόλεμο;*, μετάφραση Θεοδωρόπουλος, Αθήνα, Ωκεανίδα. Αξίζει να επισημάνουμε επίσης ότι η περιγραφή των εσωτερικών αντινομιών και της μεταβατικής κατάστασης της σύγχρονης αμερικανικής κοινωνίας εκφράζεται με ιδιαίτερα ανάγλυφο τρόπο στο μυθιστόρημα του σημαντικού αμερικανού συγγραφέα Ροθ Φίλιπ (2002) *Το ανθρώπινο στίγμα*, μετάφραση Τρισεύγενη Παπαϊωάννου, Αθήνα, Πόλις.

Διαπολιτισμική Διδακτική της Ιστορίας: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εφαρμογές. Το ιταλικό παράδειγμα

Πέτρος Τραντάς

Εισαγωγή

Μόλις τις τελευταίες δύο δεκαετίες, λόγω της αυξανόμενης μετανάστευσης οικονομικών προσφύγων, η εκπαιδευτική κοινότητα όλης της Ευρώπης άρχισε να ασχολείται με το πρόβλημα της ομαλής ένταξης και αποδοχής των παιδιών των μεταναστών που προέρχονται από διαφορετικές, ευρωπαϊκές και μη, χώρες και φέρουν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους.

Στη γειτονική μας Ιταλία που στη δεκαετία του 1980 από χώρα αποστολής μεταναστών γίνεται χώρα υποδοχής, το Υπουργείο Παιδείας θεσπίζει διατάξεις (νόμος Martelli-1990) σχετικές με την υποδοχή και την ένταξη στο σχολικό σύστημα μαθητών από άλλες χώρες, κυρίως μη ευρωπαϊκές. Σε όλες τις σχετικές αποφάσεις το μάθημα της Ιστορίας θα έπρεπε να εγκαταλείψει τον αφηγηματικό του χαρακτήρα και να γίνεται αντικείμενο εποικοδομιστικών και ερευνητικών δραστηριοτήτων. Αρχίζει έτσι στο πλαίσιο της ιταλικής πανεπιστημιακής κοινότητας – αρχικά από παιδαγωγούς, ανθρωπολόγους και κοινωνιολόγους και αργότερα από ιστορικούς- ο προβληματισμός για την έννοια και τις πρακτικές εφαρμογές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, η οποία θα συντελούσε στη άμβλυση των ρατσιστικών διακρίσεων ύστερα και από την, επικρατούσα τότε, κοινή αίσθηση ότι τα ιταλικά σχολεία πολιορκούνται από τα παιδιά των δύο εκατομμυρίων μεταναστών που προέρχονταν από 114 εθνότητες, μεταξύ των οποίων και από την Ελλάδα. Θα συντελούσε όμως επίσης και στη συνειδητοποίηση ότι ζούμε σ' ένα κόσμο διαφορετικό από τους προηγούμενους, στον οποίο ολόκληρη η ανθρωπότητα βιώνει και αντιμετωπίζει κοινά προβλήματα που της προσδίδουν και μια ταυτότητα οικουμενικότητας.

1. Η διαπολιτισμική διδακτική της Ιστορίας

Έρευνες από το Εθνικό Εργαστήριο Διδακτικής της Ιστορίας, ευρωπαϊκά προγράμματα χρηματοδότησης ανταλλαγών και μελέτης ειδικών θεμάτων, όπως το πρόβλημα των Τσιγγάνων και των Αλβανών, ενώσεις εθελοντών και οργανώσεις της Εκκλησίας, σχολεία όλων των βαθμίδων, Περιφερειακά Ινστιτούτα εκπαιδευτικής έρευνας και Πανεπιστημιακά ιδρύματα προώθησαν, και συνεχίζουν ακόμα και σήμερα να προωθούν, πρωτοβουλίες διαπολιτισμικού χαρακτήρα. Ενδεικτικά αξίζει να αναφερθεί η μελέτη θεμάτων όπως η έννοια του «βαρβάρου» στην αρχαιότητα, το «Ολοκαύτωμα», η «παγκόσμια συνεργασία». Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ξεκινά ένα νέο είδος εκπαίδευσης που ονομάστηκε «αποδομητική» επειδή αποσκοπεί στην αποδόμηση των αντιλήψεων και των στάσεων απέναντι στους «άλλους», στους διαφορετικούς, στους ξένους.

Ένας από τους πρωτεργάτες της προσπάθειας στοιχειοθέτησης και επιστημολογικής

προσέγγισης της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι ο Ιταλός ιστορικός Antonio Brusa¹, ο οποίος θεωρεί τη διαπολιτισμική εκπαίδευση ως τρόπο «αλλαγής της συμπεριφοράς, ανοίγματος των μαθητών στην αποδοχή του άλλου, υποβοήθησης φιλικών συναντήσεων και πολιτισμένης συμβίωσης και υποστήριξης των αρχών της αλληλεγγύης»².

Ο πρωταρχικός σκοπός της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι, κατά τη γνώμη του, τόσο παιδαγωγικός όσο και κοινωνικός.

Το μάθημα της ιστορίας, λόγω του περιεχομένου του, αλλά και των στερεοτύπων που δομεί μέσω της μελέτης του παρελθόντος, μπορεί να προωθήσει τους στόχους της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Η εσωτερίκευση της διδασκόμενης σήμερα ιστορίας ως καθολικής-οικουμενικής ιστορίας αποτελεί, κατά τον Brusa, το πρώτο στερεότυπο που πρέπει να αμβλυνθεί ή και να ανατραπεί θεμελιώνοντας έτσι το διαπολιτισμικό της προσανατολισμό.

Εάν η διδασκόμενη Ιστορία στα σχολεία (αναλυτικά προγράμματα, εγχειρίδια, διαδικασίες διδασκαλίας, εκπαίδευση των εκπαιδευτικών) εξακολουθήσει να ταυτίζεται με την αντίληψη του «εμείς» που διαφέρει από τον «άλλο», τότε ο «βάρβαρος», ο «βεδουίνος», ο «μουσουλμάνος», ο «μαύρος», ο «εβραίος», ο «τσιγγάνος» της Ιστορίας θα συνεχίσουν να υπάρχουν ως διαφορετικοί, ως κατώτεροι, αλλά και ως εχθροί χωρίς ποτέ να μας πουν κάτι που θα μπορούσε να μας κάνει ικανούς να κατανοήσουμε την ιδιομορφία και την ιδιαιτερότητα ως ισότιμες πολιτισμικές μορφές στο ευρύτατο φάσμα της οικουμενικής ολότητας.

Ο Α. Brusa επισημαίνει ακόμα ότι:

«μια νέα γενική παγκόσμια ιστορία δεν χρειάζεται να είναι κοινά αποδεκτή από όλους σε όλα της τα σημεία για να μπορεί να χαρακτηριστεί διαπολιτισμική. Είναι όμως σημαντικό να παρέχει τη δυνατότητα σε όλους να εκφράζουν την άποψή τους και να διευκολύνει τον διάλογο. Διαπολιτισμικότητα σημαίνει συνδιαλλαγή και όχι ομοιομορφία»³.

Στο πλαίσιο αυτό παρουσιάζει τέσσερα μοντέλα διαπολιτισμικής διδακτικής της Ιστορίας βασισμένα στην ιδέα της συνάφειας των εθνικών Ιστοριών:

1) *Μοντέλο της «συνάθροισης» (convento)*: το μοντέλο αυτό φαντάζει σαν ένα τραπέζι όπου παρακάθονται όλα τα σύγχρονα κράτη καθένα από τα οποία επιχειρεί να συστηθεί παρουσιάζοντας τον καλύτερο εαυτό του (την ιστορία και τις παραδόσεις του). Το μοντέλο αυτό το συναντάμε κατά κύριο λόγο στα εγχειρίδια των λεγομένων υπανάπτυκτων χωρών.

2) *Μοντέλο επανακαθορισμού (reversionista)*: στην περίπτωση αυτή απαλείφονται από το παρελθόν τα γεγονότα και οι ιστορικές περίοδοι που ήταν συνυφασμένες με τη δημιουργία στερεοτυπικών εικόνων του «άλλου». Πολεμικά γεγονότα και ηρωικά πρόσωπα παρουσιάζονται λιγότερο έντονα στα νέα σχολικά εγχειρίδια απ' ό,τι σε αυτά του παρελθόντος.

3) *Μοντέλο συσσωρευτικό (accumulativo)*: σε κάθε διδασκόμενη περίοδο της εθνικής ή της ευρωπαϊκής ιστορίας προστίθενται άλλοι παράπλευροι πολιτισμοί, οι οποίοι ανθούσαν σε ένα άλλο σημείο του πλανήτη (Ινδία, Κίνα, Ινδονησία, Αίγυπτος, Μεσοποταμία, Λατινική Αμερική κ.ά.) και

4) *Μοντέλο «ταυτότητας»*: βασίζεται στην αρχή «για να γνωρίσεις τον άλλο είναι αναγκαίο να γνωρίσεις πρώτα τον εαυτό σου». Η δόμηση της προσωπικής μας ταυτότητας –οι ρίζες μας, η πολιτιστική και εθνική μας ταυτότητα, η ιστορική μας μνήμη- είναι αναγκαία προϋπόθεση στις σχέσεις μας με τους άλλους και ξεκινά περισσότερο από την ανάγκη μας να ξεχωρίσουμε παρά από την ανάγκη να απομονωθούμε ή να διαχωρίσουμε τη θέση μας. Το μοντέλο αυτό χαρακτηρίζει κυρίως νέα κράτη και εθνότητες και είναι πολύ διαδεδομένο στις Ηνω-

¹ Ο Antonio Brusa είναι ιστορικός και καθηγητής της Διδακτικής της Ιστορίας του Φιλολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου του Bari και της Σχολής ειδικεύσεως της Pavia.

² Brusa A., Brusa A., Cecalupo M. (2000) *La terra abitata dagli uomini*, IRRSAE Puglia Ed., Bari 2000, 6.

³ Στο ίδιο, 32.

μένες Πολιτείες της Αμερικής. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο μοντέλο αυτό η προσέγγιση της ετερότητας γίνεται μέσα από τον σχετικά περικλειστο κόσμο της ταυτότητας.

2. Η διδακτική μεθοδολογία της «κλίμακας-σκάλας»

Όσον αφορά τη διαπολιτισμική διδακτική μεθοδολογία ο Brusa υιοθετεί τη θέση του Bernard Lepetit⁴ αναφορικά με τη χρήση της γεωγραφικής έννοιας «κλίμακα-σκάλα» με βάση την οποία κινούμαστε ανάμεσα στο ειδικό και το γενικό χωρίς να εγκλωβιζόμαστε στο δογματικό–υποκειμενικό. Η διαπολιτισμικότητα μετασχηματίζεται σε πεδίο σύγκρισης που υπογραμμίζει την ανάγκη «ανοχής» και αποδοχής του «διαφορετικού» και την αναζήτηση διαλόγου με τους «άλλους». Αυτός ο διάλογος είναι η προϋπόθεση για μια αυθεντική και νέα διαπολιτισμική πρόταση.

Σκοπός της «κλιμακωτής λογικής» είναι η απόκτηση της ικανότητας τοποθέτησης του διδασκόμενου θέματος–προβλήματος στην τοπική ή στη καθολική του διάσταση.

Η στοιχειοθέτηση της κλιμακωτής διδακτικής μεθόδου εντοπίζει και αναλύει προβλήματα σε διαφορετικά κάθε φορά επίπεδα, τα οποία κατά σειρά είναι:

1) το παγκόσμιο (είναι το κατάλληλο επίπεδο για τη μελέτη περιβαλλοντικών προβλημάτων και θεμάτων, όπως η διαχείριση των φυσικών αποθεμάτων, η επιβίωση και οι σχέσεις μεταξύ ομάδων),

2) το ηπειρωτικό (υποκείμενο ιστορικής μελέτης γίνεται η ήπειρος στην οποία ανήκει η κάθε χώρα. Θεωρείται ως το κατάλληλο επίπεδο για τη μελέτη θεμάτων όπως οι μετακινήσεις των λαών και τα διάφορα πολιτισμικά κινήματα),

3) το εθνικό (εξετάζονται οι σύγχρονες παραδόσεις, η εθνική ταυτότητα, τα ατομικά δικαιώματα, τη μετάβαση από τον υπήκοο στον πολίτη, κ.ά.),

4) το περιφερειακό (ασχολείται με θέματα όπως ο σχηματισμός αστικών κέντρων, το σύστημα κέντρο-περιφέρεια, οι σχέσεις μεταξύ των περιφερειών) και

5) το τοπικό (στο οποίο αναλύονται τα ειδικά τοπικά προβλήματα).

Στη λογική αυτή και για το βασικό πρόγραμμα διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας επιλέγουμε κάθε φορά το επίπεδο της κλίμακας που θεωρούμε ως πιο σημαντικό. Καλούνται μάλιστα οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί να εντοπίσουν παραδειγματικά συναφή προβλήματα των άλλων διαστάσεων.

Το πώς θα μπορούσαν να αναπτυχθούν τα επιλεγόμενα θέματα μελέτης σε όλα τα επίπεδα της κλίμακας αφορά τη διδακτική στρατηγική που ακολουθεί η κάθε χώρα στη σύνταξη των αναλυτικών της προγραμμάτων. Η προώθηση των διαπολιτισμικών αρχών μέσα από το μάθημα της Ιστορίας θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί καλύτερα από μια αρχική ανάλυση του επιλεγόμενου θέματος στο παγκόσμιο επίπεδο και να ακολουθήσουν οι αναλύσεις των υπολοίπων επιπέδων της κλίμακας-σκάλας προσαρμοσμένες στην αρχική προσέγγιση.

Διαπολιτισμικά Εργαστήρια Ιστορίας

Έχοντας κατά νου ότι είναι σημαντικό οι στρατηγικές, οι τεχνικές και το εκπαιδευτικό υλικό να χαρακτηρίζονται από την ενεργή συμμετοχή των μαθητών και γνωρίζοντας ότι απευθύνονται σε διαφορετικής νοοτροπίας και κουλτούρας ακροατές, γίνεται φανερό ότι η εφαρμογή *διαπολιτισμικών πρακτικών στο μάθημα της Ιστορίας* μπορεί να καταστεί εφικτή ιδιαίτερα μέσω της οργάνωσης και λειτουργίας διαπολιτισμικών εργαστηρίων Ιστορίας στα σχολεία όλων των βαθμίδων. Η ανάπτυξη των εργαστηρίων Ιστορίας αποτελεί σήμερα

⁴ Bernard Lepetit, ιστορικός. Εντάσσεται από κοινού με τους Jacques Revel και André Burguière στην τέταρτη γενιά της σχολής των Annales. Η γενιά αυτή, σύμφωνα με τον Georg Iggers (1999) (*Η ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα. Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*, μετάφραση Παρασκευάς Ματάλας, Αθήνα, Νεφέλη, 87), αντιπροσωπεύει τη διάλυση ενός ιδιαίτερου Annales προσανατολισμού εντός μιας ιστοριογραφίας που περιέχει μια ποικιλία κατευθύνσεων.

τη νέα μεθοδολογική πρακτική εφαρμογή της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας στα ιταλικά σχολεία και έχει ως σκοπό τον εμπλουτισμό των αναλυτικών προγραμμάτων.

Εδώ και εικοσιπέντε χρόνια έχει αρχίσει η διαδικασία εφαρμογής της εργαστηριακής διδακτικής της Ιστορίας που εναντιώνεται στην αφηγηματική, δασκαλοκεντρική και εγχειριδιακή διδασκαλία υποστηρίζοντας τη μάθηση ως έρευνα. Τη δεκαετία του 1980 οι εργαστηριακές εμπειρίες αποτελούσαν την αιχμή του δόρατος της καινοτομίας των αναλυτικών προγραμμάτων της Ιστορίας στο ιταλικό Δημοτικό σχολείο.

Απέχουμε όμως πολύ από το να ξεκαθαριστεί τι ακριβώς εννοούμε με τον όρο «Εργαστήριο Ιστορίας» και προπαντός ποιες είναι οι διδακτικές και επιστημολογικές προϋποθέσεις οι οποίες θεμελιώνουν τη χρήση και το ρόλο του εργαστηρίου. Μέχρι σήμερα παραμένουμε προσηλωμένοι στην ιδέα ότι το εργαστήριο δημιουργεί εμπειρίες ιστορικο-διδακτικής έρευνας δια μέσου της χρήσης ιστορικών πηγών και ασκήσεων θεμελίωσης ικανοτήτων.

Ο Riccardo Pagano⁵ (1996), στο βιβλίο του Διδάσκοντας την Ιστορία. Ανάμεσα στην εμπειρία και τη θεωρία, θεωρεί ότι βασικός σκοπός του εργαστηρίου Ιστορίας είναι: «να ξεπεράσει τα σημερινά όρια της διδασκαλίας, να ενθαρρύνει ανώτερες νοητικές λειτουργίες (ερμηνευτικές, ερευνητικές και λογικοεπισημονικές) και να προωθήσει τη δημιουργικότητα και την επιστημονική περιέργεια» .

Η διδακτική διαδικασία του εργαστηρίου δεν αντικαθιστά το παραδοσιακό μάθημα, αλλά προτείνεται ως μία νέα μορφωτική δυνατότητα στο πλαίσιο της οποίας και πέρα από την καθαρή γνώση ο εκπαιδευόμενος θα μαθαίνει και το «πώς» να μαθαίνει (μεταγνωστικό επίπεδο).

Για την εφαρμογή της εργαστηριακής διδακτικής ο εκπαιδευτικός πρέπει να προσανατολισθεί και να υποστηριχθεί ώστε να αποκτήσει τη νοοτροπία και την ικανότητα του ερευνητή και ο μαθητής να γίνει ο πρωταγωνιστής της ιστορικής έρευνας αξιολογώντας ο ίδιος τα ιστορικά εγχειρίδια και τις ιστορικές πληροφορίες μέσω των διαδικασιών αναζήτησης, επιλογής, συλλογής, ανάλυσης, ερμηνείας και φύλαξης, των ιστορικών πηγών. Παράλληλα, το σχολείο για να στηρίξει την καινοτόμο μεθοδολογία του εργαστηρίου θα πρέπει να δημιουργήσει αίθουσες δραστηριοτήτων και βιβλιοθήκες επανακαθορίζοντας και το σχολικό ωράριο. Επιπλέον, με τον τρόπο αυτό ενισχύεται η σχέση της σχολικής με την εξωσχολική εκπαίδευση μέσω της συνεργασίας της σχολικής τάξης με αρχαία, βιβλιοθήκες, μουσεία, ιδρύματα, και άλλες οργανώσεις.

Η αξιολόγηση των εκπαιδευόμενων μέσα σ' αυτή τη διδακτική διαδικασία θα μπορούσε να εφαρμόζεται στη βάση επτά κεντρικών αξόνων-ικανοτήτων:

- του σχηματισμού υποθέσεων σχετικών με το εκάστοτε ιστορικό θέμα,
- της ανεύρεσης και συλλογής των βιβλιογραφικών πηγών,
- της επιλογής των πηγών,
- του διαχωρισμού των πηγών,
- του επανακαθορισμού της αρχικής υπόθεσης,
- της επαναδόμησης της ιστορικής αφήγησης, βάσει των νέων πηγών και
- της σύγκρισης των ερευνητικών αποτελεσμάτων με τις ιστοριογραφικές απόψεις που

εμπεριέχονται στα σχολικά εγχειρίδια.

Όσον αφορά τη διαπολιτισμική διάσταση των εργαστηρίων Ιστορίας μια πλήρης παρουσίαση των σκοπών, της μεθοδολογίας και των ειδών τους γίνεται στο βιβλίο των Antonio Brusa, Anna Brusa και Marco Cecalupo, *La terra abitata dagli uomini – Γη, κατοικημένη από ανθρώπους*. Οι εργαστηριακές «ενότητες» (εκπαιδευτικά παιχνίδια, ερευνητικές δραστηριότητες ή ειδικές ασκήσεις), που παρουσιάζονται στο βιβλίο, έχουν συνταχθεί και μελετηθεί από μία πληθώρα ιστορικών και εκπαιδευτικών της διοικητικής περιφέρειας της

⁵ Riccardo Pagano, ιστορικός, καθηγητής Ιστορίας του Σχολείου και των Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων στη σχολή Επισημών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου του Bari.

Απουλίας (Puglia) και επιπλέον έχουν γίνει αντικείμενο διδακτικής έρευνας και πειραματισμού σε σχολεία με συντονιστικό όργανο το IRRSAE PUGLIA (Περιφερειακό Ινστιτούτο Πειραματικής Έρευνας και Εκπαιδευτικής Ενημέρωσης της Απουλίας).

Το εργαστήριο διαπολιτισμικής διδακτικής της ιστορίας, κατά τους συγγραφείς:

«οδηγεί τους μαθητές, με τρόπο ενεργό, να ανακαλύψουν όψεις και μοντέλα της ιστορικής γνώσης, να αποκτήσουν μία υπεύθυνη συμπεριφορά απέναντι στους άλλους, να αντιμετωπίσουν και επιλύσουν ιστορικά προβλήματα με κριτικό πνεύμα και να θεωρήσουν το σφάλμα ως εργαλείο αυτοαξιολόγησης και γνωστικής-συναισθηματικής ανάπτυξης»⁶.

Η εργαστηριακή διαδικασία προβλέπει πέντε φάσεις:

- 1) την παρατήρηση, συζήτηση και παρουσίαση του ιστορικού υλικού,
- 2) τον προβληματισμό και μετασχηματισμό του παρατηρήσιμου φαινομένου σε κριτική ερώτηση,
- 3) την έρευνα όψεων που θα μπορούσαν να προσφέρουν δεδομένα για τις απαντήσεις,
- 4) τον σχηματισμό εννοιών και γενικών αρχών και
- 5) τη γνωστική και συναισθηματική ανασυγκρότηση, βάσει της οποίας θα γίνει η αξιολόγηση της βιωμένης εμπειρίας.

Τυπολογικά θα μπορούσαμε να διακρίνουμε εσωτερικά το διαπολιτισμικό εργαστήριο Ιστορίας με κριτήριο το φάσμα των δραστηριοτήτων του ως εξής:

α) *εργαστήριο περιβάλλοντος*: το περιβάλλον χρησιμοποιείται ως εγκυκλοπαίδεια μέσα στην οποία υπάρχουν πληροφορίες. Η διαφύλαξη της ισορροπίας του οικοσυστήματος αποτελεί θέμα που αφορά όλους μας και που κανείς μόνος του δεν μπορεί να την εξασφαλίσει αντιμετωπίζοντας τα μεγάλα περιβαλλοντικά προβλήματα της σύγχρονης κοινωνίας. Η συνειδητοποίηση της ανάγκης για κοινή δράση προωθεί την αντίληψη της κοινής πορείας της ανθρωπότητας.

β) *εργαστήριο επιστημονικών εμπειριών*: εμπεριέχει την επαφή με πρώτες ύλες και υλικά και τη μελέτη των ειδικών χαρακτηριστικών τους. Παράγει φυσικά και χημικά φαινόμενα. Παράδειγμα αποτελεί η ανάλυση και μελέτη των φυσικών χαρακτηριστικών και των τρόπων διαφύλαξης ενός εγγράφου το οποίο αποτελεί ιστορική πηγή.

γ) *εργαστήριο συναισθημάτων και σχέσεων*: αφορά τη μελέτη των μοντέλων συμπεριφοράς, τους νόμους, τους κανόνες, τους τρόπους σκέψης και επικοινωνίας, καθώς επίσης και το σεβασμό που πρέπει να αποδίδεται στους άλλους.

δ) *εργαστήριο εικονικής αρχαιολογίας*: ο μαθητής, εργαζόμενος ατομικά ή συλλογικά, σκέφτεται, σχεδιάζει και κατασκευάζει ομοιώματα οχυρών, εργαλείων, οικιακών ειδών, πήλινων αγγείων ή ακόμα και τροφών (όπως το ψωμί), σύμφωνα με τις συνθήκες ζωής και τα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά της ιστορικής περιόδου που διδάσκεται.

ε) *εργαστήριο ιστορικών πηγών*: για το τελευταίο αυτό είδος εργαστηρίου θα παρουσιάσουμε ως παράδειγμα το γενικό πλαίσιο μιας εργαστηριακής δραστηριότητας που παρουσιάζεται στο βιβλίο των Antonio Brusa, Anna Brusa και Marco Cecalupo, *La terra abitata dagli uomini*, όπου είναι εμφανής η ταυτόχρονη επεξεργασία και ανάλυση μιας ιστορικής πηγής με την πρόωθηση των διαπολιτισμικών διδακτικών στόχων μέσω του μαθήματος της Ιστορίας.

Η εργαστηριακή αυτή δραστηριότητα έχει το τίτλο: *Ονομάζομαι Ali*⁷.

Βασίζεται σε μια κειμενική πηγή. Πρόκειται για ένα βιβλίο – ημερολόγιο ενός μαροκινού μετανάστη που ζει στο Μιλάνο της Ιταλίας, του Mohamed. Δημοσιεύτηκε το 1990 και αποτελεί ένα από τα πρώτα δείγματα της λεγόμενης «μεταναστευτικής λογοτεχνίας».

⁶ Brusa A., Brusa A., Cecalupo M. (2000), ό. π., 125.

⁷ Η επεξεργασία του εργαστηρίου έγινε από τους Franz Impellizzeri και Marco Cecalupo βάσει της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε στο βιβλίο του Gusso Maurizio (1995) (επιμέλεια), *Culture e identità in gioco. Percorsi didattici interdisciplinari di educazione alla pace e al dialogo interculturale*, Emi Bologna, 139-144. Τα κείμενα του ημερολογίου – αφήγησης προέρχονται από το βιβλίο του Bouchane Mohamed (1990), *Chiamatemi Ali*, Milano, Leonardo.

Σκοπός του εργαστηρίου είναι η ανεύρεση πληροφοριών που θα μας βοηθήσουν να στοιχειοθετήσουμε το πλαίσιο της οικονομικής μετανάστευσης, της αποδοχής των μεταναστών καθώς και την οπτική γωνία της χώρας που φιλοξενεί τους μετανάστες χωρίς όμως γενικεύσεις και καθολικές αλήθειες αλλά μόνο ως μια εκδοχή της πραγματικότητας.

Από το βιβλίο επιλέγονται και συλλέγονται συγκεκριμένες ενότητες-ημέρες. Κάθε ημέρα αποτυπώνεται σε ξεχωριστό φύλλο χαρτί.

Οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες οι οποίες θα παίξουν το ρόλο του ιστορικού που συζητά με άλλους ιστορικούς (τις άλλες ομάδες).

Ο εκπαιδευτικός – συντονιστής δίνει τον απαραίτητο χρόνο ώστε κάθε ομάδα να μπορέσει να κατανοήσει το περιεχόμενο της συγκεκριμένης πηγής.

Κατόπιν ξεκινά η συζήτηση η οποία και θα κινηθεί σε τέσσερις κεντρικούς άξονες-διδακτικούς στόχους:

1) Επιλογή

Αφού έχουν μελετηθεί οι παράγραφοι ζητάμε από τις ομάδες να αναζητήσουν όλες τις χρήσιμες πληροφορίες ώστε να κατανοηθεί η άποψη του Mohamed σχετικά με την ισλαμική θρησκεία, τη τροφή των μουσουλμάνων, τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μουσουλμάνοι στην Ιταλία, τους κανόνες που αφορούν τις γυναίκες μουσουλμάνες, το μουσουλμανικό εορτολόγιο, την εργασία των μεταναστών στην Ιταλία, τις σχέσεις μεταξύ των μουσουλμάνων με τον πληθυσμό της περιοχής, και άλλα θέματα που προτείνουν οι μαθητές.

Κάθε ομάδα μαθητών επιλέγει ένα από τα παραπάνω θέματα και δημιουργεί μια λίστα από σχετικές πληροφορίες σημειώνοντας και τη σελίδα-ημέρα του ημερολογίου από όπου εξήχθη η πληροφορία.

2) Εξέταση

Ο δεύτερος άξονας-στόχος αφορά την ανακάλυψη των κρυφών παράπλευρων πληροφοριών. Η κάθε ομάδα προσπαθεί να κατασκευάσει ταμπέλες όπου οι πληροφορίες θα κατηγοριοποιηθούν.

Για να συλλεγούν αυτές οι πληροφορίες ο εκπαιδευτικός-συντονιστής ενθαρρύνει και προσανατολίζει τη συζήτηση διατυπώνοντας ο ίδιος συγκεκριμένες ερωτήσεις-νέους προβληματισμούς όπως: ποιες είναι οι κύριες διαφορές ανάμεσα στις διατροφικές συνήθειες της Ιταλίας και αυτές του Ισλάμ; Υπάρχουν σύνδεσμοι ανάμεσα στις κύριες γιορτές και στις διατροφικές συνήθειες των μουσουλμάνων; Ποια διαφορά εντοπίζει ο Mohamed ανάμεσα στις ιταλικές και τις μουσουλμανικές γιορτές; Ποιες δυσκολίες εντοπίζει ο Mohamed όσον αφορά την αποδοχή του από την ιταλική κοινωνία;

3) Ερμηνεία

Αποτελεί την πιο σημαντική φάση της εργαστηριακής δραστηριότητας.

Αφορά την κατανόηση της αξίας της πηγής διαμέσου της αναζήτησης του συντάκτη της και της σκοπιμότητας που αυτή καλύπτει.

Η συζήτηση μετατοπίζεται στο θέμα της πολιτισμικής-θρησκευτικής ταυτότητας και στον τρόπο με τον οποίο αυτή μπορεί να ενσωματωθεί σε διαφορετικές κοινωνίες.

Για να ερμηνεύσουμε λοιπόν το ημερολόγιο, η συζήτηση θα πρέπει να προσανατολισθεί σε θέματα όπως: Προσωπικά στοιχεία του συγγραφέα (οικογενειακή κατάσταση, μορφωτικό επίπεδο, κ.ά.), πόσο επηρεάστηκε η τελική σύνταξη του κειμένου από τους εμπορικούς σκοπούς της έκδοσης του βιβλίου, η αξία που δίνουμε στη συγκεκριμένη πηγή και ποιες άλλες πηγές θα μας βοηθούσαν στην εμβάθυνση του θέματος.

4) Συγγραφή

Όταν ένας ιστορικός τελειώνει την ανάλυση των πηγών, αφηγείται στους άλλους την ιστορία του.

Οι μαθητές που έχουν συμμετάσχει στην εργαστηριακή προσέγγιση του θέματος που μόλις περιγράψαμε και έχουν διαμορφώσει μια σαφή εικόνα του Mohamed ως ανθρώπου που βρισκείται ανάμεσά μας και παρουσιάζει τις δικές του πολιτισμικές, θρησκευτικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες, προσπαθούν στη συνέχεια ή να συγγράψουν μόνοι τους την

ιστορία του ή να τεκμηριώσουν με αναφορές στις πηγές ένα κείμενο προετοιμασμένο από τον εκπαιδευτικό-συντονιστή του εργαστηρίου.

Συνοψίζοντας διαπιστώνουμε ότι η προσπάθεια θεωρητικής στοιχειοθέτησης των μοντέλων της διαπολιτισμικής διδακτικής, η επιλογή συγκεκριμένης μεθοδολογίας με την υιοθέτηση της γεωγραφικής έννοιας της κλίμακας-σκάλας και η εφαρμογή εργαστηριακών πρακτικών με την ίδρυση και λειτουργία εργαστηρίων Ιστορίας, αποτελούν σήμερα, μεταξύ άλλων, την ιταλική απάντηση στο αυξανόμενο φαινόμενο της πολυπολιτισμικής διάρθρωσης του μαθητικού πληθυσμού και κατά συνέπεια της προσαρμογής του ιταλικού εκπαιδευτικού συστήματος και της ιταλικής κοινωνίας γενικότερα στα νέα δεδομένα που επιβάλλει η διαπολιτισμική συμβίωση και η ανάγκη ειρηνικής συνύπαρξης και κοινής πορείας της ανθρωπότητας στη νέα χιλιετία.

Το θέατρο του ελληνισμού της διασποράς, 19ος-20ός αιώνας: Συμβολή ενός πανεπιστημιακού μαθήματος στη διδασκαλία της ιστορίας του ελληνισμού της διασποράς

Χρυσόθεμις Σταματοπούλου – Βασιλάκου

Αντικείμενο της παρούσας εισήγησης αποτελεί η παρουσίαση ενός πανεπιστημιακού μαθήματος έμμεσης διδασκαλίας της ιστορίας του ελληνισμού της διασποράς, όχι σε ένα Τμήμα Ιστορικών Σπουδών, όπως θα περίμενε κανείς, αλλά στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, του οποίου έχω την τιμή να είμαι μέλος Δ.Ε.Π. Η έμμεση αυτή διδασκαλία τού υπό συζήτηση αντικειμένου πραγματοποιείται στα πλαίσια του μαθήματος με θέμα «Το θέατρο του ελληνισμού της διασποράς 19ος-20ός αιώνας», που έχει σχεδιαστεί και έχει μέχρι στιγμής διδαχτεί από την ομιλούσα τρεις φορές ως μάθημα επιλογής, μια φορά στο προπτυχιακό (1997-1998) και δύο φορές στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του Τμήματος μας (1999, 2003), με ικανοποιητικά αποτελέσματα θέλω να πιστεύω.

Παραβιάζω ανοικτές θύρες επισημαίνοντας την ιδιαίτερα σημαντική θέση που κατέχει στη γενικότερη ιστορική πορεία του ελληνισμού η νεοελληνική διασπορά¹. Μοιραία λοιπόν οι ασχολούμενοι με την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου θα μελετήσουν την ιστορία της νεοελληνικής διασποράς, πρώτα της ιστορικής και μεταγενέστερα της μεταναστευτικής, στην προσπάθειά τους να εξηγήσουν την εμφάνιση του θεατρικού φαινομένου στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, είτε ως μορφή πνευματικής δημιουργίας (μεταφραστικό πρώτα εγχείρημα και αργότερα συγγραφή πρωτότυπων θεατρικών έργων), είτε ως καλλιτεχνική δημιουργία με κοινωνική διάσταση, όπως είναι η θεατρική παράσταση. Ιδιαίτερα για τους μελετητές του νεοελληνικού θεάτρου του 19ου αιώνα, το κέντρο ενδιαφέροντος μετακινείται από την Αθήνα, στα κέντρα του μείζονος ελληνισμού. Άλλωστε η αθηνοκεντρική άποψη που είχε συστηματικά καλλιεργήσει ο Γιάννης Σιδέρης μέσα από την «Ιστορία του νέου ελληνικού θεάτρου»² έχει καταρριφθεί από τα πορίσματα νεότερων μελετών³. Η «καρδιά» του νεοελληνικού θεάτρου τον αιώνα αυτό έχει πλέον αποδειχτεί ότι κτυπούσε στις εκτός ελλαδικού χώρου ελληνικές παροικίες⁴

¹ Χασιώτης Ι. Κ. (1993) *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής Διασποράς* Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 11.

² Σιδέρης Γιάννης (1951). *Ιστορία του νέου ελληνικού θεάτρου: 1794-1944*. Τόμ. Α' 1794-1908. Αθήνα, Ίκαρος. Β' έκδοση Αθήνα: Μουσείο και Κέντρο Μελέτης του Ελληνικού Θεάτρου, Καστανιώτης, 1990.

³ Πούχνερ Βάλτερ (2002) Η νέα εικόνα της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου, όπως διαμορφώθηκε από τις θεατρολογικές έρευνες των τελευταίων 25 χρόνων στο: Βιβιλάκης Ι. (επιμ.) *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου «Το ελληνικό θέατρο από τον 17ο στον 20ο αιώνα»*. Αθήνα, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Ergo, 26.

⁴ Πούχνερ Βάλτερ (1992). *Το θέατρο στην Ελλάδα: Μορφολογικές επισημάνσεις*. Αθήνα, Παίριδης, 333.

(Βουκουρέστι⁵, Ιάσιο⁶, Οδησσό⁷, Κωνσταντινούπολη⁸, Σμύρνη⁹, Αλεξάνδρεια¹⁰ κ.λπ.) για να μνημονεύσουμε τις σημαντικότερες.

Ας μη ξεχνάμε ότι οι πρώτες χειρόγραφες μεταφράσεις¹¹ στα ελληνικά έργων του Μολιέρου¹², του Μεταστάσιου¹³ και του Γκολντόνι¹⁴ πραγματοποιούνται στο γόνιμο πνευ-

⁵ Λάσκαρης Νικ. (1939) *Ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου*. Τόμ. Α' Αθήνα, Μ. Βασιλείου, 179-254. Camariano Ariadne (1943) *Le théâtre grec à Bucarest au début du XIXème siècle*. *Balkanica* 6, 381-416. Οικονομίδης Δημ. (1949) *Ιστορία του εν Βουκουρεστίω ελληνικού θεάτρου*. *Ελληνική Δημιουργία*, τόμ. 3, 1949, 893-898, 984-989 και τόμ. 4, 51-55. Του ίδιου (1950) Ο Κ. Κυριακός Αριστίας μέχρι της αφίξεως του εις Αθήνας. *Ελληνική Δημιουργία* 4, 43 κεξ. Του ίδιου (1952) Από την ιστορίαν του νεοελληνικού και ρουμανικού θεάτρου: Συμβολή εις τα περί του βίου και δράσεως του κωνσταντινουπολίτου Κωνσταντίνου Κυριακού-Αριστίας. *Αρχαίον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 12, 147-196. Του ίδιου (1954) Το εν Βουκουρεστίω ελληνικόν θέατρον και οι μαθηταί του Κωνσταντίνου Κυριακού Αριστίας. *Αρχαίον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού* 19, 161-192. Ζωίδης Γ. (1964) *Το θέατρο της Φιλικής Εταιρείας: Μελέτη*. Αθήνα, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις. Του ίδιου (1964) *Κωνσταντίνος Κυριακός Αριστίας* Αθήνα, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις. Ζώρας Γ. (1967) Το εν Βουκουρεστίω ελληνικόν θέατρον και η συμβολή του Στεφάνου Κομμητά. *Παρνασσός*, 9, 503-510. Σιδέρης Γιάννης (1970) Το Εικοσιένα και το θέατρο ήτοι πως γεννήθηκε η νέα ελληνική σκηνή. *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1970, σσ.151-191. Βαλέτας Γ. (1971) *Θεόδωρος Αλκαίος, ο βάρδος και ο καπετάνιος του εικοσιένα: Τα πρώτα θεατρικά*. Αθήνα, 9-20. Puchner Walter (1975) *Hof-Schul-und Nationaltheater der Griechischen Aufklärung im Europäischen Südosten. Maske und Kothurn* 21, 235-262. Σιατόπουλος Δημ. (1984) *Το θέατρο της Ρωμοσύνης*. Αθήνα, Φιλιππούτης, 100-107. Πούχνερ Βάλτερ (1985) Τρεις Έλληνες θεατράνθρωποι στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα: Ρορονίς, Δημητρίου, Κυριακός Αριστίας. *Δρώμενα*, 10-11, Ιούλ. – Δεκ. 1985, 78-96. Σπάθης Δημ. (1986) *Ο Διαφωτισμός και το νεοελληνικό θέατρο: Επτά μελέτες*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 47-49 και 61-68. Πούχνερ Βάλτερ. (1993) *Η ιδέα του εθνικού θεάτρου στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα*. Αθήνα, Πλέθρον, 66-78. Βάλας Μίμης (1994,) *Το νεοελληνικό θέατρο από το 1453 έως το 1909*. Αθήνα, Ειρμός, 265-275.

⁶ Λάσκαρης Νικ. (1939) *ο.π.* τόμ. Α', σ. 112-120. Ζωίδης Γ. (1964) *Το θέατρο της Φιλικής Εταιρείας* *ο.π.*, Βαλέτας Γ. (1971) *Θεόδωρος Αλκαίος, ο βάρδος και ο καπετάνιος του Εικοσιένα* *ο.π.* Σιδέρης Γ. (1951) Το Εικοσιένα και το θέατρο, ήτοι πως γεννήθηκε η νέα ελληνική σκηνή *ο.π.* Σιατόπουλος Δημ. (1984), *ο.π.*, 115-117. Πούχνερ Β. (1993) *Η ιδέα του εθνικού θεάτρου στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα*, *ο.π.*, 67-69, 77-79, 180-181.

⁷ Λάσκαρης Νικ. (1949) Τα εν Οδησσώ 1814-1824. *Ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου* *ο.π.*, τόμ. Α' 150-178. Puchner W. (1975) *Hof-Schul-und Nationaltheater der Griechischen Aufklärung im Europäischen Südosten* *ο.π.*, 235-262. Ταμπάκη Άννα (1980). Το ελληνικό θέατρο στην Οδησσό: 1814-1818: Αθησαύριστα στοιχεία. *Ο Ερασιστής* 16, 1980, 229-238. Σιατόπουλος Δημ. (1984) *ο.π.* 190-193. Σπάθης Δημ. (1986) *ο.π.*, 49-61. Βάλας Μίμης (1994) *ο.π.*, 276-282.

⁸ Αντ. Μετίν (1977) Η δράση του ελληνικού θεάτρου στην παλαιά Κωνσταντινούπολη: Μία ιστορική αναδρομή από το 1818 ως το 1914. *Θέατρο*, 10, αρ. 59-60, Σεπτ. – Δεκ. 1977, 39-59. Σταματοπούλου-Βασιλάκου Χρυσόθεμις (1994-96) *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα*. Αθήνα, Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών, 2 τόμ.

⁹ Σολομωνίδης Χρήστος (1954) *Το θέατρο στη Σμύρνη: 1657-1922*. Αθήνα.

¹⁰ Λαχανοκάρδης Η. (1927) *Το θέατρον εις την Αλεξάνδρειαν παλαιά και νέα*. Αλεξάνδρεια. Πολίτης Αθην. (1928) *Συμβολή του Ελληνισμού εις την ανάπτυξιν της νεωτέρας Αιγύπτου*. Τόμ. Β'. Ο Ελληνισμός και η νεώτερη Αίγυπτος. Αλεξάνδρεια – Αθήνα. Γιαλουράκης Μανώλης (1967) *Η Αίγυπτος των Ελλήνων: Συνοπτική ιστορία του Ελληνισμού της Αιγύπτου*. Αθήνα: Μητρόπολις, 505-533. Καρματζός Παναγιώτης (1974) *Αλεξάνδρεια: Θεατρικά και φιλολογικά*. Αθήνα, Κριτικά Φύλλα. Σουλογιάννης Ευθύμιος (2003) Η αφύπνιση του παροικιακού θεάτρου της Αιγύπτου. Στο αφιέρωμα: «Το θέατρο της Διασποράς». *Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, 7 Σεπτ. 2003, 22-23.

¹¹ Ταμπάκη Άννα (2001) Χειρόγραφες μεταφράσεις του Διαφωτισμού: Η πρόσληψη των δυτικοευρωπαϊκών λογοτεχνικών ειδών. *Σύγκριση = Comparaison*, 12, 7-28.

¹² Droulia Loukia (1974) Molière traduit en grec 1741: Présentation de deux manuscrits. *Symposium «L' époque phanariote»*. Thessalonique, Institute for Balkan Studies, 413-418. Ταμπάκη Άννα (1988) *Ο Μολιέρος στην φαναριώτικη παιδεία: Τρεις χειρόγραφες μεταφράσεις*. Αθήνα, ΕΙΕ/ΚΝΕ, (Τετράδια Εργασίας, 14). Ζώρας Γεράσιμος (1990) Μία άγνωστη μετάφραση κωμωδίας του Μολιέρου στα ελληνικά. Παρουσία, 7, 61-88. Tabaki Anna (1994) Traduzioni greche manoscritte da Molière: L' uso dell' italiano come lingua veicolare. Testi letterari italiani tradotti in greco (dal' 500 ad oggi). A cura di Mario Vitti. Messina, Rubbetino, 153-161. Της ίδιας (1997) Φαναριώτικες μεταφράσεις έργων του Μολιέρου: Το χ.φ. III 284 της Βιβλιοθήκης Μ. Eminescu του Ιαίου. *Ο Ερασιστής*, 21, 379-382.

¹³ Ο Ιωάννης Καρατζάς, γιος του ηγεμόνα της Βλαχίας Νικολάου μεταφράζει έμμετρα τα έργα «Δημοφών», «Υπερμήστρα» και «Νήσος η έρημος» του Μεταστάσιου. Βλ. Σπάθης Δημ. (1986) Άγνωστες μεταφράσεις του Μεταστάσιου. Στον τόμο: *Ο Διαφωτισμός και το νεοελληνικό θέατρο: Επτά μελέτες* *ο.π.*, 101-144.

¹⁴ Σπάθης Δημ. (1986) Η παρουσία του Γκολντόνι *ο.π.*, 199-201. Βλ. επίσης. *Dieci commedie di Goldoni tradotte in neogreco*. Edizione a cura di Anna Gentilini, Lidia Martini, Cristina Stevanoni. Padova, Università di Padova, 1988 και Gentilini Anna (1991) *Il Goldoni di Karatzas. III Convegno Nazionale di Studi Neogreci « Italia e Grecia: Due culture a confronto»* (Palermo, 19-20 Ottobre 1989, Catania 21 Ottobre, 1989): Atti. Palermo, Università di Palermo, 81-91.

ματικό περιβάλλον των φαναριώτικων κύκλων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες στα μέσα του 18ου αιώνα και στην πρώτη δεκαετία του 19ου αιώνα. Το ίδιο ισχύει και για τα πρώτα πρωτότυπα θεατρικά έργα¹⁵. Ας αναφέρουμε τα έργα: το «Αχούρι»¹⁶ (1692) του Νεόφυτου, ιερομονάχου στο μοναστήρι του Αγίου Σάββα στη Ρουμανία, «Κωμωδία των αληθών συμβάντων»¹⁷, «Αυξεντιανός ο μετανωημένος»¹⁸, «Αλεξανδροβόδας ο ασυνειδητος»¹⁹ (1785) του Γεωργίου Σούτσου, «Το σαγανάκι της τρέλλας»²⁰ (ante 1786), «Ο χαρακτήρ της Βλαχίας»²¹ (1785-1820), «Η νέα κωμωδία της Βλαχίας»²² (1820) και «Επάνοδος ή το Φανάρι του Διογένους, (1803) του Αγάπιου Χαπίπη²³, ενώ οι πρώτες ελληνικές εκδόσεις θεατρικών έργων θα τυπωθούν στα τυπογραφεία των ελληνικών παροικιών της Βενετίας²⁴ (Νικ. Γλυκός), της Βιέννης²⁵ (εκδότες Πολυζώης Λαμπανιζιώτης και Μαρκίδης Πούλιος), του Βουκουρεστίου, επίσης στη Μόσχα, την Οδησό, το Λιβόρνο²⁶ κ.ά.

Θα πρέπει εδώ παρενθετικά να τονίσουμε την ιδιαίτερη συμβολή της υπάρχουσας και συνεχώς αυξανόμενης βιβλιογραφίας²⁷ για τη νεοελληνική Διασπορά (ιστορική και μετα-

¹⁵ Πρόκειται βασικά για σατιρικά κείμενα προερχόμενα από φαναριώτικους κύκλους και το περιβάλλον του Πατριαρχείου. Βλ. Paracostea-Danielopolu (1977) *La satire sociale-politique dans la littérature dramatique en langue grecque des Principautés (1774-1830)*. *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, 15, 1977, 75-92.

¹⁶ Legrand Emile. (1881) *Bibliothèque Grecque Vulgaire*. Vol. 2 Paris, LXXIII – LXXXVI, 148-165.

¹⁷ Σκουβαράς Ευάγγελος (1970) Στηλιτευτικά κείμενα του ΙΗ' αιώνας. *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 20, 181-194.

¹⁸ Βιβιλιάκης Ιωσήφ (2002) *Αυξεντιανός ο μετανωημένος: Μία πολιτική κωμωδία του 18ου αιώνα. Πρακτικά του Α' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου «Το ελληνικό θέατρο από τον 17ο στον 20ό αιώνα»*. Αθήνα, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Ergo, 69-80.

¹⁹ Σούτσος Γεώργιος Ν. (1995) *Αλεξανδροβόδας ο ασυνειδητος: Κωμωδία συντεθείσα εν έτει 1785*. Σχολιασμένη έκδοση και συνοδευτική μελέτη: Φαναριώτικη κοινωνία και σάτιρα του Δημ. Σπάθη. Αθήνα, Κέδρος.

²⁰ Rigas. *Scieri inedite*. Έκδοση μετάφραση, επίλογος Lia Brad Chisacorf (1998). Bucharest, Academia Romana Institutul Studii Sud Est Europeene. Έχει αποδοθεί στον Ρήγα, αλλά με μη ικανοποιητική τεκμηρίωση. Βλ. Σπάθη Δημ. (1999) Στο εργαστήρι της φαναριώτικης σάτιρας. *Τα Ιστορικά* 31, 486-496. Επίσης Ευαγγελάτος Σπύρος (2000) Βιβλιοκρισία. *Παράβασις*, 3, 289-292 και Πούχνερ Βάλτερ (2002) Βιβλιοκρισία. *Παράβασις*, 4, 295-309.

²¹ Paracostea, Danielopolu (1977), ό.π.

²² Ό.π. Βλ. επίσης Ταμπάκη Άννα (2003). *Το νεοελληνικό θέατρο 18ος-19ος αι.: Ιστορία – Δραματουργία: Εισαγωγική μελέτη*. Αθήνα, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, 51-62.

²³ Δημαράς Κ.Θ. (1992) Βιογραφικά του Αγαπίου Χαπίπη. *Ιστορικά Φροντισματα*. Τόμ. Α'. Αθήνα, Πορεία, 103-112.

²⁴ Αναφέρονται ενδεικτικά οι εκδόσεις: «Αμύντας» του Τορκοάτο Τάσσο (Βενετία, 1745), «Ζηνοβία» του Μεταστάσιου (Βενετία, 1755), Έξι τραγωδίες του Μεταστάσιου (Βενετία, 1779) κ.ά.

²⁵ Αναφέρονται ενδεικτικά οι εκδόσεις: Τρεις κωμωδίες του Goldoni (Βιέννη, 1791), «Ο Δημοφόντης» και «Αχιλλεύς εν Σκύρω» του Μεταστάσιου (Βιέννη, 1794), «Φλότας» του Lessing (Βιέννη, 1796) «Θεμιστοκλής» το Μεταστάσιου (Βιέννη, 1796) κ.ά.

²⁶ Βλ. αναλυτικά βιβλιογραφίες Emile Legrand, Γκίνη – Μέξη, Λαδογιάννη – Τζούφρη.

²⁷ Εξαιρετικά χρήσιμη η βιβλιογραφία στο τέλος του βιβλίου *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής Διασποράς*, του Ι. Κ. Χασιώτη (1995), ό.π., 199-214. Ενδεικτική μεταγενέστερη βιβλιογραφία: *Ο απόδημος ελληνοισμός*. Αθήνα, 1995, Αιγυπτίας Β. (επιμ.) (2001). *Ατλας της ελληνικής Διασποράς*. Αθήνα, Αλέξανδρος. Βεντούρα Λίνα (1994) *Μετανάστευση και έθνος: Μετασηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Αθήνα. *Ο Ελληνοισμός στην Ενωμένη Ευρώπη* (1992) Βρυξέλλες, Διεθνές Κέντρο Απόδημου Ελληνισμού. (1998) *Ο Ελληνοισμός της Διασποράς: Προβλήματα και προοπτικές: Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο*. Αθήνα: Λιβάνης. *Ο Ελληνοισμός της Διασποράς και η ελληνική παιδεία του: Στ' Διεθνές Παιδαγωγικό Συνέδριο* (Φλώρινα, 29-31 Οκτ. 1993). Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 1995. Καζάκος Πάνος (1999) *Ο απόδημος Ελληνοισμός στις Σκανδιναβικές χώρες*. Αθήνα ΓΓΑΕ. Του ίδιου (1995) *Ο Ελληνοισμός στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα ΓΓΑΕ. Παπαδοπούλου – Συμεωνίδου (1998) *Δίκτυα και πολιτική οργάνωση του οικουμενικού ελληνοισμού*. Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης. Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος (2000) *Διασπορά και εθνική στρατηγική* Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα. Clogg, Richard (1999) *The Greek diaspora in the twentieth century*. London, Macmillan, Ioannides Christos (1997) *Greek in english speaking countries: culture, identity, politics*. New York, Aristid Caratzas κ.ά.

ναστευτική), που αποτελεί προϋπόθεση και εκ των παραγόντων *όντων ουκ άνευ* για την έρευνα της ιστορίας του ελληνικού θεάτρου της Διασποράς. Οι μελετητές του τεράστιου αυτού και ανεξάντλητου επιστημονικού αντικειμένου, Έλληνες και ξένοι, προσφέρουν έμμεσα τεράστιες υπηρεσίες στους θεατρολόγους που ασχολούνται με το αντικείμενο αυτό, και οι οποίοι δυστυχώς είναι ελάχιστοι, επισημαίνοντας σχετικά αρχεία και φέροντας στην επιφάνεια όγκο άγνωστων πληροφοριών που μπορούν να αξιοποιηθούν και στην έρευνα για το θέατρο της Διασποράς.

Τα δεδομένα και τα πορίσματα των νεότερων θεατρολογικών ερευνών, μετά το θάνατο του Γιάννη Σιδέρη το 1975, και ιδιαίτερα μετά το 1990 με την ίδρυση των τριών πανεπιστημιακών τμημάτων Θεατρικών Σπουδών στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση, (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα), μαζί με τον προϋπάρχοντα από το 1978 Τομέα Θεάτρου και Κινηματογράφου της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, που έδωσαν μεγάλη ώθηση σε νέες έρευνες για άγνωστες περιοχές του νεοελληνικού θεάτρου, έχουν διαφοροποιήσει τη συνολική εικόνα της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου, έτσι όπως μας τον παρέδωσαν οι παλαιοί ιστορικοί του αντικειμένου Νικόλαος Λάσκαρης, Γιάννης Σιδέρης, και Μίμης Βάλσας, «*η νέα αντίληψη της ιστορίας αυτής του νεοελληνικού θεάτρου δεν διατάζει να επισημάνει, εκτός από τις υπαρκτές συνέχειες, τις ρήξεις και τις τομές του, που συνδέονται με την τύχη του ελληνισμού της διασποράς από την περίοδο της φραγκοκρατίας ως τον 20ό αιώνα*»²⁸.

Έτσι πέρα από την ανάγκη ανασύνταξης της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου στον ελλαδικό χώρο, έχει γίνει συνείδηση στους θεατρολόγους και ειδικά έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ομιλούσα, η ανάγκη σύνταξης μιας παράλληλης ιστορίας θεάτρου για τον ελληνισμό της διασποράς, που θα περιλαμβάνει και τον 20ό αιώνα, terra ακόμη incognita για τη θεατρολογική έρευνα. Απαραίτητη λοιπόν προϋπόθεση για τη συγγραφή μιας τέτοιας ιστορίας είναι η διερεύνηση της θεατρικής δραστηριότητας των ελληνικών κοινοτήτων του εξωτερικού που αποτελούν ακόμα άγνωστα ή λιγότερο γνωστά κεφάλαια για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου.

Θα αναφέρω ενδεικτικά: την έλλειψη εκτενούς μελέτη για το ελληνικό θέατρο στη Βουλγαρία το 19ο αιώνα (τα νεώτερα μικρά μελετήματα της Ξανθίππης Κοτζαγεώργη²⁹ για τη Βάρνα και τον Πύργο και της Ελένης Γουλή³⁰ για τη Φιλιπούπολη μαζί με το παλαιό άρθρο του Γ. Σιδέρη³¹ για την ίδια περιοχή, φανερώνουν ότι το θέμα χρήζει έρευνα σε βάθος), για το ελληνικό θέατρο στην Οδησσό³² μετά το 1821 αλλά και γενικότερα στη Ρωσία. Εξαίρεση αποτελεί το πολυμελετημένο ποντιακό θέατρο³³, χωρίς βέβαια να είναι γνωστό εάν έχουν

²⁸ Πούχνερ Βάλτερ (2002) Η νέα εικόνα της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου, όπως διαμορφώθηκε από τις θεατρολογικές έρευνες των τελευταίων 25 χρόνων *ό.π.*

²⁹ Κοτζαγεώργη Ξανθίππη (1996) Μουσική και θέατρο στις ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας (τέλη του 19ου – 20ού αιώνα). *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 8, 1996, 89-126. Της ίδιας (1991) Educational and cultural activities of Greeks in Varna (mid 19th - 1906). *Balkan Studies*, 32, 2, 1991, 217-233. Της ίδιας (1994) The Greek community of Burgas: Education and culture. *Études Balkaniques* 1, 1994, 73-85.

³⁰ Γουλή Ελένη (2003) Το θέατρο στη Φιλιπούπολη στο τέλος του 19ου αιώνα: Το οδοιπορικό των ελληνικών επαγγελματιών θιάσων. Στο αφιέρωμα: «Το θέατρο της Διασποράς». *Καθημερινή-Επτά Ημέρες*, 7 Σεπτ. 2003, 15-17.

³¹ Σιδέρης Γιάννης (1965) Το νέο ελληνικό θέατρο στη Φιλιπούπολη. *Νέα Εστία*, 39, 917, 15 Σεπτ. 1965, 1229-1237.

³² Το μελέτημα της Άνας Ταμπάκη καλύπτει την περίοδο 1814-1818. Για τη δράση των Ελλήνων το 19ο και 20ο αιώνα στην Οδησσό βλ. Καραβία Μαρία (1998) *Οδησσός, η λησμονημένη πατρίδα*. Αθήνα: Άγρα, και της ίδιας (2003) Έλληνες ηθοποιοί και καλλιτέχνες στην Οδησσό. Στο αφιέρωμα. «Το θέατρο της Διασποράς» *ό.π.*, 11-14.

³³ Πλούσια η μέχρι σήμερα βιβλιογραφία του θέματος. Αναφέρω ενδεικτικά: Μουζενίδης, Τάκης (1959) Το ποντιακό θέατρο. Αθήνα, Παμπονιακή Ένωσις. Λαμπιδής, Οδυσσέας (1970) Γύρω απ' το ποντιακό θέατρο: Υπόσταση και ιστορία του 1922-1972. *Αρχαίον Πόντου*, 10. Σαμουηλίδης Χρήστος (1980) *Το λαϊκό παραδοσιακό θέατρο του Πόντου*. Αθήνα. β' έκδ. Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1991. Μουρατίδης Ερμής (1991) *Το ποντιακό θέατρο: Μικρασιατικός Πόντος 1850-1922*.

εξαντληθεί οι υπάρχουσες πηγές για το θέμα. Για το ελληνικό θέατρο στη Ρουμανία μετά το 1821 υπάρχουν τα μελετήματα της Cornelia Paracostea – Danielopolu³⁴, ενώ για τις υπόλοιπες χώρες της Βαλκανικής³⁵ δεν έχουν γίνει σχετικές έρευνες.

Αλλά και για την Αίγυπτο³⁶ (Αλεξάνδρεια – Κάιρο) δεν υπάρχει μια μελέτη συνολικής παρουσίασης της εκεί θεατρικής δραστηριότητας των Ελλήνων, αλλά μικρά μελετήματα. Νέες πληροφορίες στην έρευνα για το νεοελληνικό θέατρο της Διασποράς το 19ο αιώνα καταθέτει τώρα η έκδοση της τελευταίας δίτομης μελέτης του καθηγητή Θόδωρου Χατζηπανταζή³⁷, η οποία παρακολουθεί το δρομολόγιο των ελληνικών επαγγελματικών θιάσων στο ευρύτερο πλαίσιο της Ανατολικής Μεσογείου από το 1828-1875, ενώ αναμένεται η συνέχειά της μέχρι το 1922.

Όσον αφορά το μελετητικό ενδιαφέρον για το θέατρο του απόδημου ελληνισμού στον 20ό αιώνα (α' και β' μισό), η υπάρχουσα βιβλιογραφία αποδεικνύει ότι αυτό παραμένει περιορισμένο. Με εξαίρεση το θέατρο των Ελλήνων στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής³⁸ και στην Αυστραλία³⁹, για το οποίο υπάρχει σχετική βιβλιογραφία, όχι πάντα με την

Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης. Του ίδιου (1995) *Το ποντιακό θέατρο: Νότια Ρωσία – Γεωργία – Ουκρανία – Αζερμπαϊτζάν – Τσετσενία: 1810-1917*. Θεσσαλονίκη. Του ίδιου (2000) *Το ποντιακό θέατρο: Νότια Ρωσία – Γεωργία – Ουκρανία – Αζερμπαϊτζάν – Τσετσενία: 1917-1985*. Θεσσαλονίκη. Πούχνερ Βάλτερ (1994). Το παραδοσιακό λαϊκό θέατρο του Πόντου στον εθνολογικό του, συσχετισμό. Στον τόμο: *Βαλκανική θεατρολογία*. Αθήνα: Καρδαμίτσας, 201-213. Βλ. επίσης σειρά άρθρων στα περιοδικά *Ποντιακό Θέατρο*, *Ποντιακά Φύλλα*, *Ποντιακή Εστία*, καθώς και παλαιότερη βιβλιογραφία από τον Τ. Ι. Παμπούκη (1950) Βιβλιογραφία και άλλα σημειώματα για το ποντιακό θέατρο. *Ποντιακό Θέατρο*, 2.

³⁴ Paracostea-Danielopolu Cornelia (1969) La vie culturelle de la communauté grecque de Bucarest dans la seconde moitié du XIXème siècle. *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 7, 2, 311-333 και 3, 475-493. Της ίδιας (1996) *Comunitatile Grecesti din România în secolul al XIX-lea*. Bucharest, Omonia. Της ίδιας (1998) *Convergences culturelles Gréco-Roumaines: 1774-1859*. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies. Ευχαριστώ τη συνάδελφο κ. Άννα Ταμπάκη για την επισήμανση των μελετημάτων αυτών.

³⁵ Για το ελληνικό θέατρο στη Σερβία ελάχιστες είναι οι πληροφορίες. Βλ. Ανδρεάδης Χρήστος (1979) Το ελληνικό θέατρο στο Μοναστήρι της Σερβίας και ο θιάσος της Ανθήπης Κόκκου. *Νέα Εστία*, 85, 397-403. Επίσης Χατζηπανταζής, Θόδωρος (2002) *Από του Νείλου μέχρι του Δουνάβεως*. Τόμ. Α2. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, 488-489.

³⁶ Τελευταία χρονολογικά συμβολή στην εξέταση του αντικειμένου η ανακοίνωση της Ελένης Γουλή «Αιγυπτιώτες Έλληνες δραματοποιοί» στο συνέδριο «Η λογοτεχνία του Απόδημου Ελληνισμού» (Σύμφ, 4-5 Οκτ. 2003), αδημοσίευτο ακόμη μελέτημα όπου συγκεντρώνεται και όλη η προγενέστερη βιβλιογραφία.

³⁷ Χατζηπανταζής Θόδωρος (2002). *Από του Νείλου μέχρι του Δουνάβεως*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. 2 τόμ. Πέραν της ήδη γνωστής από την προγενέστερη βιβλιογραφία, ελληνικής θεατρικής ζωής στην Σμύρνη, στην Κωνσταντινούπολη και εν μέρει στην Αίγυπτο, η μελέτη καταθέτει πληροφορίες για παραστάσεις ελληνικών θιάσων στη Ρουμανία (βλ. τόμ. 2, σ. 502, 639-641, 734-735, 961-967, 1051-1055), στη Ρωσία (Οδησσό, Αζοφική και Κίεβο) (ό.π., 666, 689-693, 905), στη Βουλγαρία (ό.π., 736-737, 769-771, 867-869, 902-903) στη Τεργέστη και στη Βιέννη (ό.π., 738-739).

³⁸ Βονασέρας Ευτύχιος. *Σαραντά χρόνια θέατρο*. Νέα Υόρκη, Σταματάκης, Ταβουλάρης, Διονύσιος (1930) *Απομνημονεύματα*. Αθήνα, Πυρός. Σιδέρης Γιάννης (1930) Το θέατρο (Η Κοτοπούλη στην Αμερική). *Μουσικά Χρονικά*, 8-9, 1930, 203-204. Μαλαφούρης Μπάμπης (1948) *Έλληνες της Αμερικής: 1528-1948*. Νέα Υόρκη. Το Εθνικό Θέατρο για το ταξίδι της ελληνικής τραγωδίας στην Αμερική. *Νέα Εστία*, 52, 1952, 1578-1581. Μόνιμο ελληνικό θέατρο Αμερικής. *Χρονικό*, 1971, 208. Λεμός Αδαμάντιος (1989) *Η ουτοπία του Θέσπη: Θεατρικό οδοιπορικό*. Αθήνα, Φιλιππότης. Δημητριάδης Αντρέας (1997) *Ο Νικόλαος Λεκατσός και η συμβολή του στην ανάπτυξη της υποκριτικής τέχνης στην Ελλάδα*. Διδακτορική διατριβή στη Φιλοσοφική Σχολή του Παν. Κρήτης, Ρέθυμνο, Λεμός Αδαμάντιος (2003) *Στην Αμερική του 20ού αιώνα. Μόνιμο ελληνικό θέατρο στη Νέα Υόρκη*. Στο αφιέρωμα, «Το θέατρο της Διασποράς». *Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, 7 Σεπτ. 2003, 24-27. Χρήσιμες επίσης οι μελέτες του καθηγητή Γιώργου Γιάνναρη (1985) *Οι Έλληνες μετανάστες και το ελληνοαμερικάνικο μυθιστόρημα*, Αθήνα, και (2000) Πολιτισμικοί ανταγωνισμοί και ο Ελληνισμός. Αθήνα, Σάκκουλας.

³⁹ Δημητράκοπουλος Νικόλαος (1953). *Δύο ελληνικές παραστάσεις σε πανεπιστήμια της Αυστραλίας*. Αθήνα. Καναράκης Γεώργιος (1985). *Η λογοτεχνική παρουσία των Ελλήνων στην Αυστραλία*. Αθήνα, Ίδρυμα Νεοελληνικών Σπουδών. Του ίδιου (1993). *Μία Οδύσσεια στο ελληνικό θέατρο της Αυστραλίας: Το φαινόμενο του Χρυσόστομου Μαντουριδη*. Σύνδνευ. Πιερρή-Γεωργίου Δέσποινα (1994). Από την ιστορία του ελληνικού θεάτρου στην Αυστραλία (άρθρο) Μελβούρνη. *Δέκα χρόνια ελληνικό θέατρο Αυστραλίας: Λεύκωμα του Ελληνικού Θεάτρου Αυστραλίας (Ε.Θ.Α.)*. Βασιλακάκος Γιάννης (1997). *Η νεοελληνική λογοτεχνία της Διασποράς-Αυστραλία*. Αθήνα Gutenberg. Κεφ.: Ο ρόλος του Έλληνα θεατρικού συγγραφέα στην Αυστραλία, 29-35. Papademetre Leo (1999) Hellenic drama dorn and under: A tradition for a dispraced world in search of its myth. *Etudes Helleniques*, 7, 2, 199-212. Αφιέρωμα Greeks in Australia=Les Grecs d' Australie.

απαραίτητη επιστημονική τεκμηρίωση, ούτε στην έκταση και στο βάθος που το αντικείμενο επιβάλλει, προκειμένου για τις δύο αυτές ευάριθμες και οικονομικά εύρωστες παροικιακές κοινότητες, οι βιβλιογραφικές αναφορές για το αντίστοιχο θέμα στη Γερμανία⁴⁰, στη Γαλλία και στη Μεγάλη Βρετανία⁴¹ είναι ανύπαρκτες, για να αναφερθούμε μόνο στις μεγάλες χώρες της δυτικής Ευρώπης.

Αντιλαμβάνεται, λοιπόν, κανείς ότι για τη συγγραφή μιας τέτοιας παγκόσμιας ιστορίας θεάτρου που να περιλαμβάνει τις θεατρικές δραστηριότητες των Ελλήνων σε παγκόσμιο επίπεδο, πρέπει να προηγηθούν μικρές και μεγάλες μελέτες για κάθε χώρα ξεχωριστά ή ακόμα για κάθε περιοχή ή πολιτεία όπως π.χ. για κάθε πολιτεία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, όπου υπάρχει ελληνικό στοιχείο.

Πρόκειται για ένα μεγαλόπνοο και μακροπρόθεσμο ερευνητικό σχέδιο που θα απαιτήσει μεγάλο αριθμό ερευνητών, η υλοποίηση του οποίου ξεπερνά πιστεύω τα όρια της προσδόκιμης βιολογικής μας ζωής.

Με όλες αυτές τις σκέψεις, και έχοντας συνειδητοποιήσει τα μεγάλα αυτά κενά που αποτελούν ζητούμενα για την ιστορική έρευνα του θεάτρου, η ομιλούσα, λόγω της μακρόχρονης προσωπικής της ενασχόληση με το αντικείμενο σε δύο σημαντικά κέντρα του ελληνισμού εκείθεν του Αιγαίου, στην Κωνσταντινούπολη⁴² και τη Σμύρνη⁴³, συνέταξε πρόταση διδασκαλίας επιλεγόμενου μαθήματος στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών με θέμα «Το θέατρο του Ελληνισμού της Διασποράς: 19ος-20ός αιώνας».

Etudes Hellenique 7, 2, autumn 1999. Ιωσηφίδου Πιπίνα (2001). *Η Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα του Σύνδευ και της Νέας Νότιας Ουαλίας και το παροικιακό θέατρο*. Σύνδευ, Herodotou Maria (2000) Ο συλλογικός χαρακτήρας της ελληνοαυστραλιανής λογοτεχνίας. Στον τόμο: *Ο Ελληνισμός στον 21ο αιώνα*. Επιμ. Στ. Κωνσταντινίδης, Θ. Πελαγίδης. Αθήνα, Παπαζήσης, 418-438. Καναράκης Γιώργος (2003) Το ομογενειακό θέατρο της Αυστραλίας. Στο αφιέρωμα: «Το θέατρο της Διασποράς». *Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, 7 Σεπτ. 2003, 28-30. Ελευθεριάδης Γιώργος (2003) *Η εξέλιξη του ελληνικού παροικιακού θεάτρου στη Μελβούρνη από τις αρχές του αιώνα έως σήμερα*. Διδακτορική Διατριβή, Μελβούρνη, La Trabe University. Χρήσιμες επίσης οι διατριβές: Tsounis Michael (1971) *Greek communities in Australia*. Ph.D Thesis. Adelaide, University of Adelaide, και Allimonos Con. K. (2002) *Australia's greek regional brotherhoods: 1901-1945*. Ph.D Thesis. Melbourne, La Trobe University, School of Historical and European Studies, Faculty of Humanities and Social Sciences. Επίσης οι μελέτες του Αναστάσιου Τάμη (1997) *Ιστορία των Ελλήνων της Αυστραλίας*. Θεσσαλονίκη, Βάνιας. Tamis Anastasios and Gavakis Effie (2002) *Australia and Canada: The Greek migrants' experience*. Με την ευκαιρία ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή κ. Αναστάσιο Τάμη για τη επισήμανση βιβλιογραφικών αναγραφών σχετικών με το θέμα, τις οποίες είχε την καλωσύνη να θέσει στη διάθεσή μου. Το Αρχείο Ελληνικής Διασποράς στο Τμήμα Ελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου La Trobe της Μελβούρνης, το οποίο ο ίδιος έχει οργανώσει, πιστεύω ότι έχει πολλά να προσφέρει στην έρευνα του αντικείμενου.

⁴⁰ Δεν υπάρχει σχετική βιβλιογραφία. Κάποιες πληροφορίες στο άρθρο του Γιώργου Χατζηδάκη (2003) «Των Ελλήνων οι κοινότητες». Στο αφιέρωμα: «Το θέατρο της Διασποράς» *Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, 7 Σεπτ., σ. 31.

⁴¹ Εξαίρεση αποτελεί το κυπριακό θέατρο στη Μεγάλη Βρετανία στο οποίο αναφέρεται το άρθρο του Anastasios Petsalas (1992) *The Cypriot Theatre in Greek Britain*. *Το Γιοφύρι: Journal of Modern Greek Studies*, 19, 50-61.

⁴² Σταματοπούλου-Βασιλάκου Χρυσόθεμις (1994-1996) *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα*. Αθήνα, Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών 2 τόμ. Της ίδιας (1999) *Κωνσταντινουπολίτικα θεατρικά προγράμματα: 1876-1900: Συμβολή στη βιβλιογράφηση θεατρικών μονόφυλλων του 19ού αιώνα*. Αθήνα, ΕΛΙΑ. Της ίδιας (2000) Το αρχαίο ελληνικό δράμα στις ελληνικές παροικίες: Το παράδειγμα της Κωνσταντινούπολης στο 19ο αιώνα. *Παράβασις*, 3, 191-219. Της ίδιας (2000) Το θέατρο και οι ελληνικές συσσωματώσεις στην Κωνσταντινούπολη: Η περίπτωση του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου: 1861-1922. *Επιστημονικό Συμπόσιο «Ο έξω Ελληνισμός Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922: Πνευματικός και κοινωνικός βίος*. (Αθήνα, 30-31 Οκτ. 1998). Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας 137-175. Της ίδιας (2002) Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα. Στον τόμο: *Κωνσταντινούπολη, η Πόλη των πόλεων = Constantinople, the City of cities*. Επιμ. Γιώργος Γιαννακόπουλος, Αθήνα, Έφesus, 2002, 115-134. Της ίδιας (2003) Το πολύμορφο θέατρο της Κωνσταντινούπολης. Στο αφιέρωμα: «Το θέατρο της Διασποράς». *Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, 7 Σεπτ. 2003, 5-7.

⁴³ Σταματοπούλου-Βασιλάκου Χρυσόθεμις (1998) Το θέατρο στη Σμύρνη. Στο αφιέρωμα: «Σμύρνη, το καύχημα της Ιωνίας». *Καθημερινή – Επτά Ημέρες*, 3 Μαΐου, 21-23. Της ίδιας (1998) Το θέατρο στα κέντρα του μείζονος Ελληνισμού. *Επίλογος*, 183-189. Της ίδιας, Συμυρναικές θεατρικές εκδόσεις: Η συμβολή τους στην ελληνική δραματολογία του 19ου αιώνα: Εισήγηση στο Συνέδριο «Χίος – Ιωνία: θέατρο» (Χίος, 16-17 Νοεμ. 2002) (πρακτικά υπό έκδοση).

Οι σκοποί του μαθήματος:

Για μεν τους προπτυχιακούς φοιτητές: α) η μετάδοση της γνώσης που έχει αποκτηθεί στο συγκεκριμένο αντικείμενο, με βάση την υπάρχουσα βιβλιογραφία και γενικότερα ο εμπλουτισμός της ιστορικής γνώσης και ειδικότερα αυτής για την ελληνική διασπορά, εφόδιο απαραίτητο για όσους μελλοντικά επιθυμούν να μελετήσουν το θέατρο του απόδημου ελληνισμού, β) η όξυνση της ιστορικής σκέψης και η ενδυνάμωση της ιστορικής συνείδησης στους νέους ανθρώπους ως συνέχεια της διαμόρφωσή της στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, καθώς επίσης η καλλιέργεια αισθήματος εθνικής συνοχής και αλληλεγγύης των Ελλήνων του μητροπολιτικού κέντρου προς τον απόδημο ελληνισμό, που αν και θεωρείται αυτονόητο, δεν σημαίνει ότι είναι και πάντοτε δεδομένο και γ) η ενημέρωση των μελλοντικών θεατρολόγων στον ανωτέρω επιστημονικό προβληματισμό και η υπογράμμιση της αναγκαιότητας προώθησης της έρευνας προς την κατεύθυνση αυτή, με τελικό στόχο την ευαισθητοποίηση της μερίδας εκείνης των φοιτητών που επιθυμούν να ασχοληθούν με την έρευνα, ώστε να στρέψουν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον και προς τον τομέα αυτό. Η διδασκαλία του μαθήματος στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του Τ.Θ.Σ. έχει τους ίδιους σκοπούς και ίδιο τελικό στόχο, με την επιπλέον ποιοτική προσθήκη, τη μύηση στην έρευνα των μεταπτυχιακών φοιτητών με την ανάθεση ερευνητικών εργασιών⁴⁴, που αντικαθιστούν τη γραπτή εξέταση, και οι οποίες στοχεύουν στη διερεύνηση άγνωστων τομέων του θέματος.

Οργάνωση του μαθήματος:

Για την προετοιμασία του μαθήματος, η διδάσκουσα συγκέντρωσε και κατέγραψε όση βιβλιογραφία της ήταν προσιτή (εδώ πρέπει να τονιστεί η αναγκαιότητα άμεσης οργάνωσης μιας βάσης δεδομένων για την ελληνική διασπορά που θα έλυνε πολλά προβλήματα ενημέρωσης των ενδιαφερομένων και σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο) και συνέταξε ένα τομίδιο 87 σελίδων με τα εξής περιεχόμενα:

α) Διευθύνσεις και τηλέφωνα βιβλιοθηκών και κέντρων πληροφόρησης στην Ελλάδα σε σχέση με τον απόδημο ελληνισμό.

β) Γενική βιβλιογραφία για το ίδιο θέμα και βιβλιογραφία για τον ομογενειακό τύπο και γ) Βιβλιογραφία χωρισμένη ανά χώρα με αλφαβητική σειρά.

Η βιβλιογραφία αυτή περιλαμβάνει δύο σκέλη:

Γενική βιβλιογραφία για τον ελληνισμό σε κάθε χώρα και ειδικότερα, αυτοτελή και μη μελέτηματα, όπου υπάρχουν, για το θέατρο των Ελλήνων, στη συγκεκριμένη κάθε φορά χώρα.

Ακολουθεί καταγραφή τίτλων του ομογενειακού τύπου (εφημερίδες και περιοδικά) πάλι ανά χώρα, με τις χρονολογίες έκδοσής τους, πρωτογενές υλικό χρησιμότητα για τη θεατρολογική έρευνα.

Όλη αυτή η προετοιμασία κρίθηκε απαραίτητη για τη βιβλιογραφική υποστήριξη του μαθήματος. Η γενική βιβλιογραφία για την ελληνική διασπορά, απαραίτητη για το εισαγωγικό μέρος του μαθήματος, καθώς και η αντίστοιχη για κάθε χώρα, προτείνονται στους φοιτητές για περαιτέρω μελέτη, η ειδική βιβλιογραφία για το θέατρο για ενημέρωση των φοιτητών πάνω στα στοιχεία των δημοσιευμένων ερευνών και ο ομογενειακός τύπος ως πηγή μελλοντικών ερευνών.

⁴⁴ Μέσα από τις μεταπτυχιακές αυτές εργασίες που βρίσκονται κατατεθειμένες στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, ξεχωρίζω τις εργασίες της Πολυξένης Μπενάκη για το «Ποντιακό Θέατρο», της Ανθούλας Χοτζάκογλου με τίτλο «Το ποντιακό θέατρο μέσα από το περιοδικό *Ποντιακή Εστία*: 1975-2001» και της Ευρυδίκης Κουκούτση με τίτλο «Γεώργιος Βράκας: 1896-1964. Ένας Έλληνας ηθοποιός στη Ρουμανία». Η τελευταία ανακάλυψε το προσωπικό αρχείο ενός άγνωστου στην Ελλάδα Έλληνα ηθοποιού που διακρίθηκε στην τέχνη του στη Ρουμανία και μέσα από αυτό παρουσίασε τη ζωή και το έργο του.

Δομή του μαθήματος:

Το εισαγωγικό μάθημα αφιερώνεται στην επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής Διασποράς, όπως παρουσιάζεται μέσα από το ομότιτλο εγχειρίδιο του Ι. Κ. Χασιώτη⁴⁵ που προτείνεται και ως κύριο βοήθημα.

Σύμφωνα με την ιστορικογενετική-δομική μέθοδο διδακτικής της ιστορίας⁴⁶ η οποία δέχεται ότι η εκάστοτε ιστορική πραγματικότητα διαρθρώνεται δομικά από τρία βασικά στοιχεία, το οικονομικό, το κοινωνικό και το πολιτιστικό, έχει καταστεί σαφές σε διδάσκοντες και διδασκόμενους, ότι το θέατρο, εξεταζόμενο ιστορικά, τόσο ως λογοτεχνικό είδος, όσο και ως σκηνική πράξη, εντάσσεται στην πολιτιστική δημιουργία μιας κοινωνίας, και προϋποθέτει την πολιτική, οικονομική και κοινωνική οργάνωσή της. Έτσι, πριν εξεταστεί το θέατρο των Ελλήνων σε κάθε χώρα, παρουσιάζονται οι ιστορικές συνθήκες οικειοθελούς ή υποχρεωτικής αποδημίας τμημάτων του ελληνικού πληθυσμού, οι πολιτικοκοινωνικές και οικονομικές συνθήκες στις χώρες υποδοχής τους, καθώς και οι αντίστοιχες των ελληνικών κοινοτήτων την εποχή που εμφανίζουν ενασχόληση με το θέατρο (εκδόσεις, μεταφράσεις, συγγραφή θεατρικών έργων, θεατρικές παραστάσεις, διαλέξεις), συνθήκες που επιτρέπουν ή επηρεάζουν θετικά την καλλιτεχνική δημιουργία.

Τα υπόλοιπα μαθήματα χωρίζονται σε δύο ενότητες:

α) Η πρώτη ενότητα αναφέρεται στο ελληνικό θέατρο της ιστορικής διασποράς αρχίζοντας από τα μέσα του 18ου αιώνα με τις πρώτες εκδόσεις θεατρικών έργων στα ελληνικά από τα τυπογραφεία της Βενετίας (από το 1745), και της Βιέννης (από το 1791), και συνεχίζοντας στην προεπαναστατική περίοδο με την εμφάνιση του θεάτρου στις παραδουνάβιες ηγεμονίες στο Βουκουρέστι, στο Ιάσιο, επίσης στην Οδησό, στην Τεργέστη, στις Κυδωνιές, στη Σμύρνη και στην Κ/πολη. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η έντονη ανάπτυξη της θεατρικής δραστηριότητας στα μεγάλα κέντρα του ελληνισμού στην Οθωμανική αυτοκρατορία, αλλά και σε μικρότερα, μετά την ψήφιση του Χάτι – Χουμαγιούν (1856) (Κ/πολη, Σμύρνη, παράλια Μικράς Ασίας, παράλια Ευξείνου Πόντου), επίσης στη Βουλγαρία, τη Νότια Ρωσία και την Αίγυπτο (Αλεξάνδρεια, Κάιρο, Πόρτ-Σάϊτ),

β) Η δεύτερη ενότητα αφορά στην προσπάθεια σύνθεσης μιας εικόνας για το ελληνικό θέατρο της μεταναστευτικής διασποράς στον 20ό αιώνα, ιδιαίτερα μετά τη μικρασιατική καταστροφή, αλλά και μετά το β' παγκόσμιο πόλεμο, με τις λιγοστές ψηφίδες, που, όπως ανέφερα, βρίσκονται στη διάθεσή μας. Η γενική εικόνα, που τα δεδομένα μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το ελληνικό θέατρο ακολούθησε την ιστορική μοίρα, ανοδική και πτωτική, των ελληνικών παροικιών, μέχρι την οριστική εξαφάνισή του μαζί με αυτές, για να μεταφερθεί σε νέες εστίες, στη Δυτική Ευρώπη, την Αυστραλία, την Αμερική και την Αφρική, όπου χιλιάδες μεταναστών ρίζωσαν τον 20ό αιώνα, και ιδιαίτερα μετά την καταστροφή των πλούσιων ελληνικών κέντρων της Ανατολικής Μεσογείου. Σε μακρινές πλέον πατρίδες ο απανταχού ελληνισμός συνεχίζει να εκφράζει τις ψυχικές και πνευματικές αναζητήσεις του μέσω του θεάτρου. Μόνο που αυτό αλλάζει πλέον χαρακτήρα. Από κοσμοπολίτικο και ψυχαγωγικό, γίνεται το θέατρο των μεταναστών, που εκφράζει τον πόνο της αποδημίας, το θρήνο για τις χαμένες πατρίδες και τη νοσταλγία για την επιστροφή.

Στα τέλη του 20ού αιώνα και στο γύρισμα του 21ου, το θέατρο των Ελλήνων, που είναι πλέον δημιούργημα της δεύτερης και της τρίτης γενιάς μεταναστών, πρέπει να εξεταστεί σε σχέση με το φαινόμενο της αφομοίωσης τους και της επιρροής τους από την κυριαρχούσα κουλτούρα κάθε τόπου (γλώσσα και πολιτισμό), όπου μέσα από την αγγλική κυρίως

⁴⁵ Χασιώτης Ι. Κ. (1993) ό.π.

⁴⁶ Θουκυδίδης Ιωάννης (2002) *Διδάσκοντας ιστορία: Από τις θεωρίες μάθησης στη στοχοθετική στρατηγική*. Αθήνα, Ατραπός, 217-219.

γλώσσα⁴⁷ εκφράζονται αισθήματα και καταστάσεις που απευθύνονται σε μια παγκοσμιοποιημένη πλέον κοινότητα. Όμως είναι πολύ νωρίς για να βγάλει κανείς συμπεράσματα, τη στιγμή που λείπουν οι επιμέρους μελέτες. Η μελέτη του θεάτρου του ελληνισμού της διασποράς στον 20ό αιώνα, αποτελεί, όπως ήδη ελέχθη, ένα ζητούμενο για τον επιστημονικό χώρο της ελληνικής θεατρολογίας, που θα μας δώσει μελλοντικά μια τεκμηριωμένη εικόνα της πνευματικής αυτής δημιουργίας του εξωελλαδικού ελληνισμού.

Πρέπει κλείνοντας να επισημάνουμε ότι για να υπάρξουν μελλοντικά θετικά αποτελέσματα από τη σχετική έρευνα, πρέπει να υπάρξει μέριμνα εντοπισμού, διάσωσης και οργάνωσης των αρχείων των αποδήμων, όπου αυτά ευρίσκονται, είτε στην Ελλάδα, είτε στο εξωτερικό, με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού, ή με την ίδρυση ενός Διεπιστημονικού Ερευνητικού Ινστιτούτου Μετανάστευσης, όπως πολύ ορθά είχε προτείνει από παλαιά η κ. Λίνα Βεντούρα⁴⁸. Έτσι θα αμβλυνθούν κάπως προβλήματα που ανακύπτουν στην πράξη, όπως είναι οι συνεχείς μετακινήσεις στο εξωτερικό, η έρευνα σε αρχεία μη προσιτών γλωσσών όπως π.χ. σε αρχεία βαλκανικών γλωσσών, προβλήματα στα οποία αν προστεθούν και οι δυσκολίες εντοπισμού και πρόσβασης σε πηγές ερευνητικού υλικού, αποθαρρύνουν τους νέους ερευνητές να αναλάβουν τέτοιες πρωτοβουλίες.

⁴⁷ Βλ. περίπτωση Ελληνοαμερικανών και Ελληνοαυστραλών συγγραφέων.

⁴⁸ Βεντούρα Λίνα (1995) Η διάσωση των αρχείων των αποδήμων Ελλήνων και η μελέτη της ιστορίας της μετανάστευσης. *Τα Ιστορικά*, 12, 23, Δεκ. 1995, 458-460.

Ελληνική υπερατλαντική μετανάστευση: Στοχοθεσία, μέθοδοι και τρόποι διδασκαλίας της

Περσεφόνη Αγραφιώτου, Χρήστος Ζαχόπουλος

Εισαγωγή

Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, «Αννιώ»: «Συνηθίζουμε στα χωριά μας... να μας ξενιτεύουνε μικρούς. Στη Βλαχιά και στη Ρουσία και τώρα ύστερα στην Αμερική. Ο τόπος μας είναι στενός. Βουνά τσουκάρια, γκρεμοί και σάρες. Δε βγάζει τίποτες η γης, δε μας φτάνει να ζήσουμε. Και 'γω, σαν έμαθα δυο τρία γράμματα, έπρεπε να φύγω...»

Έτσι κάπως αρχίζει η ιστορία... Και ύστερα,

Τηλέμαχος Αλαβέρας, «Μπαρμπαβρασίδης»: «Μόνον, την τελευταία στιγμή, καθώς το Μπόιγκ εφτά σαράντα εφτά έπαιρνε τη στροφή πάνω από τον Αργοσαρωνικό, πέρασε σαν αστραπή από το μάτι του η ιδέα τι θα γινόταν με τα κόκαλα των γονιών. Μπορούσε να τα ταξίδευε μαζί του;»

Όταν πρόκειται ο εκπαιδευτικός να διδάξει Ιστορία, και μάλιστα της υπερατλαντικής μετανάστευσης, οι πηγές, στις οποίες θα ανατρέξει, μπορεί να είναι οι τυπικές. Όμως η αλήθεια και ο πλούτος βρίσκονται επίσης στη λογοτεχνία, στις εικόνες του κοινωνικού περιγυρου, στις αφηγήσεις των παππούδων, στις φωτογραφίες, στα δώρα και στα γράμματα από την Αμερική, στους στίχους των τραγουδιών, στα κινηματογραφικά κλισέ και στερεότυπα.

Επιδίωξη: η ανάπτυξη της κινητικότητας των μαθητών στα ιστορικά πεδία, η δυνατότητα πρόσβασης και αξιοποίησης αρχειακού υλικού, η ικανότητα άντλησης πληροφοριών, επεξεργασίας τους και παραγωγής ιστορικού υλικού, η χρήση των νέων τεχνολογιών και εν τέλει η πιστοποίηση ότι η Ιστορία είναι μια ζωντανή, διαρκής διαδικασία και η διδασκαλία της πρόκληση διαχρονικά.

1. Στοχοθεσία

α. Γενικότεροι στόχοι

1. Η κατάρκτηση της αυτοσυνειδησίας.
2. Η εξοικείωση στη χρήση του Διαδικτύου.
3. Η εξοικείωση των μαθητών στην έρευνα.
4. Η αναζήτηση και αξιοποίηση στοιχείων από το κοινωνικό περιβάλλον.
5. Η αξιοποίηση κεκτημένων ιστορικών και όχι μόνο γνώσεών τους.
6. Η συνειδητοποίηση ότι και η Τέχνη μιας εποχής λειτουργεί σαν πηγή.
7. Συνεργασία και με άλλα μαθήματα.

β. Ειδικότεροι στόχοι

1. Ένταξη του φαινομένου της μετανάστευσης στο ευρύτερο φαινόμενο των ελληνικών μεταναστεύσεων και της ευρωπαϊκής μετανάστευσης στην Αμερική, Αυστραλία.
2. Κατανόηση των αιτίων και των συνεπειών των μεταναστεύσεων γενικά και της ελλη-

- νικής υπερατλαντικής - και όχι μόνο - μετανάστευσης ειδικότερα.
3. Κατανόηση των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και τη χώρα προέλευσης (πολιτιστικές, οικονομικές, πολιτικές-μηχανισμοί ένταξης-νομοθεσία).
 4. Ο εντοπισμός-αποκάλυψη των κωδίκων, της ιδεολογίας, των στερεοτύπων και των μύθων, που συνόδεψαν και εξακολουθούν να συνοδεύουν και σήμερα, ως ένα βαθμό, το συγκεκριμένο ιστορικό φαινόμενο. Ερμηνεία και συνολική αντιμετώπισή του μέσω της συναισθηματικής αποφόρτισης και της απομυθοποίησής του.
 5. Ανάπτυξη κριτικού πνεύματος στη σύλληψη της διαχρονικότητας ιστορικών φαινομένων, των οποίων την παρουσία θα παρακολουθήσουν.

2. Μεθοδολογία

ι) Βιωματική μέθοδος:

α) Η λειτουργία και η χρησιμότητα της συλλογικής μνήμης:

- Οικογενειακές φωτογραφίες – διάφορα έγγραφα - κειμήλια – αντικείμενα, που έφτασαν «απ' έξω» ως δώρα ή με την επιστροφή των μεταναστών στην πατρίδα.
- Η αλληλογραφία, οι ταχυδρομικές σφραγίδες, τα γραμματόσημα.
- Τα τραπεζικά εμβάσματα.
- Συζητήσεις και συνεντεύξεις με μετανάστες.

Παρουσιάστηκαν, ενδεικτικά, από τα αρχεία των οικογενειών Αγραφιώτου και Ζαχόπουλου, οι οποίες είχαν προγόνους μετανάστες σε Αμερική και Αυστραλία:

- **Το χειρόγραφο προικόω συμφωνητικό**, υπ. αρ. 250, (στο πίσω μέρος φύλλου της Τραπεζικής Αθηνών / 205 West 33rd Street New York), της Αγγελικής Αγραφιώτη, το οποίο υπογράφει με σταυρό, ως αγράμματη, η ίδια και ομοίως ο πατέρας της Κωνσταντίνος Αγραφιώτης από τα Κούτσουνα (νυν Στουρναρείικα Τρικάλων), και στο οποίο φαίνεται η μηδαμινή αξία των περιουσιακών στοιχείων, που της κληροδοτούνται.
- **Το υπ. αρ. 9 «Πιστοποιητικόν Γάμου»** του Γεωργίου Αγραφιώτη και της Περσεφόνης Ράτσκα, των οποίων ο γάμος ετελέσθη στις 29 Απριλίου 1915 από τον ιερέα Κωνσταντίνο Καρμαντά και με παράθυμο τον Σωτήριο Ντόκο, εκδοθέν υπό «**της εν Μάντσεστερ Ελληνικής Κοινότητος, Ο Άγιος Γεώργιος**» της Ελληνικής Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας το 1918.
- **Η γαμήλια φωτογραφία του ζεύγους**, στην οποία χαρακτηριστική είναι η στάση, τα ενδύματα και τα κοσμήματα της νύφης, δώρα του γαμπρού.
- **Η αναμνηστική φωτογραφία** του καλοντυμένου μετανάστη Γεωργίου Καραντού, εκ μητρός παππού του Χρ. Ζαχόπουλου, από το «Fios Studio, No 80 Gratiot Ave. Detroit Mich».
- **Το εφοδιαστικό ταξιδιωτικό έγγραφο της 15ης Μαΐου 1924**, που θα διευκόλυνε την επιστροφή του Γ. Καραντόπουλου (Καραντού), ο οποίος ζητά άδεια προσωρινής εξόδου από τις Η.Π.Α., «για να επισκεφθεί την οικογένειά του». Θα αποπλεύσει από το λιμάνι της Ν. Υόρκης για Πειραιά με το πλοίο «Byron» των ελληνικών γραμμών, με το υπ. αρ. 120590 εισπήριο.
- **Το υπ. αρ. 12144/ 28-5-1947 Πιστοποιητικό Θανάτου**, που εξέδωσαν οι αρχές της Μελβούρνης της Αυστραλίας, σύμφωνα με το οποίο ο Γεώργιος Καραντός πέθανε στις 13 ή 14 Οκτωβρίου 1944 από έμφραγμα και ετάφη στο Fawkner Cemetery. Στην Αυστραλία είχε φτάσει ως μετανάστης, αφού δημιούργησε οικογένεια στο χωριό του, το Δρυόβουνο (Ντράνοβο) Βοΐου Κοζάνης μετά την επιστροφή του από την Αμερική.
- **Οι δύο απαντητικές επιστολές του πρεσβευτή της Ελλάδας στην Αυστραλία** υπογραφόμενες από τον **Eugene Gorman** (20ής Ιουνίου 1951 και 11ης Αυγούστου 1952), όπως επίσης
- **Οι δύο επιστολές του «Office of the Public Trust» της Μελβούρνης**, σχετικά με τις οικονομικές διεκδικήσεις της χήρας του μετανάστη, Αλεξάνδρα Καραντού, υπέρ της ίδιας και των δύο παιδιών της, αμέσως μετά τον εμφύλιο πόλεμο, και ενώ η ίδια έχει αναγκα-

σθεί να εγκαταλείψει το χωριό της, που το έκαψαν οι Ιταλοί κατακτητές και να μετοικήσει στη Θεσσαλονίκη.

Η αξιοποίηση οικογενειακού αρχείου ως υλικού παραγωγής ιστορίας στη σχολική αίθουσα, ως τρόπου ενεργοποίησης του μαθητικού δυναμικού και ως αφετηρία-πρόκληση για τη διδασκαλία της συγκεκριμένης μικροϊστορικής περιόδου αποδεικνύεται πολύτιμη. Παράλληλα **προκύπτει η ανάγκη συγκέντρωσης παρόμοιου υλικού με οργανωμένες προσπάθειες του ελληνικού κράτους και του ελληνισμού της διασποράς, ώστε να εξασφαλισθεί η διάσωσή του και η επιστημονική αξιοποίησή του.**

β) Η είσοδος σε σχετικές σελίδες του Διαδικτύου θα επιτρέψει την αναζήτηση του μετανάστη της οικογένειας και θα λειτουργήσει ως άκρη του μίτου της Αριάδνης για την οικογενειακή μικροϊστορία. Έτσι η είσοδος στην ιστοσελίδα του Ellis Island (www.ellislandrecords.org) έδωσε τις εξής πληροφορίες – στοιχεία:

Όνομα ταξιδιώτη	Καταγωγή	Άφιξη	Ηλικία	Λιμάνι απόπλου	Όνομα πλοίου
Γεώργιος Κάραντος	Νιτράνοβον Τουρκία*	1912	22	Πειραιεύς	«Μακεδονία»
Σωτήριος Αγραφιώτης	Κούτσενα Ελλάς	1911	19	Πάτρα	«Λάουρα»

* (η Μακεδονία έως το 1912 είναι Οθωμανική)

γ) Διασύνδεση σύγχρονων γεγονότων και προσώπων, συγκεκριμενοποίηση και **αποθεωρητικοποίηση της μετανάστευσης μέσω της αξιοποίησης της περιρρέουσας ατμόσφαιρας** και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος, καθώς οικονομικούς μετανάστες δέχεται τώρα και η Ελλάδα. Μια παράλληλη λοιπόν **έρευνα-εργασία ομάδων μαθητών με θέματα** όπως:

- λαθρομετανάστες, οικονομικοί μετανάστες, πολιτικοί πρόσφυγες: χώρες προέλευσης, εργασίες που ασκούν, μόρφωση των παιδιών τους, πού συγκεντρώνονται, συνθήθειές τους
- άλλοι μετανάστες (Έλληνες της αλλοδαπής, ξένοι)
- αίτια έλευσης
- τρόποι έλευσης
- προβλήματα που αντιμετωπίζουν-προκαλούν
- τα όνειρά τους για παλιννόστηση στις πατρίδες τους-τι ενδέχεται ν' αλλάξει τα σχέδιά τους
- τρόποι διατήρησης επαφής με την πατρίδα τους
- η οργάνωσή τους
- κοινωνικά στερεότυπα γι' αυτούς-στάση του ντόπιου πληθυσμού απέναντί τους, στάση δική τους απέναντι στους ντόπιους
- μηχανισμοί ένταξης-αφομοίωσης
- επιδράσεις που οι ίδιοι υφίστανται και ασκούν κ.λπ.,

θα έδιναν αποκαλυπτικές απαντήσεις – μαρτυρίες και για τους Έλληνες μετανάστες στις χώρες υποδοχής τους.

ii) Διαθεματική μέθοδος:

- 1) (α) Έρευνα σε βιβλιογραφικές-ιστοριογραφικές αναφορές
- (β) Αξιοποίηση των γνώσεων των μαθητών και από άλλες ιστορικές περιόδους
- (γ) Χρονολογική αποτύπωση σε παγκόσμιο χάρτη της εξακτίωσης του ελληνικού στοιχείου, μέσω αποικισμού και μετανάστευσης
- (δ) Ένταξη του φαινομένου της υπερατλαντικής μετανάστευσης των Ελλήνων:
 - στο διαχρονικό φαινόμενο των μεταναστεύσεων
 - στο ευρύτερο φαινόμενο της ευρωπαϊκής υπερατλαντικής μετανάστευσης

2) Ανίχνευση και έρευνα σε πηγές όπως τα έντυπα μέσα πληροφόρησης (εφημερίδες-περιοδικά) της χρονικής περιόδου, κατά την οποία σημειώνεται ένταση του φαινομένου-μελέτη δημοσιογραφικών ερευνών και ρεπορτάζ σχετικών με το Νέο Κόσμο, διαφημίσεις Πρακτορειών μετανάστευσης, Ναυτιλιακών Εταιρειών (ονόματα ελληνικών και ξένων υπερωκεανίων, ημερομηνίες απόπλου, λιμάνια με τα οποία συνδέονταν). Ενδιαφέρουσα και η παράλληλη έρευνα στον ελληνικό τύπο της Αμερικής: [Νέος Κόσμος της Βοστώνης (1892), Ατλαντίς (1894), Θερμοπύλαι (1900), Σημαία (1905), Εθνικός Κήρυκας (1915) της Ν. Υόρκης, Ελλάς (1902 – 1912), Ελληνικός Αστήρ (1904), Πανελλήνιος (1908) του Σικάγου, το Βήμα (1920) και Αθήναι (1937) του Ντιτρόιτ αλλά και Έθνος (1955) της Χιλής, Πατρίς (1924), Ελπίς (1941), Ακρόπολις (1942), και Νότιος Αμερική (1963), στο Μπουένος Άϊρες της Αργεντινής, Αυστραλία (1912) και Σάλπιγξ (1917) και Φως (1936) της Μελβούρνης, Ωκεανίς (1914) του Σύδνεϊ], αλλά και εκδόσεις βιβλίων των αρχών του 20ού αι. στις Η.Π.Α.

3) Αναζήτηση των σχετικών ιστορικών πληροφοριών μέσω των μηχανών αναζήτησης του διαδικτύου:

Πληροφορίες σημαντικές για τα αίτια, τις συνέπειες, τις συνθήκες ταξιδιού και εργασίας στη χώρα προορισμού, όπως επίσης θαυμάσιο φωτογραφικό υλικό θα μας δώσουν ιστοσελίδες, όπως

www.greekvoice.us/firstgreek.htm (Greek News Agency Florida USA),

www.kued.org/productions/greeks/history/ (History and Heritage, Utah's Greek-Americans),

www.yorktownhistory.org/photoarchive,

www.ellislandrecords.org,

www.ccf.auth.gr/virtualschool/1.3/Praxis/BoravouEmigration.html, των Βασιλικής Μποράβου, Σοφίας Ταβελλάρη, Ευαγγελίας Τρώντσιου (1998), αλλά και η σελίδα www.benaki.gr/archives/photografic/nellys/en/thumbs.htm, του Μουσείου Μπενάκη με τα θαυμάσια φωτογραφικά αρχεία της Nelly's και της Βούλας Παπαϊωάννου.

4) Άκρως ενδιαφέρουσες είναι οι διαδρομές στη σχετική με τη μετανάστευση **λογοτεχνική παραγωγή** σε συνδυασμό με αρχειακό φωτογραφικό υλικό, διαφημίσεις εποχής κ.λπ.

5) Πολύ ενδιαφέρων θα ήταν επίσης ο εντοπισμός, αποκωδικοποίηση και αξιοποίηση των μηνυμάτων, των μύθων και των στερεοτύπων, έτσι όπως καταγράφονται σε πολιτιστικά προϊόντα, όπως ο **κινηματογράφος, το θέατρο, το τραγούδι και μάλιστα το ρεμπέτικο και το λαϊκό**. Θα ήταν ενδιαφέρον να ερευνηθεί ποιοι θίασοι και ποιοι τραγουδιστές επισκέπτονταν την Αμερική με επιτυχία.

Σε ό,τι αφορά το ρεμπέτικο και τη μετανάστευση έχει γίνει έρευνα και υπάρχουν πληροφορίες και ηχογραφήσεις, αλλά και σχετικές ιστοσελίδες:

www.forthnet.gr/rebetiko/rebetika.htm ,

www.edu.physics.uch.gr/songs/frames/first.gr.html,

www.edu.physics.uch.gr/songs/frames/index.gr.html,

www.diodinos.com.

Θα άξιζε να γίνει μια αντίστοιχη έρευνα και για το λαϊκό τραγούδι πέρα από προκαταλήψεις, και ιδεοληψίες, αφού φαίνεται ότι **το δημοτικό της Ξενιτιάς βρήκε τη συνέχειά του, πλην του ρεμπέτικου, και στα λαϊκά της δεκαετίας του '60 κυρίως**, οπότε είναι σε έξαρση νέο κύμα μετανάστευσης προς την ανασυγκροτούμενη Γερμανία, αλλά και προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Γεγονός αποτελεί πάντως ότι ο καημός της Ξενιτιάς βρήκε ανταπόκριση και έκφραση κυρίως σε «λαϊκές» δημιουργίες, όπως το λαϊκό τραγούδι και οι λαϊκές κινηματογραφικές ταινίες της δεκαετίας του '60. Όταν το ελληνικό σινεμά ξύπνησε και άρχισε να ασχολείται σοβαρά με το θέμα, ήταν η εποχή που είχε αρχίσει να αργοπεθαίνει, μόνο που δεν το ήξερε ακόμα...

3. Η ελληνική λογοτεχνία και η μετανάστευση

Η περιήγηση στο χώρο της νεοελληνικής λογοτεχνίας και ιδιαίτερα της ποίησης αποκαλύπτει ότι το ιστορικό και κοινωνικό γεγονός της μετανάστευσης είναι σχεδόν απόν από το κυρίως σώμα της. Είναι εντυπωσιακό ότι η λεγόμενη «μεγάλη» λογοτεχνία μας προσπέρασε και περιστασιακά ασχολήθηκε με τη μετανάστευση, χωρίς να δώσει το μεγάλο, το μνημειώδες πιθανώς έργο, που θα αντιπροσώπευε το μεγάλο ιστορικό φαινόμενο και γεγονός. Ο ελληνισμός πέρα από τον Ατλαντικό –και όχι μόνο– αντιπροσωπεύει ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού της χώρας μας. Ένας στους τέσσερις Έλληνες ήταν μετανάστης στο πρώτο μισό του 20ού αι. Η Ελλάδα μέσα σε μια εικοσιπενταετία (1900 – 1925) είχε χάσει το 8% του ενεργού και νεανικού πληθυσμού της. Οι Έλληνες μετανάστες, κυρίως άνδρες, σε αντίθεση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, φεύγουν για να επιστρέψουν πλούσιοι, αφήνοντας πίσω χήρα μητέρα, γυναίκα και παιδιά. Οι ταλαιπωρίες και οι περιπέτειές τους στην Αμερική ή την Αυστραλία αντικρίζονται στο οικογενειακό δράμα και τη φτώχεια που αφήνουν πίσω τους. Αυτό το δράμα, αυτή η εγκατάλειψη δεν απασχόλησαν παρά πολύ λίγο την ποίηση και κάπως περισσότερο την πεζογραφία μας, με λίγες φωτεινές εξαιρέσεις.

Πιθανόν γιατί όσοι επέστρεψαν με λίγες οικονομίες, αφού εκτέλεσαν το χρέος τους και πάντρεψαν τις αδερφές ή βοήθησαν οικονομικά τα αδέρφια, αγόρασαν φτηνά οικόπεδα σε λαϊκές συνοικίες του Πειραιά, της Αθήνας ή άλλων αστικών κέντρων και ύστερα χάθηκαν, εξαφανίστηκαν, απορροφήθηκαν αστικοποιηθέντες βιαστικά, επιδιώκοντας και οι ίδιοι να αποδιώξουν τα φαντάσματα του παρελθόντος.

Ίσως γιατί αυτοί που έφυγαν, φτωχοί και απαίδευτοι, παρίες της ελληνικής κοινωνίας, ήταν πολύ μακριά, ώστε να ασχοληθεί ιδιαίτερα μαζί τους η λογοτεχνία μας, ακόμα και εκείνη που επικαλείται κοινωνικές και πολιτικές ευαισθησίες. Προσπέρασε και σχεδόν αγνόησε στη συντριπτική της πλειοψηφία και τους μετανάστες και ό,τι άφησαν πίσω τους. Έμεινε προσκολλημένη με εμμονή στα εδώ προβλήματα, το θεσσαλικό κάμπο, τη μεταξική δικτατορία, την Κατοχή, τον εμφύλιο...

Και είναι αξιοσημείωτο ότι μετά τα θαυμάσια δημοτικά τραγούδια «της Ξενιτιάς»

*«Βουνά να μη χιονίσετε, κάμποι μη σπλαχνιστείτε,
ώσου να πάγω και να 'ρθώ και πίσω να γυρίσω.
Η Ξενητιά με πλάνεψε, τα έρημα τα ξένα
Και κάνω χρόνους δεκοχτώ και μήνες δεκαπέντε ...»*

*«Ο Ξένος εις την Ξενητιά πρέπει να βάνει μαύρα
για να ταιριάζει η φορεσιά με της καρδιάς τη λάβρα»,*

θα συναντήσουμε τον πόνο και τις αιτίες του Ξενιτεμού σποραδικά σε ποιήματα, όπως ο «**Χωρισμός**» του **Αλ. Πάλλη** (1851-1935)

*Στην πόρτα στέκει η μάννα μου και τ' άσπρο της τ' αχείλι
σα φύλλο τρεμοσεινεται, σαν ψάρι που σπαράζει.
Η αδελφούλα μου έχε γεια μου λέει με το μαντήλι,
μια το σαλεύει κι έπειτα στα μάτια της το βάζει.*

*Κι ο αδελφός μου στη γωνιά του δρόμου με παγαίνει
με πρόσωπο σαν χαρωπό, μ' αθόλωτα τα μάτια.
Μα νιώθω, όταν μ' αγκάλιασε, πως βράζει κι ανασαίνει,
πως μέσα σπουν τα σπλάχνα του και γίνονται κομμάτια.*

Κάποιες αναφορές στην «**Αννιώ**», διήγημα του **Κ. Χατζόπουλου** (1868-1920)

«... Συνηθίζουνε στα χωριά μας –έτσι κάπως άρχισε– να μας Ξενητεύουνε μικρούς. Στη Βλαχιά και στη Ρουσία και τώρα ύστερα στην Αμερική. Ο τόπος μας είναι στενός βουνά, τσουκάρια, γκρεμοί και σάρες. Δε βγάζει τίποτες η γης, δε μας φτάνει να ζήσουμε. Και γω, σαν έμαθα δυο τρία γράμματα, έπρεπε να φύγω.»

‘Η σε **τρία ποιήματα του 1926 με τίτλο «Ξενητιά» του Παύλου Νιρβάνα.**

Ξεχωρίζουν βέβαια τα εξαιρετικά διηγήματα του **Αλ. Παπαδιαμάντη, «Η Σταχομαζώχτρα»** (1889) με το περίφημο «**τσεκ**», που δίνει χαρά στη χήρα μάνα και τα ορφανά εγγονάκια της και ανίψια του μετανάστη, και θα αποτελέσει έκτοτε μοτίβο και σημείο αναφοράς. Και πώς όχι αφού, σύμφωνα με την επίσημη έκθεση του πρέσβη των Η.Π.Α. στην Ελλάδα (1909-1912) G.H. Moses, η οποία δημοσιεύθηκε στο National Geographic Magazine το Μάρτιο του 1913, η αποστολή των «τσεκ» από την Αμερική «εξηγεί τη δύναμη που απέκτησε σταδιακά το ελληνικό νόμισμα. Παρ’ όλο που είχε υποτιμηθεί στο παρελθόν κατά περίπου 40%, εδώ και μερικά χρόνια είναι σταθερό ή πιο ισχυρό».

«... Ο τρίτος γιος της, ο σουρτούκης, το χαμένο κορμί, εξενιτεύθη και ευρίσκετο, έλεγαν, εις την Αμερικίν. Πέτρα έρριξε πίσω του. Μήπως τον είδε; Μήπως τον ήκουσεν; Άλλοι πάλιν πατριώτες είπαν, ότι ενυμφεύθη εις εκείνα τα χώματα, κι επήρε, λέει, μια φράγκα, μια ‘γγλεζοπούλα, ένα ξωθικό, που δεν ήξευρε να μιλήσει ρωμέικα. Μη χειρότερα! Τι να πει κανείς! [...] Το πρωί, μετά την λειτουργίαν (ήτο παραμονή Χριστουγέννων) ο παπά – Δημήτρης, ο ενορίτης της, επαρουσιάσθη αίφνης εις την θύραν του πενιχρού οικίσκου [...]. – Είδεν ο Θεός τον πόνον σου και σου στέλνει μικράν βοήθειαν, είπεν ο αγαθός ιερεύς. Ο γιος σου σου γράφει από την Αμερικίν. – Απ’ την Αμέρικα, ο Γιάννης! Ο Γιάννης με θυμήθηκαν; Ανέκραξε περιχαρής, ποιούσα το σημείον του σταυρού η γραιά [...]. «Παπά – Δημήτρη, το χέρι σου φιλώ...Εγώ λείπω αρκετά χρόνια ... είμαι εις μακρινόν μέρος, πολύ βαθιά, εις τον Παναμάν, και δεν έχω καμίαν συγγενώνίαν με άλλους πατριώτες, που ευρίσκονται εις την Αμερικίν. Προ τριών ετών αντάμωσα τον δεινά και τον δεινά, αλλά και αυτοί έλειπαν χρόνους πολλούς... Εγώ αρρώστησα δυο φορές από κακές ασθένειες του τόπου εδώ και έκαμα πολύν καιρόν εις τα σπιτάλια... και άλλον καλύτερον δε ζητώ παρά να πιάσω λίγα χρήματα να έλθω εις την πατρίδα, αν προφτάσω τους γονείς μου να μ’ ευλογήσουν...Σου στέλνω εδώ εσωκλείστως ένα συνάλλαγμα επ’ ονόματί σου, [...] να το εξαργυρώσουν ο πατέρας ή η μητέρα, αν ζουν...» [...] Και ιδού διατί η πτωχή γραιά εφόρει την ημέραν των Χριστουγέννων καινουργή «άδολην» μανδήλαν, τα δε ορφανά είχαν καθαρά υποκαμισάκια δια τα ισχνά μέλη των και θερμήν υπόδησιν διά τους παγωμένους πόδας των».

και «**Ο Αμερικάνος**» (1891) με τα **μοτίβα** α) της επιστροφής του μετανάστη, β) που μοιάζει πια με ξένο, καθώς έχει ξυρίσει το μουστάκι, έχει μούσι και μιλάει σπασμένα ελληνικά-εικόνα που θα εξελιχθεί σε στερεότυπο λογοτεχνικό και κινηματογραφικό δημιουργώντας καρικατούρες και γ) παντρεύεται Ελληνίδα κατά την παλιά παράδοση των μεταναστών.

«...Είναι άνθρωπος που έχει ξουραφισμένο το μουστάκι και τα γένια, κι έχει αφημένες μόνον τρίχες αποκάτ’ από το σαγόνι και στο λαιμό. Μου φάνηκε Εγγλέζος, σαν Αμερικάνος, μα όχι πάλιν σωστός Εγγλέζος, ούτε Αμερικάνος. Τα ολίγα λόγια, που μου είπε ρωμέικα, τα είπε μ’ έναν τρόπο δύσκολο και συλλογισμένο, όχι πολύ ξενικό, σαν να ήξερε μια φορά ρωμέικα και τα ξέχασε. Τις πλειότερες φορές συνεννοηθήκαμε με κάτι λίγα ιταλικά που ξέρω κι εγώ [...]. Στα χαρτιά τον πέρασα ως Τζον Στόθισον, με αμερικάνικο πασαπόρτι [...] ‘Ημουν δεκαοχτώ χρονών όταν ξενιτεύθηκε ο γιος του Μοθωνιού, κ’ εκείνος τότε θα ήταν ως εικοσιπέντε [...] Απέθαναν με τον καημό του Γιάννη τους, κι ο καημένος ο μπάρμπα-Στάθης κ’ η γυναίκα του. Θεός σχωρέσ’ τους. Και το σπιτάκι τους απόμεινε ρείπιο και χάλασμα, με δυο μισούς τοίχους εδώ παραπάνω, στης εκκλησιάς το μαχαλά, και μ’ ένα μαύρο βαθούλωμα στη γωνιά που ήταν έναν καιρό η παρασιά τους. Και ο γιος τους έρριξε μαύρη πέτρα πίσω του. Μα ως πόσος κόσμος χάνεται ως τόσο και στην Αμέρικα! [...] Μετά τρεις ημέρας, την Κυριακή μετά την του Χριστού γέννησιν, ετελούντο εν πάση χαρά και σεμνότητι οι γάμοι του Ιωάννου Ευσταθίου Μοθωνιού μετά της Μελαχροινής Μιχαήλ Κουμουρτζή [...].»

Το **μύθο του αμερικανικού παραδείσου** θα πρωτοσυναντήσουμε με τρόπο δηκτικό στις «**Εντυπώσεις εξ Αμερικής Έλληνας μη μεταβάντος εις Αμερικίν**» του **Ιωάννη Κονδυλάκη**, που δημοσιεύθηκε στο «Εμπρός» στις 18 Απριλίου 1898:

«[...] ευρέθηκα επί της προκυμαίας της Νέας Υόρκης [...] και οι διαβάται, στρατιωτικοί και μη, με προσηγόρευον «**συνταγματάρχη**» - **Μόρριγγ κόρνελ!** [...] Τότε ενθυμήθηκα ότι τα 9/10 των Αμερικανών είναι **συνταγματάρχαι**, τινές μάλιστα δις και τρις και δεκάκις **συνταγ-**

ματάρχαι, λαμβάνοντες υπό διάφορα ονόματα δύο και τρεις και δέκα συντάξεις.

[...] Και εις τον ιλιγγιώδη εκείνον δρόμον διακρίνω συγκεχυμένα, ως εν ονειρώ, ανθρώπους λευκούς, μαύρους, κιτρίνους, ερυθροδέρμους, Κινέζους με κοσιίδα σειομένην εις τον αέρα, αραπάδες με κουδούνια εις τ' αυτιά και την μύτην, των οποίων το κάτω χείλος σαρώνει το έδαφος, Ινδούς επί αγρίων ίππων, επί κεφαλής των οποίων τρέχει ο Μπούφαλο Μπίλ έφιππος, [...] πέντε ή εξ σιδηροδρόμους, οι οποίοι σφυρίζουν με όλην την δύναμιν του ατμού των [...] Ούρα Αμέρικα! Πανικός εις την Νέαν Υόρκην!»

Ίχνη της μνήμης των μεταναστών και ψαύσεις του γεγονότος της μετανάστευσης θα βρούμε ακόμα στο «Μπουρίνι» του **Μ. Καραγάτση** (1908-1960) από τη συλλογή «Τα συναξάρια των αμαρτωλών», στο **Ν. Καζαντζάκη**, τον **Κ. Ουράνη** και τον **Ν. Καββαδία**, στις «Σάτιρες» του **Κ. Καρυωτάκη**, όπου το ποίημα «**Στο άγαλμα της Ελευθερίας που φωτίζει τον κόσμο**», ενώ η επιστροφή του μετανάστη-Οδυσσέα απαντάται και στον «**Άρτο των αγγέλων**» (1966) του **Παντελή Πρεβελάκη**:

«... Ο νοτιάς πρέπει να έδερνε τη «Φαιακία» όλη τη νύχτα. Αλλά εγώ κοιμόμουν στην καμπίνα μου. Και μπορεί να με απόθεταν κοιμισμένο στη στεριά [...] αν δε με είχε ξυπνήσει ο βρόντος από την καδένα της άγκυρας, όταν το βαπόρι φουντάρισε άροδο στην Ιθάκη μου.

Ο χωρισμός μας είχε κρατήσει είκοσι χρόνια. Από τη μακρινή εκείνη που αποφάσισα να γυρίσω στην πατρίδα κι αναφώνησα «Ένας καινούριος κύκλος ανοίγει» [...] Όμως μπορεί κι ο ίδιος ο καημός μου για την πατρίδα να με κράτησε μακριά της, γιατί στη μυθική εικόνα της είχα βρει την αφορμή της δημιουργίας μου.

[...] Τι ερχόμουν να κάμω στην Ιθάκη μου, δεν το ήξερα [...] Ήμουνα έτοιμος να κατέβω στα θεμέλια της συνειδήσής μου, κοιτάζοντας την πατρίδα μου κατάματα.»

Κι ακόμα, στους στίχους του **Ν. Γκάτσου**, που έγιναν αγαπημένα τραγούδια χάρις στο Μάνο Χατζιδάκι («Καλυμνιώτικο», «Τ' αστέρι του βοριά», «Φιλντισένιο караβάκι», «Βράδιασε», «Πήρες το μεγάλο δρόμο», «Σπίτι μου σπιτάκι μου»), σε στίχους του Γ. Σεφέρη, όπως στο «Μυθιστόρημα, Δ' Αργοναύτες, Η', Θ'» ή στο «Τετράδιο Γυμνασμάτων, Γράμμα του Μαθιού Πασκάλη), και βέβαια στο οδοιπορικό προς τον παράδεισο του Νέου Κόσμου, το «Χαμόγελο της Ανατολής», του Κωνσταντινοπολίτη **Ελία Καζάν (Ηλία Καζαντζόγλου)**, που θα δώσει το 1963 το σενάριο της διάσημης ταινίας «**Αμέρικα-Αμέρικα**». Και δεν είναι τυχαίο ότι, μετά την παγκόσμια επιτυχία της ταινίας, το θέμα της υπερατλαντικής μετανάστευσης του ελληνικού στοιχείου θα επανέλθει το 1964 με το περίφημο «**Συναξάρι Αντρέα Κορδοπάτη**» του **Θανάση Βαλτινού**, δημοσιευμένο αρχικά σε συνέχειες στο -μεγάλης κυκλοφορίας τότε- περιοδικό «Ταχυδρόμος», για να γνωρίσει έκτοτε και έως το 1990 τέσσερις πετυχημένες εκδόσεις:

«[...] Το '903 αποφάσισα να ξενιτευτώ.

Σηκώθηκα μιαν αυγή, στις δεκαπέντε Μαρτίου ημέρα Παρασκευή, πήρα οχτακόσιες δραχμές, και αξιμέρωτα πέρναγα το Νούδιμο του Ορχομενού [...] Είχα σύσταση για ένα πατριώτη μου στον Πειραιά [...] Το πρωί ήρθε να πάμε στο γιατρό της εταιρείας να επιθεωρηθώ. Η εταιρεία άνοιγε αργά και χρειάστηκε να περιμένουμε. Σε μια ώρα φάνηκε ο γιατρός, πήγκαμε μέσα, με εξέτασε, μ' έβγαλε σκάρτο από τραχώματα.

Μου 'δωσε συνταγή να παίρνω φάρμακα, να ρίχνω στα μάτια μου να καθαρίσουν. Και με το νυστέρι άρχισε να κόβει τα σπυράκια από τα ματόκλαδα [...] -σελ. 21-22

Μπήκα στο τρένο, μέσα στο βαγόνι είδα έναν που έμοιαζε ξενοφερμένος. Έκατσα κοντά και πιάσαμε κουβέντα. Τον ρώτησα πού ήταν. - Στην Αμερική. - Τώρα έρχεσαι; Από ποιο μέρος; - Από το Σικάγο [...] - Πώς περνάγατε στην Αμερική; - Πολύ καλά, ό, τι θέλαμε τρώγαμε. Φτηνά πράματα, ρούχα, παπούτσια. - Το μεροκάματο; - Άλλος δυο δολάρια, άλλος ένα κι εβδομήντα πέντε, άλλος ενάμισι. - Δουλειές πολλές; - Πολλές. Γραμμές, μίνες για το χρυσό, για κάρβουνο και άλλες [...]

Εδώ μεγάλη φτώχεια. Ο κόσμος κιντννεύει, σήκωσε φτερά για έξω. Κάργα τα καράβια με τρεις χιλιάδες το καθένα, όλο παιδαρέλια. Δω και κανένας σαραντάρης [...] -σελ. 23-24.

Όταν νόμισα ότι έγιναν καλά τα μάτια μου, αποφάσισα δεύτερο ταξίδι. Σηκώθηκα τον Οκτώβριο μήνα, το '904 [...] Ήταν μια εταιρεία, Ουάιτ Σταρ Λάιν. Την είχε ένας Κωστής ονομαζόμε-

νος και την αντιπροσώπευε ένας Καράμπελας [...] Πλήρωσα πεντακόσιες πενήντα δραχμές για Ποκατέλι Άνταχο και δέκα δραχμές για ασφάλεια συμβολαίου, αν γύριζα πίσω να παίρνω τα χρήματά μου [...] Το βράδυ μάς κλείδωσαν μέσα για να μη βγαίνουμε στα καταστρώματα [...] Στη Νεάπολη μάς πήραν, μας κατέβασαν, μας πήγαν στο τελωνείο, κράτησαν τα πράγματά μας, μπόγους και ό,τι άλλο είχαμε, να τα περάσουν στους κλιβάνους για ασθένειες.

Ύστερα τέσσαρους τέσσαρους μάς κουβάλησαν στην πόλη. Μας έβαλαν στα ξενοδοχεία, κανόνισαν και πού θα τρώμε, είχε ορίσει η εταιρεία. Για μεσημέρι μάς έδιναν κρέας αλλά δεν το τρώγαμε. Είχαμε πάει στα σφαγεία κι είχαμε δει που κόβαν τα άλογα. Τρώγαμε μπακαλάο, μακαρόνια, τυρί γελαδινό [...]

(Στο καράβι της Αυστροαμερικάνα το 1907 –τρίτη απόπειρα για Αμερική) [...] Για φαγητό έσφαζαν και μας έδιναν κάτι παλιάλογα. Τα βλέπαμε, τα είχαν στα αμπάρια, και τα σιχαινόμασταν [...] Κιντυεύαμε από αστία [...] Καμιά βδομάδα τη βγάλαμε μ' αυτά που είχαμε ψωνίσει στην Πάτρα. Αλλά σωθήκανε [...] Μας έδιναν κάτι ρέγγες με σκουλίκια, χαλασμένες, τις πετάγαμε. Μόλις τις πετάγαμε εμείς, βούταγαν Αλβανοί και άλλες φυλές, τις άρπαζαν.

Ζούσαμε σ' αυτή τη φρική [...] Έπειτα άρχισε να κοχλάζει η ψείρα. Κάθονταν όρθιες στα πανωφόρια των επιβατών, άσπρες με ουρά. Και όλοι μαρτύραγαν από φαγούρα ατέλειωτη.

Εμείς είχαμε αλειφτεί με τον υδράργυρο, και δεν είδαμε τέτοιο πράγμα στα κορμιά μας. Σε λίγες μέρες, με την αργοπορία του πλοίου το νερό λιγότεψε. Τρεις χιλιάδες κόσμος που ήμασταν μέσα διαψάσαμε.

Μαζευόμασταν μυρμήγκια με τις βίκες μπροστά στα τεπόζιτα και εκεί γινόταν χαλασμός [...] Το καράβι οκνό και η δίψα μας μεγάλωνε περισσότερο ...» σελ.48-50.

Το παραπάνω κείμενο αξίζει να παρουσιασθεί σε αντιπαραβολή με φωτογραφίες από το Έλλης Άιλαντ, όπου γιατροί εξετάζουν υποψήφιους μετανάστες, πριν τους επιτραπεί η είσοδος στις Η.Π.Α., φωτογραφίες της Νέλλυς και της Βούλας Παπαϊωάννου από το αρχείο του Μουσείου Μπενάκη -αποκαλυπτικές για τις συνθήκες ζωής στην ελληνική ύπαιθρο στις αρχές του 20ού αιώνα - αλλά και διαφημίσεις, όπως εκείνη της Αυστροαμερικάνα στην εφημερίδα «Νέα Αλήθεια» της Θεσσαλονίκης του 1915, όπου η εταιρεία διαφημίζει τα «ταχύτατα, πολυτελέστατα, ηλεκτροφώτιστα θαλαμηγά ατμόπλοια, εν οίς ο επιβάτης ευρίσκει τροφήν πλουσίαν και καθαράν και πάσαν άνεσιν»!

Η μετανάστευση ως αντικείμενο **απομυθοποίησης και ανατροπής** απασχολεί την ίδια εποχή και τον **Βασίλη Βασιλικό** σε έργα του όπως «**Η μυθολογία της Αμερικής**» (1964), το «**Γράμμα στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη**» (1960), που θα δημοσιευθεί αργότερα στη συλλογή διηγημάτων «**Αναμνήσεις από τον Χείρωνα**» (1974) και «**Ο θάνατος του Αμερικάνου**» (1977).

« [...] Το γκαρσόνι του εστιατορίου ακούγοντάς μας να μιλάμε με την Πόπη ελληνικά, μας είπε ότι ο «μπόσης» ήταν Έλληνας από τη Σκιάθο. Καθόταν στο γκισέ, ένας κοτσονάτος γέρος αγέπας και μου μιλούσε χωρίς να σταματήσει να χτυπά στο μηχάνημα νούμερα φανταστικά. Τον ρώτησα πώς λεγότανε και μου είπε Χριστοδουλής Παπαδόπουλος, αλλά για λόγους συντομίας το έκανε Κρις Πάπας [...] Από ναυτικός ξεκίνησε, αλλά μια μέρα βερέθηκε τις θάλασσες και πήδηξε απ' ένα καράβι. Σκαστός και λαθραίος για πολύ καιρό κατάφερε να κάνει έναν οικονομικό γάμο για να πάρει την υπηκοότητα. Μετά κάλεσε την κοπέλα απ' το χωριό του και παντρεύτηκε εδώ [...] Πουλούσε σάντουιτς στην αρχή [...] κι έφτασε τώρα να έχει τρία εστιατόρια στην Καγιούγκα δικά του [...] Μου παραπονέθηκε έπειτα ότι οι συγγενείς του απ' το νησί δε μένουν ποτέ ευχαριστημένοι με τα λεφτά και τα δέματα που τους στέλνει κι όλο του ζητούν περισσότερα. «Νομίζουν εκεί κάτω», μου είπε χαρακτηριστικά, «ότι εδώ τα ντόλαρ πέφτουν από το σκάι. Δεν ξέρουν ότι δουλεύουμε ολ ντέι λογκ, ενώ εκείνοι κάθονται στους καφενέδες [...]». Το νησί του το φανταζόταν ακόμα χωρίς ηλεκτρικό [...] Δυο κόρες κι ένας γιος ζουν σε άλλες πολιτείες. Μόνο η μια τους κόρη πήρε βέρο Αμερικάνο και γι' αυτό δε τη συγχώρεσε ακόμα ο Κρις [...] (Η γυναίκα του) μας πρόσφερε κυδώνι γλυκό και ρακί απ' την πατρίδα.»

Σημείο αναφοράς αποτελεί η μετανάστευση κι στους «**Συνυπάρχοντες**» του **Αριστοτέλη Νικολαΐδη**, στα έργα «**Οι Ξένοι**» του **Θ. Καλλιφατίδη**, «**Η άλλη Αμερική**» του **Μήτσου**

Κασόλα, «Όταν φύγαμε» της **Ελένης Σαραντίτη-Παναγιώτου**, στα **«Μερόνυχτα Φραγκοφούρτης»**, του **Αντ. Σουρούνη**, στις αναφορές των Θεσσαλονικιών **Γ. Δέλιου, Γιώργου Ιωάννου** και στα διηγήματα του, επίσης Θεσσαλονικιού, **Τηλέμαχου Αλαβέρα «Απ' τις ακτωρούς κι απ' το Τσικάγο»** (1982), δημοσιευμένο στη συλλογή «Γωνίες και όψεις» το 1988:

«[...] Σάμπως ο θεός απ' το Σικάγο δε θα 'ρχόταν κάποτε; Θα έμνε κει δα στη γωνιά, να αγναντεύει τις λίμνες Μίτσιγκαν; [...] βέβαια, βεβαιότατα, ο θεός να έχει καταντήσει χαζοαμερικάνος και, μήπως σ' αυτό δε στηρίζει ελπίδες (ο ανηψιός) –σ' αυτό επάνω; Περίπαθα γράμματα τρεις φορές το χρόνο στο θείο στο Σικάγο κι αντίστροφα εκείνος από τη βλέψη των λιμνών Μίτσιγκαν στην αποθυμία του Τωρωναίου κόλπου της Χαλκιδικής, που είναι τώρα και τουριστική καρικατούρα με τα έργα [...] Ο θεός ήρθε, κι όταν ήρθε έφερε τον αέρα ενός Σικάγου τεράστιου, βιομηχανικού, ακαταγώνιστου, μαζί με το «ύφος» του μαρτυρικού απόδημου, που τά'φτιασε για δικούς, συγγενολόι και τα ρέστα, κι όχι να τον πιάνουν και λάχανο, δηλαδή τ' ανέψια...»

Έτσι, με τα τέτοια και τ' αλλοιώτικα, γύριζε κάθε ώρα και λεφτό η κουβέντα στο Σικάγο και θλιβόσουν τον ανεψιό που «έπρεπε» ν' ακούει, αλλιώς... ποιος να ξέρει; [...]

Εκεί, στο Σικάγο η μαυρίλα, εδώ η γαλανάδα [...] Η ισχύς της συναλλαγής κ' εδώ. Φέρνεις τα δολαριά σου, έστω και καθυπόθεσιν, λόγω στάμπας βλέπεις, και σου ανοίγονται οι πόρτες –αφεντικό. Δικά τους, ξεδικά τους, σπίτια αρχαία, με θόλους και τεράστια προσήλια, δικά σου, ανοιχτά όλα ...».

Και στον **«Μπαρμπαβρασίδα»** το 1996, δημοσιευμένο στη συλλογή του ίδιου «Ως κυλιόμενος τάπης» το 1998:

«...Σε μια τέτοια περίπου διάθεση [...] βρέθηκαν στα πόδια του οι δυο ξενιτεμένοι που επέστρεφαν στην πατρώα γη με το παραπλανητικό ένδυμα του ιστορικά αδικημένου ασώτου ... «Επέστρεφαν», όπως το είπαν, με τη βεβαιότητα ότι θα τους σηκώσει ο τόπος, τρίτης γενιάς μετανάστες, ο Βλάσιος Μυγαγιχταρέας κι ο Σταύρος ... με το πούρο στο αριστερό χέιλι κολλημένο ο Βλάσιος και το στραβό του φρύδι σε υπερένταση ο Σταύρος. Ονόματα κι επώνυμο διατηρημένα στο ελληνικότατο Τζον, Τζιμ και τα λοιπά ... Αγόραζαν ... σπίτι, πίσω αυλή, κι αν ήθελε (ο Μπαρμπαβρασίδης) τον ελαιώνα, τα μελίτσια, τις δυο σαπισμένες βάρκες. Μέσα σε μια βδομάδα, κας τα χρήματα σε τράπεζα της Καλαμάτας κι αν προτιμούσε στο Γιου Ες Έι, όποια μπάνκα προτιμούσε –καθαρά πράγματα.

Όλα τακτοποιημένα ... απογειωνόταν για Νιου Γιork, απ' όπου θα τον παραλάμβανε η κουστωδία του σογιού της κόρης. Μόνον, την τελευταία στιγμή, καθώς το Μπόιγκ εφτά σαρανταεφτά έπαιρνε στροφή πάνω απ' τον Αργοσαρωνικό, πέρασε σαν αστραπή από το μάτι του η ιδέα τι θα γινόταν με τα κόκαλα των γονιών. Μπορούσε να τα ταξίδευε μαζί του;»

Όλα τα παραπάνω και κάποια άλλα, που παραλείφθηκαν εδώ, αποτελούν ασήμαντη ποσόστωση σελίδων συγκρινόμενα με τον –και αναφερόμενα στον– μεγάλο ποταμό της Νεοελληνικής πεζογραφίας και ποίησης. Ακόμα λείπει το μεγάλο και πιθανόν μνημειώδες έργο, που θα άξιζε στο ιστορικό γεγονός, το οποίο σφράγισε το πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

Είναι όμως πολύ ενδιαφέρουσα η περιπλάνηση σ' αυτά από τους μαθητές και η εξαγωγή συμπερασμάτων για την εικόνα της ξενιτιάς ή του μετανάστη.

4. Ο ελληνικός κινηματογράφος και η μετανάστευση

Ο αμερικανικός κινηματογράφος ασχολήθηκε νωρίς και σοβαρά με τη μετανάστευση, έστω κι αν φαινομενικά κάνει χιούμορ. Έτσι ο Τσάρλι Τσάπλιν γυρίζει τον «Μετανάστη» το 1917 και τον «Χρυσοθήρα» το 1925, ο Φριτς Λανγκ εμμέσως με την εξπρεσιονιστική ταινία-σταθμό «Μητρόπολη» το 1926 μας δίνει μια κριτική εικόνα των συνθηκών εργασίας στα εργοστάσια της εποχής, ενώ το 1936 οι «Μοντέρνοι καιροί» του Τσάρλι Τσάπλιν επιστρέφουν στο ίδιο θέμα.

Η πρώτη ελληνική απόπειρα από Έλληνα σκηνοθέτη με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Three Greeks in America» (γουέστερν) έχει χαθεί στο χώρο του μύθου, αφού το φιλμ κάρκε και δεν προβλήθηκε ποτέ!

Ο ελληνικός κινηματογράφος της περιόδου της ακμής (δεκαετία του '60) αρκέστηκε σε μια επίπεδη αντιμετώπιση, στηριγμένη σε εύπεπτες λύσεις, απτά στερεότυπα και ανώδυνες κωμωδίες. Έτσι ο μετανάστης είναι συνήθως ο πλούσιος καλοπροαίρετος θεός ή και θεία [Μεγάλοι δρόμοι (1953) του Ντ. Δημόπουλου, Δολάρια και όνειρα (1956) του Ι. Νταϊφά, Οι κληρονόμοι του Καραμπουμπούνα (1959)], κάποτε και πλαστός θεός/α [Διακοπές στην Κολοπετινίτσα (1959) του Βασ. Γεωργιάδη], φορέας νέου, μοντέρνου πνεύματος [Ένα βότσαλο στη λίμνη (1952) του Αλ. Σακελλάριου, Η θεία απ' το Σικάγο (1957) του Αλ. Σακελλάριου, Κάλλιο πέντε και στο χέρι (1965) του Πάνου Γλυκοφρύδη], μιλά σπασμένα ελληνικά, έχει ντύσιμο παρδαλό και καπέλο κάου μπόι, στέλνει τακτικά το καθιερωμένο τσεκ και ίσως επιδιώκει να επενδύσει κεφάλαια στην Ελλάδα [Ο τετραπέρατος (1966) του Ανδρίτσου] ή είναι ο πολύφερνος γαμπρός [Δεσποινίς ετών τριανταεννιά (1959) του Αλ. Σακελλάριου]. Εξάιρεση η άρνηση του μετανάστη να βοηθήσει την οικογένεια, καθώς τον αλλοτρίωσε ο γάμος με μια Αμερικάνα στην ταινία του Αλ. Σακελλάριου «Ο Φανούρης και το σόι του» (1957). Πολιτική αιχμή-υπαινιγμό βρίσκουμε στον τίτλο της ταινίας του Γρ. Γρηγορίου «Νο Μίστερ Τζόνσον» ενώ οι δραματικές προεκτάσεις του ιστορικού φαινομένου απασχολούν δραματικές ταινίες του Απ. Τεγόπουλου από το 1963 και μετά.

Έρευνα για τη θέση της μετανάστευσης στον ελληνικό κινηματογράφο είναι σε εξέλιξη με την ανάθεση εκπόνησης διδακτορικής διατριβής στην Πάτρα, με θέμα τον κινηματογράφο της μετανάστευσης, ενώ ήδη έχει γίνει μια αναλυτική περιήγηση σε 30 σχετικές ταινίες, κυρίως του «νέου ελληνικού» κινηματογράφου και μέχρι το 1987, από τον Βασίλη Κεχαγιά, κριτικό κινηματογράφου, στο πλαίσιο του 28ου Φεστιβάλ Ελληνικού Κινηματογράφου («Κινηματογράφος και απόδημος Ελληνισμός», Θεσσαλονίκη, 1987).

Εξαιρέσεις, που κινούνται εκτός των εύκολων κλισέ, η ταινία «Καραγκιόζης, ο αδικημένος της ζωής» των Β. Γεωργιάδη και Ερρ. Θαλασσινού (1959), «Οι μετανάστες» του Νέστορα Μάτσα (1965), ταινία βασισμένη στο διήγημα «Ο Αμερικάνος» του Αλ. Παπαδιαμάντη, η ταινία «Μέχρι το πλοίο» του Αλέξη Δαμιανού (1966), όπου η υπόθεση διαδραματίζεται στο θρυλικό υπερωκεάνιο «Πατρίς», καθ' οδόν προς Αυστραλία, «Οι Ξενιτεμένοι» του Ν. Αβραμέα (1972), οι «Μετανάστες» του Γ. Αντωνόπουλου (1973), «Το εργοστάσιο» του Τάσου Ψαρά (1981), «Ψάχνοντας για την Πηνελόπη» του Δ. Κολλάτου (1981), ο «Ξαφνικός έρωτας» του Γ. Τσεμπερόπουλου (1984) για Παρίσι, «Τι έχουν να δουν τα μάτια μου» του Θ. Μαραγκού (1984) για Γερμανία, «Αθήνα Νέα Υόρκη» του Τάκη Σιμονετάτου (1985), «Μια τόσο μακρινή απουσία» του Στ. Τσιώλη (1985) για Γερμανία, οι «Γαλάζιες νύχτες» του Κ. Ανδριώτη (1986), τα «Γράμματα απ' την Αμερική» του Λάκη Παπαστάθη, «Η φωτογραφία» του Ν. Παπατάκη για Παρίσι (1986), η «Αναπαράσταση», επιστροφή από Γερμανία και το «Τοπίο στην ομίχλη» του Θ. Αγγελόπουλου (1988), «Ταξίδι στην Αυστραλία» της Λουκίας Ρικάκη (1990) κι ακόμα το ντοκιμαντέρ «Ελληνική κοινότητα Χαϊδελβέργης» του Λευτέρη Ξανθόπουλου και η ταινία του ίδιου «Καλή πατρίδα σύντροφε», για τους Έλληνες στην Ουγγαρία, η «Αφήγηση της Αντιγόνης» του Θανάση Νέτα, για Ρωσία, «Ο Γιώργος απ' τα Σωτηριάνικα» του Λευτέρη Ξανθόπουλου, Γερμανία, ο «Τελευταίος σταθμός Κρόιτσμπεργκ» του Γ. Καρυπίδη / Γερμανία, το ντοκιμαντέρ «Έλληνες της Αιγύπτου» του Διαγ. Χρονόπουλου, «Ο Στέφανος» του Ερμή Βελόπουλου, για Γερμανία, το ντοκιμαντέρ «Η αφήγηση του Βαγγέλη» του Γ. Καρυπίδη / για Γερμανία, το «750.000» του Αλέξη Γρίβα, η «Αναχώρηση» του Χ. Παπαγιαννόπουλου, ο «Αχιλλέας» της Αιμιλίας Προβατά, Γιαννακάκη / για Γαλλία, η «Περιπλάνηση» του Χριστ. Χριστοφή, το «Πολεμόντα» του Δ. Μαυρίκιου, για τους Έλληνες της Μεγάλης Ελλάδας, το «Γράμμα απ' το Σαρλερουά» του Λιαρόπουλου, για Βέλγιο, και το «Τραγούδι της επιστροφής» του Γιάννη Σμαραγδή, ο «Ιαγουάρος» της Κατερίνας Ευαγγελάκου (1994), «Το φτερό της μύγας» του Χ. Σιοπαχά (1995), το «Κατά μέτωπο» / «Head on» της Άννα Κόκκινος (Ελληνοαυστραλιανή παραγωγή του 1998) και η «Βασίλισσα μαϊμού» (1999) του Χριστ. Χριστοφή.

Σ' ό,τι αφορά το πώς βλέπουν τους Έλληνες μετανάστες οι ξένοι, χαρακτηριστικές ταινίες: «Με λένε Στέλιο» του Μπεργκεντρούλε, Σουηδία (1972), «Με λένε Αντιγόνη» του Τομ

Κρούσαν, Αυστραλία (1975), «Κώστας» του Πολ Κοξ, Αυστραλία, «Ο Έλληνας γείτονας» του Ράινερ Βέρνερ Φασμπίντερ, «Ο ταχυδρόμος χτυπάει πάντα δυο φορές» του Μπομπ Ράφελσον, «Η αδελφή μου μιλάει ελληνικά» του Ολιβιέ Ραμάτ, Σουηδία και τα πιο πρόσφατα, ενδεικτικά του πώς οι Έλληνες μετανάστες βλέπουν ή παρουσιάζουν τους εαυτούς τους, «Ο Ελληνάρας» (Άλεξ Βέλις) και «Γάμος αλά Ελληνικά», σενάριο: Nia Vardalos, σκηνοθεσία: Joel Zwick (2002), «My Big Fat Greek Wedding».

Εκτός από τις 37 παραπάνω ελληνικές ταινίες, παρουσιάζουμε σύντομα άλλες 79 κωμωδίες και δράματα της ακμής του ελληνικού κινηματογράφου και ως το 1979, που αποδελτιώσαμε και καταλογογραφήσαμε, αντλώντας υλικό από το «Λεξικό ελληνικών ταινιών από το 1914 μέχρι το 2000» του Δημήτρη Κολιοδήμου (Αθήνα, 2001):

1952 Ένα βότσαλο στη λίμνη, Α. Σακελλάριος, (Αμερικάνα Ξαδέρφη)

1953 Μεγάλοι δρόμοι ή Της φτώχειας τα κουρέλια, Ντίνος Δημόπουλος, (θείος από Αμερική)

1954 Δεσποινίς ετών 39, Α. Σακελλάριος, (γαμπρός από νότια Αμερική)

1955

1956 Δολάρια και όνειρα, Ι. Νταϊφάς, (Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας)

1957 Ο Φανούρης και το σόι του, Δ. Ιωαννόπουλος-σενάριο Α. Σακελλάριος

Έχει θείο το κορίτσι, Κ. Ανδρίτσος

Η θεία απ' το Σικάγο, Α. Σακελλάριος

1958 Αδέκαροι ερωτευμένοι, Τζανής Αλιφέρης

Το τελευταίο ψέμα, Μιχ. Κακογιάννης

1959 Γαμήλιες περιπέτειες, Κ. Γεωργουσόπουλος

Διακοπές στην Κολοπετινίτσα, Β. Γεωργιάδης, (πλαστοί Ελληνοαμερικανοί)

Ο θείος από τον Καναδά, Φ. Φυλακτός, (πλαστός θείος)

Ψι...κορίτσια, Ακης Παπάς, (Βελγικό Κογκό)

Οι κληρονόμοι του Καραμπουμπούνα, Π. Γιαννακός

1960 Το κλωτσοσκούφι, Α. Σακελλάριος, (θείος στην Αυστραλία)

Σταχτοπούτα, Χρ. Αποστόλου

1961

1962 Αλίκη, Ρούντολφ Ματιέ (Φίνος Φιλμ-Aquarius), (θείος βασιλιάς της σάλτσας BQ)

Προδομένη αγάπη, Ερρίκος Θαλασσινός, (καταφυγή σε θεία στην Αμερική)

Ο ταξιτζής, Κ. Χατζηχρήστος/(θείος από Αμερική)

Μην ερωτεύεσαι Σάββατο, Β. Γεωργιάδης, (πλαστή Ελληνοαμερικανίδα)

1963 Αγάπησα και πόνεσα, Απ. Τεγόπουλος, Καναδάς (δράμα)

Ο ανηψιός μου ο Μανώλης, Απ. Τεγόπουλος, (ο πλούσιος ανηψιός από Η.Π.Α.)

Οι κατεργάρηδες, Στ. Τατασόπουλος, (από το Τέξας στο χωριό για νύφες)

Τερέζα, Ν. Αβραμέας (δράμα)

1964 Τρία κορίτσια απ' την Αμερική, Ντίμης Δαδήρας

Δίψα για ζωή, Σωκρ. Καψάσκης, για Γερμανία

Είμαι μια δυστυχημένη, Απ. Τεγόπουλος (δράμα)/ (ο πατέρας μετανάστης)

Ήταν όλοι τους κορόιδα, Χ. Αποστόλου, (επιστροφή Ελληνοαμερικανού)

Θα σε κάνω βασίλισσα, Α. Σακελλάριος, (το τσεκ του θείου)

1965 Τσακισμένη απ' την ορφάνια, Κ. Καραγιάννης, Αυστραλία

Θύελλα σε παιδική καρδιά, Όμ. Ευστρατιάδης (δράμα), (ο πατέρας μετανάστης)

Κάλλιο πέντε και στο χέρι, Πάνος Γλυκοφρύδης, (θείος από Αμερική)

Καρδιά μου πάψε να πονάς, Απ. Τεγόπουλος, (Γερμανία)

Κορίτσια για φίλημα, Γ. Δαλιανίδης, (κληρονομιά από Αμερική)

Νο, μίστερ Τζόνσον, Γρ. Γρηγορίου, (λανσάρισμα του ντοματοχυμού)

1966 Τ' αδελφή μου, Κ. Δούκας

Ο γυρισμός του στρατιώτη, Γ. Λόης, Αυστραλία (δράμα)

Ένα καράβι Παπαδόπουλοι, Φρίντα Γιάγκου, (στο υπερωκεάνιο «Άννα-Μαρία»)

Κούνια που σε κούναγε, Ρένα Γαλάνη, (στην Αυστραλία ως νύφη η ηρωίδα)

- Ο πόνος του μπεκρή, Ερρίκος Θαλασσινός
 Ο τετραπέρατος, Κ. Ανδρίτσος, (Ελληνοαμερικανοί επιχειρηματίες)
 Η προξενήτρα, Ν. Αβραμέας
 1967 Τα δολάρια της Ασπασίας, Ξ. Φίληρης, (η αδελφή με πλούσιο Ελληνοαμερικανό)
 Ο σπαγγοραμμένος, Κ. Καραγιάννης, (ριμέικ της ταινίας Ένα βότσαλο στη λίμνη)
 Ο θάνατος έχασε το παιχνίδι, Γίρι Σέκουενς, (επιστροφή)
 Ζητώντας την τύχη στα Ξένα, Θύμιος Ντούρος, (ππυχιακή ταινία)
 Οι θαλασσιές οι χάντρες, Γιάννης Δαλιανίδης, (Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας)
 Η κόρη μου η ψεύτρα, Στ. Τατασόπουλος, (η άφιξη του αληθινού Τζον Πάπας)
 Το πλοίο της χαράς, Ορέστης Λάσκος, (στο υπερωκεάνιο «Ολυμπία»)
 1968 Ο ταχτινής, Ορέστης Λάσκος, (ο ήρωας παριστάνει το Βραζιλιάνο καφεπαραγωγό)
 Για μια τρύπια δραχμή, Κ. Ανδρίτσος, (επίσκεψη μετανάστη από Αυστραλία)
 Ο Ρωμιός έχει φιλότιμο, (ριμέικ της ταινίας «Δεσποινίς ετών 39» του 1954)
 Καρδιά που λύγισε απ' τον πόνο, Γ. Παπακώστας, (η ηρωίδα εργάτρια στη Γερμανία)
 Οι μνηστήρες της Πηνελόπης, Χ. Κυριακόπουλος, (Ελληνοαμερικανός γαμπρός δι' αλληλο-
 γραφίας)
 Ο κούκλος, Στ. Τζάκσον, (πλαστή θεία από Αφρική)
 1969 Ο άνθρωπος που γύρισε απ' τα πιάτα, Πάνος Γλυκοφρύδης
 Για ένα ταγάρι δολάρια, Γ. Παπακώστας
 Ο γόης, Γ. Δαλιανίδης (σενάριο Αλ. Σακελλάριου), (πλούσιος θείος από Αμερική)
 Κάθε κατεργάρης στον πάγκο του, Κ. Ανδρίτσος, (πλούσιος θείος από Αυστραλία)
 Η Παριζιάνα, Γ. Δαλιανίδης, (Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας)
 Στο δάσκαλό μας με αγάπη, Όμ. Ευστρατιάδης
 Στον ίλιγγο της ζωής, Σπ. Ζιάγκας, (Κουβέιτ)
 1970 Ο τρελός της πλατείας Αγάμων, Κ. Ανδρίτσος, (θείος από Καναδά)
 Μια ρωμείκη καρδιά, Απ. Τεγόπουλος, (πλούσιος θείος από Αμερική)
 Ζητούνται γαμπροί με προίκα, Μάριος Μαλιαράκης, (πλούσιος γαμπρός από Αυστραλία)
 Η θεία μου η χίπισσα, Α. Σακελλάριος, (Ελληνοαμερικανός επιχειρηματίας)
 Ο ξεροκέφαλος, Ερρίκος Θαλασσινός, (Ελληνοαμερικανός ντετέκτιβ)
 Η περιπτερού, Ν. Αβραμέας, (γαμπροί από Αυστραλία)
 Οι τέσσερις άσσοι, Κ. Καραγιάννης, (επιχειρηματίας μετανάστης)
 1971 Ο αρχιψεύταρος, Ερρ. Θαλασσινός, (Ελληνοαμερικανίδα με πετρελαιοπηγές)
 Η ζαβολιάρη, Χ. Κυριακόπουλος, (πλούσιος Ελληνοαμερικανός)
 Ο κάου μπόι του Μεταξουργείου, Παύλος Παρασχάκης, (επιστροφή ανεψιού)
 1972 Ο άνθρωπος που γύρισε απ' τη ζέστη, Κ. Καραγιάννης, (Χαρτούμι)
 1973 Ο τσαρλατάνος, Ερρ. Θαλασσινός, (επιστροφή από Γερμανία)
 1974 Οκέι φίλε, Μάριος Ρετσίλας, (ο μετανάστης ξάδερφος στην Αμερική – ναρκωτικά)
 Το σφάλμα, Πάνος Κοντέλης, (διακοπές Ελληνοαμερικανών)
 1975

1976 Κραυγές στον άνεμο, Ερρίκος Ανδρέου, (Ελληνοαμερικανός τραγουδιστής στη Ν. Υόρκη)
 1977 ...
 1978
 1979 Τζακ ο καβαλάρης, Γ. Μυλωνάς, (Ελληνας μετανάστης γκάγκστερ)
 1980 Μελόδραμα, Ν. Παναγιωτόπουλος, (επιστροφή)

Για τους μαθητές, η μελέτη της θεματολογίας των ελληνικών ταινιών και της εξέλιξής της, οι κλασικές «ατάκες», τα στερεότυπα και οι μύθοι, καθώς και μια πληθώρα άλλων παρατηρήσεων, όπως θα προκύψουν από την έρευνα των μαθητικών ομάδων, θα εμπλουτίσουν τη διδακτική διαδικασία και θα φωτίσουν αθέατες πλευρές της ελληνικής υπερταλαντικής μετανάστευσης.

Το ζητούμενο είναι ένα μάθημα ζωντανό, με πλούτο, ενδιαφέρον και φρεσκάδα, που θα εξάψει το ενδιαφέρον των μαθητών και θα το διατηρήσει αμείωτο.

Ιστορία της μετανάστευσης: Αναγκαιότητα και δυνατότητες μιας διδακτικής προσέγγισης

Ναπολέων Γιωτίτσας

Εισαγωγή

Είναι σε όλους μας γνωστό ότι η μετανάστευση των Ελλήνων προς την Ευρώπη και ιδιαίτερα τη Γερμανία κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια είχε κατά βάση οικονομικό χαρακτήρα. Βέβαια, το φαινόμενο της μετανάστευσης των λαών έχει απασχολήσει την έρευνα τόσο στο διεθνές όσο και στο ελληνικό πεδίο. Στην παρούσα μελέτη θα θέλαμε να διερευνήσουμε την αναγκαιότητα μιας διδακτικής προσέγγισης για την ιστορία της μετανάστευσης και να δώσουμε το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε να κινηθεί. Η διδακτική προσέγγιση αυτής της θεματικής θα επικεντρωθεί στην παρουσίαση και ανάλυση του φαινομένου κατά την τελευταία πενηκονταετία.

Με ποιο τρόπο θα μπορούσαν να παρουσιαστούν διδακτικά οι πτυχές της μετανάστευσης; Πώς θα μπορούσαν να θεματοποιηθούν στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση των ελληνοπουλων της Γερμανίας; Πρέπει να μάθουν τα μεταναστόπουλα την ιστορία που τους αγγίζει άμεσα, αυτή που τα ίδια γράφουν και βιώνουν καθημερινά; Ποιες απ' αυτές τις πτυχές είναι σπουδαίες και ζωτικής σημασίας για μια ολοκληρωμένη σχολική εκπαίδευση στη δεύτερη πατρίδα τους; Τι κάνει γι' αυτό η χώρα εγκατάστασής τους; Σε ποια μαθήματα γίνεται αναφορά ή διδάσκεται η ιστορία της μετανάστευσης; Πρέπει τελικά να γίνει μια τέτοια προσπάθεια και πώς θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί; Τα ερωτήματα αυτά για την «Ιστορία της μετανάστευσης» θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε όσο το δυνατόν συνοπτικότερα, έχοντας υπόψη τα αναλυτικά προγράμματα της Γερμανίας και της Ελλάδας.

Στα αναλυτικά προγράμματα της Γερμανίας και στο εισαγωγικό μέρος για το μάθημα της Ιστορίας διαβάζουμε: «Μια δημοκρατική κοινωνία χρειάζεται ώριμους, καλά πληροφορημένους και πολιτικά δρώντες πολίτες. Το πώς θα οργανώσουν το παρόν και το μέλλον τους αυτοί οι πολίτες της δημοκρατικής κοινωνίας, εξαρτάται από το πώς γνωρίζουν, εξετάζουν και κρίνουν το ιστορικό της. Σ' αυτό συμβάλλει αναμφισβήτητα η γνώση της Ιστορίας» (συγκ. Lehrplan Geschichte, Hessisches Kultusministerium, 2002, σελ. 3).

Το μάθημα της Ιστορίας της μετανάστευσης στοχεύει, όπως και το μάθημα της γενικής Ιστορίας, να δημιουργήσει ιστορική συνείδηση και να προσφέρει ιστορική γνώση στους μαθητές.

Η επιλογή της ιστορικής γνώσης είναι ένα κρίσιμο στάδιο στη συγκρότηση του μαθήματος της Ιστορίας. Πολύ περισσότερο, μέσα στα πλαίσια της διδασκαλίας της Ιστορίας της μετανάστευσης, χρειάζεται να μπουν στόχοι, οι οποίοι είναι σε άμεση συνexasρηση με τα ερωτήματα, τις καταστάσεις και την εξέλιξη των γεγονότων, τα οποία είναι σπουδαίας σημασίας για το παρόν και το μέλλον. Τέτοιες σημαντικές πτυχές δεν μπορούν να διδαχτούν ως ειδικά θέματα, αλλά να βγουν ως συμπεράσματα από τα βασικά ερωτήματα των διαπροσωπικών σχέσεων, των καταστάσεων και των ειδικών συνθηκών, των

εμπειριών και των επιδόσεων ανδρών και γυναικών, που επηρέασαν άμεσα τις προηγούμενες καταστάσεις.

1. Διδακτικές και μεθοδολογικές βάσεις

Οι ιστορικές γνώσεις δεν συνιστούν απομονωμένες πληροφορίες για πρόσωπα και πράγματα, αλλά προπάντων και σε σχέση με την ηλικία των μαθητών μας αποτελούν απόψεις στα γεγονότα στις διαδικασίες, στις συγκυρίες και στις συγκρούσεις ενδιαφερόντων στα ιστορικά δρώμενα. Η σύνθεση μια τέτοιας ιστορικής διαδικασίας, δομής και κατανόησης, σε σχέση μάλιστα με τον περιορισμένο διαθέσιμο χρόνο για τη διδασκαλία του συγκεκριμένου μαθήματος, πρέπει να δρομολογηθεί και να σχεδιαστεί διδακτικά και μεθοδολογικά με μεγάλη φροντίδα κι επιμέλεια, ώστε να εξασφαλιστεί η αποτελεσματικότητα της στοχοθεσίας. Ξεκινώντας από μια συγκεκριμένη κατάσταση οδηγούμαστε στα αίτια και τις αφορμές που δημιούργησαν ή δημιουργούν τη συγκεκριμένη κατάσταση, ανακαλύπτοντας κι εξετάζοντας συγχρόνως όλες τις παραμέτρους που επηρέασαν τη συγκεκριμένη εξέλιξη. Οι μαθητές μαθαίνουν έτσι Ιστορία μέσα από τη σχέση των γεγονότων και των παραγόντων, ανακαλύπτουν την αλληλουχία και αλληλεξάρτηση των γεγονότων, κρίνουν και συμπεραίνουν την αλληλεπίδραση σε περισσότερα επίπεδα των προβλημάτων του παρόντος κι έτσι μπορούν και αντιλαμβάνονται τη δική τους παροντική και μελλοντική κατάσταση.

Για την απόκτηση ιστορικής συνείδησης και για την επίδραση της ιστορικής γνώσης στις προσωπικές εμπειρίες και δράσεις του κάθε ατόμου πρέπει να υπάρχει άμεση αναφορά στη βιωμένη πραγματικότητα του μαθητή. Γι' αυτό θεωρείται απαραίτητο να θεματοποιούνται και να συνδέονται οι προσωπικές εμπειρίες των μαθητών με τη διαδικασία μάθησης. Το πρόγραμμα-πλαίσιο ή αναλυτικό πρόγραμμα της Ιστορίας της μετανάστευσης ή το διδακτικό υλικό που θα κατασκευαστεί για το σκοπό αυτό, πρέπει να προβλέπουν, για παράδειγμα, μια ενότητα η οποία θα έχει άμεση σχέση με την ιστορία της οικογενειακής ζωής των μεταναστών. Αυτές οι προσωπικές εμπειρίες θα οδηγήσουν στη δόμηση της σχέσης μια παροντικής και προηγούμενης σχέσης, πάνω στην οποία θα οικοδομηθεί ο ιστορικός περίγυρος από την οικογενειακή, τοπική, πολιτικοοικονομική και τεχνολογική εξέλιξη. Οι «ιστορικές» αναφορές από προεμπειρίες των μαθητών που αποκτήθηκαν στο δημοτικό σχολείο, μπορούν και στηρίζουν το διδακτικό, μεθοδολογικό υπόβαθρο της διδασκαλίας της Ιστορίας. Ανακαλύπτουμε κι ερμηνεύουμε πηγές του παρελθόντος στο σήμερα, είναι η αρχή μας. Κεντρική μεθοδολογική θέση αυτή για την απόκτηση ιστορικής συνείδησης είναι η «κατανόηση» και η «ερμηνεία».

Επιπλέον, η εμπλοκή και θεματοποίηση καθημερινών και τοπικών γεγονότων, όπου αυτό είναι δυνατόν και ουσιώδες, διευκολύνει τους μαθητές να κατανοήσουν πολυπλοκότερες σχέσεις και διεγείρει συνήθως το ενδιαφέρον τους να ασχοληθούν με ιστορικά δρώμενα.

Η πορεία των ελλήνων μαθητών στο εξωτερικό είναι άμεσα εξαρτημένη από τη μετανάστευση των γονιών τους. Είναι πολύ σημαντικό να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι πρόκειται για μαζικό φαινόμενο και ότι υπάρχουν καθαρά αντικειμενικοί λόγοι γι' αυτό. Βασικό είναι ακόμα να κατανοήσουν ότι μπορούν να επηρεάσουν θετικά αυτήν την κατάσταση με τη δική τους συμπεριφορά και πρωτοβουλία. Προϋπόθεση, βέβαια, να αναγνωρίσουν, ότι αυτή χαρακτηρίζεται από ειδικές δυσκολίες, προσφέρει, όμως, και σημαντικές ευκαιρίες. Το γεγονός, ότι η μετανάστευση είναι για τους Έλληνες ένα πανάρχαιο φαινόμενο, μπορεί να οδηγήσει τα παιδιά στην αποδοχή των δικών τους συνθηκών ζωής και στο συνειδητό άνοιγμα προς τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Μ' αυτό τον τρόπο δίνεται η δυνατότητα στο μαθητή να αξιολογήσει σωστά τις συνθήκες ζωής του σε μια διπολιτισμική ή πολυπολιτισμική κοινωνία. Με άλλα λόγια, θα πρέπει αυτή η κατάσταση να θεματοποιηθεί στην ελληνόγλωσση διδασκαλία, να διδαχτεί η ιστορία τους, δηλαδή η Ιστορία της μετανάστευσης.

Η παραδοσιακή εξελεγκτική ψυχολογία και η νεότερη ειδική διδακτική αντιπροσωπεύουν κυρίως την αντίληψη σύμφωνα με την οποία η συστηματική διδασκαλία της Ιστορίας

στο βασικό σχολείο ούτε δυνατή αλλά ούτε και σκόπιμη είναι. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι η ιστορική διάσταση της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων πρέπει να παραληφθεί από το δημοτικό σχολείο. Οι μαθητές μόνο τότε μπορούν να κατανοήσουν σωστά την πραγματικότητα, όταν οδηγηθούν στο να ερωτούν το πώς προέκυψαν τα υπάρχοντα φαινόμενα και οι καταστάσεις.

Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό μπορεί να συμβάλει στην προετοιμασία ιστορικών διαδικασιών μάθησης με το να καταστήσει τους μαθητές ικανούς να αντιλαμβάνονται τη χρονική ιστορική εξέλιξη με ζωντανά παραδείγματα.

2. Θεματολογία και αναγκαιότητα του διδακτικού υλικού

Η θεματολογία της «ιστορίας της μετανάστευσης» πρέπει να αντλείται από συγκεκριμένα ερωτήματα κι εμπειρίες των ίδιων των παιδιών. Επιβάλλεται, συνεπώς, να συζητήσουμε μαζί τους για το παρελθόν τους. Μ' αυτό τον τρόπο μπορούν να καταλάβουν καλύτερα τις δικές τους συνθήκες ζωής και να κατανοήσουν περισσότερο τους τρόπους συμπεριφοράς των γονέων τους, που, όχι σπάνια, βρίσκονται σε αντίθεση με τους τρόπους συμπεριφοράς των γερμανών. Στην Α' και Β' τάξη τα παιδιά μαθαίνουν να εντάσσουν σε χρονολογική σειρά ορισμένα συμβάντα της παιδικής τους ηλικίας. Με οικογενειακές φωτογραφίες, για παράδειγμα, θα πρέπει ο δάσκαλος να στρέψει σιγά-σιγά το ενδιαφέρον των μαθητών προς αυτή την κατεύθυνση. Ήδη στο προτεινόμενο διδακτικό υλικό για τα ελληνόπουλα της Γερμανίας θεματοποιούνται τέτοιες καταστάσεις που έχουν σχέση με την κατάστασή τους κι έρχονται έτσι σε «πρώτη επαφή» με την ιστορία τους.

Στην Γ' τάξη, η διδακτική προσέγγιση της μυθολογίας είναι μια κατάλληλη διδακτική ενέργεια. Τα μυθικά στοιχεία συναρπάζουν τα παιδιά αυτής της ηλικίας. Μέσω αυτών μπορούν τα παιδιά να βρουν μια επιπλέον πρόσβαση στο παρελθόν. Αυτά χρησιμεύουν, ως ένα βαθμό, ως προπαιδεία για τη συστηματική διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας που θα επακολουθήσει. Στην Δ' τάξη έχει ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται στα περισσότερα παιδιά μια ιστορική συνείδηση με τη διδασκαλία ιστοριών από την Αρχαία Ελλάδα. Με το υπάρχον διδακτικό υλικό τους δίνεται επιπλέον η δυνατότητα να αντιπαρατεθούν με μεταναστευτικά θέματα, τόσο στο γερμανικό σχολείο όσο και στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση. Στα γερμανικά βιβλία γλώσσας, καθώς και στο μάθημα «σπουδή περιβάλλοντος», όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια θεματοποιούνται καταστάσεις, οι οποίες έχουν σχέση με τη μεταναστευτική κατάσταση των μαθητών. Στο ελληνόγλωσσο διδακτικό υλικό που χρησιμοποιείται επίσης στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση (υλικό κορμού διδασκαλίας της γλώσσας και υλικό με περιεχόμενο τα πολιτισμικά στοιχεία που έχουν σχέση με τη χώρα καταγωγής τους) γίνονται προσπάθειες προσέγγισης ιστορικών πτυχών, που αναμφίβολα «μιλούν στην ψυχή των μεταναστών». Αυτό το δεδομένο αποτελεί σίγουρα μια σημαντική βοήθεια στην προσέγγιση μιας ιστορικής διάστασης, η οποία θεωρείται απαραίτητη για τη μετέπειτα συστηματική διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας.

Από την Ε' τάξη θεωρούμε ότι πρέπει να αρχίζει η συστηματική διδασκαλία της «Ιστορίας της μετανάστευσης», η οποία οφείλει να περιλαμβάνει όλες τις πτυχές και διαστάσεις της ζωής των Ελλήνων μεταναστών. Για να φτάσουμε, όμως, στη διδασκαλία της θα πρέπει να την καταγράψουμε. Οι μέχρι τώρα «σκόρπιες» αναφορές στην μεταναστευτική θεματική που γίνονται στο χρησιμοποιούμενο διδακτικό υλικό δεν είναι αρκετές για να καλύψουν τις ανάγκες των μαθητών για τα δεδομένα, που έχουν σχέση με την ιστορική διάσταση της μεταναστευτικής τους ταυτότητας και τη μετανάστευση γενικότερα.

Για την κάλυψη των ιστορικο-κοινωνικών γνώσεων των μαθητών διδάσκονται στα γερμανικά σχολεία δύο κυρίως μαθήματα: «Ιστορία» και «Κοινωνική αγωγή», συνεπικουρούμενα στη στοχοθεσία τους και από διαθεματικές ενότητες, οι οποίες αναλύονται στα πλαίσια των προγραμματισμένων διδασκαλιών (Projektunterricht) ή στα πλαίσια των ελεύθερων ομάδων εργασίας (Arbeitsgemeinschaften).

Εξετάζοντας τα αναλυτικά προγράμματα της «Ιστορίας» και της «Κοινωνικής αγωγής»

του γερμανικού σχολείου, με επίκεντρο τη θεματική της μετανάστευσης και την ιστορική της πορεία, διαπιστώνουμε ότι στους τρεις τύπους σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο κρατίδιο της Έσσης, ένα από τα δημοκρατικότερα της Γερμανίας, το οποίο πήραμε ως παράδειγμα, έχουμε την παρακάτω κατάσταση:

Grundschule: Δημοτικό σχολείο, τάξεις 1η μέχρι και 4η (υποχρεωτική φοίτηση).

Κατά τη διάρκεια του δημοτικού σχολείου προβλέπεται από το αναλυτικό πρόγραμμα να γίνεται συχνά αναφορά στις διαφοροποιημένες κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις του κόσμου των μαθητών. Αυτό σημαίνει ότι ο εκπαιδευτικός έχει τη δυνατότητα να λάβει σοβαρά υπόψη του τον πολυγλωσσικό και πολυπολιτισμικό περίγυρο των μαθητών του. Αυτό δεν είναι δεσμευτικό, αλλά επιθυμητό. Στο ειδικό κεφάλαιο του αναλυτικού προγράμματος με τον τίτλο «διαπολιτισμικές εμπειρίες», σελ. 16 (Lehrplan für die Grundschule, Hessisches Kultusministerium, Wiesbaden 1995), γίνεται αναφορά στη διαφορετική καταγωγή των μαθητών, τη διαφορετική μητρική τους γλώσσα, το διαφορετικό πολιτισμό τους, τη διαφορετική θρησκεία τους, καθώς και στη διαφορετική πολιτισμική συμπεριφορά τους σε διάφορα θέματα, με στόχο την ευαισθητοποίηση των μαθητών προς το «διαφορετικό» και την «κατανόηση» για ειρηνική συμβίωση. Εδώ δίνεται η δυνατότητα στον κάθε εκπαιδευτικό, ο οποίος διακατέχεται από τέτοιες ευαισθησίες, με την αποδοχή του διαφορετικού, να ευαισθητοποιήσει ανάλογα τους μαθητές του και να τους προετοιμάσει για τη μελλοντική τους ζωή.

Hauptschule: Κύριο σχολείο, τάξεις 5η μέχρι 9η (και 10η όταν δεν βρουν θέση μαθητείας), όπου οι μαθητές εκπληρώνουν την υποχρεωτική σχολική φοίτησή τους.

Παρατηρώντας το αναλυτικό πρόγραμμα για το μάθημα της Ιστορίας στο κύριο (υποχρεωτικό) σχολείο (Lehrplan Geschichte, Bildungsgang Hauptschule, Hessisches Kultusministerium 2002), διαπιστώνουμε ότι προτείνονται τα παρακάτω θέματα, τα οποία έχουν σχέση με τη μετανάστευση:

Στο κεφάλαιο 6.1 (6η τάξη) προτείνεται το θέμα «Κάθε άνθρωπος έχει την ιστορία του» σε συνδυασμό και με αντίστοιχα θέματα στο γλωσσικό μάθημα (6.2 και 6.3, σελ. 7), στο μάθημα των Θρησκευτικών (6.2), με στόχο να γίνει αναφορά στην Ιστορία άλλων λαών, με επισκέψεις στα μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους και με έρευνα των ίδιων των μαθητών στο οικογενειακό και ευρύτερο περιβάλλον τους. Η πράξη, όμως, αποδεικνύει ότι γίνεται αναφορά κυρίως στη γερμανική ιστορία με σπάνιο το φαινόμενο θεματοποίησης της μετανάστευσης των αλλοδαπών π.χ. εργατών στη Γερμανία. Στην 9η τάξη, (κεφάλαιο 9.3.5), γίνεται αναφορά στο διωγμό των «αλλοδαπών» από τη γερμανική κοινωνία, δηλαδή των Εβραίων και τσιγγάνων, με συγκεκριμένη αναφορά στο 1938, χωρίς να θεματοποιείται το παρόν των ξένων στη Γερμανία. Παρόλο που γίνεται αναφορά στη νεότερη ιστορική περίοδο (πτώση του τείχους, ένωση Γερμανιών, 10η τάξη, κεφ. 10.2.3, σελ. 23), δε συναντούμε καμιά φορά τον όρο «μετανάστευση», ούτε γίνεται πουθενά αναφορά στη συμβολή του αλλοδαπού εργατικού δυναμικού στην ανοικοδόμηση της Γερμανίας μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, αλλά ούτε θεματοποιείται το πρόβλημα «αλλοδαπός», το οποίο τόσο συχνά εμφανίζεται στα μέσα ενημέρωσης (εφημερίδες, τηλεόραση, ραδιόφωνο κ.τλ.).

Realschule: Θετικό σχολείο, τάξεις 5η μέχρι και 10η, όπου οι μαθητές με την επιτυχή αποφοίτησή τους μπορούν να συνεχίσουν στο γυμνάσιο, σε μια ανώτερη επαγγελματική σχολή.

Στο αναλυτικό πρόγραμμα γι' αυτό τον τύπο σχολείου (Lehrplan Geschichte, Bildungsgang Realschule, Hessisches Kultusministerium 2002), παρατηρούμε τις παρακάτω αναφορές, που έχουν σχέση με την Ελλάδα και τους Έλληνες, καθώς και γενικότερα με τους μετανάστες:

Στο κεφάλαιο 6.4 (ό.π. σελ. 6) προτείνονται δεσμευτικά για ανάλυση 10 διδακτικές ώρες με το θέμα «Έλληνες- οι δάσκαλοι του δυτικού πολιτισμού». Οι μαθητές έχουν την ευκαιρία στο θέμα αυτό να γνωρίσουν τα επιτεύγματα του αρχαιοελληνικού κλασικού πολιτισμού και την επίδρασή του στη διαμόρφωση του σημερινού δυτικού ευρωπαϊκού πολιτισμού. Τα

Ελληνόπουλα που φοιτούν σ' αυτό τον τύπο σχολείου έχουν τη δυνατότητα να δράσουν στο μάθημα ως «ειδήμονες», αν φυσικά έχουν την παράλληλη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με το θέμα στα πλαίσια της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης. Ανεξάρτητα απ' αυτό και ανάλογα με τη μεθοδολογία που ακολουθεί ο γερμανός εκπαιδευτικός, τα ελληνόπουλα καλούνται να συνεισφέρουν πολύ περισσότερα από τους άλλους συμμαθητές τους.

Κι εδώ, στα δεσμευτικά προτεινόμενα θέματα, δε συναντούμε τον όρο «μετανάστευση».

Από τα μη δεσμευτικά θέματα ξεχωρίζουμε το θέμα με τον ίδιο τίτλο που προτείνεται και στο κύριο σχολείο, «Κάθε άνθρωπος έχει την ιστορία του», όπου δίνονται οι ίδιες διδακτικο-μεθοδολογικές οδηγίες για τον εκπαιδευτικό (6η τάξη, ο.π., κεφ. 6.1.1, σελ.7). Με το θέμα αυτό δίνεται η ευκαιρία σε όλους τους μαθητές να γνωρίσουν της ιστορία των άλλων λαών από διαφορετικές πτυχές και πηγές, με την προϋπόθεση ότι ο εκπαιδευτικός θα ακολουθήσει την κατάλληλη μέθοδο και θα δώσει τη δυνατότητα στον κάθε αλλοδαπό μαθητή, ο οποίος πολλές φορές αποτελεί την πλειοψηφία στη σύνθεση της τάξης, να παρουσιάσει από τις δικές του πηγές και από τη δική του σκοπιά την ιστορία του τόπου του. Ο κάθε μαθητής θα μπορούσε να διηγηθεί κάτι για την ιστορία του κράτους καταγωγής του, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί συζήτηση και να αναπτυχθεί διάλογος και πολυφωνία στις ιστορικές απόψεις.

Στην 7η τάξη (ο.π., κεφ.8.2.2, σελ. 14), συναντούμε το θέμα «Για όλα φταίει ο εβραίος γείτονάς μου», στο οποίο γίνεται αναφορά στους αποδιοπομπαίους τράγους (συνήθως είναι πάντα οι ξένοι), οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για τις αρρώστιες, τα εργασιακά προβλήματα, τις κακές διαπροσωπικές σχέσεις, τη γκετοποίηση, το στιγματισμό και τις διακρίσεις. Εδώ θα μπορούσαν οι μαθητές, κάτω από ειδικές συνθήκες οργάνωσης της διδασκαλίας, να θεματοποιήσουν από τη δική τους σκοπιά τον προβληματισμό «αλλοδαπός» και «ειρηνική συμβίωση».

Στην 9η τάξη (ο.π. κεφ.9.3.2 σελ. 19) συναντούμε για πρώτη φορά τη λέξη μετανάστευση και συγκεκριμένα ως επιμέρους θεματική στο γενικότερο ζήτημα «Γερμανία, κράτος υπό ανάπτυξη; Πώς θα μπορούσε να ξεπεραστεί η τεχνολογική καθυστέρηση». Στο θέμα αυτό προτείνονται και επιμέρους θέματα, που έχουν σχέση με την εξέλιξη της τεχνολογίας, στη διαφοροποιημένη κατάσταση του σήμερα, τη μετανάστευση και την καλύτερη του σχολικού συστήματος. Είναι μη δεσμευτικό θέμα και αποτελεί μέρος μια μεγαλύτερης θεματικής ενότητας με τίτλο «Βιομηχανική επανάσταση και κοινωνικά προβλήματα», για την οποία προβλέπονται συνολικά 14 διδακτικές ώρες.

Τέλος, για τη 10η τάξη (ο.π. κεφ. 10.2.5, σελ. 23) προτείνεται, όπως και στο κύριο σχολείο, το επιμέρους ζήτημα «Εβραίοι και άλλες μειονότητες...», το οποίο προτείνεται να ερευνηθεί σε σχέση με τον εθνικοσοσιαλισμό του Χίτλερ. Έμμεσα μπορεί να γίνει αναφορά στις άλλες μειονότητες που ζουν σήμερα στη Γερμανία, όπως μπορεί να γίνει αναφορά στους ξένους και τα προβλήματα που δημιουργεί η νεότερη μετανάστευση και μετακίνηση του πληθυσμού από την ανατολική στη δυτική Γερμανία (στο ίδιο, κεφ. 10.3.5, σελ. 25).

Στο μάθημα της «Κοινωνικής αγωγής» αναφέρεται, επίσης, ο όρος «μετανάστευση» ως επιμέρους θέμα στο γενικό θέμα «Ευρώπη» για την 7η τάξη (Lehrplan Sozialkunde, Bildungsgang Realschule, Hessisches Kultusministerium 2002, σελ. 20). Παρόλο που και σε άλλα θέματα θα μπορούσε να γίνει αναφορά στη συμβολή των ξένων εργατών της Γερμανίας στην οικονομική, κοινωνική και βιομηχανική εξέλιξη της, εν τούτοις δεν εμφανίζεται πουθενά ούτε ως επιμέρους θεματική η ύπαρξη αυτού του εργατικού δυναμικού.

Gymnasium: Γυμνάσιο, τάξεις 5η μέχρι και 13η, όπου οι μαθητές, με την επιτυχή αποφοίτησή τους, αποκτούν την πανεπιστημιακή ωριμότητα, με το δικαίωμα να σπουδάσουν στα ανώτερα και ανώτατα πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Για το Γυμνάσιο το μάθημα της Ιστορίας, μαζί με την Κοινωνική αγωγή και τη Γεωγραφία, συμβάλλουν στην πολιτικοποίηση του πολίτη. Η ενασχόληση των μαθητών με πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές δομές, γεγονότα και διαδικασίες του παρελθόντος, τους δίνει τη δυνατότητα να αποκτήσουν σφαιρική και προσωπική ιστορική συνείδηση και αντίληψη. Είναι σπουδαίο ότι στην εισαγωγή αυτού του αναλυτικού προγράμματος

τος (Lehrplan Geschichte, Gymnasialer Bildungsgang, Hessisches Kultusministerium 2002, σελ. 5), γίνεται αναφορά στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, όπου τονίζεται ότι το γερμανικό σχολείο είναι σήμερα ένας τόπος όπου συναντούνται μαθητές διαφορετικής καταγωγής. Αυτό σημαίνει ότι έχουν εμπειρίες από διαφορετικές ιστορικές, κοινωνικές, θρησκευτικές, οικονομικές, γεωγραφικές και πολιτισμικές πηγές και στάσεις ζωής. Εδώ γίνεται, επίσης, η αναφορά σ' αυτό που όλοι κηρύττουμε, ότι δηλαδή η διαφορετικότητα στη σύνθεση μιας τάξης, μπορεί να είναι πλούτος και κέρδος για όλους τους μαθητές, αν αξιοποιηθεί ανάλογα. Οι διαφορετικές απόψεις επί ιστορικών, πολιτισμικών, θρησκευτικών και άλλων θεμάτων ανοίγουν άλλες πτυχές και ορίζοντες θεώρησης των πραγμάτων και τα κάνουν πολυδιάστατα, πράγμα που δεν είναι αυτονόητο σε μια μονοπολιτιστική κοινωνία.

Ως προς τα θέματα που προτείνονται παρατηρούμε τα παρακάτω:

Το θέμα «Ελλάδα-Ζωή στην πόλη-κράτος» αποτελεί ένα από τα υποχρεωτικά θέματα που πρέπει να διδαχτεί μέσα σε 12 διδακτικές ώρες, στην 6η τάξη (Αναλυτικό πρόγραμμα, ό.π., κεφ. 6.4, σελ. 12). Επίσης, στην 8η τάξη προτείνεται ως υποχρεωτικό το θέμα «.. Ξενοφοβία» με αναφορά στους λοιμούς, στη δίωξη των Εβραίων και στην κατάληψη της Κωνσταντινούπολης (ό.π. κεφ. 8.3.2, σελ. 18).

Αν και γίνεται αναφορά στην νεότερη ιστορία με το θέμα «Σχέσεις ανατολής-δύσης», από τον ψυχρό πόλεμο στην ένωση της Γερμανίας (1945-1990), δεν αναφέρεται η ευρωπαϊκή μετανάστευση, ούτε η ύπαρξη ξένων στη Γερμανία (10η τάξη, Αναλυτικό ... ό.π., κεφ. 10.4, σελ. 35 κ.ε.), ακόμη και στο θέμα «Παγκοσμιοποίηση» (10η τάξη, Αναλυτικό ... ό.π., κεφ. 10.5, σελ. 37 κ.ε.).

Συνοψίζοντας, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι στο μάθημα της Ιστορίας, στα γερμανικά Γυμνάσια δεν αναφέρεται μεν η λέξη «μετανάστευση» ως προτεινόμενο γενικό ή επιμέρους θέμα, μπορεί όμως να γίνει αναφορά στη θεματική αυτή με τα προτεινόμενα θέματα, αν λάβουμε υπόψη τον «ανοιχτό» χαρακτήρα που έχει το αναλυτικό πρόγραμμα και τις οδηγίες που δίνονται στο εισαγωγικό του κείμενο «...για αναφορά στα θέματα κάτω από το πρίσμα της πολυπολιτισμικής σύνθεσης του μαθητικού δυναμικού κάθε τάξης». Αυτό μπορεί να μην είναι δεσμευτικό για τον εκπαιδευτικό, υποχρεώνονται όμως από την πράξη να ενεργήσουν «ανοιχτά» στην τάξη εξαιτίας της πολυπολιτισμικής σχολικής πραγματικότητας.

3. Συμπεράσματα και προτάσεις

Εξετάζοντας τα αναλυτικά προγράμματα του μαθήματος της Ιστορίας, διαπιστώνουμε ότι η Ιστορία της μετανάστευσης δεν αναφέρεται ούτε στο ελληνικό, ούτε στο γερμανικό αναλυτικό πρόγραμμα. Από την πολυετή εμπειρία μας είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι αναφορά σ' αυτή τη θεματική γίνεται μόνο ευκαιριακά και όχι συστηματικά. Πηγές για τις διάφορες πτυχές της θεματικής βρίσκονται σε ελάχιστα εγχειρίδια ή διδακτικό υλικό που χρησιμοποιούνται σήμερα στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη Γερμανία, πολύ λιγότερο δε στα γερμανικά εγχειρίδια. (Εμείς και οι άλλοι, Η ζωή μας και Ιστορία μας, διδακτικό υλικό γλώσσας πανεπιστημίου Κρήτης και Ιωαννίνων, διδακτικό υλικό Έσσης και Βόρειας Ρηνανίας Βεσφαλίας). Ως αυτονόητη λοιπόν προκύπτει η αναγκαιότητα διδασκαλίας και παραγωγής κατάλληλου διδακτικού υλικού με θέμα τη μετανάστευση.

Η ιδέα συγγραφής κατάλληλου διδακτικού υλικού με στόχο να διδαχτεί στα ελληνόγλωσσα τμήματα στη Γερμανία η Ιστορία της μετανάστευσης δημιουργεί μια νέα κατάσταση, η οποία οφείλει να προβληματίσει τον κάθε εκπαιδευτικό.

Τα αποτελέσματα μιας τέτοιας προσπάθειας δεν εξαρτώνται αποκλειστικά και μόνο από το χρησιμοποιούμενο υλικό (κύριο και βοηθητικό), αλλά κυρίως από τα περιεχόμενα και τη διδακτική τους προσέγγιση. Αν και το βιβλίο, το εγχειρίδιο, παίζει καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση της διδασκαλίας του συγκεκριμένου θέματος, παράλληλα συμβάλλουν σημαντικά, τόσο ο διδακτικός σχεδιασμός και η διδακτική προσέγγιση, όσο και η χρήση των σύγχρονων οπτικοακουστικών μέσων.

Διδακτικό υλικό

Ως πρώτη προσέγγιση της ιστορικής διάστασης της μετανάστευσης θα μπορούσε να κατασκευαστεί ένα λεύκωμα για το μαθητή (μαζί με τετράδιο δραστηριοτήτων), το οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως διδακτικό υλικό στην ελληνόγλωσση εκπαίδευση.

Οδηγό για τα περιεχόμενα αυτού του διδακτικού υλικού, θα μπορούσε να αποτελέσει η προηγούμενη πρόταση για την κατασκευή λευκωμάτων στα πλαίσια του προγράμματος ΠΑΙΔΕΙΑ ΟΜΟΓΕΝΩΝ, που θα είχε περίπου την παρακάτω δομή:

● Μετανάστευση - Εγκατάσταση των Ελλήνων στη Γερμανία

Πότε, πώς και γιατί ήρθαν οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες στη Γερμανία (αρχές της δεκαετίας του 60). Διακρατικές συνθήκες Γερμανίας-Ελλάδας, συμβόλαια εργασίας, άδειες παραμονής και εργασίας, απασχόληση, στατιστική εικόνα των ελλήνων μεταναστών, χάρτες, έγγραφα και φωτογραφικό υλικό, έκθεση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών Γερμανίας και Ελλάδας τότε και τώρα. Παράλληλη και χρονολογική παρουσίαση των ιστορικών στοιχείων με στόχο να φανεί η ιστορική εξέλιξη της παρουσίας των Ελλήνων στη Γερμανία.

● Οικογενειακή ζωή και κατοικία

Με κατάλληλο διδακτικό τρόπο παρουσιάζονται τα ιστορικά στοιχεία (φωτογραφίες, χάρτες, στατιστικές, κείμενα) από την πρώτη εγκατάσταση των Ελλήνων εργατών στη Γερμανία, αλλά και δεδομένα από τη σύγχρονη ζωή. Οικογενειακές εκδηλώσεις (βαπτίσιμα, γάμοι, είδος κι εξοπλισμός κατοικιών) παρουσιάζονται στην ιστορική τους εξέλιξη με φωτογραφικό υλικό και με κάθε είδους κείμενα των πρωταγωνιστών. Απαραίτητα θεωρούνται εδώ τα αυθεντικά κείμενα από διηγήσεις των ίδιων για να παρουσιαστούν οι συνθήκες του ΤΟΤΕ με το ΤΩΡΑ με τη δυνατότητα σύγκρισης. Ως πηγές μπορούν και πρέπει να χρησιμοποιηθούν τα βιβλία και οι εφημερίδες (γερμανόγλωσσα κι ελληνόγλωσσα) που αναφέρονται στην ίδια θεματική.

● Ελληνορθόδοξη εκκλησία στη Γερμανία

Το ορθόδοξο θρησκευτικό συναίσθημα των Ελλήνων μεταναστών είναι χαρακτηριστικό και διατηρείται αμείωτο, παρ' όλες τις δυσκολίες που συνάντησαν και συναντούν στην ξενιτιά (κυρίως ως προς την εξεύρεση κατάλληλων χώρων για το τυπολατρικό. Εδώ παρουσιάζονται οι προσπάθειες εξεύρεσης χώρων και οικοδόμησης ναών). Οι πρώτες ενορίες και η μητρόπολη ιδρύονται στη Γερμανία με την προσωπική οικονομική συμμετοχή των πιστών και τη βοήθεια των άλλων χριστιανικών εκκλησιών. Έγγραφα απ' αυτές τις προσπάθειες, καθώς και πιστοποιητικά γάμου, βαπτίσεων, ανακοινώσεων για κοινωνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις της εκκλησίας, παρουσιάζουν την ιστορική εξέλιξη και τη συμβολή της εκκλησίας στη διατήρηση της εθνογλωσσικής ταυτότητας και της ελληνικότητας.

● Σχολείο-Εκπαίδευση

Το σχολικό ήταν και παραμένει ακόμα και σήμερα ένα από τα βασικότερα προβλήματα που απασχόλησαν και απασχολούν τους Έλληνες της Γερμανίας. Οι αγώνες των Ελλήνων μεταναστών έγραψαν και γράφουν ιστορία πάνω σ' αυτό το θέμα. Ο σχετικός σχολικός νόμος, που προβλέπει τις μορφές της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης είναι αποτέλεσμα των αγώνων των γονέων (συλλόγων και κοινοτήτων) με το ελλαδικό κράτος. Εδώ υπάρχει πράγματι αρχαικό υλικό μεγάλης ιστορικής αξίας σε όλα τα σχολεία, στους μαζικούς φορείς, στις γερμανικές κι ελληνικές σχολικές αρχές, καθώς και στη συλλογή π.χ. του Καναβάκη «ΠΗΓΕΣ». Ξεκίνημα μπορεί να γίνει από τις προσπάθειες των πρώτων Ελλήνων στη Γερμανία για σχολική εκπαίδευση των παιδιών τους (αρχές της δεκαετίας του '60), οι οποίες συνδέονται με τους αγώνες άλλων εθνικοτήτων. Γίνονται με τον τρόπο αυτό εμφανείς οι συνεχείς διεκδικήσεις των Ελλήνων της Γερμανίας προς το ελληνικό και γερμανικό κράτος, καθώς και η ιδιαίτερη ευαισθησία για την αγωγή των παιδιών τους. Αποτελούν πράγματι

μια ιδιαιτερότητα, ως εθνικότητα στη Γερμανία, σε σχέση με άλλες εθνικότητες. Τα αποτελέσματα αυτών των προσπαθειών φαίνονται και στα αποτελέσματα των παιδιών τους, τα οποία έχουν σημαντική παρουσία στους ανώτερους τύπους γερμανικών σχολικών ιδρυμάτων (Γυμνάσια και Πανεπιστήμια). Μια αναδρομή στους αγώνες ίδρυσης τμημάτων και σχολείων ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, κάτω από τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες και παραμέτρους (Γερμανίας-Ελλάδας), προσεγγίζει κι ερευνά την ιστορική εξέλιξη του σχολικού και για λόγους συμβολικούς (καλλιεργείται η εθνογλωσσική ταυτότητα, η ψυχολογική προδιάθεση και η παρόρμηση παραπέρα ανάπτυξης και διατήρησης της ελληνικότητας των μαθητών). Φωτογραφίες από τα πρώτα και σημερινά ελληνόγλωσσα τμήματα, τίτλοι σπουδών, ντοκουμέντα από σχολικές δραστηριότητες, αποσπάσματα από παλιότερα και σύγχρονα βιβλία, καθώς και εργασίες μαθητών, δείχνουν την παρουσία της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη Γερμανία και την εξέλιξή της.

● Κοινότητες-Σύλλογοι

Ξεκινώντας από σύγχρονες ανακοινώσεις κι έγγραφα των ελληνικών κοινοτήτων και συλλόγων στη Γερμανία και της ομοσπονδίας τους ερευνάται ιστορικά η ίδρυση και εξέλιξή τους. Ιδρυτικά πρωτόκολλα κοινοτήτων ή συλλόγων, τα αντίστοιχα καταστατικά τους καθώς και οι δραστηριότητές τους δίνουν τη δυνατότητα στους μαθητές να προσεγγίζουν το φαινόμενο ιστορικά. Είναι φυσικό ότι μέσα από τις δραστηριότητές τους διαφαίνεται η κοινωνική και πολιτική προσφορά τους στον απόδημο ελληνισμό. Η συμμετοχή των μαθητών στις εκδηλώσεις αυτών των συλλογικών φορέων ενδυναμώνει το συναίσθημα αγάπης προς την ιδιαίτερη πατρίδα των γονιών τους. Οι εμπειρίες και τα προσωπικά τους βιώματα αποτελούν εδώ ισχυρό κίνητρο απόκτησης ιστορικής συνείδησης. Φωτογραφικό υλικό και ντοκουμέντα που τεκμηριώνουν την ύπαρξη και τη δράση ελληνικών παροικιακών οργανώσεων των εθνικοτοπικών συλλόγων (Ηπειρωτών, Κρητών, Θρακιωτών κτλ), φοιτητικών συλλόγων, οργανώσεων γυναικών, συλλόγων επιστημόνων, οργανώσεις κοινωνικής πρόνοιας, συνδέσμων ελληνογερμανικής φιλίας κ.τ.λ. μπορούν να συγκεντρωθούν και να ερευνηθούν από τους Έλληνες μαθητές, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα να σχηματίσουν άποψη για την ιστορική τους αξία κι εξέλιξη.

● Αγορά και εργασία

Η αγορά εργασίας τότε και τώρα είναι θέμα που απασχολεί άμεσα τους Έλληνες μαθητές, αφού και στο γερμανικό σχολείο θεματοποιείται και οι ίδιοι βρίσκονται σε τέτοια ηλικία που σε λίγο πρέπει να «μπουν» στην αγορά εργασίας. Ιδιαίτερα στο μάθημα του γερμανικού σχολείου «Επαγγελματικός προσανατολισμός» θεματοποιείται η σύγχρονη ανεργία κι ερευνώνται οι παράμετροι δημιουργίας αρνητικού κλίματος στην αγορά εργασίας. Αποκόμματα εφημερίδων της εποχής του 60, καθώς κι άλλα ντοκουμέντα εκείνης της εποχής, παρουσιάζουν μια άλλη εικόνα από τη σημερινή και δίνεται έτσι το κίνητρο αναζήτησης των παραγόντων που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά το εργασιακό κλίμα. Η δυνατότητα σύγκρισης του εργασιακού χώρου, με κατάλληλο υλικό (παλιότερα και σήμερα), παρόλο που θεματοποιείται εν μέρει και στο γερμανικό σχολείο, δεν παύει να αποτελεί «Ιστορία της μετανάστευσης» και να έχει πάντα αξία κι ενδιαφέρον για τους Έλληνες μαθητές. Πώς ήταν και πώς είναι οι χώροι εργασίας των Ελλήνων στη Γερμανία, ποιοι λόγοι επηρέασαν την εξέλιξή τους κ.τ.λ. παρουσιάζονται με φωτογραφικό υλικό και άλλα ντοκουμέντα, δίνοντας έτσι την ιστορική τους συνέχεια.

● Ενημέρωση – επικοινωνία

Σήμερα, ο κάθε μαθητής έχει τη δυνατότητα να ανοίξει την τηλεόραση και το ραδιόφωνο και να δει και να ακούσει ελληνικά προγράμματα. Μπορεί, επίσης, να βρει στο ελληνικό ή γερμανικό βιβλιοπωλείο εφημερίδες και περιοδικά. Στις γερμανικές βιβλιοθήκες μπορεί να δανειστεί ελληνικά βιβλία και CDs. Μπορεί να πάρει τηλέφωνο στην Ελλάδα και να

μιλήσει με γνωστούς, συγγενείς και φίλους. Δεν ήταν όμως έτσι τα πράγματα για τους γονείς του. Μια ιστορική αναδρομή στην εξέλιξη της επικοινωνίας με ντοκουμέντα, έγγραφα και άλλο φωτογραφικό υλικό τους δίνει τη δυνατότητα ιστορικής προσέγγισης του θέματος. Πέρα από τον ελλαδικό τύπο και τα ελληνικά μέσα επικοινωνίας και ψυχαγωγίας των Ελλήνων στη Γερμανία, αναπτύχθηκαν και άλλοι τρόποι ικανοποίησης αυτής της επιθυμίας τους. Εκτυπώθηκαν κι εκτυπώνονται ελληνόγλωσσα ή δίγλωσσα έντυπα (εφημερίδες και περιοδικά) σε διάφορες πόλεις της Γερμανίας, τα οποία θεματοποιούσαν και θεματοποιούν καθημερινά προβλήματα και θέματα που ενδιαφέρουν τον εδώ Ελληνισμό. Όλα αυτά μπορούν να παρουσιαστούν με φωτογραφικό και άλλο έγγραφο υλικό και να είναι στη διάθεση των Ελλήνων μαθητών.

● Γράμματα και τέχνες Ελλήνων στη Γερμανία

Ο Ελληνισμός της Γερμανίας, πολύ νωρίτερα από την παρουσία των εργατών της εποχής του '60, ανέπτυξε πνευματική ζωή και η οποία σήμερα συνεχίζεται με εντονότερο ρυθμό. Μαζί με την έλευση των μεταναστών εμφανίστηκε η ανησυχία τους για συμμετοχή στα γράμματα και στις τέχνες της χώρας υποδοχής. Ντοκουμέντα από διάφορες δραστηριότητες των Ελλήνων στον καλλιτεχνικό χώρο της Γερμανίας (λογοτεχνία, μουσική, ζωγραφική κ.τ.λ.), μπορούν και πρέπει να παρουσιαστούν στην ιστορική τους εξέλιξη με στόχο τη θεματοποίησή τους στην ελληνόγλωσσα εκπαίδευση.

● Συμμετοχή και δραστηριότητες των Ελλήνων στην πολιτική ζωή

Και στον τομέα της πολιτικής οι Έλληνες στη Γερμανία έχουν να επιδείξουν μια έντονη παρουσία. Ακόμα και πριν από τη συνθήκη του Maastricht, με την οποία δόθηκε το δικαίωμα συμμετοχής των Ελλήνων στα τοπικά και νομαρχιακά κοινοβούλια, έχουμε παρουσία και δραστηριοποίηση συμπατριωτών μας στα πολιτικά κόμματα της τοπικής κοινωνίας (π.χ. ο ευρωβουλευτής του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος Σακελλάριος). Μπορεί κανείς να ξεκινήσει από την έντονη πολιτικοποίηση των Ελλήνων στη Γερμανία, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της δικτατορίας στην Ελλάδα. Τότε σχηματίστηκε ανάλογη πολιτική εικόνα με την Ελλάδα με εκπροσώπηση και δραστηριοποίηση στα πολιτικά κόμματα, με οργανώσεις σε τοπικό, νομαρχιακό και παγερμανικό επίπεδο. Η συμμετοχή τους στην πολιτική ζωή της Ελλάδας, κυρίως με τη συμμετοχή τους στις εθνικές εκλογές στην Ελλάδα (μετακίνηση μέσω των κομμάτων), εμφανίζεται πιο έντονη στις Ευρωεκλογές, όπου παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη συμμετοχή από κάθε άλλη εθνικότητα στη Γερμανία. Το ίδιο συμβαίνει και με την έντονη συμμετοχή τους στα δημοτικά και νομαρχιακά συμβούλια, όπου είχαν κι έχουν ακόμη και σήμερα τη μεγαλύτερη ενεργό συμμετοχή από κάθε άλλη εθνικότητα (μέλος της Ε.Ε.) στη Γερμανία. Μια ιστορική αναδρομή στην πολιτική ζωή κι ενεργό συμμετοχή των Ελλήνων στα γερμανικά κόμματα παρουσιάζεται με διάφορα ντοκουμέντα στα Ελληνόπουλα της διασποράς.

Επίλογος

Ο σχεδιασμός κατάλληλου διδακτικού υλικού με τη μορφή λευκώματος σε έντυπη και ψηφιακή μορφή θεωρείται, λοιπόν, εκ των πραγμάτων αναγκαίος και επιβεβλημένος.

- Το λεύκωμα θα είναι ένα τεύχος, με συμπληρωματικό τετράδιο δραστηριοτήτων για τους μαθητές και θα συμπεριλαμβάνει τους θεματικούς άξονες, όπως αυτοί αναφέρονται στο σχέδιο και παρουσιάστηκαν προηγουμένως.
- Το υλικό που θα χρησιμοποιηθεί θα είναι αυθεντικό και θα αποτελείται από φωτογραφίες και άλλα έγγραφα ντοκουμέντα, τα οποία θα αναζητηθούν και θα συγκεντρωθούν από ελληνικούς συλλόγους και κοινότητες, από προσωπικά αρχεία Ελλήνων και Γερμανών, καθώς και από άλλες ελληνικές και γερμανικές υπηρεσίες.
- Μέσα από το εποπτικό υλικό, το οποίο θα αποτελέσει το περιεχόμενο του λευκώματος, θα πρέπει να αναδεικνύεται κάθε ιστορική διάσταση, δηλαδή θα καλύπτει διαφορετικές

- χρονικές περιόδους και θα προέρχεται από διαφορετικά μέρη της Γερμανίας.
- Όλες οι πτυχές του περιεχομένου θα πρέπει να εμφανίζουν πραγματικά βιώματα ακολουθώντας τα ερωτήματα «πώς ήταν όταν ήρθες εδώ» και «πώς είναι σήμερα».
 - Να μην εμφανίζεται μόνο η πρώτη γενιά γενικά και πολύ περισσότερο, να μην δίνεται έμφαση στη μιζέρια κάποιας εποχής, αλλά να δίνεται το ιστορικό γεγονός, όσο το δυνατόν, με περισσότερες πτυχές και στην ιστορική του διαδρομή χωρίς συναισθηματισμούς. Σε όλα τα θέματα πρέπει να ακολουθείται η σειρά: τότε-εξέλιξη-πραγματικότητα-σύγκριση.
 - Να δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές για δραστηριότητα και να μην περιορίζεται μόνο στις «γιορτές και τα πανηγύρια». Οι φωτογραφίες από παλιά βιβλία, παλιά κτήρια, ενδεικτικά, απολυτήρια και βιβλία ύλης να μπορούν να γίνουν για τους μαθητές αντικείμενο συζήτησης και δραστηριοποίησης.
 - Τα εισαγωγικά κείμενα πρέπει να είναι απλά και περιληπτικά, τα δε κείμενα των πηγών να είναι αυθεντικά. Ορισμένα κείμενα, τα οποία αποτελούν πληροφοριακά ντοκουμέντα και είναι σπουδαία για τους μαθητές, θα μπορούσαν να μεταφραστούν και στα γερμανικά, έτσι ώστε οι μαθητές να έχουν πρόσβαση, χωρίς γλωσσικές δυσκολίες.
 - Το περιεχόμενο του λευκώματος θα μπορούσε να περιέχεται σε κάποιο CD για να έχουν πρόσβαση και οι μαθητές που ασχολούνται περισσότερο με την ηλεκτρονική επικοινωνία.
 - Τέλος, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη και τα κείμενα, που αναφέρονται στη μετανάστευση και εντοπίζονται στα ελληνικά βιβλία Ιστορίας.

Το μάθημα της ιστορίας και της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς στα ημερήσια και απογευματινά ελληνικά σχολεία της Βρετανίας

Αγγελική Δεληγιάννη, Μαργαρίτα Λουκά

Εισαγωγή

Η διδασκαλία του μαθήματος της ελληνικής γλώσσας και της ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού στα ελληνόπουλα του εξωτερικού συνιστά τον πρωταρχικό στόχο της ίδρυσης και λειτουργίας των ελληνικών σχολείων της διασποράς. Το πεδίο διδασκαλίας της ιστορίας όμως έχει παραδοσιακά προσελκύσει ελάχιστα το ενδιαφέρον σε σύγκριση με το πεδίο διδασκαλίας της γλώσσας που συνήθως μονοπωλεί την προσοχή μας.

Στόχος της εισήγησης που ακολουθεί είναι να μελετήσει και να διερευνήσει σε βάθος τη φύση και τις συνθήκες διδασκαλίας καθώς και τα προβλήματα που δημιουργούνται στη διεξαγωγή του μαθήματος της ελληνικής ιστορίας και της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς (στο εξής τοπική ιστορία) στους μαθητές των ελληνικών, πρωινών, απογευματινών και ημερήσιων σχολείων Βρετανίας.

Στο πρώτο μέρος της εισήγησης θα αναλύσουμε τις θεωρητικές διαστάσεις που αποκτά η διδασκαλία ενός μαθήματος ιστορίας σε μαθητές του εξωτερικού και θα τις αντιδιαστέλλουμε προς τις διαστάσεις του μαθήματος διδασκαλίας της ιστορίας σε μαθητές στην Ελλάδα. Θα μελετήσουμε επίσης, μια σειρά προβλημάτων που εγείρονται στην προσπάθεια ενός εκπαιδευτικού να διδάξει ιστορία μέσα στα πλαίσια λειτουργίας των ελληνικών σχολείων της διασποράς.

Στο δεύτερο μέρος θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας¹ που έγινε στη Βρετανία σχετικά με τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας και του μαθήματος της τοπικής ιστορίας. Συγκεκριμένα, στην έρευνα ασχοληθήκαμε με τη μελέτη και ανάλυση των παρακάτω παραμέτρων:

α) Σε ποιο βαθμό διδάσκεται η τοπική ιστορία και γενικότερα η ιστορία της νεοελληνικής διασποράς στα ελληνικά σχολεία της Βρετανίας.

β) Ποια η στάση των μαθητών απέναντι στο μάθημα αυτό.

γ) Ποια διδακτικά εγχειρίδια και άλλα υλικά χρησιμοποιούνται.

δ) Ποιες μεθοδολογικές προσεγγίσεις ακολουθούνται στη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας στις ελληνικές σχολικές μονάδες της χώρας.

ε) Πόσο αποτελεσματικές είναι οι μέθοδοι και οι στρατηγικές που ακολουθούνται για τη διδασκαλία της ιστορίας και σε ποιο βαθμό έχει επιτευχθεί η εκμάθηση βασικών ιστορικών γνώσεων από τους μαθητές μετά από 6χρονη φοίτηση τους στα ελληνικά σχολεία.

¹ Στην κατασκευή και διακίνηση των ερωτηματολογίων βοήθησαν οι εκπαιδευτικοί Φ. Γεωργιάδης και Α. Ζήσιμος.

ζ) Τέλος, θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε τα προβλήματα που διαπιστώθηκαν γύρω από τη διδασκαλία του διερευνόμενου μαθήματος.

Για τη διερεύνηση των γνώσεων των μαθητών έχουμε διεξάγει στους μαθητές των τάξεων ΣΤ' και GCSE ειδικά σχεδιασμένο τεστ γνώσεων τα αποτελέσματα του οποίου θα παρουσιασθούν αναλυτικά.

Στο τρίτο μέρος της εισήγησης θα επιχειρήσουμε την παράθεση των συμπερασμάτων και των προτάσεων μας σχετικά με την αποτελεσματικότερη προσέγγιση στο θέμα της διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς στα ελληνόπουλα των σχολικών μονάδων του εξωτερικού.

1. Θεωρητικές διαστάσεις

Το μάθημα της Ιστορίας σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα της Κύπρου αποτελεί ένα από τα μαθήματα των λεγομένων Κοινωνικών Θεμάτων στα οποία περιλαμβάνονται η Σπουδή Περιβάλλοντος για τις τάξεις Α' και Β' και τα Θρησκευτικά, η Ιστορία και η Γεωγραφία για τις τάξεις Γ', Δ', Ε' και ΣΤ'.

Ως αντικείμενο μελέτης των Κ.Θ. στο Π.Σ. καθορίζεται «η ζωή και η δράση του Ελληνισμού στο χώρο και το χρόνο που ζει και σε συνεξάρτηση και αλληλεπίδραση με το περιβάλλον άμεσο και απώτερο, φυσικό, τεχνητό και πολιτιστικό» (Αναλ. Πρόγραμμα, σελ. 41).

Σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας σύμφωνα και πάλι με το Α.Π. είναι «να βοηθήσει τα παιδιά να γνωρίσουν και εκτιμήσουν τον ιστορικό βίο και την πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου και της Ελλάδας και να διαμορφώσουν εθνική συνείδηση ως μέλη του ελληνικού έθνους και ως μέλη του απόδημου ελληνισμού» (Αναλ. Πρόγραμμα, σελ. 50).

Σημειώνουμε εδώ ότι το Αναλυτικό Πρόγραμμα που χρησιμοποιείται στα Τμήματα Ελληνικής Γλώσσας στη Μ. Βρετανία, είναι το Αναλυτικό Πρόγραμμα το οποίο καταρτίστηκε με την φροντίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Κύπρου.

Στο περίγραμμα της ύλης ανά επίπεδο (Αναλ. Πρόγραμμα, σελ. 50-52) έχουμε για το μεν δεύτερο επίπεδο το οποίο περιλαμβάνει τις τάξεις Γ' και Δ', πέντε ενότητες από την ελληνική μυθολογία (Δωδεκάθεο, Ηρακλής, Θησέας, Τρωικός πόλεμος, Οδυσσέας), καθώς επίσης και μια σειρά ενοτήτων από τη ζωή των Κυπρίων κατά τη λίθινη εποχή και την εποχή του χαλκού, τον μετέπειτα ελληνικό πολιτισμό στην Κύπρο, τους Περσικούς πολέμους, τον Ονήσιλο, τον Κίμωνα, τον Ευαγόρα, τον Μ. Αλέξανδρο, τον αγώνα του 1955, την εισβολή του 1974.

Για το τρίτο επίπεδο το οποίο περιλαμβάνει τις τάξεις Ε' και ΣΤ', σημειώνουμε ενότητες από την ακμή του βυζαντινού κράτους και τους ακρίτες, την άλωση, την τουρκοκρατία, τις σταυροφορίες, την ελληνική επανάσταση, τη δημιουργία του ελληνικού κράτους και την αγγλοκρατία στην Κύπρο.

Στην παράθεση των στόχων, καθώς επίσης και στο περίγραμμα της ύλης του μαθήματος, παρατηρεί κανείς να απουσιάζει η αναφορά στη γνωριμία του μαθητή με την ιστορία της διασποράς και τη μελέτη της ιστορίας της ελληνικής κοινότητας στην οποία ζει.

Από πλευράς ωρολογίου προγράμματος στο μάθημα της ιστορίας επιτρέπεται θεωρητικά μεγάλη ελευθερία στον εκπαιδευτικό να αφιερώνει όσο χρόνο νομίζει στη διδασκαλία της ιστορίας. Ουσιαστικά όμως το χρόνο μονοπωλεί το γλωσσικό μάθημα με αποτέλεσμα, όπως έδειξε και η έρευνα, αρκετό ποσοστό μαθητών να δηλώνει ότι μόνο ένα μάθημα γίνεται η ελληνική γλώσσα. Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών εν τούτοις δηλώνει ότι αφιερώνει ένα εικοσάλεπτο μια φορά την εβδομάδα ή σε περιπτώσεις επικαιρότητας και ένα ολόκληρο μάθημα.

Αντιπαραβάλλοντας κανείς τον όγκο της διδακτέας ύλης προς το χρόνο που θα μπορούσε να διατεθεί διαπιστώνει αμέσως ότι υπάρχει ασυμβατότητα. Δεν είναι δυνατό να χωρέσει τόση ύλη μέσα στα χρονικά πλαίσια της λειτουργίας των Τμημάτων Μητρικής Γλώσσας.

Ας υποθέσουμε όμως ότι ένας εκπαιδευτικός αφιερώνει συστηματικά ένα εικοσάλεπτο εβδομαδιαίως για τη διδασκαλία της ιστορίας κι ως επιχειρήσουμε τώρα να εξετάσουμε και τις άλλες παραμέτρους διδασκαλίας του μαθήματος αυτού.

Ο γλωσσικός κώδικας των μαθητών (παιδιά 3ης γενιάς μεταναστών) είναι εξαιρετικά

φτωχός και περιορισμένος με αποτέλεσμα να γίνεται πολύ προβληματική η κατανόηση του περιεχομένου του μαθήματος. Τα διδακτικά εγχειρίδια και τα άλλα υλικά που χρησιμοποιούνται φαίνεται να λαμβάνουν ελάχιστα υπόψη το γεγονός αυτό με αποτέλεσμα να μη καθιερώνουν στρατηγικές στην παράθεση της ύλης που θα ήταν πιο φιλικές σε μαθητές μειωμένης γλωσσικής αντίληψης. Για παράδειγμα, δεν καθιερώνεται η παρουσία και η επεξεργασία λέξεων-φράσεων κλειδιά σε κάθε μάθημα και η εικονογραφική απεικόνισή τους όπου είναι δυνατόν, δεν εφαρμόζεται τροποποίηση των κειμένων προκειμένου να διευκολυνθεί η κατανόησή τους, δεν υιοθετούνται στρατηγικές διαθεματικής προσέγγισης και χρήσης της μεθόδου των projects, δεν ακολουθείται τέλος κάποιο σύστημα ανακύκλωσης βασικών γλωσσικών στοιχείων κι εννοιών προηγούμενων μαθημάτων σε επόμενες ενότητες, ώστε να υποβοηθείται η απορρόφηση και κατάκτησή τους από τους μαθητές.

2. Εμπειρική έρευνα

Στο μέρος αυτό θα επιχειρήσουμε την καταγραφή της εμπειρικής έρευνας και την ανάλυση των αποτελεσμάτων της.

Η έρευνα διεξήχθη στο τέλος της άνοιξης 2003 σε ελληνικές σχολικές μονάδες στη Μ. Βρετανία από το Γραφείο Εκπαίδευσης Λονδίνου και την Ομάδα του Προγράμματος «Παιδεία Ομογενών» Μ. Βρετανίας. Κύριος στόχος της έρευνας είναι να μελετήσει τις παραμέτρους και τα προβλήματα που καταγράφονται στο πεδίο της διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας και της διδασκαλίας της τοπικής ιστορίας.

Επιμέρους στόχοι/ερευνητικές υποθέσεις της εμπειρικής έρευνας είναι:

1) Να παρουσιάσει το προφίλ των μαθητών των μεγάλων τάξεων του δημοτικού και των πρώτων τάξεων του Γυμνασίου που διδάχθηκαν μαθήματα ιστορίας για τρία τουλάχιστον χρόνια, όσον αφορά: το φύλο, την ηλικία, τον αριθμό ετών φοίτησης στο ελληνικό σχολείο, τον τόπο γέννησης, την καταγωγή των γονέων.

2) Να διερευνήσει την αξία που έχει για τους μαθητές η εκμάθηση στοιχείων από τη ζωή των Ελλήνων στη Βρετανία.

3) Να ανακαλύψει ποιες ενότητες του μαθήματος αυτού παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τους μαθητές.

4) Να διαπιστώσει από τα ίδια τα παιδιά:

- κατά πόσον διδάσκονται το μάθημα της ιστορίας,

- τι τους αρέσει από το μάθημα αυτό,

- τι είδους υλικά χρησιμοποιούν,

- τους τομείς που παρουσιάζουν δυσκολία στο μάθημα αυτό.

5) Να διαπιστώσει τη στάση των μαθητών απέναντι στο συγκεκριμένο μάθημα και γενικά απέναντι στην ελληνική και αγγλική κοινότητα ώστε να φανεί ο βαθμός ένταξής στους στη ζωή της ελληνικής παροικίας.

6) Να μετρήσει με ειδικά σταθμισμένο τεστ το επίπεδο των μαθητών στην κατανόηση και την ελεύθερη γραπτή έκφραση βασικών θεμάτων του μαθήματος της ιστορίας γενικά.

7) Να διαπιστώσει και να καταγράψει τη γνώμη των εκπαιδευτικών όσον αφορά το μάθημα της ιστορίας.

8) Να διερευνήσει τις επιλογές των εκπαιδευτικών όσον αφορά το διδακτικό υλικό και τις διδακτικές μεθόδους.

9) Να καταγράψει τις δυσκολίες και τα προβλήματα που δηλώνουν ότι αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί όσον αφορά στη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας.

2.1 Μεθοδολογία έρευνας

Οι πληροφορίες που θα αναλυθούν συλλέχτηκαν μέσω ερωτηματολογίων που δόθηκαν στους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς, μέσω τεστ γνώσεων που έγιναν στους μαθητές και μέσω συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν με φορείς και γονείς μαθητών. Το δείγμα των σχολείων στους μαθητές των οποίων δόθηκαν τα ερωτηματολόγια είναι αντιπροσω-

πυρηνικό/διαστρωματικό. Συνεντεύξεις έγιναν σε αριθμό γονέων των μαθητών που έλαβαν μέρος στην έρευνα. Όπου ήταν δυνατό το τεστ γνώσεων και η συνέντευξη του γονέα συνδυάστηκαν με το ερωτηματολόγιο του μαθητή και το ερωτηματολόγιο του εκπαιδευτικού.

Ο αριθμός των ερωτηματολογίων που μαζεύτηκαν ανά κατηγορία ήταν:

265 ερωτηματολόγια μαθητών, 265 τεστ γνώσεων.

15 ερωτηματολόγια εκπαιδευτικών, 10 συνεντεύξεις γονέων.

10 συνεντεύξεις εκπαιδευτικών και φορέων.

Τα σχολεία που αποτέλεσαν το δείγμα της έρευνας είναι 20 και κατανέμονται ανά φορέα ως εξής:

9 ΚΕΣ (εκκλησιαστικά σχολεία), 4 ΟΕΣΕΚΑ (σχολεία συλλόγου γονέων),

2 ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΑ (εντός ΕΦΕΠΕ), 2 ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΑ (εκτός ΕΦΕΠΕ), 3 ΗΜΕΡΗΣΙΑ.

Στην ανάλυση οι πληροφορίες από τα 2 ερωτηματολόγια, το τεστ γνώσεων και τις συνεντεύξεις που αφορούν στις κοινές μεταβλητές θα διασταυρώνονται και θα αντιπαραβάλλονται συγκριτικά.

Στη συνέχεια θα αναλύσουμε με περιγραφική στατιστική τις πληροφορίες των ερωτηματολογίων των μαθητών και των εκπαιδευτικών, τις πληροφορίες από τις συνεντεύξεις, καθώς επίσης και τα αποτελέσματα του τεστ των ιστορικών γνώσεων των μαθητών. Ταυτόχρονα χρησιμοποιείται επαγωγική στατιστική για την εύρεση συσχετίσεων και για την εξαγωγή προβλέψεων για τις εξαρτημένες μεταβλητές. Στο τελευταίο μέρος θα συνδυάσουμε τα αποτελέσματα όλων των αναλύσεων και θα γίνει προσπάθεια να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα.

Τόσο η περιγραφική όσο και η επαγωγική στατιστική έχουν στόχο να αναλύσουν τις συνθήκες και τα προβλήματα που υπάρχουν όσον αφορά το μάθημα της ιστορίας στις ελληνικές σχολικές μονάδες του εξωτερικού ώστε να ενημερωθούν όσοι λειτουργούν στο χώρο αυτό και όσοι έχουν ρόλο στη λήψη αποφάσεων γύρω από αυτό το θέμα.

Όταν ολοκληρώθηκε η πρώτη γραφή των ερωτηματολογίων έγινε μια δοκιμαστική διανομή τους με στόχο κυρίως τον έλεγχο της αξιοπιστίας τους. Η πιλοτική αυτή έρευνα μικρής κλίμακας διεξήχθη κάτω από τις ίδιες συνθήκες διεξαγωγής της κανονικής έρευνας και στόχο είχε να αναδείξει τις δυσκολίες του εμπειρικού πεδίου ώστε να ανεβρεθούν τρόποι και μηχανισμοί αντιμετώπισής τους. Επίσης, ενημέρωσε τους σχεδιαστές των ερωτημάτων για τις κατηγορίες κωδικοποίησης στις ανοικτές ερωτήσεις καθώς και για την πιστότητα και καθαρότητα των ερωτήσεων.

Τα κωδικοποιημένα στοιχεία εισήχθησαν στο πακέτο Microsoft Excel το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την περιγραφική στατιστική ενώ για την επαγωγική στατιστική, συμπληρωματικά, χρησιμοποιήθηκε και το στατιστικό πακέτο SPSS.

Πριν προχωρήσουμε στην αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων από τα δύο ερωτηματολόγια και τις συνεντεύξεις, θεωρούμε σημαντικό να παρουσιάσουμε το προφίλ των παροικιακών σχολείων του δείγματος το οποίο θεωρείται αντιπροσωπευτικό.

Έτσι η κατανομή των μαθητών ανά εκπαιδευτικό φορέα έχει ως εξής:

Πίνακας 2.1: Εκπαιδευτικοί φορείς και μαθητές

Εκπαιδευτικός φορέας	Αριθμός μαθητών
ΚΕΣ	100
ΑΕΣΑ	52
ΟΕΣΕΚΑ	53
ΑΕΣΛ	23
Ελληνικό Γυμνάσιο Λονδίνου	14
Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο	12
Ημερήσιο Ομολογιακό Δημοτικό	11
ΣΥΝΟΛΟ	265

Ως προς τις μέρες λειτουργίας τους τα σχολεία κατανέμονται ακολούθως:

Πίνακας 2.2: Μέρες λειτουργίας σχολικών μονάδων

ΜΕΡΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
Σάββατο πρωί	8
Σάββατο απόγευμα	4
Τρίτη- Πέμπτη	2
Τετάρτη-Σάββατο πρωί	1
Παρασκευή-Σάββατο απόγευμα	2
Ημερήσια σχολεία	3

Αποτελέσματα

Όσον αφορά το προφίλ των μαθητών του δείγματος η εκατοστιαία κατανομή του δείγματος των μαθητών ανά φύλο παρουσιάζεται αναλυτικά στον πίνακα 2.3

Πίνακας 2.3

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΑΝΑ ΦΥΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Αγόρια	48,53%
Κορίτσια	54,17%

Η κατανομή αυτή είναι παρόμοια ανά φορέα και ανά σχολείο. Το στατιστικό τεστ χ^2 που εφαρμόσαμε έδειξε ότι η διαφορετική κατανομή των δύο φύλων παρουσιάζει στατιστική σημαντικότητα, δηλαδή παρόμοια κατανομή υπάρχει και στον κανονικό πληθυσμό. Ως προς την ηλικία ο μέσος όρος των μαθητών του δείγματος ήταν τα 13 χρόνια.

Στην ερώτηση πόσα χρόνια ζεις στη Βρετανία η πλειοψηφία των μαθητών του δείγματος απάντησε ότι ζει στη Βρετανία μεταξύ 11-15 χρόνια.

Η κατανομή των μαθητών ανά τάξη του Παροικιακού σχολείου όπως φαίνεται από το διάγραμμα που ακολουθεί δεν είναι η όμοια με την κατανομή ανά ηλικία. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την παρατήρηση ότι δεν υπάρχει συμφωνία ανάμεσα στην ηλικία των μαθητών και την τάξη που ακολουθούν.

Πίνακας 2.4: Κατανομή ανά τάξη

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΜΑΘΗΤΩΝ ΑΝΑ ΤΑΞΗ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΣΤ	52,3%
GCSE1	34,2%
GCSE2	13,5%

Ως προς τον τόπο γέννησης των μαθητών του δείγματος τα ποσοστά των απαντήσεων φαίνονται στον πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 2.5: Τόπος γέννησης

ΤΟΠΟΣ ΓΕΝΝΗΣΗΣ ΜΑΘΗΤΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Βρετανία	81,25%
Ελλάδα	12,50%
Κύπρος	4,17%
Αλλού	2,08%

Σημαντικό εύρημα της κατανομής αυτής αποτελεί το γεγονός ότι το ποσοστό των παιδιών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα είναι μεγαλύτερο από το ποσοστό των παιδιών που γεννήθηκαν στην Κύπρο. Ο αριθμός των παιδιών που γεννήθηκαν αλλού ανέρχεται στο μισό περίπου των μαθητών που γεννήθηκαν στην Κύπρο.

Όσον αφορά το προφίλ των γονέων των μαθητών του δείγματος πληροφορίες για την καταγωγή, την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάσταση αντλήθηκαν τόσο από τα ερωτηματολόγια των μαθητών όσο και από τις συνεντεύξεις γονέων. Με τη διαπίστωση ότι οι πληροφορίες των δύο πηγών δεν παρουσιάζουν σημαντική απόκλιση κι επειδή ο αριθμός των ερωτηματολογίων των μαθητών είναι μεγαλύτερος, θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης των ερωτηματολογίων των μαθητών.

Ο πίνακας 2.6 παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή αναφορικά με την καταγωγή των γονέων.

Πίνακας 2.6: Καταγωγή γονέων

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΓΟΝΕΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Βρετανία	11,83%
Ελλάδα	19,35%
Κύπρος	65,59%
Αλλού	3,23%

Είναι φανερό ότι οι γονείς των περισσότερων παιδιών κατάγονται από την Κύπρο. Μεγάλο σχετικά είναι το ποσοστό των μαθητών που οι γονείς τους γεννήθηκαν στη Βρετανία.

Στη συνέχεια ακολουθεί μια σειρά ερωτήσεων που επιδιώκει να συλλέξει πληροφορίες για τις προτιμήσεις των μαθητών απέναντι στο ερευνούμενο πεδίο της διδασκαλίας του μαθήματος της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς.

Στο ερώτημα «Σου αρέσει να μαθαίνεις για τη ζωή των Ελλήνων που ζουν στη Βρετανία», τα ποσοστά των απαντήσεων ανάλογα με το βαθμό προτίμησης φαίνονται στον πίνακα 2.7

Πίνακας 2.7: Στάση των μαθητών

ΜΑΘΗΜΑ Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΟΥ ΖΟΥΝ ΣΤΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΠΡΟΤΙΜΗΣΗΣ
δε μου αρέσει καθόλου	27,08%
μου αρέσει λίγο	46,92%
μου αρέσει πολύ	23,92%
μου αρέσει πάρα πολύ	2,08%

Η κατανομή του πίνακα 2.7 δείχνει μια αρνητική στάση των μαθητών προς το μάθημα της ιστορίας των Ελλήνων που ζουν στη Βρετανία. Την πιο πάνω ερώτηση όμως συνόδευσαν και μια σειρά άλλων ανοικτών και κλειστών ερωτήσεων οι οποίες ζητούσαν από τους μαθητές να αναφέρουν τους λόγους που τους οδήγησαν στις απαντήσεις που έδωσαν, ή τους ζητούσε να καταγράψουν τον τρόπο με τον οποίον γίνεται το μάθημα της ιστορίας γενικά στο σχολείο τους, ή τους ζητούσε να κατατάξουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στο μάθημα της ιστορίας. Οι απαντήσεις αυτές μπήκαν σε κατηγορίες παρόμοιες με αυτές που χρησιμοποιήθηκαν στην ερώτηση που τους ζητούσε να καταγράψουν τρία πράγματα που τους αρέσουν στο μάθημα της Ιστορίας. Η ποσοστιαία κατανομή όλων αυτών των απαντήσεων φαίνεται στον πίνακα 2.8 που ακολουθεί.

Πίνακας 2.8: Λόγοι για τη στάση των μαθητών

ΛΟΓΟΙ	ΘΕΤΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ	ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ
Μου αρέσει / Δε μου αρέσει να μαθαίνω Ιστορία της Ελλάδας	66,81%	33,19%
Μου αρέσει / Δε μου αρέσει να μαθαίνω για την Ιστορία των Ελλήνων στη Βρετανία	41,05%	58,95%
Μου αρέσει / Δε μου αρέσει να μαθαίνω για την Ιστορία της Διασποράς	39,00%	60,45%
Το χρειάζομαι / Δεν το χρειάζομαι να μαθαίνω ιστορία στο ελληνικό σχολείο	49,70%	51,40%
Είναι ανιαρό / Δεν είναι ανιαρό να μαθαίνω για τους Έλληνες της Διασποράς	23,45%	67,18%
Ο δάσκαλος	3,20%	42,60%
Οι δυσκολίες μου στο μάθημα	20,20%	12,40%
Τα βιβλία	24,01%	17,20%
Μυθολογία	89,30%	9,40%
Γεγονότα	57,18%	40,10%
Πόλεμοι	63,60%	32,40%
Ωράριο λειτουργίας	26,12%	73,88%

Από τον παραπάνω πίνακα εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι τα περισσότερα παιδιά δεν ενδιαφέρονται να μάθουν την ιστορία των Ελλήνων στη Βρετανία, αν και δεν θα έβρισκαν «ανιαρό» ένα τέτοιο μάθημα. Οι λόγοι αυτής της αποστροφής αποδίδονται από τα ίδια τα παιδιά κυρίως στο δάσκαλο και στο ωράριο λειτουργίας του σχολείου. Αντίθετα, τα παιδιά παρουσιάζονται πολύ πιο θετικά απέναντι στο μάθημα της Ελληνικής Ιστορίας και Μυθολογίας.

Στο επόμενο ερώτημα για το τι ακριβώς τους αρέσει να μαθαίνουν για τη ζωή των Ελλήνων που ζουν στη Βρετανία οι απαντήσεις των μαθητών του δείγματος είχαν:

Πίνακας 2.9: Περιεχόμενο μαθήματος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΧΡΗΣΗΣ
Πώς ήρθαν στη Βρετανία	24,12%
Τι προβλήματα αντιμετώπισαν	39,36%
Τι κατάφεραν να πετύχουν	29,20%
Τι προβλήματα αντιμετωπίζει σήμερα η ελληνική παροικία	7,32%

Στο ερώτημα για τα υλικά που χρησιμοποιούν πιο συχνά για το μάθημα της Ιστορίας ο πιο κάτω πίνακας παρουσιάζει μια συγκεντρωτική κατάσταση των απαντήσεων των μαθητών.

Πίνακας 2.10: Διδακτικά μέσα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΝΤΑΙ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΧΡΗΣΗΣ
Βιβλίο	54,11%
φωτοτυπίες	32,18%
Φωτογραφίες	2,30%
Εικόνες	4,21%
Χάρτες	7,20%
ταινίες/διαφάνειες	0
ηλεκτρονικός υπολογιστής	0

Όταν οι μαθητές κλήθηκαν να απαριθμήσουν με σειρά προτεραιότητας τρία πράγματα που τους αρέσουν περισσότερο στο μάθημα της Ιστορίας, πρώτη στη σειρά προτίμησης σημειώθηκε η μυθολογία σε ποσοστό 52,34%, δεύτερη δηλώθηκε η διήγηση ιστοριών από τη ζωή των ηρώων σε ποσοστό 27,10 % και τρίτη η αναφορά σε πολεμικά γεγονότα 20,56%.

Σχετικά με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στο μάθημα το 82,3% δήλωσε ότι αντιμετωπίζει λίγες μόνο δυσκολίες για να κατανοήσει όταν τους μιλά ο δάσκαλος στο μάθημα της ιστορίας, ενώ ένα άλλο ψηλό ποσοστό 79,6% δήλωσε ότι δυσκολεύεται πάρα πολύ όταν τους ζητηθεί να διαβάσουν κάτι και να κάνουν γραπτές εργασίες για το μάθημα αυτό. Στην προφορική έκφραση δηλώνει ότι δυσκολεύεται πολύ το 45.69 % . Αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον από τα ευρήματα αυτά είναι ότι στο σημείο που ζητούσαμε από τους μαθητές να πουν ποιες άλλες δυσκολίες αντιμετωπίζουν, πολλά παιδιά δήλωσαν χαρακτηριστικά «δεν καταλαβαίνω το βιβλίο».

Από τα ερωτηματολόγια των εκπαιδευτικών προκύπτει ότι το διδακτικό υλικό που χρησιμοποιείται από τους περισσότερους ως βασικό εγχειρίδιο για το μάθημα της ιστορίας αποτελούν τα 2 τεύχη του βιβλίου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου «Ελληνικός Πολιτισμός».

Για να διαπιστώσουμε το βαθμό επαφής των μαθητών με τη ζωή της ελληνικής κοινότητας θέσαμε μια ερώτηση που τους ζητούσε να εκφράσουν τις συνήθειές τους σε ειδικά διαβαθμισμένη κλίμακα (από το «ποτέ» μέχρι το «πολύ συχνά») όσον αφορά την παρακολούθηση ελληνικής μουσικής, ραδιοφώνου, τηλεόρασης, κινηματογράφου, θεάτρου, εκθέσεων, συναυλιών ή κατά πόσον διαβάζουν εφημερίδες, περιοδικά και βιβλία. Η ανάλυση των ερωτηματολογίων έδειξε ότι από τις επιλογές αυτές η ελληνική μουσική συμπεριλαμβανομένων και των συναυλιών, καθώς και το διάβασμα ελληνικών βιβλίων αποτελούν δραστηριότητες «υψηλής» προτίμησης και συγκεντρώνουν τις μεγαλύτερες συχνότητες εμφάνισης.

Πίνακας 2.11α: Δραστηριότητες των μαθητών

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΙΑΒΑΘΜΙΣΗ «ΣΥΧΝΑ»	ΠΟΣΟΣΤΟ (%) ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ
ακούω ελληνική μουσική	76%
ακούω ραδιόφωνο	25%
βλέπω τηλεόραση	32%
βλέπω ελληνικές ταινίες	3%
πηγαίνω σε ελληνικές συναυλίες	54%

Πίνακας 2.11β

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗ ΔΙΑΒΑΘΜΙΣΗ «ΣΠΑΝΙΑ»	ΠΟΣΟΣΤΟ (%) ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ
διαβάζω ελληνικές εφημερίδες	91,4%
διαβάζω ελληνικά περιοδικά	45,7%
πηγαίνω σε ελληνικές εκθέσεις	61,2%
παρακολουθώ ελληνικό θέατρο	31,5%
διαβάζω ελληνικά βιβλία	39,1%

Μια άλλη ερώτηση στόχευε στο να διαπιστώσει αν αρέσει στους μαθητές να συμμετέχουν σε ελληνικές γιορτές ή γλέντια στο σχολείο ή έξω από το σχολείο. Το 72 % δήλωσε «όχι» στην πρώτη περίπτωση και το 11 % δήλωσε «ναι», ενώ το 17 % απάντησε «έτσι κι έτσι».

Στην περίπτωση που η γιορτή λαμβάνει χώρα εκτός σχολείου τα ποσοστά αντιστρέφονται. Μόνο το 16% απαντά «όχι», ενώ το 66% δηλώνει «ναι».

Στο ερώτημα αν τους αρέσει να πηγαίνουν σε αγγλικές γιορτές το 31% απαντά «όχι» το

43% απαντά «ναι» και το υπόλοιπο 26% απαντά «έτσι κι έτσι». Διαπιστώνουμε εδώ ότι η κατανομή των απαντήσεων δεν είναι όμοια. Οι μαθητές δεν φαίνονται να έχουν παρόμοια στάση απέναντι στις ελληνικές κι αγγλικές γιορτές. Εκείνοι που έχουν θετική στάση απέναντι στις αγγλικές γιορτές δε φαίνεται να έχουν θετική στάση απέναντι στις ελληνικές γιορτές, ιδιαίτερα τις σχολικές.

Σχετικά με τους συναισθηματικούς δεσμούς με την Ελλάδα και την Κύπρο διαπιστώθηκε από την επόμενη ερώτηση ότι οι μαθητές σε ένα ψηλό ποσοστό 42.58% δηλώνουν ότι θα ήθελαν να πάνε για πάντα στην Ελλάδα ή την Κύπρο, ενώ μόνο ένα 14.6% απαντούν «όχι» στην ερώτηση αυτή. Στο ερώτημα γιατί θα ήθελαν να το κάνουν αυτό δηλώνουν ότι τους αρέσει η ζωή στην Ελλάδα και την Κύπρο, ότι τους αρέσει που είναι με τους συγγενείς τους και τέλος ότι τους αρέσει ο καιρός.

Μια άλλη ερώτηση που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η ερώτηση στην οποία οι μαθητές κλήθηκαν να απαντήσουν με τη βοήθεια και πάλι μιας ειδικά διαβαθμισμένης κλίμακας (από το «ποτέ» μέχρι το «πολύ συχνά»), αν σκέφτονται καμιά φορά να σταματήσουν το ελληνικό σχολείο και να εξηγήσουν γιατί. Ποσοστό 77,5 % δήλωσαν ότι μερικές μόνο φορές σκέφτονται κάτι τέτοιο, ενώ δήλωσαν ξεκάθαρα ότι ο λόγος γι' αυτό είναι ο δάσκαλός τους.

Μια ερώτηση που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι αυτή με την οποία είχαμε ρωτήσει τους μαθητές αν κάνουν άλλα μαθήματα στο σχολείο τους και ποια είναι αυτά. Η πλειοψηφία των μαθητών δηλώνει ότι μόνο ένα μάθημα παρακολουθεί στο ελληνικό σχολείο και αυτό είναι το μάθημα της γλώσσας, ποσοστό 60,4 % επί του συνόλου. Από το υπόλοιπο 39,60 που δήλωσε ότι κάνει άλλα μαθήματα το 36,5 δηλώνει πως κάνει μουσική και χορό. Μόνο το 6,4% δηλώνουν ότι διδάσκονται Ελληνική Ιστορία, ενώ το 1% υποστηρίζει ότι μαθαίνει για τη ζωή των Ελλήνων στη Βρετανία.

Ένας αριθμός ερωτήσεων επιδιώκει να συλλέξει πληροφορίες για τη στάση των μαθητών απέναντι στο μάθημα της ελληνικής και τοπικής ιστορίας, καθώς επίσης και απέναντι στην ελληνική κουλτούρα και καταγωγή τους.

Κατ' αρχήν μια ερώτηση με 7 υποερωτήσεις σε ειδικά σταθμισμένη κλίμακα επιδιώκει να καταγράψει τη στάση των μαθητών απέναντι στο μάθημα της Ιστορίας.

Πίνακας 2.12α: Στάση έναντι του μαθήματος της Ιστορίας

ΜΑΘΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ
μου αρέσει	68,75%
δε μου αρέσει	25,83%
μου χρειάζεται	72,60%
δε μου χρειάζεται	20,40%
είναι ανιαρό	51,20%

Πίνακας 2.12β: Στάση έναντι της τοπικής Ιστορίας

ΜΑΘΗΜΑ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ
μου αρέσει	37,00%
δε μου αρέσει	54,17%
μου χρειάζεται	40,00%
δε μου χρειάζεται	50,00%
είναι ανιαρό	65,00%

Σχετικά με την άποψη τους για το μέλλον οι μαθητές απάντησαν ως εξής:

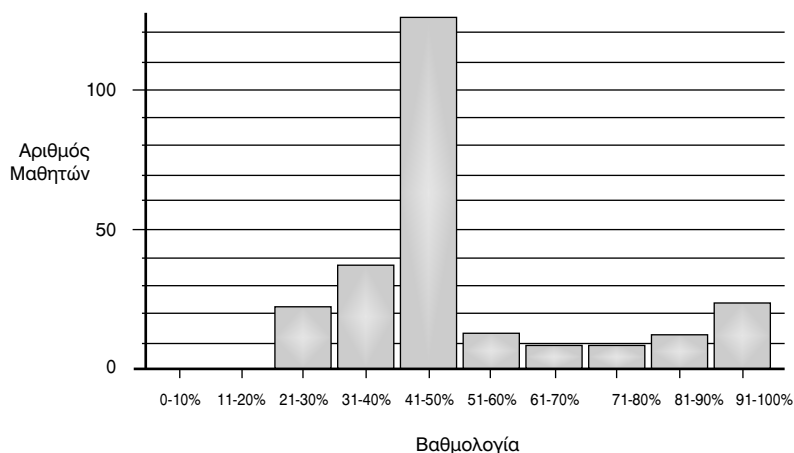
Πίνακας 2.13: Μελλοντικά σχέδια

ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ
να ανήκω σε ελληνικό σύλλογο	38,58%
να εργαστώ σε ελληνική επιχείρηση	29,17%
τα παιδιά μου να φοιτήσουν στο ελληνικό σχολείο	75,00%
να ασχοληθώ με τα προβλήματα της ελληνικής κοινότητας	22,92%
να βοηθήσω στην πρόοδο της ελληνικής παροικίας	43,75%

Για τον έλεγχο της επίδοσης των μαθητών καταρτίσαμε ειδικά σταθμισμένο τεστ για την αξιολόγηση της επίδοσης τους όσον αφορά τις γνώσεις τους στην μυθολογία, ελληνική και κυπριακή ιστορία, καθώς επίσης και τις γνώσεις τους από το μάθημα της τοπικής ιστορίας.

Τα αποτελέσματα του τεστ αυτού συνόδευαν το ερωτηματολόγιο του κάθε μαθητή. Στο στατιστικό πακέτο έγινε δοκιμαστική ανάλυση των αποτελεσμάτων αυτών με διάφορους τρόπους. Ένας αντιπροσωπευτικός τρόπος παρουσιάσής τους είναι τα γραφήματα που ακολουθούν τα οποία εκφράζουν την κατανομή της βαθμολογίας των τεστ των μαθητών.

Αποτελέσματα τεστ Μυθολογίας

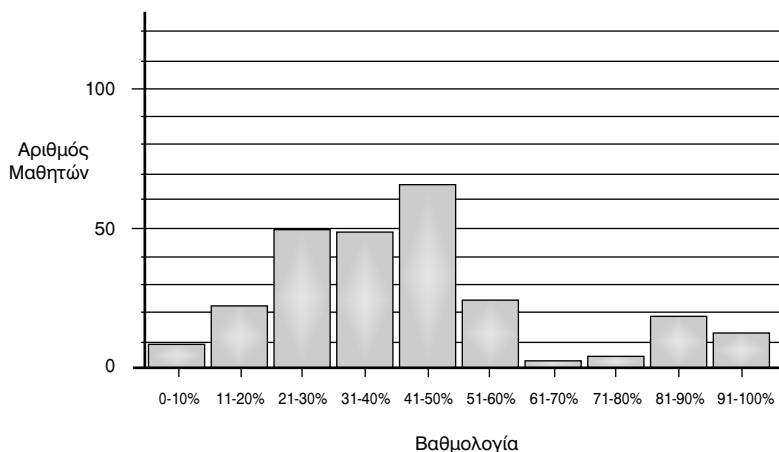
Στο παραπάνω γράφημα φαίνεται η βαθμολογία που κατάφεραν να συγκεντρώσουν οι μαθητές στο τεστ της μυθολογίας. Η κατανομή του δείγματος είναι κανονική με την πλειοψηφία των μαθητών να καταφέρνει χαμηλές (κάτω από τη βάση) βαθμολογίες. Παρ' όλο που οι μαθητές έρχονται σε επαφή με τη μυθολογία και στο αγγλικό τους σχολείο, οι γνώσεις που έχουν αποκομίσει συνολικά δεν τους βοηθούν να πετύχουν υψηλότερες βαθμολογίες.

Στον πίνακα που ακολουθεί φαίνεται η απόδοση των μαθητών αναφορικά με τις γνώσεις τους στην αρχαία ιστορία. Εδώ η πλειοψηφία πετυχαίνει χαμηλότερες βαθμολογίες αφού

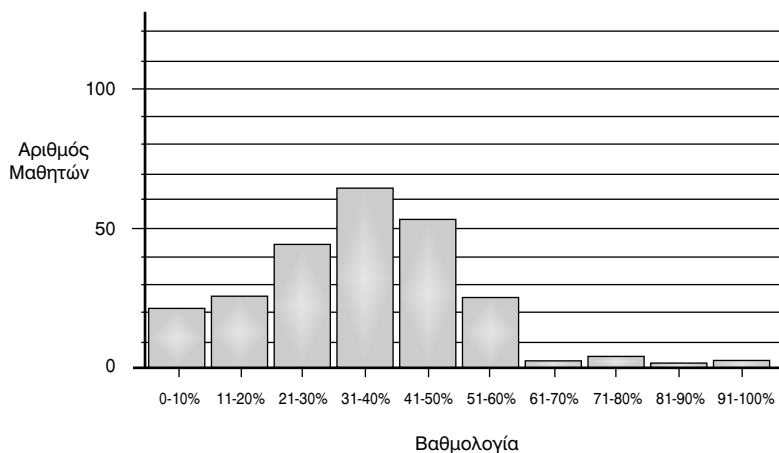
η καμπύλη κλίνει προς τα αριστερά.

Αποτελέσματα τεστ Αρχαίας Ιστορίας

Στο γράφημα που ακολουθεί φαίνεται καθαρά η ακόμα φτωχότερη απόδοση των μαθητών στο τεστ γνώσεων από τη νεότερη ιστορία (το μεγαλύτερο ποσοστό των μαθητών είναι κάτω από τη βάση).

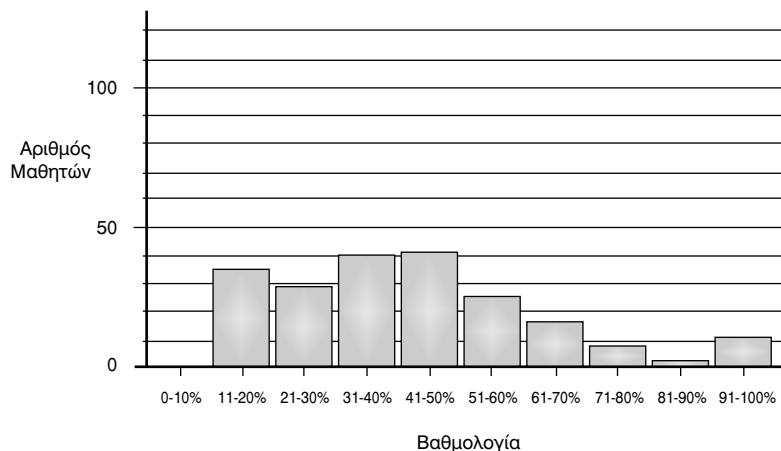
Αποτελέσματα Νεότερης Ιστορίας

Και στο τεστ γνώσεων από την κυπριακή ιστορία οι μαθητές συγκέντρωσαν ακόμη χαμηλότερες βαθμολογίες.

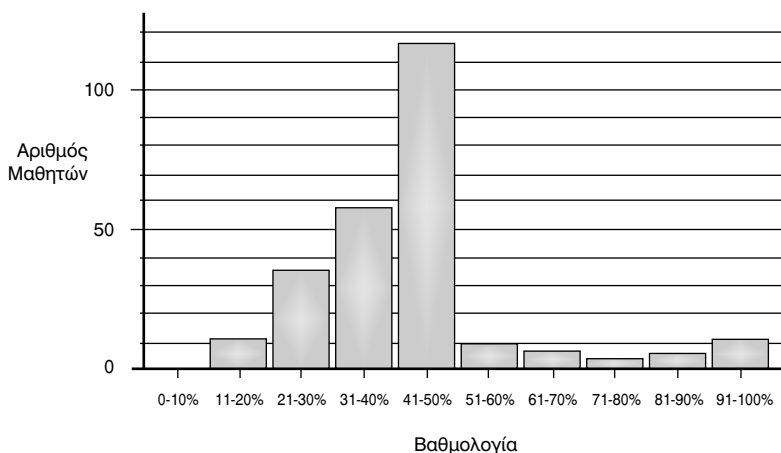

Αποτελέσματα τεστ Κυπριακής Ιστορίας

Στο τελευταίο τεστ που αφορά τις γνώσεις τους σχετικά με την τοπική πραγματικότητα οι μαθητές συγκέντρωσαν και πάλι χαμηλές βαθμολογίες εξαιτίας ίσως και του γεγονότος ότι δε διδάσκονται συστηματικά θέματα από την ιστορία της νεοελληνικής διασποράς.

Αποτελέσματα τεστ Τοπικής Ιστορίας

Όπως έχουν δείξει τα τεστ των γνώσεων που εφαρμόσαμε, οι μαθητές των ελληνικών σχολείων, μετά από την 6χρονη φοίτησή τους, ελάχιστες γνώσεις καταφέρνουν να αποκτήσουν κι επιπλέον υιοθετούν αρνητική στάση για το μάθημα της ιστορίας γενικά, παρόλο που στο ξεκίνημα δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται για το μάθημα αυτό.

Συμπεράσματα

Λόγω των προβλημάτων τα οποία εξετάσαμε και της ανάλυσης των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας, η διδασκαλία της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς στα ελληνόπουλα του εξωτερικού αποτελεί ένα θέμα εξαιρετικά σημαντικό, αλλά και εξαιρετικά ευαίσθητο.

Το ζήτημα της ένταξης της διδασκαλίας της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς απαιτεί προσεκτικό χειρισμό και σοβαρή αντιμετώπιση από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς προκειμένου να αποφύγουμε την παραγωγή ενός ακόμα διδακτικού εγχειριδίου, το οποίο κινδυνεύει να μην προκαλεί το ενδιαφέρον των μαθητών στα Τμήματα Μητρικής Γλώσσας. Τα ευρήματα από την έρευνα δείχνουν καθαρά την ανάγκη για περισσότερη έρευνα σχετικά με το χώρο αυτό, ώστε να φανούν καθαρά η αιτίες που ευθύνονται για τις αρνητικές στάσεις και τα αδύναμα αποτελέσματα.

Για τη διδασκαλία του μαθήματος αυτού απαιτείται οπωσδήποτε η υιοθέτηση σύγχρονης μεθοδολογίας μέσα στα πλαίσια της ενιαίας διδασκαλίας και της διαθεματικής προσέγγισης, με την ενεργό ανάμειξη των μαθητών, την ομαδική εργασία σε θέματα που οι ίδιοι μαθητές επιλέγουν και τα οποία τους ενδιαφέρουν και τις μικρο-έρευνες πεδίου. Το μάθημα της ιστορίας και της τοπικής ιστορίας θα πρέπει να ξεφύγει από τα κλισέ και να αποτελέσει προσωπική υπόθεση των μαθητών.

Βιβλιογραφία

- Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου (1997) *Αναλυτικό Πρόγραμμα για τα Παροικιακά σχολεία*, Λευκωσία.
- Αντωνιάδης Λ. (1995) *Η διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα, Πατάκη.
- Βαϊνά Μ. (1997) *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον 21ο αιώνα*, Αθήνα, Guntemberg.
- Γουστέρης Σ. (1998) *Η διδασκαλία της ιστορίας στο δημοτικό σχολείο*, Θεσσαλονίκη, Αφοι Κυριακίδη.
- Κουλούρη Χ., Βεντούρα Λ. (1994) Η διδασκαλία της εθνικής ιστορίας στη Δυτική Ευρώπη: αναζητήσεις και προτάσεις, *Σεμινάριο 17*, εκδ. Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων, 118-147.
- Μαυροσκούφης Δ. (1989) Σχέδιο μαθήματος ιστορίας με βάση το διαλεκτικό μοντέλο διδασκαλίας, *Σύγχρονη Εκπαίδευση* 49, 29-35.

Πίνακας εισηγητών Συνεδρίου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΣΗΓΗΤΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Όνομα	Ιδιότητα	E-mail
Αγαθαγγελίδου Μαρία	Συντονίστρια Εκπαίδευσης	mariaaga@iprims.com.au, magatha@optushome.com.au
Αγραφιώτου Περασφόνη	Δρ Ιστορίας ΑΠΘ, Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων	anemichr@compulink.gr
Αρατζιώνη Μαργαρίτα	Επιστημ. Συνεργάτης Ινστιτούτου Ανατολικών Σπουδών, Ουκρανία	arama@pop.cris.net
Αρβανίτη Ευγενία	Λέκτορας Πανεπιστήμιο RMIT, Αυστραλία	eugenia.arvanitis@rmit.edu.au
Βεντούρα Λίνα	Αναπλ. Καθηγήτρια Πανεπιστήμιο Κρήτης	venturas@otenet.gr
Βούρη Σοφία	Καθηγήτρια Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων	svouri@cc.uoi.gr
Βρυώνης Σπύρος	Professor of Hellenic Civilization & Culture New York University, USA	
Clogg Richard	Professor of Modern Balkan History University of London	richardirmclogg@hotmail.com
Chimbos Peter	Καθηγητής, Brescia College University of Western Ontario	pshimbos@uwo.ca
Γεωργιτσιγιάννη Ευαγγελία	Επικ. Καθηγ. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο	egeorg@hua.gr
Γιωτίτσας Ναπολέων	Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Έσσης Γερμανία	n.giotitsas@f.ssa.hessen.de
Γκότοβος Αθανάσιος	Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων	agotvos@cc.uoi.gr

Όνομα	Ιδιότητα	E-mail
Δαμανάκης Μιχάλης	Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης Δ/ντής Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.	ediamme@edc.uoc.gr
Δεληγιάννη Αγγελική	Συντονίστρια εκπαίδευσης, Λονδίνου	deligianni@greekembassy.org.uk
Διαλεκτόπουλος Θανάσης	Δρ.Διαπολιτισμικής Παιδαγωγικής - Βυζαντινολόγος	thanasis@hetnet.nl
Ζαχόπουλος Χρήστος	Υπ. Διδάκτωρ Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης	anemichr@compulink.gr
Θεοφάνους Θεοφάνης	Minister for Development and Resources Victorian Government Australia	
Ιορδανίδου Δόμνα	Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης, Ιταλία	domna@interfree.it
Καναβάκης Μιχάλης	Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων	anmela@cc.uoi.gr
Καρδάσης Βασίλης	Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης	vkardas@otenet.gr, kardasis@econ.soc.uoc.gr
Καρπόζηλος Κωστής	Μεταπτυχιακός φοιτητής	karpoz@yahoo.com
Κασκαμανίδης Ιωάννης	Εκπαιδευτικός Α/θμιας Εκπαίδευσης, Μεταπτυχιακός φοιτητής	gkmv12@otenet.gr
Κεφαλληνού Ελισάβετ	Lecturer Macquarie University Sydney, Australia	ekefalli@ocs1.ocs.mg.edu.au
Κιτροπέφ Αλέξανδρος	Καθηγητής, Haverford College, ΗΠΑ	akitroef@haverford.edu
Κόκκινος Γεώργιος	Επικ. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου	rgk@otenet.gr
Κουδούνα Μαίρη	Εκπαιδευτικός, ΜΕδ.- Υπ. Διδάκτωρ Πανεπιστήμιο Αθηνών	texarcha@primedu.uoa.gr
Κουτσοπανάγου Γιούλα	Ερευνήτρια, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών	gioula@otenet.gr

Όνομα	Ιδιότητα	E-mail
Κωνσταντινίδης Στέφανος	Καθηγητής του Κεμπέκ στο Πανεπιστήμιο Μόντρεαλ Διεθυντής ΚΕΕΚ Καναδάς	k12414@er.uqam.ca
Λεοντσίνης Γεώργιος	Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών	gleon@primedu.uoa.gr
Λουκά Μαργαρίτα	Εκπαιδευτικός	Crannl@compuserve.com
Λουκασβίλι Νίνο	Λέκτορας, Πανεπιστήμιο Βατούμ Γεωργία	nluka@edc.uoc.gr
Λουκέρης Κώστας	Υποψ. Διδάκτωρ	kostasloukeris@hotmail.com
Μανδηλαρά Άννα	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο-Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών	a_mandilara@hotmail.com
Μαραγκούλης Μανόλης	Εκπαιδευτικός-Υπ.Διδάκτωρ Πανεπιστήμιο Κύπρου	mmara57@hotmail.com
Ματαράγκας Βύρων	Δρ Νομικής, Διεθνολόγος	artsnrats@atp.gr
Μεταξίδης Νικόλαος	Υπ. Διδάκτωρ, Πανεπιστήμιο Bordeaux.	nickiren@compulink.gr
Μιχελακάκη Θεοδοσία	Υπ. Διδάκτωρ, Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.)	tmichel@edc.uoc.gr
Μιχόπουλος Αριστοτέλης	Καθηγητής, Hellenic College ΗΠΑ	amichopoulos@hchc.edu
Μπαμπούνης Χαράλαμπος	Λέκτορας Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας, Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστήμιο Αθηνών	helmsdeep4@yahoo.gr
Μπενάκη Πολυξένη	Υπ. Διδ. Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Παν/μιο Αθηνών	bpolyna@hotmail.com
Μπλιούμη Αγλαΐα	Διδ. Πανεπιστήμιο Βερολίνου - 407ΑΠΘ	baglaia@hotmail.com
Μπόκολας Βασίλειος	Υποψ. Διδάκτωρ Πανεπιστήμιο Κρήτης	vmrpkoc@edc.uoc.gr

Όνομα	Ιδιότητα	E-mail
Νικολαΐδης Αλέξανδρος	Υπ. Διδάκτωρ Παν/μιο Bochum	Alexandros.Nikolaidis@ruhr-uni-bochum.de
Νικολιάδης Νίκος	Συντονιστής Εκπαίδευσης, Νέα Υόρκη	greeked@aol.com
Ντάλντας Νικόλαος	Διδάσκων Πανεπιστήμιο Θράκης	ndaldas@bscc.duth.gr
Ξανθοπούλου Άρτεμις	Καθηγήτρια Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης	ianxan@hist.auth.gr
Παπαδοπούλου Δέσποινα	Υπ.Διδάκτωρ Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales Παρίσι	pdespina@hotmail.com
Παπαδάκης Νικόλαος	Λέκτορας Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.)	nep@pol.soc.uoc.gr
Παπαδημητρίου Παναγιώτα	Λέκτορας Πανεπιστήμιο Αθηνών	mail@sgym-peris.att.sch.gr
Παπαϊωάννου Σκεύος	Καθηγητής Παν/μιο Κρήτης	skevos@social.soc.uoc.gr
Παπαλεξοπούλου Ευθυμία	Μετ/κή Φοιτήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ)	erapal@edc.uoc.gr
Παυλίδης Σάββας	Προϊστάμενος Κυπριακής Εκπαιδευτικής Αποστολής Μ. Βρετανία	
Πετράκη Κυριακή	Ερευνήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.)	kpetr@edc.uoc.gr
Πισσαλίδης Βύρων	Διδάσκων Τμήμα Δημοσιογραφίας ΑΠΘ	pissal@jour.auth.gr
Petre Benedict	Μ.Α. Γλωσσολογίας	bpetre@her.forthnet.gr
Πορφυρίου Ελένη	Ερευνήτρια	hporfyriu@yahoo.it
Πυργιωτάκης Ιωάννης	Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης	pyrgioti@edc.uoc.gr

Όνομα	Ιδιότητα	E-mail
Ραμουτσάκη Ιωάννα	Δρ Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης	ioanna@parliament.gr
Ρούσου Μαρία	ΚΕΜΕΔΙΑ Μ. Βρετανία	m.roussou@ioe.ae.uk
Σακρ Μαχμούτ	Καθηγητής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Τάντας Αιγύπτου	
Σαμαριτάκη Ελένη	Ερευνήτρια, Ελληνικό Ίδρυμα Πολιτισμού Παράρτημα Οδησού	fondhc@te.net.ua
Σταματοπούλου-Βασιλάκου Χρ.	Επικ. Καθηγ. Τμήματος Θεατρ. Σπουδών Παν/μιο Αθηνών	ekvas@hol.gr
Στεργίου Ανδρέας	Π.Δ 407 Πανεπιστήμιο Κρήτης	snandreas@hotmail.com
Στεφανίδου Αναστασία	Π.Δ 407 ΑΠΘ	boogie@the.forthnet.gr
Ταλιγκάρου Αγγελική	Φιλολόγος, Παν/μιο La Trobe, Αυστραλία	A.Taligarou@latrobe.edu.au
Τάμης Αναστάσιος	Καθηγητής Εθνικό Κέντρο Ελληνικών Μελετών Πανεπιστήμιο La Trobe, Αυστραλία	A. Tamis@latrobe.edu.au
Τέγος Αριστέιδης	Εκπαιδευτικός Α/θμιας Εκπαίδευσης	ategos@btopenworld
Τομαρά-Σιδέρη Ματούλα	Αναπλ. Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο	ssideri@panteion.gr
Τράνας Πέτρος	Υπ. Διδάκτωρ Πανεπιστήμιο Αιγαίου	trantasp@yahoo.gr
Τρίμη-Κύρου Κατερίνα	Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης -Ιστορικός	k.trimi@pros.gr
Φωτιάδης Κωνσταντίνος	Καθηγητής Αριστοτέλειο Παν/μιο Θεσσαλονίκης (Φλώρινα)	kfofiadis@mac.com
Χατζηιωσήφ Χρήστος	Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης	synasos@phl.uoc.gr
Χουρδάκης Αντώνης	Αναπλ.Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.)	ahurdakis@edc.uoc.gr

Ελληνοαμερικανοί, Ελληνοκαναδοί και Βρετανοί καθηγητές στο βήμα.

Ελληνοαυστραλοί επιστήμονες στο βήμα.

Στρογγυλή τράπεζα. Διακρίνονται οι καθηγητές: Γ. Λεοντσίνης Παν/μιο Αθηνών, Σ. Βρυώνης New York University, Μ. Δαμανάκης Παν/μιο Κρήτης, Α. Γκότοβος Παν/μιο Ιωαννίνων, Στ. Κωνσταντινίδης Quebec University Canada, Α. Τάμης La Trobe University Australia.

Συνεδρίαση μελών Επιστημονικής Επιτροπής του έργου «Παιδεία Ομογενών» με τον βουλευτή και πρόεδρο της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Απόδημου Ελληνισμού, Γρηγόρη Νιώτη, στο Ε.ΔΙΑ.Μ.Μ.Ε., μετά τη λήξη του συνεδρίου.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ: ΜΙΧΑΛΗΣ ΔΑΜΑΝΑΚΗΣ

- N^ο 1: **Δαμανάκης Μιχάλης** (επιμ.): Παιδεία Ομογενών. Θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις. Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 1999.
- N^ο 2: **Κωνσταντινίδης Στέφανος** (επιμ.): Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στον Καναδά. Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2001.
- N^ο 3: **Μιχελακάκη Θεοδοσία**: Η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας για τα παιδιά των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία (1975-1985). Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2001.
- N^ο 4: **Τάμης Αναστάσιος**: Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στην Αυστραλία: Η σημερινή κατάσταση της Ελληνικής. Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2001.
- N^ο 5: **Βούρη Σοφία, Καψάλης Δ. Γεώργιος**: Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στην Αλβανία. Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2003.
- N^ο 6: **Δαμανάκης Μιχάλης**: Ελληνικά Σχολεία και Τμήματα Μητρικής Γλώσσας στη Γερμανία (1986-98). Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2003.
- N^ο 7: **Ομάδα Εργασίας Νοτίου Αφρικής**: Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη Νότιο Αφρική. Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2003.
- N^ο 8: **Πετράκη Κυριακή**: Επιμόρφωση ομογενών εκπαιδευτικών σε ελληνικά Πανεπιστήμια. Το κοινωνικοπολιτισμικό και επαγγελματικό τους προφίλ. Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2003.

ΛΟΙΠΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.

- **Δαμανάκης Μιχάλης:** Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση, Gutenberg, Αθήνα 1997.
- **Δαμανάκης Μιχάλης (επιμ.):** Η Εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στο Βέλγιο και στη Γαλλία, Gutenberg, Αθήνα 1997.
- **Δαμανάκης Μ., Μιχελακάκη Θ., Λυδάκη Μ. (επιμ.):** Πρακτικά Α΄ Συνάντησης Εργασίας, Ρέθυμνο 27 Ιουνίου - 2 Ιουλίου 1997, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 1997.
- **Δαμανάκης Μ., Μιχελακάκη Θ. (επιμ.):** Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό. Πρακτικά Πανελλήνιου - Πανομογενειακού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 26-28 Ιουνίου 1998, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 1999.
- **Δαμανάκης Μιχάλης (επιμ.):** Σχέδιο Ίδρυσης Δίγλωσσων Σχολείων στη Γερμανία, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 1999.
- **Δαμανάκης Μιχάλης (επιμ.):** Επίπεδα και κριτήρια διαπίστωσης / πιστοποίησης της ελληνομάθειας. Αποτελέσματα και προβληματισμοί ερευνητικών προγραμμάτων, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2001.
- **Βάμβουκας Μ., Δαμανάκης Μ., Κατσιμαλή Γ. (επιμ.):** Προλεγόμενα Αναλυτικού Προγράμματος για την Ελληνόγλωσση Εκπαίδευση στο εξωτερικό, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2001.